107. ÉVFOLYAM MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Veszprémy László
Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései:
– A Szent György Lovagrend alapítása
– Nagy Lajos király lovagavató szerepéről

Okváth Imre
A Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége Magyarországon, 1945–1946

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Csapó Csaba egyetemi hallgató (Dorog); *Fallenbüchl Zoltán,* a történelemtudomány kandidátusa, levéltáros (Budapest); *Fogarassy László,* a történelemtudomány kandidátusa (Pozsony, Szlovák Köztársaság); *Hermann Róbert,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Jakus János* őrnagy (Budapest); *Lagzi István,* a történelemtudomány kandidátusa, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék (Szeged); *Lukács Lajos,* a történelemtudomány doktora, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *V. Molnár László,* a történelemtudomány kandidátusa, Országos Közoktatási Intézet (Budapest); *dr. Okváth Imre,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Parádi József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, BM Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság
Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

AZ ANJOU-KORI LOVAGSÁG EGYES KÉRDÉSEI

A Szent György-lovagrend alapítása

A magyarországi lovagság és udvari kultúra kutatásának nehézségei, hipotetikus munkamódszerei, a kutatási eredmények körül újra és újra fellángoló viták jól ismertek. Legutóbb éppen Kurcz Ágnes posztumusz monográfiája ösztönözte a kutatókat arra, hogy újragondolják az Árpád- és Anjou-kori udvari kultúra jellemzőiről alkotott képünket s kutatási hipotéziseinket.[1] Nyugodtan állíthatjuk, hogy a vita eredményei imponálóak, s mára sokkal világosabban láthatóak a kérdéskörök problematikus részletei, mint Kurcz Ágnes könyvének az elkészültekor. Meglepő módon az első magyarországi alapítású lovagrenddel, a Szent György-renddel a kutatás kevéssé foglalkozott, sőt maga Kurcz Ágnes sem bővítette rá vonatkozó ismereteinket, hanem megmaradt a korábbi eredmények összefoglalásánál. Ez annál kevésbé érthető, mivel fennmaradt a rend terjedelmes szabályzata, ami jó alkalmat kínál arra, hogy megkíséreljük elhelyezni a lovagrendnek európai családfáján.

A lovagrenddel kapcsolatos érdeklődésünket már az a tény is jól magyarázza, hogy a Károly Róbert királyunk által alapított rend első az európai világi – tehát nem egyházi jellegű – lovagrendek között. Az elsőség kérdése persze igencsak viszonylagos, hiszen a lovagrendek történetét annyi, leginkább saját maguk által sugallt mítosz és legenda övezi, hogy a tisztánlátás nem könnyű. Boulton kézikönyvének 1987-es megjelenése óta a világi lovagrendek területén javultak a tájékozódás lehetőségei, s így egyúttal a magyar rendet is könnyebben el tudjuk helyezni.[2] A magyar kutatás korábban, a magyar udvari kultúra problematikus, megkésett és perifériális jellegének az ismeretében, óvakodott attól, hogy ezt az elsőséget elfogadja. A legjobb kutatók, így pl. Fügedi Erik is, hajlottak arra, hogy korábbi – mint újabban egyre inkább látszik, legendává foszló – XIII. századi alapítású világi rendeket, mint Szent Lajos ismert Rekettyerendjét, feltételezzenek

1 Eredetileg előadásként hangzott el a Hadtörténeti Intézet és az MTA Történettudományi Intézete szervezésében megrendezett Anjou-kori emlékülésen 1992. november 6-án.

Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. Itt csak a két legfontosabb recenzióra hivatkozunk: *Szűcs Jenő:* Magyar és európai lovagi kultúra. In: BUKSZ 1, 1989. 1. sz., 43–50. o., *Vízkelety András:* Megjegyzések *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra... című könyvéhez. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 94, 1990. 520–528. o.

2 *D'Arcy Jonathan Dacre Boulton:* The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Middle Ages 1325–1520. Woodbridge, 1987.

a magyar lovagrend mintaképéül.[3] Bátran állíthatjuk, hogy erre semmi szükség sincsen. Az Anjou-dinasztia nápolyi eredete elég alapot nyújt arra, hogy az udvar már uralkodása elején is európai látókörrel és kapcsolatokkal rendelkezett, még ha ekkor az Anjou-k idejének és energiájának jelentős részét le is foglalta a trónért folyó, sokszor rendkívül kiélezett küzdelem. Márpedig az 1300-as évek első évtizedeiben vette kezdetét Európaszerte a világi lovagrendek megszerveződése, gondoljunk csak az időrendben második, 1330-ban alapított kasztíliai Stóla-rendre.[4] Azt, hogy a magyar rend esetében valóban egy igen korai alapítású lovagrendről van szó, maga az elnevezés is mutatja, amelyben még nem fordul elő a rend („ordo") szó, hanem csak „Szent György lovagságának testvéri közösségéről" („Societas fraternalis militiae sancti Georgii") történik említés. Az „ordo" szó legkorábban a már említett kasztíliai Stóla-rend megnevezésében fordul elő, *ordo militiae* formában pedig csak még később. Az „ordo" kifejezést túlságosan is az egyházi lovagrendekhez tartozónak érezték, s idő kellett, hogy új jelentésében létjogosultságot nyerjen e kifejezés. Ugyanakkor nem szabad lebecsülni a Templomos-rend XIV. század eleji feloszlatása körüli, egész Európában nagy vihart kavaró eseményeket, amelyek – a Szentföld korábbi elvesztésével együtt – mélyen megrendítették s egyúttal politikailag támadhatóvá tették az egyházi lovagrendeket. 1319-re mind a portugál mind a kasztíliai király egyházi lovagrendet alapított (Montesa- és Cristo-rendek) annak érdekében hogy a templomos javak ne csússzanak ki a kezeik közül. Innen nézve a világi rend alapítása felé tett lépés már nem akkora, hogy elképzelhetetlen lenne az 1320-as években, különösen ha tekintetbe vesszük a konfraternitások szintén ösztönzést kínáló évszázados és Európaszerte élő hagyományát.[5] A szakirodalomban bizonyosan még sokáig ellentmondó adatok és vélekedések fognak napvilágot látni a világi lovagrendekről, de a magyar rend elsőbbségét – főként Boulton művének köszönhetően – egyre inkább kezdik elismerni. A Dictionary of the Middle Ages vonatkozó címszava még nem ismeri a magyar rendet, s teljesen alaptalanul az 1347-es ciprusi Kard-rendet tekinti a legkorábbi világi lovagrendnek.[6] A legutóbbi évek szakkönyvei azonban már Boulton eredményei alapján helyezik el kronológiájukban a Szent György-rendet.[7] Egyetértenek abban, hogy azon monarchiális, azaz uralkodók, fejedelmek által alapított világi lovagrendek közül, amelyeknek fennmaradtak a rendi működés rekonstruálásához szükséges statútumaik, vagy azok legalább egy töredéke, első a magyarországi lovagrend.

De mikor is alapították a magyar rendet? Eddig tudatosan kerültünk az alapítás évének a megadását, noha a korábbi magyar szakirodalomban a legnagyobb érdeklődés erre a kérdésre irányult. Ma a rend fennmaradt statútumait az Országos

3 Szent Lajos rendjére: *Hóman Bálint:* Gli Angioni di Napoli in Ungheria. Roma, 1938.; *Fügedi Erik:* Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp., 1986. 220. o.

4 *Boulton:* Knights... i. m. 46-96. o.

5 Általában l. *Monti, Gennaro Maria:* Le confraternite medievali dell'Alta e Media Italia. 1-2. Venezia, 1927.; *Meerseman, Gilles Gerard:* Ordo confraternitatis. Confraternite a pietà dei laici nel medioevo. Roma, 1977. (Italia sacra, Studia e documenti t. 24.)

6 Dictionary of the Middle Ages. 4. k., 306. o., Orders of knighthood címszó. A külföldi szakirodalom korábbi ellentmondásos véleményeit összegyűjtötte *Kurcz Á.* i. m. i. h.

7 *Barber, Richard–Barker, Juliet:* Tournaments. Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages. Woodbridge, 1989. 103–104. o. (Hivatkozással *Boultonra* és *Fügedire*).

Levéltárban (Budapest) őrzik, amelyek kelte a következő: 1326. április 24.[8] A kiállítás helye már bizonytalanabb, arról a szöveg bevezetőjében csak annyit tudunk meg, hogy az egyházi méltóságok és az esztergomi káptalan jelenlétében történt a statútumok jóváhagyása. A kérdés ezek után csak az, hogy a statútumok jelen formájukban a rend alapítólevelének tekinthetők-e, vagy a már korábban megalapított rend egyik – vélhetően a visegrádi királyi kúriában – éppen esedékes Szent György napi közgyűlésén született „kiegészítő jegyzőkönyvet" tartjuk a kezünkben? A szakirodalomban olvasható álláspontok megoszlanak ebben a kérdésben.[9]

Az újabb idegen nyelvű szakmunkák jelen okiratot általában nem tekintik a rend alapítólevelének. Így foglal állást Boulton is 1987-es kézikönyvében s a rend alapítását 1325–1326-ban véli valószínűsíthetőnek. Érvelése azon alapul, hogy 1326-ban a szabályzatot maga a lovagrend bocsátja ki, s ekkor már a rend saját pecséttel rendelkezik, s mindez ellentétben áll a rendalapítások általános európai gyakorlatával.[10] Fügedi Erik is többször érintette műveiben e problémát. A rend alapítását 1318 körülre datálja, anélkül, hogy részletekbe menően megalapozta volna véleményét. Minden bizonnyal Vajay Szabolcsnak a sisakdíszek hazai megjelenéséről írott fejtegetései vezették a datálás pontosításában. A Szent György-rend tagjainak a szabályzatban előírt lovagi kötelezettségek teljesítéséhez (ti. a király vígasságokban, harci játékokban való követéséhez) lovagi tornákra és sisakdíszekre volt szükségük, s Vajay szerint ilyet már 1318 óta nyerhettek. (Rögtön hozzátehetjük, sisakdíszadományra az első példa 1326-ból ismert.). Vajay ugyanis ilyen alkalomnak tekinti Károly Róbert 1318. évi házasságkötését, majd az 1320. évi következő frigyéhez kapcsolódó ünnepségeket.[11] A feltételezés egyébként nem teljesen alaptalan, a lovagrendek alapítása általában valamiféle jeles eseményhez kötődött, ám azt nem szükségképpen kellett az alapítólevélben megörökíteni. Ez utóbbi esett meg az angol Térdszalag-renddel: a kutatók a mai napig találgatják a rend alapításának okait. Kézenfekvő a feltételezés, hogy 1326-ban a rend gyűlésének egyik oka Károly harmadik fiának, Lajosnak a születése lehetett, nem is sokkal korábban, az év márciusában.[12]

Nem szoktak rá hivatkozni, mégis egyértelmű, hogy az 1326. évi statútumok 1318-ra való datálása Johann Christian Engel 1813. évi kézikönyvének a véleményén alapszik. Engel azonban számos ponton helytelen kronológiával dolgozott, s így következtetése sem tekinthető elfogadhatónak. Érvei közül csak annyi igaz, hogy 1318-ban a király házasodott – amit később Vajay is bevon fejtegetései közé –, de nem felel meg a valóságnak, hogy ebben az évben halt volna meg Csák Máté,

8 Jelzete: Országos Levéltár DL 40.483. Pecsétjére in: Művészet I. Lajos korában. 1342–1382. Bp., 1982. 148. o.

9 *Kurcz Ágnes:* i. m. i. h.

10 *Boulton:* Knights... i. m. 27. o.

11 *Fügedi E.:* Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. (Hg.: *Josef Fleckenstein*) Göttingen, 1985. 390–400. o.; *uő.:* Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In: Die Ritter. Eisenstadt, 1990. 35. o.; magyarul: Ispánok, bárók, i. m. 220. o. Hivatkozott *Vajay Szabolcs* mű: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. In: *Levéltári Közlemények* 42, 1969. 279–286. o. Ugyanakkor nem hogy nem maradtak fenn 1326 előttről sisakdísz adományok, hanem az elsők szövegezésükben rendkívül egyéniek, s eltérnek a nyugat-európai mintáktól, amint erre *Bertényi Iván* figyelmeztet in: *Levéltári Szemle* 36, 1986. 24. o.

12 A Térdszalag-rendre l. *Boulton:* Knights... i. m. vonatkozó fejezet. Lajos születésére hivatkozik *Gutheil Jenő:* Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1979. 111. o.

vagy hogy Boleszlót ebben az évben szentelték volna esztergomi érsekké. (Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert a statútumok bevezetőjében így említik.)[13]

A magyar nyelvű szakirodalomban szinte egybehangzó a vélemény arról, hogy az 1326. évi oklevél a rend alapítólevelének tekinthető, s az alapítás időpontjául is elfogadják az oklevél keltét. Engel véleménye az említett formában ugyan átkerült Dercsényi Dezső híres Nagy Lajos-monográfiájába, utóbb mégis meglehetősen visszhangtalan maradt.[14] Kurcz Ágnes e datálási problémákat említés nélkül hagyva az alapítólevelet egy tanácskozás ötletszerűen összehordott jegyzőkönyveként értékelte. A megoldáshoz csakis úgy juthatunk közelebb, ha magukat a statútumokat vesszük szemügyre és próbáljuk meg forrásaikat meghatározni.

A statútumok tagolása és az oklevélen belüli elhelyezkedése is sok mindent elárul. Ugyanis a dátum nem az oklevél végén található, hanem a cikkelyek között. Erdélyi László számozásában 33, Boultonéban 66 cikkelyt találunk a dátum előtt, majd utána még hatot. Az elhelyezés szokatlanságát csak tovább fokozza az a körülmény, hogy más kéz másolta az oklevél első, s más a második, befejező részét.[15] Persze, semmi okunk sincs, hogy időben távol helyezzük a két rész másolását. Az ilyen feltevést az első részben említett, hozzájárulásukat (consensusukat) nyújtó egyházi méltóságok sorának datáló bizonysága sem támogatja. Méltóságsoruk jól illik az 1326. évre, pontosabban az 1323 és 1326 közötti esztendőkre. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a lovagrend az 1326. év Szent György napja előtt keletkezett cikkelyeket foglalta írásba az esztergomi káptalan tanúsága mellett. A szöveget azonban nem zárták le, mivel tudták, hogy azok kiegészítésre fognak kerülni. Erre, s hangsúlyozzuk, csakis erre a kiegészítésre került sor 1326. április 26-án, amikor is a rend a király jelenlétében újabb cikkelyekről döntött.

Ezt a gondolatmenetet támogatja a nyilvánvaló írástörténeti tény, hogy az oklevél második másolója keze munkáját a dátummal kezdi, s a királyi megerősítés tényével, majd a 6 cikkellyel folytatja, illetve fejezi be: „Az Úr 1326. évében, Szent György mártír ünnepén a következő statútumok és rendelkezések kerültek a Szent György társaság által megalkotásra, Károly király jelenlétében és akaratának megfelelően", s következnek a záró cikkelyek.[16] Nyilván, hogy ha a királyi jelenlétet és jóváhagyást az első rész miatt emelték volna ki, akkor az az egyházi méltóságok sora után következett volna. A datálás és a királyi, illetve a rendi jóváhagyás a függelékszerű utolsó cikkelyeket hitelesítette. Nem szívesen bocsátkoznánk annak a kérdésébe, hogy az oklevél első, terjedelmesebb része időben mennyivel előzte meg a datált zárórészt, néhány nappal, vagy évekkel.

13 *J. Ch. Engel:* Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1813. Bd. 2.

14 *Dercsényi Dezső:* Nagy Lajos kora. Bp., é. n. 57. o. Szerinte Károly Róbert 1318-ban a szabályok kidolgozása nélkül alapította. A modern hazai szakirodalom példái: *Miskolczy István:* Magyarország az Anjou-korban. Bp., 1923. 107. o.; *Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 199. o.; Károly Róbert emlékezete. (Szerk.: *Kristó Gyula.)* Bp., 1988. 49. o.; *Bertényi Iván:* Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987. 63. o.

15 A fakszimilén a két eltérő írású másoló kéz jól látszik. In: *Pór Antal:* Az Anjou-ház örökösei. In: A magyar nemzet története. 3. k., Bp., 1895. 138–139. o.

16 „Anno Domini MCCCXXVI in festo beati Georgii martyris talia statuta et ordinamenta fuerunt per societatem beati Georgii presente et volente rege Karulo stabilita."

Tény, hogy megelőzte. Amennyiben a rend alapítását a statútumok nagyobb részét bevezető egyházi méltóságok formális jóváhagyásához kötjük, akkor a rend alapítását is a már említett 1323–1326 közötti időszakra tehetjük. Mi is úgy gondoljuk, hogy oklevéltani hiányosságai ellenére (hiányzik a corroboratio, a datum per manus, a series dignitatum) az 1226. évi oklevél első, bővebb részében, vagy annak egy töredékében kell látnunk a rend alapítólevelét, még ha az a királyi alapítás tényét szó szerint nem is tartalmazza. (Az első világi alapítás esetében ennyi eltérés a későbbi európai formáktól nem meglepő.) Ugyanakkor a statútumok rendezetlenségén sem kell megütköznünk, hasonló összevisszaságot találunk például a nápolyi Szentlélek-, vagy más néven Csomó-rend szabályzatában is.[17]

Az 1326. évi oklevél értelmezési nehézségei nem kis részben a szöveg átírási és fordítási hiányosságaiból fakadnak. Mint azt már Kurcz Ágnes is észrevette, a millenniumi Magyarország-történet vonatkozó fejezetében közöltek pontatlanok és felületesek. A latin átírás például éppen a kulcsfontosságú „a király jelenlétében" *(presente rege)* szavakat hagyja ki, noha a fordításban bent találjuk. Maga a fordítás sem makulátlan, a *feria secundát* kétszer is pénteknek értelmezi (hétfő helyett) s így a közös társasági étkezést a böjtös péntekre teszi, vagy a *curia regia*-t, királyi udvart nagyvonalúan otthonként magyarítja.[18]

Leglényegesebb melléfordítása azonban az, amikor egy mondatot (a testvéri közösségnek évente növelni kell – ti. szabályzatát – egy hozzátoldott cikkellyel) úgy értelmez, hogy a tagok számát kell évente egy-egy fővel növelni.[19] Ezt a lényeges pontot még Kurcz Ágnes is félreértette, annak ellenére hogy Erdélyi Lászlót a millenniumi kötet hibája nem vezette félre.[20] A szöveg előttünk fekvő példánya ezt az előírást mindenben támogatni látszik: az utolsó hat cikkely ilyen utólagos kiegészítés lehet. Utólag eldönthetetlen, hogy az évenkénti egy-egy kiegészítés kötelezettségét szó szerint lehet-e érteni, vagy akár egy évben is bővíthették több cikkellyel a szabályzatot. Az 1326. év Szent György napján az alapszöveg már 6 cikkellyel bővült.

Ezen a ponton térhetünk rá a statútumok forrásainak a kérdésére. Már a korábbi kutatók, így Kurcz, Boulton is hangsúlyozták a konfraternitások mintaadó szerepét a világi lovagrendek kialakulásában. Az egyházi jellegű konfraternitások mintául vételének valóban biztos jele a Szent György-rend vallásos célkitűzése, a pénteki ima és megemlékezés, a közös étkezések, a kegyes célú adományok, a halott tagokról való megemlékezés stb. Érdemes külön is kitérnünk a katonai célú konfraternitásokra. Ezek a testvériségek kevésbé ismert, de nem kis gyakorlati haszonnal járó csoportját alkották. Általában a közbiztonság védelmére, fenntartására szerveződtek, Hispániában azonban a Reconquista során valóban a frontvonalon teljesíthették vállalt, magasztos célú feladataikat. Az újabb kutatás a szentföldi lovagrendek szerveződésében is nagy szerepet juttat az ilyen típusú

17 *Boulton:* Knights... i. m. 211–240. o.

18 *Pór Antal:* i. m. 138–139. o. Az itteni, sok tekintetben félrevezető fordítást közli a Károly Róbert emlékezete c. kötet. (Szerk.: *Kristó Gyula–Makk Ferenc.)* Bp., 1988. 149–153. o. A „presente rege" alakot hozza már *Fejér* kiadása CD VIII. 3. 170. o., nemkülönben az oklevél első kiadása, in: *Acta Musei Nationalis Hungarici*,1, 1818. 167. skk. o.

19 „singulis annis debet augmentari fraternalis societas ista uno articulo addito".

20 *Erdélyi László:* Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. In: Klebersberg emlékkönyv. Bp., 1925. 253–255. o.

konfraternitások példájának.[21] Ezektől azonban a Szent György-rend inkább különbözik, mivel ennek célja nem gyakorlati, hanem alapvetően reprezentatív volt. Azt mondhatjuk, hogy általában a konfraternitások hatottak a rend szabályzatára, anélkül, hogy valamelyik típusuk uralná a statútumokat. Sőt az itáliai, világi társulatok szabályzatainak hatása is jól kitapintható a megszövegezésben. A korai alapítás következménye lehet a rend előírásainak erős vallásos jellege. Így például az összes európai szabályzat között a pénteki megemlékezéseket a magyar rend szabályozza a legrészletesebben. Hasonlóképpen kirívó, hogy a királyi alapító szándék elsikkad, s ehelyett a hazai egyházi méltóságok (az esztergomi érsek, suffraganeusai és a boszniai püspökök) hozzájárulását hangsúlyozza. Ez persze megint nem példa nélküli, a Csillag-rend megalapításához még a pápai hozzájárulást is szükségesnek érezte a világi alapító. Az Árpád- és Anjou-kori magyarországi konfraternitások történetéről sajnos nagyon keveset tudunk, így pusztán a külföldi analógiákra támaszkodhatunk,[22] bár egyébként sem lehet véletlen, hogy az itáliai konfraternitások nyújtják a legtöbb párhuzamot.

Már rögtön a rend jelmondata („Valósággal igaz vagyok e testvéri társulattal szemben") is itáliai példában fedezhető fel, mégpedig a felvétel során tett esküben: „esküszöm, hogy ehhez a tiszteletreméltó társasághoz jó és hű maradok".[23] Az itáliai városi társulatok szabályzataiban egész sor hasonlót találunk a magyar lovagrendekéhez. Nyilván nem közvetlen, egy városhoz köthető átvételre kell gondolnunk, hanem az Anjouk környezetében olyan személyek jelenlétével kell számolnunk, akik általában otthonosan mozogtak az itáliai egyházi és világi társulatok világában. Ráadásul a király környezetében a konfraternitások politikai, hatalmi szerepével is tisztában lehettek egy-egy városállamon belül, ami az alapítás egyik mozgató rugójának is tekinthető. Példáink általában Bolognából származnak, de nyilván más városok forrásaiban is lehetne hasonlókat találni.[24]

E szabályzatok tárgyalják azt az esetet, ha tagjaik a csatában fogságba esnek. A Società del Cervo (1255) előírja, hogy ha harcban megsebesül, akkor az illetőt meg kell segíteni. A Società dei Vari (1288) arról rendelkezik, hogy a fogságba esetten a társulat miniszteriálisai tanácsukkal, vagy tevőlegesen kötelesek segíteni.[25] Megtaláljuk annak magyarázatát, hogy miként képzeli a magyar szabályzat felvétel esetén a teljes nézetazonosságot. Az olasz példákban ugyanis csak a nagyobb részüknek az egyetértésére van szükség (maior pars sit in communi concordia).[26] A

21 A katonai fraternitásokra l. *Boulton:* i. m. 24–26. o.; *Meerseman:* i. m. 188–217. o.; a keresztes háborúk korának társaságaira *Ligato, Giuseppe:* Fra Ordini Cavallereschi e crociata: „milites ad terminum" e „confraternitates armate". In: Militia Christi e crociata nei secoli XI–XII. Milano, 1992. *(Misc. del Centro di studi medioevali,* t. 13.) 645–697. o.

22 *Majláth Béla:* A „kalandos" társulatok. In: *Századok* 19, 1885. 569–571. o. A tárgyalt oklevél hátoldalán valóban olvasható: Kalandos militum regis 1326. és *Miskolczy I.:* i. m. 125. o.

23 A Szt. György-rend jelmondata Boulton szerint sem igazi jelmondat (devise): In veritate iustus sum huic fraternali societati". Az idézett párhuzam *Monti:* i. m. 217. o.: „juro de essere buono et fidele ad questa venerabile compagna".

24 A társulatok politikai szerepére általában *N. J. Housley:* Politics and Heretics in Italy: Anti-Heretical Crusades, Orders and Confraternities, 1200–1500. In: *Journal of Ecclesiastical History* 33, 1982. 193–208. o. A lovaggá avatások politikai szerepére *Orth, Elsbet:* Formen und Funktionen der höfischen Rittererhebung. In: Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur. (Hg.: *Josef Fleckenstein)* Göttingen, 1990. (Veröff. d. Max Planck-Inst. f. Geschichte, Bd. 100.) 146–149. o. A bolognai források kiadása: Gli Statuti della Società del popolo di Bologna. (Ed.: *Augusto Gaudenzi)* Roma, 1889–1896. (Fonti per la storia d'Italia, t. 3–4.)

25 Statuti, t. 3., i. m. 352. o.: „ministeriales dicte societatis debent conferre consilium et adiutorium ad liberandum eum de periculo carceris", 225. o.

26 Statuti, t. 3., i. m. 285. o.

már említett Società del Cervo előírja a társulat és annak tagjai iránti szeretet, a rossz hírek azonnali bejelentését. Ez sok helyen visszatérő rendelkezés, a XIII. század végi Sociatà de Beccai szerint „ha tudomásomra jut, hogy valaki az említett társulat ellen cselekszik, a konzuloknak a lehető leggyorsabban felfedem és bejelentem".[27] Az már csak lényegtelen azonosságnak tekinthető, hogy a közös misékről való távolmaradást általában szankcionálták.[28] Sokkal érdekesebb azonban, hogy általános volt az előírás a statútumok rendszeres, lehetőség szerinti éves korrekciójára, bővítésére (Società del Cervo, Società dei Griffoni).[29] Ez magától értetődően a legfontosabb bizonyíték a magyar szabályzat vitatott pontja értelmezését illetően, s támogatja Erdélyi s a mi olvasatunkat. Szintén tanulságosak azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a társulatok maguk bíráskodjanak tagjaik felett.[30]

Mindezek alapján persze nyilvánvaló, hogy a korábbi kutatók sokkal több cikkelyt eredeztettek a Károly Róbert-kori magyarországi viszonyokból, mint az reális. Talán a rend működéséről is azért hallgatnak a források, mert azt teljesen egy itáliai városi társulat mintájára képzelték el, ami az akkori magyar királyi udvarban működésképtelennek bizonyult. E vonatkozásban érdemes arra utalnunk, hogy a rend tagjainak az együttlét és találkozás lehetőségét, illetve kötelezettségét párját ritkító módon szabályozta a magyar rend. Évente 67 alkalommal, 55 különböző napot jelölt meg erre, ami még egy városban lakóknak is terhes lett volna, az ország politikai elitje számára azonban nyilván teljesíthetetlen. Ez megint csak a szabályzatnak a valós élettől való távolságát mutatja.

A Szent György-lovagrend szabályzatát illetően értékes forrásokhoz jutnánk, ha sikerülne bizonyítani hatását valamelyik később alakult lovagrendre. Kovács Éva ilyen hatást valószínűsít Ottó osztrák herceg 1337-es Szent György-társasága, Boulton pedig Durrazzói Kis Károly 1381. évi nápolyi Hajó-rendje alapításában. A Hajó-rend szabályzata könnyen hozzáférhető, ám az összehasonlítás alapján nehéz egyértelmű eredményre jutni. A Hajó-rend szabályzata ugyanis sokkal bővebb, 383 cikkelyt tartalmaz 17000 szóval, szemben a magyar rend Boulton számozásában 66, Erdélyiében 33 cikkelyével s 1400 szavával. Ezt figyelembe véve már nem tűnik olyan jelentősnek a 27 hasonló, s ebből 7 igen hasonló cikkely. (Arról nem is szólva, hogy arra éppúgy hathattak az itáliai konfraternitások szabályzatai, mint a magyarra.) A történeti körülmények ismeretében Lajos és Durazzói Károly szoros kapcsolata okot adhatott a magyar lovagrend szabályzatából való kölcsönzésre. Elég, ha arra gondolunk, hogy a Hajó-rend egyik cikkelye a tagoknak expressis verbis tiltja, hogy magyarországi Lajossal, azaz a mi Nagy Lajosunkkal szemben fellépjenek (pontosabban „contre l'église de Rome et le roy Loys de Ungrie"). A hasonló cikkelyek egyébként a következők: a fejedelmet vagy a lovagi társaságot bármely fenyegető veszélyről informálni kell (Hajó-rend, No. 54a), a fejedelem és a tagok egymás érdekében – pl. fogságba eséskor – együtt lépnek fel (Hajó-rend,

27 Statuti, t. 3., i. m. 213., 363. o.: „Si aliquem s(ci)vero facere contra predictam societatem, consulibus quam cicius potero, manifestabo et nuntiabo", vagy a vétkező tagok figyelése: *Monti*: i. m. 257. o.

28 Statuti, t. 3., i. m. pl. 216. o.

29 Statuti, t. 3., i. m. 219., 319. o.

30 *Meerseman*: i. m. 477. o.

No. 59.), a tagok egymás között felhagynak a vitákkal, viszályokkal (Hajó-rend, No. 77a), évente négyszer kötelesek a rend gyűlésén megjelenni, s csak nyomós indokkal maradhatnak távol (Hajó-rend, No. 111a–b).[31]

Boulton kézikönyvének még egy fontos tanulsága van, amit a magyar rend történetének a kutatása során is kamatoztatni lehet.[32] Kitűnik könyvéből, hogy a lovagrendek többsége (ő a XIV–XVI. századiakat vizsgálja) rendkívül rövid életű volt. Ennek nyilván szerteágazó okai lehettek, a közös ok talán mégis az alapítások politikai jellegében található meg, aminek múltával sem az alapító, sem a tagok, vagy azok örökösei nem törték magukat a közösségi élet fenntartására. Ezek alapján úgy tűnik, semmi rendkívüli nincs abban, hogy a Szent György-rend működéséről nem rendelkezünk dokumentumokkal, azaz valószínűleg csak papíron létezett. Ez inkább a tipikus európai gyakorlathoz áll közel, s az a rendkívüli, ha egy rend működése hosszabb időn át kimutatható. Az uralkodói alapítású rendekbe talán maguk a tagok is váltakozó lelkesedéssel léptek be s fenntartásaik lehettek a lojalitásuk biztosítására hivatott újabb kötelékkel, politikai függőséggel szemben. Innen eredhet a statútumokban visszatérően előírt kötelezettség a rendi jel és rendi ruhák viselésére, a lovagok részéről pedig sok esetben a csekély igyekezet, hogy nevük mellett feltüntessék a lovagrendhez való tartozásukat. (A magyar rendből egyetlen egy lovagét sem ismerjük).

31 *Kovács Éva:* Tárgykultúra és kisművészetek a 14–15. századi Magyarországon. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Bp., 1987. 218. o. A Hajó-rend szabályzata: *Boulton:* The Middle French Statutes of the Monarchical Order of the Ship. In: *Medieval Studies* 47, 1985. 168–271. o. és *uő.:* i. m. 289–324. o.

Itt érdemes kitérnünk Nagy Lajos király több forrás által is igazolt Szent György-tiszteletére, s különösen egy oklevélre, amit korábban kapcsolatba hoztak a tárgyalt lovagrenddel. A király velencei és dalmáciai győzelmeit a lovagszent segítségének tulajdonította, s hálájának számos alkalommal hangot adott. Ez legszebben Nagy Lajos 1358. június 14-én Pilisen kelt okleveléből derül ki, amelyben a veszprémi káptalannak birtokot adományoz a Szt. György-kápolnában létrehozandó misealapítvány javára: „Mi Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, jelen oklevelünkkel adjuk emlékezetül mindenkinek akit illet, hogy a mindenható Isten és a lovagok fejedelme, a dicsőséges mártír, Szent György iránti tiszteletünkből, s mert más evilági fejedelmek között az ő harci jelvényeinek köszönhetően aratunk dicsőséget, s kinek örök kincsként elhelyezett fej(ereklyéjét) a veszprémi egyházban tisztelik, arra vágyakozunk, hogy e mártír kegyelmét és segítségét most és a jövőben is megszerezhessük. Azét, akinek segítségébe jámbor reményünket és biztos bizodalmunkat királyságunk előkelőivel és vitézeinek csapataival együtt mindig is helyeztük, s aki iránt most is különleges bizalommal viseltetünk, s virtusának és jótetteinek köszönhetően a magunk és királyságunk minden ügyes-bajos dolgában mindenkor szerencsével jártunk. Ezért akarjuk a dicső mártír dicséretére és dicsőségére kápolnáját, amely az említett veszprémi egyház mellett faragott kövekből igen szépen épült s csodálatos festés díszíti, lelkünk gyógyulására és üdvére a kápolnában naponta mondandó misével ékíteni, s adtunk... egy Gyimót nevű birtokot a veszprémi egyháznak és káptalanjának... Kelt Pilisen, Szent Barnabás apostol ünnepe utáni V. férián, az Úr 1358. évében." Kiadása *Fejér:* CD 9.2 665. o. és *Csete Antal:* Szent György vértanú fejereklyéje. In: *Magyar Sion* 1, 1863. és I. az oklevél 1364. évi átírását: DF 200 965. Hibás magyar fordítása *Gutheil Jenő:* i. m., regesztája *Kumorovitz L. Bernát:* Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953. No. 490. Gutheil véleményével szemben az oklevélben említett vitézi jelvényeken biztosan nem a Szent György-rend jelvényeit kell értenünk, hanem a szent harcban segítő megjelenésének különböző formáit (ereklyék, zászlók, címerek stb.). Az oklevélből csak a király Szent György-tisztelete olvasható ki, de semmi utalást nem találunk magára a lovagrendre. A szakirodalomban egyébként a veszprémi kápolna és a magyar lovagrend közötti kapcsolat többször felmerült, v. ö. *Kurcz Á.:* i. m. 214. o.; *Kovács Éva:* in: Magyarországi művészet, i. m. 218. o. és *Marosi Ernő:* in: Művészet I. Lajos király korában, i. m. 62. o. A Szent György napi lovaggá avatás hagyományára *Erben, Wilhelm:* Schwertleite und Ritterschlag. Beiträge zu einer Rechtsgeschichte der Waffen. In: *Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde* 8, 1918–20. 147. o. A Szent György-tisztelet legújabb népszerűsítő összefoglalása *Tóth Endre–Nagy Kálmán:* Szent György, a lovasság védőszentje. Bp., 1992.

32 Ezt leginkább a Boulton-könyvről írott recenziók fogalmazták meg: pl. *Brigitte Bedos-Rezak:* in: *Speculum* 65, 1990. 372–375. o. Hasonló szempontokat vet fel *Maurice Keen:* Chivalry. New Haven–London, 1984. 179–199. o. Itt jegyezzük meg, hogy Boulton művét már Keen is használta, ti. az disszertáció formájában korábban a kutatók rendelkezésére állt.) A magyarországi lovagrend tagjait Vajay Szabolcs is csak a heraldika módszereivel tartja azonosíthatónak, v. ö. *Karlai K. Károly:* A címerekről. Amsterdam, 1985. 148. o. és *Vajay Sz.* korábban idézett tanulmánya.

Ezzel kapcsolatban térhetünk még ki a lovagrend létszámának a kérdésére. Hóman Bálint, s őt követve Boulton a lovagrend 50 főben maximált tagságát exkluzívnak tartotta, s az akkori magyar társadalom ezer fős krémjéről írt.[33] Ezzel szemben Fügedi Erik – sokkal megalapozottabban – azt fejtegeti, hogy az 1320-as években – a hatalmi koncentráció következtében – 66 főből szinte a teljes világi arisztokráciát (bárók, ispánok) ki lehetett állítani.[34] Ha ehhez hozzátesszük, hogy 1308 és 1342 között az *aulae miles*-ek ismert száma 7 (ez persze a későbbiekben valamelyest növekedhet), a szám már nem tűnik annyira exkluzívnak. E magas számban vagy az a szándék nyilvánult meg, hogy a király a világi hatalmat gyakorlók lehető legszélesebb körét még egy szállal, a kölcsönösen kötelező testvéri-lovagi szeretet és hűség kötelékével magához kösse, vagy egy másutt is előforduló keretszám mechanikus átvételéről lehet szó. Az előbbi érvelés mellett szól hogy a rend szabályzatának vonatkozó cikkelye szerint a lovag emberét is elküldheti a legfőbb találkozóra, a Szent György napi gyűlésre. Ez világos jele, hogy a tagság nem csak ad personam szóló megtiszteltetés, hanem az udvar iránti hűség bizonyításának folyamatos lehetősége, amit képviselő útján is ki lehet fejezni. A másik magyarázatra Boulton talált egy bizonyítékot. Eszerint Robert de Boron Merlinjében Artúr király kerek asztala lovagjainak a száma volt kereken ötven.[35] Véletlennek tűnő egybeesésekben persze nincsen hiány. Erzsébet királynét itáliai útja során például 50 aranysarkantyús vitéz kísérte, aminek a hazai lovagrendhez az égvilágon semmi köze sem volt.[36] Összehasonlításul talán csak a Térdszalag-rendre utalunk, amelyben 26 lovag, 26 pap és 26 támogatásban részesülő szegény lovag kapott helyet.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Boulton könyvének megjelenése óta a magyarországi Szent György-lovagrend európai helyét sokkal világosabban látjuk, s a nemzetközi kutatásban elfogadottá vált, hogy Károly Róbert alapítását illeti meg a világi lovagrendek között az elsőség. Ugyanakkor az előzőekben sikerült a lovagrend szabályzata jó néhány cikkelyének mintáját megtalálnunk az itáliai városi, egyházi és világi konfraternitások, társulatok szabályzatában, melyek ismerete szükséges a rend létrejöttének tisztázásához. Ugyanakkor a szabályzat korrekt fordítása határozottan utal arra, hogy a lovagrend szabályzatának első változata még 1326. április 24. előtt megszületett, de mindenképpen 1323 és 1326 között. 1326 Szent György napján pedig e korábbi szabályzatot egészítették ki 6 további cikkellyel, a király jelenlétében és szándékainak megfelelően.

33 *Boulton:* Knights... i. m. 35. o.

34 *Fügedi Erik:* Ispánok, bárók... i. m. 228–230. o.

35 *Boulton:* Knights... i. m. 34. o.

36 *Karácsonyi János:* Nagy Lajos anyja Rómában. In: *Katholikus Szemle* 7, 1893. 56. o. A forrás: *Fejér:* CD IX. 1. 115. o. (quinquaginta milites ad aurea calcaria circum stipabant reginae rhedam).

Nagy Lajos király lovagavató szerepéről (1348)

Az Anjou-korból ismert lovagok (miles), udvari lovagok (aulae miles) s királyi apródok (aulae iuvenis) számát a kutatás eddig is igyekezett számba venni s a lehetőség szerint tovább növelni. Az új Anjou-kori okmánytár munkálatai azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy – nyilván a későbbi évtizedek anyagában – tovább bővül az ismertté vált személyek köre s az eredmények a korábbinál sokkal alaposabb és mélyebb társadalomtörténeti, eszmetörténeti elemzéseket tesznek majd lehetővé.

Ahhoz, hogy többet tudjunk meg az udvari kultúráról, egyes oklevelek is kivételes fontossággal bírhatnak. Ilyen volt például I. Lajos király 1365. évi, pallosjogot adományozó oklevele, amelyet néhány éve publikált Kumorovitz L. Bernát.[1] Ebből szerzünk tudomást arról, hogy Kopalyai Benedek fiai, János és Dezső magisterek a magyar király sikeres bolgár hadjárata során, személyes vitézségük eredményeként, lovagi címhez jutottak: a saját és övéik sérüléseitől sem visszariadó testvérek „a lovagi dicsőség címének felvételét seregünk több más nemzetiségű serény és győzedelmes harcosa között méltán és kitüntetően kiérdemelték." A szöveget úgy értelmeznénk, hogy a király a hadjárat közben, vagy végén többeket (inter viros strennuos et victores) avatott lovaggá, köztük az említett testvérpárt. Itt minden bizonnyal a korban szokásos tömeges lovaggá avatás szertartásáról lehet szó (Massenpromotion). Az is jellemző, hogy az oklevelet nem a lovagi cím megszerzése miatt állították ki, arról szinte csak mellékesen értesülünk, hanem a pallosjog adományozása miatt, ami komoly jogi következményekkel járt. Magának a lovagi szertartásnak a részleteiről semmi nem derül ki. Meglehet, hogy a közreadó Kumorovitznak van igaza, aki felövezésre („Umgürten", azaz Schwertleite) gondolt.

Csak azért időztünk el ennél az oklevélnél, mert talán segít másik két, a korszak lovagságával kapcsolatos, 1348. január 2.-án kelt oklevél értelmezésében.[2] Az első oklevélben a titeli káptalan előtt Him fia Pál fia János lovag (miles), testvérei Miklós, Péter, Benedek és Pál, továbbá ezen Him fia György fia Miklós, minthogy Jakab fia Bede királyi apród (aulae iuvenis) kifizette helyettük a bírságot, amelyben őket Krassó megye elmarasztalta, 50 márka értékben 20 évre elzálogosítják neki Remete nevű birtokukat. Az azonos napon kelt másik oklevélben Jakab fia Bede magister királyi apród és Him fia Pál fia János lovag a Bede által kölcsönzött összeg, az ennek visszafizetése miatt keletkezett bírság és Remete birtok elzálogosítása ügyében egyezséget kötnek.[3] A Himfiek történetének a nyomon

1 *Kumorovitz L. Bernát:* I. Lajos király (1365. évi) lovaggá avató és pallosjogot adományozó oklevele. In: Lymbus Művelődéstörténeti Tár, II. 1990. Szeged. (Szerk.: *Monok István–Petneki Áron*) 19–21. o.

2 Az oklevélre *Szovák Kornél* hívta fel a figyelmet, amiért ezúton mondok köszönetet. Lelőhelye: *Fekete Nagy Antal* hagyatéka, P 1732, 1 csomó, A Temesi bánság oklevelei, No. 243 és 244. Az oklevelek tisztázott és jegyzetelt átírása. Eredetijük hártyán, hátlapjukon ovális alakú pecsét nyomaival a herceg Batthyány család körmendi levéltárában volt, eltűnésükig. Ottani jelzetük Miscell. Heimiana N. 112. b. és N. 112. a.

3 Az oklevelekben említett, Krassó megyei helységek *Fekete Nagy Antal* jegyzetei alapján: *Remete.* Nem azonos a Temesvártól északra fekvő Temesremetével, hanem a Borza melletti Zsidóvin falu északi részén feküdt. *Soosd.* Gertenyes szomszédságában, attól északnyugatra. *Igerzeg:* Rafnától északnyugatra. *Kuesd:* Rafnától délkeletre. *Bodugazunfalva:* elpusztult helység Versectől északkeletre. *Gyertyános:* ma Gertenyes, Rafnától nyugatra. *Mezősomlyó,* az előbbi helységektől távolabb, délnyugatra. A Himfiek családfáját Fekete Nagy Antal a No. 74. oklevélhez állította össze:

követése messzire vezetne bennünket témánktól: első birtokaikat 1321-től szerzik Krassóban. A helyi hatalmi viszályokba bonyolódó család szövegben említett birtokát, Remetét majd csak a család legfényesebb karriert befutott tagja, Benedek szerzi vissza 1357-ben.[4] A Himfiek újabb udvari kapcsolatának a feltűntekor nem is csodálkozhatunk: *Himfi Pál* 1333. augusztus 30.: királyi apród, (*Fekete Nagy*-gyűjtemény No. 130., kiad. Doc. Val. 73.), *Himfi Pál fia Péter* 1366. április 22.: (No. 395.) királyi apród, majd 1369. január 25.: udvari lovag (No. 424.), *Himfi Pál fia Benedek* 1352-től fordul elő lovagként. *Himfi Pál fia János* lovagi címe sem volt ismeretlen, Kurcz Ágnes 1351-ből hoz rá adatot, mint udvari lovagra. Az oklevelekben említett *Jakab fia Bede* sem volt ismeretlen, de apródként való előfordulása 1348-ban újdonság. A Fekete Nagy-gyűjtemény 249. tételéből azt is tudjuk, hogy 1348. november 10.-én „királyi parancsra a visegrádi várban a király úr szolgálatára rendelt"-ként emlegetik., majd a No. 289. alapján 1353 februárjában már nem élhetett.[5]

Az okleveleket egyébként már használta Turchányi Tihamér, de a lovagi címekkel kapcsolatos vonatkozások nem keltették fel érdeklődését s azokat említetlenül is hagyta. Pedig páratlanul érdekesek a lovaggá avatásra használt kifejezések. Az első oklevélben az áll, hogy Him fia Pál fia János magistert „a király úr tette és avatta lovaggá" (per regem miles constitutus et consecratus), míg a másodikban már rövidebben, a lovaggá avatás említését (consecratus) találjuk meg.

Érdekes, hogy a kifejezések a „consecrare" igét használják. Használata a XIV. században nem példátlan, de kétségkívül régiesnek tűnik. Először a XII–XIII. században tűnik fel, s a lovaggá avatások során a rendkívül erős egyházi befolyás és kapcsolat bizonysága. A szóhasználat eredete nyilván a fegyverekkel és hadijelvényekkel kapcsolatos templomi szertartásokra nyúlik vissza (benedictio, consecratio), amit a téma kiváló kutatója Jean Flori a X. századig vezetett vissza.[6] A „consecrare" említett értelmű előfordulásának legismertebb példája Heliand de Froidmont (megh. 1237) „De bono regimine principis" c. művében található.[7] Ebben azt írja, hogy néhány helyen az volt a szokás, hogy a másnapi felavatás előtt a lovagjelöltek a megelőző éjjelen virrasztottak és imádsággal töltötték idejüket, s

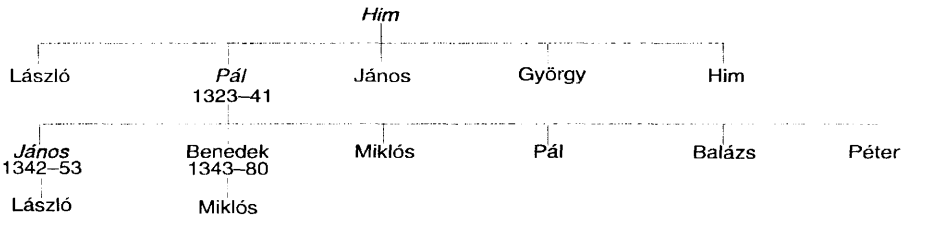

4 *Turchányi Tihamér:* Krassó-Szörény megye története. Lugos, 1906. 189. o.

5 *Kurcz Ágnes* pontosítások: Bedé-t 1363-ban szerepelteti. (303. o.), Himfi Pál és Himfi Péter adatait nem ismeri.

6 *J. Flori:* L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie. Genève, 1983.; *uő:* L'essor de la chevalerie. XIe–XIIe siècles. Genève, 1986., további irodalommal.

7 *Joachim Bumke:* Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. Bd. 1. München, 1986. (3. Aufl.) 326. o.; *Elsbet Orth:* Formen und Funktionen der höfischen Rittererhebung. In: Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur. (Hg.: *Josef Fleckenstein.*) Göttingen, 1990. (Veröff. d. Max Planck Inst. f. Geschichte, Bd. 100.) 145–151. o.

sem lefeküdni, sem leülni nem volt joguk. Ennél fontosabb nyomnak tekinthető, hogy a „consecrare" ige a német nyelvhasználatban is meghonosodik, „zu ritter segenen" formában (Heinrich von Trimberg, Z. 19.071), vagy a XIV. század első felében Heinrich von Beringen (Z. 2073–74) munkájában.[8] A jelenleg még alig-alig ismert hazai felövezések terminológiájára mindenesetre az okleveleinkben használt kifejezések jelentik az első fogódzópontokat (militem constituere et consecrare), talán a német használattól sem teljesen függetlenül.

Érdemes lenne annak okait vizsgálni, hogy a hazai oklevelekben vannak-e törvényszerűségek az udvari címek használatában. Tény, hogy János lovag a Fekete Nagy-gyűjteményben következő 1348–49-es oklevelekben sohasem szerepel lovagként, általában csak magister, vagy még az sem. (No. 245., 246., 249., 254., 255., 257.). Kurucz Ágnes táblázata szerint 1351-ben használja megint címét, ahol is udvari lovag.[9]

A lovaggá avatás körülményeire csak feltevéseink lehetnek, hiszen erről semmi sem derül ki a szövegből. Figyelembe véve az ezekből az évekből fennmaradt adatokat, a lovaggá avatások hadjáratokhoz kötődtek. Így az első nápolyi hadjárat ideje alatt Nagy Lajos Forliban és Folignóban is felövezett lovagokat, vagy ha hihetünk Dominicus de Gravina-nak, akkor 1350-ben a nápolyi ütközet előtt a szemben álló felek, Tarantói Lajos és Lackfi István többeket lovaggá avattak. Tarantói Lajos esetében 700 új lovagot említ a szerző.[10] Himfi János természetesen – kronológiai okokból – nem vehetett részt az első nápolyi hadjáraton, de talán részt vett a király déli hadjáratainak egyikén, 1345–1346-ban (Bihács, Zára ellen).[11]

8 *J. Bumke:* i. m. 322., 329. o

9 *Kurcz Á.:* i. m. 293. o. Jelzete: DL 41272.

10 *Miskolczy István:* Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 34, 1933. 59–60. o.; *Wilhelm Erben:* Schwertleite und Ritterschlag. In: *Zeitschrift für historische Waffenkunde* 8, 1918–20. 139. o.; *Kristó Gy.:* Az Anjou-kor háborúi. I. m. 117. o.

11 Így például Poháros Péterről mint aule nostre miles-ről a zárai ostromnál tanúsított vitézségének a leírásakor értesülünk, persze meglehet, hogy már azt megelőzően is lovagi címet viselt. (Anjou-kori okmánytár V. 132. 1347. október 3.)

FÜGGELÉK

Nº 243.
1348. január 2.

Nos capitulum ecclesie Tytulensis memorie commendantes tenore significamus presentium, quibus expedit universis, quod magistro Iohanne filio Pauli filii Hem milite per dominum regem constituto et consecrato, sua et fratrum suorum magistrorum Nicolai videlicet et Petri in personis cum procuratoriis litteris honorabilis capituli ecclesie Orodyensis ex una, et magistro Bede filio Iacobi aule regie iuvene parte ab altera coram nobis constitutis, idem magister Iohannes extitit confessus oraculo vive vocis, quod quia predictus magister Bede ipsos de iudiciis et iudiciorum gravaminibus, in quibus ipsi et magistri Benedictus ac Paulus frates eorum uterini, necnon magister Nicolaus filius Georgii filii predicti Hem in presentia magistri Michaelis de Ryma vicecomitis ac quatuor iudicum nobilium de Karaso *convicti extitissent, prout in registro sigillis eorundem vicecomitis et iudicum nobilium signato per* eiusdem magistrum Iohannem nobis exhibito, quod nos ad eiusdem magistri Iohannis petitionem capite sigilli nostri signavimus, eoque ipsum aperuimus, vidimus contineri apud eosdem vicecomitem et iudices nobilium expedivisset, solvendo eisdem pro ipsis quinquaginta marcas rationis Tymisyensis, de quibus quadraginta quatvor floreni et septem marce eiusdem rationis iuxta continentiam litterarum dicti capituli Orodiensis solute fuissent et extitissent. Ideo quandam possessionem eorum Remete nuncupatam, iuxta fluvium aque Burza, a meridie iuxta villam Gertanus, ab occidente penes villam Soosd, a septentrione circa villam Egerzeg et ab oriente erga procinciam Kwusd vocatam existentem et adiacentem, eidem magistro Bede *cum omnibus suis utilitatibus, iuribus ac pertinentiis universis pro* predictis quinquaginta marcis a die datarum presentium per viginti annorum immediate consequentium revolutionem inpignorassent et obligassent conditionibus infrascriptis mediantibus, ut si ipsi filii Pauli vel Nicolaus filius Georgii aut aliquis ex ipsis quandocunque ante revolutionem dictorum viginti annorum prenominatam possessionem Remete pro eisdem quinquaginta marcis ab eodem magistro Bede vel suis heredibus aut proximis redimere et liberare voluerint aut rehabere coram nostro testimonio et homine regio, aut dominis ac viris religiosis priore fratrum ordinis predicatorum et priore fratrum heremitarum claustrorum de Mezeusomplyo pro tempore constitutis, quos predicti filii Pauli vel Nicolaus filius Georgii, necnon magister Bede vel suus successor comuniter ad villam eiusdem magistri Bede Bodugazunfalua vocatam simul et adinvicem adducere tenebuntur, scilicet in predicto comitatu de Karaso existente, extunc idem magister Bede vel suus successor eandem possessionem Remete reddere eisdem filiis Pauli vel vel (sic) filio Georgii tenebitur et resignare sine occasione aliquali et dilacione.

Si vero ipse magister Bede aut heres vel heredes ipsius eandem possessionem reddere recusarent, extunc reddent ipsam possessionem eisdem et reddere tenebuntur pecunia prenominata totali in nihilum redigente et inane, hoc est perdent eandem pecuniam penitus et amittent.

Si autem filii Pauli vel filius Georgii prelibati revolutione dictorum viginti annorum occurrente et adveniente dictam possessionem Remete redimere non curarent vel non possent, tunc spacio viginti annorum predictorum transacto cum pena dupli rediment eandem et liberabunt, presentibus testimonio nostro homine regio et viris religiosis superius tactis. Item si magistri Benedictus, Paulus, Nicolaus filius Georgii prescripti ipsum magistrum Bede et suos heredes ratione obligationis dicte possessionis Remete molestare seu inquietare niterentur et attemptare, tunc prefati magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus filii Pauli eosdem magistrum Bede et suos heredes propriis eorum laboribus et expensis expedire tenebuntur et in eadem conservare usquequo quinquaginta marce persolventur predicte. Si vero ipsi magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus ipsum magistrum Bede vel suas posteritates in eadem conservare contra predictos fratres eorum nequirent, ex tunc ipsi scilicet magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus dictos fratres ipsorum et proximos ad divisionem in possessiotrenibus eorum communibus in dicto comitatu de Karaso existentibus et possessione Remete prefata fiendam inducere et compellere regni consuetudine exposscente tenebuntur et ipsorum portionem possessionariam signis metalibus sequestrare et separare a portionibus fratrum suorum antedictorum. In quibus portionibus ipsorum sequestratis eundem magistrum Bede vel suos heredes tenebunt et conservabunt, donec solutio pecunie fiet supratacte.

Si autem ipsi magistri Iohannes, Nicolaus et Petrus divisionem ipsam possesionariam non curarent facere vel procurare, extunc iidem in quinquaginta marcis sine portione iudicis ante litis ingressum ipsi magistro Bede vel suis posteritatibus persolvendis convincentur ipso facto. Ad que et premissorum singula predictus magister Iohannes se ipsum et dictos fratres auos auctoritate procuratoria, prefatus

autem magister Bede se spontanea voluntate et propria nostri in presentia obligarunt et obligatos pronuntiarunt. In cuius rei memoriam et testimonium ad instantiam partium et petitionem presentes concessimus litteras patentes sigilli nostri appositione signatas. Datum secundo die festi Circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo CCCmo XL mo octavo.

Volumus etiam non latere, quod predictus magister Iohannes hominem eiusdem magistri Bede in predicta possessione Remete feria quarta proxima ante festum beati Thome apostoli proxime preterium statuisse est confessus.

Nº. 244.
1348. január 2.

Nos capitulum ecclesie Tytulensis memoria commendantes significamus universis, quibus expedit, presentium per tenorem, quod magistro Bede filio Iacobi aule regie iuvene ab una parte, ex altera vero magistro Iohanne filio Pauli filii Hem milite per dominum regem consecrato coram nobis constitutis, idem magister Bede extitit confessus ministerio vive vocis, quia ipsi magister Iohannes et fratres sui, magistri Nicolaus et Petrus quadraginta quatuor florenos et septem marcas compoti Tymisiensis, quas ipse eisdem pro expeditione iudiciorum et birsagiorum, in quibus ipsi filii Pauli et alii fratres eorum coram vicecomite et iudicibus nobilium comitatus de Karaso convicti fuissent, dedisset mutuo et tradidisset iuxta continentiam litterarum honorabilis capituli Orodiensis in octavis festi beati Michaelis archangeli anno proxime transacto preteritis, solvere sibi non curassent.

Ideo ipsi filii Pauli scilicet magistri Iohannes et Nicolaus in quinquaginta marcis sine portione iudicis ante litis ingressum deponendis convicti extitissent ipso facto, auctoritate predictarum litterarum ipsius capituli Orodiensis mediante, quos quidem quadraginta quatuor florenos et septem marcas ipse magister Bede ad quinquaginta marcas Tymisienses, pro quibus ipsi filii Pauli quandam possessionem eorum Remete vocatam iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum per spacia viginti annorum sibi obligarunt, ipsi filiis Pauli conplevisset, unde quandocunque iidem filii Pauli easdem quinquaginta marcas ante revolutionem dictorum annorum eidem magistro Bede vel suis heredibus persolverent, ex tunc ipse magister Bede predictum gravamen, quod secundum tenorem predictarum litterarum capituli Orodiensis ipsi filii Pauli incurrerunt, eisdem relaxasset et nostri in presencia relaxavit. Item predictus magister Iohannes assumpsit firmiter se obligando, quod si ordinatio obligationis possessionarie predicte per ipsum magistrum Iohannem sua et predictorum fratrum suorum in personis cum procuratoritiis litteris dicti capituli Orodiensis facta iuxta deliberationem baronum et nobilium regni stare inconcussa non posset vel non valeret, tunc omnia gravamina, quibus ipse se et dictos fratres suos mediantibus aliis litteris nostris obligavit, incurreret ipso facto magister Iohannes antedictus, ad quod ipse sponte se oblegavit coram nobis.

Datum in crastino festi Circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo CCCmo XL-mo octavo.

László Veszprémy

SOME QUESTIONS OF CHIVALRY IN THE AGE OF ANJOU

Summary

The Foundation of the Order of St. George

Since the publication of Boulton's book (1987) it is commonly accepted by experts that the Order of St. George (Societas fraternalis militae sancti Georgii), founded by Charles Robert I of Hungary is the first among the secular orders of knighthood in Europe. The Author of the study agrees in this view and analyzes the statuta of the order dated on St. George's day 1326 which contain the deed of foundation, too. He states that the present form of the diploma is a combination of an earlier deed of foundation and the statuta, accepted on the St. George's day meeting of 1326, appended. So far as the sources of the statuta are concerned the author could indentify some of them among the statuta of contemporary city societies (società) of Northern Italy.

On the Role of King Louis I of Hungary in Knighting (1348)

Though Louis I (The Great) of Hungary is accepted as a par exellence knight-king, the sources mention him in connection with conferring of knighthood only exceptionally. Up to the present time a diploma from 1365, published by L. B. Kumorovitz was the only one which could be used as a source of the Hungarian dubbing ceremony. Now the author publishes two diplomas from 1348 wich certify that John, son of Paul, Son of Him was created a knight (per regem miles constitutus et consecratus) by the king personally.

László Veszprémy

CERTAINES QUESTIONS DE LA CHEVALERIE DE L'ÉPOQUE D'ANJOU

Résumé

La fondation de l'orde de chevalerie Saint Georges

Depuis l'apparition du livre de Boulton (1987) c'est un fait généralement accepté dans les milieux professionnels, que l'ordre de chevelerie Saint Georges, fondé par le roi hongrois Charles Robert (Societas fraternalis militiae sancti Georgii) est le premier parmi les ordres de chevalerie laïcs européens. L'auteur partage également cette opinion. L'auteur examine les statuts des ordres datés du jour de Saint Georges de 1326, qui contiennent également la charte de fondation de l'orde, et il constate que le document a eu sa forme présente avec la copie des statuts acceptés lors de la réunion du jour de Saint Georges en 1326 à une charte de fondation datée de plus tôt. L'auteur a réussi à indentifier plusieurs des sources, des modèles des statuts à partir des statuts des sociétés urbaines (società) du Nord d'Italie.

Sur le rôle de faiseur de chevalier du roi Lous le Grand (1348)

Sous le règne de Louis Ier – réputé le roi de chevalier hongrois – les sources ne parlent qu'exceptionnellement du rôle de faiseur de chevalier du roi. Jusqu'à présent, la seule source de la cérémonie de la réception de chevallier était la charte de 1365, publiée par L. B. Kumorovitz en 1990. L'auteur publie maintenant deux documents, datés de 1348, qui prouvent que János, fils de Pál, Fils de Him a été reçu chevalier par le roi (per regem miles constitutus et consecratus).

László Veszprémy

ZU EINIGEN FRAGEN DES RITTERTUMS DER ANJOU–ZEIT

Resümee

Die Gründung des Sankt-Georg-Ritterordens

Seit der Erscheinung des Werkes von Boulton (1987) wird von Historikern i. a. die Ansicht vertreten, daß der von Karl Robert, König von Ungarn, gegründete Sankt-Georg-Ritterorden (Sociatas fraternalis militiae sancti Georgii) der erste unter den europäischen säkularen Ritterorden ist. Der Autor untersucht die Ordensstatuten vom St. Georgstag des Jahres 1326, die auch die Gründungsurkunde enthalten, und stellt fest, daß die uns bekannte Form der Urkunde durch die Ergänzung einer älteren Urkunde mit den Statuten der Versammlung am St. Georgstag des Jahres 1326 zustande gekommen ist. Im weiteren gelang es dem Autor, unter den Statuten der städtischen Bruderschaften Norditaliens einige Quellen und Vorlagen der Statuten des ungarischen Sankt-Georgs-Ordens zu finden.

Zur Rolle des Königs Ludwig des Großen beim Ritterschlag (1348)

Die Urkunden aus der Zeit des Königs Ludwig des Großen, der für den ungarischen Ritterkönig gehalten wird, enthalten nur ausnahmsweise Berichte über die Rolle des Königs beim Ritterschlag. Bis jetzt galt die von L. B. Kumorovitz in 1990 herausgegebene Urkunde aus dem Jahre 1365 als die einzige Quelle des Ritterschlags und der Schwertleite in Ungarn. Im vorliegenden Aufsatz gibt der Autor zwei Urkunden aus dem Jahre 1348 heraus, die beweisen, daß Him fia Pál fia János (János, der Sohn von Pál, der der Sohn vom Him) vom König zum Ritter geschlagen worden war (per regem miles constitutus et consecratus).

Ласло Веспреми

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЫЦАРСТВА ЭПОХИ ДИНАСТИИ АНЖУ

Резюме

Учреждение рыцарского ордена Святого Георгия

Со времени выхода в свет книги Бултона в 1987 году обычно стало общепринятым в профессиональных кругах - и этого же взгляда придерживается и автор, - что учрежденный венгерским королем Каройом Робертом рыцарский орден Святого Георгия (Societas fraternalis militiae sancti Georgii) является одним из первых европейских светских рыцарских орденов. Автор статьи анализирует организационный устав ордена, датированные днем Святого Георгия 1326 года, который включает в себя и грамоту об учреждении ордена, и заключает, что грамота свою настоящую форму обрела путем приписки статута (устава), принятого на собрании в день Святого Георгия 1326 года, к учредительному письму, датированного ранее. Автору статьи удалось отождествить несколько из источников, образцов статута со статутами городских обществ Северной Италии (società).

О роли короля Людовика Великого в посвящении в рыцари (1348)

Во время правления Людовика I, считавшегося венгерским королем рыцарем, источники лишь в исключительном порядке сообщают о роли короля в основании рыцарства. До сего времени изданная в 1990 году Л. Б. Куморовитцем грамота от 1365 года была единственным источником церемонии посвящения в рыцарство в Венгрии. Автор теперь издает две грамоты, датированные 1348 годом, которые свидетельствуют о том, что король посвящает в рыцари Яноша, сына Павла, сына Хима (per regem miles constitutus et consecratus).

JAKUS JÁNOS

A M. KIR. IV. HADTEST TÁMADÓ HADMŰVELETE, 1944 SZEPTEMBER

A II. világháború magyar vonatkozásainak, a részvétel politikai körülményeinek elemzése megfelelő tárgyilagossággal feldolgozásra került. Nem mondható ez el a hadműveleteknek a magyar katonai felső vezetés részéről történt előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatban. A magyar seregtestek hadműveleteinek és harcainak átfogó megítélése szinte teljesen hiányzik.

Születtek ugyan nagy jelentőségű művek, többségük azonban a kor politikai, katonapolitikai keretei között és a szovjet hadsereg hadműveletei árnyékában a magyar seregtestek szereplését mint ellenségét mutatta be.

Az utóbbi időszakban az egykori résztvevők visszaemlékezéseinek (naplóinak), korábban zárolt hadtörténelmi munkáinak megjelenésével már kaphatunk egyfajta képet a magyar csapatok hadműveleteiről, harcairól. Ezek a művek nem mentesek azonban az események szubjektív alapon történő megítélésétől noha sok, eddig kevésbé ismert információt tartalmaznak.

A kutatóműhelyekben folynak azok a munkák, amelyeknek alapvető célkitűzése az, hogy a realitások figyelembe vételével nyújtsanak képet a m. kir. Honvédség második világháborús frontszerepléséről.

Ehhez a törekvéshez csatlakozva teszek kísérletet a m. kir. IV. hadtest 1944. szeptember 13-án megindított támadó hadművelete előkészítésének bemutatására. A tárgyban megjelent írások mint a m. kir. 3. hadsereg által Arad és Temesvár irányokban végrehajtott - már a megkezdése előtt kudarcra ítélt – támadó hadműveletet tartják számon az eseményt. A háború egész menetét vizsgálva ez viszonylag jelentéktelen műveletnek mondható. A m. kir. Honvédség 1944 őszi tevékenységét illetően azonban már más megítélés illeti meg ezt a vállalkozást.

Általános helyzet Magyarország délkeleti térségében (1944 augusztus vége–szeptember eleje)

A Dél-Ukrajna hadseregcsoport szétverését, valamint a Román Királyság 1944. augusztus 23-i átállását követően Brassó és Orsova között a Kárpátok hágói nyitva álltak a gyors ütemben előretörő szovjet csapatok előtt. Német részről elmaradtak a hatékony intézkedések a keletkezett óriási rés kitöltésére. A hágók lezárására csekély lehetőség kínálkozott. A 2. Ukrán Front csapatai ezt felismerve, előrevetett osztagaikkal, már szeptember 4–7. között megjelentek Dél-Erdély térségében.

A frontparancsnok szándéka az volt, hogy felzárkózva az akkori magyar–román határra, kifejlessze a támadást a Kolozsvár–Szatmárnémeti–Csap irányba és együttműködve a 4. Ukrán Front csapataival bekerítse az Északkeleti–Kárpátokban védő m. kir. 1. hadsereget, az újjászerveződő 8. és 6. német hadsereget, valamint a Székelyföldet védő magyar IX. hadtestet – illetve az abból létrehozott magyar 2. hadsereget.

Ebben a helyzetben a Déli-Kárpátok szorosainak birtokba vételére korábban született elképzelések irreálissá váltak. A német hadászati és hadműveleti vezetés

súlyos hibája folytán Magyarország délkeleti határai védtelenül, nyitva álltak a szovjet és román csapatok előtt.

A magyar katonai felső vezetés elhatározta, hogy a korábbi tervek módosításával kísérletet tesz a Temes, a Maros és a Körösök völgyeinek lezárására, s ennek érdekében támadó hadműveletet indít Arad–Lippa, Temesvár–Lugos irányokba.

A feladat végrehajtására kiadták a szükséges intézkedéseket. A német hadvezetés, korábbi hibáját felismerve – és nem utolsó sorban politikai meggondolásokból – ebben a térségben tervezte harcba vetni a Magyarországra rendelt III. páncéloshadtestet (23. páncéloshadosztály és két páncélosdandár). Erre tett javaslatot Hitlernek az OKH hadműveleti osztálya, valamint Friessner vezérezredes, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka is.

Az F Hadseregcsoport északi szárnyának megerősítésére a Balkán-félsziget különböző térségeiből jelentős átcsoportosítások történtek. Ennek eredményeként került a Bánátba a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály a 18. SS rendőr hegyihadosztály részeivel együtt. A 23. páncéloshadosztály harcba vetésére pedig nem az eredetileg tervezett irányába, hanem Kolozsvár térségében, a magyar 2. hadsereg hadműveleti területén került sor. A magyar 2. hadsereg október 8-án a túlerős szovjet támadás következtében előrenyomulását beszüntette, miközben jelentős veszteségeket szenvedett, visszavonulása azonban beláthatatlan hadászati, hadműveleti helyzetet idézhetett volna elő. A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt átalárendelték a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak. Alkalmazására a Nagykikinda, Temesvár irányban került sor azzal a feladattal, hogy lezárja Karánsebes, Resicabánya, Bozonics, Orsova területén a völgykijáratokat.

Ebben a kusza hadműveleti helyzetben a magyar katonai felső vezetés, a korábbi helyzetértékeléseket figyelembe véve, 1944. szeptember 1-jén Heszlényi József altábornagy parancsnoksága alatt a rendelkezésre álló alakulatokból és a pécsi honvédkerület-parancsnokságból a hadtesttörzs kikülönítésével megalakította a IV. hadtestet, melynek azt a feladatot szabták, hogy biztosítsa az államhatárt Mezőhegyestől a Királyhágóig.

A hadtest a Tiszántúl déli területén csoportosult. Ezt a megújuló román határprovokációk is indokolták. Románia és Magyarország között a mindig is feszült politikai és katonai viszony ellenére szeptember 7-ig nem állott fenn hadiállapot. Ennek ellenére román részről gyakori határmenti provokációra került sor, elsősorban Észak-Erdély határviszonylatában, de az alföldi határszakaszon is. Század erejű román betörést vertek vissza a magyar határvadász-alakulatok augusztus 26-án Mezőhegyes és Makó területén, augusztus 30-án Mezőhegyes, Makó, Csanádpalota térségében.[1] Ezekről a határsértésekről az MTI részére a Honvéd Vezérkar főnöke rendszeres tájékoztatást adott.[2] Így az ország lakossága értesülhetett a határokon kialakult rendkívül feszült helyzetről.

1 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. Bp., 1991. 21. o.

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1. vkf. oszt. javaslata, 306. doboz, 29. számú hadijelentés IX. 7-én: „A már napok óta tartó sorozatos román határsértések és a magyar területek elleni földi és légi támadásokkal kapcsolatban, a magyar határok megvédésére és nagyobb szabású román betörések megelőzésére, csapataink f. hó 5-én ellentámadást hajtottak végre a Kolozsvár megtámadására felvonult román erőcsoport ellen. A román erőcsoportot részben megsemmisítettük és jelentős zsákmányra tettünk szert. A számos fogoly között van többek között a parancsnokló román tábornok is."

A Fővezérség hozzákezdett a hathatós ellenrendszabályok bevezetéséhez, melynek keretében megfelelő csapatcsoportosítást igyekezett kialakítani.[3]

A hadtest ilyen körülmények között fejezte be gyülekezését Békéscsaba, Gyula, Battonya, Kunágota körletben. Állományába a 6. póthadosztály, az 1. páncéloshadosztály és az 1. pót huszárezred tartozott.[4] A gyülekezést követően alárendeltségébe került még a 20., a Mezőhegyesen állomásozó 31., valamint a 61. portyázózászlóalj is.

A hadműveleti felépítés 1944. szeptember 3-ig a Csanádpalota, Sarkad terepszakaszon került meglakításra.[5] Ezt követően a csapatokat készenlétbe helyezték.

Az eredeti terveknek megfelelően a hadtest alkalmazására a magyar 2. hadsereg Kolozsvár térségéből indított támadó hadműveletével szoros összhangban került volna sor, melynek alapvető célja volt, hogy támadó hadművelet végrehajtásával, a dél-erdélyi román erők szétverése után, részt vegyen a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokba vételében.

A magyar hadvezetés a Déli-Kárpátok hágóinak birtokba vételére vonatkozó hadműveleti terveket jóval a román átállást megelőzően elkészítette. A vezérkar 1944. január 10-én kidolgozott helyzetmegítélésében az alábbi lehetőséggel számolt:

3 *Reszneki Zákó András:* A Budapestért vívott harc. *Hadak útján,* 14. évf., 155. szám, 9. o., 1962. március: „A VKF augusztus 28-án elrendelte a 12. és 23. tartalékhadosztályoknak lengyel területről való visszaszállítását. Szállítás kezdete augusztus 30. Szállítás üteme 6/100. A 23. tartalékhadosztály szállítási fedőneve >>Frida<<. Kirakó körzete Sopron, Szombathely. A 12. tartalékhadosztály szállítási fedőneve >>JUPITER<<. Kirakó körzete Munkács, Huszt.

Augusztus 30-án a VKF elrendelte az 1. lovas póthadosztálynak az 1. lovas pótezreddé való összevonását és Mezőberény, Körösladány, Vésztő körzetbe való szállítását. Az ezred szállítási fedőneve: >>BAGOLY<< (11.531/Kszv. hdm. 944. sz.) A 152. sorozatvető osztály, a IV. gépkocsizó közepes tüzérosztály, a IV/2. önálló közepes tarackosüteg ugyanezen a napon mozgósított.

Az 1. tábori páncélos hadosztálynak Orosháza körzetbe való szállítása 1944. szeptember 1-jén került elrendelésre. A szállítmány fedőneve: >>MENYÉT<< (11.812/Kszv. hdm. 944. sz.)

A hadtestparancsnokságot a 104. vonalparancsnokság Pécsről – (szeptember 1-i beérkezéssel) – Békéscsabára irányítja. (11.613/Kszv. hdm. 944.)

A Fővezérség 110/Főv. hadm. 944. sz. rendeletével az 1. lovashadosztálynak lengyel területről (a 23. tartalékhadosztályhoz csatlakozva) >>JULISKA<< fedőnév alatti szállítását elrendelte. Kirakó körzete: Hódmezővásárhely, Orosháza.

A VKF 4604/m. hdm. VKF 944. sz. rendeletével a Bácskában levő 5. póthadosztállyal (szállítási fedőnév: >>GÉZA<<) felváltja a Pécs környékén levő 4. tábori póthadosztályt, Munkács, Huszt körzetébe irányítja, ahol a 12. tartalékhadosztályba olvad be. Szállítás kezdete szeptember 4-én. Fedőneve: >>KECSEGE<<.

Szeptember 11-ig a megadott kirakó körzetekben a hadosztálynak 24 szállítmánya rakott ki. Ezek és a további szállítmányok Szeghalom, Vésztő körzetekbe lettek irányítva.

A Honvédelmi Minisztérium szeptember 8-án kelt 15.344/m. 1. b. sz. rendeletével a 12. tartalékhadosztályt (JUPITER I) Kötegyán, Vésztő, Őripuszta kirakó körzetbe irányította. A hadosztály Nagyváradon kapott kiegészítést.

A 429/Főv. hdm. 944. sz. rendelet alapján a VII. hadtestparancsnokságot a magyar 1. hadsereg területéről (JUPITER II fedőnévvel) Nagyváradra irányította. A Fővezérség a m. kir. 1. hadseregtől 695/Főv. hdm. 944. sz. rendeletével kivont egy gépvontatású közepes tüzérosztályt és a 151. sorozatvető osztályt. Az előbbit a 12. tartalékhadosztály szállítmányaiba sorolva a VII. hadtestparancsnokságnak, a sorozatvető osztályt pedig a IV. hadtestparancsnokságnak rendelte alá.

A Fővezérség a 372/Főv. hdm. 944. sz. rendeletével a 20. hadosztályt a IV. hadtestnek rendeli alá. Szállítás szeptember 11-én vette kezdetét >>SAKÁL<< fedőnév alatt 10/100 szállítási ütemmel. Kirakó körzet: Orosháza, Hódmezővásárhely, Makó, Mezőhegyes. A szállítmány csatlakozott a >>JUPITER<<-hez.

A Fővezérség ezzel egy időben a m. kir. 1. hadseregtől kivonta még az 1. önálló gépvontatású közepes tarackosüteget és a 7. ro. tü. oszt. és mindkettőt a IV. hadtestnek rendelte alá.

Szeptember 11-én a Fővezérség elrendelte a 8. tábori póthadosztálynak Szabadka, Röszke körzetbe való szállítását >>HARCSA<< fedőnév alatt."

4 HL 61/a doboz, *Heszlényi József* vezérezredes hagyatéka (a továbbiakban: *Heszlényi)* A m. kir. IV. ö. hadtest hadrendje IX. 2-án. A m. kir. IV. ö. hadtest megnevezést csak Heszlényi József vezérezredes használja.

5 *Heszlényi,* A IV. hadtest hadműveleti csoportosítása IX. 4-én.

„...Minden eshetőséget világosan szem előtt tartva, rá kell mutatni, hogy a további orosz térnyerés, még a magyar határ elérése előtt, Románia politikai helyzetében olyan változást okozhat, ami bennünket semmi esetre sem hagy érintetlenül.

Ezzel kapcsolatban elő kell készülnünk a következő lehetőségekre:

1. A német csapatok még harcképesek, azonban Romániában megbukik a német irányzatú politikai vezetés.

2. A német csapatok már nem harcképesek, a román külpolitika irányát változtatja és megtámadja Magyarországot.

Az első esetben meg kell szállnunk Dél-Erdélyt, hogy az ottani magyar lakosság lemészárlását megakadályozzuk. Ez a feladat megoldhatónak látszik a következő sorrendben: a Kárpátok biztosítására felhasználjuk a hátravont megszálló csapatainkat, és az 1. mozgósítási ütemben felvonuló kötelékeket. Az ország belsejében előkészített erők zömével (6 gyaloghadosztály, 1 páncéloshadosztály, 1 lovashadosztály) gyors hadműveletekkel kézbe vehetjük Dél-Erdélyt és csatlakozóan a Keleti-Kárpátokra csoportosítunk.

A második esetben, általában a fenti erőcsoportosítással, a főerőket Nagyvárad, Érmihályfalva térségében összevonva, hogy adott esetben ugyanúgy az orosz támadó mozdulat irányában (Dél-Erdély–Budapest, Dél-Erdély–Észak-Erdély) ellentámadást indíthassunk. A hadműveleti tervek mindkét esetre kidolgozva."[6]

Az elvi előkészítés az eseményeket lényegesen megelőzte, azonban nem számolt azokkal a politikai és katonai helyzetben bekövetkező változásokkal, amelyek elvonták a felriasztható (mozgósítható) erők nagy részét e várt feladat megoldásától. Ennek tudhatók be a IV. hadtest felállítása során jelentkező nehézségek is.

A szemben álló felek helyzetének alakulása 1944. szeptember 7-ig

Románia 1944. augusztus 23. és szeptember 7. között haderejének zömét Dél-Erdélybe csoportosította át. Két hadseregük zárkózott fel a román–magyar határra. A román 4. hadsereg, az Észak-Erdély és Dél-Erdély között húzódó határszakaszt, a román 1. hadsereg pedig az egykori román–jugoszláv és a román–magyar határt igyekezett „biztosítani".

A két hadsereg valamint a román 4. ö. hadtest és a román 1. repülőhadtest (összesen 20 hadosztály) állománya elérte a 138 073 főt. Fegyverzete 8159 géppisztoly, 6500 géppuska, 1809 aknavető, 611 löveg és 113 üzemképes repülőgép volt.[7]

Lugos térségében összpontosult a román 9. lovashadosztály, feladata az volt, hogy megtámassza a román 1. gyaloghadosztályt Zsombolya–Temesvár irányában. A román 19. gyaloghadosztály azt a feladatot kapta, hogy lezárja a Karánsebes–Orsova irányt. A mélységben, a Maros-szorosban a román 2. hegyihadosztályt, az Olt szorosban a román 18. gyaloghadosztályt összpontosították.

A román 1. hadsereg kétlépcsős hadműveletei felépítésben kezdett hozzá feladata megoldásához, azaz hogy északnyugati és nyugati irányban egyrészt fedező feladatok végrehajtásával megakadályozza a támadó fél behatolását a Hátszegi-

6 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 9. o.

7 A második világháború története 1939–1944. 9. k., Bp., 1980. 148–149. o.

medencébe, valamint biztosítsa a Déli-Kárpátok szorosait. Másrészt alkalmas volt arra, hogy a beérkező szovjet erőkkel aktív támadó hadműveletet hajtson végre a magyar Alföld irányába. Ezt a szándékot bizonyítja a Bánság sík területein történő csapatcsoportosítások kialakítása is, ami nem kizárólagos határbiztosítási (fedezési) feladatokat tett lehetővé, hanem a völgykijáratok nyitva tartását is a mélységből előrevonást végrehajtó szovjet gépesített és harckocsicsapatok számára.

Augusztus 29-én a román Nagyvezérkar utasította az 1. hadsereget, hogy az elkövetkező támadó hadműveletek szempontjából fontos terepszakaszokat vegyen birtokba és hajtson végre magyar területek ellen erőszakos felderítő vállalkozásokat. Ugyanakkor a hegyihadtest kezdjen támadó hadműveleteket Marosörményes, Szárazajton irányában.

Augusztus végén Dél-Erdélybe jelentős román erők beérkezése volt folyamatban (többek között egy gépesített hadtest, valamint a 2., a 11. és 21. gyaloghadosztályok – a 4. hadsereg erői).

Az augusztus 30-án a román Nagyvezérkar által kiadott 51. sz. hadműveleti utasítás a szemben álló félre (a német és magyar csapatokra) vonatkozóan megállapította: nincsenek abban a helyzetben, hogy sikerrel kecsegtető hadműveletekbe kezdjenek.

Az intézkedés a továbbiakban arról szól, hogy a határbiztosítási feladatokon túl Arad–Temesvár térségéből kiindulva a szétbontakozott román seregtestek:

a) Támadó akciókat és helyi támadásokat hajtsanak végre információgyűjtés és a jövőbeli hadműveletek kifejlesztéséhez szükséges jelentős pontok megszerzése érdekében.

b) Később térjenek rá a jelentősebb támadó akciók végrehajtására az Észak-Erdélyben levő német és magyar csapatok ellen. A fent említett csapatok Dél-Erdélybe történő gyülekeztetése tehát egy jelentős támadó hadművelet megindítását kívánta megalapozni és nem kifejezetten egyedüli céllal védelmi hadműveletek folytatását irányozta elő.

Tekintettel arra, hogy ezek az intézkedések jóval a hadüzenet előtt kerültek kiadásra, gyakorlatilag jogosan merülhetett fel annak veszélye, hogy a román erők már a szovjet csapatok beérkezése előtt támadólagosan lépnek fel a szóban forgó térségben. Ezt erősítik meg a már említett, sorozatos határprovokációk is.

A román 4. hadsereg beérkezését követően a román 1. hadsereg parancsnoka javaslattal élt a Nagyvezérkar felé a hadsereg erőinek átcsoportosítása érdekében. A javaslatokat nagyrészt elfogadták és ennek értelmében a hadsereg főerői Arad, Temesvár térségében összpontosultak, ahol nem építettek ki szilárd védelmi létesítményeket. A szárnyakon egy-egy hadosztálynyi erőt biztosítási feladattal helyeztek készenlétbe.

A román hadsereg helyzete az átcsoportosítás után a következőképpen módosult: a 3. hegyihadosztály Belényes, az 1. gyaloghadosztály Borosjenő, az 1. lovashadosztály Arad, míg a 9. lovashadosztály Temesvár körzetében összpontosult. A „TIROL" kiképző központ négy zászlóalja átvette a 19. gyaloghadosztály körletét, míg ez utóbbi részeivel Radna, Lippa térségében került összevonásra. A 2. hegyihadosztálynak pedig Nagyszeben térségéből Jósikafalva, Kiskalota területére kellett elvonulnia.

A hadosztályokat ebben a felállásban is alapvetően támadó feladattal bízták meg egyrészt Hunyadcsucsa, másrészt Nagyvárad irányában, harmadrészt pedig korlátozott céllal a Körösök és a Maros közötti térségből a Viharsarok felé.[8]

A román hadseregek alapvetően gyalog-, hegyivadász- és lovashadosztályokból tevődtek össze.

A román csapatok szervezeti felépítése[9]

A gyaloghadosztályok egy háromszakaszos felderítő lovasszázadból (egy géppuskás raj és 3 darab 60 mm-es aknavető), három azonos szervezésű (két zászlóaljas) gyalogezredből (3 darab 60 mm-es és 4 darab 81.4 mm-es aknavető), háromosztályos (75 mm-es ágyús, 100 mm-es tarackos, 120 mm-es aknavetős) tüzérezredből, egy páncéltörő tüzérosztályból (két 75 mm-es páncéltörő ágyúval felszerelt tűzszakasszal), egy légvédelmi tüzérütegből (két 20 mm-es légvédelmi ágyús, vagy 37 mm-es légvédelmi ágyús tűzszakasszal), egy híradószázadból, egy utászszázadból (3 darab 81.4 mm-es aknavető) és egy táboricsendőr-századból álltak.

A hadosztály ellátó csoportja egy mozgókórházból; egy betegszállító századból; egy állatgyógyászati hadikórházból; élelmiszerellátó osztagból; lőszerellátó osztagból; tábori konyhából (10 sütő); szállítószázadból; egy országos járműből (szekér) összeállított oszlopból és egy karbantartó századból tevődött össze.

Összesen a gyaloghadosztályban volt: 9173 fő, 6805 db puska és karabély; 448 db géppisztoly; 292 db golyószóró; 52 db géppuska; 32 db (37 mm-es, vagy 47 mm-es) páncéltörő ágyú, 10 db 37 mm-es légvédelmi ágyú, 57 db 60 mm-es aknavető, 27 db 81,4 mm-es aknavető, 12 db 120 mm-es aknavető, 12 db 100 mm-es tarack és 12 db 75 mm-es ágyú.[10]

A hegyihadosztály szervezeti felépítése hasonló volt a gyaloghadosztály szervezetéhez. Különbség az ezredek szervezésében mutatkozott, ugyanis ezek három zászlóaljba tagozódtak.

A lovashadosztály egy felderítő lovasszázadból, három lovasezredből (két lovaszászlóalj; zászlóaljanként két lovasszázaddal); egy tüzérezredből (mint a gyaloghadosztály esetében), egy légvédelmi lovas tüzérütegből, egy utászszázadból, egy táboricsendőr-szakaszból állt.

Az ellátó alegységek a gyaloghadosztályokéhoz hasonló módon szerveződtek.

A hadosztályokat hadtestparancsnokságok fogták össze, amelyek alárendeltségébe közvetlen alakulatok is tartoztak. Ilyenek voltak: egy nehéz tüzérezred (105 mm ágyús- és 150 mm tarackos tüzérosztály); egy páncéltörő tüzérüteg; egy híradózászlóalj; egy utászzászlóalj; egy táboricsendőr-század.[11]

Ellátó csapatokkal alig rendelkezett a hadtest, ugyanis az alárendeltek az érintett hadsereg készleteiből vételeztek.

8 General-maior dr *Ion Cupsa*: Armata Romana de frontul antibolsevit. Bucuresti, 1973. 17-44. o.

9 Uo. 21. o.

10 Uo. 22. o.

11 Uo. 25. o.

1944. augusztus 24-én az 1. hadsereg parancsnoksága (Georghe Mihail tábornok) megkapta a román Nagyvezérkar intézkedését az északnyugati és a nyugati határok fedezésére. Ennek értelmében az 1. hadsereg alárendeltségébe került a hegyihadtest-parancsnokság (Brassó); a 6. hadtestparancsnokság (Gyulafehérvár); a 7. hadtestparancsnokság (Temesvár). Összesen 11 hadosztály (6 gyalog-, 3 hegyi-, 2 lovashadosztály).

A román és a beérkező szovjet csapatok feladatai

A román 7. hadtest a vonatkozó határszakaszok fedezésére a román 1. lovashadosztályt Gyalu, Marosborza között a 3. hegyihadosztállyal közösen alkalmazta azzal a feladattal, hogy zárják le a Fekete- és Fehér-Körösök, valamint a Maros völgyeit. Nagyobb erők támadása esetén Déva, Hunyad, Piskitelep területén kellett összpontosítaniuk, hogy az összeköttetést fenn tudják tartani a 6. hadtesttel és megakadályozzák a támadóknak a Besztercei szoroson Szörényhalász irányba történő előretörését. A román 1. lovashadosztály feladata volt Arad védelme is.[12]

A 9. lovashadosztály Temesvár védelmét, valamint a Temes és Bega folyók völgyeinek lezárását kapta feladatul.

A 2. és 3. Ukrán Front augusztus 29-én azt a feladatot kapta, hogy szeptember 7–8-ra vegyék birtokba a Cimpulung, Pitesti, Giurgin terepszakaszt és Turnu Severintől délre jussanak ki a Dunához. A 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatai foglalják el a Keleti-Kárpátok hágóit és szeptember 15-re jussanak ki a Beszterce–Kolozsvár–Nagyszeben terepszakaszra. Ezt követően mérjenek csapást Szatmárnémetire és nyújtsanak segítséget a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdésében. Erre az időszakra a 3. Ukrán Frontnak ki kellett jutnia a román–bolgár határra.[13]

A 2. Ukrán Front 27. és 53. összfegyvernemi és 6. harckocsihadserege, valamint a 18. harckocsihadtest előrevetett osztagai szeptember 4–7. között átlépték a Déli-Kárpátok szorosait és kijutottak a Brassó, Nagyszeben, Karánsebes, Orsova terepszakaszra.[14]

A Dél-Erdélybe bevonult szovjet hadseregek feltöltést és rövid pihentetést követően szeptember 9-én támadó hadműveletbe kezdtek a m. kir. 2. hadsereg ellen.[15]

Az 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest a román 1. hadsereg hadosztályainak fedezete alatt folytatta előrenyomulását a Maros, a Temes és a Fehér-Körös völgyei irányába.

12 Uo. 33. o.

13 Uo. 146. o.

14 HL Főv. hdm. iratok 306/a doboz, 268/Főv. hdm. – 44. IX. 7. Napló.

Az északnyugati román–magyar határ irányába előnyomuló szovjet erők által elért terepszakaszok tekintetében a szakirodalomban némi zavar mutatkozik. Amíg a szovjet anyagok a Petrozsény-Turnu Severin terepszakasz elérését szeptember 12-ben határozzák meg, addig a magyar légi felderítés már szeptember 4-én jelentette, hogy orosz gépesített erők elérték a Karánsebes–Orsova terepszakaszt. Bár ezeket az erőket az OKW egy visszavonuló német légvédelmi hadosztály erőinek vélte, később bebizonyosodott, hogy azok valóban szovjet gépesített csapatok voltak. Valószínűleg a szovjet 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest előrevetett osztagairól van szó. Ezt igazolja a VKF 268/Főv. hdm. – 44. IX. 7. szám alatt kiadott intézkedése is.

15 *Dálnoki Veress Lajos* vezérezredes (szerk.): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). München, 1973. 26. o.

A Bihar-hegység nyugati előterében, részben a Béli-hegység és a Hegyeshegység nyugati lejtőinél, szeptember 8–9-én a román 1. hadsereg végrehajtotta a fent leírt átcsoportosításokat.

Temesvár térségében szeptember 10-re beérkeztek és beavatkoztak a harcokba a szovjet csapatok élei is. Ebben a térségben a román 9. lovashadosztály és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály között állandósultak az összecsapások.

A IV. hadtest tevékenysége 1944. szeptember 2–13. között

Heszlényi József altábornagy szeptember 2-án a békéscsabai törzsszállásán seregtestparancsnoki értekezletet tartott, amelyen részt vett az 1. páncéloshadosztály parancsnoka, Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, a 6. póthadosztály parancsnoka, Vukovári Milán vezérőrnagy, valamint az 1. huszárezred parancsnoka, Auerhammer József ezredes. Rajtuk kívül jelen volt a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporttól egy német vezérőrnagy is.[16]

A hadtest parancsnoka felvázolta a kialakult helyzetet, melynek keretében tájékoztatást adott a szovjet csapatok valószínű szándékáról. Ismertette a hadtest feladatát, amit közvetlenül a Honvéd Vezérkar főnöke határozott meg. A hadműveletek kezdeti időszakában a hadtest sem harcászati, sem pedig hadműveleti vezetés vonatkozásában nem került német alárendeltségbe.

A vezérkar főnöke támadó hadművelet végrehajtását határozta meg a hadtest számára, azzal a céllal, hogy Arad birtokba vételét követően fejlessze ki a támadást a Maros völgyében; lehetőleg törjön előre a Hátszegi-medencében és onnan derítsen fel a Maros és a Zsil völgyében és vegye föl az összeköttetést a magyar 2. hadsereg nyugati szárnyán támadó csapatokkal.

Az értekezlet résztvevői tájékoztatást kaptak arról is, hogy a hadtest nyugati csatlakozásán német erők – Koszorús Ferenc vezérkari ezredes szerint két páncéloshadtest – fognak támadni Szabadka, Szeged területéről Nagybecskerek, Temesvár, Pancsova, Orsova irányába.

A megbeszélésen elhangzottak értelmében a 6. póthadosztálynak Battonya–Dombegyháza terepszakaszról Tornya–Arad, az 1. páncéloshadosztálynak Dombegyháza északkelet, Kevermes délnyugat terepszakaszról Kürtös, Arad, az 1. pót huszárezrednek Mezőhegyes, Battonya nyugat terepszakaszról Németpereg, Pécska irányába kellett támadnia.

A megindulási helyzet felvétele közben érkezett a vezérkar főnökének parancsa a támadó hadművelet 24 órával történő elhalasztásáról.[17] A visszaemlékezések és a

16 *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 175. o.

17 HL Főv. hdm. iratok 306. doboz szám nélkül; *Heszlényi,* 2. o. HL 61/a doboz; *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22. o.; *Adonyi-Naredy Ferenc–Nagy Kálmán:* Magyar huszárok a II. világháborúban. Szombathely, 1990. 43. o.; *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 177., 180., 190. o.; *Ránki György:* Magyarország története 1918–1919. 1919–1945. Bp., 1976. 1176. o.

Meg kell említeni azt, hogy a támadó hadműveletek megkezdésének időpontja körül a visszaemlékezések és dokumentumok alapján bizonytalanság tapasztalható. Ugyanis *Vörös János* vezérezredes 1944. szeptember 1-jén készített „Emlékiratában" szeptember 3-át jelöli meg a Dél-Erdélyi hadműveletek megindításának időpontjául. Ezzel szemben *Heszlényi József* vezérezredes visszaemlékezésében azt írja: „A Fővezérség az Aradra való tád-t eredetileg az É Erdélyből D. irányba támadó 2. magyar hds. hadműveleteivel összhangban IX. 5-re tervezte, azután 9-én reggel 6 h-ban állapította meg. A támadást 10-re, majd 11-re halasztották, míg végül 13-án reggel indulhatott meg." *Reszneki Zákó András* vezérőrnagy megállapítása szerint, a ... „a magyar kormány a Makó–Orosháza–Battonya területére felvonuló IV.

korabeli intézkedések összevetésével megállapítható, hogy a hadtest támadó hadműveletének megindítására vonatkozó időpontok a következők szerint módosultak: szeptember 4-én 06.00; szeptember 5-én 06.00; szeptember 9-én 06.00;[18] szeptember 10., majd 11. Végül szeptember 13-án 06.00-kor kezdődhetett meg, azaz pontosan tíz nap késedelmet szenvedett a hadműveletek megindítása, melyet az augusztus 25-én hadilétszámra kiegészült Fővezérség közvetlenül irányított.

A m. kir. 2. hadsereg parancsnoka szeptember 7-én kelt helyzetjelentésében azt a tájékoztatást adta a Vezérkar számára, hogy a „... Nagyszebent és a Vulkán-szoros bejáratát elért orosz páncélos élek szeptember 8-án elérik a hadsereget..."[19] Ezért szükségesnek tartotta a IV. hadtest által Temesvár, Arad és a Fehér-Körös völgye nyugati bejáratának birtokba vételét, hogy ezáltal késleltethesse az ellenségnek Arad, Temesvár körzetéből Budapest, vagy északi irányú előretörését. Az időpont-eltolódások bizonytalanságban tartották a hadtest vezetését, amit tovább fokoztak a felderítési adatok hiányosságai is.

A harci szellem növelése, valamint a szükséges felderítési adatok megszerzése érdekében szeptember 3-án a hajnali órákra a hadtest alárendelt hadosztályai részére vállalkozás végrehajtását rendelte el a hadtest parancsnoka.

Megállapítható, hogy hiányos felderítési adatokkal kockázatos lett volna a támadást megkezdeni, ugyanakkor a vállalkozások végrehajtását csak a támadás kezdetének biztos tudatában lett volna szabad elrendelni. Szeptember 3-án a reggeli órákban a parancsnokság még nem tudhatta, hogy a hadműveletek kezdési időpontját módosították. Az erőszakos felderítés végrehajtására feltétlenül szükség volt, az időpontmódosítás azonban a támadás későbbi menetére hátrányosan hatott. Amíg szeptember 3-án Arad térségében a határőr granicsár erőkön kívül román részről egy gyaloghadosztály összpontosult, szeptember 13-án a támadó hadművelet megindításakor – már két gyalog- és egy lovashadosztály jelenlétével kellett számolni. A térségben folytatott légi és ügynöki felderítés arról tájékoztatta a hadtestparancsnokságot, hogy új román alakulatok vonulnak fel Pankota, Magyarád, Kovászi, Gyorok, Újpálos területére.

magyar hadtest támadásának megindítását halogatta. A négynapos időveszteség – szeptember 9-ről 11-re, végül 13-ra – a magyar politikai vezetést terheli, mert a németek a támadást már 7-én szorgalmazták."

Adonyi-Naredy Ferenc azt a megállapítást teszi, hogy: „... a hds. 1944. szeptember 4-én 6 órakor kezdi meg a támadást Arad birtokbavételére ... a támadást 24 órával el kellett halasztani, amire semmiféle indokot nem közöltek. A támadás szeptember 13-án indult meg, kisebb módosításokkal."

Koszorús Ferenc vezérkari ezredes azt írja: „Szeptember 3-án a szürkület beálltával megkezdődött a csapatok készenlétbe helyezése a másnapi támadáshoz. ..... a támadást 24 órával el kellett halasztani. Szeptember 4-én ismét elkezdődött a készenlétbe helyezése, amikor az a parancs érkezett, hogy a továbbiakban nem kezdhető meg a támadás. ... A szeptember 13-ra elrendelt támadás tervszerűen indult."

Halmai Bor Jenő altábornagy erről a kérdésről a következőképpen foglalt állást: „A szeptember 3-ig felvonult első csoportot a VKF azonnali támadásra óhajtotta elrendelni, azonban a kormány ezt a támadást bizonytalan időre elhalasztotta. A VKF annyira sürgette a támadást, hogy végre is szeptember 13-án megindulhatott".

Ránki György az alábbiakban rögzítette az eseményeket: „A frissen létrehozott, gyenge 3. magyar hadsereg szeptember 13-án Arad irányában nyomult előre, de Arad, Temesvár térségéből a szovjet támadás mintegy 10 nap múlva már visszavetette őket." Természetesen ekkor még nem a m. kir. 3. hadseregről kell beszélni, hiszen az akkor még nem került megalakításra.

18 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, 268/Főv. hdm. 1944. IX. 7. intézkedés a 2. pc. ho. további alkalmazására.

19 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Dálnoki Veress Lajos vezérezredes helyzetértékelése a hdm. ov. részére (Napló).

Helyzet 44. IX. 4-én.

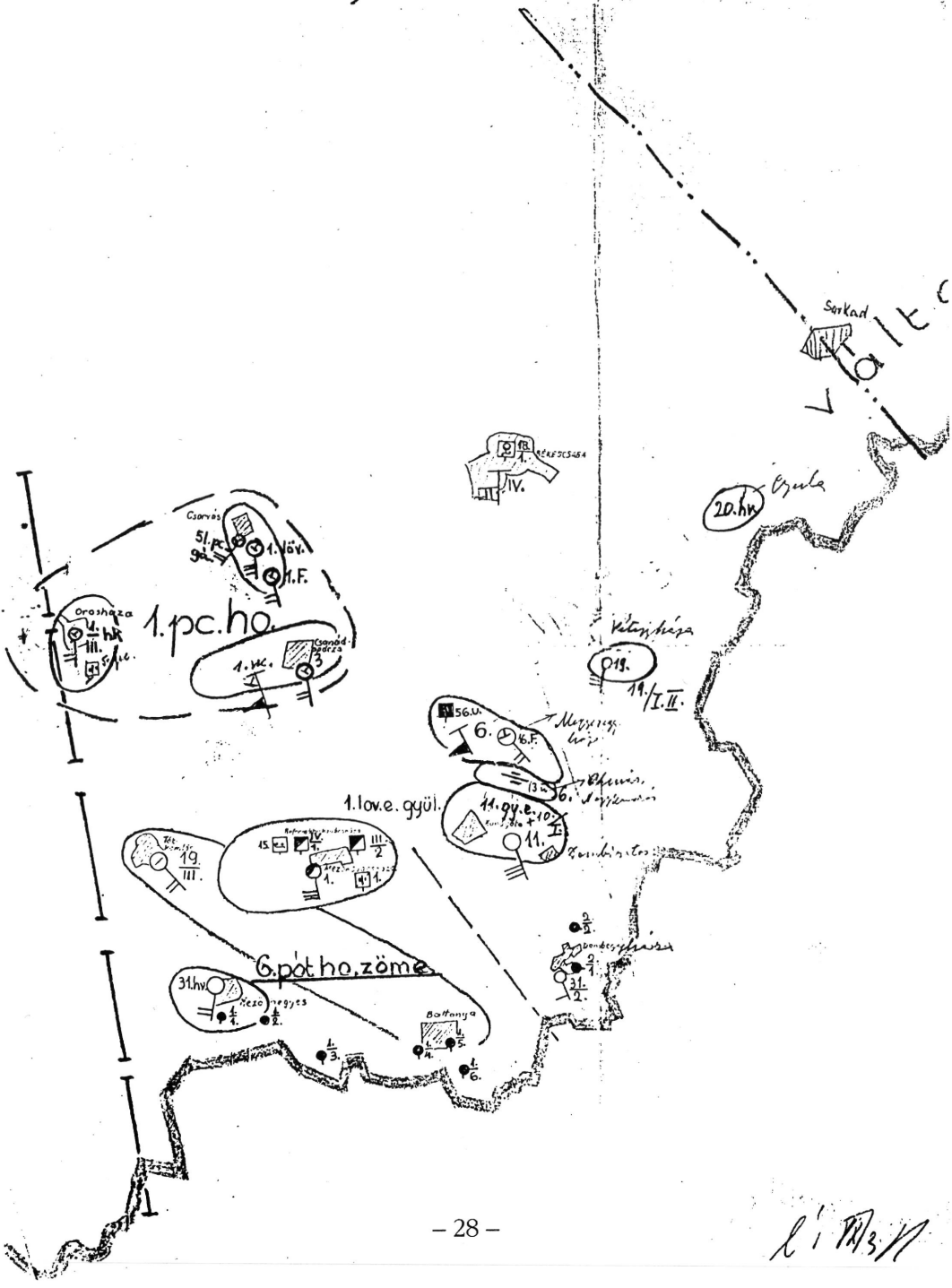

A románok már a vállalkozás végrehajtása előtt is foganatosítottak rendszabályokat. Megerősítették a granicsár őrsöket, felfegyverezték a határ menti települések román lakosságát. A határ közvetlen közelében tábori erődítéseket végeztek, az utakat lezárták és a műtárgyakat előkészítették robbantáshoz. Arad körül a korábban kiépített erődöket megszállták. Ezek a rendszabályok a szeptember 7-i román hadüzenettel is összefüggésben voltak.

A vállalkozás végrehajtása ráirányította a román katonai vezetés figyelmét a hadtest támadásának előkészületeire. Ettől függetlenül a 7. román hadtest augusztus végén megkezdte erőinek és eszközeinek átcsoportosítását elsősorban Arad és Temesvár fedezésére, valamint a határok biztosítása és támadó hadművelet előkészítése érdekében.

A tíz nap alatt bekövetkezett változások miatt a IV. hadtest támadó hadműveletének elgondolását némileg módosítani kellett. Koszorús Ferenc vezérkari ezredes jelentette a hadtest parancsnokának a támadó hadművelet alapgondolatát. „... A 6. póthadosztály Dombegyháza dél területéről széles arcvonalon átlépi az államhatárt és a legrövidebb úton Arad irányába támad. Ezzel a művelettel kierőszakolja a románok keleti irányból várható ellenlökéseit, amit az 1. páncéloshadosztály Kevermes-Elek területéről időben és térben mélyen lépcsőzött támadással képes szétverni. A páncéloshadosztály elfoglalja Aradot, szabaddá teszi az utat a 6. póthadosztály előtt, majd bevezeti a felderítést Lippa irányába. Ebben az időben Battonya területéről az 1. pót huszárezred megkezdi a támadást Pécska irányába, ahol hídfőt foglal a Maroson és bevezeti a felderítést Temesvár és Lippa irányokba..."[20]

Az új elgondolással Heszlényi altábornagy egyetértett, mert számított a beígért német segítségre, amely Nagybecskerek–Temesvár irányba történő kibontakozásával és az elsődleges támadásai cél birtokba vételével kellően fedezhette volna a hadtest jobb szárnyát. Ebben a térségben azonban a német 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály csak egy gyenge harccsoporttal hajtott végre támadó harctevékenységet, amely soha nem érte el Temesvárt.

A Fővezérség elgondolása szerint a hadtest támadó hadműveletéhez jobbról a dr. Temesy Béla vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 8. póthadosztálynak kellett csatlakoznia szeptember 14-én. A seregtest feladatát a Vezérkar főnöke határozta meg, vagyis ekkor még nem rendelte alá a m. kir. IV. hadtestnek.

A 8. póthadosztály szervezete három gyalogezredből, egy tüzérosztályból, egy huszárszázadból, egy utászszázadból, egy híradószázadból, egy gépkocsizó és hat fogatolt vonatoszlopból, valamint egészségügyi részlegből állt. Anyagi alapja Siófokon került berendezésre. A hadosztály Makó térségében összpontosult és azt a feladatot kapta, hogy – együttműködve a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal – Billéden keresztül támadjon Temesvár irányába és vegyen részt a város elfoglalásában.[21]

20 *Dálnoki Veress Lajos:* i. m. 180. o.

21 *Koeves Toronyi Ferenc:* Második világháborús emlékezései. Elfelejtett seregtestek. (Válságos évek) Magyar Történelmi Kutató Társaság, Bp., é.n. 16. o.

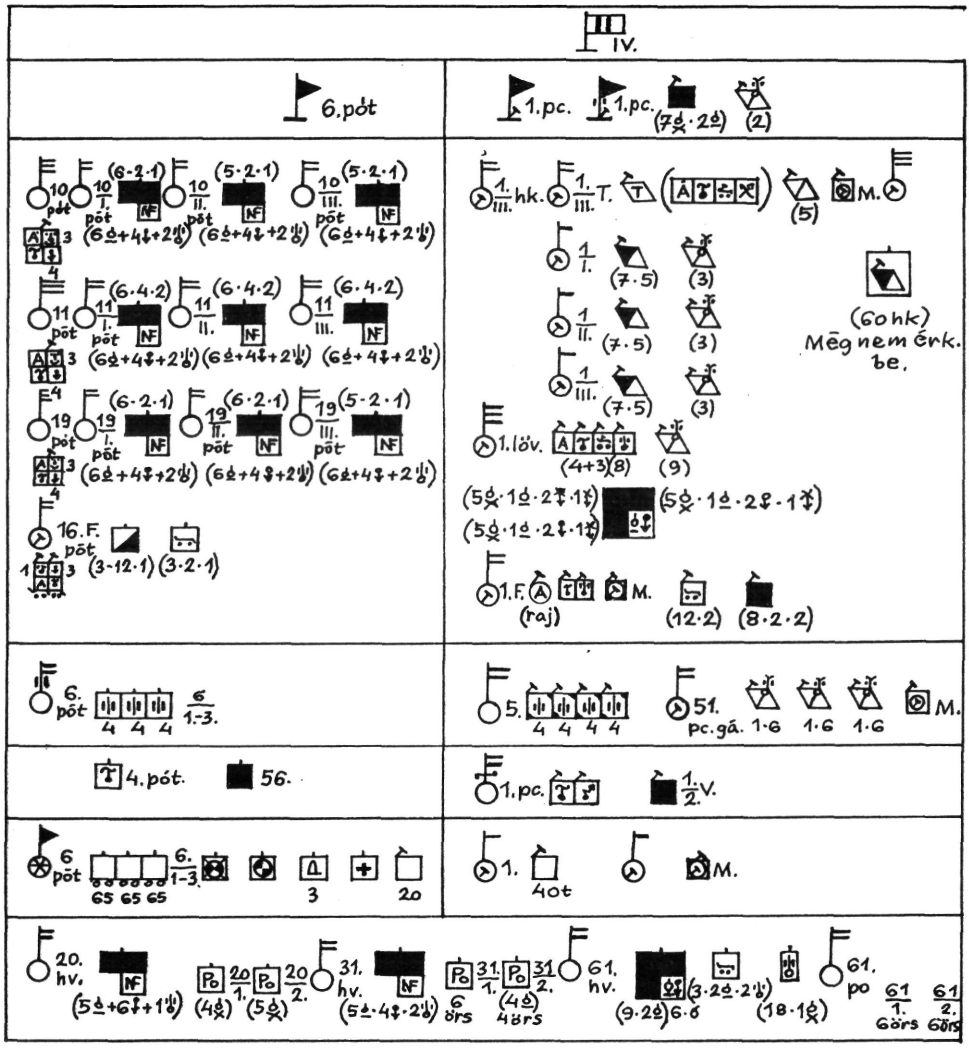
IV.
6.pót
1.pc.
1.pc.
(7½·2½)
(2)
(6·2·1)
(5·2·1)
(5·2·1)
(6·4·2)
(6·4·2)
(6·4·2)
(6·2·1)
(6·2·1)
(5·2·1)
16.F.
pót
(3·12·1)
(3·2·1)
1.hk.
1.T.
(5)
M.
(7·5)
(3)
(7·5)
(3)
(7·5)
(3)
(60 hk)
Még nem érk.
be.
1.löv.
(4+3)
(8)
(9)
(5½·1½·2↧·1↧)
(5½·1½·2↧·1↧)
(5½·1½·2↧·1↧)
1.F.
(raj)
M.
(12·2)
(8·2·2)
6.
pót
4 4 4
6
1-3.
5.
4 4 4 4
51.
pc.gá.
1·6
1·6
1·6
M.
4.pót.
56.
1.pc.
1/2.V.
6
pót
6.
1-3.
65 65 65
3
20
1.
40t
M.
20.
hv.
(5½·6↧·1½)
Po
20
1.
(4½)
Po
20
2.
(5½)
31.
hv.
(5½·4↧·2½)
Po
6
örs
Po
31
1.
(4½)
4örs
Po
31
2.
61.
hv.
(9·2½)
6·6
(3·2½·2½)
(18·1½)
61.
po
61
1.
Görs
61
2.
Görs

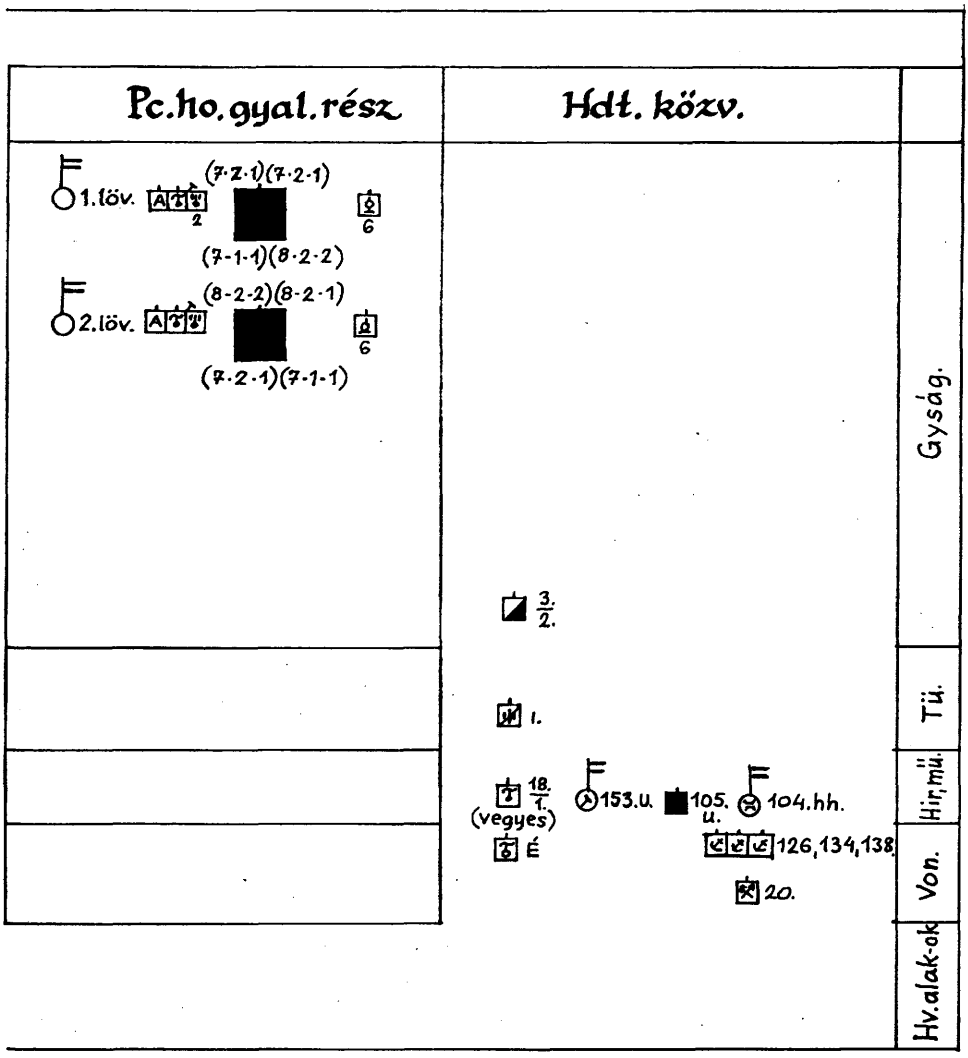
Pc.ho.gyal.rész
Hdt. közv.
Gyság.
Tü.
Hir.mü.
Von.
Hv.alak-ok
1.löv.
(7·2·1)(7·2·1)
(7-1-1)(8·2·2)
2.löv.
(8-2-2)(8·2·1)
(7·2·1)(7-1-1)
3.
2.
1.
18.
1.
(vegyes)
É
153.u.
105.
u.
104.hh.
126,134,138
20.

A IV. hadtest bal szárnyán a magyar 2. hadsereg alárendeltségébe tartozó VII. hadtest (4. póthadosztály, 12. tartalékhadosztály) összpontosult Nagyvárad körzetében. A hadtestnek súllyal Belényesen át a Fekete- és Fehér-Körösök mentén kellett támadó hadműveletet folytatnia. Feladata az volt, hogy – együttműködve a IV. hadtesttel – vegye birtokba a Gyalui-havasok és az Érchegység hágóit, lehetőleg jusson ki a Hátszegi-medencébe, majd tovább támadva érje el a Déli-Kárpátok meghatározott szorosait. A hadtest a támadást szeptember 13-án a hajnali órákban kezdte meg.

Az erőviszonyokat tekintve a magyar hadtestek a román csapatokkal szemben némi fölényben voltak. Ez a fölény azonban a beérkezőben levő szovjet erők fellépésének hatására az arcvonal teljes szélességében megszűnt.

Az induló hadműveletek előkészítése, tekintettel az általános hadászati, hadműveleti helyzetre, a magyar katonai felső vezetés részéről óriási erőfeszítéseket igényelt. Elsősorban a politikai porondon lejátszódó események determinálták a térségben kialakult helyzet „orvoslására" tett kísérleteket. A politikai vezetés minden korábbi „harciassága" ellenére felismerte a háború folytatásának kilátástalanságát. Kényszerpályájáról azonban letérni nem tudott, nem léphette át „saját árnyékát".

A politikai vezetés előtt 1944 szeptember második felében az a feladat állott, hogy meg kellett tennie az ország szovjet hadsereg által történő elözönlésének a megakadályozására vonatkozó lehetséges lépéseket, azaz még mindig bizakodva a kedvező nemzetközi megítélésben, a román támadó hadműveletek megindítását megelőzve, egy bizonyos kényszerhelyzet parancsait követve, fel kellett vállalniuk a Dél-Erdély elleni támadás ódiumát. A hadműveletek előkészítése körüli német–magyar bonyodalmak, és a szovjet csapatok gyors ütemű előnyomulása azonban nyilvánvalóvá tette a vállalkozás gyászos kimenetelét.

A IV. hadtest 1944. szeptember 13–19. között végrehajtott hadművelete

A támadó hadművelet előkészítését követően a hadtest hadrendjében, vagyis seregtestjeiben és önálló zászlóaljaiban nem történt lényeges változás. A meghatározott feladatok végrehajtását a hiányosan kiképzett és felszerelt tartalék- és pótalakulatokkal kellett megkezdeni. Az előkészítés nehézségei, a túlméretezett feladatok a hadtest parancsnoka és törzse előtt nyilvánvalóak voltak, ennek ellenére vállalták a művelettel járó minden kockázatot.

A IV. hadtest szeptember 2–13. között többször is elfoglalta a támadás előtti készenléti állásokat. A támadás időpontjának módosításai miatt a hadtest alárendelt csapatait – az 1. páncéloshadosztályt, a 6. póthadosztályt és az 1. pót huszárezredet – ezekből az állásokból rendre visszavonták.

Szeptember 11-én Friessner vezérezredes megalakította a „Breith-csoportot" (III. páncéloshadtest-parancsnokság) a 23. páncéloshadosztályból, a 22. SS lovashadosztály részeiből, a 109.,a 110. páncélosdandárból (a két páncélosdandár nem került egyelőre az arcvonalba) és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályból. Ide osztották be a 18. SS rendőr hegyihadosztály részeit is, amelyek Nagyvárad térségében és attól északra álltak. A csoport élszállítmányai – a 23. páncé-

loshadosztály – Budapest körzetében raktak ki.[22] A „Breith-csoport" összetétele harcbavetése előtt megváltozott.

A Honvéd Vezérkar főnöke (vitéz nemes Vörös János vezérezredes) szeptember 12-én a német főhadiszálláson, Rastenburgban tartózkodott, hogy megbeszélje a német erők alkalmazását a magyarországi hadszíntéren.

Távollétében több jelentés érkezett a hadműveleti osztály nyilvántartó csoportjához. Ezek tartalma az alábbi volt:[23]

a) „egy német SS rendőr hadosztály (4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály) a Bánságból Temesvár irányába megindította támadását és a déli órákban Temesvár előtt állt harcban:"...

(A hadtest jobb szomszédja a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály szeptember 10-én egy felderítő zászlóaljjal megkezdte Temesvár elleni támadását. A zászlóalj 11-én a Temesvár felé vezető út felét ellenállás nélkül tette meg. Alapvető feladata a felderítés volt. Szeptember 12-én 11.50-kor a páncélgránátos hadosztály első zászlóalja is elindult Temesvár irányába. A zászlóaljak 13-án Temesság–Öttevény terepszakaszon harcérintkezésbe kerültek a román 9. lovashadosztály erőivel. Ebben a térségben már megjelentek a szovjet csapatok élei és beavatkoztak a város körüli harcokba.)[24]

b) „a felderítés szerint Dévától nyugati általános iránnyal erősebb ellenséges gépkocsiforgalom indult meg;"

c) „a m. kir. VII. hadtest, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak alárendelt m. kir. 2. hadsereg parancsnoka parancsára, szeptember 13-án hajnalban megindítja támadását súllyal Nagyvárad, Belényes irányába."...

A Fővezérség hadműveleti osztálya az események hatására ismételten javaslatot tett a IV. hadtest támadó hadművelete megkezdésének engedélyezésére. Ezt a javaslatot a Honvéd vezérkar főnökének helyettese – László Dezső altábornagy – a főnök távollétében magáévá tette és intézkedett a szükséges lépések felől a támadás engedélyeztetésének érdekében.

Szeptember 12-én 23.00-kor a miniszterelnök – Lakatos Géza vezérezredes – közölte, hogy „államvezetési" szempontból a IV. hadtest támadásának megindításával kapcsolatban akadályt nem lát, szükségesnek tartotta azonban bejelenteni, hogy a Kormányzó és távbeszélőn a vezérkar főnöke is hozzájárulását adta a műveletek megindításához.[25]

A Kormányzó, főhadsegédje útján, 22.35-kor közölte hozzájárulását a hadműveletek megindításához, de azzal a fenntartással élt, hogy a Budapesten kirakás alatt levő 23. német páncéloshadosztálya szeptember 13-án folytassa menetét a m. kir. IV. hadtest után, annak „alátámasztására".[26]

22 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 1. k., (szeptember 6–szeptember 17-ig) 52. o.; *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 21. o.

Greiffenberg gyalogsági tábornok szeptember 8-án közölte, hogy Magyarország megsegítésére három páncélos, egy SS rendőr és két lovashadosztályt bocsátanak rövidesen a magyar hadvezetés rendelkezésére.

23 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22. o.

24 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplója 1. kötet (szeptember 06–szeptember 17-ig) 44. o.

25 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. I. m. 22–23. o.

26 Uo.

László Dezső altábornagy 23.45-kor távbeszélőn személyesen közölte a Kormányzó kívánságát a német meghatalmazott tábornok vezérkari főnökével – Jessel vezérkari ezredessel –, valamint telefonon a Rastenburgban levő Vörös János vezérezredessel. Mindezek után először távbeszélőn intézkedett a IV. hadtest parancsnoka felé a támadás szeptember 13-án – „az elérhető legkorábbi időpontban" – való megindítására, azzal a kiegészítéssel, hogy a német vezetést felkérték a 23. páncéloshadosztálynak a hadtest hadműveleti területére történő irányítására". ...[27]

Még ezen az éjszakán írásban is kiadásra került a támadást elrendelő intézkedés, amely a következőket tartalmazta:

„Intézkedés a IV. hadtest támadásának megindítására[28]
750 000

1. Elg. a XVIII. orosz pc. hdt. és az 53. orosz hds. felvonulóban Arad, Temesvár körzetébe. A 6. orosz pc. hds., 27. orosz hds. és az 52. hds. részei a Mezőség területén vonultak fel azzal a valószínű szándékkal, hogy Dés általános iránnyal támadjanak.

2. *Szándékom:* a IV. hdt. és a 2. hds. támadásával a Bihar tömbjét birtokba venni, hogy ezáltal egyrészt az oroszokat megelőzve a védelmet kedvezőbb terepszakaszra vigyük előre, másrészt a Mezőségben előnyomuló orosz zöm elleni további támadáshoz az előfeltételeket megteremtsük.

3. *Ehhez:*

A) *Német erők* a Bánátból már megindították a támadásukat Temesvár általános iránnyal és jelenleg Temesvár előtt állnak harcban.

B) *A VII. hdt.* IX. 13-án hajnalban zömmel Nagyváradról Belényesre, részekkel Nagyszalonta általános területéről Tenke, Bél, Körösbökönyön át támad Bolmány általános területének – mint első támadási célnak – birtokba vételére.

C) *A IV. hdt.* IX. 13-án az elérhető legkorábbi időpontban indítsa meg a támadást az Arad, Lippa-i Maros-szakasz elfoglalására. Arad területének elérése után egy erős, gyorsan mozgó csoporttal mielőbb törjön előre Lippa területére és vegye kézbe az ottani Marosszűkületet. Derítsen fel Aradról Temesvár irányába és vegye fel az összeköttetést a Bánátból Temesvárra támadó német erőkkel.

D) *A IV. hdt.* volt nagyváradi csoportja (2/3 10. gy. pótezred) a VII. hdt. határmenti támadásában résztvehet, azonban az első elg. ellenállás megtörése után ezt a csoportot a VII. hadt. pság. vonja ki és irányítsa a IV. hdt. pság. rendelkezésére Gyulára.

4. Tájékoztatásul közlöm, hogy a német vezetést felkértem, hogy Németországból gördülő 23. pc. ho.-t a IV. hadt. alátámasztására IX. 13-án a IV. hadt. után irányítsa.

Kapják: 2. hds. pság., IV. hdt. pság., Főv. hírsz., agi., mű. Hff., Hhf.

Megküldöm: KKI-nek, HM Úrnak (Szsgd. útján) és német meghatalmazott tbknak.

Budapest, 1944. évi szeptember hó 12-én.

A szolgálatilag távollévő Vkf. helyett:
Vitéz László Dezső altábornagy s. k."

27 Uo.

28 HL Napló 306/a doboz, 483./Főv. hdm. - IX. 12.

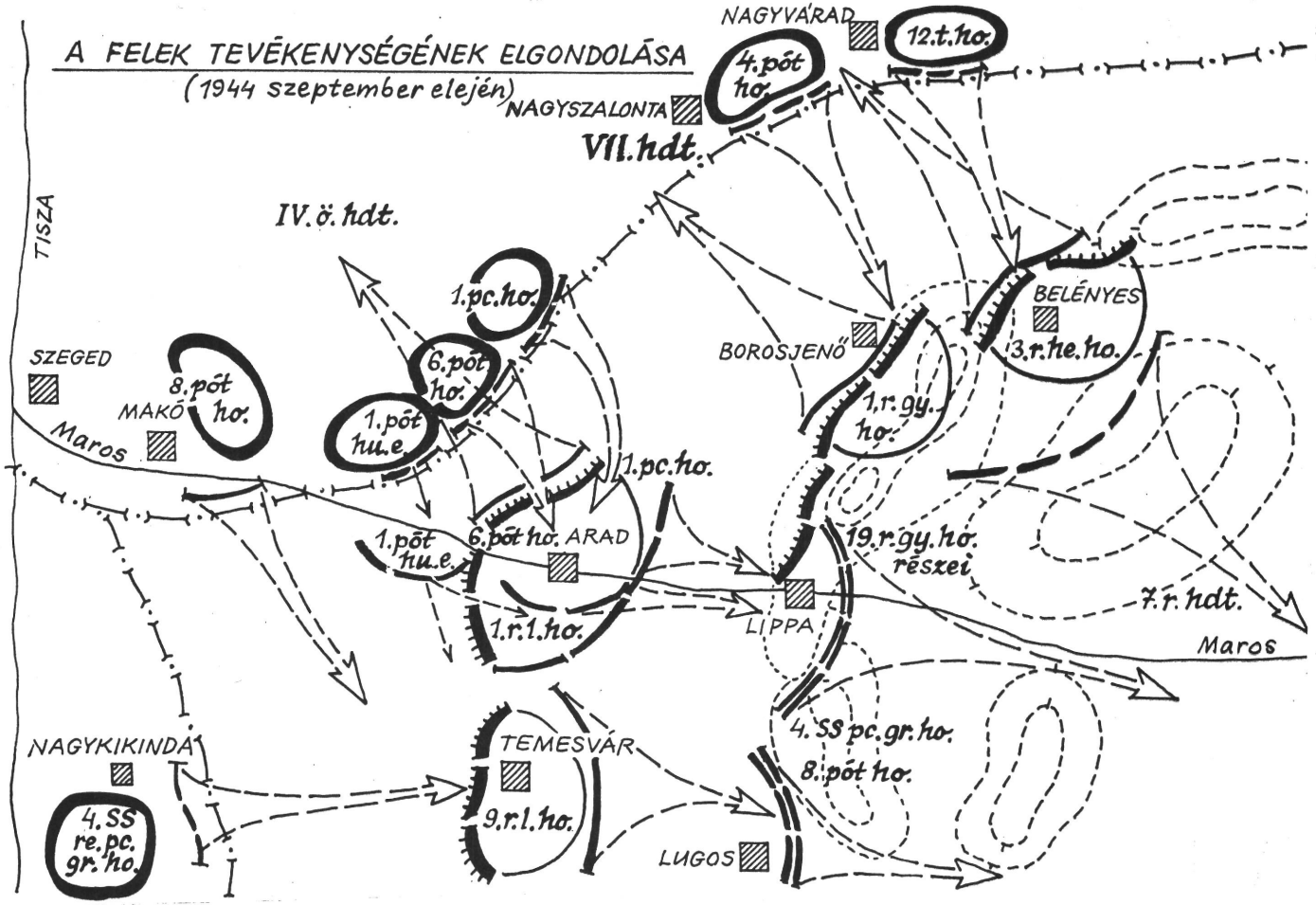
A FELEK TEVÉKENYSÉGÉNEK ELGONDOLÁSA
(1944 szeptember elején)
NAGYVÁRAD
12.t.hó.
4.pót hó.
NAGYSZALONTA
VII.hdt.
IV.ö.hdt.
TISZA
1.pc.hó.
6.pót hó.
1.pót hu.e.
SZEGED
8.pót hó.
MAKÓ
Maros
1.pc.hó.
6.pót hó.
ARAD
1.pót hu.e.
1.r.1.hó.
BOROSJENŐ
1.r.gy. hó.
BELÉNYES
3.r.he.hó.
19.r.gy.hó. részei
7.r.hdt.
LIPPA
Maros
NAGYKIKINDA
4.SS re.pc. gr.hó.
TEMESVÁR
9.r.l.hó.
4.SS pc.gr.hó.
8.pót hó.
LUGOS

1944. szeptember 13-án 06.00-kor a IV. hadtest megkezdte a támadó hadműveletét.

Heszlényi altábornagy a 6. póthadosztály 11. gyalogezrede 1. zászlóaljánál tartózkodott. A zászlóalj a támadás megkezdésére vonatkozó parancsot az ezredparancsnoktól várta. Az ezred viszont úgy volt tájékoztatva, hogy a 6. póthadosztály parancsnoksága külön intézkedni fog a támadás megkezdésére. Az ezred- és a hadosztályparancsnokság között azonban nem működött semmiféle összeköttetés.[29]

A zászlóalj megindítását így a hadtest parancsnoka rendelte el, ő maga pedig a zászlóalj élszázadával lépte át az államhatárt és az egész napot a hadosztály ütközetvonalában töltötte. A román határőralegységeken kívül csekély erők álltak szemben a hadosztállyal. Ennek ellenére a támadás igen lassan bontakozott ki. A 6. póthadosztály támadásának lendülete Tornya–Nagyvarjas–Nagyiratos terepszakaszon megtörni látszott a két granicsár ezred és az Aradot védő román 1. lovashadosztály részeinek ellenállásán. A helyzet javítása érdekében az 1. páncéloshadosztály tüzérosztályai Kevermes délnyugat területén tüzelőállás-körletet foglaltak és tüzükkel beavatkoztak a harcokba. Délelőtt 11.00-ig a 6. póthadosztály helyzetében jelentős változás nem állott be.

A román csapatok az eredeti helyzet visszaállítása érdekében Felsősimánd–Vásárhelycsárda–Ószentanna körletben egy erős lovas harccsoportot, Pusztaszabadhely–Ószentanna területén pedig gyalogos harccsoportot gyülekeztettek, amit a magyar légi felderítés időben felfedett. A román csapatcsoportosítás 11.00-kor nyugati irányú támadáshoz fejlődött fel.

Az ellentámadás elhárítása és a támadás lendületének meggyorsítása érdekében az 1. páncéloshadosztály első lépcsője 12.00-kor átlépte az államhatárt és Mácsán keresztül Kürtösre támadott. A Mácsát Kürtössel összekötő országúton a páncéloshadosztály első lépcsője a szétbontakozott román lovas harccsoport jobb szárnyát szétverte és 13.00-kor birtokba vette Kürtöst.

A hadosztály második és harmadik lépcsője ekkor lépte át az államhatárt azzal a feladattal, hogy Szentmártonon és Felsősimándon keresztül támadjanak Vásárhelycsárda, Ószentanna irányába. A terepszakasz birtokba vételét követően a harmadik lépcsőnek biztosítania kellett a hadosztály bal szárnyát és az utánszállítási vonalait. Ennek érdekében be kellett vezetnie a felderítést Pankota-Világos irányába.

A román gyalogos harccsoport – felismerve a fenyegető veszélyt – Ószentanna délnyugat, vasútvonal mentén viszonylag erős utóvédet hagyva a tőle telhető gyors ütemben visszavonult Kovászi, Világos irányába, a román lovas harccsoport megmaradt részei pedig Arad városát igyekeztek elérni.

Az első lépcső részei Nagyvarjas irányába fejlesztették ki a támadást, visszavonulásra kényszerítették a 6. póthadosztállyal szemben álló román erőket, melyek Arad irányába igyekeztek visszavonulni. Az első lépcső nagyobbik része a Nagyvarjas térségéből visszavonuló román erőkkel szinte azonos időben érte el Aradot.

A páncéloshadosztály második lépcsőjének erős felderítőosztagai – fenntartva a harcérintkezést a rendezetlenül visszaözönlő román csapatokkal – Újpálos, Gyorok felé bevezették a felderítést.

29 *Heszlényi*, 2. o.

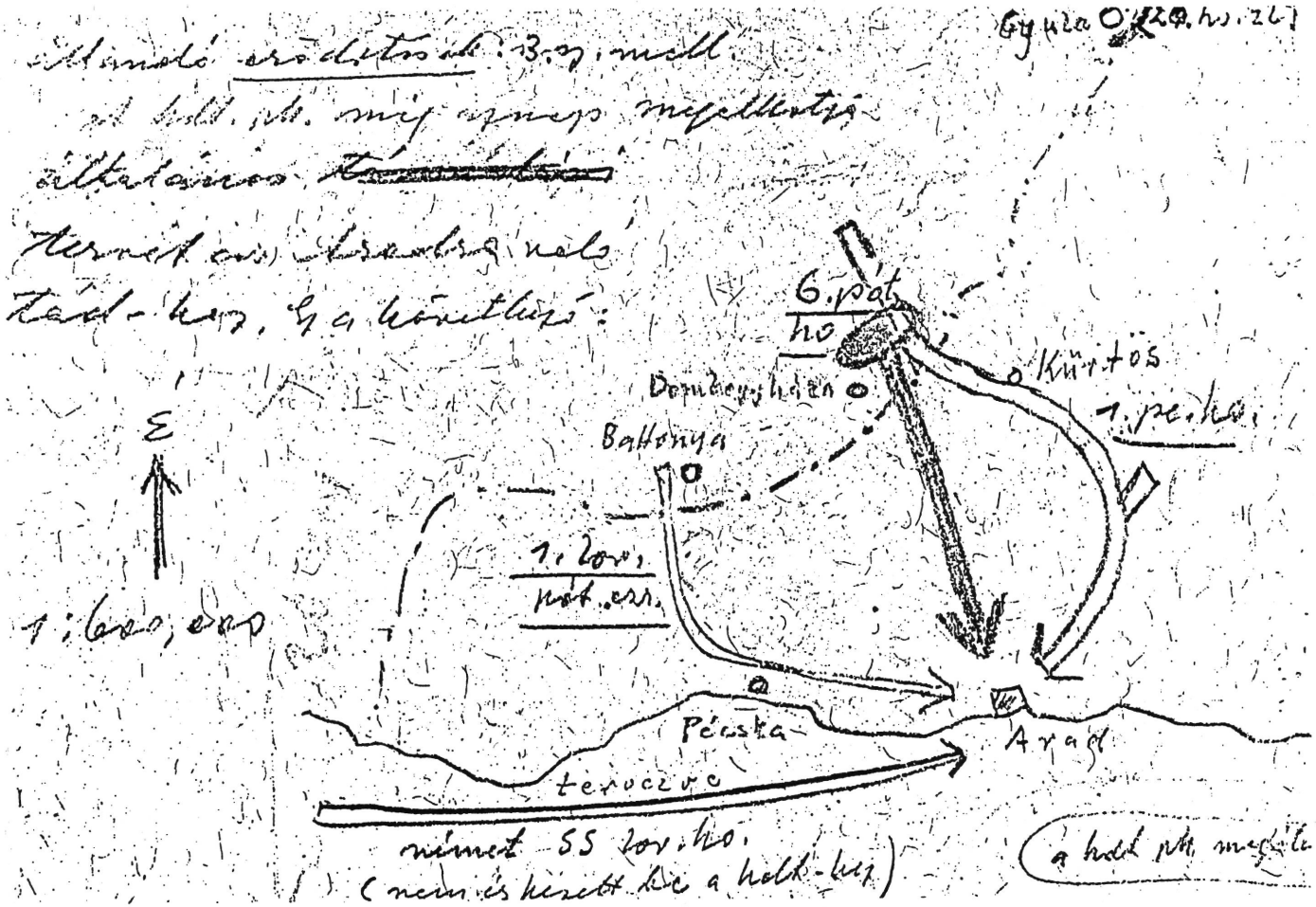

Heszlényi altábornagy elhatározása a támadó hadművelet végrehajtására

A felderítés adatai szerint arra lehetett következtetni, hogy a román erők az Újpálostól, Világostól, Pankotától keletre húzódó magaslatokon igyekeztek újabb ellenállási terepszakaszt megszállni.

Időközben az 1. pót huszárezred rövid idő alatt leküzdötte a határőr (granicsár) erők ellenállását, Szemlaknál, valamint Pécskánál átkelt a Maroson és 14.00-ra teljesítette a részére meghatározott feladatot. Birtokba vette a Székesút–Munár–Németszentpéter terepszakaszt és bevezette a felderítést Temesvár és Lippa irányokba. Jelentette, hogy a román csapatok fedezik az Arad–Temesvár összekötő közutat.

A román utóvédek a legnagyobb ellenállást Gáj (Arad északnyugat) település ideiglenes védelme során fejtették ki, amit a páncéloshadosztály első lépcsője rövid idő alatt felszámolt.

A 6. póthadosztály előtt szabaddá vált az Aradra vezető út, és 13-án az esti órákban vonult be a páncéloshadosztály 1. gépkocsizó lövészezrede által birtokba vett városba.

A páncéloshadosztály parancsnoka Aradról 19.15-kor jelentette a hadtest parancsnokának, hogy a várost ép közúti és vasúti hidakkal birtokba vette és a Maros déli partján Újarad térségében az első lépcső erőivel hídfőt rendezett be. A második lépcső Arad északnyugat Öthalom, a harmadik lépcső Újparád, Pusztaszabadhely területére érkezett be.

Az Aradra visszavonult román erők meg sem kísérelték a város védelmét. Jelentős üzemanyag, élelmiszer és fegyverzet hátrahagyásával Lippa és Temesvár irányokba vonultak vissza.

Az esti órákra a 8. póthadosztály befejezte a felvonulást Szeged–Makó–Földeák körletbe.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály és a IV. hadtest között időben és térben jelentős távolság keletkezett már a támadó hadműveletet megelőzően.

Szeptember 13-án a IV. hadtesttel azonos időpontban kezdte meg a támadó hadműveletét a tőle balra Nagyszalonta–Nagyvárad körzetében elhelyezkedő VII. hadtest 4. póthadosztálya és a 12. tartalékhadosztálya.

A 4. póthadosztály, leküzdve a granicsár erők ellenállását, a nap végére birtokba vette a Kisjenő–Tamáshida–Mezőbaj–Talpas terepszakaszt. A 12. tartalékhadosztály a nap folyamán egy 12 db harckocsival támogatott, kb. ezred erejű ellenlökés sikeres elhárításával – 7 db harckocsi megsemmisítésével – kijutott Biharhosszúaszó–Köröskisújfalú–Magyarcséke általános vonalára.[30]

Délen még ezen a napon – Hitler döntése értelmében – a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt kivonták a III. páncéloshadtest parancsnoksága alárendeltségéből és közvetlenül a hadseregcsoportnak rendelték alá, ezzel egy időben elrendelték a teljes hadosztály Temesvár délnyugat körzetében való gyülekeztetését azzal a céllal, hogy állományának rendezését követően folytassa a Temesvár elleni támadást és foglalja el a várost.[31]

A nap eseményeiről az MTI-nek leadott jelentés igen szűkszavúan számolt be: „Az Aradtól ÉNy-ra felvonult román erőket tegnap délelőtt folyamán honvéd csapa-

30 Uo.

31 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, I. k., 67. o.

tok ellentámadása szétverte. Az ellenség üldözése közben csapataink tegnap 19.00-kor bevonultak Aradra.[32]

Heszlényi altábornagy a támadó hadművelet további folytatása érdekében az alábbi feladatokat határozta meg:

„A 6. póthadosztály felváltja a pc. ho.-nak Aradon levő részeit. Az 1. pc. ho.-nak előre kell törnie Lippára, a Maros völgy lezárására, az 1. pót huszárezred Gájon hds. tartalék. Az újonnan ideirányított 20. ho. éle kirak Lökösháza körletében."[33]

Heszlényi altábornagy a szeptember 14-i feladatokat meglehetősen szűkszavúan határozta meg. (Visszaemlékezésében nem tett említést arról, hogy az 1. páncéloshadosztály harckocsiezrede, gépkocsizó lövészezrede, Nimród páncélvadász-zászlóalja és a hadosztály tüzérezrede felvonuláson vett részt Aradon, ami 15.00-kor kezdődött.) A díszfelvonulás miatt a páncéloshadosztály feladatát csak a páncélos felderítő-zászlóaljjal kezdhette meg.[34] A zászlóalj a Maros-szoros nyugati bejáratáig jutott, ahol további térnyerése elakadt, mert az „korszerűen" meg volt erősítve, betonerődök és harckocsiárkok védték.

Szeptember 14-e nem sok eredményt hozott a IV. hadtest részére. Az aradi „díszelgés" csak hátráltatta a műveletek sikerét. A demonstráció eredménye egyszerűen nem volt mérhető. A páncéloshadosztály parancsnoka csak 19.00-kor rendelkezhetett ismét a csapataival.

A hadtest csapatainak zöme a támadó hadművelet tovább folytatásához igyekezett kedvező feltételeket létrehozni. Ennek érdekében megerősítették a Maros déli partján levő hídfőket. Aradon tiszta helyzetet kellett teremteni, biztosítani kellett a város viszonylagos nyugalmát. Rendezni kellett a 6. póthadosztály állományát a további feladatok végrehajtása érdekében.

Jobbról a 8. póthadosztály 14-én a reggeli órákban Kiszombor–Apátfalva–Magyarcsanád megindulási terepszakaszról oszlopmenetben átlépte az államhatárt és megindult Nagyszentmiklós irányába, ahová a délutáni órákban minden zavar nélkül be is ért.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály tovább erőltette Temesvár elleni támadását. Ezt a feladatot a hadosztály felderítő zászlóaljával és egy megerősített ezredcsoporttal igyekezett végrehajtani. Kísérleteik nem hoztak számottevő eredményt.

Az esti órákban a Fővezérség intézkedett a IV. hadtest soron következő feladatai felől: „a) Az egész 8. póthadosztály a Maros D-i partján Temesvár irányába törjön előre. b) Az 1. pót huszárezred a Maros D-i partján törjön előre D-K-i irányba. c) A 6. póthadosztály és az 1. pc. ho. vegye birtokba a Maros szorost Lippánál."[35]

A bal szárnyon a 4. póthadosztály szeptember 14-én folytatta a támadást és az esti órákra birtokba vette Csermő–Bélkirálymező–Pusztahódos terepszakaszt. Vele szemben a román 3. hegyihadosztály részei rendezetlenül vonultak vissza és a Borosjenő–Tagadómedgyes–Felsőszakács terepszakaszon igyekeztek megkapaszkodni.

32 HL 306. doboz, I. vkf. oszt. javaslata, 31. számú hadijelentés K. IX. 14. Szörényi szds.

33 *Heszlényi*, 3. o.

34 *Dálnoki Veres Lajos* vezérezredes: Magyarország honvédelme, 1920–1945. I. m. 183. o.

35 *Heszlényi, 3. o.*

A 12. tartalékhadosztály a Fekete-Körös déli partján súllyal Belényes irányába tört elő és elérte Venter-Kopocsány terepszakaszt.

A szeptember 14-i felderítési adatok szerint az Aradon át visszavonult román csapatrészek Féregyház-Vinga-Temeskenéz vonalra húzódtak vissza és ott igyekeztek szilárd védelmet létrehozni Temesvár északi irányból történő fedezése céljából.

A Pusztaszabadhely térségében levő román csapatrészek Kovászin és Világoson átvonulva megszállták az Opálos-Világos vonal mögötti, azzal párhuzamos magaslatokat, amelyeknek a gerincét a Kecskés (471 m), Magura (479 m), Gergului és Hidegkút (572 m) pontokkal jelzett magaslatok alkották. Román előőrsök települtek Világos, Pankota, Csigerszöllős és Borosjenő délkeleti területén.[36]

Szeptember 15-re a hadtest parancsnoka a következők szerint intézkedett: „Aradon csak a 31. hv. zlj. maradjon; a 6. pót ho. csoportosuljon Szabadhely, Mondorlak területén, a Maros szorostól Ny-ra; az 1. pc. ho. törjön előre Lippára"[37]

15-én a páncéloshadosztály támadása a Maros-szoros ellen nehezen bontakozott ki. 10.30-kor a hadtest parancsnoka Szabadhely községben felkereste a páncéloshadosztály parancsnokát és tájékozódott a támadás menete felől. Az ott tapasztaltak alapján leállította a hadosztály támadását. Ezen a napon Aradkövi magyar kézre került.

A 6. póthadosztálynak részeivel az újaradi hídfőben, más részeivel pedig Szabadhely térségében támadáshoz kellett csoportosulnia.

Az 1. pót huszárezred megerősített járőreivel továbbra is Temesvár irányában felderített; zömével pedig az újaradi hídfőre támaszkodva a Maros déli oldalán, Lippa irányába támadott.

Jobbról a 8. póthadosztály zavartalanul folytatta felzárkózását a Marostól délre az Aranka patak vonalára.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesság–Ötvény–Szakálháza terepszakaszon állt harcban a román és szovjet csapatokkal. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a hadosztály nem képes megtörni a védelemben levő ellenség ellenállását.

Balról a 4. póthadosztály támadása nem haladt előre számottevően, általában a Bél patak vonalát érte el.

A 12. tartalékhadosztály betört a román 3. hegyi hadosztály Belényes előterében létesített védőállásaiba és megközelítette a települést.

Heszlényi altábornagy a *szeptember 16-i* feladatokra vonatkozóan megparancsolta, hogy „a 6. póthadosztály váltsa fel az 1. pc. ho.-t, zömével támadjon hajnalban az Arad–Aradkövi vonaltól É-ra és foglalja el a Magura, Kecskés, Paulis magaslati vonalat, majd D-i irányba fordulva a szoros bejáratát. A 6. ho.-t megerősítik a pc. ho. részei (gyalogrészek és tüzérség).

A pc. ho. Újszentanna, Zimándújfalu területén biztosítsa a hdt. É-i oldalát és derítsen fel Ék- és K. felé.

36 *Heszlényi 4. o.*

37 Uo.

A 20. ho. beérkezett zlj.-ával és ütegével vegye át az újaradi hídfő védelmét, zömének beérkezéséhez képest Zimándköz, Gáj körletbe kerüljön. ... Az 1. póthuszárezred folytassa a felderítést a Marostól D-re, K. és DK. irányába."...[38]

A hadtest parancsnoka tudatában volt annak, hogy a szoros elfoglalására csak annak északi irányú megkerülésével nyílik lehetőség. A kétoldalú átkarolás megvalósításához azonban nem állott rendelkezésre elegendő erő. Súlyképzésre a Ménes–Gyorok–Aradkövi terepszakaszon nyílt lehetőség.

Szeptember 16-án a román 1. lovas-, a 19., valamint az 1. gyaloghadosztály részei a Borosjenő–Almásegres–Lippa–Temeskövesd terepszakaszon igyekeztek rendezni soraikat.

A 6. póthadosztály kisebb részeivel a hajnali órákban – együttműködve az 1. páncéloshadosztály gyalog részeivel – felújította a támadást és „főként szuronnyal" az esti órákig birtokba vette a Paulis–Gargului dombig húzódó magaslatokat. A lekötő csoportosítást Vastagh György ezredes, a fő támadó csoportot Aradkövi és Kovászi között Balló Zoltán ezredes vezette. Az elért terepszakaszt megerősítették, ám azt a 6. póthadosztály teljes állományával csak 18-ára virradóra tudta átvenni.

A 6. póthadosztály főerőit 16-án Marossziget–Szabadhely között repülőtámadás érte, melynek következtében az Arad–Lippa műúton menetelő oszlopok Újpanád irányába szétfutottak és elsodorták az Arad–Gyorok vasútvonal mentén előrevonást végrehajtó csapatrészeket is. A páncéloshadosztály Pusztaszabadhely területén tartalékban lévő páncélos felderítő zászlóalja fogta fel a pánikba esett alakulatokat, amelyeket Újpanád területén sikerült gyülekeztetni.

Az 1. póthuszárezred parancsnokának csoportja Arad délkelet, Kisszentmiklós, Angyalkút területén, míg főerői Temesújfalu és Savanyúkútfürdő között északról déli irányba húzódó magaslatot szállták meg, Lippa magasságában.

Az 1. páncéloshadosztálynak gyülekezési körletéből a Csigerszöllős–Borosjenő–Körösbökony irányban kellett volna támadnia a Fehér-Körös déli oldalán.

A 20. hadosztály élszállítmányai – két zászlóalj és három üteg – Arad területén gyülekeztek.

Jobbról a 8. póthadosztály zömével a Valkány–Nagyszentmiklós dél, részeivel Temesnagyfalu–Németszentpéter terepszakaszra zárkózott fel.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesvár előterében lényegében a 15-i terepszakaszon állt.

Balról a 4. póthadosztály a Fehér-Körös északi partján kijutott a Bél-Nermegy terepszakaszra. A 12. tartalékhadosztály elérte és elfoglalta Belényes települést és tovább támadott a Fekete-Körös völgyében.

Temesvár és a Lippa térségétől eltekintve a román csapatok az arcvonal egész szélességében folyamatos visszavonulásban voltak. Temesvár és Lippa védelme érdekében – fogolyvallomások szerint – ekkor már szovjet csapatok is harctevékenységbe kezdtek.

Időközben a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága lépéseket tett közvetlen elöljárói felé, hogy járjanak el a magyar vezérkarnál a térségben működő magyar csapatoknak a XXIX. német hadtestnek történő alárendelése érdekében. Ez a javaslat ekkor még nem került elfogadásra.

38 HL 1. vkf. oszt. javaslata 306. doboz, 32. számú hadijelentés K. IX. 16. (aláírás nélkül).

A térségben folyó harcokról az MTI-nek kiadott hadijelentés a következők szerint számol be:

„A Honvéd Vezérkar Főnöke közli:
Az Arad, nagyváradi szakaszról előretörő erőink kemény harcokban támadják a Hegyes és Béli hegységek Ny., illetve ÉNy. lábainál Lippa, Borosjenő, Belényes ált. vonalban szívósan védekező ellenséget. Kolozsvártól D-re napok óta súlyos elhárító harcok folynak a nagy túlerővel és számos páncélossal támadó ellenséggel. Az ellenséges jelentésekkel ellentétben Tordát és Marosludast saját csapataink biztosan kézbentartják"...[39]

Szeptember 17-én a 6. póthadosztály arcvonalban levő részeinek folytatniuk kellett a támadást Lippa ellen, de az nem jutott túl a Paulis magaslat keleti lejtőjén. A 8. póthadosztály folytatta az előrevonást Kisősz–Lovrin–Sándorháza–Billéd terepszakasz elérése érdekében.

A román és szovjet ellenállás – a szoros nyújtotta lehetőségeket kihasználva – megszilárdult. Egy foglyul ejtett román tiszt vallomása szerint ..." a román csapatok tovább akartak visszavonulni, ezt azonban a beérkező orosz erők pk-ai mindenhol megakadályozták és orosz egységek bevetésével a román erőket is szívós ellenállásra kényszerítik. A valamennyi ponton tapasztalt szívós ellenállás és erős ellentámadások a beérkezett orosz erők és pk-k bevetéséből származik. Fenti fogoly vallomásából is kitűnik a Főv. hdm. oszt. azon sokszor ismételt jelentése és véleménye, hogy a IV. hdt. támadásának halogatása ... sorsdöntő jelentőségű volt."...[40]

Időközben a más arcvonalból kivont erők átcsoportosítása folyamatossá vált. A Fővezérség intézkedett a 20. ho. szállításának Aradig történő folytatására, valamint arra, hogy a IV. gépvontatású tüzérosztály mindkét ütegével a IV. hadtest parancsnokságához kerüljön elszállításra. A II. gépvontatású tüzérosztály-törzset, II./2. gépvontatású közepes üteget és a 14. önálló üteget pedig a Bácskából a IV. hadtesthez irányították.[41]

Intézkedés történt arra is, hogy a II. tartalékhadtest törzse és a közvetlenek Arad, Békéscsaba, Orosháza területén rakjanak ki, a hadtestparancsnokság pedig a IV. hadtest feladatkörét vegye át, továbbá arra, hogy az 1. légvédelmi tüzérdandár a szegedi hídfő biztosítására kapott feladatának meghagyása mellett a légvédelmi ezredparancsnokságnak kerül alárendelésre.[42]

A vasúti szállítást akadályozó légitámadások jelentős mértékben késleltették a csapaterősítések beérkezését a IV. hadtest hadműveleti területére.

Ezek a körülmények kihatottak a hadtest támadó hadműveletére. A támadás üteme nagymértékben lelassult, a csapatok már nem voltak képesek teljesíteni a számukra meghatározott feladatokat. Kivételt a páncéloshadosztály felderítő

39 Uo.

40 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 19. a IV. hdt. pság. 616/IV. hdt. I a.-44. IX. 18. sz. alatt felterjesztett helyzetjelentésében (310/43/Főv. hdm. – 44. IX. 19. szám alatt iktatva).

41 HL Főv. hdm. iratok 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 14. (550/Főv. hdm. – 44. IX. 14.), (542/Főv. hdm. – 44. IX. 14.)

42 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 17. (627/Főv. hdm. – 44. IX. 19.), (626/Főv. hdm. – 44. IX. 17.), (628/Főv. hdm. – 44. IX. 17.)

zászlóalja jelentett, ugyanis 17-én Pusztaszabadhelyről rajtaütésszerű támadással elfoglalta Borosjenőt. A további felderítés azonban Tarnova–Apáttelek–Bokszeg vonalában elakadt.

Az 1. pót huszárezred, közvetlen harcérintkezésben az ellenséggel, Lippától délre állt.

Jobbról a 8. póthadosztály, a Fővezérség intézkedését követve, Temesvártól északkeleti irányba manővert hajtott végre és támadáshoz csoportosult.

A 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály erőinek rohamai minden eredmény nélkül zárultak.

Balról a 4. póthadosztály előrenyomulása lendületét vesztette, gyakorlatilag nem nyert teret ezen a napon.

A 12. tartalékhadosztály folytatta a támadását és lassan nyomult előre Belényesről Vaskoh irányába.

A IV. hadtest parancsnoka *szeptember 18-ra* a következő intézkedéseket adta ki:

„A 6. póthadosztály zárja le a Maros völgyet Opálosnál, tartsa a Magura-Paulis területet; az 1. póthuszárezred folytassa az előretörését Lippára; az 1. pc. ho. biztosítson és derítsen fel K. és ÉK. irányban."[43]

A 8. póthadosztályt a Fővezérség Hodony–Mezőzsadány–Orczyfalva–Baraczháza területére irányította azzal a szándékkal, hogy a még 13-án a temesvári út fedezésére visszavonult román 1. lovashadosztály részeit a korábban jelzett terepszakaszokon „felsodorja", ugyanakkor erők és eszközök északi irányú átcsoportosítására kényszerítse a román 9. lovashadosztályt. A 8. póthadosztály manőverének a további célja az volt, hogy egyrészt Temesvárt északról megkerülve birtokba vegye Lugost és ezáltal lezárja a Temes szorost, másrészt az 1. pót huszárezred fedezete alatt a Maros déli partján rohammal elfoglalja Lippát. Mindkét megoldással a szovjet csapatoknak a hegységből történő további kiáramlását igyekeztek volna késleltetni.

A 18-ára meghatározott feladatokat az arcvonalban lejátszódott események már jóval túlhaladtak. A 6. póthadosztályt harckocsikkal támogatott erős gyalogsági támadás érte, míg az 1. pót huszárezred előtt a román és szovjet csapatok összpontosultak és ellentámadáshoz csoportosultak.

Az 1. páncéloshadosztály a számára meghatározott körletben „állományrendezéssel" volt elfoglalva, felderítő zászlóalja továbbra is Borosjenő térségében tevékenykedett. A páncéloshadosztálynak a gyülekezési körletéből 19–20-án szintén Borosjenő irányába, a Fehér-Körös déli partján kellett volna támadnia.

Az ellenség valószínű szándékát értékelve, valamint a hadtest állapotára való tekintettel, Heszlényi altábornagy elhatározta, hogy minden rendelkezésre álló erőt a Maros-szoros elreteszelésére alkalmaz. 18-án 18.50-kor a Fővezérség hadműveleti osztályával közölte:... „hogy az ellenség nyomása DK felől mind erősebb, látszólag Temesvár ellen nem folyik komolyabb német támadás."[44]

A Fővezérség a 8. póthadosztályt utasította arra, hogy 19-én 10.00-ig Temeskalácsa–Orczifalva–Vinga–Németság–Monostor körletben gyülekezzen. Ez-

43 *Heszlényi*. 5. o.

44 *Heszlényi*. 6. o.

zel egyidőben az 1. pót huszárezred késleltette az ellenség előnyomulását úgy, hogy az a Temeskeresztes–Szépfalu vonalat nyugat felé nem léphette át. Az ezred egy felderítő osztaga még mindig Temesvártól északra, Szentandrás területén fedezte a 8. póthadosztály tevékenységét.

A 6. póthadosztály a 20. hadosztály egy zászlóaljával és a 20. határvadász zászlóaljjal megerősítve sem volt képes az őt ért támadást hatásosan visszaverni.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztályt a Denta–Temesvár út mentén szintén erős támadások érték. A hadosztály védekezett.

Balról a 4. póthadosztály Csermőtől délre a Fehér-Körös északi partjára támaszkodva védelembe ment át.

A 12. tartalékhadosztály Belényestől délre 15 km-re jutott el.[45]

A Fővezérség további csapaterősítésekkel igyekezett a IV. hadtest nehéz helyzetén enyhíteni. Intézkedett az 1. hadsereg parancsnoksága felé, „hogy haladéktalanul indítson a IV. hdt.-hez egy gv. tü. oszt. ság.-ot három gv. köz. ü-el." Értesítette a német meghatalmazott tábornokot, hogy ...„a 22. SS. lov. ho.-t a IV. hdt-hez irányítottuk. És intézkedünk a KSZV-vel, hogy a megadott területre szállítsa." A IV. hadtestnél kialakult helyzet miatt intézkedett ...„hogy egyrészt a KSZV (Katonai Szállítás Vezetőség) mindent kövessen el, a 20. hds-től visszatérő összes autóbusz oszlopokat irányítsa Csapra." Még 18-án ... „a 7. ro. tü. oszt.-t az 1. hds-től a IV. hdt-hez csoportosítottuk át."[46]

Halogató harc a Maros északi partján

Szeptember 19-re az ellenség nyomása nagymértékben fokozódott. Heszlényi altábornagy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nagyon rövid időn belül a „Marostól északra nagyobb ütközetre kerül sor" ... a támadásba lendülő szovjet és román erőkkel.

A 6. póthadosztály elleni támadások délről és keletről állandósultak majd a hadosztályt visszavetették a Ménes–Kovászi terepszakaszra.

A 8. póthadosztályt – amely ezen a napon a vezérkar főnökének intézkedésére a IV. hadtest állományába került –, megerősítve az 1. pót huszárezreddel, Aradtól délre a Zádorlak – Németság–Szépfalu terepszakaszon tágabb hídfő elfoglalására rendelte a hadtest parancsnoka, intézkedését azonban rövid idő elteltével módosította. A hadosztály csapatai, a tágabb hídfőben való megállás nélkül, a főerőkkel Arad északi területén kerültek összevonásra. Újarad-Kisszentmiklós között egy gyalogezred szűkebb hídfőt foglalt el. A hadtest parancsnoka az 1. pót huszárezredet 19-én éjszaka tervezte kivonni az arcvonalból. Az ezrednek, mint hadtesttartaléknak, Sofronya vasútállomás (Arad észak 10 km) területére kellett begyülekeznie.[47]

Jobbról a 4. SS. rendőr páncélgránátos hadosztály a „Behrens csoporttal" – két rendőr páncélgránátos zászlóalj, egy páncélvadász század, egy magyar gyalogszá-

45 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1. o.

46 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 19. (671/Főv. hdm. – 44. IX. 19.), (673/Főv. hdm. – 44. IX. 18.).

47 *Heszlényi*, 6. o.

zad (valószínű a 8. póthadosztály állományából) – a Detta–Vejte–Széphely–Temesság–Ötvény–Szakálháza–Kisbecskerek általános terepszakaszon közvetlen harcérintkezésben állt az ellenséggel, és közben további támadóharcra készült fel.[48]

Balról a 4. pót- és a 12. tartalékhadosztály helyzete nem változott. A IV. hadtest a Kisbecskerek (8. póthadosztály részei), Szentandrás (1. pót huszárezred egy felderítő osztaga), Temesillésd, Újarad (1. pót huszárezred és a 8. póthadosztály egy ezrede), Gyorok, Kovászi (6. póthadosztály), Tarnova (1. páncélos felderítő zászlóalj) terepszakaszon várta a következő vészterhes napot.

A Fővezérség nem fogadta el a hadtestparancsnok elhatározását az erőknek a Maros északi oldalán való összevonására. Az események azonban Heszlényi altábornagyot igazolták. Ezek hatására szeptember 20-ára a következő intézkedéseket adta ki:

„A 6. póthadosztály késleltesse ellentámadásokkal az elg-nek a hegyekből való kitörését. Rendezkedjék be IX. 20-án védelemre Szabadhely K., tovább É. irányba 125 kereszt (a vasúttól É-ra 1 1/2 km-re) Schano tny, Psz. Kladova vonalában. A 8. póthadosztály a már elrendelt módon zömével Arad É-n gyülekezzék; 1 ezrede a hídfőben, felderítés D-felé. Az 1. póthuszárezred Sofronya vá-nál hdt. tartalék."[49]

Szeptember 20-án a szovjet és román csapatok a Lippa–Világos terepszakaszról támadásba lendültek és kb. 40–50 harckocsival „legázolták" a 6. póthadosztály védelmét, melynek következtében a bal szárny és a közép a koradélelőtti órákban szétszóródott. A 8. póthadosztály átvette a 20. hadosztály egy zászlóaljától Arad biztosítását, zömével pedig felkészült, hogy Arad észak területéről támadva megállítsa az előrenyomuló ellenséget. A 20. hadosztály (egy ezredcsoport) Zimándköz–Ötvenes–Posta csárda területét foglalta el és felkészült a 8. póthadosztály támadásához való csatlakozásra. Az ellentámadás sikere érdekében a 6. póthadosztálynak Újpanádot és környékét feltétlenül tartania kellett. A 8. póthadosztálynak birtokba kellett vennie a Mondorlak–Újpanád terepszakaszt. A 6. póthadosztály szétszórt részeit az előre nyomuló két hadosztálynak kellett felfognia.

A délutáni órákban mintegy 30 szovjet harckocsival támogatott gépkocsizó gyalogság előretört Ötvenes pusztára és Zimándközre.

Az 1. páncéloshadosztály 20-án 06.00-ra a megmaradt állományával befejezte gyülekezési körletének elfoglalását és megalakította támadó csoportosítását Borosjenő irányába. Ekkor érkezett a hadtestparancsnok parancsa a támadó szovjet harckocsik megállítására, amit a páncéloshadosztály a „Carol" árok pénzespusztai kanyarulatánál 23 db szovjet harckocsi megsemmisítésével végre is hajtott. Ugyanekkor az újaradi hídfőt a támadó szovjet és román erők egész nap támadták.

Az 1. pót huszárezred nem avatkozott a harcokba.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály a Széphely–Temesság–Szakálháza terepszakaszon állt. A Temesvár elleni támadáshoz már régóta nem voltak meg a feltételek. A hadosztály erőinek átcsoportosítására kapott parancsot.

48 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1. o.

49 *Heszlényi*, 7. o.

Balról a 4. póthadosztály Körösberény–Borossebes területén védekezett. Csermőt elfoglalták a szovjet csapatok, a 12. tartalékhadosztály Rény térségéből Belényes irányába vonult vissza.[50]

A harcok menetében beállt kedvezőtlen változások kiélezték a német és magyar katonai felső vezetés közötti ellentéteket, amelyek elsősorban a hadműveletek vezetése kérdésében bontakoztak ki.

A Honvéd Vezérkar főnöke Guderian vezérezredesnek címzett szeptember 17-én kelt levelében élesen bírálta a német hadműveleti vezetés gyakorlatát. Különösen azt nehezményezte, hogy a német alárendeltségbe került magyar hadosztályokat zászlóaljkötelékekre „szétaprózva" alkalmazták. Közölte az OKH vezérkari főnökével: ...„Kérem szíveskedjék tudomásul venni, hogy a m. kir. IV. és VII. hadtesteknek német parancsnokság alá helyezéséhez nem járulok hozzá és a hadtestek vezetésére a m. kir. 3. hadsereg-parancsnokság felállítását rendeltem el."[51] Veress Lajos vezérezredes IX. 20-án készített állásfoglalásában szintén hangsúlyozta a német parancsnoklási tervekkel kapcsolatos fenntartásait.[52]

1944. szeptember 20-ára elkészült és kiadták a m. kir. 3. hadsereg-parancsnokság megalakítására, valamint az erdélyi hadműveletek vezetésével kapcsolatos alárendeltségi viszonyok új szabályozására készített parancsot.

A német katonai vezetés erőszakos követelésének nem lehetett huzamosabb ideig ellenállni. A magyar 3. hadsereg szeptember 22-i hatállyal a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe került. Ezzel a Honvéd Vezérkar főnökének az Észak-Erdély határai mentén folyó hadműveletekre gyakorolt befolyása ténylegesen lecsökkent.

A katonapolitikai eseményeket figyelemmel kísérve a IV. hadtest parancsnoka a *szeptember 21-i* hadműveletekre vonatkozóan a következőképp intézkedett:[53]

A 8. póthadosztály zömének védelemre kell berendezkednie a Mondorlak–Újpanád terepszakaszon, valamint egy ezredével tartania kell az újaradi hídfőt. (A helyzet alakulásának függvényében ellentámadás végrehajtására a hadtest parancsnoka külön intézkedés kiadását tervezte.) A 20. hadosztály beérkezett részeinek Zimándújfalu–Fakert területén kellett csoportosulnia, készen ellentámadás végrehajtására. Az 1. pót huszárezred Kürtös területén, hadseregtartalékként, gyülekezési körletben helyezkedett el és a biztosítást keleti irányban erősítette meg. Az 1. páncéloshadosztály zömének Ószentanna–Vásárhelycsárda területén kellett csoportosulnia, készen ellentámadás végrehajtására keleti irányban.

Időközben a 6. póthadosztály gyakorlatilag felbomlott, bár a 19. gyalogezred Szabadhelynél még harcban állt. Részei a 8. póthadosztály alárendeltségébe kerültek.

A meghatározott feladatok azt tükrözték, hogy a hadtest parancsnoka az Arad északi kijárata –Ószentanna terepszakaszon tervezte megállítani a támadó ellenséget, majd innen ellentámadásokkal kívánta visszaállítani az eredeti helyzetet.

50 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19–30-ig) 1–3. o.

51 *Ölvedi Ignác:* A budai vár és a debreceni csata. Bp., 1970. 74–75. o.; HL 895. mikrofilm 7208443. Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplója (szeptember 4-én a m. kir. 2. hadsereg parancsnoka kérésére a IV. hdt-t Friessner vezérezredes alárendeli a 2. hadseregnek.) (Ez az esemény nem következik be.)

52 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz. Napló 955./2. hds. I. a. 44. IX. 20.

53 *Heszlényi*, 8. o.

21-én 05.00-kor azonban az események más fordulatot vettek. Az 1. páncéloshadosztály megmaradt erőit alegységkötelékekre szétaprózva szétosztották a póthadosztályok között. Ez Sellyey Jenő vezérkari ezredes javaslata volt, amit Heszlényi altábornagy jóváhagyott. Ez alapvetően elhibázott lépés volt, mert ezáltal a hadtest elveszítette az egyetlen ütőképes hadosztályát. A kora reggeli órákban az ellenség betört Zimándközbe, az 1. pót huszárezred a 20. hadosztály arcvonalának megtámasztására Zimándújfalu északi területén harcbavetésre került. A néhány harckocsival megerősített 20. hadosztálynak fel kellett számolnia az ellenséges beékelődést és Újpanádnál csatlakoznia kellett a 8. póthadosztály bal szárnyához.

A délelőtt folyamán az ellenség támadást intézett Ószentanna ellen, és ezzel a Maros északi partján széles arcvonalon az egész hadtestet támadta. Ezeket a támadásokat a hadtest csekély területveszteségekkel mindenhol visszaverte. A megerősített 20. hadosztály Újpanádnál csatlakozott a 8. póthadosztályhoz és ott védelemre rendezkedett be. Az ellenség ezekben a harcokban két nap alatt kb. 70 harckocsit veszített.

15.30-kor a hadtest parancsnoka Újaradon tett „látogatást" és arra utasította a hídfőt védő ezred parancsnokát, hogy azt legalább még 24 óráig tartsa. A hídfőt azonban már 18.00-kor ki kellett üríteni a túlerejű szovjet támadás következtében. Ugyanakkor a 8. póthadosztály déli szárnyát is vissza kellett vonni az Öthalom–Mikelaka terepszakaszra. Ezzel egy időben Zimándköz irányából kb. 20 szovjet harckocsi Arad felé nyomult előre, ami rendkívül kritikus helyzetet idézett elő. Fennállt annak a veszélye, hogy Arad elvesztésével a hadtest főerői megsemmisülhetnek.

Nem volt más választás, mint a hadtest erőinek visszavétele, amit a hadtest parancsnoka a Pécska–Szentpál–Kürtös kelet–Szentmárton-kelet terepszakaszra határozott meg. Az 1. páncéloshadosztálynak, megmarad részeivel hadtesttartalékként, a Kevermes–Lökösháza–Nagykamarás körletben kellett gyülekeznie.

Az ellenség Arad délnyugat, Pécska és Szemlak előtt átkelési előkészületekbe kezdett, aminek sikere esetén a hadtest új védelmi terepszakasza tarthatatlanná vált. Önmagában az is katasztrófával fenyegetett, hogy a hadtest és a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály közötti addig is laza összeköttetés megszakadt.

Jobbról a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Temesvár előtti védelmén elakadt az ellenség támadása. A hadosztály a Szakálháza-észak–Kisbecskerek terepszakaszon állt. A Marosig nem volt erő, ami útját állhatta volna a támadó szovjet csapatoknak.

Balról a 4. póthadosztály Csermő feladása után Nagyszalonta irányába vonult vissza. A 203. szovjet lövészhadosztály és a román 1. gyaloghadosztály igyekezett megtartani a közvetlen harcérintkezést a hadosztállyal. A 12. tartalékhadosztályt a román 3. hegyi hadosztály és a 33. szovjet lövészhadtest 78. és a 337. lövészhadosztályai támadták Belényes területén.

A Fővezérség szeptember 20-án kiadott intézkedésének megfelelően 21–22-én a IV. hadtest vezető törzséből megalakult Heszlényi József altábornagy parancsnoksága alatt a *m. kir. 3. hadseregparancsnokság,* melynek alárendelték az *LVII. német páncéloshadtestet,* állományában a 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal és a 22. lovas hadosztály részeivel (ami Békéscsaba területén gyülekezett), a *IV. hadtest*

csapatait, a magyar 2. hadseregtől átalárendelt *VII. hadtestet,* valamint a szállítás alatt levő II. hadtestparancsnokságot.[54]

A Fővezérség elemezte a hadtest eddigi működését, melynek során megállapítást nyert ... „hogy a románok árulásától számított elmúlt négy hét alatt, amely időszakban a D. Erdély-i hdm-eket a magyar vezérkar irányította

a) jóformán kizárólag gyengébb képzésű és felszerelésű, tehát komoly harcértéket nem jelentő pótseregtestekkel sikerült a kezdeményezést magunkhoz ragadni,

b) a határ mentén felvonult román erőket mindenütt megverni,

c) a harcok színterét az elg. földjére előretolni,

d) a magyar területet az elg-es határátlépésektől megvédeni,

e) dacára a nehéz közlekedési helyzetnek megfelelő időt biztosítani a hdm-ek tovább folytatásához szükséges megfelelő nagyságú, komoly harcértéket jelentő (kombinált) erők felvonultatásához."[55]

Az újonnan alakult hadseregnek hadműveleti célként meg kellett akadályoznia a támadó szovjet csapatok további térnyerését a magyar Alföld irányába. Kezdetét vette a csapatok szükség szerinti átalárendelése. Ennek értelmében a szegedi hídfő védelmére az 1. légvédelmi tüzérdandárból és az 5. honvéd kerületből elvont két zászlóaljból megalakították a Matoltsy-csoportot.[56]

54 Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Hadinaplója, 3. k., (szeptember 19-30 ig) 2. o.

55 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 21. (Összefoglaló).

56 HL Főv. hdm. iratok, 306/a doboz, szám nélkül. Napló 1944. IX. 21. (751/Főv. hdm. - 44. IX. 21.)

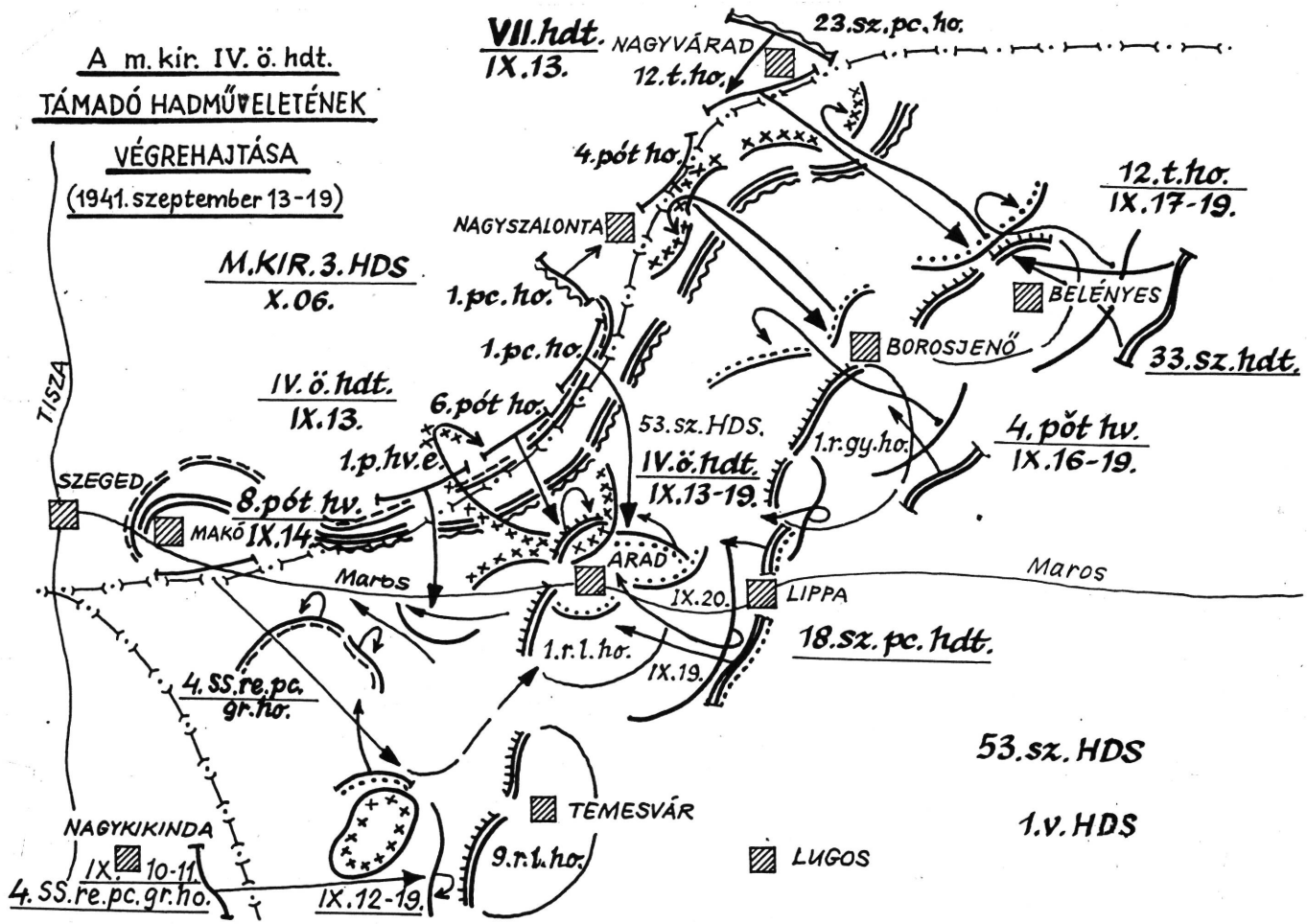
A m. kir. IV. ö. hdt.
TÁMADÓ HADMŰVELETÉNEK
VÉGREHAJTÁSA
(1941. szeptember 13-19)
VII.hdt.
IX.13.
NAGYVÁRAD
23.sz.pc.ho.
12.t.ho.
4.pót ho.
12.t.ho.
IX.17-19.
NAGYSZALONTA
M.KIR.3.HDS
X.06.
1.pc.ho.
1.pc.ho.
BELÉNYES
BOROSJENŐ
33.sz.hdt.
IV.ö.hdt.
IX.13.
6.pót ho.
53.sz.HDS.
IV.ö.hdt.
IX.13-19.
1.r.gy.ho.
4.pŏt hv.
IX.16-19.
TISZA
1.p.hv.e.
SZEGED
8.pót hv.
MAKÓ
IX.14
ARAD
Maros
Maros
IX.20.
LIPPA
18.sz.pc.hdt.
1.r.l.ho.
IX.19.
4.SS.re.pc.
gr.ho.
53.sz.HDS
TEMESVÁR
NAGYKIKINDA
IX. 10-11
1.v.HDS
9.r.l.ho.
LUGOS
4.SS.re.pc.gr.ho.
IX.12-19.

1944. szeptember 13-án a IV. hadtest támadó hadművelete nagy bizonytalanságban indult meg. Bizonyos csak az volt, hogy a szemben lévő erők folyamatosan erősödnek, elsősorban Arad és Temesvár körzetében. Némi eredményt a IV. hadtest csekély erőinek összefogott alkalmazásával lehetett elérni. A szárnyak biztosítására azonban – erők hiányában – nem volt lehetőség.

Az összefogott és helyes „súlyképzéssel" indított támadó hadművelet eredményezte Arad gyors birtokba vételét. Az Arad elfoglalásával kialakult helyzet az ellenség erőinek további koncentrálásához vezetett.

Heszlényi altábornagy vezetői kvalitásait a korabeli propaganda rendkívül nagyra értékelte. Az MTI számára kiadott hadijelentésben a következőket találjuk: „Arad, Nagyvárad térségében súlyos harcok folynak túlerejű orosz gépkocsizó és harckocsi alakulatokkal. A harcok folyamán német zuhanóbombázók és a magyar páncélelhárítás a legutolsó két nap alatt legalább 60 db ellenséges harckocsit lőttek ki. Eme harcoknál vezetési készségével és személyes vitézségével különösen kitűnt vitéz Heszlényi József altábornagy." ...[57]

Való igaz, hogy a hadtest parancsnoka nem idegenkedett attól, hogy személyesen győződjön meg a hadműveletek menetéről. Ezt példázza a 6. póthadosztály támadásának megindításánál való személyes közreműködése, a Világos-Opálos mögötti magaslatok ellen indított roham személyes megtekintése, valamint az újaradi hídfő megtartására irányuló intézkedéseinek a helyszínen történő kiadása is. A hadtest parancsnokának és törzsének a hadműveletek vezetése tekintetében végzett helyzetmegítélései és elhatározásai azonban alapvetően tévesnek bizonyultak, mert azok megalkotásához a hadműveletek menetében a felderítési adatok megszerzését és értékelését harcászati szinten elhanyagolták, ugyanakkor az alárendeltek tájékoztatását az általános hadműveleti helyzetben bekövetkezett változásokról nem tartották szükségesnek.

Mindezek ellenére a hadtest alárendeltjei – zömében pótalakulatok – a román csapatok ellenállását igen rövid idő alatt megtörték. A visszavonuló román alakulatok védelmének a megszilárdulása csak a beérkező szovjet csapatok megjelenésének volt köszönhető.

A hadtest csapatainak a Maros északi partján történő összevonása nem tette lehetővé az előretörő szovjet csapatok megállítását.

A 8. póthadosztály Billéd–Arad irányú – az arcvonallal párhuzamos – manőverének végrehajtásával Arad–Temesvár között szabaddá vált az út a szovjet csapatok előtt, amelyek szeptember 21-én megkezdték átkelésüket a Maroson Pécska és Szemlak térségében. Ugyanakkor megszakadt a harcászati összeköttetés a hadtest jobb szárnyán harcoló 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztállyal és helyreállítására az erők már nem voltak elégségesek, noha ilyen irányú műveletekkel a későbbiek során Billéd, Sándorháza, Lovrin, Pészak, Varjas térségében próbálkoztak.

A hadtest bal szárnyán harcoló 4. póthadosztállyal való együttműködés sem a hadműveletek kezdetén, sem pedig annak menetében nem volt kielégítő. Borosjenő szeptember 17-i elfoglalásával ugyan történtek ezirányú lépések, de már

57 HL 1. vkf. o. javaslata, 306. doboz, 33. számú hadijelentés.

elkésve. Az 1. páncéloshadosztály kivonására és a Fehér-Körös völgyében való alkalmazására hozott elhatározás megvalósítását az események túlhaladták.

A hadtest szárnyai nyitva álltak, ezért a magyar 3. hadsereg szeptember 22-i visszavonulása (halogató harca) aránytalanul nagy áldozatokkal járt.

A Fővezérség intézkedései a hadtest „megtámasztására" nyilvánvalóan helyesek voltak, de időben és térben nem voltak reálisak. A térségbe irányított csapatok nem is érkeztek be, csak szeptember végére, október elejére.

A hadműveletek irányításában zavarólag hatottak azok az erőszakos német követelések, amelyek az alárendeltségi és vezetési (parancsnoklási) viszonyok saját kézbe vételére irányultak. A magyar vezérkar és annak főnöke erélyes ellenállásán ezek a kísérletek egy ideig „hajótörést" szenvedtek, de szeptember 22-re nyilvánvalóvá vált, hogy a német nyomásnak nem lehet tovább ellenállni.

A magyar 3. hadsereg szeptember 21–22. után a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe, azon belül pedig a Maximilian Fretter-Pico tüzérségi tábornok vezette 6. német hadsereggel együtt a Fretter-Pico–seregcsoportba került.

János Jakus

THE OFFENSIVE OF THE ROYAL HUNGARIAN 4TH ARMY CORPS, SEPTEMBER 1944

Summary

The study treats the arrangement and effectuation of the September 1944 offensive of the Royal Hungarian 4th Army Corps. The commander of the corps, Lieutenant-General József Heszlényi concentrated his forces along the South-Eastern border in order to defend the border against a presumble Roumanian attack. (However this task was altered after the appearance of the Soviet forces in Southern Transylvania and under the influence of the data of the reconnaissance concerning the offensive preparations of the Roumanians.) The 4th Corps – in co-operation with the Hungarian 2nd Army and other Hungarian and German forces – had to start an offensive in the valley of the River Maros in order to enter into possession of the Eastern entrance of the river valley and to block the offensive of the Soviet forces in a favourable position. The Roumanians tried to counterbalance the successful advance of the Hungarian 2nd Army with an attack against the Great Hungarian Plain – with strong assistance of the Soviet forces from Southern Transylvania. However the action of the Roumanians was outrun by the attack of the Royal Hungarian 4th Corps on the 13th of September 1944.

János Jakus

L'OPÉRATION OFFENSIVE DU IVe CORPS D'ARMÉE ROYAL HONGROIS, SEPTEMBRE 1944

Résumé

L'essai présent met à jour les préparatifs et l'exécution de l'opération offensive du IVe corps d'armée royal hongrois en septembre de 1944. Son commandant, le général de division József Heszlényi l'avait réuni au début de septembre 1944 sur la frontière du sud-est pour couonrir la frontière contre une attaque roumaine éventuelle. (Ce devoir a changé avec l'apparition des troupes soviétiques dans le Sud de la Transylvanie et avec la révélation des préparatifs offensifs des Roumains.) Le corps d'armée – en coopérant avec la 2e armée hongroise et avec d'autres corps hongrois et allemands, détachés à la région – devait attaquer dans la vallée de Maros, dans le but de prendre en possession l'entrée orientale de la vallée fluviale, et par là, dans des conditions avantageuses, tenter d'arrêter l'attaque des troupes soviétiques.

Les Roumains – avec la coopération efficace des troupes soviétiques arrivant dans le Sud de la Transylvanie – ont essayé d'arrêter le mouvement en avant réussi de la 2e armée hongroise avec l'exécution de l'attaque contre l'Alföld. Mais le 13 septembre 1944, la mise en mouvement de l'attaque du IVe corps d'armée a précédé l'opération indépendante des Roumains.

János Jakus

DIE OFFENSIVE DES KÖNIGLICH–UNGARISCHEN IV. ARMEEKORPS IM SEPTEMBER 1944

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz behandelt der Autor die Vorbereitung und Ausführung der Offensive des königlich–ungarischen IV. Armeekorps im September 1944. Das Armeekorps wurde von seinem Oberbefehlshaber, dem Feldmarschall-Leutnant József Heszlényi, Anfang September 1944 an der südöstlichen Grenze Ungarns zwecks Verteidigung der Landesgrenze im Falle einer eventuellen rumänischen offensive konzentriert. (Als die sowjetischen Truppen im Süden Siebenbürgens erschienen waren und die Vorbereitungen der rumänischen Offensive allgemein bekannt wurden, änderte sich diese Aufgabe.) In Kooperation mit der ungarischen 2. Armee sowie mit anderen ungarischen und deutschen Armeekorps, welche in diesen Raum beordnet worden waren, mußte das IV. Armeekorps im Tal des Marosch angreifen, um nach der Einnahme des östlichen Zugangs zu Flußtal in dieser günstigen Lage den Angriff der sowjetischen Truppen aufhalten zu versuchen. Die Rumänen versuchten, den erfolgreichen Vormarsch der ungarischen 2. Armee durch einen Angriff gegen die Große Ungarische Tiefebene zu kompensieren, wobei ihnen die im Süden Siebenbürgens angekommenen sowjetischen Truppen behilflich waren. Der selbständigen Aktion der rumänischen Armee war jedoch die Offensive des ungarischen IV. Armeekorps am 13. September 1944 vorausgegangen.

Янош Якуш

НАСТУПАТЕЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСКОГО IУ КОРПУСА В СЕНТЯБРЕ 1944 ГОДА

Резюме

В статье дается описание подготовки и проведения наступательной операции отдельного IУ венгерского королевского корпуса в сентябре 1944 года. Командир корпуса генерал-лейтенант Йожеф Хесленьи в начале сентября 1944 года провел сосредоточение войск вдоль юговосточной границы с целью прикрытия государственной границы от возможного наступления румынских войск. (Эта задача, возложенная на корпус, с появлением в Южной Трансильвании советских войск и с обнаружением наступательных приготовлений румынской стороны изменилась.) Корпус - во взаимодействии с венгерской 2-й Армией и другими венгерскими и немецкими соединениями, переброшенными в этот регион, - должен был наступать в долине реки Марна с целью овладения восточным входом в долины и при благоприятных условиях сделать попытку задержать наступление советских войск. Успешное продвижение 2-й венгерской армии румыны пытались скомпенсировать проведением наступления на Алфельд, при эффективном взаимодействии с советскими войсками, прибывшими в Южную Трансильванию. Однако самостоятельным акциям румын предшествовало наступление IУ отдельного корпуса, начатое 13 сентября 1944 года.

OKVÁTH IMRE

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM BÉKEELŐKÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉGE MAGYARORSZÁGON 1945–1946

A második világháborút lezáró párizsi békeszerződések nemzetközi és magyar vonatkozásait a történeti szakirodalom részletesen feltárta. Számos publikáció áll rendelkezésünkre a békeszerződéseket összeállító Külügyminiszterek Tanácsa tevékenységéről, a döntéseket befolyásoló elképzelésekről, valamint a magyar békeelőkészítés legfontosabb eseményeiről.[1]

Jelen tanulmány a magyar békeelőkészítés egy szűkebb területének, a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenységének (1945 július–1946 augusztus) bemutatását tűzte ki céljául. Úgy vélem, hogy ezek az ismeretek egyrészt elősegíthetik a békeelőkészítés árnyaltabb megítélését, másrészt az akkor megfogalmazott – Magyarország biztonságára, hadseregére vonatkozó – elképzelések tanulságokkal szolgálhatnak a napjainkban formálódó, új katonapolitikai elgondolásokhoz is.

A magyar kormány a béketárgyalásokra való felkészülés céljából 1945. június 1-jén megalakította a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályát. Feladata volt, hogy állami vonalon megszervezze és koordinálja a békeszerződéssel kapcsolatos munkálatokat, dokumentációt gyűjtsön, memorandumokat, javaslatokat dolgozzon ki. Az osztály élére Kertész Istvánt nevezték ki, aki a háború alatt a Külügyminisztérium németellenes, angolszász orientációjú csoportjához tartozott és 1942–43-ban – a minisztérium részéről – részt vett a Kállay-kormány által kezdeményezett békeelőkészítő munkálatokban.

Véleménye szerint a békeelőkészítéssel kapcsolatban a magyar kormány legfontosabb feladata a trianoni békeszerződés megismétlődésének a megakadályozása. Úgy gondolta, hogy a béketárgyalásokon nem a vesztesek felelősségre vonásáról, megbüntetéséről lesz szó, hanem általános európai rendezésről, melynek kapcsán a tartós béke megteremtése céljából figyelembe veszik a közép-európai államok, így Magyarország érdekeit is. Kertész, szem előtt tartva a reálpolitikai lehetőségeket, a magyar érdekek érvényesítéséhez elengedhetetlenül szükségesnek látta a Szovjetunióval való szoros gazdasági és politikai együttműködést. A térség politikai stabilitásának fenntartását csak a nagyhatalmak szoros együttműködésével tartotta lehetségesnek. Ebben az Egyesült Államok döntő politikai szerepével számolt.[2]

A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya fontosnak vélte a fegyverszüneti szerződések maradéktalan végrehajtását, annak bizonyságául, hogy Magyarország képes és hajlandó a megkívánt demokratikus politikai irányelveket megvalósítani. Magyarország azonban nem mondhat le az egységes Magyarország érdekeinek képviseletéről, a Trianon okozta hátrányok bemutatásáról s nem vállalhatja a közép-európai bűnbak szerepét. Hiszen – mint az a „Hozzászólás a békeelőkészítő

1 *Balogh Sándor:* A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Bp., 1982.; *Fülöp Mihály:* A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés. *Külpolitika,* 1985. 4. sz., 124–156. o.; *uő:* A Sebestyén-misszió. *Világtörténet,* 1987. 3. sz., 141–176. o.; *Juhász Gyula:* Út a párizsi békéhez. *Társadalmi Szemle,* 1989. 8–9. sz., 13–18. o.; *Vida István:* A magyar békeszerződés területi kérdései. *História,* 1987. 1. sz., 26–29. o.

2 *Fülöp: Világtörténet,* i.m. 149. o.; *Vida:* i.m. 26. o.

elgondolásokhoz" c. memorandumban megfogalmazódott[3] – a történtekért nem egyedül Magyarország a felelős: „Ha a magyarságnak az elmúlt 25 évért kell bűnhődnie, úgy tudni kell azt is, hogy az előző rendszert az európai ellenforradalom fegyveres koalíciója hozta létre. Trianonnal pedig az első világháborúban való részvétel mellett a Magyar Tanácsköztársaság kísérletét is büntették. A magyar demokráciának mindezért méltányos jóvátétel jár és nem vállalhatja egymaga az ódiumot ezért a politikáért, amelyben a külső erők döntő módon érvényesültek."

Az osztály ezen alapelvekre támaszkodva kezdte meg a magyar békeelőkészítés szervezését. A Honvédelmi Minisztériumba küldött első átiratukban arról kértek tájékoztatást, hogy 1944. október 15. után a m. kir. honvédségnek milyen alakulatai álltak át a Szövetséges Nagyhatalmakhoz és mi volt ennek a jelentősége a szövetségesek győzelmében.

Vörös János honvédelmi miniszter Rakovszky György altábornagyot bízta meg – közvetlen alárendeltségében – a honvédség békeelőkészítő munkálatainak irányításával, illetve azzal, hogy kapcsolatot tartson a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályával.[4]

A Tájékoztatót 1945. július 17-én küldték el,[5] melyben igyekeztek bemutatni azt a kiszolgáltatottságot, amelynek eredményeképpen Magyarország – a német nyomásnak engedve – belesodródott a háborúba, továbbá megpróbálták bizonyítani, hogy ebben a háborúban végig kis erőkkel vett részt és szabotálta azt. Ez a szabotálás vezetett Magyarország német megszállásához, a Szövetségesek győzelméhez és a háború gyors befejezéséhez.

A német befolyás érvényesülésének és az október 15-i átállás sikertelenségének magyarázatát a német származású magyar politikai és katonai vezetők árulásában látták. Ugyanakkor elmarasztalták a Szövetséges Hatalmak politikáját, mert sem a háborút megelőző időben, sem a háború első éveiben „... Magyarország felé pozitív tényekben megnyilvánuló megértő magatartást nem tanúsítottak."

A szabotálás és a hadászati előnyök biztosításának tényét a következő érvekkel igyekeztek alátámasztani. „A kényszer alatt álló nemzet lelkileg sem vállalta a háborút, a magyar katona ösztönösen érezte, hogy olyan népek ellen kényszerítik harcra, mely neki a múltban sem volt ellensége s olyan érdekekért küzd, melyhez neki semmi köze. A háborút a nemzet megszabotálta, úgy ahogy az neki módjában volt. Megszabotálta a kormányzat azzal, hogy a haderőnek csak bizonyos hányadát engedte az arcvonalba. Megszabotálta a katonai felső vezetés, mert kockázatot sohasem vállalt, és főképpen megszabotálta a katonai alsó vezetés, amely soha nem akart »német ágyútöltelék« lenni. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar csapatok nem fejtettek ki ellenállást s lényegesen kisebb katonai teljesítményeket mutattak fel az első világháborúhoz képest. ...Bármely orosz katonai vezető megerősítheti azt a tényt, hogy a magyar csapatok által tartott szakaszok képezték az arcvonal puha részét, ahol komoly ellenállás nélküli áttörések és a német arcvonalrészek felsodrítása vált lehetővé, s ez nem egy hadászati sikernek nyitott utat."

3 A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának tájékoztatója a Honvédelmi Minisztérium számára, 1945. augusztus 1-jén. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. csop. i) A/V/2. 7–8. o.

4 Rakovszky György (1892–1962) 1945 nyarától irányította a HM békeelőkészítő munkálatait. 1945 végén helyezték nyugállományba. HL HM 1947. eln. 20 611.

5 „Magyar hadsereg magatartása 1944. október 15-től a háború végéig." HL HM Bée. csop. i. A/I.

Az 1. magyar hadsereg visszavonását (Stanislau körzetéből a Kárpátok vonalára) és a hágók megnyitását az orosz csapatok előtt a Vörös Hadseregnek nyújtott konkrét hadászati előnyök biztosításaként említették. Ugyanígy hadászati előnynyújtásnak értékelték a 2. magyar hadsereg visszavonulását a Tisza vonaláig, s az ennek során történt átállásokat.

Ennek következménye az volt, hogy a hadseregnek csak töredékei jutottak el a visszavonási körzetekbe. Így a „kétes kimenetelű debreceni csata a Vörös Hadsereg javára dőlt el és a tokaji, polgári, tiszafüredi, szolnoki Tisza-átjárók gyors elfoglalása lehetővé vált, ami meghozta a Tisza-védelem felborításának hadászati lehetőségét."

A Tájékoztató befejezésképpen megállapította, hogy a „magyar haderő 1944 végi és 1945 eleji magatartása lényegesen hozzájárult a háború gyors befejezéséhez, mert egy elkeseredett, komoly ellenállás esetén csak jóval később következhetett volna be, mert alkalom nyílt volna a német vezetésnek hatékony ellenrendszabályok végrehajtására..."

A Külügyminisztérium július 30-i jegyzékében újabb adatokat kért a honvédség demokratikus átalakításának üteméről, az újjáépítésben való részvételről, a második világháború alatti szabotázsokról, átállásokról, a katonai ellenállásban való részvételről.[6] A választervezetek összeállítása – 1945 őszéig – a Békeelőkészítő Csoport tevékenységének fő részét képezte.[7]

A honvédelmi tárca Magyarország új, jövőbeli határairól vallott elképzeléseit Vörös János honvédelmi miniszter augusztus 13-i átiratában ismertette a Külügyminisztérium vezetőivel.[8] A miniszter véleménye szerint a trianoni határok kijelölésénél a katonai szempontok játszották a legfontosabb szerepet: Magyarország szomszédai felvonulási területeket, hídfőket kaptak egy koncentrikus támadás megvalósításához. Vörös helyzetértékelése alapján – miszerint a Duna-medence a Szovjetunió „érdekterülete" lett s a béke fenntartását fegyveres erejével garantálja – szükségtelenné vált a hadászati elvek alapján megállapított trianoni határok meghagyása. A demokratikus Magyarország „lemondott a revíziós ábrándozásokról s reálpolitikát csinál és az őszinte megbékélést keresi szomszédaival." Ezért a határok újbóli megvonásánál a néprajzi elvek figyelembevételét és az igazságosság elvének érvényesítését ajánlotta.

Csehszlovákia esetében a pozsonyi, az ipolysági és az Alföldre vezető völgykijáratok, hídfők megszüntetését, valamint a magyarlakta Bodrogköz visszacsatolását kérte.

6 A felsoroltakon kívül tájékoztatást kértek még a háború kitörése óta megindított hűtlenségi perekről, valamint arról, hogy milyen csapatok küzdöttek az ország határainak elhagyása után az orosz csapatok ellen. Mivel – Gyöngyösi külügyminiszter szerint – „... ez utóbbi körülmény tudvalevőleg orosz részről velünk szemben hangoztatott legnyomatékosabb szemrehányás". HL HM Bée. csop. i. A/2.

7 A honvédség demokratikus átalakítására vonatkozó intézkedéseket a HM 1945. szeptember 4-én juttatta el a Külügyminisztériumnak. Ebben összesen 34 olyan intézkedésről tudósítottak, amellyel a hadsereg demokratikus jellegét biztosították. Ezek közöl a legfontosabbak: az igazoló eljárások, a Szolgálati Szabályzat módosítása, a honvéd alakulatok új elnevezése, a demokratikus tevékenységek jutalmazása, a zsidótörvények hatályon kívül helyezése, a hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kar demokratizálására tanfolyamok felállítása, a csendőrség megszüntetése, új katonai büntető törvénykönyv bevezetése, kulturális és oktató osztály felállítása, stb. Október 8-án a honvédség újjáépítő munkájáról és az 1944. október 15. utáni átállásokról küldtek el összefoglaló kimutatást a Külügyminisztériumnak. Új Magyar Központi Levéltár, Külügyminisztérium, Békeelőkészítő Osztály, XIX-J-1 a.; HL HM 1945. Bée. csop. i. 39 778.

8 „Javaslat Magyarország határainak új megvonásához." (Katonai szempontok) HL HM 1945. Bée. csop. i. 34 534.

Románia viszonylatában a Bihar-hegység vízválasztójára telepített határvonalat tartotta kielégítőnek, amely „... mindkét országra egyforma hadászati előnyöket és hátrányokat biztosít, amellett, hogy néprajzilag s gazdaságilag Magyarország számára jelentős előnyöket biztosít. Ily módon sajnos a Székelyföld kívül maradna, de ezen segíteni nem lehet".

Jugoszláviával kapcsolatban a Baranyai-háromszög likvidálását és a muraközi hídfőnek a természetes Mura-vonalra való visszavitelét fogalmazta meg.

Az osztrák határvonal kialakításánál – határőrizeti szempontokból – Ausztria részéről kívánatosnak tartotta a Fertő-tótól keletre eső területek átengedését.

A miniszter csak ezen magyar igények elfogadása esetén tartotta lehetségesnek a béke és az együttműködés megvalósítását a közép-európai országok között. Amennyiben a szomszédos államok a fenti követelések elől elzárkóznának, úgy – véleménye szerint – nyilvánvalóvá válna, hogy „... ezt minden ellentétes nyilatkozatok dacára katonai okokból cselekednék, hogy ennek célja a hadászati előnyök s ezáltal Magyarország fenyegetésének állandósítása, ami a Duna-medence megbékítését a jövőben is lehetetlenné tenné".

Az eddig elmondottakból megállapítható, hogy a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége 1945 őszéig lényegében Magyarország háborús felelősségének csökkentésére, a hadsereg demokratikus jellegének hangsúlyozott bemutatására és a határkérdéssel kapcsolatos álláspont kifejtésére koncentrált. Önálló, a békeelőkészítés egészére vonatkozó tervek, elgondolások még nem születtek, a békeelőkészítő munka – lényegében – a Külügyminisztérium kérdéseire történő válaszadást jelentette. Változás akkor következett be, amikor 1945. november 15-én megalakították a Honvédelmi Minisztérium szervezetében működő Békeelőkészítő Osztályt.[9] (Továbbra is a miniszter közvetlen alárendeltségében.) Élére – a katonai ellenállásban részt vett – Szemes István ezredest nevezték ki.[10] Vezetésével hamarosan megalakult a Békeelőkészítő Bizottság, melynek feladata különböző tervezetek, memorandumok kidolgozása, valamint szakértői vélemények készítése volt. A Bizottság a következő személyekből tevődött össze:[11]

9 A Honvédelmi Minisztérium új szervezési- és állománytáblázatát 1945. október 29-én adták ki és november 15-évél lépett életbe. A Békeelőkészítő Osztály szervezete a következő volt: 1 tábornok, 1 ezredes és 3 polgári alkalmazott. HL HM 1945. eln. 42 860.

10 *Szemes István* ezredes (1906–1953). A katonai ellenállásban való részvételéért a nyilasok Sopronkőhidára szállították. A bajorországi deportálásból 1945 nyarán tért vissza Magyarországra. 1945 augusztustól vett részt a hadsereg békeelőkészítő munkájában. 1947-ben – az osztály megszűnése után – a Külügyminisztériumban a Honvédelmi Minisztérium képviselője. 1947-ben Franciaországba távozik. HL HM 1947. eln. 20 611.; *Almásy Pál:* Sopronkőhidai napló. Budapest, 1984. 280. o.

11 *Beleznay István* vezérőrnagy (1909–1950). Részt vett a katonai ellenállási mozgalomban, a Magyar Front katonai tervének kidolgozója. 1946-ban a HM Katonai Osztály vezetője. 1947. április 1-től anyagi csoportfőnök, július 1-jével vezérőrnagy. 1950-ben szervezkedés és kémkedés vádjával letartóztatják. A Sólyom-per másodrendű vádlottjaként végezték ki. HL HM 1947. eln. 12 843.

Czebe Jenő vk. alezredes (1914–1949). 1945 áprilistól teljesített szolgálatot a HM Személyügyi osztályán. 1947 őszétől 1948 őszéig a csehszlovák–magyar, 1948 szeptemberben pedig a szovjet–magyar határmegállapító bizottságban dolgozott. 1949. február 26-án – kémkedés vádjával – a Katonapolitikai osztály letartóztatta. Kihallgatása során szökést kísérelt meg, s 1949. június 7-én a Gellért-téren – menekülés közben – lelőtték. HL Budapesti Katonai Törvényszék, 848/1949.

Csonka Béla hmtk. ezredes. 1945 nyarától szolgált az új, demokratikus hadseregben. 1945 őszétől az Ipari Felszámoló Csoport, majd az Anyagi Csoportfőnökség Anyagellenőrző Alcsoportjának vezetője. 1947 nyarán nyugállományba helyezték. HL HM 1945. 42 860.; HM 1946. eln. 16 914.

Schultheisz István vk. ezredes. 1945 őszétől a HM Szervezési osztály vezetője. 1947 augusztusától a 3. honvéd kerület parancsnoka. 1947. október 18-án – közellátási kihágás miatt – felmentik beosztásából, majd hamarosan nyugdíjazzák. HL HM 1945. eln. 48 638.; HM 1948. eln. 5661.

Beleznay István vk. ezredes, katonai szakértő; Czebe Jenő vk. alezredes a Békeelőkészítő Osztályhoz tartósan vezényelt személyügyi és hadifogolyügyekben illetékes szakértő; Csonka Béla htmk. ezredes, ipari szakértő; Schultheisz István vk. ezredes, a szervezési ügyek szakértője; Tömössy Ferenc vk. ezredes, a közlekedésügyek szakértője és Visy Ferenc vk. ezredes.

A Bizottság – a békeelőkészítésre vonatkozó – első átfogó javaslatát november végén ismertette a kormány és a pártok vezetőivel.[12] Felvázolták a trianoni határok keletkezésének okait, történetét, az ellenforradalmi rendszer – e határok megszüntetésére irányuló – külpolitikáját, a közép-európai államok Magyarország ellen irányuló katonapolitikáját és a magyar állam katonai kiszolgáltatottságát. A trianoni békeszerződés legfőbb hibájának azt tartották, hogy megszüntette Közép-Európában „... a központi fekvésű erős és nagykorú, hatalmi politikájánál fogva kiegyensúlyozni képes Magyarország pozícióját, helyébe ültetve egy laza katonai koalíciót, melynek érdekcéljai nem a természetes kiegyensúlyozás felé, hanem Magyarország elleni összefogásra irányultak. Ez a laza koalíció – mivel Magyarország sem mint fenyegetés, sem mint az egyensúly eltolódás érdekeinek előőrse az európai katonapolitikában nem jelentkezik – önmagában összeomlik és súly nélkül marad annak dacára, hogy népállományilag körülbelül 40 milliót számlál és katonai erejét húsz éven át a nyugati hatalmak anyagi és erkölcsi támogatásával kifejlesztette, vagyis egy nagyhatalom katonapolitikai súlyával kellett volna bírnia az európai és világpolitikában". Ez volt az elsődleges oka annak, hogy a náci Németország hatalmi befolyása Közép-Európában akadály nélkül érvényesülhetett.

Véleményük szerint a megkötendő békeszerződés legfőbb törekvése a tartós nagyhatalmi együttműködés kialakítása, egy hosszú békeidőszak megteremtése volt. Ennek egyik alappillérét a közép-európai országok érdekeinek figyelembe vétele és ellentéteinek kompromisszumos megoldása jelentette.

„Ez pedig logikusan – a történelmi múlt minden érvével – Közép-Európában egy erős politikai tényezőt követel. A különböző államok laza vagy szorosabb katonai koalícióba tömörítése, vagy föderatív szervezése minden nemzetközi alátámasztás ellenére is csak laza magot fog képviselni, nélkülözni fogja az egységet, esélyt, tekintélyt és felelősséget nem fog ismerni éppen úgy mint az a múltban történt. ...Ha megfontoljuk azt a történelmi tényt, hogy ebben a medencében egyetlen politikai alakulat sem maradt meg tartósan addig, míg olyan nem keletkezett, mely a medencét teljes egészében ki nem töltötte, egyidejűleg hatalmi törekvéseiben is csak a medencére szorítkozott, akkor megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medence eddig legtartósabb államalakulata Magyarország. Ennek oka csak abban kereshető, hogy a magyarságban élő vitalitás, politikai és vallási türelem más népekkel és fajokkal szemben alkalmassá teszik kiegyensúlyozni tudó politikai szerepre."

Tömössy Ferenc vk. ezredes. 1945 április végétől vett részt a honvédség munkájában. 1945 decembertől a Műszaki és Szállítási Osztály vezetője. 1947 végén nyugdíjazták. HL HM 1945. eln. 42 860.; HM 1947. eln. 8164.

Visy Lajos vk. ezredes. 1945 áprilistól a HM Elnökség vezetője, decembertől a hadifogolyügyek miniszteri biztosa. 1946 szeptembertől az Anyagi Főcsoportfőnök törzsének irányítója, majd 1947 januártól az Anyagi Főcsoportfőnökség Elvi Alosztály vezetője. 1947 végén nyugdíjazták. HL HM 1945. eln. 34 635.; 1947. eln. 8164.

12 „A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Bizottságának javaslata a békeelőkészítéshez." HL HM Bée. csop. i. A/V/4.

Az érdekek egyeztetésére és a kompromisszumok kidolgozására a nagyhatalmak részvételével és ellenőrzésével egy „Duna-medence konferencia" összehívását javasolták.

Bírálták a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának addigi tevékenységét, mivel az – ismereteik alapján – a határ- és népességi kérdéseket „nem az európai és világviszonylatban igyekszik megoldani, hanem azt a csonka ország, vagy helyesebben földrajzilag a Közép-Duna medence egy kicsi belső területe határproblémájának tekinti és törekvései oda irányulnak, hogy a néprajzi elhelyezettség irányában nem is annyira a nagyhatalmak mint az érdekelt államok ellenállásához mérten kiterjeszthesse".

Elvetették a népcserékre vonatkozó vámuniós javaslatokat is. Úgy vélekedtek, hogy a békeelőkészítésben a katonapolitikai elemzés háttérbe szorult, az objektív értékelés helyett a Külügyminisztérium védekezési anyagot gyűjtött a háborús felelősség megállapításához.

A javaslat befejező részében a békeelőkészítés új formájáról fejtették ki elképzeléseiket. Eszerint a békekonferenciára való felkészülés irányítására a kormány felügyelete alatt, egy tudományos bizottságot kellene létrehozni, amely diplomáciai, politikai, gazdasági és katonai albizottságokból állna. Feladata elképzelések, tervezetek kidolgozása lenne a határ, a népesség, a gazdaság, a politika, a hadsereg kérdéskörében. Szem előtt tartva nagyhatalmi és az egyetemes magyar érdekeket.

A Bizottság békeelőkészítésre tett javaslataira – eddigi ismereteink alapján – egyetlen párt sem reagált, s ebben valószínűleg közrejátszottak a választási előkészületek, valamint az a tény, hogy a békeelőkészítéssel kapcsolatban „nem volt... érdemleges mondanivalójuk".[13] Nincs közvetlen bizonyíték arra vonatkozóan sem, hogy a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya reagált volna ezekre a javaslatokra.[14] Feltehető, hogy bizonyos elvekkel, így például, a nagyhatalmi együttműködésen alapuló békerendszer megteremtésével, a közép-európai államok érdekeinek kölcsönös figyelembevételével, valamint egy Duna-konferencia összehívásával egyetértettek. Kétséges azonban, hogy a nagyhatalmak megértésének és támogatásának elnyerésére, valamint a szomszédos államok megbékéltetésére a magyar vezető szerep meghirdetését, illetve annak felvetését járható útnak tartották volna. Úgy tűnik, hogy Kertész István reálisabban mérte fel Magyarország helyzetét és lehetőségeit, ami egy – 1945. szeptember 19-én készült – összefoglalójából is kitűnik: „Magyarország legyőzött állam, ezt a háborút katonailag, politikailag, gazdaságilag és bizonyos mértékig erkölcsileg is elvesztettük. Mint Magyarország tehát, a rezsimváltás ellenére sem számíthatunk különös jóindulatra, mert az állam azonossága oly nemzetközi jogi alapelv és oly politikai tény, amelyet a legmeszszebbmenő belső változás sem tud kiküszöbölni, hanem bizonyos mértékig csak ellensúlyozni."[15]

Kertész megállapításai – mint az utóbb kiderült – teljes egészében fedték a valóságot. A jelentés megírásának időpontjában zajlottak a Külügyminiszterek Tanácsá-

13 *Balogh:* i.m. 135. o.

14 Kertész felkérésére Szegedy-Maszák Aladár átnézte a HM javaslatait s nem éppen hízelgő véleményét úgy összegezte, hogy „az egész honvédelmi minisztériumi anyag katasztrofálisan alacsony színvonalú. Eltekintve attól, hogy az iratok a legszörnyűbb stílusban fogalmazódtak, a vezető motívum a mellébeszélés". A tanulmány lektorának (dr. Fülöp Mihály) szíves közlése.

15 *Fülöp: Világtörténet,* i.m. 164. o.

nak londoni tárgyalásai, melyen a Szovjetunió azt az elvet képviselte, hogy Magyarországot – főként a magyar hadsereg által szovjet területen elkövetett atrocitások miatt – „meg kell büntetni". A Szovjetunió, bár értékelte a demokratikus magyar kormány létrehozását és az általa tett intézkedéseket, továbbra is hangsúlyozta azt a – már 1943-ban kialakított – véleményét, hogy – a háborúban való részvételért – Magyarországot, a magyar népet meg kell büntetni.[16]

A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Osztálya 1945 végére kialakította a békekonferencián előterjesztendő álláspontját. A felvetni kívánt problémák a következők voltak: Magyarország biztonsága és a határok kérdései; a honvédség létszáma, szervezete, felszerelése; a hadifogolyszállítás ügye; a haditapasztalatok kicserélése és a katonai tudományos kísérletek problémájának megoldása.

E javaslatok előkészítése után az osztály tevékenységében több hónapos szünet következett, melynek hátterében a kormány békeelőkészítő tevékenységének megtorpanása állt. Ennek oka az volt, hogy a koalíciós pártok nem tudtak közös békecélokat elfogadni, így a magyar békeelőkészítés hosszabb időre holtpontra jutott. A Külügyminiszterek Tanácsának – békeszerződés-tervezetekre vonatkozó – tárgyalásain körvonalazódtak a magyar békeszerződés cikkelyei, s ez sürgette a kormány határozott álláspontjának a kialakítását.

A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának vezetője 1946 április elején – egy tárcaközi értekezleten – felkérte az egyes tárcák képviselőit, hogy sürgősen közöljék az osztállyal a béketárgyalásokon felvetni kívánt problémaköröket.

A honvédelmi tárca – a miniszternél és a honvédség felügyelőjénél tartott – szakértői értekezleten (április 11-én és 12-én) fogalmazta meg azon kérdések listáját, amelyeket a békekonferencián előterjeszteni szándékoztak.[17] Ez lényegében megegyezett az 1945. évi javaslattal, azzal a különbséggel, hogy felvetették a Németországgal szembeni jóvátétel kérdését is. A Szervezési és a Katonai Osztály által elkészített tervezet a békeszerződés aláírása után függetlenné váló Magyarország biztonságát az Egyesült Nemzetek vezette kollektív biztonsági rendszeren belül látta megvalósíthatónak. Elképzelésük szerint valamennyi állam az Egyesült Nemzetek Szövetségébe fog tartozni. Ennek tagjai elvben lemondanak a katonai támadásról és a politikai ellentéteket nem közvetlenül egymás között, hanem az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának útján, illetve annak döntéseivel fogják megoldani.

A Biztonsági Tanács a béke fenntartására, döntéseinek érvényesítésére, valamint az esetlegesen támadást kezdő államok megfékezésére – nemzeti kontingensekből álló – nemzetközi hadsereget fog fenntartani. Magyarország tagja kívánt lenni mind a biztonsági rendszernek, mind pedig a nemzetközi hadseregnek. Ezért az ország biztonságát „az egyesült és kollektív biztonságon belül a jogos védelem határáig saját hadseregére és népére kívánja alapozni, nehogy újra lefegyverezettsége miatt is áldozatává legyen a Dunavölgyi biztonságot fenyegető erőknek. Magyarország abból indul ki, hogy – mint kis állam – feltétlen bizalommal viseltetik az Egyesült Nemzetek alapokmányában lefektetett elv iránt, mely hitet tesz a nagy és kicsiny nemzet egyenjogúsága mellett, és biztosítani kívánja azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, ha csak közös érdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön és államberendezkedését mielőbb úgy megalkotni igyekszik, hogy az Egyesült Nemzetek

16 *Juhász:* i.m. 16. o.

17 HL HM 1946./Bée. csop. i. 12 810.

megbecsült tagjává lehessen. ... Az alapokmány 2. cikk 1. pont szerinti »szuverén egyenlőség« elvi alapján az új magyar hadsereget szomszédainkkal való jogegyenlőség alapján állva az alapokmány 51. cikkében biztosított fegyveres támadás esetén »önvédelmi jog«, illetve a VII. fejezet szerinti békeveszélyeztetés vagy megszegésnek megítélt magatartással szemben történő közös alkalmazásra tartjuk létjogosultnak".[18]

Mint látható, a tervezet készítői abból a felvetésből indultak ki, hogy Magyarország, mint az Egyesült Nemzetek tagja, automatikusan részt fog venni a nemzetközi hadsereg szervezetében, s ez legimitálja a honvédség felállításának a jogát.

Ezt az Alapokmány VII. fejezetének 48. cikke[19] azonban nem szavatolta, ennek eldöntése a Biztonsági Tanácsra várt. Mindezeket figyelembe véve célszerűbbnek látszott – mérlegelve a HM Közjogi osztály véleményét – a jogos védelem elvére támaszkodni, mert: „Egymagából ...abból a tényből, hogy Magyarországot az Egyesült Nemzetek Szervezetébe fel fogják venni, még nem lehet biztonságos alapot alkotni ahhoz, hogy egy reménybeli magyar hadsereget ezen az alapon igényelhessünk a békeértekezleten. ... Az Alapokmány által biztosított az az érvelés látszik célszerűnek, hogy a jogos védelem elvével operáljunk elsődlegesen.

Ezért a béketárgyaláson Magyarországnak a nemzetközi béke fenntartása érdekében is feltétlenül szót kell emelni, amellett, hogy mint a Duna-medencében élő azonos régiójú országok katonaságának létszáma olyan elvek alapján állapíttassék meg, hogy egyik ország se érezhesse a másik ország hatalmi túlsúlyát és hogy az itt lévő országok között a hatalmi egyensúly feltétlenül arányban álljon. ... A hatalmi egyensúlyt csak a katonaság létszámán és erején keresztül tudjuk biztosítani, mert minden állam tekintélyének a hatalmi nyomatékát és alátámasztását végeredményben a hadseregnek az ereje adja meg..."[20]

A honvédség kialakítandó szervezetének tehát olyannak kellett lennie, hogy egyfelől alkalmassá váljon a szomszéd államok esetleges egyenkénti, vagy együttes fegyveres támadásának elhárítására (a nemzetközi hadsereg beavatkozásáig), másfelől rendelkezésre tudja bocsátani a szükséges fegyveres erőt a Biztonsági Tanács felhívására, a nemzetközi béke és biztonság megőrzésére. Az első követelményből adódóan a magyar honvédségnek olyan, korszerűen felszerelt, magas színvonalon kiképzett, erőteljes offenzív hadműveletek sorozatos végrehajtására képes, „védő hadseregnek" kellett lennie, amely biztosítani tudja a fegyveres ellenállást mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a szükséges intézkedéseket meg nem tette. Egy ilyen intézkedés – számításaik szerint – váratlan támadás esetén 3-4 heti, várható

18 Az ENSZ Alapokmány idézett cikkei az alábbiakat tartalmazzák:2. cikk 1. pont: „A Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik." 51. cikk: „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályaikat azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye". Az Alapokmány VII. fejezete – amely az „Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében" címet viseli – rendelkezett a Nemzetközi Hadsereg felállításáról, alkalmazásának különböző módjairól, a tagállamok kötelességéről stb. *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések 1945-1982. Budapest, 1985. 30-32. o.

19 A cikk a következőket határozta meg: „A Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló határozatai végrehajtásához szükséges rendszabályokban a Biztonsági Tanács megítélése szerint az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja vagy azok közül csupán bizonyos tagok vesznek részt" Uo. 31. o..

20 HL HM 1946. Bée. csop. i. 14 933.

feszültségből keletkező agresszió esetén pedig 1 heti védelmet tenne szükségessé. E hadseregnek – előreláthatólag – biztosítania kellene a Biztonsági Tanács által kijelölt korszerű fegyvernemek számára (pl. ejtőernyős) a felvonulási területeket is. Ennek ellátására elsősorban műszaki és közlekedési egységek felállítását tervezték. Ezeket a feladatokat a magyar hadsereg csak úgy tudja teljesíteni, ha hadserege a környező államok mindegyikével azonos szervezettel rendelkezik. Ebből következett, hogy a honvédséget állandó hadkiegészítő és felszerelő keretekkel kellett megszervezni, továbbá szükség volt a megfelelő hadiipari kapacitás kialakítására is. A fegyverkezési és hadseregszervezési egyenjogúság elismerése azonban önmagában nem elegendő a Duna-medence (benne Magyarország) békéjének és biztonságának megteremtéséhez, ezért szükség van – a szomszédos országok erőfölénye miatt – a fegyverkezés szabályozására, ellenőrzésére is.

A „védő hadsereget" – figyelembe véve az ország pénzügyi, gazdasági, népességi lehetőségeit – 60–70 ezer főnyi békelétszámmal kívánták felállítani, az ország „férfi lakosságának évenkénti maradéktalan katonai kiképzését biztosító és az egyenlő teherviselés elvén alapuló általános védkötelezettség engedélyezése" révén. A hadsereg megalakítása mellett – a területvédelemben fontos szerepet játszó – ún. „milic-hadsereg" felállítását is tervezték. A megszervezendő haderő különleges és hosszú kiképzést igénylő fegyvernemeinél a 18–24 hónapos, a hadsereg többi részénél pedig az egyéves szolgálati idő bevezetését javasolták.

A 70 ezer fős hadrendet[21] (l. az *1. sz. mellékletet, 64–65. o.*) – az ország teherbíróképességének megfelelően – három-négy év alatt vélték megvalósíthatónak. A honvédség állományában 11 seregtestet kívántak felállítani, a négy kerületi parancsnokságot véve alapul. Ebből 8 gyalog-, a többi pedig páncélos, lovas, illetve repülődandár lett volna. A fegyverzet és felszerelés biztosítását – az egyoldalú függőség és kiszolgáltatottság elkerülése céljából – a nemzetközi hadseregre alapozták.[22] Az együttműködésnek, valamint a honvédség korszerű kiképzésének biztosítására a vezérkari, a hadi-műszaki, a hivatásos és tartalékos tiszti kiképzés, valamint csapat- és seregtest gyakorlat tartásának engedélyezését kérték.

Magyarország határainak megvonásánál a Katonai Osztály által szerkesztett szakértői vélemény azzal, hogy elfogadta a második világháború tapasztalatait és a kollektív biztonság elvét, figyelmen kívül hagyta a trianoni „hadászati határokat". A határmegvonásoknál elsősorban az igazságosság szempontjainak érvényesülését és a magyar igények kielégítését várta.[23]

21 A 70 ezer fős békehaderő tervezett hadrendje. HL HM 1946. Bée. Csop. i. 23 027.

22 Csonka Béla hmtk. ezredes, a Békeelőkészítő Bizottság ipari szakértője a hadrend fegyverzeti és felszerelési szükségleteit a következőkben határozta meg: (db)

10 000	puska	160	közepes harckocsi	1500	motorkerékpár
7 000	pisztoly	80	nehéz harckocsi	800	személygépkocsi
40 000	géppisztoly	350	rohamlöveg	2500	3 t tehergépkocsi
1 000	golyószóró	332	tarack	1000	5 t tehergépkocsi
500	géppuska	90	légvédelmi ágyú		
250	könnyű aknavető				
150	nehéz aknavető				
500	gépágyú				

HL 1946. Bée. csop. i. 23 027.

23 HL HM 1946. Bée. csop. i. 12 810.

A Békeelőkészítő Bizottság fontosnak tartotta, hogy tisztázza a hadifoglyok hazaszállításának időpontját és költségeit. A szállítás megszervezését és annak finanszírozását a szövetséges nagyhatalmaktól (mint fogvatartó államoktól) a nemzetközi vöröskereszttől és egyéb európai menekültügyi szervezetektől várták.

A hazaszállítás végső határidejét 1946 novemberében határozták meg.

E tisztázandó kérdéseken kívül szorgalmazták a katonai attasék kinevezésének szabályozását, a haditapasztalatok kölcsönös cseréinek megszervezését, beleértve a vezérkari tisztek külföldi tanulmányútjait, valamint a katonai tudományos kísérletekkel való foglalkozás elismerésének a jogát.[24]

A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Osztálya a fentebb ismertetett javaslatait 1946. április 16-án küldte el a Külügyminisztériumnak, tájékoztatás céljából. Ezt követően Tombor Jenő honvédelmi miniszter parancsot adott a részletes szakértői kidolgozások gyors elkészítésére, melyeket április 30-án terjesztettek elő jóváhagyásra. A miniszter a hadkötelesek igénybevételének – eredeti – 20–60 éves korhatárát 20–50 évre csökkentette, a honvédség létszámát pedig 70 ezer főben állapította meg. A seregtestek szervezésére vonatkozóan a 8 gyalog-, a páncélos, a lovas, a repülődandár, valamint a 10 ezer fős határvadász hadosztály felállítását támogatta, azzal a megjegyzéssel, hogy az ország anyagi lehetőségeinek javulásával sor kerülhet még 4 páncélos dandár beállítására. A fejlesztés első ütemeként az 1945 novemberi létszám (41 430 fő) és szervezet elérését jelölte meg, amely két gyalog- és egy műszaki hadosztályból, a határőrségből, a két kerületi parancsnokságból (ezek alárendeltségében 32 kiegészítő parancsnokság és 171 bevonulási központ), valamint a HM közvetlen alakulatokból, intézményekből állt.[25] (L. a *2. sz. mellékletet, 66–67. o.*) Végül utasítást adott a hiányzó „milic-hadrend" kidolgozására.[26]

24 Uo.

25 A hadrend létszámát illetően más források 42 071 főt adnak meg. A hadsereg tényleges létszáma 1946 tavaszán 25 285 fő volt. HL HM Szervezési osztály iratai 1945–47. A.; HL HM 1946. Bée. csop. i. A/IV/28.; HL HM 1946. eln. 17 423.

26 HL HM 1946. Bée. csop. i. 13 972.

1. SZ. MELLÉKLET
A 70 000 FŐS BÉKEHADERŐ TERVEZETT HADRENDJE

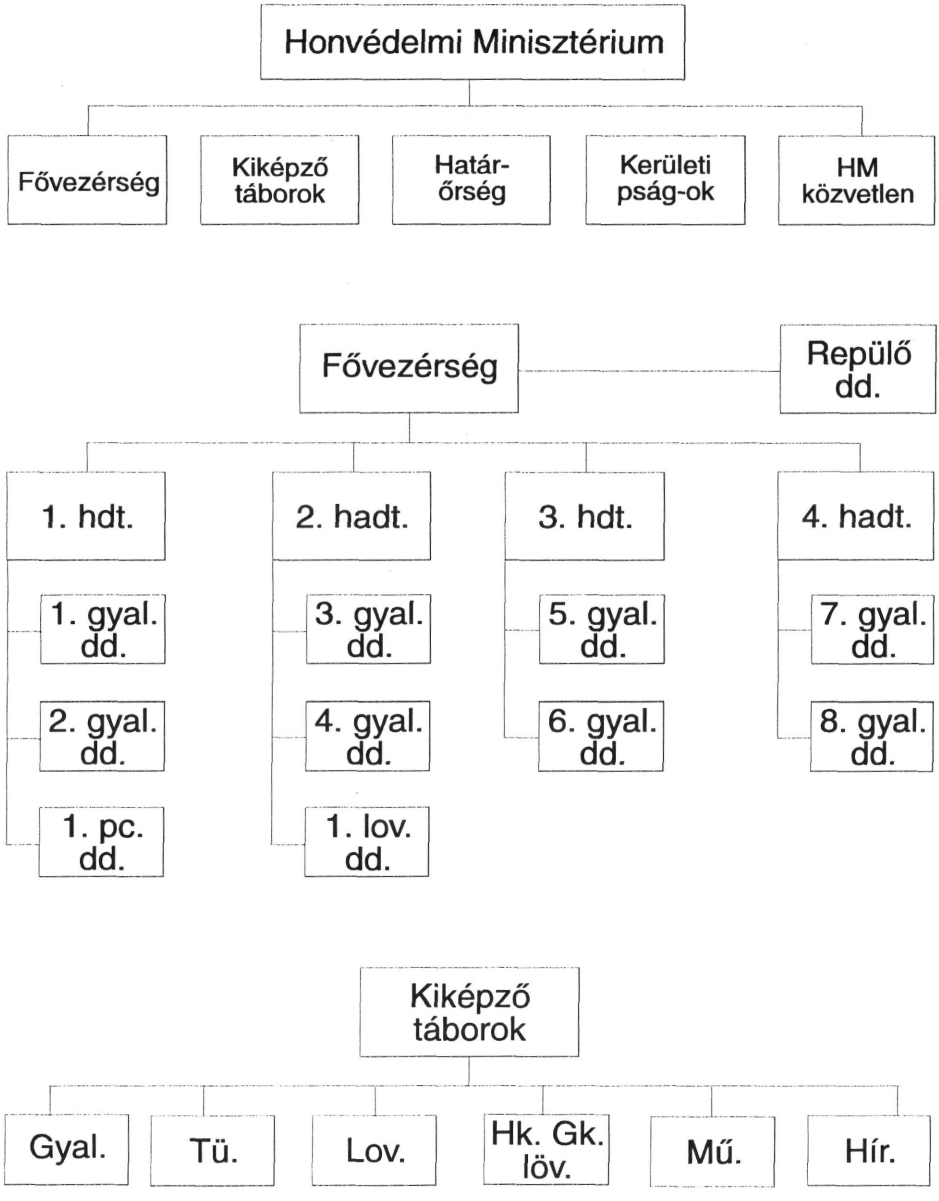

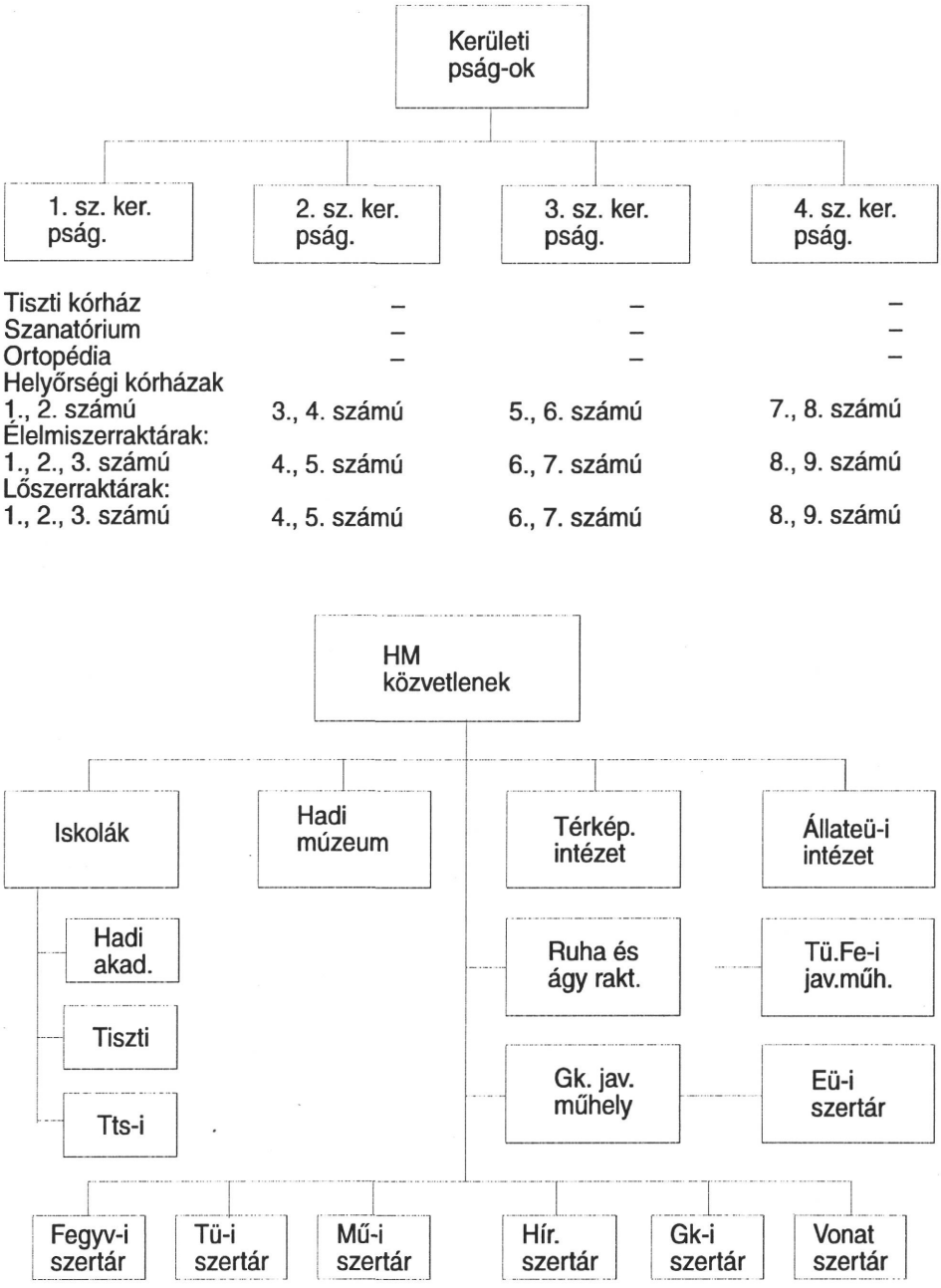
Kerületi
ság-ok
1. sz. ker.
ság.
2. sz. ker.
ság.
3. sz. ker.
ság.
4. sz. ker.
ság.
Tiszti kórház – – –
Szanatórium – – –
Ortopédia – – –
Helyőrségi kórházak
1., 2. számú 3., 4. számú 5., 6. számú 7., 8. számú
Élelmiszerraktárak:
1., 2., 3. számú 4., 5. számú 6., 7. számú 8., 9. számú
Lőszerraktárak:
1., 2., 3. számú 4., 5. számú 6., 7. számú 8., 9. számú
HM
közvetlenek
Iskolák
Hadi
múzeum
Térkép.
intézet
Állateü-i
intézet
Hadi
akad.
Tiszti
Tts-i
Ruha és
ágy rakt.
Tü.Fe-i
jav.műh.
Gk. jav.
műhely
Eü-i
szertár
Fegyv-i
szertár
Tü-i
szertár
Mű-i
szertár
Hír.
szertár
Gk-i
szertár
Vonat
szertár

2. SZÁMÚ MELLÉKLET
A HONVÉDSÉG HADRENDJE 1946. OKTÓBER 1–1947. ÁPRILIS 30.

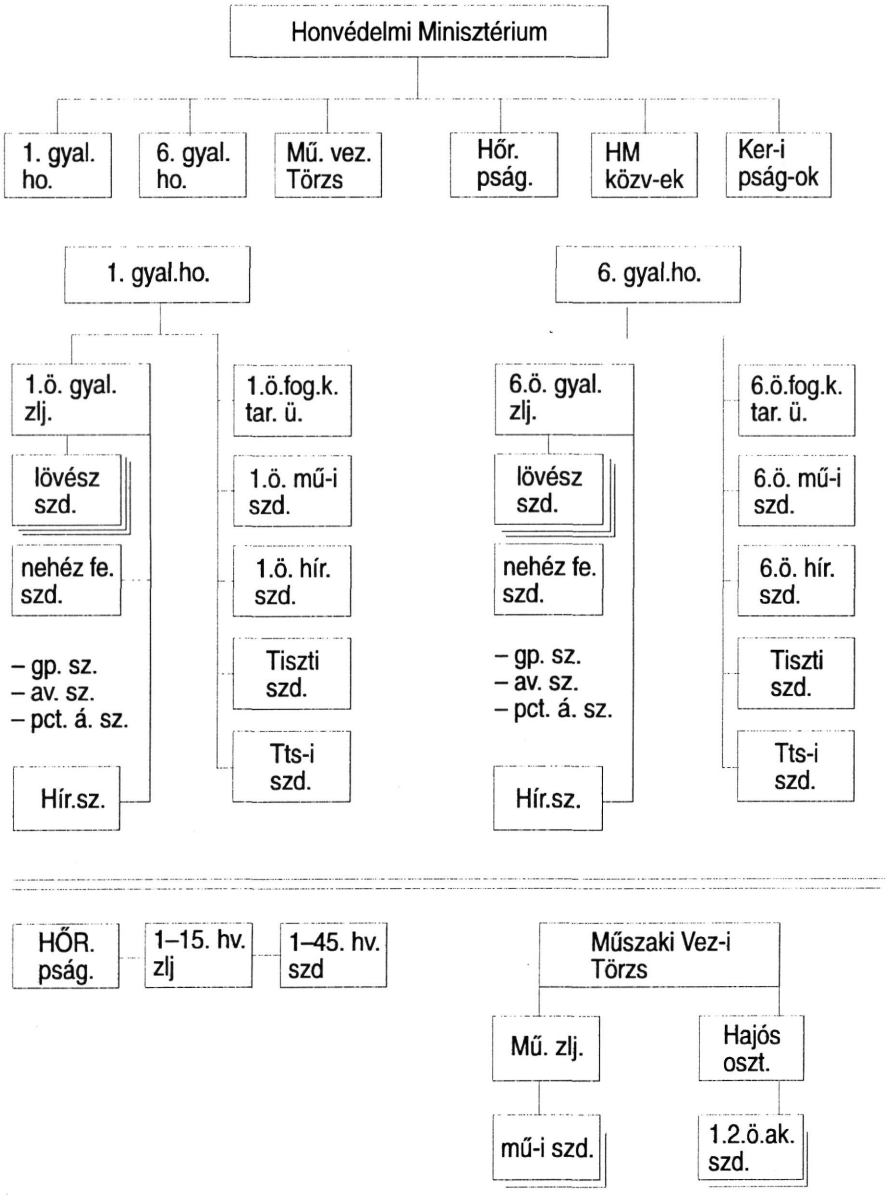

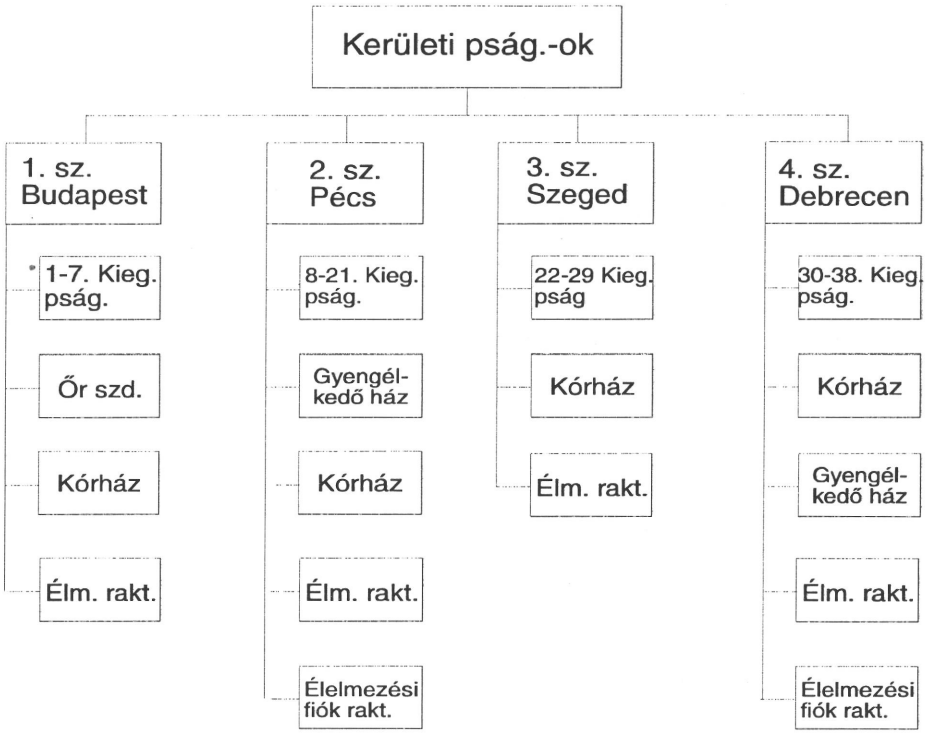
Kerületi pság.-ok
1. sz. Budapest
1-7. Kieg. pság.
Őr szd.
Kórház
Élm. rakt.
2. sz. Pécs
8-21. Kieg. pság.
Gyengél-kedő ház
Kórház
Élm. rakt.
Élelmezési fiók rakt.
3. sz. Szeged
22-29 Kieg. pság
Kórház
Élm. rakt.
4. sz. Debrecen
30-38. Kieg. pság.
Kórház
Gyengél-kedő ház
Élm. rakt.
Élelmezési fiók rakt.

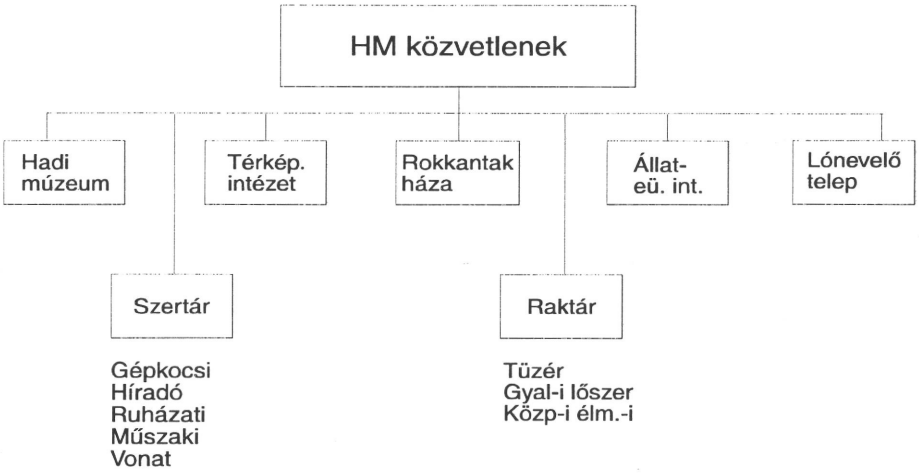
HM közvetlenek
Hadi múzeum
Térkép. intézet
Rokkantak háza
Állat-eü. int.
Lónevelő telep
Szertár
Gépkocsi
Híradó
Ruházati
Műszaki
Vonat
Raktár
Tüzér
Gyal-i lőszer
Közp-i élm.-i

Az elkészített és jóváhagyott honvédelmi békecélokat – a honvédség felügyelője, Kuthy László altábornagy 1946. május 11-i döntése alapján – a miniszterelnöknek, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai misszióinak, valamint a moszkvai, washingtoni, londoni, párizsi és stockholmi magyar követeknek kívánták eljuttatni.[27] Nagy Ferenc miniszterelnök tájékoztatása azért is szükségessé vált, mert a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között egyre gyakoribbá váltak a súrlódások. Ennek oka az volt, hogy a Külügyminisztérium nem vonta be a katonai szakértőket a kormány békeelőkészítő tevékenységébe, mivel úgy vélte, hogy a honvédelmi tárca által megfogalmazott békecélok – politikailag – nem megvalósíthatóak. Ez abból az átiratból is kiderült, amelyet Tombor honvédelmi miniszter küldött Gyöngyösi külügyminiszternek 1946. május 11-én. Ebben Tombor felhívja a külügyminiszter figyelmét arra, hogy a külügyminiszterek értekezlete elé terjesztett emlékiratában[28] figyelmen kívül hagyta az április 16-án ismertetett honvédelmi békecélokat: a jogegyenlőség követelését a biztonság kérdésében, valamint a trianoni határok – Magyarországot fenyegető – hadászati jellegének megszüntetését. Tombor elismerte ugyan, hogy „... a magyar állam háborús magatartása miatt ez a kérdés igen kényes", de úgy gondolta, hogy erre a nagyhatalmak figyelmét mindenképpen fel kell hívni. Ezért felkérte a külügyminisztert, hogy ezt „... megfelelő formában és helyen pótolni szíveskedjen", mert szerinte „az állam biztonsági érdekeit az adott sivár körülmények között is megóvni kell".[29]

Szemes ezredes május 22-i – a honvédelmi miniszter részére előterjesztett – békeelőkészítéssel kapcsolatos feljegyzése újból sürgette a Külügyminisztériummal való együttműködés javítását és a katonai szakértők bevonását a politikai és gazdasági békecélok kidolgozásába.[30] Elítélte a koalíciós pártokat azért, mert nem tudtak megállapodni egy egységes kormányálláspontban és véleménye szerint ennek következménye lett a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i döntése: Erdély Romániának való odaítélése. Szemes állásfoglalása szerint a demokratikus Magyarország lemondott az egyetemes Magyarország érdekképviseletéről, sőt a jelenlegi status quóról is. Ez – úgy vélte – „ igen nagy veszélyeket rejt magában a magyar jövő kialakulását illetően". A sajtóból nyert ismeretei alapján úgy gondolta, hogy a Külügyminiszterek Tanácsában nem alakult ki egységes elvi álláspont Magyarországot illetően, ezért „reményt lehet meríteni, hogy a magyar állam részére a békekötésnél még előnyöket elérhetünk." A honvédelmi Békeelőkészítő Bizottságnak minden olyan megoldás ellen tiltakoznia kell, amely a „Kárpát-medencében esetleg több, autonóm magyar területet akar létrehozni az amúgy is kicsiny és minden tekintetben szegény magyar állam mellett". Ez reagálás volt Gyöngyösi külügyminiszter 1946. május 13-i – a budapesti nagyhatalmak képviselőihez intézett – jegyzékére, amelyben – az új határok megállapítása után esetleg fennmaradó – népi kisebbségi csoportok autonómiáját kívánta elérni, az Egyesült Nemzetek felügye-

27 A miniszterelnök május 22-én, a SZEB Katonai osztálya és az angol és amerikai katonai missziók május 27-én kapták meg a tájékoztatókat. HL HM 1946. Bée. csop. i. 15 414. és 16 461.

28 Gyöngyösi János külügyminiszter a magyar–román területi és nemzetiségi kérdésre vonatkozóan Emlékiratot adott át a szövetséges nagyhatalmak budapesti képviselőinek 1946. április 27-én. Ebben az erdélyi magyarság sajátos földrajzi elhelyezkedésére való tekintettel a „nemzetiségi egyensúly" elvének alkalmazását ajánlotta. Leszögezte azt is, hogy a magyar kormány nem zárkózik el olyan rendezéstől sem, amely a területi problémák megoldásához nemzetközileg ellenőrzött népszavazás útján kíván eljutni. *Balogh:* i.m. 178–179. o.

29 HL HM 1946. Bée. csop. i. 15 219.

30 HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 450.

lete alatt.[31] Szemes ezredes véleménye szerint Magyarországnak mindenekelőtt területi előnyök elérésére kell törekednie, még akkor is, ha ennek kicsi a valószínűsége.

Ha ezek a törekvések teljesen eredménytelenek lennének, csak akkor lehet Magyarországnak a „kisebbségi jog nyújtotta vékony lehetőségbe" kapaszkodnia, amely a határon túl élő magyar tömegeket esetleg megmentheti. Ebben az esetben mindent el kell követni, hogy az az államélet minden területére, így a katonai szolgálatra is kiterjedjen, „... magyar seregtestek felállítását, magyar vezénylet elérését kell szorgalmazni az egyes államokon belül".

Az előterjesztés befejező részében ismét kitért a Honvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium közötti együttműködés javításának szükségességére, valamint arra az igényre, hogy emlékiratok, jegyzékek ne születhessenek a honvédelmi miniszter, mint a „magyar biztonság érdekeinek alkotmányjogilag is felelős tényezője" véleménye nélkül,

A Külügyminisztérium, akceptálva e kérdést, az erdélyi autonómia kérdésének felvetődésekor kikérte a Békeelőkészítő Bizottság szakértői véleményét az autonómia katonai következményeiről. A Bizottság 1946. május 27-én megtartott értekezletén – kisebb vita után elfogadta azt a javaslatot, hogy az erdélyi magyarság számára lehetővé kell tenni önálló seregtestek felállítását és a magyar vezényleti nyelv használatát.[32] A független Erdély hadseregére vonatkozó részletes terv július elejére készült el.[33] Az elképzelések szerint az erdélyi hadsereg a hadosztályok szintjéig, külön – nemzetiségkénti – alakulatokból szerveződne meg. A hadsereg igazgatásában és vezényletében egyenrangú lenne a magyar és a román nyelv. Fontos alapelvként fogalmazódott meg az is, hogy a hadsereg az Egyesült Nemzetek Vezérkari Bizottságának felügyelete alatt álljon és kiképzők küldésével segítsék a kiképzést.

Az erdélyi hadsereget az Egyesült Nemzetek által vezetett kollektív biztonsági rendszer tagjaként képzelték el, ezért a hadsereg jogalapját ugyanúgy az ENSZ alapelveivel indokolták, mint a magyar honvédség esetében. Részletesen szabályozták a legfelsőbb vezetés elveit, a parancsnoklási viszonyokat, a tiszti és tiszthelyettesi kiképzést, az egységek elhelyezését, valamint a hadsereg alkalmazásának elveit.

A honvédelmi tárca 1946 nyarán kétségbeesett erőfeszítéseket tett arra, hogy az általa megfogalmazott békecélok a kormányprogram részévé váljanak és elképzeléseik elnyerjék a Minisztertanács politikai jóváhagyását. Ezért – a kormány gazdasági békejavaslatairól készített – összefoglaló véleményükben (1946. június 26-án)[34] újból megfogalmazták azokat az elveket, amelyeket – szerintük – a békekonferencián képviselni lehet. Bíztak abban, hogy ez a magyar államot súlyosan érintő kötöttségek felszámolását eredményezheti. A területi kérdések ügyében a kormány legfontosabb feladatának továbbra is az államhatárok fenyegető hadászati jellegének megszüntetését tartották.

31 *Balogh:* i. m. 190. o.

32 A bizottság jelenlévő tagjai közül Beleznay István vk. ezredes, Czebe Jenő vk. alezredes, Szemes István ezredes, Visy Lajos vk. ezredes támogatta, Csonka Béla hmtk. ezredes tartózkodott, míg Tömössy Ferenc vk. ezredes ellenezte a javaslat elfogadását. HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 724.

33 HL HM 1946. Bée. csop. i. 20 626.

34 HL HM 1946. Bée. csop. i. 19 802.

Álláspontjuk szerint a csehszlovák–magyar, a román–magyar, és a jugoszláv–magyar területrendezések és területi viták – a nemzetközi jog értelmezése szerint – nem tekinthetők háborúnak. Ezek a történések nem illeszthetők – a németek által kirobbantott – második világháború folyamataihoz. Az első és második bécsi döntés olyan nemzetközi szerződés volt, melyet a csehszlovák és a román kormányok kértek a területi viták eldöntésére. A magyar hadsereg pedig Bácska területére csak Belgrád eleste, a jugoszláv állam felbomlása és az önálló horvát állam kikiáltása után vonult be.

A továbbiakban a feljegyzés a következő érveket hangsúlyozta a Honvédelmi Minisztérium álláspontjának bizonyítására: „... A nemzetközi szerződéseket olyan kormányok hagyták jóvá, amelyeknél a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államoknak akkreditált követségei voltak, és az említett nagyhatalmak a területrendezés ellen nem tiltakoztak. A magyar állam részére csak sajnálatos az a körülmény, hogy ezeket a szerződéseket más nagyhatalmak sem előzetesen, sem utólag nem hagyták jóvá. A történelem és a nemzetközi jog alig ismer példát olyan nemzetközi szerződésre, melyet a világ összes hatalmai jóváhagytak és a szerződés szempontjából azt tartjuk lényegesnek, hogy a csehszlovák és román államok részéről olyan kormányok hagyták jóvá, melyeknél a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államoknak akkreditált követségei voltak, vagyis általuk is törvényesnek elismert kormányok.

Jugoszláviával kapcsolatban meg kell állapítani, hogy a magyar állam részéről kötött örök barátsági szerződés a két állam közötti terület elrendezésének kérdését nyitva hagyta. Katonai magatartására pedig találunk nemzetközi precedennst.

A magyar állam részéről történt 1938-as, 39-es és 40-es területrendező és -szerző lépések nem irányultak az Egyesült Nemzetek ellen..."

A háborús felelősség kérdésében kifejtették, hogy Németország gazdasági és katonai nyomásának sem Magyarország, sem a többi közép-európai állam nem tudott ellenállni. Ebből következően Magyarország felelőssége is csökken: „... A szövetségesek elleni háborúban Magyarország magatartását elvitathatatlan vonakodás jellemezte. A háború tervezésében, előkészítésében nem vett részt. A háborúból való kilépésre és átállásra, annak megindulásától kezdve, a hadászati helyzettől függően, a magyar nép teljes készséget mutatott. ...A németeknek nyújtott katonai segítségek mértékét a német fenyegetés határozta meg. A nyújtott katonai segítség nagysága csak annyi, amennyivel el tudja kerülni, hogy a harmadik birodalom töretlen fegyveres ereje az önálló magyar állam kereteit szétzúzva és cselekvési szabadságát megszüntesse." E tényeket figyelembe véve – úgy vélték, hogy Magyarország „erkölcsileg csak részben felelős, ...háborúja semmi esetre sem hódító, vagy éppen általa előkészített és indított támadó háború."

A honvédelmi kormányzat elismerte felelősségét a háborús magatartásával okozott károkért, s nem kívánt az anyagi és erkölcsi elégtétel alól kibújni. Ugyanakkor fenntartotta azt a kívánságát, hogy „Magyarország politikai, földrajzi és gazdasági helyzetét a győztes nagyhatalmak mérlegeljék, méltányolják a történelem figyelembevételével és a békés élniakarás általános emberi szempontja szerint."

Az összefoglaló végén ismét bírálták a magyar kormány békeelőkészítő tevékenységét, amely – szerintük – túlzottan figyelembe vette a nagyhatalmak elképzeléseit és önként lemondott a problémák felvetéséről. Ez pedig Magyarország érdekeinek súlyosan árthat. Így a Honvédelmi Minisztérium a „nemzet jövője

szempontjából... nem tartja célszerűnek a békecélok tekintetében a nagyhatalmak előzetesen kipuhatolt elképzeléseihez való ilyen erős alkalmazkodást, mert azoknak az elkövetkezendő nemzedék vagy nemzedékek számára a nemzeti megújhodás demokratikus öntudatának szempontjából is irányt kell mutatni.

A magyar nép éppen azért szabotálta a háborút, mert az számára kényszerháború volt és sajátos nemzeti aspirációit a szövetségesek oldalán vélte, legalább részben, elérhetőnek. Ezért állt szemben a hivatalos politikával és ezért vonja ma felelősségre volt vezetőit... A területi törekvések adott hatalmi viszonyok mellett eredménytelenek is maradhatnak, de a problémák felvetése nélkül, önként lemondással, feltétlenül eredménytelenek."

A fentebb ismertetett elképzelések érvényesítéséhez természetesen – az adott kül- és belpolitikai helyzetben – nem voltak meg a feltételek. Nem volt nagy a valószínűsége annak, hogy a kormány – sok vita után – kialakult álláspontját a határok kérdését illetően megváltoztassa. A kormánydelegáció moszkvai, washingtoni és londoni tárgyalásai világosan jelezték – amit a Külügyminiszterek Tanácsa üléseiről érkező hírek megerősítettek –, hogy Magyarországnak egyik nagyhatalom támogatását sem sikerült megszereznie a maga számára. A honvédelmi békecélok újra és újra ismétlődő előterjesztése tovább növelte a tárca elszigetelődését. Mutatta ezt az is, hogy a Minisztertanács 1946. június 7-i ülésén jóváhagyta a politikai és gazdasági békedelegációk összetételét, míg a katonai delegációra vonatkozó javaslatot elutasította. Ennek oka az volt, hogy – Gerő Ernő közlekedési miniszter javaslatára – katonák kiküldését nem tartották szükségesnek. A probléma megoldására Szemes ezredes és a Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztályának munkatársai 1946. július 8-án megbeszélést tartottak. Megállapodtak abban, hogy a következő minisztertanácsi ülésre előterjesztik a katonai békedelegáció összetételére vonatkozó javaslatot.

A delegáció – elképzelésük szerint – négy főből állna: a delegáció vezetője Tombor Jenő vezérezredes, honvédelmi miniszter lenne; titkára Szemes István ezredes, beosztott vezérkari tiszt, Czebe Jenő vk. alezredes, segédtiszt és tolmács, Eszterházy Menyhért hadnagy. Amennyiben a magyar békedelegáció mellett politikai küldöttség is részt venne, úgy a HM a maga részéről Bajcsy-Zsilinszky Endrénét javasolná, mert személye szimbolizálja Magyarország védtelenségét és – férje révén – a szövetségesek ügyéért folytatott harcot a németek és a nyilasok ellen.[35]

A Minisztertanács 1946. július 10-i ülésén továbbra sem született döntés a katonai delegációk ügyében, mivel a kormány tagjai arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a békekonferenciára – politikai és gazdasági okok miatt – minél kevesebb katona utazzon ki. A honvédelmi miniszter tiltakozása miatt a kérdés eldöntését a Tombor és Gyöngyösi közötti tárgyalásokra bízták.[36] Ennek eredményeként a Minisztertanács július 19-én jóváhagyta a katonai delegáció kiküldésének tervét és eldöntötte annak összetételét. (Tombor vezérezredes, Szemes ezredes és Czebe alezredes.)[37]

A katonai delegáció hatáskörének szabályozása, valamint annak megakadályozása érdekében, hogy a katonai delegáció – esetleg – politikai szakértői státuszba

35 HL HM 1946. Bée. csop. i. 16 450.

36 HL HM 1946. Bée. csop. i. 21 484.

37 Tombor honvédelmi miniszter július 25-i halála következtében a delegáció két főre csökkent. HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 101.

csússzon át, Szemes ezredes a kérdés tisztázását szorgalmazta Gyöngyösi külügyminiszternél.[38] Az 1946. július 25-én és 31-én megtartott találkozókon[39] Gyöngyösi ismertette saját és minisztériuma véleményét, miszerint a „...katonai anyag jóformán hasznavehetetlen. Sok politikai és olyan okfejtést is tartalmaz, amelyeket nem igen lehet felhasználni, mert hatalmi szempontok magyar részről a békekonferencián fel sem merülhetnek. Mi csak békét elfogadó állam vagyunk". A magyar kormány lehetőségeit illetően a külügyminiszter kevés esélyt látott arra, hogy a békeszerződés-tervezetben foglaltakat meg lehessen változtatni, mivel a békeszerződéseket „diktátum jellegűnek" tartotta, melyek a nagyhatalmak érdekei alapján fogalmazódtak meg. Ezzel szemben Szemes ezredes továbbra is azt hangsúlyozta, hogy Magyarország biztonsági és hatalmi szempontjait meg kell kísérelni valamilyen formában érvényesíteni. A legfontosabb diplomáciai feladatnak éppen azt tartotta, hogy „ezek a szempontok olyan csomagolásban fogalmaztassanak, hogy még jelenlegi súlyos helyzetünkben is előadhatók legyenek". Rendkívüli fontosságot tulajdonított annak is, hogy a magyar békeszerződés-tervezet valamennyi pontját „katonai szemmel is megvizsgálhassuk, hogy a szuverenitás és biztonság érdekei még a legsivárabb körülmények között is megóvhatók legyenek".

Nem volt egyetértés a honvédség jövendő létszámát és funkcióját tekintve sem. Gyöngyösi szerint az állam gazdasági ereje nem teszi lehetővé a 70 ezer fős hadsereg eltartását. Mindenképpen alacsonyabb létszámú és főleg az újjáépítésre megszervezett haderőt szeretett volna biztosítani Magyarország részére. Szemes az – említett létszámú – hadsereget fenntarthatónak ítélte.

A magyar békeszerződés-tervezet katonai előírásainak – Gyöngyösi által történő – ismertetésekor Szemes ezredes felhívta a figyelmet azokra a kérdésekre, amelyeket nem szabályoztak. Így például a hadkiegészítésre, a tiszti kiképzésre, a katonai nevelőintézetekre, katonai attasék kiküldésének ügyére, továbbá az ellenőrzés technikai eljárásaira. Szemes ezredes ragaszkodott a Honvédelmi Minisztérium ezzel kapcsolatos véleményének írásos összefoglalásához és – a későbbi egyoldalú magyarázatok és értelmezések elkerülése érdekében – ennek ismertetéséhez a békekonferencia katonai küldöttségeivel. Gyöngyösi beleegyezett, hogy a HM megtegye észrevételeit az egész békeszerződésre (annak politikai és gazdasági előírásaira) vonatkozóan.

A honvédelmi tárca békeszerződéssel kapcsolatos álláspontját Zentai Vilmos honvédelmi államtitkár ismertette a Minisztertanács 1946. augusztus 6-i ülésén.[40]

A békeszerződés-tervezet katonai rendelkezései – álláspontjuk szerint – megfosztották az országot az ütőképes, korszerű, mozgósítható haderőtől és ezzel az „önálló politikai cselekvésre és szuverenitásának saját fegyveres erejével való megvédésére csaknem képtelenné teszik. Bekövetkezett az, hogy a hadsereg, csakúgy mint a Trianon utáni időkben – érezve azt, hogy képtelen egy önálló magyar politikához elátámasztást adni –, önkéntelenül is bizonyos fokig sodorni fogja azt, olyan biztonsági rendszerek és szövetségek felé, amelyek a biztonság látszólagos alátámasztását megteremtik. Ezért a honvédelmi kormányzat véleménye szerint

38 HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 434.

39 HL HM 1946. Bée. csop. i. 22 751. és 23 009.

40 HL HM 1946. Bée. csop. i. 23 230. és 23 435.

a kollektív biztonság elvére kell támaszkodni és Magyarország mielőbbi felvételére az Egyesült Nemzetek szervezetébe és a nemzeti becsületet és szuverenitást sértő katonai korlátozó rendelkezések mielőbbi megszüntetésére törekedni".

Szükségesnek tartották, hogy a békekonferencián részt vevő államokat azokról a lépésekről is tájékoztassák, melyeket a háború szabotálásával a magyar hadsereg tett a Szövetségesek ügyéért. Újból megfogalmazták azt az igényüket, hogy a kormány legfontosabb feladatának a fenyegető hadászati határok valamilyen formában történő feloldását tartják. A kiutazó katonai delegáció feladatának tartották annak tisztázását, hogy mit jelent a haderő jogosultságát indokló: „belső jellegű céloknak és a határok helyi megvédése céljának megfelelő" megfogalmazás, valamint a katonai előírások pontosítását. Ezek a következők voltak: a szovjet vasút- és útbiztosító egységek létszámának pontos meghatározása, a honvédséggel való együttműködés elveinek rögzítése, a védrendszer szabályozása, melynek keretében a 70 ezer fős hadsereg felállítható, a kihurcolt magyar hadianyagok visszaszállítása, a hadifoglyok hazaszállítási időpontjának meghatározása és az erre vonatkozó „mihelyt lehetséges" konkrétabb megfogalmazása, a „német eredetű hadianyag" fogalom tisztázása, a kiképzés, a katonai attasék kinevezése, a haditapasztalatok kicserélésének szabályozása, valamint a békeszerződés végrehajtásának ellenőrzése.

A fenti észrevételek képviseletére és a békekonferencián – esetleg – felmerülő katonai problémák tisztázására Zentai Vilmos a katonai delegáció mielőbbi útnak indítását kérte. Ezzel Nagy Ferenc miniszterelnök is egyetértett és intézkedett, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter – mint a magyar békedelegáció vezetője – azonnal intézkedjen a katonai delegáció Párizsba történő kiutazása ügyében.[41]

A békeszerződés-tervezetre tett javaslatok ismertetésével a Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége lényegében befejeződött. A katonai delegáció feladata ezen elképzelések érvényesítése lett a békekonferencia katonai albizottságában.

Ennek sikerét azonban megkérdőjelezte a békekonferencia konzultatív jellege, valamint az a tény, miszerint a békeszerződés-tervezetek bármiféle megváltoztatására csak az el nem döntött kérdések esetében nyílott lehetőség. Erre is csak abban az esetben, ha azt a nagyhatalmak egyöntetűen támogatták. Ezért a magyar katonai elképzelések érvényesítésének szándéka olyan illúzió volt, amely azt feltételezte, hogy a nagyhatalmak politikájában, döntéseiben a jogos sérelmek orvoslása és az igazságosság szempontjai fognak érvényesülni a nagyhatalmi érdekek fölött.

41 A katonai delegáció Párizsba való kiutazására 1946. augusztus 15-én került sor. HL HM 1946. Bée. csop. i. A/VII/1-2.

Imre Okváth

THE ACTIVITY OF THE MINISTRY OF HOME DEFENCE IN THE CAUSE OF THE PEACE PREPARATIONS, 1945–1946

Summary

The claims of the Ministry of Home Defence concerning the national security, the question of the borders and the problems of the national minorities tallied neither with the aspirations of the government nor the efforts of the Ministry of Foreign Affairs and a serious conflict was born between the two ministries. The military leadership didn't want to take cognizance of the fact that there will be no possibility on the peace conference to change the draft treaties, preparated by the great powers. Consequently the intention of asserting the Hungarian military conceptions was merely an illusion what postulated the predominancy of truth in contravention to the political interests of the great powers.

Imre Okváth

L'ACTIVITÉ PRÉPARATRICE DE LA PAIX DU MINISTÈRE DE LA DÉFENSE NATIONALE EN HONGRIE 1945–1946

Résumé

Le but de l'essai est de montrer un champ plus retreint de la préparation hongrois de la paix: l'activité préparatrice de la paix du Ministère de la Défense Nationale. L'opinion du Ministère de la Défense Nationale sur les exigences de pouvoir hongroises, sur la sécurité du pays, sur les frontières et sur les minorités n'a rencontré ni celle du gouvernement, ni celle du Ministère des Affaires Étangères, par conséquent un vif conflit s'est formé entre les représentants de ces deux ministères. La direction militaire n'a pas pris acte du fait que lors de la conférence de paix il n'y aurait pas de possibilité de changer les projets de traités de paix, rédigés par les grandes puissances. C'est pourquoi l'intention de réaliser la conception militaire hongroise était une illusion, parce que le Ministère de la Défense Nationale supposait que dans la politique des grandes puissances les aspects de la justice et de la guérison des griefs entreraient en jeu, à la place des intérêts des grandes puissances.

Imre Okváth

DIE TÄTIGKEIT DES MINISTERIUMS FÜR LANDESVERTEIDIGUNG ZUR VORBEREITUNG DES FRIEDENSVERTRAGES IN UNGARN 1945–46

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz behandelt der Autor einen Aspekt des Friedensvorbereitungen des ungarischen Staates, die Tätigkeit des ungarischen Ministeriums für Landesverteidigung. Die ungarischen Machtansprüche, vom Ministerium für Landesverteidigung formuliert, die Sicherheit des Landes, die Ansichten des Ministeriums über die Landesgrenzen sowie über die Frage der nationalen Minderheiten waren den außenpolitischen Bestrebungen des Außenministeriums bzw. der Regierung nicht im Einklang, was zur Entstehung scharfer Konflikte zwischen den Vertretern der beiden Portefeuilles führte. Die militärische Führung nahm nicht zur Kenntnis, daß es in der Friedenskonferenz keine Möglichkeit zur Veränderung der von den Großmächten konzipierten Friedensverträge geben wird. So beruhte die illusorische Absicht, den Vorstellungen der ungarischen militärischen Führung Geltung zu verschaffen, auf der Annahme, die Politik der Großmächte werde nicht von ihren Interessen, sondern von den Gesichtspunkten der Gerechtigkeit bzw. von Absicht geführt, begründetes Unrecht zu heilen.

Имре Окват

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ ПО ПОДГОТОВКЕ МИРА В ВЕНГРИИ 1945-1946 ГГ.

Резюме

Статья ставит своей целью показать деятельность по подготовке мира самого узкого сегмента венгерской деятельности по подготовке мира, а именно работы Министерства Обороны в этом направлении. Державные претензии Венгрии, сформулированные военным министерством, и его концепции в отношении безопасности страны, в вопросах государственных границ и национальных меньшинств не встречали понимания правительства, а также не соответствовали политическим стремлениям Министерства Иностранных Дел, вследствие чего между представительями обоих министерств возник острый конфликт. Военное руководство оставило без внимания тот факт, что на мирной конференции не будет возможности осуществить проекты мирного договора, сформулированные великими державами. Поэтому намерение осуществить венгерские военные соображения были такой иллюзией, которая предполагала, что в политике великих держав будут осуществляться точки зрения залечивания справедливых обид и восстановления справедливости, а не прежде всего великодержавные интересы.

KÖZLEMÉNYEK

LUKÁCS LAJOS

A MISSOURI HADMŰVELETEK MAGYAR VONATKOZÁSAI. FRÉMONT TÁBORNOK ÉS A MAGYAR EMIGRÁNSOK 1861–62-BEN

Az 1848/49-es magyar emigráció különböző csoportosulásainak, vezető irányzatát képviselő testületeinek, szervezeti tömörüléseinek – mint ilyeneknek – kevés közük volt az 1861 és 1865 között lezajlott észak-amerikai polgárháborúhoz. Annál inkább részeseivé váltak – testületi hovatartozásuktól, megelőző szervezeti elhelyezkedésüktől függetlenül – egyes emigránsok. Mindennek okai visszavezethetők a magyar emigráció lényegi adottságaihoz, az európai történeti-társadalmi átalakulások konkrét folyamataihoz fűződő várakozásaikhoz, melyek a remélt célok valóra váltásának közvetlen lehetőségeivel kecsegtettek.[1] Akadtak ugyan időnként kivételes pillanatok, átmeneti időszakok, amikor az amerikai vonatkozású politikai aktivitás az emigráns célkitűzések érdekében felfokozódott, de a jelentkező erők hamarosan ellanyhulnak, illetve más irányú levezetést nyernek. Abban a közel fél éves időszakban, amikor 1851 végétől 1852 nyaráig Kossuth sorra látogatta az amerikai városokat és a magyar kérdés 1848–49 után ismételten a társadalom érdeklődésének élvonalába került, a növekvő tengerentúli magyar emigráció – ámbár változó intenzitással – a politikai működés lehetőségének kialakulásában reménykedett. Ezt követően viszont az apátia nyomult előtérbe és a mindennapi egzisztenciális gondok, a létfenntartás köznapi feladatai domináltak.[2] Az, hogy Ujházi László, az amerikai magyar emigráció egyik legtekintélyesebb tagja többedmagával a farmerélet mellett döntött, plasztikusan kifejezésre juttatta az amerikai emigráció politikai jellegének háttérbe szorulását, azt az érvényre jutó tendenciát, hogy – eltérően az európai magyar emigrációtól – egyre határozottabban gazdasági-szociális jelleget öltött.[3] Ezen a folyamaton a krími háború keltette átmeneti politikai aktivitás, majd az 1859-es észak-olaszországi háború hírei és általában az olasz Risorgimento feltörekvő mozgalmainak az óceánokon átívelő hatásai sem tudtak lényegesen változtatni.[4]

1 V.ö.: Die ungarische Emigration is Amerika. *Pester Zeitung*, 1851. 41-42. sz.; Az amerikai magyar emigrációról. *Pesti Napló*, 1851. febr. 15.; *Magyar Hírlap*, 1852. jan. 22., 23.; *Szokoly Viktor:* A magyar száműzöttek Amerikában. Hazánk s a Külföld. 1868. 1-3. közl.; *Uő.:* Mészáros Lázár külföldi levelei és életiratai. Budapest, 1881. 5. és köv. o.; *Nagy Gyula:* Levelek az amerikai emigrációból. *Ország-Világ*, 1881.; *Madarász József:* Emlékirataim 1831-1881. Budapest, 1883. 298. és köv. o.

2 L.: *Balassa József:* Kossuth Amerikában 1851–1852. Budapest, 1931.; *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. I-II. Budapest. Újabb kiadás: Budapest, 1958. II. k., 69. és köv. o.; *Jánossy Dénes:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-52. I-II./1-2. Budapest, 1940-48. I. k., 206. és köv. o.; *John H. Komlós:* Louis Kossuth in America 1851-52. Buffalo, 1973.

3 *Berzeviczy Albert:* Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865. I-IV. Budapest, 1922–1937. I. k. 407. és köv. o.; *L. Gál Éva:* Ujházi László a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. Budapest, 1971.

4 *Lukács Lajos:* Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 248. és köv. o.

Számszerűség tekintetében az amerikai magyar emigráció az 1850-es években ugyan túlhaladta a nyugat-európai magyar emigrációt, de ebből a tényből önmagában mégsem növekedhetett meg politikai súlya az emigráció egészének keretein belül.[5] Az 1861-ben kirobbant amerikai polgárháború új helyzetet teremtett. Ha a politikailag tekintélyesebb, közismertebb vezetők nem is hagyták el európai bázisaikat, a magyar emigránsok közül számosan Amerikába indultak, csatlakozva a régebben letelepedett honfitársaikhoz, fegyvert ragadva a jó ügy mellett. Döntéshozatalukban a mindenkori sajátos amerikai körülmények is meghatározó szerepet játszottak. Gondolunk elsősorban arra, hogy az ékszakiak táborában szükséglet jelentkezett a katonai tapasztalatokban járatos egyének iránt, akiket kerestek és kifejezetten fel is kértek a részvételre, kellő hatáskört, rangot kilátásba helyezve. Akadtak néhányan, akik nem a letelepedésükhöz legközelebb alakult ezredben kértek helyet, hanem oda távoztak, ahol a társadalmi haladás radikálisabb hívei tömörültek.

Ez utóbbi szempontból vált különösképpen érdekes személyiséggé John Charles Frémont tábornok, aki St. Louis városában rendezte be főhadiszállását. 1813-ban született Svannah városában, Georgia államban. Képzettségét tekintve mérnök volt, jó matematikus, de behatóan foglalkozott térképészettel is. Jelentős földrajzi felfedező utakra vállalkozott. Nevéhez nagyszabású expedíciók fűződtek, melyek során feltárultak a Sziklás-hegység addig alig ismert titkai, Kansas, Nebraska, majd a távoli Oregon és Kalifornia ismeretlen területei. Frémont neve fokozatosan bejárta nemcsak az Egyesült Államokat, de világszerte ismertté vált, mint kutatóé, felfedezőé, akinek vállalkozásai hozzájárultak a még sok tekintetben feltáratlan Nyugat megismeréséhez. Érdemei elismeréseképpen Kalifornia állam egyik első választott szenátora lett és tekintélyes személyisége a republikánus pártnak. 1856-ban a republikánus párt elnökjelöltté választotta.[6] 1860-ban indult is az elnökjelölésért folyó küzdelemben, de végül alulmaradt.[7] Viszont Lincoln, éppen jóakaratának és pártatlanságának hangsúlyozása érdekében, nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy Frémontot kellő megbízatással lássa el. 1861 tavaszán, a polgárháború kirobbanásának időpontjában Európában tartózkodott, Párizsban, de rövidesen visszatért Amerikába, Washingtonba sietett és felajánlotta szolgálatait. Lincoln úgy döntött, hogy Frémont nyerje el a nyugati katonai körzet főparancsnoki tisztségét. Erre 1861. július 3-án került sor.[8]

A polgárháború első nagyobb szakaszában – 1862 végéig – az Unió egységének fenntartása, biztosítása, mint fő cél állt az északi kormányzat célkitűzéseinek előterében, arra helyezve a fő súlyt, hogy a Washingtonnal nyíltan szembeforduló államok száma ne növekedjen, azokat lehetőleg elszigeteljék. A kritikus területet az úgynevezett közép-államok: Missouri, Kentucky, Tennessee, Arkansas képezték,

5 *K. M. Kertbeny:* Alfabetische Namenliste ungarischer Emigration 1848–1864. Brüssel-Leipzig, 1864.

6 V.ö.: *John Bigelow:* Memoire of the Life and Public Services of John Charles Frémont. New York, 1856.; *Frederick S. Dellenbaugh:* Frémont and '49. New York, 1914.; *Allan Nevins:* Frémont, the West's Greatest Adventurer. I-II. New York–London, 1928.; *Catherine Coffin Phillips:* Jessie Benton Frémont, a Woman Who Made History. San Francisco, 1935.

7 *Ruhl Jacob Bartlett:* John C. Frémont and the Republican Party. Columbus-Ohio, 1930. 8. és köv. o.; V.ö. *Glyndon G. Van Deusen:* William Henry Seward. New York, 1967.; *Warren W. Hassler:* George B. McClellan: The Man who Saved the Union. Baton Rouge–Louisiana, 1957.

8 *T. Harry Williams.* Lincoln and the Radicals. Madison–Wisconsin, 1941.; *William B. Hesseltine:* Lincoln and the War Governors. New York, 1948.; V.ö. *Fred A. Shannon:* The Organization and Administration of the Union Armies, 1861–1865. I-II. Cleveland, 1928.

mely államok társadalmi körei ingadoztak Észak és Dél között, a rabszolgatartás növelését ha nem is szorgalmazték, de megszüntetését nem óhajtották állami törvénnyé emelni.[9] Az északiak számára a nyugati területek katonai helyzetének alakulása annál is inkább nagy fontosságú volt, mert a keleti, virginiai fronton defenzívába kényszerültek. A konföderáltak hadserege már-már Washingtont fenyegette, miután 1861. július 21-én az északiak Bull Run mellett súlyos vereséget szenvedtek. A virginiai erők új parancsnoka, McClellan, aki rövidesen az Unio egész hadseregének főparancsnoka lett, minden erejét a szövetségi főváros védelmére fordította.[10] Így amikor Frémont tábornok 1861. július 25-én gyakorlatilag is átvette a nyugati körzet főparancsnokságát St. Louisban, legfőbb feladatát az erők koncentrálásában, egy nagyobb hadművelet alapos előkészítésében látta, hogy fokozatosan könnyítsen a keleti frontra nehezedő nyomáson. Mindebből fakadóan helytelenített minden olyan katonai lépést, mely a rendelkezésre álló katonai erő szétforgácsolódásához, idő előtti felmorzsolódásához vezetne.[11] Sajnos Frémont elképzelései nem találtak egyetértésre Missouri addigi katonai vezetőjénél, Lyon tábornoknál, aki megalapozatlan támadó akcióba kezdett és 1861. augusztus 10-én csatát vesztett Wilson's Creeknél, s golyótól találva maga is hősi halált halt. Seregének maradványai kénytelenek voltak visszavonulni. Az események jelezték, hogy Frémont milyen bonyolult helyzetben kezdte meg működését és nagy erőfeszítéseket kellett tennie ahhoz, hogy az előnytelen hadihelyzeten változtasson.[12]

Ebben a történeti keretben merül fel Frémont tábornok és a magyar emigránsok kapcsolatainak vizsgálata. A problémakör szorosan kötődik magához St. Louis városához, mely az 1850-es években az Amerikába kivándorolt magyar emigráció érdeklődésének egyik jelentős pontjává vált. Frémont neve jól ismert volt St. Louis város polgárainak körében, akik között nagy számban voltak találhatók németek, magyarok és lengyelek is. Törekvéseik sok tekintetben találkoztak a radikális társadalmi elgondolásokkal, segítséget, támogatást nyújtva a republikánus párt balszárnyának törekvéseihez az 1850-es évek küzdelmei során. Nem érdektelen számunkra, hogy St. Louisban futotta be karrierjét a Magyarországról emigrált Rombauer család is, amely kiterjedt kapcsolatai, a régi és új emigránsokkal szövődött baráti összeköttetései révén közvetítő szerepet játszott az ide érkező magyar emigránsok és a helyi társadalom patinásabb, tekintélyes elemei között.[13] Abban, hogy Rombauer Tivadar, az 1848/49-es magyar forradalom fegyvergyártásának vezető organizátora miért éppen St. Louist választotta

9 *Frederic L. Paxon:* The American Civil War. New York–London, 1911. 47. és köv. o.; *Peter J. Parish:* The American Civil War. London, 1975. 198. és köv. o.; v.ö. Az Egyesült Államok története. I-II. Budapest, 1964. I. 160. és köv. o.

10 *George Brinton McClellan:* McClellan's Own Story. New York, 1887.; v.ö. *W. W. Hassler:* McClellan. I. m. 49. és köv. o.; *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború története. Budapest, 1875. 22. és köv. o.; *Carl Sandburg:* Abraham Lincoln; The War Years. I-IV. New York, 1939.; *Uő.:* The Prairie Years and the War Years. New York, 1954, 272. és köv. o.; *Uő.:* Abraham Lincoln. Budapest, 1965. 299. és köv. o.

11 *William Ernest Smith:* The Francis Preston Blair Family in Politics. I-II. New York, 1933.; *Robert J. Rombauer:* The Union Cause in St. Louis in 1861. St. Louis, 1909. 150. és köv. o.

12 Lyon tábornok működéséről elfogultságtól nem mentesen szól *Hans Christian Adamson:* Rebellion in Missouri, 1861: Nathaniel Lyon and his Army of the West. Philadelphia (1961). 132. és köv. o.; *William Larkin Webb:* Battles and Biographies of Missourians. Kansas City, 1900.; *James Peckham:* Gen. Nathaniel Lyon and Missouri in 1861. New York, 1866.; *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 303. és köv. o.

13 *Roderick E. Rombauer:* The History of a Life. (St. Louis, 1903.) 12. és köv. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 92. és köv. o.; *Rombauer Róbert:* Egy magyar nő élete az emigrációban. (*Budapesti Szemle,* 1913.)

letelepedési helyéül, sok minden közrejátszott. Az amerikai életben helyét kereső Rombauer Tivadar kezdetben egyedül, majd 1851-től családjával együtt Kalifornia után Iowa állam Allenspron Township helységébe jutott, majd 1853-ban telepedett le St. Louisban. Rombauer Tivadar 1855 végén bekövetkezett halálát követően a népes család nem kevésbé energikus tagjai rövidesen St. Louis megbecsült és tekintélyes polgáraivá váltak. Így történhetett, hogy a Rombauer-ház valóságos fogalommá lett az amerikai magyar emigránsok körében, ahol minden arra vetődő magyar emigránst tárt kapuk fogadtak. A Rombauer-család tagjai késedelem nélkül siettek az unionista tábor segítségére az 1861-ben kirobbant polgárháború első pillanatától kezdve. Az események arra utalnak, hogy az itt gyülekező magyar emigránsok feladatvállalásait megkönnyítették azok a megelőző kapcsolatok, baráti szálak és érintkezések, melyek a Rombauer-házhoz fűződtek.[14]

Indokolt, hogy a Frémont tábornok táborában feltűnt magyarok sorában első helyen térjünk ki Asbóth Sándor szerepére. A nyugati körzet főparancsnokával közel egyidős Asbóth szintén a mérnöki pályán kezdte tevékenységét és az 1830-as években részt vett az Al-Duna szabályozási munkálataiban. Az 1848/49-es időkben kezdetben főképpen erődítési feladatokkal foglalkozott, majd Klapkával együtt Debrecenbe került, ahol elnyerte az ezredesi rendfokozatot. Kossuth bizalmába fogadta, főhadsegédjévé nevezte ki. Hű kísérője lett a törökországi emigrációban és levelezési kapcsolataik fennmaradtak azt követően is, hogy Asbóth Amerikában telepedett le; New Yorkban vállalt munkát, mérnöki feladatokon dolgozott. Szándéka, hogy visszatérhessen Európába, nem vált valóra sem a krími háború évei, sem az 1859/60-as háborús krízisek során.[15] Az 1861-es események azonnal a tettek mezejére szólították. Megbízhatónak tűnő adatok szerint Asbóth Sándor Frémont tábornok egyenes felkérésére ment át St. Louisba. Nem zárható ki annak valószínűsége sem, hogy a nyugati katonai körzet főparancsnoki tisztségének elnyerése után Washingtonból átmenetileg New Yorkba utazó Frémont és Asbóth személyesen is találkozott. Mindennek egyáltalán nem mond ellent, hogy St. Louisba történt átköltözéséhez korábbi emigráns kapcsolatai is hozzájárultak: bizonyos baráti kötődések a Rombauer-családhoz is bejáratos személyekhez.[16]

E jelzett előzmények feltehetően hozzájárultak ahhoz, hogy Frémont tábornok nagy örömmel és bizalommal fogadta a magyar szabadságharc volt katonáját, amit mi sem jelzett és bizonyított jobban, mint hogy a St. Louisba érkezett Asbóth Sándort kinevezte szerveződő hadseregének vezérkari főnökévé, aki vezérkarának összeállításához tág lehetőséget kapott. Élve a helyzet nyújtotta előnyökkel, jól ismert emigráns társai, egykori harcostársai köréből válogatta össze azt a gárdát,

14 V.ö.: *Eugene Pivány:* Hungarians in the American Civil War. Cleveland, 1913. 17. és köv. o.; *Edmund Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. Washington, D. C., 1939. 75. és köv. o.; *Albert Bernhardt Faust:* The German Element in the United States. I-II. Boston–New York, 1909.

15 OL Asbóth Sándor iratai.; v.ö. 1849–1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az Asbóth-család irataiból. Pest, 1871. 35. és köv. o.; *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború. I. m. 90–92. o.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927., 34. és köv. o.; *Jánossy:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. I. m. I. k., 447. és köv. o.; Asbóth Sándor Garibaldi szicíliai partraszállását követően foglalkozott az Európába történő visszatérés gondolatával – levele Kossuth Lajoshoz, New York, 1860. jún. 29. OL Kossuth gyűjtemény. I. 3338.

16 V.ö. *Asbóth Lajos:* Az Éjszak-Amerikai polgárháború. I. m. 91. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 28. és köv. o.; *Uő.:* Magyar–amerikai történelmi kapcsolatok a Columbus előtti időktől az amerikai polgárháború befejezéséig. Budapest, 1926. 51. o.

melynek működésétől sokat várt és akiket bátran ajánlhatott is Frémont figyelmébe.[17]

Ez utóbbiak sorában kiemelkedő szerepet játszott a vezérkarban Fiala János alezredes, volt honvéd őrnagy, a délvidéki harcok közismert alakja, aki egészen a törökországi Aleppóban 1850-ben bekövetkezett haláláig hű kísérője volt Bem tábornoknak. Képzettségét tekintve Fiala János is mérnök volt. Szakértelme, gyakorlata elsősorban az erődítések építésében nyilvánult meg, aminek St. Louis városa védelménél lehetett elsőrendűen hasznát venni. Átmeneti törökországi tartózkodás után Fiala is Amerikába vándorolt. Úgy tűnik, hogy korántsem véletlenül és nem is előzmények nélkül végül is St. Louisban kötött ki. Itt a Rombauer-családnak nemcsak vendégszeretetét nyerhette el, de rövidesen feleségül is vette Rombauer Tivadar leányát, Matildot. Így történhetett, hogy a mérnökként dolgozó Fialát a polgárháború eseményei St. Louisban érték. A fegyveres harcok kirobbanásának első pillanatától kezdve kivette a részét St. Louis város védelméből, kezdetben mint a polgárőrség alezredese, majd pedig mint az erődítési munkálatok vezetője.[18]

A történelmi összefüggések minden bonyolultsága és kuszáltsága ellenére érvényesülő szigorú logika jutott kifejezésre abban, hogy az Asbóth–Fiala emigráns kettőshöz érkező további magyarok is elsősorban a volt törökországi emigráció tagjaiból verbuválódtak. Gondolunk többek között Fiala törökországi emigráns társára Albert Anzelm volt honvéd őrnagyra. A Budán 1819-ben született, a bécsi katonai iskolában tanult, világot látott, több nyelvet beszélő katona Kmetty tábornok seregében harcolt a szabadságharc alatt és vele együtt is távozott el a hazából. Az életveszélybe került Albert Anzelmet barátja, Fiala mentette meg és egy életre szóló barátság szálai szövődtek közöttük. Amikor Kossuth Amerikában járt, a személyes védelmére jelentkező volt honvédtisztek sorában Albert Anzelm és Fiala János is ott volt, amire különösen a korántsem barátságos hangulatú New Orleansban volt főképpen szükség. Idővel Albert Anzelm is St. Louisban telepedett le és a polgárháború kirobbanása után azonnal az unionista táborhoz csatlakozott. A 3. missouri önkéntes gyalogezredhez került, ahol alezredesként nemcsak mint szervező tűnt ki, de az egyre hevesebb összecsapások részese is lett. Tanújává és tevékeny szereplőjévé vált a tragikusan végződött Wilson's Creek-i csatának is, mely alkalommal megsebesült és a déliek fogságába került. Szerencséjére azonban hamarosan kicserélték a déli hadsereg egyik tisztjéért, s így a fenyegető megtorlást elkerülte. A sok harcot átélt, tapasztalt katonát Frémont tábornok legszűkebb törzsébe emelte és utóbb adjuntásává tette.[19]

17 *Francis B. Heitman:* Historical Register and Dictionary of the United States Army (1789–1903). I–II. Washington, 1903. I. k., 173. o.; *Wilhelm Kaufmann:* Die Deutschen im Amerikanischen Bürgerkriege (Sezessionskrieg 1861–1865). München und Berlin, 1911. 479. o.; *John McElroy:* The Struggle for Missouri. Washington, D.C., 1909. 219. és köv. o.; v.ö. Adjutant-General's Office. Annual Report Missouri. I–IV. 1862–1865. Jefferson City, (1862)–1866.

18 OL Fiala Nep. János iratai; *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 418. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 497. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 297. és köv. o.; *Julian Kuné:* Reminiscences of an Octogenarian Hungarian Exile. Chicago, 1911.; *Uő.:* Egy szabadságharcos emlékiratai. Chicago, 1913. 123. és köv. o.; *Rombauer Róbert:* Egy magyar nő élete. I. m.; v.ö. *Fiala János:* Feljegyzések Bem apó utolsó napjairól. (Régi Okiratok és Levelek Tára. 1906. 5-6.)

19 *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 155. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 1. o.; *László Károly:* Napló-töredék. I. m. 209. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 380. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 478. o.

Az amerikai polgárháború magyar résztvevői közül különös figyelmet és érdeklődést érdemel Zágonyi Károly, volt honvéd főhadnagy. Szintén Törökországból került az 1850-es évek elején Amerikába. Annak ellenére, hogy különösebb megtorlásra aligha számíthatott volna hazatérése esetén, mégis a sok megpróbáltatással járó emigrációs életet választotta. A szakképzettséget nélkülöző menekült kezdetben Bostonban időzött, ahol kitanulta a szobafestő mesterséget, ámbár fokozatosan afféle ezermesterré vált. Később Philadelphiában próbált szerencsét, majd meg is nősült, ami fokozott felelősséget jelentett. A munkában nem kímélte magát, fáradhatatlanul dolgozott, de gondok és bajok közepette. 1854 végén arról számolt be Dancs Lajos barátjának, hogy a mostoha sors évek óta üldözi, restelli szegénységét, hogy ruházatából teljesen kikopott és mint írja: „...vasárnap nem vagyok képes kimenni Feleségemmel ruha hiánya miatt..."[20] Magyarországon élő édesanyja, aki hosszabb ideig nem kapott értesítést fiától (Dancs Lajos anyja közvetítésével kísérli meg az információszerzést), fia hallgatásának legfőbb magyarázataképpen csak annyit említ, hogy nem kívánt panaszkodni, nem akart szomorúságot okozni.[21] Zágonyi életében az amerikai polgárháború hozott gyökeres fordulatot. Baráti hívásra, vagy talán Frémont tábornok megbizatásának hírül vétele után sietett St. Louisba, ahol a jelentkező volt magyar honvédtisztet tárt karokkal fogadták. Nehezen lehet pontosan nyomon követni a történteket, de annyi bizonyos, hogy Zágonyi és Frémont tábornok között a személyes szimpátia és a bizalom erős szálai szövődtek. Az utóbbi elképzeléseivel nagymértékben egybevágott, hogy rendelkezésére álljon egy olyan gyorsan mozgó, jól manőverező lovas csapat, melynek életrehívása Zágonyi nevéhez fűződött. Páratlanul rövid idő alatt szervezte meg azt a 150 főből álló lovas egységet, melyhez a mintát a magyar szabadságharc huszáralakulatai szolgáltatták. Tekintettel arra, hogy az új egység Frémont tábornok testőrségeként működött, elnyerte a „Frémont's Body Guard" elnevezést, élére pedig Zágonyi Károly került, alezredesi rangban. A valóságban az alakulat szélesebb feladatkört is ellátott, ugyanis mint gyorsan mozgó lovasság, hamarosan szerephez jutott a kibontakozó hadműveletekben is.[22]

Asbóth Sándor, Fiala János, Albert Anzelm, Zágonyi Károly képezték azt a termékeny magyar emigráns katonapolitikai magot, mely Frémont tábornok mellett kialakult, hogy maga köré vonzza, gyűjtse mindazokat a további magyar emigránsokat, akik ott vélték leginkább meglelni küldetésüket. Nemzetiségi hovatartozásuk tekintetében a történeti irodalom eltérő információkat tartalmaz. Így az amerikai polgárháború német származású résztvevőiről írott jelentős monográfia szerzője, Wilhelm Kaufmann, a munkájában szereplő német önkéntesek sorába számos magyar emigránst is beiktat. Nevük, leginkább használt nyelvük után ítélve számos volt honvédtisztet említ a németek között. Időnként azonban különbséget

20 Zágonyi Károly Dancs Lajosnak, Philadelphia, 1854. nov. 5. (OL Dancs Lajos iratai).

21 Zágonyi Károly Dancs Lajosnak, Philadelphia, 1856. ápr. 22. (Uo.).

22 *Heitman:* Historical Register. I. m. I. k., 1068. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 77. o.; *Dancs Lajos:* Töredékek tíz éves emigrationalis élményeimből . Nagy-Szőllős, 1890. 67. és köv. o.; Frémont felesége, *Jessie Benton Frémont,* aki végigkísérte férje küzdelmes napjait, rövid idővel az események lezajlása után kisebb könyvet adott ki a missouri napok történetéről. Ugyan szubjektivitással szól a szereplőkről, de a közzétett dokumentumok forrásértékűek, más, közel egykorú történeti kiadványokkal egybevágnak. (The Story of the Guard. A Chronicle of the War. Boston, 1863.).; *Kuné:* Egy szabadságharcos. I. m. 124. és köv. o.; *William Drosheimer:* Frémont's Hundred Days in Missouri. *Atlantic Monthly,* 1862. I–III.

tesz, de akkor sem pusztán magyarokról, hanem „Deutsch-Ungar"-okról beszél. Ezek között említi Asbóth Sándort is; Albert Anzelm, Fiala János esetében még ennyi korlátozást sem alkalmaz. A magyar emigránsok e kissé elnagyolt, de mindenképpen jóakaratú kezelése inkább csak jelzi az amerikai polgárháborús történeti irodalom nagyvonalúságát, melynek megértő, de kritikus felhasználása mindenképpen helyénvalónak látszik.[23]

Azok közül a magyar emigránsok közül, akik 1861 nyarán a Frémont-hadsereghez kerültek, a teljesség igénye nélkül megemlíthetjük többek között Mészáros Imre volt honvéd századost, szintén a törökországi emigránsok közül, aki a 4. missouri önkéntes lovasezred őrnagyaként szerzett idővel hírnevet. Németh József volt honvéd százados, aki Kutahiában Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott és 1851 őszén került ki Amerikába, hosszú, küzdelmes, változatos munkában eltelt esztendők után jutott el St. Louisba, ahol 1861 tavaszán az elsők között lépett az önkéntesek soraiba. Kezdetben, mint az 5. missouri önkéntes gyalogezred főhadnagya került az események forgatagába, majd utóbb az 5. missouri lovasezredben tűnt ki, ahol ezredesi rangig emelkedett.[24] Wagner Gusztáv ugyancsak kutahiai emigráns volt, akinek édesanyja nevezetes szerepet játszott Kossuth Lajos gyermekeinek Magyarországról történt utólagos kihozatalában. Mint képzett mérnök Missouri tüzérségének megszervezésében és kifejlesztésében szerzett kimagasló érdemeket.[25] Külön figyelmet érdemelnek a missouri események első napjaitól a Rombauer testvérek. A kora tavaszi hónapoktól kezdve tevékeny szerepet játszottak a missouri önkéntes ezredek létrehozásában, de kitűntek a városi polgárőrség – a Home Body – szervezésében is. A legidősebb testvér, Rombauer Gyula, az 1. missouri gyalogezredben (U. S. Reserve Corps) ezredesként szolgált 1861 május elejétől és a polgárháború alatti katonai pályafutása során önálló dandár irányításáig jutott. Rombauer E. Roderick az 1. missouri önkéntes gyalogezrednél indult közlegényként, majd ugyanezen ezredben kapitányként működött. Rombauer Roland kezdetben az 1. missouri önkéntes gyalogezredben szolgált őrmesteri rangban. Ezt követően átkerült az Asbóth tábornok vezetése alatt álló seregekhez és kapitánya lett az 1. floridai lovasezrednek. A negyedik testvér, Rombauer Raphael Guido, a legfiatalabb, a St. Louis-i polgárőrségnél teljesített először szolgálatot, majd átkerült a tüzérséghez és Tennessee állam egyik önálló tüzérütegének kapitányaként tűnt ki. A polgárháború zárószakaszában már egy hadosztály tüzérségi parancsnokává emelkedett.[26] Azoknak az önkéntes magyaroknak a száma, akiknek szerepe Missouri államban nyomon követhető, az említetteken jócskán túlmegy. Hiábavaló kísérlet lenne a számszerű találgatás, de annyi bizonyos, hogy Rombauer Gyula Robert már említett könyve az 1861 évi missouri küzdelmekről, illetve az abban közzétett önkéntesi névsorok is további következtetéseket engednek az amerikai polgárháború magyar

23 V.ö. *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 478. és köv o.

24 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 39. és köv. o.; *Dancs Lajos:* Töredék. I. m. 93. o.; *László Károly:* Naplótöredék. I. m. 129. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 408. o.; *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 66. és köv. o.

25 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 74. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 560. o.; *Berzeviczy:* Az absolutismus kora. I. m. I. k., 359. o.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban. I. m. 413. és köv. o.

26 *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 349. és köv. o.; *Roderick E. Rombauer:* The History of a Life. I. m. 14. és köv. o.; *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 52. o.; *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 543. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 16. és köv. o.; *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 75–77. o.

résztvevőiről. Ámbár önmagában a név után – egyéb fogódzók, bizonyítékok nélkül – a biztos meghatározás nehezen lehetséges.[27] Továbbá felbukkannak egyéb forrásokból is magyar emigránsok, mint többek között Keményffy József volt honvéd főhadnagy is, aki a kapitányság is eljutott[28] vagy Fornet Kornél volt 48-as őrnagy, mérnök, aki az amerikai magyar emigráció első hullámához tartozott az 1850-es években, otthonosan mozgott Kaliforniától New Yorkig és fáradhatatlan tettvágyától űzve, hol Amerikában, hol Európában tűnt fel. 1861-ben St. Louisban mint utászőrnagy igyekezett hasznos szolgálatokat tenni, de egy balesete során bekövetkezett sérülését követően, 1862 őszén visszatért Magyarországra.[29] Szép előrehaladást mutatott Majtényi Tivadar báró, aki apjával, az 1848-as szabadságharcban részt vett Majtényi József báróval került ki az 1850-es évek elején Amerikába. Sikeres katonai pályafutása a Frémont-testőrséghez fűződik, Zágonyi Károly oldalán vitézségével az őrmesteri fokozatról rövidesen a hadnagyságig emelkedve.[30] Két katonaorvosról is említést tehetünk, akik szerephez jutottak a missouri események során. Fekete Sándor dr., valamint Bettelheim Bernát dr. az 1850-es évek első felétől kezdve Missouriban éltek és a polgárháború kirobbanása után az északi táborban vállaltak hasznos funkciókat.[31]

Kuné Gyula magyar emigráns, mint a 24. illinoisi gyalogezred őrnagya, tüzérüteg szervezésén munkálkodva jutott el 1861 nyarán St. Louisba és ha hosszabb várakozás után is, de sikerült kellő támogatást kapnia Frémont tábornoktól, akivel személyesen is tárgyalt. Egyébként messzemenően kritikus hangvételű emlékiratában Kuné hallatlan megbecsüléssel és tisztelettel szól a tábornokról: „Bátran ki merem mondani, hogy a nyugati hadműveletek vezetésében nem volt egy sem a tábornokok között, akinek oly nagy lett volna a tekintélye a nép között, mint Frémont tábornoknak..." Mint sajátos és feltűnő jelenséget emeli ki, hogy „Körülvette magát egy ragyogó törzskarral, nagyrészben magyarokkal és a magyar szabadságharc volt tisztjeivel." Majd megállapítja azt is, hogy ez a törzskar „...európai mintára volt berendezve s a haditerveket mind e törzskari irodában dolgozták ki."[32]

Időközben a közhangulat Missouriban egyre feszültebbé vált. A konföderációs tábor ismét mozgolódni kezdett, a bosszúállás jegyében. A megszaporodott gondok szorító kényszere hajtotta Frémont tábornokot szigorító lépésekre. Ily módon kívánta St. Louis és általában Missouri északiakhoz hű lakosságát bátorítani és egyidejűleg megfélemlíteni a konföderáltak rabszolgaságpárti erőit.[33] Mindezek jegyében született meg Frémont nevezetes proklamációja 1861. augusztus 30-án. Ebben statárium alkalmazását helyezte kilátásba mindazokkal a konföderált elemekkel szemben, akiket fegyverrel a kézben fognak el a Missouri állam

27 V. ö. *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 352. és köv. o.

28 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 29. o.; *Dancs Lajos:* Töredékek. I. m. 91. o.

29 V. ö. *Fornet L.:* Fornet Kornél 1848-as őrnagy amerikai ezredes élete – Life of G. C. Fornet Colonel of Lincoln's Army. Adatok az amerikai magyar emigráció életéhez. Budapest, 1945.

30 *Kertbeny:* Ungarischer Emigration. I. m. 37. o.; V. ö. *Pivány Jenő:* Zágonyi, a spriengfieldi hős. *Budapesti Hírlap,* 1910. aug. 30.

31 V. ö. *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 48., 51. o.

32 *Kuné:* Egy szabadságharcos. I. m. 123. és köv. o.

33 V. ö. *William E. Parrish:* Turbulent Partnership: Missouri and the Union, 1861–1865. Columbia, Mo., (1963). 37. és köv. o.; *J. McElroy:* The Struggle for Missouri. I. m. 210. és köv. o.; *H. C. Adamson:* Rebellion in Missouri. I. m. 181. és köv. o.; *Walter Harrington:* Missouri: Union or Secession. Nashville, 1931. 64. és köv. o.

közepén meghúzott demarkációs vonaltól északra fekvő területeken. A bűnösöket haditörvényszékkel, azonnali agyonlövetéssel fenyegette. Ezen túlmenően azt is tudtára adta a déliekkel együttműködő, azokat támogató személyeknek, hogy ellenséges magatartásuk beigazolódása esetén, vagyis amennyiben fegyvert fognak Missouri állam területén az Unio ellen, minden ingó és ingatlan vagyonukat el fogják kobozni és ha rabszolgákkal rendelkeznek, azokat szabad embereknek fogják nyilvánítani.[34] A kétségtelenül súlyos fenyegetéseket tartalmazó proklamáció nem nyerte el Washington támogatását és Lincoln annak visszavonását szorgalmazta. Úgy vélekedett, hogy ilymódon a várható kölcsönös atrocitások elkerülhetők és az Unió ellenfeleinek száma sem fog feleslegesen szaporodni. Lincoln, aki a rabszolgaság eltörlésének híve volt, az annak érvényesítésére 1861 őszén kilátásba helyezett akciókat egyelőre ellenezte. Úgy vélte, hogy ezzel az unionisták és a konföderáltak között még ingadozó rabszolgatartó elemeket az utóbbi táborba taszítják – amit elkerülni óhajtott. Viszont Washingtonban azt is látni kellett, hogy az északi iparosodó államokban – elsősorban New York, Connecticut, Pennsylvania, Ohio polgársága körében, Frémont tábornok éppen határozott fellépésével keltett messzemenő rokonszenvet és nyert széleskörű támogatást. A Köztársasági Párt radikális-abolicionista elemei jeles képviselőjüket, támaszukat látták a tábornokban. Az északi államok radikális hangvételű sajtója határozottan kiállt védelmében és Lincolnt kritikával illették.[35]

Közel egyidőben a Washingtonban folyó, a kritikus proklamáció kiváltotta bizalmas természetű tárgyalásokkal, St. Louisban lassanként kezdtek összeállni azok az ütőképes katonai erők, melyek szeptember folyamán megmozgatták Missourit, Iowát, Illinoist, Indianát és más államokat. Az újonnan alakult gyalogos, lovas ezredek, szerveződő tüzérütegek a kijelölt táborokba vonultak és egyre inkább felhalmozódtak a szükséges hadianyagok és a szállításra, mozgatásra alkalmas eszközök is. Frémont közvetlen rendelkezésére két hadosztály alakult. Az egyik élén Franz Sigel tábornok állt, a 48-as badeni forradalom tevékeny résztvevője.[36] Kezdetben New Yorkban élt, majd átkerült St. Louisba, ahol a polgárháború kirobbanása után közvetlenül tevékeny szerepet vállalt az eseményekben. Részese lett a Lyon tábornok vezette hadműveletnek is, mely a vesztes Wilson's Creek-i csatához vezetett, ámbár ezidőben a Sigel-vezette egység csak közel egyötödét tette ki a csatában részt vett seregnek. Veszteségeik is messze alatta maradtak a Lyon tábornok közvetlen irányítása alatt állott seregrészének. A megalakuló új Sigel-hadosztály viszont már komoly erőt képviselt.[37] A másik St. Louisban tömörülő hadosztály élén Asbóth Sándor állt, akit Frémont dandártábornokká emelt ugyan, de az ehhez szükséges felsőbb kongresszusi megerősítés még jócskán váratott magára.[38] Figyelmet érdemel – nem

34 *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 337. és köv. o.; *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 163. és köv. o.

35 V. ö. *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 305. és köv. o.; *R. J. Barlett:* Frémont and the Republican Party. I. m. 77. és köv. o.

36 *W. Kaufmann:* Bürgerkriege. I. m. 213. és köv. o.; *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 314. és köv. o.

37 *William Larkin Webb:* Battles and Biographies of Missourians. I. m. 175. és köv. o.; *A. B. Faust:* The German Element in the United States. I. m. II. k., 34. és köv. o.

38 The War of the Rebellion. A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-IV. Volumes 70, in Books 130. Washington, 1881–1901. Ser. I. Vol. III. 502. és köv. o.; *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. I. rész, 120. és köv. o.; *J. McElroy:* The Struggle for Missouri. I. m. 222. és köv. o.

számszerűségénél, de az elkövetkező eseményekben betöltött különleges szerepénél fogva -- a Frémont's Body Guard. Missouri, Kentucky, Illinois és más területek válogatottan jó lovasaiból került ki ez a gárda.[39] Kétségtelenül lehet vitatkozni azon, hogy mennyire és milyen mértékben volt szüksége a frontparancsnoknak arra, hogy személyi őrzésére is szolgáló testőrséget hozzon létre. Annyi azonban bizonyos, hogy a meglehetősen zavaros missouri viszonyok közepette, amikor a déliek gátlástalan, kiszámíthatatlan megtorlásaitól is kellett tartani, a gárda életre hívása nem lehetett fölösleges. Annál is inkább nem, mert funkciója – mint ezt éppen a későbbi események is világosan bizonyították – korántsem korlátozódott valamiféle testőri-pretoriánusi szerepre. Inkább olyan, rendkívül gyorsan mozgó, komoly harci értéket képviselő alakulatról volt szó, mely szükség szerint igen könnyen alkalmazható volt.[40] Figyelembe véve Frémont egész nyugati körzetre kiterjedő hatáskörét, tudnunk kell, hogy a tábornoknak a St. Louisban összpontosuló katonai erőn kívül még más hadosztályok is a rendelkezésére állottak Iowa, Illinois és egyéb államok területéről a főerő biztosítására, erősítésére.[41]

Az első offenzív lépések már 1861 szeptember utolsó hetében megindultak és nagy körültekintéssel, óvatossággal október elejétől kezdtek kibontakozni az offenzíva korvonalai. St. Louisból kiindulva voltaképpen két irányban kínálkozott lehetőség támadó hadművelet vezetésére a konföderált seregek ellen, és Frémont vezérkarában mindkettőre tervek készültek, ámbár nem az erők megosztása révén. Úgy vélekedtek, hogy először is revansot vesznek a keserű emlékeket idéző Wilson's Creekért és ezért a Missouri délnyugati részén, Springfield körzetében tömörülő jelentős konföderált seregre csapnak le és teljesen kiszorítják azt az állam területéről. A másik támadási irány St. Louistól délre mutatott, a Missisippi irányába, ahol a kulcsfontosságú Cairo városából – mely Missouri, Illinois és Kentucky illeszkedő pontján fekszik – látszott előnyösnek egy nagyobb szabású offenzíva kibontakoztatása. Azonban a kérdéses pillanatban – vagyis 1861 októberében – a délnyugati irányú támadás terve élvezett elsőbbséget. Az ellenség váratlan meglepése céljából nem a legrövidebb és legkézenfekvőbbnek látszó támadási irányt választották, vagyis a St. Louis, Sullivan, Lebanon útvonalat, hanem először egyenesen nyugatra tartottak a Missouri folyó mentén és csak a Missouri és az Osage folyó összefolyásánál, Jefferson City körzetében fordultak déli, délnyugati irányba. Az Osage folyó mocsaras, lápokkal, kisebb vízfolyásokkal, patakokkal tűzdelt, bár a felvonulás szempontjából biztonságos völgye, majd a Lake of the Ozarks természeti szépségekben gazdag, de szintén áttekinthetetlen tóvidéke azonban a Frémont-seregek számára nem csekély nehézségeket is hozott.

Warsaw városa elérése után az út egyenesen délnek fordult. Az élt a Sigel-hadosztály alkotta, ezt követte Frémont törzse a Body Guard lovasaitól körülvéve, majd bizonyos távolságban haladt Asbóth hadosztálya. A rendelkezésre álló források tanulsága szerint Frémont tábornok 1861. október 20-án, vasárnap este 8 órakor az Osage folyó partján táborozott, október 22-én pedig Warsawban

39 V. ö. *E. B. Long* with *Barbara Long*: The Civil War Day by Day. An Almanac 1861–1865. Garden City, New York. 1971. 131. o.; The Rebellion Record. A Diary of American Events. (Edited by *Frank Moore*) I–IX. New York, 1861–1868. III.

40 *J. McElroy*: The Struggle for Missouri. I. m. 222. és köv. o.

41 *W. E. Parrish*: Turbulent Partnership: Missouri and the Union. I. m. 76. és köv. o.

tartózkodott. A következő nap a főparancsnok az Osage folyótól három mérföldnyire Quincy irányába tartott. Október 25-én, pénteken a Frémont-tábor már Humansville-ben volt, közel a Bolivarba vezető úthoz – nagyjából 30–35 mérföldre északra lehettek Springfieldtől. Ugyanakkor az élsereg Sigel tábornok vezetésével megközelítette Bolivart.[42]

Ekkor az óvatos Frémont, nagy súlyt helyezve az ellenség erőinek felderítésére, szándékainak kipuhatolására, magához hívatta Zágonyit, hogy induljon előre 150 főnyi lovasságával. Egy nagyjából hasonló létszámú portyázó lovas alakulat, White őrnagy vezetése alatt, szintén mozgásba lendült, de tekintettel a parancsnok megbetegedésére, majd szerencsétlen körülmények közötti fogságba kerülésére – ez a csapat is Zágonyi vezetése alá került.[43] Ami pedig Zágonyit és szűkebb alakulatát illeti, annak története hamarosan Amerika-szerte ismertté vált. Nem is annyira a történtek rendkívüli hadműveleti jelentősége miatt, hanem sokkal inkább az egyéni hősiesség és bátorság példája miatt. Ámbár a lezajlott összecsapás katonai jelentősége azért is figyelmet érdemel, mert a nagyszabásúnak induló offenzíva egyetlen érdemleges és jelentős sikert felmutató mozzanatává nőtte ki magát.[44]

A Zágonyi vezette Body Guard maroknyi csapatának a főparancsnok aligha szánta azt a döntő, ugyanakkor nagyon is kockázatos, veszélyes szerepet, melyet végül is betöltött. Nem valószínű az sem, hogy maga Zágonyi eleve valamiféle döntő csata megvívására gondolt, amikor Frémont parancsát véve, október 24-én, csütörtök este 8 óra után lovasegységével elhagyta a Pomme de Terre folyó melletti tábort és az éjszaka sötétjében gyors iramban Springfield felé indult. Nagy a valószínűsége annak, hogy a jelentős számszerű fölényben lévő, Springfieldet védő és előnyös állásokat elfoglaló konföderált csapatokat megzavarta az a gyorsaság, ahogy Zágonyi előretört. Józan ésszel ugyanis teljes képtelenségnek tűnt, hogy egy előcsapat, egy felderítési feladattal megbízott gyorsan mozgó alakulat egyenesen az ellenség fő erőinek felgöngyölítésére törekedne.[45] A 2000 főt meghaladó déli sereg vezetői az események tanúsága szerint október 25-én úgy vélekedtek, hogy Frémont tábornok fő erői törtek rájuk, s hogy saját felderítésük hiányosságaiból fakadó tájékozatlanságuk miatt nem észlelték kellő időben az északi támadó hadosztályok beérkezését. Pedig információik nem voltak tévesek arról, hogy október 24-én Frémont táborkara Humansville közelében tartózkodott és a Sigel vezette hadosztály Bolivár felé haladt, vagyis a főerők nagyjából 40–60 kilométernyire álltak Springfieldtől. Azt viszont valóban nem tudhatták, hogy Zágonyi az október 24-éről 25-ére virradó éjszaka a korántsem könnyű terepen villámgyorsan haladt előre, s keresztezve a Bolivar és Springfield közötti utat, áthaladva az Osceola Roadon, eljutott Mount Vernon útvonalához. E fáradhatatlan előnyomulás következményeképpen október 25-én péntek délelőtt 11 óra után

42 War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 249. és köv. o.; V. ö. *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. I. rész, 120. és köv. o.

43 Uo.

44 V.ö. *Robert J. Rombauer:* St. Louis in 1861. I. m. 104. és köv. o.; *C. Sandburg:* The Prairie Years. I. m. 310. és köv. o.

45 Zágonyi Frémontnak, 8 mérföldre Springfieldtől, 1861. okt. 25. de. 11.30. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 250. o.); Frémont Zágonyinak, 1861. okt. 25. du. 7.30. (*Jessie Benton Frémont:* The Story of the Guard. I. m. 129. o.).

már csak 12 kilométer választotta el Zágonyi lovasait Springfieldtől.[46] Az akcióról hamarosan értesülő Frémont kissé aggódni kezdett Zágonyi csapatának további sorsa iránt és sietett azonnali intézkedéssel erősítéseket küldeni fedezésére, kellő tüzérségi támogatással. Ilyen értelemben küldött parancsot Sigel tábornokhoz, aki viszont messzemenően kockázatosnak ítélte az egész akciót és egyébként is, hadosztályának megosztását nem pártolta, sőt nehézségekre hivatkozva elhárította további erők küldését.[47]

A délieket felettébb meglepte, hogy az ellenfél megjelenése nem északon következett be, ahol az logikusnak látszott, vagyis Bolivar felől, hanem Springfieldtől keletre, mivel Zágonyi lovasai éppen a konföderáltak megtévesztése, meglepetésszerű lerohanása érdekében megkerülték a várost tartók fő állásait és a viszonylag gyengébb pontokon támadtak. Az északiak rohama azonban mégsem érte teljesen váratlanul a konföderáltakat, egy előre nem látható esemény miatt. Történt ugyanis, hogy Zágonyi csapatai beleütköztek egy hat főből álló déli előőrsbe, melyből öt főt ugyan elfogtak, de a hatodiknak sikerült elmenekülnie, és alarmíroznia a többieket. Ennek lett a következménye, hogy valahol Willard és Nichole térsége között a támadó Zágonyi-csapatot kemény sortűz fogadta.[48] A déli állásokat és erőket jól felbecsülő Zágonyi azonnal határozott. Egy kereken 30 főből álló kis csapatot, adjutánsa Majtényi Tivadar báró hadnagy vezetése alatt, az ellenség lovasságának váratlan megtámadására utasított, maga pedig a többiekkel vágtában megrohamozta a déli gyalogságot. Mindkét akció komoly veszteségekkel járt, de a meglepett ellenfél pánikba esett és hanyatt-homlok menekülni kezdett. A konföderációs csapatok parancsnoksága, abban a hiszemben, hogy megérkeztek Frémont tábornok fő erői, kilátástalannak ítélte a további ellenállást és – a bekerítéstől tartva – azonnal elrendelte Springfield kiürítését.[49]

Ezzel magyarázható, hogy Zágonyi csapatával október 25-én behatolhatott Springfieldbe. A tartós megszálláshoz azonban nem lévén elég ereje, a Body Guard rövidesen visszavonult – anélkül, hogy ez a hátráló konföderáltak visszatérését vonta volna maga után. Így Springfield nyitott kapukkal fogadta a hamarosan odaérkező északi főerőket. Mindezek az előre nem várt, villámgyorsan pergő események a meglepetés teljes erejével érték Frémont vezérkarát. Arra még álmukban sem mertek gondolni, hogy a Wilson-Creek-i csata egykori győztesei ennyire gyorsan és váratlanul – Zágonyi rohamától megrettenve – az északi főseregek bevetése nélkül feladják Springfieldet. De végül mégis csak ez következett be és Frémont, Sigel, Asbóth seregei bevonulhattak a déliek egyik támaszpontjába, kiköszörülve a sajnálatos Wilson-Creek-i csorbát.[50] Teljesen érthető, hogy Zágonyi Károly egy csapásra a legendák világába emelkedett, hősiességéről Amerika-szerte megemlékeztek, dicsőséggel övezve nevét és személyén keresztül azt a hazát is, melynek nevezetes harcaiban tapasztalatait szerezte. A springfieldi lovasroham hőse – így hangoztatták Zágonyi nevét; újságcikkek, elbeszélések, versek, üdvözletek, képek, rajzok vitték hírül az északiak missouri

46 Uo.

47 *W. Dorsheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. II. rész, 247. és köv. o.

48 Zágonyi Frémontnak, 5 mérföldre Bolivartól, 1861. okt. 26. de. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 250. o.)

49 Zágonyi Frémontnak, Springfield, 1861. okt. 28. (Uo. 251-252. o.)

50 Frémont tábornok L. Thomas tábornoknak (Adjutant-General of the Army, Washington), Springfield, 1861. okt. 27. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. III. 249. és köv. o.)

győzelmét egy olyan történelmi pillanatban, amikor erre talán a legnagyobb szükség volt. Zágonyi tette a nemes példaadás, a további erők mozgósításának fontos eszközévé vált, hogy a sok tekintetben kedvezőtlenné váló helyzetben az északiak táborát erősítse. St. Louistól Washingtonig és New Yorkig bejárta az államokat a hír: Zágonyi maroknyi csapata „Frémont és az Unio" kiáltásokkal rohamozta az ellenséget és hozott kemény áldozatot: közel egyharmaduk a csatatéren lelte halálát.[51]

Annak ellenére, hogy Frémont seregeinek missouri sikerei kedvező előfeltételeket teremtettek a tervezett további, még hathatósabb és eredményesebb északi offenzívához, Washingtonban korántsem fogták fel ennyire egyértelműen a Missouri államban történteket. Ugyan nem vitatták Springfield elfoglalásának jelentőségét, Zágonyi hősiességét, de a sikerek nem feledtethették Frémont ellentáborának keserűségét. Az a támadás, melynek fő szálait Seward külügyi államtitkár és McClellan főparancsnok tartották kezükben, végül is elérte célját. Ugyanazokban a napokban, amikor Frémont offenzívája kibontakozóban volt, Washingtonban már megszületett az elhatározás a tábornok leváltásáról, s Lincoln elnök alá is írta. A folyó hadműveletek, a nagy távolságok, a bizonytalan utak és körülmények miatt több futárt is menesztettek a leváltást tartalmazó rendelettel, amelyekből egy példány végül is, november 4-én, Frémont kezéhez jutott.[52]

A Washingtonból érkező csapás második számú áldozata Zágonyi Károly volt, mivel vezető körökben úgy látták, hogy a Body Guardra semmi szükség nincsen és kimondták feloszlatását. Egyidejűleg ugyan felajánlották Zágonyinak a továbbszolgálatot a Missouri-hadseregben, csapatának beolvasztását a Sigel-hadosztályba, ő azonban e határozatot igazságtalannak tartotta. Végül is lemondott tisztségéről és Frémonttal együtt távozott Missouriból. Zágonyit követte Albert Anzelm és Fiala János alezredes is.[53]

Az új nyugati kerületi főparancsnokok, Hunter tábornok, majd utódja Halleck tábornok, nem tehettek mást, akarva-akaratlanul vállalniuk kellett annak végrehajtását, melyet Frémont és vezérkara előzetesen alaposan kidolgozott: határozott offenzívát a konföderáltak Missouri-i, Kentucky-i és Tennessee-i hadállásai ellen. Ezekben az 1862 elejétől kibontakozó hadműveletekben oroszlánrész jutott a Frémont alatt megszerveződött friss hadosztályoknak. Míg az 1862 tél utóján és tavaszán kibontakozó északi offenzíva, melybe már Grant tábornok is belefolyt, nem csekély sikereket könyvelhetett el, jelentős szerepet juttatva többek között Asbóth hadosztályának is, elfoglalva a déliektől Fort Henry, Fort Donelson erődöket, benyomulva Nashville városába is, addig Frémont tábornok és néhány hű magyar kísérője új frontvonalra került – Nyugat-Virginiába, hozzájárulva a Washingtont fenyegető erők visszaszorításához.[54] Ezen új szerepkörében is további komoly szerephez jutottak azok a magyar emigránsok, akik szinte személyes hűséget fogadtak neki, így Zágonyi Károly, aki ezredesi rangban az ott szervezett lovasság parancsnoki posztjára került és Albert Anzelm,

51 Uo.; *W. Drosheimer:* Fremont's Hundred Days. I. m. III. rész, 372. és köv. o.; v. ö. *Dancs Lajos:* Töredékek. I. m. 67. és köv. o.; *Pivány:* Hungarians in the American Civil War. I. m. 21. és köv. o.; *Uő.:* Zágonyi. A springfieldi hős. *Budapesti Hírlap,* 1910. aug. 30.

52 *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 164. o.; *C. Sandburg:* Lincoln. I. m. 307. o.

53 *W. Drosheimer:* Frémont's Hundred Days. I. m. 378. és köv. o.

54 V. ö. War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. VIII. 62. és köv. o.

aki ezredesi rangra emelkedve először Frémont adjutánsa, majd vezérkarának főnöke lett.[55] 1862 tavaszán itt tűnt fel Figyelmessy Fülöp is, aki nem sokkal előbb vált meg az olaszországi magyar légió huszársága vezetésétől és érkezett Amerikába.[56] Frémont rövidesen kinevezte őt a Nyugat-Virginiában állomásozó lovasság főfelügyelőjévé, melyről Figyelmessy hűségesen beszámolt Klapka György tábornoknak.[57] Az egykori olaszországi légionisták soraiból került ki Dunka Miklós kapitány is, aki Frémont adjutánsa lett. Nem sokkal később halt hősi halált a Cross Keys melletti csatározások során.[58]

Az amerikai polgárháború West Virginiában lezajló 1862. évi eseményei már szorosan összekapcsolódnak Frémont további működésével, új teret, lehetőségeket nyújtva mindazoknak a magyar önkénteseknek is, akik részt vállaltak a viharos, nagy áldozatokkal járó Shenandoah Valley mentén lezajló csatákban, melyek végül is hozzájárultak a déliek által súlyosan fenyegetett Washington védelméhez.[59] Frémont táborkarának magyar résztvevői Zágonyitól Figyelmessyig azonban korántsem merítik ki azon magyarok számát, akik akár a nyugati, akár a keleti arcvonalon bekapcsolódtak a polgárháborús küzdelmekbe, nem is ritkán vezető katonai posztokat töltve be, akár a tábornoki fokozatig is eljutva. Stahel Számvald Gyula, Perczel Miklós, Knefler Frigyes, Kozlay Jenő és mások nevei fémjelzik azok sorát, akiknek működése, ha kívül is esik a jelen tanulmány keretein, az amerikai polgárháború történetében, az északiak sikereiben elvitathatatlan. Méltán említhetjük őket azokkal együtt, akik elsősorban a missouri harcokban vették ki részüket.

55 V. ö. *Vasváry:* Lincoln's Hungarian Heroes. I. m. 86. és köv. o.

56 V. ö. *Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986. 78. és köv. o.

57 Figyelmessy Fülöp Klapka Györgynek, Wheeling, Virginia. (1862.) ápr. 6. (OL Klapka iratok)

58 Frémont tábornok Hon. E. M. Stantonnak, Mount Jackson, Va. 1862. jún. 12. (War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. XII. 1. rész. 657–658. o.)

59 Frémont tábornok hadseregének West Virginiában kifejtett működéséhez l.: War of the Rebellion. I. m. Ser. I. Vol. XII. 1. rész. 35. és köv. o.; 654. és köv. o.; v. ö. *P. J. Parish:* The American Civil War. I. m. 179. és köv. o.

CSAPÓ CSABA

AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRSÉG ÁTVÉTELE A MAGYAR KORMÁNY FELÜGYELETE ALÁ 1867–1876

A magyarországi csendőrség eredete és átalakítása

A csendőrségnek – mint egy adott ország határain belül kizárólag a közbiztonsági szolgálat ellátására rendelt szervezetnek – a megalapítása I. Napóleon császár Franciaországához fűződik. A tapasztalatokat felhasználva 1805-ben már az elfoglalt Lombardiában is felállítottak egy csendőrezredet. Napóleon bukása után Lombardia Ausztriához került, amely „k. k. Lombardisches Gens d'armerie Regiment" néven az ezredet tovább működtette.[1] Az ezred létszáma 1012 fő volt; 3 szárnyra, minden szárny 2 szakaszra, minden szakasz 2 „plotone"-ra oszlott és ezek tiszti alosztályait az egyes őrsök képezték. A Habsburg Birodalomban az egységes csendőri szervezet felállításának mintájául ez az ezred szolgált.

1848 elején magyar főurak kezdeményezték, hogy a közbiztonság helyreállítására Magyarországon is hozzák létre a csendőrséget. A kormány nehéz pénzügyi helyzetét látva a pozsonyi országgyűlés mágnási táblája 60 000 Ft-ot adott össze erre a célra, azonban a terv kivitelezését a forradalom kirobbanása megakadályozta.

A szabadságharc leverése után, 1849 augusztusában Pozsonyban felállították az I. sz., 1850. január 6-án Győrben a II. sz. cs. kir. csendőrezredet. 1854-ig a Monarchia területén 19 – katonailag szervezett – ezredet állítottak fel, amelyek száma 1860-ban 10-re csökkent. A gondosan válogatott legénység kiképzését a lombard csendőrezred tagjai végezték. A csendőrség élén – mint a Monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője – fichtenstammi Kempen János altábornagy állt. Az erdélyi csendőrséggel kapcsolatos fontos döntés volt, hogy az ezred törzsét 1862-ben Nagyszebenből Kolozsvárra helyezték át.

A magyarországi csendőrség történetében korszakhatárt jelentett a Ferenc József által Budán 1867. március 23-án kiadott királyi rendelet, mely feloszlatta Magyarország területén a gyűlölt zsandárságot és a közbiztonsági szolgálatot a törvényhatóságokra bízta:

„Magyar minister-tanácsom határozata alapján, belügyministerem által tett előterjesztésre ezennel helybenhagyom, hogy a csendőrség további működése Magyarországban megszüntettessék, s teendői a közbiztonság fenntartására nézve az országos- és helyhatóságokra ruháztassanak..."[2]

Szakmai szempontból talán meg lehetne kérdőjelezni a döntés helyességét, azonban itt a politika mondta ki a döntő szót. Az új magyar alkotmányban ugyanis a közbiztonság fenntartása nem szerepelt a közös ügyek között, tehát a Magyarországon működő csendőrség nem maradhatott osztrák parancsnokság alatt. A ma-

1 *Preszly Lóránd:* A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1918. Budapest, 1920. 19. o.

2 Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára (a továbbiakban: MTRT) 1867. Pest, 1868. 51. o.

gyar kormány pedig érthetően nem vehette szolgálatába azokat a csendőröket, akik közel két évtizedig eszközei voltak Magyarország elnyomásának.

Erdélyben és Horvátországban a csendőrség fennmaradt, azonban az utóbbi ügyeibe Magyarországnak 1876-ig semmiféle beleszólása nem volt.

Az 1867-ben decentralizált, törvényhatóságok által működtetett közbiztonsági rendszer azonban nem váltotta, nem is válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A vármegyénként szervezett testületek nem egymást kiegészítve, hanem egymás mellett tevékenykedtek. Ugyanakkor a feloszlatással a létszám jelentősen lecsökkent, a csendőröket nem sikerült megfelelő létszámban pótolni: pl. Máramaros megye főispánjának 1867-ben kelt jelentése szerint amíg korábban a megyében 40 cs. kir. csendőr és 30 megyei pandúr teljesített szolgálatot, ez a létszám 8 csendbiztosra és 30 gyalogos pandúrra csökkent. Az általa kért 18 fős létszámemelésből ennek ellenére csak 12 főt engedélyeztek.[3]

Az elmondottak következtében a közbiztonság az országban olyan válságos állapotba került, hogy már 1868-ban sürgős intézkedésekre volt szükség.

Az egyik megoldási lehetőség az ún. királyi biztosok kiküldése volt, akik között leszerelt, vagy nyugdíjazott csendőrök szép számban voltak találhatók: pl. Somogy és Zala megyében a közbiztonság helyreállítására teljhatalmú királyi biztosnak gr. Forgách Mór nyugalmazott csendőr ezredes neveztetett ki.[4] A királyi biztosok területükön igénybe vehették a honvédség segítségét, így viszonylag gyorsan értek el eredményeket. Ez azonban csak ideiglenes megoldásként jöhetett szóba, mert egyrészt a honvédség bevetése sokba került, másrészt a királyi biztosok távozásával a „betyárkodás" ismét felütötte a fejét.

Második lehetőségként került előtérbe egy országos rendőrség megszervezésének szükségessége. 1870-től ez a parlamenti ellenzék egyik fő követelése volt, összekapcsolva az erdélyi csendőrség feloszlatásával. Még a megyei csendbiztosok 1870-ben tartott értekezlete is a megyei pandúr-intézmény feloszlatását és egy egységes rendőrség létrehozását vetette fel.[5]

A harmadik megoldás lehetett volna az országos hatáskörű csendőrség újjászervezése, ehhez azonban a lakosság ellenséges magatartása miatt még hosszabb időnek kellett eltelnie. A csendőrséggel kapcsolatos legsürgősebb feladat az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságok helyzetének rendezése volt.

1867-ben a két csendőrezred nevét megváltoztatták: az erdélyi a „10. sz. országos csendőrparancsnokság", a horvátországi pedig a „8. sz. országos csendőrparancsnokság" elnevezést kapta. Alárendeltségük tekintetében is változás történt. Míg korábban egyedül a hadügyminiszternek tartoztak felelősséggel, 1867 után csak a személyi és fegyelmi ügyekben maradtak a közös Hadügyminisztérium alárendeltségében. A tisztek kinevezéséhez már a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. A közbiztonsági szolgálattal és a gazdasági ügyekkel kapcsolatos minden döntés pedig a magyar és a horvát kormányt illette meg. Ezen engedményektől eltekintve a két csendőrparancsnokság továbbra is a közös hadsereg szerves része maradt, amit az is bizonyít, hogy a szolgálati nyelv változatlanul a német maradt.

3 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) Általános iratok (a továbbiakban: K 150) 12. csomó, 1867. II. kútfő, 3. tétel, 5021. sz.

4 OL BM Elnöki iratok (a továbbiakban: K 148) 13. csomó, 1868. IV/F tétel, 2385/eln. sz.

5 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 6690. sz.

A legheveseb támadások az erdélyi csendőrséget az évente megszavazott költségvetés vitája során érték. Bár a többség a kormány által előterjesztett összeget minden évben megszavazta, az ellenzék kül- és belpolitikai, illetve gazdasági érvekkel egyaránt igyekezett kierőszakolni a felosztását. Indokaik a következő pontokban foglalhatók össze:

1. fenntartása törvényellenes, mert a közös ügyek között nem szerepel és nincs meg az erdélyi törvényhatóságok autonómiája;
2. amíg ez a helyzet fennáll, Magyarország és Erdély egysége nem lehet teljes;
3. egy idegen hatalom hadseregének kiegészítő része, így a közös hadügyminiszternek beleszólása van Magyarország belügyébe;
4. a szolgálati nyelv miatt a németesítés eszköze;
5. rendkívül költséges intézmény;
6. egy országos rendőrség felállítása sok magyarnak – és nem idegennek – jelentene munkalehetőséget.

Az ellenzéki felszólalásokból – a későbbiek ismeretében – Tisza Kálmán véleményét érdemes kiemelni, aki nem feltétlenül a feloszlatást követelte, hanem lehetségesnek tartotta a csendőrség magyar belügyminiszter alá helyezését. Véleménye szerint a belügyminiszter nem vállalhatja a felelősséget egy olyan szervezet működéséért, amelynek nem csak ő parancsol.[6]

Abban azonban az ellenzéki és a kormánypárti képviselők is egyetértettek – egy-két szélsőséges véleményt leszámítva –, hogy a csendőrség, mint közbiztonsági szervezet, feladatát Erdélyben kitűnően látja el. Ez volt a véleménye Brennerberg Mór osztálytanácsosnak, a Belügyminisztérium XII. (közbiztonsági) ügyosztálya ideiglenes vezetőjének is, aki osztálya 1871. évi tevékenységét jellemezve a csendőrségről a következőket írja: „...Erdélyben – ahol a legtöbb egymásba ütköző elemek és érdekek léteznek, hol továbbá a szomszéd országokkal fenntartott élénk forgalom és közlekedés legtöbb egyenetlenségekre nyújt alkalmat –, a közbiztonság állapota, nem csekély részben éppen a csendőrség jó behatása folytán, aránylag a legjobbik."[7]

1873-ban a parlament pénzügyi bizottsága 3 megoldást javasolt a belügyminiszternek a kérdés megoldására:

1. az 1870:XL. tc. Erdélyben történő végrehajtása;
2. a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény néhány szakaszának Erdélyre vonatkozó módosítása;
3. országos rendőrségi törvényjavaslat beterjesztése.[8]

A képviselőház az indítványt elfogadta és kötelezte a minisztert, hogy az általa választott megoldást törvényjavaslat formájában a parlamentnek terjessze be. Törvényi szabályozás azonban 1881-ig nem történt.

1873-ban a belügyminisztériumi ügyosztályok beosztása megváltozott, a csendőrség a VII. (államrendőri és közbiztonsági) osztályhoz került. A VII. osztály veze-

6 Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1869–1972. V. k., 345. o.

7 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 108. fólió.

8 KN 1872–1875. IV. k., 157. o.

tője Jékelfalussy Lajos t. miniszteri tanácsos, a „b" alosztály (közbiztonsági ügyek) vezetője Brennerberg Mór lett.[9]

Az események menetében a döntő fordulat 1875 márciusában következik be, amikor a Wenckheim-kormány megkezdi működését. Tisza Kálmán március 2-án foglalja el belügyminiszteri posztját és már a március 9-i minisztertanácson felveti az erdélyi csendőrség kérdését. Véleménye szerint nem szabad megszüntetni, de intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy a közös Hadügyminisztérium fennhatósága alól a magyar kormány alá kerüljön.[10] A kormány támogatásának megszerzése után a március 15-i képviselőházi ülésen véleményét a balközép is zajos ünneplésben részesítette, míg korábban éppen ők követelték a leghangosabban az erdélyi csendőrség feloszlatását.[11] A március 24-i koronatanácsi ülésen Ferenc József támogatását is szerette volna megszerezni, a király azonban csak az állomány kiegészítéséről volt hajlandó tárgyalni.[12] Az 1875. május 15-i képviselőházi ülésen fogadták el azt a határozatot, amelyben felszólítják a kormányt, hogy a tárgyalásokat a közös hadügyminiszterrel folytassa le.[13]

A részletek tisztázása Szende Béla honvédelmi miniszter feladata volt, aki az átvétel folyamatát 4 pontban foglalta össze:

1. a két csendőrparancsnokság 1875. július 1-jével kerülne át;
2. július 1-jétől új nevük:
   „magyar királyi erdélyi részek rendőrség parancsnoksága",
   „magyar királyi horvát-szlavón rendőrség parancsnokság";
3. július 1-jétől az írásbeli ügyvitel a parancsnokságok és a magyar, illetve a horvát kormány között a magyar és a horvát lenne, a fokozatosság érdekében azonban az év végéig az eddigi szolgálati nyelvet is engedélyezné;
4. a ruházatban változást – a költségek csökkentése miatt – csak a „fövegen" tervezett, ahová a magyar állam címerét helyezték volna el;[14]

A hadügyminiszter a két parancsnokság átvételébe beleegyezett, fenntartásai csak az állományviszonyokkal kapcsolatban voltak (l. az „Állományviszonyok" c. fejezetet).

A részletek tisztázása után Ferenc József 1876. március 27-i legfelsőbb elhatározásában beleegyezett a két csendőrparancsnokság magyar kormány alá helyezésébe és utasította a közös hadügyminisztert az átadás az év május 1-jéig történő végrehajtására.[15]

A változtatásokat véglegesen az 1976. április 24-én kiadott 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A két parancsnokság elnevezése megváltozott: „magyar királyi erdélyi csendőrség parancsnoksága" és „magyar királyi horvát–szlavón csendőrség parancsnoksága" nevet kapták. A szolgálati nyelv Erdélyben a magyar, Horvátországban a horvát lett. A ruházatban is

9 OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 1204/eln. sz.

10 OL Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (a továbbiakban: K 27) 1875. március 9.

11 KN 1872–1875. XIV–XV. k., 207. o.

12 OL K 27 1875. március 24.

13 KN 1872–1875. XVII. k., 172. o.

14 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) A magyar királyi honvédelmi miniszter legfelsőbb előterjesztései (a továbbiakban: I. 41.) 1875. 2776/HM eln. sz.

15 HL I. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.

változások történtek, amelyek a magyar állami jelleget jobban hangsúlyozták: a sapkára a gránát helyett a magyar állami címer került, a köpenyre és a kabátra a honvédségi köpenyen használt gombok, stb. A rendeletek szabályozták az állományviszonyokkal, bíróságokkal kapcsolatos ügyeket és a parancsnokságok honvédséghez való viszonyát. Katonai tekintetben a csendőrparancsnokságok a honvéd dandár-, illetve kerületi parancsnokságoknak és a honvédség főparancsnokának lettek alárendelve.[16]

Az *I. sz. táblázat (95. o.)* tartalmazza a két parancsnokság állomáskimutatását. 1869-ben az erdélyi törzsre, 6 szárnyra és 125 őrsre tagolódott. A szárnyparancsnokok az alárendelt szárny 1. szakaszát is irányították, s ez számukra „helyesen egymással nem egyesíthető kettős állást kölcsönzött".[17] 1870–1874 között csökkentették a szakaszok számát és megváltoztatták elhelyezésüket. Minden szárny 2 szakaszból állt és ezek a szárnyparancsnokságok székhelyén nyertek elhelyezést. Kivételt képezett a székelyudvarhelyi szárny, ahol csak egy szakasz állomásozott, míg a másikat Gyergyószentmiklóson helyezték el. 1877. január 1-jével ismét megváltozott a parancsnokságok elhelyezése. Erdélyben a korábbi 6 helyett 4 szárnyparancsnokságot alakítottak ki, a 2. szakaszparancsnokság pedig az ezen szakasz felügyeleti területének központját képező főispáni székhelyre került.[18] A horvát-szlavón csendőrségnél is változások történtek. Míg az 1876. január 1-jei kimutatásban még 2 szárny és 6 szakasz található, az 1876. december 26-i állapot szerint a szakaszok száma 4-re csökkent.[19]

16 *Rendeleti Közlöny* (a továbbiakban: RK) 1876., 12. sz.

17 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

18 Uo.

19 Rövid magyarázatot igényel, hogy miként szerepelhet az erdélyi parancsnokságnál a változtatás dátumaként 1877. január 1-je, míg a horvát-szlavón parancsnokságnál ez a dátum csupán valószínűsíthető, bár a forrás megegyezik. Szende Béla 1877. március 15-i előterjesztésében tényként közli az erdélyi parancsnokságnál január 1-jével történt változást, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnokság megváltoztatását nem említi, csupán köztes információként szerepel a 2 szárny és 4 szakasz szerinti elhelyezés. Így teljes bizonyossággal elvethetjük a honvédség tiszti névkönyvének adatát az erdélyi parancsnoksággal kapcsolatban – amely 1877-re vonatkozik, de az 1876. december 26-i állapotot tartalmazza –, ugyanakkor a horvát-szlavón parancsnoksággal kapcsolatos információnál csupán kétkedésünket fejezhetjük ki. Így a hibás tájékoztatás elkerülése érdekében ebben az esetben kénytelen voltam az 1876. december 26-i időpontot megadni. (A hivatkozott jegyzeteket l. az 1. sz. táblázat jegyzeteinél.)

I. sz. táblázat

AZ ERDÉLYI ÉS A HORVÁT-SZLAVÓN CSENDŐRPARANCSNOKSÁGOK ÁLLOMÁSKIMUTATÁSA*

	ERDÉLY			HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG	
	1869. júl. 1.	1874. júl. 1.	1877. jan. 1.	1876. jan. 1.	1876. dec. 26.
Törzspar.	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár	Zágráb	Zágráb
Szárnypar-ancsnokság	Nagyszeben	Nagyszeben	Nagyszeben	Zágráb	Zágráb
	Brassó	Brassó	Brassó	Eszék	Eszék
	Marosvásárhely	Marosvásárhely	Marosvásárhely		
	Kolozsvár	Kolozsvár	Kolozsvár		
	Szászváros	Szászváros			
	Székelyudvarhely	Székelyudvarhely			
Szakaszparancsnokság	*Nagyszeben*	*Nagyszeben I,II.*	*Nagyszeben*	*Zágráb*	*Zágráb*
	Fogaras	*Brassó I, II*	*Brassó*	Varasd	*Belovár*
	Erzsébetváros	*Marosvh. I, II*	*Marosvásárhely.*	Belovár	*Eszék*
	Brassó	*Kolozsvár I, II*	*Kolozsvár*	*Eszék*	Pozsega
	Kézdivásárhely	*Szászváros I, II*	Déva	Vukovár	
	Sepsiszentgyörgy	*Székelyudv. I*	Csíkszereda	Pozsega	
	Marosvásárhely	Gyergyósztm. II	Nagyenyed		
	Dicsőszentmárton		Beszterce		
	Naszód				
	Kolozsvár				
	Torda				
	Dés				
	Szászváros				
	Déva				
	Nagyenyed				
	Székelyudvhely				
	Gyergyószntm.				
	Csíkszereda				

* *Erdély:* 1869. július 1.: OL BM K 150 56. csomó, 1869. IV. kútfő, 17. tétel, 13882. sz; 1874. július 1.: OL BM K 148 37. csomó, 1874. XIV. tétel; 1877. január 1.: A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a honvédség évkönyve (a továbbiakban: HM évkönyv) 1877. évre. Budapest, 1877. 166. o.

Horvát–Szlavónország: 1876. január 1.: HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.; 1876. december 26.: HM évkönyv, 1877. 166. o.

Kurzívval azokat a szakaszparancsnokságokat jelöltem, amelyek az illetékes szárnyparancsnokságok székhelyén helyezkedtek el.

Ferenc József 1876. június 26-án kelt legfelsőbb elhatározásában hozzájárulását adta, hogy Schatz Lajos őrnagyot, az erdélyi csendőrség parancsnokát a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályába – mint a csendőrségi ügyek előadóját – áthelyezzék. Helyére ideiglenesen Török Ferenc őrnagyot, a belső-szolnoki 32. honvéd zászlóalj parancsnokát nevezik ki.[20]

Az erdélyi csendőrparancsnokság átvétele, illetve átalakítása ezzel befejezettnek tekinthető, a horvát-szlavón csendőrség helyzetét azonban korántsem sikerült ilyen megnyugtató módon rendezni.

1876. május 6-án Szende Béla honvédelmi miniszter értesítette a Honvéd Főparancsnokságot, hogy Koppitsch Ottó ezredes, a horvát-szlavón csendőrség parancsnoka a csendőrség alárendeltségének megváltozása miatt szolgálatát tovább nem vállalja és a parancsnokságot május 1-jével ideiglenesen Doskocil József századosnak adta át.[21] Bár az ezredes az indokot később megváltoztatta – nyugdíjazási kérelmére és a horvát nyelv meg nem értésére hivatkozott –, a tiltakozás ezen formája figyelemre méltó, ugyanis a horvát-szlavón csendőrség parancsnokaként az egyik résztvevője volt az átvételről folyó tárgyalásoknak.[22]

Különös jelentőségűnek tekinthető az az ügy is, amelynek alapja egy illetékességi vita volt. Az 1552. sz. rendelet egyértelműen szabályozta a parancsnokságok elnevezését, ennek ellenére a horvát kormány 1876. július 26-án felszólította a horvát-szlavón csendőrség ideiglenes parancsnokát, hogy amíg a magyar és a horvát kormány között ebben a kérdésben végleges megegyezés nem születik, addig köteles az összes hivatalos iraton a „királyi horvát-szlavón csendőrségi parancsnokság" elnevezést használni.[23] Bár a honvédelmi miniszter által elrendelt vizsgálat tisztázta a helyzetet, a nézetkülönbségek olyan fokra jutottak, hogy legmagasabb szintű egyeztetésre volt szükség.

A horvát bán az 1876. október 18-i minisztertanácson fejtette ki véleményét. Nem értett egyet azzal, hogy:

1. változtatás történt a horvát-szlavón csendőrség ruházatán;
2. a honvéd dandár- és kerületi parancsnokok, továbbá a honvédség főparancsnoka megvizsgálhatják a csendőrség szolgálati könyveit és menetkimutatásait;
3. a horvát-szlavón csendőrség elnevezésében a magyar jelző is szerepel;
4. a honvédelmi miniszter tiszteket oszthat be próbaszolgálatra a horvát-szlavón csendőrségbe.

Szende Béla honvédelmi miniszter elzárkózott a bán észrevételeitől és csak azzal értett egyet, hogy a horvátországi csendőrséghez kinevezendő tisztek névsorához a horvát bán véleményezését is csatolni kell és ez a honvédelmi miniszter felterjesztésével együtt kerülhet a király elé.[24]

Mazuranić bán az október 20-i koronatanácson Ferenc Józsefet is megpróbálta a helyzet megváltoztatására rábírni, azonban ismét kudarcot vallott, így kénytelen volt a fennálló viszonyokat elfogadni.[25]

20 HL I. 41. 1876. 2577/HM eln. sz.

21 HL M. Kir. Honvéd Főparancsnokság (a továbbiakban: I. 75.) 1876. 926/eln. sz.

22 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

23 HL I. 75. 1876. 1880/eln. sz.

24 OL K 27 1876. október 18.

25 OL K 27 1876. október 20.

A politikai folyamatok tárgyalásának lezárásaként érdemes felvetnünk néhány olyan gondolatot, amelyek talán sikeresen hozzájárulhatnak a kérdés nagypolitikai összefüggéseinek tisztázásához.

Az 1867-es kiegyezés Ausztria és Magyarország kompromisszumos megállapodása volt, amelyben magyar részről az egyik fő feltételnek az 1848-ban elfogadott unió maradéktalan visszaállítását tekintették. Bár az unió részletes szabályozása csak az 1868: XLIII. tc.-kel történt meg, az Andrássy-kormány már 1867. március 8-án felhatalmazást kapott a parlamenttől, hogy Erdély ügyeit teljhatalommal intézze.[26] A beolvasztást a kormány több lépcsőben hajtotta végre, mert az új berendezkedés nehézségeit nem akarták az esetleges nemzetiségi ellentétekkel tovább fokozni. Ebbe a folyamatba illeszthető be az erdélyi csendőrség kérdése.

Az alárendeltség megváltozásának késleltetésében azonban a belpolitikai mellett külpolitikai indokok is közrejátszottak. Erdély földrajzi fekvésénél fogva kulcspozíciót biztosíthatott az Osztrák–Magyar Monarchiának egy orosz–román–szerb–török összeütközés esetén. Ha egyes magyarországi vezető körökben élhetett is némi illúzió, hogy az unió törvényes rendezése automatikusan magával hozza a csendőrség helyzetének megváltozását, utólag keserves csalódás érhette őket. Ferenc József ugyanis tisztában volt azzal, hogy egy esetleges háború sikeres megvívásának alapvető feltétele a belső viszonyok rendezettsége. A Magyarországon is kudarcot vallott pandúr-rendszerrel pedig ez Erdélyben nem volt biztosítható. Így komoly tárgyalásokra és az átvételre csak akkor kerülhetett sor, amikor a magyar kormány nyilvánvalóvá tette, hogy nem célja többé az erdélyi csendőrség feloszlatása.

A horvát-szlavón csendőrség Magyarországhoz kerülését az illetékes horvát szervek kezdeményezték.[27] Kimondva-kimondatlanul kötetlenebb alárendeltséget, nagyobb intézkedési szabadságot reméltek a magyar honvédelmi minisztertől, mint amilyennel korábban rendelkeztek. Céljukat azonban nem érhették el. A magyar vezetés kihasználta a kínálkozó lehetőséget, hogy legalább részben ellenőrizhesse a rend fenntartását Horvátországban. Az elkeseredés horvát részről olyan nagy volt, hogy a bán az 1876. október 20-i koronatanácson még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy jobb lett volna, ha a korábbi helyzet fennmarad.[28]

Költségvetés

1867 után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség helyzetének rendezetlensége a pénzügyek területére is kihatással volt. Bár törvényi szabályozás nem született, az erdélyi csendőrség költségeinek fedezését Magyarország magára vállalta és a belügyminiszteri tárca költségvetéséből fedezte, „rendkívüli kiadások" címszó alatt. Nem volt azonban ilyen egyértelmű a horvát-szlavón csendőrség költségvetésének kérdése. Míg az 1868. évi magyarországi államköltségvetésben 140 000 Ft-ot terveztek erre a célra, addig a következő évtől – még az 1876-os átvételt követő években is – ez az összeg a horvát beligazgatási költségek közé tartozott.[29]

26 Erdély története. (Főszerk.: *Köpeczi Béla)* Budapest, 1988. III. k., 1624. o.

27 OL K 27 1876. október 20.

28 Uo.

29 OL K 27 1876. október 18.

A magyarországi csendőrség költségvetésével kapcsolatos első adatunk 1867-re datálódik. Ezen irat szerint 1867-re a magyarországi csendőrségre előirányzott összeg 1 220 050 Ft volt.[30] Felhasználásának részleteiről, vagy esetleges maradványairól a magyar szerveknek 1870-ig nem volt tudomásuk, ugyanis az iratokat a bécsi Hadügyminisztériumban őrizték, amibe betekintést nem nyerhettek.[31] Ez annak ellenére történt így, hogy Ferenc József 1867. március 23-án kiadott, a csendőrség magyarországi feloszlatását elrendelő legfelsőbb elhatározásában a megmaradt összeg sorsát egyértelművé tette: „Ezen elhatározásomnak katonai tekintetbeni foganatosításával hadügyminiszteremet egyúttal azon meghagyással bízom meg, hogy a csendőrség föloszlatása által megtakarítandó összegeknek a magyar közigazgatási javadalmazásba leendő beszámítása és átutalványozása végett, magyar belügyi és országos pénzügyi miniszteremmel magát kellő érintkezésbe tegye.[32] Az összeg nagysága akkor válik igazán szembeötlővé, ha összevetjük azzal a 300 ezer Ft-tal, amit az 1868. évi költségvetés tárgyalásakor a Belügyminisztérium, a csendőrség feloszlatása miatt, a „közbátorsági közegek szaporítására" igényelt.[33]

Az 1868-tól 1875-ig terjedő időszakban az erdélyi csendőrségre fordított összegek szinte folyamatos csökkenése figyelhető meg. Míg ugyanis az 1868-as előirányzat még 437 000 Ft felhasználásával számolt – nem is beszélve az 1869-re tervbe vett 439 400 Ft-ról –, addig ez az összeg 1875-re 386 000 Ft-ra apadt le. A ráfordítások folyamatos csökkenésével együtt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a későbbi összegek jobban mérték fel a reális igényeket. Ennek bizonyítására érdemes szemügyre venni a *2. sz. táblázatban (99. o.)* az 1869-re és 1870-re, illetve 1875-re és 1876-ra vonatkozó tervek és eredmények közötti különbségeket. Az 1869-es 37 870 Ft 10,5 Kr 1876-ra 611 Ft-ra csökkent. Rendkívül szembeötlő, hogy 1870-ben a megszavazott összegnek még a 2/3-át sem használta fel a csendőrség. Erre az Állami Számvevőszék 1972-ben kelt jelentése szerint a költségek csökkentése adott lehetőséget.[34] Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése szerint a megtakarított összeg közel 10 000 Ft-tal kevesebb az Állami Számvevőszéki jelentésnél.[35] Költségtúllépéssel az adott időszakban nem találkoztam.

30 OL BM K 148 1. csomó, 1867. 8000. sz.
31 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.
32 MTRT 1867., 51. o.
33 OL K 27 1868. március 28.
34 OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.
35 KN 1869–1872. XVIII–XIX. k., 379. o.

2. sz. táblázat

év		E R D É L Y fizetések, felszerelés stb.	beszállásolási kiadások	laktanyák fenntartása	összesen	csendőrségi nyugdíjak	kv. %-ban	létszám (fő)	összeg Ft/fő	Horvát-Szlavónország csend. kv.-e	kv. %-ban
1868	terv	400.000 Ft	35.000 Ft	2.000 Ft	437.000 Ft		0,33			140.000 Ft	
	eredmény										
1869	terv	412.900 Ft	25.000 Ft	1.500 Ft	439.400 Ft		0,23	júl. 1. 1.207	364	149.600 Ft	7,8
	eredmény	372.541 Ft 45,5Kr	27.888 Ft 68Kr	1.129 Ft 76Kr	401.559 Ft 89,5Kr						
1870	terv	398.500 Ft	20.000 Ft	1.500 Ft	420.000 Ft		0,21	jan. 1. 1.047	401,1	164.361 Ft	6,5
	eredmény	258.783 Ft 66,5Kr	18.990 Ft 29Kr	550 Ft 92Kr	278.324 Ft 87,5Kr						
1871	terv				400.000 Ft	59.106 Ft	0,15			176.639 Ft	7,4
	eredmény				344.223 Ft						
1872	terv				400.000 Ft					196.850 Ft	7,1
	eredmény				356.548 Ft 24,5Kr						
1873	terv				386.000 Ft	57.112 Ft	0,14			286.630 Ft	9,6
	eredmény										
1874	terv				386.000 Ft		0,15	júl. 1. 810	476,5	286.630 Ft	9,7
	eredmény										
1875	terv				386.000 Ft		0,16			260.000 Ft	8,3
	eredmény				385.018 Ft	56.749 Ft					
1876	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	57.282 Ft	0,16	júl. 807	483,2	258.367 Ft	8,1
	eredmény				389.389 Ft						
1877	terv	360.216 Ft	29.784 Ft		390.000 Ft	47.115 Ft	0,16			246.171 Ft	7,1
	eredmény										
1878	terv	380.616 Ft	31.784 Ft		412.400 Ft		0,17				
	eredmény										

* *Erdély:* OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 74. fólió; OL BM K 148 26. csomó, 1872. III/M tétel, 161/eln. sz.; OL BM K 148 30. csomó, 1873. III/M tétel, I. rész, 160. fólió; OL BM K 150 474. csomó, 1876. I. kútfő, 3. tétel; OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel.

A csendőrség létszámával kapcsolatos adatokat l. az 1. sz. táblázat jegyzeténél. A csendőrség költségvetésére vonatkozó egyéb adatok megtalálhatók a „Magyar Törvénytár" és a „Horvát- és Szlavónország autonóm törvényeinek gyűjteménye" c. kötetek vonatkozó fejezeteiben.

Az 1873. év csendőrséggel kapcsolatos talán legfontosabb intézkedése az volt, hogy a parlament pénzügyi bizottságának javaslatára a csendőrség költségvetését a rendkívüli szükségletek rovatból a rendes költségek közé tették át. Ezzel a képviselőház – bár az ellenzéki felszólalásokból nem ez derül ki – de facto elismerte a csendőrséget Erdélyben törvényesen működő szervezetnek.[36]

Az 1876-tól kezdődő évek ismét a költségvetési összegek növekedéséről tanúskodnak, aminek oka az erdélyi csendőrség fejlesztésében kereshető. Így például 1878-ra az előző évinél 22 400 Ft-tal többet terveztek, ami 8 új őrállomás felállítását jelentette 8 őrvezető és 46 csendőr beszámításával.[37] Ennek következtében a csendőri beszállásolási kiadásokra fordított összegek is rendkívül megemelkedtek. Az 1878-as 31 784 Ft több mint 50%-os növekedést jelent az 1870-es előirányzathoz képest. A növekedés ütemét jól mutatja a *3. sz. táblázat (101. o.)* amely, részletezve az erdélyi parancsnokság 1878. évi ellátási szükségletét, azt az 1876. évhez viszonyítja.

Az 1. sz. táblázat két adatsorában a magyar államköltségvetés illetve az erdélyi csendőrség költségvetésének arányait láthatjuk. A csendőrségre szánt összegek csökkenésénél sokkal nagyobb arányban emelkedtek az állam egyéb kiadásai, így az 1868. évi 0,33%-os arány 1873-ra 0,14%-ra csökkent. Bár a csökkenés számottevő, az sem hallgatható el, hogy ez az összeg az államköltségvetésnek így is hatalmas megterhelést jelentett és sokakból ellenérzést váltott ki. Mint az egyik képviselő 1870-ben megjegyezte, arra az évre az erdélyi csendőrségre hétszer nagyobb összeget szántak, mint az erdélyi népnevelésre.[38]

Külön adatsor mutatja a csendőrségi létszám és költségvetés arányának változását. Az 1876-os létszám az 1869. évinek csak 66%-a, míg a költségvetésben ez az arány még mindig 87%. Ezzel párhuzamosan emelkedett az egy főre jutó összeg is. 1869-ben 364 Ft-ba, 1876-ban pedig 483,2 Ft-ba került egy csendőr az országnak. Pénz- és terménybeli illetékeikről a *4. táblázat (102. o.)* nyújt áttekintést. A csendőrtisztek hópénzét összehasonlítva a honvédségivel különösen nagy eltérések tapasztalhatók. Az 1869. május 16-án kiadott gazdászatkezelési utasítás szerint egy honvéd alezredes hópénze évi 1680 Ft, egy I. osztályú századosé 948 Ft, a főhadnagyok pedig 528 Ft-ot kaptak ezen a címen.[39] A csendőrségnél ezek az összegek a következők: 2100 Ft; 1200 Ft; 720 Ft; A csendőrtiszti hópénzek tehát kb. 25%-kal haladták meg az azonos rangú honvédtisztekét.

36 KN 1872–1875. IV. k., 175. o.

37 OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

38 KN 1869–1872. V.k., 342. o.

39 HL M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 1869. 12133. sz.

3. sz táblázat

ELŐIRÁNYZAT AZ 1878. ÉVRE AZ ERDÉLYI CSENDŐRPARANCSNOKSÁG ELLÁTÁSI SZÜKSÉGLETÉRŐL*

	T É T E L	Összeg		1876. évi eredmény	
		Ft	Kr	Ft	Kr
1	hópénzek	16.500		16.130	
2	tisztiszolga váltság 16 tiszt számára, 365 napra	2.695	60	2.240	44
3	lóátalány: 5 ló után havi 3 Ft 50Kr	210		241	50
4	csendőrségi pótdíj	4.333		4.898	20
5	terményváltságok és beszerzések	2.498	61	2.498	61
6	zsold: 853 fő után, őrmestertől lefelé	274.300		242.016	21
7	szolgálati pótdíj	21.478		19.949	83
8	érempótdíj, napi 15Kr	54	75	49	78
9	tömegátalány (határőrsök is)	33.372		31.387	89
10	tömegbetétek 123 fő után	7.380		8.100	
11	szállás- és hálópénz	12.481		12.293	55
12	jutalmazások, segélyek	820	14	325	
13	úti- és szállítmányi költségek	13.583	61	13.425	8
14	sorozási és pótlovazási költségek				
15	ösztöndíjak				
16	irodai költségek	1.966	78	1.966	78
17	betegápolási költségek	2.082	55	2.086	33
18	felfegyverzési és fegyverszereléki költségek	370	74	355	89
19	kiegyenlítés	124	27,5		
20	vegyes			4.931	8
Összeg		394.251	5,5	362.896	17
Elszállásolási költségek		31.748	94,5		
Összesen		426.000			

* OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

4. sz. táblázat

KIMUTATÁS A PÉNZ- ÉS TERMÉNYILLETÉKEKRŐL*

	Az illetékre jogosultak	ÉVI ILLETÉKEK																Lótáp	Összesen
		hópénz		tiszti-szolga váltság		lóáta lány		csendőrségi pótdíj		zsold		tömeg-átalány		szállás		háló			
		Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr	Ft	Kr		
1	alezredes	2.110		160	60	84		600						420				2	3.366 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados számvivő	1.200		160	60			120						210					1.690 Ft 60Kr
1	főhadnagy segédtiszt	700		160	60	42		240						210				1	1.373 Ft 60Kr
1	I. osztályú százados	1.200		160	60			300						315					1.975 Ft 60Kr
1	II. osztályú százados	900		160	60			300						315					1.675 Ft 60Kr
1	főhadnagy	720		160	60			180						210					1.270 Ft 60Kr
1	hadnagy	600		160	60			180						210					1.150 Ft 60Kr
1	őrmester, számvevői segédmunkás							73		500		40				9	12,5		622 Ft 12,5Kr
1	őrmester, segédtiszti segédmunkás									500		40				9	12,5		549 Ft 12,5Kr
1	őrmester									500		40				9	12,5		549 Ft 12,5Kr
1	őrvezető									400		40				9	12,5		449 Ft 12,5Kr
1	csendőr									300		40				9	12,5		349 Ft 12,5Kr
1	parancsnoksági írnok, ill. számvivői díjnok									540									540 Ft
1	irodai szolga	300												63					363 Ft

* OL BM K 150 576. csomó, 1877. I. kútfő, 3. tétel

A horvát-szlavón csendőrség költségvetése a horvát beligazgatási költségek 6,5–9,7%-át tette ki az adott időszakban. Az összeg 5 év alatt a duplájára nőtt. Létszámkimutatások 1868–1875 között nem állnak rendelkezésre, így az erdélyi csendőrséghez hasonló összehasonlító elemzésre nincs lehetőség. Annyi azonban megállapítható, hogy az 1876. január 1-jei 505 fős létszám szerint 511,6 Ft-ot kellett egy-egy csendőr eltartására fordítani Horvát-Szlavónországban, ami magasabb, mint az erdélyi csendőrségnél bármikor.[40]

A csendőrségi nyugdíjak – Horvát-Szlavónországét leszámítva – a Belügyminisztérium költségvetésének a csendőrségtől elkülönülő részét alkották és a vizsgált időszakban – 1876. május 1-ig – az 1863. évi katonai nyugdíjszabályzat alapján a magyar Belügyminisztérium közreműködésével állapíttattak meg. A csendőrtisztek nyugdíjazását illetően az osztrák és a magyar kormány között szerződés jött létre, amely szerint minden esetben külön-külön kell megállapítani, hogy nyugdíjukat melyik kormány fizesse. A 2. sz. táblázatra tekintve megállapítható, hogy az 1871 és 1876 közötti időszakban a szélső értékek közötti legnagyobb eltérés – a terveket véve alapul – mindössze 1824 Ft, tehát lényeges változás nem tapasztalható. Ezzel szemben 1876-ról 1877-re több mint 10 000 Ft-os a csökkenés. Erre nem adhat magyarázatot az sem, hogy az 1876. évi 1552/eln. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint " ... a nevezett csendőrségi parancsnokságok tisztjei és havidíjas egyénei esetleges nyugdíjaztatásuk alkalmával, ellátási igényükre nézve épp úgy fognak tekintetni, mint az ugyanazon rendfokozatú és állású honvéd tisztek és havidíjas egyének..." és a törvényes rendezésig a személyi pótlékokban sem történik változás.[41] Ez a rendelet a nyugdíjak összegén a korábbiakhoz képest tehát nem változtat – az 1875:LI. tc. 137. § szerint a katonai ellátási törvény rájuk is vonatkozik –, azonban a nyugdíjak fizetésének illetékessége körüli vita lezárását jelentette. Azon tisztek ugyanis, akik 1876. május 1-je után nem akartak a magyar csendőrségben szolgálni, lehetőséget kaptak arra, hogy a közös Hadügyminisztérium állományába sikeres próbaszolgálat után átléphessenek. A probléma lényege az volt, hogy ki fizesse azok nyugdíját, akik a próbaszolgálat alapján a további szolgálatra alkalmatlannak bizonyultak. Szende Béla honvédelmi miniszter szerint ezt továbbra is esetről-esetre kellene megállapítani, Ferenc József pedig a nyugdíjak magyar Honvédelmi Minisztérium általi folyósítását várta el.[42] Végül az idézett honvédelmi miniszteri rendelet úgy rendelkezett, hogy akiket felülvizsgálattal, vagy anélkül nyugdíjaznak, azok nyugdíjilletékeiket a magyar, illetve a horvát-szlavón kormánytól kapják.[43]

Vizsgálatunkban egy konkrét időpont helyett érdemes tehát egy hosszabb reláció, az 1871. és 1877. év összehasonlításából kiindulnunk *(5. sz. táblázat [104. o.])*. A legszembetűnőbb csökkenés a hivatalnokok és szolgák nyugdíjainál vehető észre. Ezen belül kb. 14%-os csökkenés figyelhető meg a 100–500 Ft-ig terjedő nyugdíjkategóriában, míg az 1000 Ft-on felüli nyugdíjaknál ez az arány több mint 30%. Hasonló arányú az ellátási díjak és pótlékok csökkenése is. Ugyanakkor mintegy 60%-kal emelkedett az özvegyi nyugdíjakra kifizetett összeg, az árvák

40 HL I. 75. 1876. 835/f. p. sz.
41 RK 1876., 12. sz.
42 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.
43 RK 1876., 12. sz.

5. sz. táblázat

CSENDŐRSÉGI NYUGDÍJAK*

Év (előirányzat)	Ideiglenes nyugdíjak	Hivatalnokok és szolgák nyugdíjai				Özvegyek nyugdíjai				Árvák nevelési járulékai	Ellátási díjak és pótlékok	Kegydíjak	Összesen
		100–500 Ft	500–1000 Ft	1000 Ft-on felül	Összesen	100–500 Ft	500–1000 Ft	1000 Ft-on felül	Összesen				
1871		5.876 Ft	17.519 Ft	13.304 Ft	36.699 Ft				1.103 Ft	415 Ft	19.449 Ft	1.440 Ft	59.106 Ft
1877	369 Ft	5.052 Ft	14.879 Ft	9.101 Ft	29.032 Ft	1.732 Ft			1.732 Ft	760 Ft	13.542 Ft	1.680 Ft	47.115 Ft

* 1871: OL BM K 148 19. csomó, 1870. III/M tétel, II. rész, 67. fólió; 1877: OL BM K 150 474 csomó, 1876. I. kútfő, 3. tétel.

nevelési járulékai még ennél is nagyobb arányban, kb. 80%-kal emelkedtek. Következtetésként levonható, hogy egy bizonyos mértékű arányeltolódás figyelhető meg a hivatalnokok és szolgák rovására, amely összegek az elhunytak családtagjainak támogatására fordítódtak.

Ezen elemzéssel sem jutottunk azonban közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért csökkent radikálisan a csendőrségi nyugdíjak kifizetésére szánt összeg 1877-ben. Véleményem szerint ennek indoka a politikai kérdések között kereshető. Az erdélyi csendőrség 1876. május 1-jével történt magyar fennhatóság alá helyezését fenntartással fogadhatták azok, akik járadékaik kifizetésének biztosítékát a közös Hadügyminisztériumban látták. Bizonyos jelekből ugyanis arra lehetett következtetni, hogy a magyar kormány nem fogja méltányolni azt a tevékenységüket, amelyet 1848–49-ben, vagy a Bach-rendszerben Magyarország ellen végeztek. A köztisztviselők nyugdíjjárulékaival kapcsolatban már a képviselőházban is felmerült az a kérdés, hogy az előző rendszer kiszolgálóinak nyugdíját meg kellene vonni. Nem nyugtathatta meg őket az sem, hogy az idézett honvédelmi miniszteri rendelet róluk nem tett említést, csak az újonnan nyugdíjazandókról intézkedett egyértelműen. Várható volt egy Magyarországra vonatkozó csendőrségi törvény meghozatala is, amelytől a rendkívül negatív közhangulat miatt szintén nem sok jót várhattak. Így véleményem szerint helytálló lehet az a feltételezés, miszerint céljuk az lehetett, hogy nyugdíjuk és egyéb pótlékaik kifizetését a magyar kormány helyett a közös Hadügyminisztérium vállalja magára. Ennek volt is némi előzménye, ugyanis 1867 előtt ez az összeg a „hadipénztár" számláját terhelte.

Állományviszonyok

A magyarországi csendőrezredek feloszlatása után az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség állományának kezelésében is változások történtek.

A legnagyobb viták a tisztek kinevezésének illetékessége körül folytak. 1867 után ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy bár a tisztek kinevezése változatlanul a hadügyminiszter hatáskörébe tartozott, ehhez a magyar, illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. Így például 1870 júliusában a hadügyminiszter tudatta a magyar Belügyminisztériummal, hogy az erdélyi csendőrparancsnokságnál két hely megüresedett és kérte hozzájárulásukat ezek betöltéséhez. A kedvező válasz után az erdélyi királyi biztos a magyar kormánynak küldte meg a kinevezendők, illetve előléptetendők névsorát. A Belügyminisztérium által a Hadügyminisztériumhoz továbbított javaslatot azonban csak részben teljesítették, ugyanis az indoklás szerint a csendőrség végleges átalakításáig az összes csendőrezred rangsorozati jegyzéke a mérvadó, tehát az abban előttük állókat nem előzhetik meg.[44]

A magyar kormány a felemás helyzet feloldására már 1870 elején tárgyalásokat kezdeményezett.[45] Rajner Pál belügyminiszter javaslata szerint a kinevezéseket – amint az a honvédtisztek esetében is történt – csak a királynak küldték volna meg jóváhagyás végett. Megegyezés azonban ekkor még nem született.

44 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 4701. alapszám

45 KN 1869–1872. V. k., 344. o.

Sok zavart és félreértést okozott a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870:XLII. tc. életbe lépése is, ugyanis az 58. § „m" pontja szerint az alispán „elrendeli a karhatalom alkalmazását és felfogadja és elbocsátja a csendőröket (pandúrokat)...".[46] A problémát az jelentette, hogy a törvény ezen pontja nem tesz különbséget csendőrök és pandúrok között, holott egy katonailag szervezett testület „belügyébe" – gondolva itt az állományviszonyokra – egy polgári hatóságnak nem lehet beleszólása. A zavart kihasználva az ellenzék azonnal hevesen támadta a kormányt, mert az – megfogalmazásuk szerint – a magyar törvényhatóságokkal szemben ismét a császári udvar érdekeit védelmezte.

Az állományviszonyokkal kapcsolatos kérdések – hosszú szünet után – az 1875–1876-os tárgyalásokon kerültek ismét szóba.

Az 1875. március 24-i koronatanácsi ülésen érdekes fontossági sorrend alakult ki ebben a kérdésben. Wenckheim Béla miniszterelnök és Tisza Kálmán belügyminiszter előterjesztették az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség teljes átvételének kérelmét, Ferenc József azonban az elhangzottakra nem is reagálva egyedül az állomány kiegészítéséről volt hajlandó nyilatkozni. Felvetette, hogy a csendőrséget nem abból az újoncállományból kellene-e kiegészíteni, amelyet a honvédséghez soroztak be.[47] Bár a magyar és a horvát kormány ekkor még nem ezt a problémát állította a tárgyalások középpontjába, ennek fontosságát nem lehetett kétségbe vonni. Ezt igazolta az a tény, hogy Horvátországban már a közös hadsereg újoncait kellett a csendőrséghez vezényelni, mert nem találtak elég önkéntest, akivel az állományt fel lehetett volna tölteni. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben is, ahol a létszám 1869–1876 között a 2/3-ára csökkent, bár a hadseregből történő kiegészítésre ekkor még nem került sor (2. sz. táblázat).

Szende Béla honvédelmi miniszter 1875. június 18-i előterjesztésében konkrét intézkedéseket javasolt az átvételre és ebben kiemelt helyet foglalt el a tiszti és legénységi állomány átvétele, illetve kiegészítése. Tervezete szerint a tisztek és hivatalnokok ideiglenesen, a legénységiek véglegesen kerülnének át. A végleges átvételt a honvédségről szóló 1868:XLI. tc. szabályozná, tehát előfeltétel lenne a magyar állampolgárság és a vezényleti nyelv ismerete, ami Magyarországon a magyar, Horvát-Szlavón-Dalmátországban a horvát. A véglegesen átlépni akaró tisztek és hivatalnokok a honvédség tiszti állományába kerülnének, rangjuknak megfelelően: „... az előléptetési szabályzat értelmében a százados rendfokozatig a rendőrségnél, az előírt elméleti és gyakorlati vizsgák megfelelő letétele után pedig a honvédségnél magasabb fokra is előléptethetnének".[48] A csendőrség tiszti állományát a honvédségből, a legénységet pedig a törvényes rendezésig egyrészt az eddigiek szerint, tehát önként jelentkező tartalékosok és védköteles korukat még el nem ért önkéntesek, másrészt önként jelentkező honvédek által kívánta kiegészíteni. Két kérdéssel kapcsolatban alakult ki éles vita Koller hadügyminiszter és Szende Béla között: a magyar kormány feltételként szabta a tökéletes magyar nyelvtudást a maradni akaró tisztek számára és azt kérte a közös Hadügyminisztériumtól, hogy azon tisztek nyugdíj- és próbaidős illetményét, akik nem akarnak, vagy nem tudnak maradni és ezért nyugdíjazni, vagy a közös hadseregbe próbaszolgálatra

46 Magyar Törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 218. o.

47 OL K 27 1875. március 24.

48 HL I. 41. 1875. 2776/HM eln. sz.

kell őket beosztani, a Hadügyminisztérium költségvetésének terhére vegyék át. A hadügyminiszter ezt nem fogadta el, a legénység kiegészítésével kapcsolatban pedig leszögezte, hogy akik védköteles korukat még nem érték el, a magyar csendőrséghez fel nem vehetők. A véleménykülönbségeket csak az 1875. augusztus 16-i koronatanácson sikerült tisztázni. Itt fogalmazódtak meg azok az alapelvek, amelyeknek – Ferenc József utasítása szerint – az 1868:XLI. tc. már nem lehetett az alapja, tehát olyan tisztek átvételére is sor kerülhetett, akik nem a magyar állam polgárai voltak, vagy az „illető hivatalos nyelvben elegendő jártassággal nem bírnak".[49] Ekkor született döntés arról is, hogy a csendőrparancsnokságokat nem olvasztják be a honvédségbe. A hadügyminiszter ugyanis nem tartotta megengedhetőnek, hogy a közös hadsereghez, vagy annak tartalékához tartozó személyek a honvédségben aktív szolgálatot vállaljanak.[50]

A végleges utasításokat az 1876. évi 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. A legénység kiegészítésének eddigi formái:

a, sorhadkötelezettségük utolsó évének 2. felében tartósan szabadságoltak;
b, tartalékosok;
c, állandó póttartalékosok önkéntes belépése ezután is fennmarad.
Tartósan szabadságoltak és tartalékosok legfeljebb 6 hónapi próbaszolgálat után a csendőrséghez végleg áthelyezhetők.
d, A m. kir. honvédség állományába tartozó és legalább 8 heti kiképzésben részesült önként jelentkezők a csendőrséghez szintén felvehetők és 6 hónapi megfelelő próbaszolgálat után oda véglegesen áthelyezhetők.[51]

A csendőrséghez való belépéshez szükséges feltételek:

a, katonai szolgálatra való alkalmasság;
b, jó magaviselet;
c, nőtlen, vagy gyermektelen özvegyi állapot;
d, lehetőleg írni és olvasni tudás;
e, „annyi szellemi képesség", hogy a csendőri szolgálatot teljesíteni tudja;[52]

A honvédelmi miniszternek hosszú egyezkedések után sikerült elérnie, hogy a csendőrségnél szolgáló sorhad- vagy honvédkötelezettek véglegesen az illető csendőrparancsnokságokhoz legyenek áthelyezve.[53] Ennek a csendőrség fennmaradása tekintetében volt rendkívüli jelentősége, ugyanis egy 1875 augusztusi adat szerint az erdélyi csendőrségben 411, a horvátországiban pedig 132 sorszolgálatképes egyén volt található, akik az állomány kb. 50, ill. 25%-át adták. Ezek kiválása a csendőrségből annak összeomlását jelenthette volna. Ezért volt nagy jelentősége annak is, hogy a cs. kir. hadseregből a honvédséghez áthelyezett tartalékos legénységben nagy számban voltak csendőrök. A 7 honvéd kerületi parancsnokságból 6-nak az adatai állnak rendelkezésre. Ezekhez 1874-ben 92, 1875-ben 46 olyan tartalékos személy került, aki a cs. kir. csendőrség alkalmazásában állt.[54] Ezek rendkívül magas számok, még akkor is, ha a csökkenés igen számottevő.

49 RK 1876. 12. sz.
50 OL K 27 1875. augusztus 16.
51 RK 1876. 12. sz.
52 Uo.
53 Uo.
54 HL I. 75. 1876. 76/eln. sz.

Az 1553. sz. rendeletet egészítette ki a 2935. sz. rendelet, amely a legénység szolgálati idejét – a próbaszolgálattal együtt – 3 évben határozta meg és kötelezővé tette a fizikai alkalmasságot bizonyító orvosi igazolást.[55]

Az 1876. július 29-én kiadott 3196. sz. rendelet szerint a lelkészeti ügyek és az egyházi anyakönyvek vezetése 1877. január 1-jétől a közös hadsereg lelkészetétől az egyes esetekben illetékes különféle vallásfelekezeti lelkészekhez került át. Ekkor szabályozták a legénység nősülésének feltételeit is. A fennálló törvényekre hivatkozva megtiltották, hogy „keresztyén- és mózesvallású személyek" házasságot kössenek.[56]

Végül érdemes részletesebben megvizsgálni az átvétellel végbemenő konkrét létszámváltozásokat. Szende Béla 1877. március 15-én kelt jelentése szerint az erdélyi és a horvát-szlavón parancsnokság állománya az átvételkor 807, illetve 493 fő volt.[57] A két parancsnokság hiánya 1876 december végén együttesen 288 fő, amely azonban részben pótolva volt 167 fő próbaszolgálatossal. A tényleges hiány tehát 121 fő. Az 1 törzstisztből, 22 főtisztből és 2 számvivőből álló tiszti állományban a következő változások történtek:

a, nyugdíjaztak:	3 I. osztályú századost
	1 I. osztályú százados számvivőt
b, a cs. kir. csendőrséghez áthelyeztek:	
	1 I. osztályú századost
	1 főhadnagyot
c, érkezett:	1 főhadnagy (áthelyezve a honvédségből)
	1 I. osztályú számtiszt I. osztályú százados számvivővé kinevezve (a Honvédelmi Minisztérium tisztviselői állományából)
d, többlet:	3 százados
e, hiány:	1 törzstiszt
	5 alacsonyabb rangú tiszt (ez részben fedezve volt a 3 számfeletti századossal és az erdélyi parancsnoksághoz 6 hónapi próbaidőre beosztott 2 honvédtiszttel)

Az 1873:II. tc. alapján 1876-ban 18 leszerelő csendőraltiszt kapott a honvédelmi minisztertől polgári alkalmazásra jogosító igazolványt.

Az állományviszonyok problémakörén belül ki kell térnünk a kiképzés és a fegyverzet kérdéseire is.

A csendőrtisztek, altisztek és a legénység kiképzésének alapja volt, hogy minden – a csendőrséghez belépő – egyén 6 havi próbaszolgálatra volt kötelezve s azt sikeres elvégzés esetén a rendes szolgálati időbe beszámították. Ezen idő alatt azonban a próbaszolgálatosok még nem tartoztak a csendőrség állományába, az csak a 6 hónap sikeres befejezése után történt meg. Rendkívül fontos rendelkezés

55 RK 1876. 17. sz.
56 RK 1876. 19. sz.
57 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

volt az is, hogy a csendőrök a honvédség időszaki fegyvergyakorlatai alól felmentést kaptak.[58]

A legénység az első két hónapot a szárnyállomásokon elméleti oktatással töltötte, csak ez után került sor a gyakorlatra az őrállomásokon.[59]

Az altisztek képzése a szárnyparancsnokságoknál levő altiszti iskolákban történt.

A honvédelmi miniszter elképzelése – amint azt 1877-ben kifejtette – a tisztek képzésével kapcsolatban az volt, hogy a csendőrparancsnokságok minden évben 2-2 embert küldjenek a Ludovika Akadémia 1 éves tanfolyamára. A feltétel két év szolgálat és a felvételi vizsga sikere volt. A tervek szerint a költségek a magyar belügyminisztert és a horvát-szlavón-dalmát bánt terhelték volna, de a bán nem volt hajlandó a tisztek elküldésébe beleegyezni.

Így 1877-ben csak az erdélyi parancsnokságtól rendeltek két személyt előkészítő tanfolyamra.[60] A képzés folyamata a következő volt: előkészítő tanfolyami vizsga; tisztképző tanfolyami vizsga; különleges csendőrtiszti vizsga. Ezek sikeres letétele esetén vállhatott a személy csendőr hadapróddá. A bán elutasító magatartása miatt a honvédelmi miniszter a következő évben már 4 főt szeretett volna az erdélyi csendőrparancsnokságtól a Ludovika tanfolyamára küldeni, ez azonban csak az 1880/81-es tanévben valósulhatott meg.

Az erdélyi csendőrséget 1855-ben szerelték fel az elöltöltő Lorenz-féle karabéllyal, amely korszerűtlensége ellenére még 1877-ben is használatban volt. A horvát-szlavón csendőrség ugyanakkor a korszerű Frühwirth-féle tárpuskát használta.

Érdemes megemlíteni azt a körülményt, hogy a honvédséget megalakulásakor a Werndl-féle 11 mm-es űrméretű puskákkal szerelték fel és a pandúrság hátultöltő fegyverekkel való ellátására is már 1870-ben sor került.[61]

Így Tisza Kálmán belügyminiszter 1877 októberében joggal hivatkozhatott arra, hogy amíg az egyesült román fejedelemségekből betörő rablóbandák a legmodernebb hátultöltő fegyverekkel és forgópisztolyokkal vannak felfegyverkezve, addig az erdélyi csendőrségnél rendszeresített Lorenz-féle karabély „egyszeri megtöltése 18 szabályszerű kézfogást, tehát mintegy 25–30 másodpercet igényel". A fegyverek rendkívül elhasználtak, „... a lövedék röppályája semmi által sem szabályozható".[62]

1877-ben a csendőrség úgy jutott néhány lovassági forgópisztolyhoz, hogy a Székelyföldön lelepleztek egy szervezkedést, amelynek tagjai a török–orosz háború alkalmával „Oláhországba" bevonulva az orosz csapatok átvonulását próbálták volna megakadályozni. Ezek fegyvereit és felszerelését kobozták el.[63]

Szakértői vélemények alapján a miniszter végül 800 db Frühwirth-féle tárpuska költségeinek megszavazását kérte a képviselőháztól, amelynek darabja szuronnyal

58 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.

59 HL I. 41. 1877. 1834/HM eln. sz.

60 Az 1877/78. tanév 2 csendőr hallgatója, akiket 1878. november 1-jétől számítandó ranggal az erdélyi csendőrségnél hadapróddá neveztek ki: Tamási Lajos és Boér Domokos. A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története. (Szerk.: *dezséri Bachó László*) Budapest, 1930. 373. o.

61 OL BM K 150 84. csomó, 1870. III. kútfő, 11. tétel, 6690. sz.

62 Képviselőházi Irományok, 1875–1878. XX. k., 661. sz.

63 *Preszly Lóránd:* A csendőrség úttörői. Budapest, 1926. 47. o.

és hüvellyel együtt Budapestre szállítva 42 Ft 40 Kr-t, összesen tehát 33 920 Ft-ot tett ki.

Az ügyben sürgősségi döntésre volt szükség, ugyanis az osztrák fegyvergyár a gyártást 1878 március elejére vállalta, ha a megrendelés 8 nap alatt megtörténik. Hogy a költségvetést egyszerre ne terhelje ekkora összeg, kétlépcsős fizetésben állapodtak meg. A vételár felét az átvételkor kellett kifizetni, a másik felét pedig 1879 januárjában, de 1878. április 1-jétől számított 6%-os kamattal. A parlament a javaslatot elfogadta, így az erdélyi csendőrség új fegyverekkel való ellátása megtörtént.

Bírói illetékesség

Ferenc József 1875. december 19-i leiratában kérte a honvédelmi minisztert, hogy a hadügyminiszterrel egyeztetett közös álláspontot terjesszen be a csendőrparancsnokságok törvényhatósági és bűnfegyelmi ügyeiről, tekintettel az átvételről folyó tárgyalásokra. Elvárása az volt, hogy a csendőrségre a magyar honvédségre érvényes szabályok legyenek érvényesek.[64]

Szende Béla 1876. március 22-i előterjesztésében fejtette ki nézeteit a királynak[65], majd az immár jóváhagyott intézkedéseket 4 pontban összefoglalva közölte a Honvéd Főparancsnoksággal:

1. A közös hadsereg hadbíróságainál a csendőrök ellen még függőben levő vizsgálatokat ott is kell befejezni, de az április 30. utáni bírói határozatokat a május 1-jétől illetékes honvéd bíróságoknak kell megerősíteni.
2. Az 1876. május 1. utáni bűnügyekben csendőrök felett csak a honvéd bíróságok ítélkezhetnek.
3. Személyi és bűnvádi ügyekben a honvédségi törvények és szabályok lépnek életbe.
4. A honvédségi becsületügyi szabályok a csendőrségre is érvényesek.[66]

A honvédelmi miniszter átiratát a Honvéd Főparancsnokság azzal a kiegészítéssel küldte meg valamennyi honvéd kerületi parancsnokságnak, hogy az egyes esetek illetékességi körét a honvéd bíróságok ideiglenes szervezésére vonatkozó szabályzat 15. § „b" pontja szerint fogják megítélni.[67] Mivel pedig ezen szabályzat 28. §-a értelmében a honvédségnél azon szabályok érvényesek, amelyek az 1868. évi XI. és XLI. tc-kek életbeléptetésekor érvényben voltak, „a m. kir. csendőrséghez tartozó személyek bűnügyeiben a cs. és k. közös hadseregnél az említett időpontban érvényben állott, a csendőrségből való kitaszításra és kizárásra vonatkozó határozmányok is alkalmazásba veendők lesznek".[68]

Az 1876/1553. sz. honvédelmi miniszteri rendelet szerint büntető ügyekben elsőfolyamodásúnak a honvéd kerületi bíróságok, másod- és egyúttal végfolyamodásúnak a honvéd főtörvényszékek számítanak. A bírói felsőbbségi jogot a csendőrtisztekre nézve a honvédség főparancsnoka, a legénységre nézve pedig az illetékes

64 HL I. 41. 1875. 4343/HM eln. sz.
65 HL I. 41. 1876. 1174/HM eln. sz.
66 HL I. 75. 1876. 746/eln. sz.
67 A szabályzatot l.: RK 1876., 7. sz.
68 HL I. 75. 1876. 746/eln. sz.

honvéd kerületi parancsnok gyakorolja. Csendőrök kihallgatásakor a hadtörvényszékhez egy csendőrtisztet vagy altisztet és egy csendőrt mint ülnököt kellett vezényelni, különösen akkor, ha a büntettet szolgálatban követték el. Polgári jogügyekben a csendőrség állományába tartozó személyeket az általános polgári törvényeknek és bíróságoknak rendelték alá.[69]

Bár a bírói illetékesség rendeleti szabályozása az 1876. évi 1552. és 1553. sz. körrendeletekkel megtörtént, ennek gyakorlati alkalmazásában az értelmezésbeli eltérések miatt mégis zavarok voltak tapasztalhatók. A bírói felsőbbségi jog illetékességének megváltozását egy konkrét eseten, emberöléssel vádolt csendőrök ügyén keresztül lehet a legjobban megvizsgálni. A 10. sz. csendőrparancsnokság állományába tartozó 2 csendőr ellen a hadtörvényszéki vizsgálat a 47. dandárhadbíróságnál folyamatban volt, amikor 1876. május 1-jével a csendőrparancsnokságok átadása megtörtént. Az április 24-én kelt 1553. sz. rendelet 6. pontja értelmében a kérdéses bűnügy elbírálására a nevezett cs. kir. dandár-hadbíróság maradt illetékes, azonban ugyanezen pont szerint a bírói felsőbbségi jog gyakorlása ezen esetben az illetékes honvéd kerületi parancsnoknak volt fenntartva. Így az ügyiratokat a m. kir. VI. honvéd kerületi parancsnoksághoz tették át, onnan azonban továbbították a m. kir. honvéd főparancsnokhoz, mert az ítélet az egyik vádlott esetében több mint 5 év volt. Ilyen esetben pedig – az 1869. október 16-i napiparancs szerint – a honvéd főparancsnok a bírói felsőbbségi jogot nem ruházta át a kerületi parancsnokra, hanem azt magának tartotta fenn. Az ügyet tovább bonyolította, hogy az elsőfolyamodású bíróság ítéletét megfellebbezték, így a törvények értelmében a bűnperiratokat az illetékes másodfolyamodású bírósághoz kellett áttenni. A Honvéd Főparancsnokság ez ügyben a bécsi cs. kir. katonai főtörvényszéket tartotta illetékesnek, mert az 1553. rendelet 6. pontja értelmében a bíráskodás ilyen esetben általában – tehát nem csak a elsőfolyamodású bíróságok előtti perekben – a cs. kir. közös hadseregbeli bíróságokra volt bízva és csak a bírói felsőbbségi jog gyakorlatát biztosította az illető honvéd elöljáróknak. Joggal hivatkozhattak arra, hogy a törvénykezés alapelvének nem felelne meg az, ha első fokon cs. és kir., másodfokon pedig honvéd bíróság ítélkezne.

Az elsőfokú bíróság ítélete a következő volt: Szentgyörgyi Lajos csendőr bűnösnek találták emberölés, függelemsértés és őrszolgálatban elkövetett kötelességsértés bűntettében, ezért „legkisebb zsoldosztályú m. kir. közhonvéddé lefokozás és a magasabb rang- vagy zsoldosztályba való előléptetésképtelenség, továbbá a m. kir. csendőrségből való kitaszítás mellett ... ítélendő ... 5 évi, hetenként kétszer kenyér és víz melletti böjttel, valamint minden hó 25-én magánfogsággal súlyosított súlyos börtönre, akképpen, hogy neki az önhibáján kívül meghosszabbított vizsgálati fogságból egy és egy fél év a börtönbüntetésbe be- illetőleg abból leszámítandó."[70] Kötelezték továbbá azon költségek megtérítésére, amelyek az elhunyt családját esetleg ezen ügy miatt érték. Fontos körülmény, hogy míg a tett elkövetése miatt

69 RK 1876. 12. sz. A rendeleti szabályozással kapcsolatban az olvasóban jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy mi különbözteti meg az állományviszonyok, ill. a bűnfenyítő szabályok alkalmazását; más megfogalmazásban: hogyan lehetséges az, hogy amíg az állományviszonyokkal kapcsolatban Ferenc József határozottan megtiltotta az 1868: XLI. tc. használatát, addig a csendőrség bűnügyeivel kapcsolatban ugyanez a tc. az 1552. sz. rendelet 7. pontja értelmében életbe lépett. Az ellentmondás azonban csak látszólagos és könnyen feloldható. Magyarázata az, hogy az állomány kezelésével kapcsolatban használva ez a tc. sok csendőr további szolgálatát lehetetlenné tette volna, míg a bírói ítélkezésnél csak kiterjesztette a csendőrségre is a közös hadseregben érvényes szabályokat.

70 HL I. 75. 1876. 1800/eln. sz.

felettük katonai bíróság ítélkezik, a fizetendő költségek összegét az osztrák polgári törvénykönyv alapján rendes polgári perben fogják megítélni.

A dolgozatban megpróbáltam bemutatni az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságok átvételének folyamatát, amely Magyarország történetének csak egy rövid epizódjaként értékelhető, de a Magyar Királyi Csendőrség későbbi megalapításában döntő szerepet játszott. Célom az volt, hogy bemutassam a különféle politikai erők kompromisszumkészségét vagy -képtelenségét, az alá- és fölérendeltségi viszonyok mechanizmusának egyes vonásait, a parancsnokságok életében végbemenő fontosabb változtatásokat.

A Magyar Királyi Csendőrség dualizmuskori történetének feldolgozása sajnos nagyon töredékes, az utolsó összefoglaló történeti munka ezzel kapcsolatban 1920-ban jelent meg. Így ez a dolgozat egy készülő átfogó munkának csupán egy bevezető részét képezheti és alapul szolgálhat a Magyar Királyi Csendőrség megalakulásának komolyabb vizsgálatához.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

II. ANDRÁS MAGYAR KIRÁLY KERESZTESEINEK LÉTSZÁMA

Borosy András a közelmúltban érdekes és tanulságos tanulmányt szentelt a középkori hadsereglétszámoknak.[1] Ebben természetesen érintette a Szentföldre vezetett egyetlen magyar kereszteshadjárat létszámkérdését is. Ráirányította a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy a mai napig a Pauler Gyula klasszikus művében leírtak képezik a történészek egyetlen támpontját.[2] Végeredményében két forrás értelmezéséről van szó: Spalatói Tamás Historia Salonitanájának vonatkozó helyéről, illetve a magyar király követei – a Johanniták magyarországi perjelje és az erdélyi nagyprépost – valamint a velencei dózse közötti szerződésről.[3]

Spalatói Tamás a keresztesek létszámáról azt mondja, hogy a király kíséretében több mint tízezer lovas jelent meg, nem is számolva a megszámlálhatatlan sokaságú köznépet. Emellett megemlíti, hogy a magyarok előtt a szász keresztesek érkeztek meg a városba nagy számban, de későbbi sorsukról hallgat. Végül leírja, hogy a rendelkezésre álló hajókra nem fértek rá az egybegyűltek, sokaknak haza kellett térniük, többen a következő tavaszig várakoztak az elszállításukra. Amíg Tamás főesperes szövege egyértelmű, addig a magyar–velencei szerződés szövege megérdemli a figyelmet, mivel sokkal többet elárul a hadjáratról, mint azt korábban gondolták. Pauler mindenesetre úgy értelmezi, hogy a velenceiek tíz felszerelt hajót bocsátanak a magyar király rendelkezésére. Ezek legalább 300 tonnásak, s minden 500 tonna után biztosítanak a bérbeadók 50 tengerészt, s minden 500 tonna után a bérleti díj 550 márka ezüst, velencei pénzben.

A Pauler utáni feldolgozások már tényként kezelik II. András 10 000 keresztes vitézét, s ehhez Rónai Horváth Jenő 5 000 német és szász keresztes átszállítását is hozzáteszi.[4] (Bár Pauler még óvatosan, Tamást idézve hozza a számot.) A szerződésre vonatkozóan pedig Pauler értelmezése marad a meghatározó.

Az átszállításra került sereg pontos létszámát természetesen nem lehet meghatározni, tekintettel arra, hogy maga a szerződés sem szabja meg pontosan a 10 bérelt hajó nagyságát. A szokásos tengerjogi szabályozásnak megfelelően a minimum értéket adja meg, ami alatt a hajók alkalmatlanok a hosszú tengeri útra. Egy 1219-es hajóbérleti szerződés az egyes hajók kapacitását minimum 400 milliariában jelöli meg, az 1220-as évektől kezdve a Szentföldre közlekedő hajók legalább 95,4 tonnásak (200 milliaria) voltak, míg 1285-től a levantei

1 *Borosy A.*: Hadsereglétszámok a X–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 105, 1992 . 3–32. o., vonatkozó hely: 16. o. A problémáról legújabban *Jean Flori*: Un problème de méthodologie. La valeur des nombres chez les chroniques de Moyen Age. A propos des effectifs de la première Croisade. In: *Le Moyen-Age* 99, 1993. 399–422. o.

2 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2 k. Bp., 1899 (2. kiad) 60–62. o. A II. András hadjáratára vonatkozó kisebb feldolgozások témánkat érdemben nem érintették (*Kozics L., Wilczek E., Vasshegyi E.* munkái).

3 Spalatói Tamás: *Gombos F.A.*: Catalogus font. hist. Hung..3.k.No. 4781. A szerződés: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. 1.k. Zagrabiae, 1868.No.38. 29–31. *(Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár 6. k. Pest, 1867. No.233. 380–383.)

4 *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. 1.k. Bp., 1895. 104. o., *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme 4. k Bp., 1929. 210–220. o.

kereskedelemben 124,2 tonnásnál (250 milliaria) nagyobb hajók vehettek csak részt.[5] Megállapítható, hogy a szerződések általában nem tüntetik fel a szállítandó emberek, vagy lovak számát, a bérbeadó szempontjából ezek közömbösek voltak. Sőt, az úticél sem volt döntő, ellentétben az utazás időtartamával. Nyilván meg kellett fizetni a velencei hajók egy hónapos spalatói várakozását, s talán ez magyarázza, hogy a II. András részére szabott tarifa miért magasabb 16–18 százalékkal, mint egy 1219-ben a milánói érsek nevében eljáró észak-itáliai főpapokkal kötött hajóbérleti szerződésben foglalt.)[6] Hasonlóképpen megfelel a szokásos szabályozásnak az 500 milliariánkénti 50 tengerész előírása, miként ezt a magyar-velencei szerződéssel pontosan megegyezően megszabják pl. az 1229-es, vagy az 1255-ös statutumok.[7] Itt kell felhívnunk a figyelmet arra, hogy szemben a hazai szakirodalom állításával, a milliaria e kérdéses időszakában nem ezer kilóval, hanem 477 kilogrammal egyenlő.[8] Ennek a létszámbecslésekkel is közvetlen kapcsolata van, hiszen a velencei hajók megközelítőleg fele akkorák voltak, mint korábban gondolták. Azaz a hajók előírt legkisebb nagysága nem 300 tonna, hanem csak 143,2 tonna volt.

A forrásokban több különböző típusú hajót is megkülönböztettek.[9] A gályák (latinul navis longa, triremis, olaszul galera, katalánul galea), amelyeket vitorlával és evezőkkel láttak el, a part menti kereskedelem és a hadiflotta legjellemzőbb hajói voltak.

Az egyszerűen csak hajónak (navis, navis rotunda, katalán nau, nave) nevezett vitorlás hajó szállítóhajóként funkcionált.[10] A kereskedelmi hajózás mellett ezt a típust használták a csapatok szállítására. A nagyobbakra maximum 500 katonát vagy 150 lovat lehetett elhelyezni. Ezek már három fedélzettel rendelkeztek, s nagyságuk a 400–500 tonnát is elérte. Ez a nagy típus azonban a XIII. század második felében még igen ritka volt, 500 tonnás hajója Velencének és Genovának is csak 2-2 volt. A hajók átlagos mérete 200 tonna körüli lehetett, s mivel vitorlával közlekedtek, nem volt szükség az evezősök akár száz főt is meghaladó sokaságára. Ehhez a típushoz tartoztak a Velence által biztosított hajók is.

A harmadik hajótípus az előbbieknél sokkal kisebb volt, 25 és 125 tonna közötti, s latinul lignumnak hívták. A mediterrán vidékeken talán a legelterjedtebb hajótípus volt. Kifejlődött egy külön lószállító hajótípus, a huissier, tulajdonképpen egy különlegesen kialakított gálya. A becslések szerint 20–40 lovat tudtak szállítani és partra tenni.[11]

Mint említettük, a II. András átkelésekor használt hajók nagyságát s méginkább azonban a szállított seregét csak hozzávetőlegesen, leginkább csak analógiák felsorolásával tudjuk érzékeltetni. Szent Lajos tuniszi átkelésekor (1270) a 10 és 15 000 közötti seregét mintegy 40

5 *Jacoby, David:* Pélerinage médiéval et sanctuaires de Terre Sainte: la perspective vénitienne. In: Studies on the Crusaders' States and on Venetian Expansion. Northampton, 1989. (Variorum reprints) 30. o. A téma rövid áttekintése *Michel Mollat:* Promlèmes navals de l'histoire des croisades. In: *Caliers de civilisation médiévale* 10, 1967. 345–359. o.

6 Erre l. *Guyotjeannin, Olovier–Nori, Gabriele:* Venezia e il trasporto dei crociati. A prosposito di un patto del 1219. In: Studi médievali 30, 1989. 317. o.

7 *Guyotjeannin-Nori:* i.m. 315. o.

8 *Guyotjeannin-Nori:* i.m. 314. o., v.ö. *Lane, F.C.:* I tonnellaggi nel medioveo e in epoca moderna. In: Le navi di Venezia. Torino, 1983. 124–149. o.

9 A hajótípusokra *Peyronnet, Georges:* Les aspects maritimes de la politique italienne d' Alphonse V d' Aragon, problèmes techniques: les types de navires. In: *Medievalia* (Barcelona) 7,1987. 152-167. o.; *De Péré, René Bastard:* Navires méditerranées du temps de Saint Louis. In: *Revue d' historie économique et sociale* 50, 1972 327–355. o.

10 *Peyronnet, Georges:* i.m. 152. o.; *Lane, Frederic C.:* Venice. A Martime Republic. Baltimore, Maryland, 1973. 36–37., 46. o.

11 A lószállításra az előbbieken túl *Heers, Jacques:* Les nations maritimes et le transport des hommes (guerriers, pélerins, esclaves) en Méditerranée de l' an mil à l' an 1500 environ. In: Trasporti e svillupo economico, sec. XII–XVIII. (Ed. *Anna Vannini Marx)* Firenze, 1986, (Atti....F. Datini, Prato). 40–41. o. Továbbá egy hosszas vitát lezáró cikk: *John F. Pryor:* The Naval Architecture of Crusader Transport Ships and Horse Transports Revisited. In: *The Mariner's Mirror* 76, 1990 259. o. (A folyóirat korábbi évfolyamait nem tudtuk használni. A vitát kiváltó tanulmány *Pryor, J. H.:* The Naval Architecture of Crusader Transport Ship: A Reconstruction of Some Archetypes for Round-Hulled Sailing Ships. 70, 1984)

különböző nagyságú hajó szállította, s egy hajón átlagosan 250–350 fegyveres utazhatott, egy részük nyilván lovát is magával vitte. A lovak szállítása, éppen fontosságuk miatt, nagy körültekintéssel folyt. Egy-egy ló elhelyezésére 2,75 m hosszú, 0,73 m széles és 1,90 m magas hely állt rendelkezésre, ahol különleges felfüggesztéssel óvták őket a hullámverés okozta kellemetlenségektől. Az 1268-ban a velenceiekkel kötött szerződés pl. minden egyes ló mellé egy lovászfiút rendelt. A lovakat az alsó fedélzeten helyezték el.[12]

Különösen tanulságos az 1269-es aragóniai kereszteshadjárat, mivel fennmaradtak róla a kincstári feljegyzések. Tiroszi Vilmos krónikájának a tanulságával teljesen egyezően a keresztesek 11 hajón utaztak.

Összességében 440 lovag szállt hajóra lovával együtt, 21 lovas számszeríjász és 163 gyalogos számszeríjász. Ugyanazzal a hajótípussal utaztak (katalán nau), mint a magyar keresztesek. Hajónkénti lebontásban is ismerjük őket, s fel vannak tüntetve az elhullott lovak. Így pl. egy-egy hajón a lovakat tekintve 21-ből 16 a veszteség, 36-ból 2, 25-ből 3., stb. 1270-ben a sereg egy része hazatér (254 lovag, 68 gyalogos), s helyükre Pedro Ferrandic vezetésével segédcsapat érkezik, ezúttal 18 hajón. Parancsnoksága alá ekkor 188 lovag, 18 lovas számszeríjász és 35 gyalogos tartozik. Hasonló nagyságú, bár némileg népesebb csapattal indult kereszteshadjáratára egyébként Fülöp Ágost is: 650 lovaggal, 1300 fegyvernökkel, 1300 lóval rendelkezett, amint az a Genovával 1190-ben kötött szerződésből kiderül. Hasonló létszámadatra találunk 1183-ban is. Ekkor Abu Bakr flottája ejtett fogságba egy nagy keresztes szállító hajót, amelyen a kereskedők mellett 375 katona utazott Jeruzsálem felé.[13]

Jól ismertek Marino Sanudo il Vechio XIV. század eleji, egy keresztes hadjáratára vonatkozó tervei. Ebben a keresztesek átszállításához a legalkalmasabbnak a gályákat tartja. A gályák nagyságától függően hajónként 400, 300 illetve 260–270 főt számít, a hajók legénységén felül. Természetesen ő is számol az emberek és állatok utazás alatti ellátásával, ami ismét a hajók szállító kapacitását csökkentette. Így például egy 1248-as marseille-i szerződésben azt találjuk, hogy az út során a hajón lovanként 900 liter, s utasonként 64,5 liter vizet kell biztosítani.[14]

Visszatérve kiinduló problémánkhoz, úgy látjuk, hogy az 1217-es keresztes hadjárat alkalmával említett 10 hajó esetében semmi okunk sincsen arra, hogy a szakirodalomban szokásos, hajónkénti 500 fős maximumot túllépjük. Annál is inkább, mivel a kölcsönzött hajók nem tartozhattak a legnagyobbak közé, figyelembe véve a 143,2 tonnás minimum előírását. (1000 zarándokot szállító hajókról olvasunk ugyan a XIII. század második felében, de a lovas csapatok átszállítása merőben más módon történt). Ha feltesszük, hogy legalább egy részüknek a lovát is behajózták, úgy abban esetben az 500 fős kalkulációnak is nyugodtan a felét vehetjük. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a keresztesek egy része bizony gyalogosként harcolta végig a hadjáratot, részben azért, mert lova nem fért fel a hajóra, részben mert a tengeri utazás során bizonyos százalékuk törvényszerűen elpusztult. (A Szentföldön a gyalogos harcászat terén egyébként is komoly tapasztalatokat szerezhettek, miként a számszeríjas taktika alkalmazásáról is maradandó benyomás érhette őket. A számszeríjak akkoriban már a tengeri hajókon igen elterjedtek voltak, a Szentföldön pedig hagyományosan a megbecsült fegyverek közé tartoztak).

12 Lovakra l. az előző jegyzetet. *Mollat, Michel:* Le passage de Saint Louis à Tunis. Sa place dans l'histoire de croisade. In: *Revue d'histoire économique et sociale* 50, 1972 292–295. o.

13 *Carreras y Candi, Francesch:* La creuada a Terra santa (1296–1270). In: Congreso de historia de la Corona de Aragón. Part I. Barcelona, 1909. 119–122. o. Fülöp Ágost hadjáratára *Contamine, Philippe:* L' armée de Philippe Auguste. In: La France de Philippe Auguste. Paris, 1982. 588. o., az elfogott keresztesekre *Pryor, John H.:* Geography, Technology and War. Studies in the Mediterranean 649–1571. Cambridge, 1988. 126. o.

14 *Cardini, Franco Sanudo* tervezetéről: L' aspetto economico del progetto di Marin Sanudo il Vechio (1312-1321). In: Studi in memoria di Federigo Melis. Vol. 2. Firenze, 1978. 188-207. o. A vízellátás problémájára *John H. Pryor:* Geography ... i.m. 76–77. o. Élelmiszerellátásra l. *Sanudo* tervezetét.

Eszerint az átszállított sereg közelebb állhatott az egy-két ezer főhöz, mint a tízezerhez, de ezen semmi okunk sincs szégyenkezni. Az aragón király még ennyit sem engedhetett meg magának, sőt, hajlott korára való tekintettel, személyesen útra sem kelt. Mi több, a kortárs, Jaques de Vitry sem talált semmi kivetni valót a magyar sereg nagyságán.[15] Jelen becslésünket az a tény sem módosíthatja lényegesen, hogy a magyar király más tengerparti városoktól is bérelt hajókat, vélhetően kisebbeket és kevesebbet, mint Velencétől.

15 *Sweeney, James Ross:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. In: *Századok* 118, 1984 123. o. (Sweeney angol nyelvű tanulmánya II. András kereszteshadjáratáról és a velenceiekkel kötött szerződésről az *Acta Historicában* fog megjelenni; hasznosítani már nem tudtuk.)

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FOGARASSY LÁSZLÓ

ÍTÉLET RAB ÁKOS ALEZREDES, VÖRÖS HADOSZTÁLYPARANCSNOK PERÉBEN

Rab Ákos 1878-ban született Debrecenben református családból, amely távoli rokonságban volt Zajzoni Rab István erdélyi íróval. Mint Stromfeld Aurél évfolyamtársa végezte el a Ludovika Akadémiát, utána pedig a magyar királyi honvédség hivatásos tisztje lett. Az első világháború kitörése után a nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred századosaként indult el a hadszíntérre, ahonnan a háború végén alezredesként tért haza. Több kitüntetést kapott, nevével találkozni lehet első világháborús feldolgozásokban, habár zászlóaljparancsnoki beosztásnál tovább nem vitte. A Károlyi-féle néphadseregben nem teljesített szolgálatot, mert túl fáradtnak érezte magát ahhoz, hogy a Pogány-féle katonatanács hadseregzüllesztő politikája ellen hadakozzon. Amikor azonban a Tanácsköztársaság kikiáltása után értesült az emlékezetes Vix-féle jegyzékről és annak Károlyi Mihály által történt elutasításáról, azonnal szolgálattételre jelentkezett a Hadügyi Népbiztosságnál, annak a tudatában, hogy a háború ki fog újulni. Ekkor megbízást kapott a 23. hadosztály parancsnokságának átvételére, amely átalakult 6. vörös hadosztállyá. Hogy a Pogány-féle reformok következtében – a katonák maguk választották raj- és szakaszparancsnokaikat – milyen állapotok uralkodtak, arról a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztályának 1919. április 17–19. közti helyzetjelentései tanúskodnak. Így a 6. hadosztályparancsnokság a román offenzíva másnapján a következőket jelentette: „A hivatásos havidíjasaink (volt tisztek és altisztek) a legnagyobb odaadással és elszántsággal az utolsó pillanatig megállták helyüket, sokhelyt majdnem magukra hagyva, ezek közül sok sebesült, vagy a végkimerülésig kifáradt egyén, hogy ne essen román fogságba, főbelőtte magát. A hadosztályparancsnokság jelenlegi tapasztalatai szerint a politikai megbízottak, akik a csapatnál vannak alkalmazásban, egyéni qualitás (sic) hiányában nem felelnek meg annak a feladatnak, melyet ezen intézménnyel a hadügyi népbizottság elérni szándékozott. Fejetlenség, teljes katonai tájékozatlanság és az a körülmény [miatt], hogy nem tudnak a katonák lelkületéhez hozzáférni, jelenleg ez az intézmény határozottan illuzórikus. Igen érezhető a harc előtti és alatti tevékenység végrehajtásában a raj- és szakaszparancsnokok hiányos, sokszor semmit érő katonai tudása és tekintélye, a biztosításra kirendelt szakaszok például nem jutnak el rendeltetési helyükre, mert a parancsnok nem tud térképet olvasni...". A jelentések szerint a románok legyilkolják a foglyul ejtett magyar katonákat, a vörös csapatok teljes felbomlásban vonulnak vissza, a katonák az őket megállítani akaró parancsnokokat lelövéssel fenyegetik. A csapatok közt kitört pánikot részben a román lakosság partizánharca is előidézte, amely a nemzetközi hadijog legelemibb szabályait sem respektálta. A hadosztályparancsnokság Makóról és Hódmezővásárhelyről a hadszíntérre akarta rendelni a 46. gyalogezred I. és II. zászlóalját. Itt a politikai megbízottak elkövették azt a hibát, hogy megszavaztatták a katonákat: teljesítik-e a parancsot. A többség nemmel szavazott. Hogy nem Rab

Ákos hadosztályparancsnokban volt a hiba, arról Münnich Ferencnek, a hadosztály politikai megbízottjának jelentése is tanúskodott. Kifejezetten meg volt vele elégedve.[1]

A 6. hadosztályt teljesen csak a Tisza mögé megtörtént visszavonulás után sikerült rendbehozni, ekkor a magyar vörös hadsereg legjobb hadosztálya lett. Rab Ákos nevéhez fűződik Salgótarján felmentése, amelynek érdemét nemcsak Rákosi Mátyás, hanem Münnich Ferenc is méltatlanul magának vindikálta. Rab Ákos hadosztálya foglalta el Kassát is és a Hernád völgyében nyugat felé támadott, amikor parancsot kapott a harcok megszüntetésére és a visszavonulásra. Ekkor Rab hadosztálya élén Budapestre akart vonulni, hogy a tanácskormányt elkergesse, azonban Münnich közbelépésére leváltották és rendelkezési állományba helyezték. Kun Béla a kényes politikai helyzet miatt nem állíttatta forradalmi törvényszék elé, Münnichet viszont kinevezték a gödöllői főhadiszállás politikai osztályának vezetőjévé, ahonnan azonban a kormányváltozás hírére idejében megszökött.

A Duna-Tisza közében átszervezett 6. hadosztály gyalogsága a 33. aradi, a 46. csanád–csongrádi, a 101. békési és a 31. ezredből állott. Ez utóbbi legénysége aradi menekültekből, valamint a szikszói és gönci járásban sorozottakból került ki. A VI. rohamzászlóaljat aradi munkásokból és gyalogosított tiszamenti huszárokból állították fel; júliusban mint pótlás olvadt be a többi gyalogzászlóaljba. A tüzérség a Tiszántúlon a 101. arad–békési tüzérezredből állott, ehhez került az átszervezés folyamán a 69. budai tüzérezred és megalakult a 6. tüzérdandár-parancsnokság. A gyalogság a 46. és 101. dandárba volt összevonva. Június közepén a pozsonyi és csallóközi állományú XIII. vadászzászlóalj a 6. hadosztály kötelékében harcolt, ezt azonban júliusban az 1. hadosztályhoz helyezték. Lovassága egy századból állott.

Miután Rab Ákost a parancsnokság alól fölmentették, Siófokra távozott. Vajon internálták-e, vagy jószántából ment oda, a fennmaradt iratanyagból nem derül ki. Itt volt a II. vörös hadtest parancsnoksága is, amelynek politikai osztálya szemmel tarthatta. Somogyvári Gyula „És Mihály harcolt" c. regényes visszaemlékezésében nem említi, tehát a hadtest tisztjeivel közeli kapcsolata nem volt. 1919. augusztus 17-én értek be Siófokra a nemzeti hadsereg élei, amikor Kozma Miklós százados Stromfeld Aurél ezredessel együtt letartóztatta és Budapestre, a Margit körúti katonai fogházba szállíttatta.[2] Később szabadlábra helyezték, de a budapesti katonai körletparancsnokság ügyésze jogosulatlan toborzás, közcsendháborítás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntette miatt vádat emelt ellene. A budapesti hadosztálybíróság a vádakat nem találta bebizonyítottnak és Rab Ákost fölmentette. Ugyanez a bíróság Tombor Jenő alezredes pörében azt az elvi álláspontot fogadta el, hogy pusztán *az a tény, hogy valaki a proletárdiktatúra alatt szabályosan ellátta szolgálatát, nem tekinthető büntetendő cselekménynek.* Ezt természetszerűleg Rab Ákos esetében is alkalmazták.

A budapesti hadosztálybíróság irattára az 1944/45. évi ostrom alatt elpusztult. Megmaradt azonban Rab Ákos felmentő ítéletének másolata a Tabódy Zsolt ellen folyt per anyagának melléklete gyanánt[3], amely most jelenik meg először. Közlésünk nem betűhív, mert a gépíró helyesírási hibáit kijavítottuk, régies írásmódját korrigáltuk (pl. „cz" helyett „c"-t írtunk), a rövidítéseket általában meghagytuk, csak a kommentárban oldjuk fel. Tehát: M. kir. = Magyar királyi, kbtk = katonai büntetőtörvénykönyv, kbp = katonai büntető-perrendtartás, hdm = hadidíszítmény, tart. = tartalékos.

1 Részletesen: *Fogarassy L.*: A 6. vörös hadosztály és a vezetői. In: *Palócföld*, 1989. 1. sz., 32. o.

2 *Kozma Miklós:* Az összeomlás, 1918–1919. Bp., 1934. 394–395. o.

3 Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, VKF Tabódy Zsolt ny. ezredes pörének iratai, 375. sz. ügyirat.

M. kir. Budapesti hadosztálybíróság, mint ítélőbíróság.
A6.114/20/K.

A Magyar Állam nevében!

A m. kir. budapesti hadosztálybíróság, mint ítélőbíróság, a Rab Ákos alezredes ellen jogosulatlan toborzás, közcsendháborítás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntette miatt a m. kir. budapesti körletparancsnok ügyésze által emelt vád felett Brokes István ezredes elnöklése alatt, dr. Apáthy Jenő hadbíró őrnagy tárgyalásvezetőnek, Szondy Imre tart. hadnagy jegyzőkönyvvezetőnek, Donnovitz Tibor hadbíró százados vádlónak részvétele mellett, a szabadlábon levő vádlottnak és dr. Darvai János ügyvéd védőnek jelenlétében, Budapesten 1920. évi december hó 10, 11, 13. és 14. napján megtartott főtárgyalás alapján következően

ítélt:

R A B Á K O S – született Debrecenben, ugyanoda való illetőségű, 42 éves, református, elvált, 23. (volt honvéd) gyalogezredbeli, jelenleg a budapesti katonai városparancsnokság állományához tartozó alezredes, a III. osztályú vaskorona rend, a III. oszt. katonai érdemkereszt, a bronz katonai érdemérem – mindannyi a hadidíszítménnyel és kardokkal – a Károly csapatkereszt, a jubileumi emlékérem és emlékkereszt tulajdonosa – budapesti lakost

a Katonai Büntetőtörvénykönyv 300 §: 1. pontjába ütköző jogosulatlan toborzás, a Kbtk 380 §-ba ütköző hivatalos hatalommal való visszaélés és a Kbtk. 341 §-ba ütköző közcsendháborítás bűntettének vádja alól, amelyekben azáltal vált volna bűnössé, hogy:

1. 1919. március és április havában belföldön a magyar állam hadseregéhez tartozó tiszteket a magyar állam ellen lázadó kommunista párt fegyveres szolgálatára toborzott,

2. mert 1919 júniusában Vida nevű alárendeltje felett való szolgálati hatalmával visszaélt akként, hogy nevezettet báró Solymossy Jenő kisterenyei földbirtokos tulajdonát tevő bútorzati tárgyak (két sodronybetétes ágy, két párna, két paplan, négy asztal, négy szék, négy gyertyatartó, két lámpa és egy utazókosár) elvételére utasította abból a célból, hogy a bútorzati tárgyakkal a lakásául szolgáló vasúti kocsit berendezhesse, – ami véghez vitetvén, báró Solymosy Jenőnek kárt okozott,–

3. mert 1919 márciusától júliusáig eltelt időben, mint a VI. Vörös hadosztály parancsnoka több alkalommal több ember előtt a magyar állam törvényes kormányformája ellen megvetésre ingerelt,–

és pedig az első két vád alól, a Katonai büntető perrendtartás 306 §. 2, – a harmadik vád alól pedig a Kbp. 306 §. 4 pontja alapján – tényálladék hiányában – felmenti. –

Indokok:

Vádlott az októberi forradalom után, a harctérről hazakerülve, 1919 március közepéig, semmiféle szolgálatot nem teljesített. Vallomása szerint azért, mert tapasztalta, hogy a bevezetett új intézmények mind a hadsereg felbomlasztását célozzák és ebben nem akart résztvenni. –

A Vyx-féle jegyzék hatása alatt – látva, hogy az ország megmozdult, a közvélemény annak elfogadása ellen nyilatkozik – felment a Hadügyminisztériumba, Tombor vezérkari testületi alezredeshez. Kérdést intézett hozzá, nincs-e reá szükség. Vádlott ugyan azt vitatta, hogy véletlenül járt a hadügyminisztériumban. A haditörvényszék azonban Stromfeld Aurél vallomása alapján – tényként azt vette megállapítottnak, hogy vádlott szándékosan járt fenn a minisztériumban, hogy valamelyes beosztást nyerjen.

Tombor alezredes közölte Stromfelddel, ki akkor főcsoportfőnök volt, hogy vádlott nála járt, kérdezte, van-e reá szükség. Stromfeld, ki vádlott katonai erényeit jól ismerte, kapott az alkalmon. Azonnal magához kérette, tájékoztatta a katonai helyzetről és megbízta a 23. hadosztály parancsnokságával, mely később a 6. vörös hadosztály elnevezését nyerte.

Midőn vádlott a hadosztály parancsnokságát átvette, a csapat bomladozóban volt. Vádlott a további züllésnek útját állja. Megszüntette a bizalmi rendszert, a parancsnokválasztást és visszaállította a tisztek fegyelmi fenyítő jogát.

Mindezek dacára a hadosztály a megújuló román támadások elől, kényszerülve volt visszavonulni. A visszaözönlő csapatokat csak Nagykőrös környékén sikerült megállítani. Ott kezdődött meg a tulajdonképpeni szervező munka, melynek befejeztével a hadosztályból egy harcképes csapat lett.

A legénységet, miként ezt Csillag Viktor alezredes, Pintér Ferenc és Kerekes Jenő százados előadta, a helyi direktóriumok toborozták és vonultatták be. Vádlottnak abban mi része sem volt. Ő a már bevonult legénység felett rendelkezett csak, azt szervezte meg és azzal töltötte ki a kereteket.

Nagykőrösről a hadosztály Salgótarján visszafoglalására lett kirendelve. Ennek megtörténte után pedig Kisterenyénél vetették újból harcba. Sikeres harcok után a hadosztály a harcokban kimerült 1. hadosztály felváltására Miskolcra lett irányítva. Innen kezdődött meg a tulajdonképpeni felvidéki offenzíva, mely Kassa bevételével végződött.

A Nagykőrösről elinduló hadosztálytörzs Kassa bevételéig, sőt a visszavonulás alatt is, vasúti kocsikban lakott.

Vádlott utasította a hadosztály-hadbiztosságot, hogy az üres marhaszállító-kocsik bebútorozásához szükséges bútordarabokat szerezze be. Midőn azonban a hadtest-, illetőleg hadseregparancsnokságtól ismételten hiába kértek bútorokat, vádlott parancsot adott, hogy azokat vásárolják be.

A hadbiztosság – Kisterenyén – a községi direktóriumhoz fordult az igényléssel, mely a bútorokat a báró Solymosy féle kastélyból ki is utalta. Egyben megállapította azok árát is.

A direktórium kiutalta bútorokat a hadosztályhoz beosztott Vidor (sic) nevű politikai megbízott vette át. Ez alkalommal azonban a kastélyból nemcsak a kiutalt és a rendelkező részben felsorolt bútorokat vitte el, hanem még több ruházati cikket is vitt el, önhatalmúlag, saját használatára.[4]

Br. Solymosy titkára, Hiesz Ferenc, az elvitt bútorokat 20 000 koronára értékelte és erről az összegről szóló számlát a hadosztály-hadbiztossághoz be is nyújtotta. Miután azonban ennek csak 2000 koronáig volt kiutalványozási joga, a számlát a hadtestparancsnoksághoz terjesztette fel. Végeredményben a számla, valószínűleg a közbejött események, a vörös hadsereg összeroppanása következtében, kifizetve nem lett.

A Salgótarjánért vívott harcok alatt történt, hogy a vádlotthoz egy terrorcsapatot osztottak be. Ő a terrorszázadot a legelső harcvonalba küldte. Midőn azonban a terror-fiúk ott felmondták a szolgálatot, az első ágyúlövésre megszaladtak, körülfogatta, lefegyvereztette őket, sőt még bőrkabátjukat is lehúzatta róluk és így kísértette be a társaságot Gödöllőre.[5]

Ugyancsak leszereltetett egy másik terrorkülönítményt is, mely az iglói géppuskásokat akarta ellenforradalmárság gyanúja miatt leszereltetni és visszaadva az iglóiaknak felszerelésüket, saját hadosztályánál alkalmazta őket.[6]

Kassa elfoglalása után a hadosztályhoz egy aranyóra érkezett „a derék parancsnokoknak" gravírozással. Miután a parancsnokok közül az órára igényt senki sem tartott, az vádlottnál maradt. Később az órát – állítása szerint – elhajította. (A hadbíróság ebben joggal kételkedett.) Annakidején meggyőződést szerzett azonban arról, hogy az óra Budapesten vétetett 1800 koronáért és a vételára ki is volt fizetve.

A jogosulatlan toborzás és hivatalos hatalommal való visszaélés bűntetteinek vádját az ügyész, a főtárgyaláson kialakult és fentebb ismertetett kihallgatáshoz képest, beigazoltnak nem találta. Ezért – a vádat elejtvén, vádlottat ezen két vád alól, a rendelkező részben foglaltakhoz képest, fel kellett menteni.

A közcsendháborítás bűntettének vádját az ügyész azonban fenntartotta és vádlottnak abban való bűnösségét főként a következő – szerinte bebizonyított – tényekre alapította:

Vádlott Nagykőrösön, 1919. május 2-án, midőn a diktatúra inogni látszott, Páldy László tartalékos főhadnagynak azon nyilatkozatára: „Hála Istennek, hogy végre a mi ezeréves szent színünk diadalmaskodik" – azt válaszolta: „Mit, szent szín, mi az? Engem háromszínű ronggyal többé elbolondítani nem lehet, én világproletár vagyok, internacionalista; haza nincs, nekem ott van a hazám, ahol jobban boldogulok."

4 Vidor – helyesen Vida – politikai megbízott személyes túlkapásáért Rab Ákos természetesen nem volt felelős.

5 A Cserny-különítmény egy részlegéről van szó. L.: *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Wien, 1923. 380–381. o.

6 Az iglói géppuskás tanfolyam – egy század erőben – nemzeti színű zászló alatt vonult be Hatvanba. Ez volt az ellenforradalmi provokáció.

Midőn a hadosztály Kassára bevonulóban volt, 1919. június hó 7-én,[7] a hadosztálytörzs tisztjei előtt, midőn afölött tanácskoztak, mi lesz, ha Kassa lakossága a csapattesteket nemzeti színű zászlódísszel fogadja, vádlott akképp nyilatkozott: „Mit, hát le fogjuk tépni azt a rongyot."

Majd Kassa elfoglalásának délutánján a napi megbeszélés során a hadosztálytörzs tisztjei előtt azt hangoztatta: „Látják, elvtársak, ez mind a vörös eredménye. Hagyjanak hát fel azzal a piros-fehér-zöld hóborttal."

Végül Kassán, midőn szóbakerült, hogy az entente parancsára vissza kell vonulni, többeknek ama kérdésére, hogy mi lesz a hadosztály új szerepe, vádlott azt válaszolta, hogy a Dunántúlra fog menni a hadosztály és ott ő élvezettel fogja akasztani a huszártiszteket, így vetve véget az ellenforradalomnak.

Kétségtelen, hogy vádlottnak fentebb már ismertetett kénykedése, a terhére rótt négy nyilatkozatával kapcsolatban, a vádbeli, sőt esetleg még súlyosabban minősülő büntetendő cselekmény tényálladéki alkotó elemeit kimerítené. Azonban a haditörvényszék azt, hogy vádlott ezen nyilatkozatokat tényleg megtette volna, az utolsó előtti kivételével – bebizonyítottnak nem találta.

A 6. vörös hadosztály törzséhez tartozó majd minden tiszt a főtárgyaláson ki lett hallgatva, sőt kihallgattatott még több olyan tiszt is, kik bár nem tartoztak a törzshöz, de vádlottal, egy és más ügyből kifolyólag, közelebbi, vagy gyakoribb érintkezésben állottak.

Az ekképp kihallgatott mintegy 26 tiszt közül egy sem akadt, aki a Nagykőrösön állítólag elhangzott első és a Kassán elhangzott utolsó nyilatkozatot hallotta volna.

A kettő tekintetében a vád egyedül Páldy László – állítólagos volt főhadnagy – írásbeli feljelentésén alapult. Nevezett azonban feltalálható és a főtárgyaláson kihallgatható nem volt. A H. M.[8] értesítése szerint nevezett a nemzeti hadsereg tiszti nyilvántartásában elő sem fordult.

Kerekes százados Páldyt ismerte. Rovott múltú megbízhatatlan embernek jellemezte, akit – miként erről hivatalosan is meggyőződést szerzett – a háború előtt a váci fegyintézetből, hol mint tisztviselő volt alkalmazva, sikkasztás és természetellenes fajtalankodás miatt bűnvádi eljárás indulván meg ellene – elbocsátották.

Bengyel százados, a hadosztály volt vezérkari főnöke – Páldyt ugyanúgy jellemezte. Előadta, hogy Páldyt egy őrmester felpofozta és emiatt büntetésből el is távolították a hadosztálytól.[9] Csillag alezredes arra is emlékezett, hogy Páldy haraggal vált meg a hadosztálytól.

Így tehát a szóban forgó nyilatkozat elhangzására Páldy László egyedülálló írásbeli feljelentését bizonyítékul elfogadni nem lehetett.

A második – Kassa elfoglalása előtt tett nyilatkozatra vonatkozólag, a haditörvényszék Bengyel, Pintér századosok és Csillag alezredes vallomásaiból azt a meggyőződést merítette, hogy a kérdéses nyilatkozat nem úgy hangzott el, amint ahogy azt a fentemlített módon, Páldy László feljelentésében állította.

A bevonulás előtt a tisztek tényleg tanakodtak azon, mi fog történni, ha Kassa nemzetiszín lobogódíszben várja a vörös csapatokat. Erre vádlott közbeszólt: „Hát le fogják tépni" – t. i. a bevonuló csapatok – a nemzetiszín zászlókat. Vádlott tehát nem szándékának, hanem balsejtelmének adott – jövendölésszerűen – kifejezést akkor, midőn azt mondotta, hogy a kommunista eszméktől áthatott és még ki nem józanodott legénység a nemzetiszín zászlókat le fogja tépni.

Ami pedig az inkriminált harmadik nyilatkozatát illeti, annak szószerinti elhangzását, noha azt az összes kihallgatottak közül egyedül Horváth Olivér hadbíró százados vallotta, a haditörvényszék tényként mégis elfogadta.

Említett tanú szerint, a Kassa előtti harcok alatt, Forró–Encsen, midőn a tisztek parancskiadásra vádlott vasúti kocsijában összegyűltek, beszéde folyamán következőket mondotta: „Látják, elvtársak, ezt mind a vörös színnek köszönhetjük, hagyjanak hát fel azzal a piros–fehér–zöld hóborttal."

Habár a haditörvényszéki tényként meg is állapította az idézett nyilatkozat elhangzását, a bűnösség kérdésének eldöntése végett vizsgálnia kellett azonban azt is, minő célzat vezette vádlottat nyilatkozatánál, és hogy alkalmas volt-e az adott körülmények között a nyilatkozat arra, hogy ezáltal a vádbeli cselekmény elkövettessék.

A kihallgatott sok tiszt közül mindegyik, ki vádlottat közelebbről ismerte, őt kifejezetten a nacionalista irányzat hívének vallotta, ki harcolt azért, hogy az országot az ellenséges megszállás alól felszabadítsa. A politikával keveset törődött és jó ideig épp oly kevéssé volt tudomása – a folytonos harcok és a

7 Az ítélet a följelentő által megadott téves dátumot vette át. A 6. hadosztály ugyanis 1919. június 6-án vonult be Kassára.

8 Értsd: Honvédelmi Minisztérium; az adott időben még Hadügyminisztérium.

9 Erre nyilvánvalóan a följelentő homoszexuális kísérlete szolgáltatott okot.

hadosztály elszigeteltsége folytán – a diktatúra céljából, eszközeiről és eseményeiről, mint a többieknek, kik szintén csak az ország felszabadítása érdekében dolgoztak. Erre vall vádlottnak egy – Koricsányszky százados hadbiztos által előadott nyilatkozata is, mit Kassán hallott tőle, hogy „mi vagyunk a második honfoglalók". Ugyanezt hangoztatta, Kemény főhadnagy vallomása szerint, Kassa elfoglalása előtt is, a nagyidai csata alkalmával: „Ha a csatát megnyerjük, mi vagyunk a második honfoglalók."

A diktatúra főtámaszait, a hozzá irányított terrorcsapatokat vádlott, mint már említve volt, ártalmatlanná tette, leszerelte. Midőn pedig a kiábrándulás elkövetkezett és látta, hogy az ország felszabadítása csak ürügy volt a jóhiszemű tömeg mozgósítására, a hadosztály tisztjei által szervezett ellenforradalmi mozgalmak mellé szegődött és ez irányban magát – veszedelmekkel nem törődve – nagyon exponálta.

Így például, midőn a 101. vörös tüzérezred tisztikarát ellenforradalmárság gyanúja miatt letartóztatták, vádlott Gödöllőre sietett, Böhmtől teljes nyomatékkal követelte azonnali szabadonbocsátásukat. A vita hevében, miként ezt Julier vkt. alezredes magától Böhmtől hallotta, annyira elragadtatta magát, hogy a jelenlevő politikai megbízott revolvert fogott a vádlottra.[10]

Vádlottól indult ki az a mozgalom, mely a nemzeti színű zászló kitűzését – így a nacionalista alapra helyezkedést célozta. Szándékában állott hadosztályával Budapest ellen vonulni és a diktatúrát letörni. Stromfeld azonban – vallomása szerint – leintette, mert még túl korainak találta azt.

Így tehát a haditörvényszék azt találta, hogy vádlott nyilatkozatával a törvényes államforma vagy közigazgatás ellen ingerelni semmi esetre sem akarhatott.

Horváth hadbíró százados vallomása szerint a parancs kiadásánál a politikai megbízottak is jelen voltak. Közelfekvő tehát, hogy az akkor már szintén gyanús vádlott ezen nyilatkozatával az ellene táplált gyanút akarta csak eloszlatni, hogy annál szabadabban és sikeresebben dolgozhasson az ellenforradalom érdekében.

De különben is, a tisztek, miként azt Horváth hadbíró százados is kiemelte, vádlott nyilatkozatát nem is vették komolyan. Így az a kormányforma elleni ingerlésre alkalmas nem volt.

A haditörvényszék a kihallgatott tanúk vallomásaiból azon meggyőződést merítette, hogy vádlott cselekedeteivel, látszólag, bár a diktatúra szolgálatában állott, lényegileg és valójában azonban nacionalista célokért küzdött és azok érdekében vállalt szolgálatot. Elfogadta vádlott azon védekezését, mit egész szereplésének indokolására felhozott, hogy „a haza határai maradandók, de a politikai irány máról holnapra változhatik." Első teendő tehát az integritást biztosítani, majd azután lehet szó a politikáról. Midőn pedig látta, hogy ily irányban nem működhetik, habozás nélkül szegődött az ellenforradalom szolgálatába, igyekezve az uralkodó rezsimet megbuktatni, vagyis a régi törvényes kormányformát és közigazgatást visszaállítani.

Fóris őrnagy, a 6. vörösezred parancsnoka[11] hallotta vádlott nem egy beszédét, mit a legénységnek tartott. Ezek a beszédek annyira hazafias szellemtől áthatottak voltak, hogy tanú féltette vádlottat, nehogy baja történjék azok miatt. Már pedig – ha valaki a törvényes kormányforma és közigazgatás elleni gyűlölségre vagy megvetésre akar ingerelni, úgy bizonyára nem egy szűkebb, ismerős tiszti társaság előtt kísérli azt meg, hol tisztában lehet a kísérlet eredménytelenségéről, hanem a legénység előtt, ahol minden kilátása meglehetett volna arra, hogy beszédének eredménye is leend.

Mindezen megfontolások alapján a haditörvényszék sem a vádbeli, sem más egyéb büntetőcselekmény tényálladékát megállapíthatónak nem találván, vádlottat a közcsendháborítás vádja alól is felmentette.

Hogy vádlott mindazonáltal az aranyóra megtartásával és bebizonyítottnak vett kijelentésével, melyek miatt büntetőbírói úton felelősségrevonhatónak őt a haditörvényszék nem is tartotta, a tiszti állás becsületét nem-e veszélyeztette, vagy sértette meg, az egy oly kérdés, mely nem büntetőbírói, hanem becsületügyi eljárás során intézendő el.

A főtárgyaláson elhangzott indítványok fölötti határozathozatalnál a haditörvényszéket a következő szempontok vezérelték:

Védőnek azon indítványát, hogy a váci fegyintézettől Páldy László ügyére vonatkozó iratok beszereztessenek, elutasította, mert nevezett előéletét, szavahihetőségének elbírálása szempontjából Bengyel szds., de főként Kerekes szds. vallomása alapján kellőképpen megvilágítottnak találta, így a főtárgyalás elnapolása indokolatlan lett volna.

10 Münnich Ferenc tart. főhadnagy. Emlékirataiban elhallgatja, hogy ha 1919. augusztus 2-án meg nem szökik, ezért hadbíróság előtt felelt volna.

11 Gépelési hiba: Fóris őrnagy a szegedi 46. gyalogezred parancsnoka volt. A 6. gyalogezred, amely budapesti munkásokból állott, soha nem tartozott a 6. hadosztály kötelékébe, hanem a 4. hadosztályéba.

Bengyel százados megesketését védő indítványozta, vádló ellenezte. A haditörvényszék tanút nem eskette meg, mert a nyomozó eljárás során tett vallomása igen lényeges ténykörülményekre nézve homlokegyenest ellentétben állott a főtárgyalás során tett vallomásával. Így vallomása aggálytalannak tekinthető nem volt, annyival is kevésbé, mert az ellentéteket két vallomása között elfogadhatóan megindokolni nem tudta. (Katonai büntető-perrendtartás 200 § 6. pont.)

Budapest, 1920. december hó 14-én.

Dr. Apáthy Jenő hadbíró őrnagy s. k.
tárgyalásvezető

Szondy Imre tart. hdgy s. k.
jegyzőkönyvvezető.

Mivel Rab Ákos pörének összes többi iratai elvesztek, tőle pedig 1925-ben bekövetkezett halála után följegyzések nem maradtak hátra, nem fogjuk megtudni, mi késztette rá, hogy a tanácskormány eltávolítására irányuló tervébe Münnichet is belevonja, akiről pedig jól tudhatta, hogy Kun Béla fanatikus híve és görcsösen ellenzi a nemzeti színű hadijelvények bevezetését. Utóbbira jellemző, hogy amikor 1945-ben hazatért a szovjetunióbeli emigrációjából, mint rendőrtábornok, buzgón kerestette egykori parancsnokát.[12] Éppen úgy nem találkozhatott már vele, mint vezérkari főnökével, aki a II. világháború alatt mint vezérezredes és tárca nélküli miniszter halt meg Győrffy–Bengyel Sándor néven.

12 Néhai Péter József (özvegy Stromfeld Aurélné gondozója) 1962-ben tett szóbeli közlése.

A „Palócföld" szerkesztősége 1989 elején politikai megfontolásból nem tette közzé azt a tényanyagot, amellyel kapcsolatban a Hadtörténelmi Levéltár TI HÜNB 5. osztályának irataira hivatkoztam, ezért a Rab Ákos elleni ítélet jobb megvilágítása végett a bevezetésben tettem közzé. (Az 1919. április 17–19. közti helyzetjelentések.) Ezekben van szó a 8. páncélvonat hősies harcáról Bonca közelében. -- Az 1. sz. jegyzetben említett tanulmányomban megírtam, hogy Kassán a nemzeti színű zászlókat Cséri Sándor politikai megbízott parancsára és nem a vörös katonák követelésére vonták be. Intenciót csak Münnichtől kaphatott.

LAGZI ISTVÁN

VARSÓI NAPLÓ
1944. augusztus 17 – október 26.

Magyar katonák Varsó környékén a felkelés időszakában

Lengyelországot 1939 őszén a német-szovjet megegyezés értelmében – 1772, 1793, 1795 után – ismét felosztották és megszállták. Az államfő és a kormány, a hadsereg töredéke külföldre menekült, a hadsereg derékhada azonban fogságba esett.[1] Milliók kerültek kitelepítésre, internálásra, a terror mértéke szinte határtalan volt. A megszállók elleni harc már 1939 szeptember végén kezdetét vette. A legnépesebb ellenállási csoportban, a Honi Hadsereg (Armija Krajowa) egységeiben közel 400 ezer, a Parasztpárt által megszervezett fegyveres csapatokban (BCh), a Parasztzászlóaljakban 200 ezer személy vállalta a kétfrontos küzdelmet. A londoni lengyel emigrációs kormány által létrehozott, nyugaton harcoló csapatok létszáma közel 200 ezer fő volt. A varsói felkelés időszakában a kommunista irányítás alatt lévő haderő 78 ezer főt számlált, de 1944 végére elérte a 200 ezret.[2] A számarányok is érzékeltetik a honi ellenállás és a fasizmus megdöntésében való lengyel részvétel jelentőségét. Az 1939. szeptember 17-én külföldre menekült lengyel kormánynak elhatározott szándéka volt, hogy a lehetőségekhez képest otthon és külföldön megszervezi, összefogja, irányítja a lengyel erőket, s szövetségeseinek segítségével visszaállítja az alkotmányos rendet, az 1939. szeptember 1. előtti intézményrendszert. A részletek mellőzésével csak utalni szeretnénk arra, hogy 1941 őszétől részben a megszállt területeken, de főképpen a Szovjetunióban tevékenykedő kommunista csoport hathatós és folyamatos szovjet segítséggel ugyancsak létrehozta a maga politikai és fegyveres szervezeteit. 1941 szeptemberében megalakult a Felszabadítási Harc Szövetsége, majd létrejött a Szovjetunió Barátainak Társasága. 1942. január 5-én megkezdte működését a különböző, zömmel kommunisták által irányított szervezetekből megalakult Lengyel Munkáspárt, mely Népi Gárda néven létrehozta saját hadseregét. 1943 márciusában a szovjetunióbeli Lengyel Hazafiak Szövetsége is megkezdte működését, majd júniusában az Oka menti Sielce községben hadifoglyokból és deportáltakból megalakításra került az első lengyel reguláris egység is.

1943 őszétől következtetni lehetett arra, hogy Lengyelországot a német megszállás alól mindenképpen szovjet csapatok szabadítják fel. A nagyhatalmak teheráni konferenciája után rendkívül intenzívvé vált a szovjetunióbeli lengyel kommunisták tevékenysége. 1943 szilveszter éjszakáján a megszállt Varsóban megtartotta első ülését az Országos Nemzeti Tanács. Ezt követően az események felgyorsultak. 1944. *július 20-án* a szovjet csapatok és a velük együttműködő lengyel egységek

1 V.ö.: Cywilna obrona Warszawy we Wrzesniu 1939. Dokumenty, materialy prasowe, wspomnienia i relacje. Warszawa, 1965.: Wojna obronna Polski 1939. Warszawa, 1979.; Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945. Warszawa, 1981.; *Tadeusz Rauski – Zdzislaw Stapor – Jan Zamojski:* Wojna wyzwolecza narodu polskiego w latach 1939–1945. Warszawa, 1966. L. még: *Lagzi István:* A szeptemberi hadjárattól a Júliusi Kiáltványig. Lengyelország második világháború alatti történetének néhány kérdése. In: Küzdelem az új Lengyelországért. Szeged–Budapest, 1982. 21–104. o.; *Hory András:* Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987. 245–302. o. A Varsó védelmének szentelt összefoglaló memoárkötet több kérdésre ad magyarázatot.

Tadeusz Tomaszewski – Julian Janowski – Marian Porwit – Aleksander Praglowski – Stanislaw Rola-Arciszewski–Tadeusz Kutrzeba: Obrona Warszawy 1939. Warszawa, 1984.

2 V.ö. az Encyklopedia II wojny swiatowej. Warszawa, 1975. c. kötet megfelelő címszavaival. Általában a Polskie Sily Zbrojnie w drugiej wojnie swiatowej címmel, Londonban kiadott köteteket, melyek 1951-ben, 1954-ben, 1959-ben, 1962-ben, 1975-ben láttak napvilágot.

elérték a Bug folyót (az egykori Curson-vonalat), *július 21-én* a szovjetunióbeli, valamint a megszállás alatt lévő területeken megszervezett egységekből az Országos Nemzeti Tanács rendelete értelmében létrejött az egységes Lengyel Hadsereg. Ugyanezen a napon a Nemzeti Tanács megalakította az ideiglenes kormány szerepét betöltő Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságot. *Július 22-én* bevonultak „az elsőként felszabadított lengyel helységként számontartott" Chelm városkába. Az említett bizottság kiáltványban tette közzé programját, ismertette célkitűzéseit. 1944. *július 26-án* a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság (PKWN) és a szovjet kormány között olyan megegyezés született, miszerint a szovjet és a lengyel csapatok által birtokba vett területeken lengyel (azaz PKWN) kézbe kerül a közigazgatás.

A törvényes lengyel kormánynak (melyet a nyugati hatalmak elismertek, s vele diplomáciai kapcsolatban voltak) az események egyre kisebb mozgásteret biztosítottak. Július végén a szovjet egységek számos helyen elérték a Visztulát s megközelítették Varsó jobb parti – Praga nevű – városnegyedét. A londoni lengyel emigráns kormány és a Honi Hadsereg legfelsőbb vezetése úgy vélte, hogy elérkezett az a pillanat, amikor – a szovjet egységek megérkezése előtt – saját erőből felszabadíthatják a fővárost, ami értelemszerűen lehetővé tette volna az emigráns kormány hazatelepülését. A felkelés sikere – többek között – azt eredményezte volna, hogy a törvényes lengyel kormány birtokon belül fogadhatta volna a szovjet hadsereget, továbbá a szovjet asszisztenciával létrejött un. lublini lengyel ideiglenes kormány létjogosultságát sem indokolni, sem igazolni nem lehetett volna. Ám a szovjet vezetés saját érdekeinek megfelelően viszonyult a kialakult helyzethez. A lublini kormány és saját lengyelországi befolyása érdekében minden lehetséges katonai és politikai eszközt felhasznált. A kérdéses hetekben az idő mindenképpen a szovjet magatartásnak kedvezett. A politikai és katonai helyzet alakulását vizsgálva (elismerve a honi lengyel ellenállás hősi erőfeszítéseinek korszakos jelentőségét) egyértelműen megállapíthatjuk: *a teheráni megállapodástól függetlenül a varsói felkelés győzelmének nem volt realitása.*

A felkelés elkezdésének pillanatában – 1944. augusztus 1-én – a Honi Hadsereg varsói védelmi körzetében 28–29 ezer fő állt rendelkezésre. A létszám később 47 ezerre növekedett. A felfegyverzettek száma 25–28 ezer között ingadozott.[3] A rendelkezésre álló fegyverek zöme a szeptemberi hadjárat idején használt (elrejtett) készletből, a megszállóktól zsákmányolt és ejtőernyőn időnként ledobottakból, továbbá saját készítésűekből állt. Ma már köztudott tény, hogy a felkelők – a németekhez képest – összehasonlíthatatlanul gyengén voltak felfegyverkezve, a fegyver-

3 A varsói felkelés irodalma közül: *Jerzy Kirchmayer:* Powstanie warszawskie. Warszawa, 1973.; *Jan Chiechanowski:* Powstanie warszawskie. Londyn, 1971. (A könyvet 1984-ben Varsóban is megjelentették.) A varsói felkelés tényleges parancsnoka, „Monter" is figyelemre méltó munkát jelentetett meg az egykori harcokról. *Antoni Chrusciel:* Powstanie warszawskie. Londyn, 1948. Sajátos hangvételű gondolatokat olvashatunk *Wladyslaw Bartoszewski:* Dni walczacej Warszawy. Londyn-Warszawa, 1984. c. kötetében. A varsói felkelés napi eseményeit a leghitelesebben ismertető munka minden bizonnyal kiegészíti az eddig publikáltakat. A memoárirodalom részéről: *Jan Rzepecki – Jerzy Kirchmayer – Aleksander Skarzynski – Jan Malachowski:* Genezja powstania warszawskiego 1944. Dyskusje i polemiki. Warszawa, 1984.; L.még: *Leslaw M. Bartelski:* Walczaca Warszawa. Warszawa, 1968.; *Stanislaw Bayer:* Sluzba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945. Warszawa, 1985. Időbeli eligazodásként v.ö.: Kronika wydarzen w Warszawie 1939–1949. Warszawa, 1970. A varsói felkelésről magyar nyelven megjelent munkák közül: *Leslaw M. Bartelski:* A varsói felkelés, 1944. Bp., 1976.; *Zenon Kliszko:* A varsói felkelés. Bp., 1971.; *Stanislaw Komornicki:* Varsó barikádjain. Bp., 1985.; *Lagzi István:* Varsó 63 napja. *Lengyelország,* 1977. 4. szám.; *Kovács István:* Hamuban csillagló gyémánt. Bp., 1988. 275–295. o. A varsói felkelés magyar kapcsolatairól fontos részleteket közölt *Stanislaw Andrzej Sochacki:* Fejezetek a lengyel-magyar fegyverbarátság történetéből. Bp., 1964. 69–123. o. A legátfogóbb munkaként l.: *Godó Ágnes:* Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Bp., 1976. 229–306. o.; *István Lagzi:* Wegierscy zolnierze i polscy partyzanci. Pomoc udzielona polskim partizantom przez wegierskie jednotski wojskowe w lecie 1944 roku. In.: Studia z historii postepowych i internacjonalitycznyh kontaktow wegiersko-polskich. Warszawa, 1978. 99–131. o. A varsói krónika vonatkozásában feltétlenül meg kell említeni a Kronika wydarzen w Warszawie 1939–1949. Warszawa, 1970. c. összefoglalást.

és lőszerutánpótlás sem állt rendelkezésükre. Tüzérséggel, légelhárítással, páncélozott járművekkel a felkelők eleve nem rendelkeztek, a hírközlő és egészségügyi lehetőségeik is korlátozottak voltak. A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy a fegyver- és lőszerellátás eleve katasztrofális volt. Varsó védelmi körzetében a felkelők számára 2–3 napig elegendő készlet állt rendelkezésre.[4] A szűkebb értelemben Varsó térségében lévő német alakulatok létszáma 1944 júniusában: 4 ezer rendőr, 4 ezer SS, 13 ezer fő a Luftwaffe és 15 ezer a Wehrmacht állományából, összesen 36 ezer fő volt. A különböző német objektumokat őrzők számát 4 ezer főben állapították meg. (A felkelés kitörése után jelentős erőkkel erősítették meg a varsói német csapatokat.[5])

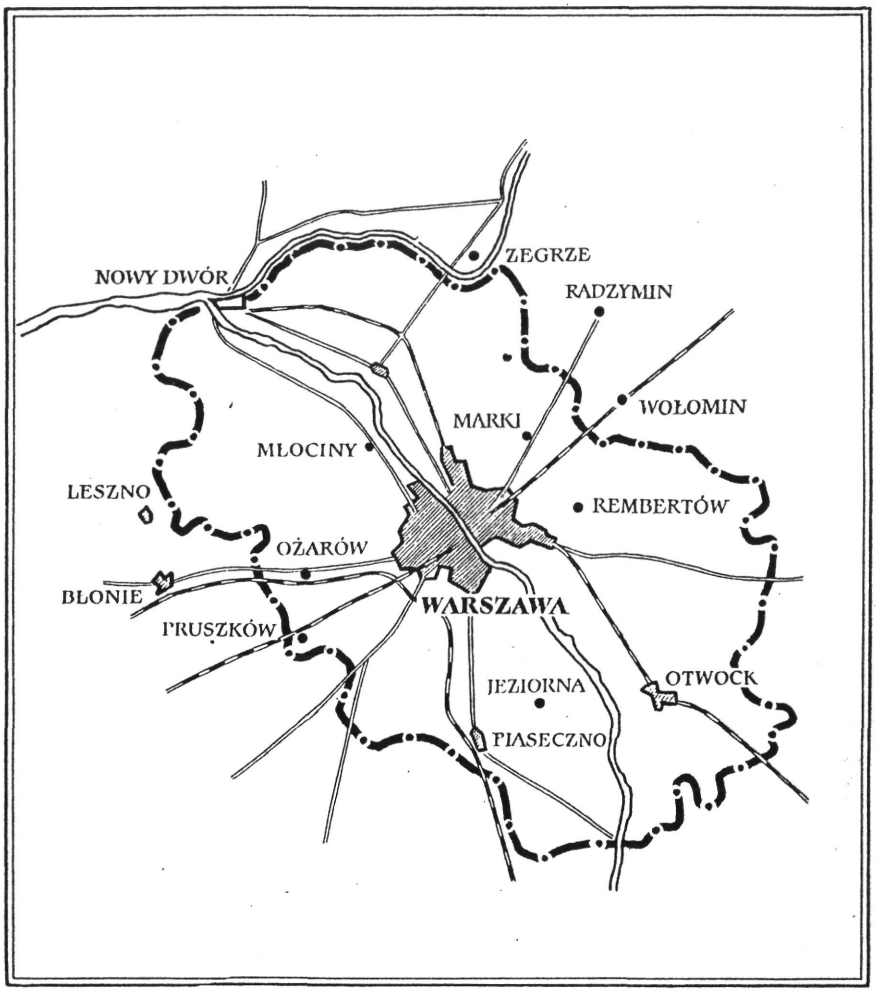

A Honi Hadsereg varsói védelmi körzete a felkelés időszakában
(Kirchmayer: i. m. 138. o.)

4 V.ö.: *Józef Ryszard Szaflik:* Historia Polski 1939–1947. Warszawa, 1979. 131. o.
5 V.ö. *Kirchmayer:* i. m. 139., 157. o.

1944. augusztus 1-jén nem sikerült átütő sikerű támadást intézni a németek ellen. Egyetlen német laktanyát sem sikerült elfoglalni, a stratégiailag fontosnak tűnő okeciei repülőtér is sértetlen maradt. Antoni Chrusciel „Monter" ezredesnek, a harcok tényleges irányítójának elképzelése, miszerint Mokotówban a német objektumokat a felkelés első napján kell megrohanni és megsemmisíteni, kivihetetlennek bizonyult. A felkelők 37 százaléka ugyanis nem volt felfegyverkezve. Bartelski szerint a 32 tisztet és 2170 katonát számláló „Bástya" elitezred tíz ellenséges objektumot rohamozott meg, egyet sem foglalt el, de rettenetes veszteségeket szenvedett. A felkelésben oly fontos szerepet játszó Mokotów városnegyedben öt szétvert század maradt, melyek többsége dél felé, a Kabacki erdő irányába vonult vissza.[6] A postai pályaudvar és a Belváros elfoglalására 13 ezer személyt összpontosítottak, de átütő siker itt sem született. A Visztulán átvezető hidak jelentőségére a felkelés vezérkara láthatóan kevés figyelmet szentelt, aminek végzetes következményei lettek. Az egyetem épületeiben lévő fegyverraktár birtokbavételével, a nagy mennyiségű fegyver és lőszer kiosztásával talán másként alakult volna a felkelés sorsa. Itt is a szervezetlenség okozta a fiaskót.[7]

Bartelski alig vitatható megállapítása szerint „...Monter és törzskara *a felkelést sem hadműveletileg, sem pedig taktikai vonatkozásban nem dolgozta ki részletekbe menően, és így az – sajnálatosképpen –rögtönzések sorozatává alakult át.*"[8] A felkelés első órái, napjai (a látványos kudarcok ellenére) nem kevés optimizmust váltottak ki a lakosságból. A hiányosságokkal azonban eleve számolni kellett. Tadeusz Bór-Komorowski tábornok, az Armia Krajova (Honi Hadsereg) parancsnoka augusztus 1-én sietve tájékoztatta a londoni emigráns kormány elnökét és a főparancsnokot a felkelés kitöréséről. „...kérek sürgősen lőszert és páncélelhárító fegyvereket...közvetlenül az alábbi városi terekre... (....) A Varsó birtoklásáért folyó harc megkezdése miatt kérjük, kezdeményezzék az azonnali szovjet segítséget, kívülről való támadás utján."[9] Bór-Komorowski tábornok a stratégiai realitásokból indult ki, amikor az utóbbiakat kérte elöljáróitól, illetve a kormánytól. A Varsóban lévő német erőket augusztus 3-tól jelentős SS és rendőr, valamint tüzérségi egységekkel erősítették meg.[10] A fővárosba irányított német csapatok – mivel a felkelőknek a Varsóba vezető vasutakat, közutakat nem sikerült lezárniuk – szinte akadálytalanul bekapcsolódhattak a harcokba. A felkelők légi úton való érdemi megsegítésére azonban nem került sor. Az okeciei repülőtérre egyetlen szövetséges gép sem szállt le, mert az német kézen maradt. A „második" repülőtérnek kinevezett Bielany-mező komolyabb gépeket eleve nem fogadhatott. A nagy magasságból mégis ledobott anyagok rendszerint a németek által ellenőrzött területeken értek földet. A felkelés utolsó szakaszában érkezett légiküldemény sem befolyásolta az események alakulását.[11]

A légi úton való segítségnyújtás gondolata hosszú ideig foglalkoztatta nagyhatalmak első számú vezetőit. Roosevelt elnök, Churchill miniszterelnök 1944. augusztus 20-án üzenetükben arra hívták fel Sztálin figyelmét, hogy vajon hogyan

6 V. ö. *Bartelski (1976):* i.m. 45., 46. o.

7 A fővárosban lévő fegyverraktárak vonatkozásában illetékes bizalmi egyéneket sem sikerült mozgósítani, előkeríteni. „Akadt olyan raktárnok, aki egy.... rejtekhelyet a város kellős közepén csak 1947 márciusában fedett fel, 678 angol géppisztolyt és puskát találtak benne, 60 000 lövedékkel." V.ö.: *Bartelski (1976):* i.m. 59. o. A korabeli visszaemlékezések egy része ugyancsak borúlátóan ítélte meg a helyzetet. L.még: *Komornicki:* 9–16. o.

8 *Bartelski (1976): i.m. 51. o.*

9 Uo. 52. o.

10 V.ö. *Bartoszewski:* i.m. 25. o.; *Leslaw M. Bartelski:* Walczaca Warszawa. Warszawa, 1968. 131–132. o.; *Kirchmayer.* i.m. 241–248. o. A felkelők felfegyverzettségére vonatkozóan: *Adam Borkiewicz:* Powstanie warszawskie 1944. Zarys dzialan natury wojskowej. Warszawa, 1957. 34–35. o.

11 L.: *Bartelski (1976):* i.m. 187., 208–209. o.

reagál majd a világ közvéleménye ha a varsói ellenállókat sorsukra hagyják. „Véleményünk szerint mind a hármunknak minden tőlünk telhetőt el kell követni, hogy az ottani hazafiak közül minél többet megmentsünk. Reméljük, hogy Önök ledobják a legszükségesebb lőszert és fegyvert a varsói lengyel hazafiaknak. Ellenkező esetben nem járulna-e hozzá, hogy a mi repülőgépeink az Önök segítségével ezt percnyi késedelem nélkül megtegyék? Reméljük , hogy ezt jóváhagyja. Ennél az idő rendkívül nagy jelentőségű tényező."[12] Churcill bizonyára őszinte aggodalmának adott kifejezést amikor a következőkről értesítette Sztálint: „Olvastam azoknak a varsói lengyeleknek szomorú táviratát, akik tíz nap óta még mindig harcolnak a várost három részre szakító nagy német erők ellen. Könyörögnek, hogy adjunk géppuskát, és lőszert. Nem adhatnánk-e nekik még valami segítséget, miután a távolság Olaszországból igen nagy?"[13] Sztálin augusztus 22-én tájékoztatta szövetségeseit, hogy olyan „...helyzet alakult ki, amikor minden újabb nap nem a Varsó felszabadításáért küzdő lengyeleknek kedvez, hanem a hitleristáknak, akik embertelenül irtják a varsói lakosságot."[14] Sztálin üzenetének utolsó sorai[15] azonban nem felelnek meg a tényeknek. A szovjet hadsereg egységei szeptember 14-én tudvalevőleg birtokukba vették Varsó Visztulán túli városnegyedét, Pragát. De az általuk nyújtott tényleges segítség (repülőgépekről ledobott hadianyag) alig volt több, mint szimbolikus. (Varsót *1945. január 17-én* szabadították fel a szovjet, és a velük együttműködő lengyel csapatok. A lublini lengyel kormány felé tett gesztusként a fővárosba lengyel egységek, az I. Hadsereg katonái vonultak be.[16]

A varsói felkelők 1944. augusztus 1-től október 2-ig tartó napokban végül is érdemi külső segítség nélkül, magukra hagyottan vívták élet-halál harcukat. A szovjet fél magatartására többféle magyarázat van. Az egyik az, hogy a Visztula jobbpartjára menetből felfejlődő, Praga városnegyedet is elfoglaló szovjet (és lengyel) egységek kifáradtak, illetve a főerőket a Visztula–Narew térségbe vonták össze. A Serock–Pultusk–Rozan vonalon való szovjet átkelés ugyanis megnyitotta az utat nyugat felé. Ebből adódóan Varsó stratégiai jelentőssége 1944 szeptemberében szovjet szempontból sokat vesztett jelentőségéből. Chester Wilmot angol történész a szovjet álláspontot vizsgálva arra a véleményre jutott, hogy az „*...általános szovjet stratégiának megvolt rá az oka, hogy jónak lásson egy kis pihenőt a Visztulánál.*"[17] (Kiemelés tőlem –L.I.) Varsót a németek – amint ezt fentebb említ-

12 A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltásai, 1941-1945. II. k. Budapest–Uzsgorod, 1981. 167. o.

13 Uo. 302. o.

14 Uo. 306. o.

15 Uo. 306. o. „Katonai szempontból a kialakult helyzet, mely a németek figyelmét fokozottan Varsóra tereli, ugyancsak igen hátrányos mind a Vörös Hadsereg, mind pedig a lengyelek számára. Ennek ellenére *a szovjet csapatok,* amelyek az utóbbi időben újabb jelentős német ellentámadási kísérletekkel kerültek szembe, *minden lehetőt elkövetnek, hogy megtörjék ezeket a hitlerista ellentámadásokat, és széles fronton újra támadásba menjenek át Varsó alatt. A Vörös Hadsereg bizonyára nem fogja kímélni az erejét, hogy Varsó alatt szétzúzza a németeket, s felszabadítsa Varsót a lengyelek számára."*

16 Az újraértékelt motivációk vonatkozásában l.: Referaty na sesje naukowa „Debrecen–Lublin 1944." Lublin, 1981.

17 V.ö.: *Roberto Battaglia:* A második világháború. Bp., 1966. 289. o. A varsói felkelés megítélése, katonai, politikai megmérettetése tekintetében írt cikkek, tanulmányok, könyvek nagy száma ellenére egyértelmű magyarázatot nem találunk. A Lengyel Munkáspárt részéről a felkelés megindítását az akkori katonai helyzetben hibának, sőt őrültségnek tartották. Úgy vélték, hogy a felkelés politikai céljai a baloldal, azaz a kommunisták ellen irányultak, tehát azok ellen, akik a népi Lengyelországért harcoltak. *Zenon Kliszko:* A varsói felkelés. Bp., 1971. 18. o. A felkelés történetével foglalkozó egyik legkiválóbb – nyugaton publikáló – történész, *Jan M. Ciechanowski* a felkelés megkezdésének időpontjáról a következőket írta: „*...a honi vezetők, amikor a felkelést elhatározták, feltételezték, hogy az oroszok hamarosan elfoglalják Varsót. Nem számoltak viszont azzal, hogy a Vörös Hadsereg egységei a felkelés ideje alatt nem érhetik el a főváros stratégiai pontjait, nem foglalják el Varsót."*

Ciechanowski (1984).: i.m. 404–405. o. Varsó jelentőségének megítélésénél figyelembe kell venni azt is, hogy 1944 júliusában–augusztusában német részről a Warka térségében kialakított szovjet hídfő és a Varsótól–Modlintól északra lévő átkelőpontok kerültek a figyelem középpontjába, miután a Varsóért folytatott harc augusztus 4-én és 5-én, ideigle-

tettük –1945. január 17-ig tartották, ennek a „lemerevedés"-nek súlyos ára lett. Így a Varsóval kapcsolatos szovjet elképzelések végül is nem nélkülözték a stratégiai előrelátást.

A felkeléshez való szovjet viszonyulásnak volt egy *perdöntő politikai vonatkozása* is. Sztálinnak ugyanis nem volt érdeke, hogy a felkelés győzzön, hogy Varsóban visszaálljon az alkotmányos, 1939. szeptember 1. előtti állapot, esetleg a londoni emigráns kormány áttegye székhelyét az önerőből felszabadult Varsóba. Érdeke egyértelműen az volt, hogy az 1944. július 21-én megalakult, *„Moszkvára orientált"* Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságot (PKWN), majd az ebből a formációból létrejövő ideiglenes kormányt ismerje el, azt támogassa. A teheráni konferencián – többek között – Lengyelország *is* szovjet érdekszférába került. Ebből adódóan érthető meg az angol kormány (Churchill) felemás magatartása és a szovjet kormány (Sztálin) hajthatatlansága, ha Lengyelországról volt szó.[18]

A felkelők 63 napos hősi – egyenlőtlen – harca nem érte el eredeti célját." A felkelés húszezer katonája áldozta fel életét a városért. Kétszázezer család siratta legkedvesebbjeit, és öltött gyászruhát. Mégis mindenki büszke volt és maradt arra, hogy részt vett a felkelésben."[19]

*

A varsói felkelésnek köztudottan *magyar* kapcsolatai is voltak, a részletekről több szerző írásaiból tájékozódhatunk.[20] A magyar egységeket a felkelés miatt a 9. német hadseregtől elvont csapatok részbeni pótlására vezényelték Varsó térségébe. A mintegy 30 ezer fős II. magyar tartalékhadtest *Vattay Antal* altábornagy parancsnoksága alatt fokozatosan (és egymástól elszigetelten) foglalt el új állást. Varsótól nyugatra, északnyugatra és délre az 5., valamint a 12. hadosztály *védelmi* és *biztosító,* a 23. hadosztály *vasútbiztosítási, partizánelhárító* feladatokkal bízatott meg. Az 1. lovashadosztálynak Grójecben a IV. SS páncéloshadtesttel kellett

nesen, a németek javára eldőlt. Szovjet részről – politikai, stratégiai meggondolásból – 1944-ben kíséreletet sem tettek Varsó elfoglalására. Ciechanowski szerint „... nem helyes az a feltevés, miszerint Varsót a szovjetek csak azért nem foglalták el, mert a lengyel függetlenség központjának pusztulására törekedtek. Az viszont igaz, hogy augusztus 4-én és 5-én csatát vesztettek Varsóért." Uo.: 405. o. A londoni emigráns lengyel kormány nyugati haderejének egyik legtekintélyesebb tábornoka – Wladyslaw Anders – is kritikával illette a varsói felkelés kirobbantóit: *„A katonát nem érti a varsói felkelés célját, célkitűzéseit. Nálunk senki nem kételkedett abban, hogy a bolsevikok – állandó ígéreteik ellenére – segítenek a fővárosnak. Ebben a helyzetben a történelemben tapasztalt példátlan hősiesség ellenére Varsó elhhalálra* (azaz vereségre– L.I.) *van ítélve. A felkelés kirobbantását súlyos bűncselekménynek tartjuk és kérdezzük, ki felelős ezért?"* Az ma már köztudott, hogy Anders tábornokot a varsói felkelés híre meglepte s a függetlenségi harc vonatkozásában azt a legnagyobb szerencsétlenségnek minősítette. Úgy vélte, hogy a felkelésnek a legkisebb esélye sem volt a győzelemre. Anders megfogalmazásában *„...a varsói felkelés kirobbantására kiadott parancs az adott pillanatban nemcsak felelőtlenség, hanem kifejezetten bűntény volt."* Uo.: 424. o.

18 Benes emlékiratában írt, hogy a teheráni konferencián (1943. november 28–december 1.) döntöttek Németország és Közép-Kelet-Európa befolyási övezeteinek felosztásáról. „Lengyelország és Csehszlovákia, Románia és Magyarország, valamint Jugoszlávia szovjet zónába került. Ezt akkor senki nem mondta nekünk, sem hivatalosan, sem nem hivatalosan. Csak közvetve tudtuk meg nem sokkal később, a Szlovák Felkelés során... amikor úgy éreztük, hogy bizonyos nehézségek merültek fel a brit és amerikai részről a felkelésnek nyújtandó segítséggel kapcsolatban." *Dr Eduard Benes:* Memoirs. From Munich to New War and New Victory. Boston, é.n., 264. o.

19 *Bartelski (1976):* i.m. 264. o.

20 L.: *Godó:* i. m. 229–346. o. Fontos adalékokat találhatunk még: *Józef Kryczkouski, („Szymon"):* Konspiracija i powstanie w Kampinosie 1944. Warszawa, 1961. József Kryczkowski visszaemlékezésében részletesen szólt a „magyar kapcsolatokról". V.ö.: *Józef Kryczkouski:* Wspomnienie. Warszawa, 1975. (Lagzi István gyűjtése.) *Jan Stepien:* Pertraktacje z Wegrami...Kierunki, nr 31. 1977. VII. 31., 1., 6. o.

A mokotówi lengyel–magyar megbeszélésekről lásd Stepien újabb adalékát: Raz jeszcze o rozmowach polsko-wegierskich w czasie powstania warszawskiego. *Wojskowy Przeglad Historyczny,* 1990. Nr: 3–4., 254–255. o.; *Lagzi István:* Magyar katonák Losicében. Adalékok a II. világháború alatti magyar–lengyel kapcsolatokhoz. *Napjaink,* 1978. 9. szám, 22–24. o.; Adatfeltárás vonatkozásában az egyik legfontosabb forrásként l.: *Sochacki:* i.m. 69–129. o.

együttműködnie. Ám „a parancsnok fő törekvése az volt, hogy minél előbb hazavigyék csapataikat."[21]

A hadtestparancsnokságot 1944. augusztus 22-én, Grodziskban az egykori varsói katonai attasé, *Lengyel Béla* altábornagy vette át, ezzel lengyel részről felélénkültek az un. „magyar kapcsolatok".[22] (A Honi Hadsereg, valamint a Parasztzászlóaljak (Bataliony Chlopskie) részéről már korábban a keleti lengyel vajdaságokban felvették a kapcsolatot a magyar egységekkel, tőlük fegyvert, lőszert, híranyagot, olykor gyógyszert és élelmiszert kaptak. A magyar egységek ott tartózkodása idején a helyi lakosság biztonságban érezhette magát.[23]) A Varsó védelmi körzetben tevékenykedő ellenállóknak elsősorban *fegyverre, lőszerre, egészségügyi felszerelésre,* a németekkel kapcsolatos *információkra,* a magyar csapatok által nyújtható *előnyökre* volt szükségük . Egyének, csoportok átállását határozottan nem szorgalmazták.[24]

Az 5. tartalékhadosztály szálláskörzetében – Wilanów–Piaseczno–Góra Kalwaria – a magyar egységek jelenlétének értéke felértékelődött. A Varsótól délre, délnyugatra vezető utakon közlekedni általában csak akkor volt lehetséges (amennyiben ellenállókról volt szó), ha azokat magyarok ellenőrizték. A varsói felkelés tényleges irányítója, „Monter" tábornok 1944. augusztus 23-án keltezett jelentésében elismerően írt a magyar egységek viselkedéséről, 24-én arról tett jelentést, hogy „... a Piaseczno és a kabacki erdő térségében tartózkodó magyar egységek igen jóindulatúak a Honi Hadsereghez."[25] A magyar egységekről alkotott *lengyel* vélemény a következő hetekben sem változott meg. Az alább közölt *Naplóból* tájékozódhatunk a Varsó határában lévő egyik m. kir. honvéd egység egy tagjának hétköznapjairól, az őt, és környezetét foglalkoztató gondokról.

A napló a II. tartalékhadtest 5. hadosztály 52. gyalogezred III. zászlóalj kötelékében tevékenykedő távbeszélő (híradós) szakasz, tágabb értelemben a zászlóalj történetének értékes dokumentuma, ugyanakkor a magyar egységek helyi lakossággal kialakított kapcsolatai vonatkozásában is jelentős adalékokkal bővíti ismereteinket.

21 *Godó:* i.m. 249–250. o. V.ö.: *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Budapest, 1990. 289–290. o.

22 *Godó:* i.m. 264. o.

23 V.ö.: *Sochacki:* i.m. 87–117. o. *Lagzi* (1978): i.m. 22–24. o.

24 *Sochacki:* i.m. 114–115. o. L. még: *Lagzi István:* Magyar katonák és lengyel partizánok. *Élet és Tudomány,* 1974. VII. 19. 1347–1351. o.

25 *Godó:* i.m. 286. o. Tájékoztatásul l.: *Eötvös József:* 1944. évi lengyelországi emlékeim. Visszaemlékezés. Budapest, 1982. (Lagzi István gyűjtése.)

Stanislaw Kopf: Sto dni Warszawy. Warszaawa, 1977. 24–55. o. *Leslaw M. Bartelski:* Na Mokotowie 1939–1945. Warszawa, 1971.; *uő.*: Walczaca Warszawa, 1983. *Sochacki* példaértékű munkájában a magyar katonai egységek által nyújtott segítség több epizódját említette meg. „A magyar egységek által nyújtott magyar segítség szép példája volt az is, hogy a lengyel egységeket a magyar vonalakon átengedték. Ezt igazolja a következő epizód: 1944. augusztus 14-én az »Okon« Roman Trzatska-Kotowski őrnagy parancsnoksága alatt álló, 450 főt számláló alakulat Puszcza Kampinowskából elindult, hogy Varsóba menjen. Menet közben, Mosciska faluban, az oszlop magyar biztosító őrsbe ütközött. A magyarok, amikor megmagyarázták nekik, hogy felkelőkkel találkoztak, állásaikon át szabad utat engedtek az alakulatnak. (...) Említésre méltó az is, hogy a magyar katonák eltitkolták a német hírszerzők előtt a lengyel alakulatok mozdulatait, a németek hadmozdulatairól pedig értékes felvilágosításokat adtak a lengyeleknek, és figyelmeztették őket a felkelők ellen irányuló akciókra. Hogy ez a megállapítás ne hangozzék üres szónak, ide iktatjuk (Mönter) ezredes, Antoni Chrusciel augusztus 23-án kelt, 25. számú helyzetjelentésének egy részét: »A Mokotówtól délnyugatra elhelyezett magyar egységek nagy jóindulatot tanúsítanak a lengyel lakossággal szemben, figyelmeztetik őket és nem akadályozzák meg akcióikat.« Az ugyanaznap kelt 26. számú helyzetjelentés hasonló tényről emlékezik meg: »Magyar értesülés szerint a német hadsereg alakulatai a Sluzew–Wilanów vonalon készülnek Varsó ellen.« Ez az értesítés tette lehetővé, hogy a lengyel alakulatok a német támadással szemben a védelmi intézkedéseket idejében megtegyék." *Sochacki* (1964): i.m. 114–115. o.

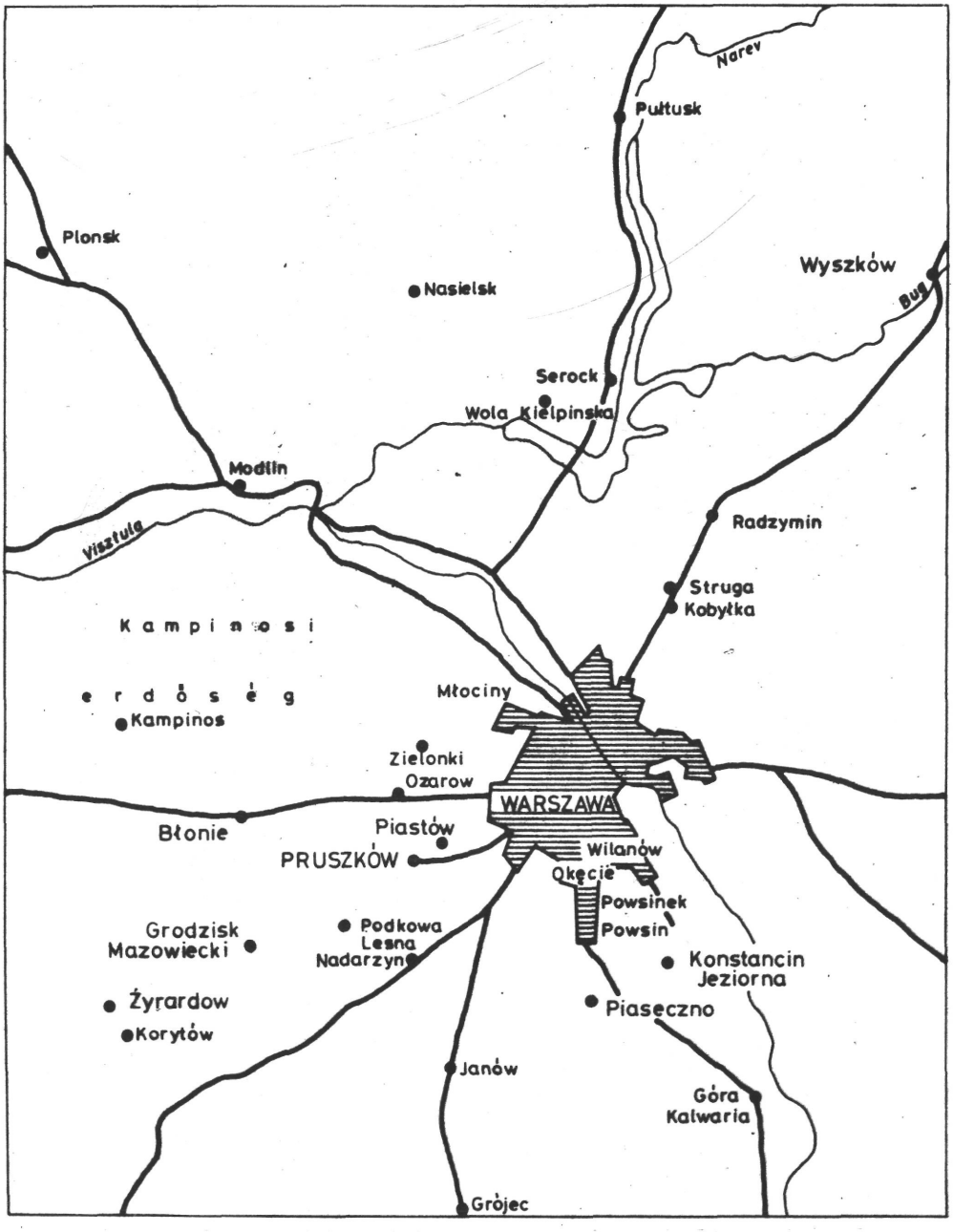

A lengyel főváros környéke, ahol 1944 nyarán és őszén magyar egységek is megfordultak

Isten segítségével 1944. IX. 17-én
lett átírva egy másik könyvből (füzetből – L. I.)[26]

1944. VIII. 17-én.

Éjjel 1. órakor volt ébresztő, ami bizony szokatlan és kettőkor indulás a modlini úton, irány Dél-Varsó, védőállás. Szép helyeken mentünk keresztül, erre már nagyon szép a vidék, úgy hogy a menet nagyon jól megy, az idő nagyon jól telik mert az ember bámészkodik a tájon. Sok folyón jöttünk keresztül[27] (Narew, Bug, Visztula), a hidak mindenhol ép állapotban voltak, bár az is igaz, hogy alá voltak aknázva. De ott állt ám az őrszem is, hogy avatatlan kezek nehogy hozzá nyúljanak és a levegőbe repítsék idő előtt. Amint a Visztula hídon átértünk már minden csupa lövészárok és drótakadály, már fel vannak készülve az esetleges támadásra. Már amint látom erre voltak is olyan könnyebb harcmozdulatok. A rossz hírek szerint nem valami jó helyre visznek bennünket. De mi nem értünk még oda, nem hiszünk senkinek, mert már amióta kint vagyunk bizony nagyon sokat csalódtunk.

Hát amint a vidék mutatja nem a legjobb hely, mert minden út le van zárva drótakadállyal, úgy hogy arra nem tud senki se közlekedni, és máskülönben sem barátságos a vidék.

Amúgy viszont szép helyeken járunk.

Említésre méltó például Modlin[28], melyen szintén a Visztula folyik keresztül. Nagyon szép a part részlet, a vízen még hajókat is láttunk.

Benn a városban láttunk egy pár kilőtt harckocsit, persze oroszokat, vitték a németek, Németországba.

3/4 11 órakor elértünk egy kisebb községet, ahol éjjelre is maradtunk. A mai nap 20 kilométert tettünk meg végig kemény talajon és bizony az ember nagyon kikészült, különösen a lába. Annál édesebb lett az éjszakai pihenés, egy kis szobában aludtam a gazdámmal együtt szalmán. De nagyon jó hely volt, egy szép kislány is volt a házban, csak nem tudtunk vele beszélni, sem én, sem a gazdám. Korán feküdtünk le, mert reggel továbbmenet.

1944. VIII. 18-án.

Reggel 4^{h}-kor volt ébresztő. A menetből megint egy más feladat lett, méghozzá egy erdő átfésülése, amit német jelentés szerint 3000 felkelő tart megszállva.[29]

A németeknek tegnapelőtt (a felkelők) kinyírtak két századnyi erőt, igaz hogy most jön az egész 52. gy. (alog) e. (zred), tehát vagyunk elegen ahhoz, hogy ne kelljen félni.

Nagyon nagy a készültség, úgy hogy az R/3-mat is háton vitték a fiúk. Nagyon homokos volt a vidék. Az egész móka eredmény nélküli volt, úgy látszik megszimatolták, hogy jövünk és még időben meglógtak.

26 A napló 15x20 cm nagyságú, keményfedelű, kockás füzetbe lett átmásolva, terjedelme 67 oldal. A kézzel írt naplóban az olvasást zavaró helyesírási hibákat, szavak össze- és különírását, stb. kijavítottuk. A szöveget a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően közöljük. A szövegben – néhány értelmetlen, vagy értelemzavaró szó kivételével – változtatásokat nem eszközöltünk.

27 A II. magyar tartalékhadtest 5. hadosztályának részét képező *lévai 52. gyalogezred* 1943. szeptember 14-én indult el a keleti frontra (l. a napló szeptember 14-i részét), a Minszk–Baranowicze–Breszt vonal különböző szakaszain elsősorban vasútbiztosítási feladatokat látott el. 1944. június végén az ezred átkelt a Bugon és Biala Podlaska nevű helysége vonult vissza. Janów Podlaski helység határában a Bugon átkelő szovjet csapatokkal vívott ütközetben elvesztette személyi állományának közel 50 százalékát. Innét a Narew folyó mentén nyugati irányba vonult vissza. A modlini erőd mellett épített hídon átkelve került a Visztula bal partjára.

28 Modlin a Narow torkolatánál épült Visztula menti, stratégiai jelentőségű település, a lengyel főváros „északi bástyája".

29 A Varsóba vezető lehetséges útvonal szerint a kampinosi erdő keleti részének egy részletéről van szó. Az ellenállás kampinosi vonatkozásairól l. *Józef Krzyczkowski*: Konspiracija i powstanie w Kampinosie 1944. Warszawa, 1961. c. kötetét. A szerző maga is személyes kapcsolatba került a térségben lévő, illetve átvonuló magyar huszár és gyalogos egységekkel.

Napló Varsó határából

[illegible] szigetségével

1944. IX. 17-én Celatern egy másik könyvből:

1944. VIII. 17. én

Éjjel 1. órakkor volt ébresztő ami bizony nakatlan
és kettőkor indulás Modlini uton irány Varsó déli
védő álásba, szépheljen [illegible] [illegible]
erre már nagyon szép a [illegible], egy [illegible]
az nagyon jól [illegible] az idő nagyon jól [illegible]
az ember el [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] Bug. [illegible] [illegible]
a hid minden hol ép ála[illegible] [illegible], igaz
hogy minden hol alá aknázva minden hid de [illegible]
az örnem is ne hogy avatatlan kezek nyulyanak
hozzá és levegőbe repetrék meg idő előt.
amint a hidon átértünk már minden [illegible]
lövész árok és drót akadály, már fel vannak
készülve az eset leges tó[illegible], már amint látom

A napló első oldala

Egész nap semmit sem ettünk, csak reggel feketét ittunk és azzal voltunk egészen estéig. Nagyon sok ember kidőlt a sorból, mert nem bírták már a nagy homokot. Este 6^{h}-kor elértük Varsó külvárosát, itt szállásoltunk el. Az egész falu tele volt menekültekkel és így csak sátorban tudtunk aludni a gazdámmal együtt. Az egész faluban jól öltözött nők voltak, de bizony férfi az nagyon kevés volt, mind elment felkelőnek a városba, be Varsóba.

1944. VIII. 19-én.

Reggel 4-kor ébresztő, 5h-kor indulás a mai menetcélig. Rákerültünk a lublini műútra s azon mentünk tovább, elértük Varsó szélét, letértünk a műútról és körül a város szélén meneteltünk. Bizony szomorú kép tárult szemünk elé, mert mindenhol csak menekülés, menekülés ki a városból, de csak a nők, a férfiak azok már nem jöhetnek ki, azok már halálra vannak ítélve, a házak mind össze vannak lőve, sok felgyújtva. Csináltam pár felvételt. Később egy villanegyedbe érve megálltunk, mert nem jó úton jöttünk. Erre még nem lehet menni, mert a felkelők keze alatt van, és nem az a feladat hogy megütközzünk velük, hanem a célt kell ma elérni. Hát bizony nagyon szomorú emlékek fognak ehhez a naphoz fűzni, mert mindenhol szana-széjjel halottak hevertek, csak úgy bűzlött az utca, mert bizony valószínű, hogy már egy pár napja ott hevernek.

Nagyon szép villák voltak ott, de mind úgy össze volt lőve, hogy azt leírni nem lehet. Egy villába be is mentem, telé volt drága bútorokkal, de mind össze volt törve. A gazdám egy gumilepedőt szerzett, amit egy másik lepedővel együtt el is hozott magával. Mi a végcélt 3h-kor értük el. Varsótól délre. Wilanów mellett lévő községben szállásoltunk el. A gazdám egy szobában aludt Tátrai fhgy. (főhadnagy) úrral. A szakasz a szemben lévő pajtában aludt. Parancs jött, hogy fegyverét senki el nem hagyhatja egy percre sem, mert minden kéz erre vár, nem lehet senkiben sem megbízni.

Volt egy nagyon kövér nő, aki beszélt németül, mert kint volt Németországban 2,5 évig, ezzel beszélgettem, de aztán a nőci nagyon szerelmes lett belém, muszáj volt abbahagyni a beszélgetést mert esetleg rosszra vinné a dolgot.

Már szinte ő udvarolt nekem, a fiúk már mérgesek voltak, hogy miért nem csinálok vele valamit, de nem. Én amit megígértem otthon, azt be is tartom. Csak azért beszélgettem vele, mert jól lehet tőle tanulni németül.

1944. VIII. 20-án István Király

8-kor keltem fel. Otthon ma búcsú van, de azért én is megtartom. Délelőtt levelet írtam. Az ebéd húsleves, törtburgonya dinsztelt hússal és mákos tészta. Délután 5-kor misére vonultunk, ami egy nagyon szép templomban volt megtartva Wilanówban. (...)

Egy nagy kórház is van itt a szomszédságban, ahol többnyire civilek feküsznek, kiket Varsóból hoztak ide ki. Láttam egy nőt, akinek egy lába sem volt.

A Mise után nótaszóval jöttünk vissza a szállásra. Mindjárt nekiálltam palacsintát sütni. Volt az udvaron egy kis összejövetel, egy kis tánc, de én nem táncoltam, nem engedte meg a lelkiismeretem.

10-kor feküdtem le. Éjjel nagyon nagy volt a harci zaj, jöttek az orosz gépek egészen alacsonyan. A légvédelem lőtte őket, de eredménytelenül.

1944. IX. 21-én. (Értelemszerűen *VIII. 21-én*)

Ma úgy volt, hogy megyünk védőállásba, de változott a parancs, és így az 52. ezred II. zászlóalja lett bevetve. Mi meg tartalékban maradtunk. Varsóban nagyon nagy harcok lehetnek, mert minden ég körös körül.[30]

30 A kialakult helyzetre utalt a Honi Hadsereg parancsnoka, Tadeusz Bór-Komorowski tábornok Londonba küldött jelentése: „Az óváros térségében a helyzet komoly. A készlet kifogyóban van. A katona kimerült. A Kampinosból Zoliborzon keresztül érkezett egységek megsemmisültek. Az ellenséges repülőgépek reggel 6 órától bombáznak." A Wilanówhoz közeli városrészt a németek tankokkal és páncélozott járművekkel támadták. *Sadyba* egy része lángokban állt. V.ö.: *Bartoszewski* i.m. 114. o.

A civil nép mind a pincében alszik, mert félnek az aknától és a bombázástól, este 9 óra felé jönnek batyukkal, karjukon kisgyerek. Hát nagyon szomorú látvány, de hát így van az, ha egy pár meggondolatlan ember felkelésre buzdítja a népet. Most az a sok ártatlan is szenved miattuk.

1944. VIII. 22-én.

A mai napon tropára ment a tollam is. Civilek azt beszélik, hogy egy pár nap múlva már oroszok lesznek ebben a faluban is, hát amint a harci zaj tudatja, lehet hogy bekövetkezik idő előtt.

Nagyon nagy tűzijáték volt az este, és szóltak az ágyúk, géppuskák. Olyan zaj volt, mint otthon a búcsúban szokott lenni. Nagy a repülőtevékenység.[31]

1944. VIII. 23-án.

Egész nap eseménytelen. Rengeteg a menekülő, a városból szöknek ki Már Wilanów is ég, onnan is jön a nép, pedig ez hozzánk egy kilométer. A menekültek szerint bent a városban már nincs élelem. Az oroszok este hangszóróval üzentek a folyó túlsó oldaláról a német katonáknak, hogy ne harcoljanak, hanem dobják el a fegyvert. Hát ez mind a propagandához tartozik. Az éjjel nagyon lőttek az oroszok.

1944. VIII. 24-én

A mai nap vette át a gazdám a segédtisztséget, mert Marosi hdgy. (hadnagy) kórházba ment.[32]

Ma délelőtt már volt kiképzés is, ami szomorú dolog, hiszen tőlünk nem messze már oroszok vannak, állandóan lőnek aknavetővel. De hát a kapitány úr parancsa: rendes laktanyarend kint a (olvashatatlan szó – L. I.), hát ez nagyon fontos a fronton. Én nem járok gyakorlatra. Este 9-kor belőttek a faluba a sztalin orgonával, ezzel köszöntötték fel Kádár fhgy. urat.

1944. VIII. 25-én.

Egész nap eseménytelen. A harci zaj növekszik, Varsót állandóan lövik.

1944. VIII. 26-án.

Hát amint veszem észre, Varsóból a felkelőket kiverni nem lehet egyhamar, mert állítólag olyan erdőkben vannak mint mi voltunk Debe-n, és bizony onnan nem egyszerű dolog ám vakon neki rohanni és kiverni.[33]

A gazdám este átment a körletbe, hogy megvizsgálja. Nagyon mérgesen jött vissza, mert a Csavar nem volt otthon, hanem egy nőnél volt, másnap jelentett, keresni kellett a hadnagy úrnál. Hát csak úgy mellékesen megjegyzem, hogy bizony nem szép amit csinál, otthon van felesége és két gyereke, családja, ő meg itt kurvázik.

31 A varsói felkelés egyik sorsdöntő napján – augusztus 22-én – Zoliborz városnegyedében, az Óvárosban (a citadella környékén) voltak heves harcok. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 116–117. o.

32 Az 52. ezred III. zászlóaljának parancsnoka Harkay László volt, a napló szerzője a *zászlóalj-segédtiszti* beosztás átvételére utalt.

33 *Debe* a Narew jobb partján, a kampinosi erdőség legkeletibb részén lévő település.

1944. VIII. 28-án.

Legújabban 5-kor van ébresztő.
Rendes foglalkozás van elrendelve. Én nem járok foglalkozásra, mert mindig főzök, ma is volt törtburgonya pörkölttel. Egész délután a gyerekekkel töltöttem az időt, úgy szeretnek, mindig a nyakamon lógnak. Este felé nagy bombázás volt Varsóban.

1944. VIII. 29-én.

Reggel 1/2 7-kor ébresztő. Mindenki azt beszéli, hogy elmegyünk innen, hát majd meglátjuk. Az ebéd nokedli és pörkölt.
Egész nap eseménytelen.

1944. VIII. 30-án.

Éjjel volt egy kis harci zaj, de minket nem érintett a dolog, mert úgy van, hogy minket nem bántanak a felkelők, hisz azt tartják, hogy a lengyel-magyar barátság még most is fent áll.
Volt egy eset, mielőtt mi ide jöttünk Varsó környékére. A huszárok előbb itt voltak és a feladatuk az volt, hogy egy utat kellett lezárni. Éjjel meg jöttek a felkelők és a parancsnokuk szabályosan kért a huszár őrnagytól engedélyt, hogy ő bevonulhasson csoportjával Varsóba. Mindenkinél öreg, rossz pisztolyok és puskák voltak. Az őrnagy nem tudta mitévő legyen, telefonon megkérdezte a hadosztályt, hogy mit csináljon, erre ő azt a parancsot kapta, hogy menhetnek, de ne azon az úton ahol ő (az őrnagy) van megbízva. Az utat kikerülték és mentek Varsóba.[34]

1944. VIII. 30-án.

Éjjel riadó volt, mert a felkelők ki akartak törni a városból, de mivel erős ellenállásba ütköztek, hát visszavonultak. Volt is olyan harci zaj, szaladgáltak a harckocsik. Olyan zaj volt már, hogy azt hittem, hogy be vagyunk kerítve, mindez éjjel 1/2 2-kor volt.
Reggel 5-kor indulás vissza Varsó felé, de nem arra, amerre jöttünk. Nagyon rossz volt nézni a civil népet, mikor a falut elhagytuk, mert sírtak, hogy most mi lesz, jönnek a németek és felgyújtják a falut. Legnehezebb búcsúja a Csavarnak volt, ott kellett hagyni a nőt, az meg az egész szakasz előtt megcsókolta, hát nem szép dolog volt, mondhatom. A menet egy műúton ment végig, mellette villamosvágány volt.
Az úton végig a nép kenyeret árult cigarettáért. Sok községen mentünk keresztül, mind tele volt varsói menekültekkel.
9-kor elértük Piaseczno várost, itt volt a hadosztály, és mi egy kastélyba lettünk elhelyezve. Tátrai és a gazdám egy szobában aludtak. Van víz, fürödni is lehet, csak az idő nem alkalmas rája.

1944. IX. 1-én.

Egész nap eseménytelen, hisz a többi kiment valami gyakorlatra, mi meg a Zsigával bent aludtunk. Délután megcsináltunk egy kis lekváros tésztát az uraknak. Találtunk 10 kg lekvárt egy szilkébe (?), azt el is hoztam. Este megjött a posta, szomorú hírt hozott, az öcsém is bevonult katonának.

34 V.ö.: *Krzyczkowski:* i. m., *Godó:* i.m. 279–286. o. Szinte azonos esetről tett említést Józef Krzyczkowski is. L.: *István Lagzi:* Wegierscy zolnierze i polscy partyzanci. Pomoc udzielona polskim partyzantom przez wegierskie jednostki wojskowe w lecie 1944 roku. In: Studia z historii postepowych i internacionalistycznyh kontaktów wegiersko-polskich. Warszawa, 1978. 110–111. o.

1944. IX. 2-án.

Egész délelőtt levelet írtam, legalább volt egy kis foglalkozás az én részemre is. Az ebéd húsleves és káposzta volt, de finom. Délután lefeküdtem aludni egy kicsit, de nem tudtam aludni, így felkeltem és kimentem a kertbe. Itt volt egy kislány, aki tudott németül beszélni, ezzel beszélgettem. Érdeklődtem, hogy milyen életük volt a háború előtt. Ő egy tanult kislány, van vőlegénye, de kivitték Németországba munkára, és bizony már 5 hónapja nem kapott tőle postát. Persze én is megmondtam hogy nős ember vagyok. Ezután még szívesebben beszélgetett velem. Szombat este oda hívott az ablakhoz és egy nagyon szép virágcsokrot adott. Azt mondta, hogy holnap ünnep, és legyen nekünk is virág az asztalon.

Este mindig 10-11-kor megyünk aludni, mert van villany és ezt mi kihasználjuk.

1944. IX. 3-án.

Egész délelőtt gramofonoztunk, jó lemezek vannak. Ebéd után átmentem a házba beszélgetni a kislánnyal és az öccsével, a Tasekkel.[35] Nagyon esett egész délután. (...) Ma újra megnyílt a tiszti étkezde már a főzésről is le van a gond.

1944. IX. 4-én.

Voltam ma a vonatnál, onnan kocsival mentünk. Az úton egy fiatal hölgy felkérezkedett a kocsira, és nagyon sokat mesélt: ő a Visztula túlsó partjáról lógott meg, hogy ott már oroszok vannak és nagyon rosszul bánnak a civilekkel, elszedik minden értéküket, még a gyűrűt is lehúzzák az ujjakról, az órát is leszedik a kezekről.[36]

Visszafelé jövet látjuk, amint Varsót egyszerre valami 30 gép bombázta. Már egy teljes hónapja ég a város.[37]

1944. IX. 5-én.

Semmi különös esemény nem történt azonkívül, hogy egy pár gép ellátogatott errefelé.

1944. IX. 6-án.

Tegnap este posta érkezett, de sajnos nagyon vékonyan, mert három napi postánk elégett, lelőtték a gépet Szlovákia felett.

Délután megpucoltunk egy libát amit a főhadnagy úrnak a vonattal hoztak az emberei.

Kint a vonatnál egy esztergomi embert agyonvert egy lengyel manusz fejszével. Hát a baka volt az oka mindennek, mert betört a lakásba, lődözött, persze be volt rúgva, később a polgár feleségén erőszakot akart venni, akkor vágta fejbe a lengyel...most le van tartóztatva. Szakács Imrének hívták a katonát.

35 A Tasek (Staszek) a Stanislaw becézett változata.

36 A szovjet hadsereg által felszabadított, illetve megszállt területeken egyaránt nem kevés garázda cselekedetet hajtottak végre. A fosztogatás, a nők megerőszakolása – néhány kivételtől eltekintve – nem tartozott a súlyosabb vétségek közé. Az előbbieket maga Sztálin is a jelentéktelen „kilengések" kategóriájába sorolta: „... egy katona, aki ezer meg ezer kilométereket tört előre tűzön-vízen át, igenis a kedvét töltheti egy nővel, vagy elemelhet valami apróságot." *Siegfried Kogelfranz:* Jalta öröksége. Az áldozatok és akik megúszták. Bp., 1990. 23. o.

37 A németek Varsó egyik főutcája, a Jeruzsálemi fasor ellen intéztek nagy erejű bombatámadást, ezt észlelte a napló szerzője. *Bartoszewski:* i.m. 186. o. Krystyna Krasniewska visszaemlékezése szerint az Óváros (Starówka) eleste után a németek szisztemetikusan rombolni kezdték a Powisle nevű, a Visztula partján lévő városrészt. „Alacsonyan szálló repülőgépek néhány támadás után megsemmisítették, felégették -- többek között -- a mi házunkat is. Az utolsó három-négy napból (szeptember 2–4.) a tűzre, főleg a tűzre emlékszem." Uo. 185. o. Maria Straszedwska, a „Biuletin Informacyny" szerkesztőségi titkára szeptember 4-én következőket vetette papírra: „...a helyzet reménytelenül rosszabbra fordult. Hajnaltól a németek újból összpontosított támadást intéztek a Belváros (Śródmiescie) északi része ellen." Uo. 185. o.

1944. IX. 7-én.

Sajnos a liba ma elfogyott, pedig finom volt reggelihez egy kis libahús. Az idő már kezd nagyon hűvös lenni. Egész nap tétlenül telik el.

1944. IX. 8-án.

Ma megint egy ünnepre ébredtünk, Kisasszony napra. Délelőtt Mise volt, de én nem voltam. Dinnyét ettem, de nem olyan volt mint a hazai. Délután lefényképeztem a géppuskás szakácsokat, és ki is vittük őket a városba.

1944. IX. 9-én.

Mindenki azt beszéli, hogy már jönnek a vagonok értünk. Kosztunk az tűrhető, nem panaszkodhatunk rája.

1944. IX. 10-én.

Későn keltünk fel. Nagyon nagy a harci zaj, nagyon nagy a légitevékenység. (...) Később Misére mentem, ami házi kápolnában lett megtartva.

Úgy volt hogy, ebéd után kimegyek a városba a fényképészhez, de jött a riadó és 20 perc múlva már menetben voltunk, vissza a város felé, a régi helyünkre. A község neve Powsinek. Nagyon sok civillel találkoztunk az úton, mind menekül ki a városból. Nagyon sajnálnak bennünket, hogy éppen minket visznek ki a vonalba, pedig hát még egy kilométert a vonal mögött voltunk, tartalékban.

Ugyanazon a helyen szállásoltak el, ahol előzőleg voltunk. De szomorú látvány tárult elénk amikor a községet elértük, mert bizony sok ház már le volt égetve.

Kihirdették a faluban, hogy fél óra múlva mindenki hagyja el a falut, mert aki nem hagyja el, annak a háza fel lesz gyújtva.

Az oroszok egész jól működnek, mert bizony az ablakok mozognak a légnyomástól.

Ezredes úr parancsa hogy vigyázzunk, mert ejtőernyősökkel kell számolni. Nagy harcok voltak egész éjjel, de mi csak aludtunk, mert el voltunk fáradva, 20 kilométert gyalogoltunk pihenő nélkül, de hát sietni kellett, mert arra számítottunk, hogy az orosz áttör. De nem sikerült neki, így mi jól jártunk, mert nem lettünk bevetve.[38]

1944. IX. 11-én.

1/2 7-kor keltem fel és 7-kor menet, de azért kész lettem időben. Hála isten nem kellett messzire menni, mert jött a hírvivő, így várunk a további parancsra. Már sejtettük, hogy itt maradunk és berendeztünk magunknak egy szobát, szezlonokat hoztunk fel a pincéből.

Az oroszok egész nap támadtak, igaz hogy a hídfőt[39] támadták, azt meg a német SS alakulatok tartják kézben, így nem sikerült elfoglalni. Mozog minden a sok robbanástól.

38 A magyar 5. tartalékhadosztály a VIII. német hadtesttel együttműködve az Augustowka-tól Góra Kalwaria-ig terjedő Visztulaszakasz védelmét látta el. A magyar egységek kifejezett szerencséjére ebben a térségben a szovjet és a lengyel csapatok érdemi harci tevékenységet nem fejtettek ki. Az 52. gyalogezred III. zászlóalj egyik szakaszparancsnoka is utalt a kritikán aluli felszereltségre és ellenállási képességre. „Szakaszom, amelynek tűzerejét akkor már csak két golyószóró képezte, létszáma pedig 15 fő volt, kb 3 km hosszúságú védelmi vonalat kapott a folyó nyugati partján. Azt jelentette ez, hogy komoly támadás esetén semmiféle ellenállást nem tudtunk volna kifejteni, hiszen lőszerkészletünk pár perc alatt elfogyott volna." *Tóth Gáspár:* Lengyelországi emlékeim (1944 június–december). Budapest, 1984. (Lagzi István gyűjtése.) A harcértékkel kapcsolatban v.ö.: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938-1945. Bp., 1967. 145. o.

39 Szeptember 10-én a Visztula jobb partjáról a tüzérség és a légierő erőteljesen támadta a német állásokat. A 47. szovjet hadsereg légiereje bombázta az okeciei repülőteret és a szükségrepülőtérként is számbavehető Bielany-mezőt. Szeptember 11-én a Sobieski park és a Czerniaków-i Visztula-parti kikötő közvetlen környékén alakultak ki súlyos harcok, ahová kisebb létszámú lengyel deszant egységek *is* érkeztek. A németeknek elsőrendű érdeke volt, hogy érdemi és tartós hídfő kialakítására sem itt, sem a Zoliborz-i negyedben ne kerülhessen sor. L.: *Bartoszewski:* i.m. 214., 219. o.; *Kirchmayer:* i.m. 381–396. o.

Az orosz gépek nagyon támadnak, nincs semmi légelhárítás. Olykor jönnek a Stukák, persze ezek kimondottan csak a várost pusztítják, a felkelőket akarják kiirtani, de nem fog sikerülni.[40]

1944. IX. 12-én.

Reggel 7-kor keltünk fel, ez még korán volt, mert az urak egész éjjel nem tudtak aludni a nagy dörgéstől. Hát bizony én is elnéztem egész este, nagy tűzijáték volt Varsó felett: volt légitámadás, a légvédelem lőtte a gépeket, a gép meg tüzelt az ágyúra. Szép volt, igaz, hogy csak nézni, de nem ott lenni.

Egész nap folyik a harc, szól a Sztalin orgona, még a föld is mozog.[41]

Megkaptuk a magyaros pótlékot, ami 200 db. Symphonia és 16 drb. Levente cigaretta volt, 2 csomag pipadohány, 22 dkg téli szalámi, 1/2 liter Snapsz és 1/2 liter bor.

1944. IX. 13-án.

Semmi különösebb dolog nem történt, a civil nép nagyon szeretne visszajönni a faluba, de parancsot kaptunk rá, hogy nem lehet, mert elárulnak minket. Tegnap egy lengyelt elkaptunk, át akart úszni az oroszokhoz és nála volt az egész ezredünk szakasz elhelyezése.

1944. IX: 14-én.

Egy éve, hogy Léván vonatra ültünk és elindultunk ki a frontra. Ott kellett hagyni mindent, feleséget, szülőt, testvért, na meg az otthont. De hiába, a kötelesség szólított ide és jönni kellett. Hála Isten még idáig épen, egészségben történt minden ami történt. Már lassan családos apa leszek, ez a legnagyobb örömöm. Csak nehogy történjen valami a feleségemmel, hisz minden nap csak azt lehet hallani a rádióba, hogy megint riasztás (légiriadó) van otthon.

1944. IX. 15-én.

Megy tovább a napi lógás. Még mindig növekszik a harci zaj, folyton potyognak az aknák és robbannak, de még az a jó, hogy csak az utat lövik, nem pedig a házakat.

A tüzérséget bombázták ma az orosz gépek. Egy romboló (bombázó) gépet ma lelőttek, a pilóta időben kiugrott. A gélp elégett, a pilóta meg fogságba esett, kificamodott a bokája.

1944. IX. 16-án.

6-kor keltem fel, nyugodtan kezdtem öltözködni, egyszer csak megszólalt a telefon, kiadták megint a riadókészültséget, mert az oroszok Varsónál egy vasúti hídon áttörtek, de nem sokáig tartott a riadó, mert az SS szoldát visszanyomta őket, legnagyobb részüket megsemmisítette. A riadót lefújták.[42]

40 Német részről jelentős erőket vetettek be, nehogy a Czerniaków városrészben rekedt felkelők a városközpontba vonulhassanak vissza. Varsó különböző negyedeiben (Ochota, Mokotów, Wola, Zoliborz) a felkelők elkeseredett harcot vívtak az egyre fokozódó német túlerő ellen. V.ö.: *Kirchmayer*: i.m. 296–300., 372–373., 329–384., 397. o. *Bartelski (1976)*: i.m. 179–189., 207. o.

41 Tadeusz Bór-Komorowski tábornok *szeptember 12-én* Londonba küldött táviratában – többek között – a következőket olvashatjuk: „a szovjet nyomás főleg a Praga városnegyedre nehezedik. (...) A szovjet légierő túlerőben van." A Powsinektől északi irányban 4-5 km-re levő Czerniaków városrészt a német tüzérség egész nap tűz alatt tartotta. A hídfő megszüntetése érdekében a németek nagy tűzerővel rendelkező egységeket vetettek be. V.ö.: *Bartoszewski*: i.m. 222–223. o.; *Kirchmayer*: i.m. 285. o. L. még: *Bartelski (1976)*: i.m. 179–180. o.

42 *Szeptember 15-ről 16-ra virradó éjjel* a Czerniakówtól északra lévő *Solec* nevű Visztula-parti városrészben a lublini Lengyel Felszabadítási Bizottság alárendeltségébe tartozó I. Lengyel Hadsereg 9. ezredének 1. zászlóaljából 300 főt számláló deszantegység szállt partra. A 9. német hadsereg napijelentése szerint szeptember 16-ával új fejezet kezdődött a Varsó-Modlin térségében folytatott harcok történetében. L.: *Bartoszewski*: i.m. 246–247. o. A hídfő kialakítása – kiszélesítése – a korábban említett stratégiai okokból s a hadműveleti nehézségek miatt nem járt sikerrel. Varsó északi városnegyedében, Zoliborzban is kísérlet történt egy hídfő kialakítására, térnyerésre itt sem került sor. A Visztulán átkelt lengyel katonák néhány napos heves harc után a felkelők egy részével visszavonultak a folyó jobb partjára. V.ö.: *Godó*: i.m. 292–293. o. A soleci partraszállásra vonatkozóan l.még: *Adam Kaska*: Nadwislanskie reduty. Czerniaków, Powisle, Zoliborz. Warszawa, 1971. 62., 67–68., 74–76. o., Zoliborzra pedig a 88. o.; *Bartelski (1976)*: i.m. 213. o. Zoliborzban az

Délután megint bombáztak, egy gépet le is lőttek, de a pilóta spekulált és így későn ugrott ki a gépből és szörnyethalt. Szerette volna a gépet a folyón átvinni, de nem lehetett.

1944. IX. 17-én.

Vasárnap van, a grófi kastély mellett lévő templomban Mise volt.[43] Mise után az ezredes úr pár szót szólt a kitűntekhez, főleg nagyon megdicsérte a (III.) zászlóaljunkat. Ebéd után nekiálltam a főzésnek (bableves, paradicsomos burgonya és párolt hús, palacsinta készült vacsorára). Este nagyon nagy tüzérségi tüzet zúdítottak a hídfőállás (a czerniakówi Visztula–partszakasz) irányába. Sok repülő volt látható, hallható, úgy hogy nem lesz valami gyerekjáték az éjszaka.

1944. IX. 18-án.

Hajnalban megint riadókészültség, mindent összepakoltunk és lefeküdtünk, de nem történt semmi, telt a nap, meg volt az ebéd. Éppen el akartam menni Hantossal kerékpárt venni, egyszer csak nagy lövöldözésre lettem figyelmes, kimegyek hát rengeteg 4 motoros nehézbombázó volt fölöttünk a levegőben, hát franc rögtön riadó, és a századok kimentek a határba, hogy összeszedjék őket. De hát kiderült, hogy az ejtőernyős nagyon kevés közöttük, majdnem mind lőszer és élelem, ruházat, persze ez mind a felkelőknek jött utánpótlás, de sok a németek kezébe került, úgy maguk a felkelők nagyon keveset kaptak kézbe. A gépek mindjárt eltávoztak, nem is lőtték, olyanok voltak a levegőben, mint az álom, és bizony egyet se tudtak lelőni közülük.

A riadót hamar lefújták amikor megtudták, hogy nem ejtőernyősök, hanem csak muníció.[44]

1944. IX. 19-én.

Reggel 7-kor keltem, persze végre nyugodtan, nem kellett összevissza kapkodni. A tüzérség egész éjjel nagyon lőtt és még most is lő.[45] A gépek röpdösnek mint a madarak, de mi nem érünk rá nézni, mert főzünk. Az ebéd húsleves, borjúpörkölt nokedlivel, kávé és almakompót. Ebéd után átmentem a Zsigával a vonalba, mert ott sok alma van, hoztunk is fél zsákkal. De milyen kihalt arra minden. Egy zsidó munkaszolgálatos jött s arról érdeklődött, hogy merre vannak az árkászok, mert nem találja az alakulatát. Mivelhogy jöttek a repülők ő is elbújt (fedezékeket keresett), mert nagyon lőttek. Aztán mindjárt kértem tőle az igazolványt, de nem volt nála semmi, még dögcédula[46] se. Közben jött egy szakaszvezető, azzal elment. Szegény úgy meg volt ijedve, hogy nem tudta, hová bújjon. Persze a közelben német katonák is lődöztek, így attól félt, hogy majd őtet is agyonlövik. Rengeteg nagy bombázógép jött egészen alacsonyan és géppuskázott, csak úgy fütyültek a golyók mellettünk, de mi csak szedtük az almát, nem törődtünk vele. Este 5-kor értünk vissza.

Később jött egy tizedes, jelentette a főhadnagy úrnak, hogy a parancsot végrehajtotta. Hát olyan parancsot kapott, hogy két nőt kellett neki az első vonalba kivinni a Farkas úrnak, persze hálótársnak. Hát ilyen dolgok is megtörténnek. Szegény nők tudták, miért viszik oda őket. A tizedes azt mondja, hogy a

I. Lengyel Hadsereg 2. hadosztálya 6. ezredének 370, Visztulán átkelt katonája úgy harcolt a németekkel, hogy erről a nem is távoli felkelők nem szereztek tudomást. Az a tévhír terjedt el ugyanis, hogy a németek egy *fellázadt magyar honvédegységet* számolnak fel.

43 A wilanówi királyi kastély mellett lévő templomról van szó.

44 1944. szeptember 18-án kora délutáni órákban Trudesdell ezredes parancsnoksága alatt a 8. amerikai légiflotta három százada (107 négymotoros un. Liberator) repült Varsó fölé, amelyeket amerikai és szovjet vadászok biztosítottak. A gépekről jelentős mennyiségű muníciót dobtak le. Bartelski szerint a ledobott 107 nagyméretű tartályból összesen 15 ért földet a felkelők vonalainak közelében. *Bartelski:* i.m. 208–209. o. A 16 tonna ledobott anyagnak alig 20 százaléka került a felkelők kezébe. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 256–257. o.

45 A Czerniakówra nehezedő német nyomás elől szeptember 19-én a felkelők fokozatosan Mokotówba vonultak vissza, illetve északi irányba menekültek. V.ö.: *Bartoszewski:* i.m. 259–260. o. A Visztula menti területeken lévő ellenállást a német erők mindenáron fel kívántak számolni. Erre az intenzív német harci cselekményre utalt a napló szerzője.

46 Dögcédula: a katona személyzonosságát *is* jelző (fém) adatlap. Leírását l.: *Bak Mihály*: Orvosok-sebesültek. kórházvonaton a Dontól Dániáig. Bp., 1987. 32. o.

nők először nem akartak menni, de azt mondták nekik, hogy ha nem mennek, akkor átadják őket a németeknek ha ott jobban érzik magukat, és bizony később minden rendben ment. Csináltak egy külön szobát és ott volt a móka. Hát szomorú dolgokat tapasztal az ember esze. Tehát erre lehet otthon is számítani ha valami lesz, mert az orosz katona még szemtelenebb lesz. A mi falunkban Powsinekben minden civil ki van zavarva (a lakásából), de azért mindig van olyan ház, ahol egy-két jó nő itt maradt. Persze azért, mert a katonát szeretik így hiába zavarják el őket, később visszajönnek, és bizony sok baka nem nézi, hogy milyen nők azok, hanem vakon esik neki.

Délután nagyon lőtték a mi falunkat is a repülőgépek, de semmi baj nem történt. Éjjel megint nagyon nagy volt a harci zaj tőlünk 500 méterre, és bizony nem nagyon lehetet aludni. Pont éjfélkor megszólalt a telefon és megint fel kellett öltözni, de hogy mire azt nem tudom, mert nem volt semmi se. Beszerelték a rádió hangszórót, úgy hogy most már hangos a lakás, mert szól a rádió.

1944. IX. 20-án.

Reggel megint későn keltem fel, de semmi különös nem történt. Jött egy csapatcsendőr hogy látott mákot és kell-e, hát elmentem és elhoztam. Estére már abból volt vacsora: mákos tészta bableves. Ebédre pedig húsleves és natúrszelet, krumplipüré savanyú uborkával és almakompót. Egész nap nagyon nagy volt a légi tevékenység. Ma küldött haza pénzt Juhász Pál örv. (ezető), Hantos tiz. (edes) és én. Egész délután néztem, hogy a civilek hogy tolnak ki a csapatcsendőrökkel. Ő (a csendőr) elment a falu egyik szélére, a másik felén meg (a lakosok) lejöttek (visszajöttek). Hát kellemetlen, amikor valakit kizárnak saját lakásából, biztos, hogy erőszakos a nép amikor látja, hogy ott a lakása (üresen).

Finoman szól a gramofon meg a rádió, nem unatkozunk egyáltalán. Este hazaküldtem még 60 pengőt, igaz hogy három csekken, de ez nem baj.

1944. IX. 21-én.

6-kor keltem fel, rendbe hoztam mindent és nekiláttam a főzésnek. Az ebéd megint borjúpörkölt és nokedli, húsleves, de ezt a konyháról hoztam, utána bundás alma. Ebéd után kimentem megint az első vonalba kocsival almáért. Volt velünk egy gh-s (gazdasági hivatalbeli) is, bizony meglátszott rajta, hogy irodán van, mert nem mert az úton menni, mindig az árok fenekén mászkált, meg a futóárokban, azt mondta, hogy ott a legbiztosabb. Hát abban igaza volt, mert bizony délelőtt a csapatcsendőrök kint voltak Wilanówban a falu kiürítését folytatni és megaknázták őket az oroszok, de egynek se történt baja. Délután is így jártak. Hát most német parancsnok alatt magyar katonáknak kell a falut kiüríteni.[47] Hoztunk egy zsák almát, meg egy kosár paradicsomot, mást nem találtunk. Vacsora krumplipüré, sült hús.

Powsinek, 1944. IX. 22-én.

6-kor ébresztő, utána foglalkozás, jobban mondva a századoknak, de azok is csak árkot ásnak bent Varsó mellett, mert onnét várják a támadást. Egész délelőtt olvastam és később főzni kezdtem az

47 A felkelés idején a fővárosba való be- és kiutazás ellenőrzésére, illetve felkelők „hermetikus" elzárása érdekében a környező községeket a németek kiürítették. Néhány esetben ez a hálátlan feladat a magyar egységekre hárult. Powsinek falut az 52. gyalogezred III. zászlóaljának egyik szakasza ürítette ki. „... parancsot kaptunk, hogy ürítsük ki a községet, azaz űzzük el a lakosságot. Előre sejtettük – írta visszaemlékezésében Tóth Gáspár tartalékos zászlós, szakaszparancsnok –, hogy ez nem fog sikerülni. Egyrészt azért, mert a lengyel lakosság nem veszi komolyan az ilyen irányú fölhívásunkat, másrészt azért, mert a magunk részéről nem vagyunk hajlandóak erélyesebb intézkedésre. Valóban így is történt, a lengyel lakosság mosolyogva fogadta fölhívásunkat, jól tudták, hogy a német parancsnokságtól eredő intézkedésről van szó. Csodálkozva kérdezték, hogy csak nem gondoljuk komolyan a dolgot? Egyáltalán hová menjenek? Hiábavalónak bizonyult figyelmeztetésünk is, hogy ha nekünk nem fogadnak szót, jönnek a németek és ők kíméletlenül végre fogják hajtani a falu kiürítését.

Végül is a sok alkudozás és mérlegelés után megállapodtunk abban, hogy a házakból vonuljanak ki, s ahogy mi tovább haladunk az utcasoron, utánunk már azt csinálhatnak amit akarnak, azaz visszatérhetnek házaikba. Ők is, mi is, naivul azt hittük, hogy ezzel a »kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad« – megoldással elintézettnek vehetjük az ügyet. Dehát mindez megint hamarosan a németek tudomására jutott, s ők aztán intézkedtek. Hátravontak bennünket kb. 15 km-re Piasecznóba, majd egy hét múlva megint visszavezényelték alakulatainkat Powsinek területére. A község helyén üszkös romokat találtunk, a lakosság elmenekült. Néhányan felégetett otthonuk romjai felett sírdogáltak. vigasztalásul csak annyit tudtunk mondani: »ettől féltettünk benneteket.«" *Tóth*: i.m.

ebédet, ami burgonyaleves volt párolt marhahússal és almakompót. Ebéd után Hantos és Zsiga elmentek Varsóba kerékpárral egy hegedűvonóért, meg is hozták. Én meg levelet írtam, este felé tésztát főztem, amire mák került. Délután megint riadókészültség van elrendelve, mert az oroszok át akarnak törni. Este megjött a posta, Kassaiéktól kaptam egy lapot és a feleségemtől egy levelet, melyben írja, hogy apósom is megkapta a behívóját Biatorbágyra. A rádióban megint légiveszély, úgy hogy a híreket ma este se tudjuk meghallgatni. Egész éjjel nem tudtam rendesen aludni, mert hát megint riadókészültség van és bakancsban kellett aludni.

Powsinek, 1944. IX. 23-án.

1/4 6-kor ébresztő, mert a gazdám Piasecznoba megy a hadosztályhoz, mert 9-kor az alakulatok távbeszélő parancsnokainak értekezlet[48] lesz. Ezt az időt kihasználva Zentaival és a Takáccsal elmentem a kastélyhoz körülnézni, meg szerettem volna nézni a képtárat,[49] mert nagyon értékes képtár van ebben a kastélyban. De nem engedtek (be), mert külön őrség volt kiállítva, szigorúan meg lett hagyva, hogy senki nem léphet be. Mi egy pár felvételt csináltunk a kastély udvaron, mert bizony nagyon rendes hely, egy teljes filmet elfényképeztem. Holnap el is küldöm előhívatni, hogy baja ne legyen és mihamarább lássuk a felvételt. Egy német katona is velünk volt, akivel elbeszélgettem. Azt mondta, hogy a háborút meg kell nyerni, méghozzá pár hónapon belül, és vége is lesz az egész mókának. Ebéd 1/2 1-kor húsleves, babfőzelék párolt marhahússal. Egész délután lógtam, mert nem volt mit csinálni. Egy pár civil belógott a faluba, de a csapatcsendőrök kikergették (őket). Ma megint volt egy szomorú hír, leadtuk a kocsit, de most mi lesz a gyűjtött holmival, azt nem tudom.

Powsinek, 1944. IX. 24-én.

7-kor keltem fel, egy kicsit elaludtam, mert a gazdámnak korábban kellett volna az irodába átmenni. Na de később olyan zenés ébresztő volt, hogy minden mozgott. Ugyanis 1/2 8-kor stukák jelentek meg Varsó felett és kezdtek bombázni,[50] de még be sem fejezték, már ott voltak az orosz gépek, de a németek elhúzódtak egy pár kivételével. Ezek aztán fent a levegőben egymást géppuskázták, éppen a mi falunk felett. Nagyon sok szilánk potyogott szana-széjjel, majd jöttek bombázógépek is. Az egyik találatot kapott, de még vissza tudott menni. Tele volt az égalja vattacsomagokkal amint a légvédelem lőtte a gépeket, de bizony meglógtak mind. A légitámadás után elkezdtek a Hitler Kutyák ugatni, akik együtt lőttek a tüzérséggel. Mozgott minden, nem tudtuk elképzelni, hogy mi van, éppen vasárnap kezdenek ilyen csúnya munkába, ami egészen délig tartott. Az ebéd zöldségleves, petrezselymes burgonya dinsztelt hússal és bundás alma.

Ebéd után kerékpároztam egy keveset a réten, majd nekiálltam lapot írni kint a szalmakazal tetején. Onnan néztem Varsót, azt a helyet, ahol délelőtt azok a nagy harcok voltak. Hát bizony minden égett, az egész vonalon minden egy romhalmaz. Nagyon jött a nép kifelé, úgy látszik a németek jobban engedik őket kifelé, mert idáig nem volt szabad közlekedni.[51]

Hát délután elnéztem, hogy ebbe a faluba is hogy jönnek vissza a civilek, belógtak, pedig nem volt szabad. A csapatcsendőrök ellenére sokan belógtak, főleg a nők, akiknek már volt itt katonaismerősük.

Megjött a postás, de nem hozott postát, mert a gépet megint lelőtték a szlovákok.

Volt itt egy német százados és egy hadnagy, összeírtak mindent és azt mondták, hogy jövő hónap 5-én le leszünk váltva. Hát erre kíváncsi vagyok nagyon.

Powsinek. 1944. IX. 25-én.

Reggel 4-kor befutott a vonat, hozta a fölösleges csomagot. Jól megáztak a rakodó emberek, mert egész éjjel esett az eső.

48 A napló szerzőjének „gazdáját", rendfokozatát, beosztását –ezideig – nem tudtuk kideríteni.

49 A wilanówi királyi kastály nagyhírű gyűjteményéről van szó.

50 Mokotów városnegyed Aleja Niepodleglosci nevű főutcájában lévő lengyel állások felszámolására szeptember 24-én a német légierő koncentrált bombatámadást hajtott végre. V.ö.: *Bartoszewski.* i.m. 282. o.

51 A meneküléssel kapcsolatban: *Bartoszewszki.* i.m. 285. o.

6-kor keltünk fel, mert ma nagy munka lesz a rovancsolással, hiszen az egyik kocsit le fogjuk adni meg a lovakat is, nem tudom hogy fogunk elférni egy kocsin.

Nagyon nagy támadás volt a felkelők ellen,[52] egész nap nyomták őket, de nem nagyon mentek vissza, mert a fegyverropogás tőlünk 2 kilométerről, nagyon közelről hallatszik és nem szűnik semmit sem. Egész nap esik az eső, de a harc folyik tovább a rendes vágányba. Este sokáig fent voltam, olvastam, szólt a rádió. Az éjjel csendben telt el, nem volt semmi említésre való dolog.

Powsinek. 1944. IX. 26-án, Kedd

Reggel 3/4 7-kor keltem fel. Nagyon nagy piszok volt minden szobában, neki is álltam a takarításnak, ami volt bőven, mert tegnap volt az anyagrovancsolás. Sok ember volt bent a szobákban és nagy piszkot csináltak. Ma megint nagy harc volt a felkelőkkel, akik nem akarnak megpuhulni. Most már este van és éppen indult rájuk a tüzérségi tűz, ami elég sokáig tartott. Ebéd bableves, burgonyafőzelék párolt hússal, a vacsora pedig volt zöldséges burgonya, pörkölt és krémes, ami szintén nagyon finom volt.

Powsinek. 1944. IX. 27-én, Szerda.

Reggel zenére ébredtünk, most jó lesz egy darabig, mert már bizony rendes villany rádiónk van. Valahonnan Varsóból hozták a 7. századbeli emberek. Legalább tudjuk nagyjából hogy mi újság. Sajnos a rádió nem valami jól beszél, mert azt halljuk, hogy nagyon mennek be az oroszok Magyarországra. És mi még mindig itt vagyunk kint, hát ez nem valami kellemes dolog. Egész nap eseménytelenül ment el. úgy hogy egész nap csak olvastam., Ebéd után lefeküdtem egy kicsit, de nem tudtam aludni. Később jött egy ember, hogy a falu alsó végét veretik aknavetőkkel, két ember meg is sebesült. Utána a tüzérséget kezdték lőni a túloldalról, de nem jó helyre lőnek sohase. A postásunk bent volt a hadosztálynál, de bizony nem volt semmi, bár megint jött gép. Hát ennyire törődnek velünk, ami bizony szomorú dolog.

Nagyon szép műsor volt délután, az volt a napi foglalkozásom, hogy rádiót hallgattam. Este korán lefeküdtem, de nem tudtam egész éjjel aludni, már régen nem volt ilyen rossz éjszakám.

Powsinek. 1944. IX. 28-án, Csütörtök.

6-kor ébresztő, de csak hétkor keltem fel. Egész délelőtt eseménytelen, igaz megjött a posta, de kevés levél érkezett, egy hete a postánk elveszett, ami nagyon szomorú, mert bizony már három napi posta hiányzik, persze elégett megint. Ebéd húsleves, pörkölt nokedlivel. Ebéd után elmentünk a wilanówi templomba gyónni, majd később megáldozni, úgy hogy a nap ezzel telt el végig, persze kötelező volt. A rádió szerint Makóban vannak az oroszok és irány Szeged. Hát szomorú híreket lehet hallani, és mi még mindig itt vagyunk. De már sok német katona kering erre, úgy látszik kezdik a váltást, persze ezek mind tüzérek. Új ruhában vannak, nem úgy mint mi. Gazdáink elmentek este kártyázni, 12 órakor jöttek haza, nagyon jó kedvük volt. A Zsigának fel kellett kelni és hegedülni 1/2 2-ig.

Powsinek. 1944. IX. 29-én, Péntek.

Reggel 7-kor keltem fel. Amióta ebben a faluban vagyunk, minden reggel tejeskávé van, még vacsorára is van tej, annyi amennyit akarunk. A szabóknál voltam az ingemet megvarrni. Utána nekiálltunk, hogy a legyeket kihajtsuk a lakásból. Úgy is volt, behajtottuk a speizba. Hoztunk fel szalmát, amit Hantos bevitt a speizba és meggyújtotta(ezt követően a napló szerzője hosszasan ismertette, hogy a tűz, illetve a füst miatt milyen sérüléseket szenvedtek a közelben tartózkodók).

Délután voltam egy kicsit kerékpározni, mert nem jó mindig bent lenni a szobában. Beszélgettem a pucerral (tisztiszolgával), hát szegény gyerek nagyon le van rongyolódva, már ideje volna hazamenni.

52 Szeptember 24–27 között Varsó központjában, a Królikarnia elnevezésű kastélypark területén kialakult helyzetre, illetve a Powsinekhez 3–4 km-re levő Woronicz utcában folyó harci cselekményekre utalt a napló szerzője. V.ö.: *Bartoszewski* i.m. 285–286. o.

Ezután elmentem egy kicsit fodbalozni, de nem sokáig, mert főzni kellett a vacsorát, ami petrezselymes burgonya, sült disznómáj és utána tej volt a vacsora. Nagyon jó műsor volt a rádióban, a hírek ma kedvezőek. Úgy látszik sikerül megállítani az oroszt egy kicsit.

Powsinek. 1944. IX. 30-án, Szombat.

Reggeli után Zsigával átmentem a szomszéd községbe, Powsinba. Vettünk tojást, 14 darabot 140 cigarettáért és 4 vitamin cukorért. Nagyon kellett a tojás, így kénytelenek voltunk ezt megtenni. De volt is délben már fasírozott, amiért már megérte elcserélni a cigarettát. Estére krumplipüré, fasírozott és palacsinta almával, ez meg pláne finom dolog. Ebéd után megint kimentem a vonalba almáért. Nagyon sokat csavarogtam kint a Zsigával, úgy hogy kaptunk egy kis aknatüzet, de nem történt semmi, majnem az ezredes úr kezébe szaladtunk, aki német tisztekkel volt kint a vonalat megvizsgálni. A nagy gazba lefeküdtünk, így elmentek mellettünk. Hoztunk egy zsák almát, amiből már vacsorára a palacsintába is tettünk.

Nagyon nagy tüzérségi tűz zúdult az orosz állásokra. Ma megint belőttek a faluba ágyúval a ruszkik, ez úgy látszik napirenden lesz ezután.

Powsinek. 1944. X. 1-jén, Vasárnap.

Későn keltünk fel, hisz ünnepet tartunk ma, na de később nagy munkába kezdtünk, mert a főzés ma nagy gond. Húslevest a konyháról hoztunk, ott olyan finom levesek készülnek, hogy olyat még otthon se készítenek. Mi meg csináltunk krumplipürét és kirántott disznóhúst, hozzá savanyú uborka volt és Hantos sütött tortát, ami bizony nagyon finom volt. Ebéd után egy kicsit lefeküdtem, de nem tudtam aludni, így kimentem kerékpározni, egész délután szaladgáltam.

Egy szomorú látvány is elém tárult. Hátul a kertek mögött mentem, velem szemben jött négy fiatal nő, akik saját házukba akartak bemenni. Az egyik csapatcsendőr be is engedte, de a másik azt mondta, hogy nem szabad, ezek meg persze mentek. Az egyik nagylegény őrvezető úr az egyik nőt majdnem fellökte, hogy nem szabad, hogy miért mennek, és kezdett káromkodni, hogy seggbe rúgja ha nem távozik. Hát nagyon fájt a szívem, hogy magyar katona így tud cselekedni. Vissza is mentek a nők, még sírt is az egyik, bizony szomorú dolgok történnek, de nem a baka az oka, hanem a felettese, mert hisz ők is parancsot kapnak, hogy mit nem szabad, és ezt be kell tartani, persze nem így mint ez a vaddisznó csinálta.

Este az urak a százados úrnál voltak vacsorán, úgy hogy nem volt este semmi dolgunk, sőt nekiálltam olvasni.

Powsinek. 1944. X. 2-án, Hétfő.

Az éjjel 1 órával hátra kellett húzni az órát, most Jól jártunk, mert tovább lehetett aludni. Korán keltünk, mert a főhadnagy úr kórházba ment.

Tegnap 3 embert letartóztattak a huszárszázadnál, mert be voltak rúgva és valami pajtát felgyújtottak. Volt is kellemetlenség belőle, már éjjel Szendei hadnagy úrnak kellett elmenni értük Piasecznóba. Holnap lesz a tárgyalás, a hadbíró kijön az ezredhez, hát majd meglátjuk, hogy mi lesz délelőtt. Megint nagy légyirtás volt, mert rengeteg a légy. Az ebéd húsleves, pörkölt disznóhúsból, hozzá nokedli, amitől délután egy kicsit rosszul voltam, de semmi az egész. Kicsit zsíros volt és megülte a gyomrom. Egész délután nem volt semmi dolgom, csak olvastam és írtam.

Egy ember az aknavető szakasznál puskapucolás közben megint átlőtte a lábát, kórházba szállították. Este sokáig olvastam és hallgattam a rádiót.

Powsinek. 1944. X. 3-án, Kedd.

3/4 7-kor volt ma ébresztő. Ma mosás, szépen eltelt a délelőtt. Ebéd húsleves, babfőzelék, sült malacpecsenye és almakompót volt.

Tegnap elfogtak egy orosz járőrt, aki 12 emberből állt. Elszedtek tőlük 10 géppisztolyt és 2 golyószórót. Gumicsónakkal jöttek át a folyón, de szerencsére sikerült nekik jó helyen kikötni, ahol mindjárt várták őket a mieink. Az volt a feladatuk, hogy felderítsék, merre van a tüzérségünk, mert nagyon jól lőnek. Később még egy járőr is partra szállt, de ezeket nem sikerült elfogni, valahová a front mögé jöttek hátra, de nem fognak sokáig virágozni.

Az ezredes úr ma volt itt szemlét tartani, úgy volt, hogy a vezérőrnagy úr is jön, de oszt később telefonált, hogy nem jön. Egész nap esik az eső, nem lehet kimenni a lakásból sehová se.

Mostani hírek szerint 10-én jönnek csak a németek felváltani bennünket, úgy hogy nem lehet tudni mikor rakodunk.

A tárgyalás az ezrednél megvolt, a főhadnagy úr már haza jött, de még nem tudom, hogy mi volt az eredmény a lopással kapcsolatban. Este 8-kor riadókészültség, mert a II. zlj-nál (zászlóaljnál) áttörési kísérletet hajtanak végre az oroszok, de most mi nem megyünk sehová. Nem tudom, hogy a gazdám hol volt, csak 11-kor jött haza. Mi már bent aludtunk a szobában, a többiek meg szegények mind kint csavarogtak (járőröztek) pedig esett az eső is.

A riadókészültség tart tovább, de amikor az urak lefeküdtek, mi is rendesen levetkőzödtünk, és nyugodtan aludtunk, pedig dörögtek az ágyúk.

Powsinek. 1944. X. 4-én, Szerda

Reggeli után elmentünk Powsinba tojásért, hoztunk is 12 darabot, aminek 80 drb. cigaretta volt az ára. Lehet venni mindenütt, csak cigarettát kell keríteni, ezért van minden az égvilágon.

Ebéd húsleves, burgonyafőzelék párolt hússal. Ebéd után mindjárt nekifogtunk a főzésnek-sütésnek, vacsorára húslevest, krumplipürét, kirántott húst, fekete kávét, almakompótot meg krémest adtunk. Persze volt még három vendég, Somosi százados úr, Kádár főhadnagy úr és Szendei hadnagy úr.

A II. zászlóaljhoz 1 század erősítés ment ki, mert még mindig számítanak az átkelési kísérlettel, szegény gyerekek, mentek, pedig esett az eső. Aztán még egy század kiment.

Nagyon lőnek az egész vonalon, szólnak a géppuskák, pedig ezek eddig mindig hallgattak. Úgy látszik, hogy most próbálnak valamit (az oroszok) mielőtt mi elmegyünk haza, pedig addig várhatnának.

Powsinek. 1944. X. 5-én, Csütörtök.

Sokáig aludtam, mert későn feküdtünk az este. Az éjjel simán telt el, nem történt semmi említésre méltó esemény. Nyolc századunk kint van a II. zászlóaljnál tartalékban, ezek kint maradnak mindig.

Állítólag 9-én megyünk rakodni, nem tudom mi igaz belőle, majd meglátom. Egész nap nem volt semmi dolgunk, mert az urak nem itthon ettek, hanem vendégségben voltak a százados úrnál.

Megjött a posta, de nagyon szomorú voltam, mert nem kaptam semmi jó postát. Kellett volna kapni egy talicska lapot és bizony nem kaptam csak 7-et, ami a legfontosabb, hogy a feleségemtől csak egyet, hát nagyon el voltam szomorodva.

Powsinek. 1944. X. 6-án, Péntek.

Reggel minden rendben ment. Megfőztük az ebédet, utána én kimentem a Völgyivel a vonalba almáért. Sokáig csavarogtunk, míg egészen a víz partján találtunk, az igaz, hogy nagyon aknáztak, egészen mellettünk csapódtak le. De nem történt semmi bajunk, úgy hogy iparkodtunk is, hogy minél hamarabb kikerüljünk a tűzzel tartott területről. Már a mellettünk lévő házba is becsapott egy akna, szétvitte az egész tetőt. Sok német katona jött már a leváltásunkra. Lassan szállingóznak. Már a vezetéket is kiépítették, a vonalban a tisztek mindent átvettek. Majd egy éjjel váratlanul elfoglalják állásainkat és mi meg megyünk haza. Hoztam egy egész zsák almát. Vacsora után fürödni kezdtem, egyszer csak megszólalt a telefon, persze megint riadó és menet ki a vonalba, ahová éjjel 1 órakor értünk el, de nem volt semmi különös egy kis géppuskázáson és aknatűzön kívül. Egy házban ülve aludtunk teljes felszerelésben, nem volt valami kellemes éjszaka.

Hát az egész móka azért volt, mert az orosz foglyok, akiket a napokban fogtak el azt mondták, hogy valamelyik éjjel hidat akarnak verni és át akarnak kelni a mi oldalunkra. Erre persze a vezetőség egy kicsit berezelt, erre föl minket zavartak ki, a III. zászlóaljat, mert ebben bíztak meg még legjobban, mert ezek mind lakli gyerekek. Az éjszaka nagyon gyatrán telt el, reggel nagyon el voltam fáradva.

Powsinek. 1944. X. 7-én.

6-kor kezdtünk megint készülődni és menet vissza Powsinekbe. A gyaloglás már nagyon rosszul esett, de hát hiába, menni kell. 9-kor megint jó szálláson voltunk és megkezdtük a szétrámolást. Persze mi már tegnap azt hittük, hogy vagonírozni megyünk, de csúsztunk egy napot. Most aztán neki az ebéd főzésnek, hogy időben, meglegyen és hogy utána aludni lehessen, mert nagyon elkel egy kis pihenés. Le is feküdtem, de nem tudtam aludni., Este voltam a távbeszélő szakasznál. Az ott lévő német katonákkal sokáig beszélgettem, nagyon ízlik nekik a magyar koszt. Azt mondják, hogy az ő szakácsuk nem főz ilyen jól, mint a miénk. 9-kor lefeküdtem, de már 11-kor megint riadó. Az egész zászlóalj 1/2 óra múlva úton van, ez az a hely ahol tegnap is voltunk, már megint megpróbálják az áttörést. Éjjel 1 órakor értünk be a vonalba, ott a II. zászlóaljparancsnokság mellett szállásoltunk el. Egy házaspárt kellett éjjel kilakoltatni...felmentek a padlásra aludni. A Hantos meg én szintén ott aludtunk mert máshol nem volt hely. Nagyon hideg volt, persze se pokróc, se sátorlap nem volt nálam. Az éjjel elfogtak két lengyelt, az oroszoktól jöttek át gumicsónakkal, persze többi az meglógott. A kettőnél géppisztoly volt és lengyel egyenruhában voltak. Reggel visszaindultunk a kiindulási pontunkra, persze a németek elfoglalták a szállásunkat, de mi kilakoltattuk őket.

Powsinek. 1944. X. 8-án, Vasárnap.

(...) Délig takarítottunk és mosakodtunk, a többiek elmentek Misére. Ebéd: húsleves, burgonyafőzelék párolt hússal és uborka. Délután lefeküdtem aludni, de nem tudtam mert zörögtek a németek a kocsikkal, hozták a zabot, hát azt hiszem most már kicsinként meg lesz a leváltás. Hallgatjuk a rádiót, de bizony egész nap riadó van otthon, meg légiveszély, meg légiveszély. Igaz, hogy itt is van egy kis légi tevékenység, de már megszoktuk. Estére palacsintát sütöttünk, ami bizony keserves volt, mert rozslisztet kaptunk és nagyon ragadt. Valahogy sikerült párat megcsinálni, úgy hogy nem volt semmi baj. Este korán lefeküdtem, hogy minél többet tudjak aludni, mert már két éjjel nem aludtam semmit. Az éjszaka eseménytelenül telt, úgy, hogy reggelig aludhattunk.

Powsinek. 1944. X. 9-én.

Sokáig aludtam, hisz egész délelőtt nem volt semmi munkám, aludtam és újságot olvastam mert nem kellett ebédet főzni.

Nagyon rossz hírek hangzanak el a rádióban, úgy látszik, hogy otthon nagyon szorul a kapca.

A németek sok szenet hoztak délután, úgy látszik ők sokáig akarnak itt maradni, mert nagyon berendezkedtek. Mindenkin új ruha, új fegyverek, ezek mind hazulról jöttek ide. Még nem is voltak katonák, most kapnak két hét kiképzést, és leváltanak minket. Este ki kellett a lakásból hurcolkodni, mert a hadnagy úr ment a szobánkba aludni, mert a főhadnagy úr valamiben spekulált, úgy látszik nőt akart ide hozatni, de ez később nem sikerült, mert egyedül jött haza és lefeküdt.

Powsinek. 1944. X. 10-én, Kedd.

7-kor keltünk fel. Jó hideg szobában aludtunk, rendbe hoztuk a szobánkat, mert nagyon nagy piszok volt benne. Majd később kiolvastam egy könyvet, ebéd után átmentem a szakaszhoz egy kicsit beszélgetni, aztán egész délután olvastam. Estére sütöttem vajban krumplit. Az urak elmentek a Szamosi százados úrhoz kártyázni.

Powsinek. 1944. X. 11-én, Szerda.

Egész délelőtt lógás, a hangulat otthoni, vagyis mindenki szeretne már otthon lenni. Ebéd megint a konyháról, de csináltunk hozzá natúrszeletet. Ebéd után kimentem a vonalba, hoztam almát. Volt egy kis incidens az őrmesterrel, na de később ráijesztettem egy kicsit és abba maradt minden. Hoztunk egy zsák almát. Este sokáig rádióztam, nagyon fáj a nyakam, van rajta egy mérges pattanás. 10-kor jött haza a gazdám, kártyázni volt.

Powsinek. 1944. X. 12-én, Csütörtök.

Reggel 1/2 6-kor keltünk fel, mert reggel 1/2 7-kor tiszti gyűlés, ahol a hazamenetelt tárgyalták meg, persze kimondták parancsban, a szajrét el kell dobálni, de hát ebből se lesz semmi. Egész nap lógás és pakolás, mert holnap megyünk rakodni. Állítólag 20 kilométert kell gyalogolni, hát az nem sok, még 60-at is megyek, csak tudjam, hogy megyünk (haza). Este megint tiszti gyűlés, úgy látszik, hogy a rakodást és a menetet intézik. Nagyon sokat vacakolnak a szajréval, senkinek sem szabad vinni semmit se, persze megint csak az uraknak (lehet), a századosunknak van egy egész kocsival. Hát szomorú dolog történt este 9-kor, a rakodást lefújták és bizonytalan időre elhalasztották, ami bizony nem a legjobb hangulatba hozott engem se, de az urakat se. Este olyan mulatást csaptak, hogy minden poharat összetörtek. A gazdám egész éjjel 2 óráig mulatott, vodkát ittak, nekem is adtak, de bizony nem ízlett. A Zsiga muzsikált.

Powsinek. 1944. X. 13-án, Péntek.

Nagyon nehezen keltem fel, mert éjjel későn feküdtem le. A gazdám csak 11-kor kelt fel, azt mondta, hogy nem dolgozik máma. Mivel így kitoltak velük az okosok, na de és sem főztem semmit délre, egész délelőtt csak lógtam, mászkáltam. Ebéd után a Hantos elintézte a nyakamat, kinyomta a nagy pattanást és jól lekötötte a fejem. Egész nap riadó volt a rádióban, nagyon szomorú dolgok történtek otthon. Estére csináltunk natúrszeletet burgonyapürével. Jött az ezredes úr megvigasztalni a népet, hogy tulajdonképpen miért volt a tegnapi visszamondás. Hát az volt a baj, hogy a németek, akik minket leváltottak volna, be lettek vetve Magyarországon, és így mi most még 6–8 napig visszamaradunk. Hát nagyon kíváncsi vagyok, hogy megint hogy fognak bennünket behúzni... bizony nagyon el voltunk kenődve valahányan, de még a tisztek is. Nagy írást rendeztem, ezen a napon csak a feleségemnek megírtam 7 lapot, amit még sohasem csináltam, de jobb ha írok, és nem gondolok arra, hogy mi is a helyzet, mert az nagyon elszomorít.

Powsinek. 1944. X. 14-én, Szombat.

Korán reggel a főhadnagy úr csinált ébresztőt, mert bizony valahogy éjjel egy helyes kislányt csempészett be a lakásba, úgy hogy nem is tudtuk. Szép fiatal kislány volt, itt reggelizett és utána elment, az öreg elkísérte. 8 órakor egymás után valami 8–10 hullámban jöttek az orosz bombázók. Itt nálunk nem bombáztak, hanem tőlünk 1–2 kilométerre. Nagyon nyuny (?) munkát végeztek, 1 óra hosszat állandóan bombáztak azt a vidéket, utána megindult a páncélos csata. Mozgott minden a környéken. Ma reggel a 7. század kiment a vonalba. Más esemény nem volt.

Powsinek. 1944. X. 15-én, vasárnap.

Teréz, vagyis a feleségemnek a névnapja. Reggel kerékpárral elmentem Piasecznoba a Kincses Pistával. A fényképészhez vittem egy tekercs filmet, amit a kurvájánál csináltam. Hát az igaz, hogy Pista nagyon barátságos volt, mert még finom ebédet is kaptam nála, méghozzá húslevest és finom fasírozottat zöldséges burgonyával, utána vodka volt, abból nem ittam, mert nem szeretem. Két nő is volt az ebédnél, az egyik a Pista kedvese, a másik meg az őrmester nője, aki korábban az angol konzulnál dolgozott. A konzult elvitték a németek, a titkárnő meg maradt.

3 órakor indultam vissza, Bátya őrvezető volt velem. Hát amikor visszaértem, szomorú dolog történt. A fiúk azzal fogadtak, hogy Horthy szózatot intézet a nemzethez, hogy fegyverszünetről tárgyalnak, hogy minden ellenségeskedés megszűnt, ez nagyon lesújtotta a németeket. Azt várjuk, hogy mi lesz velünk. Este 8-kor a németek teljes riadókészültségben érkeztek, jöttek a mi tisztjeink is, hogy a fegyverzetet és a lőszert is leadni. Hát nagyon szomorú dolog, hogy így bánnak velünk. Leszerelték a híradó anyagot is, most már semmink nincsen. Várunk a fejleményekre. Na végre 10 óra után már mint lefegyverzett hadsereg elindultunk. Hát még egy ilyen dolog nem történt a magyar történelemben. Varsón keresztül menve láttuk, hogy minden hogy össze van lőve, a házak kiégve. Nagyon csúnya dolgokat láttunk. Egész éjjel meneteltünk, körülbelül 4-kor értük el Piaszu (Piastów?) várost. Itt kaptuk a hírt, hogy vissza kell menni a fegyverekért és a lőszerért. Hát az emberből egész bolondot kell

csinálni nekik, ha már egyszer elvették a fegyvert, hát tartanák meg maguknak. Milyen szégyen, amit most hoztak ránk.

Piaszti (Piastów) 1944. X. 16-án, Hétfő.

Hát egész éjjel meneteltünk, és amikor ide értünk, hát sehol egy üres lakás. Sok civil menekült van, akik Varsóból menekültek. Szállásunk nem volt, hanem (két olvashatatlan szó – L. I.) a kocsi visszament a puskákért és a műszaki anyagért. Úgy, hogy újra lesz puskánk. Egész délelőtt hallgattuk a rádiót, hát nagyon reménytelen hírek jönnek. Horthyt már árulónak tartják, pedig az talán tudja, hogy mit csinál. Szálasi lett a fejes, hát szomorú dolog. Állítólag megyünk tovább, valami másik községbe. Állítólag ott fogjuk megvárni a bevagonírozást. Délelőtt egy keveset aludtam, de persze kint a szabadban. Ebéd után a gazdám is lefeküdt aludni. Estére megjöttek a fegyverek és megyünk tovább. Arról, hogy a fronton mi van, nem mondott semmit a rádió. Ma délután 4-kor riadó, majd megyünk tovább Runtowon[53] keresztül, ahol már mindent lehet kapni, de nagy a drágaság. Nagyobb részt csak cigarettáért lehet vásárolni, mert ez a legfontosabb a civil népnek. Az egész úton a kocsin ültem, Runtowot bombázták, az ablakok mind kipotyogtak a légnyomástól és a közeli bombázástól.

Késő este egy német telepes tanyavilágba érkeztünk, egy szellős pajtában aludtunk. Az éjszaka nem valami kellemes volt, de hát ezek a dicső németek nem adtak szállást.

1944. X. 17-én.

Nagyon gyatra, szegény lengyel házban voltunk a hadnagy úrral, de hát mégis fedél alatt voltunk. Az ebédet a gazdám a százados úrnál ette (ez a következő este akkor) történt, hogy bevittem egy alumínium tányérban a levest, ami nem volt megfelelő (a százados úr kérdőre vont) hogy miért nem hozom porcelán tányérban. A gazdám nem szólt semmit, de a százados úrnak nem tetszett a főleg, de fog ő még enni fatányérból is. Délután 4-kor riadó és menet tovább. Nagyon rossz utakon mentünk, úgy hogy a kocsi lemaradt. Hát a berakodásból Visztula part lett. Nem tudom tulajdonképpen, hogy mit akarnak tőlünk a németek. Állítólag az van, hogy tárgyalások folynak a hazamenetelről, de addig dolgozni kell.

Nagyon gyatra volt a menet, mert sötét volt és egy nagy erdőn mentünk keresztül. Az út mentén nagyon sok ház volt felégetve, állítólag a felkelők miatt gyújtották fel a németek. Nagy gürcölés után megérkezett a 8. és a 9. század, de a többi lemaradt, mert a sötétben eltévedtek. Én a gazdámmal jöttem, volt mit cipelni abban a nagy homokban. Éjjel (reggel) hat órakor értünk be egy faluba, és most megint semmi szerelvény nem volt nálunk, ahogy voltunk lefeküdtünk egy pajtában, ahol bizony ismét hideg volt. Ennek ellenére reggelig jól elaludtam, a szalmába bújtam és nem fáztam. 7-kor ébresztő.

1944. X. 18-án.

Riadó és menet tovább, de most már rátértünk egy műútra és azon megyünk egészen 11 óráig, a menetcél eléréséig. Utoljára tegnap este ettem, na de most megint nagy a bajom, mert nincs sehol szállás, a németek vannak mindenhol elszállásolva, úgy hogy most is sátorban kell majd aludni. Aztán jött a százados úr és hozta a hírt, hogy irány a bunker, mert ott leszünk elszállásolva. Hát be is mentek takarítani, mert előttünk istállóként használták a németek, de azt gondolták, hogy nekünk az is jó lesz. A bunker fele lófertőtlenítő volt... 3 ember megégett bent, mert gyertyát gyújtott és a levegő meggyulladt. Én mégis inkább csináltam egy sátrat és a gazdámmal együtt ott aludtam. Éjjel volt egy kis eső ami megzavarta az álmunkat, de hát a sátor nem ázott be. Így szépen elmúlt az éjszaka.

53 Valószínüleg a Piastów községgel határos Pruszków helységről lehet szó. Ennek ellentmond Tóth Gáspár visszaemlékezése. Tóth zászlós emlékezete szerint a lefegyverzés után az ezredet Modlinba irányították „... ott egy öreg erődben szállásoltak el bennünket, csupasz betonpadlón feküdtünk. napközben tankcsapdákat ásattak velünk. Kb. egy hét múlva, amikor idehaza Szálasi került hatalomra, visszaküldtek bennünket előző helyünkre: Varsó déli körzetébe, Powsinek faluba." *Tóth:* i.m.

1944. X. 19-én.

Reggel későn keltünk fel, egész nap esett az eső. Ebédet már a 7- századnál adtak, ami nem volt a legfinomabb, de hát minden hiába, úgyis azon a konyhán eszek, ahol a legjobb a koszt. Ebéd után nekiálltam egy jól kiásott sátort csinálni, ami hamarosan el is készült, na de bőrig is áztam. Egyszer csak befut a százados úr és riadóztatja a népet, hogy megyünk rakodni. Csupa vizes voltam, így indultunk el (este) 7 órakor. Sötét volt és esett az eső, de csak mentünk azzal a tudattal, hogy rakodunk és megyünk haza.

1944. X. 20-án. Menetben

Bőrig átázva egész éjjel mentünk, de senki nem érzett fáradságot. Délben egy községbe értünk, onnan egy erdőbe mentünk, ott volt az ezredünk is. Ott vártunk a rakodásra, mert előttünk valami kozákok rakodtak. Átázva, fáradtan, kint az erdőben másnap reggel 6 óráig vártunk, amikor is riadó és menet ki az állomásra.

1944. X. 21-én.

Az állomás 12 kilométerre volt. Nagyon nagy az öröm a gyerekek között, hát végre ez a nap is elérkezett, hogy mi mehetünk haza. Ez a rakodás nem tartott tovább egy óránál, de persze ez mind a hazamenetel örömének köszönhető. Úgy, hogy már 1/2 2-kor indultunk is.[54] Az induláskor már nem volt olyan jó a hangulat, mert elárulták, hogy nem haza megyünk, hanem valahová az első vonalba, ami meg is történt. Mi a tiszti kocsiban utaztunk, a csicskásoknak jó helyük volt. Nagyon sürgős volt a dolog, mert a vonat egész éjjel állandóan ment.

1944. X. 22-én.

Megint egész nap ment a vonat, unalmas volt az utazás. A tisztek egész úton ittak, éreztek valamit. Este 5 órakor beértünk Pruntowba,[55] ott rakodtunk ki, amire végeztünk, bizony egész sötét lett. Újabb hír: még az éjjel el kell foglalni a vonalat. Gyors indulás, a városon keresztül mentünk, egy darabig a radomi úton haladtunk. Egy kis községben lettünk elszállásolva, ott, ahol letértünk a műútról és a kocsink kétfelé tört, de hamar megjavítottuk. Pajtában lettünk elszállásolva, mert máshol nem volt hely. Minden tele volt német és olasz katonákkal.

1944. X. 23-án.

Reggel 5-kor indulás tovább. Nagyon rossz úton megyünk, nagy harcok nyomát lehet látni. Erre már oroszok voltak, de vissza lettek verve. Mindenhol állások, drótakadályok, az út szét van lőve, mindenfelé nagy lukak vannak. A hadosztály autói mind elakadtak a rossz úton. Csak mi, a gyalogság mentünk tovább. Egy faluban megint megálltunk amit 10-kor értünk el. Dehát hiába, nem mehetünk tovább, mert nappal az utak tüzérségi tűz alatt vannak. Kiosztották a kantinárut. A fél zászlóalj berúgott a nagy szomorúságra. 5-kor riadó és menet tovább. Senki se akart gyalog menni, mert be voltak rúgva, sokan annyira, hogy nem tudtak lábraállni. A tisztek is elaludtak, ők is el vannak keseredve, mert nagyon rossz helyre megyünk, már most is félig be vagyunk kerítve. Itt találkoztam a Hangya Lacival és Sztroka Rudival. Huszárokkal is találkoztunk, akik az egységüket keresték, mert az eltűnt. Hát így jár majd az egész hadosztály is. Kíváncsi vagyok a fejleményekre. Nagyon rossz úton megyünk tovább, késő este értünk el egy falut, ahol elszállásoltunk.

1944. X. 24-én.

Nagyon jó helyünk volt, a Budavárival egy pajtában aludtunk. Reggel 8-kor keltünk fel, mert ma pihenő van. Holnap este indulunk a vonalba. Szállásadóink rendes civil népek voltak. A tiszt urak az éjjel mulattak, 2 óráig Budavárival én is fenn voltam.

54 A leírásból arra következtethetünk, hogy az egység Góra Kalwaria térségbe érkezett (l.: Visztula-part), a várvavárt bevagonírozásra is a góra-kalwariai vasútállomáson kerülhetett sor.

55 Pruntow nevű helységről nincs tudomásunk. Az utazás időtartamából ítélve valószínűleg Piotrków Trybunalski-ról van szó. Amennyiben Góra Kalwaria állomásról Warka község érintésével érkeztek volna Radomba, úgy a kérdéses helység elírásban sem szerepel a térképen.

1944. X. 25-én. Pihenőben. Bevetés előtt.

7-kor keltem fel, még mindenki aludt. Egy kislánnyal csak beszélgettem, mert nagyon vigyázott rá az édesanyja. A civilek beszélik, hogy erre egyszer már voltak oroszok, de a németek visszaverték őket. Ebéd után szaladgáltam keveset, mindet úgy kellett elcsomagolni, hogy ha netalán visszavonulás lenne, a legszükségesebbek nálam legyenek. Este 9-kor mentem aludni, de nem számítottam arra, hogy még az éjjel elmegyünk.

1944. X. 26-án.

Éjjel 1-kor riadó, 1/2 3-kor indultunk. Nagyon rossz utakon mentünk. Az egyik ló bele is esett egy gödörbe, a fiúknak úgy kellett kihúzni. Reggelre egy faluba érve csak ideiglenes szállást kellett keresni, mert mentünk tovább. Az utak be vannak lőve, ha mozgást látnak, rögtön... (Itt a napló láthatóan megszakad, a füzetből több, eddig ismeretlen oldal hiányzik. Az utolsó oldalon 11 sornyi alig érthető német nyelvű szöveget olvashatunk, mely közölhetetlen.)

A II. tartalékhadtest alárendeltségébe tartozó 5. hadosztály az 1944. október 15. utáni napok egyikén hagyta el Varsó környékét. Az 52. ezred III. zászlóalja bizonyosan *október 21-én,* vasúton indult dél felé. A zászlóalj egyik szakaszparancsnoka – Tóth Gáspár tartalékos zászlós – szerint az 5. hadosztályt a Radomtól délkeleti irányba lévő Visztula-parti frontszakaszra irányították. A hadosztályparancsnokság – *Eötvös József* ezredlelkész[56] visszaemlékezése szerint – a Visztulától alig 10 km-re lévő *Maruszow* községben volt. *Tóth Gáspár* emlékezete szerint a magyar egységek kényelmetlen, rosszul kiépített védelmi vonalba jutottak. „A vízpart közelében, ártéri területen, félig vízzel telt bunkerokban kellett elhelyezkednünk. A talajvíz fölött elhelyezett deszkán hason csúszva lehetett csak mozogni. A túlsó partról annyira belátható volt a terület, hogy nappal ki sem mozdulhattunk a bunkerből. Közben az a hír járta, amit az ágyúdörgés is igazolni látszott, hogy tőlünk északra és délre a szovjet csapatok már átkeltek a Visztulán, így az a veszély fenyegetett, hogy bekerítenek bennünket. Az egyik éjszaka azonban német alakulat érkezett és leváltottak bennünket. Igen jól eső érzés volt megszabadulni ettől a nyomasztó helyzettől. Front mögötti területre vonultunk, ismét bevagonírozunk. Nagy kerülővel pár nap után elértük a Kárpátokat. Nagykaposon vagonírozunk ki és Karácsony szent napján éjszaka a Sáros megyei Karácsonfalván szálltunk meg."[57] A hadosztály kálváriája azonban nem ért véget, néhány napos pihenő után a Duklai hágótól nyugatra került bevetésre. A napló szerzője azonban ezekről a napokról – tudtunk szerint – nem emlékezett meg. A veszteségek rendkívül súlyosak voltak. Az alig több mint egy év alatt az egyes egységek létszáma drasztikusan lecsökkent. Egy szélsőséges, de jellemző példa: „...a harcok....számomra Szepestóthfalunál, a Dunajec völgyében értek véget, amikorra a negyvenkét fős szakaszomból már csak ketten maradtunk életben."[58]

A napló szerzőjére vonatkozóan biztos támpontunk nincs, az „átmásolt könyvben" sem fedte fel kilétét. *Maciej Piekarski* szerint *Kovács József* a közölt napló szerzője.[59]

56 *Eötvös:* i.m.

57 *Tóth:* i.m.

58 Uo.

59 V.ö.: *Maciej Piekarski:* Wegrzy wobec powstania warszawskiego. *Wojskowy Przeglad Historyczny,* Nr 2. 1984. 272-282. o.

SZEMLE

CHRISTOPHER MARSHALL

WARFARE IN THE LATIN EAST, 1192–1291

Cambridge Studies in Medieval Life and Thought

(Cambridge University Press, Camridge, 1992. 290 o.)

R. C. Smail 1956-ban megjelent és azóta sem felülmúlt műve után („Crusading Warfare, 1097–1193") a kutatók a témakör egy újabb alapvető monográfiájának jutnak a birtokába. A szerző téma- és korszakválasztása tudatos, ott folytatja, ahol Smail 1956-ban félbehagyta, s így könyvében a keresztes államok utolsó évszázadának hadieseményeit követi nyomon. Christopher Marshall bevezetője csak megerősíti az olvasót abban az érzésében, hogy a klasszikus hadtörténeti összefoglalások (Delpech, Oman, Lot, Verbruggen, Contamine) eltérő módon, de sok tekintetben hiányos, esetleges képet rajzoltak a szentföldi háborúkról. Magyar szempontból már azért is érdeklődésre tarthat számot az új monográfia, mert erre a korszakra esik II. András keresztes hadjárata. A legfrissebb elemzések tükrében még inkább bizonyíthatónak tűnik, hogy a magyar király és csapata a kor katonai normáinak és szokásainak megfelelően viselkedett a hadjárat során, és semmiféle gyávasággal, vagy hadvezetési tehetetlenséggel nem vádolható meg.

A szorosan vett hadtörténeti fejezetek előtt a Szerző a hadviselő felek politikai viszonyaival ismertet meg bennünket. Ezek ismerete nem is haszontalan, hiszen a keresztények és muzulmánok között itt is legalább olyan fokú „coexistencia" alakult ki, mint az ibériai félszigeten. Az utolsó évtizedek katonai végjátéka legalább annyira a diplomáciai tárgyalások, mint a hadiesemények függvénye volt. Jellemző, hogy a kiközösített II. Frigyes 1229-ben gyakorlatilag tárgyalások útján állította helyre a jeruzsálemi királyságot, illetve az 5. keresztes hadjárat is szép sikerrel zárulhatott volna, ha a katonák időben a háttérbe vonulnak. Hasonlóképpen a politikai pragmatizmus szép példája, hogy Theobald de Champagne 1240–41-ben még a damaszkuszi muzulmánokkal harcol szövetségben. A Szentföld sorsa mindvégig az ellenfelek politikai megosztottságának és rivalizálásának a függvényében alakult, aminek a latinok között sajátos színt adott az itáliai városállamok és a lovagrendek közötti rivalizálás. Mindez a szemben álló seregek taktikájában és stratégiájában is megnyilvánult: nagy seregek fegyelmezett, koordinált mozgatása szinte lehetetlen volt, helyette inkább kisebb csapatok korlátozott célú akcióival, az ellenfél folyamatos gyengítésével, nyugtalanításával próbálkoztak.

A második fejezet a keresztény sereg jellemzőit mutatja be. E seregek gerincét mindvégig a lovagok alkották, jó részük feudális hadkötelezettség alapján vonult táborba. Hattin (1187) idején úgy 670 lovaggal számolhatunk. Őket egészítették ki a közvitézek és fegyvernökök, míg a gyalogosok leghatékonyabb részét az íjászok és számszeríjászok alkották. A lovagrendek által kiállított kontingensek magját a szerzetes lovagok tették ki, de nagy számban foglalkoztattak hivatásos zsoldosokat is. 1268-ban a johanniták számát 300-ra tették, nem sokkal előtte mégis több ezer fős csapat kiállítására bizonyultak képesnek. 1285-ben, Margat elestekor is csak 25 johannita vonult ki a városból, ami azt jelenti, hogy a többiek jórészt zsoldosok lehettek. Szafet templomos erősségét békeidőben nem védte több 50 szerzetes lovagnál, 30 harcoló testvérrel, 50 turkopol harcossal és 300 számszeríjásszal együtt. Általában a létszámadatok pontos rekonstruálása nem kis nehézségbe ütközik, mivel a források többnyire nem tesznek különbséget a különböző fegyverzetű lovasok, a szerzetes lovagok és harcos testvérek, valamint zsoldosaik között stb. Az erőviszonyokon a keresztes hadjáratokkal érkező erősítés sem változtatott, részben mert e csapatok sokszor csak kis létszámúak voltak, másrészt saját vezetésük alatt mozogtak, s nem is volt idejük alkalmazkodni a keleti hadviselés sajátosságaihoz. Ebben a vonatkozásban kivételes jelentőségű volt Szent Lajos intézkedése egy állandó –

egy–kétszáz főnyi – francia katonai kontingens állomásoztatásáról a helyszínen, akik így a keresztes lovagrendek mellett a Szentföld állandó hadseregét alkották.

A harmadik fejezet a várak és erősségek jellemzőit tekinti át. Ezek (pl. Château Pélerin, Montfort, Ascalon, Szidon, Beaufort, Tabor) voltak hívatva ellensúlyozni az állandó hadsereg számbeli gyengeségét, olykor hiányát. Igaz, amíg sokszor megsegítették a latin államokat válságos helyzetekben, addig korlátozott erőiket végletesen meg is osztották. A védőrségek átlagos létszáma ezer és kétezer fő között mozgott, sokszor százas nagyságrendű erősítések is befolyásolhatták az ostromok menetét. Képet alkothatunk a várak sokrétű (politikai, adminisztratív, újratelepítési, gazdaságszervező) funkcióiról. E váraknak nem kis jelentőségük volt a latin jelenlét évszázados fennmaradásában, s a bukás még kevésbé tulajdonítható nekik. Igaz, dél felé nem épültek ki, szinte csak a tengerparton biztosították a nyugati uralmat, s a felmentésükről gondoskodó mobilizálható mezei sereg gyengesége, olykor hiánya sebezhetővé tette még a legerősebb várakat is.

A negyedik fejezet a mezei csaták tanulságos témakörével foglalkozik. Itt megint érdekes adatokat olvashatunk a keresztény és muzulmán seregek létszámáról. A harcmodorról leírtakból kiderül, hogy a XIII. századra a nehézlovasok sokkszerű támadásai sokat veszítettek ellenállhatatlan erejükből, s az ellenfél megtalálta a módját azok hatástalanításának. A hadiesemények mérlege egyébként is azt mutatta, hogy a fegyvernemek kombinált alkalmazása hozta meg a sikert, különösen az íjászok és számszeríjászok váltak be. A páncélosok legnagyobb hátránya, az alacsony fokú mozgékonyság, mindvégig megmaradt, a meleg éghajlat pedig kérdésessé tette viseletük célszerűségét. Mindkét oldalon gyakran próbálkoztak lesvetéssel, a tartalékok késleltetett bevetésével, a színlelt megfutamodás alkalmazásával. Az egyes csaták elemzése csak még nyilvánvalóbbá teszi a nyugati seregek taktikai, kiképzésbeli fogyatékosságait.

1187 után a latinok – eltekintve a kereszteshadjáratoktól – kerülték a nagy, nyílt összecsapásokat a muzulmánokkal, s tipikus harcmodorrá a portyázás vált, amint arról az ötödik fejezet tájékoztat bennünket. Megismerhetjük e portyázó seregek létszámviszonyait, taktikáját, eredményességüket. Mint minden fejezetben, itt is áttekinthető táblázatok igazítanak el az időrendbe szedett hadiesemények értékelésében, feltüntetve a valószínűsített létszámokat, a szükséges forráshivatkozásokkal együtt.

A fentiekből következik – s ez a záró fejezet témája –, hogy a legnagyobb várak birtoklásának meghatározó jelentősége lett a latin uralom fennmaradása szempontjából. Nem véletlen, hogy a keresztes korszak végét is gyakorlatilag Akkon 1291. évi elvesztése jelentette, még ha a kortársak előtt ez csak évtizedekkel később vált is nyilvánvalóvá. A várostromok és -védelmek természetéből következik, hogy azok sikere az előkészítés gondosságán, a hadigépek, az utánpótlás biztosításán múlott. A források alapján nagy szerep jutott a hadmérnököknek, akik többnyire a helyszínen készítették el ostromgépeiket, irányították az aknák és ellenaknák készítését, valamint a muzulmánok részéről a görögtűz bevetésére felügyeltek. A függelékben a felderítők, kémek és árulók szerepéről olvashatunk.

Kívánatos lenne, hogy a Szerző könyve a hazai kutatásban is ismertté váljék, mert bizonyos, hogy szempontjai és megállapításai közül nem kevés a középkori magyarországi hadtörténelem tanulmányozása során is hasznosítható lenne.

Veszprémy László

PLOHN JÓZSEF

NEGYVENNYOLCAS HONVÉDPORTRÉK

Az utószót írta és a kötetet összeállította Dömötör János

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 176 o.)

Páratlanul érdekes és szép kötettel örvendeztette meg a Zrínyi Kiadó az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc története iránt érdeklődő olvasókat. Sok töredékes és nem túl jó minőségű közlés után a nagyközönség és a szakma először veheti kézbe teljes egészében Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész századfordulón készült, a szabadságharc még életben levő honvédeit ábrázoló 154 felvételének gyűjteményét. 154 negyvennyolcas honvéd – közülük 89 neve ismert – néz reánk e fotókról. Némelyikük 1849-es emlékérmét viseli, némelyikük mellén kokárda díszlik; néhányukon a szabadságharcos érem mellett ott látható a kabáton az I. Ferenc József arcmásával díszített kitüntetés is. Többségük afféle paraszti ünneplőben állt, vagy inkább ült a fényképész lencséje elé, de van olyan is, aki pörge kalapját térdén nyugtatva, bő szárú gatyában, ködmönben jelent meg Plohn József műtermében. Megtört és kemény tekintetek, hajlott vállú és szálfaegyenes tartású öregemberek váltják egymást e képeken. De többségük szemében ott van valami földöntúli büszkeség; még akkor is, ha éppen foltozott nadrágban, vagy feslőfélben levő kabátban kellett odaülniük Plohn fényképész úr kamerája elé.

Plohn József – mint ez a kötet is bizonyítja – korának legjobb fényképészei közé tartozhatott. Nem típusfényképeket készített; itt minden öreg honvéd képén átüt az egyéniség, a senki más által meg nem élt sors. Ott van e portrékon a negyvennyolcasság felett érzett jogos büszkeség, s az 1849 utáni évek valamennyi küzdelmének, szenvedésének jele.

A kötethez írott utószavában Dömötör János felvázolja a Plohn-család hódmezővásárhelyi történetét, Plohn Illés, az apa és Plohn József fényképészi tevékenységét. Nem elégedett meg az egyszerű biográfiával, hanem kitért arra a kulturális környezetre is, amelyben Plohn Illés és József éltek és alkottak. Az utószóból egyértelműen kiderül, hogy Plohn József a magyar néprajznak is pótolhatatlan szolgálatot tett működésével, hiszen kb. 3000 felvételt készített Hódmezővásárhelyen és környékén, s e felvételek nagy részén jó néhány néprajzi értéket örökített meg. Nem lehet felindulás nélkül olvasni azokat a sorokat, amelyekből kiderül, hogy e nagy értékű gyűjtemény közzétételét milyen szűklátókörű és ellenszenves érveléssel akadályozta meg a két világháború közötti időszak néhány múzeumi tisztviselője, mégpedig annak ellenére, hogy a hazai néprajztudomány legnevesebb kutatóinak sora ajánlotta a gyűjtemény megvételét és közzétételét. S felindulásunk felháborodássá válik, ahogy Plohn József 1944. évi sorsáról olvasunk. Az idős fényképészt 1944. májusában 30 nap elzárásra ítélték, mert nem volt hajlandó viselni a sárga csillagot. Plohn József csupán azért nem töltötte le büntetését, mert 1944 nyarán őt is deportálták, s útban a haláltábor felé, a vonaton, belehalt az embertelen körülményekbe.

Dömötör János utószavából megtudjuk, hogy Plohn József a honvédeket megörökítő felvételeket nem saját elhatározásából készítette. 1902-ben a kolozsvári 1848–49-es Ereklyemúzeum felhívást tett közzé, s kezdeményezte a szabadságharc még életben levő honvédeinek fényképen történő megörökítését. A felhívás a Vásárhelyi Híradó augusztus 10-i számában is megjelent, egy hónappal később, szeptember 14-én a lap már arra szólította fel az öreg honvédeket, hogy Plohn József fényképészműhelyében egyenruhában, vagy sötét polgári ruhában jelenjenek meg.

De vajon valamennyi fénykép ekkor készült-e? A kétely egyetlen név kapcsán vetődött fel bennünk. A kötet 79. oldalán található Szamecz András százados arcképe. Szamecz András Bona Gábor kötetének (Kossuth Lajos kapitányai, Bp., 1988.) tanúsága szerint már 1899-ben meghalt Hódmezővásárhelyen. Elképzelhetőnek tartjuk tehát, hogy a honvédarcképek egy részét Plohn József még e felhívás kibocsátása előtt elkészítette.

Az utószó nem utal arra a tényre, hogy a fényképeken szereplők többsége a hódmezővásárhelyi honvédegylet tagja volt, s nevük megtalálható Mikár Zsigmond 1891-es kötetében (Honvéd–Névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól). Ily módon jó néhány személynél megállapítható a foglalkozás és a rang is. A fényképeken három százados (Kapeller Antal, Péchy Albert, Szamecz András) szerepel. (Megjegyzendő, hogy a 171. oldalon közölt

listában a századosi rang nem Szamecz, hanem Szabó Sándor neve mellett szerepel. Szabó Sándor azonban a szabadkai honvédegylet tagja volt; itt tehát nyilván nyomdahibáról van szó). A név szerint ismertek fényképei között szerepel még Tóth Imre hadnagyé, aki 1890-ben Hódmezővásárhely város ügyésze volt. (A 89. oldalon ez a rang is odébb került egy oldallal.) Őrmester volt Schweiger Mór, 1890-ben „alkusz"; és Misits Dániel tűzmester. Tizedes volt Bartha István (1890-ben napszámos), Kovács László (1890-ben iparos), Lugosi József (1890-ben napszámos), Román (Mikár szerint Ruhman) Mór (1890-ben házaló), Steiner Vilmos zászlótartó (1890-ben házaló), Szabó Sámuel (1890-ben csizmadia), Tokody János (1890-ben iparos).

Tudjuk, hogy a Mikár-féle Honvéd-névkönyv adatai nem mindig megbízhatók. Elképzelhető azonban, hogy Plohn is hibásan jegyzett fel néhány nevet a negatívok hátára. Mikárnál Csató Nagy József szerepel, Plohnnál Csótó Nagy József. Ilyen, azonos személynek tűnnek még a következők: Dobrina (Drubina) István, Éhes (Ékes) András, Csákó (Csáki) Ferenc, Gilicze József (Ferenc), Hemző Borus (Hemzső Borud), Muntyán János (Multyán Pál). Mikárnál szerepel Olasz József, Mihály és Péter; Plohnnál Olasz Ferenc és Olasz János. Ilyen azonosságnak tűnik még Theodosz Tamás (Teodos Tamás), Zvara István (János) neve is.

Mindezt azért tartjuk szükségesnek megjegyezni, mert ha a Kiadó a korszak valamelyik szakemberét felkérte volna a kötet lektorálására, ezeket az adatokat is szerepeltetni lehetett volna az egyes személyeknél. Hiszen a századosok életrajzaival – Bona Gábor említett kötetének köszönhetően – már rendelkezünk, s tudomásunk szerint csaknem teljesen készen van már a hadnagyok és főhadnagyok életrajzaival is. Schweiger Mór őrmester valószínűleg azonos azzal a 8. (Koburg) huszárezredi huszárral, aki az 1848 őszén Astleithner Adolf százados vezetésével hazatért századdal érkezett magyar földre.

A lektorálás már csak azért sem ártott volna meg a kötetnek, mert az 1848–49-es hadkiegészítésről írott oldalakon meglehetősen sok a félreértés. Pl. a Batthyány-kormány nem akkor kezdte meg „független zászlóaljak felállítását", amikor nem sikerült elérnie, „hogy az országhatárokon kívül állomásozó magyar ezredeket hazavezényeljék", hanem e hazavezényeltetési kísérletekkel párhuzamosan. Nyilván téves az az adat, amely szerint egy március 15-i határozat döntött volna a szegedi tábor létrehozásáról; ez a *május* 15-i minisztertanács határozata volt. A magunk részéről nem látunk semmi különöset abban a tényben, hogy „már a honvédtoborzási törvények életbeléptetése előtt kerültek vásárhelyiek a nemzetőrök soraiba", hiszen a nemzetőrséget az 1848. évi XXII. törvénycikk alapján mindenütt meg kellett szervezni. Itt nyilván arról lehet szó, hogy a vásárhelyiek ott voltak a májusban szervezni kezdett, eleinte önkéntes, vagy mozdítható nemzetőrségnek nevezett, toborzás útján felállított honvédség soraiban. Az 1848 augusztusában szervezni kezdett önkéntes mozgó nemzetőrségnél megint nem érdemes kiemelni azt, hogy az így létrejött alakulatot elsősorban a „szegényebb néposztályból" hozták létre; hiszen ez egy önkéntes alakulatnál természetesnek tekinthető. Az önkéntes mozgó nemzetőrség társadalmi összetételéhez semmi köze sem volt a vagyonosok megváltási lehetőségének; ez csupán az 1848 szeptemberétől megkezdett honvédtoborzásban, majd -újoncozásban játszott szerepet.

Kossuth sokat említett toborzóútját az utószó hibásan hozza kapcsolatba a honvédtoborzással. Kossuth ugyanis nem az országgyűlés által elfogadott és az uralkodói jóváhagyás elmaradása ellenére életbe léptetett katonaállítási törvény végrehajtását kívánta elősegíteni útjával. Kossuth célja az volt, hogy Jellacic betörése miatt, a horvát sereg esetleges dunai átkelésének megakadályozására minél nagyobb népfelkelő és mozgósított nemzetőri erőket indítson ki a dunai átkelők védelmére. Ezt pedig el is érte; az már csak toborzóútjának „mellékes" haszna volt, hogy lelkesítő beszédei hatására néhány önkéntes is jelentkezett a Hódmezővásárhely által kiállítandó újoncok közé.

Összegzésként elmondhatjuk, a Zrínyi Kiadó szép kötetben állított maradandó emléket az egyszerű hódmezővásárhelyi honvédeknek, s az őket megörökítő hazafias fényképésznek, Plohn Józsefnek. Reméljük, hogy Berzsenyi Lénárd 1849 utáni arcképcsarnoka s Plohn József fényképei után egyszer majd akad kiadója a többi, hasonló jellegű gyűjteménynek is.

Hermann Róbert

SZÉNÁSSY ZOLTÁN

KLAPKA GYÖRGY

Második, bővített kiadás

(Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony/Bratislava, 1992. 192 o., 32 t.)

Nem könnyű dolog egy kisebbségi magyar történész munkájáról kritikát írni. Hiszen örülnünk kell minden olyan munkának, amely a jelenlegi országhatárokon kívül, de a történelmi határokon belül, a magyar történelemről, magyar szerző tollából, magyarul megjelenik. Ám ha ezeket a munkákat a magyar történetírás részének tekintjük, akkor ugyanazokat a szempontokat kell érvényesítenünk ismertetésükkor, mint egy magyarországi megjelenésű munka esetében. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a külhoni szerző az utódállamokban nem jut olyan könnyen hozzá a számunkra elérhető levéltári és könyvészeti forrásokhoz; hogy a kisebbségi lét alapvetően befolyásolja – még mindig – e munkák hangvételét.

E kételyek és szempontok persze nem minden határon túli magyar munka esetében kapnak jelentőséget. Az erdélyi magyar történetírás szerzőinek többsége ugyanis mindmáig képes volt megfelelni a hazai kritika követelményrendszerének is; sőt, e munkák mögött sok esetben több és alaposabb kutatás rejlik, mint némelyik hazai tanulmány, vagy monográfia mögött. Az okok fejtegetése messze vezetne, de közismert tény, hogy az erdélyi magyar tudományosság regionális bázisa mindig is a legerősebbek közé tartozott. Sokkal több kételyünk támad azonban az olyan munkák olvastán, mint Szénássy Zoltán Klapka-életrajzának most megjelent második, bővített kiadása.

A címlapon a komáromi Klapka-szobor fényképét látjuk, s a címlap egyben kifejezi a kötet tartalmát is. A Szerző nem az „igazi" Klapkára, hanem az ércbe öntött szoboralakra volt kíváncsi. Hősét még véletlenül sem illeti bíráló szóval, emlékiratait kinyilatkoztatásként kezeli, s egyetlen célja van csupán: minden áron eszményíteni a szabadságharc egyik legifjabb és legtehetségesebb tábornokát.

A kötet első kiadása 1977-ben jelent meg. Akkortájt – pl. a Görgei megítélésében elfoglalt álláspontjával – nem lefelé lógott ki a hazai historiográfiából. Ám 15 év nagy idő a történeti kutatásokban, s úgy tűnik, hiába növelte a Szerző közel kétszeresére a kötet terjedelmét, a mennyiségi növekedés nem jelentette a könyv tudományos értékének érdemi emelkedését.

A kötetet prológus nyitja, amelynek lírai megállapítása szerint „A Kárpátok alatt már rég lehanyatlott a »pro libertate« feliratú zászló, de ő [Klapka – H. R.] az ötvenes–hatvanas évek forradalmi apályán még egyre vívta a maga szabadságharcát az elnyomott népek ügyéért Európa különböző országaiban – a katona, a politikus, a nagyszabású gazdasági szervező eszközeivel". Árulkodó ez a passzus a Szerző hozzáállásáról; hiszen az 1848–49-es honvédsereg soha nem használt „pro libertate" feliratú zászlót; s csak nem lehet egyetlen sémába belegyömöszölni az 1850–1867 közötti évek történetét, hiszen a forradalmi apály ellenére csak sikert aratott az olasz és a német egységmozgalom, forradalom nélkül jött létre az egységes román állam kezdeménye, a krími háború bonyodalmairól nem is beszélve.

Az első fejezet az „Ifjú évek" címet viseli, s alig ad többet Klapka „Emlékeimből" című munkájának egyszerű kivonatánál. A következő, a kötet több mint felét kitevő fejezet főcíme „A forradalom katonája". A terjedelem azonban csak látszólag oly nagy. Hiszen e fejezet 109 oldalából 20 oldalnak semmi köze Klapka 1848–49-es működéséhez; a 38–58. oldalakon négy fejezetet olvashatunk Komárom 1849 január–márciusi, március–áprilisi ostromáról, a Komáromi Értesítő című lap történetéről és a komáromi pénzgyártásról. E fejezetek anyaga változatlan szöveggel megjelent már Szénássy egy korábbi munkájában (Komárom ostroma 1849-ben, Komárom, 1989.); átemelésüket azonban semmi sem indokolta.

Annál kevesebbet olvashatunk Klapka 1848-as működéséről. Az ifjú főhadnagy 1848 márciusi tevékenységével kapcsolatban megtudhatjuk, hogy Pesten 1848 március végétől „tagja lesz a forradalmat előkészítő Radical-körnek". Csakhogy ez a szervezet 1848. március 15. előtt még nem létezett. A Szerző megismétli azt az alaptalan legendát is, hogy Petőfi 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt elszavalta a Nemzeti dalt; holott az ellenkezőjét már három évtizede bebizonyította Várkonyi Nándor.

A 15. oldalon a Neue Rheinische Zeitung Kossuthról írott dicsérő szavait olvassuk. Az idők jeleként ezúttal elmaradt a szerző, bizonyos Karl Marx neve. Hogy az 1848 őszi idézet mit keres a Klapka 1848 tavaszi működését tárgyaló fejezetben, azt nem tudjuk; s hasonlóképpen csak értetlenkedhetünk, hogy a Klapka 1848 május–júniusi erdélyi küldetését tárgyaló passzus csupán saját emlékiratán alapul, s nem találunk utalást Jakab Elek, Pálffy János, Kővári László emlékirataira, vagy Urbán Aladárnak a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányára. (A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában, HK 1980. 3. sz., 405–420. o.)

A következő alfejezetben, amely a „Komárom, a Duna Gibraltárja" alcímet viseli, Klapka 1848 szeptember végi komáromi küldetéséről olvashatunk, megint csak Klapka memoárja alapján. Már az alcím is téves, hiszen a Duna Gibraltárja név – földrajzi fekvése alapján – nem Komáromot, hanem Péterváradot illetné meg. A Szerző emellett teljes egészében hitelt ad Klapka azon elbeszélésének, hogy az ő határozott fellépése mentette meg Komáromot 1848 szeptember végén a nemzet számára. Csakhogy 1. Komárom már akkor magyar kézre jutott, amikor Klapka még ott sem volt; 2. Klapka megbízatása csak afféle erődítési igazgatóságra szólt; Komárom megmentése Majthényi István alezredes feladata volt, aki ennek eleget is tett; 3. Klapka szerepéről sem a kormánybiztosok jelentései, sem a korabeli sajtó tudósításai, sem az emlékiratok nem tudnak. Ő maga sem tudott róla még 1851-ben, mert a Komárom történetének külön fejezetet szentelő, „Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" című munkájában még mit sem ír róla; 4. Klapka verziója csak 1886, az „Emlékeimből" megjelenése után terjedt el a történeti irodalomban.

A fejezetbe bekerült Latour, Jellacic és Majthényi 1848 októberi nevezetes levélváltása Komárom feladásáról. A Pap Dénes okmánytárából átvett Majthényi-levélben azonban benne maradt az előző két okmány (*Pap Dénes* által) adott száma, amely így meglehetősen furán fest a szövegben. Ezt követően Gelich Rikhárd Klapkáról írott dicsérő szavait olvashatjuk. A Szerzőnek annyira megtetszett ez a passzus, hogy a 67. oldalon még egyszer leközölte. Ezek után meglehetősen rövidke leírást olvashatunk Klapka 1848 októberi pozsonyi szerepléséről, a Simunich elleni expedícióban való részvételéről, amelyben a Szerző egy, a morva határ mentén aratott győzelemmel is megajándékozza hősét, holott csak Simunich utóvédjét sikerült megpaskolniuk a Guyon ezredes által vezetett magyar csapatoknak. Egyetlen sor sem szerepel viszont Klapka 1848 november–decemberi délvidéki, bánsági működéséről, holott ekkor már vezérkari főnöki beosztást töltött be e hadszíntéren előbb Vetter, majd Kiss Ernő mellett. Alig két oldalban foglalja össze a Szerző Klapka 1849 januári működését, noha az ifjú hadtestparancsnok ekkor valóban képességei legjavát csillantotta meg. Az is érthetetlen, hogy ez az alfejezet miért „A vezérkar szolgálatában" címet viseli, s a Szerző miért csak 1849 március végétől nevezi „ifjú hadtestparancsnoknak" Klapkát. Elnagyolt és pontatlan Klapka 1849 februári működésének bemutatása is. A 27. oldalon – Borus József munkája alapján – leírt összecsapásról két dolog nem derül ki a szövegből: hol és mikor volt? (Pétervására, 1849. február 24.) A Szerző egyetlen szóval sem értékeli Klapka kápolnai szereplését, bár Borus József – általa is használt – munkája meglehetősen bőven foglalkozik vele. Ugyanígy nagy ívben megkerüli Klapka 1849. március 3-i tiszafüredi szerepének értékelését, holott a Dembinski megbuktatásához vezető mozgalom nem Görgei, hanem Klapka hadtestéből indult ki, s az ifjú ezredes mondta azt a poroszlói töltésen Dembinskire utalva Lázár Vilmosnak: „Vagy ő, vagy én". A Szerző szerint a „tragikus" kimenetű kápolnai csata után Windisch-Grätz azt jelentette I. Ferenc Józsefnek: „Felség, Magyarország lábai előtt hever". Tudomásunk szerint Windisch-Grätz nem ezt jelentette, hanem azt, hogy a Kápolnánál iszonyú mennyiségben talált lázadó csordákat szétszórta, s néhány napon belül Debrecenben lesz. A Szénássy által idézett mondat nem Windisch-Grätztől, hanem Paszkevicstől származik, s az orosz fővezér írta a világosi fegyverletétel után I. Miklós orosz cárnak.

A tavaszi hadjárat leírása sem mentes a tévedésektől. A 30. oldalon Jellacic dandáráról olvashatunk, hadteste helyett; Riedesch őrnagyot Riedesel helyett, s a következő alfejezet címéből kitűnik, hogy a Szerző csak az isaszegi csatától számítja „a dicsőséges tavaszi hadjáratot". Az isaszegi csatát megint csak Klapka emlékirata alapján ismerteti a Szerző, s természetesen megint egy szó sem szerepel Klapka kezdeti megingásáról; viszont a tavaszi hadjárat első szakaszának állítólagos kudarcát egy 1959-es – már megírásakor sem korszerű szemléletű – magyar összefoglaló alapján Görgei nyakába varrja Szénássy Zoltán.

Ugyanígy túlzottan sommásnak ítélhető azon megállapítás is, hogy az április 7-i gödöllői megbeszélésen „Klapka egyértelműen támo-

gatta a függetlenségi nyilatkozat proklamálását, Görgey viszont ellenezte". Az pedig már a történeti tények tudatos meghamisításának tekinthető, amit a Szerző az 1849. április 10-i váci ütközettel kapcsolatban állít, ti. hogy „Damjanich hadtestét... túl korán fogta el a harci vágy, és nem várta be, hogy Klapka hadteste az esőzések miatt felázott rossz utakon elfoglalja harcállását". Egyrészt azért, mert a Klapka-hadtestnek csupán egyetlen, Bobich János vezette dandára vett részt a megkerülésben; másrészt azért, mert e dandár egyáltalán nem foglalta el harcállását, mivelhogy a ködben eltévedt. A nagysallói csata leírásánál – megint Klapka alapján – a Szerző azt állítja, hogy Damjanich hadteste szorult rendezésre; holott ez inkább Klapka hadtestére igaz.

E fejezeteket követi a már említett négy, Klapka 1848–49-es pályaképéhez meglehetősen lazán kapcsolódó fejezet. A Szerző forrásfelhasználásának sajátos voltát jelzi, hogy a Bőhm Jakab és Palotai István 1955-ben, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent okmánytárának iratait az iratok eredeti lelőhelyére történő utalással, de a forrásközleményre történő utalás nélkül emelte át szövegébe. A következő alfejezet Komárom felmentésével és az április 26-i komáromi csatával foglalkozik. A Szerző ismét olyan érdemet tulajdonít Klapkának, amely nem az övé. Véleménye szerint – amely egy amerikai magyar közlésén alapul – Klapka intézte a tutajhíd építését. Tudomásunk szerint erről személyesen Görgei intézkedett; maga Klapka sem tud arról saját emlékirataiban, hogy e műszaki kényszermegoldás kivitelezésében bármilyen szerepe lett volna.

„Buda alá vagy Bécs ellen?" – szól a következő alfejezet címe. A szerző nem foglal állást ebben a kérdésben, bár korrekten ismerteti a szembenálló véleményeket. Az azonban megint a sajátos forráskezelés példája, hogy a Klapka emlékirataihoz Katona Tamás által írott jegyzetre Klapka véleményeként hivatkozik! Szintén indokolatlan annak a Szemere Bertalantól származó, s Horváth Mihály által is átvett, fiktív Görgei-idézetnek a közlése, amely a magyar fővezérnek a trónfosztásról alkotott véleményét tartalmazná; már csak azért is, mert Ludvigh János jelentéséből és emlékirataiból, illetve Vukovics Sebő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Görgei egyáltalán nem kelt ki olyan élesen a trónfosztás hírének vételekor, mint ahogy azt az idézett passzus sugallná.

A következő alfejezet – címe szerint – Klapka komáromi várparancsnoki ténykedésével foglalkozna. A Szerző azonban itt szentel néhány sort Klapka helyettes hadügyminiszteri működésének is, anélkül azonban, hogy pl. a Klapka által gyártott május 20-i haditervet akárcsak meg is említené. Az pedig már egyszerűen mulatságos, hogy a budai Óravilla falán található emléktábla szövegét tekinti történeti forrásnak azon kérdés eldöntésében, hogy kibékült-e Petőfi és Klapka 1849 májusában, Buda ostroma idején. A korabeli források, így Petőfi Bemhez írott levele alapján ugyanis úgy tűnik, hogy nem történt meg a kibékülés; az pedig, hogy Klapka ezt állítja visszaemlékezéseiben, inkább a Petőfi-kultusznak tett engedményként, mint történeti tényként értékelhető.

Téves a Szerző azon állítása is, hogy Klapka Buda ostroma után adta át a hadügyminisztérium vezetését Görgeinek, s utazott Komáromba. Görgei csak 1849. június 2-án vette át a minisztérium vezetését, Klapka pedig már 1849. május 22-én elhagyta Debrecent. Az ő távollétében Répásy Mihály, illetve Kiss Ernő vezették a hadügyminisztériumot.

Ez az alfejezet tárgyalja a Vág-menti ellentámadás történetét is. A Szerző már a csornai ütközet idején tábornoknak tudja Kmety Györgyöt, holott akkor még csak ezredes volt; a zsigárdi csata résztvevői közé odasorolja Nagysándor József tábornokot, holott ő akkor Szerednél tett nem túl erőteljes kísérleteket az ellenséges hídfő bevételére. Emellett csupán június 21-re korlátozza a peredi csata időtartamát, s sikeresnek minősíti Klapka nyárasdi és aszódi szereplését, holott a tábornok feladata nem csupán az aszódi híd megóvása volt, hanem az ellenséges erők egy részének lekötése is. Mélyen hallgat visszont Szénássy Zoltán arról, hogy milyen milyen súlyos volt Klapka felelőssége a magyar VII. hadtest június 28-i győri vereségében, majd ismét idéz egy fiktív Görgei-levelet – megint csak a fennmaradt és kiadott eredeti helyett.

A június 28–július 13. közötti napok történetének ismertetése megint hemzseg a tévedésektől. Így téves azon állítás, hogy a június 26-i minisztertanácsnak a komáromi koncentrációt elrendelő határozatát alapvetően módosító június 29-i minisztertanács „Kossuth eredeti tervét", a szegedi koncentrációt fogadta el. Kossuth ugyanis csak a győri vereség után döntött e terv mellett; korábban ő maga is a komáromi összpontosítás mellett érvelt. Téves az a megállapítás is, hogy Görgei „előzőleg egyetértett a parancs [a szegedi összpontosítás] végrehajtásával, később mégis arról tájékoztatta a kormányt, hogy Komáromban marad, mivel Haynau megkezdte a vár körülzárását". Katona

Tamás már a Klapka-emlékiratok 1986-os – a Szerző által is használt – kiadásában tisztázta, hogy a két Görgei-levél fordított sorrendben íródott; a szegedi koncentrációról szóló utasítás megérkezése előtt írt Görgei arról, hogy Komáromban kíván maradni, s az utasítás vétele után arról, hogy seregével hajlandó levonulni; csakhogy a két levél fordított sorrendben került Kossuth kezébe, aki nem vizsgálta meg azok iktatószámát, s a másodikként kapott, de elsőként írott levelet az elsőként kapott, de másodikként írottban foglalt ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Téves a Szerző azon állítása is, hogy a június 29-i haditanács (pontosabban minisztertanács) döntött a hadügyminiszteri és fővezéri poszt szétválasztásáról; „Görgeyt meghagyták hadügyminiszternek, míg a feldunai sereg vezérévé Mészáros tábornokot nevezték ki". A június 29-i minisztertanács a szegedi koncentrációról döntött, s arra az esetre, ha Görgei fővezér nem volna hajlandó engedelmeskedni e határozatnak, a főserég levezetésével Kiss Ernő altábornagyot bízta meg. Görgeinek a fővezérségről történő leváltásáról a július 1-i minisztertanács döntött, Mészárost azonban nem csupán a feldunai, hanem az egész magyar hadsereg fővezérévé nevezték ki.

Téves az a megállapítás, hogy Görgei a július 2-i csatában ellenséges kardvágástól sebesült volna meg; mint köztudott, egy ellenséges kartácsszilánk hasította fel a koponyáját. Téves az a – Klapka emlékirata alapján leírt – adat, hogy Görgei csak a július 5-i minisztertanács határozatának vétele után írta volna meg lemondását a hadügyminiszterségről; az eredeti határozatból kiderül, hogy már a minisztertanács előtt elküldte azt a kormánynak. A szöveg értelmét teljesen megváltoztatja egy „nem" szó kimaradása a 81–82. oldalakon: „Ha az elvonulás már *nem* lehetséges, akkor Klapka vegye át az összes erő főparancsnokságát". Téves a Szerző azon állítása, hogy a július 6-i, a Dunajobbparti áttörés ügyében összehívott haditanács Klapka vétója miatt „határozat nélkül ért véget". A haditanács ugyanis elfogadta az áttörés tervét, s éppen Klapka volt az, aki Kossuth újabb levelének hatására felrúgta ezt a megállapodást.

„A dicsőség felvillanása" címet viselő alfejezet Komárom 1849. július 13–augusztus 18. közötti történetét tárgyalja. A komáromi hadsereg hadrendjének ismertetéséből azonban kimaradt az egyesített lovasság, és parancsnokának, Mándy Ignácnak a neve. A Komáromi Lapok történetét tárgyaló alfejezet után Komárom újabb körülzárásának történetét írja le a „Komárom, az utolsó végvár" című alfejezet. A vár feladásáról folytatott tárgyalásokat és a kapituláció végrehajtását ismerteti a következő két alfejezet. A Szerzőt ugyan itt is elragadja néhányszor a hevület; pl. akkor, amikor megállapítja, hogy „Világos után már csak Komárom jelentette a hazát"; hiszen mint köztudott, Pétervárad erődje szeptember 2-ig tartotta még magát; vagy akkor, amikor Ausztriát és Oroszországot „két világbirodalomként" aposztrofálja, holott ez a kifejezés Ausztriára egyáltalán nem illik; jobb lett volna talán a nagyhatalom szó használata. E fejezetekben a Szerző bőségesen idézi, sok esetben teljes terjedelmükben közli a Klapka és az ostromló sereg parancsnokai között váltott leveleket; s úgy véljük, ezek az alfejezetek a kötet legjobban sikerült részei közé tartoznak. A Görgeit illető árulási vád egyik első megjelenésének tekinthetjük Klapka szeptember 25-i napiparancsának kezdő sorait: „A cselszövény és árulás végromlás szélére vetették szegény hazánkat".

A kötet harmadik fejezete az „Emigrációban Londontól Konstantinápolyig" címet viseli. Az első alfejezet Klapka 1849 októberétől 1851-ig terjedő működésével foglalkozik. „Az utazó nagykövet" című alfejezet Klapka 1851–54-es tényked̄ését tárgyalja. „A dunai államszövetség gondolata" című alfejezetben Klapka és a román meg szerb politikusok tárgyalásairól olvashatunk. „A genfi parlament képviselője" című alfejezet a krími háború és az 1859-es események közötti három év történetét mutatja be. Klapka 1859-es működését tárgyalja a következő két alfejezet, „A nemzeti direktórium tagja" és „Az olaszországi magyar légió parancsnoka" címmel. A Cuza fejedelemmel folytatott tárgyalások és a magyar–román együttműködés 1860–61-es történetével foglalkozik egy újabb alfejezet. Klapkának az 1863-as lengyel felkelés kapcsán kifejtett tevékenységével egy, az 1866-os porosz–osztrák konfliktus *időszakában vállalt szerepével* négy alfejezet foglalkozik. Bár az emigrációs időszak bemutatása sem mentes a hibáktól és tévedésektől, ennek a fejezetnek a színvonala mégis jóval magasabb és egyenletesebb, mint az 1848–49 történetét bemutatóé. A Szerző jobban ragaszkodott témájához, kevesebb az ide-oda kalandozás a szövegben. S bár néhány újabb munka (pl. Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon?") használatát hiányolnunk kell, a Szerző szakirodalmi tájékozottsága ezúttal jóval kevesebb kívánnivalót hagy maga után. Azt viszont furcsállnunk kell, hogy ebben a fejezetben hivatkozik először Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése

című munkájára; holott ezt a munkát az 1848–49-es fejezetnél is haszonnal forgathatta volna. (Igaz, akkor kevésbé lett volna eszményített az 1848–49-es Klapka-kép). E munkát azonban ebben a fejezetben is csak szelektíven használta a Szerző; hiszen máskülönben aligha írta volna le azt, hogy Klapka és Görgei emlékiratai közül „a forradalom és szabadságharc célkitűzéseit igazoló Klapka memoárja a jelentősebb".

A negyedik fejezet az „Ismét hazai földön" címet viseli, s Klapka 1867–1892 közötti életpályáját foglalja össze, alig hat oldalban. Egy-egy alfejezet foglalkozik Klapka temetésével és a Klapka-kultusz történetével.

A kötetet harminchárom kép illusztrálja. Ezek többsége Klapka különböző szobrait, emléktábláit, s csatáinak emlékműveit ábrázolja. Hiányolnunk kell azonban a csataképeket, annál is inkább, mert az első kiadásban még ezek közül is találhattunk néhányat.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: Szénássy Zoltán könyvének újabb kiadása nem tekinthető a magyar életrajzi irodalom eredményének. Szemléletmódja az esetek többségében nélkülözi a kritikai hozzáállást; a bőbeszédűség és szűkszavúság egyszerre jellemzi a kötetet. Kétségtelen tény, hogy a Duna túlpartján mást jelent Klapka (vagy Rákóczi) alakja az ottani magyar lakosság számára, mint az innensőn. De az igazság, a történeti hűség mindkét parton kötelezi azokat, akik a magyar történelemmel foglalkoznak. És sem a túlparti, sem az innenső oldalon lakó magyar népességnek nem alaptalan legendákra, égbe emelt hősökre van szüksége az egészséges nemzeti önismerethez, hanem tényekre. Mert Klapka György volt akkora alakja a XIX. század magyar történetének, hogy ne kelljen több érdemet tulajdonítanunk neki, mint amennyivel ténylegesen rendelkezett; s hogy ne kelljen elhallgatnunk tévedéseit, hibáit, következetlenségeit. Egy ilyen Klapka-életrajzra azonban – úgy tűnik – még várnunk kell.

Hermann Róbert

VERESS D. CSABA

A GYŐRI VÁR

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 197 o.)

A Kiadó vártörténeti sorozatának 15. köteteként látott napvilágot Veress D. Csaba legújabb, mintegy 16 ív terjedelmű könyve. A szerző, akinek már több munkáját jelentette meg a Zrínyi Kiadó, ezúttal felettébb nehéz feladatra vállalkozott, mivel a nyugati határvédelemben kulcsfontosságú győri vár hadtörténelmi múltjáról összefoglaló feldolgozás ez idáig még nem jelent meg. Vitathatatlan, hogy a kötet írója jól ismeri a témára vonatkozó, eddig publikált tanulmányokat (köztük Gecsényi Lajos alapkutatásait), valamint a jelentősebb levéltári forrásokat is.

A könyv – a kiadói vártörténeti sorozat bevett gyakorlatának megfelelően – először Győr legkorábbi időszakát tárgyalja, felidézve a település kelta, római és avar kori hadtörténelmi vonatkozásait. Ennek során a szerző bemutatja a rómaiak lakta Arrabona katonai települést, s az itt állomásozó csapatok limes-menti harcait.

A kötet második fejezete a középkori Győr évszázadait idézi, felvillantja a honfoglalás és az államalapítás korának helyi vonatkozásait, a XI. században emelt ispánsági vár építészettörténetét és a nyugati határvédelemben betöltött szerepét. A szerző a középkori magyar krónikák felhasználásával írja le a XI–XII. századi német támadások visszaverését, így az 1030-ban, 1044-ben és 1051-ben vívott harcok történetét. A könyv írója megkülönböztetett figyelmet fordít a XIII. század végi – XIV. század eleji feudális anarchia időszakának bemutatására, amikor Győr (a latin forrásokban: Jaurinum) vára többször az osztrákok, illetve a csehek kezére került. Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond, a Hunyadiak és a Jagellók idején a győri püspökök a várat folyamatosan bővítették és a nyugati határvédelem legfontosabb erősségévé tették.

Veress D. Csaba munkájának harmadik szerkezeti egysége a XVI–XVII. századi Győr hadtörténelmi múltját foglalja össze. A kötetből megtudjuk, hogy az első török támadás a várat 1529 szeptemberében érte, amikor az oszmán hadak – Bécs ellen vonulva – a győri erősséget is felgyújtották, s ettől kezdve a muzulmánok

„Janik kalá"-nak („Égett vár"-nak) nevezték. A XVI. században a Habsburg-uralkodók, köztük I. Ferdinánd és II. Miksa a legkiválóbb itáliai és német hadmérnökök segítségével a győri várat a legkorszerűbb és legnagyobb magyarországi (úgynevezett új-olasz típusú) végvárrá építtették. A „Bécs kapujá"-nak nevezett erősség korszerűsítési és erődítési munkái 1537-től négy évtizeden keresztül folytak, amelyeknek során hét hatalmas bástyával, modern védművekkel látták el a Duna, Rába és Rábca folyók által határolt, nehezen megközelíthető várat.

A vár hadászati fontosságát jelzi, hogy 1554-ben létrehozták a győri főkapitányságot, amelynek élén német és olasz generálisok, híres hadvezérek (köztük Adam Gall, Nicolas Salm, Adolf Schwarzenberg és Raimondo Montecuccoli) álltak. Veress D. Csaba a Hadtörténelmi Levéltár forrásainak felhasználásával pontos képet rajzol a győri várőrség létszámának és zsoldjának alakulásáról, ellátásáról, fegyverzetéről. A könyv önálló alfejezetben tárgyalja az 1566. évi nagy törökellenes háború helyi vonatkozásait, szemléletesen idézi az úgynevezett hosszú béke (1568–1593) évtizedeit, a végvári élet jellemzőit, a portyák, lesvetések és „száguldások" fénykorát.

Veress D. Csaba munkájának legérdekesebb részét azok az alfejezetek képezik, amelyek a tizenöt éves háború periódusát tárgyalják. Ennek során a szerző képet nyújt Győr 1594. július 31–szeptember 29-i török ostromáról és bevételéről, az 1597-es sikertelen visszafoglalási kísérletről, valamint 1598. március 29-i eredményeş visszavívásáról. Ez utóbbi kapcsán felidézi Adolf Schwarzenberg és Pálffy Miklós komáromi főkapitány csapatainak rajtaütésszerű támadását, a várkapu petárdával történő berobbantását és az éjszakai sötétségben kibontakozott öldöklő küzdelmet.

Az előző fejezetekhez képest kissé adatszegénynek tűnik a győri királyi végvár 1598 és 1663 közötti időszakának bemutatása, ami talán a megmaradt levéltári források csekély számával magyarázható. Megítélésem szerint azonban a könyv második kiadása esetén mégis kísérletet kellene tenni ennek a szerkezeti egységnek a kibővítésére, annál is inkább, mivel az 1663–1683 közötti periódus felvillantása sem bővelkedik adatokban és forrásokban.

Érdekes viszont az 1683-as Bécs elleni török hadjárat győri vonatkozásainak ismertetése, amikor a támadók nem törekedtek a vár bevételére, mivel Kara Musztafa nagyvezír arra számított, hogy a császári székváros elfoglalása után a győri várőrség úgyis kapitulálni kényszerül.

Kulcsfontosságú szerepet játszott a győri vár a Rákóczi-szabadságharc időszakában is, amikor Siegbert Heister császári főparancsnok csapatainak fő bázisául szolgált. Ezzel magyarázható, hogy a kuruc hadak kísérletet sem tettek a vár elfoglalására. A szerző idézi az 1704. június 13-i eseményeket, amidőn a kuruc csapatok katasztrofális vereséget szenvedtek a Győr melletti koroncói csatában.

Ezt követően békés évszázad köszöntött a győri várra, ahol a XVIII. század közepén két kaszárnyát építettek az ott állomásozó császári katonaság számára. A vár erőd jellegét II. József 1784. évi rendelete szüntette meg, amikor az uralkodó a sok vihart átélt erősséget Győr városának adományozta.

Veress D. Csaba könyvének ötödik fejezetét az 1809. évi franciaellenes háború eseményei alkotják. A szerző rendkívüli alapossággal írja le az 1809. június 14-i győri csata előzményeit és lefolyását, amelyben Eugène Beauharnais tábornok, itáliai alkirály és Lauriston tábornok csapatai megsemmisítő vereséget mértek a császári IX. hadtest és a magyar nemesi felkelők mintegy 40 ezres hadára. A szerző ezt követően a győri osztrák császári helyőrség kapitulációját és a vár francia megszállását ismerteti. A kötet bemutatja Bonaparte Napóleon augusztus 31-i győri tartózkodását, majd a vár november 13–16-i felrobbantásának körülményeit is.

Veress D. Csaba munkájának utolsó fejezete az 1848–49-es győri hadtörténelmi eseményeket villantja fel. Ennek során bemutatja Jellacic horvát bán menekülő csapatainak október 3-i győri átvonulását, Windischgrätz herceg december 26-i támadását, a város császári megszállását. Győrt 1849. május 2-án a Pöltenberg Ernő vezette VII. hadtest foglalta vissza az osztrákoktól, akik azonban június 28-án ismét bevették a várost.

A kötet utolsó fejezete a vár históriájának epilógusát tárja az olvasók elé. Ebből megtudjuk, hogy a Bécsi kaput 1858-ban, a Dunai kaput 1863-ban rombolták le, majd a múlt század végén csákány alá került a Szentdombi bástya is, melyet a Duna-parti vasúti szárnyvonal építése miatt bontottak le.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Veress D. Csaba maradéktalanul megfelel a Zrínyi Kiadó vártörténeti sorozata elvárásainak. Ugyanakkor a recenzens fontosnak tartja, hogy a kötet egy „gyenge pontjára" felhívja a figyelmet. A szerkesztés során ugyanis célszerű lett volna a kiadvány szerkezeti felépítésén némiképpen módosítani. Így észszerű lett volna az 1809-es győri csatára vonatkozó fejezet terjedelmének csökkentése és az adatok számának mérséklése, mivel a rendkívüli aprólékosság

időnként a szöveg érthetőségét veszélyezteti. Ez a fejezet túlzottan részletes, s azért is kifogásolható, mert ezek adatai már szerepeltek a szerző „Napóleon hadai Magyarországon" című, 1987-ben megjelent művében.

Veress D. csaba munkája – a fenti észrevétel ellenére – kétségtelenül hasznos vállalkozásnak minősíthető, különösen napjainkban, amikor a „vár állott, most kőhalom" költői gondolata szomorú valósággá vált. Rendkívül fontos tehát a modern „várvédők" felelőssége abban, hogy a „kőbe zárt történelem" üzenete eljusson az utókor olvasóihoz. Ezt a feladatot a szerző jól oldotta meg, s emiatt a könyvet jó szívvel ajánljuk a vártörténet iránt érdeklődő széles olvasóközönség könyvespolcaira.

V. Molnár László

CSONKARÉTI KÁROLY

HORTHY, A TENGERÉSZ

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 135 o.)

1993 a könyvkiadásban a különböző „Horthy kötetek" éve volt. Magyarország volt államfőjének (1920. március 1–1944. október 16.), Horthy Miklós kormányzónak 1993. szeptember 4-i kenderesi temetése a politikai indulatok kiváltása mellett a könyvkiadók némelyikének gyors reagálását is eredményezte. Többen is vállalkoztak az eseményre megjelentetendő könyv kiadására. Közöttük alapos Horthy-biográfiával sajnos nem, ügyes összeállításokkal azonban találkozhattunk.

A politikai „viharok", sajtóbeli polémiák közepette és között üdítően hatott a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelent kötet, amely Horthy Miklóst, a tengerészt mutatja be. A magyar haditengerészet, illetve az osztrák–magyar haditengerészet történetének ismert művelője, Csonkaréti Károly vállalkozott arra, hogy bemutassa az 1882-től 1918-ig a császári és királyi haditengerészet kötelékében tanult, illetve ott szolgálatot teljesített Horthy Miklós pályafutását. A szerző nem Horthy-biográfia megírására vállalkozott, hanem egy tengerésztiszti életút több, mint három évtizedének a felvázolására, az eddig rendelkezésre álló források, dokumentumok tükrében. Ismeretes, hogy Horthy Miklós haditengerész tiszti pályafutását végigkísérő „katonai anyakönyvi lapja" nem található sem a bécsi Hadilevéltárban, sem a budapest Hadtörténelmi Levéltárban. Így a kutatók nagy mértékben kell, hogy támaszkodjanak a bécsi Hadilevéltár haditengerészeti iratokat őrző irategyütteseire – számos esetben azok is hiányosak, hiszen a monarchia feldarabolása után került azokból Olaszországba, Horvátországba is –, illetve a kortársi visszaemlékezésekre, valamint Horthy Miklós emlékirataira.

Ezt tette Csonkaréti Károly is, aki szinte minden elérhető anyagot felhasznált munkája elkészítése során. Amit sajnálattal kell megállapítani, azaz, hogy az olvasó nem tudhatja meg, melyek is voltak pontosan ezek az anyagok, mert sem irodalom-, sem forrásjegyzék nem egészíti ki a kötetet. A tudományos munkához elengedhetetlen jegyzetek pedig, úgy tűnik, csak az idegen nyelvű, külföldön megjelenő munkák tartozékai lesznek a jövőben. A magyar kiadók szinte „következetesen" lemondanak az igen fontos lábjegyzetekről, melyek kezdetben csak a „láb-formát", mára pedig a jegyzet-jellegüket is elveszítették. Nagy kár ezért (is)!

Csonkaréti Károly könyvéből nemcsak a tizennégy esztendősen a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémiára került Horthy Miklós – és társai – kiképzésével ismerkedhetünk meg, de tanúi leszünk annak a nem túl könnyű, de mégis vonzó útnak is, mely elvezet az áhított tiszti rendfokozat megszerzéséhez.

Horthy Miklós nem tartozott a legjobban tanuló növendékek közé, de voltak olyan tárgyak, melyeket szeretett és hivatástudata már fiatalon is egyik összetevője volt jellemének. Ha a jellemre utaltam, akkor nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a haditengerészetnél szolgálók körében – flottától függetlenül – egy ma már a hétköznapokban szinte teljesen ismeretlen lovagiasság, bajtársiasság uralkodott. Ez a háború küzdelmei során is megmutatkozott. Ekkor az ellenséget még csak legyőzni és nem megsemmisíteni kellett. Jól példázza ezt Horthy Miklós első világháborús működése is.

Amíg azonban Horthy Miklós eljutott az első világháború évei elismert parancsnokai közé, hosszú utat kellett megtennie. Ez döntően a

tengerekhez kötötte. Fiatalon részese lehetett egy közel két esztendős nagy tengeri utazásnak, megismerkedhetett idegen tájakkal, szokásokkal, emberekkel, bepillanthatott más államok haditengerészeti szokásaiba, gyakorlatába.

Horthy Miklós tengerész tisztként, pontosabban haditengerész tisztként azonban „szárazföldi" feladatot is kapott. I. Ferenc József császár és király egyik szárnysegéde lett és mint ilyen beosztást betöltő katona, az udvari szokások, döntések és „belső harcok" ismerőjévé is vált. Ezek a bécsi Burgban eltöltött évek későbbi pályafutásának lesznek meghatározó „elemei", de az az időszak már nem Csonkaréti Károly könyvének témája.

Horthy Miklós az osztrák–magyar hadiflotta egyik jól felkészült, kitűnő hajóparancsnokává vált, akinek életeleme volt a hajózás. Az első világháború kitörését követően is úgy vélte, hogy a hadiflottának az Adriára történt bezárása csak ronthatja a hangulatot és a helyzetet. Természetesen döntéseket ekkor még nem befolyásolhatott, de a kijelölt vállalkozásokban örömmel vett részt. Számos sikeres ütközet résztvevője, az Adrián működő flotta egyik legismertebb és sikeresebb parancsnoka. A magyar (had)történetírásban 1945 után csak gúnyosan emlegetett otrantói tengeri ütközet elismert osztrák–magyar irányítója. Csonkaréti Károly munkája nyomán most sokan megismerkedhetnek a szakírók, illetve az egykori ellenfelek Horthy minősítő feljegyzéseivel. Ők mint felkészült, sikeres és lovagias ellenfélről szólnak róla, aki nem kevés nehézséget okozott az antant-hatalmak Adrián és Földközi-tengeren működő flottáinak.

Horthy Miklós működése, a flottánál kivívott hírneve szinte predesztinálta arra, hogy az uralkodó őt nevezze ki az osztrák–magyar flotta parancsnokává 1918 februárjában. Meg kell mondani azt is, hogy a döntés nem okozott osztatlan sikert a haditengerészet tengernagyi állománya körében, hiszen Horthy tucatnyi, nála rangban idősebb tengernagyot, de sorhajókapitányt is „átugrott". Ugyanakkor pl. a szövetséges Németország haditengerészetének irányítói körében megelégedést szült Horthy kinevezése. Többek vélekedtek úgy: tíz esztendővel korábban kellett volna ilyen parancsnok a flotta élére.

Azt is el kell azonban mondani, hogy Horthy Miklós kinevezése már nem sokat változtathatott a háború, így a tengeri háború kimenetelén. 1918 tavaszára az antant döntő fölénybe került és a központi hatalmak veresége csak idő kérdése volt. A monarchia flottájánál is kezdtek megmutatkozni a bomlás jelei, főleg a tengeri hadműveletekben részt nem vevő, tétlenségre ítélt hajók legénysége körében. A különböző megmozdulások, főleg az ún. cattarói zendülés, erős fellépést váltottak ki. Hosszú éveken keresztül azok egyik elfojtójának, „véreskezű" megtorlójának igyekeztek bemutatni Horthy Miklóst. Amint az Csonkaréti Károly munkájából is kiderül, nem így volt. Amikor Horthy, mint a flotta parancsnoka, nem élt pl. a kegyelmezési lehetőségével, akkor nem tett mást, mint amit a világ valamennyi hadiflottájának parancsnoka tett (volna), ha a hadbíróság az ellenséghez átszökni akaró, tisztjeiket legyilkolni akarók felett ítélkezett. Horthy Miklós nem lépte át az előírásokat és nem tett mást, mint amit számára az írott és íratlan törvények, illetve a szabályzat előírtak.

Az ötvenedik évét betöltött flottaparancsnok életének egyik legszomorúbb napja lehetett az az október végi nap, amikor az uralkodó parancsára át kellett adnia a flottát a délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek és el kellett búcsúznia a tengertől. Valószínű, érezte akkor Horthy Miklós, hogy számára ezzel egy korszak lezárult, de hogy kezdődik-e egy új, egy másik, talán még nem hitte, nem tudta.

Több mint három és fél évtizedet töltött Horthy Miklós az osztrák–magyar haditengerészet állományában, hajóin. Életének e meghatározó évei most Csonkaréti Károly kutatásai és feldolgozása révén sokak számára válhatnak ismertté; csak sajnálni lehet, hogy a szép kivitelű, számos – alig vagy nem ismert – fotóval illusztrált kötetben nem jutott hely egy kronológikus életrajzi vázlatra, mert bizonyára akadnak azért olyan olvasók is, akik tudni szeretnék, miként is alakult Horthy Miklós pályafutása 1918. október 31-e után!

Szakály Sándor

A NYÍREGYHÁZI HUSZÁROK HADINAPLÓJA

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Bene János

(Józsa András Múzeum, Nyíregyháza, 1993. 127 o.)

Az elmúlt néhány évben örvendetesen megszaporodtak a vidéki tudományos műhelyek – levéltárak, múzeumok, regionális kutatócsoportok stb. – által közreadott különböző munkák, így a forráskiadványok, tanulmánykötetek, emlékiratok. A második világháború időszakát, azon belül is Magyarország katonai részvételét tekintve igen sok, hasznos és jó kiadvánnyal jelentkezett/jelentkezik a nyíregyházi Józsa András Múzeum, illetve annak munkatársa, Bene János.

Legújabb munkája, mely a Józsa András Múzeum Kiadványai 35. köteteként látott napvilágot, A nyíregyházi huszárok hadinaplója címet viseli. A cím kissé megtévesztő ugyan, mivel nem naplóról, hanem – amint azt Bene János is írja a kötet bevezetőjében – harctudósításról van szó. A harctudósítás a hadtörténelmi kutatásban igen fontos „műfajnak" tekinthető, hiszen az ilyen összeállításnak többnyire a napló az alapja, annál ugyan kevésbé részletes, de minden lényeges elemet, információt tartalmaz.

Harctudósítást szinte minden alakulatnak kellett készítenie a második világháború időszakában és ezek a fennmaradt harctudósítások számos esetben az elvesztett eredeti iratokat, naplókat is pótolják, gondoljunk csak pl. a magyar 2. hadsereg iratanyagára, melynek jelentős részét a hadműveletek lezajlása után készített harctudósítások teszik ki.

Valószínűnek látszik, hogy a most közreadott harctudósítás is a „Hadik András" 4. honvéd huszárezrednek a keleti hadszíntérről történt visszavonása után készülhetett. Erre enged következtetni a szövegben 1941 augusztusát megelőzően is használt vezérőrnagyi rendfokozati megnevezés, mely, mint ismeretes, csak 1941 augusztusa után rendszeresíttetett – 1924 után ismét – a volt magyar királyi honvédségben.

Bene János, érezve és értve a dokumentum fontosságát, a lehető legalaposabb közreadást választotta. Az olvasó eligazítását szolgálja a bevezető tanulmány, amely a gyorshadtest keleti fronti működéséről ad áttekintést, főleg publikus források és feldolgozások alapján, bár néhány munka hasznosítása segíthette volna még az alaposabb bemutatást. (Pl. Bonhardt Attila: Major Jenő vezérőrnagy jelentése a m. kir. I. gyorshadtest 1941. évi oroszországi hadjáratának tapasztalatairól, Hadtörténelmi Közlemények, 1991. évi 2. sz. 174–211. o.)

A bevezetőt követi maga a „hadinapló", amely az 1941. június 27-e és 1941. november 3-a közötti eseményeket rögzíti, illetve beszéli el, ahogy annak írója fogalmazott: az ezred történetének négy hónapra „...terjedő idejét öleli fel a leírt hadikrónika, s részletesen ismerteti azokat a feladatokat, melyeket a gyorshadtest kötelékében végrehajtott hadműveletek alatt mint az 1. lovasdandár egyik huszárezrede teljesített". E „krónika" segítségével ötven esztendő távlatából is nyomon követhetjük a „Hadik András" 4. honvéd huszárezred keleti fronti harcait, illetve az azt megelőző mozgósítást – annak minden gondjával, nehézségével együtt –, és a felvonulást. Az ezred teljesítménye elismerésre méltó. Nehéz körülmények között, a szemben álló félénél többnyire gyengébb fegyverzettel, viszonylag kis veszteségekkel tett meg több száz kilométeres utat, nyeregben, harcolva. A számára kitűzött feladatokat teljesítette, a meghatározott célokat elérte. A magyar katonai és politikai vezetés erőket kímélni akaró politikájának köszönhetően az ezred – más csapattestekkel egyetemben – 1941 novemberében visszatért Magyarországra, nyíregyházi állomáshelyére.

Bene János a korabeli helyi sajtó segítségével eme visszatéréssel is megismertet bennünket. Mivel az első nagyobb csapattest frontról történt visszatéréséről volt szó, annak fogadására Nyíregyházán megjelent Horthy Miklós kormányzó, a miniszterelnök és számos miniszter, katonai vezető is.

A korabeli dokumentum közreadása mellett igen figyelemre méltó és dicséretes az a munka, melyet Bene János még elvégzett. Összeállította ugyanis a „Hadik András" 4. honvéd huszárezred 1941-es veszteségét (hősi halottak, meghaltak, eltűntek, sebesültek, hadifogságba kerültek) név szerint és ugyancsak teljességre törekvően a tiszti- és tiszthelyettesi kart. Az így közreadott „hadinapló" egyben emlékidézés, emlékállítás is. Nem véletlen, hogy a kötetet összeállítója „A II. Nyíregyházi Huszártalálkozó (1993. augusztus 14-15.) tiszteletére" ajánlotta. Megkésett emlékezés ez így az egykori huszárokra, hősi halottakra, sebesültekre, parancsot teljesítőkre. Úgy tűnik, Nyíregyháza a múlt

századi „huszár befogadás" után a hagyományok ápolása terén is igyekszik megtenni mindent. Ez pedig a mai viszonyok közepette mindenképpen dicséretes!

Amint arra már utaltam, Bene János igyekezett alapos jegyzetekkel segíteni a leírtak megértését, ahol lehetett, ott a kötetben szereplőkről is „kis életrajzokat" közölt. Sajnos sok esetben kérdőjelekkel kellett helyettesítenie az adatokat. Reméljük azonban, hogy lelkes kutatómunkája nyomán a kérdőjelek csökkenni fognak és az itt-ott előforduló elírások, kisebb tévedések – melyek könnyen elkerülhetők lettek volna – újabb munkáiban már nem fordulnak majd elő.

Szakály Sándor

GOSZTONYI PÉTER

A VÖRÖS HADSEREG
A szovjet fegyveres erők története, 1917–1989

A kiegészítő fejezetet írta és a Függeléket összeállította: Vargyai Gyula

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 421 o.)

Gosztonyi Péter könyve eredetileg 1980-ban jelent meg. Ezzel kapcsolatban az első gondolat, amely felmerül az olvasóban: érdemes volte közel másfél évtizeddel később magyarul is megjelentetni ezt a könyvet? Most, amikor folyamatosan kerülnek elő újabb és újabb dokumentumok? A véleményem egyértelmű: igen, érdemes volt. A szerzőt dicséri, hogy az utóbbi öt-nyolc évben napvilágra került anyag – mint pl. a Zsukov-emlékiratokból kicenzúrázott részek, Volkogonov könyve, de más is – ugyan árnyalja a képet és hiányokat pótol, de nem indokolja a könyv koncepciójának és következtetéseinek felülvizsgálatát. Ahhoz viszont még túl kevés került elő, hogy a könyvet teljesen át lehessen dolgozni. Véleményem szerint ehhez még 5-6 évet kell legalább várni.

Az I. fejezetben (Út a forradalomba) rögtön „meredek" megállapítások találhatók. Így pl. meglehetős részletességgel tárgyalja a német titkosszolgálat és a bolsevikok kapcsolatát, megjegyezve, „hogy a németek részéről nagy politikai tévedés volt" azt hinni, együtt lehet működni a bolsevikokkal. Azt a megállapítást viszont, „hogy a bolsevikok akkor még nem akarták pártjuk korlátlan diktatúráját" nem érzem meggyőzőnek.

A II. és III. fejezet (A Vörös Gárdától a népi hadseregig, A polgárháború vége) a polgárháborús és intervenciós harcok története. Egyébként a téma kettéválasztása nem tűnik indokoltnak. Leszámol egyrészt a „február 23." mítosszal, merthogy akkor Pszkov/Narva térségében semmilyen harc nem volt a németekkel. 23-án csak a mozgósítást rendelték el, viszont a németek csak néhány nappal később értek el a későbbi észt határra, ahol azonban a kapott parancs szerint meg is álltak. Másrészt részletesen ismerteti azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a bolsevik vezetés tett a (korábban éppen általa szétzilált) fegyelem és harcképesség helyreállítására. A valóságnak megfelelően értékeli az intervenciót, melyben a beavatkozók csak félszívvel vettek részt, és hasonlóan a fehérek teljesítményét. Ez így summázható: a háborút nem annyira a vörösök nyerték meg, mint a fehérek vesztették el.

A IV. fejezetben (Háború és béke között) az 1935-ig terjedő időszakor tekinti át. Itt ismerteti a kronstadti felkelést, melynek során a Balti Flotta matrózai megpróbálták számonkérni a bolsevikoktól be nem váltott ígéreteiket, majd rátér a fejlesztés problémáira. Ír az elméleti vitákról, az első haditechnikai eredményekről, és jelentőségének megfelelően értékeli a Hitler hatalomra jutásáig tartott német–szovjet katonai együttműködést. Ezt részben túldimenzionálták, részben agyonhallgatták. „Az azonban kétségtelen tény, hogy a német katonai és műszaki segítség hasznára vált a Vörös Hadseregnek, és nagyban hozzájárult a huszas évek közepi mélypont áthidalásához." A fejezet bevezetőjében említett azon állítás, hogy szovjet katonai tanácsadók működtek volna Törökországban, nem tűnik megalapozottnak: semleges forrásból soha nem erősítették meg. Ám említést érdemelt volna az, hogy a szovjet–török megegyezés a kaukázusi népek, elsősorban az örmények rovására történt.

Az V. fejezet (Új világháború küszöbén) az 1941. június 22-ig terjedő időszakot tekinti át.

Ez a fejezet a gyengébbek közé tartozik. A spanyol polgárháborúval kapcsolatban meg kellett volna említeni az NKVD szerepét, s azóta az is egyértelmű, hogy a Köztársaság a szó szoros értelmében is fizetett a szovjet hadianyagért. A tisztogatások tiszti áldozatainak számát óvatos becsléssel „több mint harmincötezerre" teszi. Azóta – elsősorban Volkogonov kutatásai alapján – tudjuk, hogy elérte a 40 000 főt is. A Jezsov eltüntetése után rehabilitáltak háromezres létszámát az újabb kutatások is megerősítették. Ír a tisztogatásoknak a fegyveres erőkre minden mennyiségi fejlesztés ellenére (vagy mellett?) gyakorolt hatásáról, a szovjet–német egyezségről, de a magyarországi olvasót a számunkra ismeretlen „háborúcskák" története érdekelheti a legjobban. (Távol-Kelet, Finnország. Sajnos, a lengyelországi hadjáratról alig tudunk meg érdemlegeset. Érthető, hiszen ennek dokumentumai csak mostanában kezdenek hozzáférhetővé válni.)

A VI. fejezet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja" címet viseli – szükségszerűen, hiszen ez a hivatalos neve. Reális értékelést kapunk benne a harcokról. Nem becsüli le, de nem is értékeli túl a szovjet harcosok és a lakosság helytállását. Megjegyzi azonban, hogy a szovjet módszerekbe „egy demokratikusan megválasztott kormány már régen belebukott volna". Érdekes veszteségi és létszámadatokat közöl, melyek nyugaton valószínűleg ismertek, de nálunk feltehetően az újdonság erejével hatnak. Jól érzékelteti, hogy Sztálin hogyan szabadítja rá az országra és a hadseregre a „némi szocializmussal kevert" nagyorosz nacionalizmust. A Lend-Lease szállítások legfontosabb eredményének a szerzővel együtt azt tartom, hogy a sok tízezer gépjármű, végre, úgy-ahogy működőképessé tette a szovjet hadtápot. A hadtápellátás egyébként mindig is a szovjet (és orosz) hadviselés leggyengébb része volt, azonban erről feltűnően keveset olvashatunk, noha már a magyar hadtörténeti irodalomban is emlegették (szelíden) a hatvanas évek végétől.

Nagyon kevés olvasható a fejezetben a Vörös Hadsereg fegyelmi helyzetéről, még akkor is, ha figyelembe vesszük ennek „tiltott" voltát. Ír az 1941-ben felállított NKVD-s zárókülönítményekről, bár úgy tudja, hogy csak 1944 őszéig álltak fenn. Valójában – esetleg némi módosítással – a háború után is működtek. Feltűnően visszafogott a szovjet katonáknak a lakossággal szembeni magatartásával kapcsolatban. Ez összefügghet azzal is, hogy a téma mindvégig a mindenkori szovjet vezetés érzékeny pontja volt. Nem lehet véletlen, hogy 1980-ban a Svájci Szövetségi Levéltár nem engedélyezte a szerzőnek a zárt anyagban talált adatok közlését. A szerző szerint az atrocitásokért „elsősorban a Vörös Hadsereg politikai és propagandaszerveinek elhibázott politikáját terheli a felelősség". Ennél szerintem azonban fontosabb, hogy a Szovjetunió nem írta alá a hadifoglyokra és a polgári lakosságra vonatkozó genfi egyezményeket, és az, hogy az átlagos szovjet katona otthon olyan alacsony életszínvonalon élt, hogy valósággal „megvadult" a kelet-közép-európai „jómódtól". Úgy érzem, hogy itt a szerző abba – az egyébként minden történésszel megtörténhető – hibába esett, hogy túlságosan is azonosult szereplőivel.

Nincs szó a fejezetben arról, hogy miért volt 1942 őszéig a német és utána a szovjet hírszerzés nyomasztó fölényben. A németeknek a sztálingrádi csatáig gyakorlatilag minden, utána pedig semmi nem sikerült. Talán összefügg azzal, amit csak az utóbbi időben sikerült néhány kutatónak bebizonyítania: legkésőbb Kurszk után Hitler tisztában volt: minden elveszett? Mindenesetre a titkosszolgálatok működése túlnő a könyv keretein.

Míg az eddigieket a jól tájékoztatott hazai olvasó – ha nem is teljességében – valamennyire ismerhette, a következő fejezetek tartalma (néhány morzsa kivételével) feltehetően mindenkinek új. Egyébként ezekben a fejezetekben a szerző újra megtalálta a megfelelő hangvételt.

A VII-ben (A háború után) a sztálini időszak utolsó éveivel foglalkozik. „A fegyverletételre már amúgy is hajlandó Japán elleni szovjet támadásnak katonailag korántsem volt akkora jelentősége, mint amekkorát a túlzásokban sohasem szűkölködő szovjet történetírás utólag tulajdonított neki." Leszögezi, „hogy a Szovjetunió volt a második világháború egyetlen olyan győztes nagyhatalma, amely 1945 után területileg is gyarapodott". (Rajta kívül csak Jugoszlávia gyarapodott abszolút értelemben.) Szó van a hadsereg háború utáni első átszervezéséről, valamint a Szovjetunióba *átköltöztetett* német hadiipari szakemberek szerepéről a fejlesztésben, nem becsülve le a „valódi" szovjet szakemberek munkáját sem. Érdekes alfejezetben ismerteti Sztálin utolsó terrorhullámját, majd vázolja a Szovjetunió szerepét a koreai háborúban.

A VIII. fejezet „A szovjet hadsereg a Hruscsov-korszakban" címet viseli. Megismerjük belőle Zsukov marsall tündöklését és bukását, amely tipikusan szovjet karriertörténet, de már csak félreállítással végződött. Érdekes: egyik legnagyobb bűnéül azt rótták fel neki, hogy igyekezett (szovjet viszonylatban) depolitizálni a hadsereget. Itt szól a Varsói Szerződés létrejöttéről, amelyről megállapítja, hogy

„csupán a szovjet hadsereg alintézménye volt". „Zavarok a gépezetben" címmel külön alfejezetet szentel az 1953-as és 1956-os „testvéri segítségnyújtásoknak". Itt figyelembe kell venni, hogy a könyv tájékozatlan és kívülálló nyugati olvasóknak íródott. Figyelemre méltó, hogy megemlíti: voltak 1956-ban a forradalom oldalára átállt szovjet katonák, és hogy „a szovjet katonáknak a felkelőkkel való érintkezése, mint »veszélyes jelenség,« némi fejfájást okozott a szovjet vezérkarnak, és »agymosásuk« hosszabb időt vett igénybe."

Ugyanebben a fejezetben van szó a haditengerészet érdemi fejlesztésének megindulásáról, az új haderőnem, a rakétacsapatok megjelenéséről, a berlini, kínai és kubai válságról, s elemzi az időszak szovjet katonapolitikáját. Megítélése szerint Hruscsov bukásában a katonai vezetőkkel támadt ellentétei is közrejátszottak.

A IX-X. fejezetekben Hruscsov bukásától az afganisztáni kalandig terjedő időszakot tárgyalja. (A szovjet fegyveres erők Brezsnyev alatt; A szovjet fegyveres erők a hetvenes években.) Ezekben szó van többek között a szovjet haditengerészet teljes kiépítéséről, a közel-keleti háborúról, a Prágai Tavaszról és elnyomásáról, a Brezsnyev-doktrínáról, a kínai kérdésről és végül az afganisztáni intervenció kezdeteiről. Ahhoz képest, hogy csak publikált – elsősorban sajtó – anyag állt a szerző rendelkezésére, az áttekintés nagyon jó.

A XI. fejezet (Afganisztán – előzmények és következmények) már Vargyai Gyula kiegészítése. Ebben rövid áttekintést kapunk az eseményekről, és végső summázata a következő: „A szovjet csapatok kényszerű kivonását ha katonai vereségnek nem is, de kudarcnak mindenképpen elkönyvelhetjük. Ez pedig – politikai vetületeivel együtt – vereséggel ér fel."

A Függeléket kifejezetten a magyar kiadás számára állították össze, részben az utóbbi időben napvilágra került dokumentumokból (mint pl. a katyini tömeggyilkosságra vonatkozó irat). Ezek közül kettőhöz lenne megjegyzésem. A hivatalos veszteséglista második világháborús 8 700 000 körüli halottját csak alsó határnak lehet tekinteni, ezek a „valódi" hősi halottak. Szerintem nincsenek benne azok, akik a német fogolytáborokban pusztultak el (kb. 3,3 millió), az egykori hadifoglyok közül az otthoni „átnevelésbe" belehaltak, a karhatalmi osztagok által kivégzettek, vagy azok, akik sebesülésükbe később haltak bele. (Ez utóbbit igaznak tartom a polgárháború adataira is.) Feltehetően nincs benne a számban a partizánok vesztesége sem.

Másik megjegyzésem az irodalomjegyzékre vonatkozik. Ugyanis azon műveknek, melyek magyarul (is) megjelentek, csak a hazai adatait közlik. Jobb lett volna a szerző által használt kiadások adatait közölni, s zárójelben megadni az esetleges magyar kiadását. (Pl. Churchill, Gyilasz, Friessner, Hruscsov). Ugyanez vonatkozik néhány eredetileg is magyar nyelvű műre, melynek nyilván a megsemmisített, korábbi kiadását használta a szerző, nem a napjainkbeli újat. (Sík Endre.) Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy hiányzik a listából Konsztantyin Szimonov, pedig haditudósításai értékesek.

Piritvi Sándor fordítása jó, olvasmányos, a mű színvonalához illő.

Kiemelkedő jelentőségű hadtörténelmi mű Gosztonyi Péter ezen könyve. Minden történelemtanárnak kötelező olvasmányává tenném.

Nagy Domokos Imre

HANS-HEINRICH RIESER

TEMESWAR

Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt

Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Bd. 1.

(Verl. Jan Thorbecke, Sigmaringen, 1992. 214 o.)

A szerző – mint az előszóban megemlíti – újpécsi származású bánáti sváb ember, akiben a származás iránti kötelezettségtudat egyesül a tudományos monográfia megírása iránti igénnyel. Temesvárról, mint megállapítja, az utóbbi évtizedekben nem készült tárgyilagos és a földrajztudományi igényeknek mindenben megfelelő feldolgozás. Ezen a hiányosságon kívánt segíteni, annál is inkább, mert az 1989-es év eseményei során Temesvár neve világszerte ismertté vált.

Monográfiáját földrajzi szempontok szerint írta meg. Forma, struktúra, funkció és genezis azok a szempontok, melyekben a város leírását együttesen kívánta közzétenni. A várost körülvevő táj megismerésében nem nélkülözhette természetesen az autopszia módszerét. Személyes ismeretségek és ösztöndíjas kiküldetés voltak ebben segítségére, de ugyanakkor számos nehézséggel is találkozott. Nyelvi és közlekedési akadályok, a terepbejárás és a lakossággal való kontaktus elégtelensége, az állami és a tudományos fórumokkal való bürokratikus. kapcsolattartási nehézségek, sőt, saját ellenszenve az ottani rendszerrel szemben gátlólag hatottak munkájára. Mégis, szeretete őseinek hazája iránt és az a meggyőződése, hogy a Bánát és annak földrajzi és történeti központja, Temesvár feldolgozásával a különböző nemzetek közti jobb megértést is szolgálni tudja, mint ő maga írja, erőt adott neki e munka elvégzéséhez.

Mindezek előrebocsátása után a szerző „tematikusan átfogó városanalízisének" módszerét ismerteti: fiziognómiai és területhasznosítási szempontokat egyaránt érvényesít. A város és a táj egymástól elválasztva nem tanulmányozható, viszont éppen ezért a kutatás eredményei nem csak az adott város és a táj, hanem a földrajz számára egyetemesen tanulságosak lehetnek – legalábbis módszertanilag.

A természetes táj és a földrajzi helyzet című fejezetben Temesvárnak a pannon (vagyis inkább Kárpát-) medencében való helyzetét elemzi a folyókhoz – és ezzel a közlekedési útvonalakhoz – kapcsolódó viszonyában. Klimatológiai után orográfiai elemzés következik: mindez az emberi település szempontjából nézve. Az emberföldrajzi szempont dominál, éspedig mindig történeti elemzésben, tehát nemcsak a jelenlegi gazdasággal kapcsolatban. Kiemeli, hogy az egész Bánát számára az 1716-os visszafoglalás után következett be a kultúrtájjá változás időszaka, s ebben döntő volt a műszaki kultúrával rendelkező barokk uralkodói abszolutizmus népesítési és ezzel területhasznosítási tendenciája, mely jórészt máig meghatározza a Bánát arculatát. Temesvár is ebben, a mocsarak és vadvizek szabályozásával létrejött környezetben fejlődött a régió fővárosává. Arra a kérdésre, hogy miért éppen e kedvezőtlen környezetben tudott fejlődni a város, úgy felel: a katonai, a védelmi szempontok játszották a döntő szerepet, mert éppen a vizek biztosították a jó védhetőséget.

Ezután a Temesvár fejlődése című fejezetben a szerző végighalad a város fejlődésének periódusain.

Temesvár mindig ütközőzónában feküdt. A római időben még nem lakott, a népvándorlás idején viszont átvonulási terület. Kontinuitás nem bizonyítható. A magyar honfoglalás után sem rögtön népesült be, mert a „Comitatus Tymesiensis" megjelölés először 1177-ben fordul elő, „castrum Tymes" pedig, jellemzően, mint vár, 1266-ban. A XIV–XV. században gyorsan felvirágzott, és mindig támaszpont volt. A várat Károly Róbert király, majd Hunyadi János építette ki. 1552-ben került török kézre, s helyőrségi város, igazgatási központ volt 1716-ig is, amikor újra keresztény kézre került. Ettől kezdve két évszázadon át Habsburg-házi periódus következett (1716–1918). Az első 62 év, a „császári Bánát" periódusa határozta meg a város kiépülését. A vár – a későbbi belváros – ekkor nyeri el sakktábla-alaprajzát. Templomai, palotái, középületei reprezentatív külsőt kölcsönöznek számára. De az ipari külvárosok, így

a Gyárváros is ebben az időszakban alakultak ki. Jellemző a várat (és belvárost) és az elővárosokat elválasztó széles erődövezet és az ehhez csatlakozó lőmező is.

Temesvár történetének következő fejezete: „magyar vidéki város úttörő szellemiséggel". Ez az időszak 1778-tól 1918-ig terjed. Temesvár ekkor ugyan csupán a Bánát területén alakított három vármegye egyikének székhelye, jelentősége mégis nagy. Vonzáskörzete túlterjed megyéjén, és gazdasági központ marad. Az ipar és kereskedelem fejlődése jellemzik ezt a korszakot, mely nagyrészt máig feltáratlan. Ezt a témát a bánáti sváb történészek kevéssé dolgozták fel – a szerző szerint –, de tény, hogy a helyi forrásokba „gyakorlatilag senki sem tud betekinteni", pedig ezek még nincsenek kiértékelve. 1850-ben Temesvárnak 18 000 lakosa van, s ekkor vetik meg a későbbi jelentős gyárvállalatok alapját. Sokféle nemzet lakja ekkor Temesvárt; az addigi vallási választóvonalak a nemzetiségieknek adnak helyet és ezzel élességben erősödnek. Szerző szerint ezt a periódust a magyarosítási tendenciák uralma jellemzi. Ebben a pontban vitába lehet vele szállni. A temesvári és általában a bánáti magyarosodásnak némileg más, kevéssé adminisztratív, inkább spontán gyökerei vannak. Aki ismeri Herczeg Ferencnek, e táj szülöttének családi emlékeken épülő színművét, „A fekete lovas"-t, megérti a Bánát gyors magyarosodásának okait, melyeket kevésbé a migráció, mint inkább az asszimiláció motivált. Bizonyos, hogy ehhez a szerző által kiemelt 1849–1860 közti császári tartományi fővárosi időszak is hozzájárult negatív tendenciáival. A város egyenletes fejlődése 1860 után indult meg. Ekkor vált az ipar és kereskedelmi jelleg uralkodóvá, az erődítések elvesztik jelentőségüket, bár még soká megmaradnak. A szellemi élet a jómód növekvésével együtt megélénkül, de a szegénység is kiütközik. A gazdasági krízisek a mezőgazdasági exportra orientált várost súlyosan érintik. Mégis, a századfordulón a kevés munkaerővel dolgozó üzemek száma tíz év alatt jelentősen megnő. 1881-ben már telefon van Temesvárott, 1857-ben az utcai petróleumlámpákat gázvilágítás, ezt pedig 1884-ben a villanyvilágítás váltja fel. A sínes közúti vasút meghonosodásában 1869-ben Temesvár az egész világon az ötödik, s 1899-ben ez közúti villamosvasúttal cserélődik fel. A nagy átépítési korszak a századfordulón Temesvárt az erődök miatt késve érte el, s a Belvárosban a Vár területén az igazgatás, az egyházi és katonai fórumok erős jelenléte miatt az Európaszerte tapasztalható szecessziós átalakítás korlátozott maradt. Ugyanezért az erődök helyén széles és reprezentatív parkövezet keletkezett.

A „Temesvár Romániában" c. fejezetben a szerző kifejti, hogy Temesvár gazdasági fejlettségével a királyi Romániában is, 1918 és 1944 közt is, igen fontos szerepet játszott. A város lakosságában a román nemzetiségűek 1944-ig kisebbségben voltak, s a város gazdasági életét elsősorban az ott már régóta honos németség irányította. Az impériumváltozás által a város nyugati, főleg osztrák és német gazdasági kapcsolatai azonban valamelyest gyengültek, viszont a regáti területekkel erősödtek, s a Bánát, Románia gabonakamrája lévén, annak gazdasági sorsát osztotta. 1932 után a német kapcsolat ismét erősödött. De ugyanabban az időben épültek nagyméretű ortodox templomai is a növekedő román lakosság számára. A városépítésben a moldvai-bizánc stílusjegyek erősödtek fel. 1944 után, a szocialista érában a várost a lakótelepek terjeszkedése jellemezte, mind kifelé, mind befelé, a belvárost övező parkzóna felé, amivel a város addigi struktúrája jelentősen átalakult. 1974 után különösen a belső negyedek sűrítése következett be.

A „Temesvár emberei" című fejezetben a szerző a népességnövekedést követi nyomon, 1981-ig. A növekedés állandó, de az utolsó évtizedekben robbanásszerű, a korlátozási kísérletek ellenére is. A lakosságban a németség erősen teret vesztett: az 1945-ös szovjetunióbeli deportálás (a Bánátból 45 000 sváb), az 1951-es Baragan-sivatagba való „áttelepítés" (kb. 50 000 fő), valamint az 1970-es évek óta folyó áttelepülés Németországba teljesen megváltoztatta a város jellegét. Kerek számokban 1977-ben 191 000 román, 28 000 német, 6600 szerb és 36 000 magyar lakta a várost, s ezeken kívül többezer egyéb is. A román törvények következtében a környékből kevesen települhetnek be a városba, de Óromániából hatósági engedély nélkül is könnyen jöhetnek. Az ipari munkahelyek miatt azonban a környékről sok az ingázó, akik nem a városban laknak.

„Temesvár jelenlegi képe" című fejezetben a szerző a városnegyedek funkcionális tagolódását elemzi: városi, elővárosi, falusi és lakótelepi tömböket különböztet meg a város egész területén, majd az ipari ágazatok jelenlegi megoszlását tárgyalja. Ezután kerül sor a kultúrális létesítményekre és ezek működésére, a közlekedésre és az üdülést szolgáló övezetekre. Végül Temesvár funkcionális kapcsolatrendszerére tér ki röviden a szerző.

Megállapítja, hogy megfelelő adatanyag hiányában csak általánosító megállapításokat tehet, mivel a statisztikák sem nem nyilvánosak, sem nem megbízhatóak. A város „egymagvú

agglomeráció, agglomerációmentes övezetben". A centralitás (központjelleg) és a városi régiók Romániában nem egységesek. Városi régiók csak az egykori magyar területeken találhatók, tehát Erdélyben és a keletmagyarországi, illetve bánáti részeken, Romániában a városok vonzáskörzete csak töredékes és az utolsó évtizedek szocialista várostervezése által jellemzett. Bukarest, mint erősen hierarchikusan tagolódó állam fővárosa, gravitációs mezejébe szorosan bevonja a másodfokú gravitációs központokat, s ez különösen az igazgatási, ellátási és kulturális téren észlelhető. Ezért Temesvár helyzete és jelentősége Románián belül szerény. A piaci vonzáskörzetek közül a város Kolozsvárral, Iasival, Constanzával, Brassóval és a Prahova-völggyel együtt a második vonalban foglal helyet. A távolsági közlekedésben viszont a mai Románia nyugati részének egyik legfontosabb átmenő állomása, mely a külfölddel közvetlen kapcsolatban áll. A környék az árucserében Temesvárral együttest alkot, sőt az állam egész nyugati területével is. Kultúrálisan ma is a Bánát központja. Az „urbanizáció indusztrializáció útján" a vonzáskörzetbe tartozó falvakban még nem erős. Nagy a különbség falu és város közt a Bánátban, ahol a vidéki régiókban a népsűrűség még mindig nem több 60/km^2-nél. Természetes szaporulat alig van, a várost a migráció tartja fenn. A környezet alig urbanizálódik, és a városból való kitelepülés a zártkertes övezetekbe nem kívánt, és nem engedélyezett volt, egészen a közelmúltig. A „városi élet" egyes jegyei: folyóvíz, csatornázottság, fürdőszoba, televízió a falvakba is eljutnak ugyan, de azért a barokk-kori bánáti paraszti falu jellegét még egyik település sem veszítette el és az elővárosiasodás is csak lassan halad.

„Temesvár jövője – prognózis-kísérlet" című fejezetben a szerző annak a kételyének ad hangot, hogy egyáltalán felállítható-e valamiféle prognózis? A társadalmi szerkezet várhatóan 1989 decembere után sem változik meg: érdekeltséghiány, teljesítményvisszatartás a jellemzőek. A stagnálás marad a jellemző, akkor is, ha 2000-re a lakosságszám eléri az 500 000 főt. A német elem tovább fog csökkenni, 1990-ben 100 000 német hagyta el Romániát, és a tendencia tovább tart. De most már a kivándorlás más népességrészekre is növekvőben van. Így a város sorsa, fejlődése bizonytalan.

Mindent összefoglalva megállapítható, hogy a szerző földrajzi témájú munkáját nem csak a számára hozzáférhető adatok pontos feldolgozásával készítette el, hanem nagyfokú szerénységgel is. Távol áll tőle még – a Bánátban különösen jogos – német-sváb nemzeti büszkeség is, célja a temesváriak és a temesvári származásúak számára tárgyilagos képet nyújtani a Bánát egykori fővárosáról, mely ma is – és 1989 után különösen – európai színvonalat képviselő város, akkor is, ha a kedvezőtlen történelmi események hátrányosan befolyásolták fejlődését. Egy fekete-fehér (sajnos kissé elmosódott) utcahálózatos várostérkép, számos szövegközi látkép és térkép, kartogramok, diagramok, statisztikai táblázatok és nem utolsósorban 29 igen jól sikerült fényképfelvétel a városról és a tájról, melyek bemutatják a város és környékének jellegzetes részeit s így annak a számára is sokatmondóak, aki nem járt Temesvárott, teszik teljessé ezt a történeti-földrajzi monográfiát. A hadtörténettel foglalkozó számára pedig a török alóli felszabadítás korának és az azt követő periódusnak az erődítéseiről közölt illusztrációk és az azokat kísérő magyarázó szövegek lehetnek becsesek. A szép kiállítású munkáért mind a szerzőt, mind a művet közreadó Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde-t elismerés illeti meg.

Fallenbüchl Zoltán

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZT, 1918–1939

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kollokviuma, Isztambul, 1993. július 19–24.

A Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának meghívására soron következő szokásos évi nemzetközi hadtörténelmi kollokviumát a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság Isztambulban rendezte és a házigazdák javaslatának megfelelően témájául a két világháború közti úgynevezett „huszonegy békeévet" választotta. A 33 nemzeti bizottságból 30, valamint ezúttal felvételét kérő további 5 nemzeti bizottság képviselői és 3 új közép-ázsiai állam hadtörténészeinek megfigyelői, összesen tehát 158 külföldi és 40 török kolléga részvételével folyt a nagy érdeklődéssel várt tanácskozás. A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságát *dr. Rázsó Gyula* professzor, elnök és *dr. Zachar József* alezredes, főtitkár képviselte.

A július 19-i megnyitó ülésen a Török Köztársaság politikai, katonai és tudományos vezetése nevében *Doğan Güres* hadseregtábornok, a Török Haderő vezérkari főnöke üdvözölte a résztvevőket.

Ezt követően a rendezvénysorozatnak helyszínt biztosító Török Hadimúzeum parancsnoka, *Yaşar Yüksel* főezredes házigazdaként köszöntötte a kül- és belföldi megjelenteket, köztük a török közélet számos reprezentánsát is.

A Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága és a rendező bizottság nevében *Erdoğan Özual* hadseregtábornok, elnök szólalt fel. Kifejezte örömét a nagyszámú érdeklődő megjelenéséért, hangsúlyozta a megtárgyalandó téma fontosságát a jelen nemzetközi helyzetben, végül hitet tett a különböző államok katonatudósainak, így a hadtörténészeknek sikert ígérő párbeszéde és ezzel a béke megőrzéséhez való hozzájárulása mellett.

Szavait *dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság holland elnöke viszonozta. Hangsúlyozta a hosszú évek óta folyó tudományos párbeszédbe illeszkedő újabb kollokvium jelentőségét. Köszönetét fejezte ki a rendező Török Nemzeti Bizottságnak, és ő is hitet tett a háború nélküli világ mellett.

Őt követve, *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) mondott köszönetet minden külföldi résztvevő nevében a meghívásért, idézte fel a helyszín szellemét, és utalt a tárgyalandó korszakkal kapcsolatos személyes élményeire.

Szünet után éppen a rangidős *André Corvisier* elnökletével került sor az első tudományos ülésre.

Első előadóként *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország) tartotta meg magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó, „A Nagy Háború vége 1918-ban a Duna-menti Európában" című előadását. Ebben a Franchet d'Espérey francia tábornok által vezényelt 450 ezer főnyi keleti szövetséges haderő utolsó támadó hadműveleteit idézte fel, amelynek eredménye a központi hatalmak 1918. szeptember 30. és november 13. közti sorozatos fegyverszünet-kötése lett. Részletesen szólt arról is, hogy a padovai fegyverszünet ellenére Károlyi Mihály miként szorgalmazta a külön Magyarországgal kötendő, végülis Belgrádban reményeit szertefoszlató fegyverszünetet, és hogy miként viszonyult Károlyi ezirányú aktivitásához Franchet d'Espérey.

Joannisz Bitosz altábornagy, a Görög Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A kisázsiai expedíció 1919–1922" címmel tartott előadása Köszönetet fejezte ki a rendező Török Nemzeti Bizottságnak, és ő is hitet tett a háború nélküli világ mellett.

Ebben a görög haderőnek az orosz bolsevikokkal szövetségessé vált Törökország elleni antant-megbizatású, világháború utáni hadrakelését mutatta be az 1919 májusi izmiri partraszállástól az 1922 augusztusi újrabehajózásig.

Ezt követően *Giancarlo Gay* ezredes, tudományos kutató (Olaszország) csatlakozó előadása hangzott el „Az olaszok Törökországban 1919–1922" címmel. Ebben felidézte, hogy a fegyverszünet és az előkészített békeszerződés antant-részről Konstantinápoly és a Dardanellák nemzetközi haderővel való megszállását írta elő és a nemzetközi haderőben olasz csapattestekkel is számoltak. Ezeknek a ténykedését részletezte ezt követően.

Megint más szemszögből „Az 1919–1923 közti görög–török kapcsolatok Mudrosztól Lausanne-ig" címmel *Hasan Köni* egyetemi tanár (Törökország) idézte fel a tárgyalt kérdéskört. Azt helyezte elemzése középpontjába, miként utasította el a megalázó fegyverszüneti feltételeket a török nép, hogyan bontakozott ki a világháború utáni függetlenségi háború, és miként lehetett ez végül eredményes.

Ebédszünet után a kollokvium második ülésén *Louis-Édouard Roulet* dandártábornok, nyugalmazott egyetemi tanár, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át az üléselnöki tisztet.

Elnökletével elsőként *Konsztantin Szvalopoulosz* egyetemi tanár (Görögország) tartotta meg „Az 1930-as görög–török közeledés – a délkelet-európai és a közel-keleti helyzet stabilizáló tényezője" című előadását.

Ezt *dr. Constantin Botoran* tudományos kutató (Románia) „A román nemzeti egységállam létrehozása és ennek hatása a vezérkarnak az ország védelmi képessége érdekében kifejtett fokozott tevékenységére" című előadása követte. Ebben az előadó még mindig azt állította, hogy „a román nemzetállam létrehozásának utolsó aktusa az 1867-ben életrehívott kettős monarchiában 51 éven át magyar uralom alatt állt erdélyi, bánsági, Körös-menti és máramarosi román tartomány Romániával való egyesülése volt". Egyébként érdemben semmit sem mondott arról, miként történt az új államlátároknak megfelelő új védelmi berendezkedés a vezérkar részéről.

Fernando Pinto Cebrian ezredes, tudományos kutató (Spanyolország) elméleti megközelítéssel „A két világháború közti időszak hadtörténelmi irodalmának oktatási hasznosítása" címmel tartott előadásában áttekintést adott az első világháborút követő időszakban született alapművekről.

Nuno S. Teixeira egyetemi tanár (Portugália) „Portugália és a Versailles-i békerendszer" címmel azt vizsgálta előadásában, elvesztette-e Portugália az első világháborút annak ellenére, hogy 1916-tól az antant rendszerében szövetségesként az afrikai és a flandriai hadszíntéren fegyverrel vállalt részt a győzelemből, mivel a háborúba lépést ösztönző nemzeti céljait nem sikerült elérnie.

Szünet után következett a harmadik ülés, és ezen az üléselnöki tisztet *Robin Higham* egyetemi tanár (Egyesült Államok) vette át.

Elnökletével elsőként *Mag. John Lee* tudományos kutató (Egyesült Államok) tartotta meg előadását „Sir Ian Hamilton és a hadügyi reformról az 1920-as évek kezdetén folytatott vita" címmel. Ebben a neves brit hadvezér 1921-ben publikált „The Soul and Body of an Army" című művét elemezte.

Yves Salkin tábornok, tudományos kutató (Franciaország) „Francia nézetek Törökországról és a Közel-Keletről 1919–1941" című előadása ezt követően a Mustafa Kemalról, illetve a levantei francia mandátum érvényesítéséről szerzett családi élményeket idézte fel.

A továbbiakban *Kamuran Gürün* nagykövet, tudományos kutató (Törökország) tartott előadást „A Locarnói Egyezmény következményei a török–szovjet kapcsolatok vonatkozásában" címmel. Ebben az 1925. december 17-i megnemtámadási és semlegességi egyezmény létrejöttének körülményeit elemezte.

Az ezt követően szót kapott *Paul Létourneau* egyetemi tanár (Kanada) előadásának címe „Az első német kísérletek kudarca, hogy a háborút követően tartós békét hozzanak létre. Walther Rathenau két kormánya" volt.

Július 20-án reggel kezdődött a negyedik ülés, amelyen *Ermei Kanninen* altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke volt az üléselnök.

Elsőnek *Mag. Jarl Kronlund* alezredes, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára „A finn véderő létrehozása" című előadására került sor. Ebben bemutatta, hogy a két oroszországi forradalom hatására az orosz uralom alatt állt Finnországban miként szerveződött meg 1917-ben a Polgárőrség és a Vörös Őrség, milyen erőfeszítéseket tett a függetlenné vált finn állam haderejének megteremtésére, hogyan jött létre a Fehér Hadsereg, ez miként kerekedett felül az illegitimnek nyilvánított Vörös Őrségen, és végül hogyan született meg a Finn Hadsereg 1919 nyarára.

Dr. Olav Riste kutatóintézeti igazgató, a Norvég Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „Norvégia védelmi politikája

1919–1939" címmel tartott előadást arról a két évtizedről, amikor a norvég államot semmilyen külső veszély sem fenyegette.

Dr. Erik Norberg levéltárigazgató, a Svéd Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A Balti-tenger a svéd politikában 1920-ban" című előadása következett ezután. Ebben kifejtette, hogy a svéd politika kezdetben a haditengerészeti egyensúly megteremtését, majd a semleges övezetté tételt célozta ebben a háború utáni időben.

Wesley K. Wark egyetemi tanár (Kanada) „Sir Edmund Ironside tábornok kísérlete 1932–1939" címmel a Brit Királyi Hadsereg főparancsnokának tevékenységét elemezte, és kimutatta annak eredőit és következményeit, hogy elmulasztotta az angolok hadifelkészítését egy eljövendő háborúra.

Szünet után az üléselnöki tisztet az ötödik ülésen *John Jessup* egyetemi tanár (Egyesült Államok), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke vette át.

Elsőnek *dr. Dumitru Preda* tudományos kutató (Románia) tartotta meg „Atatürk Törökországának politikai és katonai fejlődése a román diplomaták jelentéseinek tükrében 1923–1938" című előadását.

Ezt követően *Kari Selén* egyetemi docens (Finnország) „A finnországi nemzetvédelem parlamenti ellenőrzése 1919–1939" című előadása következett.

A továbbiakban a betegsége miatt távolmaradni kényszerült *Ion Safta* vezérőrnagy, a Román Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnökének előadása került felolvasásra. Ennek címe „A román állam katonapolitikája az európai geopolitikai és geostratégiai összefüggésben az első világháború utáni időben" volt. Ebben az új államhatalmi csoportosulások bemutatását követően az új Romániát „fenyegető szovjet–német–magyar–bolgár körkörös inváziót" idézte fel, amely „Besszarábiának, Észak-Bukovinának, Észak-Erdélynek és Dél-Dobrudzsának, e történelmi román tartományoknak, a szomszédok általi annexióját" eredményezte.

Tadeusz Panecki ezredes, a történelemtudomány kandidátusa, kutatóintézeti igazgatóhelyettes, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Lengyelország) „A Lengyel Hadsereg 1918–1939" címmel tartott ezután előadást. Bemutatta az újonnan létrehozott lengyel állam örökölt fegyveres erőit és azt a folyamatot, ahogyan ebből egységes haderőt formáltak. Végül szembesítette e haderőt a nemzetközi kihívásokkal.

Ebédszünet után *Jean Delmas* tábornok, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke elnökölt a következő, hatodik ülésen.

Peter J. Dennis egyetemi tanár, az Ausztrál Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke kapott először szót, aki „A Nagy Háború Ausztráliára gyakorolt negatív hatásai" címmel tartott előadást. Ebben részletezte az ausztrál háborús részvételt, a veszteségeket és ezeknek a társadalomra gyakorolt hatásait.

Ezt követően *dr. José Luis Piccinolo* ezredes, katonai akadémiai tanár (Argentína) előadása következett, amelynek címe „Argentína hadügye az első világháború utáni időben 1919–1939" volt. Ebben a német és francia befolyás, különösen pedig a török haderőfejlesztésben szerepet vállalt neves német katonának, Colmar von der Goltz báró tábornagynak az argentín hadügyi fejlődésre gyakorolt befolyását elemezte.

Peter Young őrnagy, levéltárigazgató (Írország) „A védelem és az új Ír Állam 1922–1939" címmel tartott ezután előadást. Középpontba a vezérkar és a hadügyminisztérium közti, a tartalékállománnyal kapcsolatos nézetkülönbséget állította.

Luiz Paulo Marcedo Carvalho ezredes, tudományos kutató (Brazília) „A totalitárius ideológia befolyása Brazíliában a két világháború közt" című előadása az orosz kommunista bolsevizmus, az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus hatásának jelentkezését, különösképpen pedig a haderőre gyakorolt hatását elemezte.

A szünet után kezdődő hetedik ülésen *dr. Horst Boog* nagykövet, tudományos kutató (Németország) elnökölt.

Elisabeth du Reau egyetemi tanár (Franciaország) tartott elsőként előadást „Franciaország és Nagy-Britannia a Harmadik Birodalom expanzív politikája előtt 1937–1939. Megbékélés vagy ellenállás?" címmel. Ebben az osztrák Anschluss, a szudétanémet válság kirobbantása, a csehszlovák állam szétverése és a Lengyelország elleni támadás előkészítése időszakában érvényesített francia–angol politikát elemezte.

Augusto Rima őrnagy, tudományos kutató (Svájc) előadása már címével feltűnést keltett: „A Központi Alpok déli lejtője, katonai információ és propaganda 1918–1939". Ebben Svájc olaszlakta területeinek a két világháború közti

időben az olasz fasiszta katonapolitikában játszott szerepét vizsgálta.

Hervé de Weck ezredes, gimnáziumi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság kincstárnoka (Svájc) „A páncélos hadsereggel kapcsolatos felfogás Svájcban 1918–1939-ben a Revue Militaire Suisse példáján" címmel tartott előadást. Ebben a jövendő gépesített háborúval való gondolati ütközést, a légiháborúval és vegyifegyverekkel való támadással foglalkozó megfontolásokat, a páncélos erők szükségességének kérdésére vonatkozó e folyóiratbeli tanulmányokat mutatta be az előadó.

Egy kevéssé ismert amerikai belpolitikai eseménnyel kapcsolatosan a fegyveres polgárok karhatalmi bevetésének kérdését elemezte *dr. Lowell K. Dyson* tudományos kutató (Egyesült Államok) „Milicia és ostromállapot a nagy gazdasági válság idején. Az 1930-as Iowa-i farmerlázadás" című előadása.

A július 22-én reggel megnyitott nyolcadik ülésen az üléselnöki tisztet *Paul Létourneau* egyetemi tanár (Kanada) töltötte be.

Először *Jehuda Wallach* nyugalmazott egyetemi tanár, az Izraeli Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke tartott előadást „Katonai koalíciók kialakulása a két világháború közt" címmel. Ebben határvonalként a német nemzetiszocialista hatalomátvételt vette, és az ezt megelőzően, illetve ezt követően kötött fegyveres szövetségeket villantotta fel.

Ezután a betegsége miatt távolmaradni kényszerült *Vargyai Gyula* egyetemi tanár, a történelemtudományok doktora, a Hadtörténeti Intézet igazgatója (Magyarország) előadása került felolvasásra.Ez „A két világháború közti magyarországi politikai és katonai döntéshozatal mechanizmusa" címmel a király nélküli királyságbeli kormányzó és a parlamentáris kormány közé beiktatott vezérkari főnöki funkciót elemezte abból a szempontból, hogy az előbbi miként érvényesíthette legfőbb hadúri méltóságából fakadó döntéshozatalát az utóbbi kikapcsolásával, az újonnan létrehozott közbülső tisztség igénybevételével.

Dr. Ljudmil Petrov kutatóintézeti igazgató, a Bolgár Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „Bulgária külpolitikája és a balkáni államok 1934–1939" című előadásában a Románia, Görögország, Törökország és Jugoszlávia között megkötött balkáni paktum utáni időszakkal kapcsolatosan vizsgálta a bolgár külpolitika mozgásterét, lehetőségeit.

Dr. Hans Rudolf Fuehrer ezredes, katonai akadémiai tanár (Svájc) „A Svájci Hadsereg hadműveleti koncepciója 1921–1939" címmel tartott előadást. Ebben a védelmi koncepcióval kapcsolatos nézeteket ismertette, amelyek akadályozták a tényleges felkészülést. Csak a német nemzetiszocialista hatalomátvételt követően változott a helyzet, a reálisan felismert veszélyhelyzetre tekintettel döntés született a hadsereg újraszervezéséről, megfelelő felszereléséről és diszlokálásáról. Ennek részletezésével zárta elemzését az előadó.

Szünet után az üléselnöki tisztet a kilencedik ülésre *Fitz Stöckli* dandártábornok, egyetemi tanár (Svájc) vette át.

Első előadóként *Matitiahu Mayzel* egyetemi tanár (Izrael) szólt „Gépesítés és fejlesztés a szovjet hadgondolkodásnak megfelelően" címmel. Előadásának középpontjába a szovjet páncélos fegyvernem megteremtésének folyamatát állította.

Dr. Horst Boog nagykövet, tudományos kutató (Németország) „Az angol, az amerikai és a szovjet légidoktrina fejlődése a két világháború között" címmel tartott előadást. Példamutató összehasonlító módszerrel elemezte a legfontosabb mutatókat.

Liu Lu Min tábornok, egyetemi tanár, a Kínai Népköztársaság Hadtudományi Társaságának elnöke „A kínai haderő a két világháború közt 1919–1939" című előadásában áttekintést adott a politikai események tükrében e fejlődési szakasz egyes periódusairól.

Stuart Kirby nyugalmazott ezredes, tudományos kutató (Egyesült Királyság) „Japán politikája és stratégiája a két világháború közti időben" címmel tartott figyelmet keltő, személyes élményekkel is illusztrált előadást.

Ebédszünet után a tizedik ülésre *Renato Sicurezza* tengernagy, az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke elnökletével került sor.

Dr. Jürgen Rohwer professzor, nyugalmazott kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Németország) „A szovjet haditengerészeti stratégiai és hajóépítési programok 1922–1941" című előadásával kezdődött ez az ülés.

Ehhez csatlakozva, ezt követően *Kenneth J. Hagan* egyetemi tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke „Az Amerikai Haditengerészeti Erők és a háborús előkészületek 1919–1941" című előadása hangzott el.

Dino Willy Cozza sorhajókapitány, tudományos kutató (Brazília) „Az Egyesült Államok Haditengerészeti Segélybizottságának brazíliai tevékenysége és annak hatékonysága" címmel nyújtott kevéssé ismert adalékot e témakörhöz nagy érdeklődéssel fogadott előadásában.

Michele Battesti asszony, tudományos kutató (Franciaország) „A spanyol polgárháború és a francia haditengerészeti stratégia" című előadás zárta ezt a blokkot.

A tizenegyedik ülés szünet után következett *Joannisz Bitosz* altábornagy, a Görög Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnökének üléselnöklete alatt.

Elsőként *Alejandro J. Cuerda* kapitány, tudományos kutató (Spanyolország) kapott szót, aki „Manuel Azaña, a II. Spanyol Köztársaság elnöke katonai intézkedései" címmel az 1931–1933 közt jelentős, elnöki intézkedésekkel végrehajtott haderőreformot elemezte, amely lényeges gyengülést eredményezett, és végül is a kormányellenes 1936-os lázadás alapjává vált.

Ezt követően *dr. José Cervera Pery* ezredes, haditengerészeti akadémiai tanár (Spanyolország) „A haditengerészet befolyása a spanyol polgárháborúra" címmel tért át a következő évek spanyol hadtörténetére. Ebben a kezdetben köztársasághű spanyol haditengerészet megoszlását és a nemzetiekhez csatlakozottaknak a szovjet ellenőrzés alá került köztársaságpártiak elleni földközi-tengeri harcait mutatta be.

René Quatrefages tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország) előadásában ugyancsak a spanyol polgárháborúval foglalkozott. Elemezte a kommunista történetírás állításait, bemutatta a Népfront valódi jellegét, leleplezte azt a mítoszt, mely szerint a hadsereg a néppel került volna szembe, majd az események tükrében bemutatta a külföldi intervenciókat és a hátországi atrocitásokat, végül a valóságos veszteségeket elemezte megállapítva, hogy a két hadviselő fél egyaránt mintegy 150–150 000 fő halottat volt kénytelen áldozni.

Dr. Joseph P. Harahan tudományos kutató (Egyesült Államok) egészen más területre kalauzolta el hallgatóit, előadásában a fegyverzetellenőrzési szerződések első világháborútól napjainkig tartó összehasonlító vizsgálatát végezte el. Előadásában foglalkozott a magyar vonatkozású korlátozó intézkedésekkel ugyanúgy, mint a jelenleg érvényes nemzetközi egyezmények Magyarországra vonatkozó korlátozó hatásával.

A július 23-án reggel kezdődött tizenkettedik ülésen *dr. David G. Chandler* tanszékvezető katonai akadémiai tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Egyesült Királyság) elnökölt

Először *Yavuz Ercan* egyetemi tanár (Törökország) „Angol, francia, olasz és orosz politika Törökországgal kapcsolatosan az első világháború után" című előadása hangzott el. Ebben az előadó visszatekintett az első világháborús eseményekre, majd a fegyverszünet elvetésével kirobbantott függetlenségi háborúval kapcsolatos külföldi magatartást elemezte az 1922-es török diadalig.

Lucien Robineau tábornok, tudományos kutató (Franciaország) „1919-től 1939-ig. A francia hadgondolkodás fejlődése a Nagy Háború és az új fegyverek hatására" címmel tartott ezt követően áttekintő előadást.

Ezután *Robert Higham* egyetemi tanár (Egyesült Államok) „A Királyi Légierő új fejlődési szakasza 1934-től" című előadása következett. Ebben elemzésével kimutatta, hogy a rendkívüli jelentőségű reformok következtében ezt követően vált valódi haderőnemmé a Királyi Légierő, a RAF.

Ermei Kanninen altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke rendkívül érdekes területre kalauzolta hallgatóit, előadásában ugyanis a nemzetvédelem önkénteseit, az 1939–1944 között Finnországban működő Polgári Védelmi Gárdát és a Lotta Svärd nevét viselő Önkéntes Női Segélyszervezetet mutatta be, működésének tükrében.

Szünet után a tizenharmadik ülésen az üléselnöki tisztet *Kenneth J. Hagan* egyetemi tanár, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke vette át.

Raimondo Luraghi tanszékvezető egyetemi tanár, az Olasz Hadtörténelmi Társaság elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „A Kína elleni 1931-es japán támadás – a második világháború előjátéka" címmel tartotta meg előadását.

Ehhez csatlakozva *Aron Shai* egyetemi tanár (Izrael) „A kínai–japán háború és a Nyugat. A második világháború kirobbantása" című előadásában a további távol-keleti eseményeket elemezte.

Végül *dr. Lue de Vos* kutatóintézeti igazgató (Belgium) olvasta fel „Belgium és a Rajna-vidék remilitarizálása 1936-ban" című előadását. Ebben azt mutatta be, mennyire aktív politikát folytatott a kérdéses fejleménnyel kapcsolatosan a belga kormány.

A tudományos ülésszak befejezését megelőzően július 23-án reggel a résztvevőknek módja nyílt „A béke útjai az új világrend szerint" című kerekasztal-beszélgetés meghallgatásával a jelenkor, sőt a közeljövő kérdéseivel is szembesülni. E beszélgetést *Ü. Haluk Bayülken* nagykövet, volt kül- és hadügyminiszter (Törökország) vezette, és azon *Allan K. Millet* egyetemi tanár (Egyesült Államok), *dr. Detlef Bald* kutatóintézeti igazgató (Németország), *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország), *Sükrü Elekdag* nagykövet (Törökország) és *Jean Dalmas* tábornok (Franciaország) vett részt.

Szünet után került sor a tudományos ülésszak záróülésére. Ezen először *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) foglalta össze az elhangzottakat, értékelte az új tudományos eredményeket, és vázolta a továbbra is kutatandó nyitott kérdéseket.

Ezt követendő *dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke (Hollandia) értékelte a rendezvénysorozatot, mondott köszönetet a házigazdáknak és az aktív közreműködőknek. Kiemelte a baráti-kollegiális légkört, az ezáltal ösztönzött tisztázó vitákat és az így elért eredmények nemzetközi jelentőségét.

Befejezésül *Erdoğan Öznal* hadseregtábornok, a Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke köszönte meg a jelentős külföldi aktív részvételt és rekesztette be az ezévi nemzetközi hadtörténelmi kollokviumot.

A nemzetközi kollokvium adta lehetőséget kihasználva, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság július 23-án délután adminisztratív ülést tartott. Ezen *dr. Cornelis M. Schulten* elnök és *dr. Pierre Lefèvre* múzeológus, főtitkár (Belgium) az elmúlt esztendő aktivitásáról számolt be, továbbá *Hervé de Weck* ezredes, kincstárnok (Svájc) ismertette az anyagi helyzetet. Ezt követően az állami kettéválás eredményeként önálló tagsággal felvételre került az új Cseh és Szlovák, továbbá az ugyancsak felvételre jelentkezett Albán, Argentín, Brazil és Kínai Nemzeti Bizottság. A továbbiakban *Jean Langenberger* dandártábornok (Svájc) a Bibliográfiai Albizottság és *dr. Manfred Kehrig* ezredes, levéltárigazgató (Németország) a Hadilevéltáros Albizottság elnökeként számoltak be az általuk vezetett testület egyéves működéséről. Végül a jövő programjaira vonatkozóan *dr. Tadeusz Panecki* ezredes, kutatóintézeti igazgatóhelyettes, a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára közölte, hogy Varsóban 1994. szeptember 5. és 10. között kerül megrendezésre a következő, XX. Kollokvium, mégpedig a „Nemzeti felkelések 1794 óta" témakörben. *Paul Létourneau* egyetemi tanár a Kanadai Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának nevében ezt követően bejelentette, hogy a XXI. Kollokviumra 1995. augusztus 20. és 26. között, vagyis a XVIII. Nemzetközi Történettudományi Kongresszust megelőző héten kerül sor Montreálban. Ennek témája „A béke fenntartása" lesz. Bár a következő ötéves ciklusra vonatkozó végső döntés a montreali tisztújító közgyűlésen fog megszületni, előzetesen jelezte az Ausztrál Nemzeti Bizottság, hogy 1996-ban Canberrában „Háborús diplomácia a XX. században" témakörben kíván kollokviumot tartani. Az Osztrák Nemzeti Bizottság bejelentett szándéka szerint ugyancsak 1996-ban magyar, cseh és szlovák részvétellel kíván európai kollokviumnak helyet adni később meghatározandó témakörben. Ugyancsak később meghatározandó témával 1998-ban a Portugál Nemzeti Bizottság óhajt házigazdaként szerepelni.

Miként az már hagyomány, a XIX. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium is számos kötetlen eszmecserére nyújtott lehetőséget. A Bibliográfiai Albizottság tagjai, köztük a Magyar Nemzeti Bizottságot képviselő *Rázsó Gyula* egy, a Hadilevéltáros Albizottság – amelyben a Magyar Nemzeti Bizottságot képviseli és egyúttal ügyvezető főtitkár *Zachar József* – tagjai pedig két ízben is külön ülést tartottak aktuális feladataik megbeszélésére. Ezen túlmenően a török házigazdák jóvoltából kellemesebb körülmények közt is folyhattak két- és többoldalú megbeszélések.

Már a Kollokvium megnyitása előtt, július 17-én bemutatták a házigazdák a Török Hadimúzeumot, amelynek egy előadótermében történelmi öltözetű és felszerelésű janicsárzenekar adott hangversenyt a megjelenteknek az egykori oszmán hadizenéből. Ugyancsak július 17-én este *Erdoğan Öznal* hadseregtábornok, a Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke adott fogadást a Hadimúzeumban a résztvevők tiszteletére. Július 18-án az időben érkezettek egész napos hajóprogramon vehettek részt. Miután az Aranyszarv-öbölt autóbuszokon megkerülve az ázsiai parton hajóra szálltak, a Boszporuszon előbb a Márvány-tengertől a Fekete-tengerig, majd vissza a városközpontig vezetett a hajóút, és így perspektivikusan ismerkedhettek a résztvevők a két földrészre kiterjedő történelmi és modern Isztambullal és az egykori erődít-

ményrendszerrel. Július 19-én *Doğan Güreş* hadseregtábornok, a Török Haderő vezérkari főnöke adott fogadást az isztambuli Helyőrségi Tiszti Lubban. Július 20-án a Fenerbahçe Tiszti Klubban *Ismail H. Karadayi* hadseregtábornok, az 1. Török Hadsereg parancsnoka látta vendégül vacsorán a kollokvium résztvevőit. Július 21-én egész napos programon ismerkedhettek a kül- és belföldi hadtörténészek Isztambul legjelentősebb műemlékeivel és legnevezetesebb múzeumi gyűjteményeivel. Végül július 23-án díszvacsorán a Harbiye Tiszti Klubban nyílt mód, hogy a 38 országbeli kutatótársak az újabb találkozásig ünnepélyesen búcsút vegyenek egymástól és a rendkívül magas szintű programot biztosító, minden kívánságot figyelembe vevő, a legjobb közérzetet biztosító török házigazdáktól. Akinek erre módja nyílt, a Kollokviumot követően még három napos kiránduláson ismerkedhetett a vendéglátó országgal Ankara, illetve Izmir térségében.

PARÁDI JÓZSEF

HÁBORÚ, FORRADALOM, TRIANON

V. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia Budapest, 1993. szeptember 21–23.

A magyar rendvédelem történetének művelésével foglalkozó szakemberek immár fél évtizede minden évben ősszel tartják soros konferenciájukat. E fórum valóságos intézménnyé vált. Évről évre növekvő színvonal jellemzi e rendezvényeket, amelyeket a hazai és külföldi szakemberek érdeklődése kísér.

A konferencia rendezője a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a Rendészeti Kutatóintézet volt. Mivel azonban a Kutatóintézet – rendkívül szerény anyagi lehetőségei miatt – elsősorban erkölcsi támogatást tudott nyújtani a rendezvény lebonyolításához, a tudományos társaság pedig csupán mérsékelt összegű parlamenti támogatásban részesült, külön köszönet illeti azokat a természetes és jogi személyeket, akiknek adományai és munkája lehetővé tette a nemzeti múltunk e területének feltárását szorgalmazó rendezvény megvalósítását.

Az 1992. évi IV. Magyar Rendvédelemtörténeti Konferencia kezdeményezését követve az V. Magyar Rendvédelemtörténeti Konferenciához is kapcsolódott egy kamarakiállítás. A kiállítás – és a konferencia – számára a Rendőrtiszti Főiskola biztosította az elhelyezést. A kiállítás keretében az 1910-es és 1920-as évek magyar rendvédelmi testületeinek egyenruházata, fegyverzete, kitüntetései és ékítményei kerültek bemutatásra. Külön köszönet illeti Korsós László, Lugosi József és Ságvári György urakat, akik a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből, illetve Zeidler Sándor urat, aki magángyűjteményéből a szükséges anyagot a kiállítók rendelkezésére bocsátották.

Immár hagyományszerűen a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság ezúttal is a konferenciához kapcsolódóan tartotta meg soros közgyűlését.

A XIX. század végének és a XX. század elejének történetét felölelő konferenciát a két világháború közötti Magyar Királyi Belügyminisztérium meghatározó személyisége, O'sváth László miniszteri osztályfőnök emlékének ajánlották a szervezők. O'sváth László a belügyi szakembergárda azon nemzedékéhez tartozott, akik még a történelmi Magyarországon kezdték el hivatásuk gyakorlását.

A fejlett erkölcsi érzékkel megáldott, haladó szellemű és a nemzeti érdekek primátusát valló O'sváth László tragédiája szorosan összefonódott népünk balsorsával. A német befolyás erősödése nyomán a jobboldal háttérbe szorította O'sváth Lászlót és a hozzá hasonló érzelmű személyeket. A szovjet megszállást követően pedig folytatódott e tendencia, mely végül az egész családot sújtó internálásba torkollott. A konferenciára hazautazott a külföldön élő O'sváth család két tagja, O'sváth Erzsébet és O'sváth György, aki egyben a díszelnöki funkciót is ellátta.

A csaknem félszáz résztvevőt számláló konferencia első napján a rendkívüli hatalom jogi kérdéseiről és a dualista monarchia haderejének rendfenntartó szerepéről szerezhettek új ismereteket a jelenlévők. Az első napon a konferencia ügyvezető elnöki tisztét *dr. Dombrády Lóránd* a hadtudomány doktora látta el.

Mezei Barna az állam- és jogtudomány kandidátusa „A rendkívüli hatalom jogi jellege, közigazgatási vonatkozásai és hatása a rendvédelemre" címmel tartotta meg előadását. Az előadó nem csak azt bizonyította, hogy a századelőn született kivételes hatalomról szóló törvény a korabeli jogalkotás értékes része, hanem új összefüggéseket is feltárt az 1912/LXIII. tv. utóhatásait illetően.

Zachar József a történelemtudomány kandidátusa „Az osztrák–magyar haderő rendfenntartó szerepe az első világháború idején" című tanulmányában eddig ismeretlen tényeket tárt fel és egyben az ausztriai és magyarországi helyzet összehasonlítását is elvégezte a véderőnek a kivételes hatalomban betöltött funkcióját illetően.

Szakály Sándor, a történelemtudomány kandidátusa „Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének tábori csendőrsége az első világháború idején" című referátumában a véderőn belüli rendfenntartást mutatta be. Egyértelmű következtetésként fogalmazta meg azt, hogy a személyi és tárgyi feltételrendszer elvonása következtében a korabeli csendőrség nem tudta hivatását maradéktalanul teljesíteni.

A második napon az ügyvezető elnöki tisztet *dr. Dános Valér,* az állam- és jogtudomány kandidátusa töltötte be.

A konferencia második napját *O'sváth György* nyitotta meg, aki az O'sváth család nevében köszöntötte a résztvevőket és megismertette a jelenlévőket azzal az életszemlélettel, nemzettudattal, amelyet édesapja magáénak vallott és amely munkássága során vezérelte.

Szakály Sándor a történelemtudomány kandidátusa az O'sváthi életművet ismertette. Hangsúlyozta, hogy bár az O'sváthi életút kutatása még nem fejeződött be, főbb kontúrok azonban már mindenképpen felvázolhatók. Olyan köztisztviselő életpályáját mutatta be, akinek munkássága nem fér bele a sematikus történelemszemléletbe. Egyéni életutat járt végig, melynek számos fordulatában osztozott pályatársaival, tehetsége és erkölcsi tartása mégis az élre helyezte személyét.

Parádi József a hadtudomány kandidátusa „A háborús határőrizetre való áttérés tervezetét" ismertette. Az európai és a magyar határőrizet fejlődési folyamatába ágyazott referátum számos, a mának szóló tapasztalat feltárásával gazdagította a magyar határőrizet történelmét.

Dr. Franz Hesztera osztrák ny. csendőr ezredes az osztrák csendőrség parancsnoklási rendszerének fejlődésével ismertette meg a jelenlévőket az 1850-től 1993-ig terjedő időszakra vonatkozóan. Az előadásból egyértelműen kitűnt, hogy a közös gyökerű ausztriai és magyarországi csendőrség vezetési szisztémája rendkívül hasonlatos volt, amely jelenség fennmaradt a dualizmus felbomlását követően is, egészen az Anschlussig.

A *Fazekas László* és *Tóth László* által készített „A testőrség és a parlamenti őrség az első világháború alatt, valamint a katonai összeomlást követő időszakban" című dolgozatot Tóth László ismertette. A szerzőpáros eddig fel nem dolgozott iratanyag felhasználásával is vizsgálta a parlamenti őrség felállításának és működésének okait és körülményeit. A hallgatók olyan érdekes eseményekkel (és azok háttérfolyamataival) ismerkedhettek meg, amelyek parlamenti életünk vizsgált szakaszának alaposabb megértéséhez járultak hozzá.

Joó Gábor a Magyar Királyi Pénzügyőrség háborús feladatrendszerét dolgozta fel. Az eddig feltáratlan témakör bemutatása számos érdekes információt nyújtott a hallgatóságnak a testület katonai és szakhatósági tevékenységét illetően egyaránt.

Dr. Suba János a trianoni országhatár kitűzésének politikai és technikai kérdéseivel foglalkozott. Az általa felsorakoztatott tényanyag nem csak azt bizonyította, hogy a Magyar Királyság milyen kiszolgáltatott helyzetbe került a trianoni békediktátum következtében, hanem az események vizsgálata arra is fényt derített, hogy a kedvezményezett helyzetet az utódállamok eltérő kultúrszinten élték meg, amely tükröződött a határkijelölési munkálatokban.

Zsiga Tibor a történelemtudomány kandidátusa a trianoni békediktátum nyugat-magyarországi revízióját ismertette. Az előadó a Sopron környéki, illetve burgenlandi eseményeket a trianoni diktátum első revíziójaként értékelte. A nemzetközi és a regionális helyzetet, illetve körülményeket bemutató előadás külön kitért a „civitas fidelissima" és a „communitas fidelissima" kérdésére is, cáfolva a témakörben megjelent és a történelmi tényeket egyoldalúan értékelő magyarázatokat, megvédve a két település kitüntető címét.

Dr. Ernyes Mihály a közrend és a közbiztonság helyzetét mutatta be Baranya-megyében a szerb megszállás idején. Annak ellenére, hogy a szerző nehéz feladatot vállalt magára – hiszen

az iratanyag rendkívül töredékes, a határon túliakhoz pedig a jelenlegi helyzetben nem lehet hozzáférni – mégis alapos és átfogó képet sikerült kialakítania a vázolt témában. Mivel a témakör korábban feldolgozatlan volt, az előadásban elhangzottak hozzájárulhatnak a régiótörténet kiteljesedéséhez és a magyar rendvédelem történetének gyarapításához egyaránt.

Dr. Bacsa Gábor, a második nap utolsó előadója a Magyar Királyság és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közös határmegállapító bizottságának működését ismertette. Az előadó feltárta azokat a tényeket, amelyek nyomán értékelhetővé válik a határmegállapító bizottság műszaki és politikai ténykedése. Sikerült megtalálnia azokat a dokumentumokat, háttéranyagokat is, amelyek egyértelműsítik a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részéről a területszerző szándékot.

A konferencia zárónapján az ügyvezető elnöki tisztséget *Zachar József,* a történelemtudomány kandidátusa viselte.

Hegedüs Róbert, a hadtudomány kandidátusa a magyar biztonságpolitika változásait mutatta be 1912-től 1925-ig. A nemzetközi és a monarchiai politikának a biztonságot közvetlenül meghatározó elemei feltárása mellett kitért a véderő teljesítőképességeinek bemutatására is. Mindezek gyökereként pedig az Osztrák–Magyar Birodalom gazdasági állapotát jelölte meg. Rámutatott arra, hogy a monarchia biztonságpolitikája nem zárta ki a magyarországi biztonsági koncepciót. A monarchiai és a magyarországi biztonságpolitikából alakult ki – a trianoni békediktátum nyomán megváltozott körülményeknek megfelelően – a két világháború közötti Magyar Királyság biztonságpolitikája.

Dr. Botos János a Magyar Királyi Belügyminisztérium két világháború közötti fejlődéstörténetének – a konferencia által vizsgált – időszakát mutatta be előadásában.

Komáromi Gábor főiskolai hallgató – a konferencia junior előadója – a Magyar Királyi Csendőrség diszlokációváltozásait értékelte. Kutatási eredményei nyomán számos értékes ismerettel gyarapította a magyar rendvédelem történetének e témakörét. A referátum nyomán egyértelművé vált, hogy a csendőrségi diszlokáció rendkívül rugalmasan követte a közbiztonság alakulását. A csendőrségi struktúra nem a közigazgatás szervezetéhez, hanem a feladatokhoz orientáltan működött. A Magyar Királyi Csendőrség diszlokációja mának szóló lényeges tapasztalatait is tolmácsolta az előadó, amikor bemutatta, hogy a csendőrség létszámának döntő hányada a településeken szétszórva, számos apró szervezeti egység kötelékében látott el végrehajtó szolgálatot. A csendőrség kötelékében a nagy létszámú parancsnokságok ismeretlenek voltak.

Lugosi József, a hadtudomány kandidátusa „Az első világháború hatása a rendvédelmi szervek fegyverzetére" címmel tartotta meg előadását. E referátum aratta a legnagyobb sikert. A kézbevehető és megvizsgálható fegyverkollekció osztatlan tetszést váltott ki. Újszerű volt az előadás is, hiszen – az ilyenkor szokásos fegyvertechnikai ismertető mellett – az előadó arra is rávilágított, hogy a rendvédelmi szervek tekintetében sajátosan jelentkezett a háború szülte fegyverfejlesztés. Az Osztrák–Magyar Monarchia viszonylag szerény lehetőségei ugyanis azt eredményezték, hogy a legjobb fegyvereket a véderő kapta meg, a rendvédelmi szervek számára pedig a kevésbé modern, de még hadihasználható, esetleg zsákmányanyag-fegyverzet jutott.

Dr. Őry Károly a magyar rendvédelmi szervek tevékenységét mutatta be az első világháború, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra időszakában, jól összefoglalva mindazon körülményeket, amelyek – az államhatalom más területeihez hasonlóan – a rendvédelem ellehetetlenüléséhez vezettek a háború utolsó időszakában. A közbiztonság helyreállításának gróf Károlyi Mihály és Kun Béla nevéhez fűződő modelljei végül is, a külső és a belső tényezők együttes hatása nyomán, csődöt mondtak. A két sikertelen kísérlet közül az előadó az őszirózsás forradalom rendvédelmét tartotta a magyar hagyományokhoz és az ország realitásaihoz közelebb állónak.

Keserü István, a hadtudomány kandidátusa tartotta a konferencia utolsó előadását „A rendvédelmi szervek újjászervezése és tevékenysége az 1918-as forradalom és proletárdiktatúra után 1919–1924" címmel, mely egyben átvezető jellegű is volt az 1994. évi rendvédelemtörténeti konferenciára. Az előadó – különböző politikai irányoktól mentesen – a tényanyag több oldalú megközelítésével mutatta be azt a folyamatot, amely az ország szétzilált rendvédelmétől, a különítmények önkényeskedésein keresztül, végül is a rendvédelem konszolidációjába torkollott.

A harmadik nap délutánján a zárszóra és a vitára került sor.

A referátumokat követően azonban vita nem bontakozott ki, mert a hozzászólók észrevételeivel az előadók és a hallgatóság egyaránt egyetértett. A hozzászólásokat döntően pontosítások képezték. Közülük a leglényegesebb *dr. Gáspár László*é volt. A felszólaló annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Székely Hadosztály nem lehetett áruló, mert tulajdonképpen nem is képezte a Vörös Hadsereg részét. Zárszavában *Zachar József* a konferencián elhangzottakat úgy értékelte, hogy azok hozzájárulnak a történelemtudomány új tudományos eredményekkel való gazdagításához. Annak a reményének adott hangot, hogy a rendezvényen elhangzottakat a szervezők publikálni fogják, mert a szakma és az érdeklődők egyaránt így ismerkedhetnek meg a magyar rendvédelemtörténet legújabb kutatási eredményeivel.

Az elnök zárszavában külön elismeréssel adózott a konferencia legfiatalabb előadója teljesítményének. A szervezők nemes kezdeményezéseként értékelte a szakterület kezdő művelői legjobbjainak bevonását a tudományos élet ezen fórumába.

ZACHAR JÓZSEF

BARÁT VAGY ELLENSÉG?

A harcosok, háborús résztvevők és polgári lakossághoz tartozók megkülönböztetése a XVIII. századtól

Nemzetközi tudományos ülésszak, Bécs, 1993. október 4.

Az Osztrák Hadseregmúzeum Hadtörténelmi Kutatórészlege a Ludwig Boltzmann Nemzetközi Művelődés- és Gazdaságkapcsolati Intézet, a Politikai-Stratégiai Tanulmányok Társasága és az Osztrák Honvédelmi és Biztonságpolitikai Társaság bevonásával magyar szempontból is figyelemreméltó nemzetközi tudományos ülésszakot rendezett 1993. október 4-én Bécsben. Az újra és újra fegyveres összecsapásokba átcsapó elhúzódó délszláv válságból kiindulva a rendező szervek fontosnak és hasznosnak vélték annak megvitatását, miként voltak tekintettel a XVIII. századtól kezdve napjainkig a szemben álló hadviselő felek arra, hogy megkülönböztessék a nyíltan fellépő harcost, az ellenséges haderőt kiszolgáló, vagy passzívan viselkedő polgári lakost, továbbá a saját hadműveleteket segítőket, és hogy ez milyen megkülönböztető jelzések alapján volt, vagy nem volt lehetséges.

A mintegy százhúsz résztvevőt az első ülésen a rendező intézmények nevében *Herbert Krejci*, az Osztrák Honvédelmi és Biztonságpolitikai Társaság elnöke, az Osztrák Gyáriparosok Egyesületének nyugalmazott főtitkára üdvözölte.

A megtárgyalandó téma felvezetésére *dr. Manfried Rauchensteiner* udvari tanácsos, egyetemi docens, az Osztrák Hadseregmúzeum igazgatója vállalkozott. Felidézte, hogy már a második Öböl-háborúban 1991-ben nagy nehézséget okozott a szövetségeseknek „a barát vagy ellenség" kérdés megválaszolása, mivel az iraki haderő huszat meghaladó különböző álcamintázatot hasznosított a bevetettek öltözékén. A jelenleg is véres összeütközésekkel járó balkáni válságban pedig a szemben álló horvát, szerb, vagy bosnyák harcosok sokszor azonos – egykori jugoszláv – harcöltözetet viselnek, és csupán valamilyen nehezen felismerhető, felvarrott megkülönböztető jelzést alkalmaznak. Bevezetője után az első ülés elnökeként adta tovább a szót Manfried Rauchensteiner.

Christopher J. Duffy egyetemi tanár, a Brit Királyi Katonai Akadémia tanszékvezetője (Sandhurst) „A polgári személy helyzete a XVIII. századi harcokban" címmel tartott előadást. Ebben – éles határt húzva az ancien régime és a forradalmi korszak háborúi közé – bemutatta, milyen rendkívüli intézkedéseket alkalmaztak a különböző kormányzatok és hadvezetések a polgári lakossággal szemben a hadműveleti területeken.

Ezt követően *dr. Wolfgang Etschmann* tanácsos, az Osztrák Hadseregmúzeum tudományos

főmunkatársa (Bécs) „Gerillák és szabadcsapatbeliek 1866-ban és 1870/71-ben" című előadása következett. Ebben azzal a kérdéssel foglalkozott, milyen megkülönböztető elbánásban részesítették a hadviselő felek e két háború során a reguláris haderő részét képező szabadcsapatbeli és az azon kívül működő gerillákat, mennyire a „becsületes" és „becstelen fegyveres" megkülönböztető jelző alapján ítélték meg tényekedésüket akár a saját, akár az ellenséges oldalon.

Szünet után az üléselnöki tisztet *dr. Erwin A. Scmidl* tanácsos, az Osztrák Hadseregmúzeum tudományos főmunkatársa (Bécs) vette át.

Elnökletével először *Fransjohan Pretorius* tanszékvezető egyetemi tanár (Pretoria, Dél-Afrikai Köztársaság) tartott előadást, aki az 1899–1902 közti II. angol–búr háborút mutatta be. E háborúban a brit reguláris haderő bevetett egységei a helyi lakosság polgári milíciakötelékei ellen kerültek bevetésre, és a milicisták nem hordtak egyenruhát. A kombattánsok megkülönböztetését ez megnehezítette. Sőt ez a gond még azáltal fokozódott, hogy egyre több addig civil ruházatú milicista öltött fel britektől zsákmányolt egyenruházati darabokat. Ez a tény indokolta az előadás címét: „Egyenruha és nem olyan egyenruha."

Ehhez csatlakozva *dr. Charles E. Kirckpatrick,* az Egyesült Államok V. hadtestének vezető hadtörténésze (Frankfurt am Main) egy hasonlóképpen nem gerillaháborúként értelmezhető, a közvélemény által mégis annak tartott eseménysorozatot, az amerikai haderő vietnami bevetését elemezte „Vietnam: nemcsak egyenruhacsere az amerikai haderő számára" címmel. Bemutatta, hogy nem szokásos módon fellépő ellenség elleni háborúról volt szó, hanem a lakosság túlnyomó civil többségéből felbukkanó, majd újra a civil többségben felszívódó haderőnek a legváratlanabb időben és helyen, a reguláris hadak számára szinte leküzdhetetlen nehézségű terep adta lehetőségeket kihasználó csoportosításai elleni kényszerű harcról. Arról is részletesen szólt, hogy a szokatlan éghajlati és terepviszonyok milyen változtatásokat tettek (volna) szükségessé az amerikai katonák felszerelésében és fegyverzetében.

Ebédszünet után az elnöklést *Wilhelm Brauneder* tanszékvezető egyetemi tanár, a Ludwig Boltzmann Nemzetközi Művelődés- és Gazdaságkapcsolati Intézet (Bécs) igazgatója vette át.

Elsőként *Roman Schnur* tanszékvezető egyetemi tanár (Tülbingen) tartott előadást nemzetközi jogi szempontból „A partizánfogalom fejlődéséről". Bevezetőben felidézte, hogy az ancien régime idején a nagyháború részét képezte a kisháború, így a kisháborút vívó harcos a reguláris haderő tagja volt. Változást az általános népfelkeléssel vívott francia forradalmi háborúk hoztak, akkor kezdett elkülönülni a partizán a reguláris haderő katonájától. Végül egy korszakon át való fejlődés vezetett a második világháború óta máig ismert és elismert partizánfogalom megszületéséhez.

Dr. Klemens Fischer, az Európai Közösségek mellé akkreditált Osztrák Misszió attaséja (Brüsszel) ehhez csatlakozva hasonlóképpen nemzetközi jogi szempontból elemezte „A háborús résztvevők megjelölésének kérdéseit". Felidézte, hogy 1874-től folyamatos szabályozás kívánta meg a partizánoktól is, hogy megkülönböztető jelzésekkel lássák el magukat, csakis így remélhették a kombattáns-jogok elismerését. Ugyanakkor részletezte azt a máig tartó vitát is, amely arról folyik, hogy mely időpontig bezárólag kell a partizánnak előírásos módon felfednie a fegyveres harcos mivoltát.

Szünet után *Herbert Krejci* (Bécs) látta el az üléselnöki tisztet.

Dr. Franz Forstner, a Sankt Pölten Város Közigazgatása Művelődési Osztályának főelőadója „Partizánháború Jugoszlávia példáján 1941–1945" címmel tartott előadást. Ebben a sajnálatos módon a jelenlegi események hátterében ma is aktuális témakörben részletesen bemutatta a brutális és iszonyú vérveszteségeket eredményező, a civil lakosságot is erősen sújtó partizánharcot, amelyet mindkét szembenálló fél egyaránt elítélendően vívott.

Egyenesen aktuális területre vezetett ezután *dr. Maren Köster-Hetzendorf* asszonynak, a Német Vöröskereszt vezető szóvivőjének (Bonn) előadása, amelynek címe „A Vöröskereszt tevékenysége és ennek figyelembevétele az egykori Jugoszláviában 1991 óta folyó háborúban" volt. Ebben azt hangsúlyozta, hogy a humanitárius feladatok megoldása során milyen nehézségekkel kell számolni, ha polgárháborús jellegű, részben nyílt, részben gerillaháborúról van szó. Ugyanakkor nyíltan szólt azokról az akadályokról is, amelyeket nem egyszer a hadviselő felek meg nem értése okoz a vöröskeresztes tevékenység során.

Valamennyi elhangzott előadást részletes és eleven vita követett. Az elhangzottak tanulsá-

gait *dr. Johann Christoph Allmayer-Beck* udvari tanácsos, az Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke foglalta össze. Kiemelte annak fontosságát, hogy történelmi, nemzetközi jogi és aktuálpolitikai megközelítésű előadás egyaránt elhangzott a témakörben. Ezeket elemezve azt a következtetést vonta le, hogy a korábbi fogalmak helyett ma már helyesebb csupán a harcoló és nem harcoló megkülönböztetést használni a fegyveres konfliktusok régióival kapcsolatosan, ugyanis a harccselekmények a polgári lakosságot legalább annyira sújtják, mint a hadviselő feleket, ezért egyre több civil is fegyvert ragad és bekapcsolódik a fegyveres küzdelembe, ezáltal egyre nehezebbé válik a barát–ellenség megkülönböztetés.

Az ülésszak *Wilhelm Brauneder* (Bécs) zárszavával ért véget, aki köszönetet mondott az aktív részvételért, és azt hangsúlyozta, hogy a viták segítették a múlt tisztázását ugyanúgy, mint az eligazodást a jelen zűrzavarában.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései
– A Szent György Lovagrend alapítása – – – – – – – – – – – – 3
– Nagy Lajos király lovagavató szerepéről (1348) – – – – – – – – 12
JAKUS JÁNOS — A m. kir. IV. hadtest támadó hadművelete, 1944 szeptember – – – – 19
OKVÁTH IMRE — A Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége Magyarországon, 1945–1946– 54

KÖZLEMÉNYEK

LUKÁCS LAJOS — A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–1862-ben – – – – – – – – – – – – 76
CSAPÓ CSABA — Az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség átvétele a magyar kormány felügyelete alá, 1867–1876 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 90

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — II. András magyar király kereszteseinek létszáma – – – – – – – – 113

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FOGARASSY LÁSZLÓ — Ítélet Rab Ákos alezredes, vörös hadosztályparancsnok perében – – – 117
LAGZI ISTVÁN — Varsói napló, 1944. augusztus 17–október 26. Magyar katonák Varsó kör-nyékén a felkelés időszakában – – – – – – – – – – – – – – 124

SZEMLE

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291 *(Veszprémy László)* – – – – – 151
PLOHN JÓZSEF — Negyvennyolcas honvédportrék *(Hermann Róbert)* – – – – – – – 153
SZÉNÁSSY ZOLTÁN — Klapka György *(Hermann Róbert)*– – – – – – – – – – – – – 155
VERESS D. CSABA — A győri vár *(V. Molnár László)* – – – – – – – – – – – – – – 159
CSONKARÉTI KÁROLY — Horthy, a tengerész *(Szakály Sándor)* – – – – – – – – – – – 161
* * * — A nyíregyházi huszárok hadinaplója *(Szakály Sándor)*– – – – – – 163
GOSZTONYI PÉTER — A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története, 1917–1989 *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 164
HANS-HEINRICH REISER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Fallenbüchl Zoltán)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Két világháború közt, 1918–1939 . A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kollokviuma. Isztambul, 1993. július 19–24 – – – – – 170
PARÁDI JÓZSEF — Háború, forradalom, Trianon. V. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia. Budapest, 1993. szeptember 21–23 – – – – – 176
ZACHAR JÓZSEF — Barát, vagy ellenség? A harcosok, háborús résztvevők és a polgári lakossághoz tartozók megkülönböztetése a XVIII. századtól. Nemzetközi tudományos ülésszak. Bécs, 1993. október 4. – – – – – – – – – 179

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Some Questions of Chivalry in the Age of Anjou
– The Foundation of the Order of St. George – – – – – – – – – – 3
– On the Role of King Louis I of Hungary in Knighting, 1348– – – – 12
JÁNOS JAKUS — The Offensive of the Royal Hungarian 4th Army Corps, September 1944 19
IMRE OKVÁTH — The Activity of the Ministry of Home Defence in the Cause of the Peace Preparations, 1945–1946 – – – – – – – – – – – – – – – 54

PUBLICATIONS

LAJOS LUKÁCS — Some Hungarian Aspects of the Operations in Missouri. General Frémont and the Hungarian Refugees, 1861–1862 – – – – – – – 76
CSABA CSAPÓ — Placing the Croatian and Slavonian Gendarmerie under the Supervision of the Hungarian Government – – – – – – – – – – – – – – – 90

WORKSHOP

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — The Number of the Crusaders of King Andreas II of Hungary – – – – 113

HISTORICAL SOURCES

LÁSZLÓ FOGARASSY — Decision in the Trial of Ákos Rab, Commander of a Division in the Red Army of the Hungarian Soviet Republic – – – – – – – – – – – – 117
ISTVÁN LAGZI — Warsaw Diary, 17 August–26 October 1944. Hungarian Soldiers at the Capital of Poland in the Time of the Rising – – – – – – – – – – – 124

REVIEW

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291 *(László Veszprémy)* – – – – – 151
JÓZSEF PLOHN — Portraits of Soldiers of the Honvéd Army of 1848 *(Róbert Hermann)* 153
ZOLTÁN SZÉNÁSSY — George Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155
CSABA VERESS D — The Castle of Győr/Raab *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – 159
KÁROLY CSONKARÉTI — Horthy, the Seaman *(Sándor Szakály)* – – – – – – – – – – – 161
* * * — The War Journal of the Hussards of Nyíregyháza *(Sándor Szakály)* – – 163
PÉTER GOSZTONYI — The Red Army. The History of the Armed Forces of the Soviet Union, 1917–1989 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – 164
HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — Between Two World Wars, 1918–1939. 19th Session of the International Committee of War History. Istanbul, 19–24 July 1993– – – – – – – 170
JÓZSEF PARÁDI — War, Revolution, Trianon. 5th Hungarian Scientific Conference on the History of the Defence of Public Order. Budapest, 21–23 September 1993 – 176
JÓZSEF ZACHAR — Friend or Foe? The Differentiation of Military Men and Civil Population from the 18th Century. International Scientific Session. Vienna, 4 October 1993 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 179

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Certaines questions de la chevalerie de l'époque d'Anjou
– La fondation de l'ordre de chevalerie Saint Georges – – – – – – 3
– Sur le rôle de faiseur de chevalier du roi Louis le Grand (1348) – – 12

JÁNOS JAKUS — L'opération offensive du IVe corps d'armée royal hongrois, septembre 1944 – 19

IMRE OKVÁTH — L'activité préparatrice de la paix du Ministère de la Défense Nationale en Hongrie, 1945–1946 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 54

COMMUNICATIONS

LAJOS LUKÁCS — Les rapports hongrois des opérations de Missouri. Le général Frémont et les émigrés hongrois en 1861–1862 – – – – – – – – – – – – 76

CSABA CSAPÓ — La réception de la gendarmerie transylvaine et croate-esclavonne sous le contrôle du gouvernement hongrois – – – – – – – – – 90

ATELIER

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — L'effectif des croisés du roi hongrois André II– – – – – – – – – 113

PUBLICATIONS DE SOURCES

LÁSZLÓ FOGARASSY — Jugement dans le procès du vice-colonel Ákos Rab, commandant de division rouge – 117

ISTVÁN LAGZI — Journal de Varsovie, du 17 août au 26 octobrre 1944. Soldats hongrois à l'entour de Varsovie, à l'époque du soulèvement– – – – 124

REVUE

CHRISTOPHER MARSHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291. *(László Veszprémy)* – – – – – 151

JÓZSEF PLOHN — Portraits de honveds de 48 *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – 153

ZOLTÁN SZÉNÁSSY — Georges Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155

CSABA VERESS D — Le château de Győr *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – – – 159

KÁROLY CSONKARÉTI — Horthy, le marin *(Sándor Szakály)* – – – – – – – – – – – – 161

* * * — Le journal de guerre des hussards de Nyíregyháza *(Sándor Szakály)*– – 163

PÉTER GOSZTONYI — L'Armée Rouge .L'historie des forces armées soviétiques, 1917–1989. *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 164

HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — Entre les deux guerres mondiales, 1918–1939. Le XIXe colloque du Comité d'Historie Militaire International, du 19 au 24 juillet 1993, Istambul – 170

JÓZSEF PARADI — Guerre, révolution, Trianon. La Ve conférence scientifique hongroisede l'historie de protection d'ordre. Budapest, du 21 au 23 septembre1993 176

JÓZSEF ZACHAR — Ami ou ennemi? La différenciation des combattans, des participants de guerre et des civils à partir du XVIIIe siècle. Session scientifique internationale. Vienne, le 4 octobre 1993– – – – – – – – – – – 179

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Zu einigen Fragen des Rittertums der Anjou-Zeit – Die Gründung des Sankt-Georg-Ritterordens– – – – – – – – – 3
– Zur Rolle des Königs Ludwig des Großen beim Ritterschlag (1348)– – 12

JÁNOS JAKUS — Die Offensive des königlich-ungarischen IV. Armeekorps im September 1944 – 19

IMRE OKVÁTH — Die Tätigkeit des Ministeriums für Landesverteidigung zur Vorbereitung des Friedensvertrages in Ungarn, 1945–1946 – – – – – – 54

MITTEILUNGEN

LAJOS LUKÁCS — Die ungarischen Bezüge der Missouri-Kriegsoperationen. Der General Frémont und die ungarischen Emigranten 1861–1862 – – – – – – 76

CSABA CSAPÓ — Die Übernahme der siebenbürger und der kroatisch-slawonischen Gendarmerie unter die Aufsicht der ungarischen Regierung – – – – 90

WERKSTATT

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Zahl der ungarischen Kreuzfahrer unter König Andreas II – – – – 113

QUELLENPUBLIKATIONEN

LÁSZLÓ FOGARASSY — Das Urteil im Prozeß des Oberstleutnants Ákos Rab, Kommandanten einer Roten Division– – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

ISTVÁN LAGZI — Warschauer Tagebuch, 17. August–26. Oktober 1944. Ungarische Soldaten in der Umgebung vom Warschau zur Zeit des Aufstandes – – – 124

RUNSCHAU

CHRISTOPHER MARSCHALL — Warfare in the Latin East, 1192–1291. *(László Veszprémy)* – – – – – 151

JÓZSEF PLOHN — Porträts von Soldaten der Honvédarmee, 1848/49. *(Róbert Hermann)* 153

ZOLTÁN SZÉNÁSSY — Georg Klapka *(Róbert Hermann)* – – – – – – – – – – – – 155

CSABA VERESS D. — Die Burg von Győr. *(László V. Molnár)* – – – – – – – – – – – 159

KÁROLY CSONKARÉTI — Der Marineoffizier Miklós Horthy *(Sándor Szakály)* – – – – – – 161

* * * — Der Kriegstagebuch der Husaren von Nyíregyháza *(Sándor Szakály)* – 163

PÉTER GOSZTONYI — Die Rote Armee. Die Geschichte der Sowjetischen Streitkräfte, 1917–1989. *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – 164

HANS-HEINRICH RIESER — Temeswar. Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt. *(Zoltán Fallenbüchl)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Die Zwischenkriegszeit 1918–1939. Das XIX. Kolloquium des Internationalen Kriegshistorischen Komitees, Istanbul 19.–24. Juli 1993 170

JÓZSEF PARÁDI — Krieg, Revolution, Trianon. Die V. Wiessenschaftliche Konferenz zur Geschichte des Ungarischen Polizeiwesens. Budapest, 21.–23. September 1993 – 176

JÓZSEF ZACHAR — Freud oder Feind? Die Unterscheidung von Soldaten, Kriegsteilnehmern und der Zivilbevölkerung seit dem 18. Jh. Internationales Wissenschaftliches Symposion. Wien, 4. Oktober 1993 – – – – – – – – 179

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Некоторые вопросы рыцарства эпохи династии Анжу
- Учреждение рыцарского ордена Святого Георгия – – – – – – – 3
- О роли короля Людовика Великого в посвящении в рыцари (1348. г.) 12

ЯНОШ ЯКУШ — Наступательная операция венгерского королевского IV корпуса в сентябре 1944. года – – – – – – – – – – – – – – – – – 19

ИМРЕ ОКВАТ — еятельность Министерства Обороны по подготовке мира в Венгрии 1945-1946 гг. – 54

ПУБЛИКАЦИИ

ЛАЙОЩ ЛУКАЧ — Венгерские аспекы опираций на Миссури. Генерал Фремонт и венгерские эмигранты в 1861-1862 годах – – – – – – – – – – – – 76

ЧАБА ЧАПО — Взятие под надзор венгерского правительства трансильванской и хорватско-славонской полиции – – – – – – – – – – – – – – – 90

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Численный состав крестоносцев венгерского короля Андраша II – – 113

ИСТОЧНИКИ

ЛАСЛО ФОГАРАШШИ — Пригоров в процессе подполковника Акош Раб, командира краснойдивизии – 117

ИШТВАН ЛАГЗИ — Варшаврский дневник, 17 августа - 26 октября 1944 года. Венгерские солдаты в окрестностях Варшавы в период восстаниа – – – – – – – 124

ОБЗОР

ХРИСТОФЕР МАРШАЛА — Warfare in the latin East, 1192–1291. *(Ласло Веспреми)* – – – – – 151

ЙОЖЕФ ПЛОН — Портреты гонведов 48-го года *(Роберт Херманн)* – – – – – – 153

ЗОЛТАН СЕНАШИ — Дьёрдь Клапка *(Роберт Херманн)* – – – – – – – – – – – 155

ЧАЪА ВЕРЕШ Д. — Дьёрская крепость *(Ласло В. Мольнар)* – – – – – – – – – 159

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Хорти, моряк *(Шандор Сакай)* – – – – – – – – – – – – 161

* * * — Военный дневник гусаров г. Ньиредьхаза *(Шандор Сакай)*– – – 163

ПЕТЕР ГОСТОНИ — Красная Армии. История Советких Вооруженных Сил. 1917-1989 гг. *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – – – 164

ГАНС-ГЕНРИХ РИЗЕР — Тенешвар. Goegraphische Beschreibung der Banater Hauptstadt. *(Золтан Фалленбюл)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 167

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Между двумя мировыми войнами, 1918-1939. XX коллоквий Международной Военно-Ирторической Комиссии. Истамбул, 19-24 июля 1993 года – 170

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Война, революция, Трианон. V-я венгерская научная конференция по истории защиты порядка. Ъудапешт, 21-23 сентября 1993 г. – – – 176

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Друг или враг? Различие бойцов, участников войны, и гражданркого населениа от XVIII века. Международная научная сессия. Вена, 4 октября 1993 г. – 179

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

107. ÉVFOLYAM 1994 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Fodor Pál
Két szárazföldi háború között.
Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után.
I. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában, 1918 december–1921 augusztus

Okváth Imre
A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945–1956

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest); *dr. Bonhardt Attila* százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest); *Fodor Pál,* a történelemtudomány kandidátusa, MTA Történettudományi Intézet (Szentendre); *Göcsei Imre* ny. középiskolai tanár (Budapest); *Horváth Csaba százados* (Budapest); *Lagzi István,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék (Szeged); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *dr. Okváth Imre,* a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *Ury János* ny. mérnök (Balatonfűzfő); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság
Benda Kálmán Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,-- Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

IN MEMORIAM BENDA KÁLMÁN

Súlyos veszteség érte folyóiratunkat, elhunyt Benda Kálmán, aki 1967 óta volt tagja a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának. Halála nem csak a család és a magyar történelemtudomány, de lapunk nagy vesztesége is, hiszen személye és tevékenysége az utóbbi harminc év során összeforrott a Hadtörténelmi Közlemények történetével. Nem csupán a XV–XVIII. század, a közvetlenül a szakterületéhez tartozó korszakok hadtörténelmével kapcsolatos írások avatott bírálójaként tarthattunk Őt számon, hanem olyan szakértőként is, akinek tanácsai, javaslatai mindenkor nélkülözhetetlenek voltak folyóiratunk szerkesztése és megjelentetése során.

Az 1913. november 27-én Nagyváradon született Benda Kálmán az idősebb nagy történész generáció egyik utolsó tagja volt. Széles körű műveltségét és imponálóan sokoldalú szakmai tudását a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, valamint Bécsben és Berlinben (1932–1936), illetve Párizsban (1937–1938) folytatott tanulmányai során szerezte. Első nagyobb, s mindjárt átütő sikert eredményező munkája Bocskai Istvánról jelent meg 1942-ben, melyet a magyar jakobinusokról (1952–1957), a XVI–XVII. századi magyar rendi ellenállásról (1984) írott fő művei követtek, illetve a moldvai csángók okmánytárának sajtó alá rendezése (1989). Történészi-írói tevékenységét további mintegy ezer kisebb-nagyobb, nyomtatásban megjelent műve fémjelzi.

A közismert és nagy jelentőségű történészi életmű mögött – és ezt már kevesebben tudják – egy, az élettől súlyos méltánytalanságokat is elszenvedett sors állt. Az 1950-es évek törvénytelenségei Benda Kálmánt sem kímélték: 1949-ben megfosztották történettudományi intézeti állásától, s nem csak a publikáció lehetőségét vonták meg tőle, de évekig állást sem kaphatott. Végül a Dunamelléki Református Egyházkerület alkalmazta levéltárosként 1953-tól. 1957-ben ugyan visszavették a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetébe, a hatalom részéről megnyilvánult politikai és ideológiai bizalmatlanság azonban soha nem múlt el a vallási alapon álló és nemzeti gondolkodású Benda Kálmánnal szemben.

Tudását, eredményeit mindazonáltal egyre kevésbé negligálhatta a „puhuló diktatúra". Hetvenévesen végül is osztályvezetővé, majd tudományos tanácsadóvá nevezték ki.

Az igazi elégtételt mégis csak a rendszerváltás hozta meg a számára. 1990-ben szinte egyidejűleg választották meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat alelnökévé, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának, majd a Magyar Történészek Világszövetségének és a Nemzetközi Történettudományi Bizottság Magyar Nemzeti Bizottságának elnökévé. 1991-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.

Az újabb és újabb megtiszteltetéseket Benda Kálmán ugyanolyan szerénységgel fogadta, mint amilyennel korábbi meghurcoltatásait elhallgatta – és töretlen energiával folytatta a számára mindent jelentő szakmai munkát.

E tekintetben csupán egy területet szeretnénk kiemelni, amely a Hadtörténelmi Közleményekkel is szorosan összefügg. Benda Kálmán azon tudósok közé tartozott, akik a történelemtudomány művelését nem öncélnak tekintették, illetve annak eredményeit közérthető formában, a széles közönség épülésére, műveltségének emelésére *kívánták* és *tudták* is felhasználni. E felfogásból kiindulva állt élére az újra kibontakozó népfőiskolai mozgalomnak, amelynek már a bölcsőjénél is ott állt az 1930-as években, s volt évtizedekig résztvevője, vezetője a rádió történelmi ismeretterjesztő műsorainak.

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának tagjaként Benda Kálmán nem csak a tudományosság kritériumai felett őrködött szigorúan, hanem mindenkor súlyt fektetett arra, hogy a megjelenő írások egyúttal közérthetőek is legyenek, s így közművelődési feladatokat is betölthessenek.

E kettős cél megvalósítása bizony sokszor nem könnyű történetírói feladat. Az ezirányú szüntelen törekvésre viszont immár a Benda Kálmán iránti kegyelet is kötelez bennünket.

A szerkesztőség

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL

KÉT SZÁRAZFÖLDI HÁBORÚ KÖZÖTT
Oszmán tengeri előkészületek 1590–92-ben*

1590. március 21-én az oszmán birodalom békét kötött Perzsiával, s ezzel véget ért a keleti határokon 13 éve folyó háború. Az oszmán udvar előzetes várakozásai fényesen teljesültek. A békeegyezmény szentesítette az oszmán hódításokat, s a Porta fennhatósága alá került Transzkaukázia és széles területek Irak nyugati részén.[1]

Alig telt el két esztendő a kimerítő (vagy annak hitt) háború lezárása után, az oszmán vezetés máris rohamléptekkel sodródott egy még nagyobb szárazföldi összecsapás felé. 1592 végére készültségbe helyezték a birodalmi hadakat, és 1593 nyarán Szinán nagyvezír megindult Magyarország ellen. Kitört az újabb Habsburg–oszmán háború és senki sem sejtette, hogy hosszabb és vészterhesebb lesz, mint a korábbiak közül bármelyik.

Az oszmán udvar magatartását már a kortársak is nehezen értették és éppúgy ésszerűtlennek találták, mint sok mai történész. A perzsa háború után (sőt már annak utolsó éveiben) a korabeli nemzetközi diplomácia egyöntetűen azt várta, hogy a Porta ismét a Mediterráneum felé fordul. Felerősítette ezeket a várakozásokat, hogy az európai hatalmak isztambuli követei már 1589-től gyakran adtak híreket tengeri előkészületekről. Az oszmán vezetők nyilatkozatai szintén fordulatra engedtek következtetni, hiszen azokban gyakran esett szó hatalmas flotta kiküldéséről, Spanyolország, Velence, vagy Málta megtámadásáról. (Velence elsősorban egy Kréta elleni akciótól tartott és sietve hozzáfogott flottája korszerűsítéséhez és a sziget megerősítéséhez.[2]) A nemzetközi politikában ugyancsak nagy erők munkálkodtak azon, hogy az oszmán birodalom hadi potenciálját ismét a Mediterráneum felé tereljék. Anglia, a Porta újdonsült szövetségese, minden követ megmozgatott, hogy a szultánt rávegye Spanyolország megtámadására, amellyel ekkoriban vívta élethalálharcát. Az isztambuli angol követek (Harborne, majd utóda Barton) még a perzsa béke megkötése és a Nagy Armada felvonulása előtt többször kaptak ígéretet arra, hogy az oszmán flotta akcióba lép a spanyolok ellen, de mint Barton a szultánhoz intézett beadványában felpanaszolta: „... az Ön részéről mind ez ideig semmi jele nem mutatkozott egy ilyen lépésnek".[3] A késlekedést a török államférfiak azzal indokolták, hogy nincs

* Nyomdánk betűkészlete – sajnos – nem tette lehetővé a török szövegek helyes ortográfiájú közlését, amiért olvasóink szíves elnézését kérnjük. – A szerkesztőség.

1 *Bekir Kütükoglu:* Osmanli-Safevi siyasî münaseberleri 1578–1590. Istanbul, 1977.

2 *Fernand Braudel:* The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. 2. k. New York, Hagestown, San Francisco, London, 1972., 2. k. 1187., 1190., 1192., 1198. o.; *Dorothy M. Vaughan:* Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350–1700. Liverpool, 1954., 171–172. o.

3 *Edwin Pears:* The Spanish Armada and the Ottoman Porte. *The English Historical Review,* VIII (1893) 459. o. (E. Barton 1588. november 30-i levele). V. ö. *Akdes N. Kurat:* Türk-Ingiliz münasebetlerinin baslangici ve gelismesi 1553–1610. Ankara, 1953. 71–84. o.

megfelelő emberük a hajóhad irányítására, de ez – egyetérthetünk Bartonnal – nem volt több üres kifogásnál. Az angol követ szerint a háttérben a spanyolok által megvesztegetett nagyvezír (1586 áprilisától Szijavus pasa) állt, aki a tengeri hadviselést ellenző udvari frakcióra támaszkodva sikeresen megakadályozta a segítségnyújtást az angol királynőnek. Barton legnagyobb sajnálatára a szultánnak ezek a tanácsadói jól átlátták, hogy a spanyolok elleni háború kizárólag az angolok érdekeit szolgálná, a birodalomnak csak bajt és újabb terheket hozna.[4] Az oszmán–angol gyakorlati együttműködés útjában tornyosuló legnagyobb akadály azonban nem politikai, hanem nagyon is anyagi természetű volt, s úgy tűnik, Barton éppen ezzel nem számolt súlyának megfelelően.Azzal nevezetesen, hogy az oszmánok akkor sem tudtak volna Anglia segítségére sietni, ha akarnak, mert az oszmán flotta siralmas állapota ezt eleve lehetetlenné tette.

A Mediterráneummal foglalkozó történészek rég kimutatták már, hogy az oszmán tengeri hatalom az 1580-as években rohamos hanyatlásnak indult. Ennek fő oka sajátos módon nem a lepantói vereségben (1571) rejlett, hanem épp ellenkezőleg abban, hogy az Észak-Afrikáért folytatott hosszú harcból az oszmánok kerültek ki győztesen. Tunisz oszmán elfoglalása (1574) és a portugál király marokkói veresége (1578) után az oszmán udvar úgy ítélte meg, hogy elérte, amit akart: lemondott a további hódításokról és 1580-ban fegyverszünetben állapodott meg nagy ellenségével, Spanyolországgal. Az egyezményt az 1580-as években sorozatosan megújították (legutóbb 1590-ben), s Braudel szavaival élve „a háború elhagyta a Mediterráneum központját".[5] Az oszmán hajóhad a kapudán pasa vezetésével továbbra is évről évre kifutott a Földközi-tenger vizeire, de egyre kisebb távolságokra jutott el és mind kevesebb dolga akadt. Ennek következtében a hajók száma folyamatosan csökkent, utánpótlásukra kevés gondot fordítottak, a felszerelés és a fegyelem pedig egyre romlott. 1587-ben meghalt Kilidzs Ali pasa, az egykori kalóz, akit az akkori nemzetközi közvélemény az utolsó nagy formátumú flottaparancsnoknak tartott, s a haditengerészet még csekély feladatait is mind nehezebben tudta teljesíteni.[6] 1589 decemberében az isztambuli keresztény megfigyelők olyan siralmasnak látták Haszán pasa hazatérő flottáját, hogy az szerintük semmiféle keresztény támadásnak nem tudott volna ellenállni.[7] F. Braudelnek és A. C. Hessnek bizonyára igaza van, amikor az oszmán flotta leépüléséért főleg az 1580. évi politikai fordulatot, s a nyomában beköszönő békét teszi felelőssé, amely tétlenségre kárhoztatta, „megölte és elrothasztotta" az oszmán hajókat.

Az újabb kutatások kiderítették azonban, hogy a XVI. század második felében nemcsak az oszmán flottánál figyelhető meg „visszafejlődés", hanem a többi mediterráneumi hatalomnál is a passzivitás jelei mutatkoztak. Az 1580-as évek megbékélését elsősorban arra vezetik vissza, hogy összetett okok (mindenekelőtt a tűzfegyverek kiterjedt használata) folytán a tengeri hadviselés költségei tetemesen

4 *Pears:* The Spanish Armada, 461–462. o. (1589. január 3.). V. ö. *Laura Coulter:* An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *Révue des Etudes Sud-Est Européennes* 28. 1-4 (1990): 62–63. o.

5 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1141–1142., 1143–1166., 1176–1185., 1193. o.; *Andrew C. Hess:* The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History. *Past and Present* 57 (1972), 53–73., főleg 70–72. o.

6 *Halūk Selısuvaroglu:* Kiliç Ali Pasa. In: Islam Ansiklopedisi VI. Istanbul, 1955. 681. o. V. ö. *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1188. o.

7 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1191. o.

megnövekedtek, s ez arra késztette az összes hadviselő felet, hogy amennyire teheti, visszafogja mediterráneumi szerepvállalását.[8] Egyes számítások szerint egy gálya éves fenntartása legalább annyiba került, mint amennyibe a felépítése és a felszerelése, de akár meg is haladhatta annak összegét.[9] Az oszmán hajóhad sorsában az általános mediterráneumi trend tükröződött, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a hanyatlás messze felülmúlta azt a mértéket, ami egy tengeri nagyhatalom számára elfogadható lett volna.[10] Nyilvánvaló, hogy az oszmán flotta feltűnő meggyengülésében belső okok is közrejátszottak, amelyek közül a birodalom kusza pénzügyi helyzetét és az oszmán vezetés szemléletének megváltozását kell kiemelnünk.

Ismert, hogy az 1580-as években az oszmán államot mély pénzügyi válság rázta meg, s az évtized végére az isztambuli kormányzat merőben újszerű problémával kényszerült szembenézni: a tartós költségvetési deficittel.[11] Szijavus nagyvezír szerint 1588-ban a bevételek már egyharmaddal maradtak el a kiadások mögött. Nem változott a helyzet 1590-re sem, amikor Szinán nagyvezír megfogalmazása szerint „bevételünk egy, kiadásunk másfél".[12] Az 1578 óta folyó perzsa háború idején kiderült, hogy a birodalom erőforrásai immár nem elegendőek ahhoz, hogy a szultán egyszerre viseljen háborút tengeren és szárazföldön. Miután a felduzzadt udvari csapatok zsoldjának kifizetése is egyre többször állította megoldhatatlan feladat elé a központi adminisztrációt, a flottára – mivel nem vártak rá nagy feladatok – a lehető legkevesebbet fordították. A költségek növekedése és a pénztelenség miatt az oszmán vezetés amúgy is átértékelte a haditengerészethez való viszonyát. Úgy ítélte meg, hogy a tengeri hadviseléssel szemben elsőbbséget kell adni a szárazföldi vállalkozásoknak, mert a hajók építése és fenntartása arányaiban jóval nagyobb összegeket emészt fel, mint a szárazföldi hadsereg ellátása, ráadásul a hajóhad bevetése aránytalanul hosszú előkészületeket tesz szükségessé. Szinán nagyvezír, aki 1589 tavaszán foglalta el másodszor ezt a posztot, egyik 1589-ben írt előterjesztésében a következőképpen foglalta össze ezt a felfogást:

8 *John Francis Guilmartin Jr:* Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century. London, 1974. 253–273. o.

9 V. ö. *Andrew C. Hess:* The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier. Chicago, London, 1978. 91. o. A Szinán pasától itt idézett adat nem III. Murád uralkodásának első éveiből, hanem 1589-ből származik és nem a hajók üzemeltetési, hanem építési költségeire vonatkozik. L. alább.

10 Tudjuk, hogy 1576 után szinte teljesen leállt a hajóépítés Velencében is (az 1590-es években több mint 500 mester kényszerült elhagyni az Arsenalt), de ez részben abból fakadt, hogy a köztársaság bőségesen részesült a lepantói hadizsákmányból, ami hosszú évtizedekre megoldotta a velencei hajók utánpótlását. L.: *Robert C. Davis:* Shipbuilders of the Venetian Arsenal. Workers and Workplace in the Preindustrial City. Baltimore, London, 1991. 16. o.

11 *Klaus Röhrborn:* Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 122 (1972), 120. o.

12 *Halil Sahillioglu:* Sivis Year Crises in the Ottoman Empire. In: *Studies in the Economic History of the Middle East.* (Ed.: *M. A. Cook).* London, 1970. 241. o.; Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi (a továbbiakban: TSMK), Revan 1943. 3a., 39b. V. ö. uo. 16a-val, ahol az áll, hogy a hiány 1000 jük (100 millió) akcse körül mozgott. (Ez a telhiszgyűjtemény döntő többségében Szinán pasa nagyvezír előterjesztéseit tartalmazza 1589–1591-ből, l. *Suraiya Faroqhi:* Die Vorlagen (telhise) des Großwesirs Sinan Paša an Sultan Murad III. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Hamburg, Hamburg, 1967. Későbbi adatok szerint az 1592–93. évi állami büdzse hiánya 70 000 000 akcséra rúgott (l.: *Ahmet Tabakoglu:* XVII ve XVII yüzyil Osmanli bütçeleri. In: Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armagan. Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasi 41.1–4 [1985] 396. o.), ami hihetővé teszi Szinán adatát. H. Hezarfen az 1000. évre (1591–92) 193 000 000 akcse bevételt és 360 400 000 akcse kiadást említ, ami 167 400 000 akcse hiányt jelentene. Tabakoglu ezt minden indoklás nélkül „valószínűleg téves"-nek minősíti (uo. 396. o., 19. jegyzet).

„Szárazföldi hadjárat indításához pusztán egy parancsra van szükség; mindenki felül a lovára és útnak indul. A tengeri hadjárat nem ilyen; ..., bármekkora anyagi és emberi erőfeszítéseket tesznek is, hét–nyolc hónap alatt valósul meg".[13]

Különösen jól tükröződnek a flotta kiállításával kapcsolatos nehézségek azokból a telhiszekből, amelyekben Szinán beszámol a szultánnak a tripoli lázadás leverésére tett javaslatokról és intézkedésekről. Kitűnik ezekből, hogy a Porta a hagyományos módon, hajóhad kiküldésével már nem tudta kézben tartani az eseményeket, mert nem rendelkezett azzal a 200–300 jük (20–30 000 000) akcséval, vagy 150 000 „sárga" arannyal, ami egy közepes méretű flotta (mintegy 100 hajó) előállításához szükséges lett volna.[14] Miután a külső kincstár kongott az ürességtől, a szultán pedig egyelőre nem mutatott hajlandóságot arra, hogy pénzt adjon a belső kincstárból, újszerű megoldások után kellett nézni. Ennek volt egyik formája, hogy fontosabb posztokat, vagy vezíri rangot olyan személyeknek adományoztak, akik vállalták, hogy saját költségükön elvégeznek megadott feladatokat, vagy ha azt szabták feltételként, megépítenek néhány hajót. Szinán például azért javasolta Haszán anatóliai beglerbég kinevezését egyiptomi kormányzónak, mert az vállalta, hogy saját pénzén felszerel tíz gályát (kadirga), s azok segítségével elfojtja a tripoli felkelést.[15] 1590 tavaszán Isztambulban szárnyra kelt a hír, hogy a szultán annak adja a tripoli beglerbégséget, aki a maga erejéből hajlandó öt gályát kiállítani.[16] Ezek az esetek világosan jelzik, hogy a tétlenség és az elhasználódás csak egyik összetevője volt az oszmán haditengerészet hanyatlásának, s még ennél is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk az anyagi erőforrások szűkösségének és a szultáni udvar megváltozott flottapolitikájának.

Míg az általános trendek, amelyek az oszmán flotta helyzetét meghatározták, viszonylag jól ismertek, addig sokkal kevesebbet tudunk arról, hogy a pénz és a törődés hiánya milyen hatást gyakorolt az oszmán haditengerészet személyi állományára. Aligha lehet kétséges, hogy ez a hatás mind a létszámot, mind a minőséget tekintve negatív volt. A szétszórt adatok alapján úgy tűnik, a legnagyobb gondot a szakképzett tengerészkapitányok hiánya okozta. A nagy tengeri háborúk lezárulása után felbomlóban volt az észak-afrikai kalózvezérek és az oszmán állam sajátos szövetsége, amelybe az előbbiek hozzáértésüket és vakmerőségüket vitték be, az utóbbi pedig anyagi erőforrásait, megalapozva az oszmán flotta mintegy fél évszázados uralmát a Földközi-tengeren. A békekorszak beköszöntével azonban a

13 TSMK, Revan 1943. 3a. Az oszmán szemlélet változásáról *A. C. Hess* is ír: l. The Forgotten Frontier, 122–123. o. A hadviselés finanszírozási kérdéseiről és egyes hadjáratok költségeiről l. *Caroline Finkel:* The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988., főleg a 209. o. skk.; *Colin Imber:* The Cost of Naval Warfare. The Account of Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539. *Archivum Ottomanicum* IV (1972), 203–216. o.; *Mehmet Ipçioglu:* Kanunî Süleyman'in Estergon (Esztergom) seferi 1543. Osmanli Arastirmalari (1990), 137–159. o. Megjegyzendő, hogy a sajátos oszmán pénzügyi elszámolási módszerek miatt szinte lehetetlen megállapítani egy-egy hadjárat tényleges költségeit, s ez igen nagy akadálya az összehasonlító vizsgálatoknak is.

14 TSMK, Revan 1943. 65a–65b., 51a–51b., 42a–42b. (a keletkezés valószínű sorrendjében). Szinán az összegek megjelölésekor ingadozik, de egy helyütt (uo. 3a.) határozottan megmondja: „minden egyes hajó teljes befejezéséhez 3 jük (300 000) akcséra van szükség" (her bir gemi tamam tekmil olunmaga üç yük akçe gerektir). Mint később látni fogjuk, a „hajó" általános terminus itt a törökül *kadirgá*-nak nevezett gályát jelenti. 1614 januárjában egy gálya kiállításának és teljes felszerelésének költsége 236 500 akcsét tett ki, l. *Idris Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti. XVII. yüzyilda Tersâne-i âmire. Ankara, 1992., 86. o.

15 TSMK, Revan 1943. 51a–51b.

16 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1192. o. Ezek az esetek természetesen nem ugyanazok, mint némely tengeri szandzsákbégeké, akik katonák táplálása helyett már a régebbi időkben is állítottak ki egy-két hajót, ha a szükség, vagy a központ úgy kívánta. V. ö. *Colin H. Imber:* The Navy of Süleyman the Magnificent. *Archivum Ottomanicum* VI (1980), 256., 258. o.

kalózok már nem találták vonzónak az oszmán szolgálatot, hanem inkább szereztek néhány hajót és saját szakállukra kalandoztak az ellenséges vizeken. Szinán szinte megütközve értesítette a szultánt arról, hogy hiába kínáltak szandzsákbégi hivatalt a legnevesebb algériai kapitányoknak (Arnavud Meminek és Murád reisznek), az illetők kereken visszautasították az ajánlatot és nem voltak hajlandók Isztambulba jönni. A nagyvezír szerint 1570–74-ben „még több mint 350 rátermett kalózkapitány *(korsan reis)* állt szolgálatban", de a legutóbbi szemlén (valószínűleg 1591 első felében) már csak 70-et találtak közülük, s többségük vagy öreg, vagy munkaképtelen volt.[17] Az oszmán hajóhad viszont szinte mozdulni sem tudott a kalózok nélkül, s ezért írta a szultán a nagyvezírnek Haszán kapudán pasa halála után, 1591 július közepén: „, a kapudáni poszton tengerészetben jártas kalózra van szükség".[18] Néhány napos tanakodás után Csigalazáde Szinánt nevezték ki Haszán pasa megürült helyére, s egyidejűleg vezíri rangot adományoztak neki. Szelaniki szerint mindezt annak köszönhette, hogy Európából származott, jól ismerte a hajózás rejtelmeit, és főleg, mert apja kalózkodással foglalkozott.[19]

A sanyarú idők mély nyomokat hagytak a hajóstisztek és legénységük (az ún. *azabok*), a hajóácsok és a különböző mesteremberek, valamint az evezősök állományán is. A „birodalmi arzenál népéről" (*tersane halkı*) a következő helyzetjelentést adja L. Bernardo velencei követ 1592-ben (amikor az előző évekhez képest kissé javult a helyzet): „a szultánnak négyezernél több asappi-ja van, akik a gályák tisztjei, s akiknek kétharmada kevéssé alkalmas erre a szolgálatra. Ezt a katonaságot nagyon rosszul fizetik, rendszerint három-négy hónapos elmaradás van a zsoldfizetésben, mert amikor nincs szüksége rájuk, a Nagyúr nemigen törődik az ellátásukkal. Ezért a létszámuk egyre csökkent, mint ahogy az értékük és a tapasztalatuk is csökken, mivel már tizennégy éve nem futott ki Konstantinápolyból a királyi sereg; az idősek kiestek, nem tudták az újonnan felvetteket betanítani, úgyhogy kevesen vannak azok, akik az említett időben szert tudtak tenni némi ismeretekre a tengeri ügyekben. Az isztambuli gályaépítő mesteremberek a Nagyúr és a hajóhad parancsnokának rabszolgáiból kerülnek ki. Legalább két-háromezer ember szokott lenni, de most nincsenek többen ötszáznál, akik a Nagyúrhoz tartoznak, mert az admirálisnak nincsenek hajóépítői. Rendkívüli esetben behívják a konstantinápolyi és az égei-tengeri görögöket, akik közül sokan Krétáról jönnek nagy szégyenünkre. ... A gályák személyzettel való ellátására a törökök háromféle embert alkalmaznak: rabszolgákat, tengerészeket és vidékieket.

17 TSMK, Revan 1943. 2b. Nem világos, hogy ezek a *korsan reis*-ek azonosak-e az állami hajók kapitányaival, akiket hivatalosan *hassa reisi*-nek vagy *harc-i hassa reisi*-nek neveztek. L. *Imber:* The Navy of Süleyman, 254. o. és *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 54. o. L. Bernardo velencei követ az 1592-ben írt Relazionéjában azt mondja, hogy a szultán 460 reiszt, vagyis hajóskapitányt tart a zsoldjában, akik közül 150 képes elvégezni a szolgálatot és rendelkezik némi tengerészeti ismerettel; l. *Eugenio Albèri* [ed.]: Relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Serie IIIa, volume II. Firenze, 1844. 335. o. Hivatalos kimutatás szerint 1594–95-ben 255, 1595–96-ban 303 *hassa reisi* kapott fizetést (*Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 55. o.). Szinán adatát valószínűleg úgy kell értelmeznünk, hogy a *hassa reisi*-k testületén belül egyre csökkent a kalóz-származásúak aránya. Arnavud Memi 1591 nyarán mégis elvállalta a tripoli beglerbégséget, l. *Selânikî Mustafa Efendi:* Tarih-i Selânikî. 2 k. (Ed. *Mehmet Ipsirli*) Istambul, 1989. 1. k. 249. o.

18 TSMK, Revan 1943. 2b. V. ö. a 35b-vel, ahol a legjobb kalóznak Berber Mehmedet mondja, de ő is öreg és rokkant *(sakat)*. A kalózok szükségességéről általában: *Kâtip Çelebi:* Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar. 2. k. (Transl. *Orhan Saik Gökyay*) Istanbul, 1980. 2. k. 245–247. o.

19 *Tarih-i Selânikî*, 1. k. 246. o. Szinán nagyvezír egyik régi emberének, Hüszám rodoszi bégnek szerette volna megszerezni a kapudáni hivatalt, aki elkísérte őt a jemeni és a tuniszi (halkulvádi) hadjáratra, de ellenfelei megakadályozták ebben (Revan 1943, 2b. és 35b–36a, ahol részletes beszámoló található Hüszám életpályájáról).

A rabszolgák száma mostanában olyannyira lecsökkent és fogyatkozik nap mint nap halál, szökés és legszentebb vallásunk megtagadása által, hogy amíg korábban a Nagyúr, az admirális és a bégek, vagyis a tengeri főnökök kezén nyolc-tízezer rabszolga volt, most alig van belőlük több három-négy ezernél. Húsz gályánál többet nem lehet velük felfegyverezni. A perzsa háború, amely tizenhárom évig tartott, nem hozott rabszolgákat a Portának, mert a törökök vallásuk folytán nem tehették rabszolgává sem a perzsákat, sem az örményeket, sem a zsidókat. ... Minden nemzetbeli tengerészek, de kiváltképpen krétaiak, nagy számban tartózkodtak Konstantinápoly és Péra kocsmáiban, amikor a szultán gyakran háborúzott. Mivel azonban egy jó ideje már nem teszi ezt, ezek az emberek máshová szegődtek, úgyhogy a múlt évben minden erőfeszítés dacára egyetlen gályát sem tudtak ellátni ilyen hozzáértő emberekkel. A szárazföldi lakosokból ... a Nagyúr annyi gályát fegyverezhet fel, amennyi neki tetszik, mert birodalma óriási. Ezek az emberek azonban nem sokat érnek..."[20]

A velencei követ leírását – néhány számadattól eltekintve – azért fogadhatjuk el hitelesnek, mert lényegében megegyezik azokkal a megállapításokkal, amelyeket Szinán pasának a témára vonatkozó felterjesztéseiben találunk. A nagyvezír egy 1590 tavaszára keltezhető telhiszben kifejtette, hogy azért elégedetlen a hajóépítő műhelyek alkalmazottaival, mert többségük nem alkalmassága, hanem összeköttetései révén *(dilek ve rica ile)* nyerte el állását, s ez az oka annak, hogy „a birodalmi arzenál mostanáig teljesen üres volt". Ugyanebből a felterjesztésből megtudjuk, hogy „a tenger védelmére" küldendő 20 gályából (kadirga) mindössze 5 állt menetkészen, mivel a többire a kádik nem küldték be az evezősöket (de még ezen az öt hajón is kincstári rabszolgákkal kellett pótolni a hiányzó evezősöket).[21]

A jelek szerint 1589–90-re az oszmán flotta oda jutott, hogy már a Földközi-tenger keleti medencéjének ellenőrzésével is nehezen birkózott meg. Ha hihetünk a telhiszek adatainak, 1590 nyarán erre a célra összesen 10–15 hajót tudtak használható állapotba hozni és kiküldeni, s a mentesei bég attól tartott, hogy a keresztények egészen Alexandriáig és az egyiptomi szorosig fognak merészkedni.[22] Bármennyire feladta is mediterráneumi ambícióit az oszmán birodalom, ez az állapot a tengerhez ezer szállal kötődő nagyhatalom számára hosszasan nem volt fenntartható. Ehhez járult, hogy a Mediterráneumban már évek óta az általános politikai nyugtalanság jelei mutatkoztak. Mindezek együttesen az 1580–90-es évek fordulóján arra késztették az oszmán vezetőket, hogy újragondolják a flottával kapcsolatos magatartásukat.

Az egyik legveszélyesebb kihívás az észak-afrikai oszmán birtokokon érte az isztambuli kormányzatot, ahol felerősödtek a spanyol–oszmán megbékélést helytelenítő kalózközösségek, valamint a helyi katonai elemek és dinasztiák önállósulási törekvései. A változások csalhatatlan jele volt, hogy 1578 után a marokkói (fezi) szultán – bár továbbra is a Porta adófizetője maradt – jó kapcsolatokat létesített és tartott fenn a spanyol királlyal, az oszmán támogatást

20 *Albèri:* Relazioni, 335–338. o. Úgy tűnik, Bernardo megfigyelései az 1591. évi helyzetet tükrözik és származtatai kissé magasak. Erre utalnak a következő levéltári adatok: a *tersane lualki* (a reiszekkel együtt) 1571-ben 2385, 1601-ben 3524, 1604-ben 3337 főből állt. Ezen belül 1604-ben 1588 *azab* szerepel a fizetési jegyzékekben. Az evezősöknél a keresztény foglyok aránya a XVII. században 14% körül mozgott (l. *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 49–50., 53., 196., 210. o. V. ö. *Imber:* The Navy of Süleyman, 253. o.).

21 TSMK, Revan 1943. 2b. Az arzenál ürességét az európai követjelentések is gyakran emlegetik.

22 TSMK, Revan 1943. 2a., 27b. A tengeri védelmi rendszerről l. *Imber:* The Navy of Süleyman, 255–258. o.

kereső portugál trónkövetelő, Don Antonio ügyében pedig egyenesen keresztezte a szultáni udvar terveit. Don Antoniónak nem adta meg a beígért segítséget, túszként visszatartott fiát pedig sem az angolok, sem a Porta sürgetésére nem volt hajlandó kiszolgáltatni. De még ennél is rosszabbul mentek a dolgok a többi tartományban. Tuniszban és Tripoliban nyílt lázadások törtek ki. Tripoliban egy Jahja nevű vallási vezető állt a felkelés élére, aki azt állította magáról, hogy *mahdi*, vagyis megváltó. Az 1588-ban kezdődött mozgalommal szemben az oszmán kormányzat hosszú ideig tehetetlennek bizonyult, s kevésen múlott, hogy nem veszítette el Tripolit. Jellemző, hogy a lázadást végül nem a haditengerészeti erők, hanem az Egyiptomból odavezényelt lovas csapatok számolták fel, s a nyugalom csak 1592 tavaszán állt helyre véglegesen.[23]

Az oszmán udvart leginkább nyugtalanító események azonban mégsem itt, hanem Franciaországban zajlottak, ahol a vallásháború folytán 1589-re különösen zavaros helyzet alakult ki. Fennállt a veszély, hogy a Katolikus Ligát támogató spanyol király hatalmába keríti az országot, ami végzetes erőeltolódást eredményezett volna a Mediterráneumban fennálló hatalmi egyensúlyban. Az isztambuli angol követ, aki kezdetben abban bízott, hogy a tripoli lázadás majd csak rákényszeríti az oszmán udvart egy új flotta felállítására, beadványaiban nem mulasztotta el felhívni a Porta figyelmét erre az eshetőségre. Egyidejűleg mindent megtett a háborúval fenyegető lengyel–oszmán ellentétek elsimításáért, hogy a Porta, ha meggondolná magát, nyugodtan foglalkozhasson a Földközi-tenger térségében jelentkező problémákkal. A flotta és egyáltalán a nyugati politika kérdésében jó szövetségesre lelt a kapudán, Haszán pasa személyében, aki részben hivatalánál fogva, részben elmaradt bevételeinek pótlása érdekében maga is régóta szorgalmazta a hajóhad újjáépítését.[24] Kettejük együttműködésének nagy szerepe volt abban, hogy a szultán a következő év végén elszánta magát egy vadonatúj flotta létrehozására és komolyan fontolóra vett egy tengeri hadjáratot Navarrai Henrik megsegítésére. A továbbiakban azt követjük nyomon, hogy miképpen jutott a szultán erre a döntésre, milyen módszerekkel próbálták felépíteni a hajóhadat, s végül: mi lett a sorsa e nagyszabású vállalkozásnak.

Még valamikor 1589-ben történt, hogy Haszán kapudán beadványt intézett az uralkodóhoz, amelyben kifejtette: Spanyolország hatalmának megnövekedése veszélyes lenne a birodalomra nézve, és mivel erre minden esély megvan, nem lehet tovább késlekedni a hajóhad megerősítésével. Válaszában a szultán egyetértett az indítvánnyal, csak azt kötötte ki, hogy a munkákat lassan, fokozatosan végezzék, nehogy az államkincstárat erején felül megterheljék. Az új nagyvezír, Szinán, akit az uralkodó a kapudánnal való együttműködésre szólított fel, szintén úgy ítélte meg, hogy „Franciaországon teljes zűrzavar lett úrrá, s lehetséges, hogy lerohanják az átkozott spanyolok". A flotta megújításának gondolatát ezért pártfogolta, de a kis lépések helyett gyorsabb fejlesztést és nagyobb ráfordítást javasolt Murád szultánnak. Indítványozta, hogy a költségek egy

23 *Safvet:* Karadeniz-Izmit körfezi kanali. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasi 15.3 (1328–1330/1912–1914), 954–956. o. *Pears:* The Spanish Armada, 446–452., 458. o.; *Hess:* The Battle of Lepanto, 70–71. o.; *Hess:* The Forgotten Frontier, 100., 107–118. o.; *Suraiya Faroqhi:* Der Aufstand des Yahya ibn Yahya as-Suwaydi. *Der Islam* 47 (1971), 67–92. o.; *Suraiya Faroqhi:* Ein Günstling des osmanischen Sultans Murad III.: David Passi. *Der Islam* 47 (1971), 294. o.

24 *Pears:* The Spanish Armada, 454–463. o.; *Faroqhi:* Ein Günstling, 294–296. o.; *Halil Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin telhisleri (1591 Lehistan sulhunda İngilizler ve Yahudiler), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 18 (1969), 29–33. o.; 19 (1969), 37–40. o., 20 (1969), 19–23. o.; *Vaughan:* Europe and the Turk, 171–172., 180. o.

részét a szultán magánkincstárából *(iç hazine)* fedezzék. Az uralkodó azonban egyelőre hallani sem akart erről.[25] Így aztán hiába ígérték meg az udvarban Bartonnak, hogy a következő nyárra (1590) elkészül a nagy hajóhad, egy év elteltével igencsak szerény eredményekről adhattak számot. Szinán 1590 tavaszán kelt jelentése szerint 20 hajó kijavításához fogtak hozzá, de csak öttel végeztek közülük. Faanyag beszerzésére több mint 80 jük (8 000 000) akcsét fordítottak, de az új gályák építését még nem kezdték meg. Ekkorra már – nem lévén más választása – Szinán is magáévá tette a kincstár kímélésének gondolatát, és eképpen foglalta össze céljait: „Abban reménykedem, hogy hatalmas flottát hozok létre anélkül, hogy akár egy vasat is kiadnék a kincstárból".[26]

Ez a kijelentés elsőre olybá tűnik, mintha fából vaskarika készítését ígérné meg, de Szinán egy későbbi (1590 nyarán, vagy kora őszén keletkezett) felterjesztésében világosan megmondja, hogy mire gondolt. Ebben a telhiszben javasolta annak a II. Szelim korabeli akciónak a megismétlését, amikor az új flotta megépítésének költségeit a tartományi kormányzók megadóztatásával teremtették elő. Szinán nyilvánvalóan a lepantói vereséget követő újjáépítésre utalt, amikor is „Szelim elrendelte, hogy a beglerbégek és a tehetősebb bégek közül mindenki a maga tehetsége szerint készítsen el egy-két hajót. Én magam akkoriban Egyiptomban tartózkodtam, és 10 000 forinttal tartoztam hozzájárulni. Be is küldtük ide és több hajót építettek belőle".[27] Nem sokkal később – nyilván azért, hogy a birodalmi főméltóságok nyílt megadóztatásának látszatát elkerüljék – Szinán még rafináltabb elképzeléssel rukkolt ki. Azt ajánlotta, hogy az elmúlt években felhalmozódott adóhátralékokat használják fel a költségekre, mégpedig úgy, hogy amíg behajtják őket, a birodalom katonai vezetői saját vagyonukból hitelezzék meg az előirányzott összegeket. A szultán szintén járuljon hozzá 50 hajóval a közös vállalkozáshoz, s így összesen 150-nél több hajót tudnának előállítani.[28] Ez az ötlet egyes vélemények szerint David Passitól (vagy ahogy a törökök nevezték: Frenk Davidtól), III. Murád zsidó bizalmasától származott. David Passi ekkoriban a szultáni udvar egyik legbefolyásosabb tagja volt, többszörös ügynök, aki nem csak az európai politikában adott tanácsokat a szultánnak, hanem a belpolitikai döntések meghozatalában is kulcsszerepet játszott.[29] H. Lippomano velencei követ szerint ő vetette fel, hogy a flottához szükséges pénzt az elmúlt húsz évben felgyülemlett adóhátralékok eladásából teremtsék elő, majd miután ez nem sikerült, úgy határoztak, hogy a beglerbégek adják össze – készpénzben és két részletben – az előirányzott összegeket.[30]

Ez az értesülés azonban nem feltétlenül hiteles minden részletében. Igaz, hogy Passi rendre részt vett a flottával kapcsolatos megbeszéléseken (maga a szultán rendelkezett úgy, hogy Szinán beszélje meg vele a terveket),[31] de ismerve Szinán

25 TSMK, Revan 1943. 3b.

26 TSMK, Revan 1943. 2a–2b.

27 TSMK, Revan 1943. 39b.

28 *Faroqhi:* Die Vorlagen, 49–50. o.

29 1591. július elején azonban Szinán nagyvezírnek sikerült megbuktatnia és Rodoszra vitetnie, l. *Faroqhi:* Ein Günstling, 290–297. o.; *Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin, passim. A száműzetést elrendelő parancs Passi árulásával indokolja az eljárást *(baz-i hiyaneti zahir olmagin,* l. Istanbul, Basbakanlik Osmanli Arsivi, Mühimme Zeyli Defterleri, 5. k. 93. o.; 999. ramazán első harmada=1591. június 23–július 2).

30 Calendar of State Papers: Venetian 1581–1591. 519. o. Idézi: *Faroqhi:* Die Vorlagen, 50. o.

31 *Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin, 3. k. 22. o.; *Faroqhi:* Ein Günstling, 291. o.

mérhetetlen gyűlöletét Passi iránt, nehéz elhinni, hogy oly lelkesen támogatta volna az elképzelést, ha az legnagyobb vetélytársától származik. Biztosan tudjuk továbbá, hogy a terhek elosztása és kivetése nem egészen úgy történt, ahogy a velencei követ – talán Passitól nyert információi alapján – tudni vélte. A valódi intézkedésekről és az akció beindításáról Szinán egyik telhisze és az a rendeletsorozat tájékoztat bennünket, amely az egyik *mühimme defteri*-ben maradt fenn.[32]

1590 decemberének utolsó napjaiban (az első mühimme-rendelet és a telhisz összevetéséből úgy látszik, december 29-én) a nagyvezír a vezírek, a defterdárok és a janicsár aga társaságában átment a hajóépítő műhelyekbe, ahol – valószínűleg kiegészülve a kapudán pasával – véglegesítették a hajóhad építéséhez szükséges intézkedéseket, s a szultán meghagyása szerint kiküldték a tartományokba az első rendeleteket. A legelső parancsot a damaszkuszi beglerbégnek írták, s ebből, valamint Szinán beszámolójából kiderül, hogy a következőket határozták el: a flottaépítés költségeinek fedezésére behajtják azokat az adókat, amelyekkel az adószedők és az adófelügyelők a 990. (kezd. 1582. I. 16) előtti évekből, vagyis legalább kilenc év óta tartoznak. A hátralékokat minden megnevezett beglerbég, szandzsákbég, defterdár stb. maga szedeti be a fennhatósága alá tartozó területen. Addig is mindnyájan kötelesek a rájuk kirótt gályák *(kadirga)* költségére hajónként 3 jük, azaz 300 000 akcsét saját pénzükből beküldeni a fővárosba. Miután a hátralékok behajtásával végeztek, a befizetett összeget levonhatják belőle, de a maradékot be kell szolgáltatniuk a kincstárnak.

Néhány bejegyzés alapján megállapítható, hogy a tisztviselők hozzájárulásának mértékéről előzetes alkudozások folytak az illetők és a központ között. (Ez arra utal, hogy a terv előkészítése már 1590 késő nyarán, vagy őszén megkezdődhetett.) Így amikor az 1590. december 29. és 1591. január 15. között szétküldött rendeleteket az érintettek kézhez vették, már jól tudták, hogy a központi adminisztráció mennyit kíván kivenni a zsebükből. A kivetéseket a következő táblázat mutatja, amelyet a minden rendszerességet nélkülöző mühimme bejegyzésekből állítottam össze, beglerbégségek szerint, ábécé sorrendben. Hogy a terhek területi megoszlását érzékeltessem, a defterdárokat, szandzsákbégeket és egyéb hatalmasságokat beosztottam azokhoz a *beglerségekhez,* ahová az idő szerint tartozhattak.[33] A táblázat végére kerültek azok a méltóságok, akik nem tagolódtak be a tartományi közigazgatási szervezetbe, valamint az a néhány bég, akinek közigazgatási egységét nem tudtam elolvasni. A tisztségviselők melletti szám azt jelzi, hogy az illetőnek hány gálya költségét kellett befizetnie, a szögletes zárójelben álló szám pedig azt, hogy ez hány jük akcsénak felelt meg

32 TSMK, Revan 1943. 39a. MD 67. k., 674. sz.

33 Mivel a birodalom közigazgatási beosztása gyakran változott ezekben az években (különösen keleten, ahol néha hetenként módosították a vilájetek határait), a hovatartozás nem mindig dönthető el biztosan. A vitás eseteket jelzem. A szandzsákok besorolása *Metin Kunt* azon listáján alapszik (Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasinda Osmanli ümerasi ve il idaresi. Istanbul, 1978. 150–181. o.), amely az 1578–88 közti időszakot fogja át. Nyilvánvaló, hogy az 1590 végi –1591 eleji helyzet ettől több ponton eltér. Az iraki terület beosztására l. még *Halil Sahillioglu:* Osmanli döneminde Irak'in idarî taksimati. *Belleten* 54. 211 (1990[1991]), 1238–1246. o. Hasznos még Leunclavius tartományjegyzéke 1588–89-ből, l. *Donald E. Pitscher:* An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden, 1972. 126–129. o.

Anadolu beglerbégje	4	[12]
Ankara szandzsákbégje	1	[3]
Hüdavendigar és Kareszi szandzsákbégje együtt	1	[3]
Kasztamonu és Kangiri szandzsákbégje együtt	1	[3]
Bagdad beglerbégje	3	[9]
Bagdad defterdárja	1	[3]
Baszra beglerbégje	2	[6]
Boszna beglerbégje	2	[6]
Boszna defterdárja	1	[3]
Herszek szandzsákbégje	1	[3]
Izvornik szandzsákbégje	1	[3]
Klisz [= Klissza] szandzsákbégje	1	[3]
Budun [=Buda] beglerbégje	2	[6]
Budun defterdárja	1	[3]
Szemendire [=Szendrő] szandzsákbégje[34]	1	[3]
Dzsezajir[-i Garb =Algir] beglerbégje	2	[6]
[Dzsezajir-i Bahr-i Szefid (=Archipelago)]	0	[0]
Agriboz szandzsákbégje	1	[3]
Biga és Szigla szandzsákbégje együtt	1	[3]
Gelibolu szandzsákbégje	1	[3]
Mezesztre[35] és Kodzsaili szandzsákbégje együtt	1	[3]
Rodosz és Midilli szandzsákbégje együtt	1	[3]
Szakiz és Szelanik[36] szandzsákbégje együtt	1	[3]
Dijarbekir beglerbégje	3	[9]
Dijarbekir defterdárja	1	[3]
Harput és Csemiskezek[37] szandzsákbégje együtt	1	[3]
Pertek és Szagman[38] szandzsákbégje együtt	1	[3]
[Palu, ld. Erzurumnál]		
Gendzse hákimja (ura) Szülejmán bég és Hajzo hákimja együtt	1	[3]
Imádije hákimja „gyalogváltság" *(bedel-i piyade)* címén	2	[6]
Erzurum beglerbégje	8[39]	[24]
Erzurum defterdárja	1	[3]
[Csemiskezek, ld. Dijarbekirnél]		
Kizudzsán és Palu[40] szandzsákbégje együtt	1	[3]

34 *Kunt:* 152. o. Ruméliához is besorolva. Az ezekből az évekből fennmaradt *ruznamçe*-defterekben Szendrő kivétel nélkül a budai vilájet részeként van feltüntetve.

35 *Kunt:* 152. o. Morához áttéve, de Mora sehol sem szerepel önálló beglerbégségként.

36 *Kunt:* 151. o. Szelanik Ruméliához tartozik.

37 *Kunt:* 174. o. Csemiskezek Erzurumhoz tartozik.

38 *Kunt:* 164., 175. o. Szagman Erzurumhoz is besorolva.

39 Mellette megjegyzés: „Ennyit tartott méltányosnak. Kormányzóságában két szandzsákra egy gálya".

40 *Kunt:* 163., 175. o. Palu Dijarbekirhez is besorolva.

Mazgird és Csermik[41] szandzsákbégje együtt	1	[3]
[Szagman, ld. Dijarbekirnél]		
Gendzse beglerbégje	1	[3]
Haleb [=Aleppo] beglerbégje	2	[6]
Haleb defterdárja	1	[3]
Adana szandzsákbégje	1	[3]
Türkmének bégje és ? bégje	1	[3]
Jemen beglerbégje	4	[12]
Karamán beglerbégje	2	[6]
Karamán defterdárja	1	[3]
Karsz beglerbégje	2	[6]
Kefe [=Kaffa] beglerbégje	2[42]	[6]
Kibrisz [= Ciprus] beglerbégje	2	[6]
Kibrisz defterdárja	1	[3]
Miszir [=Egyiptom] beglerbégje	6[43]	[18]
Miszir defterdárja	1	[3]
Buhejra hákimja[44] 3000 kantar [162 tonna] kender	2	[6]
Menuf hákimja[45] 3000 kantar [162 tonna] kender	2	[6]
Dzserdzse (Dzsize?) hákimja 3000 kantar [162 tonna] kóc	1	[3]
Moszul beglerbégje	2	[6]
Rakka beglerbégje	3	[9]
Reván beglerbégje	2	[6]
Reván defterdárja	1	[3]
Rumélia beglerbégje	1	[3]
Avlonja szandzsákbégje	1	[3]
Iszkenderije [=Skodra] szandzsákbégje	1	[3]
Janja szandzsákbégje	1	[3]
[Szelanik, ld. Dzsezajir-i Bahr-i Szefidnél]		
[Szemendire, ld. Budunnál]		
Szilisztre szandzsákbégje	1	[3]
Szivasz [=Rum] beglerbégje	3	[9]
Szivasz defterdárja	1	[3]
Sam [=Damaszkusz] beglerbégje	3	[9]
Sam defterdárja	1	[3]

41 Csermik az 1578–88-as jegyzékből hiányzik, korábban Dijarbekirhez tartozott, l. *Kunt:* 143. o.

42 A kaffai beglerbégnek később még egy rendeletet küldtek, s ebben 1 hajó szerepel; l. MD 67. k., 223. o.

43 Eredetileg 5 volt, de 6-ra változtatták.

44 Valószínűleg azzal a Szülejmánnal azonos, aki a tripoli felkelés leveréséhez ígért segítséget, l. Revan, 1943. 65b.

45 Valószínűleg Habiroglu Dzsáfer, aki az előbb említett Szülejmánnal együtt időzött az oszmán udvarban, id. h.

Gazze szandzsákbégje	1	[3]
Szafed szandzsákbégje	2	[6]
Sehrizol beglerbégje	2	[6]
Sirván beglerbégje	4	[12]
Temesvár beglerbégje	2	[6]
Temesvár defterdárja	1	[3]
Trablusz-i Sam [=Tripoli] beglebégje	3	[9]
Trablusz-i Sam defterdárja	1	[3]
Hama szandzsákbégje	?[46]	[?]
Humsz szandzsákbégje	1	[3]
Trabzon beglerbégje	2	[6]
Tunusz beglerbégje	2	[6]
Zülkadrije [=Maras] beglerbégje	3	[9]
Karsz és Ajintab szandzsákbégje együtt	1	[3]
Malatja és Szamszad szandzsákbégje együtt	1	[3]
Vezír Dzsáfer pasa, aki Vanban állomásozik[47]	4	[12]
[Csigalazáde] Szinán pasa, aki Erzurumban állomásozik[48]	4	[12]
Lala pasa[49]	2	[6]
Piri kethüda[50]	1	[3]
A dunai defterdár[51]	1	[3]
? és ? szandzsákbégje együtt	1	[3]
? szandzsákbégje	1	[3]

Mint egyéb forrásokból megállapítható, ez a lista nem teljes. Szinán pasa egyik 1591 május körüli telhiszéből tudjuk, hogy ő, mint nagyvezír, 6 gálya költségét fizette be a kincstárba.[52] H. Lippomano velemcei követ 1591. január 5-i jelentése szerint a szultán 50, a nagyvezír 10, a többi vezír pedig 6-6 hajó kiállítását vállalta.[53]

46 A szám lemaradt. Valószínűleg 1 lehetett.

47 Életrajzát – Pecsevi alapján – megírta *Thúry József:* Dsáfer pasa. *Hadtörténelmi Közlemények 5* (1892), 399–403. o.

48 L. *Mehmet T. Gökbilgin:* Cigala-zâde. In: Islam Ansiklopedisi III. Istanbul, 1945. 161–164. o.

49 Zendzsirkiran Ali pasa, a későbbi III. Mehemed szultán nevelője, l. *Ismail H. Danismend:* Izahli Osmanli tarihi kronolojisi. Istanbul, 1972. 3. k. 500. o.

50 Talán azzal a Piri kethüdával azonos, aki Szelanikinél *(Tarih-i Selâniki,* 2. k. 423., 452. o.) 1594 végén – 1595 elején szelaniki szandzsákbégként szerepel. Esetleg Mehmed pasa ruméliai beglerbég ugyanilyen nevű kethüdájával is kapcsolatba hozható, akinek neve egy 1570-es évek végéről fennmaradt jegyzékben tűnik fel, l. *Dávid Géza:* The Character and Revenue Limits of 16th Century zi'amets. Kézirat.

51 Egy 1590. november 17-i rendeletben egy bizonyos Musztafát említenek dunai defterdárként, l. MD 67. k., 125. sz.

52 TSMK, Revan 1943. 31b.

53 Calendar of State Papers, Venetian 1581–1591. 513. o. Idézi: *Faroqhi:* Die Vorlagen, 50. o.

Ebből a szultán 50 gályájára vonatkozó állítás elfogadható hitelesnek, mert egy korábbi telhiszben éppen ennyit kértek tőle. A többi szám azonban pontatlannak tűnik. Valószínű, hogy a vezírek a mühimme-listán szereplő Dzsáferhez hasonlóan 4-4 hajó árát adták be. Ha Dzsáferen kívül még legalább négy vezírrel számolunk (ekkoriban 5-6 körül mozgott a számuk),[54] akkor a nagyvezírrel együtt a négy „pasa" 22, a pasák és a szultán pedig együttesen 72 további gálya kiállítását vállalta magára. Szelaniki szerint a nisándzsi 3 hajóval „szállt be" a vállalkozásba.[55] A mühimme-rendeletekben kiszabott 148 gályával együtt ez 223 hajót jelent, ami igen közel áll ahhoz a 200-as számhoz, amit B. Pezzen, isztambuli Habsburg követ ad meg 1591. január 19-i jelentésében.[56] Pezzen még további 100 hajót számít hozzá ehhez a kontingenshez, amelynek kiállítására és teljes felszerelésére állítólag a „közönséges" keresztény, zsidó és török alattvalókat kötelezték; egyedül az isztambuli zsidó közösségre 300 000 dukátot vetettek volna ki. Pezzen adatait azonban szintén óvatosan kell kezelnünk (a magyarországi bégek kötelezettségeit például tévesen adja meg), még akkor is, ha a nála összesen adódó 300 gálya éppen annyi, amennyinek a kiküldését az oszmán vezetők fűnek-fának ígérgették ezekben a hónapokban. A 300 gályából álló flotta ugyanis valószínűleg úgy alakult volna ki, hogy a 200-220 új hajó mellett 80-100 régi, felújított gálya kapott volna helyet benne. Ezt a kalkulációt támasztja alá L. Bernardo 1592. évi leírása, aki 190-re becsülte az újonnan építendő hajók számát, s nem tudott további kontingens előkészítéséről.[57]

Ennyi hajó előállításához és kijavításához természetesen rengeteg nyersanyagra volt szükség, ezért az egyes tisztségviselőket és főleg a vazallus fejedelmeket pénzbeli hozzájárulás mellett, vagy helyett, természetbeni szolgáltatásra is kötelezték. A mühimme-listán szereplő arab főnökökön kívül erre a sorsra jutott az erdélyi fejedelem, a moldvai és a havasalföldi vajda. Báthory Zsigmondot a szultán követe 300 000 sing (186.6 km) vitorlához való vászon és 10 000 mázsa (545,3 t) kender beszolgáltatására szólította fel.[58] A dunai fejedelemségeknek mindenekelőtt tömítéshez való faggyút kellett szállítaniuk, de ezen felül jókora összegű készpénzt is követeltek tőlük, amit Pezzen 60 ezer koronára becsült.[59] Szinán 1591 márciusában azt írta Mihnea havasalföldi vajdáról, hogy pénzadósságai mellett 15 gálya tartozékaival maradt adós, amiből arra következtethetünk, hogy további, előttünk ismeretlen kötelezettségeket is róttak rá és moldvai vajdatársára.[60]

Amikor Szinán előterjesztette javaslatát a flottaépítés finanszírozására, úgy vélekedett, hogy az ajánlott konstrukciótól három előny várható. Az első az, hogy a kincstár mentesül a készpénzkiadásoktól és mégis elkészülhet a flotta. A második:

54 Egyikük Szokollu Mehmed fia, Haszán pasa volt, l. MZD 5. k., 5. sz., 1591. július 2-i rendelet.

55 *Tarih-i Selânikî*: 1. k. 234. o. E szám hitelessége azonban kérdéses, mert a történetíró a többi méltóság hajóinak számát is hibásan adja meg, ugyanúgy, mint a vállalkozás kezdetének dátumát. Jobb híján mégis ezzel számolok.

56 Wien, Haus-, Hof- und Staatsartchiv, Turcica, 1591. Jan. – März, fol. 20a–20b.

57 *Albèri*: Relazioni, 339–340. o.

58 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. 3. k. (Kiad.: *Szilágyi Sándor)* Budapest, 1877. 275–276. o.

59 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan. – März, fol. 20b–21a. A korona árfolyama mintegy 14%-kal volt alacsonyabb, mint a dukáté. Buza János szíves közlése.

60 TSMK, Revan 1943. 64b. Tudjuk még, hogy az egyiptomi beglerbéget és defterdárt szintén felszólították kóc, lenmagolaj és zsineg szállítására (MD 67. k., 88. sz., 1591 márciusa). 1591 október közepén a hamidi szandzsákbégnek és kádinak megparancsolták, hogy Szinán pasa épülő hajóihoz szerezzenek be kötelet, kendert, kócot és szöget (MD 67. k., 426. sz.).

úgy tesznek szert hajókra, hogy a befizetési kötelezettséget senki sem tekintheti adóztatásnak *(kimseye teklif sekli olmaz).* A harmadik: úgy tűnhet fel, hogy a terv a „mi" (s itt egyértelműen a kincstárra gondol) pénzünkön valósul meg *(akcemizle olmak suretinde oldu).*[61] Ez a fejtegetés nem véletlenül hat rendkívül cinikusnak. A vazallus fejedelemségek esetében kétség sem merülhet fel, hogy mindenféle ellenszolgáltatás nélkül rendkívüli adókat vetettek ki rájuk. De a bégek hitelezésre való kényszerítését sem foghatjuk fel másként, mint burkolt adóztatásként. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a 10, 15, 20 év előtti adóhátralékok gyors és teljes behajtatására kevés reményük lehetett. Kilátásaikra fényt vet, hogy adótartozások miatt az idő tájt mintegy 100 adóbérlő, adószedő és adóellenőr ült börtönben vagy a csauszok fogságában.[62] Több bégnek – mindenekelőtt az újonnan szerzett és szervezett keleti tartományok kormányzóinak – egyszerűen nem lehettek behajthatatlan követeléseik az adott időszakból. Ezért tűnik különösnek, hogy például a sirváni beglerbégnek 4 hajó költségeit kellett volna fedeznie. Még ennél is jobban szemet szúr az erzurumi beglerbég 8 gályája, s egyáltalán az erzurumi és a dijarbekiri vilájet viszonylag magas részesedése. Az erzurumi tartomány volt az egyetlen, amelyben elvileg az összes szandzsákbégnek hozzá kellett volna járulnia a költségekhez, bár a lista tanúsága szerint ettől a követeléstől végül elálltak. Ha arra gondolunk, hogy ez a két tartomány több mint egy évtizedig a perzsa háború fő katonai bázisaként szolgált, amelyet alaposan kiéltek a folyamatosan ott tartózkodó hadak, akkor könnyű elképzelni, hogy a bégeknek mennyi nehézséget okozhatott pénzük behajtása, kivált, hogy mindkét vilájet pénzügyi adminisztrációjában a legnagyobb zűrzavar uralkodott akkoriban.[63] A központ magatartását nyilván az magyarázza, hogy a maga részéről a háborús állapotok miatt elmaradt bevételekkel kalkulált, s keveset törődött azzal, hogy mennyi esély látszott a behajtásukra.

Az elmondottak alapján nyugodtan állíthatjuk: Szinánnak nem volt igaza, s az udvar a flotta létrehozása érdekében valójában megadóztatta az aszkeri osztály elvileg adómentességet élvező legfelső rétegét (pontosabban annak tekintélyes részét). Az is világos: a látszathoz, hogy minden hajó az állami költségvetés terhére épül, jogi megfontolások miatt ragaszkodtak.[64] Ez a lépés jól illeszkedik azoknak a próbálkozásoknak a sorába, amelyekkel a központi adminisztráció ezekben az években a bevételeit kívánta kiegészíteni, vagy biztosabb alapokra helyezni. 1589-ben például a nagyvezír az udvari csapatok zsoldjára követelt hozzájárulást a vezírektől és a defterdároktól, de ekkor a szultán az utóbbiak mellé állt és mentesítette őket a fizetés alól.[65] 1591 elején a Szakarja-Szapandzsa-Izmit csatorna építési munkálataira az anatóliai, szivaszi, karamáni, marasi és erzurumi vilájetekben javadalommal bíró valamennyi tisztségviselőnek (beleértve a diváni írnokokat, müteferrikákat stb.) minden ötezer akcsényi jövedelem után egy munkást kellett kiállítania; ha erre képtelennek bizonyult, akkor személyesen (!)

61 TSMK, Revan 1943. 39a.

62 TSMK, Revan 1943. 34b.

63 TSMK, Revan 1943. 15b., 20a., 44b.

64 A szultáni udvar annak akarta elejét venni, hogy a „hitelezők" kétségbe vonhassák a hajók tulajdonjogát. Ahogy *Szelaniki* írja: „A gályák a muszlin közvagyon (=kincstár)ból épüljenek, hogy senki ne formálhasson igényt rájuk", l. *Tarih-i Selâniki*: 1. k. 234. o.

65 TSMK, Revan 1943. 3b–4a.

kellett munkára jelentkeznie, vagy ha ezt méltatlannak érezte, hat hónapra napi 25 akcse lefizetése árán megválthatta magát a szégyenletes munka alól.[66] Nem beszélve arról, hogy a beglerbégek, szandzsákbégek stb. már régóta pénzért vették meg hivatalukat, a kormányzat követelésére még ezen felül is gyakran kényszerültek olyan speciális feladatokat magukra vállalni, amelyek tetemes kiadásokkal jártak. Mivel a kormányzat jól tudta, hogy a tisztségviselők a rájuk rótt kötelezettségeket végül a gondjaikra bízott alattvalókkal fizettetik meg, lényegében az adóbehajtás nyűgeitől igyekezett szabadulni akkor, amikor előleg, hitel, vagy hozzájárulás címén közvetett adókat vetett ki a vezető rétegre. Ehhez csupán megfelelő indokok kellettek, s a flottaépítés olyan ügy volt, amelyhez az udvar nyugodtan kérhette a birodalom nagyjainak áldozatvállalását. A szultán és a vezírek maguk jártak elől jó példával, s ezúttal ők is kivették részüket a közteherviselésből. Ennek ellenére, mint az alábbi táblázat mutatja, a költségek nagyobbik hányadát a tartományi tisztségviselők állták (a vazallusok hozzájárulásait értékelhető adatok hiányában nem vettem fel):

Tartományi tisztségviselők	Gályák száma	Összeg (jükben)
beglerbégek	79	237
szandzsákbégek	43	129
defterdárok	15	45
összes tartományi	137	411
Központi tisztségviselők		
szultán	50	150
vezírek	20	60
nagyvezír	6	18
nisándzsi	3	9
egyéb	7	21
összes központi	86	258
Összes	223	669

Az adatok összevetéséből megállapítható, hogy az összes kiadások 61%-a a tartományi tisztviselőkre hárult, s az egyes kategóriák közül a beglerbégek foglalták el az első helyet 35%-kal. Ezekből az évekből 36-38 beglerbégség létéről vannak adataink, s ezek közül 28 beglerbég és 29 beglerbégség jelenik meg a listánkon. (A két szám különbsége abból adódik, hogy míg a kapudán pasa személyesen nem szerepel rajta, addig beglerbégsége – a dzsezajiri – igen.) A szandzsákbégségek számát és elhelyezkedését vizsgálva szembetűnik, hogy többségük tenger-, vagy folyóparton, vagy ahhoz közeli helyen feküdt. Ebből arra következtethetünk, hogy elsősorban azokat a szandzsákbégeket választották ki, akiknek területén megvolt a hajóépítéshez szükséges infrastruktúra és jártasság. Erre utal az a tény is, hogy a dzsezajiri vilájetből a szandzsákbégek csaknem 90%-a kapott megbízatást, a többinél viszont ez az arány rendszerint messze 50% alatt maradt.

Összesítésünk szerint (amely, sajnos, nem tartalmazza az összes költséget) a vállalkozás legalább 669 jük, azaz 66 900 000 akcséba került volna. Az 1591–1592-

66 *Ismail H. Uzunçarsili:* Sakarya nehrinin Izmit körfezine akitilmasiyle Marmara ve Karadenizin birlestirilmesi hakkinda. *Belleten* 4. 14–15. (1940), 152–154. o.

es állami költségvetés adatai bizonytalanok (l. fentebb a 12. jegyzetben), de ha elfogadjuk Hezarfen számait, akkor a flottaépítés általunk kiszámított minimális költsége a bevételek 35%-át tette ki. Ha a költségeket a biztosabb alapokon álló 1592–93-as költségvetés adataihoz mérjük, akkor azok a bevételek 23%-át érik el. Az adott deficit mellett ezt a pénzmennyiséget a kincstár képtelen lett volna kigazdálkodni, s innen érthető meg igazán, hogy miért folyamodtak a szultán és tanácsadói a burkolt adókivetés itt bemutatott módszeréhez.

Alighogy kimentek a bégeknek szóló utasítások, a szultáni tanács felállított egy stábot, amely a vállalkozás pénzügyi adminisztrációját kapta feladatául. A kis csapat néhány írnokból állt, vezetésével Haszán Cselebi személyében egy korábbi defterdárt bíztak meg. Ezt követően Haszán Cselebi aláírásával minden érintettnek elküldték az adóhátralékokról szóló kimutatásokat és a behajtásukra vonatkozó utasításokat. Nagyjából ezzel egyidőben mintegy 150 kapitány *(reis),* mesterember és csausz indult a birodalom arzenáljaiba és hajóépítő műhelyeibe azzal a paranccsal, hogy minden kijelölt helyen kezdjenek hozzá 2–3 gálya megépítéséhez.[67] E műhelyek száma megközelítette a 70-et, s többségük a Fekete-tenger partján helyezkedett el.[68] Bernardo velencei követ úgy értesült, hogy a hajók legnagyobb részét (160-at) tizenhárom fekete-tengeri bázison, a maradékot pedig két égei-tengeri (20 db) és a velencei-öböl-beli (10 db) műhelyekben kívánják elkészíteni.[69] Mivel a szultáni tanács rendeleteiben kizárólag kadirga-kat emlegetnek, bizonyosnak látszik, hogy az épülő hajók döntő többsége ehhez az evezős gálya fajtához tartozott. Szelaniki és Bernardo is leírásaiból viszont kiderül, hogy kisebb számban más típusok is szerepeltek a tervekben. Míg Szelaniki konkrétumok nélkül kadirgák és nagyobb gályák: mavnák és bastardák készítéséről beszél, Bernardo ezek megoszlásáról is tudósít. Szerinte a 190 hajóból 180 „kis gálya" (galea sottile vagyis kadirga) lesz, a többi pedig „nagy gálya" (maone, vagyis mavna).[70] Ez az arány jól megfelel az oszmán hajóhadnál megszokottnak, ahol az ütőerő gerincét a XVII. század végéig a kadirga, ez az egy, vagy két árboccal és latin vitorlával felszerelt evezős gálya alkotta.[71]

A tervezett flotta a mérete alapján kétségkívül hatalmas erőt képviselt volna. Nemcsak a XVI. század első felének hajóhadaihoz képest, amelyekben a hajók száma gyakran a százat sem érte el, hanem a Lepantónál és a Tunisznál harcoló, durván 300 egységre becsült haditengerészeti erőhöz viszonyítva is.[72] A vállalkozás méreteit talán az jellemzi a legjobban, hogy a lepantói katasztrófát követő gyors újjáépítés (amely az itt tárgyaltnak mintául szolgált) 250 gályát eredményezett.[73] Nem ok nélkül keltettek izgalmat az oszmán tervek a nemzetközi politikai életben, és nem véletlen, hogy ezeket egyesek az 1571–1572-es erőfeszítésekhez hasonlították.

A nagyarányú készülődés hírei ugyanis hamar eljutottak az Isztambulban működő diplomatákhoz, akik körében lázas találgatások kezdődtek az oszmán

67 *Tarih-i Selânikî:* I. k. 234. o.; *Albèri:* Relazioni, 340. o.

68 *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 1–29. o.

69 *Albèri:* Relazioni, 339. o.

70 *Tarih-i Selânikî,* 1. k. 234. o.; *Albèri:* Relazioni, 340. o.

71 *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 85–86. o.

72 V. ö. *Hess:* The Battle of Lepanto, 64–65. o., 39. j.; *Gulmartin:* Gunpowder and Galleys, 242., 245., 267. o.

73 *Ismail H. Uzunçarsili:* Osmanli tarihi. Második kiadás, III. 1. k. Ankara, 1973. 23. o., 1. j.

politika céljairól. Beépített embereik jóvoltából a követek egy-két hét alatt megtudhatták, hogy a szultáni udvar azért fogott hajóhada felújításához, mert tengeri háborúra készül. Sem a velencei, sem az osztrák követnek nem okozott nehézséget megszerezni azoknak a leveleknek a másolatát, amelyeket a szultán és a nagyvezír a francia és az angol uralkodókhoz intézett, s amelyekből joggal olvashatták ki, hogy a Porta elszánta magát a Spanyolországgal való konfrontációra. Feltűnő időbeli egybeesés, hogy e leveleket éppen azon a napon írták, amikor kimentek az első hajóépítésre vonatkozó rendeletek, vagyis 1590. december 29-én[74] Az Erzsébet királynőnek és a Navarrai Henriknek szóló írások tartalma lényegében megegyezik. A szultán mindkettőjükkel tudatja, hogy az angol követ előterjesztéséből megértette, mekkora veszélyt jelent mindnyájukra a spanyol király erőszakossága, aki nem elégedett meg Portugália megszállásával és Don Antonio elűzésével, hanem most már Franciaországra is szemet vetett és háborúra készül ellene. Mivel a francia királyt a régi barátság szellemében kész megvédeni, de jelenleg nincs elég hajója, elrendelte, hogy birodalmában az arra alkalmas helyeken fogjanak hozzá gályák építéséhez. A következő évre 300 hajó fog elkészülni, s e nagy armada élére Szinán nagyvezírt *dux generalis*-nak (a török szerdár megfelelője) nevezte ki és elhatározta, hogy „Spanyolország ellen fogja küldeni" *(in Regnum Hispaniam mittere constituimus).* Felszólítja mindkét szövetséges uralkodót, hogy tegyék meg ők is a szükséges hadi és tengeri előkészületeket, hogy a majdan kifutó oszmán flottához csatlakozva „szép egyetértésben sok helyet elfoglaljanak és számos hőstettet vigyenek véghez." Az angol királynőnek megígéri hogy a fezi uralkodónál közbenjár Don Antonio fiának a Portára való szállítása és a fogva tartott angol kereskedők elengedése érdekében, a francia királyt pedig bátorítja, hogy tartson ki addig, amíg az oszmán segítség megérkezik.

E kijelentések és a munkák megindulása miatt sokaknak tűnt úgy, hogy a szultáni udvarban bekövetkezett az a fordulat, amit az angolok oly kitartóan szorgalmaztak. Lippomano velencei követnek az oszmán államférfiak szóban is megerősítették, hogy a flotta Spanyolország ellen fog felvonulni.[75] Az ilyenféle állításoknak külön nyomatékot adott, hogy szokatlan módon magát a nagyvezírt állították szerdári megbízatással a hajóhad élére. Szinán egyik telhiszéből tudjuk, hogy ez a gondolat az ő fejéből pattant ki, s eredetileg semmi mást nem akart vele, mint a megadóztatott bégek fizetési hajlandóságát növelni.[76] Valószínűleg a közben lefolyt tanácskozásokon jutottak arra a következtetésre, hogy a külhatalmak szemében megerősíti az oszmán erőfeszítések komolyságát, ha személyesen a nagyvezír parancsnoksága alá helyezik a reménybeli hajóhadat.[77]

Ezen kívül van még egy mozzanat, amely aláhúzza, hogy az oszmán vezetés ezekben a hónapokban nagyon komolyan vette a szövetségeseknek tett ígéretét és

74 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan.–März, fol. 25a–28a., Pezzen 1591. január 19-i levelének mellékletei. V. ö. Calendar of State Papers: Venetian 1581–1591. 999. és 1000. sz.; *Vaughan:* Europe and Turk, 172. o.

75 *Faroqhi:* Ein Günstling, 293. o. Pezzen úgy értesült, hogy az elsőként elkészülő hajóegységek részben Alexandriából fognak hadiszereket szállítani és feladatuk lesz Egyiptomot megvédeni a kalózoktól, részben pedig Barbariába (Észak-Afrikába) mennek rendet teremteni. Uo. fol. 19a.

76 TSMK, Revan 1943. 39a.

77 Selâniki, aki szintén tudósít Szinán kinevezéséről, értesülését különféle szóbeszédekből szerezte (*Tarih-i Selânikî:* 1. k. 234. o.). Egy mühimme-bejegyzés azonban igazolja, hogy a nagyvezír valóban szerdári megbízatást kapott. L.: MD 67. k., 171. sz.

a flotta felállításának tervét, s ez a Szakarja-Izmit csatorna építésének története. Ismeretes, hogy Szinán nagyvezír javaslatára 1591 januárjában hozzáfogtak annak a csatornának a tervezési és kivitelezési munkálataihoz, amely a Szakarja-folyót az Izmiti-öböllel, s rajtuk keresztül a Márvány-tengert a Fekete-tengerrel kötötte volna össze. A hajóépítés megkönnyítését és a főváros faellátásának megjavítását egyaránt szolgáló tervet azonban a nagyvezír ellenfelei 1591 áprilisában sikeresen megfúrták, s elérték, hogy a szultán elrendelje valamennyi munka leállítását. Az erre nézve kiadott szutláni parancs a következőkkel indokolta a visszalépést: „Ennél a dolognál sokkal fontosabb, hogy ebben az áldott évben nagyúri hajóhadam a tengerre küldjem, ezért azt ajánlották, hogy a Szakarja[-csatornál]val hagyjunk fel, és a flottát szereljük fel".[78]

Bár egyes források szerint a csatorna ellenzőinek fellépését csupán önös érdek: a hatalmi vetélkedés motiválta, bizonyára igazuk volt abban, hogy az erőforrások szétforgácsolása veszélybe sodorhatta volna a flottaépítés ügyét. Annál is inkább, mert ezekben a hetekben kezdtek mutatkozni az első jelei annak, hogy a hajókkal a csatornaépítés nélkül is éppen elég baj lesz. Musztafa csaus, aki az erdélyi fejedelemnek vitte meg a Porta parancsát, 1591. április 7-én indult vissza Isztambulba az erdélyi követ társaságában, de a rendeletekben kért vitorlavászon mennyiségének csak egyharmadát, a kenderének pedig mindössze egytizedét hozta magával. Hiába időzött a török követ csaknem két hónapot Erdélyben a nyersanyag összegyűjtésére várva, az erdélyi fejedelem magyarázata szerint többre a hiányos készletekből nem futotta.[79] Musztafa csaussal körülbelül egy időben érkeztek meg az oszmán fővárosba Üvejsz egyiptomi beglerbég emberei, akik 10 000 aranyat hoztak magukkal a pasára kiszabott hajók költségére. Ez a pénzmennyiség átszámolva 1 200 000 akcsének felelt meg, nem csodálkozhatunk tehát, ha Szinán a szultánnak írt jelentésében erősen kikelt Üvejsz ellen, akinek az eredeti kalkuláció szerint 6 hajóra 1 800 000 akcsét kellett volna befizetnie. Szinán szerint Üvejsz azzal is hátráltatta a kincstár erőfeszítéseit, hogy az Egyiptomba érkező megbízottakat távol tartotta a hátralékok felkutatásától és behajtásától, és önkényesen intézte az egész pénzügyi műveletet.[80] Kifejezetten tragikus fordulatot vettek az események a dijárbekiri tartományban. A beszámolók szerint az ottani beglerbég olyan kíméletlenül hajtotta be az elmaradt adókat, hogy 1592 nyarán a felháborodott parasztok fegyvert fogtak és szabályos ostrom alá vették a Dijarbekir belső várába zárkózott Ibrahim pasát és embereit. A helyzetet végül az udvarból kiküldött kapudzsik oldották meg, akik a szultán parancsára a szivaszi beglerbéget Dijarbekirbe, a dijarbekirit pedig Szivaszba helyezték át.[81]

Ezzel, sajnos, végére is értünk azoknak a fontosabb adatoknak, amelyek a flottaépítés további menetéről tájékoztatnak bennünket. Nem tudjuk megmondani, hogy a kiszabott összegekből végül mennyi folyt be, s ebből pontosan hány gályát

78 *Uzunçarsili:* Sakarya nehrinin, 149–157. o.

79 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 3. k. 275–276. o.

80 TSMK, Revan 1943. 31b–32a.

81 *Tarih-i Selânikî:* 1. k. 273–275. o.

állítottak elő.[82] Annyi bizonyos, hogy a következő hajózási idényre a flottának nyoma sem látszott, s a program végrehajtása 1592-re már tetemes késedelmet szenvedett. Ha hihetünk a velencei követ beszámolójának, még 170 gálya elkészítése volt hátra ekkor. A követ ezért a maga részéről úgy ítélte meg, hogy a grandiózus terv lényegében kudarcba fulladt: „[az erre vonatkozó] parancsot a múlt évben adták ki nagy lármával. ... biztosra lehetett venni, hogy egy év alatt meg akarják csinálni az összeset; ez a terv és rendelet azonban a pénzhiány miatt nem valósulhatott meg".[83] A követ szavaiból arra következtethetünk, hogy a pénzhiány nem csupán az adóhátralékok beszedésének nehézségei miatt állt elő, hanem azért is, mert a szervezéssel megbízott kapitányok gátlástalanul loptak a rájuk bízott pénzekből. Míg a szultáni flotta ügye egy helyben vesztegelt, addig sorra épültek a nagyhatalmú pasák és a kapitányok saját hajói. A követ akképpen összegezte véleményét, hogy bár a hajókra fordított összegekből optimális esetben több száz gályát lehetett volna felszerelni, a gyakorlatban ebből ötvennél több aligha lesz.[84] Nem igazolódott tehát az oszmán államférfiak 1591. januári optimizmusa, akik „egészen bizonyosra veszik, hogy nagy armadát fognak kiállítani, s hogy a szultán eltökélte magát, hogy egy nagy hajóhad révén próbálja megcsinálni a szerencséjét és az üdvösségét".[85] Sokkal helyesebbnek bizonyult Lippomano követ sejtése, aki kevéssel ezután úgy vélekezett, hogy az uralkodónak nincs meg a kellő anyagi ereje ahhoz, hogy a Nyugat felé meghirdetett aktív politikát végrehajtsa.[86] Ezt a gondolatot fűzi tovább Lippomano utóda, Bernardo, aki a Franciaországnak adandó oszmán segély esélyeit latolgatva a következőképpen jellemzi a kudarc miatt még kétértelműbbé váló oszmán magatartást: „Nem lehet tudni, hogy a Nagyúr milyen lelkülettel viseltetik a francia király irányában. ... Ha a Katolikus Ligáról beszélünk, kétségkívül elmondhatjuk, hogy a szultán ellenségesen viszonyul hozzá, mert gyűlöli a spanyol királyt és szálka szemében a hatalma. Ezért nem tűrheti, hogy a franciák között viszályt szítva, naponta újabb hódításokkal növelje hatalmát abban az országban. Ez okból érdekében áll, hogy a navarrai király ereje megszilárduljon es növekedjék. De mert az ő ügyét nem tudná másként támogatni, csak egy nagy hajóhaddal, s mert a Nagyúr természeténél fogva igen fösvény, azért én úgy gondolom, hogy miként eddig, úgy a jövőben is jó szavakkal és reménységgel tartják majd a navarrai királyt. Excellenciátok biztosak lehetnek afelől, hogy az eredmény is nagyon sovány lesz, mivel a török segítség olyan, mint az az étel, amit az orvosok a betegeknek adnak, amely nem hízlalja fel, de nem is hagyja éhen halni, csak éppen hogy életben tartja őket. Tehát ha a törökök segíteni fogják a navarrait, az csak annyi lesz, hogy háborúban tartsák a spanyol ellen. ... vagyis nem akarják, hogy győzzön, de azt sem, hogy legyőzzék. Mert végül az ilyen segítség olyan, mintha a beteget addig purgálnák, amíg eltávozik az élők sorából"[87]

82 Az mindenesetre kétségtelen, hogy a hátralékok beszedésével folyamatosan foglalkoztak. Egy 999. évi rendeletben arra intik a budai és a temesvári hazine defterdárt, hogy „a defterdárságodhoz tartozó hátralékok összegyűjtésében és behajtásában ne sajnáld a fáradtságot" (MD 68. k. A fénymásolaton, sajnos, nem látható sem az oldalszám, sem a sorszám).

83 *Albèri:* Relazioni, 340. o.

84 Uo. 342. o.

85 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan.-März, fol. 21a.

86 *Vaughan:* Europe and the Turk, 172. o.

87 *Albèri:* Relazioni, 383-384. o.

Összefoglalva tehát az eddigiekben ismertetett vállalkozás előzményeit, lefolyását és eredményeit, a következőket állapíthatjuk meg. 1590 őszén az oszmán udvar, számot vetve flottája gyengeségével és a mediterráneumi politikai helyzettel, 300 hajóból álló flotta létrehozására szánta el magát. Az építés költségeit a birodalom vezető tisztségviselőinek közvetett megadóztatásával kívánta előteremteni. A tengeri előkészületek azt a célt szolgálták, hogy a Porta, eleget téve szövetségesei: Anglia és Franciaország sürgető kérésének, szükség esetén tengeri hadjáratot indíthasson a Franciaországot elnyeléssel fenyegető II. Fülöp spanyol király ellen. A vállalkozás azonban lényegében már 1591-ben megfeneklett, s a kilátásba helyezett hatalmas méretű hajóhad még 1592-ben is messze állt attól, hogy komolyabb bevetésre alkalmas lett volna. Időközben a franciaországi helyzet is javulásnak indult, így aztán abból a tengeri hadjáratból, amely Magyarországot megmenthette volna az újabb pusztító háborútól, nem lett semmi. Az oszmán államférfiak ugyan 1593-ban újra megígérték 300 gálya útnak indítását a nyugati vizekre, de ekkor már minden komoly politikai megfigyelő számára nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a kijelentések csak a szövetségesek megnyugtatására szolgáló üres ígérgetések. Hiába látszott úgy néhány hónapig 1590–1591 fordulóján, hogy az oszmán udvar újra a Földközi-tenger felé fordul, a gazdasági realitások ismét visszakényszerítették arra az útra, amelyre 1578-ban lépett. A birodalom fokozatosan feladta a rendkívüli költségekkel járó tengeri nagyhatalmi állását, s 1593-tól kezdve ismét szárazföldön próbálta kiterjeszteni és megszilárdítani nagyhatalmi pozícióit.[88]

88 Itt szeretnék köszönetet mondani Teke Zsuzsának és Heckenast Gusztávnak a tanulmányom elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

Pál Fodor

BETWEEN TWO LAND WARS
Ottoman Naval Preparations in 1590–1592

Summary

On the 21st of March 1590 the Ottoman Empire made peace with Persia. Following the Persian war (in fact even in its last years) the international diplomacy of the time unanimously expected the Porte to turn once again towards the Mediterraneum. In international politics major forces were working on guiding the military potential of the Ottoman Empire towards the Mediterranean area. The historians dealing with Mediterraneum have long pointed out however, that the Ottoman naval power began disintegrating rapidly in the 1580-ies. In the second half of the 16th century the signs of regression can be seen not only on the Ottoman fleet but also the signs of passiveness appeared on the other powers of the Mediterraneum, too. According to the signs by 1589–1590 the Ottoman fleet reached a point when it could hardly even cope with supervising the Eastern basin of the Mediterranean Sea. The Sultan decided to establish a brand new fleet at the end of 1590. We take a look at how the Sultan reached such a decision, how they tried to build the fleet and finally what happened to the large enterprise.

Pál Fodor

ENTRE DEUX GUERRES SUR TERRE
Préparatifs maritimes ottomans en 1590–1952

Résumé

Le 21 mars 1590 l'empire ottoman a conclu la paix avec le Perse, et avec ce fait, la guerre durant depuis 13 ans aux frontières de l'Est a pris fin. En été de 1593, le grand visir Sinan est parti contre la Hongrie. Après la guerre perse (et déjà dans les dernières années de la guerre) la diplomatie internationale de l'époque attendait uniformément que la Porte se tourne de nouveau vers la Méditerranée. Dans la politique internationale, de grandes forces s'appliquaient à diriger le potentiel militaire de l'empire ottoman vers la mer Méditerranée. Les historiens qui s'occupent de la Méditerranée avaient démontré il y a déjà longtemps, que le pouvoir maritime ottoman est tombé en décadence rapide aux années 1580. Dans la deuxième moitié du XVIe siècle ce n'est pas seulement la flotte ottomane qui est caractérisée par cette régression, mais on peut observer certains signes de passivité chez les autres pouvoirs méditerranéens. D'après les signes, en 1589–90, le contrôle du bassin de l'Est de la mer Méditerranée devenait déjà une tâche très difficile pour la flotte ottomane. A la fin de 1590, le sultan a décidé de créer une flotte complètement nouvelle. En ce qui suit, nous examinerons comment le sultan est arrivé à cette décision, avec quelles méthodes ils essayaient de constuire la flotte, et, finalement: quel était le destin de cette entreprise grandiose.

Pál Fodor

ZWISCHEN ZWEI FELDKRIEGEN
Osmanische kriegsmarinnerüstung, 1590–1592

Resümee

Nach dem Ende des Persischen Krieges am 21. März 1590 waren bedeutende Kräfte der internationalen Politik bestrebt, das Kriegspotential der Osmanen gegen den Mittelmeerraum zu richten. Doch am Ende der achtziger Jahre des 16. Jh. befand sich die Kriegsmacht der Osmanen bereits is einer Phase des Verfalls. Der Hauptgrund dafür bestand jedoch nicht in der Niederlage bei Leponto (1571), sondern vielmehr darin, daß im Krieg für Nord-Afrika die Osmanen den Sieg davongetragen und im Frieden ihre Kriegsmarine vernachlässigt hatten. 1589/1590 war die osmanische Flotte nicht mehr imstande, das Ostbecken des Mittelmeeres unter Kontrolle zu halten. Ende 1590 beschloß der Sultan, eine ganz neue Flotte aufzustellen. Im vorliegenden Aufsatz werden dieser Entschluß sowie die Methoden seiner Verwirklichung und die Geschichte dieses großformatigen Interfangens behandelt.

Пал Фодор

МЕЖДУ ДВУМЯ СУХОПУТНЫМИ ВОЙНАМИ
Османские приготовления на море в 1590-1592 годах

Резюме

21 марта 1590 года Османская империя заключила мир с Персией. После войны с Персией (более того, уже в последние годы этой войны) международная дипломатия того времени единодушно ожидала, что турки вновь обратятся к Средиземноморью. Великие силы в международной политике работали над тем, чтобы военный потенциал Османской империи был обращен на Средиземноморье. Историки-специалисты по Средиземноморью уже давно выявили тот факт, что османская империя как морская держава в 1580-ых годах начала переживать стремительное падение. Во второй половине 16-го века можно наблюдать „развитие назад" не только османского флота, но появляются признаки пассивности и у других средиземноморских держав. Как показывают свидетели, к 1589-1590 годах османский флот оказался уже в таком состоянии, что с трудом справлялся с задачами контролирования восточного бассейна Средиземного моря. В конце 1590 года султан принял решение о создании нового флота. В дальнейшем мы проследим за тем, каким образом пришел султан к этому решению, какими способами пытались построить эту военную флотилию, и в конце концов, какова стала судьба этого грандиозного мероприятия.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában 1918 december–1921 augusztus

Az első világháború idején mintegy 2–2,5 millió osztrák–magyar katona esett az ellenséges államok fogságába. Annak ellenére, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében még a háború alatt kb. 700 ezer tiszt és katona tért vissza az orosz fogságból, 1918 novemberében az Osztrák–Magyar Monarchia több mint 1,5 millió polgára volt még Oroszországban, illetve az antant hatalmak hadifogolytáboraiban.

A Monarchia hadifogoly ügyeit az összeomlásig a közös Hadügyminisztérium 10. osztálya intézte. Ott vezették a hadifogságba esettek nyilvántartásait, onnan irányították segélyezésüket, a rokkantak hazahozatalát, s ott folytak a hadifoglyok háború utáni kicserélésére és hazaszállítására vonatkozó előmunkálatok.

A Habsburg-birodalom felbomlásával ezen feladatok magyar katonákra vonatkozó részét át kellett vennie az önállóvá váló Magyarország kormányának. Ennek irányításával a Hadügyminisztériumot bízták meg.*

A legfontosabb és azonnal elkezdhető feladat az osztrák–magyar Keleti Hadsereg magyar alakulatainak hazaszállítása, illetve az Oroszország európai területein a forradalom óta különösebb felügyelet és ellátás nélkül élő magyar honosságú hadifoglyok gyors hazahozatala volt.

Az első hazairányító bizottságok kiküldése Ukrajnába

1918. november 4-én a magyar Hadügyminisztériumban osztályközi értekezletet tartottak, amelynek tárgya: „Az Ukrajnában elhelyezett csapatok hazaszállításának szabályozása és sürgetése érdekében felállítandó és Ukrajnába kiküldendő bizottságok" megszervezése volt.[1]

A hírek szerint ugyanis az Ukrajnában állomásozó csapatok zöme saját elhatározásából önkényesen megkezdte a hazatérést. A katonák szervezetlenül, s – mivel a széles nyomtávú vonalakon kevés vonat állt rendelkezésre – sokszor gyalogosan vonultak a határ felé. A visszavonulók, akik útközben elhagyták, elkótyavetyélték felszerelésüket, fegyvereiket, gyakran ki voltak téve a helyi lakosság és a nacionalista bandák támadásainak, vagy annak, hogy a románok, esetleg az éppen alakulóban lévő lengyel és ukrán állam csapatai egyszerűen lefegyverzik őket.

* Az első világháború utáni magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szerveinek ismertetését lásd: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 3. sz., 475–494. o.

1 Az értekezleten az „Elnöki b." (közjogi kérdések), az 1. (közlekedés, karhatalom), az 1. a. (szervezés), a 2. (tiszti személyi ügyek), a 8. (élelmezés) és a 10. (mozgósítási) osztály, valamint a központi szállítás vezetőség képviselői vettek részt. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Polgári demokratikus forradalom iratai (a továbbiakban: Polg.dem.) Hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) 28.509/eln.1.1.a.-1918.

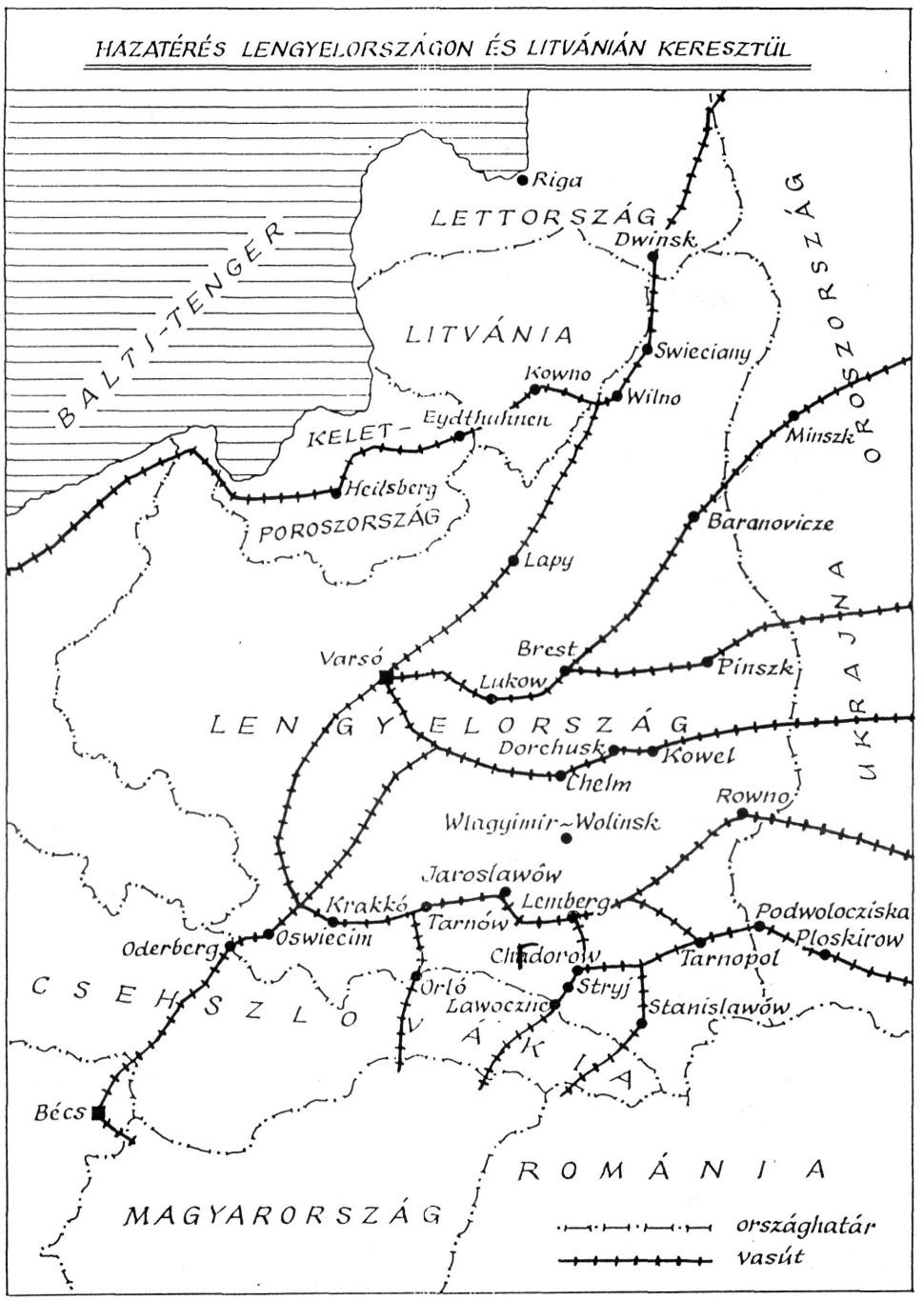
HAZATÉRÉS LENGYELORSZÁGON ÉS LITVÁNIÁN KERESZTÜL
BALTI-TENGER
Riga
LETTORSZÁG
Dwinsk
OROSZORSZÁG
LITVÁNIA
Swieciany
Kowno
Wilno
Eydtkuhnen
KELET-
Minszk
Heidsberg
POROSZORSZÁG
Baranovicze
Lapy
UKRAJNA
Varsó
Brest
Pinszk
Lukow
LENGYELORSZÁG
Dorchusk
Kowel
Chelm
Rowno
Wlagyimir-Wolinsk
Jaroslawów
Krakkó
Lemberg
Tarnów
Podwoloczíska
Oderberg
Oswiecim
Ploskirow
Chodorow
Tarnopol
CSEHSZLOVÁKIA
Orló
Stryj
Lawocznie
Stanislawów
Bécs
ROMÁNIA
MAGYARORSZÁG
országhatár
vasút

Az értekezleten határozat született, hogy a magyar Hadügyminisztérium részéről bizottságokat kell kiküldeni Galiciába, vagy, ha lehet Ukrajnába, hogy a volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg ott székelő magasabb parancsnokságaival felvegyék a kapcsolatot. E bizottságok feladatául azt tűzték ki, hogy a Galiciában és Ukrajnában még funkcionáló osztrák–magyar szállításvezetőségekkel és kirendeltségekkel együttműködve megszervezzék a magyar honosságú csapatok szállítását és azokat – hogy az átvonuló csapatok lengyel és román részről való lefegyverzését elkerüljék – lehetőleg Délkelet-Galicián át hazairányítsák.[2]

1918. december 1-jén már három magyar bizottság tevékenykedett Galicia és Ukrajna határán:[3]

1. az 1918. november 11-én Wladimir-Wolhinskba kirendelt hazairányító bizottság Köller György vezérkarbeli alezredes vezetésével. A bizottság tagjai Tus László főhadnagy és Philadelphy Jenő hadnagy voltak;
2. az 1918. november 19-én Podwloczykába kiküldött, Kiss Vilmos és Farkas Ferenc vezérkarbeli századosokból álló hazairányító bizottság;
3. az 1918. november 30-án Adleff Tivadar százados vezetésével Stryjbe kirendelt bizottság, amelynek tagjai Bencsik Pál és Vogta Tibor főhadnagyok voltak.

A kiküldött bizottságok munkáját és a hazatérést nagyban nehezítette, hogy az egykori államkeretek Ukrajna, Galicia és Lengyelország területén felbomlottak. A régi államapparátus megszűnt, a megalakult új államok szerveinek pedig még nem volt elegendő hatalmuk ahhoz, hogy rendelkezéseiket végrehajtassák. Ráadásul a térség megalakuló új államai az egymással szembeni területi követeléseiket fegyverrel kívánták eldönteni. Lengyelország Teschen hovatartozásának kérdésében Cseh-Szlovákiával, Wilno és környékének birtokba vételéért Litvániával állt szemben. Legsúlyosabb ellentétei azonban, Kelet-Galiciára támasztott igényei miatt, a területen önálló államként működő és Nagy-Ukrajna által is támogatott Ukrán Nemzeti Tanáccsal voltak. Ukrajna, míg nyugaton Lengyelországgal hadakozott, nem tudta megakadályozni Romániát Bukovina elfoglalásában, de nem mondott le Bukovinára támasztott követeléseiről. Az egymással szemben álló államok pedig közösen harcoltak Szovjet-Oroszország ellen részben területi igényeik kielégítéséért, de főleg a bolsevizmus terjedésének megakadályozásáért.

Ezen a frontvonalakkal szabdalt területen kellett áthozni a bomlófélben lévő osztrák–magyar csapatokat. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az Ukrajnából kivezető vasútvonalakat, fontosabb vasúti gócpontokat a visszavonuló német hadsereg tartotta megszállva. Ráadásul a területet négyéves háború pusztította. Hatalmas volt az élelmiszer-, a fűtő- és nyersanyag-, valamint az iparcikkhiány, s a bonyolult politikai helyzet tovább fokozta az ellátás nehézségeit.

A Kelet-Galiciába kiküldött hazairányító bizottságok közül a Wladimir-Wolhinsk-i bizottság munkáját ismerjük az 1918 novembere és decembere közti időszakból. A bizottság 1918. november 11-én indult Budapestről.[4] Köller

2 HL Polg.dem. HM 28.509/eln.1.a.-1918.

3 HL Polg.dem. HM 724/eln.1.a.-1918.

4 HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf.gy.). A magyar HM krakkói megbízottja (a továbbiakban: Krakkó) 10/1918.

Philadelphy Jenő: Az 1918 őszén Lengyelországba kiküldött magyar hadifogolyfogadó-bizottság működése. HL Visszaemlékezések és tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 1967.

alezredes, a bizottság vezetője, miután Csapon a visszavonuló alakulatok tisztjeitől és a csapi állomás közegeitől arról értesült, hogy a Kelet-Galiciában dúló harcok, a vasúti forgalom „tökéletes megsemmisülése" és az egész helyzet bizonytalan volta miatt útját Galicián keresztül nem folytathatja, a kapcsolatot az ukrán kormánnyal felvenni nem tudja, úgy döntött, hogy a Wladimir-Wolhinskban lévő mintegy 7000 magyart kerülő úton, lengyel területen keresztül hozza haza. Ezért a bizottság Orlón és Tarnowon át Krakkóba utazott, ahová november 14-én érkezett meg. Másnap Köller alezredes a krakkói lengyel kormánnyal és az ottani vezérkarral egyezményt kötött a magyar és lengyel katonák teljes fegyverzettel, felszereléssel és élelmezéssel történő kölcsönös hazaszállításáról. Az egyezmény értelmében a csapatokat szállító szerelvények egészen a két ország határán lévő fogadó állomásokig közlekednek, ahol kölcsönösen kicserélik őket.[5] A bizottság november 18-án folytatta útját Lublinon át Wladimir-Wolhinskba, ahová november 20-án érkezett meg. Ott, miután meggyőződött arról, hogy a magyar csapatok a Bug folyó nyugati partjára átkelve a lengyel kormány által kijelölt Kowel–Lublin–Krakkó–Tarnow–Orló vonalon megkezdték a visszavonulást, visszatért Krakkóba. Itt vette Köller alezredes a Hadügyminisztériumnak azt a rendeletét, amely utasította, hogy mint a magyar hadügyminiszter megbízottja, maradjon a krakkói lengyel kormány mellett és a csapatok hazaszállítását minden eszközzel segítse elő. Az utasítás értelmében a Köller-féle hazairányító bizottság Krakkóban rendezte be székhelyét, de felvette a kapcsolatot a varsói hadügyminisztériummal is.[6]

A Kiev–Tarnopol vasútvonalon fekvő Podwoloczyskába 1918. november 19-én kiküldött hazairányító bizottság novemberi tevékenységéről csak közvetett úton, a Hadügyminisztérium Krakkói Megbízottjának jelentései alapján tudunk. A bizottság november 26-án Przemyślben tartózkodott, ahonnan vezetője, Kiss százados telefonon tett jelentést Köller alezredesnek Krakkóba. Jelentése szerint rendeltetési helyére való továbbutazása a Kelet-Galiciában folyó lengyel–ukrán harcok és az ottani közlekedési viszonyok miatt tehetetlen. Przemyślben való működése szintén. Ezért kérte, hogy bevonulhasson Krakkóba, és ott, csatlakozva a Hadügyminisztérium Krakkói Megbízottjához, a podwoloczyskai magyar csapatokat lengyel területen a Kowel–Lublin–Tarnow útvonalon irányíthassa haza.[7] November 29-én Kiss százados már Krakkóból tett jelentést a Hadügyminisztériumnak a Kelet-Galiciában folyó harcokról,[8] valamint arról, hogy Lembergnek a lengyelek által történt elfoglalása után az Ukrán Nemzeti Tanács kelet felé visszavonult, jelenlegi helye ismeretlen. Kiss százados megjegyezte, hogy „az Ukrán Nemzeti Tanács nincs abban a helyzetben, hogy a magyar csapatok hazaszállítását biztosítani tudja", ezért a következő javaslatot terjesztette

5 Köller alezredes jelentése szerint: „A lengyel kormány hajlandó a magyar csapatokat Volhiniából és Orosz-Ukrajnából Kowel-Lublin-Krakkón át lengyel vasutakon és anyaggal, élelmezve menetcéljukig szállítani. Ezzel szemben kéri a magyarországi lengyel csapatokat teljes fegyverzettel."

HL Polg.dem. HM 30.624/eln.kat.pol.-1918., HL Hdf.gy. Krakkó 36/1918.; *Philadelphy*: i.m. 8. o.

6 HL Hdf.gy. Krakkó 36/1918.; *Philadelphy*: i.m. 9–14. o.

7 HL Hdf.gy. Krakkó 28/9.-1918.

8 Galiciának a Lupkow–Sanok–Przemysl–San vonaltól keletre fekvő része rendes hadműveleti területté vált. A lengyel csapatoknak a San középfolyásától a kettősvágányú vasút mentén, Lembergen túlhaladt előretörése után az ukrán erők fővonala: Bobrowszka (Jaroszlaw)–Jaworow–Mogirow–Zawcek–Kamienka–Stuwilowa–Zadowcze–Nikolajow–Budkow–Komarno–Rudki–Nizaukowicze–Oszlawic. HL Hdf.gy. Krakkó 31/1918.

elő: „Mivel a Galiciai-Ukrajna és Lengyelország között fennálló tényleges hadiállapot ellenére az Orosz-Ukrajna és Lengyelország közötti viszony normális, Varsó és Kiev közt az összeköttetés fennáll, Kiss százados bizottsága a két kormánnyal folytatott megbeszélés folytatásaként Varsón át Kievbe, onnét pedig valamely vonalon át Kelet-Galiciába fog kiküldetni, hogy a lengyel és az orosz-ukrán kormánynál, valamint a Kelet-Galiciában működő legmagasabb parancsnokságnál is személyesen interveniálhasson." Javasolta továbbá, hogy Budapestről a Csap–Lawoczne–Stryj–Tarnopol útvonalon egy külön bizottságot küldjenek ki, amelynek feladata, hogy a déli vasútvonalon biztosítsa az összeköttetést Magyarország és Kelet-Galicia között. Amennyiben a varsói és a kievi kormány e javaslatot jóváhagyja – folytatódik a jelentés –, akkor a Bugtól keletre állomásozó csapatokat Kowelban kellene összevonni és onnan vonaton Lublin–Rozwadow–Tarnowon át Orlóra szállítani. E csapatok irányítását egy Kowelba települt bizottság végezné. A Bugtól nyugatra lévő magyar alakulatok pedig a Chodorow–Stryj–Lawoczne–Volóc útvonalon térnének haza, a Budapestről időközben kirendelt bizottság segítségével.[9]

A Stryjbe – talán éppen a fenti javaslat alapján – kiküldött, Adleff százados vezette bizottság munkájáról jóformán semmit sem tudunk. Valószínűleg a Chodorow–Stryj–Lawoczne vonalon hazatérők vasúti szállításáról, élelmezéséről gondoskodott. 1919 februárjában történt feloszlatásáról is csak az 1918 decemberében Tarnopolba áttelepült Kiss százados-féle bizottság iktatókönyvéből szerezhetünk tudomást.[10]

A kelet-galiciai magyar hadifogolyfogadó-bizottságok működése 1918 december–1919 június

A Kiss százados vezette bizottságról a következő hírt 1918. december 11-ről kapjuk, amikoris a bizottság – talán Ukrajna felől? – Körösmezőre érkezett.[11] A bizottság feladata a magyar csapatok, és mindinkább az Oroszországból egyenként, vagy kisebb-nagyobb csoportokban visszatérő volt hadifoglyok hazaszállítása céljából a nyugat-ukrajnai hatóságokkal való kapcsolatteremtés volt.

A bizottság Kelet-Galiciába érkezésekor a katonapolitikai helyzet az ukránokra nézve kedvezően alakult. Kiss százados 1918. december 18-i jelentése szerint: „Az Antant Ukrajnát önálló államnak ismerte el. Nyugat-Ukrajna (Galicia – B. A.) csatlakozása Nagy-Ukrajnához csaknem bizonyos. Az antant-nyilatkozat után Nagy-Ukrajnából az anyagi és személyi támogatás a lengyelek ellen, a Kelet-Galiciáért vívott harcokhoz megindult." Lemberg körül nagyszabású hadműveletek bontakoztak ki, s az ehhez szükséges lőszer és felszerelés egy részét a nyugat-ukrán kormány Magyarországról kívánta beszerezni.[12]

9 Uo.

10 HL Hdf.gy. tarnopoli fogadó bizottság (a továbbiakban: Tarnopol) 1918. december 11.–1919. május 23. közti iktatókönyve, 63/4. ikt.sz.

11 1918. december 11-től rendes iratkezelés folyt ennél a bizottságnál is, a megmaradt iktatókönyvek, az irattárban elhelyezett iratok és a levelezőkönyvek segítségével ettől a naptól nyomon követhetjük működését.

12 HL Hdf.gy. Tarnopol 1-2/1918., II. sz. levelezőkönyv, 8/2., 13/4.

Ennek megfelelően a magyar bizottságot rendkívül szívélyesen fogadták Nyugat-Ukrajnában. Kiss századost és társait az ukrán kormány különvonata szállította Tarnopolba az Ukrán Nemzeti Tanács székhelyére. Az ott folytatott tárgyalások eredményeként a nyugat-ukrán kormány képviselői kijelentették, hogy Magyarországgal barátságos viszonyt kívánnak fenntartani, vele szemben területi követeléseket nem támasztanak. Ezenkívül készek mutatkoztak hozzájárulni a visszavonuló magyar csapatok és a hazatérő volt hadifoglyok Kelet-Galicián való átutazásához, valamint egy, a visszavonulást irányító magyar kirendeltség működéséhez.[13]

A Kiss százados vezette magyar katonai misszió Tarnopolban helyezkedett el, ahol közvetlen érintkezésben lehetett az Ukrán Nemzeti Tanáccsal és a hadtápközponttal. A hely kiválasztásához nagyban hozzájárult az is, hogy Tarnopol, mint fontos vasúti gócpont, az Ukrajna felől Kelet-Galiciába befutó vasútvonalak találkozásában volt. A bizottság, amelyhez 1918 decemberében csatlakozott Császy József százados, valamint Irsa és Krasznay főhadnagy,[14] mint a Magyar Hadügyminisztérium kirendeltsége és fogadó állomás kezdte meg működését Tarnopolban.

Kiss százados véleménye szerint az Ukrajnában lévő csapatok hazaszállítása legkésőbb 1918 karácsonyáig befejeződik, azután már csak a volt hadifoglyok hazatérésével kell számolni. Az 1917 novemberi forradalom után Oroszországban szabadnak nyilvánított volt hadifoglyok szervezetlenül, de folyamatosan érkeztek Galíciába Ukrajna felől.[15] Összegyűjtésükre Tarnopolban gyűjtőtábort állítottak fel, hogy a járványveszélyre való tekintettel a hazatérőket fertőtleníthessék, majd nemzetiség szerint csoportosítva, étkeztetés után a Tarnopol–Chodoow–Stryj–Lawoczne–Volóc vonalon Magyarország felé útba indítsák őket.[16]

A gyűjtőtábor ukrán parancsnokság alatt állt, ők látták el őrséggel és személyzettel, ők állították ki a transzportok továbbutazásához szükséges nyíltparancsokat.[17] A visszatérő hadifoglyok élelmezéséről, mivel a polgári hatóságok képtelenek lettek volna rá, szintén a hadsereg gondoskodott. 1919. április 20-án a nyugat-ukrán hadügyi államtitkárság a Nyugat-Ukrajna területén átvonuló hadifoglyok ellátását és továbbítását parancsban is szabályozta.[18] A rendelet szerint a pályaudvarokon feltűnő helyen táblát kell elhelyezni, amely gyülekezésre hívja fel a beérkező hadifoglyokat. A tábla mellett álljon egy fogadó tiszt és az érkezőket nemzetiség szerint csoportosítva irányítsa a gyűjtőtáborba, ahol a barakkokon kívül fürdő, fertőtlenítő és konyha felállítása is okvetlenül

13 Uo. A nyugat-ukrán kormány és az osztrák–magyar Keleti Hadsereg parancsnoksága közt már 1918. november 23-án létrejött egy egyezmény, amely szerint az ukrán területeken állomásozó csapatokat a Podwolocziska–Tarnopol–Stryj–Lawoczne és a Nowosielce–Kolomea–Delatyn–Körösmező úton irányítják haza. HL Polg.dem. HM 30.886/Kat.pol.-1918.

1918. november 30-án a magyar kormány nyomatékosan figyelmeztette a nyugat-ukrán kormányt: ha nem akarja, hogy a hazatérő ukrán katonák jól megszervezett magyarországi élelmezése retorzióképpen megszűnjön, támogassa a magyar katonákat ukrán földön. HL Polg.dem. HM 32.256/Kat.pol.-1918.

14 Nevezettek bizottsághoz való csatlakozásának pontos időpontja nem ismert. Nevük az iratokban már mint a bizottságnál szolgálatot teljesítő tisztek neve fordul elő.

15 Kiss százados egy 1919 februári jelentése szerint naponta átlag 250 volt hadifogoly érkezett Tarnopolba Oroszországból. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 73 49. tétel, 727/pol.-1919.

16 HL Hdf.gy. Tarnopol 175/1-1919., 239/3-1919.

17 Uo.

18 HL Hdf.gy. stryji fogadó bizottság (a továbbiakban: Stryj) 6/1919.

szükséges. A táborba érkező hadifoglyokat rövid, szívhezszóló beszéddel kell üdvözölni, majd el kell látni őket. A tetvetlenítés után a hadifoglyok orvosi vizsgálaton vesznek részt, amely után számba veszik őket. A nyilvántartás nemzetiségek szerint történik. A hazatérők ugyancsak nemzetiségük alapján kerülnek elhelyezésre, külön a tisztek, külön a legénység. A gyűjtőtáborokban az emberek fizikailag és szellemileg üdüljenek fel, ezért a priccseken, asztalokon és padokon kívül újságokkal és könyvekkel is el kell a barakkokat látni. Gondoskodni kell kantin felállításáról is a tábor területén, mert a tábort a karantén idején tilos elhagyni. A karantén első, nyolcadik és utolsó napján orvosi felülvizsgálatot kell tartani. Akit betegnek találnak, azt kórházba kell küldeni. A táborban való tartózkodás alatt az ott lévő tisztek tartsanak hazafias előadásokat. A hadifogoly holmiját a parancsnokságnak át kell vizsgáltatnia és minden levelet, könyvet és egyéb iratot, amelyek az államra veszélyes ideákat tartalmaznak, el kell kobozni.[19] A tizennégy napos karantén után a hadifoglyokat haza lehet küldeni. A betegek szállíthatóságuk esetén egészségügyi vonatokon továbbítandók. Minden szállítmányt 24 órával az indulás előtt be kell jelenteni a pályaudvar-parancsnokságon, hogy a szállításhoz szükséges szerelvényeket beszerezhessék és a hazatérők úti ellátásáról gondoskodni lehessen.

Hogy a rendeletben lefektetett elvek minden jó szándékuk mellett mennyire távol estek a valóságtól, bizonyítják Kiss százados 1919 februárjában és márciusában írt jelentései. E jelentésekről megtudjuk, hogy a tarnopoli bizottság mellett ukrán részről ugyan működött egy gyűjtőtábor a mindkét irányból érkező, különböző nemzetiségű hadifoglyok számára, ennek befogadóképessége azonban alig haladta meg a 400 főt, ami a napi 250–300 érkező esetén teljesen elégtelen volt. Egy másik, csak szükségszerűen lakható épület a hivatalokkal és katonasággal túlzsúfolt városnem volt. Szalma fekvőhelyek készítésére szintén nem volt lehetőség, priccsek beépítése pedig a szobák gyors elférgesedését idézte elő, amely ellen minden nap karbolos fertőtlenítéssel próbáltak védekezni. „Ukrán segítségre utalva még messze állunk attól, hogy hazatérőinknek az elszállításig emberi hajlékot adhassunk" – írta egy március 26-án kelt jelentésében Kiss százados.

Az elszállításra való várakozást még nehezebbé tette a rossz élelmezés, amely általában ugyanaz volt, mint az ukrán katonaságé – lóhús –, „de mennyiség és ízetlenség tekintetében sokkal rosszabb". Az élelmezés miatti panaszok orvoslását – a nyugat-ukrajnai körülmények és élelmiszerhiány miatt – Kiss százados véleménye szerint csak magyar élelmező állomás kiküldésével lehetett volna megoldani.

A hazatérők fertőtlenítése a gyűjtőtáborban megfelelő berendezések és fehérnemű hiánya miatt gyakorlatilag lehetetlen volt, így a járványok tovább

19 Az ukrán hadügyi államtitkárság azonban nemcsak a politikai tartalmú iratok elkobzására adott parancsot, hanem az 500 koronán felül lévő pénz és értéktárgyak elvételére is. Tette ezt arra hivatkozva, hogy egyrészt a hazatérő magyarok nagy része a Vörös Hadseregben szolgált és értékeit Ukrajnában rabolta, másrészt, hogy a Magyarországon keresztül utazó ukránokat is kifosztják. A hadifoglyokat átvizsgáló bizottság tagjai: egy ukrán tiszt, a magyar kirendeltség egy tisztje és a hadifogoly-szállítmánnyal utazók közül két bizalmi. Az elkobzott értékekről a volt tulajdonosok ukrán és magyar nyelvű nyugtát kaptak. A tarnopoli városparancsnokság a szállítmányok továbbítását addig nem engedélyezte, amíg az átvizsgáltak névjegyzékét ott jóvá nem hagyták. Az átvizsgálást már az ukrán határon megkezdték és Lawocznéig többször megismételték úgy, hogy a hazatérő hadifoglyokat végül teljesen kifosztották. HL Hdf.gy. Stryj o/1919., Tarnopol 126/5-1919.

szedték áldozataikat. Ilyen körülmények közt a karantén szigorú betartására nem kerülhetett sor.

A hadifoglyok továbbszállítása Tarnopolból szintén nehézségekbe ütközött. Az ukrán vasutak ugyanis a vagon- és fűtőanyaghiány miatt óráról-órára jártak csupán, s így csak ad hoc üzemmel dolgoztak. A fenti nehézségek miatt csak akkor tudták volna a Tarnopol és Lawoczne közt közlekedő magyar hazatérő- és kórházvonatok útját biztosítani, ha azok a működésükhöz szükséges szenet magukkal hozzák. Ilyen körülmények közt Kiss százados az ukrán hatóságoktól olyan parancs kiadását kérte, amely szerint a naponta Chodorow felé induló vonathoz 4-5 kocsit kapcsoltathasson a hazatérők számára. Kérését teljesítették, de gyakorlati végrehajtását az alkalmanként rendelkezésre álló szén- és vagonkészlettől tették függővé. Az utazás bizonytalansága miatt sokan, akik nem akartak a gyűjtőtábor rossz körülményei közt várakozni, gyalog vágtak neki a magyar határ felé vezető útnak.[20]

A Tarnopolban működő magyar kirendeltség és fogadó állomás tisztjei a feladatokat a következőképpen osztották fel egymás közt: Kiss századosnak, mint a kirendeltség vezetőjének hatáskörébe tartoztak „az elvi ügyek, a bizottság munkájának irányítása, ellenőrzése, a súrlódások megszüntetése, jelentések a hadügyminisztériumnak, valamint a személyi ügyek". Munkájában egy írnok és egy küldönc segítette. Farkas századosnak és Irsa főhadnagynak, mint beosztott tiszteknek a feladata volt: „a hazatérők összegyűjtése, szociális felvilágosítása, elhelyezése, megétkeztetése, a panaszok meghallgatása, az esetleges segélyosztás, a szállítmányok kioktatása és továbbirányítása vasúton, az avisók, a beosztott 6 fő legénység személyi ügyei, valamint Kiss százados helyettesítése".[21]

A tarnopoli fogadó állomás felállítása után annak vezetője utasította Császy századost, hogy 1918. december 20-án utazzon Ukrajnába a Podwoloczyska–Ploskirow–Zmreinka vonalon is informálódjon arról, milyen lehetőség van magyar fogadó bizottságok működtetésére e három állomáson. Tarnopolban ugyanis azt az értesülést kapták, hogy a hazatérők Nagy-Ukrajnában való egyesítése az ottani rendezettebb elhelyezési és élelmezési viszonyok közt

20 Kiss századosnak a hadifogoly-hazaszállítás nyugat-ukrajnai helyzetére vonatkozó jelentései megtalálhatók: HL Polg.dem. HM 34.425/eln.kp.-1918.; HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 103/5., 105/2.; OL K. 73. 49. tétel, 727/pol.-1919.

Kiss százados véleménye szerint: „Az itt (Kelet-Galiciában – B. A.) uralkodó hadiállapot és az egész államháztartás szervezetlensége képezik fő okát annak, hogy hazatérőink számára kielégítő fűtött szállások, kórházak, gyűjtőtáborok be nem rendezhetők." Ezért 1919 február végén azt javasolta a magyar hadügyminisztérium 55. osztályának, hogy Tarnopolban magyar költségen és irányítás alatt megfelelő barakkokat állítsanak fel az átutazó magyar hadifoglyok elszállásolására. Különösen fontosnak tartotta a fertőző betegeknek a többiektől való elkülönítését, és jól működő fertőtlenítő berendezések kiszállítását. A hazatérők Tarnopolból történő továbbszállítása – szerinte – csak fűtőanyaggal, élelmiszerrel és megfelelő berendezésekkel ellátott, a Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne–Volóc útvonalon közlekedő magyar vonatokkal oldható meg kielégítően. Az említett állomásokon pedig magyar fogadó kirendeltségeket kell elhelyezni, hogy azok a vonatok minél gyorsabb továbbhaladását elősegítsék. E költséges intézmények kiépítését, berendezését és működtetését Kiss százados azért javasolta, mert „az ukrán kormány az egész hazatérő mozgalmat – minden egyéb hivatalos előzékenység dacára – mint kellemetlen és terhes feladatot tekinti, mely ukrán részről az orosz viszonyokat jellemző egykedvűséggel kezeltetik, a fennvázolt intézmények megszervezése, legjobb ismeretem szerint egyedüli módját képezik annak, hogy hadifoglyaink kálváriájuk végén határaikat avval a meggyőződéssel léphessék át, hogy a társadalom és az állam – a vesztett háború ellenére is – tettekben igyekeznek hálájukat leróni". OL K. 73. 49. tétel, 50226/13-1919.

21 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 105/2.

kedvezőbb, mint Podwoloczyska és Tarnopol környékén való összezsúfolása, miután ez utóbbi vidék teljesen kihasznált volt.[22]

Császy százados visszatérve ukrajnai küldetéséből jelentette, hogy a Nagy-Ukrajnából Kelet-Galicia felé tartó vasútvonal melletti állomásokat teljesen lefoglalták az onnan a lengyel front felé tartó hadiszállítmányok, ezért magyar gyűjtőtáborokat ott felállítani nem lehet. Szóba került viszont két tisztnek Zmerinkába való kiküldése, akiknek feladata lett volna, hogy az ott gyülekező hadifoglyokat az otthoni politikai változásokról tájékoztassák, és meggyőzzék őket azoknak a rémhíreknek az alaptalanságáról, miszerint a hazatérőket újra felfegyverzik és harcba vetik. A kiküldött tiszteknek ezenkívül figyelmeztetni kellett volna a Zmerinkán átvonulókat, hogy útjukat Tarnopol felé folytassák, mert a Csernovicon át Magyarországra vezető utat a románok lezárták és nem engedélyezik idegen hazatérőknek román területen való átutazását.[23]

A zmerinkai kirendeltség felállítására azonban nem került sor, mert a feladatra kijelölt Császy századost és Krasznay főhadnagyot az 1919. január 8-án Stanislawowba költözött ukrán hadügyi államtitkárság mellé összekötő tiszteknek osztották be. Mivel a hazaszállítás központja Kiss százados vezetésével továbbra is Tarnopolban maradt, Császy századosék feladata lett, hogy Stanislawowban közvetlen kapcsolatot tartsanak fenn az ott székelő hadügyi és vasútügyi államtitkársággal. Ugyancsak rájuk hárult az is, hogy az esetleg Stanislawowba érkező csekély számú hazatérő számára étkezést és továbbutazási lehetőséget biztosítsanak. A Stanislawowban működő összekötő tisztek természetesen a kelet-galiciai magyar hazatérés vezetőjének voltak alárendelve.[24]

Az Adleff Tivadar vezette stryji bizottság, amely a Tarnopolból induló hazatérő szállítmányoknak a határig való utazását biztosította, 1919 februárjában feloszlott.[25] A Stryjben működő bizottságot a tarnopoli kirendeltség állományából személyzethiány miatt azonnal nem tudták pótolni.[26] Csak miután 1919

22 Császy százados utazásairól a jelentés HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 8/2., 13/4. Császy százados ukrajnai utazása alatt felvette a kapcsolatot Benkő János századossal, aki az osztrák–magyar hadsereg Ukrajnából való visszavonulása után a hazatérők Kievben hátrahagyott táborának volt a vezetője. A Benkő százados vezetése alatt álló kievi intézmény, amely a volt osztrák–magyar hadsereg hátramaradt szerve volt – a bonyolult politikai viszonyokra való tekintettel – 1919. január 1-től mint vöröskeresztes misszió működött tovább. Feladata az Oroszországból Kievbe érkező volt monarchiabeli hadifoglyok élelmezése, segélyezése és továbbirányítása volt. Az ehhez szükséges összegekkel még az osztrák–magyar hadsereg ukrajnai meghatalmazott tábornoka látta el a missziót. A magyar Hadügyminisztérium 55. osztálya a kirendeltségeknek, mint vöröskeresztes intézménynek a megszervezését tudomásul vette, és egy 1919. január 15-én kelt rendeletében felszólította Benkő századost, hogy a Kievből útnak indított hadifoglyokról értesítse a Hadügyminisztérium tarnopoli kirendeltségét. HL Polg.dem. HM 1099/eln.55.–1919.

A Benkő százados vezette misszió azonban nem sokáig teljesíthette a Hadügyminisztérium rendeletét, mert a Vörös Hadsereg Kievhez való közeledése miatt – miután pénzkészletét átadta a Dán Vöröskereszt kievi megbízottjának – 1919. február 4-én visszavonult. OL K. 73. 49. tétel, 5155/13.-1919.

23 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 13/4. A románoknak a hazatérőkkel szembeni magatartásával kapcsolatban a későbbiekben is többször merült fel panasz, és csak 1920 októberében nemzetközi nyomásra sikerült csak elérni, hogy az orosz–román határt a hazatérő hadifoglyok számára megnyissák. OL K. 73. 40. tétel 51.088/13.-1919., K. 73. 42. tétel 21.861/1920. alapszám és 25.283/ikt.szám.; *Hadifogoly Újság*, II. évf. 20. sz., 1920. október 15., 7. o.

24 HL Hdf.gy. Tarnopol 117/1., 239/3-1919., II. sz. levelezőkönyv, 29/2.; OL K. 73. 49. tétel, 50.226/13.-1919.

25 A bizottság feloszlatásáról a tarnopoli kirendeltség iktatókönyvéből a 134. sorszám. és a 63/4. saját szám alatt 1919. február 11-i dátummal értesülhetünk. „A Stryj-i bizottság feloszlatása, egy tiszt odaküldendő – Adlefftől." A feloszlatás oka nem derül ki.

26 Kiss százados, mint a kelet-galiciai kirendeltség vezetője az összes ottani hadifogoly-intézmény munkáját irányította. Farkas százados és Irsa hadnagy a tarnopoli gyűjtőállomáson működött, ahol a nagy forgalom miatt mindkettőjükre szükség volt. Később harmadikként Stoller Adolf hadnagy csatlakozott hozzájuk (ikt.könyv, 156. 76/2.

márciusában új tisztek – Tibold László és Anesini Győző főhadnagyok[27] – érkeztek Tarnopolba, sikerült Chodorowban és Stryjben egy-egy új fogadó állomást felállítani. Mindkét állomás közvetlen előljárója a Hadügyminisztérium Tarnopoli Kirendeltségének vezetője volt.[28]

A chodorowi fogadó állomáson – ahová a szállítmányok Tarnopolból való elindulásuk után 24–48 órával érkeztek meg – Anesini főhadnagy feladata volt a foglyok részére az ukrán hadsereg élelmezési központjából étkezést biztosítani, a szállítmányok létszámát a Tarnopolban összeállított nemzetiségi csoportok szerint ellenőrizni, megállapítani, hogy hogy a csoportok együtt maradtak-e és, hogy útközben nem szálltak-e fel addig még gyalog menő hazatérők, végül a főhadnagy a szállítmány továbbindulásáról értesítette Stryjt.[29]

Stryjben Tibold főhadnagy fogadta a Chodorow által jelzett szállítmányokat. Sikerült kieszközölni a stryji kerületi parancsnokságnál, hogy a hazatérők itt is kapjanak élelmezést. A hazatérőket Tibold főhadnagy ismét nyilvántartásba vette, majd továbbirányította őket Lawoczne határállomás felé, amelynek értesítése szintén a feladatához tartozott. Ugyancsak ő tájékoztatta sürgönyben a magyar hatóságokat a szállítmány létszámáról és egészségügyi állapotáról.[30] Tibold főhadnagy azonban nem sokáig volt a stryji fogadó állomás parancsnoka. Betegségére hivatkozva 1919. március 30-án állomáshelyét elhagyta és Magyarországra utazott. Utóda Irsa hadnagy lett, akitől az állomás irányítását a tarnopoli kirendeltség vezetőjének 1919. április 24-én kelt utasítására Czervesz Béla főhadnagy vette át. Egy héttel később, 1919. április 30-án a tarnopoli iktatókönyv a stryji fogadó állomást, mint „Bányavölgyi-bizottságot" említi, új parancsnoka Bányavölgyi János százados neve után.[31] 1919 májusától a stryji fogadó állomás parancsnoka Bányavölgyi százados, beosztott tisztjei Czervesz főhadnagy és Irsa hadnagy voltak.

A Kelet-Galiciában dühöngő tífuszjárvány miatt Kiss százados egy 200 ágyas járványkórház tarnopolbeli felállítását javasolta a magyar kormánynak. A kórház feladata elsősorban természetesen a megbetegedett magyar hazatérők gyógykezelése lett volna. Ugyanis, mint Kiss százados 1919. március 26-án kelt jelentésében írta: „Az összes helybeli ukrán kórházak tífuszos és kiütéses betegekkel, valamint sebesültekkel vannak túlzsúfolva. A vöröskeresztes magyar kórházban jelenleg 60 beteg van, minden ágy foglalt... A betegeknek ily módon

1919. február 24.). Császy százados és Krasznay főhadnagy pedig Stanislawówban az államtitkárság mellett, mint összekötő tisztek szolgáltak.

27 Érkezésük pontos dátuma nem állapítható meg. Tibold főhadnagy neve 1919. március 3-i dátummal fordul elő először a tarnopoli kirendeltség iktatókönyvében. Anesini főhadnagy pedig már mint a chodorowi fogadó állomás parancsnoka szerepel az iratokban 1919. március 15-én.

28 Az alárendeltség ténye Anesini főhadnagynak egy Kiss századoshoz írt leveléből derül ki. Ebben egy beszerzési könyv kiutalását kéri, mivel olyat a chodorowi állomásparancsnokságtól nem kapott, mert mint írja: „én sem önálló viszonyban nem vagyok, sem pedig hozzájuk nem tartozom. Ezért azt a tanácsot adták, hogy kérjem meg a T. elvtársat (Kiss századost – B. A.), mint olyan hatóságot, melynél nyilván vagyok tartva, és állományba véve, hogy a magyar kirendeltség kérjen az ottani Intendaturától a kirendeltséghez tartozó magyar tisztek számára egy-egy ilyen Bezugsbuchot". HL Hdf.gy. Tarnopol 145/2., 239/3.

29 HL Hdf.gy. Tarnopol 131/4., 239/3.

30 HL Hdf.gy. Tarnopol 107/1., 239/3. II. sz. levelezőkönyv, 105/2.; OL K. 73. 49. tétel 50.226/13.-1919.

31 HL Hdf.gy. Tarnopol iktatókönyv, 234., 249., 253., 254., 262. ikt.sz., V. sz. levelezőkönyv, 104/1., 135/1. Czervesz főhadnagy Saric főhadnaggyal 1919. április 24-én érkezett Tarnopolba. Saric főhadnagyot a tarnopoli fogadó állomásra osztották be, ahonnan Kelet-Galicia lengyelek által történt elfoglalása után Dél-Magyarországra távozott. HL Hdfgy. Tarnopol iktatókönyv, 339., 239/a.

sokszor megrendítő kálváriát kell végig járniuk, egyik ukrán kórház a másikhoz küldi őket hiába, mert az ukránok saját betegeiket sem képesek ellátni és kezelni." Az ukrán kormány először azt javasolta, hogy a járványkórház a magyar határtól 23 km-re lévő Tuchlóba települjön, ahol két barakkot bocsátottak volna rendelkezésre. Kiss százados azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a járványkórházat Tarnopolban állítsák fel, „hogy legalább a legsúlyosabb járványos betegeket az egészségesek közül még az út elején kiválasszák." Végül az ukrán kormány elvben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar járványkórház Tarnopolban működjön. Kiss százados kérte a magyar kormányt, hogy a kórház működtetéséhez szükséges felszerelést és személyzetet, valamint fehérneműt küldjön ki, és ha kell, nemzetközi úton gyakoroljon nyomást az ukrán kormányra a hazatérők érdekében.[32]

A járványkórház kért felszerelése a személyzettel együtt a 19. számú magyar kórházvonattal 1919. április 19-én érkezett Stryjbe,[33] ahol várakoznia kellett, mert Tarnopolban még nem utalták ki a kórház számára a megfelelő helyiségeket. A kérdés elhúzódásában az ukrán hatóságoknak a kórházat kiküldő Magyar Tanácsköztársasággal szembeni bizalmatlansága nyilvánult meg. Végül csak úgy engedélyezték a kórház működését, ha a személyzet az ukrán viszonyoknak megfelelően dolgozik; azaz a parancsnok feltétlen előljárója az összes beosztottnak, utasításai parancsszámba mennek, a munkások részéről pedig mindennemű direktórium vagy munkástanács működtetése tilos.[34]

A kórházvonat 1919 májusában érkezett Tarnopolba, ahol az ukrán hadügyi államtitkárság és a magyar kirendeltség vezetője közt május 15-én megkötött szerződés értelmében megkezdte munkáját. A szerződés kimondta, hogy mivel a Kelet-Galicia és Magyarország közötti közvetlen összeköttetés – a Magyar Tanácsköztársaság ellen folyó csehszlovák és román hadműveletek miatt – megszakadt, annak helyreállításáig, vagy ameddig a magyar kormány másként nem intézkedik, a 19. számú kórházvonatot teljes személyzetével és leltárával a beteg hazatérők szállításának céljaira az ukrán hadügyi államtitkárságnak át kell adni. A szerződés értelmében a vonat megmaradt a magyar állam tulajdonában, de a Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne vonalon közlekedő szerelvény férőhelyeinek felét az ukrán kormány igénybe veheti sebesült katonái számára. A többi helyet azonban kötelesek fenntartani a beteg és rokkant hazatérőknek a határállomásra való szállítására.[35] A kórházvonat csak Lawocznéig szállíthatta a hazatérőket, mert a csehszlovák kormány a csapatai által megszállt területeken a hazatérést beszüntette. Azokat, akik mégis megkísérelték az átutazást az addig igénybe vett felső-magyarországi vasútvonalakon – hivatkozva a Magyar Vörös Hadsereg által a cseh hadifoglyokkal szemben elkövetett állítólagos kegyetlenkedéseire – internálták.[36]

32 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 103/5.; OL K. 73. 49. tétel, 50.226/13.-1919.

33 A Hadügyi Népbiztosság jelentése szerint a 200 ágyas, teljesen felszerelt kórházat 2 orvossal, 6 ápolóval és a megfelelő személyzettel szállító 19. sz. kórházvonat 1919. április 15-én indult el Budapestről Tarnopolba. A kórházvonat a felszerelésen kívül a kórház számára még 1 havi élelmet és 500 ezer korona készpénzt, a tarnopoli fogadó bizottság részére pedig további 180 ezer koronát vitt. OL K. 73. 49. tétel, 50.034/13., 50.078/13.-1919.

34 HL Hdf.gy. Tarnopol 148/3., 239/3.

35 Uo. 159/1.

36 A bécsi magyar hadifogolyügyi megbízott jelentése a csehszlovák kormánynak a magyar hadifoglyok cseh megszállt területen való hazatérésével kapcsolatban. OL K. 73. 45. tétel, 50.262/13.-1919. Czervesz Béla jelentése a

A Tarnopolban felállított járványkórházat összevonták a már ott működő 40 ágyas magyar vöröskeresztes kórházzal és a tarnopoli pályaudvaron állomásozó 9. sz. magyar vöröskeresztes segélyvonattal, amely ott mint „üdítőállomás" funkcionált. A Kelet-Galiciában működő magyar egészségügyi intézmények személyzeti kérdésben a tarnopoli magyar hazaszállítás vezetőjének, s rajta keresztül a Hadügyi Népbiztosság 55. osztályának voltak alárendelve, szervezetileg pedig az Egészségügyi Népbiztosság alá tartoztak.[37]

1919 tavaszán fordulat állt be a lengyel–ukrán fronton.[38] A lengyel csapatok – átvéve a kezdeményezést – megkezdték a kelet-galiciai területek elfoglalását.

Kiss százados 1919 májusában megszemlélte az alárendeltségébe tartozó fogadó állomásokat. Szemleútja után 1919. május 20-án kiadott parancsában felhívta tisztjei figyelmét, hogy a hazatérők érdekében továbbra is tartsák fenn a jó viszonyt az ukrán hatóságokkal, illetve a más nemzetek képviselőivel. Ismételten figyelmeztette őket, hogy az ukrán élelmezési állomásokon csak a magyar honos hazatérőknek kiadott élelmiszeradagokat nyugtázzák, s hogy minden bizottság vezessen „Előjegyzést", amelyből a felvételezett élelem fajtája, minősége és a felvételezés dátuma pontosan megállapítható legyen a két állam közt később történő elszámolás idején. Végezetül az ukrán részről egyre romló hadihelyzetre való tekintettel utasította tisztjeit, hogy amennyiben a magyar hazatérés számára legrövidebb utat jelentő Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne vasútvonal Chodorow és Stryj közti szakaszát az ukránok feladják, a stryji bizottság Nadwornára vagy Delatynba, a chodorowi fogadó állomás pedig Czortkowba vagy Buczaczba vonuljon vissza.[39]

A kiadott parancsot azonban a fogadó állomások már nem teljesíthették. Az előrenyomuló lengyel csapatok 1919. május 20-án elfoglalták Stryjt és az ott tartózkodó, Bányavölgyi százados vezette bizottságot a Lengyelországban érvényben lévő rendeletek értelmében a magyar hazatérés Varsóban működő vezetőjének alárendeltségébe utalták.[40]

Anesini főhadnagy Chodorowból, ahol helyzete a közelgő lengyel hadsereg miatt tarthatatlanná vált, 1919. május 21-én Stanislawowba utazott Császy századoshoz. Chorthowban maradnia véleménye szerint értelmetlen lett volna, „mivel egyrészt a Kolomea–Delatyn vasútvonal a románok kezébe került, másrészt a lengyel hadsereg előrenyomulása Kelet-Galicia határáig várható", ezért úgy döntött, hogy Stanislawowban várja be a fejleményeket.[41]

Hosszas harcok után a lengyel csapatok 1919 júliusában elfoglalták Tarnopolt. Az ottani hazatérő-intézmények pedig, mivel „a lengyel hatóságok felfogása szerint a magyar hadifogoly missziók az ukrán kormány által voltak csak elismerve",

lawocznei határátkelő-hely lezárásáról: OL K. 73. 49. tétel, 50.578/13.-1919. Domán Arthur jelentése hazatéréséről: OL K. 73. 18. tétel, 50.306.

37 HL Hdf.gy. Tarnopol 159/3-1919.

38 1919 márciusának végén a kelet-ukrán haderő a Vörös Hadsereg elől nyugat felé, Ploskirowon túlra vonult vissza, és maga az ukrán kormány is Kaminiec-Podolskba menekült. Ezzel Nyugat-Ukrajna elvesztette lengyelek elleni harcának legfőbb támogatóját, ráadásul a Vörös Hadsereg megközelítette határait, így kétfrontos küzdelmekre kellett felkészülnie.

39 HL Hdf.gy. Tarnopol 159/5-1919.

40 HL Hdf.gy. Varsói Hazaszállítás Vezetőség (a továbbiakban: VHV) 224. sz.

41 HL Hdf.gy. Tarnopol 186/2-1919. 1919. július 15-én kelt jegyzőkönyv.

csak akkor folytathatták tevékenységüket, ha a lengyel kormány által elismert varsói „Magyar Hazatérés Vezetőség" alárendeltségébe kerülnek.[42]

A lengyel feltételeket a Hadügyi Népbiztosság 132.267/55-1919. sz. rendelete értelmében teljesítették. A Magyar Hadügyminisztérium Kelet-Galiciai Szállításvezetősége, mint önálló szervezet ezzel megszűnt, s átszervezés után, mint a varsói Magyar Hazatérés vezetőjének egyik fogadó állomása működött tovább. 1918 decemberétől 1919 júliusáig tartó működésük alatt a kelet-galiciai magyar fogadó állomások 40 920 különböző nemzetiségű hadifoglyot segítettek tovább hazája felé.[43]

Magyar hadifogolyfogadó állomások működése Lengyelországban. A lengyelországi magyar hadifogoly-intézmények megszervezése és működésének első szakasza 1918 december–1919 augusztus

A Hadügyminisztérium krakkói megbízottja, Köller alezredes 1918. december 14-én értesült a Hadügyminisztériumtól, hogy a volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg Ukrajnában állomásozó magyar nemzetiségű csapatai Kelet-Galícián át, a Brody–Zbaraz–Podwoloczyska–Tarnopol útvonalon lesznek hazaszállítva.[44] Ennek alapján a kirendeltség feladata az orosz fogságból Lengyelországon át hazatérő volt hadifoglyok szállításának irányítása lett. Ez pedig – Köller alezredes véleménye szerint – a kirendeltség ügykörének új, szabatos meghatározását tette szükségessé. 1918. december 22-én ezért javaslatot terjesztett fel a Hadügyminisztériumnak a hazairányító bizottságok átszervezéséről. Ebben megállapította, hogy: „a hazatérő vezetőség befolyása csakis a lengyel kormány területére – a volt Orosz-Lengyelországra azonban csak közvetett, tehát időt rabló úton – terjed ki, a hazatérő vezetőség azonban a Lapy–Miedzyrzecze–Kowel–Lemberg–Zagorz vonaltól keletre fekvő, tehát a németek, ukránok és románok által megszállott területekre befolyást nem gyakorolhat, miután innen oda semmiféle összeköttetés nem létezik. Ennélfogva a magyar érdekek hatásos képviselete az említett területeken csakis a varsói lengyel, valamint az ukrán kormányokhoz és esetleg Bukovinába kiküldött külön-külön megbízottak feladata volna."

Emiatt Köller alezredes szükségesnek tartotta, hogy a Lengyelországon át hazatérő magyar hadifoglyok súrlódás nélküli hazaszállítása érdekében a magyar központi szállításvezetőségtől egy, a szállítási kérdésekben jártas tisztet küldjenek ki a lengyel hadsereg vezérkari főnöke mellé beosztott vasúti ügyek főnökéhez, ahol mint a magyar hadügyminisztérium meghatalmazott és összekötő tisztje működne a lengyel fővárosban. Ezenkívül javasolta három, a varsói meghatalmazott irányítása alá tartozó, hazatérőket gyűjtő állomás felállítását, amelyek feladata:

42 Uo.

43 *Kirchner Sándor:* Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tgy. 2081. 32. o.. Egy fennmaradt jelentés szerint 1919. január 1. és április 15. között 25 380 hazatérő haladt át Tarnopolon. Mivel a fogadó bizottság csak 1919. március 15-től különböztette meg nemzetiség szerint is az ott ellátmányban részesítetteket, az állomáson áthaladt magyarok számát hozzávetőlegesen 18–19 ezerre becsülték. OL K. 73. 49. tétel, 50.002/hdf.-1919.

44 *Philadelphy Jenő:* i.m.; HL Polg.dem. Hüm. 30.886/eln.kp.-1918.

1. Minden egyes hazatérő magyar hadifoglyot igazolvánnyal ellátni.
2. A hazatérőket nyilvántartani és a gyűjtőtáborokba irányítani.
3. Ha a gyűjtőtáborban annyi hazatérő gyűlt össze, hogy azokból egy zárt szállítmány összeállítható, jelenteni a Varsóban állomásozó magyar meghatalmazottnak, aki az emberek Rozwadow–Tarnow–Orló útvonalon való elszállításáról intézkedik.

Köller alezredes a következő gyűjtőállomások felállítását tartotta szükségesnek:

I. Kowel (gyűjtőtábora: Chelm)
II. Miedzyrzecze – a Brest Litowsk–Ivangorod vasútvonalon Brest–Litowsktól 60 km-re nyugatra – (gyűjtőtábora: Lukow)
III. Lapy – a Grodno–Varsó vasútvonalon Varsótól 150 km-re északkelétre – (gyűjtőtábora: Lapy)

Választása azért esett ezekre a helyekre, mert a lengyel hadügyminisztérium e helyeken már felállította hasonló jellegű táborait.

Jelentése végén Köller alezredes kérte, hogy amennyiben javaslatait jóváhagyják, a krakkói Hazatérés Vezetőséget – mivel az munkáját befejezte – oszlassák fel, őt magát, valamint Németh őrnagyot, aki december 7-én csatlakozott a bizottsághoz, rendeljék haza, Tus László és Philadephy Jenő főhadnagyokat pedig osszák be valamelyik felállítandó gyűjtőállomásra. Végül, hogy a krakkói Generalkommandóval se szakadjon meg az összeköttetés, azt javasolta, hogy Matsvánszky József százados, aki szintén december 7. óta tartozott a bizottsághoz, és az ottani helyzetet jól ismerte, mint összekötő tiszt maradjon Krakkóban.[45]

Hogy Köller alezredes javaslatát, hogyan fogadták a Hadügyminisztériumban, pontosan nem tudjuk, de 1919. január 12-én Bécsen keresztül Varsóba érkezett Fritz Pál százados az 1918 december 27-én kelt 755.187/1.a.-1918. sz. hadügyminiszteri rendelettel létrehozott Varsói Magyar Szállítás Vezetőség parancsnoka.[46] Fritz századost a lengyel vezérkar III. osztályához osztották be. Ehhez az osztályhoz volt beosztva a vasúti ügyek főnöke és a központi szállításvezetőség. Ezenkívül összeköttetésbe lépett a vezérkar V. (leszerelési) osztályával, valamint az ennek alárendelt Állami Fogoly Hivatallal. Ez utóbbi hatáskörébe tartoztak a lengyel területen működő gyűjtőállomások, és a hadtápparancsnokság útján a hazatérő hadifoglyok élelmezése is.

Fritz százados haladéktalanul hozzáfogott a magyar gyűjtőállomások felállításához. 1919. január 12. és 19. közt kezdték meg működésüket a következő gyűjtőállomások:

Chelm – parancsnok Brandl Róbert százados, beosztott tiszt Philadelphy Jenő főhadnagy. A gyűjtőállomás, amelynek felállítását eredetileg Kowelban tervezték,

45 HL Hdf.gy. Krakkó 60/1918., 66/1918.

46 Maga a rendelet elveszett, de mivel a szállításvezetőség szervezete, ügyköre csaknem azonos a Köller alezredes által javasoltakkal, feltételezhető, hogy az általa 1918 decemberében írt 60. és 66. számú jelentések hatására hozták létre a Magyar Hadügyminisztérium Szállításvezetőségét Varsóban. Magyar részről már 1918 novemberében szerettek volna egy katonai meghatalmazottat delegálni a lengyel fővárosba, akinek a feladata főleg a lengyel területen lévő nagy mennyiségű magyar hadianyag értékesítése és a magyar csapatok hazairányítása lett volna. HL Polg.dem. 31.924/eln.kp.-1918.

azért nem volt ott elhelyezhető, mert a város egy részét még a német csapatok tartották megszállva és ezért a vonatközlekedés Chelm és Kowel közt szünetelt.

Lukow – parancsnok Tus László főhadnagy, beosztott tiszt Weisz Dezső hadnagy. A lengyel vezérkar javaslatára itt helyezték el a gyűjtőállomást, mert Miedzyreczének egyelőre nem volt jelentősége: Brest-Litowskot is német csapatok tartották megszállva, vasúti közlekedés Brest-Litowsk és Miedzyrecze közt sem volt, így hazatérőknek Miedzyreczére való érkezésére a közeljövőben nem számíthattak.

Lapy – parancsnok Weinberger Jenő hadnagy, beosztott Auslander Mór hadnagy. Bár a gyűjtőállomás az eredetileg is tervezett helyen kezdte meg működését, nagyobb forgalomra itt sem volt kilátás, mert „a Pétervár–Wilno vasútvonalat a bolseviki csapatok veszélyeztették", így az ottani közlekedés is bizonytalan volt.[47]

Fritz százados 1919. január 18-án kelt 21. sz. utasításában szabályozta a felállított gyűjtőállomások elhelyezését, tevékenységét. Ebben leszögezte, hogy: „a magyar gyűjtőállomások a lengyel gyűjtőállomásokkal egy helyen vannak elhelyezve, amelyek a lengyel hadtápparancsnokságoknak vannak alárendelve. Ha a lengyel gyűjtőállomás helyet változtat – ami a hadműveletek előrehaladtával várható – a magyar hadifogoly gyűjtőállomás további parancs bevárása nélkül vele megy."

A magyar gyűjtőállomások feladatát, tevékenységét, alárendeltségét a határozvány így szabályozta:

„Tevékenység:

I. A visszatérők összegyűjtése, nyilvántartásba vétele (nyilvántartási napló[48]), és elhelyezése a lengyel gyűjtőtáborokban, amíg elszállításuk lehetséges. Gondoskodni kell a betegek kórházba szállításáról. A hazatérőket figyelmeztetni kell a fertőtlenítés szükségességére. A fertőtlenítést a lengyel gyűjtőállomás végzi.

II. A visszatértek kioktatása a következő alapelvek szerint: A visszatérőket az új rendről értesíteni kell és felhívni a figyelmüket hazafias kötelezettségeikre. Különösen hangsúlyozandó a rend, a fegyelem és a tiszti tekintély fenntartásának szükségessége...

III. Minden hazatérő a hadifogoly gyűjtőállomástól egy igazolványt kap, amely a nyilvántartási napló (megfelelő) folyószámával és a (kiállító) gyűjtőállomás hosszú- és körbélyegzőjével látandó el.[49] A hazatérőket figyelmeztetni kell, hogy ezen igazolványokat jól őrizzék meg.

IV. Ugyanis a hazatérők a hadifogoly gyűjtőállomásokon és a vasúti utazás alatt a lengyel hadtáppontokon – az illetékes lengyel parancsnoksággal kötött

47 HL Hdf.gy. VHV. 1-2. sz. heti jelentés.

48 A nyilvántartási napló – más néven fogadónapló – a következő adatokat tartalmazta: a fogadó állomásra való beérkezés sorszáma, ideje, a hazatérő neve, anyanyelve, illetőségi helye, csapatteste, életkora, az elutazás időpontja, célja, hol esett fogságba, fogságát mely hadifogolytáborokban töltötte.

49 A magyar és lengyel nyelvű utazási igazolvány tartalmazta az utazó hadifogoly nevét, illetőségi helyét, csapattestét, életkorát és úticélját. Azok a gyűjtőállomások és hadtáppontok, ahol az igazolvány tulajdonosa átutazott és élelmezésben részesült, az igazolvány hátlapján pecsétjükkel érvényesítették azt.

egyezmény[50] alapjában – ingyenes étkezésben részesülnek. Az ellátás költségeit és a menetdíjat a vasúti igazolványok alapján hitelezik. Aki ezt elveszti – fizet.

V. Amint 10 főnél nagyobb szállítmány gyűlik össze, Lapy és Lukow gyűjtőállomások a varsói vasútvonal-parancsnokságnak, Chelm pedig az ottani katonai vasúti parancsnokságnak, továbbirányítás céljából jelentse be. (...)

Minden szállítmányhoz a legénységgel egyetértésben egy inteligensebb embert kell parancsnokul kijelölni, akiknek a hazatérők az utazás tartama alatt engedelmeskedni tartoznak. A hazaszállítás iránya Rozwadow–Tarnow–Orló. E szerint a hazatérők – ha a helyzet nem változik – Kassán és Miskolcon át érik el Budapestet. A visszatérőket figyelmeztetni kell, hogy hazánk egy részét idegen csapatok szállták meg (demarkációs vonalak) és, hogy különösen a cseh-szlovák területen át, amely Orlótól Miskolcig terjed – magyar voltukkal ne tüntessenek. Saját jólfelfogott érdekükben fegyelmezetten és csendesen viselkedjenek.

VI. A hazatérőket (az Oroszországban – B. A.) tapasztalt viszonyokról, a bolsevizmusról tapintatosan ki kell kérdezni. Ügyelni kell, hogy bolseviki röpiratokat ne hozzanak magukkal! A gyanús elemeket a lengyel parancsnoksággal egyetértőleg vissza kell tartani. A fegyelmezetlenkedőket a lengyel katonai parancsnokságnak kell átadni.

VII. A magyar gyűjtőállomások tisztjei a legjobb egyetértésben működjenek a lengyelekkel, különösen a hadtáp-, pályaudvar- és állomásparancsnokságokkal.

VIII. Különösen méltányos esetben 10–20 márka rendkívüli segélyt adhat ki a gyűjtőállomás. Ez az igazolványba bejegyzendő, s a segélyezettől nyugta veendő. A segélyezésre és a folyó kiadásokra minden állomásnak 2000 korona előleget adok ki (a varsói magyar szállítás vezetője – B. A.).

Alárendeltség

A hadifogoly gyűjtőállomások a Magyar Hadügyminisztérium varsói szállítás vezetőjének vannak alárendelve. A feloszlatást is ő fogja elrendelni.

Jelentéstétel

a) táviratilag jelenteni kell minden továbbított zárt szállítmány útbaindítását,
b) minden hétfőn táviratilag, hogy az elmúlt héten összesen hány visszatérő indult el az állomásról,
c) minden kedden írásban, hogy
   I. az elmúlt hétfőtől hány visszatérő érkezett a gyűjtőállomásra és ezek közül mikor és mennyi lett továbbítva, mennyi maradt ott;
   II. milyen volt az elhelyezés és élelmezés;
   III. előfordultak-e különleges események, van-e az állomásnak javaslata a visszatérők ellátását és segélyezését illetőleg;

50 Magyarország varsói követének egy 1921-ben kelt jelentése a lengyel területen átszállított magyar hadifoglyok élelmezési és szállítási költségeiről a következőket mondja: Ezen költségek fedezése tekintetében Fritz százados a (lengyel – B. A.) hadifogoly hatóságokkal megállapodott, amelynek értelmében ezen költségeket a lengyel kormány utólagos megtérítés mellett hitelezte. OL K. 73. 42. tétel, 50.538/13.–1919. alapszám, 99.130/1921. iktatószám.

IV. különös megfigyelések, különösen a bolsevikokra és a német hadseregre vonatkozóan."[51]

Az utasítás végén Fritz százados figyelmeztette beosztottjait, hogy a rendelkezés a hadifogoly gyűjtőállomások hatáskörét és teendőit csak alapvetően határozza meg, és minden gyűjtőállomásnak a helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodnia.

A Magyar Hadügyminisztérium varsói szállításvezetője nem szabályozta viszonyát a Krakkóban működő – és magát a magyar hadügyminiszter teljhatalmú megbízottjának mondó – Matsvánszky századossal, aki a Lengyelországra még 1919 elején is jellemző zilált közigazgatási és összeköttetési viszonyok miatt önállóan tevékenykedett.[52]

A varsói magyar szállításvezető hatásköréről, alárendeltségéről nem maradt fenn konkrét utasítás. Működéséről, feladatairól a munkája során keletkezett iratokból közvetett úton nyerhetünk képet.

A varsói magyar szállításvezető közvetlenül a Hadügyminisztérium 55. osztályának volt alárendelve. Feladata egyrészt a magyar hazatérés ügyének a lengyel vezérkarnál és az Állami Hadifogoly Hivatalnál való képviselete, másrészt az alárendelt hadifogoly gyűjtőállomások (később fogadóállomások) munkájának irányítása, összefogása és ellenőrzése volt. A szállításvezető döntött a volt hadifoglyok hazatérését és a hadifogolyfogadó-állomások működtetését érintő elvi ügyekben, az alá beosztott tisztek és polgári alkalmazottak személyi ügyeiben, irányította a propagandát, ő kezelte és osztotta szét az egyes bizottságok közt a lengyelországi magyar fogadóállomások működéséhez szükséges, Budapestről kiutalt összegeket[53] és hagyta jóvá az elszámolásokat.

Minden hét szerdáján jelentést tett a Hadügyminisztérium 55. osztályának, amelyet részben a fogadóállomások hét elején beérkezett jelentései alapján állított össze. A Hadügyminisztériumnak küldött heti jelentések tartalmazták a beosztott állomány személyi ügyeit, a fogadóállomások egyenkénti és összesített teljesítményjelentéseit,[54] azt, hogy mely irányból, mely állomásokra érkezik a legtöbb visszatérő Oroszországból, valamint a pénztárállapot. Minden hónap elején összesített kimutatásokat közölt az állomások előző havi teljesítményéről és grafikonok[55] ábrázolta a lengyelországi magyar fogadóállomásokon áthaladt hazatérők számát. Ezenkívül heti jelentéseiben rendszeresen beszámolt a lengyel csapatok helyzetéről a különböző frontokon, a lengyel belső helyzetről, valamint a hivatalos körök és a lengyel közvélemény Magyarországhoz való viszonyáról.

51 A gyűjtőállomások működésére vonatkozó határozványok. HL Hdf. gy. a koweli fogadó bizottság iratai (a továbbiakban: Kowel) 22/1919.

52 Mint a Hadügyminisztérium egy 1919. február 14-i leiratából kiderült, Matsvánszky százados azon állítása, hogy ő a magyar hadügyminiszter teljhatalmú megbízottja, valótlan, mert ilyen megbízólevelet nem kapott. A miniszteri leirat megállapította, hogy nevezett Köller alezredes helyére, mint a krakkói magyar hadifogoly fogadó állomás vezetője lett kinevezve, és mint ilyen, a Hadügyminisztérium 55. osztálya alárendeltségébe tartozik. HL Polg. dem. 3586/eln.kp.–1919.

53 A varsói magyar követ 50. jegyzetszám alatt idézett jelentése a lengyelországi magyar fogadó szervek költségeiről ezt mondja: „ezek fedezésére vonatkozólag az illetékes lengyel hatóságokkal semmiféle egyezmény nem köttetett, mivel azok költségeit a magyar Hadügyminisztérium mindenkor maga viselt és folyósította is". OL K. 73. 42. tétel, 50.538/1919. alapszám, 99.310/1921. iktatószám.

54 A teljesítményjelentésben megadták az állomásra érkezett, az onnan továbbutazott, illetve az éppen ott tartózkodó emberek számát és nemzetiségét.

55 A grafikonon való ábrázolást csak 1920 tavaszától kérték.

A lukowi és a lapy-i fogadóállomásokat csekély forgalmuk miatt 1919. február 9-én feloszlatták. Személyzetük – Weinberger hadnagy kivételével – hazatért Magyarországra. A két feloszlatott állomás felől érkező hadifoglyokat a lengyel hadtápparancsnokság a Baraki na Powazkah néven ismert nagy varsói gyűjtőtáborba irányította, ahol egy német–osztrák kirendeltség is működött. 1919. február 10-től Weinberger hadnagy, mint az újonnan felállított varsói fogadóállomás parancsnoka látta el igazolványokkal és felvilágosításokkal a hazatérőket, majd fertőtlenítés és étkeztetés után egyenként, vagy kisebb szállítmányokba csoportosítva indította útnak őket Rozwazdowon keresztül Orló felé.[56]

1919 februárjában a németek kiürítették Kowelt és Brest-Litowskot. Brandl Róbert százados – a varsói szállításvezető utasítása értelmében – a lengyel hadtápponttal együtt Chelmből Kowelba települt, hogy az eredetileg oda tervezett gyűjtőállomás munkáját beindítsa és a volt Keleti Hadsereg képviseletében még ott működő Kohn hadnagytól[57] a visszatérő osztrák–magyar hadifoglyok gondozását átvegye. A koweli gyűjtőállomás 1919. március 1-jén kezdte meg munkáját. A chelmi gyűjtőállomást azonban továbbra is fenntartották a Varsóból odavezényelt Weinberger hadnagy parancsnoksága alatt, mert a visszatérők, félve attól, hogy a Kowel̈től nyugatra lévő dorohuski vesztegzár állomáson visszatartják őket, a koweli fogadó állomást igyekeztek elkerülni. Általában jellemző volt, hogy a hazatérők szerették volna elkerülni a gyűjtőállomásokat, mert az a hír terjedt el köztük, hogy ott újra felfegyverzik és a lengyelekkel együtt a csehek ellen vezénylik őket.[58]

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a lengyel kormány bizalmatlanná vált a hazatérő magyar hadifoglyok és az őket fogadó kirendeltségek iránt. A magyarországi illetékességű hadifoglyok továbbítását ezért beszüntették. A beérkezett hazatérőket a varsói hadifogolytáborban gyűjtötték össze,[59] sőt 1919. április 1-jén a koweli gyűjtőállomást is vissza kellett vonni Chelmbe. Ennek egyik oka a kis forgalom volt, de ebben – Fritz százados megfigyelése szerint – az is közrejátszott, „mintha a lengyel hadvezetőség nem venné szívesen, hogy idegen gyűjtőállomás működik a front közelében".[60] Különösen nem vette szívesen ha ez a gyűjtőállomás a Magyar Tanácsköztársaság gyűjtőállomása, és az arcvonal a lengyel csapatok és a szovjet Vörös Hadsereg között húzódik, amelynek kötelékében internacionalista magyar alakulatok is harcolnak. A chelmi gyűjtőállomás parancsnoka ismét Brandl százados lett. Weinberger hadnagy pedig

56 HL Hdf.gy. VHV. 4-5. sz. heti jelentés.

57 A volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg parancsnoksága visszavonulása előtt dr. Kohn cs. és kir. hadnagy vezetésével egy hazatérőket gyűjtő állomást állított fel Kowelben. Az állomás a volt osztrák–magyar hadsereg hazatérő katonáit gyűjtötte össze és továbbította Chem felé. A gyűjtőállomásnak a Keleti Hadseregparancsnokság 1918. november 28-án kelt Op. Qm. 16.190. sz. parancsa szerint az Armee Oberosthoz tartozó német csapatok Kowelből való kivonulása után, de legkésőbb 1918. december 31-el meg kellett volna szüntetni működését. Tekintettel azonban arra, hogy a volt hadifoglyok tömeges hazatérését csak későbbre várták, Kohn hadnagy tevékenységét a kijelölt határidőn túl is folytatta. Miután a lengyelek bevonultak Kowelbe, Kohn hadnagyot kiutasították, aki gyűjtőállomását és pénztárát átadta a lengyel kormány által is elismert varsói magyar hazatérés vezetőjének. HL Hdf. gy. VHV. 7. sz. heti jelentés, Krakkó 60/1918.

58 HL Hdf.gy. VHV. 7. sz. heti jelentés.

59 Fritz százados javasolta a lengyel hatóságoknak, hogy a határzár miatt Krakkóban, Novo-Sandecben és más helyeken visszatartott magyarokat a varsói gyűjtőtáborban összpontosítsák, „hogy a helyzet tisztázásáig megbízható tisztek felügyelete alatt álljanak". Ez a felügyelet egyben védelmet jelentett a lengyel hatóságok esetleges túlkapásaitól, és többé-kevésbé rendszeres étkezést biztosított a hazatérők számára a tovább indulásig. HL Hdf. gy. VHV. 120/1919.

60 HL Hdf.gy. VHV. 120/1919. és 12. sz. heti jelentés. OL K. 73. 18. tétel, 50.228. sz.

a varsói táborban 1919. február 14. óta dolgozó Utczás Károly főhadnagy[61] mellé lett beosztva.

Fritz százados a Hadügyi Népbiztosság 55. osztályán keresztül a Külügyi Népbiztossághoz fordult, hogy járjon közben a lengyel kormánynál: a magyar hazatérők április 22-ig tartó visszatartása ne ismétlődjön meg. Egyben kérte a Külügyi Népbiztosságot, hogy interveniáljon a csehszlovák kormánynál is, ne akadályozzák a hazatérők átutazását csehszlovák területen.[62]

Áprilisban folytatódott a lengyel hadsereg előrenyomulása Szovjet-Oroszország és Kelet-Galicia felé. A szovjet fronton a lengyelek a Wilno–Lida–Baranowicze vonalat elérve Minszk felé nyomultak előre, míg Kelet-Galiciában a harcok Lemberg környékén folytak. 1919. április 27-én a német hadsereg kiürítette Kownó (Kaunas) városát, amelyet átadtak a lengyeleknek.

Mivel a visszatérés a Kowel–Chelm útvonalon a harcok miatt teljesen megszűnt, a varsói magyar hazatérés vezetője[63] a chelmi fogadóállomást 1919. április 22-én feloszlatta.[64] Az állomás parancsnoka, Brandl Róbert százados bevonult Budapestre.

A sikeres előrenyomulással egy időben átszervezték a lengyel hadvezetést is. A vezérkar a hadsereg főparancsnokság keretébe került és a hadifogolyügyeket teljesen átadta az Állami Hadifogoly Hivatalnak.[65] Az átszervezés lényegében csak formálisan érintette a magyar hazatérés vezetőségét, mert ugyan a vezérkar helyett a hadsereg-főparancsnokság IV/a osztályához osztották be, de az tulajdonképpen megegyezett a vezérkar volt III. osztályával (tábori vasúti ügyek főnöke).[66]

Az egységes lengyel állam kialakulása, a Varsó és Krakkó közötti összeköttetés helyreállítása lehetővé tette, hogy a Matsvánszky százados által vezetett önálló magyar hadifogoly-fogadó bizottságot a varsói magyar hazatérés vezetőségének alárendeltségébe vonják.[67]

A krakkói fogadóállomás feladatkörét Fritz százados az 1919. május 14-én kiadott 159. sz. szolgálati rendeletével szabályozta. Az utasítás lényegében megegyezett a januári 21. sz. határozvánnyal, amelyben a korábban felállított gyűjtőállomások feladatát határozták meg.[68] Az átszervezett krakkói magyar fogadóállomás 1919. május 18-án kezdte meg munkáját Utczás Károly parancsnoksága alatt,[69] aki az eltávozott Matsvánszky százados helyett került a kirendeltség élére.[70] Krakkó szerepe a magyar hazatérésben jelentősen megnövekedett, amikor a lengyel Állami Hadifogoly Hivatal, tekintettel az Észak-Magyarországon beállott

61 Utczás Károly főhadnagy a Hadügyminisztérium 47.551/55.–1919. sz. rendelete értelmében 1919. február 19-én jelentkezett szolgálatra Varsóban, és ettől az időponttól 1919. május 15-ig a varsói gyűjtőállomáson (Baraki na Powazkah) teljesített szolgálatot, majd a krakkói fogadóállomás vezetője lett.

62 HL Hdf.gy. VHV. 17. sz. heti jelentés 1919. április 30–május 6.

63 A pecsétek tanúsága szerint ezt a címet viselte Fritz százados 1919. április 16. után. A kirendeltség elnevezésének megváltozásáról szóló parancsot és a változás okait nem ismerjük.

64 HL Hdf.gy. VHV. 19. sz. heti jelentés, 1919. május 16–22.

65 Pastwowi Uzrad dla Spraw Jenchow.

66 HL Hdf.gy. VHV. 17–18. sz. heti jelentés, 1919. április 30–május 17.

67 Az erről szóló, 1919. május 3-án kelt 112.351/55.–1919. számú hadügyi népbiztosi rendelet nem maradt fenn, csak az iratokban hivatkoznak rá. HL Hdf.gy. Krakkó 208/1919.

68 A 159. sz. határozvány szövege megtalálható: HL Hdf.gy. Krakkó 249/1919.

69 HL Hdf.gy. Krakkó 208/1919.

70 Matsvánszky százados a lengyel hadsereg kötelékébe szándékozott belépni. HL Hdf.gy. VHV. 494/1919.

hadi viszonyokra, úgy rendelkezett, hogy a magyar hazatérőket ne az addigi Tarnow–Orló–Kassa–Miskolc–Budapest útvonalon, hanem Krakkó–Oswiecim–Bohun irányában, Ausztrián át továbbítsák.[71]

Miután egy újabb átszervezés következtében a lengyel hadsereg főparancsnoksága a visszatérő hadifoglyok ügyeivel már nem foglalkozott, a magyar hazatérés vezetőjét a hadsereg főparancsnokság IV/a. osztályától az Állami Hadifogoly Hivatalhoz osztották be.[72]

A Kelet-Galiciában sikeresen folyó lengyel offenzíva eredményeként a Hadifogoly Hivatal Lembergben egy újabb expoziturát létesített.[73] 1919. május 20-án a lengyel csapatok elfoglalták Stryjt, s az ottani, Bányavölgyi százados vezette magyar hadifogolyfogadó-bizottságot előbb Przemyślbe, majd Lembergbe helyezték.[74] Ennek egyik oka az volt, hogy a kelet-galiciai hazatéréskor addig használt Stryj–Lawoczne–Volóc vasútvonal a hadműveletek – illetve a Felvidék északkeleti részének cseh és román részről történt megszállása – miatt a magyar hazatérők továbbítására alkalmatlanná vált.[75] Ezért a Kelet-Galicia felől történő hazatérés útvonala Lemberg Przemysl–Krakkó–Bogumin–Lundenburg–Bécs lett. A stryji bizottság Lembergbe költöztetésének másik oka az a szigorú lengyel elv volt, hogy idegen államoknak csak ott lehetett fogadó intézménye, ahol az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontja vagy biztosa működött.[76]

A lengyel hadsereg főparancsnoksága 14340/IV. Nacz. Dow. sz. utasításában úgy rendelkezett, hogy Lengyelország területén – így az újonnan elfoglalt kelet-galiciai részeken is – csak olyan magyar fogadóintézmények működhetnek, amelyek a varsói magyar hazatérés vezetőjének vannak alárendelve. E parancs és a Hadügy Népbiztosság 132.267/55.–1919. sz. rendelete értelmében a Stryjből Lembergbe visszavont magyar fogadóállomás Fritz százados parancsnoksága alá került.[77]

Fritz százados, hogy a kelet-galiciai fogadóintézmények helyzetét tisztázza, 1919. június 14-én Lembergbe utazott. Ott a lengyel keleti hadseregcsoport parancsnokságán megtudta, hogy katonai szempontokból egyelőre csak Lembergben engedélyezik egy fogadóállomás működését, ezért a stryji és a chodorowi kirendeltségeket feloszlatták. A Lembergben folytatott tárgyalások eredményeként a lengyel parancsnokság akkreditálta a Bányavölgyi századosból és Czervesz főhadnagyból álló bizottságot, amely az Állami Hadifogoly Hivatal lembergi kirendeltsége mellett megkezdhette működését. A fogadóállomás ügykörét a Lengyelországban már addig is tevékenykedő fogadóállomásokéhoz hasonlóan határozták meg. Fritz százados a lengyel keleti hadseregcsoport parancsnokságától

71 HL Hdf.gy. VHV. 20. sz. heti jelentés, 1919. május 21–27.

72 HL Hdf.gy. VHV. 22. sz. heti jelentés, 1919. június 4–10.

73 HL Hdf.gy. VHV. 20. sz. heti jelentés, 1919. május 21–27.

74 HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.; a lembergi fogadó állomás jelentése a helyzetről: HL Hdf.gy. VHV. 224. sz.; OL K. 73. 49. tétel, 50/578/13.–1919.

75 Fritz százados a lengyel előrenyomulás után beutazta a lengyelek által elfoglalt kelet-galiciai részeket, sőt átment a cseh–román felügyelet alatt álló munkácsi területre is. Ott a volóci állomásfőnök arról tájékoztatta, hogy az ottani fogadóállomást a csehek 1919. május 12-én feloszlatták és az ott szolgáló tiszteket magukkal vitték Munkácsra. HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.

76 HL Hdf.gy. VHV. 40. sz. heti jelentés.

77 HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.

ígéretet kapott arra, hogy ha beveszik a még ukrán kézen lévő Tarnopolt, a magyar fogadóintézmények működését ott is engedélyezni fogják.

1919 júliusában a lengyel csapatok elfoglalták Tarnopolt. Kiss százados, a tarnopoli magyar fogadóintézmények parancsnoka – miután a lembergi fogadóbizottság átiratából értesült arról, hogy a Hadügyi Népbiztosság 132.267/55–1919. sz. rendelete értelmében az összes kelet-galiciai magyar kirendeltség a varsói magyar hazatérés vezetőjének a parancsnoksága alá került – kapcsolatfelvétel céljából Varsóba utazott.[78] A lengyel fővárosban Fritz századossal együtt tárgyalásokat folytatott a tarnopoli magyar járványkórház, a 19. sz. kórházvonat és a 9. sz. segélyvonat további sorsáról. A lengyelek galíciai parancsnokságának ugyanis az volt a véleménye, hogy a kórházat és az egészségügyi vonatokat a magyar tanácskormány az ukránok megsegítésére küldte ki, s ezért ezek hadizsákmánynak tekinthetők.[79] A tárgyalásokon Fritz százados mint az összes kelet-galiciai fogadóintézmények parancsnoka, Kiss százados pedig mint az ő tarnopoli megbízottja szerepelt. Erre azért volt szükség, hogy kidomborítsák: a kommunista kormány idején kiküldött kórház a Fritz századost korábban kiküldő Hadügyminisztériumot szolgálja, a mint ilyen, a lengyel kormány által hivatalosan elismert Fritz százados parancsnoksága alá tartozik. Az Állami Hadifogoly Hivatal képviselőjével folytatott tárgyalások eredményeként 1919. július 26-án megállapodás jött létre. Ennek értelmében a magyar állam – tulajdonjogának fenntartása mellett – a kórházat és az egészségügyi vonatokat kölcsönadta a lengyel államnak. A működtetésükkel járó költségek a kölcsönvevőt terhelték. A kiszolgáló személyzet magyar parancsnokság alatt maradt, de köteles volt a lengyel kormányt lojalitásáról biztosítani. A lengyel fél fenntartotta a maga számára azt a jogot, hogy a személyzet tagjai közül a számára nem kívánatosakat eltávolítsa.[80]

Fritz százados a szerződés megkötése után mégis azt javasolta a Hadügyi Népbiztosságnak, hogy a kórházat és az egészségügyi vonatokat rendeljék haza. Ennek indoklásaként a következőket jelentette: „mivel ezen intézmények személyzete a kommunista eszmék szellemében szeretne dolgozni, ami Lengyelországban nem lehetséges, mert a lengyelek ezt semmi szín alatt nem tűrnék meg, és a személyzet magatartásában fogják az első okot megtalálni, hogy a kórházat és a vonatokat, mint bolsevista tulajdont birtokukba vegyék".[81] Fritz százados jelentését figyelembe véve 1919 október elején a Népegészségügyi Minisztérium 21.669 sz. rendeletével megszüntette a Lengyelországban tevékenykedő magyar egészségügyi intézmények működését. A vonatok 1919. október 10-én elhagyták Lengyelország területét. A járványkórház anyagát az Állami Hadifogoly Hivatal kapta meg azzal a feltétellel, hogy a Magyarország és Lengyelország közötti elszámoláskor az átvett egészségügyi anyag értéke Magyarország részén aktívumként fog szerepelni.[82]

A varsói tárgyalások befejezése után Kiss százados visszatért Tarnopolba, ahol a feloszlatott chodorowi és stanislawówi állomásokról oda bevonult Anesini

78 HL Hdf.gy., Tarnopol 239/1919.
79 HL Hdf.gy. VHV. 405/1919.
80 HL Hdf.gy. VHV. 218/1919.
81 HL Hdf.gy. VHV. 28. sz. heti jelentés, 1919. július 29–augusztus 4.
82 HL Hdf.gy. VHV. 33., 35., 38., 39., 42., 47. sz. heti jelentés.

főhadnaggyal és Császy századossal kiegészült bizottság, mint a varsói magyar hazatérés vezetőség tarnopoli kirendeltsége, 1919. július 25-én megkezdte tevékenységét.[83] Kiss Vilmos állomásparancsnok hatáskörébe tartozott a fogadóállomást érintő fontosabb elvi ügyekben való eljárás, a személyzet illetmény-, fegyelmi stb. ügyeinek intézése, valamint az összeköttetés fenntartása az illetékes lengyel szervekkel, illetve a varsói magyar hazatérés vezetőjével. A tulajdonképpeni fogadótiszti tevékenységet Császy százados és Anesini főhadnagy végezték: fogadták, ellenőrizték és továbbították a beérkezett hadifoglyokat; kiállították számukra a szükséges igazolványokat, nyíltparancsokat; vezették a hazatérőkről szóló statisztikákat; gondoskodtak az élelmezésről és az élelmiszereknek az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontjáról való felvételezéshez szükséges bónok kiállításáról. Ők tartották az összeköttetést a pályaudvar-parancsnoksággal. Farkas százados a fogadóállomás irattáráért, a fogalmazványok elkészítéséért volt felelős. Ő kezelte a pénztárt és irányította a lakásügyeket.[84]

A magyar hadifogolyfogadó intézmények átszervezése és helyzetük megszilárdulása Lengyelországban 1919 augusztus–1920 május

A Magyar Tanácsköztársaság leverése elégedettséggel töltötte el a lengyel hivatalos köröket. A magyar intézményekkel szembeni bizalmatlanság kezdett feloldódni. Továbbra is célozgattak ugyan a tarnopoli magyar egészségügyi intézmények átadására, de most már nem a „vörös veszély", hanem az Ukrajnából behurcolt tífuszjárvány miatt.

Az új magyar kormányok, annak ellenére, hogy Kelet-Galíciának lengyel részről történt elfoglalása után a hazatérés ugrásszerűen növekedett, takarékossági okokból a fogadóállomások létszámának csökkentését rendelték el. Augusztus végén a Hadügyminisztérium 238.241/55–1919. sz. rendeletével Bányavölgyi százados, a lembergi fogadóállomás vezetője kapott bevonulási parancsot. Az állomás vezetését Czervesz Béla főhadnagy vette át. A tarnopoli fogadó-intézmények állományából több olyan személyt – köztük Anesini főhadnagyot – rendeltek haza, akik „nagyon is beleélték magukat a kommunizmus eszméibe".[85] Ezzel a gesztussal a lengyel vezetés további jóindulatát is igyekeztek elnyerni. Anesini főhadnagy helyett azonban a Kelet-Galícia felől történő mozgás növekedése esetén felállítandó újabb fogadóállomások személyzetéhez pótlást igényeltek.

További takarékossági intézkedés volt, hogy a lengyelországi fogadó-intézményekhez vezényelt tisztek részére 1918-ban megállapított napi 150 koronás pótdíjat napi 24 koronára csökkentették. Az érintettek nevében Fritz százados tiltakozott élesen az 1919. október 2-án kelt rendelet ellen. Rámutatott, hogy Lengyelországban a napi megélhetés a legnagyobb takarékosság mellett – átszámítva – mintegy 104 koronába kerül, míg az ő századosi fizetéséből, a

83 HL Hdf.gy. VHV. 27. sz. heti jelentés, 1919. július 22–29.

84 HL Hdf.gy. Tarnopol szám nélküli/1919. augusztus 2.

85 HL Hdf.gy. VHV. 272/1919., 32. sz. heti jelentés, 1919. augusztus 28–szeptember 3.

pótdíjjal együtt is csak 97 korona esik egy napra. Utalt az egyre növekvő lengyelországi árakra és arra, hogy az osztrák fogadótisztek 100, a csehek 200 korona körüli pótdíjat kapnak. 1919. november 22-én kelt tiltakozásában végül megjegyezte, nem csodálkozik azon, hogy Kiss százados[86] után Farkas és Császy századosok sem akarnak további szolgálatot vállalni az átszervezendő lengyelországi fogadóhálózatban.[87]

1919. október 21-én Fritz százados részletes jelentést tett a magyar hazatérés helyzetéről, amely a szovjet–lengyel harcok ellenére is folytatódott. Jelentésében megállapította, hogy lengyel részről ismét állandó a bizalmatlanság mindennel szemben, ami magyar. A visszatérőket a lengyel parancsnokok nem, vagy csak kényük-kedvük szerint engedik át a frontvonalon, így a hazatérő foglyok a tűzvonalak közt vándorolva, állandó életveszélynek kitéve keresik azt a helyet, ahol lengyel területre léphetnek. Fritz százados szerint a lengyelek bizalmatlanságának oka az volt, hogy szeptember végén Pinszktől keletre állítólag a Vörös Hadsereg kötelékében harcoló nagyobb létszámú magyar alakulatok álltak szemben a lengyel csapatokkal, s ezért a lengyelek minden magyar hazatérőben kommunistát látnak.

Fritz százados jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a visszatérőkkel nemcsak jól és előzékenyen kell bánni, hanem anyagi támogatásban is részesíteni kell őket. Érthetőnek tartotta a lerongyolódott, kimerült magyar hazatérők elégedetlenségét, akik látták, hogy a magyar fogadóállomásokon az igazolványokon és az oktatáson kívül semmit sem kapnak, míg az osztrákok és a jugoszlávok ruházattal és szeretetadományokkal (dohány, cigaretta) is ellátják embereiket. Megjegyezte, már többször rámutatott arra, hogy az ország rossz gazdasági helyzete ellenére is gyors és hathatós segítséget kell nyújtani, mert különben maguk lesznek az okai annak, ha a kommunista agitáció meghallgatásra talál a hazatérők körében.[88]

Talán e jelentésnek volt köszönhető, hogy a Hadügyminisztérium 239.867/55.a.–1919. sz. rendeletével 300 öltözék polgári ruhát küldött a volt hadifoglyok számára Varsóba, és a még szükséges fehérnemű, cipő és dohány dolgában további intézkedéseket ígért.[89]

A meglevő fogadóállomások – Varsó, Krakkó, Lemberg és Tarnopol – munkáját elemezve kifejtette, hogy a legcélszerűbb volna, ha az állomások közvetlenül a front mögött működnének, mert ezáltal a hazatérők a lengyel katonai hatóságok részéről tapasztalt sok kellemetlenkedéstől, atrocitástól (kifosztás, kínos vallatás, munkára való visszatartás) volnánk megóvva. A fogadóállomások előrehelyezéséről folyó tárgyalások azonban csak lassan haladtak, mert a lengyel hadsereg főparancsnokság a szűkebb hadműveleti területen nem engedélyezte magyar intézmények működését. Ráadásul egy korábbi rendelet értelmében idegen fogadótisztek csak ott voltak elhelyezhetők, ahol az Állami Hadifogoly Hivatal már felállította gyűjtő, illetve hadtáppontjait. A lengyel intézkedés célja egyrészt az volt, hogy mivel a fogadó állomások a hazatérők élelmezésére szolgáló

86 Kiss százados a HM 238.612/55.–1919. sz. parancsára a tarnopoli fogadóállomás parancsnokságát 1919. szeptember 19-én átadta Farkas századosnak. HL Hdf.gy. VHV. 35. sz. heti jelentés, 1919. szeptember 17–23.

87 HL Hdf.gy. VHV. 405/1919.

88 HL Hdf.gy. VHV. 3., 4., 32., 34., 38., 39. sz. heti jelentések.

89 OL K. 73. 42. tétel, 51.076/1919., 680/1920.

élelmiszereket a hadtáppontokról vételezték fel, ne kerüljenek messze azoktól, másrészt pedig az ukránbarátnak tartott idegen kirendeltségeket állandóan szemmel akarták tartani.

Fritz százados a magyar fogadóintézményekről a következő tervet nyújtotta be a Magyar Hadügyminisztériumnak és az illetékes lengyel szerveknek: A tarnopoli és a lembergi fogadóállomások feloszlatása után, az arcvonal mögött, a főbb vasútvonalak mentén – Rownóban, Pinszkban és Minszkben, valamint a Pétervárról Wilnón át Varsóba tartó vasútvonalon fekvő Dwinskben – állítsanak fel magyar fogadóállomásokat egy-egy tiszt vezetésével. A tervek szerint Rownóba Plank százados,[90] Pinszkbe Farkas százados, Minszkbe Czervesz főhadnagy és Dwinskbe Császy százados került volna. Fritz százados tervbe vette még egy fogadóállomás felállítását a Kiev felől érkező vasútvonal mentén fekvő Podwoloczyskában, abban az esetben, ha a lengyelek bizalmatlansága az ukrán–magyar viszony kérdésében csökkenne. A tervezet szerint a varsói barakktáborban működő fogadóállomás változatlanul folytatná tevékenységét, vagyis az észak felől jövő, egyenként érkező volt hadifoglyok összegyűjtését és továbbítását. A krakkói állomás tevékenységét sem szándékozott megváltoztatni, vagyis továbbra is feladata maradt a keletről igazolvány nélkül érkező hazatérők nyilvántartásba vétele, illetve, mint a cseh határ közelében lévő utolsó magyar fogadóállomásnak, az ott átutazó magyar szállítmányok ellenőrzése.[91]

1919. október 28-án az illetékes lengyel hatóságokkal (hadsereg-főparancsnokság, Hadifogoly Hivatal) a fogadóállomások átcsoportosítására vonatkozó tárgyalások végül eredményre vezettek. Minden további nélkül engedélyezték a rownói, a pinszki és a minszki kirendeltség felállítását. A megállapodás értelmében a dwinski fogadóállomás – az ott folyó harcok miatt – egyelőre a Dwinsktől 40 km-re délnyugatra lévő Nowo–Swieciany-ban kerül ideiglenesen felállításra, és majd a harcok elültével – szintén ott települt lengyel hadtáppontokkal együtt – fog Dwinskbe előremenni. Idegen fogadó-kirendeltségek felállítását Podwoloczyskában még nem engedték ugyan meg, de a Hadifogoly Hivatal ígéretet tett, hogy az Ukrajnából, Podwoloczyska felől Lengyelországba érkező magyarokat a lehető leggyorsabban a krakkói kilépő állomásra fogja továbbítani.[92]

Fritz százados azonnal hozzálátott a fogadóintézmények átcsoportosításához. 1919. október 1-jével a lenbergi, november 1-jével a tarnopoli fogadóállomást oszlatta fel. 1919. november 1-jén Plank Modeszt százados vezetésével Rownóban, november 6-án Czervesz Béla főhadnagy parancsnoksága alatt Minszkbe kezdte meg működését két új fogadóállomás.[93] Miután Farkas és Császy századosok a további szolgálat alóli felmentésüket kérték, a pinszki és a nowo-swiecany-i fogadótiszt helye egyelőre betöltetlen maradt.

A minszki jelentés szerint az ottani tábor megfelelt. A barakkok fűthetőek voltak, a fertőtlenítő és a kórház rendesen működött. Az élelmezés azonban gyenge, hús nélküli volt és érződött az egész Lengyelországra jellemző liszthiány. A hazatérők a minszki állomásra Bobrjuszk és Boriszov felől érkeztek. A fogadóállomáson

90 Plank Modeszt százados 1919. október 16-án érkezett Varsóba.

91 HL Hdf.gy. VHV. 3., 4., 31., 34., 38., 39. sz. heti jelentések.

92 HL Hdf.gy. VHV. 40. sz. heti jelentés, 1919. október 22–28.

93 HL Hdf.gy. VHV. 41–42. sz. heti jelentés, 1919. október 29–november 11.

fertőtlenítés és oltás után nyilvántartásba kerültek, majd élelmet kaptak. Czervesz főhadnagynak sikerült elérnie, hogy a lengyel hatóságok egy 25 fős őrséget bocsássanak a fogadóállomás rendelkezésére, így az útrakész hazatérőknek nem kellett várniuk az előző szállítmányt kísérő őrség Minszkbe való visszatérésére, hanem az őrség tartalékban lévő tagjai kíséretében a Baranovicz–Brest-Litowsk vonalon rögtön Varsóba utazhattak. Ha a szállítmány 46 főnél kevesebb emberből állt, személyvonaton, ha többen voltak, tehervonaton tették meg az utat.[94]

A rownói állomáson – Plank százados jelentése szerint – az élelmezés is, és a hazatérők elhelyezése is gyenge volt. Ráadásul csak legalább 40 főből álló szállítmányokat indíthatott útnak tehervonaton. Aki hamarabb vagy személyvonaton akart utazni, annak magának kellett az utazás költségeit viselnie. A rownói fogadóállomás nem tudott megfelelő mennyiségű élelmet adni az útra, ezért a transzportoknak az Állami Hadifogoly Hivatal minden élelmező állomásnál meg kellett szakítaniuk utazásukat. Plank százados a magyar hazatérését vezetőjét kérte a hazatérők érdekében való közbenjárásra, mondván: „egy hónapig is eltarthat míg 40 hazatérő összegyűlik Rownóban, és a silány élelmezés, valamint a téli hidegben a tehervagonban való hosszú utazás nagyon kimeríti az amúgy is gyenge embereket". Fritz százados interveniálására az Állami Hadifogoly Hivatal – bár az élelmezés javítását és a barakkok fűtését a krónikus élelmiszer- és fűtőanyaghiány miatt nem tudta biztosítani – elrendelte, hogy a visszatérőket ne gyűjtsék össze Rownóban, hanem fertőtlenítés és oltás után, beérkezésük sorrendjében továbbítsák őket személyvonaton Dubnón és Lembergen át Krakkóba.[95]

1919. november 22-én Fritz százados, mint a lengyelországi magyar hazatérés vezetője, az 1919 februárja óta a Lengyelországban történt változások következtében, de főleg a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság bukása után a magyarországi viszonyokban beállott jelentős politikai és társadalmi fordulat miatt a magyar fogadóállomások számára új szolgálati utasítást adott ki,[96] amely így szólt:

„I. Általános irányelvek

A fogadóállomások a Lengyelországon át hazatérő hadifogságban volt magyar katonákat teljes tárgyilagossággal, pártatlansággal, minden tendenciától mentesen fogadják, és kizárólag azt a szigorúan humánus feladatot teljesítsék, amely sokat szenvedett hadifoglyainknak minden tekintetben való segítségében és azok utazásának minden megengedhető eszközzel való megsegítésben áll.

Lengyelországban a visszatérő hadifoglyok ellátását és szállítását az Állami Hadifogoly Hivatal – Panstwowy Uzrad do Spraw powortu Jenchow, Uchodzow, Robotnikow (J. U. R.) – hadtáppontjai útján intézi.

A J. U. R. hadtáppontjaira beosztott magyar fogadótisztek feladatai a következők:

94 HL Hdf.gy. minszki fogadóállomás iratai (a továbbiakban: Minszk) 110/1919., VHV. 459/1919., 42. sz. heti jelentés, 1919. november 5–11.

95 HL Hdf.gy. VHV. 42. sz. heti jelentés, 1919. november 5–11.

96 HL Hdf.gy. VHV. 418/1919.

a) a visszatérő magyar hadifoglyok fogadása, nyilvántartásba vétele, kioktatása és szükséges segélyezése, valamint esetleges konkrét panaszaik felvétele;

b) közbenjárni és utánanézni, hogy a visszatérők a hadtáppontokon lehetőleg jó ellátásban és bánásmódban részesüljenek;

c) gondoskodni arról, hogy a visszatérők az előírott egészségügyi rendszabályok (fertőtlenítés, fürdés, oltás) után lehetőleg gyorsan és kényelmesen továbbíttassanak;

d) a hazatérők érdekében a legjobb egyetértést kell fenntartani a J. U. R. közegeivel, a lengyel polgári és katonai hatóságokkal;

e) megakadályozni azt, hogy nemkívánatos elemek (mint p. o. idegen kommunista agitátorok és illetéktelen egyének, mint p. o. hadifogságban volt oroszok) utazzanak visszajövőként hazánkba ...ezért a hazatérők személyazonosságának megállapítására mindent kövessenek el. A hadifoglyok állampolgárságának megállapításakor az illető kikérdezendő, hogy honnan származik, milyen nagyobb város van szülőhelye közelében, és mindenki által ismeretes földrajzi adatok követelése, az ezred kiegészítési helyének, a katonai kerület vagy hadtestparancsnokság székhelyének megkérdezése, az ezred elhelyezése támpontot fognak adni, hogy az illető magyar-e vagy nem. Továbbá minden katonának tudnia kell, hogy hova vonult be, milyen állomáson nyert kiképzést, milyen harcokban vett részt, milyen vonalon ment a harctérre. Ezen, természetesen négyszemközt történő vallomásoknál a gyanúsakat bővebben ki kell kérdezni, és ha illetőségük tekintetében gyanú merül fel, alaposan megvizsgálni, esetleg átvételüket megtagadni, illetőleg biztos kíséretükről gondoskodni, amíg a csendőrségnek vagy a katonai hatóságoknak át nem adhatók. Az ilyen eseteket azonnal jelenteni kell.

A fogadóállomás elsősorban saját honfitársainknak szentelje tevékenységét, s csak amennyiben ennek a feladatnak elhanyagolása nélkül teheti, gondoskodjék idegen hazatérőkről.

A hadtápponton esetleg működő más fogadótisztekkel legjobb egyetértésben kell működni."

II. Visszatérők kioktatása

Az utasításnak ebben a pontjában Fritz százados felhívta a fogadótisztek figyelmét, hogy a hazatérők a fogadóállomásokon kapják hosszú idő után az első hivatalos tájékoztatást a magyar belpolitikai helyzetről, az ország gazdasági állapotáról, a területek elvesztéséről. Ezért fontosnak tartotta, hogy a volt hadifoglyok közeli hazatérésük feletti örömét kihasználva, nyerjék meg bizalmukat és beszédeikben mutassanak rá, hogy a jelenlegi rendszer az, amelyik kivezetheti az országot abból a súlyos helyzetből, amelyet az előző kormányok politikája okozott.[97]

97 A VHV. irattárában fennmaradt az a beszéd, amelyet a bécsi Ostbahnhofon működő magyar átvonuló állomás parancsnoka, Buchberger György százados írt, s amelyet a Hadügyminisztérium 18.015/eln. 55.a.-1919. sz. rendelete értelmében minden külföldön működő fogadóbizottság részére megküldtek, hogy ez alapján, egységesen tájékoztassák a visszatérőket a magyarországi viszonyokról.

Beszédében Buchberger százados Károlyit vádolja a Monarchia hadseregének „szétzüllesztésével", hogy „lehetetlen politikával" alkalmat adott Magyarország nagy részének megszállására, s végül azzal, hogy „életét és vagyonát mentse", átadta hatalmát a kommunistáknak, akik szép szavakkal és ígéretekkel elbolondították a népet, megszüntetvén a magántulajdont és a vallásoktatást, áthágtak minden emberi és isteni kapcsolatot. Részletesen leírja a

A fogadóállomásokon tájékoztatták a visszatérőket az otthoni leszerelés módjairól, a leszerelési illetményekről. Egyben figyelmeztették őket, hogy a szállítmányokból ne széledjenek el, mert különben ingyenes élelmezésük és szállításuk nem biztosítható.

A fogadó tisztek kötelessége volt megakadályozni, „hogy felelőtlen elemek veszélyes propagandát fejtsenek ki a hazatérők közt. A hazatérők között esetleg bolsevista eszmékkel fertőzött egyének kipuhatolandók és a szállítmány vezetőjének zárt borítékban átadott névjegyzékek útján közlendők a leszerelő tábor parancsnokságával. A névjegyzék másolata a hazatérés vezetőségének beküldendő az illetők további adatainak bejelentésével.[98]

A fogadó állomások tisztjei teljesítsék felvilágosító hivatásukat a fenti alapelvek nyomán . . . tartsák szem előtt, hogy ezen kötelességük felületes, esetleg hanyag teljesítése helyrehozhatatlan károkat okozhat a hadifoglyok felfogásában az állameszmére nézve. A hazatérők a káros téveszmék befogadása ellen kisebb ellenálló képességgel rendelkeznek, ha az idejekorán alkalmazott felvilágosító akció hiányoznék.

III. Igazolvány, nyilvántartás

A fogadó állomás minden egyes visszatérő volt hadifoglyot, valamint az azzal esetleg együtt utazó hites feleségét és saját gyermekét, magyar–lengyel nyelvű igazolvánnyal látja el.

A visszatérők figyelmeztetendők, hogy az igazolványt jól őrizzék meg, mert enélkül díjtalan továbbításuk és ellátásuk Lengyelországban nem történhetik, az igazolványt csak az első magyarországi fogadó állomáson vagy a leszerelő táborban szabad leadni.

munkásság és a parasztság kommün alatti nyomorát, szembeállítva a kommunista vezetők dőzsölésével. Beszámol a „hazafiak" ellen hozott „terrorintézkedésekről". Végül a kommunista kormányt teszi felelősség azért, hogy román és cseh csapatok szállták meg az országot, s mindent elhurcoltak. Buchberger beszédében azt bizonygatja, hogy Magyarországon – a külföldi sajtó állításaival szemben – nincs zsidóüldözés, csupán a kommunistákat vonják felelősségre. Mivel azonban a kommunisták főleg zsidók, ezért tűnik ez külföldön zsidóüldözésnek. Végül a beszéd felszólítja a hazatérőket, hogy a kormány vezetése alatt küzdjenek a rend és az ezeréves Magyarország helyreállításáért. HL Hdf. gy. VHV. 504/1919.

98 Valóban nagy súlyt fektettek rá, hogy a volt vöröskatonákat, kommunistákat, hazaküldött agitátorokat már az utazás elején kiemeljék. A hazatérőktől információkat és részletes személyleírást kértek a Moszkvában működő Magyar Paraszt és Munkás Tanács tagjairól és más kint működő magyar szervekről és személyekről. HL Hdf. gy. VHV. 775., 807. sz.

A személyleírásokat minden fogadó állomás – különösen a krakkói, később az oswiecimi kilépő állomás – megkapta. Számtalan esetben a bajtársak feljelentése, vagy csak egyszerűen gyanú alapján került valaki a listára. Gyanús hazatérők felbukkanása esetén a fogadó állomás táviratban közölte a hazatérés varsói vezetőjével és a oswiecimi kilépőállomással az illető nevét, igazolványa számát és a gyanú okát. A kilépőállomás a gyanúsítottak adatait továbbította a bécsi katonai kirendeltségnek, a bruck-királyhidai belépőállomásnak, vagy egyenesen a leszerelő tábornak. Így e személyeket útjuk minden állomásán egész a leszerelő táborig – ahol leszerelés utáni sorsukról döntöttek – fokozott figyelemmel kísérték. HL Hdf. gy. Lemberg 106/1920.; VHV 499., 1218., 1624.; krakkó-Osweicim 512-513., 662., 673., 806., 874., 961., 1135., 1261., 1406., 1459., 1570., 1592., 1594.

Hogy a csupán bosszúból való feljelentéseknek elejét vegyék, a Honvédelmi Minisztérium 392/eln. 36.-1920. sz. rendelete utasította a fogadótiszteket, hogy „amennyiben valamely hazatérő ellen volt bajtársa terhelő vallomást tesz, amely a feljelentett ellen eljárást von maga után," ne mulasszák el a vádló nevén kívül annak csapattestét, rendfokozatát és leszerelés utáni címét megállapítani és a jelentésbe felvenni. HL Hdf. gy. Oswiecim 958.

Czervesz Béla a minszki állomás parancsnoka a magyar hazatérők ellenőrzésén kívül részt vett a lengyelek által Minszkben felállított igazoló bizottság munkájában is, amelynek feladata „az összes oroszországból hazatérők (nemzetiségre való tekintet nélkül, civil, hadifogoly vagy más egyéb) kihallgatása, hogy a netán köztük lévő kommunista agitátorok, nehogy az ország belsejébe jussanak, és ott zavargásokat idézzenek elő. Azonkívül a nevezetesebb és idegen nemzetiségű kommunisták holléte felől érdeklődni." HL Hdf. gy. Minszk 166.; Tarnopol 110/1.–1920. január 28.

A fogadó állomásokon az igazolvány adataival megegyező fogadó-naplót kell vezetni, amelynek másolata minden hétfőn a varsói vezetőséghez küldendő be, ahonnan a Hadügyminisztérium 55/a. osztályához fog továbbíttatni. A fogadó-napló kivonatának célja, hogy a hazatérő személyi adatainak birtokába juttassa a Hadügyminisztériumot.

A fogadó-napló száma az igazolvány számát is képezi.

Az igazolványokat a fogadó tiszt állandóan zár alatt tartsa, nehogy visszaélés történjék.

Jelentéstétel, statisztikai eseménynapló

a) *Távirati hetijelentés:* Minden hétfőn a varsói vezetőséghez táviratilag a következők jelentendők:
1. az elmúlt héten visszatértek mennyisége (férfi, asszony, gyerek)
2. a visszatérőkből mennyi maradt a fogadó állomáson
3. hány visszatérő van a fogadó állomáson vagy a hozzátartozó helyőrségben kórházi ápolás alatt
4. pénztárállag
5. különös események

b) *Írásbeli jelentések*
1. Minden hétfőn helyzetjelentés a fogadó-napló másolatával. A helyzetjelentésbe minden a visszatérésre fontos körülmény felveendő. Így pl. az ellátás minősége, esetleges nehézségek. haláleseteket (a hivatalos halotti bizonylat mellékletével), a visszatérők jelentései, panaszai (kirablási esetek konkrét adatokkal) stb.
2. Minden hónap első hétfőjén az előző hónap teljesítménynaplója és statisztikája[99], a visszatért tisztek névjegyzékével mellékelendő.
3. Eseménynapló: a Hadügyminisztérium 238.740/55.a.– 1919. sz. rendelete értelmében a fogadó állomáson eseménynaplót kell vezetni, amelyből annak idején az egész állomás működése kivehető legyen.
4. 50 főnél nagyobb szállítmányok előjelentése: Az ily szállírmányok a varsói vezetőségnek külön távirattal, a pontos létszám és a további adatok közlése mellett, esetről esetre jelentendők.

IV. Pénzellátmány, elszámolás

A fogadó állomások a varsói vezetőség által a kiadások fedezésére havonta elszámolandó előlegekkel láttatnak el. Ebből az előlegből atisztek illetményei, az esetleg felvett küldöncök díjazása, a segélyezés és az irodai és egyéb szükségletek fedezendők.

Az előleg elszámolása következő tételenként, külön történjék:

a)A tisztek illetményei

b)Pótdíjak

c)Küldöncök illetményei

d) Kézi bevásárlások

99 A Hadügyminisztérium 238.797/55.a.–1919. sz. rendelete értelmében a statisztika tartalmazta a hazatért tisztek és katonák számát, arányát, a hazatérők nemzetiségi összetételét és az utánuk felmerült élelmezési és egyéb költségeket, HL Hdf.gy. VHV. 418.

e) Segélyek

Az elszámolás mellékleteivel együtt minden hó elsején terjesztendő be a varsói vezetőséghez.

A szükséges pénzösszeg (előleg) vagy a J. U. R. pénztára útján, vagy futárral fog az állomásra megküldetni. A varsói Baraki na Powazkach fogdó állomás illetményeit közvetlenül a vezetőségtől kapja.

V. Fegyelmi ügyek

A fogadó állomások parancsnokai a hazatérők felett a századparancsnokot megillető fenyítő hatalmat gyakorolnak.

A kiszabott büntetések végrehajtására a hadtáppont lengyel katonai parancsnokát kell felkérni.

VI. Idegen valuta beváltása

A Hadügyminisztérium 422.439/55.a.–1919. sz. rendelete értelmében a fogadó állomások tisztjeinek szigorúan tilos a visszatérők idegen valutáinak beváltása.[100]

VIII. Magyar honos polgári egyénekkel (volt internáltakkal stb.) való eljárás

A III. fejezetben említett igazolványt ilyen egyének részére kiállítani nem szabad.

A fogadó állomás tisztje lássa el az ily visszatérőket a szükséges felvilágosítással és legyen lehetőség szerint a segítségünkre, de továbbításukra tisztán a J.U.R. közegei vannak hivatva.

A magyar honos polgári egyének útlevél, vagy egyéb konzulátusi ügyekben forduljanak a magyar kormány varsói kiküldöttjéhez vagy a krakkói magyat útlevél-hivatalhoz."

A novemberi szolgálati utasítást összehasonlítva a februárival azonnal szembe tűnik a hazatérők kioktatására fordított figyelem jelentős növekedése. A sokat szenvedett hadifoglyok hazajuttatásának valóban embermaráti feladata mellett a fogadóállomásoknak fontos szerep jutott a Szovjet-Oroszországból visszatérők politikai megfigyelésében, az ellenforradalmi rendszer ideológiájának befogadására való előkészítésében.[101] A lengyelországi fogadóbizottságok az 1919 őszétől Magyaroszágon gondosan kiépített „vörösvédelmi rendszer" első állomásaként is működtek, amikor információik alapján felhívták az elhárító szervek figyelmét a rendszerre veszélyes elemekre, vagy Oroszországban kiadott sajtótermékeket juttattak el azokhoz. E tevékenységhez tartozott az is, amikor ellenpropagandát fejtettek ki a szovjet-oroszországi magyar kommunista agitációval szemben, amely

100 Így akarták elejét venni, hogy a tisztek a valutával való üzérkedés kísértésébe, vagy gyanújába essenek. A Honvédelmi Minisztérium 50.770/36.A–921. sz. parancsában elrendelte, hogy a fogadóállomásokon oktassák ki a hazatérőket, hogy idegen valutáikat csak az utazáshoz szükséges mértékben váltsák be külföldön, a többit a csőti leszerelő táborban működő pénzváltó kirendeltségen, mivel Magyarországnak igen nagy szüksége van a valutára.

101 A propagandabeszédeken kívül gondosan megválogatott könyveket, újságokat adtak a visszatérőknek tanulmányozásra. Pl. *Raics* ezredes: Igazságok és tanulságok a nagy háborúról (VHV. 1030), vagy *Huszár Károly*: Proletárdiktatúra Magyarországon (VHV. 1562.)

arra mozgósította a hadifoglyokat, hogy lépjenek be a Vörös Hadsergbe és a világforradalom katonáiként, fegyverrel a kézben térjenek haza.[102]

A novemberi határozványok, figyelembe véve a Lengyelországban működő magyar fogadóintézmények csaknem egyéves gyakorlatát, pontosan meghatározták a magyar kirendeltségeknek a lengyel hatóságokhoz való viszonyát, szabályozták a fogadótisztek kötelességeit, feladatát és szigorúan előírták a jelentéstétel formáját.

1919 novemberében tovább folytak a harcok a Vörös Hadsereg és a lengyel csapatok, valamint a lengyelek szövetségeseként a Szovjet-Oroszország ellen harcoló Petljura ukránjai közt. Petljura megvert, a lengyel front felé visszavonuló serege ismét behurcolta Kelet-Galíciába a tífuszt. A járványra való tekintettel a lengyel hatóságok lezárták az Ukrajna és Volhinia felől érkező vasútvonalakat a hazatérés elől. A határzár tovább csökkentette a beállott hideg, a vagon-, fűtőanyag- és élelmiszerhiány miatt amúgyis megcsappant hazatérő forgalmat.[103]

Fritz százados tárgyalásokat kezdett a lengyel fogságba esett magyar származású vöröskatonák kiadatása érdekében. A hadsereg-főparancsnokság hozzájárult a magyar hadifoglyok és internáltak kiadatásához és lehetőséget adott a magyar tiszteknek, hogy felkeressék a hadifogoly- és internáló táborokat a magyarhonos vöröskatonák kiválasztása céljából[104]

1919. december 1-jén a litvániai Kownóban Marschall Károly százados vezetésével egy újabb magyar fogadóállomás kezdte meg működését. A Fritz századossal folytatott varsói tárgyalásokon abban állapodtak meg, hogy a Litvánián át hazatérőket Marschall lehetőleg Dwinszk és Wilnó felé irányítja, mert lengyelországon keresztül a hazatérők gyorsabban érik el a magyar határt.[105]

1920 januárjában változások történtek a lengyelországi magyar fogadóintézmények szervezetében: A varsói fogadóállomás parancsnokságát a Budapestre bevonuló Weinberger Dezsőtől 1920. január 29-én Réczey Ferenc hadnagy vette át, aki január 10-én érkezett pótlásként Varsóba.[106] Január 22-én, illetve 26-án két újabb magyar tiszt – Kovács Tibor és Lehoczky János főhadnagy – jelentkezett a varsói hazatérés vezetőjénél, hogy a létszámhiány miatt eddig be nem töltött pinszki és nowo-swiecany-i fogadóállomás parancsnoki posztját elfoglalták. Időközben az Állami Hadifogoly Hivatal nowo-swiecany-i hadtáppontját feloszlatta, így a magyar megbízott csak Wilnóban – Nowo-Swiecanytól délnyu-

102 A varsói hazatérés vezetőség lengyel repülők által leszórt és hazautazó volt orosz hadifoglyok útján terjesztett röplapokon (VHV. 1204., 1195., 1224.), valamint Oroszországba e célból visszatérő volt magyar hadifoglyok által (VHV. 1578.) igyekezett meggyőzni a még bizonytalankodó hazatérőket, hogy Magyarországon helyreállt a rend. Emellett a Hadügyminisztériumnak küldött jelentéseiben kérte, hogy propagandája sikere érdekében a magyar sajtóban tompítsák a munkás- és kommunistaellenes cikkek hangját, és csökkentsék a megtorlásokról szóló tudósításokat.

103 HL Hdf. gy. VHV. 46. sz. heti jelentés, 1919. december 3–9.

104 HL Hdf. gy. VHV. 45. és 50. sz. heti jelentés, 488., 688., 699. és 1155. ikt. szám.

Hogy 1919 végén hány magyar honosságú vöröskatonát találtak a lengyel hadifogolytáborokban, az iratokból nem derül ki. 1920 decemberében, amikor hasonló célból járták végig a lengyel fogolytáborokat, csak 6 magyart találtak ott, pedig akkor már azt is kihirdették, hogy „tisztán azért, mert a Vörös Hadseregben szolgáltak, itthon üldöztetésnek kitéve nem lesznek." (OL K.73. 42. tétel, 41.801/1921) Ezt erősítette meg az Igazságügyminisztérium „A Vörös hadseregben szolgáltak felelősségre vonásáról" szóló 65.196/1921. I. M. XII. számú átirata. OL K. 73. 42. tétel, 88.640/13-1921.

105 A kownói fogadóállomás a varsói hazatérés vezetőjétől teljesen független volt. HL Hdf. gy. VHV. 706. sz., 45., 55. és 63. sz. heti jelentések.

106 HL Hdf. gy. VHV. 51–52. sz. heti jelentés, 1920. január 7–20.

gatra – állíthatta csak fel fogadóállomását. Kovács főhadnagy Pinszkben, Lehoczky főhadnagy Wilnóban 1920. február 3-án kezdte meg munkáját.[107]

Ugyancsak januárban rendelte el az Állami Hadifogoly Hivatal, hogy a lengyel területen keresztül visszatérő volt osztrák–magyar hadifoglyok csak Oswiecim állomáson át hagyhatják el Lengyelországot, ahol igazolványaikat, fertőtlenítésüket, tetvetlenítésüket és az esetleg elrendelt vesztegzár kitöltését a lengyel határcsendőrség fogja ellenőrizni. Akiknek ezekre vonatkozó írásaik nincsenek rendben, azokat Oswiecimben visszatartják. E rendelet alapján Fritz száados utasította Utczás főhadnagyot, hogy a krakkói állomást oszlassa fel és költözzék át Oswiecimbe, ahol hivatala, mint „magyar hazatérőket ellenőrző állomás" működjön tovább. Az állomás feladatait az 1919. november 22-én kiadott szolgálati utasítás értelemszerű alkalmazása mellett a következőkben jelölte meg:

„1. A lengyel határcsendőrség ellenőrző szolgálatánál lehetőség szerint működjön közre.

2. Az előírt igazolvány nélkül netalán Oswiecimbe érkezett magyar visszatérőket igazolvánnyal lássa el.

3. Gondoskodjon arról, hogy az Oswiecimben esetleg visszatartott magyarokat gyorsan továbbítsák.

4. A hazatérők érdekében tartson fenn jó kapcsolatot a határcsendőrség közegeivel."

Továbbá utasította Utczás főhadnagyot, hogy szerezzen be a megadott elnevezésnek megfelelő magyar–lengyel bélyegzőket és az ellenőrzés jeléül, a más fogadó bizottságok által kiállított igazolványok hátlapját az ellenőrző állomás pecsétjével lássa el és az ellenőrzés dátumát vezesse rá.[108]

Az oswiecimi ellenőrző állomás 1920. február 6-án kezdte meg tevékenységét.[109]

Utczás főhadnagy egy 1920. március 5-i keltezésű jelentésében így számolt be az oswiecimi vasútállomástól 1,5–2 km-re fekvő barakktáborban elhelyezett ellenőrző állomás működéséről:

„Hazatérő embereinket a vasútállomáson könnyen észrevehető helyen felszegezett útmutató tábla fogadja. Megérkezésük után okmányaikat átvesszük és személyi adataikat az előírásos fogadó-naplóba vezetjük be. Azután az emberek a fürdőbe kerülnek, ahol a fürdés ideje alatt ruháikat is fertőtleníti a tábor fertőtlenítője. Így megtisztálkodva kerülnek a részükre kijelölt fűtött barakkokba. Okvetlen pótlandó ruha darabjaikat a rám bízott készletből kiegészítem." A jelentés írója megjegyezte, hogy az élelmezés nagyon silány: reggelire, vacsorára feketekávét vagy levest, délben marharépa főzeléket kapnak a hazatérők. Különösen a kenyér- és a húshiány érezhető.[110] Indulás előtt, amely az

107 HL Hdf. gy. VHV. 52–54. sz. heti jelentés, 1920. január 7–február 2.

108 HL Hdf. gy. VHV. 605. sz.

109 HL Hdf. gy. VHV. 55. sz. heti jelentés, 1920. február 3–10.

110 Utczás főhadnagy javaslatára a hadifoglyok ügyeinek intézésével megbízott miniszterközi bizottság 1920. július 17-i ülésén úgy határozott, hogy mivel oswiecimben a lengyel élelmezés gyenge és kevés, és mert a hazatérőknek esetleg 14 napi veztegzárat kell ott eltölteniük, számukra pótlásként 5 kg teát, 200 kg cukrot, 101 liter rumot, 500 liter bort, 50 üveg konyakot, 100 kg szalonnát, 100 kg füstölt hús vagy szalámit, 1000 kg lisztet és 10 000 cigarettát, ezen kívül 10 ezer korona készpénzt – helyszíni bevásárlások céljára – kell Oswiecimbe kiküldeni. 1920 szeptemberében

Oswiecimből este 21.30-kor Oderbergbe (Bohun) induló személyvonattal, néha kórházvonattal történt, 1/2 kg kenyeret kaptak. A táborban a hazatérők orvosi vizsgálaton estek keresztül. Az esetleg elrendelt vesztegzárat az oswiecimi jól berendezett és jól vezetett kórházban apácák ápolása mellett töltötték el. Utczás főhadnagy – jelentése szerint – a szolgálati utasítás értelmében minden egyes hazatérőt kikérdezett, igazolványaikat átvizsgálta és kioktatatta őket magatartásukra, valamint a betartandó útirányra vonatkozólag. Végül az ellenőrzéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy annak következetes, minden hazatérőre vonatkozó kivitele a személyzet hiánya miatt lehetetlen. Ugyanis az átutazó hazatérők naponta két vonattal érkeznek az oswiecimi vasútállomásra, s ha ezek ott jószántukból ki nem szállnak, hogy igazolványaikat a barakktáborban elhelyezett ellenőrző állomáson lepecsételtessék, ellenőrzés nélkül tovább utazhatnak, mivel a határcsendőrség emberei, látva más fogadóállomások pecséteit, tovább engedik őket. Utczás főhadnagy az ellenőrzés hatékonyságának növelése érdekében szükségesnek tartotta az oswiecimi állomásra beosztott altiszt mellé még kettőnek a kiküldését, hogy azok a beérkező vonatokat átvizsgálják és a magyar hazatérőket az ellenőrző táborba irányítsák.[111]

Ha újabb altiszteket nem is kapott az ellenőrző állomás, a belügyminiszterrel egyerértésben hozott 105/hdf. A. –1920. sz. hadügyminiszteri rendelettel egy Kiss János nevű detektívfelügyelőt politikai megfigyelőként kirendeltek Oswiecimbe. Nevezett 1920 májusától – az álcázás kedvéért – mint beosztott őrmester működött az állomáson. Feladatai közé tartozott:

„a) a hazatérő hadifoglyokat politikai megbízhatóságuk tekintetében megfigyelni,

b) a magukat az országba becsempészni akaró kommunista agitátorokat, szóbeli instrukció alapján idejekorán ártalmatlanná tenni."

Tevékenységéről időnként a Honvédelmi Minisztérium „hdf A" osztályát kellett tájékoztatnia.[112]

Kiss detektív néha Oswiecimből a magyar határig kísérte a hazatérőket, hogy útközbeni viselkedésüket kifigyelje. Egyik ilyen útjáról szóló jelentéséből ismerhetjük meg azt az útvonalat, amelyet a visszatérők Oswiecim és Királyhida közt tettek meg.[113] Eszerint a szállítmányok Zabrzydowiczénél lépték át a lengyel határt, ahol a hadifoglyokat a vonaton egy lengyel csendőr megszámolta és láttamozták az okmányokat. A cseh határállomás Piotrowicze volt. Onnan a szállítmány egy cseh katona felügyelete alatt Oderberg felé indult. Oderbergben vacsorát kaptak a foglyok, és ott éjszakáztak. Másnap fürdés, fertőtlenítés és orvosi vizsgálat után a romániai illetőségű hazatérőket az Oderbergben működő román hadifogolyfogadó-bizottság átvette, míg a magyar és jugoszláv hazatérők a csehszlovák területre valókkal együtt továbbindultak. Ez utóbbiakat Lipinki állomáson szállították le, ahol a csehszlovák megfigyelő tábor volt. A többiek Preraun keresztül – ahol vacsorát kaptak – utaztak a csehszlovák határállomás,

további 300 ezer koronát bocsájtottak a Lengyelországon keresztül átvonuló hadifoglyok segélyezésére. OL. K. 73. 3. tárgyi dosszié; HL Hdf. gy. magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: MHMM.) A 373., A 250.

111 HL Hdf. gy. VHV. 710. sz.

112 HL Hdf. gy. VHV. 839. sz.

113 HL Hdf. gy. VHV. 1243. sz. Kiss detektív 1920. október 20-i jelentése.

Ludenburg felé. Ott a kísérő cseh katona láttamoztatta a menetleveleket és az igazolványokat. Hohenaunál átlépve a határt osztrák részről is ellenőrizték az okmányokat, majd a Bécs melletti leopoldaui fertőtlenítő táborba irányították a szállítmányt. Itt már a bécsi magyar átvonuló osztag parancsnokság vette át a hazatérők irányítását. Ez indította tovább őket Magyarország felé. A jelentés szerint a hazatérők útja Oswiecimtől Csótig a várakozással, fertőtlenítésekkel, orvosi vizsgálatokkal együtt 3–3 1/2 napig tartott. Kiss detektív benyomása szerint a hazatérőkkel Csehszlovákiában kimérten, de udvariassan, Ausztriában ridegen és ellenszenvvel bántak.

A lengyelországi magyar fogadó intézmények működése az 1920 tavaszi lengyel offenzíva és a Vörös Hadsereg ellentámadása idején 1920 május–1920 október

A lengyelek 1920 tavaszán megindított támadása sikeresen haladt előre a Vörös Hadsereg által elfoglalt Ukrajnában. Májusban a lengyel csapatok Kievet is bevették. A frontáttörés következtében az addig a szovjet arcvonalon átjönni nem tudó hadifoglyok visszatérése Ukrajna felől ugrásszerűen megnőtt.[114]

Fritz százados az Ukrajnából Kelet-Galícián keresztül visszatérők fogadására új állomásokat kívánt felállítani. Ezért a kis forgalmú rownói fogadóállomást 1920. május 1-vel feloszlatta, vezetőjét, Plank Modeszt zászadost pedig – a Hadifogoly Hivatal engedélyével – Lembergbe helyezte. Választása azért esett Lembergre, mert ott találkozott a Tarnopol és a Brody felől érkező két vasútvonal, s így az új fogadóállomást mind a két irányból érkezőknek útba kellett ejteniük. A lembergi fogadóállomás 1920. május 5-én kezdte meg működését.[115]

Tekintettel a lembergi forgalom várható növekedésére, megszüntették a szintén kis teljesítményű wilnói fogadóállomást is. Parancsnokát, Lehoczky főhadnagyot Lembergbe osztották be segédtisztnek, ahová 1920. június 10-én érkezett meg.[116]

Ugyancsak feloszlatásra került május 15-én a szintén gyér forgalmú pinszki fogadóállomás. Kovács Tibor főhadnagyot Ploskirowba helyezték, amely 1920 májusában a visszatérők számára az egyik legfontosabb belépő állomás volt. A lengyel offenzíva elején Ploskirowon néhányezres transzportok haladtak át. Később napi 20–30 közt mozgott a belépők száma, s ezek 75%-a magyar volt. A ploskirowi fogadóállomás felállítása mellett szólt az is, hogy az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontja igen kedvező körülmények közt volt ott elhelyezve egy egykori orosz laktanyában. A visszatérők számára így biztosítani tudták a rendes elszállásolást, a fertőtlenítést, a fürdést és az oltás lehetőségét is. A helyi kórházban 3 orvos és megfelelő ápoló személyzet látta el a rászorulókat.[117] A ploskirowi magyar fogadóállomás 1920. május 31-én kezdte meg munkáját Kovács Tibor főhadnagy vezetésével.[118] Kovács főhadnagy június 8-án kelt jelentésében a

114 A VHV. 134. sz. heti jelentésében közölt összefoglaló adatok szerint 1920 májusában 3900 hazatérő utazott át Lengyelországon. Ez volt a legnagyobb havi teljesítmény a lengyelországi magyar fogadó állomások 3 éves fennállása alatt.

115 HL Hdf. gy. VHV. 870–871. sz., 68. sz. heti jelentés, 1920. május 4–10.

116 HL Hdf. gy. VHV. 70. sz. heti jelentés, 1920. május 18–24.

117 HL Hdf. gy. VHV. 69. sz. heti jelentés, 1920. május 11–17.

118 HL Hdf. gy. VHV. 70. sz. heti jelentés, 1920. május 18–24.

fogadóállomásnak a keletebbre fekvő Zmerynkába való áthelyezését javasolta. A Zmerynkában székelő lengyel 6. hadseregparancsnokság rendelete értelmében ugyanis az Odessza–Kiev felől érkező volt hadifoglyokat a zmerynkai J. U. R.-hoz kellett irányítani. Így az első hadifogolyfogadó-állomás Zmerynka lett, ami az ott több irányból összefutó utak és vasútvonalak miatt a legmegfelelőbb fogadó helynek látszott. Zmerynkából minden nap, vagy minden másodnap egy teherkocsikból álló szerelvény indult egyenesen Lembergbe. Az út egy napig tartott. A hazatérők kívánságára a vonatok nem álltak meg Ploskirowban, ahol újra kellett volna fürdeniük, ami időt igényelt volna, hanem megállás nélkül folytatták útjukat Lembergbe. S bár az Állami hadifogoly Hivatal utasítása szerint egyes kirendeltségei csak a következő hadtáppontig szállíthatták a hadifoglyokat, a vasutasok a Zmerynkából Lemberg felé irányított vonatokat nem állították meg Ploskirowban.[119] Így az ottani magyar fogadóállomás fenntartása feleslegessé vált, hiszen sem ellenőrizni, sem igazolvánnyal ellátni nem tudta a hazatérőket.

A ploskirowi fogadóállomás áthelyezésére vonatkozó tárgyalások azonban nem vezethettek eredményre, mert a Vörös Hadsereg kibontakozó ellentámadása során visszafoglalta Kievet, és erősen veszélyeztette a lengyel csapatokat. A lengyel 6. hadseregparancsnokság Zmerynkából Tarnopolba vonult vissza. Ugyancsak menetkészültségi parancsot kaptak az Állami Hadifogoly Hivatal keleti hadtáppontjai. Fritz száados utasította minszki és ploskirowi fogadótisztjeit, hogyha a szovjet offenzíva tovább folytatódik, az ottani lengyel hatáppontokkal együtt vonuljanak vissza Baranowiczébe, illetve Tarnopolba.[120]

A támadó Vörös Hadsereg elől menekülve Kovács főhadnagy az Állami Hadifogoly Hivatal egyik evakuáló vonatán július 5-én hagyta el ploskirowot. Másnap hajnalban a Vörös Hadsereg egyik lovas osztaga kisiklatta a szerelvényt, és a vonat elleni támadás során Kovács Tibor főhadnagy életét vesztette.[121]

A minszki fogadóállomás a kapott parancs értelmében 1920. július 9-én Brest-Litowskba evakuált, de mivel a városban az arcvonal közelsége miatt a hadifogoly-fogadóállomás nem volt fenntartható, feloszlatták. Czervesz Béla főhadnagy bevonult Varsóba, ahol a magyar hazatérés vezetője mellett segédtiszti beosztást kapott.[122]

A szovjet támadás július folyamán sikeresen haladt előre nyugat felé. Augusztus elején pedig már közvetlenül Lemberget és Varsót veszélyeztette. A lembergi fogadóállomás irattárát és leltárát Lehoczky főhadnagy felügyelete mellett Jaroszlawowba vonták vissza, Plank százados egyelőre Lembergben maradt.

Augusztusra a Vörös hadsereg katonái 28–40 km-re közelítették meg Varsót. A hadihelyzetre való tekintettel Fritz százados a varsói fogadóállomást ideiglenesen megszüntette, és az irattárat Czervesz főhadnaggyal Oswiecimbe küldte. Ő maga úgy döntött, hogy a kormány ott maradásáig Varsóban marad.[123]

Augusztus 13-án már közvetlenül Varsó erődítési vonala előtt folytak a harcok, ezért a lengyel kormány felhívására a varsói diplomáciai testületek Poznanba

119 HL Hdf. gy. a ploskirowi fogadó állomás heti jelentése, 1920. június 8.

120 HL Hdf. gy. VHV. 963., 965. sz., 74–75. sz. heti jelentés, 1920. június 15-július 15.

121 HL Hdf. gy. VHV. 977., 994. sz.

122 HL Hdf. gy. VHV. 993. sz.

123 HL Hdf. gy. VHV. 80. sz. heti jelentés, 1920. május 3–9.

költöztek. Fritz százados augusztus 14-én szintén elhagyta Varsót, hogy kövesse a kitelepített Hadifogoly Hivatalt új székhelyére, Tscrewbe.[124]

A lengyelek augusztus 14-én ellentámadást indítottak, amelynek eredményeként sikerült a Vörös Hadsereget visszaszorítani Varsó alól. A közvetlen veszély elmúltával Fritz százados augusztus 18-án visszatért a fővárosba. Augusztus 24-én a varsói fogadóállomás irattárával Czervesz főhadnagy szintén visszaérkezett, s segédtiszti teendői mellett átvette a fogadóállomás parancsnokságát is az augusztus 28-án Budapestre bevonuló Réczey főhadnagytól.

A front északi és középső részén kibontakozó lengyel támadás elől a vörös csapatok visszavonultak. Hogy a front déli szárnyán harcoló alakulatait a bekerítéstől megmentse, a szovjet hadvezetés kénytelen volt a Lemberg ellen irányuló offenzívát feladni, és Kelet-Galíciában küzdő csapatait visszavonni. Az ostrom elmúltával Lehoczky főhadnagy is visszatérhetett Jaroslawowból Lembergbe.

Bár az ország belső területein a harcok elültek, a Lengyelországon át történő hazatérés lehetőségei megváltoztak. A lengyel Hadifogoly Hivatal hadtáppontjait a keleti és a délkeleti irányból visszavonták, s így egyelőre Varsó maradt az orosz fronthoz legközelebb eső hadtáppont, amely mellett csak Lemberg működött. Tekintettel a hazatérés csekély mérvére – hiszen az 1920 májusban Koppenhágában megkötött szovjet–magyar hadifogoly-csereegyezmény értelmében meginduló szervezett, nagyarányú hazaszállítás a Riga–Balti-tenger–Stettin–Németország–Ausztria vonalon bonyolódott le, az egyénileg hazatérők pedig a keleti határon hullámzó harcok miatt nem jutottak át a fronton – Fritz százados a megmaradt lengyelországi fogadóintézményeket (Varsó, Lemberg, Oswiecim) elegendőnek tartotta. Újabb magyar fogadóállomások felállítását csak a fegyverszünet megkötése, a helyzet konszolidációja és az újból meginduló hazatérés főbb irányainak megállapítása után gondolta célszerűnek.[125]

Az 1920 szeptemberében Szovjet-Oroszország és Lengyelország közt megindult béketárgyalások eredményeként október 11-én előzetes békeszerződést írtak alá Rigában. A békeszerződés kimondta, hogy a lengyel és a szovjet fél 1920. október 18-án az ellenségeskedést kölcsönösen megszünteti, s a csapatok egyelőre az ebben az időpontban elért vonalakon maradnak. A szerződés által előírt demarkációs vonalak elfoglalása és a közöttük lévő semleges terület kiürítése a ratifikálás után történik. A békeszerződést azonban sem Petljura ukránjai, sem Wrangel és Balahovics fehér csapatai nem ismerték el. Az ukránok és Wrangel folytatták Kiev felé az előrenyomulást, míg Balahovicsék Minszk és Pinszk közt harcoltak tovább. A helyzetet még bonyolultabbá tette, hogy Zeligowsky lengyel tábornok megtagadta az engedelmességet a varsói kormánynak és elfoglalta Wilnót, amelyet a fegyverszünet Litvániának ítélt. Zeligowsky Litvánia elleni támadása, amelyhez Lettország is csatlakozott újabb frontot alakított ki Lengyelország északkeleti határán. Így a szovjet–lengyel fegyverszünet megkötése után a harcok tulajdonképpen csak Rowno és Pinszk között csendesedtek el. Fritz százados mindenestre tárgyalásokat folytatott az ukránok, Wrangel és Balahovics

124 HL Hdf. gy. VHV. 81. sz. heti jelentés, 1920. augusztus 10–16.

125 HL Hdf. gy. VHV. 83. sz. heti jelentés, 1920. augusztus 24–30.

képviselőivel, hogy a Kelet-Galícia felé várható esetleges magyar visszatérés elé ne gördítsenek akadályt.[126]

1920 októbere és novemberre folyamán a Vörös Hadsergnek sikerült Wrangel csapatait kiverni a Krímből, majd a fehér ukrán területek ellen intézett koncentrált támadást. A lengyel közvélemény már november elején majdnem biztos volt abban, hogy Petljura csapatai hamarosan kénytelenek lesznek a Zbrucz folyón át lengyel területre menekülni, ahol a rigai egyezmény értelmében lefegyverzik és internálják őket. Fritz százados így kommentálta az eseményeket: „Ha az ukránokat ez a balsors éri az a hazatérés szempontjából csak előnyös lehet, mert hazatérőinknek csak a lengyel határon kell átjönniük, és így meg lesznek kímélve az ukránok kellemetlenkedéseitől."[127]

A lengyel lapok november 24-i közleménye szerint a Vörös Hadsereg Petljura csapatait lengyel területre szorította, ahol lefegyverezték őket. Fritz százados véleménye szerint „az ukrán–szovjet kormány a hazatérést illetőleg nagyobb nehézséget nem okoz."

A lengyelországi magyar fogadóintézmények szerepének csökkenése és feloszlatásuk 1920 november–1921 augusztus

A koppenhágai egyezmény eredményeként, valamint a nyár óta tartó harcok és az ezt követő élelmiszer- és fűtőanyaghiány miatt, majd a novembertől beállt hidegek következtében a Lengyelországon át folyó hazatérés nagyon lecsökkent. Augusztus és december közt az egy hónapra jutó hazatérések átlaga nem érte el a 200-at.[128] A kis forgalom módot adott a fogadó tisztek létszámának csökkentésére. Plank Modeszt századost, a lembergi állomás parancsnokát – aki ellen több jelentés is érkezett – 1920. november 20-án hazarendelték. A fogadóállomás parancsnokságát Lehoczky főhadnagy vette át.[129]

1921 elején a hazatérés mérve tovább csökkent. Januárban 129, februárban 34, márciusban 82 volt a lengyelországi magyar fogadóállomásokon áthaladó hadifoglyok száma.[130]

A hazatérés csekély voltára jellemző, hogy amikor Kiss János detektív Magyarországra való bevonultatását kérte 1921 februárjában, Utczás főhadnagy, az oswiecimi állomás paramcsnoka, e szavakkal támogatta kérelmét: nincs semmi

126 HL Hdf. gy. VHV. 88–91. sz. heti jelentés, 1920. szeptember 28–október 28.

127 HL Hdf. gy. VHV. 94. sz. heti jelentés, 1920. november 10–16.

128 A lengyelországi magyar fogadó állomások teljesítményéről készített összefoglaló kimutatás. HL Hdf. gy. VHV. 134. heti jelentés, 1921. augusztus.

129 A krakkói magyar Útlevél Hivatal egyik jeletnése szerint a lembergi fogadó állomáson „a hadifogoly ügyek nem lelkiismeretesen, hanem direct felületesen vannak ellátva." A jelentés mindkét lembergi fogadó tisztet megbízhatatlannak, csak önös érdekeit szem előtt tartónak mutatja be, akik közül Plank Modeszt százados az üzletelés mellett csak a lengyel hadsereg repülő csapataihoz való belépésre törekszik, lehoczky főhadnagynak pedig legfőbb célja, hogy Lembergben gazdagon nősüljön. HL m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF.) 27.238., 27.241/eln. 2.–1920.

Fritz százados ugyancsak elégedetlen volt a lembergi állomás vezetőjével, mert az engedély nélkül tárgyalt Petljura kormányával és nem csak kizárólag a visszatérés kérdéséről. HL Hdf. gy. VHV. 96. sz. heti jelentés, 1920. november 23–29.

130 HL Hdf. gy. VHV. 134. sz. heti jelentés.

dolga és lehet nélkülözni."[131] Kiss János 1921. március 3-án vonult be Budapestre.[132]

Mivel a hazatérők száma a tavasz beköszöntével sem emelkedett, és a kisszámú hadifogoly is Kelet-Galícián át tartott Oswiecim felé, a varsói fogadóállomást, ahol a forgalom szinte teljesen megszűnt, 1920. április 1-vel feloszlatták. Parancsnoka, Czervesz Béla főhadnagy, aki Fritz százados mellett egyben a segédtiszti teendőket is ellátta április 2-án visszatért Magyarországra.[133]

Bár a Lengyelországon át történő hazatérés csökkent, az ottani fogadóállomások is megkapták a Honvédelmi Minisztériumnak a vörösvédelmi tevékenység fokozására, a rendszerellenes propagandatevékenység figyelemmel kísérése és ellensúlyozására vonatkozó újabb körrendeleteit. Így az 1921. január 21-én kiadott 1288/eln. 36. B. – 1921. sz. rendeletet is, amely utasította az összes hadifoglyok fogadásával foglalkozó szerveket, hogy „minden hó 1., 10., és 20. napján jelentést kötelesek beterjeszteni a HM. 36/B osztályához arról, hogy az utóbbi 10 napon belül beérkezett szállítmányoknál a külföldön folytatott propagandára vonatkozólag milyen tapasztalatokat szereztek a gazdasági helyzet, a megélhetési viszonyok felől; milyen irányú szakszerű felvilágosításra van szükség; a kommunista termelési elvek közül melyek kötötték le leginkább a hazatérők figyelmét stb. Ezen jelentések, valamint az Oroszországban terjesztett röplapok és kommunista újságok áttanulmányozása alapján a HM. egy tájékoztatót fog időnként kiadni a célból, hogy milyen irányban kell a hazatérőkkel különösen behatóan foglalkozni"[134] A rendelettel kapcsolatban a Honvédelmi Minisztérium felhívta a figyelmet, hogy a beterjesztendő jelentésekben nem a hadifoglyokkal felvett jegyzőkönyvek beterjesztését várja, hanem a hadifoglyokkal foglalkozó tisztek véleményét a hazatérők hangulatáról és a Magyarország ellen külföldön folyó propagandáról.[135]

Nem a fogadó tisztek impresszióira, hanem konkrét adatokra volt kíváncsi az 1921. február 21-én kiadott 144/eln. 136. A. – 1921. sz. rendelet, mely megparancsolta minden kommunista mozgalom megfigyelését, különös tekintettel a magyar résztvevőkre, a Magyarország kül- és belpolitikájára vonatkozó hírek összegyűjtését, valamint a Magyarországra tartó agitátorok adatainak közlését. Az értesüléseket – a rendelet szerint – a hazatérők bemondásai és a helyi hírek alapján kellett beszerezni. Fritz százados a fenti rendeletre eképpen válaszolt: „Hazatérőink zöme az oroszországi magyar vezetőkről jóformán semmit sem tud, aki pedig tud valamit, az itt – félve a további vizsgálatoktól és a véleményük szerinti visszatartástól – nem vallja be. A tárgyra vonatkozó helyi híreszteléseket nagy súlyt fektetek, a helybeli sajtót figyelemmel kísérem, de magyar vonatkozású dolog kevés jelenik meg a lapokban."[136]

Úgy látszik a magyar katonai vezetést nem elégítették ki a már fennálló lengyelországi hadifogolyfogadó szervektől a Szovjet-Oroszországról és az ottani viszonyokról várható információk. A magyar vezérkar nyilvántartó osztálya –

131 HL Hdf. gy. VHV. 1447. sz.
132 HL Hdf. gy. VHV. 110. sz. heti jelentés, 1921. március 1–7.
133 HL Hdf. gy. VHV. 112–114. sz. heti jelentés, 1921. március 15-április 4.
134 HL Hdf. gy. Rownó 1/1921.
135 HL Hdf. gy. VHV. 1655. sz.
136 HL Hdf. gy. Rownó 55/1921., VHV. 1462. sz.

amely hírszerzéssel is foglalkozott – már 1920 decemberében érdeklődött a szovjet–lengyel háború után felállított repatriáló- és hadtáppontokról, „amelyekhez a m. kir. vezérkar által kívánt célból magyar fogadó tisztek volnának beosztandók." Fritz százados véleménye szerint „a vezérkar megfigyelő szolgálatának céljaira" a következő állomások lettek volna megfelelők: Lida, Molodeczkó, Baranowicze, Pinszk, Sarny, Rowno, Tarnopol. Továbbá a „m. kir. vezérkar nyilvántartási osztálya által kívánt cél elérésére Stanislawów és Nowi-Sacz állomásokra volna két tiszt kivezénylendő."[137]

Bár a hazatérők száma továbbra sem emelkedett, 1921. április 8-án mégis 5 magyar tiszt érkezett Varsóba, hogy az újonnan felállítandó hadifogolyfogadó állomások vezetését átvegye. Csalányi Géza százados a baranowiczei, Valentini Leó százados a rownói, Jávorszky leó százados a tarnopoli és Apostolovics Sándor főhadnagy a stanislawówi fogadóállomás parancsnoka lett. Luksch Ferenc százados pedig, a magyar vezérkar Czibur vezérkari alezredeshez[138] intézett távirata szerint, mint segédtiszt, Fritz százados mellé került Varsóba.[139] Noha erre közvetlen írásos bizonyíték nincs, nagyon valószínűnek látszik, hogy a nevezett urakat nem elsősorban a hazatérő hadifoglyok istápolására küldték Lengyelországba.[140]

A varsói magyar hazatérés vezetője a hadifoglyok hazaszállítása érdekében 1921 májusában többször is tárgyalt Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna varsói képviselőivel, akik a szovjet–lengyel hadifogolycsere lebonyolítása céljából tartózkodtak a lengyel fővárosban. E tárgyalások során, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt varsói megbízottjától kapott tájékoztatás alapján Fritz száados azt az információt szerezte, hogy a különböző kormányokkal még 1920-ban kötött megállapodások értelmében a szovjet kormány az ellenőrzése alatt lévő területeken található hadifoglyokat – a lengyelek kivételével – Narwán keresztül a Balti-tengeren, vagy Odesszán át a Fekete-tengeren zárt szállítmányokban szállítja hazájukba.[141] Eszerint lengyelországon keresztül ezek után csak egy-két egyénileg hazatérő áthaladása várható.

Mivel a Lengyelországon át való hazatérés nagymérvű csökkenése miatt az ottani fogadószervek fenntartásának költségei nem álltak arányban azok teljesítményével, a Honvédelmi Minisztérium 1921. május 31-én kelt 56.413/36. A. – 1921. sz. parancsával elrendelte a lengyelországi magyar fogadószervek bevonását.[142]

Az 1921. június 21-én kézhez vett parancs a bevonuláson kívül elrendelte a vezetőség és a fogadóállomások által vezetett fogadónaplók, kimutatások, az egész irattár, valamint a leltári és egyéb használati tárgyak jegyzék kíséretében a

137 HL Hdf. gy. VHV. 1330. sz.

138 Czibur alezredes a krakkói magyar Útlevél Hivatal vezetője volt, később Varsóban működött.

139 HL Hdf. gy. VHV. 115 sz. heti jelentés. Baranowiczében és Tarnopolban 1921. április 13-án, Rownóban április 14-én és Stanislawowban április 15-én kezdte meg működését a magyar fogadóállomás.

140 Itt kell megemlíteni, hogy a lengyelországi magyar fogadó intézmények feloszlatása után a baranowiczei, a stanislawówi, a rownói és a tarnopoli állomások parancsnokai, azaz azok a tisztek, akiknek Lengyelországba küldését a vezérkarral folytatott megbeszélések előzték meg, kerülő úton, Varsón keresztül utaztak Oswiecimbe, s Varsóban nem a magyar hazatérés vezetőjének, hanem Czibur alezredesnek tettek jelentést. HL Hdf. gy. VHV. 1710. sz.; Oswiecim 1635. sz.

141 HL Hdf. gy. VHV. 119–122. heti jelentés, 1921. május 2–29.

142 Az említett parancs megtalálható: HL VKF. 28.987./eln. 2. – 1921. sz. alatt.

Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához történő beszállítását. A lengyelországi hadifogolyfogadó szerveknek kiutalt ruházati cikkekre és dohányneműekre vonatkozó kimutatások lezárása után a megmaradt anyagot – a parancs értelmében – okmányváltás mellett a bécsi Ostbahnhofon működő magyar továbbirányító osztagnak kellett átadni.[143]

1921. június 25-én értekezletet tartottak Varsóban a hazatérés vezetője és az ottani magyar külképviselet tagjainak részvételével, ahol a fogadóintézmények haza-, illetve Bécsbe szállítandó anyagának Lengyelországból történő kiviteléről, Csehszlovákián és Ausztrián való áthozataláról tanácskoztak. A Honvédelmi Minisztérium utasítása értelmében a hazatérés vezetőjének pénztárából 10 000 német márkát utaltak át a varsói magyar követségnek utólagos elszámolás kötelezettsége mellett, a lengyelországon át a későbbiekben hazatérő hadifoglyok segélyezése céljából.[144]

A varsói hazatérés vezetője parancsot intézett tisztjeihez, hogy fogadóállomásuk teljes anyagával június 30-án Oswiecimben legyenek, ahonnan a jelentéstétel, a megejtendő elszámolás, valamint a leltár és az iratok beszolgáltatása után elindulnak Budapestre.

A varsói hazatérés vezetősége 1921. július 1-vel szintén Oswiecimbe költözött, hogy a hazatérő intézmények felszámolását és anyagának elszállítását intézze. Az egyes fogadóállomások anyagának átadása és jelentésük megtétele után Luksch, Csalányi és Valantiny századosok, valamint Lehoczky főhadnagy július 6-án, Jávorszky százados és Apostolovics főhadnagy július 13-án bevonultak Budapestre.[145]

A lengyelországi magyar hazatérőket fogadó intézmények teljes felszámolása, a hazaszállítandó anyag útba indítása után a Hadügyminisztérium 755.187/1. a. – 1918. sz. rendeletével felállított magyar kirendeltség véglegesen feloszlott. Parancsnoka, Fritz Pál százados Utczás Károly főhadnagy kíséretében 1921. augusztus 21-én elutazott Oswiecimből.

A lengyelországi magyar fogadóállomások 1919. január 14. és 1921. augusztus 17. között összesen 21 740 – jobbára egyénileg, vagy kisebb csoportokban érkező, volt oroszországi hadifoglyot segítettek tovább, akik közül 18 399 volt magyar.[146]

Magyar hadifogolyfogadó állomás Litvániában 1919 december–1920 március

Az 1919 decemberében felállított litvániai magyar hadifogolyfogadó állomás, bár szervezetileg nem tartozott a varsói magyar hazatérés vezetőjének alárendeltségébe, állomáshelyét és működési körülményeit tekintve szervesen kapcsolódott annak munkájához.

1919 őszén új út nyílt meg az Oroszországból hazatérni szándékozó osztrák–magyar hadifoglyok előtt. A berlini osztrák követ jelentése szerint ugyanis

143 A Lengyelországból átvitt dohányneműek és ruhák 1921. szeptember 10-én érkeztek Bécsbe, ahonnan tovább küldték őket passauba és Stettinbe. HL Hdf. gy. bécsi hadifogoly továbbirányító iroda iratai 258/1921., 299/1921.

144 HL Hdf. gy. VHV. 126. sz. heti jelentés.

145 HL Hdf. gy. VHV. 127–128. sz. heti jelentés.

146 HL Hdf. gy. VHV. 134. sz. heti jelentés.

a Pétervár–Wilnó vasútvonalon fekvő Usianyn át mintegy 20 000 hadifoglyot lehetett volna Litvánián és Németországon keresztül hazahozni.[147]

E jelentés alapján az osztrák és a magyar kormány elhatározta, hogy a hazatérők átvételére fogadótiszteket küldenek ki Usianyba. Az osztrák bizottság már 1919 szeptemberében elutazott rendeltetési helyére. Mivel a magyar fogadótiszt – Magyarország bizonytalan nemzetközi helyzete miatt – egyelőre nem kapott beutazási vízumot Németországba, ideiglenesen az osztrák delegáció vállalta az Usianyn át jövő magyar hadifoglyok továbbirányítását.[148] Ezzel egyidőben a Hadügyminisztérium 55. osztálya a Külügyminisztériumon keresztül felkérte a német hatóságokat, hogy az érvényben lévő „Grundsätze für die Rückbeforderung der Heimkehrer" értelmében a német határra érkező magyar hadifoglyok átvételéről, élelmezéséről és Magyarország felé történő továbbításáról gondoskodjanak. Az így felmerült költségek fedezését, illetve azok elszámolását a fennálló szállítási szerződések alapján a magyar kormány vállalta.[149]

Miután a Tanácsköztársaság leverését követő belpolitikai viszonyok tisztázatlansága, valamint a román megszállás igen megnehezítették a Magyarországról való kiutazást, a Hadügyminisztérium 55. osztálya úgy döntött, hogy az usianyi fogadóállomás személyzetét a Bécsben működő magyar katonai felszámoló bizottság tagjai közül fogja kirendelni. A Hadügyminisztérium bécsi képviselője 1919 októberében Marschall Károly századost jelölte ki a feladatokra abban a reményben, hogy az utazási engedélyeket még a hónap folyamán megkapják.[150]

Mialatt Marschall százados Bécsben a szükséges okmányokra várakozott, Fritz Pál százados, a lengyelországi magyar hazatérés vezetője Varsóban tárgyalt egy fogadóállomás felállításának lehetőségéről a lengyel fennhatóság alatt lévő Usianyban. Mint jelentéséből kiderült, lengyel részről nem járultak hozzá egy usianyi fogadóállomás megszervezéséhez. Csak Nowo-Swiwcanyban engedélyezték egy – az általuk elismert Fritz százados irányítása alatt működő – bizottság felállítását.[151]

Eközben a Hadügyminisztérium 55./a. osztálya az eredetileg Usianyba kirendelt, – de végül a litvániai Kownóba települt – osztrák hadifogoly misszió információiból arról értesült, hogy az elmúlt hónapokban Litvánián keresztül mintegy 1700 magyar tért vissza, akik Kelet-Poroszországon át folytatták útjukat hazafelé. E jelentések alapján úgy döntöttek, hogy Marschall százados nem Usianyba, hanem Kownóba kell kiküldeni.[152]

1919. december 1-én Marschall Károly százados Kownóból táviratban értesített a magyar kormány varsói kiküldöttjét, Csekonics Iván grófot és a lengyelországi magyar hazatérés vezetőségét, hogy Litvániában – mint a magyar kormány ottani meghatalmazottja – megkezdte működését. Mivel e megnevezés félreértésre adhatott okot, Csekonics gróf Fritz századoson keresztül a Hadügyminisztériumhoz fordult, hogy Marschall százados vajon mint diplomata, vagy mint a Litvánián át történő hazatérés vezetője tartózkodik-e Kownóban. A Hadügyminisztérium

147 Jungerth Mihály jelentése a bécsi államközi értekezletről. OL K. 73. 51. tétel, 50.792/hdf. – 1919.

148 OL. K. 73. 51. tétel, 50.801. sz.

149 OL. K. 73. 51. tétel, 50.839. sz.

150 OL. K. 73. 51. tétel, 50.801. és 50.931. sz.

151 OL. K. 73. 51. tétel, 59.983. sz.

152 OL. K. 73. 51. tétel, 51.129. sz.; *Hadifogoly-Újság*, 1. évf. 3. sz., 1919. november 1., 12. o.

423.753./55. a. – 1919. sz. táviratával tisztázza a helyzetet. A sürgöny leszögezte: Marschall százados csupán a magyar hazatérőket fogadó tiszt Litvániában.[153]

Marschall százados alárendeltség tekintetében teljesen független volt a hazatérés lengyelországi szervezetétől. A Hadügyminisztérium Bécsben székelő hadifogolyügyi összekötő tisztjén keresztül közvetlenül a minisztérium 55/a. osztályával állt kapcsolatban. Ehhez a különálláshoz nagyban hozzájárult az is, hogy Lengyelország és Litvánia közt a határkérdések miatt rendkívül feszült volt a viszony. Mint Fritz száazados egyik jelentésében írta, Kownóval sem postai, sem futárösszeköttetés nem volt, ezért oda sem postai küldeményeket, sem parancsokat továbbítani nem tudott.[154]

1920 február elején Marschall százados – kerülő úton – Németországon keresztül Varsóba látogatott, hogy az ottani magyar hazatérés vezetőjével személyesen felvegye a kapcsolatot. Megbeszéléseik során abban állapodtak meg, hogy a Litvánián át érkező visszatérőket Dwinsk és Wilno felé kell irányítani, mert Lengyelországon át, ahol magyar fogadó állomások működnek, gyorsabban és egyszerűbben érhetik el a magyar határt, mint Kelet-Poroszországon és Németországon keresztül. Marschall százados tájékoztatója szerint a visszatérés Litvánián át igen gyenge volt.[155]

1920. március 21 és április 3. közt a Honvédelmi Minisztérium utasítására Fritz százados Litvániába utazott, hogy meggyőződjék az ottani hazatérő forgalomról. A Varsói-Wilnó-Jewje-Kaiserdorys útvonalon március 26-án érkezett Kownóba. Ezt az útvonalat, amely a Jewjénél húzódó lengyel–litván arcvonalon át vezetett, azért választotta, hogy személyesen tapasztalja: azok a hazatérők, akik Riga és Dwinsk közt lépnek Litvániába, Kownón át hogyan tudnak lengyel területre jutni. Bár megfelelő igazoló iratokkal rendelkezett, a lengyel–litván demarkációs vonal átlépése Fritz századosnak is másfél napjába került. Ezen felül a Jewje és Kaiserdorys közt a vasúti forgalom is szünetelt. Fritz százados kénytelen volt megállapítani, hogy ez az út mindaddig, amíg a lengyelek és a litvánok közötti hadiállapot fennáll a hazatérők számára nem jöhet számításba. Márpedig – a százados véleménye szerint – „a béke közeli helyreállítására nincs remény, mert a litvánok nem adják fel fővárosukra, a lengyelek által elfoglalt Wilnóra támasztott igényüket."

Kownóba megérkezve Fritz százados már nem találta ott Marschall Károlyt, aki a Hadügyminisztérium tudta és engedélye nélkül Moszkvába utazott, hogy – úgymond – a hazatérők érdekében eljárjon.[156]

153 HL Hdf. gy. VHV. 483. sz., 45. sz. heti jelentés, 1919. november 26–december 2.

154 HL Hdf. gy. VHV. 46. sz. heti jelentés, 1919. december 3–9.

155 HL Hdf. gy. VHV. 55. sz. heti jelentés, 1920. február 3–9.

156 A magyar hatóságok teljesen tájékozatlanok voltak Marschall százados moszkvai útjával kapcsolatban. Amikor német részről arról érdeklődtek, hogy a magyar kormánynak milyen kapcsolatai vannak Szovjet-Oroszországgal, Jungerth Mihály külügyminisztériumi osztályfőnök így válaszolt: „Híreink vannak ugyan, hogy Marschall százados kownói fogadó tisztünk Moszkvába ment, de erre magyar részről semmilyen bíztatást, sem felhatalmazást nem kapott. mi sem tudjuk, mi indította őt erre az útra." OL K. 73. 13. tétel, 12.314. sz.

Később a kownói osztrák kirendeltség jelentéséből kiderült, hogy Marschall százados, akit osztrák kollégái „rendkívül gyenge idegzetű fiatalembernek" ismertek meg, két szélhámos, névszerint Járosi és Harlenberger hatása alá került. E két emberrel együtt – valószínűleg ezek befolyása alatt – indult Marschall százados Moszkvába. Járosi és Harlenberger, baltikumi missszionak adva ki magukat, több millióra menő összeget csaltak ki azzal az ígérettel, hogy lett, észt és finn hadifoglyokat fognak hazaszállítani Oroszországból.

Elutazása előtt Marschall százados szerződést kötött a litvániai osztrák hadifogolyfogadó bizottsággal, amely szerint a Litvánián átutazó magyarokat távolléte alatt az osztrák fogadóállomás segíti tovább. A kownói osztrák fogadóállomás – Fritz százados jelentése szerint – mintaszerűen volt felszerelve. Egyik épületében nyertek elhelyezést az irodák, az étkező, a szórakozó terem, a konyha, a raktárak, valamint az állandó személyzet lakhelye, míg a másik, kb. 14 szobás épület a hazatérők szállásául szolgált. Az étkezés – a magyar tiszt megállapítása szerint – bőséges és kifogástalan volt. A raktárakban mintegy 1000 garnitúra ruha, fehérnemű, valamint dohányáru volt felhalmozva a hadifogságtól hazatérők számára.

A visszatérők ellátását és továbbszállítását a litván kormány csak azonnali készkénz lefizetése ellenében vállalta.

A hazatérőket Kownóból a kelet-poroszországi Eydtkuhnenbe szállították, ahol 24 órát töltöttek fertőtlenítés céljából, utána Heilsbergbe továbbították őket. Ott 10–14 napos egészségügyi vesztegzárat kellett eltülteniük, mielőtt Németországon keresztül, Passaun át osztrák területre indultak volna.

Fritz százados az osztrák hazatérés litvániai vezetőjével folytatott tárgyalások után a következő javalatot tette a Honvédelmi Minisztériumnak; „Tekintettel arra, hogy 1919. augusztus 1-től 1920 február végéig mindössze 52 magyar ment át Kownón, és az eydtkuhneni táborban sem éreztek erősebb magyar visszatérést, továbbá a litván területen átvonuló magyarok ellátása a megkötött egyezmény értelmében biztosítva van, külön fogadótisztünk jelenléte úgy Kownóban, mint Eydtkuhnenben felesleges." Véleményének további indoklásakéánt kifejtette, hogy az Oroszország északnyugati részéről hazatérők túlnyomó többsége ezentúl is a rövidebb, Moszkva–Minszk–Varsó útvonalat fogja választani. Ez – Fritz százados véleménye szerint – annál is kívánatosabb lenne, mivel a Lengyelországon keresztül vezető út „a lengyelek éber határszolgálatából kifolyólag a bolsevisták akadálytalan beözönlésére nem alkalmas," míg Litvánián és Németországon keresztül könnyen juthatnak el Bécsbe az agitátorok.[157]

Fritz százados Litvániai helyzetjelentése után az 1919 decembere és 1920 márciusa közt fennállott kownói magyar hadifogolyfogadó állomást, mint feleslegeset, megszüntették. Ugyanis az 1920 májusában kötött szovjet–magyar egyezmény értelmében a szevezett hadifogolycsere a Balti-tengeren és Németországon keresztül történt. Azok pedig, akik nem a hivatalos szállítmányokkal, hanem egyénileg tértek haza a fogságból, a Lengyelországon át vezető rövidebb utat választották.

A moszkvai lett békebizottság titkára szerint Marschall századost Járosi feljelentése alapján 1920 áprilisában Moszkvában letartóztatták. Előbb kémkedés gyanúja miatt halálra ítélték, majd, mint halálraítéltet, a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosaiért Szovjet-Oroszországban túszként visszatartott magyar katonatisztek közé sorolták, s mint ilyen, csak 1922-ben, a túszcsre alkalmával került haza. OL. K. 73. 42. tétel, 17-766/1920.; HL. Hdf. gy. VHV. 1483. sz.

157 HL Hdf. gy. VHV. 706. sz.

A KORABELI MAGYAR IRATOKBAN SZEREPLŐ LENGYELORSZÁGI ÉS LITVÁNIAI FÖLDRAJZI NEVEK MA HASZNÁLATOS ALAKJA

Baranowicze	Baranovicsi
Buczacz	Bucsacs
Chodorow	Hodorov
Czortkow	Csortkov
Csernovitz	Csernovici
Delatyn	Deljatin
Dwinsk	Daugavpilsz
Eydthuhnen	Nyeszterov
Heilsberg	Csernyahovszk
Kolomea	Kolomija
Kowel	Kovel
Kowno	Kaunasz
Lawoczne	Szlavsztvo
Lemberg	Lvov
Miedzyrzecze	Miedzurzez
Nadvorna	Nadvornaja
Oderberg	Bohumin
Ploskirow	Hmelnyickij
Podwolocziska	Podvolocsiszk
Rowno	Rovno
Stanislawow	Sztanyiszlav
Stryj	Sztrij
Swiecíany	Svenionélia
Tarnapol	Tyernopol
Wilno	Vilnius
Wladimir-Wolhinsk	Vlagyimir-Volinszkij
Zmerinka	Zsmerinka

Attila Bonhardt

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR AFTER THE GREAT WAR

I. Hungarian P. O. W. Reception Committees in Poland and in Lithuania December 1918–August 1921

Summary

One of the most important tasks of the Hungarian state that became indeoendent after disintegration of the Austro–Hungarian Monarchy was to bring home the Hungarian troops stationed in the Ukraine. In order to help the bringing home through the frontiers between the successor states fighting for the border territories of the once Austro–Hungarian Empire and Russia, already three Hungarian military committees were functioning on the lst of December 1918 on the border of the Ukraine and Galicia. Thongh their main task was to collect, feed and forward the homecoming Hungarian troops and soldiers, they also functioned as Hungarian diplomatic missions beside the new national committees and governments. After the arrival of the former Eastern Army from January 1919 these committees were responsible for the reception, aiding and forwarding of the unorganized smaller groups of Hungarian P. O. W.-s coming from Russian captivity. The Hungarian P. O. W. reception organization in Poland was set up in Warsaw with similar purpose. After the Polish–Ukrainian war for Galicia, what ended in Summer 1919 with Polish victory the case of the Hungarian P. O. W.-s coming from Russia by land came entirely under the authority of the Warsaw Central Transport Directorate, which collected and forwarded the homecomers through its reception committees stationed beside the railroads leading to the East.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

I. Comités de réception de prisonniers de guerre hongrois en Pologne et en Lituanie, décembre 1918–août 1921

Résumé

L'un des devoirs militaires les plus importants de l'État hongrois, devenant indépendant après la dissolution de la Monarchie Austro–Hongroise, était le rapatriement des troupes hongroises qui tenaient garnison en Ukraine. Le 1er décembre 1918 trois comités militaires hongrois fonctionnaient déjà à la frontière de l'Ukraine et de la Galicie, pour aider le rapatriement aux lignes du front entre la Grande–Ukraine, l'Ukraine de l'Ouest, la Pologne, la Lituanie, la Tchécoslovaquie et la Roumanie – les États successeurs luttant pour les rebords de la Monarchie Austro–Hongroise et la Russie, qui se dissolvaient aprèe la première guerre mondiale. Leur devoir de base était le rassamblement, l'approvisionnement et la réexpédition des troupes hongroises rentrant en Hongrie, mais ils fonctionnaient également comme mission diplomatique hongroise, à côté des gouvernements et des conseils nationaux différents, se formant sur les territoires. A partir du janvier 1919, après le retour de l'ancienne Armée de l'Est, la réception, l'aide et la réexpédition des prisonniers de guerre hongrois non-organisés, arrivant en petits et en grands groupes de la captivité de guerre russe, devenaient les devoirs de ces comités. L'organisation de réception de prisonniers de guerre hongrois de Pologne

s'est formée avec ce même but en janvier de 1919, le centre en était Varsovie. Après la guerre entre la Pologne et l'Ukraine pour la Galicie, qui a pris fin en été de 1919 avec une victoire polonaise, l'affaire des prisonniers de guerre hongrois rentrant de Russie par la voie de terre passait entièrement sous la direction du Bureau de Transport Central de Varsovie, qui rassemblait et réexpédiait ceux qui rentraient, par ses comités de réception, s'installant près des lignes ferroviaires conduisant à l'Est.

Attila Bonhardt

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

1. Die ungarischen Empfangskomitees der Kriegsgefangenen in Polen und in Litauen, Dezember 1918–August 1921

Resümee

Eine der wichtigsten Aufgaben des nach der Auflösung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie enstandenen selbständigen ungarischen Staates bildete die Heimbeförderung der in der Ukraine stationierten ungarischen Truppen. Zur Erleichterung der Rückkehr durch die Nachfolgerstaaten, die sich nach dem Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie bzw. von Rußland am Ende des Ersten Weltkrieges um ihre Randgebiete stritten, nämlich durch die Groß-Ukraine, die Westukraine, Polen, Litauen, die Tschechoslowakei und Rumänien, waren an der Grenze zwischen der Ukraine und Galizien am 1. Dezember 1918 bereits drei ungarische Militärkomitees tätig. Obwohl ihre grundlegende Aufgabe in der Versammlung, Versorgung und Weiterbeförderung der heimkehrenden ungarischen Tuppen und Soldaten bestand, erfüllten sie neben den verschiedenen neu gegründeten Nationalräten und Regierungen der Region auch eine ungarische diplomatische Mission.

Аттила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ 1-ОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

I. Комитеты приемки венгерских военнопленных в Польше и Литве, декабрь 1918-август 1921 года

Резюме

После распада Австро-Венгерской Монархии одной из важнейших военных задач ставшего самостоятельным венгерского государства была доставка на родину дислоцировавшихся на Украине венгерских войск. В целях содействию возвращению венгерских солдат с линий фронтов, образовавшихся в борьбе между Великой Украиной, Западной Украиной, Литвой, Чехословакией и Румынией, оспаривавших друг у друга окраинные территории развалившейся Австро-Венгерской Монархии и России, на 1 декабря 1918 года на границы Украины и Галиции действовало уже три венгерских военных комиссии. Несмотря на то, что их основной задачей были сборвозвращающихся на родину венгерских войск и солдат, снабжение их питанием и транспортом, эти комиссии работали также и в качестве дипломатических миссий при различных национальных советах и правительствах, образовавшихся на этой территории. После возвращения на родину бывшей Восточной Армии с января 1919 года задачей этих комиссий стал прием венгерских военнопленных, возвращавшихся неорганизованно в небольших и больших группах из русского плена, а также оказание им помощи и дальнейшая отправка на родину. С той же самой целью в январе 1919 года с центром в Варшаве образовалась польская организация для приема венгерских военнопленных. После польско-украинской войны, которая велась за владение Галицией и окончилась летом 1919 года победой Польши, дело венгерских военнопленных, возвращавшихся на родину из России сухопутным путем, полностью перешло под руководство Варшавского Центрального Транспортного Руководства, которое с помощью приемных комиссий, расположившихся вдоль ведущих на восток железнодорожых линий, собирали и пересылали на родину возвращавшихся на родину бывших военнопленных.

OKVÁTH IMRE

A HADSEREG IRÁNYÍTÁSA MAGYARORSZÁGON 1945–1956

A hadtörténelmi szakirodalom eddig kevés figyelmet fordított a hadseregirányítással és -vezetéssel kapcsolatos kérdésekre, pedig ezek a politikai hatalomgyakorlás fontos problémái közé tartoznak.

A vizsgált időszak legjellemzőbb sajátossága, hogy 1960-ig, a honvédelmi törvény elfogadásáig a honvédség irányítására és felhasználására vonatkozóan nem voltak törvényileg szabályozott és alkotmányilag jóváhagyott intézkedések. Lényegében az 1939. évi, a honvédelemről szóló II. törvénycikk előírásai érvényesültek, kisebb-nagyobb módosításokkal. A hadsereg vezetése – törvényi szabályozás híján – titkos rendeletekkel, belső jellegű utasításokkal történt.

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés Magyarország számára lehetővé tette egy új, demokratikus hadsereg felállítását. A hadseregszervezés megindulásával egyidőben kísérletek történtek a hadseregirányítás kérdésének alkotmányos rendezésére is. Vörös János vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere a Minisztertanácsnak és az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának terjesztette elő javaslatait 1945 tavaszán és nyarán a honvédség legfelsőbb vezetésének politikai rendezéséről. Vörös 1945. március 23-án Véderő Bizottság létrehozására tett javaslatot Zsedényi Bélának, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége elnökének a törvényhozói és a végrehajtó hatalmi ágak közötti összhang megvalósítása, a honvédség ügyeiben pedig az alkotmányos felelősség és a politikai ellenőrzés szabályozása céljából. A miniszteri elképzeléseket az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága (amely lényegében a parlament feladatát látta el) 1945. június 1-i ülésén tárgyalta meg.[1] A honvédelmi miniszter javaslata előterjesztésekor, véleménye alátámasztására a következőket mondotta: „...kétféle indok vezérelt. Egyik a gyakorlati és politikai szükségesség, a másik az alkotmányos felelősség érzete volt. ...fontosnak tartom, hogy a ... több alkotmányos tényező helyett jelenleg voltaképpen egyedül eljáró honvédelmi miniszteren kívül az irányításban más alkotmányos tényezőnek is szerepe legyen." Vörös a Nemzetgyűlés bizonytalan ülésezései miatt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságában látta azt az alkotmányos tényezőt, amely egy albizottság útján a Véderő Bizottságnak szánt szerepkört betölthette volna. „A politikai és gyakorlati célszerűség szempontjai is – érvelt tovább a miniszter – javaslatom mellett szólnak. Ugyanis akár a politikai pártok részéről merül fel valamely kívánalom a honvédség személyi, anyagi, felszerelési avagy szervezési kérdéseivel kapcsolatban, akár a honvédelmi kormányzat kezdeményezése folytán kerültek azok a megvalósítás arcvonalába, helyesnek és szükségesnek tartom, ha a kérdés politikai mérlegelése során olyan szerv véleménye is érvényesül, amely összetételénél és szervezeténél fogva a nemzetgyűlés tagjainak állásfoglalását képviseli."[2]

A Politikai Bizottság, elfogadva Vörös János előterjesztését, egy tíz fős Véderő Albizottságot hozott létre, amelyben a Politikai Bizottság és a pártok paritásos

1 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1946. elnökség (eln.) 27.589.
2 Uo.

alapon delegálták tagjaikat. Az albizottság feladatát a következőkben határozták meg: „... a honvédség szervezésével kapcsolatban személyi, anyagi, felszerelési és egyéb feladatok megvalósítása során, mint a Nemzetgyűlés tagjainak szűkebb része, a Nemzetgyűlés összeüléséig, ennek Véderő Bizottsága helyett alkotmányos szervként ideiglenesen végezze a szükségesnek mutatkozó politikai ellenőrzést és ezzel osztozzék az alkotmányos felelősségben is. ... az albizottság szerepe nem tévesztendő össze az összkormány rendeletalkotási jogkörével, amelyet a szóban lévő Véderő Albizottság működése egyáltalában nem érint."[3]

Vörös János, következő lépésként, a honvédelem felső vezetésének törvényi szabályozását szerette volna elérni, ezért 1945 augusztusában egy védelmi törvény elkészítésére utasította a HM Törvényelőkészítő Osztályának vezetőjét, dr. Idrányi Zoltán miniszteri tanácsost. A törvénnyel Vörös szabályozni kívánta az államfő, mint legfelsőbb hadúr, a honvédelmi miniszter, valamint a honvédség főparancsnoka jogkörét és ezek egymáshoz való viszonyát.

Az osztály első törvényjavaslatát – a honvédelem felső vezetéséről – 1945. augusztus 23-án készítette el. (1. sz. melléklet.)[4]

Az 1. §. az ún. hadúri jogokat – a honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében – az államfő, illetve annak megválasztásáig a Nemzeti Főtanács[5] jogkörébe sorolta, azzal a kikötéssel, hogy minden intézkedés érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

A 3. §. szerint a honvédség katonai vezetését és felügyeletét a honvédség főparancsnoka látja el. Hatáskörébe tartoznak: a honvédség katonai kiképzésének vezetése és felügyelete; a fegyelmi, fenyítő hatalom gyakorlása tisztek, tiszthelyettesek és a legénység fölött; a honvéd parancsnokságok fegyelmi joggyakorlatának felügyelete; a honvéd katonai hatóságok miniszteri felterjesztéseinek véleményezése. Előterjesztést, illetve javaslatot tesz a honvédelmi miniszterhez a honvédség kiképzésének, fegyelmi állapotának és harcképességének fokáról; a tisztek és tiszthelyettesek előléptetéséről és szolgálati beosztásáról; valamint ellátja a honvédség háború esetére való alkalmazásának előkészítésével, a hadműveleti tervek megalkotásával, az országnak a honvédelemre való megszervezésével kapcsolatos teendőket. A honvédség főparancsnokát az államfő (nemzeti főtanács) a honvédelmi miniszter ellenjegyzésével nevezi ki és menti fel. A honvédelmi miniszter a kinevezésre magasabb rendfokozatú tábornokot javasol. Amennyiben a honvédség főparancsnokának tisztsége nincs betöltve, a hatáskörébe tartozó ügyeket a honvédelmi miniszter látja el. A honvédség főparancsnokát közvetlenül az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) rendeli alá, előterjesztéseit valamint nagyobb jelentőségű intézkedéseit – előzetesen a honvédelmi miniszternek jelentve – neki terjeszti elő.

A 4. és 5. §. a törvény hatályba lépéséről és a honvédség felső vezetéséről szóló addigi törvények hatályon kívül helyezéséről intézkedik.

3 Uo.

4 HL HM 1946. eln. 32.922.

5 Az ideiglenes államfői testületet, a háromtagú Nemzeti Főtanácsot 1945. január 26-án szervezték meg. Tagjai voltak: *Zsedényi Béla,* az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, *Dálnoki Miklós Béla,* az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, valamint az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által választott olyan tag, aki a kormányban nem viselt tisztséget, *Gerő Ernő.* (Ez utóbbi kereskedelmi és közlekedési miniszterré történt kinevezését követően 1945 májusától *Révai József.* A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. In: *Föglein Gizella:* Az államfői jogkör és gyakorlása. Bp., 1991. 45–46. o.

A törvényjavaslatot megvitatta a HM Elnökség, az igazságügyi, a büntetőjogi osztály, valamint 1945. augusztus 30-án egy szűkkörű értekezlet.[6] Ennek döntése alapján a törvényjavaslat már nem a honvédelem felső vezetését szabályozná, hanem a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar állásának ideiglenes megszüntetéséről intézkedne. A „szűkítés" valószínű magyarázata az államfői jogok körüli hatalmi-politikai harcban keresendő. A honvédelmi miniszter új javaslatával – kihagyva a politikailag kényes államfői „hadúri" jogokat – a honvédség katonai vezetésének tisztázására és jogi szabályozására törekedett. A főparancsnoki jogokról szóló elgondolásokat véleményeznie kellett a Véderő Albizottságnak is. A HM tervezetét 1945. szeptember 4-én vitatták meg. A testület úgy találta, hogy a szövegből nem derül ki egyértelműen a főparancsnok alárendelődése a honvédelmi miniszternek. Álláspontjuk szerint a kérdés alkotmányos szabályozásának alapfeltétele a miniszternek való alárendelés, mert: „... Enélkül nincs biztosítva az, hogy minden ami a honvédség körül történik, a honvédelmi miniszter tudta nélkül ne történhessék. A miniszternek mindenről tudnia kell."

Vörös János vitatta az albizottság ezen álláspontjának a helyességét és úgy vélte, hogy a honvédség főparancsnokának a honvédelmi miniszter alá rendelése párthadsereg kialakulását eredményezheti. A honvédelmi miniszter állása – Vörös felfogása szerint – politikai állás, „... az bármely pártnak a kezébe kerülhet és ily módon a főparancsnok alárendelése a párt által kijelölt pártminiszternek a honvédséget az illető párt hatalmi eszközévé teheti."

Az ülésen ebben a kérdésben nem sikerült konszenzust kialakítani, így az albizottság e kérdés megtárgyalását, azzal az indokkal, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak meg kell vizsgálnia a külföldi alkotmányokat, egy következő értekezletre halasztotta.

A Véderő Albizottság szeptember 6-i ülésén először Idrányi miniszteri tanácsos ismertette a bizottsági tagokkal a külföldi alkotmányjogi szokásokat a honvédelmi miniszter, a főparancsnok, a vezérkar főnöke jogaira, kötelességeire vonatkozóan, majd ismét az alárendelés kérdése került megvitatásra. Az albizottság FKgP és PDP tagjai továbbra is azt kifogásolták, hogy az ajánlott szövegben még mindig nincs benne az alárendeltség, míg az MKP tagjai az egész főparancsnoki törvényjavaslat elhalasztását indítványozták. Véleményük szerint a honvédelem felső vezetésének szabályozását a békekötés utáni időszakra kellene elhalasztani. A békeszerződés megkötésére való jogos hivatkozás mellett ezen álláspont kialakításában fontos szerepet játszhatott az a kommunista törekvés is, amely egy párttól független, törvényileg szabályozott jogokkal rendelkező főparancsnoki tisztség létrehozásának megakadályozására irányult. Ez ugyanis veszélyeztethette a párt hadseregre irányuló hatalmi törekvéseit.

A honvédelmi miniszter ezen az ülésen is igyekezett meggyőzni a bizottság tagjait álláspontja helyességéről. Összefoglaló hozzászólásában kifejtette, hogy a „...főparancsnok a miniszteren keresztül érintkezik az államfővel, a főparancsnok önállósága csak látszólagos, a főparancsnok nem döntő tényező, pártpolitikai okok miatt nem javasolja a honvédelmi miniszternek való alárendelését, a miniszter

6 Az értekezlet résztvevői voltak: B. Szabó István, honvédelmi politikai államtitkár, Kuthy László vezérőrnagy, személyügyi csoportfőnök; Székely László vk. ezredes, katonai csoportfőnök; Mocsáry Lajos vk. ezredes, vezérkari osztályvezető; Visy Lajos vk. ezredes, az Elnökség vezetője. HL HM 1946. eln. 32.922.

vétója az államfő intézkedésére vonatkozó miniszteri ellenjegyzés megtagadásával mindenkor érvényesülhet."

Az öt párt bizottsági tagjai – az MKP kivételével – elfogadták a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot s azt a Minisztertanács 1945. szeptember 17-i ülése elé terjeszthetőnek ítélték. (2. sz. melléket.)[7] A Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatásának hiánya, valamint az MKP eltérő álláspontja következtében az említett minisztertanácsi ülésen sem született döntés. Így a törvényi szabályozás kérdése, amely a honvédség vezetését hármas irányítási rendszerben képzelte el (köztársasági elnök, honvédelmi miniszter, honvédség főparancsnoka), egy időre háttérbe szorult.

1946 elején a magyarországi államforma, illetve az államfői jogok kérdésében kibontakozó politikai küzdelmekben megfogalmazódtak a pártok hadsereg-irányítással kapcsolatos elképzelései is. A kommunista és a szociáldemokrata párt az államfői jogok szűkítésére törekedett és a jogok gyakorlásába nem kívánták belevonni a hadsereg irányítását. A MKP álláspontja szerint a köztársasági elnöknek semmilyen joga nem lett volna a honvédséggel kapcsolatban. A SZDP sem kívánt az államfőnek semmilyen „hadúri" jogot biztosítani. Ezen elképzelésekkel szemben az FKgP bizonyos hadúri jogokat biztosított az államfő részére, nevezetesen a honvédség feletti főfelügyeleti jogot, amely a honvédelmi miniszteren keresztül valósult volna meg. Ugyancsak a köztársasági elnök joga lett volna a hadsereg főparancsnokának a kinevezése. A pártok között csak a hadüzenet és a békekötés nemzetgyűlési hatáskörét illetően alakult ki egyetértés. Ezt tükrözi a köztársasági államforma elfogadásakor (1946. február 1.) kihirdetett 1946. évi 1. tc. 11. §. (2) bekezdése: a köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, a békekötésre, a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult.[8]

A kiéleződött politikai csatározások közepette, amikor a pártok figyelme elsősorban az államforma kérdésére és a földreform körüli problémákra irányult, az új honvédelmi miniszter, Tombor Jenő vezérezredes, sikerrel oldotta meg a hadseregvezetés miniszteri felelősségének ügyét. Az 1946. január 10-i minisztertanácsi előterjesztésében „honvédségi szemlélő" (felügyelő) beosztás létesítését és ezzel egyidejűleg a „vezérkar főnöke" tisztség felfüggesztését kérte. A honvédség felügyelőjének feladata volt a honvédség kiképzésének, nevelésének, fegyelmének a biztosítása, továbbá a hadsereg szervezésének ellenőrzése. A Minisztertanács január 31-i döntésével hozzájárult ezen katonai beosztás létrehozásához.[9]

Az újonnan létrehozott tisztség lényegében a főparancsnoki funkcióval egyezett meg, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem önálló, csak a köztársasági elnök hatáskörébe tartozó pozíció, hanem a honvédelmi miniszternek szorosan alárendelt katonai beosztás lett. Ezzel az a kisgazdapárti elképzelés valósult meg, amit a párt tagjai erőteljesen képviseltek a Véderő Albizottság 1945 szeptemberi ülésein. A hadsereg irányításában és vezetésében így döntő tényezővé vált a honvédelmi miniszter, aki a törvényhozással szembeni felelősségét is képviselte. Ezt követően a

7 Uo.

8 *Föglein*. i. m. 53-60. o. és 72. o.

9 HL HM 1946. eln. 4571. és 5235.

hadseregvezetésben kialakult az a kettős irányítási rendszer, amelyben a köztársasági elnök a végrehajtó hatalmat a nemzetgyűlésnek felelős honvédelmi miniszteren keresztül gyakorolta. A miniszter döntési, intézkedési jogait természetesen nagy mértékben befolyásolta Magyarország akkori helyzete. Magyarországnak – mivel nem volt független állam – minden politikai, gazdasági és egyéb döntés meghozatalakor a SZEB engedélyét és jóváhagyását kellett kérnie. A SZEB befolyása – a fegyverszüneti szerződés 1. §. pont d). alpontja értelmében[10] – a honvédelmi tárca keretén belül is érvényesült, minek következtében a honvédelmi miniszter jogai meglehetősen korlátozottak voltak. Ugyancsak csökkentette a miniszter irányítási lehetőségeit a MKP azon törekvése, amely a párt befolyásának érvényesítésére és a főbb döntéshozói pozíciók megszerzésére irányult 1946 tavaszától. A kommunista párt a titkos Katonai Bizottság létrehozásával olyan illegitim szervezetet hozott létre, amely, adott esetben, a SZEB illetékes vezetőinek bevonásával, akadályozni tudta a honvédelmi miniszter döntéseinek, intézkedéseinek érvényesülését. A Katonai Bizottság, Farkas Mihály elnökletével, a következő – fontosabb katonai beosztásokat betöltő – tagokból állt: Pálffy György vezérőrnagy, a HM katonapolitikai osztályvezetője és a Határőrség parancsnoka; Illy Gusztáv vk. ezredes, a HM személyügyi osztályvezetője; Földy Lajos vk. ezredes, a Katonapolitikai Osztály elhárító alosztályvezetője; Jánossy Ferenc alezredes, nevelési osztályvezető; Révay Kálmán ezredes, Somogyi Imre hb. ezredes. A bizottság legfontosabb feladatául a kommunista párt – a honvédség vezetésére gyakorolt – befolyásának érvényesítését jelölték meg. katonai kérdésekben pedig javaslattevési és tájékoztatási kötelezettségei voltak a pártvezetés felé. A bizottságra hárult a „demokratikus erők" harcának összefogása a honvédség keretében megbúvó „reakció" ellen.[11] A Katonai Bizottság tevékenységének következményei hamarosan érzékelhetővé váltak. A hadseregben (1946 nyarától) – a kisgazdapárti miniszter ellenére – egyre erőteljesebbé vált a kommunista befolyás és irányítás. Ezzel a honvédség vezetésében tulajdonképpen „kettős hatalom" alakult ki, hiszen a hadseregre vonatkozó döntéseket a törvényes honvédelmi miniszter mellett egyre inkább e – konspiratív módon működő – bizottság hozta, a SZEB támogatásával.

A FKgP vezetése többször kísérletet tett a kettős vezetés megszüntetésére, az irányítás visszaszerzésére, de a honvédségen belüli hatalmi viszonyok ezt nem tették lehetővé.[12]

A kisgazdapárt vezetése – az MKP III. kongresszusa után –, félve egy baloldali fordulat végrehajtásától, tett egy utolsó kísérletet a hadsereg-irányítás törvényi szabályozására. A köztársaság elnöke, Tildy Zoltán 1946. november 26-án a Honvédelmi Minisztériumot a „Legfelsőbb Katonai Parancsnoki" törvény sürgős elkészítésére utasította és mellékelte az Igazságügyminisztérium által elkészített, a „Köztársasági elnököt a honvédség tekintetében megillető jogkör" gyakorlásáról szóló törvénytervezetet, (3. sz. melléklet),[13] amely az 1946 évi I. tc. 11. §. (2) bekezdésének kiterjesztéséről intézkedett. Érvényben hagyva az elnök –

10 A fegyverszüneti szerződés idézett pontja meghatározta: „A németországi hadműveletek beszüntetésével a magyar fegyveres erők leszerelendők és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők." *Korom Mihály*: A magyar fegyverszünet 1945. Bp., 1987. 201. o.

11 HL A honvédség felügyelőjének iratai. (Honv. fe. r.) 1. cs. 3. o.

12 Új Magyar Központi levéltár. XIX-A-1a.

13 HL HM 1946. eln. 32.922.

hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, a békekötésre, a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására vonatkozó – jogait, a következőkkel kívánta bővíteni az elnöki hatáskört: „A honvédség vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó jogokat egyébként a köztársasági elnök a honvédelmi miniszter útján gyakorolja."

A kérdés sürgősségére való tekintettel a HM Közjogi Osztálya már a következő napon összeállította a katonai főhatalom gyakorlásáról összefoglalt HM javaslatot. (4. sz. melléklet.)[14] Ennek megvitatására november 28-án értekezletet hívtak össze, a következő résztvevőkkel: Kuthy László altábornagy, a honvédség felügyelője, Sólyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök; dr. Schultheisz Emil hb. vezérőrnagy, igazságügyi osztályvezető; Illy Gusztáv vk. ezredes, személyügyi osztályvezető; Pálffy-Muhorai Zoltán vk. alezredes, a honvédség felügyelője törzsébe beosztott tiszt; Bényi Elemér alezredes, a HM Elnöksége beosztott tiszt, dr. Idrányi Zoltán, miniszteri tanácsos, közjogi osztályvezető; dr. Bontó Andor miniszteri titkár, jegyzőkönyvvezető.

A törvényjavaslatot Idrányi miniszteri tanácsos ismertette a megjelentekkel. Véleménye szerint az 1946. évi I. tc. 11. §-a már érintette a köztársaság elnökének a honvédség vezérleti jogára vonatkozó jogkörét, amikor kimondta, hogy a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult. A törvény – politikai okokból – akkor nem szabályozta a köztársaság fegyveres erejének legfelsőbb parancsnoklására vonatkozó jogkört. Nem oldotta meg ugyanis a hadsereg vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó legfelsőbb rendelkezés jogának szabályozását, ami a múltban a Legfőbb Hadúr jogaiként érvényesült.[15] A magyar köztársasági alkotmányban a hadúri elv nem állhat fenn többé, mert ennek érvényesülését – a népszuverenitás elvére alapított – köztársasági államforma nem teszi lehetővé. Az előadó hangsúlyozta azt a fogalmi különbözőséget is, ami a királyság és a köztársaság, mint államformák között megmutatkozik. Az előbbi államformában ugyanis az államhatalmi főszervek nincsenek egymástól annyira elválasztva, mint a köztársaságban. Ebben az elnök csupán a végrehajtó hatalom élén áll, de nem része a törvényhozó hatalomnak. Minthogy pedig az állam fegyveres ereje a végrehajtó hatalom rendelkezésére álló igazgatási eszköz – amellyel az államhatalom saját akaratának az irányítását is biztosítani tudja –, kézenfekvő, hogy a fegyveres erő parancsnoklási joga is a végrehajtó hatalom fejének, az államfőnek a legfőbb parancsnoklása alá tartozik. Idrányi szerint ez az alkotmányjogi szempont valamint az említett hármas jogkör „...egységes kezeléséhez fűződő államérdek teszi nemcsak szükségessé, de célszerűvé és indokolttá is azt, hogy a nemzet bizalmának letéteményese kezébe adassék a hadsereg vezérletével, vezényletével és belszervezetével kapcsolatos jogok gyakorlása.

...A magyar nép lelki szerkezetében gyökerezik annak az igénylése, hogy az említett jogokat az államfő a maga személyében gyakorolja."

A demokratikus államrendszer elvei ugyanakkor megkívánták, hogy a népszuverenitás elve e jogok tekintetében is érvényesülhessen. Ezért az államfő

14 Uo.

15 A vezérlet általában a haderőnek háborúban való vezetését, a vezénylet a honvédelmi igazgatásra vonatkozó parancsolás jogát jelentette, beleértve a fegyelmi hatalmat is. A belszervezet a fegyveres erő szervezését, a katonai hatóságok, csapatok, fegyvernemek megállapítását és kinevezési jogot foglalta magában. Uo.

minden intézkedése – a szabályozni kívánt jogkörben – csak a honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett érvényes.

Befejezésül az osztályvezető kifejtette azon meggyőződését, miszerint a „demokratikus Magyarország fejlődésének során a demokrácia hamisítatlan elveit a magyar hagyományok tiszteletének megőrzése mellett a honvédség is igyekezett újjáalakításával és szellemének kifejlesztésével, valamint a létrehívott jogintézmények megteremése által megvalósítani, akkor méltán jelentkezik az a törekvés, hogy az eddigi fejlődést a honvédség legfelsőbb irányítására vonatkozó jogkör szabályozásával is betetőzzük."

A tanácskozás résztvevői beható vita után a következő álláspontot alakították ki: ilyen rövid idő alatt átgondolt, részletes jogi szabályozás megfogalmazására nincs lehetőség s ennek nagyon súlyos következményei lehetnek. Ezért véleményüket „csak a felsőbb utasítás halasztást nem tűrő rendelkezése folytán" fogalmazták meg. Ugyanakkor – egyöntetűen – úgy gondolták, hogy a szóban forgó törvényjavaslattal való foglalkozás a békeszerződés megkötéséig nem időszerű. Az előterjesztett javaslat a honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezési jogot ugyan a köztársasági elnök hatáskörébe utalta, de a magyar állam szuverenitása a SZEB fennállása idején korlátozott. Ennek következtében, véleményük szerint, az a „...nemkívánatos helyzet állhat elő, hogy az államhatalmon kívüli tényező az azt megszemélyesítő államfővel közvetlenül intézkedhetik. Ha a honvédség feletti rendelkezési jog egyelőre és elvileg továbbra is a honvédelmi miniszter kezében marad, a szuverenitásnak ez a csorbítása alakilag nem jut ilyen élesen kifejezésre". Az államfőt megillető katonai főhatalommal kapcsolatban hangsúlyozták, hogy az államfőt nem célszerű legfőbb parancsnokként említeni. Nem tartották szerencsésnek azért sem, mert ez megkötést jelentett volna a továbbiakban a hadseregfőparancsnok, vagy az ezzel azonos jogállású parancsnok kinevezésénél is. A „honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete" kifejezést – a múlt hagyományai alapján – elfogadhatónak ítélték. Az említett kiegészítésekkel elkészített új törvényjavaslatot Bartha honvédelmi miniszter jóváhagyta.

A katonai főhatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat köztársasági elnöki előterjesztésre 1946. november 30-án került sor. Ebben a miniszter az előzőekben ismertetett elképzelések pártközi tárgyalásokon való megvitatását javasolta. Ugyanakkor hangot adott kételyeinek a törvényi szabályozás időszerűségét illetően. A békeszerződés megkötése előtt – a jövőbeni hadsereg szervezeti felépítésének ismerete nélkül, valamint a szuverenitás SZEB által való korlátozása miatt – nem tartotta célszerűnek a honvédség legfelső vezetésének napirendre tűzését. Tildy, figyelembe véve az iménti álláspontot, a feszült belpolitikai helyzetre való tekintettel a törvényjavaslatot levette a napirendről. Így a hadseregvezetés és irányítás törvényi szabályozásának kérdései a törvényalkotás folyamatában hosszú időre háttérbe szorultak.

A magyar békeszerződés megkötésével (1947. február 10.) létrejött a hadseregfejlesztés jogalapja s elkezdődhetett a békeszerződésben engedélyezett – 70 000 fős – hadsereg kiépítése. A HM a fejlesztést hosszú lejáratú, átgondolt terv alapján kívánta megvalósítani. A fejlesztés előkészítő időszakában – 1947–1951 – kívánták létrehozni a honvédség kiképző és nevelő keretét, az új demokratikus, magas szakmai tudással rendelkező hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kart, valamint

biztosítani akarták a honvédség megfelelő színvonalú elhelyezését és felszerelését. A hadseregfejlesztés kérdése azonban 1947 szeptemberéig nem volt központi politikai kérdés Magyarországon. Ennek alapvető politikai oka az volt, hogy a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben egyik párt sem számolt az alacsony létszámú (15 196 fő) csekély harcértékkel bíró honvédség felhasználásával. Ezért annak kiépítését, fejlesztését a hatalom kivívásáig nem tartotta fontosnak. A hadseregfejlesztés előtérbe kerülését az 1945–47 közötti időszakban a nemzetközi helyzet sem indokolta.

A bel- és külpolitikai viszonyok átalakulása következtében 1947 szeptemberétől megváltozott a hadseregfejlesztés megítélése. Az 1947. augusztus 31-i választásokkal és a második Dinnyés-kormány megalakulásával (szeptember 24.) lényegében eldőlt a politikai hatalom kérdése Magyarországon. A Kominform alakuló ülésén (1947. szeptember 27–30.) kialakított új politikai stratégia a kommunista pártok fontos feladataként jelölte meg az ún. népi demokratikus államok hadseregeinek fejlesztését.

A honvédség fejlesztésének előtérbe kerülését jelezte az 1947. december elején elkészített „Vezérkari munkaterv" megjelenése is.[16] A honvédség felügyelője által december 2-án kiadott utasítás először intézkedett – mindenre kiterjedő részletességgel – a demokratikus hadsereg megszervezéséről, irányításáról, ellátásáról, a kiképzési elvek kialakításáról. A honvédség kommunista és még meglévő – nem túl nagy számú – polgári demokratikus felfogású vezetői egyaránt úgy vélték, hogy a függetlennek és demokratikusnak elképzelt Magyarország számára olyan „védő-hadsereget" kell létrehozni, amely képes megvédeni az ország függetlenségét és társadalmi rendszerét. A nemzetközi helyzet értékeléséből azt a következtetést vonták le, hogy közvetlen világháborús fenyegetettség nincs, de Magyarország geopolitikai helyzete megköveteli egy modern hadsereg mielőbbi létrehozását.

A munkaterv fontos feladatként jelölte meg egy véderőtörvény elkészítését, valamint a legfelsőbb katonai vezetés reformjának megvalósítását. A hadsereg irányításával kapcsolatban elfogadták a politikai vezetés primátusát, de megfogalmazták azt az igényüket is, hogy a hadsereg ügyeinek intézésében a katonai vezetés önállóbb legyen. Ezért sürgősen megoldandó feladatként határozták meg a köztársasági elnök hadseregvezetési jogainak rögzítését, a honvédelmi miniszter, a honvédség felügyelője, valamint a vezérkar főnöke – létrehozandó – tisztségének, hatáskörének tisztázását és egymáshoz való viszonyát.[17]

A „Vezérkari munkaterv"-ben megfogalmazott elképzelések megvalósulását az MKP – hadsereggel kapcsolatos – politikájának megváltozása háttérbe szorította, illetve módosította. A Kominform üléséről visszaérkező Farkas Mihály és Révai József a Politikai Bizottsághoz benyújtott memorandumukban javaslatot tettek az MKP politikájának megváltoztatására. Ebben a hadsereggel kapcsolatos addigi politika felülvizsgálatát is sürgették. A MKP Politikai Bizottsága az 1947. december 11-i ülésén – a hadseregfejlesztés kidolgozására és irányítására – bizottságot hozott

16 HL. HM 1947 eln 28 095.
17 Uo.

létre, melynek tagjai: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Pálffy György altábornagy voltak.[18]

A Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv – figyelembe véve az ország teherbíró képességét – négy év alatt (1948. október 1–1952. október 1.) kívánta az engedélyezett békehaderőt felállítani. Javaslatát a Politikai Bizottság, 1948. január 29-i ülésén elfogadta.

A hadseregfejlesztés előtérbe kerülésével egyidejűleg sor került a párt honvédséget irányító szervének – a Katonai Bizottságnak – az átszervezésére is. Illy Gusztáv vezérőrnagy, a HM Kiképzési csoportfőnöke a bizottság 1948. március 1-i értekezletén terjesztette elő az átszervezésre vonatkozó elképzeléseket.[19] A Katonai Bizottság új hatáskörét és feladatát a következő módon kívánta szabályozni: a Katonai Bizottság – a honvédségen belül – a párt és a katonai vezetés legfőbb szerve. Feladata a párt hadügyi kérdésekben való tájékoztatása és határozatainak végrehajtása. Tagjait a pártvezetőség jelölése alapján a honvédségi pártkonferencia választja meg. A bizottság tagjaiból négytagú Végrehajtó Bizottságot választ, amely a Katonai Bizottság két ülése közötti időszakban a fontosabb kérdésekben döntéshozásra jogosult. A döntésről a Katonai Bizottság következő ülésén köteles beszámolni. Illy a Végrehajtó Bizottság tagjainak javasolta Pálffy György altábornagyot, a honvédség felügyelőjét. Sólyom László altábornagyot, katonai csoportfőnököt, Szalvai Mihály vezérőrnagyot, a Határőrség főparancsnokát valamint saját személyét. A Katonai Bizottság egy titkárt is választott, aki egyben a Végrehajtó Bizottságnak is tagja volt. A titkári posztot Pálffy altábornagy töltötte be. A párt felső vezetése, személy szerint Farkas Mihály azonban nem mindenben osztotta az Illy vezérőrnagy által ismertetett elképzeléseket. Ez derül ki a Politikai Bizottság számára 1948. április 5-én Sólyom altábornagy által előterjesztett dokumentumból, amely a Katonai Bizottság munkájának új alapokra történő helyezéséről szól.[20] A Katonai Bizottság tagjait – az új elgondolás szerint – már nem a honvédségi pártkonferencia választotta volna, hanem a Politikai Bizottság. A Katonai Bizottság összetételére – Sólyom – a következő személyi javaslatot tette: Farkas Mihály, a párt főtitkár-helyettese (elnök); Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője, titkár; Sólyom László altábornagy, katonai csoportfőnök; Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési csoportfőnök; Somogyi Imre vezérőrnagy, a HM II. gazdászat-közigazgatási alcsoportfőnök; Szalvai Mihály vezérőrnagy, a Határőrség főparancsnoka; Földy Lajos vk. ezredes, katonapolitikai csoportfőnök; Jánossy Ferenc alezredes, nevelő osztályvezető, Révay Kálmán ezredes, a Kossuth Akadémia parancsnoka, dr. Elek Tibor alezredes, a párt katonai osztályának vezetője s egyben a bizottság jegyzője. A Katonai Bizottság új működési elve alapján az elnök (távollétében a titkár) az ülések megkezdése előtt, aktuális politikai tájékoztatót tart. Ezután kerül sor a Politikai Bizottság honvédséggel kapcsolatos határozatainak közlésére, majd a tagok beszámolnak az előző határozatok végrehajtásáról valamint az ügykörükbe tartozó politikai és szakmai eredményekről. A bizottság a napirendi pontok megvitatása után határozatokat fogalmaz meg és dönt arról, hogy milyen javaslatok kerüljenek a Politikai Bizottság elé. A

18 *Mucs Sándor*: Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1949. Bp., 1985. 54. o.
19 HL Honv. fe. ir. 1. cs. 44. o.
20 Uo. 47–48. o.

bizottságban való részvétel nem érinti a tagoknak „a szolgálati beosztásból eredő alá- és fölérendelési viszonyait."A Katonai Bizottságban kialakított, a honvédség irányítására vonatkozó új elképzelések gyakorlati megvalósítása céljából 1948 április elején sor került a Honvédelmi Minisztérium átszervezésére.[21] Ennek lényege – mint azt Pálffy altábornagy az április 5-i ülésen kifejtette – az volt, hogy a honvédelmi miniszter, (Veress Péter) a katonai államtitkár (Kuthy László vezérezredes), valamint a politikai államtitkár (Kiss Roland) „megsértése nélkül az összes határköröket a felügyelő és a katonai főcsoportfőnök között osztották fel. A minisztérium minden csoportját valamelyikünk alá rendelték." Farkas az átszervezést jónak tartotta, de figyelmeztette a jelenlevőket, hogy „csak arra kell vigyázni, hogy Kuthy fölérendelése valóban csak formális legyen."

Az új szervezési rendelet szerint ugyanis a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozott – a katonai államtitkár közvetítésével – az Elnökség csoportfőnöke, a honvédség felügyelője, a katonai főcsoportfőnök, a Számvevőség, az Igazoló Bizottság Főtitkársága valamint a jogi csoportfőnök.

Pálffy igyekezett eloszlatni Farkas aggályait és kijelentette, hogy: „... Kuthynak a fölénk való rendelése annyira csak formai, hogy éppen arra kell már vigyáznunk, hogy ne menjen túlzásba a dolog."[22]

Farkas Mihály 1948. szeptember 9-i honvédelmi miniszteri kinevezésével döntő változás következett be a hadsereg irányításában. Felgyorsult a honvédség párthadsereggé való átalakítása és kialakult az ennek megfelelő irányítási rendszer. Az is világossá vált, hogy az MDP főtitkár-helyettesének miniszteri kinevezésével a pártvezetés a honvédelem megszervezését és a hadseregfejlesztés ügyét a legfontosabb feladatok egyikének tekinti.

Farkas a kinevezését követő napon beszédet mondott a Katonai Bizottság tagjai előtt. Kifejtette, hogy véleménye (és a pártvezetés) szerint: „...eddig a Honvédelmi Minisztériumnak nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ennek a gazdátlan állapotnak káros következményei vannak. A vezető katonai elvtársak külön-külön akartak gazdák lenni és így ellentétek keletkeztek közöttük. Tisztában kell lenni azzal, hogy mindenkiből a munkásosztály, illetve annak élcsapata, a Párt csinált vezetőt és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szerényen és az eddigieknél sokkal pártszerűbben kell dolgozniuk, ha megbecsülést akarnak szerezni maguknak. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a Munkásosztály ellen vét."[23] Farkas Mihály e szokatlan, az addigiaktól eltérő hangvételű beszédének meghatározott célja volt, nevezetesen az, hogy a Katonai Bizottság tagjait figyelmeztesse a feltétlen engedelmesség betartására mind a Párttal, mind pedig személyével szemben. Ezután bejelentette, hogy a MDP Titkárság határozata értelmében, a Belügyi- és a Katonai Bizottság egyesülésével, megalakult a MDP Államvédelmi Bizottsága, Rákosi Mátyás elnökletével. A Katonai Bizottság az Államvédelmi Bizottság albizottsága lett, s katonai szakkérdésekben terjeszt elő javaslatokat. Az albizottság munkatervének kidolgozására külön bizottságot

21 HL HM 1948. eln. 14. 455.

22 HL Honv. fe. ir. 1. cs. 43-44. o.

23 Uo. 208. o.

állítottak fel, Pálffy, Sólyom, Illy altábornagyok, valamint Somogyi vezérőrnagy részvételével.

A különbizottság elképzeléseit Pálffy altábornagy a Katonai Albizottság 1948. november 2-i ülésén ismertette. Legfontosabb feladatnak a pártszervezeteknek és a pártmunkának, valamint a hadiipar és a honvédelem elveinek kidolgozását tartotta.[24] A feladatok végrehajtásához szükségessé vált a honvédség felső irányítási rendszerének az átszervezése. A honvédelmi miniszter 1948. november 30-i előterjesztésében a Minisztertanács hozzájárulását kérte Pálffy György altábornagy, honvédség felügyelői tisztségében történő véglegesítéséhez,[25] valamint Sólyom László altábornagy honvéd vezérkari főnöki kinevezéséhez. A honvéd vezérkar főnökének feladatkörébe a honvédség szervezése, háborúra való felkészítése, az országos honvédelem követelményeinek kidolgozása tartozott, míg a honvédség felügyelőjének a feladata a hadsereg kiképzésének, fegyelmének ellenőrzésével járó tennivalók ellátása volt.[26]

Farkas az előterjesztés indoklásában nem tartotta szükségesnek a honvédség vezetésének törvényes szabályozását, csupán javaslatai elfogadását és egy kormányzati állásfoglalás megjelentetését szorgalmazta: „Törvényes rendezés szükségességét ... a honvédség felső vezetése tekintetében ... nem látom fennforogni. A kérdés nagy horderejénél és fontosságánál fogva azonban a kormány állásfoglalását mégis elengedhetetlennek vélem".[27]

A Minisztertanács 1948. december 3-i ülése elfogadta a javasolt intézkedéseket és ezzel Farkas Mihály befejezettnek tekintette a honvédség felső vezetésének törvényi szabályozását.

A politikai intézményrendszer átalakításával és a proletárdiktatúra szerveinek kiépítésével a hadseregen belül is kialakult az a vezetési-irányítási rendszer, amely kisebb-nagyobb formai módosításokkal 1956. október 23-ig funkcionált. A rendszer jellemzője, hogy a legfelső döntéshozó és végrehajtó hatalmat a MDP – időszakonként változó elnevezésű – szűkkörű, törvényes felhatalmazás nélkül működő testületei gyakorolták. Az ellenőrzés jogával sem a törvényhozás (országgyűlés) sem a választott pártszervek nem rendelkeztek.

Az MDP Államvédelmi Bizottságának a hadsereget érintő utasításait, döntéseit az 1948–50 közötti időszakban a honvédelmi miniszter a neki szorosan alárendelt felügyelőn és vezérkari főnökén keresztül valósította meg. A miniszter a felső pártvezetés intézkedéseinek meghozatalához, döntéseinek előkészítéséhez szükséges javaslatait tanácsadó szervei segítségével dolgozta ki.

A Katonai Albizottság megszűnésével 1949. február 18-án új tanácsadó szerv létesült, a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma, amelynek tagjait a miniszter nevezte ki.[28] A Kollégium első ülésére március 8-án került sor, amelyen Farkas ismertette a kinevezett tagokkal az új testület feladatát. A miniszter kijelentette, hogy a Kollégium létrehozásának legfőbb indoka a Szovjetunióban már bevált gyakorlat

24 Uo.

25 Pálffy György altábornagyot 1948. február 13-án nevezték ki ideiglenes jelleggel a honvédség felügyelőjévé HL Honv. fe. ir. 15. cs. 18. op.

26 HL HM 1948. eln. 47812. és 48.120.

27 HL HM 1948. eln. 48.120.

28 *Háncs Ernő:* A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregebn (1948. április–1949 február). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 2. sz., 287. o.

magyarországi bevezetése volt: „Az összes minisztériumokban a Szovjetunióban bevált gyakorlat szerint kollégiumok alakulnak. Ezek a miniszter tanácskozó szervei. Így válik kollektívvá a vezetés, hogyha a vezető munkatársaival megbeszélve a leglényegesebb kérdéseket, azokkal együtt vezet. A kollégium minisztériális és egyben pártszerv is." Feladatát a következőkben határozta meg: „... az összes elvi jelentőségű honvédségi kérdésekben döntést hozni, vagy nagyobb jelentőségű ügyeket a Párt elé vinni és ott megtárgyalni, továbbá akár a Párt, akár a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma döntést hozott, utána azt végrehajtani. Egyes munkaágakról, munkaterületekről jelentéseket kell meghallgatnia és a végzett munka fölött kritikát gyakorolnia. A Honvédelmi Miniszter Kollégiuma tehát egy állandó tanácskozó, döntést hozó és ellenőrző szerve a honvédelmi miniszternek."[29]

A Kollégium új tagjai – a Katonai Albizottság tagjai mellett – az alábbi személyek lettek: Nógrádi Sándor altábornagy, politikai főcsoportfőnök, Révész Géza altábornagy, elhárító főcsoportfőnök, Szabó István ezredes, személyügyi főcsoportfőnök, Ilku Pál ezredes politikai főcsoportfőnök-helyettes; Deszkás János alezredes, a Politikai Főcsoportfőnökség pártszervezési osztályvezetője, Padusitzky László ezredes, a Miniszteri Titkárság vezetője, egyben a Kollégium titkára. Ezen új tagok bevonásával, akik túlnyomó többsége nem rendelkezett jelentősebb katonai képzettséggel,[30] megkezdődött a régi ludovikás és vezérkari múlttal rendelkező – a kommunista mozgalomhoz különböző indítékok alapján csatlakozott – tisztek háttérbe szorítása. Az új kollégiumi tagok feltétel nélküli engedelmességéhez, a párt iránti hűségéhez kétség nem férhetett és e szempontok döntőbbnek bizonyultak a szaktudásnál.

A Kollégium negyedik, 1949. április 26-i ülésétől kezdve a szovjet katonai tanácsadók is bekapcsolódtak a testület munkájába.[31]

1949. július 19-én sor került az irányítási rendszer módosítására, amit a Pálffy altábornagy letartóztatása után kialakult helyzet indokolt. Megszüntették a honvédség felügyelője és törzse beosztást és ezzel felszámolták a vezetésben addig meglevő hatásköri átfedéseket: a kiképzés és a fegyelem ellenőrzése ezután a vezérkar főnökének ellenőrzése alá került.

A kommunista diktatúra megszilárdulásával a honvédelem irányítása a Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály alkotta, a sokrétű feladatok koordinálása céljából létrehozott Honvédelmi Bizottság kezébe került. A három tagú bizottság a MDP KV tudta nélkül jött létre és működött. Ténylegesen ez a bizottság döntött – teljhatalom és minden ellenőrzés nélkül – az ország sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági és katonai kérdésben.[32] A személyi kultusz törvényszerűségeinek megfelelően Rákosi nemcsak a párt és a nép bölcs vezetője volt, hanem, mint az Farkas Mihálynak, a 12. hadosztály 1951. június 21-i szemléje alkalmából elmondott értékelő beszédéből kiderült, „Néphadseregünk Legfelsőbb Parancsnoka" is.[33]

A honvédelem, az ország háborúra való felkészítésének irányítása 1952 végétől (kutatásaim során eddig meg nem ismert okok következtében) az újonnan

29 HL 102/05/1. 1-8. o.

30 Padusitzky László ezredes kivételt jelentett, mivel ő régi vk. tiszt volt.

31 HL 201/05/1. 20-25. o.

32 *Balogh Sándor–Jakab Sándor* (Szerk.): A magyar népi demokrácia története 1944–1962. Bp., 1978. 169. o.

33 HL HM Titkárság 1951. (2. doboz)

létrehozott Honvédelmi Tanács kezébe került.[34] Szervezetére, hatáskörére vonatkozó párt- és kormányhatározat nem született, így helyzete, szerepe és jogállása az általam vizsgált periódusban sem párt-, sem állami vonalon nem volt tisztázott. Valószínűsíthető, hogy a Honvédelmi Tanács saját ügyrendjének és szervezetének szabályozásában az 1939. évi II. tc. rendelkezéseire támaszkodott. A Honvédelmi Tanács elnöke a mindenkori miniszterelnök, tagjai pedig a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter, a honvéd vezérkar főnöke és az Elnöki Tanács által kijelölt tagok (3 fő) voltak. A tanács elé kerülő ügyek előkészítésére és a meghozott határozatok végrehajtásának ellenőrzésére Titkárságot állítottak fel, amelynek a vezetője egyben a Honvédelmi Tanács titkára is volt. Erre a beosztásra Farkas – 1952. december 8-án, Rákosinak előterjesztett javaslatában – Solt Lajos ezredest kívánta kineveztetni, aki ekkor a Honvédelmi Miniszteri Iroda főnöke volt.[35]

Az MDP KV 1953. június 27–28-i ülése a nagy létszámú hadsereg (1952. december 1-jén 211 411 fő)[36] csökkentéséről és az addigi katonapolitika módosításáról is döntött. Az új honvédelmi miniszter, Bata István altábornagy (aki eddig a vezérkar főnöke volt) legelső intézkedései közé tartozott a miniszteri tanácsadó szerv átalakítása. Bata altábornagy 1953. augusztus 11-én tett javaslatot a Politikai Bizottságnak a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsának, mint a miniszter mellett működő tanácsadó szervnek a felállítására.

A négy pontból álló tervezet szabályozta a Katonai Tanács feladatát, szervezetét, ügykörét, valamint a Katonai Tanács Titkárságának szerepét. (5. sz. melléklet.)[37]

A Katonai Tanács legfontosabb feladata a miniszteri parancsok szakmai előkészítése volt. Ezen kívül a hadsereget érintő ügyekben javaslati tervezeteket kellett kidolgoznia mind a párt, mind a kormány számára, valamint döntenie kellett minden fontos kérdésben: mint pl. a szervezési, elhelyezési, kiképzési, fegyelmi ügyek, védelmi építkezések, haditechnikai, kinevezési kérdések. Hadműveleti és mozgósítási ügyeket, melyek a Honvédelmi Tanács ügykörébe tartoznak, a Katonai Tanács nem tárgyalt. A Katonai Tanács az elnökből és nyolc teljes jogú tagból állt, akiket a miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezett ki. Üléseit – havonta egyszer – a miniszter (távollétében az első helyettes) vezette. A Katonai Tanács a következő tagokból tevődött össze: Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter, elnök: Nógrádi Sándor altábornagy, a honvédelmi miniszter első helyettese, elnökhelyettes, Szabó István altábornagy, személyügyi főcsoportfőnök, Janza Károly altábornagy, hadtápfőnök, Székely Béla vezérőrnagy, a vezérkar főnöke, Madarász Ferenc vezérőrnagy, MN tüzérparancsnok; Uszta Gyula vezérőrnagy, MN páncélosparancsnok; Házi Sándor vezérőrnagy, MN légierőparancsnok; Szalvai Mihály altábornagy, a 3. hadtest parancsnoka. A fentieken kívül a tanács ülésein állandóan részt vett még a Katonai Tanács titkára, György István őrnagy, (1954. tavaszától Trepper Iván ezredes) a honvédelmi miniszter irodájának főnöke is. Feladata a Katonai Tanács munkatervének a miniszter utasításai alapján történő összeállítása, a megtárgyalandó anyagok szétküldése, az ülések megszervezése, a

34 *Kiss Jenő–Móricz Lajos:* Szervezeti változások a második világháború után a haderőreform kezdetéig. MHVK Hadműveleti Főcsoportfőnökség Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1990. 22. o.

35 HL HM Titkárság 1952. (1. doboz) 416. o.

36 HL 102/05/315. cs.

37 HL 102/05/1. (2. doboz)

meghívottak és berendeltek értesítése, a hozott határozatok végrehajtásának nyilvántartása volt.

1954 elejétől – a harckészültség változatlan színvonalú fenntartása mellett – a honvédség legfontosabb feladatai közé tartozott a megkezdett létszámcsökkentések folytatása, valamint az új hadrend kialakítása. Ezzel egyidejűleg megkezdődtek az előkészületek a honvédelmi törvény kidolgozására, valamint a Honvédelmi Tanács szervezetének, ügyrendjének törvényes szabályozására is. A szabályozásra vonatkozó konkrét elképzeléseket Hegedűs András, a Minisztertanács elnöke 1955. november 4-én terjesztette a Politikai Bizottság elé. (6. sz. melléklet)[38]

A tervezet bevezetőjében a törvényes rendezés mielőbbi megvalósítását szorgalmazta, mivel véleménye szerint a Honvédelmi Tanács működésének elvei magától a tanácstól erednek. Álláspontja szerint a Honvédelmi Tanács olyan párt- és kormányszerv, amely a KV az Elnöki Tanács és a Minisztertanács felhatalmazása alapján, a hatáskörébe utalt kérdésekben, a társadalmi és állami szervekre egyaránt kötelező határozatokat hozhat.

A Honvédelmi Tanács szervezetéről szóló első pont kimondta: „A Magyar Népköztársaság fegyveres védelmének legfőbb szerve békében és az ország fegyveres védelme idején a Honvédelmi Tanács. A Honvédelmi Tanács elnökből és 4–6 tagból állt. Mind az elnököt, mind a tagokat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki és menti fel. A Honvédelmi Tanács a hatáskörébe utalt kérdéseket békében határozattal, az ország fegyveres védelme esetén határozattal és rendelettel intézi. A Honvédelmi Tanács határozatai és rendeletei minden állami és társadalmi szervre, minden magyar állampolgárra nézve kötelezők."

A második pont a tanács feladatait határozta meg: A MDP KV az Elnöki Tanács és a Minisztertanács „által meghatározott általános kereten belül mind békében, mind az ország fegyveres védelme idején a népköztársaság minden polgárát és erőforrásait előkészíti, illetve mozgósítja az ország fegyveres védelmére. A Honvédelmi Tanács feladatai végrehajtása érdekében határoz és ellenőrzést gyakorol minden olyan kérdésben, amely az ország fegyveres védelmével kapcsolatosan szükségessé válna..." Néhány fontosabb ezek közül:

– a fegyveres erők harckészültsége, létszáma, hadrendje, fegyverzete, felszerelése, harci és politikai kiképzése, mozgósítási és hadműveleti terve;
– a hadsereg hivatásos és tényleges állománya szolgálati idejének megállapítása;
– az ország légvédelmi terve;
– a hadszíntér és a felvonulási terület előkészítése;
– az ország fegyveres védelme idején a katonai parancsnokságok, valamint az állami és tanácsi szervek munkájának koordinálása; a mozgósítás és a légoltalom előkészítése;
– a gazdaság hadiipari feladatokra történő átalakítása;
– az állami szervek működésére, a hadiállapot kihirdetésére és elrendelésére vonatkozó javaslatok kidolgozása és jóváhagyása, valamint az állam külső- és belső biztonságát, annak megerősítését célzó intézkedések eljuttatása az illetékes szervekhez.

38 HL HM Titkárság 1956. (2. doboz)

A harmadik pont a Honvédelmi Tanács titkárságának feladatait, a negyedik pedig a tanács munkarendjét szabályozta.

1955 végén a Honvédelmi Tanács határozatot hozott egy új honvédelmi törvény elvi alapjainak sürgős kidolgozására; úgy ítélték meg, hogy „... a honvédelemmel kapcsolatos kötelezettségek törvényhozási úton való újraszabályozására szükség van, mert a ma még hatályban lévő 1939. évi II. törvény a népi demokrácia viszonyai között már sok tekintetben nem megfelelő. A honvédelemmel kapcsolatos újabb rendelkezések és a jelenlegi gyakorlat nincs összhangban a hatályos régi törvénnyel, ezért a szocialista törvényesség szempontjai is megkívánják a törvényhozási úton való rendelkezést és a régi törvény hatályonkívül helyezését."[39]

Az új honvédelmi törvény tematikáját Nógrádi vezérezredes, a honvédelmi miniszter első helyettese 1955. december 19-én terjesztette a Honvédelmi Tanács ülése elé.

A tematika 20 részből és 76 szakaszból állt, felépítése pedig a következő volt:

Az I. rész bevezető rendelkezése szerint „a Magyar Népköztársaság polgárainak megtisztelő kötelessége – általános védkötelezettség alapján – a katonai szolgálat teljesítése, a haza védelme minden magyar állampolgárnak szent kötelessége, a haza védelmében mindenki köteles személyes szolgálatával és vagyonával részt venni, a honvédelmi kötelezettség magába foglalja a katonai előképzésben való részvételi kötelezettséget, a hadkötelezettséget, a honvédelmi szolgáltatások kötelezettségét és a légoltalmi kötelezettséget".

A fegyveres védelem legfőbb szerve a Honvédelmi Tanács.

A II. rész a katonai előképzést,

a III. rész az általános hadkötelezettséget,

a IV. rész a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinek tagozódását és feladatát szabályozta: a fegyveres erőket a néphadsereg, a Belügyminisztérium határőr, belső karhatalmi és légoltalmi alakulatai alkották.

A fegyveres erők feladata az ország védelme a külső és belső ellenség ellen, határainak őrizete, a nemzetközi szerződésekből folyó katonai feladatok teljesítése és az állam belső rendjének fenntartásában való együttműködés. A fegyveres erő szervezetét és békelétszámát a Minisztertanács állapítja meg, a honvédelmi- és a belügyminiszter javaslatai alapján.

Az V. rész a fegyveres erő kiegészítését (összeírás, sorozás, önkéntes jelentkezés),

a VI. rész a katonai szolgálati kötelezettséget,

a VII. rész a különleges katonai szolgálatot,

a VIII. rész az első tényleges katonai szolgálat elhalasztását,

a IX. rész a fegyveres erők állományból való elbocsájtásokat,

a X. rész a költségeket (összeírás, sorozás, bevonulás),

A XI. rész a hadkötelezettséget teljesítők érdekeinek megvédését,

a XII. rész a tiszti állományt,

a XIII. rész a katonai és ellenőrzési gyakorlatot,

a XIV. rész a jelentkezési kötelezettségeket,

a XV. rész a tartalékállománybeli honvédek és tiszthelyettesek,

a XVI. rész a hadkötelesek katonai nyilvántartását,

39 Uo.

a XVII. rész a mozgósítás esetén történő behívásokkal,
a XVIII. rész a honvédelmi szolgáltatásokkal,
a XIX. rész a büntető rendelkezésekkel kapcsolatos előírásokat tartalmazta.

A Honvédelmi Tanács a törvénytervezet végleges megszövegezését egy erre a feladatra létrehozott kormánybizottság hatáskörébe utalta. A bizottság az igazságügyminiszterből, (elnök) a Honvédelmi tanács titkárából, a belügyminiszter első helyettesből, vezérkar főnökből és a katonai főügyészből állt. A törvénytervezetet 1955. március 1-ig kellett elkészíteniük.[40]

Az új honvédelmi törvénytervezet tematikájában a Nógrádi által megfogalmazott elképzelésekkel a tárcák túlnyomó többsége egyetértett, kivéve az Igazságügyminisztériumot. Molnár Erik igazságügyminiszter 1956. január 26-án Solt Lajosnak, a MT titkárának küldött észrevételeiben a következő véleményét fogalmazta meg: „Álláspontom szerint nem volna célszerű részletes honvédelmi törvényt készíteni. Azt a célt, hogy a honvédelemmel kapcsolatos szabályok ne az 1939:II. törvényen alapuljanak, néhány szakaszos kerettörvénnyel is el lehet érni. E kerettörvénynek az Alkotmányban lefektetett védelmi kötelezettségből kellene kiindulnia és lényebében csak olyan alaptételek leszögezésére kellene irányulnia, mint amelyeket az előterjesztés tartalmaz. A részletkérdéseket felhatalmazás alapján a honvédelmi miniszter szabályozhatná."[41]

1956. július 6-án a honvédelmi miniszter a Honvédelmi Tanács által hozott határozatok végrehajtásának szervezése és ellenőrzése, valamint az ország honvédelmi, hadműveleti és hadszíntér előkészítési tervéből adódó, a népgazdaság egészét érintő feladatok koordinálása céljából a Honvédelmi Tanács titkárságának megerősítését javasolta a Politikai Bizottságnak. A titkárság új vezetőjének Révész Géza altábornagyot, az OT katonai helyettesét jelölte, előző funkciójának változatlan megtartásával. A titkárság átszervezésével párhuzamosan el kellett készíteni az új szervi és működési szabályzatot, amely pontosan rögzítette volna az új feladatokat.[42]

A honvédség 1945–1956 közötti vezetési és irányítási viszonyairól felvázolt kép alapján összegezésként a következő állapíthatók meg: a magyar honvédség irányítási-vezetési rendszerében nem sikerült azokat az alkotmányjogi formákat kialakítani, amelyek megakadályozhatták volna a párthadsereg kialakulását. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselői elvetették Vörös János hármas irányítási rendszer bevezetésre vonatkozó elképzelését, amely a köztársasági elnöknek alárendelt, viszonylag széles jogkörrel rendelkező főparancsnoki tisztség létrehozására irányult. Ez – Vörös véleménye szerint – hathatós ellensúlya lehetett volna a „pártpolitikus" honvédelmi miniszternek. A FKgP által megvalósított irányítási rendszerben a honvédelmi miniszter vált döntő tényezővé, ami lehetővé tette a honvédség pártérdekeknek történő alárendelődését. A kiépülő miniszteri hatalmat 1946 tavaszától egyre jobban korlátozta a MKP Katonai Bizottsága, aminek következtében a honvédség vezetését a kommunista párt kisajátította. A proletárdiktatúra megteremtése után a párt legfelső, a hadsereg ügyeiben

40 HL HM Titkárság. 1956. (1. doboz) 152–190. o.
41 HL HM Titkárság. 1956. (2. doboz) 340. o.
42 HL HM Titkárság. 1956. (2. doboz) 186. o.

is döntést hozó szervei az Államvédelmi, Honvédelmi Bizottságok majd pedig a Honvédelmi tanács lettek. Döntéseiket a honvédelmi miniszter hajtotta végre. A minisztert tevékenységében – tanácsadó szervként – a Kollégium majd a Katonai Tanács segítette (már amennyire az alig változó tagok katonai szakértelme ezt lehetővé tette). A kialakított szisztéma fontos jellemzője volt az is, hogy a honvédség vezetésében a szovjet tanácsadók tevőlegesen részt vettek, amely a szovjet pártvezetés és vezérkar elképzelései magyarországi érvényesülésének biztosítéka volt. Ennek alapján önálló magyar hadseregvezetésről az 1945-től 1956-ig terjedő időszakban lényegében nem is beszélhetünk.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A HM Törvényelőkészítő osztály
Törvényjavaslata
a honvédelem felső vezetéséről.

1. §.

A honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezés – alkotmányos jogainál fogva – az államfőt, az államfői tiszt betöltéséig a nemzeti főtanácsot, illeti meg. Az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) a hadúri jogok körében tett minden intézkedésének érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

2. §.

(1) A honvédség ügyeinek intézése a honvédelmi miniszter hatáskörébe tartozik.

(2) A honvédelmi minisztert az államfő (nemzeti főtanács) a honvédség hivatásos állományú (tényleges állományú, nyugállományú vagy szolgálatonkívüli viszonybeli) tisztikarából nevezi ki.

3. §.

(1) A honvédség katonai vezetését és felügyeletét a honvédség főparancsnoka látja el.

(2) A honvédség főparancsnokának hatáskörébe tartozik a honvédség katonai kiképzésének vezetése felügyelete; fegyelmi fenyítő hatalom gyakorlása tisztek, tiszthelyettesek és a legénység felett; a honvédparancsnokságok fegyelmi joggyakorlatának felügyelete; a honvéd katonai hatóságok miniszteri felterjesztéseinek véleményezése; a honvédség főparancsnoka előterjeszti, illetőleg javaslatot tesz a honvédelmi miniszterhez a honvédség kiképzésének, fegyelmi állapotának és harcképességének fokáról, a tisztek, tiszthelyettesek előléptetéséről és szolgálati beosztásáról; ellátja a honvédség háború esetére való alkalmazásának előkészítésével, a hadműveleti tervek megalkotásával, az országnak a honvédelemre való megszervezésével kapcsolatos teendőket.

(3) A honvédség főparancsnokát az államfő (nemzeti főtanács) a honvédelmi miniszter ellenjegyzésével nevezi ki és menti fel. A honvédelmi miniszter kinevezésére magasabb rendfokozatú tábornokot hoz javaslatba.

(4) Ha a honvédség főparancsnokának tisztsége betöltve nincs, hatáskörébe tartozó ügyeket a honvédelmi miniszter látja el.

(5) A honvédség főparancsnoka közvetlenül az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) van alárendelve. A honvédség főparancsnoka közvetlenül az államfőnek tett előterjesztéseit, valamint nagyobb jelentőségű intézkedéseit előzetesen jelenti a honvédelmi miniszternek.

4. §.

A jelen törvény hatálybalépésével a m. k. honvédség felső vezetéséről szóló 1940:IX. törvénycikk, valamint a honvédelemről szóló 1939:II. törvénycikk 225. §-a hatályát veszti.

5. §.

A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba, a rendelkezéseit a honvédelmi miniszter hajtja végre.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 23-án.

2. sz. melléklet

MINISZTERTANÁCSI ELŐTERJESZTÉS.

Tisztelettel kérem a T. Minisztertanácsot, hogy a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről készült törvényjavaslatnak az Ideiglenes Nemzetgyűlés elő való terjesztéséhez hozzájárulni méltóztassék.

Előterjesztésem indokolását a törvényjavaslathoz mellékelt Indokolás tartalmazza.

Törvényjavaslat

a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről.

1. §.

(1) A honvédség katonai vezetésének és felügyeletének ellátása céljából főparancsnoki állás szerveztetik. Címe: a honvédség főparancsnoka.

(2) A honvédség főparancsnoka irányítja a honvédség kiképzését, biztosítja fegyelmét, előkészíti a honvédség szervezését és alkalmazását.

(3) A honvédség főparancsnokát a honvédelmi miniszter előterjesztésére a honvédség tábornoki karának tényleges állományú tagjai közül az Államfő, az államfői tisztség betöltéséig a Nemzeti Főtanács nevezi ki.

(4) A honvédség főparancsnoka közvetlenül az Államfőnek, az államfői tisztség betöltéséig a Nemzeti Főtanácsnak van alárendelve. A honvédség főparancsnoka előterjesztéseiről a honvédelmi minisztert előzetesen tájékoztatni s annak állásfoglalására figyelemmel lenni köteles. A honvédség főparancsnoka tagja a Legfelső Honvédelmi tanácsnak.

2. §.

A jelen törvény hatálybalépésével a honvédvezérkar főnökének állása megszűnik és a honvédség felső vezetésének átszervezése következtében szükséges rendelkezésekről szóló 1940:IX. törvénycikknek a honvéd vezérkar főnökére vonatkozó intézkedései hatályukat vesztik.

3. §.

A jelen törvény hatálybalépésének napját a honvédelmi miniszter rendelettel állapítja meg; végrehajtásáról a honvédelmi miniszter gondoskodik.

Vörös János.

3. sz. melléklet

TÖRVÉNYJAVASLAT

a köztársasági elnököt a honvédség tekintetében megillető jogkör gyakorlásáról.

1. §.

A Magyarország államformájáról szóló 1946:I. tc. 11. §-ának (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

A köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, békekötésre, a honvédségnek az ország határán kívül alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult. A honvédség vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó jogokat egyébként a köztársasági elnök a honvédelmi miniszter útján gyakorolja.

2. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

4. sz. melléklet

Honvédelmi Minisztérium
TÖRVÉNYJAVASLATA
1946. november 27.

1. §.

A Magyarország államformájáról szóló 1946:I. tc. 11. §-ának (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

A honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezés joga a köztársasági elnököt illeti. A köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, békekötésre, a honvédségnek az ország határán kívül alkalmazására azonban csak a Nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult.

2. §.

(1) A honvédség csapattestparancsnoki, továbbá az ennél magasabb parancsnoki, valamint az ezekkel egyenlő értékű szolgálati állásokat a honvédelmi miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök tölti be.

(2) A honvédség tisztikarának tagjait az ezredesi, valamint az ennél magasabb rendfokozatba a honvédelmi miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök nevezi ki.

3. §.

A köztársasági elnöknek a jelen törvény alapján tett minden rendelkezésének érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

4. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

Bartha Albert

5. sz. melléklet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTÉRIUMA KATONAI TANÁCSÁNAK FELADATKÖRE.

I.

1. A Honvédelmi Minisztérium (következőkben Katonai Tanácsa) a Honvédelmi Miniszter mellett működő tanácsadó szerv.

2. A Honvédelmi Minisztérium feladataiból, a Központi Vezetőség, valamint a Kormány határozataiból folyó kérdéseket a Honvédelmi Miniszter megtárgyalás céljából a Katonai Tanács elő viszi és megtárgyalásuk után dönt. A Katonai Tanács határozatainak végrehajtására a Honvédelmi Miniszter parancsban intézkedik.

3. A Katonai Tanács a Párt Központi Vezetőségének és a Kormánynak teendő fontosabb jelentéseken és javaslatokon kívül az alábbi kérdéseket tárgyalja:
a) Az egész hadsereget érintő szervezeti intézkedések;
a csapatok elhelyezésének és berendezkedésének kérdései;
b) a csapatok harci és politikai kiképzésének kérdései;
c) a csapatok fegyelmi, politikai-erkölcsi állapotának kérdései;
d) a Szabályzatok és Utasítások megváltoztatásának és kiegészítésének kérdései;
e) a csapatok mindennemű norma-ellátásának kérdései;
f) védelmi építkezésének kérdései;
g) mozgósítási készletek felhalmozása és állapota;
h) a fegyverzet és haditechnika új típusainak szerkesztése és a meglévők tökéletesítése érdekében a tudományos kutató valamint a kísérleti és szerkesztési munkálatok menete és további fejlődésük iránya;
i) a hadsereg részére rendszeresített új fegyverzet és haditechnika kérdései;
j) parancsnoki, tudományos és technikai káderek kiképzésének kérdései;
k) javaslattétel a Fegyvernemi Parancsnokok, HM Csoportfőnök, hadtest, hadosztály és dandárparancsnokok, valamint politikai helyetteseik beosztására, illetve beosztásukból történő leváltásra.

4. Hadműveleti és mozgósítási kérdéseket a Katonai Tanács nem tárgyal.

II.

1. A Katonai Tanács az elnökből és a 8 teljes jogú tagból áll.

A katonai Tanács tagjait a Honvédelmi Miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezi ki.

A Katonai Tanács üléseit a Honvédelmi Miniszter távollétében Első Helyettese vezeti.

2. A Katonai Tanács ülésére a Honvédelmi Miniszter által meghatározott személyek is meghívhatók.

3. A Katonai Tanács a Honvédelmi Miniszter által jóváhagyott negyedéves munkaterv alapján dolgozik.

4. A Katonai Tanács ülését havonta egyszer kell összehívni.

III.

1. A Katonai Tanács ülésére a jelentést-tevő elkészíti a kérdésre vonatkozó jelentését, valamint a határozat-tervezetét és azt az ülés előtt 7 nappal a Honvédelmi Miniszternek terjeszti fel.

2. A Katonai Tanács meghallgatása után a Miniszter által hozott határozatokat jegyzőkönyvben rögzítik, melyet a Honvédelmi Miniszter és a Katonai Tanács titkára írnak alá.

3. Ha a Katonai Tanács valamelyik tagjának a hozott határozattól eltérő véleménye van, úgy kérheti, hogy álláspontját, indokaival együtt vegyék be a Katonai Tanács jegyzőkönyvébe. A Katonai Tanács tagjai kívánságára a jegyzőkönyv idevonatkozó részét a Minisztertanács Elnöke elé kell terjeszteni, a határozat végrehajtását azonban az ellenvélemény bejelentése nem érinti. A Katonai Tanács azon határozatait, melyeket ismertetni kell a Magyar Néphadsereg személyi állománya előtt, Honvédelmi Miniszteri parancsban kell kiadni, melyben fel kell tüntetni, hogy kik előtt kell azt ismertetni (csak tisztek előtt, vagy pedig az egész személyi állomány előtt).

4. A Katonai Tanács határozatainak végrehajtását általában a Vezérkar Főnöke, vagy a Honvédelmi Miniszter által kijelölt Fegyvernemi Parancsnok ellenőrzi.

IV.

1. A Katonai Tanács Titkára a Honvédelmi Miniszter Irodája Főnöke.

2. A Katonai Tanács Titkára kötelmei:

a) A Honvédelmi Miniszter utasításai alapján összeállítja a Katonai Tanács munkatervét;
b) A Katonai Tanács ülésein való megtárgyalás céljából érkezett anyagokról jelentést tesz a Honvédelmi Miniszternek;
c) A Katonai Tanács ülésein megtárgyalandó anyagot megküldi a Katonai Tanács tagjainak, tanulmányozásra (az ülés előtt 3–4 nappal).
d) A Katonai Tanács üléseinek megszervezése, meghívottak és berendeltek kiértesítése;
e) Nyilvántartja a Katonai Tanács határozatot és azok végrehajtását.

6. sz. melléklet

TERVEZET
A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes határozata.
a Honvédelmi Tanács szervezetéről és ügyrendjéről.

I.

A Honvédelmi Tanács szervezete

1. A Magyar Népköztársaság fegyveres védelmének legfőbb szerve békében és az ország fegyveres védelme idején a Honvédelmi Tanács.

2. A Honvédelmi Tanács elnökből és 4–6 tagból áll. Mind az elnököt, mind a tagokat a Magyar Dolgozók Pártja KV és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki és menti fel.

3. A Honvédelmi Tanács a hatáskörébe utalt kérdéseket békében határozattal, az ország fegyveres védelme esetén határozattal és rendelettel intézi.

4. A Honvédelmi Tanács határozatai és rendeletei minden állami- és társadalmi szervre, minden magyar állampolgárra nézve kötelezők.

II.

A Honvédelmi Tanács feladatai.

5. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által meghatározott általános kereten belül mind békében, mind az

ország fegyveres védelme idején a népköztársaság minden polgárát és erőforrásait előkészíti, illetve mozgósítja az ország fegyveres védelmére.

6. A Honvédelmi Tanács feladatai végrehajtása érdekében határoz és ellenőrzést gyakorol <az alábbi kérdésekben.> minden olyan kérdésben, amely az ország fegyveres védelmével kapcsolatosan szükségessé válik; elsősorban

a) A fegyveres erők harckészültsége, létszáma, hadereje, fegyverzete, felszerelése, harci- és politikai kiképzése, mozgósítási- és hadműveleti terve, valamint az ehhez szükséges készletek biztosítása.

A hadsereg hivatásos és tényleges állománya szolgálati idejének megállapítása.

A hadseregen kívüli katonai kiképzés rendszere.

Az ország légvédelmi terve.

A védelmi építkezések terve.

A népgazdaságból igénybevehető gépjárművek, vontatók, speciális munkagépek, állati vonóerő és azok igénybevételének módja és mértéke.

b) A hadszíntér és a felvonulási terület előkészítése: – utak, vasutak, víziutak, műtárgyak építése és azok felhasználása,

– híradó eszközök, vonalak építése, átalakítása és azok felhasználása.

c) Az ország fegyveres védelme idején a katonai parancsnokságok és az állami- és tanács szervek feladatai, jogköre és egymáshoz való viszonya.

d) A polgári minisztériumok és államigazgatási szervek mozgósítási terve.

e) A légoltalom feladatai, a légoltalom előkészítésére vonatkozó intézkedések, a légvédelem és légoltalom együttműködése.

f) A fegyveres testületek szükségletei, normái és a honvédelmi ipar távlati és éves tervei.

g) A háború első évére vonatkozó népgazdasági terv.

h) Az ipar átállítása a békés termelésről a háborús termelésre:

– a minisztériumok átállási tervei és a jelentősebb vállalatok megjelölése, hogy melyik vállalat, milyen termékek gyártását mikor kezdi meg.

– az átállással kapcsolatos kiegészítő beruházások terve.

– az átállás idejére szükséges anyagok mértéke.

– az átállt vállalatok munkaerőfeltöltési terve.

i) A meghagyás irányelvei és az ország fegyveres védelme idejére a polgári munkahelyükön meghagyott hadkötelesek száma.

j) Az állami, OM. anyagtartalékok mennyisége és összetétele.

k) Az ipar veszélyeztetett területekről való kiürítési és elhelyezési terve, az intézetek és intézmények áttelepülése minisztériumonként és a lakosság kiürítése a hadműveleti területekről.

l) Az egészségügyi szervek feladatai: a lakosság körében folyó gyógyító-megelőző ellátás, a járványveszély megelőzése, a tömeges elsősegélynyújtás, a legfontosabb gyógyszerek, a véradás stb. biztosítása, az elhagyott gyermekek gondozása, a honvédség számára kiürítő kórházak felállítása stb. terén.

m) A lakosság élelmiszerrel és más alapvető közszükségleti cikkekkel való ellátása és normái háború idején.

n) A mozgósítottak, illetve az ország fegyveres védelmére a fegyveres erők állományába behívottak családtagjai, hősi halottak hozzátartozói és a hadirokkantak részére biztosítandó állami segélyezés, valamint a háborús károkat szenvedők állami támogatásának módja és mértéke.

o) A hadianyag export-import keret meghatározása és a honvédelmi ipari együttműködéssel foglalkozó Tudományos Műszaki Együttműködési Bizottság munkájának irányítása, illetve előterjesztett javaslatainak elbírálása.

p) Javaslatok kidolgoztatása és jóváhagyása az állami szervek működésére, a hadiállapot kihirdetésére és elrendelésére, valamint az állam külső- és belső biztonságát, annak megerősítését célzó intézkedések eljuttatása az illetékes szervekhez.

III.

A Honvédelmi Tanács titkársága

7. A Honvédelmi Tanács mellett titkárság működik. A titkárság vezetője a Honvédelmi Tanács titkára.

A Honvédelmi Tanács titkárát a Honvédelmi Tanács elnöke előterjesztésére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki, illetőleg menti fel.

A Honvédelmi Tanács titkára a Honvédelmi Tanács elnökének van alárendelve.

8. A Honvédelmi Tanács titkársága a Honvédelmi Tanács munkaapparátusa.

Feladata a Honvédelmi Tanács elé kerülő ügyek előkészítése és a hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzése.

A Honvédelmi Tanács titkársága szervezetét és ügyrendjét a Honvédelmi Tanács hagyja jóvá.

IV.

A Honvédelmi Tanács munkarendje

9. A Honvédelmi Tanács munkáját – általában negyedévi időtartamra szóló – határozattal megálla pított munkaterv alapján végzi.
A munkaterv módosítását az abban előírt határidő előtt legalább két héttel kell kérni.

10. A Honvédelmi tanács döntését igénylő ügyekben a Tanács tagjai, a Minisztertanács tagjai, a Minisztertanács közvetlenül alárendeltségébe tartozó szervek vezetői, a Tanács titkára és a Tanács által esetenként megbízott személyek tehetnek előterjesztést.

11. Az előterjesztések előkészítésére a következők az irányadók:

a) Az előterjesztések elkészítéséért az a miniszter (hivatal, intézmény vezetője, továbbiakban miniszter) felelős, akinek az eldöntendő kérdés ügykörére tartozik. Ha a kérdés több minisztert érint, az előkészítésért a leginkább érdekelt miniszter felelős.

b) A Tanács elé kerülő javaslatokat az előterjesztő köteles az érdekelt miniszterekkel (helyetteseikkel) előzetesen megtárgyalni és aláíratni. Az érdekeltek az előterjesztést véleményükkel – amennyiben nem értenek vele egyet a kérdésre vonatkozó ellenjavaslatukkal együtt – 8 napon belül kötelesek visszaküldeni.

Ennek elmulasztása esetén az előterjesztő a javaslatot a Honvédelmi Tanácshoz benyújthatja azzal a megjegyzéssel, hogy az illetékes miniszter észrevételt nem tett.

c) Az előterjesztést benyújtó miniszter személyében felelős azért, hogy a javaslatot az érdekelt miniszterekkel előzetesen megfelelően megtárgyalják. Az előterjesztés előkészítésébe a Tanács titkárságát is be kell vonni.

d) A javaslatban megjegyzés formájában kell feltüntetni, hogy az érdekeltek közül ki ért azzal egyet, s egészében vagy részben ki ellenzi. Az előterjesztő miniszter azonban köteles a vitás kérdés tisztázását a Tanács elé terjesztést megelőzően az érdekelt miniszterrel közvetlen tárgyalás útján megkísérelni. Általában törekedni kell arra, hogy az érdekeltek között megegyezés jöjjön létre.

e) A javaslat szerkesztője nevét az előterjesztésben fel kell tüntetni.

f) Az előterjesztések első példányát az előterjesztő miniszter sajátkezűleg köteles aláírni.

12. Az előterjesztést határozati javaslat formájában kell megszerkeszteni. A javaslat csak a döntő elvi jelentőségű kérdéseket tartalmazza, amelyekben pontos határidővel végleges döntés hozható.

Az előterjesztés általában kötelező formája:
– a kérdés jelenlegi állását és a határozat szükségességét ismertető bevezető rész és
– ezt követően a javasolt rendelkező rész, mely pontosan meghatározza az egyes feladatokat névszerint a felelősöket és a végrehajtás pontos határidejét.

Az előterjesztéseket az előírt formában a munkatervben meghatározott időre (általában 12 példányban) a Tanács titkárságához kell juttatni.

13. A Honvédelmi Tanács általában havonként tart ülést.

14. A Honvédelmi Tanács ülések napirendjét az elnök hagyja jóvá.

Az egyes napirendi pontok megtárgyalásához meghívhatók az érdekelt szervek vezetői és szakértői, valamint a titkárság illetékes munkatársai.

15. A Honvédelmi Tanács üléseit az elnök vezeti, határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, azokat az elnök és titkár írja alá.

16. A Honvédelmi Tanács két egymást követő ülése közötti időben az egyes határozatok végrehajtása körül felmerülő vitás kérdésekben, továbbá egyes, nem alapvető kérdésekben a Tanács nevében az elnök dönt.

Nagyobb jelentőségű, halasztást nem tűrő kérdésekben a Honvédelmi Tanács – az elnök kezdeményezésére – repülőszavazás útján dönt.

17. A Honvédelmi Tanács következő ülésén az elnök jelentést tesz a Tanácsnak a repülőszavazás alapján és a saját hatáskörben kiadott határozatokról.

18. Az ülésen jegyzőkönyvet kell vezetni, amely az ülés idejét, helyét, napirendjét és a résztvevők nevét tartalmazza. A jegyzőkönyvhöz csatolni kell az előterjesztés és a hozott határozat 1-1 példányát.

19. A Honvédelmi Tanács határozatai – kivéve azokat, amelyeknek nyilvánosságra hozatalát maga a Tanács elrendeli – államtitkot képeznek, kezelésükre és megőrzésükre a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Minisztertanács vonatkozó határozatai mérvadók azzal, hogy a határozatokról másolatot csak a titkárság készíthet.

A Tanács olyan döntéseit, amelyek az állampolgárok széles körét közvetlenül érintik, békében – mint a Minisztertanács, az ország fegyveres védelme esetén – mint a Honvédelmi Tanács rendeleteit kell nyilvánosságra hozni.

21. Békében a Honvédelmi Tanács és a Minisztertanács által hozott határozatok előzetes egyeztetéséért a Minisztertanács titkárság vezetőjének és a Honvédelmi Tanács titkára együttesen felelősek.

Budapest, 1955. november 4.

Hegedűs András
a Minisztertanács elnöke

Imre Okváth

LEADERSHIP OF THE ARMY IN HUNGARY 1945–1956

Summary

The treatise looks at one of the most important aspects of political power, the leadership of the army in the most critical period of the Cold War confrontation of the great powers. The most important characteristic of the period in question is that regarding the leadership and usage of the army there were no measures regulated by law and accepted by constitution. Leading the army was done by secret decrees, inside orders. In framing this the MKP (Hungarian Communist Party) played a leading role and considered blocking legal regulation to be one of its most important tasks regarding the army after the Second World War. In the new system the minister of defence became the most important figure, who enabled party rule in the army. The Soviet advisors took an active role in the leadership of the army, due to which we cannot talk about an independent army leadership in the period between 1945–1956.

Imre Okváth

LA DIRECTION DE L'ARMÉE EN HONGRIE, 1945–1956

Résumé

L'essai examine l'un des sujets les plus importants de l'exercice du pouvoir politique: la direction et la gestion de l'armée, dans la période la plus critique de l'opposition des grandes puisssances pendant la guerre froide. La spécificité la plus marquante de la période traitée, c'est qu'il n'existaient pas de mesures réglées de par la loi et approuvées constitutionellement au sujet de la direction et de la mise en jeu de l'armée. L'armée était dirigée par voie d'ordres secrets et de directives intérieures. Le Parti Communiste Hongrois y jouait un rôle décisif, qui regardait l'empêchement de la réglementation légale du fonctionnement de l'armée comme l'un de ses devoirs les plus importants après la deuxième guerre mondiale. Dans le système de gestion dormé, le ministre de la Défense Nationale devenait l'agent décisif, ce qui rendait possible la soumission de l'armée aux intérêts de parti. On ne peut pas parler de direction miliraire hongroise indépendante entre 1945 et 1956, étant donné que des consultants soviétiques participaient activement dans la gestion de l'armée nationale.

Imre Okváth

DIE ARMEEFÜHRUNG IN UNGARN 1945–1956

Resümee

Der wichtigste Charakterzug der behandelten Epoche ist das Fehlen der gesetzlich festgelegten und in der Verfassung geregelten Richtlinien für die Führung bzw. den Einsatz der Honvédarmee. Die Führung der Armee erfolgte durch geheime Anordnungen, innere Instruktionen. Dabei wurde die führende Rolle von der UKP gespielt, deren Hauptbestrebung nach dem Zweiten Weltkrieg in der Verhinderung der gesetzlichen Regelungen der Angelegenheiten des Militärs bestand. Im neu entstandenen Führungssystem wurde der Minister für Landesverteidigung zur Schlüsselfigur, was die Unterordnung der Honvédarmee den Parteiinteressen ermöglichte. An der Armeeführung nahmen auch sowjetische Ratgeber Anteil, weshalb in der Periode zwischen 1945 und 1956 über eine selbständige ungarische Armeeführung erst gar nicht gesprochen werden kann.

Имре Окват

РУКОВОДСТВО АРМИЕЙ В ВЕНГРИИ В 1945-1956 ГОДАХ

Резюме

В статье анализируется одна из наиболее важных тематик осуществления политической власти в стране - руководство армией и управление ею в один из самых критических периодов противостояния великих держав в период холодной войны. Одной из самых значительных особенностей рассматриваемого периода было то, что еще не существовало регламентируемых законом и утвержденных в конституционном порядке распоряжений относительно управления армией и её применения. Руководство армией осуществлялось секретными постановлениями и указами внутреннего характера. В образовании такого положения решающую роль играла Венгерская Коммунистическая Партия, которая после второй мировой войны считала одной из важнейших задач воспрепятствование законному регулированию жизни в армии. В сложившейся системе управления решающим фактором стал министр обороны, что сделало возможным подчинение армии партийным интересам. В руководстве армии эффективное участие принимали также советские советники, в результате чего в период 1945-1956 гг. невозможно говорить о замостоятельном венгерском армейском руководстве.

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA

A MAGYAR 2. HADSEREG KÖZELFELDERÍTŐ REPÜLŐSZÁZADÁNAK MŰKÖDÉSI RENDSZERE A SZABÁLYZATOK TÜKRÉBEN 1942 június–október

„A felderítés céljaira elegendő egy repülőgép is, vagy legfeljebb egészen kis kötelék, mely a meglepetésszerű lerohanások ellen védelmet nyújtson, nagyobb ellenséges akciókat hírül adjon, s végül alkalmas támadási felületeket és földi célokat felderítsen."

(Giulio Douhet)

Az 1942 február végétől mozgósított magyar 2. hadsereg első szállító lépcsőit április 11-én indították útnak. A hadműveleti területre történő elvonulást addig soha nem látott tervezési és szervezési munkálatok előzték meg. A német hadiforgalmi főnökség utasításai alapján naponta 5-6 szerelvény hagyhatta el az ország területét, így a szállítások július 27-ig húzódtak el.

A német „DÉL" hadseregcsoport (Heeresgruppe Süd) június végére tervezett támadó hadműveletében már a magyar 2. hadsereg is alkalmazásra került, igaz, erre az időre csak részei érkeztek ki a meghatározott körletekbe.

A hadsereg alárendeltségébe tartozó 1. repülőcsoport előkészítő részei április 24-ére már ki is rakodtak a hadműveleti területen, és felkészültek a századok fogadására.[1]

A repülőcsoport közelfelderítő százada 1942. június 22-én érkezett Amaszovkára ahol azonnal a távolfelderítő osztály alárendeltségébe lépett.

A repülőcsoport a következőképpen szerveződött:[2]

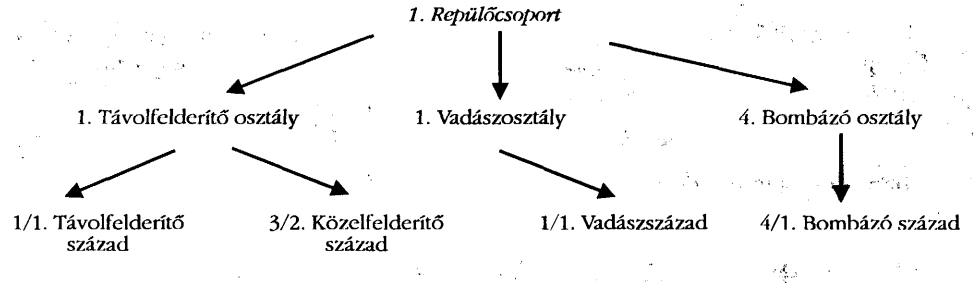

1 *Nagyváradi Sándor–M. Szabó Miklós–Winkler László:* Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Bp., 1986. 248. o.

2 *M. Szabó Miklós:* A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Bp., 1987. 129. o.

A közelfelderítő (KF) század állományába 12 Heinkel-46 (He-46) típusú repülőgép tartozott. Ez a típus ekkor már elég elavultnak számított, de jobbat sem gyártani, sem pedig rendszerbe állítani nem volt képes a magyar hadiipar, illetve a katonai vezetés.

A század kiérkezése után azonnal megkezdte a kapott feladatok végrehajtását. Tevékenységét a következő mozzanatokra oszthatjuk fel:

A június végi támadó hadműveletben a közelfelderítők feladatát az ellenség állásainak folyamatos figyelésében és a változások felfedésében szabták meg. Többször kellett a saját csapatok által elért terepszakaszról jelenteni és pontosítani a lakott területek védelmének új műszaki elemeit.

A hídfőharcok időszakában a közelfelderítő század szinte végig a levegőben tartózkodott. Feladata általában a Don túlsó partjának figyelése volt. Ezen belül fel kellett derítenie új ellenséges erők megjelenését, azok előrevonási irányait, esetleges átkelési előkészületeit. (A hídfők konkrét légi felderítése lehetetlen feladat lett volna, hiszen az uriv-sztorozsevojei, a korotojaki és a scsucsjei hídfő is szinte teljesen fedett terület volt – H. Cs.)

Tovább nehezítette a feladatok megoldását, hogy az ellenséges csapatok kizárólag éjszaka mozogtak és kitűnően álcázták állásaikat, valamint technikai eszközeiket.

A védelmi hadműveletben való részvétel során a megmerevedett arcvonal új feladatokat állított a közelfelderítők elé. Párhuzamosan kellett ellenőrizniük a Donnak – a 2. hadsereg előtti – teljes szakaszát és figyelni az ellenség mozgását a harcászati mélységben (30–40 km).

A hadtestek naponta többször kértek légi felderítést és a század lehetőségeihez mérten teljesítette is ezeket a feladatokat. Többször hajtott végre speciális repüléseket, többek közt propagandaanyagot dobott le az ellenség állásaira és a lakott területekre.[3]

A repülőcsoport kettős alárendeltségben működött: részben a magyar 2. hadseregében, részben a VIII. német repülőhadtestében. Az együttműködés folyamatos biztosítása érdekében az 1. repülőcsoport több repülőösszekötő-csoportot működtetett különböző német erők törzseiben.[4]

A felderítés elrendelése

A közelfelderítő század feladatait az I. a. osztály koordinálta. A másnapokra szóló hadsereg-parancsnoki intézkedések mellett továbbították a hadtestek különböző, felderítésre vonatkozó kérelmeit is.

A hadseregparancsnokság felderítő intézkedései

A hadseregtörzs minden harci napra kiadta intézkedéseit a hadtestek mellett a repülőcsoportnak; ezeket a következőképpen osztályozhatjuk:

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 951/2. hadsereg (a továbbiakban: 2. hds.) I. b. 1942. VIII. 3. szám.

4 *M: Szabó Miklós:* i. m. 122. o.

1. Hadműveleti intézkedések (alkalmanként)

A hadműveleti intézkedések „általában" tartalmazták a felderítő repülők feladatát, (melyik alegység mely területen derít fel, mit kell megállapítania, mire fordítsa a fő súlyt).[5] Az intézkedéseket 1:300 000 méretarányú térkép alapján adták ki, és a hadseregparancsnok vagy a vezérkari főnök hagyta azokat jóvá.

A légi felderítésnek „a Don menti védelemre" kiadott intézkedés 11. pontja szabott feladatot. „Légi felderítéstől tudni akarom, hogy jön-e, ha jön honnan, mily csoportosításban előre elg." (ellenség – H. Cs.)[6] Az intézkedéshez külön híradó-, légvédelmi, műszaki, anyagi- és repülőtoldalékot adtak ki.

A repülőtoldalék a következőket tartalmazta:

„– a saját csapatok elhelyezkedése, az ellenség valószínű szándéka;

– Az 1. repülőcsoport feladata:

a) – áttelepülés új repülő alapokra; kezdje meg meghatározott területen lévő repülőterek szemrevételezését és későbbi előrevonás érdekében történő berendezését;

b) – légi felderítés állapítsa meg, hogy jön-e, honnan, mily erőben és csoportosításban előre ellenség; részleteiben felderítendő a hadsereggel szemben álló ellenség ereje, helyzete, tartalékai, tűzgépei;
– légi fényképezéssel állandóan figyelemmel kell kísérni az ellenséges erők csoportosítását, műszaki berendezéseit, folyóátkelési előkészületeit;
– ellenőrizendő fényképezéssel a saját védelmi berendezések rejtése is;

c) – harci repülő erők feladatai;
– ezen belül a vadász repülő erők alkalmazása;
– a repülőalapok légvédelmének kérdése, továbbá
– a hadsereg-parancsnokság és a repülőcsoport közti összeköttetés biztosításának kérdése".[7]

Az intézkedés a szabályzat vonatkozó részeinek tükrében elég hiányosnak mondható. Többek közt olyan fontos területekre nem utalt mint pl.:

– a szomszédok légifelderítésének helyzete (hol, mikor, milyen erőkkel működik?);
– a saját működési sáv;
– biztosítás kérdése (vadászok);
– anyagi ellátás stb.

2. Intézkedések a közelfelderítésre (alkalmanként)

Az intézkedések közvetlenül a KF repülőszázadnak szabták meg a felderítési feladatokat. Kiadásukat általában a kialakult helyzet bonyolultsága, vagy a hadműveleti tervek még pontosabb kidolgozásának igénye tette szükségessé. Az intézkedéseket 1:100 000 méretarányú térkép alapján készítették el, a hadseregparancsnok, vagy a vezérkari főnök jóváhagyásával.

Az 1942. július 2-án reggeli légi közelfelderítésre kiadott intézkedés a következő volt:

5 Repülő Szabályzat, 2. füzet. A repülőfelderítés. Bp., 1941. IV. fej., 304. pont.

6 HL 900/2. hds. I. a. VII. 7. szám.

7 HL Toldalék a 900/2. hds. I. a. 42. VII. 7. számhoz.

„– saját erők helyzete (eddig elért terepszakasza);
– a légi közelfelderítés feladata:
a) állapítsa meg ..., különösen, hogy a saját élek hol vannak, hogy eléje repülő támogatást adhassak;
b) tudni akarom ... ellenség hol rendezkedett be védelmére és esetleg ellenséges csapatmozgások hol vannak.
– súly ... által határolt terület
c) tisztázza ... (szükség esetén német erők helyzetét):
– derítse fel ... van-e meghatározott területen ellenség, vagy ellenséges csapatmozgás, és ez melyik saját erő ellen irányulhat.
d) felderítendő ... közötti terület, ... kötelék előtt milyen ellenséges erők vannak.
Jelentések: a) és b) alattiakról dobja le ... hadosztálynak ... magasságpontra, ... hadosztálynak harcálláspontjára. c) és d) alattiakról közvetlenül a Vorausabteilungnak (előretolt részleg). Németül írva.
Azonkívül, jelentéseit közvetlenül a hadsereg-parancsnokságnak is dobja le."[8]

Az 1. repülőcsoport-parancsnokságnak címzett intézkedés megkapása után a távolfelderítő osztályon keresztül, a közelfelderítő század szervezte meg a végrehajtást.

3. Intézkedések a felderítésre (naponta)

A hadseregparancsnokság naponta kiadta intézkedését a repülőcsoport felé a másnapi feladatokkal kapcsolatban. (Az intézkedések fontosabb részleteit az írásos parancs megérkezése előtt már legtöbbször közölték a repülőcsoporttal – H. Cs.) Az írásos anyag általában 21 és 23 óra között érkezett meg; július 3-án például 21 óra 30 perckor[9], július 4-én pedig 22 óra 55 perckor[10].

Az intézkedések formailag ritkán egyeztek meg. Kitűnően mutatja ezt a már említett július 3-ai és 4-ei intézkedés összehasonlítása is.

8 HL 308/2. hds. I. a. 42. VII. 1. szám.
9 HL 823/2. hds. I. a. 42. VII. 2. szám.
10 HL 850/2. hds. I. a. 42. VII. 3. szám.

A jelentés pontjai	Vizsgált napok	
	harmadika	negyedike
1. pont	Tájékoztatás a saját és az ellenséges helyzetről	Tájékoztatás a saját és az ellenséges helyzetről
2. pont	A hadsereg vezérkari főnök szándéka (elgondolása), a német csapatokkal való együttműködésre	A vezérkari főnök benyomása a kialakult helyzetről
3. pont	A közelfelderítés elülső határa, a felderítés súlya, feladata	A vezérkari főnök szándéka (elgondolása)
4. pont	A távolfelderítés külső határa, a felderítés súlya, feladata: – nagybani képet hozzon ... területről, jelentéseit az előzőek szerint.	Felderítés: a) Távolfelderítés – állapítsa meg ...; – ellenőrizze ...; – különös figyelmet fordítson ...; b) Közelfelderítés – egy rajjal települjön át ...-ra a VII. hadtestparancsnokság rendelkezésére – jelentse ledobással minél korábban e hadtestparancsnokságnak az alábbi szöveget: „II-I- A. K. Drei Nahaufklärer am Flugplatz Bjelowskij Dwory ab ... uhr stehen zur Verfügung der A. K. Bitte Befehle und Auskunft, wie Verbindung Herzustellen ist. Ung. Nahaufke. Staffel Bjelowskij Dwory Flugplatz.") .... – a III. hadtest igényléseit az eddigi reptérről hajtja végre; – a 4. fő feladat az ellenség magatartásának és saját élethelyzetének figyelése; – részleteket 4-én rendelem el! c) Harcálláspontok VII. 4-én reggel: hadsereg-parancsnokság VII. hadtestparancsnokság, III. hdt. parancsnokság;
5. pont	Kapja: repülőcsoport-parancsnokság Előadó:	Kapja: 1. repülőcsoport-parancsnokság Előadó:

A két intézkedés közti különbségek, különös tekintettel a közelfelderítésre vonatkozó pontokra, kitűnően bizonyítják a helyzet óráról-órára történő változását. A közelfelderítő század vagy „megszokott" feladatát látta el, vagy hirtelen kapott parancs alapján cselekedett.

4. Gyors intézkedések (váratlan feladat esetén)

A hadtestek és a könnyű hadosztályok a helyzet tisztázása érdekében többször kértek légi közelfelderítést. Ezek legtöbbször a figyelők jelentéseinek megerősítésére, a fogolybemondások ellenőrzésére irányultak. Július 30-ig az előbbiekben említett magasabbegységek közvetlenül fordulhattak igényeikkel a repülőcsoporthoz. Július 28-án például a III. hadtest kért – fogolybemondás alapján – bombatámadást egy erdő területére, de az értesülés valódiságát előbb közelfelderítővel ellenőriztették.[11]

A hadsereg vezérkari főnök július 30-án kiadta a „Repülőtámogatás igénylése a Don védelmi időszaka alatt" tárgyú intézkedését.[12] Ez alapján minden repülővel kapcsolatos igénylésnek a hadseregparancsnoksághoz kellett befutnia. Ezek után a hadseregtörzs intézkedett a lehetőségek függvényében az igények kielégítésére.

Ezek rövid, pár soros igénylések voltak. Az írásbeli felterjesztés mellett az adott magasabbegység vezérkari főnöke telefonon kérte az adott repülőerők bevetését, alkalmazását. A repülőcsoport erői a legtöbbször már végre is hajtották a meghatározott feladatokat, mire a hadseregtörzs megkapta az írásos kérelmet.

11 HL 120/2. hds. I. a. 42. VII. 28. szám; Napló 253. sz. mell.
12 *M. Szabó Miklós:* i. m. 140. o.

A repülőigénylések és intézkedések rendje
1942. július 30. előtt

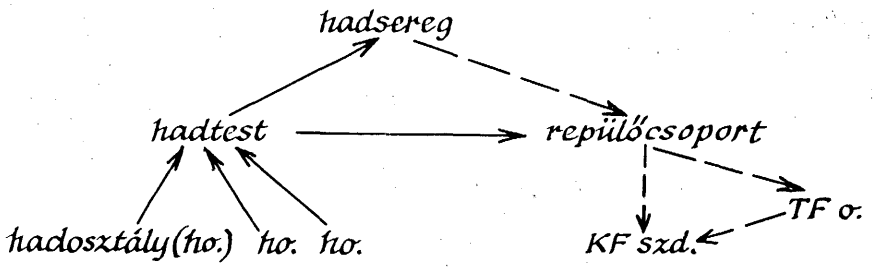

A repülőigénylések és intézkedések rendje
1942. július 30. után

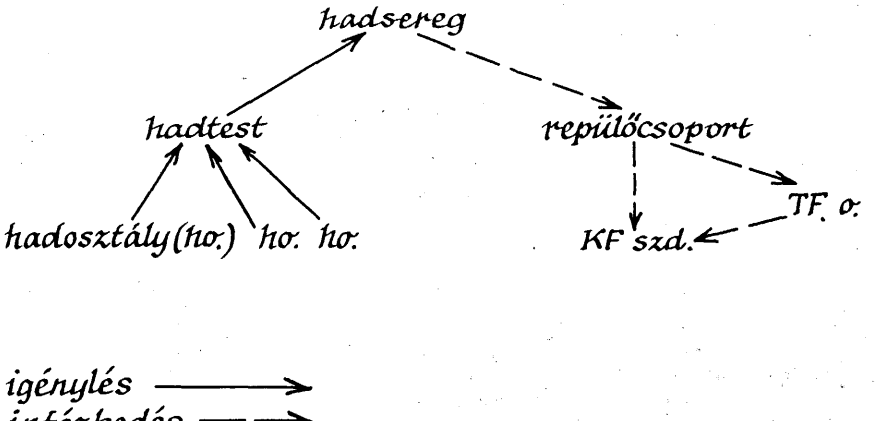

A felderítési feladatok végrehajtásának erői és eszközei

1. *A közelfelderítő repülőszázad*

A távolfelderítő osztály állományába tartozó közelfelderítő repülőszázad légi és földi részből állt. *A légi részt* – 1. szakasz (2 raj) – pilóták és megfigyelők alkották:[13]

Pilóták

– hadapród (tiszt, vagy tisztjelölt)
– legénységi pilóta (altiszt)
– legénységi pilóta (tisztes)

Megfigyelők:

– tiszt, illetve tisztjelölt.

A földi rész – 2. szakasz (3 raj) – a kiszolgálókból állt. A karbantartók és szerelők mellett ide tartozott az üzemanyagos, az ellátó és a légvédelmi gépágyús rész is.[14]

A század gépállománya 12 db He-46 típusú repülőgépből állt. Ennek az 1931-ben kifejlesztett változatnak kísérleti példányai már 1931-ben repültek. Első harci bevetésükre a „Condor"-légió kötelékében került sor.[15]

Magyarország valójában a He-46 E-2 mintájú repülősárkányt vásárolta meg, és ebbe építették be a magyar W. M. (Weiss Manfréd) K-14 (14 hengeres) csillagmotort. E típus hatótávolsága hivatalosan 650 km volt, 285 km/óra utazó és 340 km/óra maximális sebességre volt képes; igaz, ez utóbbi sebesség kihasználását nem ajánlották.[16]

A gépeket 1938 júliusáig leszállították a magyar honvédség számára, ahol azonnal rendszerbe kerültek a hét hadtestparancsnokság négy közelfelderítő repülőszázadában. Kezdetben a HA-HPA és HA-HRA kezdetű polgári lajstromjelzésekkel, majd 1938. augusztus 23-a után (a bledi konferencia a kisantant államok és Magyarország között – H. Cs.) az F-301-től kezdődő katonai jelzéscsoportban.[17]

A He-46-os fegyverzete a következő volt:

– a légcsavarral szinkronban működő 26/M. 31 mintájú ikergéppuska;
– egy mozgatható 34. M. típusú megfigyelő-géppuska;
– 120 kg bombateher.[18]

A következő bombákat rendszeresítették a közelfelderítő repülőgépnél:

– 1 kg-os 36. M. gyújtóbomba;
– 10 kg-os 36. M. repeszbomba;
– 10 kg-os 36/38. M. repeszbomba.[19]

13 Repülő Szabályzat, 1. füzet. A földi szolgálat, a repülőgép-vezetés, a kötelékrepülés. Bp., 1941. 3/b. melléklet

14 HL 2. hds. I. a. oszt. Hadrendtábla. 6 lap (Hadseregközvetlen repülőcsoport)

15 *Nagyváradi Sándor–Varsányi Ernő:* Katonai repülőgépek. Típuskönyv. Bp., 1976. 40. o.

16 *Gaál Gyula:* Vadászidény Uriv felett. *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982. 11. szám, 51. o.

17 *Nagyváradi-Varsányi:* i. m. 40. o.

18 *Gaál Gyula:* i. m. 51. o.

19 Hadtudományi Könyvtár. IV. sz. kimutatás a m. kir. honvéd légierőnél rendszeresített géppuska lőszer és bombákról. 144.206/eln. 32. b. – 1943. számhoz

A repülőgépbe kétféle felfüggesztő- és vetőberendezést lehetett – külön-külön – beépíteni, mindkettőt a megfigyelő mögötti térbe. A 10 kg-os bombák alkalmazása esetén pl. a mechanikus kézi kioldó vetőkészüléket alkalmazták, amelyben a bombák függőlegesen, szárnyakkal lefelé voltak beszerelve. A vetőkészülék két szorosan összeépített, hattáras bombaszekrényből állt, melyek mindegyike 6 darab, tehát összesen 12 darab 10 kg-os bomba felfüggesztését tette lehetővé.

A bombák gyújtójának biztosítószögét a bomba vetése pillanatában kellett a gyújtóból kihúzni. Ennek egyszerű és gyors végrehajtására élesítő sínen mozgó horgokat alkalmaztak, amelyeket az élesítőkar működtetett. A kart a bombaszekrény felső részén helyezték el és ideális esetben csak a megfigyelő tudta azt működésbe hozni egy fekete gomb megnyomásával. Vészkioldás esetén azonban a pilóta is elvégezhette ezt a feladatot a beépített vészkioldókar segítségével.[20]

A közelfelderítési feladatok végrehajtására tehát ezek a kétüléses, felsőszárnyú repülőgépek álltak rendelkezésre. (Más országok hasonló feladatokra alkalmazott repülőgépeinek teljesítményadatait az *1. sz. melléklet* mutatja: *126. o.)*

A feladatok zökkenőmentes végrehajtását csak a század híradásának pontos megszervezése és megfelelő eszközökkel történő ellátása biztosíthatta. Ez a következőképpen épült fel:

20 *Gaál Zoltán:* A bombázás eszközei. Kassa, 1943. 113–120. o.

A közelfelderítő repülőszázad hírrendszere

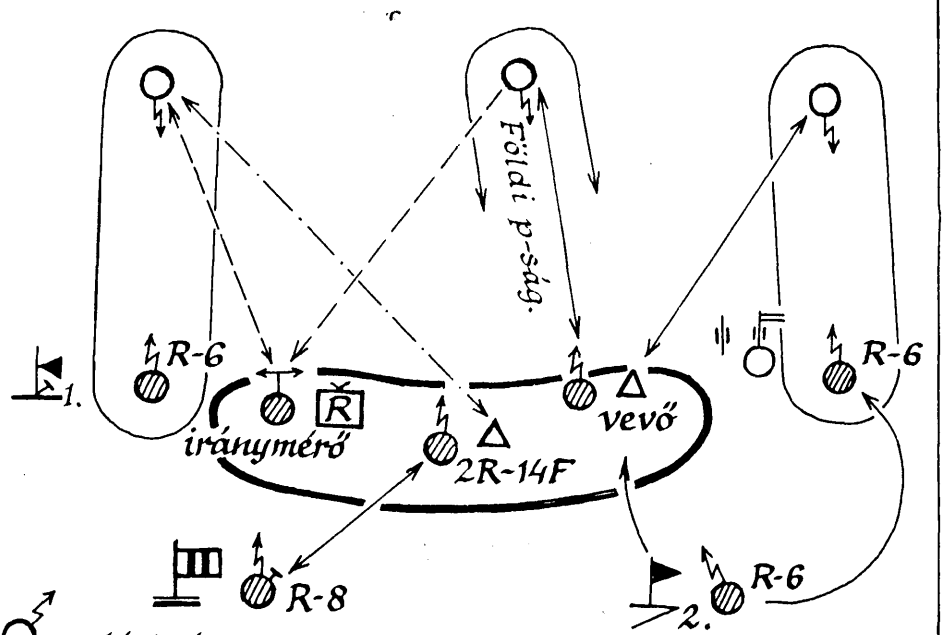

légi rész

földi rész

A légi résznél R-11 típusú rádióállomást szereltek fel, amelyet a repülőgépvezető is üzemben tudott tartani.

A földi résznél 2 db R-14F rádióállomás volt rendszeresítve. (Az alkalmazott rádiótípusok fontosabb paramétercit a 2.sz. melléklet mutatja.

A feladatok végrehajtását az elméleti és anyagi előkészítés előzte meg. Az előkészületek keretét a repülőszázad parancsnoka adta meg, a részleteket a repülőgép személyzete közösen dolgozta ki.

a) *A felderítő repülés elméleti előkészítése*

Az intézkedés megkapása után a helyzet, a konkrét feladat (ezen belül az útvonal, időjárás, a térkép és a jelkulcsok tanulmányozása, továbbá a felderítő eljárásmód) kidolgozása képezte a fő feladatot.

A megfigyelőnek, mint a gép parancsnokának

1) a saját helyzetből ismernie kellett:
   – saját csapatok általános helyzetét, kiemelten az első vonalra;
   – a rendelkezésekre álló összeköttetési lehetőségeket (rádióállomás, ledobóhely, jelek-jelzősek stb.);
   – saját repülőtereket és kényszerleszállóhelyeket valamint a
   – szomszédok helyzetét;
2) az ellenségről tudnia kellett:
   – az addig ismertté vált felderítési adatokat (légi, földi, különleges);
   – az ellenséges légierőben beállt változásokat (új technikai eszköz megjelenése, új légi harcmód stb. és
   – folyamatosan tisztában kellett lennie a légi helyzettel.

Ezekkel az adatokkal a megfigyelő azonban csak akkor rendelkezhetett, ha századparancsnoka folyamatosan tájékoztatta a változásokról.

Ezen ismeretek és a konkrét feladat megkapása után állapította meg a megfigyelő (a pilótával közösen) az ún. „felderítési eljárást", ezen belül:
– a repülés útvonalát és magasságát;
– időtartamát;
– a felderítés tárgyát, (azon belül annak megfigyelhetőségét, megközelítését);
– a légi és földi ellenhatással szemben követendő magatartást.

Nem szabad azonban elfeledkezni a *felderítési tervről,* amelyet a mindenkori felderítési intézkedés alapján készítettek el az osztálynál, illetve a századnál.

A terv a következőket tartalmazta:
   – a felderítés területét (sávját) és az átnyúlás mérvét (szomszéd területre);
   – a rendelkezésre álló erő felosztását és csoportosítását;
   – a készültség fokát, s a bevetés módját, esetleg az előzetes értesítést, ha ez szükséges;
   – a feladatokat;
   – az összeköttetést;
   – a felderítő repülés biztosítását;
   – a jelentés módját és
   – a nyilvántartást.

Összességében vizsgálva a felderítési terv tartalmazta mindazon információkat és adatokat, amelyek a sikeres feladatvégrehajtáshoz nélkülözhetetlenek voltak.

A terv egy részét térképen, vagy vázlaton, másik részét táblázatban, tervezési segédletként rögzítették.[21]

1. *A repülőgép* készenlétbe helyezését, a feladatnak megfelelő ellátását és felszerelését a megfigyelő tiszt utasításai alapján a földi részleg végezte. Az egyéni felszerelést (ejtőernyőket, repülőruházatot, egyéni fegyverzetet, esetleges tartalék élelmiszert) a repülőgép személyzete készítette elő.

2. *A harcfelszerelés* a feladat és a felderítés napszaka szerint változhatott, ezekért is a megfigyelő volt a felelős.

3. *A fegyverzet* karbantartását, a feladathoz való feltöltését a földi részleg hajtotta végre. Ide tartozott a géppuskák lőszerrel való ellátása és a megfelelő bombateher (típus) előkészítése. Szorosan hozzátartozott még a fegyverzet előkészítéséhez azok kipróbálása, de erről a végrehajtásnál szólunk.

4. *A hajózási felszerelést* alapvetően a repülőgép vezetésére szolgáló műszerek képezték, de a hajózásra szolgáló térképek előkészítése (könnyen kezelhető legyen) is ide tartozott;

5. *A megfigyelő segédletei:*

– térképek, általában 1:200 000, illetve 1:75 000 méretarányban, a feladat függvényében;
– tervek, ténytérképek;
– üres vázlatok, jelentőtömbök (indigóval).

Jelkulcsokat, helyzet- és egyéb vázlatokat csak nagyon szükséges esetben vitt magával a megfigyelő. Ellenséges területen történő kényszerleszállás esetén ezeket az okmányokat azonnal meg kellett semmisíteni.[22] A megfigyelő minden esetben eligazította a gép pilótáját, továbbá megbeszélték a különböző váratlan helyzetekre történő megfelelő tevékenység rendjét is.

A felderítő repülőgép indulása előtt a repülőgép parancsnokának kötelessége volt, hogy az „időjelző szolgálat" legfrissebb adatait beszerezze.

b) *A felderítő repülés*

A közelfelderítő repülőgép felszállás után leírt egy kört a vadászrepülőtér fölött, majd a felderítő repülőtér végében levő domboldalban kipróbálta géppuskáit. Ugyanezt tette a közben felszálló kísérő vadász is, majd csatlakozott a kíséretére bízott, sokkal lassúbb Heinkel-hez.[23] Nem mindig kaptak azonban a felderítők vadászkíséretet. Ekkor a kör elmaradt, csak a fegyverek kerültek kipróbálásra.

Általában a felderítő- és a vadászrepülőtér mindig közel volt egymáshoz, így a kísérők könnyen csatlakozni tudtak. Kitűnő példa erre Ilovszkoje, ahol csupán kb. egy 2 km széles erdősáv választotta el egymástól a két repülőteret.[24]

A felszállás után azonnal megkezdték a légi figyelést, majd az arcvonal elérése után a harcfeladat végrehajtását.

A közelfelderítő repülők által alkalmazott felderítési módok a következők voltak:

21 Repülő Szabályzat, 2. füzet. A repülőfelderítés. Bp., 1941. 13. o.
22 Repülő Gyakorlati Szabályzat (tervezet), 5. füzet. Felderítő repülés. 97. o.
23 *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1978. *Zuna Edgár* nyilatkozata 26. o.
24 Uo.

1. *A vizuális figyelés* a legalapvetőbb felderítési módként szerepelt. Végrehajtásánál a repülési magasságot kellett megfelelően megválasztani, a repülési magasságot viszont a feladat, a terep, az időjárás, a napszak, a légvédelmi helyzet és a repülőgép teljesítőképessége határozta meg.

A megfigyelés tárgyát képezhette:

– saját első vonal megállapítása;
– saját álcázási feladatok betartásának ellenőrzése;
– saját tüzérségi tűz, vagy bombázás eredményének megfigyelése;
– ellenséges csapatmozgások iránya, ereje;
– ellenséges tüzérségi, légvédelmi erők elhelyezkedése;
– ellenség által megszállt, lakott területek, illetve műszaki munkák;
– átkelési előkészületek a Donon;
– hídverési kísérletek felderítése.

A közelfelderítőknek többször feltevések ellenőrzésére kellett felszállniuk, vagy szinte „vadász" módjára, földi nyomok után kutatniuk.

1942. július 28-án például az egyik gépet egy erdőrész átvizsgálására és egy feltételezett hadosztály gyülekezésének felderítésére küldték ki. A megfigyelő semmi mozgást nem tapasztalt az adott körzetben. Végül a hadosztály gyülekezését igazoló csapások és nyomok után kutatott 800 m magasságból, de érdemleges eredményt így sem ért el.[25]

A vizuális légi megfigyelés eredményességét kitűnően mutatja az 1942. augusztus 6-án a 3. sz. közelfelderítő repülőgép jelentése:

„5^{30}.1. hídfő Staraja Chewroston-nal szemben, erős átkelés, igen erős hídfővel, erődítések a parton és pc. jmű-vek (páncélos járművek – H. Cs.) a Ny-i parton Anoschkino és Staraja Chewroston között. A falvak tele elg. (ellenséges – H. Cs.) páncélosokkal.

2. hídfő Borschtschevo É, ahol a holtág beömlik a Donba ponton átkelés. Seljawnoje irányában 2 db pc. jmű. Pár pillanattal később mindkettő kigyulladt. Saját csapat Sseeljewnoje K-i kijáratánál. Dawidowka és Drakino megtömve pc. jmű. vekkel és gépkocsikkal. Drakino DNy 5 km az úton 4. pc. jmű. menetben DNy felé Szdanskij és Petropawlowskoje között 4. pc. jmű menetben DNy-ra. Matkino K 1 üteg 4 löveggel.

6^{10}. Elg. légi tevékenységet nem észlelt."[26]

A megfigyelőnek a feladat függvényében kellett a magasságot megválasztania.

Jó időjárási viszonyok mellett 3000 m magasságból 4–6 km széles területet tudott áttekinteni.

Rosszul rejtőzött ellenség és közepes látási viszonyok mellett a következőket tekintették mérvadónak az észlelhetőség szempontjából:

– 4000 m-ig mozdony füst nélkül, vonatok;
– 3000–4000 m-ig menetelő, vagy szállított nagyobb kötelékek;
– 2000 m-ig kisebb menetoszlopok, táborok, nem tüzelő ütegek, állások;
– 1200–1500 m-ig több rajból álló csoportok, futó alakok;
– 800 m-ig egyes álló, vagy fekvő emberek;

25 HL 2. hds. 259. sz.; Naplómelléklet.
26 HL 2. hds. 345. sz.; Naplómelléklet.

– 400 m-en alul esetleg már a küzdők nemzetisége is megállapítható.[27]

A saját csapatokkal való jó kapcsolattartás szükségessége miatt adta ki a vezérkar az „Ismertetőjelek és látjelek a repülők és földi csapatok között szükséges együttműködésre" című segédletét. A segédlet a magyar 2. hadsereg kivonuló csapatainál a határ átlépésekor, a többinél 1942. augusztus 1-jén lépett életbe.

Ennek alapján a csapatok jelzőlappal, jelzőzászlóval és füstjelzővel adtak hírt a repülőknek: „Itt van a saját első vonal!"

– jelzőlap = 0,40x0,50 m nagyságú sárga vászon;
– jelzőzászló = 2,0x0,80 m nagyságú (kevésbé használták az első vonalban);
– füstjelző = narancssárga színű.

Éjjel a földi csapatok világító és villanó jeleket, alkalomadtán külön elrendelt világító jelzéseket adtak az éjjeli közelfelderítők számára.[28]

A földi csapatok azonban nem egy esetben megnehezítették a felderítők dolgát. Nemegyszer többszöri felszólításra sem jelezték első vonalukat, ezért például bonyolult harchelyzetben a közelfelderítő repülési idejének nagy részét sok esetben annak pontos megállapítása tette ki. Az 1. repülőcsoport vezérkari főnöke többször tett erről jelentést a hadsereg vezérkari főnökének.

2. *A légi fényképezés*

A légi fényképezés a közelfelderítő repülőszázad másik nagyon fontos adatszerzési módja volt. A nem beépített, ún. „kézi kamerával" készített felvételek a legtöbb esetben reális, pontos eredményekkel szolgáltak. Több esetben, mikor a vizuális felderítés nem hozott eredményt egy bizonyos területen, a fényképezés által rögzítettek tudtak csak információt adni.

A fényképfelderítés esetén a fényképfelvételek kiértékelhetősége szabott határt a repülési magasságnak. Ez a harcászati mélységű (30–40 km) felderítésnél a kb. 1:10 000 méretarányt nem haladhadta meg. Ennek a méretaránynak a figyelembevételével a megengedett legnagyobb magasság:

– 21 cm gyújtótávolságú fényképezőgépnél 2100 m,
– 50 cm gyújtótávolságú fényképezőgépnél 5000 m volt.

A terepről készített felvételek esetén is kb. 1:10 000 lehetett a kiértékelhetőség határa.[29]

Több esetben a közelfelderítő vizuális felderítési feladattal szállt fel, de a célt saját elhatározása alapján le is fényképezte.

Az 1942. július 29-én feladatot végrehajtó közelfelderítő repülő jelentése is kitűnő példa erre.

„A III. hadtest által jelentett Scseljawinó K 5 km-en a Don-on átkelt ellenséges erőket vizuálisan nem észlelte, a kérdéses területen semmi mozgást nem látott, a területet lefényképezte, fényképkiértékelés folyamatban..."[30]

27 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 19–20. o.

28 Ismertetőjelek és látjelek a repülők és földi csapatok között szükséges együttműködésre. Bp., 1942. 58.800/8. szám, eln. 4. vkf. 1942. D. pont 7–9. o.

29 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 20. o.

30 HL 2. hds. 270. sz., Naplómelléklet.

Légi fényképek értékelésével ellenőrizték a tüzérségi tüzek és a bombatámadások hatását is. Ezen adatok megszerzése szintén a közelfelderítők feladata volt.[31]

A ferdetengelyű fényképezés azonban hibákat is rejtett magába. A torzítás mellett a víz alatti építményeket sem lehetett kiértékelni az ilyen módon készített felvételekről. Az egyik hídfőben például a gyalogság már többször jelentett hídátkelést, de a közelfelderítők sem vizuálisan, sem pedig fényképezéssel nem tudták kimutatni a feltételezett víz alatti hidat. Erre egyedül a távolfelderítők függőleges tengelyű felvételei voltak alkalmasak.[32]

A légifényképezés másik hátulütője az időszerűség kérdése volt. Amikor gyors helyzettisztázást kellett végrehajtani, vagy újonnan megjelent erőket felderíteni, nem lehetett célszerű megoldás a légi fénykép, hiszen kiértékelése elég sok időt vett igénybe. Ezáltal ezek az adatok elvesztették jelentőségüket.

Olyan esetekben mikor terep, vagy ellenséges erő felderítését hajtotta végre a század, a fényképezés sokkal jobb és pontosabb eredményeket mutatott, mint a vizuális megfigyelés.

Ilyen esetek voltak a következők is:

- csapatok gyülekezése adott körletekben;
- új műszaki építmények megjelenése;
- hídverési előkészületek a Donon;
- átkelési eszközök összegyűjtése adott partszakaszon;
- vasútállomások forgalmának megállapítása, a szállítmányok tartalma;
- újonnan települt tüzérség, légvédelmi tüzérség tüzelőállásai, illetve a saját csapatok álcázási helyzete, hiányosságai.

Az elkészített felvételeket a fényképész szakasz (raj) dolgozta fel. (A fényképész szakaszból a fényképész gépkocsi részleg is kikülöníthető volt, amely a meghatározott helyen azonnal megkezdhette a légi fényképek elkészítését – H. Cs.)

A feldolgozás a következő munkafolyamatokat foglalta magába (általában):

- a fényképező repülés által készített felvételek megkapása (ledobás, futár útján vagy azonnal a megfigyelőtől);
- fényképészet és képkikészítés (lehet fénytérkép készítés is);
- kiértékelés;
- fényképmérés;
- fényképnyilvántartás.[33]

A fényképészeti és képkikészítési feladatok alapvetően rutinmunkának számítottak. A kiértékelés viszont, a mindig más és más terep, illetve a különböző minőségű felvételek miatt bonyolult, nagy szakértelmet követelő feladat volt. A kiértékelő részlegbe csak jó felfogóképességű és sokoldalú ismeretekkel rendelkező állomány kerülhetett.[34] (Általában egy tiszthelyettes és néhány fő legénység tartozott ide – H. Cs.). Ismerniük kellett:

- a negatívból, pozitívból való fényképolvasást;
- a légikép, terep és térkép összefüggéseit;

31 HL 2. hds. 289. sz., Naplómelléklet.

32 *M. Szabó Miklós:* i. m. 146. o.

33 Repülő fényképész utasítás. e. rep. (7. Ut. Bp., 1942. III. fej., 12. o.

34 Uo. 104–109. o.

– a fegyvernemeket, azok harceljárásait (ellenség, saját);
– a közlekedés és az ipar jellegzetességeit;
– csapatjelzéseket, jelentések összeállításának rendjét.

Kiértékelő segédeszközeként főleg a filmátvilágító szekrény, a közönséges nagyító, a mérőnagyító, a térlátó és a négyzetmutató szolgált. Rendelkezett még a részleg egy munkatérképpel is, amelyekre a helyzetre vonatkozó fontosabb adatokat vitte rá.

A kiértékelésnél megkülönböztettek durva és finom kiértékelést.

a) *Durva kiértékelés:*
– a filmek rövid áttekintése alapján nyert fontos információk azonnali jelentését tette lehetővé.
– A teljességről itt le kellett mondani, a gyors jelentéssel az időnyerés volt a cél.
– A durva kiértékelés célja legtöbbször a megfigyelő gyanításainak igazolása volt.

b) *Finom kiértékelés esetén:*
– a képtartalom teljes kimerítése volt a feladat;
– fontosabb részeredményeket itt is azonnal jelenteni kellett.

A lehetőségekhez mérten a megfigyelőnek is részt kellett venni a kiértékelésben, de ez csak nagyon ritka esetben valósult meg.

A légi fénykép alapszíne – a papíranyagtól és a kidolgozás módjától függően – kékesbe, szürkésbe, barnásba vagy zöldesbe játszó fekete volt. A másolatok (nyomatok) általában mély barna alapszínűek voltak.[35]

Szigorúan szabályozták a légi fényképek nyilvántartását: már a negatívot is „filmkísérő jegyzéken" tartották nyilván. Ezen a fényképezési nap, a megfigyelő, a fényképező készülék típusa, száma mellett, sok egyéb is szerepelt.

A kiértékelés menetét is külön kiértékelő lapon vezették végig.

A kiértékelés eredményét (a fényképjelentést) kiértékelő lapokon terjesztették föl, általában motorkerékpáros futár útján. Ez egyébként már a finom kiértékelést is tartalmazta.

A fényképező repülések könyve teljes áttekintést adott a század fényképező repüléseiről, és azok eredményeiről. Vezetéséért a század parancsnoka volt a felelős. A repülés, a film és a fényképjelentés összefüggéseiről is kitűnő áttekintést adott.[36]

A felvételek jelölése a következőképpen történt:

V.K.F. E 24/40 K 316-408

Feloldása: az V. hadtest. KF (közelfelderítő) repülőszázadának eredeti repülőfilmje, előjegyezve a fényképkönyv 24 folyószáma alatt, felvették 1940-ben, az egyes felvételek száma a számláló-szerkezet szerint 316-408.[37]

35 A légi fénykép. Fényképolvasás és kiértékelés. M. kir. honv. légierő parancsnoksága. Bp., 1941. 17. o.
36 Repülő fényképész utasítás, i. m. 30. o.
37 Légi fényképészeti szolgálat (tansegédlet). M. kir. Horthy M. Honv. Rep. Akadémia. Kézirat, 1940. október. 13. o.

3. *A repülőgép fegyvereivel végrehajtott „kikényszerített" vagy harcfelderítés*

Ez a felderítési mód valójában a század kiérkezésétől szerepelt a végrehajtási palettán. Igaz, hivatalosan az 1. repülőcsoport 1942. augusztus 3-án tért át az ún. „új felderítési rendszerre", amelyben valójában is különválasztották a harc- és a harcászati felderítést.[38] (Ez a feladatok jobb elosztását és az eredményesebb munkát tette lehetővé – H. Cs.)

A szabályzat ide vonatkozó pontjai alapján a légi harcfelderítés a közelfelderítő repülők feladataként szerepelt. Ezen belül meg kellett állapítani:

– az ellenség magatartását az arcvonalban és az arcvonal mögött;
– hézagait, gyenge pontjait;
– tüzérségének és tűzfegyvereinek csoportosítását;
– a terepviszonyokat;
– harckocsiakadályokat és egyéb műszaki építményeket;
– kiemelt figyelmet kellett fordítani a támadó vagy a visszavonuló ellenségre.[39]

A harcfelderítés akkor érte el a célját, ha a saját csapatok azonnal tűzcsapást mértek a felderített objektum(ok)ra. Ennek biztosítéka csak a megfelelő összeköttetés lehetett. A repülők különböző jelekkel, rádióval és a felderített adatok ledobásával tartották az összeköttetést a szárazföldi csapatokkal. A repülőgép fegyverei több esetben késztettek tüzelésre elhagyatottnak látszó erődítéseket.[40] Nemegyszer a harcfelderítést végző repülőnek kellett bombáival zavarni olyan ellenséges oszlopokat, amelyekre saját tűz akkor nem volt lehetséges.[41] Rejtőzött csapatok felderítésére is többször a bombatámadás volt a legcélszerűbb. Vizuálisan semmiféle mozgás, vagy jelenlét nem volt megállapítható, de a ledobott bombák hatására általában beigazolódott az ellenség ottléte vagy éppen az, hogy az adott terület üres.[42]

A jelentések egyértelműen bizonyítják, hogy augusztus 3-a előtt a közelfelderítők már több ízben alkalmazták ezt a felderítési módot, és ezzel megfelelő eredményeket értek el.

A jelentések rendje és az adatok nyilvántartása

Rádión (távírás, vagy távbeszélés)

Ha nem volt rádiótilalom és nagyon gyors, sürgős jelentést kellett továbbítani, a rádió volt erre a legalkalmasabb eszköz. Nem egy esetben a földi rész vette fel a kapcsolatot a levegőben lévő közelfelderítővel. Ennek oka általában irányítás,

38 *M. Szabó Miklós:* i. m. 142. o.
39 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 49–50. o.
40 HL 2. hds. 347. sz., Naplómelléklet (1. sz. Kf. gép. jelentése).
41 HL 2. hds. 365. sz., Naplómelléklet (7. sz. Kf. gép. jelentése).
42 HL 2. hds. 279. sz., Naplómelléklet.

rövid parancs, vagy figyelmeztetés (légi helyzet) volt. Levegőben lévő repülőgépek közötti információcsere esetén is – a felderítő figyelmeztetése, a kísérőkkel való összeköttetés, a légi és földi célokra vonatkozó jelentések – a leggyakoribb összeköttetési mód volt.

Előírásként szerepelt továbbá, hogy a repülőalapon minden jelentő forgalmi kört egy vevővel folyamatosan figyeltetni kellett. A közelfelderítő repülő viszont bármikor igénybe vehette a repülést biztosító rádiórendszer részére kijelölt irányméró forgalmi körét.[43]

A hadseregparancsnokság mindig közvetlen vonalat építtetett ki a repülőcsoport felé, hiszen az együttműködés szempontjából nagyon fontos és már régebben is felmerülő problémát oldott meg ezzel.[44]

Az 1942. július 07-én a „Don-menti védelemre" kiadott intézkedés híradó toldaléka a közelfelderítők számára a következő működési rendszert határozta meg:

a) *A közelfelderítő repülők jelentő forgalmi körei:*

– a földdel való „levelezésre" azt a hullámot használhatja, amely e célra annak a seregtestnek van kiutalva, amely részére felderít;

– minden repülőgép, az indulástól a leszállásig, köteles fenntartani az összeköttetést, közben nem térhet át más felderítési hullámhosszra, de leszállása után a hullám ismét felszabadul;

– a repülő jelentéseit a táblázat szerinti hullámokon adja;

– a felderítő repülőt az érdekelteken kívül az összes hadosztály-, hadtest- és a hadseregparancsnokság is lehallgathatja szabad vevőjével. (Így külön intézkedés nélkül juthattak fontos adatok birtokába, és lehetőség nyílt az azonnali intézkedésre is – H. Cs.);

– felszállás után a közelfelderítő repülő hívónevét mondja (táblázat) és utána távírón „a" sorozatot játsszon a behangoláshoz, erre a földi állomások hangoljanak be anélkül, hogy válaszolnának; a repülők mindig a táblázat hívónevét használják. (L. a *2. sz. mellékletet: 127. o.)*

b) *Indulás-jelentések sugárzása*

A repülőcsoport minden repülőgép indulását kb. fél órával az indulás előtt az 1004 khz. (136.4. fsz.) w. II. hullámon megadja a légvédelmi tüzérségnek (R-7 rádiókészülékkel vehető).

Amikor a közelfelderítő indul, ezt második indulásjelentéssel jelezzék a következő módon:

– az adás az érintett hadtest hívójelével kezdődik egyoldalú forgalomban, tehát a repülőcsoport nem hívható vissza.

– az indulásjelentést a légvédelmi központ veszi és továbbítja a hadtest és a könnyű hadosztályok híradó parancsnokainak – célszerű, ha a hadtest és a könnyű hadosztályok az indulásjelentést maguk is veszik –; minden parancsnok közölje szomszédaival és alá-, illetve fölérendelt parancsnokságaival a felvett

43 Repülő Szabályzat, 1. füzet. Földi szolgálat, a repülőgépvezetés, a kötelékrepülés. II. fejezet. A földi szolgálat. 134. pont: Az egyes repülő századok híradása. Bp., 1941. 48. o.

44 *V. Somody Ferenc* főhadnagy: Légi közelfelderítés és a földi parancsnoksággal való együttműködés. *Magyar Katonai Szemle,* 1941. 10. szám. 126. o.

indulásjelentést, hogy az biztosan eljusson ahhoz, aki a repülőt igényelte, illetve, hogy a repülő jelentéseit a többi parancsnokságok is vehessék.

A jelentés tartalmazza:

– a jelentés sugárzási idejét;
– három fedőbetűt, amelyek meghatározzák a működés területét, a felderítés hullámát, a föld és a repülőgép hívónevét;
– az indulás idejének megjelölésére a következő fedőbetűkkel megjelölve...

yv = 1	ty = 6
yy = 2	ys = 7
yx = 3	my = 8
uy = 4	yq = 9
yz = 5	py = 0

... és egy tetszés szerinti betűvel kiegészítve, hogy a hármas betűcsoportok kijöjjenek. Például: 0930 src yvy pyu uyu yzs. *Jelentése:* 09.30-kor jelentik, a 9. könnyű hadosztály sávjában a táblázatban megadott forgalmi adatokkal 10 óra 45 perctől közelfelderítő repülés. Egyéb jelentések: az indulás késik = xsx; a repülőgép nem indul =xkx; a repülőgép leszállt = xzx.

– azok az állomások, amelyek a felderítés eredményét hallani akarják, a „levelező hadosztállyal" együtt álljanak az indulás idejében vételre az érintett hadosztály hullámán.

– a repülőterekkel és repülőgépekkel (a közelfelderítő és a tüzérrepülők kivételével) való rádióösszeköttetések megszervezése a repülőcsoport-parancsnokság hatáskörébe tartozik.[45]

45 Híradó toldalék a 900/2. hds. I. a. 42. VII. 7. sz. védőintézkedések. (A magyar repülőkkel való együttműködés szabályozására)

Táblázat a „Híradó toldalék"-hoz (az együttműködés szabályozására)

Érintett hadtest	Működési terület	Repülés minősége*	Hullám	A föld	A gép	Fedőbetű csoport az indulás-jelentéshez
				hívóneve*		
III.	6. k. ho.	feld.	1400 kHz (176. fsz.)	Róka	Veréb	rva
	7. k. ho.	feld.	1220 kHz (158. fsz.)	Medve	Csóka	mcb
	9. k. ho.	feld.	1510 kHz (187. fsz.)	Szarvas	Rigó	src
IV.	10. k. ho.	feld.	1360 kHz (272. fsz.)	Álmos	Imre	aiz
	12. k. ho.	feld.	1470 kHz (183 fsz.)	Sámson	Csongor	scq
	13. k. ho.	feld.	1255 kHz (161,5. fsz.)	Harcos	Bíró	hbu
VII.	19. k. ho.	feld.	1475 kHz (183,5. fsz.)	Költő	Szerző	kso
	20. k. ho.	feld.	1395 kHz (175,5. fsz.)	Imre	Guszti	igl
	23. k. ho.	feld.	1515 kHz (187,5. fsz.)	Vizsla	Varjú	evi
	Rep-csop.		A felderítés hullámán	Vizsla	Eredeti hívónévvel	–

* (A táblázatban eredetileg szerepelt a tűzrepülésre vonatkozó jelrendszer is, de itt nem jeleztük.)

2. *Jelentések ledobás útján*

A gyors jelentések másik módja volt a felderítés eredményének ledobása. A feladatmeghatározások, mint már láttuk, egyértelműen utasították a személyzetet, hogy mikor kell a felderítés eredményét ledobással jelenteni. Ezenbelül konkrétan meghatározták, hogy mely hadtestek, hadosztályok számára kell a ledobást végrehajtani. Legtöbbször a ledobóhelyek is pontosan szerepeltek az intézkedésekben.

A ledobójelentések (melyek másolatát a repülőnek meg kellett őriznie) vagy olyan ledobóhüvelyben dobták a földre, amely világossárga füstöt eresztett, vagy pedig ledobótáskában, piros-fehér zászlóval jelölve.[46]

A ledobóhelyeket a parancsnokságok kötelesek voltak megjelölni, a következő jelzésekkel:[47]

	Nappal	ÉJJEL (lámpák)*
zászlóalj- (osztály-) parancsnokság	Z	
ezred- parancsnokság	E	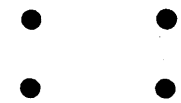
hadműveleti egység dandár-(hadosztály-) parancsnokság	O	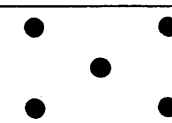
hadtest- parancsnokság	H	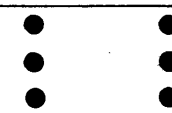

*Nappal általában fehér, hóban piros vászonból fektették. A lámpák közti távolság 5 méter volt.

46 Ismertetőjelek és látjelek. i. m. 16. o.

47 Alapkiképzés, 2. füzet. Jelek és jelzések. (Ideiglenes Szabályzat) Bp., 1939. 71–72. o.

A saját repülő is többféle módon tudott ismertetőjelet adni. Ha a felségjel nem volt megállapítható, a kör, a nyolcas, vagy a kígyóvonal...közül közül rendelték el valamelyiket.

Kis körökkel jelezte a gép a „Ledobóhelyet fektessetek!" utasítást. A földi jelek „Megértését!" a jel irányába végzett hullámvonallal adta a földi erők tudomására.

3. *Jelentések személyesen*

A benyomásokról, a felderített ellenséges erőkről a megfigyelő jelenthetett szóban is a leszállás után. Ha saját repülőtéren ért földet, általában a repülőcsoport vezérkari főnökének tett jelentést. Ekkor legtöbbször jelen volt a század parancsnoka is, vagy annak helyettese. A gyors szóbeli jelentés után a megfigyelő köteles volt írásban is összefoglalni a repülés közben észlelteket. Közbeeső repülőtéren történő földetérés esetén távbeszélőn kellett leadnia a jelentést. Vonalhiba esetén motoros futár igénybevételére is volt lehetőség.

Az 1. repülőcsoport jelentései a hadseregnek és az adatok nyilvántartása

A repülőcsoport a felderítés eredményeit azonnal jelentette a hadseregtörzsnek, pontosabban az I. a. osztálynak. A telefonon, vagy távírón jelentetteket ezután írásban is elkészítették és felterjesztették.

A telefonon (távírón) érkezett jelentések azonnal a hadműveleti naplóba kerültek. 1942. VII. 4-én délutánján például egy jelentés érkezett a repülőcsoport törzsétől:

„15 óra 15 perc. (légi felderítés jelenti) Woroneshtől Nyugatra Don-on átkelés folyamatban 3 hadi hídon és a vasúti hídon. 12.30. kor Korotojak, Swoboda, Ostrogoshsk pályaudvaron sok szerelvény."[48]

Az I. a. hadműveleti osztály II. beosztott vezérkari tisztje volt a felelős az ellenségről érkező adatok gyűjtéséért, nyilvántartásáért. Feladata volt még, hogy az I. b. (kémelhárító és hírszerző) tisztnél folyamatosan tájékozódjon az ellenség helyzetéről, magatartásáról és valószínű szándékáról. Az elöljárók, szomszédok, alárendeltek folyamatos tájékoztatása is az előírások között szerepelt.[49]

Az ellenséges helyzet nyilvántartására intézkedő hadseregparancs a következőket tartalmazta:

– az ellenséges helyzetet a saját helyzethez hasonlóan két térképen (1:300 000 és 1:100 000 méretarányú) kellett nyilvántartani, a saját erőkre megadott irányelvek alapján; az 1:300 000 térképalapon az ellenséges helyzet nyilvántartásának főleg az arcvonal mögötti, vezetési szempontból fontos helyzetet kellett tükröznie (tartalékok, mozgások, berendezkedések, rombolások); ezt annyira ki kellett terjeszteni a szomszédos területre is, hogy az ellenségre vonatkozó konkrét számvetéseket

48 HL 2. hds. 83. sz., Naplómelléklet.

49 HL 2. hds. p. ság I. a. oszt. 1942. ügykörelosztás.

végre tudják hajtani; az 1:100 000 térképlapon a peremvonalban lévő ellenség helyzetét kellett nyilvántartani olyan részletességgel, hogy az a harcvezetést biztosíthassa; ezt a nyilvántartó térképet naponta legalább háromszor kellett helyesbíteni (a jelentések beérkezése és értékelése után), hadműveletek alatt viszont minden vezetési szempontból fontos adatnak meg kellett azon jelennie; naponta be kellett mutatni a térképeket a hadseregparancsnoknak; a nyilvántartó szobában ezen kívül a két térkép piszkozatát is elhelyezték, amikre szénnel és krétával rajzoltak.[50]

A repülőcsoport általában a feladatvégrehajtások függvényében tette meg jelentését. Miután azonban a hadseregtörzs július 6-án szabályozta a jelentések rendjét, ez a következő képpen alakult:

– jelentések felterjesztése az I. a. osztálynak:
  a) reggeli jelentés 5 óra 30 percig,
  b) napközi jelentés 16 óra 00 percig,
  c) napi jelentés 21 óra 00 percig.

(Ha az átfutási időket figyelembe vesszük, a reggeli jelentés a 3 órás, a napközi a 14 órás, míg a napi a 19 órás helyzetet tükrözte – H. Cs.)

A jelentéseket távbeszélőn (8-as állomás), ha nem működött, táviratilag, vagy rádión kellett megtenni, 1:100 000 méretarányú térkép alapján.[51]

A jelentések közül a napi jelentés volt a legrészletesebb, és ez tért ki például a másnapi lehetőségekre is. A jelentés e) pontjában a másnapra rendelkezésre álló repülőgépeket, az f) pontjában az aznapi feladatok végrehajtását, a h) pontban a távolfelderítők, míg az i) pontban a közelfelderítők bevetésének számát jelentették.[52]

Az e) pontra vonatkozó napi jelentések augusztus 10. és 14. között[53]

Napok	Bevethető repülőgépek száma			
1942. VIII.	bombázó	vadász	távolfelderítő	közelfelderítő
11.	5	12	4	4
12.	5	11	1	6
13.	4	12	2	7
14.	3	11	1	6
15.	5	15	1	6

50 HL 609/2. hds. I. a. 42. VI. 19. szám.
51 HL 871/2. hds. I. a. 42. VII. 6. szám.
52 HL 700/2. hds. I. a. 42. VIII. 7. szám.
53 HL 700/2. hds. I. a. 42. VIII. 10–14. szám.

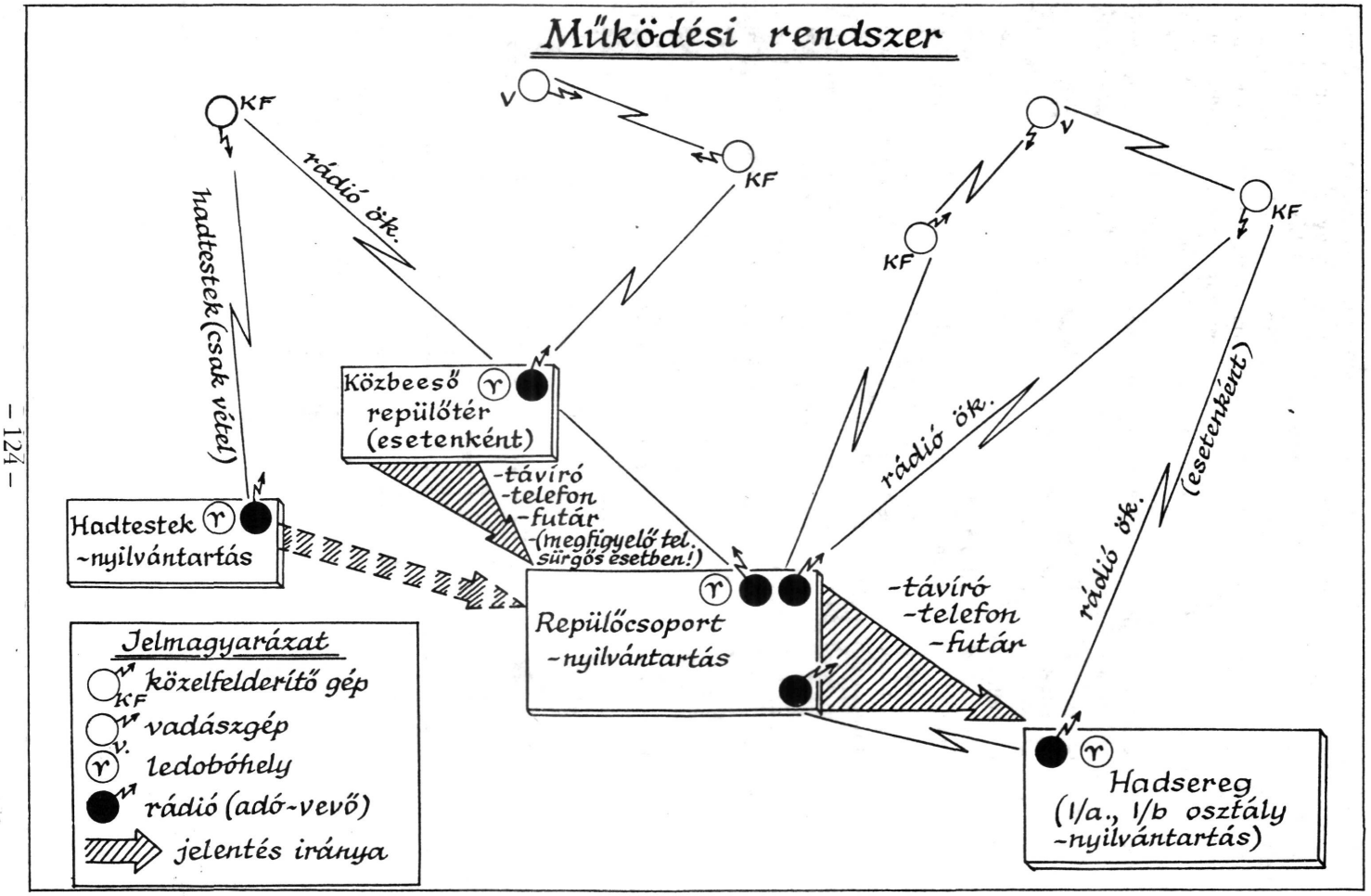
Működési rendszer
KF
V
KF
rádió ök.
hadtestek (csak vétel)
Közbeeső repülőtér (esetenként)
-távíró
-telefon
-futár
-(megfigyelő tel. sürgős esetben!)
Hadtestek -nyilvántartás
Repülőcsoport -nyilvántartás
-távíró
-telefon
-futár
rádió ök.
rádió ök. (esetenként)
KF
V
KF
Hadsereg (I/a., I/b osztály -nyilvántartás)
Jelmagyarázat
közelfelderítő gép
vadászgép
ledobóhely
rádió (adó-vevő)
jelentés iránya

Az 1. repülőcsoport, azon belül az 1. távolfelderítő osztály alárendeltségébe tartozó 3/2. közelfelderítő repülőszázad, kiérkezésétől számítva, nagyjából 120 harci napot töltött a magyar 2. hadsereg kötelékében. Tevékenységét repülőgépeinek elhasználódása miatt kellett beszüntetnie 1942. október 25-ével.[54] Ez alatt az idő alatt a hajózók általában 60–70 bevetésen vettek részt. A század 3 légi győzelmet aratott és csak egy gépet vesztett.[55]

Összességében megállapítható, hogy a már elavultnak számító He-46-kal felszerelt közelfelderítő repülőszázad az elöljárók teljes megelégedésére végezte feladatait. A hadsereg vezérkari főnök hadműveletek közbeni értékelése: „légierőnk a hadseregheż képest kicsi és – a távol-felderítőinket kivéve – nem korszerű"[56] is egyértelműen bizonyítja a század állományának kitűnő felkészültségét. Ilyen veterán gépeken, ilyen eredményeket elérni csak a szakmájukat kitűnően ismerő katonák tudhattak.

A közelfelderítő repülőszázad hazatelepülése után a magyar 2. hadsereg arcvonala előtt a továbbiakban német KF egységek végeztek felderítést.

54 HL 2323/2. hds. I. a. 42. X. 25. szám (Légi közelfelderítés a magyar hadsereg arcvonala előtt).
55 *Gaál Gyula:* i. m. 53. o.
56 HL 2. hds. 68. sz., Naplómelléklet.

KÖZELFELDERÍTŐ REPÜLŐGÉPEK

1. számú melléklet

TIPUS	Rendsz.ország	Telj. (LE)	Max. seb. (km/ó)	Hatótáv (km)	Csúcsmag. (m)	Személyzet (fő)	FEGYVERZET
He-46 C-1	Magyaro.	950	320	650	6000	2	2 gpu., 120 kg bomba
FW-189	Szlovákia	2x450	380	2000-ig	8000	3-5	1 gépágyú, 4-5 gpu., 200 kg bomba
Westland„Lysander"	Anglia	900	360	960-ig	7800	2	3 gpu., 200 kg bomba
Bloch MB-174 A 3	Franciao.	2x1140	520	1600-ig	11 000	3	4 gpu., 400 kg bomba
R-10	Szovjetunió	730	370	1450	7000	2	3 gpu., 400 kg bomba
I. A. R. 39	Románia	900	300	600	6500	2	3 gpu., 200 kg bomba

(gpu.= gépppuska)

AZ ALKALMAZOTT RÁDIÓTÍPUSOK FONTOSABB ADATAI

2. számú melléklet

Megnevezés	Alkalmazás	Hullám faj.			Hatótáv		Üzemmód		Áramforrás	Antennák	Üzemidő		Gyártó cég	Rendszeresítési év
		λm	KC	f. szám	táv-besz.	távíró	adó	vevő			adó	vevő		
34. M. R-11 rádió állomás	He-46 felderítő repülőgépben	Adó és vevő:			R-6-tal:*		A1 A2 A3	A1 A2 A3	Akku, Légcsavar meghajtású generátor	Szárny és 70 m Uszály	A repülés alatt		Standard Eka	1934
		200-1200	1500-250	186-21	20	50								
		A vevő ezenkívül			R-7/a-val:**									
		50-100	6000-3000	1100-1007	50	200								
39. M. R-14 rádió állomás	Reptéri földi állomásnál	Hosszú hullámon:			Hosszú hullámon:		A1 A2 A3 A4	A1 A2 A3 A4	50 per. 380/220 V hálózat v. ugyanezt termelő benzinmotoros generátor 30 M. benzinmotorral	Hosszú hull. 17,5 mT; 9 mT; Rövid hull. 5 m egyszálas	Hálózatról korlátlan. Benzinmotor (egy feltöltéssel) 5 óra; Akku. 10 óra		Standard	1941
		1000-200	300-1500	30-186	100	300								
		Rövid hullámon			Rövid hullámon									
		120-60	2500-5000	1001-1067	30-ig és 200-1000	30-ig és 200-1000								

* = 35 M rádióállomás; alkalmazása még: ezred, hadosztály szinten
** = 39 M Rádióállomás; alkalmazása még: hadosztály, hadtest szinten

A M. kir. honv. Haditechnikai Intézet kiadványa alapján: IV. Rádió rész, Rádió állomások táblázatos összeállítása. VIII. k., Bp., é. n.

URY JÁNOS

KÉT LÉGITÁMADÁS A PÉTI NITROGÉNMŰVEK ELLEN 1944 NYARÁN*

A 15. amerikai légi hadsereg főhadiszállása a Point Blanc fedőnevű tervben foglaltak értelmében 1943. december 30-i dátummal hadműveleti tervet dolgozott ki a feladatok végrehajtására. A tervben többek között feldolgozták a magyarországi olajfinomítók és olajtárolók elleni támadás lehetőségeit, illetve végrehajtását. A magyarországi célpontok között a Budapest–Csepel és Győr térségében lévő olajfinomítók, továbbá tárolók, valamint a dunántúli olajtermelő és -feldolgozó objektumok: Szőny, Lispe, Pétfürdő szerepeltek. A magyarországi olajfinomítók felderítése 1944 április végére befejeződött. A péti támadást előkészítő fotófelderítést 1944. április 12-én végezte a 3. PG (Photographie Group = fotófelderítő ezred – U. J.) 12. százada.

A gyár védelmének megszervezése

A honvédelmi miniszter 1936-ban a HM 2060/eln. OLP-1936. sz. rendeletével utasította a vállalatokat, hogy a fenti számú Légoltalmi Utasítás 82. pontja alapján készítsék el légoltalmi tervüket. A Péti Nitrogénművek Rt. gyárvezetése Filipetz Dénest, a gyári adminisztráció vezetőjét bízta meg a légóparancsnoki teendők ellátásával. A gyárhoz rendelt légvédelmi tiszt a m. kir. III. honvéd hadtest részéről Grábler Károly főhadnagy volt.

Az 1937. februárjában elkészült Légoltalmi Terv 82./e. pontjában a légiriadó alatti zavartalan üzemmenet biztosítására az alábbi minimális létszámot határozták meg:

– az erőtelepen helyén marad 7 fő
– a gázgyárban helyén marad 6 fő
– az ipari vízműben helyén marad 2 fő
– a savkoncentrálóban helyén marad 2 fő
– a szénkéneggyárban helyén marad 2 fő

A polgári légoltalom és a katonai légvédelem együttműködésére a Nitrogénművek Rt. külön távbeszélő vonalat épített ki a 3. légvédelmi tüzérosztály parancsnokságával Pétfürdő és Székesfehérvár között 1938 októberében. Petneházi Antal, az Ipari Minisztérium XVII/a osztályának vezetője 1938. október 31-én kelt

* Felhasznált levéltári anyagok: Országos Levéltár: Z-1324. Péti Nitrogén anyaga. 20. csomó. Légó.

Hadtörténelmi Levéltár, Vkf. 1. o. 37.376/eln. vk. - 1944; Vkf. 1. o. 37.989/eln. vk. - 1944; Vkf. 1. o. 3741/M. hdm. - 1944; Vkf. 1. o. 3902/M. hdm. - 1944.

Official USA Air Force Records concerning Bombing of Pétfürdő Nitrogen Plant, 14. July 1944: B1 49 Bomb Wing Operations Order 105, 13 July 44. (paragraph 2, plan C); B2 Intelligence Annex, OPORD 105, 13 July 44; B3 451 Bomb Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B4 451 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B5 451 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B6 461 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B7 461 Bomb Gp Confirming Mission Report; B8 461 Bomb Gp Brief Sheet, 14 July 44; B9 461 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B10 484 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B11 484 Bomb Gp Confirming Mission Report, 14 July 44; B12 484 Bomb Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B13 484 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B14 484 Bomb Gp Tactics Report, 14 July 44; B15 Fighter Mission Plan Charlie for 14 July 44 (82 Fighter Gp to escort 49 Bomb Wing); B16 Hq 306 Fighter Wing OPORD 133, 13 July 44; B17 82 Fighter Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B18 82 Fighter Gp Narrative Report, 14 July 44.

44.354/XVII/a– 1938. sz. levelében közölte a Nitrogénművek Rt. vezetésével: a gyár – mint különösen nagy fontosságú hadiüzem – a HM 6200/eln. lgv. – 1938. sz. rendelete értelmében – az I. légvédelmi csoportba lett besorolva.

A gyárvezetés igyekezett eleget tenni a légoltalmi előírásoknak, így 1939. július 18-ig 78 640 pengőt fordított légoltalmi beruházásokra. Ez csak részben bizonyult elegendőnek, mert az 1939 novemberében Petneházi Antalnak küldött levelében a vállalat közölte, hogy a legsürgősebb munkálatok befejezéséhez még 143 600 pengőre lesz szüksége, de „költségfedezet hiányában nem tud eleget tenni az előírásoknak."[1] A költségek csökkentésére az Országos Légvédelmi Parancsnokság, a Légoltalmi Liga, valamint a HM megszervezték a kölcsönös segélynyújtást a megyében. A segélynyújtásban részt vevő vállalatok légoltalmi eszközeit számba vették és megküldték az illetékes vállalatok légóparancsnokának. A Péti Nitrogénművek Rt. az ún. veszprémi csoporthoz tartozott.

A gyártelep közvetlen védelmére a m. kir. 203. sz. 5. gépvontatású légvédelmi tüzérosztály 1940. július 3-án állásba ment a csererdei üzemanyagtárolónál. Ugyancsak július elején a gyár védelmére 38 fős őrkülönítmény érkezett. A vállalat légoltalmi vezetői Eötvös alezredes, a 203. légvédelmi tüzérosztály parancsnoka útmutatása alapján kiépítették a gyár légoltalmi figyelőpontjait. Eszerint: az 1. sz. figyelőpont a víztorony tetején, a 2. sz. figyelőpont a bejárati épület tornyában, a 3. sz. figyelőpont az erőtelep tornyán került elhelyezésre. A figyelőpontokon elhelyezett, valamint a riasztás esetén helyén maradó személyzet védelmére a vállalat 10 db henger alakú vasbeton óvófülkét rendelt a Hutter és Schrants cégnél, 12 centiméteres falvastagsággal.

1941 tavaszán a csererdei tároló a HM Légügyi Csoportfőnökség irányítása alá került, itt alakították ki a V. sz. repülőgép üzemanyagellátó telepet 18 ezer köbméter repülőbenzin tárolására. Ezzel egyidőben a gyári őrséget megerősítették a m. kir. 5/4. honvéd őralakulat egységével.

1943. március 6-ára a Vkf. 1. osztálya elkészítette a „Balatonvidéki légvédelmi tüzérségi rendszer" műszaki tervét. A Veszprém–Várpalota–Pétfürdő–Fűzfő–Ajka körzetében lévő ipartelepek védelmére fölvonult 26 db 36M 40 mm-es légvédelmi gépágyú, valamint a 103/1. és a 208. légvédelmi ágyús üteg 4-4 db 80 mm-es lövege. A Péti Nitrogénművek védelmére a 103/1. és a 208. légvédelmi ágyús üteg, továbbá a 207/1., 207/2., 235/1., 235/2., 236/1., 236/2., 238/1. és 238/2. légvédelmi gépágyús félszakasz vonult fel 80 mm-es ágyúkkal, illetve 40 mm-es gépágyúkkal. Az ütegek lőszerutánpótlását Lovasberényből biztosították.

A terv értelmében a légvédelmi figyelő szolgálatot a 208-as szaklégvédelmi szakasz biztosította. A szakasz az alábbi elosztásban települt:

208/1. raj: Kisbér–Öregszőlőhegy, 231. magassági pont
208/2. raj: Réde–Kőrishegy, 234. magassági pont
208/3. raj: Nagyberény–254. magassági pont
208/4. raj: Kustyánhegy, 157. magassági pont
208/5. raj: Enying

A megfigyelő rajok 35 M. távcsővel és 35M. hordozható távbeszélővel voltak felszerelve. A terven szereplő R-14 F rádióállomások még nem voltak telepítve.

1 OL Z-1324. Péti Nitrogén. 20. csomó. Légó anyag

1943. augusztus 12-re végleg kialakult az ország hét honi légvédelmi tüzérségcsoport-parancsnoksága és ezen belül a „Balatoni honi légvédelmi tüzércsoport". Pétfürdő körzetében a 203/1., 203/2., 203/3. sz. légvédelmi ágyús üteg 3-3 Bofors lövege ment tüzelőállásba. A gépágyús félszakaszok eloszlása változatlan maradt. A védelem javítása céljából megbízták a Berhidára települt 203-as tüzérosztályt, hogy ködösítéssel segítse a gyár légvédelmét. A ködösítést klórszulfonsavval végezték, amit külön tartályokban szállítottal Németországból. Az elvégzett ködösítési gyakorlatok azonban bebizonyították, hogy a keletkezett ködtakaró nem elég kiterjedésű ahhoz, hogy egy jól felkészített pilótának gondot okozzon a tájékozódásban.[2] A légoltalmi munkák gyors befejezésére Pétre vezényelték a 6002. és 9206. sz. román munkaszolgálatos századot. A vállalat légoltalmi vezetői 1944. április 15-én Győrbe látogattak az Ipartelepeket ért súlyos bombatámadás tapasztalatainak megbeszélésére.

A tapasztalatok összegzéseként megállapították, hogy fokozni kell az óvóhelyek biztonságát és a szilánkvédelem céljából vasbeton védőfalat kell építeni a tartályokhoz, a riadó alatt helyükön maradók részére további óvófülkéket kell gyártani 8 mm-es acéllemezből. Egyben bevezették az állandó légoltalmi orvosi ügyeletet.

A támadás előkészítése

1944. június 10-én a SAC (Strategic Air Command=hadászati légierőparancsnokság) utasítást adott a 8. és a 15. légi hadsereg parancsnokságának, hogy fokozott mértékben folytassák az áprilisban megkezdett olajcélrombolást. A 15. légi hadsereg főhadiszállása 1944. június 13-án Acherson ezredes nevében az alábbi parancsot adta ki:

„Az 55. Bombing Wing Főhadiszállásán

92. sz. hadműveleti utasítás 1944. június 13.

1. *a.* lásd a hírszerzői információs mellékletet

b. (1) Az 5. Wing 6 B-17-es ezreddel támadja a budapesti Shell olajtelepet 11.00-kor. Találkozó 09.05-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(2) A 49. Wing 3 B-24-es ezreddel támadja a szőnyi olajgyártelepet 11.00-kor. Találkozó 09.15-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(3) A 47. Wing 4 B-24-es ezreddel támadja Osiek (Eszék – U. J.) Caprag és Sisak (Sziszek – U. J.) szintetikus olajtelepeket. Találkozó 09.35-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(4) A 306. Fighter Wing 5 ezreddel fedezetet biztosít a támadó köteléknek. Egy ezred zuhanóbombázást hajt végre 1000 fontos rombolóbombával és géppuskázza Kecskemét repülőterét.

2. Az 55. Wing 4 B-24-es ezreddel támadja a pétfürdői olajgyártelepet 1944. június 14-én 11.00-kor.

Baker terv.

Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajfinomító.

2 Uo.

Második tartalék cél: BROD rendező-pályaudvar.
Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötői berendezések, a cementgyár.

Bombázók találkozója:
Ezredtalálkozó: a 465. és a 464. ezred találkozási vonala ANDRIA és CANOSA között 6000 lábon, külön-külön. A 465. ezred ANDRIA fölött, 08.29-kor. A 485. és a 460. ezred találkozási vonala ALTAMURA és GRAVINA között, 7–8000 lábon, külön-külön. A 485. ezred ALTAMURA fölött, 08.31-kor
Kötelék találkozó: a 465. és a 465. ezred SPINAZZOLA fölött a kijelölt magasságon, 08.40-kor. A 485. és a 460. ezred megérkezéskor a 465. és a 464. ezred mögé süllyed SPINAZZOLA-tól délre, 08.40-kor.

Vadász és bombázó találkozó: későbbi jelzés szerint.

Repülési rend: besorolás a kötelékbe: 5. Wing – 49. Wing – 55. Wing (465., 464., 485., 460. ezred) – 47. Wing

Útvonal a célra: Spinazzola – Barletta – Cazziol–sziget – Banja Luka – Nagyvázsony – Cél.

Idő: 09.25-kor a kulcspontban (Cazziol-sziget), 9000 lábon. Emelkedés a kulcsponttól.

Rávezetési pont: Nagyvázsony (46º59'É–17º42' K)

Támadás tengelye: 57º

Támadás időpontja: 11.00

Bombázási magasság:
460. ezred 19 500 lábról
464. ezred 19 500 lábról
465. ezred 20 000 lábról
485. ezred 19 000 lábról

Emelkedés a támadásból: 128 m/perc.

Gyülekezés: balra, azonnal

3. Az egész csoport használja az MPI-t (Mean Point of Impact – U. J.)
(1) Semmi más célpont nem bombázható Jugoszláviában a specifikációban leírtakon kívül.
(2) Budapesten a célt egyetlen ablak mutatja.[3]
(3) Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajüzem. Rávezetési pont: SLATINA (45º29'É–16º01' K). A támadás tengelye: 91º
(4) Második tartalék cél: BROD rendezőpályaudvar. Rávezetési pont: CAGIIN (45º21'É–16º01'K). A támadás tengelye: 175º
(5) Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötői berendezések, cementgyár. Céltérkép: 8–14-NA. Rávezetési pont: SINJ. Támadás tengelye: 217º

4. Egyéb utasítás. nincs.

3 Ablaknak a céltérképen vonalkázással jelölt részt nevezték, amelyről külön légifelvétel készült. Ezt megkapták a bombázó tisztek és a navigátorok az eligazításkor.

5. Rádióhasználati parancs:
a. A kijelölt csoportfrekvencián kapcsolat a csoporton belül.
b. A VHF csatorna összeköttetést biztosít a csoportok és a vadász–bombázócsoport között.
c. A bombázók hívójele:
5. Wing „MOSES 1"
47. Wing „MOSES 4"
49. Wing „MOSES 2"
55. Wing „MOSES 3"
465. ezred „MOSES 31"
464. ezred „MOSES 32"
485. ezred „MOSES 33"
460. ezred „MOSES 34"
d. A vadászok hívójele: SEEDCAKE; a vadászrendszernek megfelelően hozzátéve 1, 2, 3..., stb.
e. A visszahívások:
5. Wing „FAILURE"
47. Wing „FUEL"
49. Wing „HOT SEAT"
55. Wing „HOLDTIGHT"
304. Wing „KIND"
306. Wing „LOVERBIRD"

ACHERSON ezredes megbízásából:

John N. Melcher
alezredes, légierő"

A 92. sz. hadműveleti utasításban szereplő hírszerzői információs melléklet az alábbiakat tartalmazza:

„Az 55. Bombing Wing Főhadiszállásán

Baker terv. 1944. június 13., 20.00

Téképek: GSCS. No. 4072. Európa Air (Budapest) 1:500 000 GSCS. No. 4072. Európa Air (Graz) 1:500 000

Céltérkép: PÉTFÜRDŐ 12-33-NA, lásd a 136. sz. légifelvételt, jegyzetekkel Pétfürdőről.

1. Az ellenség elhelyezkedése:
a. Légvédelem:
(1) Pétfürdő gyártelep térségében lévő Flak elhárításról nincs semmi elfogadható információnk.
(2) Caprag (első tartalék cél) szintetikus olajgyártelep. Nincs értékelhető információnk a Flak elhárításról.
(3) Zágráb (második tartalék cél) rendezőpályaudvar. Az utolsó támadáskor – május 24-én 6 Flak látható.

(4) Brod (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. 1944. április 13-án volt Flak elhárítás.

(5) Sarajevo (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. Nincs érvényes információnk a Flak elhárításról.

(6) Split (végső megoldás) kikötő berendezései és a cementgyár. Az 1944. június 3-i támadáskor mérsékelt, de igen pontos légelhárító tűz volt.

b. Ellenséges repülőgépek:

A 15. légi hadsereg hírszerzői jelentése szerint az ellenséges vadászerő a cél légterében jelentősen csökkent. A célon lehetséges elhárítás: 30–40 egymotoros és 10–15 kétmotoros vadászrepülőgép. Komoly elhárítás a bécsi vadászbázisról nem lehetséges.

c. A cél jelentősége:

(1) Az elsődleges cél az ellenséges olajfinomítók közül a harmadik legfontosabb gyártelep Bécs és Budapest körzetében.

(2) A „Baker" tervben foglaltak szerint a Budapest térségében megmaradt berendezések becsült teljesítőképessége 400–500 ezer tonna évenként.

(3) A 8. légi hadsereg 1944. június 13-án 9 olajgyártelep ellen hajtott végre támadást Németországban.

(4) A 8. és a 15. légi hadsereg sikeres támadásai eredményeként az ellenségnél 3 hónapja krónikus olajhiány mutatkozik.

2. Alaphelyzet:

a. Összehangolt támadások a következők:

(1) Az 5. Wing 4 ezrede lerombolja a budapesti Shell olajüzemet. 2 ezrede lerombolja a budapesti Fanto olajüzemet. (Csak az 5. Wing rendelkezett 6 ezreddel a 15. légi hadseregen belül – U. J.)

(2) A 47. Wing 4 ezrede lerombolja a Sisak–Caprag szintetikus olajüzemet. (Jugoszláviában – U. J.)

(3) A 49. Wing 3 ezrede lerombolja a szőnyi olajüzemet.

(4) Az 55. Wing 4 ezrede lerombolja a pérfürdői olajüzemet.

b. A 306 Fighter Wing 5 ezrede védőkísérletről gondoskodik. 1 ezred zuhanórepülésben támadja és géppuskázza a kecskeméti repülőteret.

c. A 8. légi hadsereg 1944. június 13-án Németország területén 9 olajüzemet támadott.

d. Lelövés esetén a Hírszerzői Hivatal utasítása szerint menekülni.

A támadás

1944. június 14-én szerdán reggel a 15. légi hadsereg dél-olaszországi bázisain megkezdődtek a felszállások. A 465. ezred 39 B-24-es bombázója Pantanellán 07.25-kor felszállt, majd a gépek 2 támadó egységet alakítottak. Az első egységet Clarence G. Poff őrnagy, a 778. bombázó század parancsnoka, a másodikat Marshall Bonner ezredes, a bombázó ezred parancsnoka vezette. Az ezred két gépe még a formáció felvétele előtt visszatért a bázisra. Az egyik gép külső benzintartájának a folyása miatt, a másik a 3. motorjának erős vibrációja és olajfolyása miatt tért vissza. Az üzemanyagfolyás miatt visszatérő 42-78317 gyári

számú gép leszálláskor szerencsétlenül járt: az orrfutómű nem jött ki. A géporr alsó része leszakadt és John W. Colier őrmester, valamint Albert A. Warren őrmester megsérült. A második támadó csoportból Burton C. Andrus őrnagy 08.20-kor tért vissza a bázisra, mert 3. motorja leállt. A gép bombáival együtt szállt le.

A 460. ezred 07.30-kor szállt fel Spinazollán, a 39 gép két csoportba rendeződött. Az első csoportot Charles C. Ward őrnagy, a 763. század parancsnoka, a második csoportot George S. Davis Jr. vezette. Az ezred gépei komplikációmentesen felvetették az alakzatot. Pantanellán 07.45-kor szállt fel a 464. ezred 35 Liberátora. A két támadó csoportot Charles A. Clark ezredes, az ezred parancsnoka és William. K. Zewadski kapitány vezette. A formáció felvétele zavartalan volt. Venosán 07.50-kor szállt fel a 485. ezred 39 gépe. Az első támadó csoportot William L. Herbin alezredes, csoportparancsnok-helyettes, a másodikat Edward H. Nett őrnagy, a 628. század parancsnoka vezette.

A 14. vadászezred 47 P-38-as géppel 8.47-kor szállt fel a triolói bázisról az 55. Wing fedezésére. A 82. vadászezred feladata a Balaton térségében oltalmazni a behatoló köteléket, a 31. vadászezred Kaposvár térségében oldalról fedezi a visszatérő kötelékelet. Az 52. vadászezred hátvédként nyújt védelmet a támadó köteléknek. A 14. vadászezred – Csallóközaranyos középponttal – az észak-magyarországi légteret ellenőrizte 10.30-tól.

A magyar légierő 101. honi vadászrepülő-osztályának gépeit 10.25-kor indították: „gyülekezés Győr felett" utasítással. A 465. ezred második századának egyik gépe 10.40-kor Nagyatád felett kényszervetést hajtott végre, mert a gép 2. motorja leállt és csak így tudta tartani a formációt. Az 55. Wing 465. ezrede 10.58-kor érkezett Pétfürdő fölé és 65 tonna rombolóbombát dobott a gyárra 20 000 lábról. A 460. ezred egyik oldallövészének az idegei felmondták a szolgálatot és 10.59-kor Gyulafirátót felett kiugrott az oldallövész-nyíláson; a jutasi reptér személyzete elfogta. A 464. ezred 11.01-kor volt a cél felett és 69.4 tonna (250 fontos) láncos bombát dobott 19 500 lábról az üzemre. A 460. ezred 11.02-kor érkezett Pétfürdő fölé és 72,25 tonna bombát dobott le 19 500 lábról. A 485. ezred 11.03-kor volt a célon és a 34 gép 70 tonna bombát dobott, 19 000 lábról. A magyar vadászok 11.05–11.30 közötti időben csaptak össze a 14. vadászezred 49. századának gépeivel akik a 485. ezred visszavonuló bombázóit fedezték. Az amerikai veszteség 5 pilóta, köztük Luis Benne százados, a 49. század paracsnoka. A 101-es vadászosztály vesztesége 2 gép, egy hősi halott – Király Gyula hdgy. A másik gép pilótájának (Forró Pál hdgy.) Várpalotától északra sikerült kényszerleszállást végrehajtania.

A magyar vadászok 7 amerikai vadászgép lelövését jelentették.[4]

A gyárat védő 203. honi légvédelmi tüzérosztály nem volt szerencsés. A Macska-hegyen települt 103/1. üteg éppen „áttelepült", így csak a Várpalotától nyugatra települt 208. sz. üteg tüzelt a támadó kötelékre, eredménytelenül. A visszatérő ezredek jelentése szerint a légvédelmi tűzben mindössze 4 gép sérült meg, ezek hazatérését azonban nem akadályozta a sérülést. A gépágyús félszakaszok közül a 236/2. és a 235/1. sz. lövege néhány sorozat után meghibásodott. A gyártól délkeletre beásott 202/1. sz. félszakasz állása telitalálatot kapott és 5 katona hősi halált halt.

4 HL Vkf. 1. o. – 1944. napi tájékoztató

A bombatámadás során 16 polgári személy meghalt, 4 súlyosan megsebesült. A katonai alakulatok vesztesége 14 hősi halott és 29 fő sebesült. A gyártelepen dolgozó román munkaszolgálatos alakulatok vesztesége 7 halott és 4 sebesült.

A Hadiipari Bombakár Bizottság június 22-én felvett jegyzőkönyve szerint 1200 db 185 kg-os, 300 db 550 kg-os, 39 db 900 kg-os rombolóbombát és több tucat gyújtóbombát, illetve gyújtóhasábot dobtak a gyártelepre. A gyár igen súlyosan megrongálódott. A később megejtett kárfelmérés szerint a károk elérték a 40 millió pengőt. Az olajfeldolgozó üzemben (elsődleges célpont) szerencsére nem nagy károk keletkeztek. A HM 17/b osztálya Pétre vezényelte a 8/17. és a 104/2. sz. zsidó munkaszolgálatos századot és így a termelést július 12-re sikerült megindítani.

A Vkf. 1. osztály anyagában található jelentések[5] egyértelműen bizonyítják, hogy az amerikai légierőnek a vadászvédelem helytelen utasításainak köszönhetően sikerült ilyen olcsón, ilyen mérvű károkat okoznia 1944. június 14-én. Szemléltetésként csak egyet a jelentések közül:

„M. kir. honvéd légvédelmi erők parancsnoksága.

(Budapest 9. Postafiók 21.) *Sürgős!*

37.376. szám
eln. vk. - 1944
F. hó 14-i vadászvédelemmel kapcsolatos jelentés
M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke!
(Vkf. 1. o. útján)

Budapest, 1944. június hó 16-án: *Budapest.*

Jelentem, hogy f. hó 14-én lezajlott légitámadás alkalmával újból bebizonyosodott, hogy Magyarország légterének vadászvédelmét Wien-ből részleteiben is vezetni, mint azt már 36.942/eln. vk.–1944. sz. felterjesztésemben jelentettem, *teljesen lehetetlen.*

indoklásul az alábiakat jelentem:

1. 9 h 40'-es elg-es helyezete a vad. rep. irányító pk. előtt 9 h 49 I-kor ismeretes volt.

2. Elg-es kötelék a Drávát átlépte 10 h 21'-kor.

3. Saját vadászkötelék indult és 10 h 25'-kor a német pcs. alapján Győr légterében 7000 m. gyülekezési magasságban.

4. 10 h 40'-kor saját vadászkötelék Győr felett, elg-es kötelék zöme Veszprém–Siófok vonalában.

5. 11 h-kor *Bpest bombázása, ugyanakkor saját vadászkötelékünk Győr és Komárom között várta be a német romboló köteléket.* (1. számú vázlat)

6. A Jánoshegyi kilátón elhelyezett vad. vezető állomás pk-a a 11 h 04'-kor jelentésére, hogy saját vadász osztályunk Bánhida légterében elg. repülő köteléket észlelt, (német rendelkezés hiányában) vadászainkat *a jelentett elg.*

5 HL Vkf. 1. o. – 1944. 3902/M.

kötelék ellen azonnal bevetettem. A vad. oszt. pk. előzetes harcjelentése szerint parancsom folyamányaként kifejlődött légiharcban valószínűsíthetően 12 gépet lőttek le. Saját veszteség: 1 pilóta hősi halált halt, 2 rep. gép elpusztult, 1 repgép sérült.

7. Saját vadász-kötelék *légiharca Bánhida fölött* 11 h 05'-től 11 h 15'-ig zajlott. *Ezalatt elg-es bombázó zöm Bpestet már elhagyva D-felé repült.*

8. *Bécs a saját vadászokat első ízben Pozsonyba szándékozott irányítani és csak erélyes közbelépésre* – Velencei tó feletti gyülekezés javaslata – *rendelte le a gyülekezést Győr légterében.*

Feltűnő, hogy már másodízben rendeli el a német vezetés Győr feletti gyülekezést oly esetben, mikor a támadó hullámok jelentett haladási iránya a határátlépés után É. ÉK., tehát Győr-től 80–100 km-re K-re húzódik. Ugyancsak feltűnő, hogy gyülekezési helyül mindig az elg-től távolabbi és nem elg. felé eső légteret jelölték meg. Ez annál inkább feltűnő, mert a német vezetés eleve számolt azzal, hogy az elg. főtámadása Bpest ellen fog irányulni. Amennyiben a magyar vadászirányító javaslatát (2. vázlat) a német vezetés elfogadta volna, úgy csaknem biztosra vehető, hogy Balaton ÉK. és Budapest között légiharc fejlődött volna ki és ezzel a elg-et legalább részben *megakadályozhattuk volna abban, hogy rendezett kötelékben hajtson végre tervszerű bombatámadást."*

A II. támadás előkészítése

A 15. amerikai légi hadsereg 1944. július 2-án a budapesti és almásfüzitői olajfinomító ellen végrehajtott támadás után nem támadta a magyarországi olajcélokat. Az elvégzett felderítések azonban bizonyították, hogy a támadásokat követően a javításokat igen rövid idő alatt elvégezték és helyreállították a termelést. Ezért a légi hadsereg vezetése július 11-én a támadás megismétlése mellett döntött. Július 13-án W. L. Lee dandártábornok, a 49. Wing parancsnoka az alábbi hadműveleti parancsot adta ki:

„A 49. Wing Főhadiszállásán

105. sz. hadműveleti parancs 1944. július 13.

1. *a.* Lásd a legutóbbi hírszerzői összefoglalót és az „A" mellékletet.

b. (1) Bombázók: 6 ezred B-17-es az 5. Wingtől támadja az olajfinomítókat Budapest térségében. Kulcspont idő: 08.04.

4 ezred B-24-es a 47. Wingtől támadja Budapest rendező pályaudvarait. Kulcspont idő: 08.20.

4 ezred B-24-es az 55. Wingtől támadja az olajtárolókat Porto Margherában. Kulcspont idő: 09.00.

4 ezred B-24-es a 304. Wingtől támadja az olajtárolókat Trieszten. Kulcspont idő: 09.10.

(2) Kíséret: a vadászok védelmet nyújtanak a behatoláskor, a cél felett és a visszavonuláskor az összes wing részére. A vadászok megtisztítják a légteret a bombázók előtt.

2. Normál tevékenység: Minden B-24-es a 451. ezredtől, a 461. ezredtől és a 484. ezredtől támadja a pétfürdői olajfinomítót (47°11'É–18°08'K) 1944. július 14-én. Ez a „C" terv.

Első tartalék cél: BROD, rendezőpályaudvar (45º09'É–18º01'K) A támadás tengelye: 150º. Gyülekezés: jobbra. Tevékenység körzete: 451–H9/10, 461–H/I-11, J-12/13. Céltérkép: L8-36-NA. A cél tengerszint feletti magassága: 300 láb.

Második tartalék cél: ZÁGRÁB, fő-rendezőpályaudvar (45º47'É–15º57'K) A támadás tengelye: 155º. Gyülekezés: jobbra. A bombázás területe: 0-11. Céltérkép: 8-4-NA. A cél tengerszint feletti magassága: 400 láb.

Bombázók találkozása: 451. ezred a találkozási négyszögben 07. 16–07. 36-ig. A 461. és a 484. ezred követi a vezető ezredet. A 451. ezred BUVINOnál lép a találkozási négyszögbe és CASALNUOVO felé hagyja el.

Vadász-bombázó találkozó: lásd az 1. b. pontot. (2) további információkkal később szolgálunk.
Wingformáció: lépcsőzetes oszlopban, ezredlépcsőben fölfelé.
Légierőformáció: wingek két oszlopban, Jobb oszlopban az 5., 47., 49. Wing. Bal oszlop: 55., 304. Wing. Repülési rend: 451. ezred (vezető) – 461. ezred – 484. ezred. Menetvonal kifelé: Bázis – kulcspont – 1. fordulópont – 2. fordulópont – 3. fordulópont – 4. fordulópont – I. P. cél. Kulcspont: SCEDRO – sziget (43º05'É–16º42'K), 12 000 lábon, 08.30-kor.
1. fordulópont: Banja Luka (44º46'É–17º12'K)
2. fordulópont: Tapolca (46º53'É–17ºK)
3. fordulópont: Ukk (vasúti csomópont, 47º02'É–17º12'K)
4. fordulópont: Boba (47º11'É–17º12'K)
I. P. fordulópont: PÁPA (47º20'É–17º28'K) (Az I. P. a rávezetési pont angol rövidítése. Ettől a ponttól a pilóta a bombázó tiszt irányítása szerint vezeti a gépet – U. J.)
A támadás tengelye: 110º
Célpont: szabadon választható a 12-33-NA céltérképről
A bombázás térsége: a becsapódás középpontja a J-10/11-en
Célpont idő: 10.15
Bombázás magassága az egész célra: 451. ezred – 20 000 láb; 461. ezred –21 000 láb; 484. ezred – 22 000 láb.
A cél tengerszint feletti magassága: 420 láb.
Gyülekezés: a céltól jobbra.
Visszatérési útvonal: gyülekezéstől az első fordulópontig – kulcspont – bázis

3. (1) A három ezred terhelése: 6 1000 fontos általános használatú romboló bomba: 0.1-es orr-, 0.1-es vegyes és 0.025-ös farokgyutaccsal.
(2) –
(3) az összes felderítőgép szolgálatból lelép.
(4) az ezredek választott bombázásimagasság-beállása a 2. fordulóponttól zárt bal lépcsőben a 3. fordulópontig.
4. nincs változás
5. *a.* (1) rádió parancs: SOP
(2) bombázók hívójele: 5. Wing „RUBBIS 1"
47. Wing „RUBBIS 2"
55. Wing „MAYFLOWER"

304. Wing „RETAIN"
451. Wing „RUBBIS 31"
461. Wing „RUBBIS 32"
484. Wing „RUBBIS 33"

(3) vadász hívójelek: az 5., 47. és a 49. Wing védőkísérete a „BETTY" hívójelet használja, hozzátéve az érintkezésnél az osztály számát. Az 55. Wing a „LACEWORK", a 304. Wing védőkísérete a „KEYWORD" hívójelet használja.

(4) visszahívásnál meghatározott jelszó: 5. Wing – „COMIC"; 55. Wing – „ROBIN"; 49. Wing – „PEANUT"; 304. Wing – „DEER"; 306. Wing – „HURRICANE".

(5) Bombázó-vadász VHF csatorna: „A"

(6) Vizuális jelzés: SOP a 49. Wingnek

b. A támadó wingek parancsnoka: Eaton ezredes
Parancsnok helyettes: Halton őrnagy
Lee ezredes megbízásából:

Leory L. Stefonowicz
alezredes, légierő A-3"

A 49. Winghez három – B-24-es gépekkel repülő ezred tartozott: a 451. ezred (állomáshely CASTELLUCIA, parancsnok STEFONOWICZ alezredes), a 461. ezred (állomáshely TORRETTO, parancsnok LAWTON alezredes) és a 484. ezred (állomáshely TORRETTO, parancsnok KEESE alezredes). Az ezredek 4-4 századdal rendelkeztek: a 451.-hez a 724., 725., 726., 727. század, a 461.-hez a 764., 765., 766., 777. század, a 484. ezredhez a 824., 825., 826., 827. század tartozott. Az 1944. július 14-i bevetésen a 451. ezred 25, a 461. ezred 28, a 484. ezred 30 B-24-es nehézbombázóval vett részt.

Az 1944. július 14-i bombatámadás célmeghatározását a 105. hadműveleti parancshoz csatolt hírszerzői „A" melléklet tartalmazza:

„»A« terv: A 15. légi hadsereg 1944. július 14-én támadja az Észak-Adria és Budapest térségében megmaradt jelentős olajfinomítókat és tárolókat. A megmaradt kevés olajfinomító folytatja az olajszállítást. Az első támadást követően az ellenség elvégezte a nem túl hosszú javításokat az üzemeknél és most jelentősen növeli teljesítményét.

Az 5. Wing a Budapest Shell olajfinomítót és tárolót, a budapesti Fanto olajtárolóit és a Magyar Petroleum olajfinomítót.
A 47. Wing támadja a budapesti Ferencváros rendezőpályaudvart.
Az 55. Wing támadja Porto Marghera olajtárolóit.
A 304. Wing támadja a trieszti olajtárolót és a fiumei olajfinomítót.
A 49. Wing elsődleges célja a pétfürdői olajfinomító. Ez a vázlat szerint 12 mérföldre északkeletre van Veszprémtől és 2,5 mérföldre délre Várpalotától a Veszprém–Székesfehérvár vasútvonal közelében. Az üzem nitrogénszintetizálóból, műtrágya- és olajkrakkoló üzemből áll.

Rombolási célpontunk az olajfinomító, amely a csatolt beszámoló szerint évi 20 ezer tonna teljesítményű. A mellékelt legújabb fotók alapján ez valószínűsíthető.
Légelhárítás: Budapest térségében 128 löveg van. Pétfürdő térségében 6 löveg lehetséges. Az első tartalék célon BROD, Déli rendezőpályaudvar [Yugoszlávia] 23 löveg valószínű. A második tartalék célpontnál (ZÁGRÁB, főrendezőpályaudvar és raktár területe) várhatóan 36 löveg van.

Ellenséges repülőerők: A magyarországi célok térségében 150 ellenséges vadászrepülőgép bevetése lehetséges. 60 kétmotoros és 75 egymotoros vadászrepülőgép működése várható általában a cél térségében, beleértve 25-30 egymotoros és 20 kétmotoros vadászrepülőgépet Budapest térségében és Bécs térségéből. A lehetséges ellenállás nagy része inkább a budapesti célok támadásánál várható, mint a Pétfürdőt támadó formáció ellen. Zágráb térségében 10/15 egymotoros vadászrepülőgép működése valószínű.

Speciális eligazítás: lásd a 34. számú 1944. július 9-i menekülési bulletint.

Térképtáskába: 12-33-NA (Pétfürdő)
8-36-NA (Brod)
8-4-NA (Zágráb)

Lásd a jegyzetekkel ellátott 30-366. számú fényképeket (Pétfürdő).

Arthur J. Lund
alezredes, légierő"

Az előkészületek befejezése után a főhadiszállás 1944. július 14-én hajnali 01 óra 22 perckor a következő géptáviratot adta ki valamennyi wingnek:

„Jelentés száma: 5351; jelenti: 520; vette: 0430

dekódolta: Limmand hadnagy

Valamennyi wingnek a 15. légi hadseregtől.

Vadászküldetés a „C" terv szerint, 1944. július 14-én:

Az 1. FG. (Vadászcsoport=Fighter Group) felszáll 07.22-kor, találkozik az 5. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál (ezek a jugoszláviai Stari Gradac koordinátái – U. J.) 09.12-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláshoz, a cél felett és a visszavonuláskor.

A 14. FG. felszáll 07.38-kor, találkozik a 47. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál 09.28-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláskor, a cél felett és a visszavonuláskor.

A 82. FG. felszáll 07.48-kor, találkozik a 49. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál 09. 38-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláskor, a cél felett és visszavonuláskor.

Az 52. FG. felszáll 07.30-kor, szabad vadászatot tart Budapest térségében, a belépő térséget megtisztítja 09.50-kor. Útvonal, tartózkodás és figyelés a Balaton tó csúcsától nyugatra átvezető útvonalon.

A 31. FG. felszáll 07.30-kor, szabad vadászatot vezet és megtisztítja Budapest és a behatolás térségét 09.50-kor. A Zomboron átvezető útvonalon tartózkodik. (45º46'É–19º08'K).

A 325. FG. felszáll 07.58-kor, találkozik az 55. Winggel a (44º20'É–13º40'K) pontnál 09.00-kor 18 000 lábon, általános védőkíséretet biztosít az útvonalon.

A 332. FG. felszáll 08.08-kor, találkozik a 304. Winggel a (44º20'É–13º40'K) pontnál 09.10-kor 18 000 lábon és általános védőkíséretet biztosít az útvonalon. Egy század az ezredből védőkíséretet biztosít a Fiumét támadó ezrednek és két század védőkíséretet ad a Triesztet támadó ezredeknek.

D. C. STROTHER dandártábornok megbízásából:

B. A. STROCZIER
őrnagy, légierő
A-3 segédtiszt"

A 15. légi hadsereg vadászvédelmét 2 Fighter Wing 7 vadászezrede biztosította. A 305. Fighter Wing (parancsnok M. R. Nelson ezredes, állomáshely Sarsola) 3 ezreddel rendelkezett: az 1. FG. (parancsnok Agan alezredes, állomáshely Lesina), a 14. FG. (parancsnok Whitehouse alezredes, állomáshely Triolo) és a 82. FG. (parancsnok Legg ezredes, állomáshely Vicenza). Mindhárom vadászezred P-38J típusjelű Lightning gépekkel volt felszerelve.

A 306. Fighter Winghez (parancsnok Y. H. Taylor ezredes, állomáshely Lesina) 4 ezred tartozott: a 31. FG. (parancsnok Daniel ezredes, állomáshely Mondolfo), az 52. FG. (parancsnok Malcolm ezredes, állomáshely Madna), a 325. FG. (parancsnok Vidal ezredes, állomáshely Rimini) és a 332. FG. (parancsnok Davison ezredes, állomáshely Ramitelli). Mind a négy ezred P-51D típusjelű Mustang vadászgépekkel repült. Az ezredekhez 3-3 század volt beosztva, századonként 15-16 géppel.

A támadás

1944. július 14-én hajnalban a 49. Bombing Wing Liberátorai felszálltak a Torretto-i és Castellucia-i légibázisról, hogy a 15. légi hadsereg 1943. december 30-án kelt hadműveleti direktívájának 4.1. pontja értelmében végrehajtsák a 47. számú küldetést a pétfürdői olajfinomító ellen. A három ezredből álló kötelék 83 B-24-es nehézbombázója az Adria felett csatlakozott a másik, 10 ezredből álló kötelékhez. A 82. vadászezred három százada 07.38-kor szállt fel a madnai bázisról. A formáció parancsnoka, Mason alezredes a 97. század élén repült. Mögötte O'Credy hadnagy, Griffith hadnagy és Plumme hadnagy vezette egységét. A „V" formáció jobb szárnyán a 95. század (Gardner őrnagy, Bulton, Poppe és Jolsy hadnagyok), a bal szárnyán a 96. század repült (Seghier százados, Millie, Carroll és Cordimona hadnagyok egységeivel). Az ezred eredetileg 46 P-38-al szállt fel, de a felszállás után különböző műszaki okok miatt 5 gép kénytelen volt visszatérni a bázisra.

A kísérlet 09.30-kor Viroviticától 10 mérföldre északra (kb. Barcs felett – U. J.) 20 000 lábon csatlakozott a bombázókhoz és kísérte őket a célra, majd 11.45-kor

Jugoszlávia felett 17 000 lábon elváltak a kötelektől és a 41 gép 12.34-kor leszállt a madnai bázison.

A 450 bombázóból és 220 vadászrepülőgépből álló kötelék 09.30-kor érkezett a magyar légtérbe, ahol 08.20-tól már légiriadó volt. Az 1., a 14. és 82. vadászezred P-38-as Lightningjai a bombázókat védelmezték, míg a 31. és az 52. vadászezred Musztángjai megtisztították a légteret az útvonalon és Budapest felett a magyar és német vadászgépektől. A kötelék Pápáig egy útvonalon repült, innen az 5. és a 47. Wing továbbrepült és Bicske irányából közeledett Budapest felé. A 49. Wing ezredei 10.00-kor megkezdték a közvetlen rávezetést a pétfürdői-i célra.

Az élen haladó 451. bombázóezred 25 gépe 10 óra 15 perckor 68 tonna rombolóbombát (150 db 1000 fontos – U. J.) dobott 20 000 láb magasságból a gyárra, a 461. ezred 28 bombázója 10.17-kor 76 tonna bombát 21 000 lábról, a 484. ezred 30 bombázója pedig 10.25-kor 22 000 lábról 75 tonna bombát dobott az üzemekre.

A kötelék egyik százada korai kioldás miatt 16 bombát a hajmáskéri katonai táborra dobott, illetve a 8-as főút és a gyártelep közötti erdőre. A katonai tábor 73. számú épülete telitalálattól megsemmisült.[6] A Csererdőben települt újvidéki 13. gépesített felderítő osztály és a szilágysomlyói tartalékos tiszti tanfolyam táborában a kellő időben végrehajtott riasztás miatt nem volt veszteség. Hasonlóképpen nem volt emberveszteség a gyárban sem.

Az anyagi károk viszont jelentősek: a szintézis-üzem tetőszerkezete teljes egészében a gépteremre omlott, a klórüzem 50%-os károkat szenvedett. Az új töménysavüzemben 40%-os kár keletkezett. Leszakadt a Várpalota–Pétfürdő villamos távvezeték, telitalálat érte az ipari vízmű derítőmedencéjét. Súlyos károk keletkeztek a tisztviselőtelep épületeiben, illetve a munkáslakóházakban. Az orvosi rendelőt ért találat következtében elpusztult a röntgengép és a fogorvosi rendelő teljes felszerelése. Az igen súlyos károk ellenére az olajfeldolgozó üzem ezúttal is csekély károkat szenvedett, az üzemhez tartozó tartálypark azonban 90%-ban megsemmisült és a két támadás után mindössze 1843 m tárolókapcitás maradt. A támadás után azonnal megkezdődött a romeltakarítás és a helyreállítás.

Az üzemmenet gyors helyreállításához a HM sürgősen Pétre vezényelte a szentendrei 701/305. sz. (107 fő + 6 fő keret), az apahidai 101/353. sz. (107. fő + 10 fő keret), az újszegedi 104/304. sz. (107 fő + 11 fő keret) és a 104/302. sz. (222 fő + 17 fő keret) kisegítő munkás félszázadot.[7]

A rendelkezésünkre álló amerikai dokumentumok alapján megállapítható, hogy a két támadás során 495 tonna bombát dobtak le a gyárra. Ebből 698 db 1000 fontos rombolóbomba volt. A gyár épületeiben és berendezéseiben több mint 77 millió pengő kár keletkezett. Az iszonyú rombolás ellenére elmondható, hogy a bombázások eredeti céljukat csak kisebb mértékben érték el, mert az olajfeldolgozás alig három hét után újra megindult, napi 300 tonna kapacitással, sőt augusztus végén Svájcba már 300 tonna benzint, 50 tonna gázolajat exportált a vállalat. A termelés legnagyobb része azonban továbbra is a német hadsereg céljait

6 *Veress D. Csaba:* Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. VMMK 1980. 189. o.

7 Uo. 201. o.

szolgálta. Csak néhány adat: a Kriegsmarinewerft[8] szeptemberben 2023 tonna fűtőolajat kapott, majd októberben 1120 tonnát. A „Dél" hadseregcsoport októberben 1130 tonna benzint és 980 tonna gázolajat vett át a tápiószecsői és érdi ellátóbázisán – péti szállítással. Összehasonlításként: a magyar honvédség ebben az időpontban 10.42 (!) tonna benzint kapott az V. gépkocsizó vonatosztály és az I. páncélos hadosztály részére, valamint 30(!) tonna gázolajat a 101. légvédelmi tüzérosztály számára. Sajnos a gyár közvetlen német megszállásának időszakáról (1944. december 8–1945. március 16.) nem maradtak iratok, így a MÁV fennmaradt fuvarokmányaiból rekonstruálhatóan az utolsó 3 hónap feldolgozását 3400-3500 tonnára becsüllhetjük.

A gyár az utolsó percig termelt, sőt alig pár napos szünet után már a szovjet hadsereg részére folytatta a termelést; 1946-ban már Lengyelországba, Csehszlovákiába és Olaszországba exportált a jóvátételi szállítások után fennmaradt részből.

Befejezésként pár szót az amerikai veszteségekről. Az első támadás – 1944. június 14. – alkalmával a 14. vadászezred elvesztette 5 db P-38-as Lightning vadászgépét és a személyzetét – köztük Luis Bene százados, századparancsnokot.[9] Két db B-24 Liberátor elvesztését nem erősítették meg. Az 1944. július 14-i támadás során a 451. bombázó ezred Pétfürdő felett elvesztett egy B-24-t.[10]

A Vkf. 1. osztálya a napi tájékoztatójában 26 gép lelövését jelentették. A M. kir. 101. vadászezred egyetlen légigyőzelmet igazolt, Karácsony Mihály hadnagyét,[11] aki harmadmagával támadta meg a gyülekező Lightningok 20-30-as csoportját. Sikerült eltalálnia az egyik P-38-t, mégpedig úgy, hogy az közvetlen mellette repülő társának ütközött és mindketten lezuhantak.[12] A két pilóta Pusztavám térségében ejtőernyővel kiugrott és fogságba esett.[13]

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a július 14-i támadás kötelékparancsnoka, Robert E. L. Eaton ezredes, 81. sz. jelentésében szinte eseménytelennek írja le a küldetést. Az ellenség ellenállásáról csak annyit jegyzett meg, hogy: *„a légvédelmi ágyútűz jelentéktelen, pontatlan és gyenge, a célterület felett láttunk 6 Me-109-t, de ezeket a kíséret elüldözte."*

8 Kriegsmarinewerft-haditengerészeti javító üzem.

9 1944. június 14-én a Pétfürdő elleni támadás során az alábbi pilótákat lőtték le:

név	rendfokozat	bázis	század	MACR
1. Luis Benne	százados	Triolo	49. FSq	6031
2. Bill Williams	hadnagy	Triolo	49. FSq	6424
3. Jule Wesley	hadnagy	Triolo	49. FSq	6420
4. Jones Clyde	hadnagy	Triolo	49. FSq	6127
5. Mc Laugulin	hadnagy	Triolo	49. FSq	6421

10 Az USAAF Washington Historical Center anyagából

11 *Gaál Gyula:* Fehér kereszt és fehér csillag. *Magyar Szárnyak,* 1983 (Oshawa, Kanada) 12. sz. 50. o.

12 *Magyar Szárnyak,* 1944. szeptember 1. 5. o.

13 *Csanádi–Nagyváradi–Winkler:* A magyar repülés története. Bp., 1977. 250. o.

A 15. légi hadsereg 1944. július 14-én a következő gépeit vesztette el Magyarország felett:

Típus	*Ezred*	*Gyári szám*	*MACR*[14]	Küldetés
B-24G	451. B.G.	42 78208	6900	Pétfürdő
B-24H	376. B.G.	41 28920	6958	Bp., rendező pu.
B-24H	449. B.G.	41 29428	6823	Bp., rendező pu.
B-17G	483. B.G.	42 32109	6901	Bp., olajfinomító
P-38J	14. F.G.	42 104085	7306	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	42 104148	6868	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28737	7305	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28776	6824	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28354	6867	47. B.W. védőkísérete

14 MACR *M*issing *A*ir *C*rew *R*eport = eltűnt repülőszemélyzet listája. Az eltűnt gépeket és a hajózó személyzetet midaddig eltűntként tartották nyilván, amíg az illető vissza nem tért, vagy teljes bizonyíték nem volt a haláláról. Az amerikai légierő még ma is több száz ilyen kartont tart a nyilvántartásában és örömmel fogad minden információt a magyarország felett eltűnt gépekről és személyzetekről.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR EGY HADTUDOMÁNYI TÁRGYÚ NYOMTATVÁNYTÖREDÉKÉRŐL

A magyarországi latin kódextöredékek feltárása és kiadása során került feldolgozásra az Egyetemi Könyvtár töredékei között a 109. sorszám alatt egy orvosi tárgyú kézirattöredék.[1] A közelebbről meg nem határozott „Tractatus de morbis hepatis" XIII. századi pergamenlap alól, a kötéstáblából került elő egy olasz és egy cseh nyelvű nyomtatvány töredéke. A katalógus ezeket nevezi meg „mss. Ital.: Ars militaris és fragm. mss. Bohemica"-ként. A némiképpen félrevezető leírás régóta foglalkoztatott, hiszen az eddig feldolgozott kéziratos és nyomtatott töredékek között egyetlen hadtudományi, illetve hadtörténeti tárgyú sem került elő.

Az őrzőkönyv, amelyről a töredékek lefejtésre kerültek, Joannes Jovianus Pontanus egy műve, a Meteororum liber, amelyet Bécsben nyomtattak 1517-ben (a katalógus 1417-es évszáma nyilván elírás), s jelzete Vet. 17/14. Tekintettel arra, hogy a cikkünk tárgyát képező olasz nyelvű nyomtatvány 1587-ben készült, a kötésre jóval 1517 után kerülhetett sor. Ez valamikor 1586 és 1637 között történhetett meg, amikor a kötet Kecskés János adományából a pozsonyi jezsuita kollégium tulajdonába került. A katalógus véleményével gyakorlatilag egyet lehet érteni, hogy a könyv köttetésére nagy valószínűséggel a helyszínen, azaz Észak-Magyarországon kerülhetett sor. Ezt látszik támogatni a crudában maradt, felvágatlan cseh nyelvű, Olmücben nyomtatott nyomtatvány-töredék.

A hadtudományi töredék Max Jähns alapvető kézikönyve alapján könnyen meghatározható: *Delle ordinanze et battaglie di Cesare D'Evoli, signor napoletano.*[2] Jähns nem részletezi ugyan, de a bibliográfiai kézikönyvekből megállapítható, hogy a mű első kiadása még 1583-ban megjelent Rómában (Appresso le heredi d'Antonio Blado Stampatori Camerali), amely a gyalogság csatában való alkalmazásának 12. módozatával végződik, egyébként a 47. oldalon. Mivel jelen töredék a gyalogság alkalmazásának 13. módozatát (terzo decimo modo) fejtegeti az 53. oldalon, nyilvánvaló, hogy a mű második, bővített kiadásával van dolgunk. Ez szintén Rómában jelent meg. 1586-ban (appresso Tito et Paulo Diani): „ Nuovamente da lui revisto, corretto con l'agiuntione di molte cose necessarie. Con un nuovo trattato de gli allogiamenti di campagna".

A szerzőről, Cesare D'Evoliról a modern biográfiai kézikönyvek nem sokat tudnak, de a régebbi nápolyiak számon tartják személyét.[3] Ezekből kiderül, hogy 1552-ben Castropignanóban született. Később a spanyol uralkodó, II. Fülöp szolgálatába lépett s kapitányként a flandriai csapatoknál szolgált, miközben címekkel és adományokkal halmozták el. A gyalogság kapitányként, maestro di campo-ként tehetett szert azokra a hadi ismeretekre, amelyeket munkájában megörökített. Kormányzói jogkört (?) s évi 9 ezer dukátos penziót elérve érte a halál 1598 január 20-án. A fenti adatok ellenőrzésére, vagy kiigazítására a modern kézikönyvek nem kínáltak lehetőséget, talán majd az olasz életrajzi kézikönyv vonatkozó kötete fog újabb részletekkel szolgálni. A szerző többi műve igazolja a lexikonok megállapítását: érdeklődött a filozófia, a teológia és a matematika iránt is.

1 Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestiensis. (Ed.: *Mezey László*) Bp.–Wiesbaden, 1983. 119. o.

2 *M. Jähns:* Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutscland. Bd. 2. München–Leipzig, 1890. 733. o. Jähns a második római kiadást 1593-ra teszi, de ennek semmi nyomát nem találtuk. A művet a velencei Nemzeti Könyvtár példánya alapján azonosítottuk, de nem zárható ki, hogy esetleg valamelyik hazai könyvtárban is megtalálható. E kiadást említi a Bibliography of Military Books up to 1642. (Ed.: *M. J. D. Cockle.)* London, 1900. (reprint 1957) 559. sz.

3 *Nicolo Toppi:* Biblioteca Napoletana. Napoli, 1678. 63. o. Ez a kérdéses mű latin változatáról is tud.; *Bartholomeo Chiccarrello:* De illustrribus scriptoribus qui in civitate et regno Neapoli... floruerubt. T. 1. Neapoli, 1780. 111. o.; *Camillo Minieri Riccio:* Memorioe storiche degli scrittori nati nel Regno di Napoli, 1844.

E széles érdeklődési körű szerzőnek a hadtudományi szakirodalom azért nem szentelt több figyelmet, mert a XVI. század végére már igencsak megsokasodtak a gyalogság harci alkalmazásával foglalkozó művek, s közülük szerzőnké nem tűnik ki különösebben. A töredék meghatározásának értelmét mégis abban látjuk, hogy a korabeli Magyarország európai szellemi tájékozódásának egy újabb emlékét sikerült azonosítani, s egyúttal a korabeli élvonalbeli katonai irodalom iránti fogékonyságot is dokumentálni.[4]

Vet. 17/16

TERZODECIMO MODO.

HORA venendo à formare vno esercito intiero, il quale habbia vanguardia, corpo, & retroguardia, fanti, caualli, artegliarie di campagna, guastatori, mercanti bagaglie, ministri di giustitia, con le sue genti, guardia delle bagaglie, attegliarie grosse per espugnare, munitione, carri, ponti, & ogni altra cosa necessaria, così per la difesa, come per l'offesa; descriueremo prima il numero de fanti, de caualli, & dell'artegliarie, & poi secondo l'ordine, cominciato designaremo prima l'ordinanza, & poi la battaglia; auertendo che nalla battaglia alle volte si diseguanno le fila raddoppiate, non perche l'huomo debbia sempre ordinarle dell'istesso modo; ma perche vegga solamente, che in alcuna occasione, quando il sito, & la quantità delle genti lo comporta, si deue seruir più presto delle raddoppiate, che delle semplici; imperoche accortandosi l'ordinanza, l'vn manipolo si riduca con più prestezza à spalla dell'altro.

	Picche	Archibugi
Acchille	4000.	2000.
Hettore	2000.	1000.
Aiace	1600.	
Pirro		

Huomini.

Curtio

Caualli legg.

Emilio 2000.

Archibugieri à cauallo.

Papirio 3000.

Pezzi di campagna.

Scipione

Guastatori

Lasciar primieramente Acchille fuora della battaglia, che ha da formare 600. picche, & 400. archibugi, i quali seruiranno per diffesa de guastatori, & dell'artegliarie del corno destro, & sinistro della vanguardia.

Delle 3400. picche, che rimangono, ne ordini 117. file à 29. per fila, le diuida in duoi manipoli, delli quali ogn'vno degli duoi, habbia 29. per fronte, & 58. per fianco.

Riducendoli nel formar della battaglia à spalla à spalla hauerà 58. per ogni lato, & gl'auanzeranno soldati 36.

Delli 1600. archibugi 800. ne collochi à 28. per fila innanzi la testa delle picche, & 800. doppo la coda; & perche ordinati di questo modo formano vna battaglia quadra di gente di 28. per faccia, non si hanno da diuidere in più manipoli, ma lasciarli nella battaglia così come da principio sono ordinati.

Ordini Hettore i suoi 1000. archibugieri inanzi la testa delle sue picche à 31. per fila, che gli auanzeranno 39. archibugieri.

Delle sue 2000. picche ordini 60, file à 33. per fila, & gli auanzeranno soldati 20.

Alcune delle sue picche ne ordini 60. file à 27. per fila, & gli collochi inanzi li suoi archibugieri; & perche li mancano 20. soldati si seruirà di quelli, che sono auanzati ad Hettore.

Ordini li suoi archibugieri à 28. per fila, che così senza far altra diuisione, gli hauerà ridotti in battaglia quadra di gente, & gli auanzano solamente 16. archibugieri.

H Nel

ÁCS TIBOR

SZEMÉLYZET–KÖNYVE A HADI FŐTANODAI NÖVENDÉKEKNEK 1849. JANUÁR 8–15.

Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi történetéhez

Száznegyvenöt esztendővel ezelőtt, 1849. január 7-én került sor az első magyar katonai tisztképző intézet, a Magyar Hadi Főtanoda megnyitására. A nemzeti tisztképzés 1808 óta húzódó ügyében a fordulatot Mészáros Lázár hadügyminiszter idézte elő 1848. május 29-i felhívásával, amely így szólt: „Minthogy a haza honvédelmi érdekében a magyar Ludovicaeum hadi akadémia felállítása mindinkább szükségessé válik: felhívom mindazon hadi és más rendbeli egyéneket, kik e tekintetben magokban képességet éreznek, hogy a nevezett hadi akadémia felállíttatására, e hon törvényeihez, népe jellemehez, szokásaihoz mért javaslataikat, nekem mielőbb megküldeni szíveskedjenek."[1]

A hadügyminiszter ezen kívül utasításokat ad ki a Ludovika Akadémia működési szabályzatának és képzési programjának kidolgozására. A hadügyminisztérium iratai között két fogalmazvány is található, amely 1848. június 2-án készült Luberth János ezredes, az 53. gyalogezred parancsnoka számára. Az első fogalmazványban Mészáros Lázár a következőkre kérte: „Felszólítom Önt: miszerint a fennforgó körülmények által sürgetővé vált magyar Ludovicaeum életbe léptethetése végett, ismert tárgyismerete, és e szakban hosszas dicső működése által tett tapasztalatai folytán, kimerítő tervet készítvén, azt nekem még az országgyűlés megkezdése előtt kezembe juttatni szíveskednék."[2] A második fogalmazványban pedig ezt írta: „Ha az idő, s körülmények megengedik, Ludovicea hadi növeldének elrendezése s tökéletes létrehozása a közelgő országgyűlésen végképpen elhatároztatand. Minél fogva, ne hogy e részben az egymást űző viszonyoktól készületlen lepessünk meg, felszólítom Önt: miszerint bölcs tapasztalásából kiforró becses nézeteit részletes tervezetben kifejtve ezen növelde érdekében minél előbb ide beadja."[3]

Még nincs feltárva és feldolgozva, hogy a honvédelmi minisztériumba a katonai akadémiával kapcsolatban hány tervezet érkezett. Az eddig feltárt iratok tanúsága szerint azonban 1848. június 5-i válaszában Luberth János ezredes közölte, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy „a kívánt tervet, a kijelölt idő alatt beadni képes legyen."[4] Pozsonyból, 1848. június 12-én báró Weis-Finkenaus őrnagy küldte meg magyar és német nyelvű terjedelmes beadványát „Egy katonai academia felállítása" tárgyában.[5] Lembergből, 1848. június 14-én Hollán Ernő mérnökkari főhadnagy terjeszti elő négy fólión „egy a honban felállítandó hadi képezde ügyébeni nézeteimet általános vonalakban".[6] Július 7-re elkészült Cecz János hadnagy 16 fólió terjedelmű munkája „Értekezés a magyar Ludoviceum ügyében."[7]

Nem végeztük el az összevetést, hogy az ismert tervezetekből mi került át az 1848. július 20-ra elkészült és Mészáros Lázár hadügyminiszter által aláírt „Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának" c. tervezetbe, melynek célja szerint „becsületbeli feladata csak az lehet, hogy a magyar hadsereg, és a mozgó honvéd számára fiatal embereket neveljen kik a hadi tudományoknak minden előismereteiben kiképezve, mint főtisztek kitűnő hasznavehetőséggel bírjanak".[8] Mészáros Lázár a képviselőház július 22-i XVII. ülésén nyújtotta be az Alaprajzot, amelyet a képviselők határozata értelmében kinyomtattak. Ez a tervezet korszerű hadtudományi és pedagógiai elvek alapján részletesen szabályozta a főtanoda működésének minden területét, a nevelés és kiképzés tartalmát. 1848 augusztusától nagy ütemben folytak a katonai akadémia megnyitásának előkészületei, bár a

1 *Budapesti Híradó*, 1848. június 2-i (852.) sz. 525. o.

2 OL Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Hadügyminisztérium. H 75. Általános iratok (a továbbiakban – HM) 1848:116.

3 HM 1848:134.

4 HM 1848:223.

5 HM 1848:516.

6 HM 1848:1000.

7 Mészáros család iratai. Bajai Türr István Múzeum, Adattár 1017/II.

8 HM 1848:11820/2920; Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. (Szerk.: *Beér János–Csizmadia Andor)* (a továbbiakban – *Beér–Csizmadia*) Budapest, 1954. 592–599. o.

munkát akadályozta, hogy az 1848. augusztus 13-án „a magyar Ludoviceum hadi akadémia igazgatójául" kinevezett Luberth János ezredes többszöri felszólításra sem foglalta el beosztását.[9] Ezt bizonyítják a hadügyminiszter 1848. szeptember 10-i, 22-i, október 22-i és 24-i rendeletei.[10]

Az akadémia körüli huzavona azonban csak akkor ért véget, amikor 1848. november 17-én „Petzelt Josef Dr. k. egyetemi mérnöki tanár és nemzetőrségi tüzérkapitány", aki már 1848. június 5-én benyújtotta „a Ludoviceum nevű felállítandó hadi főtanoda elrendezésének tervét", elkészíti és ismét előterjeszti a hadügyminiszternek „A magyar hadi főtanoda alakításának tervét".[11] Ennek a részletes programnak a hatására Mészáros Lázár 1848. november 22-én előterjeszti az Országos Honvédelmi Bizottmánynak elgondolását „A jövő Januarius 7-én megnyíttatni szándékolt hadifőtanoda tárgyában" és másnap a sajtóban is közreadott egy felhívást a főtanodába való jelenkezésre.[12]

Az országgyűlés osztályainak központi bizottmánya a tervezettel kapcsolatban 1848. december 7-én elkészítette a maga jelentését „a felállítandó Magyar Katonai Főtanoda tárgyában hadügyminister úr által előterjesztett terv és költségvetés felett".[13] Ugyanaznap a hadügyminisztérium katonai osztálya ismét felterjesztette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak „a Ludoviceum katonai nevelőintézet rögtön használhatóságát illető javaslatot".[14]

A törvényjavaslatot december 9-én és 11-én sok képviselő hozzászólása után tárgyalta az országgyűlés, december 23-án pedig a felsőház is elfogadta az 1848:XLIII. törvényt a magyar hadi főtanodáról.[15] Az OHB egyetértésével a hadügyminiszter 1848. december 12-én kinevezte Petzelt József egyetemi tanárt a Magyar Hadi Főtanoda aligazgatójának és honvéd alezredesnek, aki nagy aktivitással készítette elő az intézmény 1849. január 7-i megnyitását.[16] A törvény szerint a Magyar Hadi Főtanoda az első évben 50 növendéket vesz fel és négy esztendő alatt 200-ra növeli a növendékek számát, erre a szükséges pénzfedezet is megvolt, sőt a hadügyminisztérium 1848. december 15-i átiratára a pénzügyminisztérium a főtanoda számára 1848. december 15-től 1849 március utolsó napjáig igényelt 47 518 pengőforintot is biztosította.[17]

Mészáros Lázár olyan jelentősnek tartotta történelmünk első önálló tisztképző intézményének felállítását, hogy később emlékirataiban kijelentette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézvén s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti, – a többi egy füttyöt sem érvén, – azt a feledékenységnek bízvást átengedheti."[18] A Magyar Hadi Főtanoda történetét tárgyaló művek közül ki kell emelni Szilágyi Sándor „Az első magyar katonai tanintézet (1808–1848)"[19] és Bachó László „A Ludovika Akadémia, mint Magyar Hadi Főtanoda a szabadságharc alatt" című írásait.[20] Érdekes azonban, hogy ezek a munkák sem közlik a Magyar Hadi Főtanoda növendékeinek névsorát, sőt a legelterjedtebb feldolgozás szerint:

„Az bizonyos, hogy az intézetben a tanítás nem kezdődött meg, mert annak megnyitása és feloszlatása egy időre esett, Windischgrätz herceg az intézetet katonai kórház céljaira alakíttatta át, a felszerelést lefoglalta, a bevonult tanárok és növendékek pedig szétszéledtek.

Az intézetbe behívott növendékek névsorát eddig nem lehetett megállapítani, mert az erre vonatkozó iratok sem a Hadtörténelmi, sem az Országos Levéltár irattárában fel nem lelhetők. Petzelt aligazgató egy ízben felterjesztett ugyan egy névsort, de ennek csak a hadügyminisztérium iktatókönyvében van nyoma, maga az érdekes okmány még nem került napvilágra. Bár az a kérdés, hogy kik voltak az első ludovikások, ma még okmányokkal nem bizonyítható, maradtak fenn hitelt érdemlő, a régi 48-as honvédek elbeszélésein alapuló feljegyzések, amelyekből hét magyar hadi

9 HM 1848:4967/507., 6266/1246.

10 HM 1848:6266/1246., 5197/517., 8671/2671., 8327/367.

11 HM 1848:11825/2925.

12 Uo., *Beér–Csizmadia,* 600. o.

13 *Beér–Csizmadia,* 601–602. o.

14 OHB 1848:4884.

15 *Közlöny,* 1848. december 11-i (184.) sz. 870–871. o., december 12-i (185.) sz. 875–876. o., december 13-i (186.) sz. 878. o.; *Beér–Csizmadia,* 602–612. o.

16 HM 1848:11313/2413., OHB 1848:5351.

17 HM 1848:11575/2675.

18 *Mészáros Lázár* emlékiratai. (Közrebocs.: *Szokolay Viktor*) Pest, 1867. I. k., 283. o.

19 L. Rajzok a forradalom utáni időkből. Busapest, 1876. 147–201. o.

20 L. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története. (Szerk.: *Bachó László*) Budapest, 1930. 187–287. o.

főtanodai hallgatónak a neve megállapítható"[21] Ezek: Amont Béla, Follinus István, Follinus Antal, Palkovics József, Zboray Albert, Heinrich László, Vidor Károly.[22]

Valóban, a Hadtörténeti Levéltárban nem, de a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában igen sok irat található, amely a Magyar Hadi Főtanoda életével és növendékeivel foglalkozik. Íme erre néhány érdekes okmány. A Magyar Tudós Társaság 1848. december 30-án a Magyar Hadi Főtanoda igazgatóságától az alábbi tartalmú levelet kapta:

„A magyar tudós társaságnak!

A magyar tudós társaság megkéretik, hogy jövő csütörtökön az az Január hó 4-én a hadi főtanodában tartandó felvételi vizsgálatnál, és ennek bevégezte után barátságos ebédnél, kebeléből egy küldött úr által résztvenni szíveskedjék. Budán 1848-ik évi December hó 30-én.

Vizsgálati elnök megbízásából
alezredes-aligazgató
Petzelt József

A körülmények fogják csak
elválasztani megjelenhetek-e?
Kiss Károly"[23]

Az 1848 december végi súlyos katonai helyzetben tehát készültek a Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 4-i felvételi vizsgájára és a Magyar Tudós Társaság első katonatagját, Kiss Károly honvéd alezredest, hadtudományi rendes tagot bízta meg, hogy képviseletében részt vegyen a felvételi vizsgán. Kiss, aki tisztában volt a drámaian alakuló hadi eseményekkel, azért írta rá a meghívóra – „A körülmények fogják csak elválasztani megjelenhetek-e?" Buda, 1849. január 4-i és Pest január 5-i kiürítése miatt Kiss Károly megjelenésére a felvételi vizsgán nem került sor, ezt 1849. január 4-i naplófeljegyzése is bizonyítja: „Földönfutó bujdosás".[24] Valószínű, hogy tanácsára helyezte el később Petzelt József az MTA Könyvtárában a „Személyzeti-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15" feliratú, a 31 növendék nevét, születési helyét, életkorát, vallását, bevonulási napját és iskolai végzettségét feltüntető könyvet, „amely eddig ismeretlenül lappangott az MTA könyvtára kézirattárában."[25] A több mint egy évtizeddel ezelőtt közreadott tanulmány 122. lábjegyzetében akkor ezt írtuk: „Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15. RAL Hadtud. 2-r. 5. sz. A névsor adatainak elemzését és közlését egy külön tanulmányban végezzük el."[26] Erre a vállalkozásunkra sajnos csak most kerül sor, ha nem is tanulmány, de e kis írás formájában.

Tény, már az eddig írtakból is kitűnik, a Magyar Országos Levéltár 1848–49. évi minisztériumi levéltárának fondjaiban sok irat található a Magyar Hadi Főtanoda történetének rekonstruálására. A Honvédelmi Minisztérium iratai között őrzik a „H 155. FELVÉTELI KÉRELMEK A LUDOVICEUMBA 1848" fondcsoportot, amely a Magyar Hadi Főtanoda hivatali, oktatói és növendéki személyzetébe való felvételi kérelmeket gyűjtötte egybe 1848 december végéig,[27] de nagyon fontos iratok találhatók a honvédelmi minisztérium „H 75. ÁLTALÁNOS IRATOK 1848–1849" fondcsoportban is a magyar Hadi Főtanodával kapcsolatban.[28]

A jelzett iratok segítségével feltárható, hogy kiket vettek fel a Magyar Hadi Főtanoda növendékei közé. A „felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848" fondcsoportban található egy szám nélküli, 1848 december végén készült névjegyzék-fogalmazvány, amely a „Kiadott folyamodványok" címet viseli.[29] Ezen a jegyzéken két sorban írták le hol teljes családi és keresztnévvel, hol csak vezetéknévvel a növendékek nevét. A listán két sorban szereplő nevek között mindegyikben találunk növendék-

21 Uo. 284–285. o., az 54. lábjegyzete szövege: OL 10682/1848. „Ludoviceum aligazgatója, Petzelt a személyek névsorát megküldi."

22 Uo. 285. o.

23 MTA Kézirattár. RAL 29/1848.

24 Kiss Károly naplója. OSZK Kézirattár. Q. H. 2014/3. k. 4. o.

25 L. *Ács Tibor*: Az elfelejtett első katonaakadémikus – Kiss Károly (1793–1866). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982. 1. sz., 49–50. o.

26 Uo. 50. o.

27 HM H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848. 1–3 doboz. 1–276. számmal, és számnélküliek, de csak az iratok egyenkénti átnézésével kutatható.

28 HM H 75. Általános iratok 1848–1849. 146 csomó és 23 iktatókönyv.

29 HM H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848. 3. d. 24–26 fólió.

neveket; a bal oldali sorban 4 növendék neve szerepel, a jobb oldali sorban pedig 39-é. A „Személyzeti-könyv", a „Kiadott folyamodványok" névjegyzéke és a feltárt folyamodványok összevetésével sikerült azonosítani a felvettek jelentős részét. A növendékek nevét a „kiadott folyamodványok" listáján szereplő sorrendben közöljük, de egy-egy növendék neve után SZK-val jelezzük, hogy szerepel-e a „Személyzeti-könyv"-ben és F-fel, ha sikerült feltárni a folyamodványát is.

„Kiadott folyamodványok:

(A bal oldali sorban szereplők) Hofhauser Antal, visszahozta SZK; Hug Gyula, SZK; Oetl Fülöp visszahozta; Bretterbauer Emil, F...

(A jobboldali sorban szereplők) Weindl, SZK; Csathó; Krajcsovits; Kelemen; Beimel, SZK; Papfy, SZK; Pataky, SZK; Bielek, SZK; Erdey Antal; Nádosy Elek, SZK; Nádosy György, SZK; Szép Gábor, SZK; Károlyi Lajos; Lehner Ágoston, SZK; Löblin Miksa, SZK; Szűcs Kálmán, SZK; Szalay, SZK; Lumnitzer, SZK; Orbay István; Kőszegváry György; Eberle; Adda Lajos; Pollák, SZK; Rohonyi; Vecseghy József, SZK, F; Donhoffer Ede, SZK; Tély I., SZK; Ábrahám Sándor; Reisz György; Kosaras; Kováts; Lisznyay; Kornis; Babocsay; Oetl; Werner; Heinrich; Hoffhauser, SZK."[30]

A listán tehát 41 növendék neve szerepel – Hofhauser Antal és Oetl Fülöp neve, mindkét sorban fellelhető. Ezen kívül a listán feltüntetve 7 olyan növendék, aki szerepel a „Személyzeti-könyv"-ben és folyamodványa is van: Kövér Lajos, Marton Béla, Dettela Ferenc, Bayer Fridrich (Bauer Ferenc), Abeles Gyula, Vecseghy József, Rózsafi Alajos és Vidor Károly. A növendékek nevét sok esetben a folyamodványokban olvashatótól eltérő módon vezették be a személyzeti könyvbe. Összesen tehát 48 növendék neve ismert és a további kutatások során több mint valószínű, hogy össze lehet állítani egy teljesen pontos névsort a Magyar Hadi Főtanoda felvett növendékeiről.

A hadügyminisztériumba érkezett, majd a Magyar Hadi Főtanodához továbbított, feltárt folyamodványok közül érdekessége miatt hármat kell kiemelni. Marton Béla (14 éves) és Zsulovszky László (12 éves) folyamodványait Kossuth Lajos 1848. november 30-án Mészáros Lázárhoz intézett levelében többek között így ajánlja a miniszter figyelmébe: „Barátom! Igen nagy szívesség gyanánt kértelek, hogy unokaöcsémet, Zsulyovszki Laczit és Márton Bélát vedd be növendékekül a Ludoviceába... Azért igen szívesen kérlek, ne hadd ki szegény fiúkat, hanem vétesd be még a most megkezdendő cursusra – igen fájna nekem ha szegény gyermekek kimaradnának az irományaik elvesztéséért. Ingyen fizetés nélkül áldozom életemet, mindenemet a hazának – ennyi talán csak méltó kívánság, hogy egy pár szegény öcsém ne maradjon ki a katonai nevelésből."[31] Bayer József vezérkari őrnagy, 1848. december 6-i kérelmében az OHB elnökétől kéri öccse, Bayer Fridrik felvételét a Ludovicea haditanodába, melyen az alábbi ajánlás olvasható: „Ezen kérelmet a tisztelt honv. bizottm. különös figyelmébe ajánlani már azért is szent kötelességemnek tartom, mert tudom hogy folyamodó saját járandóságából édes anyját és testvéreit gyámolítja és mert ő a legjelentősebb tisztjeim egyike. Pozsony Dec. 8-kán 1848. Görgei tábornok"[32]

Pest városának kérésére a hadügyminisztérium elrendelte: „...e városának joga van a legközelebb megnyitandó Magyar hadi főtanodába saját alapítványi költségére két növendéket ajánlani".[33] Ennek alapján Rottenbiller Lipót polgármester 1848. december 28-án a két helyre 8 pályázót terjesztett fel, Vecseghy Józsefet, Ságody Istvánt, Szokolai Lajost, Blaskokovics Kálmánt, Klimkó Radót, Abeles Gyulát, Bretterbauer Emilt és Röszner Gyulát, hogy közülük a felvételi vizsga döntse el, ki lesz a Magyar Hadi Főtanoda két növendéke.[34]

A személyzeti könyvből ismert, hogy a három ajánlás alapján kik kezdték meg a Magyar Hadi Főtanodában tanulmányaikat: Marton Béla, Bauer Ferenc (aki az adatok szerint azonos Bayer Frigyessel), Abeles Gyula és Vecsegi József. A személyzeti könyv rovataiba bejegyzett adatok alapján a tanulmányait megkezdő 31 növendék összetételéről és jellemzőiről megállapítható a születési hely és megye, az életkor, a vallás, az iskolai végzettség és a bevonulás napja.

30 Uo. 24., 26. fólió.

31 Uo. 2. d. 14. sz. (351.).

32 Uo. 2. d. 16. sz., de eredeti HM 1848:12461/3561.

33 Uo. 3. d. 240. sz., de eredeti HM 1848:12993/4093.

34 Uo.

A születési hely és megye szerinti megoszlás:

Születési hely és	*megye*	*fő*	*%*
Pest	Pest	10	32,4
Buda	Pest	6	19,4
Tass	Pest	1	3,2
Vácszentlászló	Pest	1	3,2
Miskolc	Borsod	3	9,7
Makó	Csanád	1	3,2
Kovácsháza	Csanád	1	3,2
Nagyvárad	Bihar	1	3,2
Szepesszombat	Szepes	1	3,2
Kőszeg	Vas	1	3,2
Gibancz	Temes	1	3,2
Kismarton	Sopron	1	3,2
Mád	Zemplén	1	3,2
Mosony	Mosony	1	3,2
Veszprém	Veszprém	1	3,2
Összesen		31	100,0

Életkor szerinti megoszlás:

Év	*hónap*	*fő*	*%*
13		1	3,2
13	3	1	3,2
13	6	2	6,3
14		10	32,4
15		7	22,6
16		8	25,9
17		2	6,3
Összesen		31	100,0

Vallás szerinti megoszlás:

Vallás	*fő*	*%*
római katolikus	19	61,3
református	4	12,9
evangélikus	3	9,7
protestáns	1	3,2
Mózes	3	9,7
óhitű	1	3,2
Összesen	31	100,0

Iskolai végzettség szerinti megoszlás:

Végzettség	*fő*	*%*
gimnázium 4. osztály	3	9,7
gimnázium 5. osztály	7	22,7
gimnázium 6. osztály	10	32,4
gimnázium 3. osztály és kereskedelmi 2. osztály	1	3,2
ipartanodai 1. osztály	2	6,4
ipartanodai 2. osztály	1	3,2
katonai nevelőintézet 2. osztály	1	3,2
bölcsészet 1. osztály	2	6,4

bölcsészeti tanfolyamot végzett	2	6,4
jogi tanfolyamot végzett	1	3,2
szónoklatot végzett	1	3,2
Összesen	31	100,0

Szólni kell e statisztikák után néhány mondatot arról, hogy kiknek köszönhető a Magyar Hadi Főtanodával kapcsolatos iratok megőrzése. Kevésbé ismeretes, hogy Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter Debrecenben, 1849. április 26-án utasította szárnysegédét, Németh János alezredest, hogy „a hadügyminisztériumnak Budapesten elmaradt hivatalos irományait, amennyire feltalálhatók lesznek, össze szedvén biztos helyre letéteni és mindaddig amíg a hadügyminisztérium Budapesten székhelyét felütheti olly hű kezekre bízza, hogy a netalán előforduló szerencsétlenségnél azok a haza részére megmentessenek."[35]

Az ideiglenes hadügyminiszter utasításának 3. pontjában kiemeli: „A nevelésügyi osztály összes irományait, amelynek főnöke Tanárky őrnagy volt, de ide tartoznak a Ludoviceum hadi academia irományai is, amellyek Perczelt volt Ludoviceumi aligazgató és alezredes felvigyázata alá bizattak."[36] A hadügyminiszter intézkedésének végrehajtásához 1849 májusában kérte a Pesten tartózkodó Irinyi Dániel kormánybiztos segítségét is.[37] A kormánybiztos 1849. május 9-i és 12-i válaszában közli a hadügyminisztériummal, hogy az elrendelt intézkedéseket az iratok összeszedésére vonatkozóan Németh alezredes, Petzelt József és Tanárky Antal végrehajtották.[38]

A Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-i megnyitásáról és 10 napos működéséről Petzelt József Pestről, 1849. május 12-i igazolója jelentésében így számolt be Kossuth Lajos kormányzónak: „Hadügyministeri rendelet által múlt évi December hó 12-én hadi főtanodánk aligazgatójává neveztettem ki, s alezredesi ranggal tiszteltettem meg. A hadügyminister úr által azon feladat tétetett előmbe, hogy az általam feltett s az országgyűlés által köztetszéssel elfogadott program értelme szerint az akadémiát életbe léptessem.; határnapul folyó évi január hó 7-ke tüzetett ki. A legkedvezőtlenebb auspiciumok, s egy gazember árnyai ellen folyton tartó harcz között megkezdém sokfelé elágazott hivatalomat; s már egyszer hangzottak el fővárosunk határában az osztrák ágyúk dörgései; s Windischgrätz érczököllel uralkodott felettünk, midőn bátorkodék (január 7-én) a megnyitási ünnepélyt megtartani, s a leczkéket (január 9-én) megnyitni. Én sokat merészeltem – koczkára tettem fáradalmasan szerzett hivatalbéli állásomat – egyetemi tanszékemet – én merészlettem azt, mert a hon, a nemzet bizodalmával tisztelt meg, s aki bennem bízott, még soha meg nem csalatkozott.

Szuronyokkali fenyegetés közben, mellyeket azon politicai kétalakú szörny Mihánovich[39] idézett elő, (január hó 17-én) az akadémia szétüzetett"[40]

A Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-i megnyitásán és január 17-ig tartó oktatásában résztvett 31 növendék adatait a személyzeti könyv rovatainak sorrendjében közöljük. Jelzete: MTAK Kézirattár. Hadtud. 2 ívrét 5. szám. 1–11. oldal.

35 HM 1849:11398.

36 Uo

37 HM 1849:12840/115.

38 HM 1849:14133/134., 14884/147.

39 Mihanovits Boldizsár hadnagy, gazdatiszt átállt az osztrákokhoz.

40 HM 1849:14908/151.

„Személyzet-könyve a hadi főtanodai Növendékeknek.

Vezeték és Kereszt-név; Születés, Hely, Megye, Ország, Idő; Vallás; Napja a Bejövetelnek, Kimenetelnek és hová?; Jegyzések.

1. *Abeles Gyula,* Pest, Pest, Magyar, 15, Mózses, 1849 év Január 8-ikán, –, A hat gymnasialis osztályokat bevégezte.
2. *Aigner Ferencz,* Pest, Pest, Magyar, 16, Római cath., 1849. január 8-án, –, A hat gymnasialis osztályokat bevégezte.
3. *Amant Béla,* Nagy Várad, Bihar, Magyar, 14, Római cath., 1849. január 8-án, –, A 4 gymnasiális osztályokat bevégezte.
4. *Beimel György,* Pest, Pest, Magyar,17, R cath., 1849. január 8-án, –, 2. o. jogtanulmányait bevégezte.
5. *Bielek Miksa,* Szepes Szomb., Magyar, 14, Reform., 1849. január 8, –, 4 gymnasialis osztályt végzett.
6. *Detela Ferencz,* Pest, Pest, Magy., 15, Rom. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
7. *Donhoffer Ede,* Pest, Pest, Magyar, 16, R. cath., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztály végzett.
8. *Eckmayer Ágoston,* Makó, Csanád, Magy., 15, Rom. cath., 1849. január 8, –, 1-ső Bölcsészeti osztályt végzett.
9. *Kövér János,* Kovácsháza puszta, Csanád, Magy., 15, Cath., 1849. január 8., –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
10. *Lechner Ágoston,* Buda, Pest, Magy., 14, Rom. cath., 1849. január 8-án, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
11. *Löblin Miksa,* Buda, Pest, Magy., 16, Mozes, 1849. január 8., –, 5 gymnasialis osztály végzett.
12. *Lumniczer József,* Kőszeg, vas, Magy., 16, Protest., 1849. január 8, –, 1-ső bölcsészeti osztályt végzett.
13. *Nádosy Elek,* Pest, Pest, Magyar, 13 év 3 hónap, Evang., 1849. január 8, –, 3 gymnasialis osztályt végzett s 2 kereskedelmi osztályt.
14. *Nádasy György,* Pest, Pest, Magyar, 14, Evang., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
15. *Papfy Vincze,* Gilancz, Temes, Magy., 17, óhitű, 1849. január 8, –, Bölcsészeti tanulmányt végzett.
16. *Pollák Károly,* Pest, Pest, Magy., 14, Mózses, 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
17. *Rózsafy Alajos,* Buda, Pest, Magy., 14, R. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnalis osztályt végzett.
18. *Szalay Elek,* Miskolcz, Borsod, Magy., 13 1/2, Reform., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
19. *Szép Gábor,* Tass, Pest, Magy., 13 1/2, Evang., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
20. *Szűcs Kálmán,* Miskolcz, Borsod, Magy., 14, Reform., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
21. *Storch Gyula,* Pest, Pest, Magy., 14, Reform., 1849. január 8, –, Az ipartanoda 1-ső osztályát bevégezte.
22. *Török Sándor,* Kis Marton, Soprony, Magy., 15, R. cath., 1849. január 8, –, Bölcsészeti tanulmányokat végzett.
23. *Téli Jósef,* Mad, Zemplén, Magy., 15, R. cath., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
24. *Veindl Bódog,* Mosony, Mosony, Magy., 13, R. cath., 1849. január 8, –, Tittelen a katonai növeldében az 1-ső és 2-ik osztályt elvégezte.
25. *Vidor Károly,* Miskolcz, Borsod, Magy., 14, R. cath., 1849. január 8, –, 4 gymnasialis és az ipartanoda 1-ső osztályát bevégezte.
26. *Pataky Ferencz,* Vácz Szent László, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 8, –, a 4 gymnasialis és 2 ipartanodai osztályt elvégezte.
27. *Bauer Ferenc,* Buda, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
28. *Hofhauser Antal,* Buda, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 11-én, –, 6 gymnasialis osztályt végzett,
29. *Marton Béla,* Veszprém, Veszprém, Magy., 14, R. cath., 1849. január 11, –, 4 gymnasialis osztályt végzett.
30. *Vecsegi József,* Pest, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 14, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
31. *Hug Gyula,* Buda, Pest, Magyar, 15, R. cath., 1849. január 15, Szónoklatot végzett."

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

GÖCSEI IMRE

A SZÖGESDRÓT MÖGÖTT
Egy hadifogoly naplójából

Dániában

1945. március 5-én a 91 gyalogezred I. zászlóalját szállító szerelvény katonái ismeretlen országban, Dániában ébredtek. Itt minden olyan idegen. Még a város nevét is másképpen írják. Tönder nevénél az ö betűt egy hosszú vonallal húzzák keresztül. Ilyet még nem láttak. Az állomáson kínos rend, tisztaság. Nem olyan, mint a német pályaudvarok, ahol a bombázások következtében romok, szemét, törmelék borít el mindent. Az első benyomások igazán kellemesek erről az új országról, Dániáról. Csinos tiszta városok, tiszta falvak, piros falú, manzárdtetős házak maradnak el a vonat mellett. Gondosan művelt szántóföldek, nagy rétek, apró erdők váltogatják egymást.

A vonat meg csak megy, csak megy észak felé. Nagy városok: Esbjerg, Skjern, Ringkjöbing maradnak el mellettünk. A 3., majd a 2. század kirakodik, csak az 1. század megy tovább.

Ulfborgban rakodunk ki. Kicsi város, rendezett tiszta utcák, kitűnő aszfaltutak, csinos, emeletes házak fogadják az érkezőket. A század kirakodik, sorakozik és indul a három kilométerre lévő állomáshelyünk, Ulfborg Kirk felé. A századot egy kultúrházban és a mellette épült iskolában helyezték el. Másnap berendezkedtünk és a következő napon már megkezdődött a kiképzés. Közben a környéken települt tanyák között meneteltünk kitűnő kavicsos utakon. Az út szélén lerakott tejeskannák, pénz, megrendelt küldemények hirdetik, hogy itt ismeretlen a lopás. Ez úgy látszik fertőző betegség, mert a magyar katonák sem vittek el soha semmit. Még a fogolytáborban sem hallottam semmi olyan csínytevésről, hogy a katonáim valamit is elloptak volna. Pedig a lágerben sok olyan dolgot meséltek, ami igen kellemetlen következménnyel járt volna, ha akkor megtudom. A táborban ezeken a fegyelemszegéseken már csak nevetni lehetett.

Az egyik nap délután, a foglalkozás után kivittem a szakaszomat a tengerpartra. Borongós, ködös volt az idő. Jó úton meneteltünk a tenger felé. Jobbról, balról tanyák sorakoztak az út mentén, tisztaság, rend nyugalom mindenütt. Néhol nagy istállók terpeszkedtek a tanyák mellett. Később gyakoribb lett a rét és a legelő. Néhol az út mellett az árok falán alagcsöveken csörgedezett a víz az árokba. Ilyet is most láttam először. Előttünk hatalmas nádas, a tengerből nem láttunk semmit. Azután az út hirtelen derékszögben balra kanyarodott és egy csatorna mentén kijutottunk a nyílt vízhez, az Északi-tenger egyik öbléhez, a Nissum-fjordhoz.

Előttem az öböl haragos, piszkos, szürke vize hullámzik. Víz, víz, mindenütt csak víz, ameddig a szem ellát. Szürke köd ereszkedik a víz fölé. Zajló, morajló loccsanással csapódik a víztömeg a parthoz, távol egy csónak körvonalai sötétlenek a ködtenger szürkeségében. Megbabonázva álltunk a hatalmas víztömeg előtt. Egészen biztos, mindegyikünk most látott először tengert.

Közben folytatódott a kiképzés. Német kiképzőket kaptunk, akik mindenféle gyalogsági fegyvert (pl. tányéraknát, különböző kézigránátokat, gyakorló és élestöltényeket, aknavetőket, páncélöklöt) hoztak magukkal. A kiképzés gyors és fárasztó volt. Járőrözés, harcgyakorlatok, éleslövészet, fegyverismeret váltogatták egymást.

Március 14-én azt a hírt kaptuk, hogy angol bombát találtak a Vemb felé vezető út mellett. Meg is találtuk, de kiderült, hogy csak egy kézigránát. Még ilyet, ez a dánoknak bomba? – Úgy látszik, nem igen háborúskodtak mostanában, ha ezt a tojáskézigránátot bombának nézik.

Egyik napon a németeket visszarendelték az alakulatukhoz; valószínű, a frontra mentek. Mi pedig parancsot kaptunk az észak-déli irányú vasút Vemb és Ulfborg közti négy kilométeres szakaszának biztosítására. Egy szakasszal a vasutat kellett ellenőriznem, hogy a partizánok fel ne robbantsák. Körülbelül negyven katonával kellett állandó őrségben vigyázni arra, hogy valami baj ne történjék. A vasút mellett egy tanyában, helyesebben farmon csináltak számunkra szállást úgy, hogy egy nagyobb

szobát kiürítettek, a padlóra szalmát raktak, ahol, aki nem volt szolgálatban, aludhatott. Magam alig aludtam valamit, mert állandóan ellenőriznem kellett az őrségeket és járőröket. – A síneken vonatok rohantak délre, megrakva német katonákkal és fegyverekkel. Éreztük, érik a döntés a frontokon.

Az ellenőrzés, illetve a biztosítás nagyon komoly dolog volt, mert ha a mi szakaszunkon történik valami robbantás, a németek bennünket tettek volna felelőssé. Ezért kellett állandóan ellenőrizni az egész területet, de különösen a hidakat.

Az egyik napon fáradtan érkeztem haza az ellenőrzésből. Belépek az őrszobának kinevezett helyiségbe, látom, hogy katonáimmal egy elegánsan öltözött civil társalog. Már kezdtem szidni a Szakács szakaszvezetőt, mert az volt a parancs, hogy ebbe a helyiségbe senki idegen nem léphet be. A szakaszvezető vigyázzba merevedik és jelenti, hogy ez nem idegen, hanem az egyik cselédlegény, aki a házigazdánál dolgozik.

Meglepődtem. Jól megnéztem a fiatalembert. Valóban ő az. Kérdeztem, miért nem dolgozik. Mondta, ő csak reggel hattól délután kettőig dolgozik, utána szabad. Most Ulfborgba megy, mert színházi előadás lesz, amit meg akar nézni. Azért öltözött sötét ruhába, vett fel fehér inget és nyakkendőt. Kissé elcsodálkoztam: tanya az Isten háta mögött, cselédlegény, elegáns sötét öltöny, színház... – Úgy látszik, ez az ország tartogat néhány meglepetést számomra.

Négy nap múlva kapjuk a parancsot, hogy az őrség vonuljon be Ulfborg Kirkbe. Miután mindent a legnagyobb rendbe raktunk, útnak indítottam a szakaszt, én pedig megkerestem a házigazdát, hogy elköszönjek tőle. Azzal fogadott, hogy maradjak ott vacsorára. Mondtam, hogy sajnos, nem lehet. Akkor meghívott egy kávéra. Bevezetett a dolgozószobájába. A szoba berendezése kissé meglepett. Hatalmas könyvszekrény, tele könyvvel, nagy íróasztal, rajta újságok, könyvek, telefon, rádió. Nem volt időm csodálkozni, mert hozták is a kávét és beszélgetni kezdtünk. A házigazda megkérdezte, hogy honnan jöttem Dániába. Mondtam, hogy Magyarországról, Szegedről. Fogalma sincs, merre lehet ez a város válaszolta, de nincs semmi baj, mindjárt megnézzük a térképen. Ezzel benyúlt a könyvszekrénybe és elém tette az Adree–Handatlas legutolsó kiadású, hatalmas kötetét, amely akkor a világon a legjobb atlasznak számított. Én is csak az egyetemi földrajzi intézetből ismertem. Éppen ezért megkérdeztem, hogy került hozzá ez az atlasz. Azt válaszolta hogy őt érdekli a politika és ha az újságban olvas valamit, mindjárt megnézi a térképen is. Ezért vásárolta meg az atlaszt.

Ulborg Kirk felé ballagva elgondolkoztam: tanya, dolgozószoba, íróasztal, telefon, könyvszekrény Andree–Handatlas – ez egy más világ, mint a mi Magyarországunk.

A századunkat áthelyezték Dánia déli részébe, egy kis faluba, Rangstrup-ba. Az egész századot az elemi iskola tornatermébe szállásolták el, pedig csak két tanterem tartozott az iskolához. Az öreg tanító szívesen megmutatta a tantermeket is. Az iskolába lépve egy folyosóra jutottunk, erre keresztbe egy másik, szélesebb folyosó vezetett tovább. Jobbra és balra is egy-egy öltöző nyílt, ahol a tanulók levetették a felső kabátot, lehúzták a cipőt és papucsot vettek fel, a mosdóban kezet mostak, úgy mentek be a tanterembe, amelynek ragyogó fényes, lakkozott padlója volt. A tornateremhez nagy fürdőmedence is tartozott. Az öreg tanító megkérdezte, mikor szoktunk fürödni. Amikor megtudta, hogy már fél éve nem is láttunk fürdőt, a következő szombaton befűtötte a kazánt és az egész századot megfürdette a fürdőmedence jó meleg vízében. Máskor a tornaórákon, vagy a tornaórák végén itt fürödtek a gyerekek is.

Az új helyen páncélos árkot ástunk. Sokszor felmerült bennünk a kérdés, hogy minek, de hát ezt nem mi döntöttük el. A háború vége közeledett, ezt mindenki érezte, de hogy mikor lesz vége, senki sem tudta. Századunknál is furcsa helyzet alakult ki. Zákonyi hadnagy úr, a századparancsnok szinte állandóan részeg volt, ilyesmit motyogott néha: – Majd egy golyó elintéz mindent! –

Négyen voltunk szakaszparancsnokok, mindegyikünk hadapród. Közülünk egyet, Ungcsertészi Tibort páncélvadász tanfolyamra vezényelték Viborgba. A másik, Boltizár hadapród futballozott az ezrednél, keveset volt a századnál. Maradtunk ketten Maur Jóskával. Ő viszont makacs ember volt, azt mondta, ha a hadnagy úr soha nem vonul ki, meg se nézi sem a gyakorlatokat, sem a páncélos árok munkálatait, akkor ő sem vonul ki. Hiába próbáltam jobb belátásra bírni. Így gyakran egyedül vonultam ki a századdal. Pedig a németek állandóan ellenőrizték a munkát. Egyik alkalommal munka közben zuhogni kezdett az eső. Kiadtam a parancsot: gyülekezés a közelben lévő farmon. Utolsónak akartam elhagyni a munkahelyet, még két-három katona lézengett ott, a szerszámokat rakták össze, rájuk vártam, amikor hirtelen megállt mellettem egy autó. Német százados szállt ki belőle.

– Hol vannak a katonák?

– Oda mentek – mutatom a farmot.

– Ki adta a parancsot?

– Én!

– Miért?

– Mert esik az eső!

– A fronton is esik!

– Csak ez az egy ruhájuk van – próbáltam mentegetőzni.

– Azonnal adjon parancsot a munka folytatására!

Nem mondta, de láttam rajta, ha nem teljesítem a parancsot, agyonlő.

Kiadtam a parancsot, a legénység, pedig látva a helyzetet, azonnal szó nélkül folytatta a munkát. Ezután bizony gyakran kaptunk ellenőrzést és a kijelölt munkát minden nap pontosan el kellett végeznünk.

A dánok különben bennünket, magyarokat szerettek és becsültek. 1945 áprilisában már érezte mindenki, hogy rövidesen vége lesz a háborúnak.

Egy alkalommal idős parasztember jött hozzám és elpanaszolta, hogy a fia elment partizánnak, egyik cselédlegénye otthagyta, mert másutt nagyobb fizetést ígértek neki, a másik meg beteg. Ő meg öreg, nem tud úgy dolgozni, ahogy kellene. Kért, hogy adjak neki egy-két munkást. Megsajnáltam. megkérdeztem, ki segítene a bácsinak. Katonáim is unták a kiképzést, ezért vagy ötvenen jelentkeztek. Kiválasztottam három rendes fiút. Megmondtam nekik hogy rendesen dolgozzanak, szégyent ne hozzanak ránk. Ha valami egyenruhát látnak, bújjanak el akárhová, ha kell a föld alá is. Egyébként katonáim szívesen mentek dolgozni, mert először is leültették őket és tömték beléjük az ennivalót, délben megebédeltették őket. Délután két óra körül vonultunk be, akkor pedig megrakták a kenyérzsákot is élelemmel. Szívesen és rendesen és rendesen dolgoztak, el is terjedt a környéken, hogy milyen jó dolgos emberek a magyarok.

Egyszer oda jött hozzám az egyik farmer.

– Micsoda emberek ezek a magyarok? Bolondok?

Kérdeztem a katonákat, hogy mit csináltak.

– Ó, semmit. Csak a dánok is ketten voltak, meg mi is. Mondtuk, húzzuk meg egy kicsit a dánokat. Gyorsabban dolgoztunk úgy, hogy mi a föld végén voltunk, ők meg jól lemaradva, valahol a tábla közepén. Kiabáltak utánunk: – Langsam! Langsam! – Mi meg visszakiabáltuk: – Gyerünk! – Gyorsabban! – Ez annyira imponált a dánoknak, hogy azt mondták a magyarokról, ilyen jó munkások sehol sincsenek a világon.

Rangstrupban Christian Adamsen gabonakereskedő villájában laktam. Egy szobát kaptam, ahol nem sok bútor volt, de kényelmesen, ágyban aludhattam. Amikor este fáradtan, csizmában, vagy szöges bakancsban hazaérkeztem a fényesre lakkozott padlójú szobába, mindig az járt a fejemben; no, megjött a keleti „barbár"! Egyébként Adamsen úrral jó viszonyba kerültem. A legényem, Hunya Miklós ritkán vonult ki. Azt a parancsot kapta, hogy nézze meg, mit főznek a konyhán, ha nagyon rossz az ebéd – ez ritkán fordult elő – főzzön valamit és segítsen a háziaknak, amit szívesen meg is tett.

Zsoldunkat dán koronában kaptuk. Ilyenkor katonáim tejszínt ittak. Igyekeztek meg kóstolni mindent, amit a kereskedésben kapni lehetett. Az iskola mellett volt egy tejfeldolgozó üzem, onnan vásároltak tejet, tejszínt, vajat, sajtot. Egy zsoldfizetés után nagyon jókedvű volt a szakaszom. Megtudtam, hogy az egyik honvéd, a Pelyva Matyi fogadást ajánlott mindenkinek; vacsora után megiszik öt liter tejet. Ha elveszti a fogadást, vagyis nem tudja meginni, akkor ő fizet. Engem kértek fel döntőbírónak. Matyi nyert, pár perc alatt elnyelte az öt liter tejet.

Jól megnéztem a fiút. Sovány testalkatú gyerek volt, nem is értem, hogy tudott öt liter tejet egyszerre meginni. – A másik alkalommal velem fogadott, hogy negyven nyers tojást egyszerre elfogyaszt. Kicsit soknak találtam, ezért, meg a hecc kedvéért, fogadtam. Gyorsan hozták a tojást. Tíz darabot leütöttek egy csajkába, Matyi a szájához emelte és addig le sem tette, amíg az egészet el nem nyelte. Utána jött a második, harmadik, majd a negyedik csajka, tíz-tíz tojással. Mikor a negyven tojást lenyelte, megszólalt:

–Jöhet még tíz! – Azt is elnyelte.

Másnap megkérdeztem:

– Hogy aludtál az éjjel?

– Este egy kicsit melegem volt, de aztán úgy aludtam, mint a bunda...

Megállapítottuk, hogy ilyen nagyevő nincs még egy a században, de talán az egész ezredben sincs.

1945. április 25-én ismét északnak indultunk. Előző napon még géppuskafészkeket építettünk Galsted és Ragstrup között, de este már át kellett adnunk szálláshelyünket a németeknek. Én például a tejüzem tulajdonosa fiánál aludtam. Mindjárt meg is hívtak vacsorára, ami azt is jelentette, hogy bennünket, magyarokat szeretnek, de a németeket utálják. Reggel korán ébresztő, járőrgyakorlat Over Jerstalon keresztül. Végre új állomáshelyünkre, Arnitlundba érkeztünk, ott rendezkedtünk be. Egy

traktorvezetőnél szállásoltak el, helyes kis szobát, tiszta ágyat kaptam. Házigazdám, igen kedves ember, mindjárt meghívott vacsorára. Egy ismerőse is velünk vacsorázott, aki sok új hírt hozott a háborúról. A meghívás nem a vacsora miatt volt fontos, hanem azért, mert megtudtuk, hogy a dánok nem tekintenek ellenségnek bennünket. Nekünk el merték mondani a véleményüket is.

Egy fél nap alatt berendezkedtünk és már kezdtük is a munkát, amit egy német százados jelölt ki számunkra. Szakaszom egy istálló padlásán aludt. Nekik is jó helyet biztosítottak. Hazulról azt a hírt hallottuk, hogy az otthoni kormány halálra ítélte a Németországba kitelepült tiszteket, a tiszthelyetteseket pedig 10 évi börtönre. – Kissé elgondolkodtam. Ha tiszteknek számítunk, mi hadapródok, akkor agyonlőnek, ha nem, tíz évi börtönt kapunk. Szép kilátások! – Lehet, hogy csak rémhír? Vagy mégsem az? – Akármi, de nem volt valami biztató.

Napról-napra ássuk a páncélos árkot. Németekkel beszélgettem. Ők is úgy várják a békét, mint mi, ha nem jobban, a háborúból kiábrándultak. Legtöbbször egyedül vittem ki a századot munkára, vagy gyakorlatra.

Május 3-án pihenő napot kaptam és engedélyt, hogy bemenjek a közeli Haderslevbe. Először teherautóra ültünk Eckerttel a kantinossal, ez hat kilométer után letett bennünket, akkor kétkerekű, egylovas kocsira szálltunk, amely vágtában vitt és a város közepén tett le bennünket. A város békeidőben nagyon forgalmas lehet, de lezárták a kikötőt. A kikötő csendes, alig volt benne élet. A hajók mozdulatlanul lebegtek a vízen, csak itt-ott lehetet látni néhány embert, akik valami javítást végeztek.

Az utcák tiszták, a házak csinosak. Haderslev valóban szép, rendezett város. Az üzletekben mindent kapni. A németeknek nem adtak semmit, de mi mindent megvásárolhatunk. Érdekes az üzletek bejárata. A kirakat az utcára néz, mellette, két üzlet között egy kis előszobaféle helyezkedik el, innen jobbra is balra is egy-egy ajtó vezet az üzletbe. – Végre fogalmat kaptam a dán városokról is, nemcsak a falvakról és a farmokról. Délután dán teherautó szállított bennünket haza.

Fogságba kerülünk

Május első napjaiban nagy izgalommal hallgattuk a rádió híreit és egyéb rémhíreket. Mindenki arról beszélt, hogy rövidesen vége lesz a háborúnak. A dánok szerint csak napok kérdése, hogy a németek leteszik a fegyvert és mindenki, a magyar és a német katonák is mehetnek haza.

Május 5-én Arnitlundban nagy eseményre ébredtünk. A rádió bemondta, hogy az elszászi és a hollandiai német csapatok letették a fegyvert és reggel 8 órakor életbe lépett a fegyverszünet.

Mintha megbolondult volna mindenki. Mindenütt zeneszó, ének, kiabálás, ujjongás, minden házon a fehér keresztes piros nemzeti zászlót lobogtatta a szél. Örömmámorban úszott az egész ország. Megcsapott bennünket is a felszabadultság kitörő öröme, lelkesedése, amely ott vibrált a levegőben. De mi csak annak örültünk, hogy már sem a nyugati, sem a keleti fronton nem vetnek be bennünket. De azonnal felmerült a kérdés: mi lesz velünk? Hadifogság? Hol? Mikor? Meddig?

Izgalmas várakozás. Megkaptuk a német hadosztályparancsnokságtól a parancsot a fegyverletételre. Századparancsnokunk egész nap be volt rúgva. Nekem kellett intézkedni. A fegyvereket összegyűjtöttük és a szakaszom padlásán őriztettem. Horváth szolgálatvezetővel megbeszéltük, hogy a biztonság kedvéért meghagyunk tíz puskát, néhány pisztolyt és megfelelő mennyiségű lőszert. Ki tudja, nem lesz-e rá szükség.

Volt egy kis puskám, amelyet végighurcoltam fél Európán. Vagy 500 tölténnyel odaajándékoztam a házigazdámnak, aki nagyon megörült neki.

Újabb parancsot vártunk. A fegyvereket teherautóra rakják és elviszik. Mi maradunk. Az őrség fegyver nélkül áll.

Május 8-án újabb parancs érkezett. A 91. gyalogezred nem megy Németországba, hanem Dániában marad. A dánok veszik át a „védelmet", hogy a német katonák meg ne támadhassanak bennünket. Egyelőre internáltak vagyunk, csak a drótkerítés hiányzik. Este 8-tól reggel hatig senki sem hagyhatja el a szállását. A dánok azt ígérték, a legrövidebb időn belül, élelemmel ellátva, vonaton visznek haza bennünket, és garantálják, hogy otthon semmi bántódásunk nem lesz. – De jó is lenne!

Még ugyanezen a napon négy fiatal partizán érkezik hozzánk. Hozzám vezetik őket. Beszélgetni kezdünk.

– Mit akarnak?

– Ide küldtek bennünket!

– Miért?

– Hogy megvédjük a magyarokat a német katonák esetleges túlkapásaitól!

– Tehát hadifogság?

– Nem, minden marad úgy, ahogy eddig volt.

– Hát akkor mire jó ez az egész?

– Parancsot kaptunk és mi itt maradunk!

– Rendben van!

Végignézem a partizánokat. Civil ruha, sok fegyver. Pisztoly, puska, modern géppisztolyok vannak rájuk aggatva. Úgy látszik, komoly kiképzést kaphattak, ha minden fegyverhez értenek, ami náluk van.

Csak két nap múlva derült ki, hogy egyik fegyvert sem tudják kezelni. Irántam – úgy látszik – bizalmat éreztek, mert az egyik megkért, mutassam meg neki, hogy a legegyszerűbb forgópisztoly hogyan működik. Ők meg sem tudják tölteni. Elvittem őket egy kis emelkedőhöz, felállítottunk egy céltáblát. Megmutattam, hogyan kell tölteni, célozni és lőni. Rettentően boldogok voltak, amikor 5 méterről eltalálták valahol a céltáblát. Így azután igen jó viszony alakult ki köztünk. Egyébként sem szóltak bele semmibe, csak éppen ott voltak a századnál. El is kísértek bennünket a határig. Ezek után úgy gondoltuk, hogy védelmünkről mégis csak jobb, ha saját magunk gondoskodunk.

Pár nap múlva jött a parancs, indulás a dán–német határ felé, ahol Töndernél angol fogságba kerülünk. Tehát a dán ígérgetés és a gyors hazaszállítás kútba esett. Utunk Over Jerstalon, Rangstrupon keresztül Mellerupba vezetett, ahol néhány napot töltöttünk. – Itt összegyűjtöttük a század felesleges dán pénzét és elküldtük a Vöröskeresztnek. Érdekes, hogy a legénység milyen szívesen adakozott. Tudták, a fogolytáborban nem ér semmit a dán korona. Persze azért még maradt mindenkinél tartalék, mint ez később a határnál kiderült.

Mellerupban a dánok jóvoltából rádiót is hallgattunk. Meglepő volt számunkra hír: „Tegnap az angolok 15000 német hadifoglyot küldtek Franciaországba. Oroszország hasonlóan igényt tart német hadifoglyokra." Rólunk, magyarokról nem volt szó. Felmerült bennem a gondolat, hogy ha vonatra raknak bennünket, valahol Franciaországban, vagy esetleg Ukrajnában szállunk ki a vagonokból.

Az utolsó éjszakát dán földön egy Tyvse nevű kis faluban töltöttük, ahol egy tanya padlásán helyezték el az egész századot.

Május 15. nevezetes dátum volt számunkra. Elindultunk a határ felé. Először kijutottunk az észak–déli műútra, amely Tönderbe és tovább Hamburgba vezetett. Mellettünk német katonák menetoszlopa állt hatos sorokban, töméntelen, szinte megszámlálhatatlan ember. Sok-sok ácsorgás után végre besoroltunk az ezredünk végére. Most már gyorsabban haladtunk, mert Tönderbe beérkezett egy magyar alakulat és az angolok csak a magyarok után voltak hajlandóak átvenni a német hadifoglyokat. Ezzel is megakarták alázni a németeket.

Az út mellett elszórva rengeteg holmi hevert: sisakok, gázálarcok, ruhák, köpenyek, rengeteg kerékpár kerék nélkül, széttört puskák, elhajított pisztolyok, megrongált géppisztolyok, motorok felborított, kiégett autók, stb.

Tönder előtt ismét megálltunk. Az út szélén velünk szemben ballagott egy idős néni, egyszerű szegényes ruhában. A század elején menetelt Tóth István szakaszvezető, a század szolgálatvezetője. Meglátta a nénit, elkérte tőle az üres táskáját. A néni nem akarta odaadni, mert nem értette, hogy mit mond és mit akar a szakaszvezető. Azt azonban látta, hogy nem akar rosszat. – Azután csodálkozva nézte hogy mit művel ez a magyar katona. A szakaszvezető pedig elterjesztette a rémhírt, hogy akinél dán pénzt találnak, azt négy évre elviszik Amerikába. Tehát a dán koronát mindenki rakja ebbe a szatyorba, mert különben soha nem kerül haza.

Az első szakasznál kezdte. Mindenki rakta a maradék koronáját a szatyorba. Egymás után hullottak az egykoronások, a kétkoronások, a tízesek, a százasok. A harmadik szakasz mellett álltam, már félig volt a szatyor pénzzel, de mindenki csak rakta bele a maradék koronákat. Én is dobtam bele egy százast. Aztán a negyedik szakasz is adakozott. A táska jól megtelt pénzzel.

Az asszony csak nézte, nézte, mit csinálnak azzal az ócska szatyorral. Közben jött a parancs: Indulás! – A szakaszvezető oda vitte a szatyrot a nénihez, kezébe nyomta.

– Tessék, ez a magáé! – mondta magyarul.

Az asszony kinyitotta a táskát. Nézte, majd bennünket nézett. Nem akart hinni a szemének. Tényleg az övé ez a sok pénz? – Nem tudta elhinni.

Közben elvonult mellette a század. mindenki mosolygott rá, integetett neki. Még mindig csak nézett. Aztán mindent megértett. Az út szélén állt, integetett. Már jó távol voltunk, de még mindig ott állt, fogta a szatyrot és zsebkendőjével integetett utánunk. Vajon mit gondolt rólunk, magyarokról?

Mi pedig beérkeztünk Tönderbe. A főtéren egy dobogón egy hosszú angol tizedes. Aki elmegy előtte, az fogságba kerül, aki innen van, még szabad. Német katonák intézkednek, minden fegyvert le kell adni. Mi is ledobjuk a pár puskát, amit biztonság kedvéért megtartottunk. Én is kicsatolom a derékszíjat, hogy ledobjam a pisztolyomat. Meglátja az angol, felemeli a kezét.

– Officier, non! – mondja. Visszacsatolom a derékszíjat és még egy hétig hordom a pisztolyt. – Érdekes fogság ez, még revolvere is lehet a hadifogolynak.. (Később természetesen le kellett adni a fegyvert.)

Tönder után átléptük a német határt és most már német földön meneteltünk a fogság felé. Még a határon túl is tömérdek összetört puska hevert az út mellett. Néhol gyerekek futkároztak sisakkal a fejükön, máshol puskával, vagy széttört fegyverekkel játszottak háborúsdit.

Mellettünk az úton német teherautók szállították dübörögve a fogolytáborok felé a „kamerádokat". – Néha egy-egy angol autó robogott el mellettünk, benne rendszerint négy „tomi" ült. Arcukon hideg fölény, hisz most itt ők az élet-halál urai.

Hof Hauberg, a drót nélküli fogolytábor

Észre sem vettük, hogy Tönderbe fogságba kerültünk, mert megállás nélkül meneteltünk a német határ felé, azután tovább Niebüllbe. A határon vöröskeresztes nővérek teát adtak a hadifoglyoknak. Niebüllben egy nap pihenőt tartottunk. Itt hallottuk, hogy a rádió bemondta: „A magyar csapatok megindultak Dániából hazafelé. Odahaza tárt karokkal várják őket és szerelvényeket indítanak értük. Hamburg körül rakodnak és onnan már vonaton mehetnek hazáig." – Ez a hír olyan szép és olyan jó, hogy nem tudtunk hinni benne.

A következő nap ismét menet. Egy tanyacsoportban padláson aludtunk, olyan közel a tengerhez, hogy este a tenger sós vízében mostam meg a lábamat. Másnap láttuk, hogy egészen a tengerparton vagyunk. Még az apályt is megfigyelhettük, mert a tenger vize körülbelül egy kilométert húzódott vissza a parttól. Délután ismét menet és Husum előtt két kilométerre egy réten aludtunk. Nem volt valami kellemes, de ez hozzátartozik a hadifogolyélethez.

Másnap ismét egész nap meneteltünk. Angol katonák robogtak el mellettünk autón, motorkerékpáron. Néha fel is vették a hozzánk beosztott leventék egy részét. A hamburgi műúton 500 m-ként állt egy-egy őrs. Mindenkit igazoltattak. A Tönder–Hamburg észak-déli műúttól nyugatra elterülő vidék egyetlen hatalmas fogolytábor. Minden tanyán német és magyar hadifoglyokat helyeztek el, ott várták további sorsukat.

Ötvenegy kilométer út után fáradtan, elcsigázva, pecsenye vörösre leégve, sajgó lábakkal érkeztünk Hof Haubergbe. Ez egy nagybirtok központjában épült kastély. Mellette hatalmas istállók álltak. Ezeket ürítették ki úgy, hogy a 91/I. zászlóalj 1. és 2. századát itt helyezték el. A tisztek és a hadapródok az istálló poros padlására kerültek, a legénység pedig az istállóban leszórt szalmán aludt. A 2. századnak a pajtában jutott hely. A mi helyünk sem volt sokkal jobb, csak annyival, hogy nem volt annyira zsúfolt.

Itt volt a tanyán a zászlóaljparancsnokság is. – Másnap hullafáradtan aludtunk. A következő napon futballozással ütötte agyon az időt a legénység, de rövidesen ezt is betiltották, mert letaposták a kastély melletti rét füvét. Időmilliomosok voltunk. Egész nap römiztünk, persze nem pénzben, de mit is ért ott a pénz! Naplómba a következő sorok kerültek: „Még alig három napja vagyunk a fogolytáborban, amely be sincs kerítve, és színét sem látjuk az angol katonáknak, mégis, az elfoglaltság hiánya súlyos teherként nehezedik ránk. Mi lehet az igazi fogolytáborban, a szöges drótkerítés mögött, ha itt ilyen kilátástalan, vigasztalan a helyzet? – Aztán a honvágy marcangolja az embert, ami kívülről nem látszik, annál fájdalmasabb belülről."

Most az a hír járja, hogy két hétig kell itt maradnunk, utána megyünk haza. – Mondanom sem kell, hogy a két hétből három és fél hónap lett, és akkor sem haza mentünk, hanem a szögesdrót mögé kerültünk.

A zsúfoltság következtében rettentően elszaporodtak a tetvek. Hiába próbáltuk irtani őket, mindig több lett belőlük. Volt olyan katonám, a Takács Jóska, akinek a zubbonya gallérjának a hajtókája alatt annyi volt a tetű, hogy fehérlett a keki szövet tőlük. Már nem is törődött vele senki, mert ha egész nap ezeket a „kedves jószágokat" szedegette valaki, akkor sem tudta őket kiirtani.

Végre jöttek a német szanitécek és az egész tábort, minden szalmát, fekhelyet, ruhát és minden embert befújtak „tetűporral" – ahogy ott nevezték – azaz DDT-vel.

Az első napon az egész tábor káromkodott, mert úgy megzavarodtak a tetvek, hogy állandóan mozogtak.

– Nem ér semmit ez a tetűpor. Még több lett tőle a tetű! – mondták igen sokan.

Csak két nap után vettük észre, hogy úgy eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. Így egy kicsit megnyugodtunk. Két hét múlva, amikor megismételték az irtást, már örömmel fogadtuk a német egészségügyieket. Utána úgy eltűntek ezek a rusnya férgek, hogy többé eggyel sem találkoztunk.

Kiderült, hogy nem vagyunk ugyan drót mögött, de a körletet nem lehet elhagyni. Csak zárt alakulat közlekedhetett az utakon. Ezért rendszerint ebéd után sorakoztattam azokat a katonákat a

századunkból, akik fürödni akartak a tengerben. Kimentünk a tengerpartra, megfürödtünk, azután vissza Hof Haubergbe.

Az első alkalommal éppen dagálykor értünk a tengerparton emelt töltésre. Csodálatos látvány tárult alföldi katonáink elé. Ameddig a szem ellát mindenütt víz, víz. Szinte kidomborodik a szürke víztömeg a távolban. Északra egy folyó, az Eider torkolata látszik. Bóják jelzik a hajók útját, amelyek lassan, csendesen úsznak felfelé. Északra egy félsziget látszik.

A víz nem mély, mindössze egy méter lehetett. Nyugodtan fürödhetett az is, aki nem tudott úszni. Szépen megfürdött mindenki, csak a Takács Jóska nem. Nem is csodáltam, mert az egész teste fel volt vakarva a tetvek miatt. A társai összebeszéltek: valahogy meg kellene fürösztení. A végén „véletlenül" belelökték a vízbe. Iszonyú ordítás – a sós víz rettentően csípi a kivakart bőrt. Kiugrott a vízből, bizony nagy verekedés kerekedett volna, de a tettesek a vízbe menekültek, ahova már nem volt kedve utánuk menni. De valahogy ez a vízbelökés használt Jóskának, mert a búskomorság, amely addig hatalmába kerítette, megszűnt. Legközelebb már maga ment be a vízbe és a sok karcolás eltűnt a testéről.

A következő alkalommal apálykor érkeztünk a partra. Csodálkozva néztünk körül a töltésen: eltűnt a tenger! A lapos partról apálykor a víz két-három kilométer távolságra is visszahúzódik a partról. Csak az Eider torkolatánál van víz. Ahol mi fürödni szoktunk csak a tengerfenék mélyedéseiben maradt némi víz. Ezekben a pocsolyákban tengeri állatokat, medúzákat, kagylókat, apró tengeri halakat, tengeri sünöket, tengeri csillagokat nézegettünk. Katonáim mindjárt el is nevezték a medúzákat „takonyállatanak", mert gyakran találtunk a tengerfenék homokján egy-egy alaktalan, kocsonyás valamit. Ha vízbe tettük, azonnal kiderült, hogy medúza.

A parttól távolabb derékig érő gumicsizmában láttunk egy halászt. Nézik a katonák, mit is csinál. Valaki elkiáltja:

– Nézzétek azt a pofát, vasvillával szurkálja a vizet! – Kitört a nevetés. Aztán kiderült, hogy nem is nevetni való, amit csinál. Szigonnyal szurkálta a vizet, mert a nagyobb és mélyebb pocsolyákba visszahúzódnak a lepényhalak és szigonnyal ki lehet halászni őket. Láttuk is, amint egy elég nagy halakat rakott a kosarába. Tehát nemcsak a vizet szurkálta.

Mi is végigjártuk a víz nélküli tengert, nézegettük az állatokat, közben megérkezett a dagály és fürödhettünk.

Az angolok utasítására a németek láttak el bennünket is élelemmel. Ez bizony nagyon kevés volt. Ezt a kevés kenyeret és valami húst kiegészítették savanyúkáposztával. Ebből volt elég. Mikor ez elfogyott, fejeskáposztát kaptunk. Sajnos, a belőle készült főzelék – még só sem volt benne – nem volt valami jó. Gyakran arra vetemedtünk, hogy nyers fejeskáposztát ettünk, mint a nyulak. Szükség is volt erre, mert a heti kenyéradagot bárki egyszerre megehette, nem lakott jól tőle.

Közben a zászlóaljparancsnokságot és a 2. századot elvitték valahová. Csak a mi századunk, az első maradt Hof Haubergben. Munkát ajánlottak katonáinknak: a gazdaságnak nagy tulipántáblája volt, oda kellettek munkások. Századunkból 60 ember dolgozott a földeken. A hadapródok voltak a munkavezetők, felváltva. A munkaidő nyolc óra: 7–11-ig és délután 2–6 óráig tartott, a tulipánföldeket kellett gyomlálni. A körülbelül 30 holdas tulipánmező mellett kisebb területen gladióluszt és jácintot is termeltek, a gazdaság a hagymákat értékesítette. Csodálatosan szép lehetett, amikor a tulipán virágzott. Kár, hogy nem láttam, mert mikor ide érkeztünk, a tulipán virágjait levágták, Így jobban nőnek a hagymák. A nagy tulipánhagymákat csomagolják, értékesítik, a kicsiket pedig a következő évben újra elültetik. Biztos, hogy a tulipánhagyma termelése jó jövedelmet hoz. Mi végeztük ebben az évben a gyomlálást. Ezért a munkáért kaptunk valami babot meg borsót, amelyet a század konyháján főztek meg és osztottak el.

Mivel mi ügyeltünk a munkára, a századparancsnokot és a szakaszparancsnokokat meghívták a kastélyba, ahol két kis manzárdszobában aludtunk az istállópadlás helyett.

Nagyon örültünk, hogy kényelmes ágyban aludhatunk és mosakodási lehetőségünk is volt, bár ez utóbbi a tengeri fürdés után már nem jelentett olyan sokat.

Arra figyeltünk fel, hogy Ungcsertészi Tibor, az egyik hadapród délelőttönként eltűnik és valahol a kastéllyal szemben lévő répaföldön üldögél. Valahonnan papírt és vízfestéket szerzett, megfestette Hof Hauberget. Nem is tudtam, hogy ilyen tehetséges. Annyit tudtunk róla, hogy ungvári, építészmérnök-hallgató volt a műegyetemen. Járt a keleti fronton, ahol meg is sebesült. Miután felgyógyult,került hozzánk.

A kép valóban kitűnően sikerült. Tibor a képet, miután jól megbámultuk, a kastély úrnőjének ajándékozta. Ezen a címen meghívtak egy kávéra bennünket, ami nem szokás náluk. Legalábbis bennünket nem hívtak meg máskor: ők a felső tízezerhez tartoztak, mi a plebszhez. A szépen bekeretezett kép pedig a szalon legelőkelőbb részére került. Úgy láttam, hogy ezeknek a nagybirtokosoknak pénze volt, de a művészetet nem tudták értékelni, mert alig láttam a hatalmas

épületben néhány képet. Tibor képe azonban nagyon tetszett nekik, ezért került a szalonban a legjobb helyre.

Egyik napon látogatókat kaptunk. A szomszéd tanyáról jött át néhány utász. Ők egy kis tanyát kaptak, ahol nem lakott senki. Vagy harmincan lehettek, egy szakaszvezető parancsnoksága alatt. Kissé fegyelmezetlenek voltak, nem is lehetett a mi századunkkal összehasonlítani őket. Egyszer-kétszer meglátogattak bennünket, de mikor látták, hogy nálunk rend és fegyelem van, nem jöttek többé. Nem is bántuk.

Sok érdekes dolgot meséltek el. Nagyon éhesek voltak, ezért egyszer a közelből, az egyik farmról elloptak egy lovat. Levágták, egész éjjel sütötték, főztek, elfogyasztották az összes húst. Torkig ették magukat, a maradék csontokat pedig úgy eltüntették, hogy semmit sem találtak meg. A tábori csendőrség kereste a tetteseket, de semmi nyomot nem talált. Ez után a környéken jobban ügyeltek a jószágokra.

Kérdezték tőlünk, szeretjük-e a békacombot. Nálunk ilyesmit senki nem evett. Ők vadásztak a békákra. Rájöttek, hogy a tengerpart töltésén sok nagy békát lehet találni. A háború alatt a németek a töltésekbe géppuskafészkeket építettek, a szegény békák beleestek a betonból készült kerek lyukakba és nem tudtak kimászni. A hadifoglyok kiszedték és meg sütötték őket. Azt mondták, nem is rossz. A nehézséget az okozta, hogy le kellett mászni a géppuskafészekbe és kiszedni a békákat, de segítettek ezen is. Hosszú nyelű békaszigonyt készítettek, azzal szurkálták ki a nyomorultakat.

Júliusban az egyik napon négy honvéd megszökött tőlünk. Nem messze jutottak, másnap délelőtt már vissza is hozták őket, pedig minden felesleges ruhájukat és a pokrócokat is eladták. Úgy látszik, a tábori csendőrség és az angolok éberen figyelnek mindenre. Nem próbáltam a szökést, de ennyire nevetséges nem lennék, hogy egy nap után már vissza is hozzanak.

Július 19-én ezt írtam naplómba: „A magyar átok, a pártoskodás kezdi felütni fejét a magyar hadifogolytáborban. Jellemző a mai eset. Tegnap este kaptuk a parancsot, hogy ma kilenc órára menjünk a 4. század körletébe. Kóbor alezredes úr fog beszélni a honvédekhez. Előzmény: tegnap délután egy egész zászlóalj megjelent Schülp-ben és a legfegyelmezetlenebb módon Horváth ezredes táborparancsnokot lemondásra kényszerítette. Most sem tudom, ki a táborparancsnok, ő-e vagy más. – Ma reggel kilenc órára a 4. századnál voltunk. Felsorakozik az egész zászlóalj díszoszlopban. Szemben velünk a 82-es egyik zászlóalja áll. Megérkezik Kóbor alezredes. Vigyázz! – Jelentésbeadás. – Megkezdi a beszédet, de látszik rajta, hogy ingerült, folyton grimaszokat vág. Halálos csendben hullanak a szavak. Megpróbálom visszaadni, amit mondott: »Már több ízben szóltam az ezredhez, de most utoljára teszem. Most csak a józan magyar bakához beszélek, nem a néhány gazember csirkefogótól felizgatott és eszétvesztett magyarokhoz. Mert ha nem hiszitek, hogy haza akarok menni, marhák vagytok!« – Erre kitört – hála Istennek, nem rosszabb – a röhögés. – Kóbor dühében abbahagyta a beszédet. – Századokat elvezetni! – Századparancsnokok hozzám! – Két perc múlva kocsijának porát sodorta felénk a szél.

Lassan a feje tetejére áll minden, felbomlik a rend. Senki nem bízik a vezető tisztekben. Mi marakodunk egymás között. Potsdamban folyik a konferencia és díszebédek, díszvacsorák érik egymást, a gazdaságban csépelik a repcét és mi esszük a foglyok kevés, keserű kenyerét és mindennapi káposztáját."

Július végén kaptuk a parancsot, hogy akiket Kárpátaljáról hívtak be, jelentkezzenek, más táborba kerülnek és hamarabb szállítják őket haza. Két hadapród jelentkezett, Ungcsertészi Tibor és Maur Jóska. Tibor ungvári volt, tehát neki jelentkezni-e kellett. Jóska Békéscsabáról vonult be, de tudott szlovákul és úgy gondolta, a Kárpátalján keresztül talán hamarabb hazajuthat. Kívántam, hogy sikerüljön neki. Levelet írtam a feleségemnek, ők pedig megígérték, hogy eljuttatják hozzá. Szomorúan búcsúztam tőlük, mert egyedül maradtam a hadapródok közül a századnál.

Augusztus elején elhagytuk Hof Hauberget, mert szükség volt az istállókra. Nem mentünk messze, csak kétszáz méterrel nyugatra a tengerpart felé, egy Wesselburener Koog nevű kis faluba, ahol három tanyán helyzeték el a századunkat, természetesen istállókban és padlásokon. A költözködés nagy zűrzavarokkal járt, mert több egymásnak ellentmondó parancsot kaptunk. Egyedül kínlódtam a munkával, mert a századparancsnok beteg volt. Végre, sok futkosás után, sikerült mindent elintézni. A hadnagy úrral a polgármesternél kaptunk egy ócska szobát a padláson. Csupasz, koszos, poros falak, két rozzant, öreg ágy, agyonhasznált takaró az egész berendezés, amihez még milliónyi légy és szúnyog tartozott. A házigazdánk különben nagyon rendes ember volt, főként azért, mert szépen, érthetően beszélt németül.

Eseménytelenül múlt az idő, s bár ólomlábakon járt, mégis hamarosan augusztus lett. Az időjárás, mint nálunk október közepén: fúj a szél, zuhog az eső, hűvös a levegő, pedig még nyár van, hisz a búzát és a zabot most aratják.

A hírek egymást kergetik, szinte versenyeznek egymással. A valóságban minden marad a régiben, mi meg maradunk fogságban. A legújabb rémhírből terjedt el: „Negyven napra megszüntették a német hadifoglyok leszerelését és elbocsátását, mert minden szállítóeszközt az idegen nációk hazaszállítására használnak fel."

Mióta új helyünket elfoglaltuk Wesselburener Koogban, szinte eseménytelenül múltak a napok, de mintha hosszabbak lettek volna, mint Hof Haubergben. Szerencsére a házigazdánk rádióját hallgathattuk, így a világ folyásáról volt valami halvány sejtelmünk. Magyarországról olyan kevés hír jött, mintha ott nem is lenne élet. Levelet nem lehetett írni, postát, illetve vöröskeresztes lapot nem kaptunk.

Az újságban olvastam, hogy a hamburgi tanítóknak hat hetes tanfolyamon kell részt venniük. Szívesebben lennék én is ilyen tanfolyamon hallgató, mint itt ilyen naplopó, mert haszontalanul, naplopással töltjük az időt, mikor mások az ország újjáépítésén dolgoznak.

Bármilyen unalmasan múltak a napok, a rádió elhozta mihozzánk is a híreket. – „Augusztus 15-én Japán kapitulált. London győzelmi mámorban úszik, ujjongó tömegek járják az utcákat. Mi elszorult szívvel hallgatjuk a rádió győzelmi indulóit, nekünk az vereségről beszél, nekünk a hadifogolyélet kínjait jelenti. Eddig nem tudtam, hogy mi a honvágy, most már igen.... Sóvárogva nézem az égen gomolygó, viharkorbácsolta, fekete felhőket, szeretnék tovaszállni velük, de csak maradunk, csak várunk..." – Ezek a gondolatok kerültek naplómba az utolsó háborús hírek hatására.

Augusztus 24-én megkezdődtek a magyar csapatok leszerelésének első munkái, a kartotékolások. Az egész zászlóaljunk Strübbelbe ment, ahol egy régi iskolában írnokok hada írta a magyar hadifoglyok adatait. Még a betegeket is elvittük kocsival az összeírás helyére. Állítólag a kartotékolás befejezése és a csoportok összeállítása után megkezdődik a magyarok szállítása. Idegtépő várakozás. Várjuk a további parancsot.

Kaptunk egy új hadapródot, Huszár Józsefet és tíz honvédot. Laci is visszajött a tábori csendőrségtől, így most már megint hárman vagyunk szakaszparancsnokok.

Megkaptuk a parancsot, hogy szeptember másodikán indulunk Lundenből Bocholtba. A parancs mindenkiben azt a reményt keltette, hogy a vonatról hazáig ki sem szállunk. – Erre a hírre megindultak a lopások. Még a század raktárába is betörtek. Néhány száz cigarettát vittek el.

Utolsó este elbúcsúztunk Hof Hauberg úrnőjétől, aki teával és sonkás zsemlyével kínált bennünket, de valahogy nem volt étvágyunk. Este összetorlódott a munka, megjött a zsold és a kartotékok, gyorsan kiosztottunk mindent. Tíz órakor takarodó.

Másodikán két órakor ébresztő. Két házigazdánk egy-egy traktorvontatta utánfutóval szállított bennünket Lundenbe, amely 15 km-re van Wesselburener Koogtól. Hét órakor pontosan a helyén állt a század. Várakozás következett, mint mindig.

Végre tíz órakor kijött néhány angol: Oszlop egyesével mentünk el az angolok előtt, leadtuk egyik kartotékot, negyvenesével beszálltunk a vagonokba. Ekkor elénk sorakozott a zászlóaljtörzs és minden beosztás felborult. A végén a lovaknak és kocsiknak még egy vagon adtak az angolok.

Nagy nehezen elindultunk. Jó a hangulat, katonáim integetnek, mintha hazafelé mennénk. A tengerparti lapályon robog a vonat Hamburg felé. Burg után hatalmas töltésen húz bennünket felfelé a gőzös. Hosszú, talán másfél kilométeres hídon áll meg a szerelvény a Kieli-csatorna (Vilmos császár-csatorna) felett. Angolok igazoltatják a vonat vezetőit. Nemsokára Hamburgba érkezünk. A gyilkos bombázások lerombolták a város nagy részét, de most már megindult az élet a „holtak városában". Hihetetlenül sok az ember az utcákon. Angol katonák, német civilek, lányok, asszonyok jönnek mennek – látszólag gondtalanul – a korzón. Mi irigykedve néztük őket a marhavagonokból. A vonat megállás nélkül ment tovább. Mikor Hamburgtól nyugati irányt vett vonatunk, a jókedv elpárolgott. Már mindenki tudta, hogy nem haza fogunk menni.

Reggel megérkeztünk Bocholtba a holland határ közelébe. Az állomásról visszatolták a szerelvényt a lágerbe. Angol őrség mindenütt. Mi pedig valóban drót mögé kerültünk.

Először a szögesdrót mögött (Bocholt)

1945. szeptember 3-án kerültünk a bocholti hadifogolytáborba, a drót mögé.

Az elhelyezkedés nem ment simán, de rövidesen minden megoldódott. A hadapródokkal volt egy kis probléma, mert a lágerben külön tiszti és legénységi tábor volt. A tisztek és a hadapródok együtt laktak, néha a legénység szállásán, néha külön. A most felmerülő problémát parancs oldotta meg: a hadapródok a legénységhez tartoznak, ott is fognak lakni. Engem nem lepett meg a döntés, mert logikus volt. Sokan tiltakoztak, mert már régen zászlósnak kellett volna előléptetni bennünket, de hát ezekben az időkben ki törődött ilyen bagatell dolgokkal!

Így kerültem a legénységi barakkba. Mondtam a legényemnek, hogy valamelyik sarokban egyik emeletes ágy felső szintjén helyezze el a holmimat, ő meg az alsó ágyat foglalja el. Így is történt. Hogy őszinte legyek, jól is éreztem magamat, mert mindenkit ismertem és sok olyasmit tudtam meg magamról, ami nekem is tanulságul szolgált.

A tábort magas drótkerítés vette körül, amelyet erős villanykörtékkel világítottak meg a németek akkor, amikor még orosz fogolytábor volt. Középen egy sor barakk helyezkedett el, központi fűtéssel, nagy mosdókkal, angol WC–kel, 80 fős legénységi szobákkal. Egyik oldalon egy sor fabarakk húzódott,ott laktam én is egy 28 ágyas szoba egyik sarkában, az emeletes ágy felső szintjén. Alacsony, tiszta szoba, emeletes kincstári faágyakkal, középen tartóoszlop és kályhanyílás, kályha nélkül. Az ablakok egyik oldalon a sportpályára néztek, de mögötte ott volt a kiábrándító, magas drótkerítés. Elég rendes hely a barakk, csak sok a poloska. A középső nagy barakksor másik oldalán ismét barakkok, ott a tiszti tábor, de volt ott kápolna is, ahol vasárnaponként misét hallgathattunk.

Rövidesen kialakult a tábori élet: reggel hat órakor ébresztő, fél hétkor reggeli, háromnegyed nyolckor indulás a munkába, tizenkettőkor bevonulás, ebéd, délután kettőtől ötig ismét munka, utána vacsora , este nyolckor ellenőrzés és takarodó.

Én is jelentkeztem munkára. Először 50 emberrel a szemetet takarítottuk el a táborból. A táboron kívül mély gödröket ástunk és a szemetet elföldeltük. Azután jött a benzintöltő állomáson a munka. A tábor mellett egy erdőben ért véget az a benzinvezeték, amely a Németországban állomásozó angol hadsereget látta el benzinnel. A táboron kívül osztották el az embereket, én is hol a töltőrészlegnél, hol a rakodó brigádnál, hol a pályaudvaron voltam. Legtöbbször a benzintöltőnél dolgoztunk, sátrak alatt. Naplómba a következőket írtam:„ Itt egy erdő vesz körül bennünket. Így nem lehet messze látni, de mindenki a benzint csapolja, a kannákat tölti, mossa, távolabb hegeszti, hordja a gépkocsikra, rakja csomóba, vagy vasúti kocsiba. Nem törődik senki a benzinnel. Ha folyik a kanna, hát hadd folyjon, be vele a halom közepébe, ott nem látszik. Jó néhány lesz majd üres, ha újra szétszedik a kannarakást. Egy nagyon mozgékony angol irányítja a munkát. Jó pofa. Csinálja az üzletet, csak vinni kell neki a márkás órát, az arany holmit, akkor nincs kanna, nincs munka és az illető kap is valamit, cigarettát, kétszersültet, kenyeret és ami akad az angolok kantinjában. Hogy az adott és kapott áru értéke nem azonos, az nem számít."

Szeptember 16–án este szokatlanul későn jöttem haza, mert Zombori hadnagynál sokáig beszélgettünk. Persze a szobám népe még élénken beszélgetett, de lassan ők is aludni tértek. Én is gyorsan lefeküdtem. Amint fekszem, hirtelen az esti imádság szavai tódulnak ajkamra, amit rendesen el szoktam felejteni. Majd utána felsóhajtok, hej csak már mennénk haza, és senkinek ne legyen otthon semmi baja! Csak Irénkét találjam meg minden baj nélkül! – Hirtelen hangos beszéd üti meg fülemet. Hallom, hogy Szabados szakaszvezető beszél. Kiabálok neki, hogy jöjjön be hozzánk. A szakaszvezető jön, szinte magán kívül mondja a híreket: „Az angolok és az oroszok jóvoltából megkezdték a magyar hadifoglyok hazaszállítását. Naponta több ezer ember tér haza. Leszerelő állomásokat létesítettek Pécs, Zalaegerszeg, Kaposvár,Győr és Komárom városokban, átlépő állomást Sopronban és Hegyeshalmon. Mindenki a leszerelő állomáson írást kap, otthon jelentkeznie kell. A polgári hatóságnak kötelessége mindenkit visszajuttatni állásába, ha ez nem lehetséges, megfelelő állásba kell helyezni. Ezt a pesti rádió mondta be." – Mint a megbolygatott méhkas, zúgott fel a szoba, örömteli felkiáltások hallatszottak mindenfelől. Alig tudtunk elaludni. Nem is sejtettük, hogy milyen messze van még a szabadulás.

Szeptember 23-án egy szerelvény magyar hadifogoly érkezett a táborba, így már vagy hatezren lettünk. Ezek a hadifoglyok is haza készültek. Csak látni kellett azt a rémült, megrökönyödött képet, amit az érkezők vágtak a nagy drótkerítés láttára. Eddig biztosra vették, hogy hazamennek, és most itt a nagy meglepetés, a borzalmas csalódás. Valahol bőrgyárban dolgoztak, mert rengeteg mindent, elsősorban kidolgozott bőrt hoztak magukkal. Alig bírták a sok holmit cipelni. A szerelvény mellett

halomban áll a sok csomag, ruhásszekrény, láda, koffer, asztal szék, gyúródeszka és még ki tudja, mi minden hever ott egymás hegyén-hátán.

Ennek hatására a múltkori hazautazási lázat a teljes pesszimizmus váltotta fel. Elkeseredés, sötét borúlátás, szomorú őszi hangulat, hulló falevelek, reménytelenség borult az egész táborra.

Egy nappal később egy szerelvény német hadifogoly érkezett a táborba. Külön szállásolták el őket, drótkerítést húztak a németek köré és külön fegyveres őrség vigyázott rájuk. Az ő barakkjaikban sem ágy, sem szalma nem volt. Hamarosan megindult a kereskedés, bár az angolok tiltották és a drótkerítés mellett állandóan fegyveres őrök jártak fel-alá. A magyar bakát ez nem tartotta vissza, hogy az angoloktól vásárolt cigarettát dupla áron eladja a németeknek. Hátat fordít az angol, a dróthoz ugrik a magyar baka, benyújtja a cigarettát, átveszi a pénzt. Mire az angol megfordul, már el is tűnik, mint a kámfor. Néha persze csak az üres doboz került a némethez, máskor meg a pénz maradt a drót mögött. Hát ilyen volt itt a kereskedés. Pár nap múlva a németeket elvitte egy szerelvény, mi maradtunk tovább.

Szeptember 30-án – csodálatos! – kimenőt kaptunk. 200 hadifogoly mehetett ki a városba. Ezentúl minden nap ennyien nézhettük meg Bocholtot. Én is kaptam kimenőt, megnéztem a várost.

Egyenes, aszfaltozott út, majd utca vezetett a városba. Néhol egy-egy ház hiányzik a sorból, mert lebombázták. Magas, karcsú torony emelkedik a város fölé. Szépen berendezett evangélikus templomba lépek. Szól az orgona, éppen esküvő van. A templom teljesen ép. Tovább is rendes az utca. Azután a belváros következik. Ez aztán igazi romhalmaz. Alig áll egy-két fal. Ház egyetlen egy sem maradt. Rom és rom mindenütt, itt-ott kiégett üszkös falak merednek az ég felé. Síri csend mindenütt, csak a véletlenül idetévedt emberek cipője kopog a kövezeten. Önkéntelenül lehalkul, majd elnémul a beszéd. Némán járunk a belváros üszkös romjai között. Egy gótikus templom romjai emelkednek a kihalt környezet fölé. Tornyát ledöntötte, mennyezetét leszaggatta a bomba-eső. Berendezése elégett. A templom hatalmas harangjai megolvadva, összetörve hevernek a templom padozatán. Itt-ott egy-egy csodálatosan épségben maradt szobor, néhol egy-két darab a díszítmény gótikus faragványaiból.

Még két másik hatalmas templom fekszik romokban. A gyárak porrázúzva, gépek roncsai, falak törmeléke az utcák mentén. Csak néhol emelkedik egy-egy kémény, amelyet a szőnyegbombázás véletlenül meghagyott. – A város pereme többé – kevésbé éppen maradt, ott meg a jó házak egy részét angolok foglalták el. – Mikor lesz itt olyan élet, amilyen volt? Talán soha!

A benzintöltő állomáson pedig ment a munka, de megindult a kereskedés is. A kinn dolgozók a táborból takarókat, pokrócokat vittek ki, amit kenyérért, más élelmiszererért, cigarettáért, vagy pénzért eladtak. A „szerzeményt" este a tábori feketepiacon értékesítették, megfelelő haszonnal. Az „áru" kivitele és behozatala roppant egyszerű volt. A munkacsapat kiment a kapun, nem vitt magával semmit. Aki csencselni akart, elment a kerítés mellé, ahol belül már várta a társa, aki kiadta a „szajrét". Odakint már senki nem ellenőrzött senkit.

Jellemző eset volt a következő. Elromlott a táborban a vízvezeték. Percek alatt beindult a kereskedelem. Gyorsan kettéfűrészeltek egy vizes kannát. Beleraktak két takarót, vitték ki a kannát a pokróccal együtt a táboron kívüli vízcsaphoz. Ott már várta valaki kenyérrel; a takarót kenyérre cserélték. A takaró ment a város felé, a kenyér a táborba. Így tartott egy fél napig, amíg a vízvezetéket rendbe nem hozták. Annyi kenyeret sikerült becsempészni, hogy este a kenyér ára a felére esett vissza a feketepiacon.

A takarók azért voltak értékesek, mert a német nők felöltőket, télikabátokat varrtak a szebb gyapjútakarókból.

A kereskedés mindennel foglalkozott. A németeknél akkor még nem lehetett szappant kapni. Mi a lágerben havonta kaptunk egy-egy szappant. Másnap már a városban árulták. A kereslet igen nagy volt, ezért megkezdték a szappan hamisítását úgy, hogy fából kivágtak egy megfelelő darabot, arra vastag szappanréteget kentek és úgy adták el. A turpisságra hamar rájöttek a német háziasszonyok: Tűt szúrtak a szappanba, így egyből kiderült a csalás. A következő alkalommal répából vágták ki a megfelelő darabot, arra kentek vékony szappanréteget, de ezt is hamar felfedezték és utána már csak rendes szappannal üzleteltek.

Hiánycikk volt a cigaretta, mert a hadifoglyok cigarettát nem kaptak. Az angoloktól vásárolt cigaretta nagyon drága volt, ezért megindult a cigarettagyártás. A legkülönbözőbb növények, gyomok leveléből készült a szívnivaló. Ezeknek a levelét megszárították, felvágták, cigarettahüvelybe – nem tudom, honnan szerezték – töltötték. Állítólag a lóhere virágja, nikotinnal leöntve, egészen tűrhető cigarettát adott. Mások zöld dohánylevelet loptak a mezőn, megszárították, felvágták, s egészen jó cigarettát gyártottak belőle.

A feketepiacról még annyit, hogy mindent lehetett venni a friss kenyértől a kikészített bőrig, a cigarettától az elegáns új félcipőig, a civil sapkától a karóráig, az aranygyűrűtől a pisztolyig, ha valakinek pénze és cigarettája volt.

Október 20-án nagy szerencsétlenség történt. A vasúton dolgozó munkásokat tehergépkocsival hozták vissza a táborba. A vasúti síneknél az angol gépkocsivezető nem figyelt eléggé és egy mozdony elkapta a teherautót. Öten meghaltak, sokan megsebesültek. Ezeket is hiába várják otthon. A bocholti temető fenyői alatt alusszák örök álmukat.

A rémhírek bizakodást, reményeket keltettek mindenkiben, aztán jött a kiábrándulás, és nemtörődömség, fásult közömbösség, letargia vett erőt az egész táboron. Október végén egy magyar vöröskeresztes megbízott érkezett a táborba. Azt a hírt hozta, hogy elindult az angol zónából az első szerelvény, amely civil menekülteket szállított haza, utána jönnek a leventék, majd mi, katonák következünk. A komoly tél beállta előtt minden magyar hadifoglyot hazaszállítanak. Mintha ezt igazolná az a tény, hogy egyik nap elvitték tőlünk a leventéket, helyettük Borkenből katonákat hoztak. – Szép ígéretek, de nem bízom bennük. – Később kiderült, hogy ez is csak rémhír volt.

Október végén megérkezett az ősz. Ilyen sorok kerültek a naplómba: – „Sárga, barna, rozsdavörös leveleket kerget a szél; piszkos, ólomszürke felhők rohannak az égen keletre, minden keletre, Magyarország felé megy, rohan, vágtat, repül, csak mi maradunk itt a rabság csirizes ételén. Odakünn csattog az eső. Nemcsak kinn esik, be is folyik a barakk rossz tetején. Az éjszaka is sátorlapot kellett magamra teríteni a csöpögő víz ellen, így meg alám folyt az esővíz. Mi lesz a télen?"

November közepén már éreztük, hogy közeledik a tél, ami abban nyilvánult meg, hogy mindig gyakoribb lett a dér. Kellett volna a tüzelés a barakkokban. Az angolok azonban nem nagyon törődtek vele. A magyar baka azonban találékony. A szakaszom Borkenben dolgozott. Meglátták a romok közt egy kályhát, fölrakták az autóra és behozták a táborba. Fát meg az erdőből szereztek. Egyik szombaton csak elnéztem a századunkat. Olyan volt mint egy afrikai emberkaraván, annyira megrakodtak fával. Nem kérdeztek senkit, de jól befűtötték a barakkokat.

Később az angolok végigrazziázták a barakkokat és elszedték a fűrészeket és fejszéket, amik legnagyobb része lopás utján került hozzánk. Annyit azonban sikerült elrejteni, hogy a tüzelésben nem lett fennakadás.

November elején ezt írtam a naplómba: – „A tábor lakói az utóbbi időben valóságos tolvajok lettek. Nemcsak a földekről lopták el a leveles dohányt, mint eddig, hanem most már meglátogatták a krumplis vermeket is, de ellopták a kacsát, a libát, a csirkét. A múltkor egy marhát vágtak le és a két combját hozták be, a többi részét ott hagyták. Hát így múlnak a napok."

November végén a szökések aláhagytak. Négy szökött magyart elfogtak és Münsterbe vittek. A hadbíróság három hónapi börtönre ítélte őket önkényes eltávozás miatt és a büntetés letöltése után visszatoloncolták a szökevényeket valamelyik táborba.

A múltkor az egyik honvéd a századunkból hazulról levelet kapott. Persze nem volt boldogabb ember nála az egész táborban, mindenki őt irigyelte, jómagam is. – Mi már írtunk egy-két vöröskeresztes lapot, de mint később kiderült, azokat otthon nem kapták meg, valahol elsikkadtak, vagy elégették őket.

December eleje több változást hozott a hadapródoknak. Az első az volt, hogy átköltöztünk egy kis szobába, ahol ezután négy hadapród lakott, eléggé kényelmesen. Először nagyon sivár volt a szoba, de szereztünk asztalt, néhány széket, kályhát, így már egészen elfogadható lett.

A másik változás: a hónap elejétől a hadapródok is a tiszti étkezdén kapták a kosztot. Érthetetlen volt előttem az egész. Mikor a táborba kerültünk, megkérdeztük, hogy nem kaphatnánk-e mi is ott étkezést. Azt válaszolták, hogy szó sem lehet róla, hogy a hadapródok oda kerüljenek. Decemberben meg a mi megkérdezésünk nélkül elintézték a dolgot. Az előzmények után természetesen visszautasítottuk ezt a megoldást. Csak ismételt rábeszélés és kérés után fogadtuk el a felajánlott lehetőséget. A koszt ott összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a legénységi konyhán. Ott mindig ugyanazt a „bölöcét", azaz csirizt kaptuk, amibe belefőztek krumplit, darát, burizst, sárga- és takarmányrépát és mindazt, amit az angolok adtak. A tiszti étkezdén volt néha egy kis tészta, néha egy kevés pörkölt is kerül a tányérra, pedig ott is annyi volt a fejadag, mint a másik konyhán. Soha nem hittem volna, hogy ennyit jelent a jó szakács és az ügyesen megoldott főzés.

A december azért is hozott változást, mert a tábori papunkkal kint jártam a városban a ferencesek lebombázott rendházában, ahol megismerkedtem Páter Kasperrel, aki elmondta, hogy néha jó lenne a segítség nekik, mert kevesen vannak és sok a munka. Ezért elhatároztuk egyik volt tanítványommal Misóczki Jóskával, aki szintén hadapród volt, hogy amikor ráérünk, délután kimegyünk a városba és

segítünk, amit tudunk, a pátereknek. Mindezt azért terveztük, hogy németek között legyünk és tanuljuk a német nyelvet. Később, amikor megszöktünk, ennek igazán nagy hasznát vettem. Mikor Páter Kasper megtudta, hogy én civilben középiskolai tanár vagyok, elvitt a gimnáziumba, ahol összeismertetett Dr. Semmelmann-nal, a gimnázium földrajztanárával, aki meghívott a lakására és szakkönyveket adott, hogy olvashassak. Igen kedves ember volt, akivel szakmai kérdésekről és sok másról is igen jól elbeszélgettünk.

Így már aránylag gyorsan telt az idő. Minden második nap dolgozni mentem a szakaszommal. Decembertől már kevés volt a munka, mert a benzintöltő állomás csapjait leszerelték és Hamburgba vitték. Így kevesebb munkásra volt szükség, de azok is gyakran már 11 órakor bevonultak. A szolgálat pedig minden negyedik nap került rám.

Gyakrabban mentem ki a rendházba, ahol mindenféle munkában segítettünk. Egyszer a kertet ástuk, máskor a romokat takarítottuk el, vagy betonoztuk a kápolna tetejét. A ferencesek úgy osztották be a munkát, hogy ha valahol ketten dolgoztunk, oda egy barátot és egy magyar hadifoglyot küldtek. Ez azért volt jó, mert csak németül beszélgethettünk, ami segítette a tanulást. Közben meglátogattam Dr Semmelmann barátomat is.

December elején egy hölgy érkezett Magyarországról a táborba, Károlyfalvi Béla evangélikus lelkész nővére. Tőle sok mindent megtudtunk a magyarországi viszonyokról. Ezek kissé megnyugtattak bennünket. Azt is megtudtuk, hogy a táborból küldött lapjaink még mindig nem jutottak haza, így hát válasz sem várhatunk. Ez a bizonytalanság elkeserített mindenkit.

A sok változás, az elfoglaltság, a kimenő, a munka a ferenceseknél, a beszélgetés Dr. Semmelmann-nál, a nyelvtanulás következtében úgy éreztem, gyorsabban múlik az idő.

Azután elérkezett a karácsony, amit nem is nagyon vártunk, mert a közönséges hétköznapokat könnyebben elviseltük, mint az ünnepeket. Előző napon az angolok öt darab cigarettát adtak minden hadifogolynak. Az egész tábor sorban állt és kemény tisztelgéssel köszönte meg mindenki a cigarettát. Az angol tisztek olyan diadalmas arccal osztották az ajándékot, mintha valami roppant nagy értéket adnának, pedig nem is ők adták a cigarettát hanem az amerikai Vöröskereszt.

A szakaszom nagy barakkjában tartottunk kis karácsonyi ünnepséget. Karácsonyi versek, rövid beszéd, karácsonyi énekek hangzottak el. Hadnagy úrtól mindenki kapott egy süteményt és egy szaloncukrot, ami igazán nagy meglepetés volt. Nem is tudom, hogy szerezte mindezt.

Az estét Czímer Laciéknál töltöttem a tiszti táborban, ahol még vacsorát is kaptam. Igen jól elbeszélgettünk. Az éjféli misén már nem ilyen jó a hangulatom. A karácsony varázsa annyira megfogja az embert, annyi emléket idéz fel, hogy – bármennyire is nem akarja, fájó vágyódás, sóvárgás keríti hatalmába az otthon, a család után.

Karácsony után a rémhírek áradata lepte el a bocholti tábort. Ezt elősegítette az is, hogy december 27-én hatalmas vihar dühöngött a környéken, megtépázta a romokat városban, szétszaggatta a villanyvezetékeket. Két és fél napig nem volt villany a táborban, rádiót sem lehetett hallgatni. Ezt használták ki a rémhírterjesztők. „Január elsejétől megszűnik a német élelmezés, U.N.R.A. kosztot kapunk, ami sokkal jobb lesz. Cigarettát is kapunk, de zsoldot nem. Hat héten belül mindenkit hazaszállítanak." – Persze nem hittem az egészből semmit.

Szilveszter napja. Hálaadásra mentünk a kápolnába. Még a következő napon is bennem zsongtak a prédikáció szavai: „Bármilyen elesettek vagyunk is, bármilyen bút, keservet, kínt és gyötrelmet hozott ez az év, mégis hálát kell adnunk Istennek, mert sokan pihennek az anyaföld ölén szerte Európában, akik tavaly ilyenkor még örömmel és nagy reménységgel tekintettek az 1945. év felé."

Elalvás előtt elvonult előttem az egész év: Felsőnemesapáti, Bérbaltavár, Újkér, az esküvő Irénkével, Sopron, Bécsújhely, Csehország, Németország, Dánia, Ulfborg Kirk, Rangstrup, Arnitlund, Hof Hauberg, Bocholt, a hadifogolytábor. Az egész olyan, mint egy lidérces álom. Úristen, mikor lesz vége már ennek az álomnak?

Az új esztendő, 1946 napjai lassan múltak. Ezért megfigyelhettem az időjárást is. Wesztfáliában igazi óceáni klíma uralkodik. Januárban mindössze egyszer csökkent a hőmérséklet -10 °C alá. A többi napon reggel 0 körül volt a hőmérséklet. Eső annál több esett. Mindössze egyszer láttunk csak havat, amikor nagy pelyhekben hullott, de az is azonnal elolvadt.

A bíztató hírek egymást kergették. Februárban az a hír járta, hogy március közepén megindul a szállítás és ránk is sor kerül. Egy aggasztó hír is elterjedt, hogy bennünket előbb Eselheidbe szállítanak. Erről a táborról semmit sem tudtunk, de valahogy mindenki szívesebben maradt volna Bocholtban, mint hogy egy új, ismeretlen táborba vigyék. Csak az a baj, hogy erről éppen úgy, mint sorsunkról, nem mi döntünk.

A táborban néha tréfás dolgok is történtek. Február elején két honvéd egy nyulat szerzett a városban. Azon gondolkoztak, hogyan hozzák be a táborba. Úgy döntöttek végül, hogy spárgákat kötöttek a nyúl két hátsó lábára és maguk előtt hajtották az állatot. A kapunál az őrség nem akarta beengedni őket, mert parancs volt, hogy a táborba semmit sem lehet behozni. Végre előkerült egy tolmács, a segítségével megmagyarázták az őrségnek, hogy ők nem hozzák a nyulat, hisz nagyon jól tudják, hogy a táborba sem behozni, sem kivinni semmit sem lehet, hanem az jön velük. Az őrség jót nevetett az indokláson és a parancsnok, egy főhadnagy elé vitték a két katonát. Ő is elnevette magát és elzavarta a két tréfacsinálót a nyúllal együtt. Mondták is az angolok: „Sokféle néppel volt már dolguk, de ilyennel, mint a magyar, még nem."

Február másodikán egy szerelvényre való szlovák hagyta el a tábort. Hazaszállították őket. Köztük sok volt a magyar, akik tudtak szlovák nyelven beszélni. Számunkra biztató jel volt, mert azt jelentette, hogy megindult a szállítás. Csak később derült ki, hogy semmi jót nem jelentett.

A nagy esőzések következtében megáradtak a csatornák és a víz elöntötte Bocholtban a pincelakásokat. A városban tartózkodó magyarok segítettek a bajbajutott lakosságnak a hurcolkodásban, közben mások meg elloptak mindent, amit csak lehetett. Kik voltak a tolvajok, senki sem tudta. A tábort azonban két napra lezárták.

A nagy esőzések után egészen tavaszias idő köszöntött a környékre. Valóságos szökési láz vett erőt a táboron. Mindenki pénzt akart szerezni, hogy megszökhessen. Az én szakaszomból február 14-én hárman szöktek meg: Rusz őrvezető, Búza és Fülöp, az órás. Ők voltak a legpénzesebb emberek és Rusz még tudott valami keveset németül. – A naplómba ilyen megjegyzés került: „Ha így megy vagy két hónapig, nem igen lesz, akit hazaszállítsanak, mert mindenki megszökik."

A táborban beszélték, hogy egyik nap a bocholti állomásfőnök betelefonált a táborparancsnokságra:

– Bejelentem, hogy ma több mint száz jegyet adtam el a magyaroknak.

Clark százados volt a telefonnál.

– Na, és kifizették a jegyek árát?

– Igen!

– All right! – válaszolta.

A magyarok pedig utaztak hazafelé. – Engem is kísértett a szökés, de nem volt civil ruhám és elég pénzem.

Február 14-én a szökevények közül 27-et hoztak vissza az angolok a táborba. Szomorú látvány volt, amikor lesújtottan ballagtak végig a táboron a fogdába. Elképzeltem, milyen elkeseredést éreztek, amikor a drótkerítés kapuja ismét bezárult mögöttük. Mindenki megszeppenve és bánatosan nézte őket. Az angolok azonban nem büntették szigorúan őket. Akinek a pokrócai megvoltak, már másnap kiengedték a fogdából. Volt olyan is, aki még azon a napon másodszor is megszökött. Abban reménykedtünk, hogy most több szerencséje lesz.

Ez az esemény pár napra leállította a szökéseket.

Egy Magyarországról jött asszonnyal beszélgettünk. Valószínű sváb lehetett, akit kitelepítettek és rokonokat keresett a táborban. Azt mondta, nem érdemes hazamenni, mert otthon igen rossz a helyzet, hisz egy skatulya gyufa 18 000 pengőbe kerül. Szökni sem érdemes, mert nem lehet átjutni az osztrák határon. Ez a hír körülbelül igaz is lehetett. Vaska ezredes úr közölte, hogy tudomása szerint vagy 15 000 magyar igyekszik dél felé az angol zónába, akik valamennyien az osztrák határ felé tartanak. München és Passau környékén sok magyar zsúfolódott össze. Ennek az az oka, hogy akkor az amerikai zónából nem szállították haza a hadifoglyokat. Előzőleg is volt szállítás és később is.

Ezek hatására sokan lemondtak a szökésről, így a századparancsnok, Zákonyi hadnagy és a másik század parancsnoka Talmács főhadnagy is elállt szökési szándékától.

A legénység azonban megy, igyekszik hazafelé, vásárolja a civil ruhát, festi alakítja ruháját, hogy valamiképpen eltüntesse a keki színt. Kereskedik, áruba bocsát mindent, bevetésre megy Hollandiába csak azért, hogy pénzt szerezzen és hazaindulhasson. Sokszor én is felsóhajtok: Istenem, csak már én is indulhatnék Magyarország felé, haza felé. Gyakran már szinte elviselhetetlen ez a bizonytalanság, mert kétség és remény, bizakodás és csüggedés, erőltetett nyugalom és gyötrő nyugtalanság váltogatják bennem egymást.

Február 17-én izgalmas napja volt a tábornak. A délelőtt minden különösebb esemény nélkül telt el. A vasárnapi szokásos szemle (parádé), mise a megszokott időben zajlott le. Délután megérkezett a parancs, hogy indulunk Eselheidébe, az itt kapott takarókat másnap le kell adni. Nagy a forgalom az udvaron, pokrócokat cipelő emberek jönnek-mennek. Olyan a tábor, mint egy megzavart hangyaboly. Betolják az első szerelvényt a tábor melletti vágányra. A 7. és 8. zászlóalj bevagoníroz és rövidesen indul is.

Másnap kiderült, hogy a két zászlóalj barakkjaiból az összes villanykörtét elvitték. Ezért a következő napon a parádé alatt az angolok végigjárták az összes körletet és összeszedték a villanyégőket. Jellemző, hogy csak az első barakkokban találtak jó villanykörtét, a többiekből, mire odaértek, eltűntek a jó égők. Egyes helyeken olyan jól működött a hírszolgálat, hogy a jót kicsavarták és helyébe rossz égőt raktak. Így az angolok a rossz villanykörtéket vitték magukkal, a jók megmaradtak tartaléknak. – Este már besötétített szobában villany mellett bridzseztünk.

Nagy várakozással tekintettünk Eselheide elé. Vajon mi vár ránk? – Azt gondoltuk, hogy csak rosszabb lesz a sorsunk, mint Bocholtban volt. Nem tévedtünk.

A kellemetlen az volt, hogy a tábort lezárták, senki sem hagyhatta el, csak kivételes esetben mehetett valaki ki a lágerből.

Én sem kaptam engedélyt, ezért keresnem kellett valakit, aki kimehetett és vissza tudja vinni azokat a könyveket, amelyeket Dr. Semmelmanntól kölcsön kaptam és egy levelet elvisz Páter Kasperhoz. Ebben elnézést kértem, hogy búcsú nélkül hagyom el Bocholtot, de nem tehetek róla.

Február 20-án korán keltünk, bejárt a vonat a tábor melletti vágányokra, mi beszálltunk a hideg marhavagonokba és elindultunk az új láger felé, amelyről semmit sem tudtunk. A távolság nem volt nagy, de a sok ácsorgás miatt csak este kilenc órakor érkeztünk Hövelriegebe.

Az angolok gondoskodtak arról, hogy senki meg ne szökhessen. A hadifoglyokat páncélosok kísérték mindkét oldalon. Megmondták, hogy a sorból senki se lépjen ki, mert azonnal tüzelnek. A koromsötét éjszakában a páncélosok reflektorainak fényében vonultak a magyar alakulatok a tábor felé. Végre feltűntek a tábort körülvilágító lámpák, a széles szögesdrót kerítések és a fényből kiemelkedő őrtornyok kísértetiesen sötét árnyai.

Megérkeztünk. A nehéz kapuk kinyíltak és egymás után nyelték el a századokat, zászlóaljakat.

Nagy nehezen elhelyezkedtünk egy fabarakkban. Hideg volt, az üres barakkban csak egy kihűlt kályha ácsorgott árván, tüzelő nélkül a sarokban. Nem estünk kétségbe: leterítettünk a padlóra egy sor pokrócot, lefeküdtünk, szorosan egymás mellé. Az egész társaságot letakartuk annyi pokróccal, amennyi csak volt. Azután mozdulatlanságba dermedtünk reggelig.

Dideregve ébredtünk. Azután átköltöztünk egy másik barakkba. Még el sem helyezkedtünk, újabb parancs, újabb hurcolkodás.

Végre a tiszti tábor folytatásában kaptunk egy fabarakkot. Ez lett a végleges helyünk.

Megkezdődött a berendezkedés. Ócska, rozsdás, emeletes ágyakat kaptunk, hozzájuk gyatra, félig üres szalmazsákokat, továbbá mindenki egy-egy új takarót.

Este újabb szerelvény érkezett. Eligazító voltam, mert 50 főt a mi századunk körletében kellett elhelyezni. Megérkeztek az új hadifoglyok. Kiabálás, káromkodás, rendetlenség, senki nem intézkedik. Nem tudom kinek kellene intézkedni. Keresem a parancsnokokat, de senkit nem találok, aki valamit tenne. – Végül nem tehettem mást, kiválasztottam 50 embert, elhelyeztem őket a mi századunknál. – A többiek még egy óra múlva is jöttek-mentek, kiabáltak, míg végre nagy nehezen elhelyezték őket.

Körülnéztünk a barakkunk környékén. Mellettünk egy szimpla drótkerítés húzódott, tetejét három soros tüskésdrót biztosította. A kerítésen túl az angolok konyhái álltak, és sok-sok vékony, hosszú fenyőfarönk, amit felvágva tüzelőnek használtak. – De jó lenne pár szál fenyőfa! Jó meleget lehetne vele csinálni!

Ez egyelőre csak álom volt, a hadapródok fantáziája azonban már dolgozott: a következő éjjel át kell mászni a kerítésen és egy kis fát kell szerezni. – Ez mind helyes, de őrség is van a tábor mellett. Azonnal működésbe lép a figyelőszolgálat, amely megállapítja, hogy a kerítés mellett nincs őrség, csak a konyhán kívül van igen erős drótkerítés, ott vannak az őrtornyok, mindegyikben egy-egy géppisztolyos katona. Ez azonban elég messze van. Most azt kell megállapítani, hogy a konyháknál van-e őrség, a személyzet pedig ott marad-e éjszakára. Kiderül, hogy este 7 óra után a személyzet elmegy, leoltják a villanyt és sötétség borul erre a táborrészre. A figyelés tovább tart. Semmi mozgás nincs.

Meg kell szervezni az akciót. Két ember átmászik a kerítésen, átadja a fát, kettő az innenső oldalon átveszi, kettő a barakkba hordja, a többi fűrészeli, felvágja és eldugja az ágyak alá. Jön a sorsolás. Legnehezebb dolga azoknak lesz, akik átmásznak a kerítésen. Felírják egy-egy cetlire a neveket. A legidősebb, Takács hadapród húzza ki a sapkából az összehajtogatott papírokat. – Az első Boltizár hadapród, kissé fellélegzem, talán nem én leszek a második. – Jön a második húzás, az én nevemet húzzák ki. A szerencse soha sem kísért, most sem, de nincs mit tennem.

Este tizenegy órakor nagy nehezen ketten átmászunk a kerítésen. A túlsó oldalon lehuppanunk a földre. Csend mindenütt, alszik a tábor. Várunk egy darabig, azután megindul a munka. Egy-egy vékony fenyőrönköt rátámasztunk a kerítésre. A végét felemeljük, a másik oldalon lecsapódik a földre,

ott elkapják, óvatosan leemelik a kerítésről. Újabb két ember már szállítja is a barakkba, ahol működésbe lép a fűrész és a balta. Csendben folyik a munka. Csak a kerítés zörög, amikor rátámasztjuk a fát és a másik oldalon lehúzzák.

Halkan megszólal odaát egy hang:

– Elég, nem fér több! – Gyertek vissza!

Laci barátommal megigazítjuk a rönköket, azután halkan, zaj nélkül visszamászunk a táborba.

A barakkban nagy a munka, szól a fűrész, zuhog a balta, a kályhában ropogva ég a tűz. Mi megtettük a magunkét, lefekszünk és az ágyból kényelmesen nézzük a serényen dolgozó hadifoglyokat. Hajnalra minden fa felvágva az ágyak alá kerül. Nem látszik belőle semmi, mert az ágyakat a padlóig betakartuk pokrócokkal. A barakkot kisöpörjük, kiszellőztetjük, most már mindenki lefekszik és alszik.

Délután parancs jött: minden barakk két zsák kokszot kap és mindenki egy új takarót. A tüzelőt a napostiszt, Takács hadapród osztja ki. Takács káromkodik, hogy minden munkát a hadapródoknak kell elvégezni, a tisztek meg semmit sem csinálnak.

Egyik nap arra figyeltek fel a tábor lakói, hogy a tábor mellett valami magas rangú tiszt fogadására készülnek. A díszőrség és a díszszázad ünnepi egyenruhába, skót szoknyába öltözött. Ilyet még nem láttak a magyar katonák, legtöbben nem is hallottak róla. Az egész tábor a drótkerítéshez özönlött bámulták a szoknyás katonákat. Megszólalt a skót duda díszjele az ezredes fogadására, majd díszmenet következett. A hadifoglyok előbb csak bámultak, majd nevetésben törtek ki. Erre jött a parancs, hogy azonnal menjen vissza mindenki a barakkjába.

Ekkor tudtuk meg, hogy itt Eselheidében skótok vigyáznak ránk. Egészen mások voltak, mint az előző őrség, az angolok. Sokkal szigorúbban őriztek bennünket. Míg Bocholtban kimenőt is kaptunk, itt, Eselheidében erről szó sem lehetett. De hová is mentünk volna! Gyakran tapasztaltuk az angolok humorérzékét, itt ez teljesen ismeretlen volt.

Megtiltották, hogy a drótkerítés közelébe menjünk. Aki 10 méternél közelebb ment a kerítéshez, arra rálőttek, de úgy, hogy el is találták. Nem is ment a szögesdrót közelébe senki.

A tábort széles drótkerítés vette körül. Kívül és belül rendes drótkerítés volt. A két kerítés között körülbelül egy méteres szélességben hengeresen összehajlított szögesdrótkötegek tették lehetetlenné az átjutást. A három méter magas kerítés tetején szögesdrót huzalok akadályozták meg, hogy valaki átmásszon rajta. A kerítést sötétedés után sűrűn elhelyezett erős villanyégőkkel világították meg úgy, hogy mellette mindig nappali világosság uralkodott. A drótkerítés fölé ötven méterenként őrtorony emelkedett, mindegyikben egy-egy géppisztolyos katona őrködött, akiket két óránként váltottak. A váltás gyorsan ment, mert könnyű páncélossal vitték őrségbe a skót katonákat.

A tábor bejárata mellett, de még kívül, olyan betongödrök voltak, amelyekben sem ülni, sem állni nem lehetett, csak guggolni. Tetejükön vasrács volt, amelyet lakattal lehetett lezárni. Ha valaki megszökött ide zárták, ahol sem enni, sem inni nem kapott. Amikor az őrségnek eszébe jutott, kiengedték. Volt, aki csak egy órát, de volt olyan is, aki egy napot töltött ebben a börtönben. Az nem számított, hogy esik az eső, vagy hideg van. Aki megszökött, azért imádkozott, hogy ide ne kerüljön.

Lassan bebizonyosodott, hogy sokkal rosszabb helyzetbe jutottunk, mint amilyenben Bocholtban voltunk: tiszti étkezde nincs, a koszt csapnivalóan rossz. A reggeli feketekávé, olyan mint valami sötétszínű rossz, meleg víz. Ebéd kétféle, egyik nap tejleves, tej és tészta csak mutatóban van benne, másik nap rendes leves, ugyanolyan gyenge. A vacsora hasonló. Az élelmezés általában annyira gyatra, hogy ha két hónapig így tart, kinyithatják a kapukat, nem megy el senki, annyira legyengülünk.

A kezdeti rendetlenség után megkezdődött a rendcsinálás. Az eddigi zászlóalj- és századkötelékeket megváltoztatják, 318 fős munkásszázadokat létesítenek. A mi századunk parancsnoka Lányi százados lett. Zákonyi és Zsigó hadnagyok, a volt századparancsnokok szakaszparancsnokok lettek. Az első századhoz kerültem írnoknak. Először azt hittem, nem sok dolgom lesz, de később kiderült, hogy elég sok mindent kell csinálnom.

Hírek, jók, rosszak, egymás után jöttek, mentek. Állítólag a leventéknél kihirdették, hogy március 15-én indulnak haza. Hihetetlen! – nem is lett belőle semmi. – A leventék nagy csomagot kaptak a Vöröskereszttől. Állítólag mi kapjuk a cigarettát, körülbelül 20 darabot. De jó lenne! Ez, meg a zsold lehetővé tenné, hogy valami civil ruhát szerezzek és megszökjek. Az is jó lenne, ha kihelyeznék valahová a századot, ahonnan könnyebben lehetne elszökni. Sajnos csak maradunk a zsúfolt barakkokban, a csupasz, homokos táborban, amelyet erős lámpák és őrtornyok vesznek körül. A kevés ételtől szinte szédeleg az ember. Csak valami járvány ne legyen, mert akkor nem megyünk haza, hanem valamennyien itt pusztulunk.

Azután megérkeztek a vöröskeresztes lapok. Szinte újjászületett, aki ilyet kapott, pedig csak annyi volt rajtuk, hogy jól vagyunk, várjuk hazaérkezésedet. Én nem kaptam egyetlen sort sem. Megváltozik

ilyenkor az ember. Mogorva, szótlan, embergyűlölő lesz. A legjobb barátjába beleszúrná a kést, mert már a harmadik lapot kapja, ő meg még egyet sem kapott. A legkülönbözőbb gondolatok kergetik egymást az ember fejében, leginkább az erősödik meg benne, hogy amint lehet, meg kell szökni.

Márciusban megjött a szép idő. Nyolcadikán és kilencedikén a ragyogó napsütés kicsalogatta a szabadba az embereket. Valósággal nyüzsög a tábor a déli napsütésben. A jó idő megnövelte a szökések számát. Egyik nap a szökni akarók közül egy honvédet agyonlőttek a skótok a drótkerítés mellett. Naplómba a következő sorok kerültek: „Szombaton temették a tragikus sorsú bajtársat. Egyszerű temetés, de megrázó. A szívbemarkoló »Circumdederunt me...« hangjai szinte döbbenetes erővel ragadták meg a körülálló hadifoglyok megkérgesedett szívét. Ő már nem fog hazatérni! Ő már nem fog a viszontlátás örömében részesülni! Csak ennyit ér a hadifogoly élete. Lecsap az őrködő skót katona golyója az őrtoronyból és nincs többé, vége. Hiába várják otthon. Ő már soha nem fog megérkezni."

Ez a tragédia egy időre megakasztotta a szökéseket. Zsigó hadnagy is lemondott róla, árulta a civil ruháját.

Mindezek ellenére sokan foglalkoztak a szökés gondolatával. Czuczor és Horváth hadapródok is elindultak haza, azaz megszöktek. Annyira titokban tartották tervüket, hogy mi sem tudtunk semmit róla.

Én is megkezdtem a készülődést. Elegáns, új félcipőmet eladtam és még néhány holmit, hogy legyen pénzem az útra. Barna pokrócból csináltattam a szabókkal egy zakót, ami alá felvehettem a magyar katonai zubbonyt, Amikor az angolok a német készletekből ruhát osztottak, igényeltem egy vadonatúj „helferin" köpenyt. Így lassan összegyűlt, amire szükségem volt.

Madarász Tibor barátommal főztük ki a szökési tervet. Először a környékről készítettünk tervrajzot. Olyan hadifoglyoktól kaptuk az információt, akik gyakran jártak a táboron kívül. Azután az útvonalat terveztük Münchenig, Úgy gondoltuk, ott jelentkezünk a Magyar Vöröskeresztnél, azok beutalnak valamelyik amerikai lágerbe, ahonnan hazaszállítanak bennünket. A terv – mint később kiderült, – nem volt rossz, de a végrehajtása nem volt könnyű.

Az utolsó napokban csatlakozott hozzánk Szabó Árpád páncélos hadapród, aki Tibor barátja volt és a „D" táborban lakott. Ő beszélt az egyik skót katonával, hogy két aranygyűrűért és egy svájci karóráért kienged bennünket a dróton.

Április 7-én éjjelre tűztük ki a szökést. Ez éppen vasárnapra esett. Ez a nap ugyanúgy telt el, mint a többi. Misét, prédikációt hallgattunk, amelyet egy vatikáni delegátus mondott. Délután összecsomagoltunk és vártuk az estét. Egész nap valami belső izgalom remegett bennem. Állandóan az járt a fejemben, hogy sikerül-e a szökés, vagy sem.

Szökés

A „D" táborban szokatlan mozgás fogadott. 20–25 hadifogoly és egy csomó fiatal levente bámészkodott, hogy szemtanúja legyen a szökésnek. Rövidesen megérkezik a könnyű páncélos, rajta a skót katonák, akik az őrséget váltják. A katonáknak feltűnik a csődület. A páncélos elmegy, végül egy újabb őrt tesz le a drótkerítésen kívül. – Így hát meghiusították a tervezett szökést. A tömeg azonban nem mozdul, vár. Végre a skót katonák megunják a tétlen várakozást, a páncélos bejön az egyik kapun a táborba és bottal szétverik, szétkergetik a hadifoglyokat.

Az ütlegek elől az egyik barakkba menekültünk. Miután a veszély elmúlt, elkeseredetten indultunk vissza az „A" táborba. Szidtuk a sorsot, hogy ilyen mostohán bánt velünk. Káromkodva tértünk vissza az „A" táborba. Útközben legényemmel, Miklóssal találkoztunk, aki azt a hírt hozta, hogy az egyik őrtoronyban nincs őrszem, mert elvitték valahová. A legényemmel együtt a drótkerítéstől tisztes távolságban lefeküdtünk a földre és figyeltük a sötét őrbódét. Csigalassúsággal múltak a percek. Feszülten figyeltünk. Semmi mozgás, tényleg üres az őrbódé.

– Drótvágó ollót, Miklós!

Legényem eltűnt, pár perc múlva hozta is a drótvágót.

A kerítés alá feküdtem és munkához láttam. Az ollót pattogva nyírta a szögesdrót kerítés szálait. Óvatosan, hang nélkül kellett dolgozni, minden szálat elvágni. Fagyott, de izzadtam a kora tavaszi éjszakában. Fáradtan adtam át az ollót barátomnak, Tibornak, aki tovább nyírta a szögesdrót rozsdás szálait. Ő is elfáradt, a harmadik, Árpád búját be a már mély lyukba. Ő már ki is vágta a kerítés külső oldalát.

Kérte a hátizsákját. Szorosan egymás mögött helyezkedtünk el a kitágított lyukban, hogy minél gyorsabban elhagyhassuk a tábort és ne vegyenek észre bennünket.

Az első szökevény kiugrott a kerítésből és rohant, hogy minél hamarabb kijusson az erős lámpák fényköréből. – De hiába. A következő pillanatban jobbról egy géppisztolysorozat csattant, majd balról több őrtoronyból dörrentek rövid sorozatok.

Megdöbbenve hallgattuk a lövéseket, de már semmi sem tartott vissza bennünket. Kiugrott a második is. Olyan tüzet kapott jobbról, balról, csak úgy porzott a homok. Már nem volt megállás, én is ugrottam a többiek után. Dörögtek a fegyverek, én pedig rohantam a sötétben. Amint kiértem a lámpák fényköréből, levágódtam és kúszva igyekeztem minél messzebb a tábortól. Utolértem a többieket. – Csodával határos módon egyikünk sem sebesült meg.

Amint a lövöldözés csillapodott, hol az egyikünk, hol a másikunk ugrott fel, rohant vagy 10–15 métert előre, aztán újra levágódott a földre. Lassan haladtunk előre, de láttuk, hogy a tábor túlsó oldaláról, ahol az őrszoba volt, két páncélos indult.

A reflektorok fénye mutatta, hol vannak a páncélosok. Már be is fordultak a tábor két végén. Rövidesen a mi oldalunkra értek. Rohantunk, ahogy csak bírtunk a közeli erdő felé. Ha elérjük az erdőt, megmenekültünk, ha nem ...

Nem is tudtuk végiggondolni. A két páncélos befordult a tábor északi és déli végénél. Fényszóróik végigpásztázták a terepet. A rohanó mozgó alakokat felfedezik az erdő közelében. A páncélosok nehézgéppuskái és gépágyúi működésbe lépnek. Lövedékek csapódtak be a közelünkbe. Utolsó erőfeszítéssel elértük az erdő szélét és az erdő szélén húzódó mély árokba zuhantunk. Megmenekültünk. Csak akkor nyugodtunk meg kissé, amikor megszűnt a lövöldözés zaja és elhalt a páncélosok dübörgése. Aztán elindultunk az erdőben. Egy óra múlva megdöbbenve tapasztaltuk, hogy eltévedtünk. A táborba éjszaka érkeztünk, egyszer sem jártunk a környéken a drótkerítésen túl. Volt ugyan egy vázlat rajzunk a környékről, de fogalmunk sem volt, hogy hol vagyunk, merre kell mennünk. Hárman három felé akartunk menni.

Végül megegyeztünk, hogy csak egy vezető lesz, a többiek annak parancsát teljesítik.

Elindultunk, szerintem a jó irányba. Teljesen bizonytalan botorkálás közben egy patakra bukkantunk. Emlékeztem rá, hogy éjjel, amikor a táborba érkeztünk, egy hídon mentünk keresztül. Ezt a hidat akartuk megtalálni. De merre is lehet?

Megindultunk a patak mellett. Végre egy magasfeszültségű vezetékhez értünk. Arra is emlékeztem, hogy egy ilyen vezeték keresztezte a táborba vezető utat. Keresztülgázoltunk a patakon és követtük a vezeték irányát.

Végre fellélegeztünk, mert megtaláltuk az utat. Innen már csak nyolc kilométer Höfelriege vasútállomása, ahol vonatra akartunk ülni. Lassan, óvatosan haladtunk az úton, mert majdnem beleszaladtunk egy angol járőrbe. A katonák ránk kiabáltak, de mi eltűntünk az erdőben. Néhány lövést leadtak, majd továbbmentek. Mi meg az erdőben, az erdő szélén, az úttal párhuzamosan mentünk. Közbe–közbe kinéztünk az erdőből, hogy valóban az út mellett maradjunk. Hideg volt, fagyott, de nem éreztük. Izzadtunk a belső feszültségtől és izgalomtól.

Végre elértük Eselheide falut. Az út rajta vezetett keresztül. Bemenni nem mertünk, mert tele volt angollal és szörnyen ugattak a kutyák.

Nagyon óvatosan megkerültük a falut, a település végénél megkerestük az utat és mellette mentünk tovább. Végre megtaláltuk a vasúti síneket. A vágányok közelében egy kis erdőben leterítettünk egy pokrócot, lefeküdtünk, egy másikkal betakaróztunk, de az izgalomtól aludni nem tudtunk.Egy órás mozdulatlanság után felkeltünk és körülnéztünk. Kerestük a höfelriegei állomást. Csak üres helyét találtuk, mert szétbombázták. A síneket rendbehozták, de sehol az állomás épülete. Hol keressük a jegypénztárt? Jegy nélkül felszállni nem lehet, mert azonnal felismernek bennünket.

– Meg kell keresni az állomást!

– Te tudsz a legjobban németül, keresd meg!

Elindultam a sötét, sáros utcán. Egy ember jött szembe velem. Rámdörmög: – Morgen! – Én is visszadörmögök: – Morgen! –

Jött egy másik férfi is. Ő is köszönt, én visszaköszöntem. Bizonyos távolságban követtem a két embert. Eltűntek egy épületben. Ellenkező irányból is érkezett egy férfi. Ő is bement az előbbi ajtón. Talán itt az ideiglenes állomás, ahol jegyet lehet váltani?

A torkomban vert a szívem, amikor határozott mozdulattal kinyitottam az ajtót. Soha szebb zenét nem hallottam, mint akkor a jegyek pecsételését. Álmos hangon bedörmögtem a pénztárablakon: – Dreimal Paderborn! – Újabb pecsételés, megkapom a jegyeket, fizetek. Körülnézek. Néhány álmos ember üldögél a padokon, várják a vonatot, hogy munkába menjenek.

Mikor a többiek is mozogni kezdtek, én is elhagytam az épületet és kimentem a sínekhez, ahol barátaim már izgatottan vártak.

Berobogott a vonat, felszálltunk és kezdetét vette egy különleges utazás, amely a komáromi vár kazamatáiban ért véget. De addig még sok minden történt velünk.

Az angol zónában

A fülkében álmosan, szótlanul üldögéltünk és szorongva gondoltunk a következő napok nehézségeire, megpróbáltatásaira. Beszélni nem mertünk, mert akár magyarul, akár németül beszélünk, azonnal kiderül, hogy nem vagyunk németek, hanem idegenek. Ezért inkább alvást színleltünk. Fiatal német útitársunk azonban mindenképpen beszélni akart velünk. Igyekeztünk röviden válaszolni, de újra és újra jöttek a kérdések.

– Hová utaznak?
– Paderbornba!
– Mit csinálnak Paderbornba?
– Tovább utazunk.
– Hová?
– Kasselba.
– Kassel már az amerikai zónában van.
– Tudjuk!
– Honnan jönnek?
– Eselheidéből.
– A lágerből?
– Igen!
– Megszöktek?
– Igen!

Erre megoldódott útitársunk nyelve. Elmondta, hogy ő is volt katona, hadifogoly is, de az angolok hazaengedték. Most dolgozni jár Paderbornba. Mondtuk, hogy mi is oda igyekszünk, de még sohasem jártunk ezen a vidéken, segítsen a tájékozódásban. Ezt meg is ígérte. A vonat közben halad a célja felé. Egyik megállónál új barátunk kinéz az ablakon és felkiált:

– Aussteigen! /Kiszállni!/

Leugrottunk a vonatról, ott álltunk az ismeretlen állomáson. Rajtunk kívül néhány ember szállt csak le, azok is eltűntek a kijáraton.

Szidtuk a németet, mint a záporeső. Így kiszúrt velünk. Azt sem tudjuk, hol vagyunk. Az állomás neve, Hofgarten, semmit sem mondott nekünk.

– Mi lesz most? – Kérdeztük egymást.
– Menj oda a vasutashoz és kérdezd meg, hol vagyunk.

Egyszerű a tanács, de hogyan érdeklődjünk, hogy ne legyen feltűnő? – Azzal az ürüggyel kezdtük, hogy mi Kasselbe akarunk utazni. Lehet–e erről a pályaudvarról. Lakonikus a válasz:

– Nem!
– Hát honnan lehet?
– A főpályaudvarról!
– Melyik főpályaudvarról?
– A paderborniról! – Nem tudják, hol vannak? Ez Paderborn egyik külvárosi pályaudvara. Itt kimennek az utcára, tíz perc alatt a főpályaudvaron lesznek.

Megköszöntük a felvilágosítást és siettünk a főpályaudvar felé. Amint oda értünk, meglepetten láttuk, hogy a pályaudvart angol katonák zárták le. Se ki, se be! – Bent az érkező vonatok utasait igazoltatták. Úgy látszik, szökött hadifoglyokat kerestek. Talán éppen minket?

Gyorsan eltűntünk. Az első utcasarokról néztük az igazoltatást. Láttuk, hogy négy gyanús külsejű alakot elvittek a razziázok. Mikor úgy éreztük, hogy tiszta a levegő, visszamentünk a pályaudvarra és megváltottuk a jegyeket a Kassel felé induló gyorsvonatra. Megnéztük, melyik vágányról indul a vonat, mert már be akartunk szállni. A pályaudvar aluljárós volt, akárcsak a győri. Éppen indulni akartunk a felfelé vezető lépcsőn, amikor egy angol katonát megpillantottunk meg a vonat mellett. Megálltunk, bámészkodtunk, visszamentünk a jegypénztárhoz, vártuk, mi történik. Igazoltat – e a katona vagy sem? – De senki sem ment föl a lépcsőn. A másodpercek, percek gyorsan peregtek, izgalmunk növekedett. Nem lenne jó itt maradni, mert bármely percben ismétlődhet a razzia...

Szabó Árpád barátom döntött.

– Felmegyek – mondta –, ha elkapnak, ti lépjetek le. Pár másodperc után vigyorgó képpel kiabál le nekünk:

– Gyertek, ez nem angol, hanem lengyel!

Felmentünk a lépcsőn. Az egyenruhás katona valóban nem angol. A karján ott a felírás: – Poland.– Megkönnyebbülten ülünk be a vonatba.

A vonat kigördül a pályaudvarról, lassan elhagyjuk a várost. Gondolatokba merülve hallgatjuk a kerekek zakatolását. Arra riadunk fel, hogy a vonat megáll. Mindenki igyekszik gyorsan leszállni. Kiderül, hogy az angol – amerikai zónahatáron vagyunk.

– Ausweis! Ausweis! (Igazolvány!) – kiabálják az angol katonák.

Megdöbbenve nézünk körül. Altenbecknél vagyunk, egy felrobbantott viadukt van előttünk. Nagy tömeg tolong a másik oldal, az „ígéret földje" felé. Az amerikai zónában már elengedték a hadifoglyokat. – De jó lenne a másik oldalon lenni!

Egyelőre folyik az igazoltatás. Elől, a tömeg előtt angol géppisztolyos katonák vizsgálják a papírokat. Körülnézünk. Jobbról, balról és hátul is angol őrség. Innen nem lehet megszökni. A tömeg halad előre, mi nem igyekszünk. Van ugyan igazolványunk (angol-német nyelvű), de csak arra jó, hogy lefogjanak bennünket és visszavigyenek a lágerbe. Lökdösnek bennünket, de hagyjuk, hogy megelőzzenek minket. Az utasoknak körülbelül kétharmadát igazoltatták, amikor az angolok kiabálni kezdtek:

– Come on, schnell – Schnell! –

Mi pedig, a többiekkel együtt, siettünk a másik oldalra. – No, ezt megúsztuk!

Az utasokat most már az amerikaiak vették kezelésbe. Egy magas falakkal körülvett udvarra terelték az embereket és egyesével engedték igazoltatás után felszállni a vonatra. Igazolványt kerestünk a zsebünkben. A hadifogolyigazolvány nem jó, mert azonnal kiderül, hogy az angol zónából szöktünk meg. Sok kotorászás után találtam egy fekete MÁV arcképes igazolványt a régi szép időkből, amikor még civil és tanár voltam. Megpróbálom: fénykép van benne, horogkeresztes pecsét nincs, talán jó lesz.

Határozottan, mint akinek a legnagyobb rendben a szénája, nyújtom az igazolványt az amerikai őrmesternek. Megnézi, rám néz, keményen tiszteleg, nyílik az ajtó, a két katona is tiszteleg, és én határozottan megyek a vonathoz és felszállok. Mire is jó a MÁV arcképes igazolvány!

Figyelem a többieket. Ugyanez megismétlődik Madarász Tibor barátommal is. Kemény tisztelgés, ajtónyitás, beszállás. Neki is hasonló igazolványa volt.

Nézzük a harmadikat. Árpádnak már nem volt más, mint egy régi bicikliigazolvány. Az amerikai őrmester nézi a papírt, megfordítja újra nézi. Próbálja elolvasni, nem tudja. Vakarja a fejét. Látszik, hogy teljesen tanácstalan. Végül legyint egyet, a tisztelgés elmaradt, de nyílik az ajtó és ismét együtt van a társaság a Kassel felé induló vonaton. Most már az amerikai zónában vagyunk, ahol a hadifoglyok már szabadon mozoghatnak. Tehát nekünk sem kell már izgulnunk. Talán nem kerülünk újra fogságba.

Az amerikai zónában

Miután az amerikai-angol zónahatáron szerencsésen megúsztuk az angol, majd az amerikai igazoltatást és a többi utast is ellenőrizték, megindult a vonat. Délután érkeztünk Kasselbe. A háború ezt a várost sem kímélte, összebombázták, de már kezdett épülni. A városház előtt a két oroszlán és a címerek már újra frissen aranyozva csillognak. Megpróbálunk minél hamarabb ennivalót szerezni. A Vöröskereszt nem adott: elküldtek bennünket a központi élelmiszerhivatalba. Nem mertünk bemenni, mert a hivatal a rendőrség épületében volt elhelyezve: Egyik péknél kaptunk egy kiló kenyeret és egy hölgy nekünk adta az uzsonnáját. Mindent megettünk, de persze nem volt elég.

Este hatkor vonaton Gissen felé indultunk. A vonat megállt, nem ment tovább. Kijárási tilalom volt, a pályaudvaron töltöttük az éjszakát. Rengeteg ember zsúfolódott össze: bundás hölgyek, kopott egyenruhájú veteránok, elegáns felöltőjű nők, ócska katonaköpenybe öltözött férfiak, pokrócba csavart alakok. Alig lehetett megmozdulni. Szerencsés volt, akinek a pályaudvari kopott padokon sikerült helyett szereznie, mert a többiek bizony a padlón feküdtek vagy ültek. Mi is a földön aludtunk, mint a legtöbb utas.

Hajnalban az első vonattal utaztunk tovább Frankfurt am Main felé. Mosakodás, reggelizés csak az álmok világában.

Még a délelőtt folyamán begördült a zsúfolt szerelvény Frankfurt am Mainba. Miután két napja alig ettünk valamit, érdeklődtünk, hol lehetne élelmiszerhez jutni. Az üzletekben mindent lehetet kapni, de csak jegyre. Valaki azt a tanácsot adta, hogy menjünk a pályaudvaron működő Bahnhofmissionra, ott biztosan kapunk valamit. A Bahnhofmission tisztviselője az Entlassungscheint (leszerelőpapírt) kérte. Hiába mondtuk, hogy majd otthon kapunk, könyörtelenül kirúgtak bennünket. Újra és újra próbálkoztunk, mindig más-más tisztviselőt akartunk megnyerni, de hiába. Végre a negyedik hivatalnok azt tanácsolta, menjünk el a Speisebüróba, ott talán kapunk élelmiszerjegyet.

Csomagjainkat Madarász Tibor barátunkra bíztuk és elmentünk megkeresni az élelmiszerhivatalt. Könnyen meg is találtuk egy lebombázott épület alagsorában. Sok-sok íróasztal körül rengeteg ember tolongott. Először alaposan körülnéztünk, majd odamentünk az egyik asztalhoz, ahol egy fiatal hölgy dolgozott. Előadtuk kérelmünket, élelmiszerjegyet szeretnénk kapni, hogy tovább tudjunk utazni Münchenbe, majd haza Magyarországra. Itt is az Entlessungscheint kérték, de hát ilyen papírunk nem volt, csak az angol-német nyelvű hadi-fogolyigazolvány. Ez pedig nem volt elegendő.

A fiatal lány tájékozatlan volt, ezért hívta a főnököt. Alacsony, ellenszenves, vöröshajú, bulldogképű férfi jelent meg. Belenézett a papírjainkba, odafordult hozzánk:

– Maguk megszöktek az angol zónából! – Ezeket az igazolványokat Norddeichben állították ki. Maguk megszöktek!

Odafordultam barátomhoz:

– Te, ez tudja hol van Norddeich, tudja a földrajzot!

Ő azonban nem tréfálkozott, hanem azt mondta, mindjárt telefonál a rendőrségre. Mikor véletlenül nem értettem valamit, és azt mondtam, beszéljen kissé lassabban, mert nem értem, akkor egészen kikelt magából és lehordott bennünket a sárga földig.

Szerencsére valami fontosabb ügyben elcipelték, de még akkor is kiabált, hogy azonnal telefonál a rendőrségre.

Közben a kislány nézegette a papírjainkat és próbálta elolvasni Szabó Árpád nevét.

– Szcábo! Szcábo! – mondogatta.

Kijavítottam, hogy ezt magyarul Szabónak kell mondani.

Azután hirtelen barátomhoz fordult:

– Sind Sie Fussballspieler? (Ön futballista?) – kérdezte.

Barátom nem értette, hogy mit kérdez tőle, ezért sietve válaszoltam:

– Ja, er ist ein auswählte Fussballspieler! (Igen, ő válogatott futballista!)

– Szegény ember! – mondja ő.

– Várjanak egy kicsit! – Azzal elszaladt és mindegyikünknek hozott egy napra való élelmiszerjegyet.

– Siessenek, mert a főnök már telefonált a rendőrségre!

– Itt a harmadik társunk papírja, neki is kérünk jegyet.

– Nem lehet, ezt is szabálytalanul adtam!

– De ő is olyan éhes, mint mi! Három napja semmit sem evett. Nem megyünk el, ha nem kap ő is élelmiszerjegyet. Ha elvisz bennünket a rendőrség, legalább lesz a fejünk felett valami és talán enni is adnak valamit.

Erre elszaladt, hozott még egy adag élelmiszerjegyet.

– Siessenek!

Megköszöntük a jegyeket és azt mondtuk, hogy nem vagyunk gazemberek. Az igaz, hogy a fogságból megszöktünk, de azért, mert haza akarunk jutni.

– Siessenek, mindjárt itt lesz a rendőrség!

Gyorsan elhagytuk a hivatalt, de még az első utcasarkot sem értük el, megérkezett a rendőrség. Gumibotos rendőrök ugráltak ki az autóból és lezárták az épületet. Szerencsére, mi már nem voltunk benn, hanem rohantunk az utcán. Megláttunk egy villamost, felugrottunk rá, rövidesen másikra, majd harmadikra szálltunk át. Utána érdeklődtünk csak, hogy jutunk el a pályaudvarra.

Megvettük az ennivalót és örömmel állítottunk be a pályaudvarra, kerestük a barátunkat. Meg is találtuk, egy hosszú kanyargó sorban ácsorgott, cseréptálkát tartott a kezében.

– Megjöttünk, itt az ennivaló!

– Jól van. Menjetek el a kilencedik vágány végére. Ott van egy vasúti kocsi, befújnak benneteket tetűporral, lepecsételik az igazolványotokat, beállhatok a sorba, ti is kaptok egy tányér levest.

Elmentünk a kilencedik vágányhoz, megtaláltuk a vagont, befújtak bennünket a már jól ismert tetűporral. – A fiatal orvos még megkérdezte, hogy nem maradnék- e ott egy-két hétig segíteni neki, mert látta az igazolványomban a Dr-t. Felvilágosítottam, hogy nem vagyok orvos, hanem bölcsészdoktor, tehát nem tudok segíteni. – Erre benyúlt a zsebébe, előhúzott egy tábla csokoládét. A markomba nyomta.

– Nekem sincs semmim, de ezt nektek adom. Ha nem lesz elég az ennivaló, gyertek vissza. Újra lepecsételem az igazolványotokat és kaptok még egy adagot.

Megköszöntük a csokoládét és mentünk ebédelni.

A „Sondermischung" levest megettük, de megettük az élelmiszerjegyre kapott összes ennivalót is, aztán embernek kezdtük magunkat érezni.

Megváltottuk a jegyet a Münchenbe induló D-Zug-ra. Vártuk a beszállás idejét. A vonat csak este 8-kor indult, de pontosan, és pontosan is érkezett Münchenbe másnap reggel hétkor. Nürnberg után még ülőhelyet is kaptunk.

1946. április 10-én érkeztünk Münchenbe. A városban óriási a forgalom. Állandóan magyarokba ütköztünk, akik nem nagyon igyekeztek haza. Tőlük tudtuk meg, hogy innen az amerikai zónából már részben hazaszállították a hadifoglyokat. Azt tanácsolták, hogy leghelyesebb, ha jelentkezünk a Magyar Vöröskeresztnél. Azok beutalnak bennünket Pockingba, ahonnan, amikor sorra kerülünk, hazaszállítanak minket is.

Villamosra ültünk és megkerestük a Maria Theresia Strasse 19. szám alatt a Vöröskereszt kirendeltséget. Fanyalogva fogadtak bennünket. Az első kérdés:

– Miért jöttek ki?

Hiába magyaráztuk, hogy zárt alakulattal hoztak ki minket is, Dániába vittek, majd angol fogságba kerültünk, ahonnan megszöktünk, mert haza akarunk jutni. A tisztviselőket ez sem hatotta meg. Mintha nem is magyarok lennének. Semmit sem éreztek abból, amit mi, hogy nekünk otthon a helyünk, nekünk otthon kell dolgoznunk... Vagy talán nem is magyarok voltak, csak magyarul beszéltek.

Lassan, szinte undorral felvették az adatainkat. Úgy kezeltek bennünket, mint valami bűnözőket, vagy leprásokat. Végre, hosszú várakozás után kaptunk 5 cigarettát, 8 darab kekszet, 1 gyümölcsízt (talán 8-10 deka lehetett), egy napi élelmiszerjegyet és egy igazolást, hogy azzal jelentkezzünk a pockingi tábor parancsnokságán, a továbbiakat majd ott fogják intézni.

Ennél a megalázásnál talán a láger is jobb lesz, ha nem kell sokáig ott maradni. Villamosra ültünk és kimentünk a pályaudvarra. Egy vendéglőben megebédeltünk, persze csak krumplit kaptunk háromféle változatban, de az is igen finom volt. Így tele hassal, optimista szemmel néztük a világot. Azután vonatra ültünk, hogy Pockingba utazzunk. A vonat csak Eggenfeldig ment. Itt kiszálltunk és a Vörös Táborban aludtunk. A parancsnokon, egy zászlóson kívül senki sem volt a táborban. Üres, hideg barakkban aludtunk. Reggel nagy mosakodást csaptunk és megborotválkoztunk. Egy csomó főtt krumplit kaptunk két honvédtől, akik kint maradtak és nem is akartak hazajönni. Cipészek voltak, és jól kerestek. Egyébként a környéken majdnem mindenki magyarul beszélt, állandóan magyarokkal találkoztunk.

A pockingi lágerban

A következő napon ismét vonatra ültünk és délre már Pockingban voltunk. Az állomásról kocsival mentünk a táborba. Öreg magyar hajtotta a jó pejt. Hatalmas hangárok mögött terült el a tábor. Egész barakkváros. Mindenütt fák, fenyők nőttek, köztük helyezkedtek el a barakkok. A legnagyobb rendetlenség mindenütt. Mindenki árult valamit, mindenki feketézett. Színház, mozi, eszpresszó is volt, csak tudja valaki megfizetni.

Mi már sok mindent megtanultunk útközben, ezért érdeklődtünk, hogy melyik táborrészbe kérjük a beutalásunkat. Mindenki azt mondta, hogy legjobb a repülőtábor. Amikor jelentkeztünk a táborparancsnokságon, kértük, hogy a repülőtáborba helyezzenek el bennünket. Kérdezték, hogy miért, hisz gyalogosok vagyunk. Azt válaszoltuk, hogy most találkoztunk egy főhadnagy barátunkkal, ő mondta, kérjük magunkat hozzájuk.

Így a repülőtáborban kaptunk helyet. Az egyik barakk üres szobájába helyeztek bennünket, ami nagyon jó volt, mert senki sem tudta, mikor érkeztünk Pockingba. Az első napon igyekeztünk megismerni a tábort, a parancsnokságot, az irodákat, ahol a hazautazást irányították.

Felfedeztük, hogy a mi barakkunk mellett van egy másik, amelyet az amerikaiak raktárnak használtak. A kis ablakon keresztül láttuk, hogy rengeteg krumplit halmoztak fel benne. – De jó lenne belőle legalább egyszer annyit enni, hogy igazán jóllakjunk!

Összedugtuk a fejünket és azon gondolkodtunk, hogyan lehetne megoldani a nehéz feladatot. Dagi (Madarász Tibor) azonnal kijelentette, hogy ő nem hajlandó lopni. Nekünk sem tetszett a lopás, de éhesek voltunk. Szabó Árpáddal úgy döntöttünk, hogy megpróbáljuk. Annyira óvatosak voltunk, hogy a szomszéd barakkból kértünk legénységi köpenyt, még véletlenül se lássa senki, hogy a hadapródok is lopnak. – Éjfél körül elmentünk a barakkhoz, szerencsénk volt. Az egyik ablakszem lazán állott a helyén, szépen benyomtuk. éppen elértük a krumplihegyet. Köpenyük mindkét zsebét megraktuk, az ablakszemet visszaraktuk és hazamentünk. Reggel, mire felkeltünk, Dagi már megfőzte a krumplit. Kiderült, hogy a négy köpenyzsebbe éppen egy vödör burgonya fért, amit a hadifogoly élelmezés mellett mindennap megettük. Ez teljesen rendbehozta a gyomrunkat.

Lassan morzsolgattuk a napokat. Nagypénteken templomban voltunk.

A pockingi láger élete egészen más volt, mint amit addig láttunk, tapasztaltunk. Nincs őrség, nincs drótkerítés, mindenki azt csinál amit akar. Mindenki kereskedik, mindenki pénzhez akar jutni. A tábor lakossága igen vegyes: hadifoglyok, akik haza akarnak menni, civilek, családok, férfiak, nők, gyerekek, öregek és fiatalok, egy részük haza igyekszik, mások maradni akarnak. Az emberek alig ismerik egymást. Van, aki először van itt, a másik már harmadszor, van, aki ma érkezett és van, aki már hónapok óta él itt. Működik a színház, a mozi. Mi is megnéztünk egy-két előadást, de nem tapasztaltunk valami magas színvonalat.

Amikor Pockingba érkeztünk, még azt hittem, hogy a húsvétot már magyar földön fogom ünnepelni. Sajnos tévedtem. Az oroszok valami miatt nem vettek át egy szerelvényt, ezért az amerikaiak leállították a szállítást. Csak miután a kérdéses szerelvény bejutott az orosz zónába, indultak meg újra a hadifoglyokat és menekülteket szállító szerelvények Magyarország felé.

A húsvétvasárnapot ismét távol töltjük az otthontól. Odakinn ragyog a napsugár, smaragdzöld a rét, virágos bokréták a gyümölcsfák, mi pedig itt a barakkban lézengünk, a várakozás ideges láza lüktet bennünk.

Húsvét hétfőn megkaptuk a haza induló szerelvényre a jegyeket. Délután csomagolás és újra várakozás. A következő napon kora reggel kimentünk a schönburgi vasútállomásra és elfoglaltuk helyünket a marhavagonban. – Sajnos, annyi volt a csomag, hogy alig fértünk be a teherkocsiba: kitelepült családok is utaztak velünk. Aztán élelmet osztottak. Mindenki kapott másfél kenyeret és 17 deka vajat. Kicsit kevésnek találtuk az útra, de jól értesültek tudták, hogy majd később kapjuk az amerikai kosztot.

Végre elindult a vonat. Megkönnyebbülve néztük a tájat.

Passau után az Inn csodálatos völgyében utaztunk egy darabig. Valósággal elbűvölt a táj festői szépsége: „ Lenn a völgy legmélyén sebesen kanyarog az Inn fehérfodros halványzöld vize, tükrén táncol a csillogó napsugár, amely néhol sötétebbre, másutt barnásra vagy egészen világoszöldre varázsolja a vizet.A túloldalon néhol kis szigetek vagy vakítóan fehér kavicszátonyok fölött meredeken emelkednek a parti dombok sötét fenyvesei, világosszürke bükkösei. A túloldal erdőségeit egy-egy oldalvölgy meredek V betűje szakítja meg. Vonatunk a jobb parton rohan felfelé. Néhol majdnem elérjük a víz szintjét, máskor meredeken tekintünk le a magasból a lent zúgó ezüstfodros vízre. "

A táj szépsége elterelte figyelmemet a zsúfolt marhavagonról és utasairól, de Linz hatalmas, csupa rom pályaudvara visszahozott a valóságba. Ezt is jól elrendezték a Liberátorok.

Prinzersdorfban lekapcsolták a mozdonyunkat. Ismét csak várni kellett, mint már annyiszor.

Hainfeldnél megint ácsorgás. Megmosakszunk és ismét várunk. Mintha az idegeinket akarnák próbára tenni. Soha nem tudjuk, mikor állunk meg, mikor indulunk tovább. A vonatról azonban senki sem marad le, mert mindenki haza akar jutni. Most azt a hírt kapjuk, hogy már csak Wiener Neustadtban állunk meg és Sopronban.

Persze megint csak Sauerbrunnig /Savanyúkút/ jutunk. Majdnem egy egész napot ácsorgunk itt, ezen a régi, csendes üdülőhelyen. Végre 1946. április 27–én 19 óra után átlépjük a magyar határt... Ünnepélyes csend az egész vonaton. Mindenkiben egy kis öröm bujkál, amit nem lehet szóval kifejezni, és egy kis aggodalom. Hogyan tovább?

Itthon

Ágfalván rendőrök, katonák sora várt bennünket. Kissé meglepődtünk. Furcsa ez a fogadtatás. A katonaságnál szokásos kiabálás. A felesleges kincstári holmit le kell adni! Én is leadtam egy felesleges nadrágot és zubbonyt. Összegyűjtik és elviszik a leadott holmit. Lassan elcsendesedik körülöttünk minden, csak az őrség vigyáz ránk árgus szemekkel. Újabb ellenőrzés következik. Felírják, hány tiszt, katona, rendőr és családtag érkezett a vonaton. Azután álomra hajtjuk fejünket. Isten tudja, de jobban aludtam, mint eddig. Talán jobban hozzátörődtem a kemény vagonpadlóhoz, talán fáradtabb voltam, talán a hazai föld megnyugtató varázsa ringatott álomba?

Reggel (április 27 – én) Sopronban ébredtünk. Egymás után jönnek e hírek: Komáromba visznek bennünket, Kaposvárra indulunk. Végre jön a döntés, Komáromban szerelnek le bennünket. Azután ismerős tájak következnek: a Soproni – síkság, a Rábaköz, Kapuvár, Csorna. Ismerem a tájat, hiszen ezen a vidéken születtem, itt nőttem fel. Milyen ismerősek a kis patakok: a Kardos–ér, a Répce, a Kis–Rába, a Keszeg–ér. Nézem a tájat, olyan mintha semmi sem történt volna. Átrobogunk a Rába hídján Győr előtt. Itt már látszik a háború nyoma a felrobbantott és ideiglenesen helyreállított hídon. Begördülünk a győri pályaudvarra. Mindenfelé romok, rossz sejtelmek vesznek erőt rajtam. Kérdezem, meddig állunk itt. – Senki sem tudja. Erre kapom a csomagomat – ez mindenem – rohanok a pályaudvar romos épületei mellett ki a Baross útra, majd a Dunához. A szép vashíd kettétörve fekszik a

vízben, mellette keskeny gyaloghídon lehet közlekedni. Sietek végig a Rónay Jácint utcán, végre befordulok a mi utcánkba, a Tivadar püspök utcába. Még nem látom a házunkat, csak egy–két bombatölcsér jelzi a háború pusztítását. Végre meglátom a házunkat, nincs semmi baja, még a kerítés is ép. Az utolsó métereket már futva teszem meg. Benyitok az ajtón, anyósomba ütközöm. Megölel, de már kiabál is:

– Irén, nézd, ki jött meg!

Pillanatok alatt előkerül a feleségem is. Összeölelkezünk. Most érzem, hogy valóban hazaérkeztem.

– Megéreztük, hogy hazajössz, – mondja a feleségem –, mert süteményt sütöttünk, amit máskor nem szoktunk.

Pár perc alatt elnyeltem egy tálra valót a süteményből. Közben mondtam, hogy vissza kell mennem a pályaudvarra, mert Komáromban szerelnek le bennünket és valami igazolást is adnak, amire szükség van.

Visszamegyünk a pályaudvarra, a vonatnak csak hűlt helyét találjuk. Kérdezem, hogy elment-e már a hadifoglyokat szállító vonat. Azt mondják, itt van még a teherpályaudvaron. Meg is találtuk. Barátaim pillanatok alatt elfogyasztották a hozott süteményt. Még egy kicsit beszélgettünk, azután lassan elindult a szerelvény Komárom felé. Most már volt, aki integetett utánunk.

Megnyugodva ülök a vonaton. Nincs semmi baj. A család megvan. Csak a bátyám sínylődik még orosz fogságban, de már róla is kaptak hírt.

Komáromban egy félreeső vágányra tolták a vonatunkat. Amint besötétedett megjelentek a csencselők. Rövidesen egész vásár alakult ki a vonat körül. Mi persze nem vettünk részt az üzletelésben, mert nem volt mit eladni.

Reggel arra ébredtünk, hogy a szerelvény körül katonák őrködnek feltűzött szuronnyal. – Mi az? – Újra fogságba kerültünk? – Magyar fogságba? – Így fogadnak bennünket, akik még az életünket is kockára tettük, hogy újra itthon lehessünk, hogy újra Magyarországon élhessünk, itt dolgozhassunk?

Jön a parancs, indulás az Igmándi–erődbe. Mint a bűnözőket, fegyveres, szuronyos katonák kísérnek bennünket. – Hát hová jutottunk?

Az erőd udvarán sorakozó, külön sorakoznak a tisztek, a legénység, a családtagok. Megint felmerül a kérdés: Mi, hadapródok, hová álljunk? Most hátrányos tisztnek lenni, tehát a hadapródok is tisztek. Nem tiltakozunk ellene, de nem is lehet. Azután vetkőzés következik. Tisztek, legénység mezítelen felsőtesttel állnak a sorban. Újabb parancs: Jobb kart felemelni! – Azt hittem valami egészségügyi vizsgálat következik. Erről szó sincs. Mindenkinek megnézik a hónalját, az SS tetoválást keresik. Találtak is néhányat. Elvezetik őket. Mi történt velük? Soha nem tudtuk meg.

Elvitték a legénységet is, mi meg várakoztunk. Végre bennünket is kezelésbe vettek, kikérdeztek. Én egy szimpatikus fiatal hadnagyhoz kerültem, aki – úgy látszik – megértette sorsunkat.

Azután jöttek a kérdések.

– Miért mentek ki nyugatra?
– Zárt alakulattal vittek ki.
– Miért nem szökött meg?
– Mert nem lehetett. Különben is parancsot teljesítettünk.
– Melyik alakulatnál szolgált?
– 91. gyalogezred, I. zászlóalj, 1. század.
– Milyen rendfokozata volt?
– Hadapród őrmester.
– Milyen beosztásban szolgált?
– Szakaszparancsnok voltam. Itt vannak a papírjaim, a zsoldkönyvem és az angol–német nyelvű hadifogolyigazolvány.
– Hol volt nyugaton?
– Dániában volt az egész ezredünk.
– Volt–e a fronton?
– Nem, mert az ezrednek nem volt megfelelő fegyverzete. Még puskája sem volt minden honvédnek.
– Hol került fogságba?
– Tönderben, Dániában a kapituláció után.
– Melyik fogolytáborba vitték?
– Schleswig–Holsteinbe, Bocholtba és Eselheidébe.
– Miért szökött meg?
– Haza akartam jönni. Az angol zónából pedig még nem szállították haza a hadifoglyokat.
– Mutassa a holmiját, amit magával hozott!

– Nem hoztam semmit.
– Nem írt véletlenül naplót?
– Nem is gondoltam rá.

Magamban azt gondoltam, milyen jó, hogy otthon, Győrben leadtam mindenemet. Még a végén az a napló valami bajt hozna rám, pedig hát csak a megtörtént dolgokat, eseményeket jegyeztem fel.

Még sok–sok kérdésre kellett válaszolnom, míg végre úgy délután öt óra körül végeztünk.

Átadtak egy elbocsátó papírt és meghagyták, hogy azzal az igazoló bizottságnál jelentkezzünk ott, ahonnan bevonultunk katonának.

Már sötétedett, amire kiértünk a komáromi vasútállomásra, ahol elbúcsúztunk egymástól, s ki–ki ment a maga útján. Szabó Árpád ment Szolnokra, Madarász Tibor Esztergomba, én pedig Győrbe.

Ezzel végett ért hosszú és különleges utazásunk, amely Kaposvárról Ausztrián, Csehországon, Németországon keresztül Dániába vezetett, majd a fogság keservein keresztül Komáromban az Igmándi–erőd kazamatáiban ért véget. A megtett hosszú úton, az eltelt hosszú idő alatt igen sok emberrel találkoztunk, ismerkedtünk meg, magyarral, dánnal, némettel, angollal, amerikaival. A legtöbben igyekeztek segíteni, helyzetünket javítani, csak elenyészően kevesen voltak, akik ártani akartak. Úgy látszik, a nehéz idők, a gondok, a bajok közelebb hozzák egymáshoz az embereket.*

* A második világháború valóságos népvándorlást indított el Európában. Ennek a népvándorlásnak mi, magyarok is részesei, szenvedői voltunk. Magyar katonákat vittek keletre, Romániába, Lengyelországba, a Szovjetunióba. Magyar katonákat és leventéket szállítottak Ausztriába, Németországba, Dániába. Munkásokat és családokat telepítettek át nyugatra és menekülők tömegei lépték át Magyarország nyugati határát.

Ennek a népvándorlásnak egy kicsi részletét öleli fel, mutatja be ez a kis írás, amely a 91. gyalogezred I. zászlóalj 1. századának kényszerutazását, hadifogságát igyekszik megismertetni, mindezt a valóság hitelességével, az ott készült napló alapján teszi.

A magyar katonák Dániában Magyarországról, a magyar emberről olyan képet alakítottak ki, amely hírünket, megítélésünket előnyösen befolyásolta az egész országban. Schleswig–Holsteinben már más volt a helyzet, de mások voltak a körülmények is. A lágerekben pedig arra törekedtek a magyarok, hogy a nélkülözéseket túléljék és hazajussanak. Ezért vállalták a szökés kockázatát is olyan körülmények között, amikor bárki könnyen az életével fizethetett vakmerőségéért.

Az írás sok apró részletet, eseményt tartalmaz, amelyek lehetővé teszik ennek a különleges világnak a megismerését azok számára is, akik csak elbeszélésekből ismerik a hadifogolyélet küzdelmeit,keserveit. – A Szerző

SZEMLE

PETR KLUCINA (SZERK.)

RADECKY A JEDO DOBA–RADETZKY UND SEINE ZEIT

(Praha, 1992., 2 k., 99+96 o.)

A Csehszlovák Hadtörténeti Intézet és a Prágai Osztrák Nagykövetség Kulturális Osztálya az eredeti cseh, illetve német nyelvű előadásokat, amelyek a két ország hadtörténészeinek 1992. március 25. és 27. közötti prágai tanácskozásán hangzottak el Johann Joseph Wenzel Graf Radetzky von Radetz (1766–1858) tábornagyról és koráról, a nagy érdeklődésre tekintettel sietett közreadni.

Dr. Karl Peterlik prágai osztrák nagykövet a kötetet nyitó beköszöntőjében a neves történelmi személyiség elvetésével való szakításként értékeli a szeminárium megrendezését, amely azonban nem fog együttjárni a korábbi – kritika nélküli – csodálattal.

Dr. Tibor Hochsteiger vezérőrnagy, a Csehszlovák Hadtörténeti Intézet főigazgatója bevezető üdvözlőjében azt hangsúlyozza, hogy vitatott egyénisége ellenére Radetzky a felvilágosult abszolutizmusban fogant, a hadszervezetre, a hadseregre, a kiképzésre, a nevelésre és a hadvezetésre vonatkozó nézeteivel nemcsak a múlthoz, hanem a jelenhez is szól, ezért nem lehet továbbra is hallgatni róla.

A témába bevezető tanulmány szerzőjeként *Richard Plaschka* a Csehországból indult, de teljesen eltérő egyéniségként ismertté vált Wallensteint és Radetzkyt hasonlítja össze, életútjuk négy pontján. Ezt követően Burckhardt, Tocqueville és Hegel szavaival bizonyítja, hogy a történelemformáló nagy egyéniségek korszaka elmúlt ugyan, de a vállalt üggyel és az azt szolgáló értékekkel való azonosság jegyében elöljárói, tekintélyt parancsoló teljesítménye és emberségessége alapján alárendeltjei elfogadták Radetzkyt, és így rendkívüli hatással működő hadvezér lehetett, ahogyan 1813-as és 1848-as tevékenysége tanúsította is. Ugyanakkor 1848 már a társadalmi és nemzeti mozgalmak forradalomként való érvényesülését jelentette, és Radetzky a forradalom számára, a múlttal együtt, elvetendőnek tűnt. Ám koráról, így róla is, újra beszélni kell, mégpedig a későbbi, elfogult ítélettel szakítva, objektív elemzések alapján.

Peter Broucek Radetzkyt mint katonát és államférfit mutatja be. Tanulmánya elején hangsúlyozza, hogy hetvenkét esztendei szakadatlan szolgálat öt uralkodóval kapcsolta össze oly korban, amikor megnőtt a tiszti presztizs az udvarban és a társadalomban egyaránt, amikor a hadvezér az állam szolgálójává lett. A gazdag pályafutás két szakaszát elemzi ezt követően a szerző, az 1809–14 közti éveket, amikor a főszállásmesteri kar parancsnokaként az első igazi vezérkari főnökként tevékenykedett, továbbá az 1831–49 közti időszakot, amikor Lombardia–Velence katonai és polgári kormányzója, egyúttal az ott állomásoztatott hadsereg parancsnoka volt, és – sikeresen – ellenállt a nemzeti és forradalmi eszmék támadásának. Ezzel kapcsolatosan a szerző kiemeli, hogy Radetzky elismerte az alkotmányosság megteremtésének szükségességét, de azt csak az uralkodótól tudta elfogadni.

Jiri Koralka a magyar olvasót talán meghökkentő módon „Az osztrák összállami érzület a cseh népben" címmel készített dolgozatot. Ebben Radetzky koráról szólva kiemeli: racionális felismerés volt, hogy olyan kis közép-európai nép, mint a cseh, az adott expanziós külpolitikai törekvésekre tekintettel az osztrák összbirodalomban védettebb lehet, mint önállóan. Ugyanakkor a cseh politikusok törekvését a soknemzetű állam föderatív átalakításának érdekében való tevékenység határozta meg.

Rainer Egger Radetzkynek a frankfurti Nemzetgyűléshez fűződő viszonyát vizsgálja tanulmányában. Bevezetőben felvillantja, hogy Radetzky érdeklődött a német egység kérdése iránt, többször állást foglalt e tekintetben, mégpedig már 1828-tól kezdődően, amikor

hadosztályparancsnokként éppen Magyarországon szolgált. A frankfurti Nemzetgyűlés tevékenységét az itáliai hadjárat megvívása közben is eleven figyelemmel kísérte. Felfogását jellemzi, szükségét érezte, hogy biztosítsa az egységparlamentbeli német képviselőket: „Nem hódítóként, nem elnyomóként ragadtunk kardot. Nem tettünk semmi mást, mint megvédjük jogainkat. Semmi sem akadályozott minket, hogy ellenségünknek a békét saját fővárosban diktáljuk, de diadalunknak álljt parancsoltunk birodalmunk határain. (...) Nem önkényuralmat, nem elnyomást hozunk a népeknek, hanem szabadságot, talán több szabadságot, mint amennyit javukra el tudnak viselni." Válaszként a képviselők Frankfurtból megküldték a többségi határozattal elfogadott birodalmi alkotmányt a neves hadvezérnek Itáliába. Újabb levelében Radetzky hitet tett nagynémet felfogása mellett, és feltette a kérdést: „Vajon lehetséges-e, hogy Ausztria német tartományait kiszakítsák abból az állami kötelékből, amelyben évszázadokon át boldogságukat és jólétüket élvezték? Komolyan hiszik azt Frankfurtban, hogy ez ezzel a szavazással lehetséges? Ez én keblemben hű német szív dobog, de bizony azért az árért el kellene hallgattatnom." Ebben a szellemben egy további levélben üdvözölte a hadvezér az osztrák képviselők Frankfurtból való hazarendelését: „Gratulálok, hogy elhagyták azt a gyűlést, amelyben egyetlen osztrák sem ülhet tovább anélkül, hogy németként és osztrákként megsértse kötelességét."

Betrand Michael Buchmann tanulmányában Radetzky katonai pályáját periodizálja és jellemzi. Az 1782-től 1809-ig terjedő első életpályaszakaszt csapattiszti tevékenységként határozza meg. A 17 évesen önként és saját költségén vérteskadétként induló ifjú a korabeli átlagnál sokkal gyorsabban haladt előre a ranglétrán, 27 évesen már kapitány, 32 évesen már ezredes volt; 39 évesen nevezték ki az első tábornoki rendfokozatba. Gyors előmenetelének oka nemcsak tehetsége, szorgalma és helyállása volt, azt elsődlegesen a háborús időszak körülményei tették lehetővé. Az életút második szakaszát az 1809–1816 közti évekre helyezi a szerző, amikor Radetzky főszállásmester volt. Ezekben a háborús években valódi vezérkari főnökként tevékenykedett, a haderő élén álló második személy volt. Radetzky pályafutásának harmadik szakasza 1816–1831 közé esett, amikor máig tisztázatlan okok miatt félreállítva, hadosztályparancsnok lett Sopronban. 1818-ban ugyan helyettes magyarországi főparancsnokká nevezték ki, de csak 1829-ben lépett elő lovassági tábornokká, egyúttal viszont Olmütz erődítményparancsnoki beosztásába került, vagyis újra mellékvágányra. 65 évesen kezdődött az életpályája negyedik szakasza, amikor az 1831-es általános forradalomellenes mozgósítás az itáliai császári-királyi hadsereg élére állította a sokat tapasztalt hadvezért. 1836-ben érte el a tábornagyi méltóságot, és igazi újabb hadisikereit öreg emberként érte el. Ezért él az utókor köztudatában is az idős hadvezér képe a legelevenebben.

Josef Fucik tanulmánya Radetzky takarékos hadviselését elemzi. Rámutat annak objektív szükségszerűségére is, hiszen a császári-királyi birodalom állandóan az államcsőd szélén táncolt. Ezt felismerve Radetzky elsősorban új kiképzési módszerekkel, az erőkkel való takarékos gazdálkodással igyekezett sikereket elérni. Különösen az 1848-as és 1849-es hadjáratban érvényesítette a gyors lefolyású hadműveleteket, amelyekkel megakadályozta a korábban súlyos vérveszteségeket és a kimerítő anyagfecsérlést.

Ehhez a témához csatlakozik *Dobroslav Libal* közleménye, amely a Radetzky alárendeltségében 1848/49-ben bevett cseh ezredekről szól. A magyar olvasó számára érthetetlenül és szokatlan hangvétellel a szerző a cseh katonák hősi helytállását a magyar katonák „csődöt mondásával" szembesíti. Majd – politikai síkra térve – azt hangsúlyozza, hogy a cseh politikai képviseletek nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy a császári-királyi hadsereg „elitjét" jelentették. Ugyanilyen érthetetlen Libal számára, hogy a bécsi udvar 1867-ben Magyarországgal kötött kiegyezést, „feledve 1848-at".

Otakar Frankenberger Radetzkynek a Napóleon feletti győzelemből való részesedését mutatta be közleményében. Ebben hangsúlyozza, hogy az 1813. október 16–19-i „népek csatáját" Lipcse mellett Schwarzenberg tábornagy vezényletével vívták a szövetségesek, de a hadműveleti tervet Radetzky dolgozta ki.

Adolf Gaisbauer tanulmánya Radetzkynek az ausztriai politikai és szépirodalmi vitákban való megjelenését mutatja be: a hadvezérben katonái „atyjukat", „Ausztria megmentőjét" látták, aki egyedül volt képes fenntartani a birodalmat. E legendából született meg a szimbólum, „Radetzky – az Ausztriába vetett hit megtestesítője". E szimbólumnak hódolt számos művészeti alkotás Grillparzer állításától kezdve, miszerint „a Te táborodban van Ausztria", egészen idősebb Johann Strauß

Radetzky-indulójáig. Ugyanez a szimbólum élt tovább az 1918-as és 1938-as trauma idején is. Rendkívül jellemző módon a tervezett osztrák antifasiszta felkelés jelszava is „Radetzky" lett volna, miután a „német Radetzky" helyett az „osztrák Radetzky" szimbóluma nyert teret a közgondolkodásban. A mai művészek is, ahogyan a szerző számos példával bizonyítja, „az örök osztrákot" látják Radetzkyben.

Herbert Jüttner közleménye, e témát mintegy folytatva, a világhírűvé vált Radetzky-indulóval foglalkozik, bemutatja megszületésének történelmi körülményeit. E vonatkozásban kiemeli, hogy Radetzky forradalmian új hadviselési módja jelentős hatással volt a forradalmi Bécs társadalmi köreire, így hatott idősebb Johann Straußra is. Az indulót ugyan kezdetben nem neki szánta, hanem egy népszerű melódia felhasználásával írta, hamarosan azonban már Radetzky-indulóként vonult be az alkotás a zenetörténetbe. A szerző ezt követően a zenedarab diadalútját részletezi.

Jan Trojan e témát folytatva „Radetzky személyisége és a csatazene" címmel tette közzé közleményét. Ebben egy máig ismeretlen szerző „A lipcsei csata" címmel fennmaradt zongorakivonatát és az ebből kinőtt, későbbi zeneszerzők által egyes csatákat megelevenítő zenedarabokat mutatja be, köztük idősebb Lehár Ferenc 1866-ban keletkezett Oliossi-indulóját.

Jiri Pokorný–Jiri Rak közreműködésével – Radetzky prágai emlékművéről szóló közleménye következik ezek után, mely a Josef és Emanuel Max szobrászfivérpár által készített és 1858-ban leleplezett köztéri alkotást mutatja be. Szól az emlékmű 1918-as eltávolításáról is, befejezésül pedig közli az elképzelést, hogy – ha nem is újra központi helyen – az emlékmű újrafelállítását tervezik.

Zbyšek Svoboda sajátos témát választott, közleményében Radetzky érdemeit és kitüntetéseit veszi számba a fennmaradt portrék alapján. A kitüntetéseket tágabb értelemben véve felsorolja a marsallbotokat, díszkardokat, dísztőröket is. A közel félszáz érdemrend és valódi kitüntetés szemrevételét követően levonja azt a következtetést, hogy nem élt a XIX. században hadvezér, aki több elismerésben részesült volna.

A kötet befejezéseként ugyancsak Zbyšek *Svoboda* ismerteti a prágai Hadtörténelmi Múzeumban 1992-ben megnyitott „Radetzky és kora" című időszaki kiállítás anyagát.

Úgy véljük, rendkívül figyelemreméltó volt a csehszlovák–osztrák konferencia szervezése 1992-ben, még inkább odafigyelést igényelnek az elhangzott előadások. Ezért üdvözöljük a kötet gyors megjelentetését és ajánljuk az érdeklődő magyar olvasók szíves figyelmébe.

Zachar József

PETER HASLINGER

ARAD, NOVEMBER 1918
Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1993., 165 o.)

A Grazi Egyetem Történelmi Intézetének Délkeleteurópa-történeti Részlege, amelyet a hazai olvasók előtt is jól ismert és elismert osztrák történész, *Horst Haselsteiner,* vezet, évek óta kiadja „A Délkelet-Európa Ismerete II" című sorozatot. Ennek 19. köteteként jelent meg a fiatal bécsi történész, Peter Haslinger, kismonográfiája, amely mind az újraébredő régi nacionalizmusokra, mind a magyar szempontból sorsdöntő történelmi eseményre tekintettel, közvetlen hadtörténelmi vonatkozásai miatt is érdemes folyóiratunk olvasóinak figyelmére.

A szerző, akinek módja volt sikeres magyarországi és kevéssé sikeres romániai kutatásokra is, „a részvételtől tartózkodó, de érintett szemlélőként" igyekszik objektív képet adni a tágabb értelemben vett Erdély elszakítását közvetlenül megelőző eseményekről. Középpontba ezúttal nem a hatalmi-nagyhatalmi szándékokat és ténykedéseket állítja, hanem a Magyar Királyságban élő románoknak az addigi hazából való kiválási törekvéssel kapcsolatos magatartását.

Bevezetőként Peter Haslinger a magyar-román ellentét gyökereivel foglalkozik, azok feltárására vállalkozik, mégpedig rendkívül figyelemreméltóan, a „másikkal" kapcsolatos sztereotípiák bemutatásával. Magyar részről a románoktól való hallatlan érzelmi elhatárolódást emeli ki, miközben a századfordulós „magyarosítási politikát" elemzi, és az ebben játszott gentry-rétegbeliek és „renegátok" szerepét hangsúlyozza. Érthető terjedelmi okoknál fogva a korábbi múltbeli előzményekre csak utalni tud a szerző. Csakis ennek tulajdoníthatja a recenzens, hogy elmélyedés hiányában még az 1868-as magyar nemzetiségi törvényt is „halvaszületettnek" minősíti. A románokkal kapcsolatosan azután azt hangsúlyozza, hogy a Habsburg-abszolutizmus és -neoabszolutizmus nagyobb teret engedett önkifejlődésüknek, mint a direkt magyar uralom korszakai, ezért a dualizmus teljesen szembefordította a románokat a magyar államisággal. Ez főleg az erdélyi egyenjogúsítási követelésekben nyilvánult meg. A továbbiakban elemzi a magyarosítási és egyenjogúsítási törekvések sorozatos ütközését, amely a magyar törvényhozás döntéseinek román részről való visszautasításában manifesztálódott. Egy újabb alfejezetben azt mutatja be, hogy az Erdélyben és Kelet-Magyarországon együttélő két népesség között ez napi konfliktusok végeláthatatlan sorozatát eredményezte, főleg a művelődés- és iskolaügy területén, de a közigazgatásban is, anélkül, hogy a szemben állók a másik valós szándékaival tisztában lettek volna.

A második fejezet az első világháborút megelőző másfél évtized politikai küzdelmeit idézi fel. Kiemeli a korábbi román vezető politikusok kudarcát, az új módon politizáló réteg vezető szerephez jutását, amely immár nem látta szükségszerűnek a magyar államisághoz való ragaszkodást. Részletezi a román „irredenta" mozgalom megszületését és annak Román Királyság-beli visszhangját. Szól a szerző a román dinasztikus elképzelésekről és a Ferenc Ferdinánd trónrakerülése esetén bekövetkezhető föderális átalakulás adta lehetőségekhez fűzött reményekről is. Kitér továbbá a magyarországi választojogi reformtól várt lehetőségekre és a politikai befolyás biztosítására irányuló aktuális román törekvésekre. Felidézi a Román Nemzeti Pártnak Tisza Istvánnal való kapcsolatfelvételét, majd annak kudarcát és a világháború előestéjén bekövetkező határozott fordulatot, a magyar államisággal való szakítás gandolatáig való eljutást.

A következő tematikai egység Jászi Oszkárnak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézetei alakulását elemzi a századfordulótól az első világháború végéig terjedő időszakkal kapcsolatosan. A kezdeti állásfoglalások felidézését követően bemutatja „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés" című első főművének meghatározó gondolatait. Ezt követően rátér a mű fogadtatására és Jászinak a románokkal való első• kapcsolatfelvételére. Külön alfejezet foglalkozik a Román Nemzeti Párt politikusainak első világháborús érintkezéseivel Jászi Oszkár és rajta keresztül Károlyi Mihály irányában. A továbbiakban Jászi és Károlyi politikai egymásratalálását és Jászi Duna-konföderációs tervezetéhez vezető további útjukat mutatja be. Részletesen ismerteti Jászi utópikus vízióját, amely „A dualizmus összeomlása és a dunai államok jövője" című művében tükröződik.

A negyedik fejezet a „román kérdés" 1918-as jelentkezésével foglalkozik. Kitér a román területi igények elfogadtatása érdekében folytatott emigrációs propagandára, az antant hatalmak ezirányú megnyerésének folyamatára, a Román Nemzeti Párt és a Román Szociáldemokrata Párt magyarellenes egymásratalálására, a forradalmi és anarchista mozgalmak diadalának a román kérdésre gyakorolt hatására, a Román Nemzeti Tanács működésére. Ismerteti a magyar polgári demokratikus ellenzék tényked-ését, a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját, a román parlamenti képviselőkkel való kapcsolatfelvételét, a Magyar Nemzeti Tanács október 26-i proklamációját az önrendelkezési jog érvényesítésének szándékáról. Ezt követően áttér a szerző Jászinak a Károlyi-kormány nemzetiségügyi miniszteréként folytatott tevékenysége bemutatására, föderációs terveinek felvillantására, egyúttal utal azok irrealitására a román nemzeti igényeknek az Egyesült Államok részéről való elismerését követően.

Az értekezés utoljára a november 13-i és 14-i aradi magyar–román tárgyalásokat részletezi. Szól az azokhoz fűzött előzetes – irreális – magyar reményekről, Jászai illuzórikus nemzeti önrendelkezési elképzeléseiről az erdélyi nem románok vonatkozásában is, különösen a merev román uniós állásponttal szembesítve azt, végül a szükségszerű kudarcról, mivel a föderális átalakítás és a teljes elszakadás álláspontja nem volt áthidalható.

A rövid hatodik záró fejezetben Peter Haslinger kitekint a szűkebb értelemben vett Erdély és a kelet-magyarországi részek Romániába való bekebelezésére, annak nemzetközi

kodifikálására, a kisebbségvédelem román részről való negligálására, valamint Jászi Oszkár emigrációbeli ténykedésére.

A szerző mondanivalójának jobb megértését gazdag, folyamatosan közölt jegyzetanyag, valamint csatolt, jól tagolt forrás- és irodalomjegyzék, személy- és helységnévmutató, továbbá függelékben közölt áttekintő térkép segíti.

Zachar József

JOHN LUKACS

A PÁRVIADAL

A nyolcvan napos párbaj Churchill és Hitler között 1940. május 10–július 31.

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993., 370 o., 16 t.)

Nemigen szoktunk hozzá az elmúlt időkben, hogy jelentős nyugati történelmi kiadványok közel egy időben az eredetivel magyarul is megjelennek. Szerencsére ez változóban van, mint a jelen könyv is bizonyítja, hiszen angolul 1991-ben jelent meg. Sőt, a magyar kiadás nem egyszerűen a *The Duel* fordítása, hanem a szerző egy időre visszaváltozott azzá a Lukács Jánossá, aki 1946-ban ment el Budapestről, s szülőhazája számára még két, eredetileg is magyar nyelven írt politikus-portréval is bővítette a kötetet.

Lukács – már amennyire az itthoni hozzáférhető műveiből megállapítható – szerencsésen ötvözi magában az angolszász és a hazai történészi hagyományokat. Egyaránt hiányzik belőle a nem angol anyanyelvű olvasót idegesítő apologetikus „we are the best" felfogás, vagy az amerikaiakra oly sokszor jellemző elnagyolás éppúgy, mint a részletekben való elveszés, vagy a kis országok történetíróira sokszor sajnos nagyon is jellemző „mindenki minket bántott" szenvelgés. Nem tagadja, hogy rokonszenve kié, azonban nem becsüli le, vagy becsmérli ellenfeleit csak azért, mert más a véleményünk. „Gyakran megfeledkezünk arról, hogy végül is Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió rendhagyó szövetségének egyesült ereje kellett Németország legyőzéséhez. Egyikük sem – de bármelyik másodmagával sem... – lett volna elegendő hozzá."

Az eredeti könyv „Adolf Hitler és Winston Churchill 1940. május 10-től augusztus 1-jéig tartó, nyolcvan napos párviadaláról szól. Akkor, 1940. május, június, július havában ettől a párviadaltól függött a második világháború, és utána a világ sorsa. Ebben a nyolcvan napban Hitler megnyerhette volna a háborút, ha Churchill nem áll az útjában. A nyolcvan nap elteltével más, fontos személyiségek is megjelennek a színen. A viaskodók esélyei megváltoztak." Ezt a gigászi, elsősorban szellemi párviadalt általában külföldön is kevéssé ismerik, pedig Hitler nemegyszer közelebb állt közben a győzelemhez, Churchill helyzete pedig ingatagabb volt, mint hisszük. „Az emberiség történelmének abban a pillanatában Hitler a nép által támogatott, gépiesen szervezett, kegyetlen, de semmiképpen sem ésszerűtlen hatóerőt képviselte. Churchill mindennek az ellenkezőjét. A nagy kérdés az volt: vajon ennyi elegendő-e?"

Nincs értelme eseményről eseményre végigkísérni ezt a nyolcvan napot. El kell olvasni a könyvet. De többféleképpen lehet. Olvasható történelmi esszéként éppúgy, mint lélektani krimiként (vagy tán inkább thrillerként). Én most csak néhány, általam fontosnak tartott gondolatára hívom föl a figyelmet.

„...Gyakorlati síkon Churchill hibásan ítélte meg Münchent. A müncheni válságról tudnunk kell – vagy tudnunk kellene – két lényegbevágó dolgot, amit Churchill nem tudott, vagy inkább nem akart elismerni. Az egyik, hogy Nagy-Britannia számára 1938 októberében katasztrofális lett volna a háború.

Légiereje 1939 szeptemberéig számszerűen és ütőképességét tekintve is sokat fejlődött. München idején a domíniumok többsége még húzódozott a háborútól. 1939 szeptemberében már nem. Hitler 1938-ban nem blöffölt." Továbbá: „...az azóta előkerült bizonyítékok arról tanúskodnak, hogy Sztálin 1938-ban ugyanolyan kevéssé óhajtott hadakozni Csehszlovákia védelmében, mint Chamberlain."

1940-ben a tét nem volt kicsi, hiszen „Hitler rá akarta kényszeríteni Nagy-Britanniát, hogy fogadja el a német egyeduralmat Európában. Churchill éppen ez ellen harcolt."

Hangsúlyozza, hogy „helyesbítésre szorult" az a felfogás, mely szerint „a jövő tragédiája lett, hogy a britek ... készek voltak társulni bárkivel – akár a Szovjetunióval is – ebben a háborúban." Holott „ezt a »társat« Hitler maga kényszerítette szövetségre Nagy-Britanniával." Majd hozzáteszi: „Churcill is világosan látta a lehetőségeket: vagy német uralom marad egész Európában, vagy ...orosz uralom Európa keleti felén; és Európa másik fele mégis több a semminél." S ehhez még hozzáteszi néhány oldallal később Churchillnak azt a ragyogó megfigyelését, melyet De Gaulle idéz háborús emlékirataiban: „Oroszország most csakugyan olyan, mint az éhes farkas a birkák között. Csakhogy a lakoma után jön az emésztési szakasz."

Az eredeti angol kiadást Lukacs ezekkel a gondolatokkal zárja: „Elgondolkodtató, és az is marad, hogy kettőjük párviadalában, amelytől akkor, a 20. század közepe táján, és az újkor vége felé a világ sorsa függött, a nagy államférfi győzedelmeskedett a nagy forradalmáron; az író a szónokon; a kozmopolita a fajgyűlölőn; a demokratikus arisztokrata a populista demagógon; a hagymányok híve a radikálison; a hazafi a nacionalistán."

Más politikusokról inkább csak elnagyolt képet kapunk, bár Sztálinról és Rooseveltről van néhány találó megállapítása.

Az eredeti mű a Bibliográfiával ért véget. A hazai olvasó azonban ebből csak a kísérő tanulmányt olvashatja, mert „a (Magyarországon jórészt meg nem jelent) források jegyzékét, valamint a bibliográfiát a magyar kiadás terjedelmi okokból nem közli." A megoldás a legenyhébb kifejezéssel élve sem szerencsés...

A magyar kiadás „töblete" a szerzőnek „Lukás János"-i minőségében magyarul írt két esszéje, a *Hitler és magyarország* és a *Churchill és Magyarország*.

Az elsőt illetően saját maga jegyzi meg, hogy „még lényeges kutatásokra szorulnak Hitler Magyarországot érintő elhatározásai". Mindenesetre felhívja a figyelmet Hitler románbarátságára, a Wallenberg-rejtélyt némileg megvilágító néhány adatra, továbbá arra, hogy „különbséget láthatunk Goebbels éles magyarellenessége és Hitler óvatosabb politikája között".

A második esszé a magyar olvasó számára sokkal több újdonságot tartogat. Így pl. hangsúlyozza, hogy Churchill Rooseveltet „háromszor is figyelmeztette (utoljára 1944 októberében), hogy »Magyarország Közép-Európához tartozik, nem Balkán«". Fontos az is, hogy miután Sztálin elfogadta Churchill „fifty-fifty" formuláját Magyarországgal kapcsolatban, történt valami. „Az ezt követő Eden-Molotov tárgyalások pontos lefolyása még kideríthetetlen; az előbbi engedett az utóbbinak, és néhány nap múlva az ötven-ötvenet hetvenöt-huszonötre változtatták az oroszok javára."

Az viszont egész Európa kárára vált, hogy Churchill „egészsége és energiája már nem volt az, mint négy évvel azelőtt", amikor 1944/45-ben a szovjet vezetőkkel tárgyalt.

Befejezésül megállapítja, hogy Magyarországgal kapcsolatos felfogását tekintve „Churchill hazánk újkori történetében szinte egyedül áll." „Ezért kíséreltem meg Magyarország iránti megértésének és jóindulatának bizonyítékait itt röviden összegezni."

Ez a könyv jó példa arra, hogy milyen műveket célszerű magyarul is megjelentetni a terjedelmes – és korántsem egyforma színvonalú – külföldi szakirodalomból.

Nagy Domokos Imre

RAISZ ATTILA

NAPLÓ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTOLSÓ HÓNAPJAIRÓL ÉS A SZOVJET HADIFOGSÁGRÓL

(A Szerző kiadása Ajka Város Önkormányzatának támogatásával, Ajka, 1993., 200 o.)

Az utóbbi egy évtizedben a hazai könyvkiadás az emlékiratok, naplók kiadásának korát éli. Évtizedekig elfelejtett kéziratok kerülnek elő fiókok mélyéről, elhallgattatott szerzők jelentkeznek hosszabb és rövidebb, fontos és feledhető írásaikkal. Különösen kézzelfogható ez a „kibeszélési vágy" az egykori katonák esetében, akik a háború csatatereit megjárva, a hadifogság poklát túlélve voltak hosszú évtizedeken keresztül hallagatásra ítélve. Hogy miért? Talán mert a legtöbbjük emlékezete, korabeli naplója, feljegyzése egyáltalán nem azt a szemléletet tükrözve, illetve egészen más tényeket rögzített, mint amit a hatalom elvárt, a könyvkiadás és a hivatalos marxista magyar történetírás tolerálni tudott volna.

Ezek közé a „más szemléletű", „más tényeket" is közlő munkák közé sorolható Raisz Attila egykori magyar királyi honvéd százados naplója, mely közel két évtizedes, kiadótól kiadóig, lektortól lektorig vándorlás után Ajka Város Önkormányzatának hathatós anyagi támogatásával láthatott nyomtatott formában napvilágot. Úgy vélem, csak dicséret és köszönet illetheti azokat a városatyákat, akik a mai pénztelen világban ilyen módon felvállalták a kultúra támogatását. Hogy milyen munkát támogattak, arról talán érdemes idézni a szerzőt: *„Ez nem propaganda!* Egy volt katonatiszt őszinte feljegyzései az utolsó háborúról (bár csak így lenne! – Sz. S.) és a hadifogságról. Fejét nem dugja homokba (mint a struccok), de azért meg van győződve, hogy az elfogult emberek – nyugaton és keleten egyaránt a könyv nagyon sok részét (természetesen nem mindenki ugyanazt a részt) el fogják ítélni, illetve kifogásolni fogják. Talán nem tudnak tárgyilagosak lenni – vagy nem tudják belátni, hogy elődeink sem voltak hibátlanok?"

Raisz Attila naplója, mely az egykori eredeti feljegyzések alapján íródott újra az 1970-es években (az eredeti napló ugyanis a hadifogságból történt hazatéréskor azzal a reménnyel adatott át egy ismeretlen személynek, hogy általa könnyebben kerül haza – ez tévedés volt, sem az ismeretlen, sem a napló nem jutott Magyarországra), két nagy részre oszlik. Az első rész a második világháború utolsó hónapjainak eseményeit örökíti meg, bemutatva a mindazt, amit egy fiatal tüzér százados 1945 januárja és júniusa között átélt. Sebesülés, kórház, alakulatszervezés, szerelem és bánat, vándorlás és menekülés, remény a hazatérésre, az elkerülni remélt hadifogságba esés, akkor, amikor már szinte mindenki érezte az otthon közelségét, melegét.

Nem érdektelen talán néhány mondat erejéig elidőzni a fogságba kerülésnél. A szovjet hadsereg sem a fegyverszünet megkötését követően, sem az azt követő hónapokban nem tett le a „hadifogolyszerzésről". Nem számítottak a különböző megállapodások, a nemzetközi egyezmények, a fegyvertelen avagy a „civil" státusz. Aki a szovjet hadsereg katonáinak kezére került, többnyire számolhatott azzal, hogy néhány évig raboskodni fog. Ez történt Raisz Attilával és társaival is.

Aki pedig rabnak indult a Szovjetunióba – és nem halt meg az embertelen „szállítási viszonyok" között –, az tudhatta, hogy nemcsak raboskodás, de munka is osztályrészül jut neki. A ma már sokszor emlegetett, egykoron letagadott GULAG-okon, embertelen körülmények között, a nemzetközi hadijogot megcsúfoló módon dolgoztatták a foglyokat. A foglyok hamarosan ráérezhettek, hogy ők nem csupán foglyok, hanem kényszermunkások, kényszermunkások akik milliónyi sorstársukkal együtt – köztük a szovjet birodalom szinte valamennyi népének „képviselőjével" – az egyenlőségre épülő, emberközpontú szocializmust, a jövő birodalmát építik.

Raisz Attilának és sorstársai közül sokaknak két esztendőnyi idő jutott ebből az „építőmunkából", és elmondhatták/elmondhatják magukról, hogy ők a szerencsések, hiszen nem 1955-ben, hanem már 1947-ben hazatérhettek. A hazatérésig azonban sok minden történt a foglyokkal a Szovjetunióban. Volt részük munkában és megaláztatásban, apró örömökben és éhezésben, pillanatnyi boldogságban és szerelemben is. Aki e ritka szerencsében részesülhetett az szép emlékeket is hozhatott haza magával. Ezen kevesek közé tartozik Raisz Attila. A táborban fellobbanó szerelem örök emléke maradt, csakúgy mint bajtársai megbecsülése és szeretete. Természetesen nem feledheti a német fogolytársaival „lezajlott

csatát", ahogy a büntetéseket sem. Mindezeket túlélte és megélte, nem úgy mint tíz- és százezernyi társa, akik valahol jeltelen sírokban, bányák és mocsarak mélyén alusszák örök álmukat és emléküket csak hozzátartozóik őrzik. Most ezzel a kis kötettel talán még többek szívében jut hely egy-egy meghalt, elpusztított embernek, hiszen tudunk róluk. Hogy ne feledkezzünk meg róluk, ahhoz hozzásegít bennünket Raisz Attila naplója is, az a napló, mely tudósítás a múltból, őszinte, egyszerű, hiteles tudósítás.

Szakály Sándor

EDWARD JAN NALEPA

OFICEROWIE RADZIECCY W WOJSKU POLSKIM W LATACH 1943–1968

(Wojskowy Instytut Historyczny, Warsawa, 1992., Czesc I., 238 o., Czesc II., 456 o.)

A második világháború első öt hetében a német és a szovjet hadsereg harapófogójába került lengyel hadsereg vereséget szenvedett, az ország megszállás alá került. A franciaországi, majd az angliai lengyel háborús emigráció a külföldre (így a Magyarországra) menekült lengyelekből, a nyugati országok lengyel kolóniáiból közel 200 ezer fős hadsereget szervezett. Az emigráns kormány mögött tehát – politikai érdekeinek érvényesítésére – jelentős fegyveres erő állt. Az adott pillanatban a moszkvai lengyel politikai emigráció is hadseregszervezésbe kezdett. Mindezeknek természetesen bonyolult előzményei voltak.

1943 tavaszán a londoni emigráns kormány és a szovjet kormány közötti megállapodás értelmében a Szovjetunió területén található lengyel hadifoglyokból, internáltakból és menekültekből, valamint a kommunista emigráció tagjaiból kezdetét vette a lengyel egységek szervezése. A hadseregszervezés első fázisában létrejött lengyel egységek – az ún. Anders-hadsereg – zöme Iránba, majd a Közel-Keletre evakuált. Ezt követően a szovjetunióbeli lengyel kommunista emigráció vezetői – többek között Wasilewska, Berling, Zawadzki stb. – a szovjet politikai érdekeknek megfelelő aktív hadseregszervezésbe kezdtek. A sorállomány adott volt, a nyomor, a kiszolgáltatottság elől tízezrek igyekeztek menekülni, így a szervezés látványos eredményeket hozott. A létrehozott egységeknél viszont hiányoztak a kellő szakértelemmel és gyakorlattal rendelkező tisztek. (A Katyn térségében és máshol kivégzett lengyel tisztek és az ún. Anders-hadsereggel távozott szakemberek után lengyel egységeket csak úgy lehetett megszervezni, ha megfelelő számú és szakképesítésű tisztet vezényeltek át a Vörös Hadsereg állományából.) A létszámban gyorsan növekvő lengyel (népi) hadsereg magasabbegységeinek kiképzése, irányítása érdemben szovjet vezetés alá került. Ennek természetesen megvoltak a politikai konzekvenciái. A szovjetunióbeli lengyel politikai emigráció szószólói (az előbb említetteken túlmenően pl. Jedrychowski, Andzej Witos, Drobner, Putrament) céljaik elérésére, ugyanúgy mint a londoniak, minél nagyobb létszámú hadsereget szerettek volna maguk mögött/mellett tudni. Az emigráció vezetői ugyanis jól emlékeztek a második Lengyel Köztársaság kikiáltásának 1918. november 11-i körülményeire: „Az adott pillanatban azon politikai erő kezébe kerül a hatalom amely mögött erős hadsereg és érdekeivel azonosulni tudó nagyhatalom áll."

A lengyel hadsereg kötelékében szolgáló tisztek és tanácsadók tevékenységében *három fő szakasz* mutatható ki. Az első – minden szempontból legfontosabb – időszakban, 1943 májusától 1945. május 11-ig a Vörös Hadsereg állományából Nalepa adatai szerint 19 679 tisztet vezényeltek a lengyel hadsereg különböző alakulataihoz. Az említett létszámból a tüzérség 3357 (17%), a gyalogság 3328 (16,9%), a légierő 2895 (14,7%), az egészségügyi szolgálat 1528 (7,8%) fővel részesedett. Az említett létszám a lengyel hadsereg tiszti állományának 38,5%-át alkotta! A lengyel hadsereghez való áthelyezéseket az elhárító szervekkel és az NKVD-vel való egyeztetés után – gyakorlatilag – a Vörös Hadsereg személyügyi főcsoportfőnöksége koordinálta. A szovjet tisztek (majd tanácsadók) státusza a lengyel katonai eskühöz való viszony, az előmenetel, a fegyelmi helyzet, az egyenruhaviselés, a fizetés, az elszállásolás, a szabadságolás és az egészségügyi ellátás kérdését csak az 1945. január 15-én kiadott 41. sz.

szovjet hadseregfőparancsnoki parancsban körvonalazták.

A Szovjetunió területén elkezdett lengyel hadseregszervezés első fázisában (1943 közepén) a lengyel egységek tiszti állományának 66%-át Vörös Hadseregbeli tisztek alkották. Egyes lengyel egységeknél kiugróan magas volt az idegenek aránya. (Az 1943. szeptember 28-i állománykimutatás szerint a 2. lengyel gyaloghadtest 745 főt számláló tiszti állományából 568 személy [76,2%] szovjet tiszt volt.) A kimutatások szerint az 1. lengyel hadsereg egységeinél a második világháború utolsó hónapjaiban (1944 végén) a legfontosabb parancsnoki funkciókat szovjet tisztek töltötték be. A híradós egységeknél a szovjet tisztek aránya 83,5%, a tüzérségnél 78,9%, a páncélosoknál 95,5% volt. Hasonló arányokat találunk a 2. lengyel hadseregnél is. Igen sokatmondó a szerzőnek az a megállapítása, hogy a lengyel néphadsereg légierejének tisztikarában a szovjet tisztek aránya 97,3%-os volt. 1945 május elején a lengyel hadseregben szolgáló 34 szovjet tábornok közül 17 orosz, 9 lengyel, 5 ukrán, 2 fehérorosz, 1 pedig tatár nemzetiségűnek vallotta magát.

A második világháború végéig a lengyel hadseregben szolgálatot teljesítő szovjet tisztek legnagyobb része (15 300 fő, 78%) a zászlósi–századosi rendfokozatú tisztekből tevődött össze. A meghatározó pozíciókban 4300 (22%) őrnagy, alezredes, ezredes, továbbá 4 altábornagy, 29 vezérőrnagy és 1 ellentengernagy szolgált. A kimutatások szerint a lengyel hadsereg 159 legfontosabb állásából 110-et (70%) szovjet tábornokok, főtisztek töltöttek be. A lengyel hadsereg vezérkari főnökségén kulonböző beosztásokban 57 szovjet tábornok és főtiszt tevékenykedett, 13 hadtest és dandár élén szovjet tábornok állt, a balti flotta élére ugyancsak szovjet tábornokot neveztek ki.

A tisztképzésben, a propaganda, a sajtó területén, valamint a katonai bírói, ügyészi munkában *is* a szovjet tisztek, tanácsadók „iránymutatása" érvényesült.

A szovjet tisztek lengyel hadseregben teljesített szolgálatának 1945 május közepétől 1948 őszéig tartó második szakaszában a szovjet tisztek és tanácsadók számában, befolyásuk alakulásában is jelentős változás következett be. Az 1945. június 11-i állapot szerint a lengyel hadsereg 69 tábornoka közül 60 (86,9%) szovjet állampolgár volt. A későbbi években a lengyel–orosz arány (1946 közepén 55:40; 1947 végén 58:22; 1948 közepén 50:20; 1948 végén 53:16) lényegesen módosult, bár még mindig 16 szovjet tábornokot találunk a lengyel hadsereg állományában. A lengyel hadsereg ezredesi rangú tisztjeinek 73%-a ugyancsak szovjet volt. Ez az arány 1948 végéig 30%-ra csökkent. Az több mint kuriózum, hogy pl. 1945 végén a lengyel hadsereg közlekedési, igazságügyi szolgálatában 100%-ban, a páncélos egységeknél és a légierőnél 90%-ban, a gyalogságnál 79,8%-ban, a nevelőtiszti állománynál 84,6%-ban, a híradós egységeknél 88,2%-ban szovjet vezetés érvényesült. A szovjet tisztek visszarendelése 1946 közepétől gyorsult fel: 12 400 tisztet, a létszám 70%-át vezényelték vissza a Vörös Hadseregbe. A Lengyelországban maradt, 4600 tiszt azonban meghatározó beosztásokban tevékenykedett. Az említett időszakban a lengyel származású szovjet tiszteknek (485 fő) lehetővé tették a lengyel állampolgárság felvételét, mely a végleges letelepedés lehetőségét is jelentette. A szovjet kormánnyal minden tekintetben együttműködő lengyel politikai erők megerősödése, továbbá a lengyel tisztképzésben elért eredmények lehetővé tették, hogy 1949 január 1-jéig összesen 16 926 szovjet tiszt hagyja el Lengyelország területét.

Az 1949. január 1-jétől 1968. március 15-ig terjedő harmadik időszakban – a szerző kimutatásai szerint – összesen 85 szovjet tábornokot helyeztek vissza a Vörös Hadsereg állományába. A visszarendelések vonatkozásában 1956–1957 döntő időszaknak minősíthető. Az 1957. november 15-i állománytáblázat szerint a legfontosabb parancsnoki állásokból a szovjet vezetés visszahívta a lengyel hadseregbe irányított tábornokainak, főtisztjeinek zömét. A Szovjetunióba távozott – többek között – Rokosowki marsall (nemzetvédelmi miniszter), Poplawski hadseregtábornok (nemzetvédelmi miniszterhelyettes), Michalkin vezérezredes (a lengyel tüzérség parancsnoka), Rotkiewicz altábornagy (a határőrség parancsnoka), Tukiel vezérezredes (a légierő parancsnoka), Suchow vezérezredes (a páncélos és a gépesített egységek parancsnoka), Pigarewicz vezérezredes, Diominow altábornagy, Bienski altábornagy (a lengyel hadsereg vezérkari főnökének helyettesei), Loszenia altábornagy (a Lengyel Műszaki Katonai Akadémia parancsnoka), Pietrow vezérőrnagy (a vezérkari főnökség térképészeti főcsoportfőnöke), továbbá Gudowicz ezredes (a lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium kabinetfőnöke). Összesen 28 tábornok, 17 ezredes, 9 alezredes, 1 őrnagy, 1 százados hagyta el az igen hosszúra nyúlt „ideiglenes" lengyelországi állomáshelyét. A nagyszámú visszahívások ellenére a lengyel

hadsereg és a Nemzetvédelmi Minisztérium Jurij Bordzilowski vezérezredes személyében továbbra is szovjet irányítás alatt maradt. Amíg 1957. január 1-jei kimutatás szerint még 3 vezérezredes, 2 altábornagy, 8 vezérőrnagy, 6 ezredes és 4 alezredes, 1960-ban már csak 1 vezérezredes és 1 altábornagy „segítette" a lengyel hadsereg felső vezetését. Bordzilowski vezérezredes és Owczynnik altábornagy 1968 márciusáig szolgáltak a lengyel hadseregben.

A szerző értékes adatokkal szolgál a szovjet tábornokok és tisztek lengyel társadalmi szervezetekben végzett tevékenységéről is. A lengyel hadsereg vezérkari főnökét, Korzyc vezérezredest 1948-ban, a szárazföldi csapatok parancsnokát, Poplawski vezérezredest, valamint a lengyelország marsalljává és nemzetvédelmi miniszterévé kinevezett Rokosowkit 1949-ben a Lengyel Egyesült Munkáspárt KB tagjává választották. 1954-ben négy szovjet tábornok KB tagságáról tudunk. Bordzilowski 1964-ig volt KB-tag, Rokosowski hosszú évekig a LEMP PB tagjaként is tevékenykedett. Jan Nalepa a szovjet tisztek lengyelországi javadalmazásáról, helyzetük alakulásáról is meglepően gazdag információkat szolgáltat.

A kétkötetes kiadvány utolsó fejezete a szovjet katonai tanácsadók (instruktorok) tevékenységét vizsgálja. A tanácsadók a lengyel magasabbegységek parancsnokai és törzsfőnökei, továbbá a főcsoportfőnökök mellett tevékenykedtek. Számuk fokozatosan – a visszahívott szovjet tisztek arányában – nőtt, 1955 végére elérte a 303 főt. A részletekbe bocsátkozás nélkül csak utalunk arra, hogy pl. a stratégiailag fontos varsói helyőrségeknél tanácsadói minőségben 7 szovjet tábornok, továbbá 22 ezredes működött. A tanácsadók, illetve (ahogy később nevezték őket) a katonai konzultánsok „hivatalosan" 1959 közepéig beszüntették lengyelországi tevékenységüket.

Edward Jan Napela munkájának második kötete (456 oldal) imponálóan gazdag forrásanyagot tartalmaz. A kiadvány megállapítsait ritkaságszámba menően – egy-egy vonatkozásban talán feleslegesnek tűnő – forrásanyag támasztja alá. A varsói Hadtörténelmi Intézet ezúttal is úttörő jellegű kiadvánnyal gazdagította a szakirodalmat.

Lagzi István

TARTALOM

In memoriam Benda Kálmán – – – – – – – – – – – – 5

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL — Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben – – – – – – – – – – – – – – – – – 7

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. I. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában, 1918 december–1921 augusztus – – – – – – 29

OKVÁTH IMRE — A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945–1956 – – – – 75

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA — A magyar 2. hadsereg közelfelderítő repülőszázadának működési rendszere a szabályzatok tükrében, 1942 június–október 101

URY JÁNOS — Két légitámadás a Péti Nitrogénművek ellen 1944 nyarán – – 128

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről – – – – – – – – – – – – – 144

ÁCS TIBOR — Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15. Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848–49. évi történetéhez – – – – – – – – – – – – – – – – – – 148

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

GÖCSEI IMRE — A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából – – – – – 155

SZEMLE

PETR KLUCINA — Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(Zachar József)* – 180

PETER HASLINGER — Arad, Novemer 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – 182

JOHN LUKACS — A párviadal. A 80 napos párbaj Churchill és Hitler között, 1940. május 10–július 31. *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – 184

RAISZ ATTILA — Napló a második világháború utolsó hónapjairól és a szovjet hadifogságról *(Szakály Sándor)* – – – – – – – – – – 186

EDWARD JAN NAPELA — Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(Lagzi István)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 187

CONTENTS

	In memoriam Kálmán Benda	5
	STUDIES	
PÁL FODOR	Between Two Land Wars. Ottoman Naval Preparations in 1590–1592	7
ATTILA BONHARDT	Repatriation of Hungarian Prisoners of War after the Great War. I. Hungarian P. O. W. Reception Committees in Poland and Lithuania, December 1918–August 1921	29
IMRE OKVÁTH	Leadership of the Army in Hungary, 1945–1956	75
	PUBLICATIONS	
CSABA HORVÁTH	Activity System of the Close Reconnaissance Squadron of the Hungarian 2nd Army, as Reflected in the Regulations, June–October 1942	101
JÁNOS URY	Two Air Raids Against the Pét Nitrogen Works in Summer 1944	128
	WORKSHOP	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	About a Military Scientific Print Extract of the Budapest University Library	144
TIBOR ÁCS	Staff Book of the Students of the Hungarian Military High School. Source on the History of the Hungarian Military High School, 1848–1849	148
	MEMOIRES	
IMRE GÖCSEI	Behind the Barbed Wire. From the Diary of a Prisoner of War –	155
	REVIEW	
PETR KLUCINA	Radecky a jedo dobe – Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)*	180
PETER HASLINGER	Arad, Novemer 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)*	182
JOHN LUKACS	The Duel. The Eighty Day Struggle Between Churchill and Hitler, 10 May–31 July 1940 *(Imre nagy Domokos)*	184
ATTILA RAISZ	Diary of the Last Months of the Second World War and the Soviet Captivity *(Sándor Szakály)*	186
EDWARD JAN NALEPA	Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)*	187

TABLE DES MATIERES

In memoriam Kálmán Benda – – – – – – – – – – – – 5

ÉTUDES

PÁL FODOR — Entre deux guerres sur terre. Préparatifs miritimes ottmans en 1590–1592 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 7

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale. I. Comités de réception de prisonniers de guerre hongrois en Pologne et en Lituanie, décembre 1918–août 1921 – – – – – 29

IMRE OKVÁTH — La direction de l'armée en Hongrie, 1945–1956 – – – – – 75

COMMUNICATIONS

CSABA HORVÁTH — Le système de fonctionnement de la compagnie d'aviation d'observation-proche de la 2ème armée hongroise, à travers les règlements, juin–octobre de 1942 – – – – – – – – – – 101

JÁNOS URY — Deux attaques aériennes contre l'usine d'azote de Pét, en été de 1944 – 128

ATELIER

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Un fragment imprimé sur la science militaire dans la Bibliothèque Universitaire de Budapest – – – – – – – – 144

TIBOR ÁCS — Le livre de personnel des aspirants de l'école supérieure militaire, le 8–15 janvier 1849. Sources sur l'histoire de l'École Supérieure Militaire Hongroise de 1848–1849 – – – – – – 148

MÉMOIRES

IMRE GÖCSEI — Derrière le fil de fer barbelé. Du journal intime d'un prisonnier de guerre – – – – – – – – – – – – – – – – – 155

REVUE

PETR KLUCINA — Radecky a jedo doba–Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)* – 180

PETER HASLINGER — Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – 182

JOHN LUKACS — Le duel. Le combat singulier de 80 jours entre Churchill et Hitler, du 10 mai au 31 juillet 1940 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 184

ATTILA RAISZ — Journal intime sur les derniers mois de la 2ème guerre mondiale et sur la captivité soviétique *(Sándor Szakály)* – – – – – – 186

EDWARD JAN NALEPA — Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)* – – – – – – – – – – – – – – – – 187

INHALT

* * *	In memoriam Kálmán Benda	5
	STUDIEN	
PÁL FODOR	Zwischen zwei Feldkriegen. Osmanische Kriegsmarinerüstung 1590–1592	7
ATTILA BONHARDT	Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. 1. Die ungarischen Empfangskomitees der Kriegsgefangenen in Polen und in Litauen, Dezember 1918–August 1921	29
IMRE OKVÁTH	Die Armeeführung in Ungarn, 1945–1956	75
	MITTEILUNGEN	
CSABA HORVÁTH	Das Operationssystem der Nahaufklärer-Fliegerkompanie der Zweiten Ungarischen Armee aufgrund der Regelungen, Juni–Oktober 1942	101
JÁNOS URY	Zwei Luftangriffe auf die Péter Nitrogenfabrik im Sommer 1944	128
	WERKSTATT	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Zwei Druckfragmente der Budapester Universitätsbibliothek von kriegswissenschaftlichem Inhalt	144
TIBOR ÁCS	Die Matrikel der Studenten an der Militärakademie, 8–15. Januar 1849. Quellen zur Geschichte der Ungarischen Militärakademie 1848–1849	148
	ERINNERUNGEN	
IMRE GÖCSEI	Hinterm Stacheldraht. Aus dem Tagebuch eines Kriegsgefangenen	155
	RUNDSCHAU	
PETR KLUCINA	Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)*	180
PETER HASLINGER	Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)*	182
JOHN LUKÁCS	Der Zweikampf. Der Zweikampf von 80 Tagen zwischen Churchill und Hitler, 10 Mai 1940–31 Juli *(Imre Nagy-Domokos)*	184
ATTILA RAISZ	Tagebuch über die letzten Monaten des Zweiten Weltkriegs und die sowjetische Kriegsgefangenschaft *(Sándor Szakály)*	186
EDWARD JAN NALEPA	Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)*	187

СОДЕРЖАНИЕ

	In memoriam Кальман Беида	5
	СТАТЬИ	
ПАЛ ФОДОР	Между двумя сухопутными войнами. Османские приготовления на море в 1590-1592 годах	7
АТТИЛА БОНХАРДТ	Транспортировка на родину венгерских военнопленных после первой мировой войны.	
	1. Комитеты приемки венгерских военнопленных в Польше и Литве, декабрь 1918 - август 1921 года	29
ИМРЕ ОКВАТ	Руководство армией в Венгрии в 1945-1956 годах	75
	ПУБЛИКАЦИИ	
ЧАБА ХОРВАТ	Система действия авиаэскадрильи ближней разведки венгерской 2-ой армии в рамках уставов. Июнь-октябрь 1942 года	101
ЯНОШ УРИ	Два воздушных налета против Петского Азотного Комбината летом 1944 года	128
	МАСТЕРСКАЯ	
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Ов обрывке одной анкеты военно-научного характера из Библиотеки будапештского Университета	144
ФИБОР АЧ	Книга для личного персонала, предназначенная курсантам военного высшего учебного заведения. 8-15 января 1849 года. Источники к истории Венгерского Военного ВУЗ-а 1848-1849 гг.	148
	МЕМУАРЫ	
ИМРЕ ГЁЧЕИ	За колючей проволокой. Из дневника одного военнопленного	155
	ОБЗОР	
ПЕТР КЛУЦИНА	Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(Йожеф Захар)*	180
ПЕТЕР ХАСЛИНГЕР	Arad. November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918. *(Йожеф Захар)*	182
ДЖОН ЛУКАЧ	Поединок. 80-дневный поединок между Черчилем и Гитлером, с 10 мая по 31 июля 1940 года	184
АТТИЛА РАИС	Дневник о последних месяцах второй мировой войны и о советском плену. *(Шандор Сакай)*	186
ЭДВАРД ЯН НАЛЕПА	Oficerowie radzieccy w Wojsku polskim w latach 1943–1968. *(Иштван Лагзи)*	187

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

107. ÉVFOLYAM 1994 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Lenkefi Ferenc
A lelkigondozás problémái a hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazatelepítése az első világháború után.
II. Magyarországi leszerelő táborok, 1919–1923

Okváth Imre
Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése, 1947–1948

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr Balló István alezredes, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest);
dr. Bonhardt Attila százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest);
Borosy András, a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest);
Huszár János ny. középiskolai tanár (Pápa); *Lenkefi Ferenc* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Merényi-Metzger Gábor* egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); dr. *Molnár András* főlevéltáros, Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg); *Négyesi Lajos* főhadnagy, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest);
dr. Okváth Imre tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest);
dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest);
dr. Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság

Benda Kálmán Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

LENKEFI FERENC

A LELKIGONDOZÁS PROBLÉMÁI A FRANCIA HADIFOGLYOK KÖRÉBEN MAGYARORSZÁGON, 1794–1795

A köztudatba kevéssé került be a tény, hogy az 1793-tól 1795-ig tartó forradalmi háborúk során Magyarországra és a magyar koronához tartozó területekre, úgymint Szlavóniába és a Bánságba, hadifogolyként több mint tízezer francia altisztet és közlegényt, s mintegy ezer tisztet szállítottak. E – szerteágazó, a foglyok ideszállításával, elhelyezésével, életkörülményeivel foglalkozó – témakört kíséreltem meg monográfiában feldolgozni. Ebből egy viszonylag önállóan taglalható részt a szükséges utalásokkal kibővítve kiemeltem, hogy az érdeklődő az egész munka végső formába öntése előtt megismerkedhessen a XVIII. századi magyar történet e kis epizódjával.[1]

A francia hadifoglyok mindennapi életének egyik fontos szelete volt lelkigyakorlati igényeik kielégítése. Különleges és kiemelt szerepénél fogva indokolt ezért a problémakör külön tárgyalása. Paradox módon szinte egyedül itt érintkezett a fogolytartók elvárásaival az általuk elzártak világképe, de – főleg a tisztikar túlnyomó részének esetében – a szembenállás is itt volt a legélesebb.

A hadifoglyok első, Szlavóniába érkezett csoportjainak többségében – az aradi várparancsnokság részéről báró Haan vezérőrnagy októberi, egyelőre eredménytelen jelentkezését nem említve[2] – már 1793 végén felmerült az igény lelkük megerősítésére, ezért báró Geneyne altábornagy, pétervárad főhadparancsnoktól franciául értő katolikus papot kértek. Gróf Wallis tábornok, az Udvari Haditanács ügyvezető elnöke, erre a tényre utalva, 1793. december 25-én tájékoztatta báró Barco lovassági tábornokot, a budai főhadparancsnokság vezénylőjét, hogy a Haditanács pártolja az elképzelést, sőt lelkészek kiküldésére kerülhet sor más fogolytartó helyszínekre is, amennyiben erre igény lesz.[3]

1 Jelen közlés a „Kakas a kasban – Francia hadifoglyok Magyarországon 1793–1795" c. disszertáció egyik fejezetét alkotja. A témával – a lelkészkérdéssel egyáltalán nem – csupán *Barcsay-Amant Zoltán:* A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében 1793. és Okmánytár (Budapest, 1934. 123 o.) c. próbálkozása foglalkozik, mint egyetlen, s kritikusan szemlélendő könyvészeti forrás. *Markó Árpád:* A francia forradalom és a napóleoni idők magyar katonája (Budapest, 1939. 42 o.) c. esszéjének az előzőre támaszkodó hivatkozásait már nem is említem. Reményeim szerint Barcsay-t jóval túlhaladva, a Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) egyik fő fondja, a magyarországi (budai) főhadparancsnokság alig ismert irategyüttesének elsődleges forrásait felhasználva sikerült a témakör e részét – ugyanis a jövőben a napóleoni korszakkal is foglalkozni kívánok – feldolgoznom.

2 Az aradi folyamodványra Haan 1794. május 10-i jelentésében csupán közvetve utal, amikor a budai főhadparancsnokság 1793. október 24-i rendeletére hivatkozik. Hadtörténelmi Levéltár Budapest, General Commando in Hungarn (a továbbiakban: G.C.) 1794-18-60 3299. sz.

3 G.C. 1794-18-1 2. sz.

A budai vezénylő tábornok 1794. január 4-én szólította fel érintett parancsnokságait, hogy tájékoztassák őt a jelentkező igényekről, hogy a szükséges intézkedéseket megtehessék.[4]

Barco 1794. január 22-én a Lipótvár képviseletében elsőként jelentkező nagyszombati rokkantház és a szegedi katonai parancsnokság ilyen vonatkozású kérését továbbította Bécsbe.[5]

Wallis január 8-án – utalva Buda egy e hó 11-i feliratára – és 29-én türelmet kért Barcótól, s azt tanácsolta, hogy amíg a kijelölt papok megérkeznek rendeltetési helyükre, addig helyben találjanak képzett, esetleg franciául értő papokat, megfelelő fizetség ellenében.[6] A Haditanács elnöke február 12-én már azzal a kedvező hírrel szolgálhatott a budai főhadparancsnoknak, hogy Őfelsége engedélye folytán rövidesen 4 lelkész érkezik Magyarországra. Nevezetesen Cretin Pozsonyba, Priolet (Briolet) Lipótvárra, Pierron (Bieron) Budára, továbbá Jacques Pestre. Nem titkolt reménye szerint e személyek szorosan vett feladataikon túl információkkal is szolgálhatnának a foglyokról: *„...durch diese Geistliche mittelst vertraulicher Unterredungen von den Betragen und den Gesinnungen der Gefangenen vorzüglich der Offiziers in noch mehrere Känntniß gelangen und nach Umständen in Ansehung der Übel gesinnten die nöthige Abhülf zu treffen in Stand seyn mögen."* Wallis tájékoztatásul azt is közölte, hogy Szlavóniába Pion és Royer lelkészeket fogják küldeni.[7]

A Haditanács részéről február 14-én Ferraris tábornok tájékoztatta ismét Budát az ez ügyben tett lépésekről, s megküldte a Kollonich kalocsai érsekhez és Batthyány József hercegprímáshoz intézett megkeresések másolatát. A Kollonich-hoz írt levélből kiderül, hogy a Haditanács útlevelével szintén ellátott két utóbbi pap közül Royer Eszékre, Pion Gradiskára utazik. Kollonichtól azt kérték, hogy mindkettőjüket a helybeli ferences kolostorban szállásolja el, s január 1-jére visszamenően folyósítsa illetményüket. A Batthyánynak címzett irat a már ismerteken túl annyival szolgál, hogy Pesten a szervita kolostorban, a másik három helyszínen a ferenceseknél kellett szállást keresni a lelkészeknek. Fizetésükről hasonló rendelkezés született.[8]

Wallis február 18-án értesítette Barcót újabb lelkészek útnak indításáról. A már említett 6 személyen kívül, a császár engedélyének köszönhetően, az elképzelések szerint Langlaise, a poitiers-i egyházmegye papja Gyulafehérvárra, Licot, a langres-i egyházmegyéből Fogarasra, Aubin du Hamel, a troyes-i egyházmegye lelkésze Temesvárra kerülne, mindnyájan Konstanzból. Elődjeikhez hasonlóan útlevéllel látták el őket, az egyházi jurisdictiót az apostoli helynök képviselőjétől (Militär Consistorial Auditor) kapják meg. Wallis kiegészítése szerint, amíg Erdélybe nem kerülnek hadifoglyok, az oda irányított két papnak Magyarországon kellett maradnia.[9]

Barco március 8-án tudatta a pesti tábori hadbiztossággal, a tábori püspökséggel, valamint a bánsági és az erdélyi főhadparancsnokságokkal a hírt. Utasítása szerint

4 G.C. 1794-18-1 2. sz., fogalmazvány.

5 G.C. 1794-18-6 113. sz., fogalmazvány.

6 G.C. 1794-18-8 131. sz. és 1794-18-9 194. sz.

7 G.C. 1794-18-13 296. sz.

8 G.C. 1794-18-14 297. sz. és egykorú másolatok (mindkettő II. 14.)

9 G.C. 1794-18-22 1523. sz.

az egyelőre visszatartandó papokat egy pesti, vagy budai rendházban kellett elhelyezni, míg du Hamelt haladéktalanul Temesvárra utaztatni.[10]

A szegedi igényeket ismételten 1794. február 15-én jelezte Riech százados a budai General Commando felé. A fogoly tisztek számára mindeddig nem adódott más lehetőség, mint megbetegedés esetén a franciául nem értő helybeli papot elhívni az ezzel kapcsolatos teendők ellátására. Mivel a foglyok a vár területét nem hagyhatják el, a külön bejáratú vártemplom is elérhetetlen számukra. Ezen azzal segíthetnének, ha várban húzódó falon, amely a fegyháztól és a hozzá is tartozó templomtól a foglyok körletét elválasztja, ajtót törnének. A fegyencekkel és a lakossággal a franciák így sem találkozhatnának, mivel egy minorita a felsővárosból vállalta, hogy vasár- és ünnepnapokon külön időpontokban misézne számukra. A foglyokat a helységbe kikísérni végképp kockázatos lenne. Az esetleges temetéseket a városi pap vállalná, a helyzettől függően részint ingyen, részint fizetségért.[11]

Barco február 22-i válaszában nyugtázta a szegedi kérdést, de ellenezte a fal áttörését, mivel véleménye szerint az lehetővé tette volna a foglyok és a helybeliek érintkezését. Megítélése szerint a temetéseknél felesleges lett volna egy saját pap „eines eigenen Geistlichen" odakísérése, míg a halottvivők díját az elhunyt hagyatékából vélte kifizethetőnek.[12]

A szegedi parancsnokság, nem tudván belenyugodni Buda döntésébe, március 8-án újabb érveket hozott fel a falbontás mellett. Zirkel őrnagy indoklása szerint a fegyházat a foglyoktól elválasztó fal csupán másfél kantárszárnyi vastag, s ott egyébként is befalazott ajtó van. Azt a biztonság kedvéért akkor falazták el, amikor még hajóvontatók (Schiffzieher) tanyáztak ott. A fegyházban kevés őrizetes van, akiket a tágas templomban egy deszkafallal választhatnának el, s így vasár- és ünnepnapokon a franciákkal együtt hallgathatnák a misét. Tehát csak az elfalazott ajtó megnyitására lenne szükség.[13]

A budai főhadparancsnokság március 15-i válaszában az indítványról tudomást sem véve arról értesítette Szegedet, hogy egy francia papot küld a helyszínre.[14]

Strack ezredes, a nagyszombati rokkantház parancsnoka február 25-én arról számolt be Barcónak, hogy Priolet lelkészt aznap Lipótvárra küldte, de természetbeni járandóságai még nem tisztázottak.[15] Buda március 8-i válaszában Pozsonnyal is közölte, hogy Cretin és kollégája Batthyány hercegprímástól kapja fizetését, vagyis 1794. január 1-jétől június végéig a budai hadipénztár útján fejenként 120 forintot utalnak ki számukra, a világítást és fát pedig az érintett kolostor biztosítsa.[16]

Barco március 15-én értesítette a Haditanácsot, hogy Langlaise, Licot és Aubin du Hamel megérkeztek Magyarországra. Langlaise megbetegedett, de Licot-t és du Hamelt még aznap Temesvárra irányította, ahol utóbbi mindaddig ott marad, amíg hadifoglyokat nem szállítanak Erdélybe. Elképzelései szerint Langlaise-t felépülése

10 G.C. 1794-18-22 1523. sz., fogalmazvány.
11 G.C. 1794-18 16 305. sz.
12 G.C. 1794-18-16 305. sz., fogalmazvány.
13 G.C. 1794-18-28 1794. sz.
14 G.C. 1794-18-28 1794. sz., fogalmazvány.
15 G.C. 1794-18-23 1580. sz.
16 G.C. 1794-18-23 1580. sz., fogalmazvány.

után Szegedre küldené, ahonnan már több ízben sürgették, Azonban ő is csak az erdélyi fogolyszállítások megindulásáig maradhat ott, s majd egy pesti papot küldenek helyette. A fejleményekről a bánsági és az erdélyi főhadparancsnok is értesült.[17]

Milhartitz pozsonyi főhadbiztos március 15-i tudósítása szerint Cretin lelkészt érkezése után négy nappal mutatta be a helybéli kanonok, s a bíboros érsek nevében kérte, hogy valamelyik kaszárnyában szállásolják el a vendéget. Milhartitz a városi laktanyában (beym Wasser) biztosított számára helyet, amivel ő nagyon elégedett volt. Cretin azt kérte még, hogy ne fél-, hanem negyedévenként folyósítsák illetményét, mivel egyéb jövedelem híján nem tudna megélni.[18] Barco nem emelt kifogást az ellen, hogy Cretint nem a pozsonyi franciskánus kolostorban helyezték el, s azt javasolta, hogy fizetési ügyében a bíborosi számvivőséghez forduljon.[19]

Wallis március 18-i leiratában értesítette Barcót a tizedik pap útnak indításáról. Hugo-Vincenz Pellisot, aki eredetileg a langres-i egyházmegyében szolgált, a megfelelő útlevéllel ellátva utazik Budára. Illetményét és felhatalmazását 9 társához hasonlóan fogja megkapni.[20]

Barco március 20-i válaszában kitért arra, hogy Pellisot-t szándékozik Gyulafehérvárra küldeni, mivel az eredetileg oda szánt Langlaise-t egészségi állapotára tekintettel egyelőre Szegedre irányítják. Elképzelései szerint egy-egy pap Pozsonyban, Lipótváron, Pesten, Szegeden, Temesváron, Gyulafehérváron, Fogarason és Munkácson, kettő pedig Szlavóniában nyerne végleges alkalmazást. A vezénylő tábornok ugyanekkor tájékoztatta gróf Soro altábornagy, bánsági főhadparancsnokot, hogy Aubin du Hamelt ideiglenes temesvári tartózkodási helyéről mielőbb Fogarasra küldik, s további illetményezéséről is gondoskodnak. Szerelem vezérőrnagy, pozsonyi dandárparancsnok, a tábori püspökség és a pesti hadbiztosság Pellisot szolgálatba állítására kaptak utasítást, s Munkács is értesülhetett papja útnak indításáról.[21]

Barco április 6-i további rendelkezéseiből kitűnt, hogy Pierron 4-én indult el Pestről, s Kassán keresztül utazott Munkácsra. Erről Szerelem tábornok értesítette felettesét, s a pap kísérőjét, az Alvintzy (19.) gyalogezredi Eggendorffer hadnagyot is megnevezte. A dandárparancsnok tudatta, hogy Pellisot is elindult, hogy Temesváron át, bérelt kocsin, Erdélybe utazzon.[22] Barco arra is utalt, hogy a lelkészek járandóságát rendben folyósítják.[23]

A tényt Wallis elégedetten nyugtázta március 31-i leiratában. Az egyháznagyok tehermegosztása szerint Batthyány hercegprímás 4, a kalocsai érsek 6 lelkész illetményét állta, fél évre előre.[24] Ezt Barco is megerősítette április 9-i válaszában, vagyis a fejeként havi 20 forintokra bontott összeget június végére szólóan már

17 G.C. 1794-18-27 1711. sz., fogalmazvány. A sokszor említett erdélyi fogolyelhelyezésekre a tárgyalt időszakban nem került sor.

18 G.C. 1794-18-31 1893. sz.

19 G.C. 1794-18-31 1893. sz., fogalmazvány.

20 G.C. 1794-18-32 2022. sz.

21 G.C. 1794-18-32 2022. sz., fogalmazvány.

22 G.C. 1794-18-37 2316. sz.

23 G.C. 1794-18-37 2316. sz., fogalmazvány.

24 G.C. 1794-18-38 2368. sz.

átutalták a budai hadipénztárnak. Előrelátóan arról is érdeklődött, mi legyen a teendő a félév lejárta után.[25]

A lelkipásztorok elhelyezkedésük utáni gondjainak megoldásában a Haditanács igyekezett ugyan részt vállalni, de minden anyagi kötelezettség nélkül. Wallis április 10-én említette meg Barcónak, hogy a lipótvári pap kolostor híján egy tiszti szobában húzta meg magát, ahol díjtalan tüzelőt és világítást élvezett.[26] A budai főhadparancsnok Wallis óhajának megfelelően Batthyány érsekhez fordult, hogy Priolet természetbeni járandóságainak terhét a kincstárról levegye. Az anyagi hozzájárulás érdekében némi bókkal is élt.[27]

A Pesten alkalmazott két lelkész kegytárgyakkal való ellátása ügyében Franz Xaver Klauss tábori püspök március 21-én kereste meg a General Commandót. Mivel a budai templomi raktárban szinte minden eszköz megvolt, kérte Barcót, hogy járjon közben a Helytartótanácsnál az általa felsorolt apparamentumok kikölcsönzése érdekében, mivel mindegyikből újakat venni gazdaságtalan lett volna.[28]

Barco meghagyta a tábori püspökségnek, hogy a Helytartótanács ajánlásának megfelelően a szükséges eszközöket a templomi lerakatból nyugta, vagy elismervény ellenében szerezzék be.[29]

Klauss április 14-én jelentette, hogy megfelelő kötelezvény kiállítása után a következő kegytárgyakat adta át Jean-Baptiste Jacques-nak: 2 oltárkeresztet, két miseruhát tartozékokkal, 2 alba-szalagot, 2 mellényt, 2 ostyaabroszt, 2 kehelykendőt. A készletben nem levő eszközök egy részét a tábori püspökség saját, nélkülözhető tárgyai közül pótolták, illetve a szervita kolostorból kölcsönözték, s így *„der obgedachte Priester nun mit einer vollständigen Kapelle versehen ist."* Már csak egy kehely hiányzott, mert ami eddig volt, azt vissza kellett adni a szervitáknak.[30]

A papi illetmények kifizetése a rendelkezések ellenére mégsem volt teljesen zavartalan, hiszen Milhartitz pozsonyi főhadbiztos április 16-án továbbította Budára Cretin kérését, hogy neki és testvéreinek fizessék ki januári–februári járandóságukat.[31] Barco április 23-án ismét az érseki számvivőséghez utasította a folyamodókat azzal, hogy ott biztosan megkapják hátralékukat.[32]

Riech százados Szegedről, április 1-jei nyolcnapos jelentésében utalt arra, hogy a Buda által még március közepén ígért pap 29-én érkezett meg, s egyből Makóra, a püspökhöz ment. Nem is akarta, hogy a tisztek közé helyezzék a várba, mert félt

25 G.C. 1794-18-38 2368. sz., fogalmazvány.

26 G.C. 1794-18-46 2558. sz.

27 G.C. 1794-18-46 2558. sz., fogalmazvány. *„... So nehme ich bey dem Umstande wo die Herren Erzbischöfe nach der so manchfältig bezeigenden patriotischen Willfährigkeit in Hungarn ohnedies den Unterhalt dieser Gestlichen auf sich genommen haben, die ehrerbiethige Freyheit mich mit vollem Vertrauen an Euer etc. (...) zu wenden und mir die geneigte Erklärung zu erbitten, ob Euer etc. (...) nicht allenfalls diesem Geistlichen einen Beytrag zur Bestreittung dieser Holz Bedürfniß zuzuwenden gefällig seyn wolle."*

28 G.C. 1794-18-47 Copia. A felsorolt kegyszerek: *„2 Krucifixe samt Kanontafeln, 2 Meßkleider samt Zugehör als Stola, Manipel, Kelchtüchel, Bursa, Palla und 1 schwarze Stolla. 2 Gürteln 2 Humeralien, 2 Corporalien, 2 Purificatorien".*

29 G.C. 1794-18-39 616. sz., fogalmazvány.

30 G.C. 1794-18-47 707. sz.

31 G.C. 1794-18-49 2648 . sz.

32 G.C. 1794-18-49 2648. sz., fogalmazvány.

tőlük. Riech pontokba szedve fogalmazta meg az erre az ügyre vonatkozó kérdéseit:

Érdeklődött, hogy úgy kezeljék-e a lelkészt – már ami elhelyezését illeti – mintha fogoly lenne, vagy a városi kaszárnyában biztosítsanak számára szállást, továbbá templomszolgát is adjanak-e mellé a helyőrségtől? Választ várt arra is, hogy mivel istentiszteletre más alkalmas helyiség, mint a fogadósnál, – s ez amúgy sem lenne helyénvaló – nincs, inkább az udvaron felállítandó sátorban misézzenek, vagy mégis törjék át a már említett ajtó-befalazást? Tovább érvelve az utóbbi megoldás előnyei mellett, Riech biztosította Barcót, hogy a lakosság sem a fegyház, sem a vártemplom területére nem léphet be, s a fegyenceket is igen jól őrzik. A százados mellékesen megemlítette, hogy Vergés tábornok elégedetlen levelei elmaradása miatt, de azt is megsúgta neki, hogy ha egy francia kalendáriumot, ún. (katonai) Almanach-ot (v.ö.: Schematismus) szereznének be, annak tiszti névsorából kiderülne, kik állítják magukat a foglyok közül hamisan tiszteknek, vagy magasabb rendfokozatúaknak.[33]

Riech április 5-én újabb jelentést küldött Budára, amelyben tudatta Barcóval, hogy Langlaise atya másodikán visszatért Makóról, s miután a fogoly tisztek előtt felfedte emigráns voltát, egyértelmű elutasításban részesült. Roumilhac tábornok a franciák nevében írásban követelte, hogy hívják vissza a papot, s helyébe egy minden gyanú felett álló lelkészt küldjenek. Riech mellékelte Roumilhac és Langlaise levelét is.[34]

Barco április 9-i válaszában ellenezte a papnak a váron kívüli elszállásolását, de engedélyezte váltott templomszolgák alkalmazását. Az időjárás kegyéből sátorban is misézhetnek, de az említett fogadói szoba ellen sem volt kifogása. A tiszti tiltakozásra a követelés teljesíthetetlenségét emelte ki, s abban sem hitt, hogy az elutasítás egyhangú lett volna. Utasítása szerint az „ellenállókkal" szemben, s rájuk tekintet nélkül, a lelkészt elfogadó tisztek részére, a papnak minden támogatást megadva kell biztosítani a zavartalan lelkigondozást. A főhadparancsnok adatokat kért az abbét megtagadók, illetve elfogadók számarányáról is. Vergés reklamációját Barco azzal hárította el, hogy beérkezett leveleit azonnal továbbították, így azok valószínűleg később vesztek el.[35]

Langlaise keserveit minden bizonnyal elutasított fizetési panaszai is szaporították, hiszen a budai főhadparancsnokság május 14-i leiratában a kiutalásokat rendbenlévőnek találta.[36]

A lelkipásztorral már rendelkező helyszínek napi gondjainak megoldása mellett új fogolytartó állomások igényei is felmerültek. Barco április 30-án másolatban továbbította a Haditanácshoz Kiss Mihály általános helynöknek a nagyváradi Lippe őrnagyhoz intézett válaszát. Ezzel illusztrálta, hogy ott is szükség lenne egy papra, mivel csak vasár- és ünnepnapokon misézhetnek a foglyoknak, de azok nem értik. Mivel Kiss április 16-i válasza szerint egyházmegyéjében franciául tudó lelkész nem volt, nem intézkedhetett az ottani 75 tiszt kérése kedvező elbírálása érdekében.

33 G.C. 1794-18-40 623. sz.

34 G.C. 1794-18-41 660. sz. A nem csupán vallásgyakorlatot, hanem a francia tisztek egymáshoz, s tartóikhoz való viszonyát is érintő ügy részleteivel a disszertációnak a foglyok 1794. évi mindennapi életét tárgyaló fejezete foglalkozik részletesen.

35 G.C. 1794-18-40 623. sz., fogalmazvány.

36 G.C. 1794-18-58 3263. sz., fogalmazvány.

Arra is felhívta Wallis figyelmét, hogy a jövőben, amennyiben Győrbe és Kassára tiszteket szállítanának, ott is lenne igény lelkigondozásra.[37]

Hasonlóan Nagyváradhoz, kezdetben Arad is maga igyekezett megoldani foglyainak lelki istápolását. Haan vezérőrnagy május 10-én tájékoztatta Barcót kapcsolatfelvételéről a bánsági General Commandóval, s mellékelte Soro altábornagy válaszát is. Arad parancsnoka, hivatkozva Buda 1793. október 24-én kelt rendelkezésére, hogy az említett ügyben forduljon Temesvárhoz, értesítette Barcót: 1794. május 7-én kapott ugyan lelkészt onnan, de gondjai voltak a szükséges eszközök beszerzésében és a járandóság folyósításában. Példának okáért gyertyát a helyi kórházi megtakarításból azért nem szerezhettek, mert az ottani készletek is igen csekélyek voltak. Elgondolása szerint, mivel Aradon még kevés fogoly van, a helyőrségi templomban lehetne istentiszteleteket tartani, más időpontban, mint a lakosoknak. Az ügyet részletesebben megvilágítja Soro már említett válasza Haan április 28-i megkeresésére, miszerint Aubin du Hamel Aradra küldése azért volt lehetséges, mert Erdélyben egyelőre még nem volt rá szükség. Anyagi segítséget nem adhattak, ezért Budához utasították őket. Soro Haan érdeklődésére közölte, hogy a helyi kórházépületben misézhetnek, hogy elkerüljék a foglyok érintkezését a lakossággal.[38]

Barco május 24-i parancsában megtiltotta, hogy a franciákat a helyőrségi templomba kísérjék misére, hiszen fogságuk helyszínét tilos volt elhagyniuk. Ajánlása szerint erre a célra egy sátor is alkalmas. A viaszgyertya és misebor szükségleteket a nehézségek ellenére is a kórházi készletekből kellett kielégíteni.[39]

Nagyyárad igényére Wallis május 21-én írta le a budai főhadparancsnokságnak, hogy az addigi gyakorlat, miszerint a foglyok vasár- és ünnepnapokon misét hallgathattak, s ez szokásukká is vált, követendő példa. Az eljövendő húsvéti időszak lelkigyakorlati gondjainak megoldására indítványozta, hogy a Magyarországra küldött lelkészek közül egyet irányítsanak oda.[40] Barco május 28-án egyidejűleg tájékoztatta a szegedi és a nagyváradi parancsnokságot, hogy az országban egyéb nélkülözhető francia pap híján a legalkalmasabb lenne a Szegeden szolgáló – amúgyis ellehetetlenült – Langlaise-t Váradra küldeni.[41]

Riech egy nappal korábban, 27-én kelt jelentése csak megerősítette Buda vélekedését. Utalva a Haditanács május 10-i és Buda 17-i rendelkezésére, kijelentette, ha egy másik emigránst küldenének, az semmit sem változtatna a helyzeten. Meg kellene inkább fontolni a fogoly tisztek óhaját, hogy egy honi pap misézzen nekik. A százados ugyan megpróbálta őket meggyőzni, hogy a lelkigondozás nem csak misemondásból, hanem prédikációból, gyónásból és egyebekből is áll, s erre nyelvtudás híján a helybeli pap alkalmatlan lenne, de a franciák nem tágítottak. A tisztek nézetkülönbségeire utalva Riech kifejtette, hogy a két tábor elkülönítése lehetetlen, mivel szálláskörletük nyitott, s összejöveteleiket nem lehet meggátolni. Véleménye szerint mégis jobb lenne őket az eddigi, alakulat szerinti rendben hagyni, mivel az egy alakulatban szolgáltak jobban bíznak egymásban *„weil jede Abtheillung für sich lebt"*, s nézetkülönbségeik ellenére a

37 G.C. 1794-18-51 799. sz., fogalmazvány és egykorú másolat.

38 G.C. 1794-18-60 3299. sz. és egykorú másolat (V. 3.) (l. még a 2. sz. lábjegyzetet és a kapcsolódó szövegrészt).

39 G.C. 1794-18-64 995. sz., fogalmazvány.

40 G.C. 1794-18-67 1026. sz.

41 G.C. 1794-18-67 1026. sz., fogalmazvány.

szabályokat is inkább betartják és betartatják. Az idő a bizalmat természetesen meghozná, de az csak akkor valósulhatna meg maradéktalanul, ha minden ezredből csupán egyetlen fogoly lenne ott. Buda a jelentést ad acta tette, mivel már eldöntött tény volt Langlaise Nagyváradra helyezése.[42]

A Langlaise-ügy megoldásaként Rábaközi őrnagy június 10-én jelentette Szegedről, hogy az atya 6-án elutazott Nagyváradra, s úgy tűnik, ez a tisztek túlnyomó részének kedvére történt, mivel Pünkösd első ünnepnapján 160, a második napon 80–90 fogoly jelent meg a misén, amelyet egy felsővárosi minorita atya tartott. Ezen felbuzdulva érdeklődött, nem lehetne-e továbbiakban is vasár- és ünnepnapokon őt felkérni. Felvetette fizetsége kérdését is, mivel a felsővárosi minorita kolostor csaknem negyedórányi járásra volt, s minden kegyszert onnan kellett áthozni. A városi pap két káplánja azért nem jöhetett szóba, mivel főnökük egyiket sem nélkülözhette. Akik számításba jöhetnének még, a piaristák, azért nem tudnak jönni, mert a latin iskolákban oktatnak: *„sind alle Professores in den Lateinischen Schullen."*[43]

Barco június 18-i válaszában egyetértett azzal, hogy a minorität vonják be a foglyok lelkigondozásába, ám fizetség nélkül, mivel arra nem volt anyagi fedezet.[44]

Langlaise távozása után a gondok a kezdeti biztató jelek ellenére Szegeden mégis fennmaradtak, amit egy július 22-én kelt jelentés kivonata tanúsít, miszerint nyelvtudás híján nincs aki – különösen halálozás esetén – a foglyok körüli papi teendőket megfelelően ellátná.[45]

A szegedi bonyodalmak, azaz hogy a kitendelt emigráns papot a teljes létszámban katolikus tisztek nem voltak hajlandóak elfogadni, hasonló színezetben Munkácson is kifejlődtek. Synn őrnagy, várparancsnok június 18-án jelentette Budára, hogy a foglyok nyugodtan és elégedetten jártak a vártemplomba, amíg a helybéli káplán, Ossifka misézett. Vasár- és ünnepnapokon, valamint a 21 beteg tiszt mellett szükség is volt tevékenységére. Ám mióta Pierron francia lelkész megérkezett, a tisztek forrongani kezdtek, s ez 3 hete, vasárnap tetőzött. A várkáplán akkor reggel Pierron helyett misézett, s a francia, mintegy próbaképpen, kollégája helyett tartotta meg a nagymisét. A tisztek, amint a sekrestyéből kilépő Pierront meglátták, egyszerre kinyomultak a templomból. Synn érdeklődésére a várkáplán felvilágosította, hogy 6–7 fogoly tiszt úgy nyilatkozott, hogy a hazájából szökött papot és szolgálatait sem fogadják el: *„... sie insgesamt einen solchen Geistlichen der aus Frankreich entwichen die Seelsorge aufgegeben und seine Pfar Kinder verlassen nicht erkenen könten, noch dürften, auch von ihme sich weder Seelsorgen weder Begraben lassen wolten, sondern ihn Festungscaplan vor ihren rechtmässigen Seellenhirt in allen, wie bishero geschehen, erkennen werden."* Synn utasította Ossifkát, hogy tegyen jelentést a tábori püspöknek. Pierron kezdetben kényelmes, berendezett szobában lakott, ám kívánságára, hogy nem akar a foglyok szomszédságában élni, Synn jobb híján a saját lakosztályának másik szobáját ajánlotta fel számára.[46]

42 G.C. 1794-18-70 1056. sz.
43 G.C. 1794-18-74 1155. sz.
44 G.C. 1794-18-74 1155. sz., fogalmazvány.
45 G.C. 1794-18-85 sz., egykorú kivonat.
46 G.C. 1794-18-78 1209. sz., mellékelve Pierron levele is.

Időközben a helyzet Nagyváradon rendeződni látszott. Wiskoczill őrnagy június 20-án jelentette Budára, hogy Langlaise 8-án érkezett meg Szegedről, s a húsvéti istentiszteletet is megtartotta, amit tudomása szerint a tisztek kedvezően fogadtak. A váradi parancsnok a pap fizetésére is intézkedést kért.[47]

Az átcsoportosításokkal azonban a paphiány csak részben oldódott meg, s ezt még tetézte a Temesvárról Aradra küldött Aubin dù Hamel halála. Az erre vonatkozó, 1794. július 1-jén és 11-én kelt aradi jelentésekre hivatkozva, a Barcót helyettesítő Kavanagh altábornagy július 16-án intette türelemre Haant azzal, hogy mielőbb eljárnak a pótlás ügyében, mégpedig a kérelem szerint az ottani létszámnak jobban megfelelő két fővel.[48]

Barco augusztus 6-án intézkedett ismét, s érdemben az összes, lelkipásztort tartó helyszín ügyében. Elképzelése szerint, mivel Szegeden már az emigráns papokat jobban tűrő közfoglyok voltak – a tiszteket időközben az Újépületbe és Kiscellbe szállították –, számíthatnak arra, hogy pótolják a korábban eltanácsolt, s Nagyváradra áthelyezett Pierront (sic! helyesen: Langlaise-t). Addig ideiglenesen egy honi pap is alkalmas lenne a szükséges teendők elvégzésére. A vezénylő tábornok tájékoztatása szerint a Temesvárról az elhunyt du Hamel pótlására Aradra helyezett Pierrot (helyesen: Pellisot) atyát Csákóvárra küldenék, ezért Aradon egyelőre be kellene érni egy honi pappal, aki vasár- és ünnepnapokon misézne. Barco ugyanakkor kérdést intézett Pozsonyba, Nagyváradra és Nagyszombatba, minden rendben van-e az ott alkalmazott lelkészekkel, s rendben elfogadták-e őket? Külön érdeklődött Győrnél és Kassánál, mert ha nincs , aki legalább vasár- és ünnepnapokon a lelkigondozást ellássa, igény esetén a Haditanácshoz fordul újabb francia papok behozataláért.

Szerelem tábornoknál Barco afelől tudakozódott, miután kilátásba helyezte újabb papok behívását, hogy a Pesten szolgáló Jacques nem tudna-e a kiscelli kaszárnyába is átjárni, avagy ez az utóbbi helyszínen az esetleg uralkodó előítéletek miatt – ekkor már Szegedről és Nagyváradról elhozott tisztek éltek itt – megvalósíthatatlan lenne?[49]

Wallis már július 5-én kapott jelzéseket az újabb papok iránti igényekről, hiszen augusztus 2-án azt írta le Budára, hogy két lelkészt indít útnak. Egyiket a Bánságba, a temesvári mellé, a másikat egy elhunyt lelkész (du Hamel) helyett küldik Nancy püspökének ajánlásával és megfelelő útlevéllel ellátva.[50] Buda augusztus 9-én továbbította a kedvező hírt Soronak azzal, hogy egyiket az ideiglenesen Aradra küldött Pellisot mellé helyezik, s majd ha tisztek mennek Csákóvárra és nekik megfelel, oda küldik. Hiszen bebizonyosodott különböző megítélésük a fogoly legénység és tisztek körében.[51]

Szerelem tábornok augusztus 18-i híradása a kiscelli lelkigondozás megnyugtató rendezéséről szólt. Tudatta Barcóval, hogy a legutóbbi Mária-napon (Assumptio Mariae) Rábaközi őrnagy adatai szerint 200, a múlt vasárnapon még több fogoly

47 G.C. 1794-18-79 1229. sz.

48 G.C. 1794-18-82 1311. sz., fogalmazvány és egykorú kivonat.

49 G.C. 1794-18-85 1434. sz., fogalmazvány

50 G. C. 1794-18-87 1473. sz.

51 G. C. 1794-18-87 1473. sz., fogalmazvány. *„... wie das Beyspiel in Hungarn erwiesen hat, derley emigrirte Geistliche nur bey Gemeinen Leuten vom Sergeanten abwärts, angenommen, von den Offiziers aber fast durchgehends ganz verworfen werden."*

tiszt jelent meg a misén. Ezért a jövőben a tábori kórházban szolgáló honi pap rendszeresen átjárna Kiscellre, ha ezt lehetővé tennék számára. Francia pap alkalmazásától az ellenérzések miatt el kellett tekinteni.[52]

Barco augusztus 23-án kérte fel a magyar tábori püspökséget a szükséges intézkedések megtételére.[53]

Újabb helyszín képviseletében Rubendunst Gyulai (32.) gyalogezredi százados augusztus 20-i jelentése szerint a győri foglyok lelki istápolását egy Lotharingiából két éve kivándorolt pap látta el, ám mivel betegen fekszik, ideiglenes helyettesítése szükséges.[54] Buda másnapi válasza szerint róla és nagybátyjáról, Hagondange nyugalmazott térőrnagyról gondoskodni kell, de nem árt őket szemmel tartani.[55]

A tendenciát, hogy egyre inkább magyarországi lelkészt, mint emigráns honfitársat kívántak a hadifogoly tisztek, Nunez őrnagy szeptember 13-i, újépületi híradása is bizonyítja. Az itteni franciáknak sem volt ínyére kimenekült papjuk, s ezért kérték, hogy legalább vasár- és ünnepnapokon bocsássanak rendelkezésükre honi tisztelendőt.[56] Kavanagh szeptember 17-i, a tábori püspökséghez intézett megkeresésében pártolta a kérelmet.[57]

Némi megnyugtatásul Radovics őrnagy augusztus 14-én jelentette Pozsonyból, hogy az ottani foglyok elfogadják a francia papot. Ez is példa a tiszti és legénységi foglyok között e tekintetben (Nagyvárad mint szabályt erősítő kivétel volt pár hétig) húzódó választóvonalra, mivel Pozsonyban túlnyomórészt közemberek éltek, eltekintve az átvonuló, vagy betegen ott rekedt tisztektől.[58]

Buda korábbi elvi egyetértése nyomán Ágoston őrnagy augusztus 18-án jelentett be igényt Kassáról a Munkácson amúgyis ellehetetlenült emigráns pap átvételére. Bízott abban, hogy számítani lehet a helybeli foglyok beleegyezésére, mivel nyelvtudás híján az idáig számukra lelki vigaszt nyújtott dominikánus képtelen volt feladatát egyedül ellátni.[59]

Riech százados utolsó kísérletére a szegedi „ajtóügyben" szeptember 20-án került sor. Az eljövő téli időszakra hivatkozva, s szemléltetésül egy rajzvázlatot is mellékelve, ismételten engedélyt kért a fegyház templomának használatára. Tudósítása szerint a már említett franciskánus – a nyelvi nehézségek dacára – vállalta az istentiszteletek megtartását. Az időpontokról is volt elképzelése, miszerint a fegyencek reggel 9–10-ig, a foglyok 10–11-ig jártak volna misére.[60]

Kavanagh szeptember 27-i elutasító válaszában azt javasolta, hogy a várban egy helyet, vagy néhány szobát jelöljenek ki mise céljaira.[61]

A – részint a foglyok különböző fogadási hajlandósága, részint objektív körülmények miatt meglehetősen bonyolulttá vált – lelkészkérdést Wallis október 13-i leiratában igyekezett összefoglalni, s a lehetőségek szerint rendezni. Az eddig

52 G. C. 1794-18-88 1559. sz.
53 G. C. 1794-18-88 1559. sz., fogalmazvány
54 G. C. 1794-18-90 5803. sz.
55 G. C. 1794-18-90 5803. sz., fogalmazvány
56 G. C. 1794-18-95 1737. sz.
57 G. C. 1794-18-95 sz., egykorú jegyzőkönyvi kivonat
58 G. C. 1794-18-102., ad 1434. sz.
59 G. C. 1794-18-102., szám nélkül
60 G. C. 1794-18-99 1794. sz.
61 G. C. 1794-18-99 1794. sz., fogalmazvány

Magyarországon szolgált 10 pap közül 2 meghalt, egy súlyos betegsége miatt felváltását kérte, a nagyváradi pap pedig a foglyok – ekkor már közemberek éltek itt –, s köztük is a betegek nagy száma miatt segítséget kért maga mellé. Ezért a továbbiakban a besançoni egyházmegyében szolgált Vernier, Jourdain és Maillot, és a nancy-i egyházmegyében működött Jacques indultak útnak, a Haditanács útlevelével felszerelve. Wallis □зъ зрпдрнхб, ирзъ Цеупкеу б Феоефч□урп оез□уефедехх иенъуе меу□н, о□з бы ениципъх дц Збоен иенъ□х □уефеп ибзъчб Аубдрп енезепд□ б мру□ввбп Феоефч□урп 2. сбсм□пх х□пъмедехх Реннкфрх. Ды□ух б Ббларуруфы□зв□н л□хх, еуедехкнез Аубдуб фы□пх Кбгтцеф обубдлрп Рефхеп, ирзъ б х□врук м□уи□ывбп о□м□д□хх, де вехезф□зе окбхх незъепз□нх, ф еокбхх мкн□спк фы□пд□мры□ ненм□фы иенъ□п фырнз□нлрп. Крцудбкп окпх фез□х□ (бнф Вррсеубхру) Обзъч□убдуб оезъ, о□з Нбкннрх-х Феоефч□ууб, чбзъ Дфы□муе м□ндкм, Бцдб вен□х□фб фыеукпх. ґзъ □ффыефеп 12 сбс фырнз□нпб б обзъбуруфы□зк иенъфы□пемеп. Екыех□ф□мех, окчен б мкпгфх□убх пео хеуиениехкм, чбзъ бы еддкз уепденмеы□фуе □ннх меуех □лубрфых□ф□чбн, чбзъ хрч□ввк езъи□ык бпъбзк ирыы□л□уцн□ффбн неиехпе ен□хеуеохепк. Чбннкф ирыы□хеххе, ирзъ Цеупкеу, Крцудбкп □ф Нбкннрх 16-□п кпдцн б Б□пф□звб нехенес□х□фуе оеп□ (чбн□фы□п□нез еокзу□пф □ М. Е.) жубпгкб гфбн□дрммбн езъ□хх: *„ыцу Апфкедницпз кп дбф Ббппбх бвзеиепдеп жубпы□фкфгиеп Ебокннеп окхмрооеп шеудеп.*□[62] Лбчбпбзи оенн□менхеп мбсхб оез бы □л ненм□фыем кзбырн□ рмо□пъбкх.[63]

A budai vezénylő tábornok október 22-én továbbította az érintetteknek Bécs leiratát. Az általa összegzett, némileg módosított személyi változtatások szerint Temesvárra az elhunyt Licot abbé helyébe az újonnan jöttek közül Vernier-t, a Nagyváradon közben elhunyt Langlaise pótlására Jourdaint küldik, míg az ugyancsak frissen érkezett Maillot állomáshelye, Soro és Geneyne alkujától függően, Temesvár, vagy Eszék lenne. Jacques a terv szerint, betegsége miatt felmondott névrokonát váltaná fel a pesti tábori kórházban. A már korábban jóváhagyott belső átcsoportosítás is megtörtént, ugyanis Munkács parancsot kapott, hogy az ott hitelét vesztett Pierront engedjék át, kérésének megfelelően, Kassának.[64]

Geneyne altábornagy Kavanagh-hoz intézett október 20-i átiratában, hivatkozva a Haditanács október 10-i leiratára, miszerint Maillot Temesvárra, vagy Eszékre kerülne, az ajánlatot köszönettel elhárította, hiszen Eszéken is szolgált egy lelkész, a társa pedig Pétervárad on és Rácsán egyszemélyben is teljesíteni tudta kötelezettségeit.[65] A budai ideiglenes vezénylő tábornok ezért október 29-én némi megkönnyebbüléssel tudathatta Soróval, hogy Vernier és Maillot a már említett francia családok (Famillen) egy csoportjával már Temesvár úticéllal fog megérkezni. Amennyiben Csákóváron a fogoly tisztek nem fogadják el papjukat,

62 G. C. 1794-18-103 1927. sz.

63 G. C. 1794-18-103 ad 1927. sz., 3 igazolás. Az igazolások szövege formulaszerű, név és helyszín behelyettesíthető: *„Überbringer dieses ist der französische Geistlicher Maillot, der nacher Temesvar, oder Esseg für die Seelsorge bei den fr. Gefangenen bestimmet ist, und von dem ich Euren Hoch und Wohlgebohrenen bereits in einem anderweiten Schreiben vom heutigen Tag die Nachricht ertheilet habe; Ich finde noch zu seiner Legitimazion auch das gegenwärtige Schreiben ihm mitzugeben..."*

64 G. C. 1794-18-103 1927. sz., fogalmazvány

65 G. C. 1974-18-105 1985. sz.

meg lehetne fontolni, hogy Maillot-t Temesvárra érkezése után Szegedre irányítsák, s Vernier az előző helyszínen elegendő lenne, míg a Csákóvárra szánt lelkész Győrt erősítené.[66]

A Magyarországon szolgált lelkészek minden bizonnyal rendszeresen tájékoztatták elöljáróikat, amint erre Wallis október 30-i leirata is utalt. Ebből derül ki, hogy Nancy püspöke Bécsben tartózkodott, míg Langres püspöke Konstanzban időzött. A Haditanács ügyvezetője azt is megemlítette, hogy Pellisot atya két levelében itteni tevékenységük nehézségeiről, Licot abbé haláláról, a foglyok körülményeiről, s saját ügyeiről adott tájékoztatást, például, hogy szeretne Aradon maradni, s nem Csákóváron szolgálni. Wallis ennek hatására is eltekintett az áthelyezéstől, s erről Budát is értesítette.[67]

A bánsági főhadparancsnok október 31-i, Kavanagh-hoz intézett levelében, annak 22-i átiratára hivatkozva sürgette Vernier és Marcellius Andriot érkezését Temesvárra, mivel ott nagy szükség lett volna rájuk.[68] Kavanagh nov. 12-én nyugtatta meg Sorót, azt a helyesbítést téve, hogy Andriot minden bizonnyal Maillot-val azonos. A budai vezénylő tábornok ugyanekkor érdeklődött Szerelem dandárnoknál afelől, hogy a Pesten leköszönt Jacques elhatározása végleges-e, vagy felépülése után folytatná-e szolgálatát? Ha válasza kedvező, őt, vagy a bajor földről várt másik Jacques-ot küldenék Győrbe.[69]

Jacques atya Wallis és Ferraris november 13-i tájékoztatása szerint már Bécsben tartózkodott, s megfelelő ajánlással ellátva el is indították.[70] Kavanagh november 22-én utasította Szerelem tábornokot, hogy az újra szolgálatra kész idősebb Jacques-ot egészségi állapotára tekintettel a győri, az ifjabbat a szegedi közfoglyok mellé küldjék, mivel a pesti fogoly tisztek elutasítása miatt ott nincs szükség papra, s a tábori kórházban is csak néhány beteg van.[71]

A kezdeti nehézségek elmúltára, s a foglyok lelkigondozásának nagyjából a rendes kerékvágásba zökkenésére az említésre méltó iratváltások ritkasága utal. 1795. május 18-án kellett csak Nagyvárad képviseletében az időközben elhunyt Wiskoczill őrnagyot helyettesítő Moro századosnak egy félreértést tisztáznia. Eszerint Jourdain abbé valóban tart istentiszteleteket a vártemplomban a lakosság és a helyőrség részére, de oda foglyokat soha nem engedtek. Számukra a várban megfelelően felszerelt két szobát jelöltek ki. A félreértést az okozta, hogy Jourdain a vártemplomban két fogoly ministráns segítségével misézik ugyan, de utóbbiaknak nincs lehetőségük a kapcsolatfelvételre a közönséggel.[72]

Kavanagh május 30-án azzal nyugtázta a jelentést, hogy elismételte a foglyoknak a számukra kijelölt helyen kívüli miséztetésének tilalmát, amivel bizonyosan a két ministránsra is célzott.[73]

66 G. C. 1794-18-105 1985. sz., fogalmazvány

67 G. C. 1794-18-108 2030. sz.

68 G. C. 1794-18-112 2066. sz.

69 G. C. 1794-18-112 2066. sz., fogalmazvány

70 G. C. 1794-18-117 2134. sz.

71 G. C. 1794-18-117 2134. sz., fogalmazvány

72 G. C. 1795-18-21 839. sz.

73 G. C. 1795-18-21 839. sz., fogalmazvány. *„...denen fr. Kriegsgefangenen die Besuchung einer offentlichen Kirche und Kapelle ein für allemal untersaget, folglich auch die Zusammenkunft und resp. Unterred- und Vermischung mit Landes Einwohnern ihnen gänzlich abgeschnitten bleiben muß."*

A magyarországi emigráns francia papok helyzetét az 1795. tavaszán megindult fogolycserék folyamata alapvetően megváltoztatta, hiszen eredeti megbízatásuk szempontjából feleslegessé váltak. A már említett Jourdain szeretett volna ugyan hazájába visszatérni, de szándékától Bécsben kénytelen volt elállni, hiszen a franciaországi viszonyok ezt nem tették lehetővé. Wallis tájékoztatta Barcót, megismertetve őt a gróf Kinsky, lovassági tábornok, alsó-ausztriai főhadparancsnokhoz intézett rendelkezés tartalmával, miszerint Jourdain visszatért Magyarországra, s a többi ott rekedt lelkésszel együtt szeretné folytatni tevékenységét. Újból szolgálatba állításához immár a lakosság körében, az országbíró és az esztergomi érsek segítsége szükséges. Visszautazásáról a titkosrendőrséget is értesíteni kellett.[74]

Barco október 28-án minderről tájékoztatta az egyháznagyokat és Végh Péter országbírót, kérve őket az összes itt szolgáló francia pap lehetőség szerinti alkalmaztatására a lakosság között, vagy úri házaknál, mivel a fogolycserék befejezése után is egyelőre maradniuk kell. A vezénylő tábornok ugyanekkor járt közben az egyébként nem hivatalos úton idekerült, hanem budai rokonainál hosszabb ideje tartózkodott François Roussel atya érdekében, aki az Újépületben díjazás nélkül szolgált.

Hogy a felkért méltóságok kellően informálva legyenek, Barco arra utasította érintett parancsnokságait, s kérte Geneyne és Soro tábornokokat, hogy állítsanak ki igazolásokat a lelkészek kvalitásairól.[75]

A tanúsítványok pár héten belül beérkeztek, így Barco december 6-án tájékoztathatta Végh Pétert és az érsekeket a francia papok iskoláiról, képzettségéről, nyelvtudásáról, s hivatásukkal járó jámbor lelkületükről is bizonyságot tett: *„... derer allseitig fromme und christliche Lebenswandel nebst untadelhafter Aufführung bestättiget."* A kimutatásoknak köszönhetően ismerhetjük meg a Magyarországon és a magyar korona tartományaiban a tárgyalt időszak végén szolgált francia papi kart.[76]

Eredetileg Temesváron működött Antoine Maillot, kollégájával, az eddig nem, vagy más okból más néven említett – valószínűleg Vernier-ről van szó – Louis Bretonnal egyetemben; teológiai jártassága mellett anyanyelvén túl a latint használta.

A Péterváradon szolgált Pierre-Antoine Royer és az Eszéken élt Louis Pion hasonló képzettséggel rendelkezett.

Aimable Jourdain Nagyváradon majd Pesten szolgált, a latin és francia mellett egy keveset németül is értett.

A 49 éves Benedict Cretin Pozsonyban működött, s a Győrben tényked ett 41 esztendős Jean-Baptiste Jacques-hoz hasonlóan, teológiai képzettségével francia és latin nyelvtudás járt.

François Rousselt Pesten alkalmazták, s járatos volt filozófiában és matematikában is, de csak franciául és latinul értett.

74 G. C. 1795-18-44 1955. sz. és egykorú másolat. *„Da aber die dermaligen Umstände in Frankreich dem Geistlichen die Vollziehung seines Antrags nicht gestatten, mithin derselbe wieder nach Hungarn zurückzukehren, und nach dem Abgang der fr. Gefangenen mit denen andern allda befindlichen fr. Geistlichen in Land verwendet werden zu können wünschet. So kann das General Commando diesen Geistlichen wieder nach Ungarn abgehen zu machen, und der geheimen Polizei Direkzion hievon die Nachricht ertheilen."*

75 G. C. 1795-18-44 1955. sz., fogalmazvány

76 G. C. 1795-18-50 2231. sz., fogalmazvány

Aradon szolgált Hugo-Vinzenz Pellisot és Jacob Jacques, akik teológiai képzettséggel, s francia és latin nyelvismerettel rendelkeztek.

A 47 éves Charles Priolet Lipótvárról filozófiai és teológiai képzettséggel bírt, de ő is csak anyanyelvén és latinul tudott.

Az utolsó időszakban Kassán működött Gabriel Pierron teológiai ismeretei mellett francián és latinon kívül egy kevés német nyelvtudással is rendelkezett. Imént felsorolt társaihoz hasonlóan, emberi tulajdonságairól az őt igazoló helyszín is a legnagyobb megelégedettséggel nyilatkozott.

Bár a lelkészek további sorsát egyelőre nem vizsgáltam, igen valószínű, hogy nyelvi hiányosságaik ellenére – bár a latin közvetítő volta közismert, s akár politikai okokból is –, egy időre mindnyájan valamilyen alkalmazást nyertek. Nem kizárt az sem, hogy az 1796. év második felében ismét megindult fogolyszállítmányok elhelyezése után egy részük újra eredeti megbízatásának megfelelően tényked hetett, illetve a belpolitikai helyzet konszolidálódásával visszatérhetett hazájába. Anélkül, hogy vállalkozásukat heroikus színezetben tüntetnénk fel – hiszen a foglyok közé menetelükben küldetéstudatuk mellett bizonyosan püspökeik akarata is döntő súllyal esett latba –, tényked ésük az egyszerű katonáknak a fogság átvészeléséhez elengedhetetlen pszichikai kondícióját segített legalább a kritikus szint fölött tartani.

Ferenc Lenkefi

THE PROBLEMS OF CURE OF SOULS AMONG FRENCH PRISONERS OF WAR IN HUNGARY 1794–1795

Summary

During the French revolutionary wars some 1000 officers and 10 000 non-commissioned officers and rank and file were carried to the territories of the Hungarian Crown as prisoners of war. The need for their cure of souls arose already at the end of 1793. For this reason, according to the Court Military Council's orders it was the task of the Buda Main Army Headquarters along with the archbishops of Esztergom and Kalocsa to send French priests to the prison camps, on recommendation of their own bishops and on voluntary basis. On these fields, at the climax of the action 12 clergymen operated, but fluctuation due to deaths and the regular forced transfers was quite high. The latter was very much inspired by the almost unanimous refusal on behalf of the French officers in contradiction to the reception of the common soldiers. Despite the theoretical refusal on behalf of the officers, not taking into consideration language difficulties, home priests also had to be put in service, the activity of the immigrant clergymen can be called successful as much as they helped the common soldiers survive by spiritual aid.

Ferenc Lenkefi

LES PROBLEMES DU SOIN SPIRITUEL CHEZ LES PRISONNIERS DE GUERRE FRANÇAIS EN HONGRIE 1794–1795

Résumé

A l'époque des guerres révolutionnaires françaises, à peu près 1000 officiers et 10 000 sous-officers et simples soldats ont été transportés en Hongrie et sur les territoires de la couronne hongroise, comme prisonniers. L'exigence de leur soin spirituel a fait apparition déjà à la fin de 1793. C'est pourquoi, conformément aux ordres du Conseil de Guerre de la cour, le devoir du haut commandement d'armée de Buda était, avec l'aide des archeveques d'Esztergom et de Kalocsa, d'envoyer des pretres français émigrés aux endroits où les prisonniers étaient gardés, à la base de la proposition de leurs propres èveques et par prèsentation bénévole. Sur ces territories 12 pretres travaillaient au comble de l'initiative, mais la fluctuation était importante à cause des décès éventuels et des déplacements forcés fréquents. Le refus presque uniforme des officiers français poussait à la roue de ces derniers, à l'encontre de la réceptivité des simples soldats. Malgré qu'il faille mettre au service des pretres du pays aussi, à cause de la résistance de principe des officiers, en négligeant les difficultés linguistiques, on peut dire que l'activité des pretres émigrés était efficace, comme ils aidaient les simples soldats prisonniers à survivre par leur protection spirituelle.

Ferenc Lenkefi

DIE PROBLEME DER SEELSORGE UNTER DEN FRANZÖSISCHEN KRIEGSGEFANGENEN IN UNGARN 1794–95

Resümee

Während der Kriege der Französischen Revolution wurden etwa 1000 offiziere sowie 10 000 Unteroffiziere und Gemeine als Gefangene nach Ungarn bzw. in die Gebiete der ungarischen Krone befördert. Der Anspruch auf ihre Seelsorge zeigte sich bereits Ende 1793. Deshalb erteilte der Hofkriegsrat dem Budaer Generalkommando die Aufgabe, mit Hilfe des Erzbischofs von Esztergom (Gran) bzw. des Bischofs von Kalocsa und aufgrund der Empfehlungen von französischen Bischöfen freiwillige französische emigrierte Priester zu den Gefangenen zu schicken. Zur Blütezeit dieser Aktion waren in diesen Gebieten 12 Priester tätig. Ihre Tätigkeit kann als erfolgreich eingeschätzt werden, trugen sie doch mit der Seelsorge zum Überleben der gefangenen Gemeine bei.

Ференц Ленкефи

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОЙ СЛУЖБЫ В КРУГУ ФРАНЦУЗКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ВЕНГРИИ 1794-1795

Резюме

Во время французских революционных войн на территорию Венгрии и Венгерского королевства было транспортировано около 1000 французских офицеров и примерно 10 000 подофицеров и рядовых. Уже в конце 1793 года проявилось их требование относительно духовной службы. Поэтому согласно указу придворного Военного Совета главной задачей фудайского Верховного военного командования было направить с помощью эстергомского и калочайского епископов эмигрантских французских священников на место пребывания военнопленных, на основании рекомендации их епископов и добровольного выезда на духовную службу. На этих территориях во время кульминации этой акции действовало 12 духовников, однако среди них была большая флуктуация по причине смерти и частых принудительных переводов на другое место. В этом большую роль сыграл почти единодушный отказ французских офицеров от духовной службы для них, в то время как рядовые французские охотно пользовались услугами духовных лиц. Несмотря на то, что из-за принципиального сопротивления офицеров духовенству, необходимо было поставить на службу и венгерских священников, оставив без внимания языковые трудности, следует отметить, что работа духовников-эмигрантов может быть оценена успешной, поскольку священники, поддерживая духовную жизнь военнопленных, содействовали по сути дела их выживанию в плену.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZATELEPÍTÉSE AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyarországi leszerelő táborok 1919–1923

Az első világháborús magyar hadifoglyok hazatelepítésére kialakított intézményrendszer utolsó, s mindmáig talán legismertebb láncszemét a leszerelő táborok alkották. E táborok, amelyekben 1919 márciusa és 1923 nyara közt több, mint százezer volt hadifogoly leszerelését intézték, egészségügyi zárként, 1919 őszétől pedig politikai szűrőtáborként is működtek. Ez utóbbi feladata tette ismertté, sőt nem egyszer rettegetté a hazatérők szemében ezeket az intézményeket, amelyeket a Szovjet– Oroszországban tevékenykedő kommunista agitátorok csak „szögesdrót mögött virágzó akasztófaerdőként" emlegettek hazatérni szándékozó fogolytársaik előtt.

Ez az internálótábor-szerű kép élt tovább a köztudatban a leszerelő táborokról, különösen az után, hogy a II. világháborút követően elsősorban olyan volt vöröskatonák és baloldali gondolkodású személyek visszaemlékezéseit jegyezték fel, akik fennakadtak a politikai szűrőn és leszerelő táborbeli élményeikre az elkülönítettség, a bezártság és a kihallgatások nyomták rá bélyegüket.

A leszerelő táboroknak ugyancsak a politikai szűrőtábor jellegére helyezte a súlyt Rácz István helytörténész, aki a legnagyobb tábor, a csóti leszerelő tábor történetét dolgozta fel.[1] Kétségtelen, hogy a leszerelő táborok feladatai közül az egyik legfontosabb a visszaállított tőkés társadalmi rendszerre veszélyes baloldali elemek kiszűrése volt. E táborokat azonban nem ezért, hanem a százezernyi hazatérő volt hadifogoly minél gyorsabb leszerelése és a polgári életbe való minél zavartalanabb visszabocsátása érdekében hozták létre még a Károlyi Mihály nevével fémjelzett polgári demokratikus időszakban. Ezt az alapvető funkciójukat a leszerelő táborok – a Magyarországon végbement politikai és társadalmi rendszerváltozások ellenére – 1923-ban történt végleges feloszlatásukig *mindvégig ellátták.* A leszerelő táborok szerepének csak egyoldalú bemutatása mellett nem lenne teljes annak a humanitárius tevékenységnek ismertetése, amelyet a Magyar Népköztársaság, a Tanácsköztársaság, majd az azt követő ellenforradalmi kormányok a magyar hadifoglyok hazatelepítése érdekében egyaránt vállaltak.

A leszerelő táborok történetének, sokrétű működésének ismertetését az teszi aktuálissá, hogy a kézirat lezárásának évében, 1993-ban volt a csóti tábor feloszlatásának 70. évfordulója.

1918 decemberében 1919 januárjában megindult az első világháborúban fogságba esett katonák hazatelepítése. A visszatérő magyar hadifoglyok

1 *Rácz István:* Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973; *Rácz István:* Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Pápa, 1977; *Rácz István.* Tűzlelkek karanténban (adatok a csóti hadifogoly-, leszerelő- és politikai szűrőtábor, valamint a hazatért internacionalisták történetéhez 1919–1923.), kézirat, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Visszaemlékezések és tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 2947.; *Rácz István:* Csót-tábor az emlékek tükrében 1915–1923. Csót–Pápa, 1990.

fogadásának és leszerelésének megszervezése az önállóvá vált Magyarország kormányára, elsősorban a Hadügyminisztériumra hárult.[2]

A Hadügyminisztérium 55. osztálya 1919. február 25-én utasítást adott ki hazatérő volt hadifoglyok magyarországi fogadásáról és leszereléséről. Az utasítás két különálló, de egymással szorosan együttműködő intézménycsoport felállítását rendelte el.

Az első csoportba tartoznak az északkeleti és a nyugati határon fekvő fontosabb határállomásokon létesítendő katonai fogadó bizottságok, amelyek feladata a határra érkező volt hadifoglyok fogadása, személyazonosságának igazolása és a fogadó intézmények másik csoportjába tartozó leszerelő táborokba való irányítása volt.

A leszerelő táborokra hárult az a feladat, hogy a hadifogságból hazatérő katonákat összegyűjtsék, és ne engedjék, hogy azok a nagyvárosokba tódulva, ott az október óta amúgy is fokozott izgalomban élő tömegeket az Oroszországból magukkal hozott „bolseviki" eszmék terjesztésével tovább izgassák. A leszerelő táborban ugyanakkor mód nyílott arra is, hogy a járványveszélyes helyekről érkező embereket, mielőtt az országban szétszóródnának, fertőtlenítsék és egészségügyileg felülvizsgálják, elejét véve ezzel egy országos méretű járványnak. A leszerelő tábornak volt továbbá a feladata minden, a leszereléssel kapcsolatos formaság elintézése, az elmaradt zsoldok és egyéb illetékek kifizetése úgy, hogy a volt hadifogoly illetékességi helyére hazatérve ott folytathassa civil életét, ahol bevonulásakor abbahagyta. Hiszen a bajtársaitól elszakadt, otthon a megszokott munkáját folytató ember nyilván kevesebbet politizál, mint azok, akik leszerelésük végett póttestüktől kiegészítő parancsnokságukhoz, egyik városból a másikba utazgatnak.

Mindezen feladatok végrehajtását a rendelet készítői így gondolták:

„Az ország határon elhelyezett »hazatérőket fogadó bizottságok« a visszatért hadifoglyokat a leszerelő táborba irányítják.

A táborba beérkező katona személyek legfeljebb csak 3 napig tarthatók ott vissza. Minden lehetőt el kell követni, hogy mielőbb elbocsáthatók legyenek. A hazatérőket a táborban fertőtleníteni kell és hiányos öltözetüket a szükséghez képest ki kell egészíteni."

Mivel a leszerelő táborok létrehozásának egyik alapvető oka éppen a hazatérők egészségügyi ellenőrzése volt, ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott az utasítás. Bár a rendelet szerkesztői tisztában voltak a kérdés fontosságával, a konkrét egészségügyi intézkedések előtt kénytelenek voltak az alábbi „általános elvi szempontokat" kifejteni:

„A jelenlegi körülmények közt anyagi, mint személyi okokból egy, a hygénia követelményeinek teljesen megfelelő egészségügyi szervezet nem állítható fel. Elsősorban el kell tekinteni egy hosszabb (14–21 napos) általános vesztegzár elrendelésétől, mert ennek végrehajtásához sem megfelelő karhatalomra, sem megfelelő módon berendezett, lakályos táborra nem számíthatunk. A mai viszonyok mellett a hosszabb vesztegzár nemcsak a hazatérők morálját rontaná, de egészségügyileg is veszedelmes volna, amennyiben a táborokban való hosszabb

2 Az első világháború utáni magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szerveinek ismertetését l. *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 3. sz. 475–494. o.

tartózkodás az esetleges fertőzések tovaterjedését, fertőzési gócok keletkezését eredményezné."

Az egészségügyi intézkedéseket tehát, a közvetlen orvosi segélyre szorulók kórházi ápolása mellett, kénytelenek voltak arra korlátozni, „hogy a behurcolható járványokkal szemben azok a legfontosabb egészségügyi és közigazgatási intézkedések megtétessenek, amelyek a leszerelő táborban való rövid tartózkodás alatt foganatosíthatók."

Melyek voltak tehát azok a fontosabb egészségügyi intézkedések, amelyeket a leszerelő táborok működési szabályzatának kidolgozásakor figyelembe vettek?

Mindenekelőtt az, hogy a táborban levő férőhelyek számát az ott működő fürdő- és fertőtlenítő berendezések teljesítőképességétől tették függővé. A rendelet szerint a leszerelő táborban legfeljebb kétszer annyi hazatérőt vehettek fel, mint amennyi a fürdő és fertőtlenítő napi átbocsátóképessége volt. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a legkedvezőbb az volt, ha a táborban tartózkodók száma ötszöröse volt a naponta fertőtleníthetők számának. Így a beérkezetteknek nem kellett soká várniuk, a már fertőtlenítettek pedig a hátra lévő két nap alatt minden torlódás nélkül leszerelhettek.

A 3000/eln. 55. – 1919. számú miniszteri utasítás X. pontja a leszerelő táborokban végzendő egészségügyi intézkedésekről a következőképpen rendelkezett:

„Minden tábor egy fertőző és egy tiszta részre osztandó, s a kettő egymástól szigorúan elválasztandó. Fürdés előtt a fertőző részben helyezzük el az újonnan érkezett szállítmányt, a fürdő és a fertőtlenítés után pedig a tiszta részben. A műszaki közegeknek gondoskodni kell róla, hogy a már egyszer fertőtlenített katonák semmiféle okból vagy céllal ne kényszerüljenek a fertőzött részbe belépni. Ezért gondoskodni kell külön konyháról és külön latrináról úgy a fertőzött, mint a tiszta részben, valamint kisebb irodáról a fertőző részben (az érkezők számba vételére, a fürdés és desinficiálás sorrendjének megállapítására stb.) és egy központi irodáról a tiszta részben. A fertőző rész felvevőképességét úgy kell megállapítani, hogy abban legfeljebb egy éjszakát töltsenek az érkezők. Tehát, ha a fürdő napi teljesítménye 500 fő, akkor a fertőző rész felvevőképessége 1000 ember lehet. A tiszta részben viszont, mivel a leszerelési okmányok kiállítása, s a szállítmányok összeállítása több napot vehet igénybe a férőhelyek számának a napi fertőtlenítés mennyiségének 3–4 szeresének kell lenni. Három napnál tovább a hazatérő a leszerelési táborban nem tartható. Ebből maximálisan egy napot a fertőző és két napot a tiszta részben tölthet. Ha tehát a tábor fürdője napi 500 emberre van berendezve a tábor 2500 embert fogadhat be; 1000 embert a fertőző és 1500 ember a tiszta részben, a naponta felvehető növedék maximális száma 1000 ember. Ezek a számítások úgy a mérnöki, mint a szállítás vezetőségi közegek részéről figyelembe veendők, s a tábor üzeme erre alapítandó, ha el akarjuk kerülni a szállítmányok torlódását, s ennek következtében a hiányos desinfektiót, vagy az ott tartózkodás célszerűtlen elhúzódását."

Egészségügyi kérdésekben a leszerelő tábor orvosfőnöke volt a felelős, aki mellé egészségügyi személyzetként minden 1000 ember után egy altisztet és két katonát osztottak be. Ugyancsak az ő parancsnoksága alá tartozott a fürdő és a fertőtlenítő személyzete az oda beosztott borbélyokkal együtt. Az orvosfőnök kötelessége volt, hogy még a fertőző részben, de már a fürdés után orvosi vizsgálatot tartson, és a

„kiütéses eseteket" a többiektől rögtön elválassza. A tiszta részben viszont rendes gyengélkedő szoba felállítását rendelték el, ahol az orvos naponta „gyengélkedő vizsgát" tartott. A vizsgálaton járványgyanúsnak ítélt embereket – ezek közé tartozott minden lázas beteg – haladéktalanul a tábor mellett működő járványkórházba kellett szállítani.

A kiadott rendelet a tábor orvosának alárendeltségéről így intézkedett:

„A tábor szolgálattevő orvosa orvosi ügyekben a járványkórház parancsnokának, ez a katonai kerület hygienikusának van alárendelve. A napi létszámról, a betegek számáról (a járványos betegségekről külön-külön) a tábor orvosa naponta jelentést ad a táborparancsnoknak és a járványkórház vezetőjének. Ez utóbbi kiegészítve a jelentést a kórház szabad férőhelyeinek és a bakteriológiailag pontosan megállapított növedék betegek számával tovább adja a kerületi hygienikusnak, ki hetenként összefoglaló jelentést küld a Hadügyminisztérium 55. eü. osztályának."

Külön utasítást tartalmazott a rendelet arra az esetre, ha a táborban fertőző betegség lépne fel. Eszerint: „az orvos az egész lakosztályegységet (épület, barakk, emelet), ahol a beteg tartózkodott szigorú vesztegzár alá helyezi (kiütés, tífusz 21, vérhas esetén 14 nap, koleránál és feketehimlőnél az oltás után számított 5 nap) ... A szigorú vesztegzár céljára egy jól elkülöníthető és ... nagyobb befogadóképességű helységet (150–200 emberre berendezett barakkot) kell készen tartani. Ugyanabban a helységben, ahol a megbetegedés történt nem szabad a vesztegzárat végrehajtani. A bent lakók újabb fürdő és fertőtlenítés után az elkülönített barakkba helyezendők, a fertőzött helység azonnal desinficiálandó.

Az elkülönített barakkot külön konyhával kell ellátni. ... A barakk körül, lehetőleg nagyobb távolságra (oly módon, hogy a vesztegzár alatt levőket a friss levegőn való tartózkodásban ne akadályozza) drótsövényt kell vonni, s a bejárat elé állandó őrséget kell kirendelni. Amennyiben a táborban a járványos esetek feltűnően felhalmozódnak az egész tábort vesztegzár alá kell venni."

A hosszú fogság és a hazautazás alatt a hadifoglyok ruházata igencsak elrongyolódott. Szükségessé vált azok kicserélése. Erre a fürdés után került volna sor, de mint ahogy a 3000/eln. 55. számú rendelet megjegyezte. „Tekintve a végtelenül csekély ruházati készleteket a hadifogságból visszatérőket kifogástalan ruházattal nem tudjuk ellátni. A felruházási akció csak arra szorítkozhat, hogy a visszatérőket egyes ruhadarabokkal kisegíthessük, esetleg rossz ruhájukat a leszerelési állomáson kijavíttassuk." A fentiek értelmében a Hadügyminisztérium elrendelte, hogy minden leszerelő tábor saját hatáskörében ruhajavító- és mosó üzemeket állítson fel, amelyek feladata a hazatérők ruháinak javítása, illetve az egyes visszatérők által cseréként otthagyott ruhadarabok ismét használható állapotba hozása volt. A ruhajavító- és mosó üzemek személyzetét a táborparancsnokság fogadta fel a környéken szokásos munkabérért, míg a szükséges ruhadarabokról és javítóanyagokról a Hadügyminisztérium gondoskodott.

A fürdés és a fertőtlenítés után a tábor „tiszta részében" került sor az úgynevezett „bemutatásra, azaz a hazatérő személyazonosságának végleges megállapítására. Az igazolás a határ menti fogadó állomás által adott igazoló-lap és a hazatérő bemondása alapján történt. A bemutatásról így intézkedett a rendelet: „Megállapítandó, hogy a hazatérő magyar honos-e? Mindenki – tekintet nélkül a honosságára – bemutatandó, leszerelni azonban csak a magyar állampolgárokat (a

fiumei illetőségűeket is beleértve) szabad. A horvát–szlavón illetőségűeket leszerelni nem szabad, részükre semmilyen illetmény nem folyósítható.

Minden hazatért tegye le az új köztársasági esküt, ennek megtörténtét a hazatérőnek átadott bemutató-lapon elő kell jegyezni."

A hazatért hadifoglyok részére kiadott bemutató-lap, amely egyszersmind leszerelési igazolványként is szolgált a következő rovatokat tartalmazta:

1. Bemutatás napja; 2. Név és rendfokozat; 3. Állománytest, melyhez bevonult; 4. Mely kötelékében esett fogságba; 5. Születési év és hely; 6. Sorozási évfolyam; 7. Illetőségi hely (járás, megye, ország); 8. Volt-e sebesülve?; 9. Mely fogságból tért haza?; Használható ruhában érkezett-e, a ruházata kiegészítésre elláttatott-e?; 10. Hiányos ruhában érkezett-e, elláttatott-e a következő cikkekkel; 12. Leszerelési illetékében átvett; 13. Előleget felvett illetményutólagainak terhére; 14. Három napi zsoldot, 12 koronát felvett; 15. Mikor esett fogságba?; 16. A táborba mikor érkezett?; 17. A táborból távozott; 18. Megjegyzés

A bemutató-lapot, amelyet a bemutató-tiszt aláírásával és a tábor körbélyegzőjével hitelesített, négy példányban állítottak ki. Ebből egy példányt kapott a hazatérő póttest-parancsnoksága – itt fizették ki a hadifogság tartamára járó illetményeket –; egy-egy példány járt az illetékes kiegészítő parancsnokságnak és községi elöljáróságnak a katonai, illetve a polgári nyilvántartás végett; a megmaradt utolsó bemutató-lap pedig magát a hazatérőt illette. A határon a fogadó bizottságnál kapott igazoló-lapot a bemutatáskor megsemmisítették.

Mint látható a bemutató-lapon a hazatérő személyi adatain kívül pontosan feltüntették a leszerelő táborban számára kiutalt ruházati segély cikkeit és a leszereléskor felvett különböző illetmények összegét is.

A leszereléssel kapcsolatban a miniszteri utasítás kimondta, hogy a leszerelést a területileg illetékes katonai kerületi parancsnokság által a leszerelő táborban felállított leszerelő különítmény hajtja végre, és egyúttal ott fizeti ki a tábori gazdasági hivatala a leszerelési illetékeket is.

A rendelet szerint minden legénységi állományú leszerelő 360 korona leszerelési díjat kapott. Ehhez járult az a napi 4 korona, amelyet a táborban való tartózkodás idejére folyósítottak. Ezen kívül a hazatérők fogságuk idejére esedékes, elmaradt járandóságuk terhére előleget is vehettek fel a leszerelő tábor pénztárában. Az elmaradt illetmények kifizetése a póttestek feladata volt. Ilyen, az úgynevezett „illetményutólagok" terhére járó előleget tisztek, tisztjelöltek és altisztek is vehettek fel a leszerelő táborban, míg a leszerelés hónapjára járó illetményüket póttestüknél kapták meg. A leszerelő havidíjasok leszerelési járandóságainak folyósításáról ugyancsak a póttestük intézkedett.

A 3000/eln. 55. – 1919. számú rendelet előírta, hogy a leszerelő táborok kötelesek a táborban megfordult hazatérőkről nyilvántartókönyvet vezetni. A nyilvántartókönyvben az alábbi rovatok szerepeltek: 1. Folyószám; 2. Bemutatás napja; 3. Rendfokozat; 4. Név; 5. Csapattest; 6. Születési év; 7. Illetőségi hely; 8. Milyen fogságból tért haza; 9. Mikor érkezett a táborba; 10. Mikor hagyta el a tábort; 11. Mikor tette le a köztársasági esküt.

A bemutató-lap kiállításán és a nyilvántartókönyv rovatainak kitöltésén kívül a hazatérőkkel kapcsolatban más adminisztrációs munkát nem végeztek a leszerelő táborban, mert mint ahogy az utasítás hangsúlyozta: „Mindenféle hosszadalmas,

időrabló jegyzőkönyvelést mellőzni kell. A hosszas hadifogságból hazatérőket nem lehet bürokratikusan elfogadott irodai munkálatok miatt visszatartani."

Fontosnak tartották a rendelet szerkesztői, hogy „a leszerelő tábor ne tegyen a visszatérőre egy fegyelmező vesztegzár tábor benyomását. Ellenkezőleg minden egyes egyénnek át kell éreznie, hogy saját jól felfogott érdeke, ha ügyes-bajos dolgait a táborban intézi el. Később ez csak sok céltalan utánjárással intézhető el."

Ennek szellemében íródott a rendelet azon része is, amely leszögezte, hogy „a táborban semmiféle olyan szervezetet létesíteni nem szabad, amely hírszerzéssel, kémkedéssel (foglalkozik – B. A.), vagy egyes személyek politikai hitvallását volna hivatva kutatni." A tábor területén csendőr kirendeltségeket sem volt szabad elhelyezni.

A minisztérium utasította a leszerelő táborok parancsnokságát, hogy „a beérkezett szállítmányokat addig is, amíg a táborban tartózkodnak, és ha már fertőtlenítve vannak, szórakoztató előadásokkal, mozgóképek bemutatásával kell három napra itt lekötve tartani."

A rendelet külön előírta, hogy a hazatért hadifoglyokat ott tartózkodásuk idején – a takarításon kívül – tábori munkára csak a legszükségesebb mértékben szabad felhasználni.

Az utasítás gondoskodott arról is, hogy a hazatérők a hosszú távollét után hírt adhassanak magukról szeretteiknek. Lehetővé tették, hogy a visszatért hadifoglyok térítésmentesen hetente kétszer egy-egy tábori lapot küldhessenek hozzátartozóiknak. A levelezőlapon a bélyeget a postával kötött megállapodás értelmében a leszerelő tábor bélyegzője helyettesítette. A rendelet leszögezte, hogy „a levelezést semmiféle ellenőrzés alá venni nem szabad."

Az emberséges bánásmód és a szórakoztatás mellett az élelmezés mennyisége és minősége is fontos dolog volt a hazatérők hangulatát befolyásoló tényezők közt. Tudták ezt a minisztériumban is, ezért elrendelték, hogy „a leszerelő táborokban a hadifogságból visszatérők a tényleges szolgálatot teljesítő katonasághoz hasonló közétkeztetés szerinti élelmezésben részesítendők, vagyis nevezettek után a területileg illetékes kerületi parancsnokság által megállapított közétkezési pénz számítandó fel."

A cukrot, lisztet a legközelebbi katonai élelmiszerraktárokból szerezték be. Húshoz, zöldség- és főzelékfélékhez kézi bevásárlás útján, esetleg a saját gazdaságban termelt áruból juthatott a leszerelő tábor.

Az élelem és egyéb szükségleti cikkek beszerzéséhez szükséges összegeket a kerületi parancsnokság hadbiztossága utalta ki a tábor gazdasági hivatalának utólagos elszámolásra. A gazdasági hivatal személyzetét, akár a tábor többi beosztottját, a kerületi parancsnokság rendelte ki.

A leszerelő táborban leszereltek hazajuttatásáról is gondoskodott a rendelet. A táborban kapott leszerelési igazolvány hátoldalán levő záradék biztosította a leszerelt hazatérő számára, hogy a leszerelő táborból illetőségi helyére ingyen utazhasson. A leszerelési igazolvány arra is feljogosította, hogy egy útjába eső vasúti katonai étkező állomáson egyszeri étkezést térítés nélkül igénybe vegyen.

A Hadügyminisztérium 1919. február 25-én kiadott 3000/eln. 55. – 1919. számú rendelete értelmében az Oroszországból hazatérők számára Sátoraljaújhelyen és

Debrecenben, a nyugat felől érkezőknek pedig Zalaegerszegen, Csóton és Királyhidán kívántak egy-egy leszerelő tábort felállítani.[3]

Sajnos a leszerelő táborok iratanyaga vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon töredékesen maradt meg. Így működésükre vonatkozó adatokhoz jóformán csak más szervek dokumentumaiból – közvetett úton, vagy a még meglévő irattöredékeik, hiányos segédkönyveik alapján juthatunk.

A debreceni leszerelő tábor működéséről semmilyen adatunk nincs. Nem tudjuk felállították-e egyáltalán, s ha igen, mikor, milyen forgalmat bonyolított le? Egyetlen hírünk arról, hogy Debrecen környékén egy hazatérőkkel foglalkozó tábor működött, a Honvédelmi Minisztérium 1920 nyarán kelt 8087/36.B. – 1920. számú utasításból származik. Ez elrendelte, hogy a határ menti fogadó bizottságok az összes olyan hazatérőket, akik a Tanácsköztársaság vöröskatonáiként estek fogságba, „a Belügyminisztérium vezetése alatt álló debreceni fogolytáborba" irányítsák.[4] Tehát 1920-ban Debrecenben azon a helyen, ahol az 1919-ben kiadott rendelet szerint leszerelő tábor állott volna, internáló tábor működött.

Valamivel többet tudunk a Sátoraljaújhelyen felállított leszerelő táborról, amelynek feladata a körösmezei, volóci, legenyei és csapi fogadó bizottságoktól érkező hazatérők leszerelése volt. A leszerelő tábor nyilvántartókönyvét a benne lévő bejegyzés szerint 1919. április 15-én vették használatba, azaz nem sokkal az előtt kezdhette meg működését maga a tábor.

Az első hazatérők a nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. április 26-án érkeztek a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.[5] 1919. május 8-ig 263-an szereltek le Sátoraljaújhelyen.[6] Ezután már nem érkezhettek rendes hadifogolyszállítmányok az északkeleti határokon lévő fogadó bizottságok felől, mert 1919 májusában a csehszlovák csapatok bevonultak a Kárpátaljára, és elzárták azokat a még működő vasútvonalakat, amelyeken a magyar hadifogolyszállítmányok Galicia felől Magyarországra tartottak.[7] Annak ellenére, hogy a csehszlovák csapatok a határt a hazatérő forgalom elől lezárták, és a határállomásokon tevékenykedő fogadó bizottságokat feloszlatták, a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor – nyilvántartókönyve tanusága szerint – 1919. augusztus 1-ig folytatta munkáját. Jellemző a Kelet-Galicia felől jövő hadifogolyforgalom csökkenésére, hogy 1919. május 8. és augusztus 1. között mindössze öt hazatérő érkezett a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.[8]

Bár a leszerelő tábor feloszlatásáról nem maradt fenn dokumentum, valószínű, hogy augusztus 1. után megszüntették, mert forgalma határ lezárása miatt nem volt, és mert a Tanácsköztársaság leverése után az ország ideiglenesen megszállt területén feküdt.

3 Hadügyminisztérium (a továbbiakban: Hüm.) 3000/eln. 55. – 1919. megjelent *Rendeleti Közlöny* (a továbbiakban: *RK*) 15/1919. sz.

4 HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf. gy.) a királyhidai fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Királyhida) 660/1920.; a szentgotthárdi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Szentgotthárd) 403/1920.

5 HL Hdf. gy. a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyve. Az első bejegyzésként Faluska József volt 65. gy. e.-beli közvitéz szerepel, aki 1919. április 26-án érkezett Sátoraljaújhelyre egy szállítmány tagjaként.

6 Uo. A 263. leszerelő Török Albert 22. gy. e.-beli százados volt.

7 HL Hdf. gy. a Varsói Hazatérés Vezetője (a továbbiakban: VHV) 23. számú hetijelentés

8 A sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyvébe az utolsó bejegyzés 1919. augusztus 1-jén került, amikor a táborban elhunyt Sántha János hazatérő özvegyének átadták férje okmányait és a néki járó leszerelési illetményt.

Másként alakult a helyzete a nyugat felől hazatérők leszerelésére szánt csóti és zalaegerszegi táboroknak. A Hadügyminisztérium 3000/eln. 55. – 1919. számú utasításában a Dunántúl harmadik leszerelő táboraként megjelölt királyhidai tábor felállítására nem került sor, mert a volt királyhidai hadifogolytábort, amelyben a leszerelő tábor elhelyezését tervezték, még annak üzembe helyezése előtt átadták a MÁV-nak.[9]

A másik két leszerelő állomást is volt világháborús hadifogolytáborokban rendezték be. A csóti leszerelő tábor – megmaradt nyilvántartó könyve szerint – 1919. március 17-én fogadta az első hazatérőt.[10] Egy jelentés szerint ekkor már a zalaegerszegi tábor is üzemképes volt.[11]

A két tábor, állandó kapcsolatot tartva a királyhidai fogadó bizottsággal, folyamatosan jelentette szabad férőhelyei számát. A fogadó bizottság pedig ezeknek az adatoknak a birtokában irányította hol Csótra, hol Zalaegerszegre a Királyhidára érkező hadifogolyszállítmányokat és egyénileg hazatérőket, attól függően, hol volt megfelelő számú szabad férőhely.

Bár a nyugati államokból a hadifoglyok rendszeres hazaszállítása még nem indult meg, 1919 májusától a két dunántúli tábor feladatai megszaporodtak. A keleti határok lezárása miatt ugyanis az Oroszországból érkező volt hadifoglyok kénytelenek voltak kerülő úton, Lengyelországon és Csehszlovákián át Ausztria felől átlépni a magyar határt.

A csóti leszerelő táborban 1919. május 17. és augusztus 1. közt 1810 hazatérő fordult meg.[12]

Különösen megnőtt a két leszerelő tábor jelentősége, amikor 1919 szeptember végén megindult az olaszországi magyar hadifoglyok tömeges hazaszállítása. 1919 őszén zömében az olasz fogságból hazatérők részére újonnan felállított szentgotthárdi fogadó bizottság felől gördültek a volt hadifoglyokkal zsúfolt szerelvények a csóti és a zalaegerszegi leszerelő tábor felé.

A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. november 18-ig már 61 000 hazatérőt szereltek le Csóton. Ez a szám december 25-re 78 178-ra[13] emelkedett. Sajnos a zalaegerszegi leszerelő táborról hasonló adatok nem maradtak fenn.

A Hadügyminisztérium 17 300/eln. 55. b. – 1919. szám alatt 1919. október 16-án a hadifogságból hazatértek fogadásáról és leszereléséről kiadott új utasítása némileg módosította a leszerelő táborok munkáját felállításuk óta szabályozó rendeletet.[14]

Az új miniszteri határozat előírása szerint a hazatérőket szintén három napon belül kellett a táborból fertőtlenítés és leszerelés után elbocsátani. Ugyanúgy intézkedett a rendelet a volt hadifoglyok élelmezéséről, egészségügyi felügyeletéről, ruhasegéllyel való ellátásáról és szórakoztatásáról, mint az előző. S bár ez is hangsúlyozta, hogy a leszerelő tábor ne tegye a hazatérőkre egy

9 Hüm. 112.049/55. – 1919.; megjelent: *RK* 28/1919. sz.

10 A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint Kukányi János katona volt az első hazatérő, aki Oroszországból a csóti leszerelő táborba érkezett. A bejegyzés 1919. március 17-én kelt. HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

11 HL A Tanácsköztársaság iratai, Királyhida 103/T/ – 1919.

12 Hl Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

13 Helyzetjelentések a csóti leszerelő tábor forgalmáról. HL HM 5/a. osztály, helyzetjelentések 1919. november 12. és december 29. közt.

14 Hüm 17.300/eln. 55. b. – 1919; megjelent: *RK* 66/1919. sz.

fegyelmező tábor benyomását, mégis hiányzott belőle két bekezdés, amelyek hiánya jelentősen módosította a leszerelő táborok addigi szerepét.

Arról a két mondatról van szó, amelyek megtiltották a visszatérők politikai és világnézete után nyomozó szervek és csendőr kirendeltségek felállítását a leszerelő táborokban. Ez azt jelentette, hogy a táborokban nyomozók jelentek meg, azzal a feladattal, hogy kipuhatolják: ki hogyan viselkedett a hadifogság alatt, ki milyen nézeteket vall. Azokat a hazatérőket, akikre rábizonyították, hogy fogságuk idején szocialista, kommunista és más, a nemzeti keresztény ideológiával szemben álló mozgalmakkal szimpatizáltak vagy azokban részt vettek, megfigyelés alá vették. Sőt azokat, akiket a visszaállított társadalmi rendszerre különösen veszélyesnek tartottak, további eljárás végett átadták a rendőr-, vagy csendőrhatóságoknak.

Ezzel 1919 októberétől a leszerelő táborok egészségügyi szűrőállomás jellegük mellett a politikai szűrő szerepét is betöltötték.

Igen jellemző volt arra az állapotra, amikor mindenkiről mindent tudni akartak, hogy az új rendeletben a hazatérők levelezését tárgyaló rész végéről megint csak elmaradt az a rövidke mondat, amely a februári határozványban így zárta le a levelezésről szóló részt: „a levelezést semmiféle ellenőrzés alávenni nem szabad."

Nem politikai jellegű változás volt a leszerelési illetmény összegének csökkentése és a kifizetés módjának megszorítása.

Az új rendelet szerint a 100 koronára csökkentett leszerelési illetmény kifizetése a leszerelő táborban a fogadó bizottság által kiadott igazoló-lap és az onnan hozott névjegyzék alapján történt. Vagyis az illetményt csak akkor fizették ki, ha az igazoló-lap sorozat- és sorszáma megegyezett a névjegyzékben vezetett-tel. A kifizetés megtörténtét a felvevők a névjegyzék „megjegyzések" rovatában aláírásukkal igazolták. A névjegyzék és az igazoló-lap pedig együttesen, a gazdasági hivatal számára a kerületi hadbiztossággal történő elszámoláskor, pénztári okmányul szolgált.

A leszerelési illetmény kifizetését, ahogy az addig is történt, a bemutató-lap megfelelő rovatába is bevezették.

A rendelet kimondta: amennyiben a hazatérő a fogadó bizottságtól kapott igazoló-lapját elvesztette, vagy igazoló-lapja sorozat- és sorszáma nem egyezett meg a névjegyzékben a neve mellett szereplő sorozat- illetve sorszámmal, számára leszerelési illetmény csak akkor fizethető ki, ha a fogadó bizottság ismételten igazolta, hogy az illető ott haladt át a hadifogságból jövet. Ezen szigorításokkal a leszerelési illetmények többszöri felvételére irányuló csalásoknak kívántak gátat vetni.

Azokról a katonákról, akik cseh vagy román fogságban voltak, így intézkedett a rendelet: „Azok, akik 1918. október 31. és 1919. március 21. közt cseh és román fogságban voltak, úgy kezelendők, mint hadifoglyok, de részükre a 100 korona illeték csak akkor fizethető ki, ha a községi elöljáróság igazolja, hogy valóban hadifogságban voltak, és leszerelési illetékeiket még nem vették fel. Azok, akik vöröskatonaként estek fogságba, leszerelési illetékre nem jogosultak.[15]

A hadifogság tartamára járó illetmények utólagos folyósítását legénységi állományúak részére továbbra is póttestük gazdasági hivatala végezte. Azon a katonák közül, akiknek pótteste időközben megszűnt, a Csóton leszereltek a volt 7.

15 Uo.

honvéd huszárezred póttesténél, a Zalaegerszegről elbocsátottak pedig a volt 6. honvéd huszárezred póttesténél kérhették elmaradt zsoldjuk kifizetését.

A havidíjasok és a továbbszolgáló altisztek mindennemű járandóságukat továbbra is póttestüknél, vagy ha az megszűnt, a Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Irodánál vehették fel.

Az 1919. október 16-án kiadott rendelet a csóti és a zalaegerszegi leszerelő táborokat említette, mint működő intézményeket.

Ezekhez csatlakozott a román csapatoknak a Tisza vonala mögé történt visszavonulása után a Hadügyminisztérium 422.905/55. b. – 1919. számú rendeletére az 1919. december 1-én Miskolcon felállított leszerelő tábor,[16] amelynek feladata az ország északi és keleti határain át jövő hazatérők leszerelése volt.

1919 decemberének elején némi változás állott be a két dunántúli leszerelő tábor működésében. Addig ugyanis a királyhidai és a szentgotthárdi fogadó bizottságok, aszerint, hogy mennyi szabad férőhely állt rendelkezésre, hol Csótra, hol Zalaegerszegre irányították a hazatérő szállítmányokat, tekintet nélkül arra, hogy azok orosz, vagy más fogságból jöttek. Az Oroszországból hazatérők közti tífuszos megbetegedések miatt[17] azonban 1919. december 4-én elrendelték, hogy az olasz, francia és angol fogságból jövőket csak a zalaegerszegi leszerelő táborba irányítsák,[18] ahonnan a leszerelési formaságok elintézése után 3 napon belül távozhattak. Az Oroszországból érkezőket pedig Csótra küldték, ahol valószínűleg vesztegzár alá vették őket.

A hazatérők szétválasztásának ez a módja 1920. február 5-ig folytatódott. 1920 január végén a Hadügyminisztérium 5360/hdf. b. – 1920. szám alatt a következő parancsot adta ki: „A zalaegerszegi tábor Inota táborba február 5-ig áthelyeztetik és működését aznap (Zalaegerszegen – B. A.) beszünteti. A zalaegerszegi tábor helyett a jelzett naptól kezdve Csót leszerelő tábor lép működésbe. Minden hadifogoly február 5-től Csótra irányítandó."[19]

A zalaegerszegi leszerelő tábor áthelyezésének oka, hogy az újjászerveződő magyar haderőnek szüksége volt a hajmáskéri kiképző- és gyakorlótáborra, ahol a Tanácsköztársaság leverése után internáló tábort rendeztek be.[20] Az olaszországi hadifoglyok tömeges hazaszállításának befejezése után feleslegesnek látszott, hogy a legalább 5000 fő befogadására alkalmas zalaegerszegi tábort[21] leszerelési állomásként használják. A leszerelő intézmények elköltözésével felszabaduló zalaegerszegi tábort a Hadügyminisztérium 1048/eln. 1. – 1920. számú rendeletével a hajmáskéri internáltak részére utalta ki.[22] Ezeknek nyilván nagyobb szükségük volt egy nagy befogadóképességű táborra, mint az 1920-ban olasz, francia és angol fogságból várható csekély számú hazatérőnek.

16 Hüm. 422.905/55. b. – 1919. megjelent RK 76/1919. sz.

17 HL Hdf. gy. Királyhida 1279., 1284., 1298/1919.

18 HL Hüm. 347.832/52. – 1919.; Hdf. gy. villachi fogadó állomás (a továbbiakban: Villach) 170/1919.; Szentgotthárd 40/1919.

19 HL Hdf. gy. Királyhida 66/1920.

20 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

21 1919. október 9-én a zalaegerszegi tábor parancsnoksága arról értesítette a szentgotthárdi fogadó állomást, hogy a tábor befogadóképessége 5000 fő és 60 tiszt.

22 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

Az új leszerelő tábor 1920 márciusában kezdte meg működését Inotatáborban, amelyet a hazatérő hadifoglyok leszerelésére a zalaegerszegi tábor pótlásaként jelöltek ki „a szükség tartamára, de legfeljebb 1921 tavaszáig."[23]

Hogy felállítása után az inotai tábor ismét teljesen átvette-e Csóttól a nem orosz fogságból érkezők leszerelését, nem tudjuk. Az sem biztos, hogy az Inota felé irányított hadifoglyok leszerelése mindig ott történt. Szabó Flórián, aki 1920 májusában érkezett egy szállítmánnyal francia fogságból úgy emlékezett, hogy végleges elbocsátásuk Hajmáskéren történt, ahol 3 napot töltöttek.[24]

A lengyel csapatok 1920 májusi támadása áttörte a Vörös Hadsereg vonalát és Kijevet is elfoglalta. A hadihelyzet lehetővé tette az eddig Ukrajnában rekedt magyar hadifoglyok tömeges hazatérését. Első csoportjaik 1920 júniusában érték el Lengyelországon és Ausztrián keresztül a magyar határt. Mivel Ukrajna a háborús viszonyok következtében a különböző fertőző betegségek, különösen a tífuszok melegágya volt, az onnan érkező hazatérőket az ország és saját maguk érdekében orvosi megfigyelés és 14 napos vesztegzár alá kellett venni a leszerelő táborokban.

Mivel azoknak, akik a fogságból hazatérőben nem utaztak át fertőzött területeken nem kellett a 14 napos karantént kitölteniük, újfent elrendelték: az összes olyan hazatérőt, akik útjuk során az európai Oroszországon áthaladtak, Csótra, a többieket Inotára irányítsák.[25] Erre azért volt szükség, mert mint a szentgotthárdi fogadó bizottság egyik irata megjegyezte. „A tengeri úton érkezett szállítmányok enyhébb elbánásban részesülnek, mint a szárazföldön (az európai Oroszországon keresztül – B. A.) érkezők, ezért ezek más táborba kerülnek, mert egy táborban csak egyféle elbánásnak van helye, különben érthető elkeseredést kelt."[26]

Ez azt jelentette, hogy a Csótra kerülőknek még 14 napot kellett várniuk arra, hogy ismét családjuk körében lehessenek, ugyanakkor az Inotára érkezők már 3 nap múlva otthon lehettek.

A minisztériumban tudták, hogy az újabb kéthetes kényszerű várakozás mennyire elkeseríti azokat az embereket, akik hosszú évek óta semmit sem tudtak a családjukról, ezért, hogy a leszerelő táborban eltöltendő időt könnyebben elviseljék a hazatérők, 1920 június 27-én az alábbi rendeletet adták ki 7330/hdf. 36. – 1920. szám alatt:

„... Az Oroszországból hazatérő hadifoglyoknak nem csak anyagi, de szellemi támogatásra is szükségük van, különösen fontos a szellemi támogatás (szórakozás) akkor, midőn ezek a hazatérők a leszerelő táborba jutva – az országnak a járványtól való megóvása miatt – ott több napi vesztegzár alatt maradni kényszerülnek. Az illetékes hatóságok átérzik a hazatérők nehéz helyzetét, és tudják, hogy mily nagy áldozatot kívánnak a hazatérőktől azzal, hogy oly hosszú távollét után szeretteik közelében még több napig kell várniuk a rég várt viszonylátásra – ezt azonban az ország érdekében fekvő egészségügyi szempontok elengedhetetlenül szükségessé teszik.

23 Uo.; Hüm. 5928/Hdf. B. – 1920. megjelent *RK* 12/1919. sz.

24 Szabó Flórián visszaemlékezése, Körömi Joachim tulajdonában.

25 HL Hdf. gy. a schärdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schärding) 250/1920.; Királyhida 504 és 567/1920.; Miniszterközi bizottság a hadifogoly-ügyek intézésére (a továbbiakban: Mk. biz. hdf. ü.) 1. ülésének jegyzőkönyve 1920. június 14. Hdf. gy. Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: Hdf. M. M.) A299/1920.

26 HL Hdf. gy. Szentgotthárd számnélküli (1920. június 10.; Hdf. M. M. a2265) 1920.

Ezen körülményekkel számolva a hadifogoly ügyek intézésére kirendelt miniszteri bizottság azon elhatározást hozta, hogy a várakozás kínos perceinek lerövidítésére a szórakozás által, az élelmezés javítására, valamint a hazatérők méltó, ünnepélyes fogadtatására a társadalmi áldozatkészségből gyűjtés útján egybegyűlt összeg egy részét fel fogja használni.

Ezen határozatból a további intézkedésig az alábbiakat rendelem el...

A hazatérő szállítmányok a leszerelő táborba való érkezés alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ... ünnepélyesen fogadandók; ezen célra, valamint az étkezés feljavítására

a) a csóti táborban minden hazatérő után 8 korona,

b) az inotai leszerelő táborban 10 korona

engedélyeztetik."

A hazatérőnek a leszerelő táborokban való szórakoztatásáról a 7330/hdf. b. – 1920. számú rendelet IV. pontja így intézkedett:

„A hazatérők szórakoztatására olvasó- és játéktermek, játékterek, tenisz, – football – és tekepályák, valamint színpad (kabaré- és színi előadások számára) rendezendők be. Ezen célra a leszerelő táboroknak egyszer s mindenkorra az alábbi összegek utaltatnak ki.

a) Csótnak 35 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott)

b) az inotai tábornak 25 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott).

A hazatérők felvilágosítására és szórakoztatás céljából a tábor közelében lévő városok középiskoláinak, vagy ennél magasabb nívójú tanintézeteinek tanári kara felkérendő ismeretterjesztő előadások tartására. Ily előadások tartására középiskolai és egyetemi tanárok is fognak kiküldetni központilag.

A hazatérőknek a leszerelő táborban való szórakoztatására, valamint a vesztegzár alatti élelmezés javítására minden hazatérő után azon napig bezárólag, mely napon még a táborban vacsorát kapott fejenként és naponként 5 koronát engedélyezek úgy Csóton, mint Inotán."

A rendelet szigorúan meghatározta a kiutalt összegek felhasználási módját, mint azt V. pontja kimondja:

„A fentiekben engedélyezett összegek nyújtotta kedvezményekből kizárólag csakis a hazatérő hadifoglyok részesülhetnek és pedig a tisztek és a legénység egyaránt – tehát a katonai fogadó bizottságok és a leszerelő táborok állandó személyzete nem.

A III. fejezetben engedélyezett 8, illetve 10 korona a csóti, illetve az inotai táborba való beérkezés napján az aznapi étkezés feljavítására fordítandó, tehát ez az összeg szórakozásra fel nem számolható.

A IV. pontban engedélyezett 35 és 25 ezer korona olvasó- és játéktermek, sportpályák, valamint a színpad első berendezésére szolgálnak. Az ugyanezen fejezetben engedélyezett szórakozási pótdíjak pedig a szórakoztató előadások költségeinek fedezésére, az olvasó- és játéktermek stb. karbantartására, valamint az étkezés feljavítására szolgálnak.

A csóti és az inotai táborban rendezendő mozgófénykép előadások költségei teljes egészében a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya által e tárgyban kötött szerződések alapján lesznek kifizetve."

A rendeletben engedélyezett összegeket nem a kerületi hadbiztosság – mint általában a leszerelő tábor működtetéséhez szükséges pénzt – hanem közvetlenül a

Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya utalta ki. A IV. fejezetben egyszer s mindenkorra megállapított összegeken felül a csóti leszerelő tábor 300 000, az inotai 50 000 koronát kapott az élelmezés javításával és a szórakoztató előadások megtartásával járó költségek fedezésére.

A két tábor részére kiutalt összegek arányából következtetni lehet nagyságuk és jelentőségbeli különbségükre is.

Mivel a Honvédelmi Minisztérium által kiutalt összeg „különböző társadalmi- és gyűjtési akciókból" befolyt összegekből származott, és a kerületi hadbiztosságok által folyósított kincstári összegekkel semmilyen összefüggésben sem volt, a vele való elszámolás is azoktól függetlenül történt. A leszerelő tábor köteles volt az „ezen kiutalt pénzekről szabályszerűen vezetett és okmányolt számadásokat minden hó végével lezárva, a következő hó 10-ig a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztályának beterjeszteni.

A rendelet az elszámolásnál adódható viták elkerülése végett azt is meghatározta, hogy mit kell az élelmezés feljavításán, szórakoztatáson stb. érteni. Ezek szerint:

„1. Az élelmezés feljavítása alatt értendő: A közétkezés feljavítása, illetőleg külön élelmiszerek kiosztása.

2. Szórakozás alatt értendők: Olvasó- és játéktermek, játékterek, pályák használata, ismeretterjesztő- és színi előadások tartása.

3. Ünnepélyes fogadtatás, illetve a fogadás ünnepélyesebbé való tétele alatt értendő: A pályaudvar vagy a táborbejárat feldíszítése, üdvözlő beszédek tartása, szeretetadományok kiosztása.

4. Az ismeretterjesztő előadások tárgyai: A front összeomlása – A forradalom kitörése – A forradalom története – Kik csinálták a forradalmat? – A román megszállás – Magyarország gazdasági helyzete – A békekötés – Az integritásért való küzdelem eszközei – A közállapotok ismertetése – Program a jövőre stb. és hasonló erős nemzeti érzéssel átitatott beszédek."[27]

A miskolci leszerelő táborral kapcsolatban a rendelet nem intézkedett, így még csak közvetve sem hasonlítható össze az ország nyugati határain belépő hazatérők leszerelésére hivatott csóti és inotai táborok forgalma a miskolciéval, amelynek feladata az országhatár többi része felől érkező volt hadifoglyok leszerelése volt.

Csupán az 1920. június 20-án kiadott 7330/36. hdf. b. szám alatti rendeletet módosító, augusztus 10-én kelt 8043/36. hdf. b. számú utasítás említi együtt a három leszerelő tábort, mely szerint „A hazatérő hadifoglyok a leszerelő táborba való érkezésük alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ünnepélyesen fogadandók, ezen célra a megérkezés napján Miskolcon, Inotán és Csóton minden hazatérő után 5 korona engedélyeztetik." A táborban töltött többi napra 3,5 korona járt pótdíjként.

Ebben a rendeletben határozták meg 10 000 koronában azt az összeget, amelyet a miskolci táborban szórakoztató létesítmények (sportpályák stb.) felállítására fordíthattak. Ez még a felét sem érte el a nyugati határ felől érkező hazatérőket leszerelő kisebbik – inotai – tábor rendelkezésére bocsátott összegnek. Ugyanezt az arányt mutatták a leszerelésre várakozók szórakoztatásának költségeire

27 HL Hdf. gy. Királyhida 518/1920.; Hdf. M. M. A299/1920.

megállapított keretek is. Erre a célra Csót 2000, Inota 800 és végül Miskolc 400 koronát kapott havonta.[28]

1920 őszére a nyugati államok fogságában volt hadifoglyok zöme már hazatért, a Szibériából tengeri úton jövő hazatérők pedig nem folyamatosan érkeztek, ezért feleslegesnek tartottak számukra külön leszerelő tábort fenntartani.

Az 1920 októberében a hazatérő hadifoglyok fogadásáról kiadott legújabb utasítás már csak két leszerelő tábort említett; A csótit „a királyhidai és a szentgotthárdi határállomásokon át nyugatról érkező" és miskolcit „az országhatár többi része felől érkező hazatérők számára."[29]

A minisztérium egy október 11-én kelt rendeletében utasította a szentgotthárdi fogadó bizottságot, hogy valamennyi hazatérőt a csóti leszerelő táborba irányítsa, és táviratilag jelentse, hogy a szállítmány a tengeren, vagy a szárazföldön érkezett.[30]

Úgy látszik, hogy Csóton elkülönítve kezelték a kétféle úton érkezetteket, mert a királyhidai fogadó bizottság így reagált egy panaszos beadványra, amelyben egyes hazatérők azt kifogásolták, hogy törött ablakú vagonokban továbbították őket: „Az e hó (1920. november – B. A.) 6-án indult fogolyszállítmány egy részét (79 embert), akik Vlagyivosztokból, tehát tengeren át jöttek, a Honvédelmi Minisztérium rendelete értelmében a még fertőzött szárazföldön jövők (519 fő) közé azért nem volt szabad beszállítani (az ép ablakú vagonokba – B. A.), nehogy ők is Csóton 14 napi vesztegzár alá kerüljenek, ami megterhelés lenne az amúgy is szegény hazának."[31]

A hazatérők fogadásáról kiadott legújabb 650/eln. 36. b. – 1920. számú rendeletnek a hadifoglyok leszerelő táborban való fogadásáról, a velük való bánásmódról és a bemutató-lapok kiállításáról szóló határozmányai megegyeztek a korábbi rendeletekben lefektetett elvekkel. Csupán a kitöltött bemutató-lapok példányainak szétküldését módosította némiképpen. Eddig a bemutató-lap egy-egy példányát a leszerelő lakhelye szerint illetékes községi elöljáróságnak, illetve katonai kiegészítő szervnek küldték meg polgári és katonai nyilvántartás céljából. Miután sok póttest már nem működött, az ezekhez tartozó leszerelők egyik bemutató-lapját a táborparancsnokságon őrizzék meg. A nem magyar közigazgatási területre való személyeket is ellátták bemutató-lapokkal, de a községi elöljáróságnak küldendő lapok szintén a leszerelő tábor parancsnokságán maradtak.[32]

A már meglévő gyakorlatot foglalta írásba,[33] illetve egészítette ki a rendeletnek a leszereltek táborból való útba indítását szabályozó része, amely elrendelte: „Leszerelés után a hazatérők vidékenként csoportosítva indítandók otthonukba. A Budapesten át utazók, valamint a megszállott területekre visszatérni óhajtók pedig

28 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 392/1920.; MK. biz. hdf. ü. 6. ülésének jegyzőkönyve, 1920. szeptember 10. Hdf. M. M. A 512/1920.

29 Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM/650/eln. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

30 HL Hdf. gy. Szentgotthárd iktatókönyv 459/1920.

31 HL Hdf. gy. Királyhida 934/1920.

32 HM 650/eln. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

33 A hazatérőknek a leszerelő táborból való elszállításáról a Hadügyi Népbiztosság 6243/1919. számú rendelete így gondoskodott: „A leszerelő táborból való elszállításnál a szállítmányok oly módon csoportosítandók, hogy minden egyes irányba menő és legalább 10 emberből álló csoport, mint külön szállítmány nyerjen elintézést. Ha az egyes útirányt követő csoportok kevesebb, mint 10 emberből állnak, akkor azok az utolsó közös állomásig, mint egy szállítmány kezelendők azon megjegyzéssel, hogy onnan, mint egyéni utazók mennek tovább lakóhelyük felé."

A miskolci és csóti táborok állománytáblázata

Szervezeti egység	Beosztás	Csóti leszerelő tábor	Miskolci leszerelő tábor
parancsnokság	táborparancsnok közigazg. parancsnok segédtiszt	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt 2 tábori lelkész 2 főtiszt**	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt*
törzsalosztály[34]	parancsnok	1 főtiszt 155 ember	1 főtiszt 18 ember
külön kiadott rendeletek értelmében különleges beosztásban[35]	parancsnok	1 törzstiszt 5–6 főtiszt megfelelő polgári személyzet.	
leszerelő különítmény	parancsnok	1 törzstiszt*** 1 főtiszt 30 ember	1 főtiszt**** 6 ember
őrszolgálat		őrzászlóalj	1 főtiszt, 44 katona
gazdasági hivatal	parancsnok beosztott tiszt élelmezési tiszt beosztott tiszt	1 gazdasági tiszt 1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 1 főtiszt 1 főszámvivő 4 számvivő 5 írnok 3 küldönc	1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 2 számvivő 1 írnok
egészségügyi részleg		2 orvos 2 egészségügyi altiszt 4 egészségügyi katona	1 orvos 1 egészségügyi altiszt 2 egészségügyi katona
igazoló bizottság		1 törzstiszt***** 1 főtiszt*****	a körletparancsnokság által szükség esetén kirendelendő

* egyben a leszerelő különítmény parancsnoka
** 1 állománykezelő; 1 fogadó
*** táborparancsnok-helyettes és igazoló bizottsági elnök
**** egyben segédtiszt
***** a tábor személyzetéből

34 A törzsalosztályba tartozott a tábor kiszolgáló személyzete (szakácsok, a fürdők és fertőtlenítők kezelői, kocsisok, szabók, kovácsok, barakkügyeletesek stb.).

35 A különleges beosztású személyzet elnevezés alatt szerepeltek a védelmi, majd később a „T" tisztek, akiknek feladata az Oroszországban működő magyar kommunistákról információk szerzése, az esetleg hazatérő vöröskatonák, funkcionáriusok, agitátorok kiemelése, ezek kihallgatása és ellenük a bizonyító eljárás lefolytatása volt. Ugyancsak a különleges beosztásúak csoportjába tartoztak a propagandaszolgálat tagjai, akik szónokokkal, brosúrák kiosztásával igyekeztek a hazatérőket a keresztény nemzeti irányzat számára megnyerni. Lehet, hogy ide számították azokat a detektíveket is, akik a Belügyminisztériumot képviselték a leszerelő táborban és a „T" tisztekéhez hasonló feladatokat láttak el.

zárt szállítmányokban a Budapest Keleti pályaudvari fogadó bizottsághoz indítandók útnak, amely ezután továbbirányításukról gondoskodik."

A rendelet megszabta a két megmaradt leszerelő tábor személyzetének létszámát is. Egymás mellé helyezve a két tábor állománytáblázatát rögtön szembe tűnik a köztük lévő jelentőségbeli különbség. Ezen kívül a tábor nagyságához és általában a helyi viszonyokhoz mérten őr- és készültségi, valamint karhatalmi és rendőri külön őralakulatok is szerepeltek a leszerelő táborok állományában. *(L. a 33. oldalon!)*

Az 1920 októberi módosítást követően nem maradt fenn arról adat, hogy a leszerelő táborok működését szabályozó utasítást megváltoztatták volna.

Mivel hazatérők már csak Ausztria felől lépték át nagyobb számban a magyar határt, a feleslegessé vált miskolci leszerelő tábort 1921 júniusában feloszlatták.[36]

1922. augusztus 9-én, amikor a Szovjet-Oroszországban túszként visszatartott magyar tisztek utolsó csoportja is átlépte a határt,[37] a magyar hadifoglyok első világháború utáni szervezett hazaszállítása befejeződött.

A csóti leszerelő tábor is feleslegessé vált. 1922. október 1-vel a tábor személyzetét felére csökkentették, majd november 1-jével az egész leszerelő tábort feloszlatták, csak a csóti táborfelügyelőség működött tovább. Az 1922. november 1. után érkező hazatérők leszerelését a táborfelügyelőség intézte. Nagyobb szállítmányok esetleges beérkezése esetén a szükséges személyzetet a székesfehérvári körletparancsnokság rendelte ki.[38] Szőlősi Imre kertész 1922 októberében lépett ki a tábor szolgálatából, Visszaemlékezése szerint ekkor már hazatérők nem voltak a táborban csupán az ott szolgálatot teljesítő tisztekből „maradt még ott egy pár, akik ottan dirigáltak."[39]

A táborban működő hivatalok – fennmaradt iktatókönyveiket lezáró dátum tanúsága szerint – 1923. július 15-én fejezték be működésüket. Ezt támasztja alá Soós Sándor, aki kocsisként szolgált a táborban, és így emlékezett vissza annak felszámolására: „ A tábor feloszlatásáig voltam ott, 1923. június elsejéig. Senki sem maradt már ott csak egy öreg bácsi, aki a visszamaradt holmikra vigyázott. Elmentek a katonák, vitték a lovakat Hajmáskérre, így megszűnt a munkakörünk, meg már nem is volt kinek szolgáljunk. Befejeződött a hazatérők szállítása semmi szerepe sem volt a tábornak."[40]

A leszerelő táborok működéséről eddig leírt adatok a minisztérium által kiadott utasításokból származnak, azaz a táborok munkájával szemben támasztott elvárásokat tartalmazzák. Vajon hogy valósult meg ez a gyakorlatban?

Sajnos a zalaegerszegi, inotai és miskolci leszerelő táborok dokumentumai közül semmi sem maradt fenn,[41] amiből konkrét tevékenységüket nyomon lehetne követni.

36 HL Hdf. gy. Keleti pályaudvari hadifogoly fogadó bizottság (a továbbiakban: Keleti pu. hdf. biz.) 150. sz. napiparancs

37 HL Hdf. gy. hegyeshalmi fogadó állomás (a továbbiakban: Hegyeshalom) 379/1922.

38 HL HM 17.923/eln. 1. – 1922.; HM 26.384/eln. 1. – 1922.

39 HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor iratai (továbbiakban: Csót), Szőlősi Imre kertész visszaemlékezése.

40 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor kocsis visszaemlékezése.

41 E leszerelő táborok iratai közül csak az inotai tábor egy, 6323 hazatérő nevét tartalmazó névmutatója és az ottani igazolást előkészítő bizottság 1920. október 1. és október 9. közt vezetett, 23 bejegyzést tartalmazó iktatókönyve maradt meg a táborba kirendelt „T" tiszt 1920. augusztus 27-én kelt 121/1920. számú irata mellett. HL Hdf. gy. az inotai leszerelő tábor iratai.

A csóti leszerelő tábor – amely valamennyi hasonló célú intézmény közt a legjelentősebb volt – iratai szintén nagyon hiányosak. Így elveszett a táborparancsnokság teljes iratanyaga, amely a tábor mindennapi életével, munkájával, szervezetével kapcsolatos iratokat, valamint az ott szolgálatot teljesítők nevét, beosztását tartalmazta. Megmaradt viszont a csóti leszerelő táborban 1920 szeptemberétől működő „T" osztály – a parancsnokság irataitól teljesen külön kezelt – anyaga, amely, ha közvetett úton is, következtetni enged arra, hogy a csóti leszerelő tábor a gyakorlatban mennyire tudott eleget tenni a miniszteri rendeletben támasztott követelményeknek. Ugyancsak segítenek képet adni a Csóton folyó tevékenységről a tábor volt lakóinak és alkalmazottainak visszaemlékezései, amelyeket 1961-ben vettek fel.

A „T" osztály egyes iratain levő bélyegzők szerint a leszerelő táborban több olyan hivatal működött, amelynek önálló iktatása volt. Ezek közül a legfontosabb a táborparancsnokság volt, amely a tábor mindennapi tevékenységével kapcsolatos ügyeket „segédtiszti (sgt)", a bizalmasabb, fontosabb iratokat pedig „katonai titkos (kt)" sorozatban iktatta. A leszerelő tábor parancsnoka egyben a Csóton működő valamennyi katonai intézmény elöljárója, állomásparancsnoka volt. Ilyen intézmény volt a csóti katonai, illetve járványkórház, vagy ahogy hivatalos címe hirdette: az Országos Hadigondozó Hivatal Csóti Gyógyintézete, továbbá a Csóton levő katonai raktár. A leszerelő tábor parancsnokának állomásparancsnoki működése során keletkezett iratokat külön iktatták.

A táborparancsnokság mellett – a miniszteri rendeletnek megfelelően – működött a törzsalosztály, amely a megmaradt iratok tanusága szerint valószínűleg két csoportra, az úgynevezett „hazatérők csoportjára és a II. csoportra" oszlott.[42] Az első részleg feladata a még nem fertőtlenítettek, a másodiké pedig a már dezinficiáltak ellátása lehetett.

A táborok egészségügyi ellátásokról a leszerelő tábor orvosfőnöke, lelkigondozásáról pedig egy katolikus és egy református lelkész gondoskodott.

A hazatérők leszerelését az 1922 júniusától leszerelő iroda néven működő leszerelő különítmény végezte.

A tábor rendjére és a kincstári javak biztonságára külön őrkülönítmény vigyázott.

Ezen szervek mellett, amelyeknek fennállása feltétlenül szükséges volt a tábor munkájához, más – mint ahogy az 1920 októberében kiadott 650/eln. 36. – 1920. számú miniszteri rendelet megfogalmazta – „különleges beosztású kirendeltségek" is működnek Csóton.

Ilyen volt a beérkező kommunisták, vöröskatonák, pártfunkcionáriusok kipuhatolására, megfigyelésére és kiemelésére a csóti leszerelő táborba kirendelt úgynevezett „védelmi osztály", majd ennek feloszlatása után az úgynevezett „T" osztály.[43] Ezeknek a tevékenységét támogatta és kiegészítette a „M. kir. állami rendőrség Csóti kirendeltsége."

A fentieken kívül a hazatérők politikai meggyőzésére létrehozott propagandaszolgálat[44] egészítette ki a különleges beosztású szervek sorát a csóti táborban.

42 HL Hdf. gy. Csót, „T" 152/1920.

43 Részletesebben lásd később.

44 HL Hdf. gy. Csót, „T" 173/1920.

1920 májusától a tisztek, tisztjelöltek és továbbszolgáló altisztek hadifogság alatt magatartása elbírálásának előkészítésére egy igazolás előkészítő bizottságot állítottak fel a táborban, amely Radányi alezredesnek a táborparancsnok helyettesének elnöklete alatt működött.

A táborban funkcionáló hivatalok közül az egyik legfontosabb a gazdasági hivatal volt, amelyre az egész tábor anyagi- és pénzügyi szükségleteinek igénylése, kezelése és az erről való elszámolás feladata hárult.

Mint láthatjuk, a csóti táborban az 1920 októberében a hazatérők fogadásáról kiadott rendeletben meghatározott valamennyi hivatal működött.

Milyen volt maga a tábor? Fritz Nándor szerint „egy kisebb város volt", amelynek önálló vízellátása, víztornya, mozija, villanyvilágítása volt. A villanyt külön generátor fejlesztette a tábor részére.[45] A tábort a Pápateszér felől Csótra vezető országút szelte ketté. Az út jobb oldalán álltak a parancsnokság és a különböző hivatalok épületei, itt volt a pékség, a villanytelep és a tábor önálló vasútállomása. A bal oldalon pedig a fogolybarakkok sorakoztak és ezen a részen álltak a műhelyek és a kórház is.[46] 1919 őszén, amikor az olaszországi hazatérés következtében a tábor a legnagyobb forgalmat bonyolította le, a csóti körjegyzőség kimutatása szerint 43 kisiparost alkalmazott, köztük 10 motorszerelőt, lakatost és gépészt, 6 asztalost, 3 kovácsot, 3 szabót, 3 péket. Rajtuk kívül dolgozott még a táborban órás, kárpitos, mészáros, cipész, borbély és bádogos, sőt két tanító is, akik a személyzet gyerekeit oktatták.[47]

Jellemző volt a tábor méreteire, hogy 1919 őszén volt, amikor 15–16 ezer hazatérő is tartózkodott ott.[48] Ez a szám a tömeges olaszországi hazatérés befejezése után 1000–1500-ra,[49] majd a későbbiekben még tovább csökkent.

A hazatérőket a fogolytábor külön vasútállomásán fogadták, amely kb. 200 m-re volt a tábortól. A vonat díszkapun keresztül futott be az állomásra, ahol a leszálló katonákat a kivezényelt zenekar és maga Krämer alezredes, a tábor parancsnoka fogadta, tisztikara kíséretében.[50] „A magyar tisztek nagyon jó fogadtatásban részesítettek. Örömünkben sírtunk..." emlékezett vissza a csóti fogadtatásra 1961-ben Karsai Lajos, aki olasz fogságból tért haza.[51] De ugyanígy emlékeztek meg Krämer alezredes „kedves, szeretetre méltó, a legénységhez intézett jóindulatú szavairól" a csóti leszerelő tábor eseménynaplójába írt bejegyzések.[52]

A hadifoglyok ilyen ünnepélyes fogadtatása nem minden politikai megfontolás nélküli volt. Mint ezt Rácz István megjegyezte: „Az új hatalom igyekezett az elfásult, lerongyolódott hazatérteket zenével, énekkel, szép szóval elkápráztatni, és mindjárt a megérkezés első percében Horthy Miklós ellenforradalmának megnyerni."[53]

45 HL Hdf. gy. Csót, Fritz Nándor kovács visszaemlékezése.

46 HL Hdf. gy. Csót, Masszi István visszaemlékezése.

47 Veszprém Megyei Levéltár Csóti körjegyzőség 2115/1919. közli *Rácz István* : Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973. 27. o.

48 HL Hdf. gy. Csót, Reményi József visszaemlékezése.

49 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése.

50 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab, Nagy Gyula és Soós Sándor visszaemlékezései

51 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

52 HL Hdf. gy. Csót, eseménynapló II. Szalkai Zoltán (1920. aug. 25.), Hőnig Ernő (1920. szept. 10.), Kerekes Ödön (1920. szept. 15.) bejegyzései

53 *Rácz István:* i. m. 26. o.

Az ünnepélyes fogadtatás után a szállítmányokat kötelékekbe rendezték és megbízott parancsnokaik vezetésével a táborba irányították őket. Erre a minisztérium 9580/b. – 1920. számú parancsa értelmében a fegyelem és a gyors szolgálati kezelés érdekében volt szükség.[54]

Az újonnan érkezetteket szigorúan elkülönítették a már fertőtlenítettektől. Olyannyira, hogy barakkjaik előtt fegyveres őr állott, annak megakadályozására, hogy azok egymással érintkezzenek.[55] Tehát a tábornak a miniszteri utasítás szerinti „fertőzött" és „tiszta" részre való felosztás a nagyjából megtörtént. Már a „fertőzött" részben külön barakkokban helyezték el a tiszteket és a legénységet, valamint azokat, akik feleségükkel és családjukkal érkeztek a táborba.[56]

Az érkezés napján a hazatérők valószínűleg feljavított ellátást kaptak, ami a propagandisztikus fogadtatás szerves része volt. Erre így emlékezett vissza Karsai Lajos: „Jó gulyásos paprikást kaptunk. Dupla porciót, kinek amennyi kellett."[57] Az étkezés utáni kellemes hangulatot javította a Magyar Vöröskereszt csóti kirendeltsége, amely a megérkezettek közt szeretetadományokat, főleg dohányféleségeket osztott ki.[58]

Az érkezettek létszámától függően még aznap, vagy a rákövetkező napon került sor a fürdéssel egybekapcsolt fertőtlenítésre. A fürdés után orvosi vizsgálat következett, ami a visszaemlékezések szerint csak ránézéssel és az esetleges panaszok kikérdezésével történt.[59]

Csak a fertőtlenítés és az orvosi vizsgálat után kerültek a hazatérők a tábor „tiszta" részébe.

Itt igényelhettek új ruhát az elhasználtak helyett. 1920. június 2-án a Honvédelmi Minisztérium pl. 1000 készlet polgári öltönyt utalt ki a hazatérők ruházatának kiegészítésére.[60] A kiutalt ruhaneműkkel azonban a miniszteri utasítás szerint takarékosan kellett bánni, minthogy „a hazatérők ruházattal való ellátása oly anyagi megterhelést ró az államra, hogy ezen feladatának a legnagyobb erőfeszítéssel tud csak eleget tenni."[61] Emiatt igen fontos szerepe volt a tábor szabóműhelyének, amely az elnyűtt ruhák újra használhatóvá tételén dolgozott. Ugyancsak könnyített a Honvédelmi Minisztérium ruhaellátási gondjain a csóti táborban működő vöröskeresztes kirendeltség, amely a különböző szeretetadományok mellett ruhasegélyben is részesítette a rászorulókat.[62]

A fertőtlenítés után, a vesztegzár tartama alatt került sor a leszerelésre, amely egy-egy szállítmánynál több napig is elhúzódott. A leszereléssel kapcsolatos

54 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 547/1920.

55 HL Hdf. gy. Csót, „T" 151/1920.; Soós Sándor visszaemlékezése.

56 Uo.

57 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

58 A Magyar Vöröskereszt Csóton felállított „üdítő otthona" 1919. október 20-án kezdte meg tevékenységét és az év végéig az 1 394 920 db cigarettán és szivaron, valamint 101 888 csomag dohányon kívül nagyobb mennyiségű gyújtót, szeszes italt, kakaót, kávét, teát, csokoládét, cukrot, kétszersültet, aszalt gyümölcsöt, levelezőlapot, tűt, cérnát osztott ki a hazatérők közt. HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

59 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab és Karsai Lajos visszaemlékezése; Schäfer Ernő panasza a csóti fogadtatás ellen Királyhida 593/1920.

60 HL Hdf. gy. 440/1920. Királyhida.

61 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 320/1920.

62 HL Hdf. gy. Királyhida 690/1920.; Csót „T" 89/1920. A Vöröskereszt kirendeltsége 1919. október 20. és december 1919. közt 53 kabátot, 51 nadrágot, 224 inget és 235 alsónadrágot osztott szét a rászorulók közt. HL Hdf. gy. a Hadifogoly-Újság kéziratai 1920. január 10.

teendők irányítása a leszerelő különítmény parancsnokának feladata volt, mint arra a táborparancsnokság egyik parancsából következtetni lehet. Ez kimondta, hogy az elbocsátandó katonák egészségügyi kioktatását a tábor orvosfőnöke végezze és „ezen célra vegyen fel a leszerelő különítmény parancsnoka az időszakos leszerelési programba egy időpontot."[63]

A leszerelő különítmény állította ki a bemutató-lapokat, amelyek egyben leszerelési igazolványul is szolgáltak. A különítmény feladata volt továbbá, hogy a leszerelő hadifoglyok adatait feljegyezze a nyilvántartásba. Ha a későbbiekben szükségessé vált annak megállapítása, hogy egy-egy hazatérő hová távozott, „a leszerelő különítmény kerestetett meg, amely a leszerelő igazolvány alapján a leszerelési igazolvány kiállítási napját és az azon feltüntetett, s a nevezett által bemondott távozási helyet adta meg."[64]

A leszerelési igazolványokat általában, a leszerelés könnyebb lefolyása végett, a vesztegzár letelte előtt néhány nappal állították ki.

A Honvédelmi Minisztérium 1211/eln. 36. b. – 1921. számú rendelete külön intézkedett azoknak a hazatérőknek a leszereléséről, „akik rokkantságuk vagy törődöttségük miatt vagy hadigondozó intézetekbe utaltatnak, vagy felülvizsgálat megindítása végett – a hadigondozó intézetek mellőzésével – otthonukba bocsátattnak."

A hadigondozásra szoruló volt hadifoglyok kioktatása és a gondozásra való jelentkezés lehetőségeiről való tájékoztatása a tábor orvosfőnökének feladata volt. A táborparancsnokság ezért elrendelte, hogy az ilyen hazatérőket a leszerelő különítmény parancsnoka a gyengélkedő szoba mellett, lehetőleg egy csoportban helyezze el.

Az ellátásra igényt tartók és a hadigondozóba irányítottak leszerelését – a miniszteri rendelet határozványai szerint – a leszerelő különítmény parancsnoka a tábor orvosfőnökével egyetértőleg irányította. Az ilyen hazatérőket külön kezelték. Számukra a leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapon kívül még egy külön bemutató-lapot is kiállítottak. Ezt csatolták a felülvizsgálatra jelentkezővel felvett jegyzőkönyvhöz. Ez az okmány nyilvántartási célokat nem szolgált, csupán a felülvizsgálati iratok része volt.

A rokkantak és törődöttek leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapját az illetékes nyilvántartó tiszt részére „kizárólag nyilvántartási célokra" a többi leszerelő bemutató-lapjával együtt küldték el.

Az orvosfőnök feladata volt, hogy a hadigondozást igénylőkről készült bemutató-lapokat és a hozzájuk tartozó jegyzőkönyveket úgy csoportosítsa, hogy azok az egy hadigondozó intézetbe kerülő hazatérőkről egy borítékba kerüljenek. Az olyanokról készült bemutató-lapokat, akik ellátása igényt tartottak, de felülvizsgálat végett otthonukba irányíttattak, a hozzájuk tartozó jegyzőkönyvvel az orvosfőnök átadta a leszerelő különítmény parancsnokának, hogy azt az illetékes nyilvántartó tisztnek továbbítsa.[65]

Vajon mivel foglalták el magukat, mit csináltak a hazatérők a 14 napos vesztegzár ideje alatt?

63 HL Hdf. gy. Csót, „T" 74/1921.
64 HL Hdf. gy. Csót, „T" 43/1921.
65 HL Hdf. gy. Csót, „T" 74/1921.

Karsai Lajos szerint: „Semmit! Komáztunk, vártunk a pillanatot, mikor engednek haza"[66] Eisenbach Jakab arra is emlékezett, hogy a táborban volt egy kis akácos, ahol a volt hadifoglyok sétálgattak és kártyáztak. Akinek pénze volt „még egy kis itókát" is vehetett, mert a táborban kocsma és bolt is volt.[67] Soós Sándor, a tábor volt kocsisa arra a kérdésre, hogy napközben mivel foglalkoztatták a tábor lakóit így felelt: „Mostak, tisztálkodtak, beszélgettek. Meg voltak szórakoztató játékaik: kártya, dominó, biliárd még zongora is volt, az verte, aki akarta. Igényeit mindenki tetszése szerint elégítette ki. ... Volt még mozi is, ahová mindenki mehetett."[68]

Ezt támasztja alá egy, 1920. december 14-én kelt „a hazatérők részére a II. (már fertőtlenített – B. A.) csoportban felállított katonaotthonról szóló jelentés, amely így szólt:

„A kiadott rendelkezések értelmében feltétlenül megkívántatik a hazatérőknek szellemi, erkölcsi és általában minden tekintetben szükséges kioktatása és foglalkoztatása.

A II. csoport felügyelőjévé beosztott Keresztes Nagy Imre törzsőrmesternek a katonaotthonban való elhelyezésével kapcsolatban azt javaslom, hogy nevezett felügyelőnek rendelkezésére bocsátott lakhelyiség 1/3 része, mint könyvtár volna elkülönítendő, amelyben a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya és egyéb magánosok által a hazatérők szellemi foglalkoztatásához és szórakoztatásához rendelkezésre bocsátott játékok és irodalmi termékek megfelelő záros szekrény beállításával elhelyezést nyernének."[69]

A Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának küldött egyik jelentés 1921. március 15-én így számolt be a volt foglyok foglalkoztatásáról és szórakoztatásáról: „... Nagy figyelemmel olvassák a hazatérők a különböző propagandafüzetek és röpiratok tartalmát. A legnagyobb figyelmet tanúsítják a hazatérők a Minisztérium által kiküldött urak előadásainak, mert ezeket az urakat a` haza megszemélyesítőinek tekintik. ... Olvasmányul szolgálnak a keresztény napilapok, a katonaotthonban elhelyezett könyvtár, a különböző propagandairatok és a Földművelődési Minisztérium szakkönyvei nagy számmal. Szórakozásul szolgál azonkívül a tábor mozija (– minden második napon volt vetítés[70] – B. A.), a katonaotthon különböző játékszerei, a tekepályák stb."[71]

66 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

67 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab visszaemlékezése; Egy 1920. augusztus 24-én kelt jelentés így írt a táborbeli kantinról: „A kantin nagyon drága. Az árjegyzék szerinti árak, amelyeket a parancsnok láttamoz: egy pohár sör 4 korona, egy korsó sör 6 korona, de minősége kritikán aluli, s mondhatni teljesen ihatatlan. Ugyanez áll a borokra; 1 l fehér bor 46 korona, 1 l vörös bor 38 korona, de mindkét fajta közönséges kotyvalék. Szalonna 25 dkg 35 korona, 1 drb. zöld paprika 2 korona. 1,37 kg barna kenyér 35 korona. Ezen kenyeret négy részre vágva adják darabját 10 koronáért. Az ott levő legénység nagyon panaszkodott a kantinosra, annak zsarolásaira, az áruk rossz minőségére és drágaságára." HL HM 102.997/eln. C. – 1920.

68 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor visszaemlékezése

69 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1920. „... a Magyar Vöröskereszt Egylet igazgatósága 10 láda szépirodalmi és egyéb közhasznú könyvet küldött Csótra. Az »üdülő otthon« vezetősége ilyenformán abban a helyzetben volt, hogy felállíthatott egy teljes könyvtárat a tisztek, egyet a legénységi otthon, s egyet a csót-tábori katonai kórház betegei részére. Ezenkívül ellátattak mind a tiszti, mind a legénységi otthonok, a gyengélkedők szobája, s a kórház mindenféle szórakoztató társasjátékkal u. m. sakk-al, dominóval, türelemjátékkal." HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

70 HL Hdf. gy. Csót, „T" 280/1921., „T" 326/1921.

71 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

A propagandaosztály munkája, az újságokkal, tábori lapokkal való ellátás, a tájékoztató és felvilágosító előadások „jótékony hatást" gyakoroltak a hazatérőkre és könnyebben elviselhetővé tették a 14 napos vesztegzárat.[72]

Mindezek ellenére, ahogy a jelentés fogalmazta „a hazatérők hangulata, különösen itt létük első napjaiban, meglehetősen nyomott. Okszerű felvilágosítás után belátják ugyan ennek szükségességét, de mégis hallani itt-ott panaszokat."[73]

Bár a miniszteri rendeletek mindig hangsúlyozták, hogy a visszatérőket nem lehet munkára vezényelni, azok mégis szívesen dolgoztak a tábor gazdaságában, mint ahogy erre Szőlősi Imre, a tábor volt kertésze emlékezett: „Örültek ha kijöhettek dolgozni, nem kellett ülni a lágerban és a barakkban. ... sőt volt olyan is, aki 5–6-szor is kijött, hogy dohányt kapjon... Egy pakli dohány volt a keresetük egy napra. Ez volt a fizetésük. Bár nem mindig volt dohány."[74]

A gazdaságban a tábor konyhái számára káposztát, krumplit, sárgarépát, petrezselymet és egyéb főzelékféléket termeltek. A hiányzó termékeket pedig a közeli gici, kisdémi és szalmavári uradalmakban vásárolták. A táborban vágóállatot nem tartottak ugyan, de mészárszék működött, ahol a környéken vásárolt állatokat dolgozták fel. 1919 őszén, amikor a legnagyobb forgalmat bonyolította le a tábor, naponta 25–30 marhát is vágtak.[75]

Az élelmezéssel a hazatérők általában elégedettek voltak. Karsai Lajos arra a kérdésre, hogy a két hét alatt milyen volt az ellátás, így válaszolt: „Nagyon finom. Reggeli feketekávé, délben húsleves, jó darab hús mindenkinek, meg valami főzelék, este: feketekávé, utána szalonna vagy marmeládé."[76] Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Eisenbach Jakab hazatérő és a tábor volt személyzete közül Knoller Mihály, Szőlősi Imre és Fritz Nándor.

A hazatérőknek – az előírás szerint – naponta járó cigaretta-fejadagot az ebédnél osztották ki. Ennek lefolyását így beszélte el Reményi József, aki annak idején az úgynevezett „trafikraktár" kezelője volt: „... a raktárból naponként kivettem azt a cigarettamennyiséget, amely az aznapi létszám szerint a foglyoknak ... kiosztandó volt. Minden nap megkaptam létszámot, és a létszám után vettem ki a szükséges mennyiséget. Az ebédosztás alatt egy kis ablakon szüntelenül adtam ki az ebédjüket átvett, elvonuló hadifoglyoknak a cigarettát."[77]

A vesztegzár letelte előtt pár nappal a már kitöltött leszerelési igazolványokat kiadták a csóti állomás főnökének, hogy a hazatérők számára az otthonukba való utazást biztosító vasúti jegyeket kiállítsa.[78]

A vesztegzár utolsó napján búcsúestet rendeztek az elutazóknak. A búcsúesteken rendszerint a tábor valamelyik magasabb rangú vezetője köszöntötte az elutazás előtt álló hazatérőket. Majd hazafias beszédek hangzottak el és a tábor lelkészei és a Vöröskereszt megbízottja szavalatokat adtak elő. Ezt rendszerint Magyarország régi határainak és Horthy Miklós kormányzónak az éltetése, majd a Himnusz, a

72 HL Hdf. gy. Csót, „T" 58/1920.

73 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

74 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése

75 Uo. Szőlősi Imre, Reményi József és Soós Sándor visszaemlékezése

76 Uo. Karsai Lajos visszaemlékezése

77 Uo. Reményi József visszaemlékezése

78 HL Hdf. gy. Csót, „T" 7/1921.

Szózat vagy a „Hiszek egy ..." eléneklése követte. Végül ünnepi vacsora és dohány, szivar, esetleg sör kiosztása zárta le a búcsúestet.[79]

A leszerelő táborból való elinduláskor az azonos irányba tartókból csoportokat alakítottak, amelyek az utolsó közös állomásig együtt utaztak. Onnan az egyes hazatérők egyéni utazóként folytatták útjukat hazáig. A megszállt területre tartókat Budapestre, az illető ország konzulátusához irányították.[80]

A Hadügyminisztérium 16.034/eln. 31. – 1919. számú parancsa értelmében a hazatérő tiszteknek és havidíjasoknak igazolniuk kellett hadifogságba esésük körülményeit és a hadifogság alatt magatartásukat. A hadifogságból hazatért tiszteknek már a leszerelő táborban kérniük kellett az igazoló eljárás megindítását.[81]

A csóti leszerelő táborban „1920 májusáig igazolást előkészítő hivatal nem működött. A fent jelzett időpont előtt a fogságból hazatért tisztek utasítva lettek, hogy hadifogságbeli magatartásuk igazolása iránti kérvényeiket a tartózkodási helyük szerint illetékes kerületi parancsnoksághoz nyújtsák be."[82]

1920 májusától azonban már a leszerelő táborban megindították az igazolási eljárást. E célból egy igazolást előkészítő bizottságot hoztak létre, amelynek elnöke a tábor parancsnokának helyettese, Radányi alezredes volt. A bizottság két másik tagja a leszerelő tábor tisztjei közül került ki.

Az igazolást előkészítő bizottság feladatairól így írt 1922. május 19-én a bizottság elnöke: „... az itteni igazolást előkészítő bizottság eddig is és ezentúl is mindig arra törekedett és fog törekedni, hogy a beérkezett tisztek, tisztjelöltek stb. lehetőleg mentől több, de legalább 2 jegyzőkönyvvel igazolják a hadifogságban eltöltött egész idő alatti magatartásukat. Ha ezt az egész időre nem is sikerül megszerezni, mert itt a táborban nincs mindig 2 olyan másik tiszt is a beérkezettek közt, (aki – B. A.) a benyújtóval egész idő alatt együtt volt. A kívánt vázlat elkészítését (a fogságba esés körülményeiről – B. A.) ezentúl mindig be fogom kérni a kérvényhez csatolás végett, de az már a ritkaságok közé tartozik, hogy 2 vagy több olyan tiszt tartózkodjék egyszer a táborban, akik egyszerre, egy helyen, együtt estek volna fogságba, s így egymásról tanúságot tehessenek, – ha ez előfordulna ezek jelentése is csatoltatni fog. De ... a táboron kívül levő tisztektől adatokat kérni, levelezést folytatni az igazolást előkészítő bizottság hatáskörén kívül esik."[83]

Tehát az igazolást előkészítő bizottság tényvázlatot vett fel a hazatért tisztekkel fogságba esésük körülményeiről és a fogság ideje alatti magatartásukról. Ezek tartalmazták, hogy hol, mikor, milyen körülmények közt, önhibájukból, vagy önhibájukon kívül kerültek-e az ellenség kezébe, illetve azt, hogy mettől-meddig, hol, s kikkel együtt voltak fogságban. Ugyancsak jegyzőkönyvek készültek azokkal a tiszttársakkal, akik a kérvényt benyújtóval együtt voltak fogságban. A felvett jegyzőkönyveket az előkészítő bizottság megküldte a folyamodó illetőségi helye

79 Időközi ünnepségek sorrendje a hazatérők szórakoztatására és búcsúztatására HL Hdf. gy. Csót, „T" számnélküli/1921.

80 HL Hdf. gy. Csót, „T" 7/1921.

81 Csóton 1919. december 14. és december 31. közt 14, 1920-ban 3032, 1921-ben 1127, 1922-ben 762 és 1923-ban 7 tiszt, tisztjelölt, egyéves önkéntes és továbbszolgáló altiszt kérte az igazoló eljárás megindítását.

82 HL Hdf. gy. Csót, 39/ig. elk. biz. – 1922.

83 HL Hdf. gy. Csót, 136/ig. elk. biz. – 1922.

szerint kerületi parancsnokság igazoló bizottságának, amely az igazoló eljárást lefolytatta és az igazoló ítéletet meghozta.

Az igazolást előkészítő bizottság hatáskörébe csak a táborban tartózkodó tanúkkal való jegyzőkönyvek felvétele tartozott, ezért figyelmeztették a folyamodókat, hogy kérvényükön tüntessék fel azoknak a magyarországi bajtársaiknak a nevét és pontos címét, akik az igazoló bizottság előtt érdemlegeset mondhatnak fogságba esésükről és fogság alatti viselkedésükről. Azoknak, akik nem voltak ilyen címek birtokukban, azt tanácsolták, „kutassanak utána, hogy a tiszti igazoló bizottság elé való idézésre kellően fel legyenek szerelve a tanúk pontos címével."[84]

Az igazolás iránti kérvény benyújtásakor a folyamodó az igazolást előkészítő bizottságtól elismervényt kapott arról, hogy maga kérte maga ellen az igazolási eljárás megindítását. Ez azonban – figyelmeztették – nem ezt jelentette, hogy igazolt, mert az igazolást csak a megfelelő eljárás lefolytatása után az illetékes tiszti igazoló bizottság adja ki.

1922 májusában a Honvédség Főparancsnoka módosította az Oroszországban fogságban volt tisztekkel szembeni igazoló eljárást. A főparancsnoki rendelet kimondta, hogy mivel „ezen tisztek igazolása különböző igazoló bizottságoknál lett lefolytatva, ily módon különböző felfogás jutott érvényre, miért is az elbírálás nem volt egyöntetű. Az egyöntetű elbírálás érdekében elrendelem – folytatódott a rendelet –, hogy ezentúl a hadifogoly tényleges tisztek igazolási ügyei kizárólag a budapesti m. kir. honvéd kerület 3. számú igazoló bizottságánál tárgyaltassanak."[85]

A legénységi állományú hazatérők esetében a fogságba esés körülményei és a fogság alatti magatartás – amennyiben nem merült fel államellenes tevékenység, vagy köztörvényes bűncselekmények gyanúja – nem képezte vizsgálat tárgyát.[86]

Nagy súlyt fektettek azonban a leszerelő táborban azoknak a hazatérőknek a felkutatására, akik hadifogságuk alatt különböző államellenes cselekményeket követtek el, azaz a Vörös Hadseregben szolgáltak, különböző tanácsok, vagy hivatalok alkalmazottai voltak, vagy esetleg a bolsevik párt tagjaiként exponálták magukat, és most különleges feladatokkal tartanak Magyarországra.

Ezek felderítésére, a többi hazatérő közül való kiemelésére és Szovjet-Oroszországbeli tevékenységük kivizsgálásra külön részleget hoztak létre.

Az Oroszországban működő magyar kommunisták tevékenységéről szóló információk gyűjtésének, nyilvántartásának feladatát a csóti leszerelő táborban

84 HL Hdf. gy. Csót, 51/ig. elk. biz. – 1922.
85 HL Hdf. gy. Csót, 145/ig. elk. biz. – 1922.
86 HL Hdf. gy. Csót, 124/ig. elk. biz. – 1922.

1920 nyaráig – az úgynevezett védelmi szolgálat[87] feloszlatásáig – a védelmi összekötő tiszt látta el.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra segítésekor erősen kompromittálódott és ezért kényelmetlenné vált védelmi szerveket a 1920 júniusában ugyan feloszlatták, de ezek pótlására július 28-án létrehoztak egy újabb katonai nyomozó szervet, a Tájékoztató Szolgálatot, röviden „T" szolgálatot. Az új nyomozó szerv hatáskörét megállapító rendeletben – mint, ahogy Say alezredes, a Honvédelmi Minisztérium elnöki csoportjának főnöke megjegyezte – „a védelmi szolgálatból mentve lett, amit menteni lehetett."[88]

„A »T« szolgálat célja – mondta ki a felállításáról szóló utasítás – a katonai parancsnokságoknak a belföldi közállapotokról tiszta képet nyújtani, és ezáltal elkerülni azt, hogy az 1918-as forradalmi mozgalmakhoz hasonló események a honvédelemért felelős katonai közegeket előkészületlenül találják, továbbá a nemzeti, hazafias és honvédelmi eszmék terjesztése a nép szélesebb rétegeiben."

Tanulva a védelmi szervek túlzott önállóságából következő hatáskör-túllépésekből a rendelet leszögezte: „A „T" szerveknek semminemű önálló hatáskörük nincs, hanem kizárólag azon parancsnokságok közegei, amelyekhez tartoznak."

A félreértések elkerülése végett meghatározták az új nyomozó szervezet tevékenységét. E szerint a „T" szolgálat feladata kettős:

„a) az összes belföldi közállapotoknak (a sajtót is beleértve) nemzeti, honvédelmi és bolsevista szempontból való figyelése, a megfigyelések nyilvántartása és adatokkal, valamint bizonyítékokkal való alátámasztása. ... Államellenes bűncselekmény gyanúja esetén a »T« szervek a működési körükben tudomásukra jutott adatokat az illetékes rendőrhatóságnak, illetve az ügyészségnek rendelkezésére bocsátják.

b) a nemzeti eszméknek terjesztése a nép legszélesebb rétegeiben. A polgárság és a hadsereg együvéforrasztása."[89]

A „T" szolgálat felállításával szinte egy időben, 1920. július 14-én a Honvédelmi Minisztérium 13. (igazságügyi) osztálya határozatot adott ki a „hadifogság alatt elkövetett bűncselekmények miatti eljárásról", amely kimondta: „A hadifogságból

87 Az úgynevezett védelmi szolgálat a Nemzeti Hadseregnek a forradalmak és a Tanácsköztársaság alatt magukat exponált személyek felkutatására kirendelt tisztjeiből állt. A védelmi szervezet katonai nyomozói 1919 őszén és 1920 első felében – hatalmukkal visszaélve – tömegesen tartóztattak le polgári személyeket, tartottak házkutatásukat, személyi motozásokat, lefoglalásokat. 1920 nyarára a védelmi szervezet tevékenysége egyre inkább nyugtalanította az ellenforradalmat konszolidálni akaró köröket. A kormány tagjai felhívták a kormányzó figyelmét arra, hogy a katonai nyomozók módszerei, az általuk elkövetett atrocitások nem csak a magyar polgári lakosságban keltenek nyugtalanságot, és teszik bizalmatlanná az új renddel szemben, hanem külföldön is rossz fényt vetnek a rendszerre.

1920 júniusára a kormány úgy vélte, hogy sikerült a baloldali mozgalmakkal annyira leszámolni, hogy a kényelmetlenné vált különítményeket és védelmi szolgálatot feloszlathassák. A *Budapesti Közlöny* 1920. június 13-i 23. számában közzétették a Miniszterelnökség 4710/1920. M. E. számú rendeletét, amely megszüntette az összes katonai alakulatok (beleértve a védelmi szervek és különítmények) közegeinek azt a jogát, hogy polgári személyekkel szemben fellépjenek, őket letartóztassák, megmotozzák vagy náluk házkutatást tartsanak. Egyben elrendelte a fenn említett katonai szerveknek a katonai igazságügyi szervekbe való betagolását.

A miniszterelnöki rendelet megjelenésének napján a Honvédelmi Minisztériumban értekezletet tartottak, amely Soós Károly honvédelmi miniszter bejelentette, hogy „A Kormányzó úr Őfőméltósága a miniszereknek ígéretet tett olyan irányban, hogy a katonai védelmi szerveket megszünteti." Bár az értekezlet résztvevőinek egy része határozottan ellenezte a védelmi szervezet feloszlatását, a miniszter kijelentette, hogy a kormányzó ígéretét kötelessége végrehajtani, ezért a védelmi szolgálatot megszünteti. HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

88 HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

89 HL HM 102.929/101.159/Eln. C. – 1920.

jelenleg tömegesen hazatérő katona egyének közt számosan vannak olyanok, akik bajtársaik bemondása alapján vagy egyéb, rendelkezésre álló adatok szerint hadifogságban létük alatt bűnvádi megtorlást igénylő cselekményeket követtek el." A rendelet felhívta a leszerelő táborok parancsnokságát, valamint az egyéb olyan parancsnokságokat, ahol a leszerelés szóba jöhetett, hogy gondoskodjanak arról, hogy „az illetők leszerelése előtt a terhükre rótt bűncselekmény tárgyában tényvázlat szerkesztessék és terjesztessék fel a területileg illetékes körletparancsnokságnak, amennyiben az előzetes letartóztatás feltételei fennforognak a fogházba való bekísérésről."[90]

A fennemlített két miniszteri rendelet szellemében – „a bolseviki eszme terjesztésére hazaküldött agitátorok és destruktív elemek ártalmatlanná tétele céljából" – 1920. szeptember 20-án a csóti leszerelő táborban is megkezdte működést egy kikülönített „T" osztály.[91] Bár az osztály a táborparancsnokság alárendeltségében volt, közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Honvédelmi Minisztérium 36/b. osztályával, valamint a székesfehérvári katonai körlet és a Veszprém vármegyei katonai parancsnokság „védelmi alosztályával."[92]

1920. szeptember 14-én kelt 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendeletében a Honvédelmi Minisztérium konkrétan szabályozta, hogyan kell eljárni a leszerelő táborokban az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús személyekkel. A rendelet, amely nem maradt fenn, valószínűleg utasította különböző fogadó szerveket, hogy információikat bocsássák a leszerelő tábor „T" osztályának a rendelkezésére. A „T" szolgálat csót-tábori kirendeltségének vezetője egy 1920. december 30-án kelt jelentésében, amelyben az osztály 3 havi működése során szerzett tapasztalatait foglalta össze, arról panaszkodott, hogy a kis létszámú kirendeltség a kapott hiányos adatok birtokában nem tud az 585/eln. 36. b. rendelet értelmében hatásosan eljárni a táborba érkezett gyanús elemekkel szemben. Jelentésében az elhárító munka elégtelenségeit az alábbiakra vezette vissza:

„...Miután az eddig beérkezett jelentések legnagyobb részben csak neveket tartalmaznak, a nevekkel kapcsolatos személyi adatok és ténykedések – amelyek nevezettekkel szemben vizsgálati eljárás megindítását teszik szükségessé – hiányoznak, ami az 585/eln. 36. b. rendeletben lefektetett eljárás munkáját rendkívül megnehezíti.

90 HM 461.997/13. – 1920. megjelent RK 40/1920. sz.

91 A csóti leszerelő tábor „T" osztályába beosztott személyek névsora nem maradt fenn. Az iratokon lévő aláírások alapján azonban rekonstruálható a „T" osztályhoz beosztott tisztek névjegyzéke:

Parancsnokok:	Wigh	őrnagy	1920 szept.– 1921 máj.
	Kovács Kálmán	alez.	1921 máj.– 1922 jan.
	Radányi Károly	alez.	1922 febr.– 1923 júl.
Beosztott tisztek:	Kaubek Emil	fhdgy.	1920 okt.–
	Tolnai Márton	fhdgy.	1920 okt.–1921 júl.
	Major	hdgy.	1921 ápr.–
	Csonka Sándor	fhdgy.	1921 júl.– 1921 nov.
	Szabó Ernő	X. roska.	1922 ápr.–?

A tiszteken kívül még két detektív, Kozma Lajos és Szabó Sándor is szolgált a „T" osztályon.

92 HL Hdf. gy. Csót, „T" 158/1921.

Annak megállapítására, hogy a feljelentett egyének működése bűnvádi eljárást von-e maga után, vagy nevezettek internálását teszi kívánatossá a kirendelt rendőrhatósági közeg van hivatva eldönteni, aki azonban döntést csak az esetben tud hozni, ha az adatok a ténykedést illetőleg a legmesszebbmenőkig fel vannak tárva.

Amennyiben nagyon gyakran előfordul, hogy a feljelentett egyén ténykedését igazolandó egyének nincsenek jelenleg a táborban, tehát a 14 napi vesztegzár csak ritka esetben hozza meg a kívánt eredményt.

Ennél fogva az osztály részéről egy állandó, legmesszebbmenő puhatolás, úgynevezett adatgyűjtő munka kell, hogy teljesíttessék. Ez a munka azonban csak akkor tud megfelelő eredményt elérni, ha megfelelő munkaerő áll rendelkezésre.

Tekintettel a majdnem 1000 főt meghaladó nyilvántartott exponensek számára a jelenleg rendelkezésre álló csekély munkaerőre (2 adatgyűjtő: Kozma Lajos és Szabó Sándor detektívek), és a tengeren érkező szállítmányok nagyságára és rövid tartamú itt létére, az esetleg fennakadás nélkül otthonukba jutó bolseviki agitátorok és egyéb destruktív elemekért felelősséget nem vállalok.

Az egyes fogadó állomások és az ország egyéb helyein felállított vizsgáló közegek együttműködése az 585/eln. 36. b. rendeletben feltüntetett cél érdekében megkívánt eredmény elérése céljából feltétlenül megkívántatik. Szükséges továbbá, hogy minden olyan adat, amely idővel valamely hazatérővel szemben vizsgálati eljárást tesz kívánatossá, az összes közegek részéről elsősorban a tábor »T« osztálya rendelkezésére bocsátassék.

Ami az adatok feldolgozását illeti, tekintettel az érdekelt felek nagy számára, megkívántatik egy legalább 5 főből álló adatgyűjtő (detektív) csoport felállítása, amely minden tekintetben – a táborparancsnokság intézkedései szerint – »T« osztály működési körébe utaltatna. ..."[93]

A jelentés szerint tehát a „T" osztály feladata Csóton, az Oroszországban a kommunizmus mellett valamilyen formában magukat exponáló hadifoglyok személyéről, tevékenységéről adatok gyűjtése, azok rendezése, nyilvántartása volt. Erre azért volt szükség, hogy ha a nyilvántartásban szereplő személyek közül valaki a leszerelő táborba érkezett, a szállítmányból rögtön kiemelve megindíthassák ellene a vizsgálatot.

Milyen úton jutottak el az adatok a csóti leszerelő tábor „T" osztályához?

A külföldön felállított fogadó bizottságok tisztjei már jóval a magyar határ előtt figyelemmel kísérték az ott átvonuló hazatérőket. Beszélgetéseik során kikérdezték őket arról, hogy kik léptek be Oroszországban a kommunista pártba, a Vörös Hadseregbe, kiknek volt valami funkciója. Az így szerzett információkat azután távirati úton továbbították a leszerelő tábor felé,[94] ahol a „T" osztály által vezetett nyilvántartásba kerültek. Ezeket az adatokat egészítették ki azok a jelentések, amelyeket a határmenti fogadó bizottságok mellé beosztott detektívek adtak le, akik a határtól a leszerelő táborig kísérték a szállítmányokat, elvegyülve a hazatérők közt.[95] A szállítmányok Csótra érkezésekor vette át a „T" osztály azokat a

93 HL Hdf. gy. Csót, „T" 178/1921.

94 HL Hdf. gy. Csót, „T" 156/1921., 323/1921.; Magyar Országos Levéltár VII. osztálya (volt Párttörténeti Archivum) (a továbbiakban: PA) 653. f. 2/14. ő. e.

95 HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.258/Eln. C. – 1920.; Hdf. gy. Csót, „T" 339/1921.; PA 867 1/m-8. Moldovai Miklós visszaemlékezése

blankettákat is, amelyeket a szállítmányparancsnokok hoztak Bécsből az ostbahnhofi hadifogoly-irányító osztagtól. A blankettán a bécsi kirendeltség tisztjei az alábbi szempontok alapján jellemezték a transzportot:

„Mi a véleménye a szállítmány tagjainak megbízhatóságáról:

a) nemzeti szempontból,

b) társadalmi szempontból (bolseviki),

c) a zsidó vallású hadifoglyokról,

d) tud-e megnevezni gyanús elemeket?"[96]

De kerültek a csóti leszerelő tábor „magyar exponenseket" nyilvántartó könyvébe adatok a Honvédelmi Minisztérium leirataiból és a rendőrség átiratairól is, amelyek a hazatért tiszteknek hadifogságukról írt részletes jelentései[97] vagy feljelentések[98] útján jutottak az említett szervek birtokába.

Sok információt adtak a leszerelő táborba érkezett hazatérők is oroszországi bajtársaikról. Voltak, akik önként tettek feljelentést a „T" osztályhoz beosztott detektíveknél.[99] Mások, mivel nevük már szerepelt a nyilvántartásban, a vizsgálat során vallottak rá társaikra.[100] Sőt olyan is volt, mint egy Karóczkai István nevű hazatérő, akiről így írtak a „T" osztály egyik jelentésében: Nevezett azt állítja, hogy egy Horváth János nevű volt 18. honv. gy. e.-beli fhdgy. volt az oktatója a taskenti agitátorképző iskolán, aki őt megbízta azzal, hogy idehaza jelentkezzék mindjárt az első helyen és jelentse fel mindazokat, akik vele együtt lettek hazaküldve. Karóczkai ezt meg is tette, és vele együtt jött taskenti agitátorokat ki is szolgáltatta."[101]

Úgy látszik, az információszerzésnek e módjai nem elégítették ki a „T" osztály vezetőjét, mert 1921. március 31-én a beosztott detektívek munkájának átszervezésére tett javaslatot, amely szerint: „Egy része a detektíveknek, mint propagandatiszt a legénység bizalmát megnyerte, további beszélgetések alkalmával egyes megbízható hazatérőktől a veszedelmesek nevét, talán a köztük levőkét is megtudták. Ezen tapasztalatokat a »T« osztálynál az irodamunkát végző és a kivizsgálást folytató detektívekkel közölték, akik ezután az eljárást megindítanák. Ez a módszer volna a legkeresztülvihetőbb" – fűzte hozzá az osztály vezetője.

„Ami a köztük való élést illeti – folytatódik a detektívek alkalmazásáról szóló fejtegetés – nem vihető keresztül. A legcélszerűbb az volna, ha a detektív akkor kerülne a hazatérők közé, amikor azok még fertőtlenítés előtt állnak. Azonban ezt a detektívek nem akarják vállalni, mert ki vannak téve a fertőzésnek.

A másik módszer az volna, ha a fertőtlenítés után vegyülnének közéjük. De miután akkorra a hazatérők már érintkezésbe léptek a már itt levőkkel, figyelmeztetve lesznek, hogy detektívek vannak köztük.

Tekintettel arra, hogy a hazatérők annyi mindenen keresztül mentek, nagy éleslátással bírnak, hamar felismernék, hogy a hozzájuk csatlakozottnak valami megbízatása van, és mindjárt gyanút fognak. Azon kívül a jelenleg beosztott

96 HL Hdf. gy. Csót, „T" 280/1921.; HM 103.055/Eln. C. – 1920.

97 HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.122/Eln. C. – 1920., 103.175/Eln. C. – 1922., Hdf. gy. Csót, „T" 136/1920.

98 HL Hdf. gy. Csót, „T" 128/1921., „T" 163/1922.

99 HL Hdf. gy. Csót, „T" 192/1921. (Ruip Ferenc feljelentése Gyulyás József ellen); Visszaemlékezések: Moldovai Miklós PA 867 1/m-8 (a szállítmánnyal érkezett két tiszt jelentette fel őket), Hauer István PA 867 1/h-1

100 HL Hdf. gy. Csót, „T" 33/43– 1921.; Szabó Dezső visszaemlékezése PA 867 1/sz-1.

101 HL Hdf. gy. Csót „T" 280/1921.

detektívek nem tudnak oroszul, és nem ismeretesek az orosz viszonyokkal, s így az első negyedórában elárulják magukat. ...

Biztos sikerre vezetne az a módszer, hogy ha a detektív – lehetőleg olyan, aki orosz fogságban volt – már Passauban csatlakozna a hazatérőkhöz, és itt a 14 napos vesztegzárat köztük töltené. Színleg, mint a többi leszerelne. Ennek az az előnye is megvolna, hogy ellenőrizné mindazokat a bolsevista elemeket, akik megbízatásuk folytán kiválnak a szállítmányból azon célból, hogy kerülő úton jöjjenek az országba."[102]

A különböző csatornákon beérkező információkat a „T" osztály irodáján név szerinti nyilvántartásban dolgozták fel. Ebben a néven és az illető terhére rótt cselekményeken kívül igyekeztek – ha mód volt rá – az olyan ismertető adatok mellett, mint a születési év, illetőségi hely, csapattest, a személyleírást is feltüntetni.[103] Természetesen szerepelt a nyilvántartásban a feljelentők neve és címe is, hogy ha szembesítésre kerülne sor, bármikor fellelhetők legyenek.

A leszerelő tábor „T" osztályán vezetett nyilvántartás volt talán a legtöbb információt nyújtó kimutatás a Szovjet-Oroszországban működő magyar kommunistákról, kezdve a Petrográdi Magyar Katona Tanács tagjaitól a Magyar Vörösparancsnok Képző Iskola tanárain és hallgatóin át, le az egyszerű párttagokig és vöröskatonákig.

A katonai ügyészségek, sőt a Belügyminisztérium közbiztonsági és nyomozó osztálya is meg-meg keresték a csóti „T" kirendeltséget az Oroszországban tevékenykedő magyarokról szóló adataik kiegészítése végett.[104]

A nyilvántartás adataira támaszkodva, alaposan felkészülve várták a „T" osztály beosztottjai a Csótra érkező szállítmányokat. Mivel az 1920. május 20-i koppenhágai magyar–szovjet hadifogolycsere-egyezmény megkötése után várható volt, hogy mind nagyobb számban térnek vissza „hazafiatlan elemek", katonai részről felkérték a belügyi kormányzatot, hogy a leszerelő táborokba rendeljen ki szakszemélyzetet, hogy „a veszélyesnek jelzett, de katonailag nem kezelhető hazatérőkkel a fennálló rendelkezések értelmében eljárjon."

A Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyekkel foglalkozó 36. osztályának többszöri kérésére a Belügyminisztérium 1920. október 16-án kelt 66.503/VI. a. 1920. számú rendeletével 5 detektívet bocsátott a leszerelő táborok rendelkezésére. Köztük kettőt a csóti, egyet a miskolci leszerelő táborba, további kettőt pedig a királyhidai fogadó bizottsághoz osztottak be. Egy 1920 decemberi jelentés a detektívek számát elégtelennek tartotta, mert a csóti táborba egyre több olyan

102 HL Hdf. gy. „T" 193/1921.; Szabó Dezső volt vöröskatona a detektívek beépülési kísérletéről így beszél visszaemlékezésében: „Bécsben hadifogolynak álcázva két detektív jött oda hozzánk, de olyan ügyetlenül viselkedtek, hogy már az első fellépésnél felismertem bennük az ázsán provokatört. Az egyik szót oroszul, a másikat magyarul mondják és mindig a Vörös Hadseregről kívánnak velem beszélni. ... én átlátok a szitán és elpirongatom magamtól őket." PA 867 1/sz-1.

103 HL Hdf. gy. Csót, „T" 183/1921., „T" kt 185/1922. A visszaemlékezők így beszélnek a nyilvántartásról: „Amikor tőlem kérdezték a nevemet, elővettek egy vastag könyvet, és abban keresték a nevemet. Meg is találták, és mondták a születési évemet, a várost, a szakmámat, és olvasták tovább: az Orosz Kommunista Párt tagja, vörös századparancsnok és 1919. szeptember 22-én megsebesült." Krizsán István visszaemlékezése, PA 867 1/k-309. „A csóti rendőri kirendeltségnek egész gyűjteménye volt az oroszországi magyar kommunisták ›bűneiből‹. ABC rendbe szortírozták a spiclijelentéseket. Az én jellemzésem például így kezdődött: ›Kun jobb keze, tipikus zsidó, szőke.‹ Be kellett bizonyítanom, hogy nem vagyok zsidó. Azt pedig maguk is látták, hogy barna vagyok, így elhanyagolódott annak a beköpésnek a realitása, hogy Kun Béla jobbkeze voltam. Egy hónapi fogságba és rabságba került, amíg ez a vád is elesett, és elengedtek rendőri felügyelettel." Pogonyi Antal visszaemlékezése. PA 867 1/p-8.

104 HL Hdf. gy. Csót, „T" 119/1920., 193/igb. – 1922.

hazatérő érkezett, akiknek „legéberebb és folyamatos figyelése nagyon fontos", s amelyet a csót-tábori „T" osztályhoz beosztott két nyomozó elvégezni nem képes.

Mivel a fennállt rendelkezések értelmében a nyomozás során bűnösnek talált hazatérőkkel szembeni további eljárást csak a rendőrhatóságok kezdeményezhették, a 66.503/VI.a. számú belügyminiszteri rendelet intézkedett, hogy a csóti táborba időnként szálljon ki a pápai rendőrkapitányság egy tisztviselője, és a veszprémi ügyészség egy munkatársával döntsenek az ott visszatartott hazatérők további sorsa felől. Ez az eljárás azonban nem bizonyult megfelelőnek. A kirendelt rendőrtisztviselő nem tartózkodott állandóan a táborban, és kiszállásait az ügyészség egy tagjának egyidejű jelenlététől tette függővé, ezért az internálási végzések késtek. Tekintettel arra, hogy „nem volt célszerű és kívánatos az internálásra kerülő egyéneket túl hosszú ideig a leszerelő táborban tartani", a Honvédelmi Minisztérium részéről szorgalmazták egy olyan rendőrhatóság felállítását Csóton, amely állandóan a leszerelő táborban tartózkodik, és az ügyészséggel való konzultálás nélkül is joga van internálási ügyeket kezdeményezni és azokban dönteni. A fentiek alapján kérték a belügyminisztert, hogy rendeljen ki a csóti leszerelő táborba 2 rendőrtisztviselőt és 8–10 detektívet, akik a Honvédelmi Minisztérium által ott fenntartott „T" szervekkel együttműködve végeznék a hazatérő hadifoglyok perlusztrálást.

E tárgyban a honvédelmi tárca 1921 márciusában átirattal fordult a Belügyminisztériumhoz. Ebben kiemelte, hogy a hazatérő hadifoglyok, mint leszerelők és a polgári életbe visszatérők, tulajdonképpen csak a leszerelés technikai végrehajtása tekintetében tartoznak a honvédelmi igazgatáshoz, ennek ellenére a leszerelő táborokban katonai szervek végzik a visszatérők politikai szűrését is. A trianoni békeszerződés miatt azonban a honvédség létszámában olyan kényszerű csökkenés történt, amelynek következtében a honvédelmi tárca ezt a feladatot önállóan már nem vállalhatja. Ezért újfent sürgette a csóti „T" szervekkel együttműködő állandó rendőri kirendeltség felállítását a leszerelő táborban. A kirendeltség feladatinak az alábbiakat javasolták:

„1. A hadifoglyok megfigyelése;
2. A gyanúsak kiválasztása;
3. A katonai igazságszolgáltatásnak alávetett bűnösök átadása a katonai igazságszolgáltatásnak;
4. Internálások iránti határozathozatal;
5. A hazabocsátott hadifoglyok megfigyelésére teendő intézkedések (a közigazgatási hatóságok értesítése, ellenőrzése stb.).[105]

105 A HM 1920. december 12-én, 1921. március 22-én és 1921. április 5-én kelt 1115/eln. 36. b. – 1920., 1363/eln. 36. b. – 1921. és 1725/eln. 36. b. – 1921. számú a Belügyminisztériumhoz, illetve az Igazságügyminisztériumhoz címzett átiratai. Megtalálhatók: PA 653. f. 2/14. ő. e.

A fentiekben részletezett okok és alapelvek szerint kezdte meg működését 1921 májusában a „M. kir. Államrendőrség Csóttábori Kirendeltsége",[106] amely a „T" osztállyal karöltve végezte az állambiztonsági szempontból gyanús hazatérők kiemelését és az utánuk való nyomozást.

A kihallgatások, nyomozások lefolyásától sajnos kevés korabeli adat maradt ránk. A „T" osztály irataiból csak annyit tudunk meg, hogy azok a hazatérők, akiknek a neve „az exponensek nyilvántartásában szereplők nevével többékevésbé megegyezik, a »T« osztályhoz beosztott nyomozó szervek által oroszországi magatartásukat illetőleg kihallgattatnak."[107] Amennyiben adataik a nyilvántartásban szereplő adatokkal nem egyeznek meg, és a szállítmánnyal érkezett tisztek igazolták személyazonosságukat, leszerelték őket.[108]

Ugyancsak szabadon engedték azokat a hazatérőket, akik bár az exponensek jegyzékében szerepeltek, de csóti kihallgatásukon „megállapítást nyert azon körülmény, hogy oly cselekmény, mely az esteleges letartóztatást vagy visszatartást tette volna szükségessé, nevezetteket nem terhelte."[109]

A gyanúsítottaknak a szállítmányokból való kiemeléséről, a velük való bánásmódról hivatalos feljegyzések nem maradtak fenn. A tábor alkalmazottainak és lakóinak – köztük olyanok, akiket oroszországi tevékenységük miatt vizsgálat alá vontak – visszaemlékezése szerint a kiemelés a megérkezés napján vagy az azt követő napon történt.[110] Ezt támasztja alá a tábor egyik detektívjének, Kotoff Olivérnek a jelentése, amely elmondja, hogy az izgatás és vöröskatona volta miatt őrizetbe vett Machalek Károly, akit a fogdából a fürdőbe vezényeltek munkára, beszédbe elegyedett az újonnan érkezett szállítmány tagjaival. Ez, mint jelentésében a detektív írja, „a megelőző és puhatoló eljárásra veszélyes, mert elmondja nekik, hogy (a fürdő után – B. A.) meg lesznek motozva, és esetleg kompromittáló kommunista brosúrákat eldugnak, s az igazoló eljárásról, a nyilvántartásról, s minden olyan dologról, amiről a hazatérőknek nem kell előzetesen tudomással bírnia felvilágosítással szolgálhat, így a nyomozást erősen gátolja, vagy meddővé teszi."[111]

106 Sajnos a m. kir. államrendőrség csóti kirendeltségének iratanyaga elveszett, így nem rekonstruálható pontosan a táborban működő, katonai irányítás alatt álló „T" osztály és a rendőri kirendeltség egymáshoz való viszonya. Azt sem tudjuk, hányan szolgáltak egyszerre a rendőri kirendeltségnél. Az oda beosztott rendőrök nevét is csak a „T" osztályhoz küldött átiratokon lévő aláírásokból ismerjük. Ezek szerint a kirendeltség vezetője Győrffy Aladár rendőrkapitány volt. Rajta kívül 1921 nyarán a pápai rendőrkapitányság két tisztviselője, Popovits Lajos és Harmuth János rendőrkapitányok is a táborban tartózkodtak. A kirendeltség vezetőjét a vétkesnek talált hazatérők elleni rendőrhatósági intézkedések meghozatalában dr. Kristyóri István fogalmazó támogatta. A nagyforgalmú 1921. évben a csóti kirendeltség megerősítésére dr. Angyal Iván és dr. Hajniki Béla rendőrfogalmazókat is beosztották a leszerelő táborba. A kihallgatásokat és nyomozásokat végző detektívek nevei az iratokon való előfordulás sorrendjében: Kotoff Olivér, Kovács ...., Stoffer Ferenc, Árvay ...., Fábián (Bábán?) László, Gazdag Ferenc, Berecz (Perecz?) József, Busch Ferenc, Vincze Károly és Jakab Ferenc. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 149 8/15. tétel 1909/Res – 1921. BM, OL K. 73. 42. tétel 98.422/13 – 1921.; HL Hdf. gy. Csót, a „T" osztály iratai.

107 HL Hdf. gy. Csót, „T" 262/1921.

108 HL Hdf. gy.

109 Ez történt Kunvári Aurél hadnagy, valamint Balázs János, Czenelák János és György Balázs hazatérőkkel. Az utóbbi esetében az államrendőrség pápai kapitánysága felkérte a „T" osztályt, hogy a megfigyelés (karantén) tartama alatt nevezettet szembesítse az Omszkból és Moszkvából jött hazatérőkkel, és őket György Balázs oroszországi magatartásával kapcsolatban hallgassa ki. Hdf. gy. Csót, „T" 55/1920., 103/1921.

110 Visszaemlékezések: Krizsák István PA 867 1/k-309., Moldovai Miklós PA 867 1/m-8, Sárácz Antal PA 867 1/s-35.; Eisenbach Jakab, Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót

111 HL Hdf. gy. Csót, 193/igb. – 1922.

A szállítmányból való kiemelés a szállítmány névjegyzékének és az exponenseket nyilvántartó könyv adatainak az összevetésével történt. A beérkezők valamennyien úgy érezték, mint azt Eisenbach Jakab megfogalmazta: „... aki onnan (Oroszországból – B. A.) elindult, annak már a papírja itt feküdt. Tudtak mindent: ki ez, ki amaz."

A gyanúsítottakat a többiektől elkülönítve egy tornyos barakkba vitték, amelyet a katonahumor Przemýsl-erődnek nevezett el. Ez, a tábor volt kocsisának visszaemlékezése szerint, amolyan „letartóztatási épület volt." Az itt működő fogda a „T" osztály alárendeltségébe tartozott. A foglár a még a rendőri kirendeltséghez kihallgatásra rendelt foglyokat is csak a „T" osztály vezetőjének engedélye alapján adhatta ki.[112]

A fogdában tartottak, visszaemlékezések szerint, nem részesültek a többi hazatérőnek járó kedvezményekből. Élelmezésük is gyengébb volt. Tóth Gábor[113] szerint reggelre feketekávét, délben és este főleg leveseket kaptak. Németh Sándor[114] viszont úgy emlékszik, hogy a fogdában levők ebédje legtöbbször sült krumpli volt.

1922 májusában a letartóztatásban lévő hazatérők azt kérték a tábor parancsnokától, hogy engedélyezze számukra, hogy könyveket kaphassanak és napi négy órát a friss levegőn tölthessenek. Ezen kívül kérelmezték, hogy pénzért cigarettát és dohányt vásárolhassanak. Az engedélyt Krämer alezredes, a tábor parancsnoka meg is adta.[115]

Amíg ügyük kivizsgálása folyt, a letartóztatottak idejüket a fogdabarakk 10–15 fős celláiban töltötték. Innen kísérték őket kihallgatásra. A visszaemlékezések szerint ez napjában 2–3-szor, sőt időnként éjjel is megtörtént. Visszaemlékezések alapján arra következtethetünk, hogy a „T" osztály tisztjei és a rendőri kirendeltség nyomozói külön-külön folytatták a kihallgatásokat. A gyanúsítottak valamennyien meglepődtek, hogy vallatóik egy „nagy fekete könyvből" pontosan tudták, hogy Oroszországban melyik táborban voltak, s ott mit csináltak. A kihallgatás módszerei egyes visszaemlékezések szerint eltérőek voltak a katonáknál és a detektíveknél. Tóth Gábor szerint, míg Kovács alezredes a „T" osztály akkori vezetője „egy nagyon jóindulatú [ember] volt, [aki] egyáltalán nem beszélt gorombán velünk", addig Kotoff Olivér nyomozó – annak ellenére, hogy Tóth tartalékos zászlós volt – a kihallgatás során nemcsak ordított vele, hanem meg is pofozta.

Bár a kihallgatottak többségének egyáltalán nem volt ilyen jó véleménye a vizsgálatot vezető katonatisztekről, abban azonban egyetértettek Tóth Gáborral, hogy a legrosszabbul a detektívek bántak velük. A később megkérdezett gyanúsítottak visszaemlékezéseikben valamennyien azt vallották, hogy a kihallgatásokon a detektívek pofozták, sőt gumibottal verték őket.[116]

112 HL Hdf. gy. Csót, 288/igb. – 1922.; Visszaemlékezések: Krizsák István szerint két barakk volt, egy a kommunisták, egy pedig a gyanúsítottak számára. PA 867 1/k–309.; Sárácz Antal: PA 867/1/s-35-

113 HL Hdf. gy. Csót, Tóth Gábor visszaemlékezése

114 HL Hdf. gy. Csót, Németh Sándor visszaemlékezése

115 HL Hdf. gy. „T" 148/1922.

116 Visszaemlékezések: Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót; Krizsák István PA 867 1/k-309, Maár Gyula PA 867 1/m-11, Hauer István PA 867 1/h-222, Sárácz Antal PA 867 1/s-35, Szabó Dezső PA 867 1/sz-1, Pogonyi Antal PA 867 1/p-8

Egy korabeli irat tanúsága szerint 1921 decemberében a Csóton visszatartott Lefkovics (László) Aladár hadapród hozzátartozói is úgy értesültek, hogy „nevezettet bántalmazták is" a táborban, bár erre, mint írták „positive adatunk nincs."[117]

Ruppert Dezső liberális képviselő a zalaegerszegi internáló táborral kapcsolatos 1922 január 28-i parlamenti interpellációjában 75 olyan oroszországi hazatérőt említ, akiket Csótról vittek az internáló táborba, miután „ott borzalmasan megverték és megkínozták őket."[118]

A kihallgatások során egy haláleset is történt. 1922. november 16-án egy Kasuba Tóth Mihály nevű férfit hoztak lakóhelyéről, Kecskemétről a csóti leszerelő táborba. Mivel azzal vádolták, hogy a Vörös Hadseregben szolgált, majd titkos megbízatással Magyarországra küldték, vizsgálat indult ellene. 1922. november 28-án – a tábor parancsnoka és a „T" osztály vezetője által hitelesített jegyzőkönyv szerint – Tóth Mihály szublimáttal megmérgezte magát. Bár maga a mérgezés enyhe lefolyású volt, a szövődményként fellépett vesegyulladásba Tóth december 8-án belehalt.[119] Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Soós Sándor is, aki – állítása szerint – személyesen ismerte Tóth Mihályt, és a temetésén is jelen volt. A hivatalos verzió mellett azonban akkor is és később is fennállt az a vélemény, hogy Kasuba Tóth Mihály vesegyulladása összefüggésben állhatott a detektívek gumibotos kihallgatási módszereivel.

A fennmaradt iratok szerint Tóth Mihály volt az egyetlen, aki az őrizetbe vettek közül a táborban meghalt. Német Sándor ugyan azt állította, hogy egy Csizmadia Sándor nevű hazatérőt a detektívek „elpusztítottak briliánsaiért", amelyeket Oroszországból hozott magával. Ez azonban nem így volt. Csizmadia Sándort, akit 1923 januárjában tartóztattak le Csóton Oroszországban elkövetett rablások miatt, 1923. február 15-én átadták a székesfehérvári katonai ügyészségnek.[120] A „T" osztály csak 1923. március 29-én értesült arról, hogy Csizmadia a székesfehérvári kórházban meghalt.[121]

Az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús hadifoglyokkal való eljárásról szóló, 1920. szeptember 14-én kiadott 585/eln. 36. b. számú honvédelmi miniszteri rendelet értelmében azokat a visszatérőket, akik ellen gyanú merült fel, további nyomozás céljából a vesztegzár letelte után is vissza lehetett tartani a leszerelő táborban. A lefolytatott vizsgálatok során dőlt el, hogy az illetőt szabadlábra helyezik-e, vagy letartóztatják.[122]

117 Hdf. gy. Csót, „T" 43/1922.

118 A Nemzetgyűlés Naplója, Bp., 1922. január 28-i 300. ülés. Közli: iratok az ellenforradalom történetéhez. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. (Szerk.: *Nemes Dezső*) Budapest, 1956. 145. o. 2. sz. lábjegyzet.

119 HL Hdf. gy. Csót, „T" 284/1922. Masszi Lajos is megemlékezik egy öngyilkosságról. Emlékezete szerint valamilyen Mihály nevű ember, aki civilben járt, és tisztiszolga lehetett a „T" barakkban, kísérelt meg öngyilkosságot – elvágta a saját torkát – attól való félelmében, hogy kommunista tevékenységét leleplezik. A visszaemlékezés szerint az illető nem halt meg, hanem felgyógyulása után elvitték Fehérvárra. HL Hdf. gy. Csót, Masszi Lajos visszaemlékezése

120 HL Hdf. gy. Csót, 1/igb. – 1923., 15/1923. V. iktató; OL K. 73. 42. tétel 54.148/13-1922. Visszaemlékezéseiben Pogonyi Antal azt állítja, hogy egy Méhes Lajos nevű hazatérőt a „Horthy-rendőrség detektívjei Csóton halálra kínoztak és egy gödörben ástak el." Szabó Dezső pedig egyenesen kivégzésekről is beszél. PA 867 1/p-8 és 867 1/sz-1. E két állítás azonban semmilyen dokumentummal sem támasztható alá, sőt az utóbbi teljesen megalapozatlannak látszik.

121 HL Hdf. gy. Csót, 63/igb. – 1923. iktatókönyv

122 HL Hdf. gy. Csót, „T" 43/1922.

Ennek eldöntése a vizsgálati anyag alapján a rendőrhatóság feladata volt. Erre 1921 májusáig, az állami rendőrség csóti kirendeltségének felállításáig, a pápai rendőrkapitányság, mint elsőfokú rendőrhatóság volt hivatva. A „T" osztály tehát, miután az ilyen ügyekben lefolytatta vizsgálatot, a nyomozati anyagot átadta a pápai rendőrkapitányságnak. Ott ez alapján döntöttek, hogy az illetőt szabadon bocsássák-e, vagy megindítsák-e ellene az eljárást? A csót-tábori rendőri kirendeltség felállítása után az lett a döntésre jogosult hatóság ezekben az ügyekben. A „T" osztály szerepe, miután az egy-egy hazatérőről összegyűjtött anyagot átadta a rendőrhatóságnak, véget ért. Feladata csak a terhelő adatok összeállítására, nyilvántartására és a bizonyításra terjedt ki.

A leszerelő tábor „T" osztályának viszonyaiban felállításától 1922 júliusáig csak annyi változás történt, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1921. november 30-án kelt 57.426/kat. pol. – 1921. számú parancsával „működésének befejezéséig" a székesfehérvári katonai körlet „T" osztálya[123] helyett, székesfehérvári csendőrkerület „T" osztályának alárendeltségébe helyezték. A rendelet kimondta: „A csóti leszerelő tábor »T« osztálya utasításait a Honvédelmi Minisztériumtól a csóti táborparancsnokság útján kapja, amelynek egyúttal alá van rendelve. Hazavédelmi, vörösvédelmi és propaganda-tevékenységét a székesfehérvári csendőr kerületi parancsnokság is irányítja, amiért is oda állandóan jelenteni tartozik."[124]

Létszámcsökkentés miatt 1922. július 10-én a táborban működő „T" osztályt és az igazolást előkészítő bizottságot – amelyekben Radányi Károly alezredes személyében 1922 februárja óta közös vezetője volt – igazoló bizottság révén összevonták.[125]

Az új elnevezés arra utal, hogy bár az újonnan szervezett bizottság átvette hivatali elődeinek – a szervezett hazaszállítás befejeződésével – egyre csökkenő feladatait, munkájának nagy részét a hadifogságban volt állami tisztviselők fogságbeli magatartásának igazolása tette ki.[126]

Arról, hogy a csóti táboron mennyi hazatérő haladt át, és ezek közül hány főt vontak politikai vizsgálat alá nem rendelkezünk pontos adatokkal. Kirchner Sándor ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának vezetője egy csóti szemleútjáról készült jelentésében 1921. szeptember 4-én ezt írta: „Amióta a rendőri kirendeltség a csóti táborban működik, tehát kb. 4 hónapja, cca 2500 hazatérő ellen folytatott le vizsgálatot. 92 esetben hozott internálási határozatot, és kb. 1000 esetben javasolt rendőri felügyelet alá helyezést."

123 HL Hdf. gy. Csót, „T" 96/1920.

124 HL Hdf. gy. Csót, „T" 713/1921.

125 HL Hdf. gy. Csót, kt. 1/igb. – 1922., 136/igb. – 1922.

126 HL Hdf. gy. Csót, 204/igb. – 1922., Mitsányi Ferenc igazolási kérelme. A *Budapesti Közlöny* 145/1922. számában megjelent ugyanis a 5300 ME. számú rendelet, amely az állami tisztviselők háborús éveinek a szolgálati időbe való beszámítását szabályozta. A rendelet kimondta, hogy az állami tisztviselők hadifogságuk tartamára is igényelhetnek átmeneti személyi pótlékot, amennyiben a hadifogságban eltöltött időt valamelyik hazai leszerelő tábor által kiállított igazolvánnyal igazolni tudják. A hadifogság tartamát igazoló okmányok mellé csatolni kellett a katonai igazoló bizottságnak azt a bizonyítványát, hogy „a tisztviselő a hadifogságba jutás és a hadifogság alatti magatartás tekintetében igazoltnak találtatott." Mivel korábban a legénységet és az egyéves önkénteseket, mint nem tiszteket, nem vették olyan igazolási eljárás alá, amelynek eredményeként a fenti rendeletben megkívánt bizonyítványt megkaphatták volna, 1922 júliusától tömegesen fordultak a leszerelő táborhoz ezek kiadásáért. Az igazolások kiadása, a volt „T" osztály nyilvántartója alapján, az igazoló bizottság feladata lett. A bizottság a csóti tábor végleges megszűnéséig, 1923. július 15 ig működött.

Az internáláshoz képest sokkal enyhébb rendőri felügyelet, illetve megfigyelés alá helyezést általában az alábbiakkal indokolták: „Megállapítást nyert ugyan, hogy orosz fogságának tartama alatt vöröskatona és kommunista párttagjelölt volt, és a moszkvai vezetőség által Magyarországra küldetett a kommunisták megszervezésére, mindezt azonban meg nem cáfolt vallomása szerint ama kényszer hatása alatt tette, illetve vállalta, mert másként nem kapott élelmet és, mert remélte, hogy így hamarabb visszakerül hazájába." Mindezeket a retorziókat Kirchner ezredes túl enyhének találta. Hangsúlyozta, hogy a csóti „T" osztály és rendőri kirendeltség által „lelkiismeretesen és alaposan perlusztrált agitátorok" internálási határozatának ilyen általános szempontok alapján való megítélése milyen veszélyes a társadalomra nézve, és követelte a hadifogság alatti tevékenység szigorúbb elbírálását.[127]

Egy másik jelentés szerint „1921. május 1-től az év novemberéig, vagyis 7 hónap alatt beérkezett 9597 hazatérő közül 38%-ot (3646 főt – B. A.) tett ki azoknak a száma, akik, mint az állami és társadalmi rend szempontjából veszedelmesek, illetve aggályosak internálás, rendőri felügyelet, rendőri megfigyelés alá helyezettek, vagy a katonai hatóságoknak átadattak.[128]

A következő három és fél hónapban, tehát 1921 decembere és 1922. március 15. közt tovább nőtt a vizsgálat alá volt hazatérők aránya. Az ez alatt az idő alatt visszatért 950 volt hadifogoly közül 662 fő, azaz csaknem 70%-uk ellen indult valamilyen vizsgálat.[129]

Egy 1922 novemberi adat szerint a csóti rendőri kirendeltség fennállása, azaz 1921 májusa óta hazatért 11 404 katona közül csak 7291 személyt bocsátottak simán a leszerelő táborból, több mint harmaduk, azaz 5113 fő ellen valamilyen eljárás indult.[130]

A vizsgálat alá vontak fent közölt nagy arányszámának ellentmondanak viszont a csóti „T" osztály irattárában fennmaradt azon dokumentumok, amelyek a leszerelő táborban 14 napnál tovább visszatartott hazatérők nevét tartalmazzák. Ezen adatok szerint a „T" szolgálat csóti működése alatt 517 személyt tartottak vissza a 14 napos vesztegzár lejárta után a leszerelő táborban ügyük kivizsgálása céljából. Az esetleg többhónapos visszatartás után azokat, akiket névazonosság alapján vétlenül tartóztattak le, vagy a nyomozás során ártatlannak bizonyultak, szabadon bocsátották. A többieket a vizsgálat befejezése után leszerelték,[131] majd átadták az I. fokú rendőrhatóságnak. Ez – bűnösségük megállapított mértéke szerint – rendőri megfigyelést vagy rendőri felügyeletet rendelt el velük szemben, esetleg internáltatta őket. A legsúlyosabb – főleg köztörvényes – ügyeket pedig a székesfehérvári katonai ügyésznek adta át.

127 HM 2501/eln. 36 - 1921., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

128 HM 123/biz bk 36 – 1922., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

129 Uo

130 BM 3895 Res/1922., megtalálható: PA 651. f. 2/1922-8-3895.

131 A HM 585/eln. 36. b. - 1920. számú utasítás értelmében a táborban kivizsgálás végett visszatartott hadifoglyokat, miután ügyükben az illetékes rendőrhatóság döntést hozott, szabadon bocsátásuk, illetve letartóztatásuk előtt le kellett szerelni. Azoknak a leszerelőknek a leszerelési igazolványait, akik a 14 napos vesztegzár leteltével - leszerelésük dacára - sem bocsátottak választott lakóhelyükre, hanem különböző kivizsgálások stb. céljából a zalaegerszegi internáló tábornak, vagy a székesfehérvári katonai ügyészségnek átadtak, a leszerelő iroda őrizte meg. Az illetőt internálásának, vagy büntetésének letelte után visszaküldték a leszerelő táborba, ahol a többiekhez hasonlóan megkapta leszerelési okmányait. HL Hdf. gy. Csót, „T" kt. 71/1922.

A 14 napos vesztegzár után Csóton visszatartottak száma, ügyük elintézésének módja szerint, évenkénti bontásban:[132]

Rendőrhatósági határozat	1920	1921	1922	1923	Össz.
Szabadon bocsátandó	–	58	4	1	63
Az első fokú rendőrhatóságnak átadandó[133]	26	–	–	–	26
Ügyészségnek átadandó	9	8	8	2	27
Internálandó	3	113	22	21	159
Rendőri felügyelet	–	130	22	–	152
Rendőri megfigyelés	–	45	3	–	48
Az országból kiutasítandó	–	5	3	–	8
A döntés nincs feltüntetve	–	30	–	–	30
Megszökött	–	2	–	–	2
Meghalt	–	–	2	–	2[134]
Összesen	38	391	64	24	517

A hazatérés megszüntével, 1923 nyarától feleslegessé vált a csóti táborban a politikai nyomozó szervek fenntartása. 1923. június 30-án megszüntették a csóttábori rendőri kirendeltséget. A még folyamatban levő ügyek lebonyolításával a Központi Nyomozó Hivatalt bízták meg.[135] 1923. július 15-ével befejezte csóti tevékenységét a „T" szolgálat is.[136]

A csóti leszerelő tábor irattára a gyanús személyek nyilvántartásával együtt a Belügyminisztérium Központi Nyomozó Hivatalához került.[137] A Központi Nyomozó Hivatalt azonban 1924-ben feloszlatták,[138] a leszerelő tábor működésére és a magyar hadifoglyok oroszországbeli tevékenységére vonatkozólag minden bizonnyal sok érdekességet tartalmazó dokumentumok sorsa azóta ismeretlen.

132 A csóti leszerelő táborban 14 napon túl visszatartott hazatérők jegyzékei HL Hdf. gy. Csót, „T" 100–103/1920., 107/1920., 177/1920., 190/196/1920, 33/1921., 188/1921., 1-64/1922., 1-24/1923.

A leszerelő táborban 14 napnál hosszabb ideig visszatartott hazatérőkről a HM 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendelete értelmében a „T" osztálynak jelentést kellett felterjeszteni a minisztériumba. Egy 1921-ben kelt igazoló jelentés arról számol be, hogy Süveges Mihály Eördög Gyula hazatérők azért nem szerepelnek a 14 napnál tovább visszatartottakról szóló jelentésben, mert nevezetteket a 14 napos vesztegzár után rögtön leszerelték és átadták az I. fokú rendőrhatóságnak. HL Hdf. gy. Csót, „T" 254/1921.

133 1920-ban még nem működött rendőri kirendeltség a csóti leszerelő táborban, ezért a kivizsgált ügyeket a „T" osztály elbírálás végett átadta a pápai rendőrkapitányságnak.

134 Az egyiküK, Kasuba Tóth Mihály, a másik Helembay Imre, aki a jelentés szerint kiütéses tífuszban halt meg 1922. május 1-jén a járványkórházban. HL Hdf. gy. Csót, „T" 33/37. – 1921. és 33/62. – 1921.

135 HL Hdf. gy. Csót, „T" számnélküli/1923.

136 HL Hdf. gy. Csót, Ig. biz. iktatókönyvei

137 HL HM 50.413/kat. pol. – 1924.

138 HL HM 50.114/51046/kat. pol. – 1924.

Attila Bonhardt

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR AFTER THE GREAT WAR

II. The Demobilization Camps in Hungary, 1919–1923

Summary

The best known parts of the institutional system to repatriate World War I Hungarian P. O. W.-s were the Demobilization Camps. The first such institutions were set up in February 1919 in order to administer the former P. O. W.-s centrally. The idea was to make it impossible for soldiers coming home from P. O. W. camps to travel around the country and go into uncontrollable political activity – and to organize their demobilization affairs effectively. These camps, in which between March 1919 and Summer 1923 the demobilization of more than 100 000 P. O. W.-s was done, also operated as a quarantine and from Autumn 1919 as a political screen. The latter function made these institutions known and dreaded among homecomers. This detention camps style picture remained later in the common knowledge. Especially since after World War II mostly those memoires appeared that originated from soldiers of the Red Army and leftists who got caught by the political screen, who's experiences in the demobilization camps were marked by separation, seclusion and interrogations. The treatise shows how the former P. O. W.-s spent their days in the Demobilization Camps during the health and political examination through documents of the time, especially the remaining documents of the largest Demobilization Camp, that operated in Csót.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS APRES LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

II. Les camps de libération en Hongrie, 1919–1923

Résume

Les camps de libération sont le maillon le plus connu du système d'institution formé pour le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois de la première guerre mondiale. L'établissement des premières institutions de ce genre a été prescrit en février de 1919, pour y faire les besognes administratives issues du licenciement de l'armée des anciens prisonniers de guerre qui rentraient. C'était de cette façon que les autorités voulaient empecher que les soldats arrivant de captivité de guerre et faisant leurs affaires de licenciement déploient une activité politique impossible à controler, en faisant des voyages dans tous les sens dans le pays. Ces camps, dans lesquels la libération de plus de 100 000 prisonniers de guerre était dirigée entre le mois de mars de 1919 et l'été de 1923, fonctionnaient également comme quarantaine, et à partir de l'automne de 1919, comme filière politique aussi. C'est ce dernier devoir de ces institutions qui les rendait connues par ceux qui rentraient, et en plus, elles les ont fait trembler. Dans la conscience publique les camps de libération étaient comme une sorte de camps d'internement. Cette idée était d'autant plus renforcée, qu'après la deuxième guerre mondiale c'était les mémoires surtout des soldats rouges et des personnes de gauche qui étaient notés, ces personnes se trouvaient arrêtées par la filière politique, et leurs souvenirs des camps de libération étaient caractérisés par la séparation, l'incarcération et les interrogatoires. Cet essai présente, à la base des documents de l'époque, avant tout à la base des dossiers restés à Csót, ou le plus grand camp de libération fonctionnait, comment se passait le licenciement de ceux qui rentraient, et comment les anciens prisonniers de guerre passaient les jours de l'observation sanitaire et politique dans les camps de libération.

Attila Bonhardt

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

II. Die Abrüstungslager in Ungarn, 1919–1923

Resümee

Die bekanntesten Institutionen der Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg waren die sog. Abrüstungslager. Die Aufstellung der ersten solchen Institutionen wurde im Februar 1919 verordnet, um die Formalitäten der Entlassung der heimkehrenden ehemaligen ungarischen Soldaten aus der Armee in diesen Lagern zentral erleidigen zu können. Auf diese Weise sollte verhindert werden, daß die heimgekehrten Soldaten, indem sie die Angelegenheiten ihrer Entlassung erledigten, quer durch das Land reisten und ihre agitative politische Tätigkeit unkontrolliert ausübten. Diese Lager, in denen zwischen März 1919 und dem Sommer 1923 sich über 100 000 Soldaten aufhielten, funktionierten auch als Quarantänestationen und ab Herbst 1919 als politische Filter. Der Aufsatz entstand aufgrund der erhalten gebliebenen zeitgenössischen Dokumentation, hauptsächlich aufgrund der des größten Abrüstungslagers in Csót.

Аттила Бонхардт

ВОЗВРАЩЕНИЕ НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

II. Венгерские демобилизационные лагеря, 1919-1923

Резюме

Демобилизационные лагеря составляли самое известное звено в системе учреждений, созданных для возвращения на родину венгерских военнопленных, попавших в плен в первую мировую войну. О создании первых таких учреждений был издано распоряжение в феврале 1919 года. Здесь выполнялись в централизованном порядке все дела по администрации, связанной с демобилизацией из состава армии бывших военнопленных, возвращавшихся на родину. Таким образом хотели воспрепятствовать тому, чтобы солдаты, прибывшие из лагерей для военнопленных, и ходатайствовавшие по делам своей демобилизации, разъезжали бы по разным местам страны и проводили неконтролируемую политическую деятельность. Эти лагеря, которые в период с марта 1919 года до лета 1923 года занимались демобилизацией более 100 000 солдат-бывших военнопленных, функционировали также и в качестве карантинов, а осени 1919 года выполняли также и роль политических фильтров. Эта последняя функция снискала плохую славу в кругу возвращавшихся на родину и внушала им не без основания большой страх. Такое представление об этих лагерях как об учреждениях интернирования продолжало жить в сознании возвращавшихся на родину. Особенно после того, как по окончании II. мировой войны были опубликованы воспоминания тех красноармейцев и бывших военнопленных с левыми взглядами, которые были задержаны этим политическим фильтром. Их воспоминания и впечатления об этих демобилизационных лагерях характеризовались чувством изоляции, замкнутости, что усугублялось еще и проводившимися допросами. Статья на основании документов того времени, главным образом по сохранившимся документам самого большого демобилизационного лагеря в Чоте, показывает как проводилась демобилизация бывших военнопленных, вернувшихся на родину и как проводили бывшие военнопленные свои дни в карантине или под политическим наблюдением в лагере.

OKVÁTH IMRE

HADSEREGFEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSEK ÉS A HADIIPAR KIÉPÍTÉSÉNEK MEGKEZDÉSE, 1947–1948

A magyar békeszerződés megkötésével – 1947. február 10. – megteremtődött a hadseregfejlesztés jogalapja s elkezdődhetett a haderő ellátását és felszerelését biztosító hadiipar kiépítése.

1. A Honvédelmi Minisztérium három éves terve

A Honvédelmi Minisztérium a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős honvédséget hosszú lejáratú, átgondolt fejlesztési terv alapján kívánta megvalósítani. A fejlesztés előkészítő időszakában (1947–1950) akarták megteremteni a honvédség kiképző és nevelő keretét, az új demokratikus, magas szakmai tudással rendelkező hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kart, valamint biztosítani a honvédség megfelelő színvonalú elhelyezését és felszerelését. A hadseregfejlesztés három éves terve a katonai létszám tekintetében az első (1947–1948) évben 23 504, a második (1948–1949) évben 27 067, a harmadik (1949–1950) évben pedig 34 198 fővel számolt. Az előkészítő időszak fejlesztési költségkihatásait 940 millió forintban határozták meg.[1] *(1. sz. táblázat.)*

1. sz. táblázat

Kimutatás a három éves hadseregfejlesztés költségkihatásáról

Költségvetési év	Szükséges hitel (millió Ft)					Mindösszesen
	Rendes kiadás		Rendkívüli kiadás			
	Személy járandó-ság	Dologi kiadás	Újjáépítési hitel		Beruházás, építk.	
			ruházat	felszer.		
1947/48	75	94	57,6	18,4	15	260
1948/49	98	109	10	40	33	290
1949/50	121	137	49	43	40	390
Összesen:	294	340	116,6	10,4	88	940

A HM Szervezési osztálya a hadseregfejlesztés első éves – részletesen kidolgozott – tervét és hadrendját 1947. február 18-án küldte el a Szövetséges Ellenőrző

1 Hadtörténelmi Levéltár (HL) A honvédség felügyelőjének iratai (Honv. fe. ir.) 16. doboz (d.) 141. o.

Bizottság Katonai osztályának.[2] A tervezet, alapul véve a kormány 5000/1946. M. E. számú rendeletét – amely a honvédség katonai létszámát 20 000 főben határozta meg[3] – 3504 fő katonai létszámemelést javasolt. Az előterjesztés formailag 3504, a valóságban azonban – a honvédség tényleges katonai létszámát tekintve (11 477 fő) – 12 027 fős létszámemelést jelentett.

Az 1947–1948. évi hadrend egyes alakulatainak szervezésére, létszámadataira és a honvédség kiképzésére vonatkozólag Vértes László vezérkari őrnagy, a HM Katonai osztály osztályvezető-helyettese több alkalommal tájékoztató megbeszélést folytatott a SZEB Katonai Osztályára beosztott Godunov alezredessel.[4]

Az egyeztetett és a SZEB által is jóváhagyott hadseregfejlesztési elképzeléseket Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter 1947. április 9-én nyújtotta be elfogadásra a Minisztertanácshoz.[5] A miniszter véleménye szerint a honvédség jelenleg „... túl kicsi és teljesen felszereletlen ahhoz, hogy hivatásának megfelelhessen", ezért a honvédelmi tárca legfőbb törekvése a fejlesztés minél előbbi megindítása. A miniszter kérte a Minisztertanács jóváhagyását a 23 504 fős katonai létszámú honvédség felállításához. A Minisztertanács az előterjesztést 1947. május 8-i ülésén vitatta meg és elvi hozzájárulását adta a honvédség katonai létszámának 30 000 fővel való felemeléséhez.[6] Ez a döntés a nagyobb arányú létszámemelés elutasítását jelentette, melynek hátterében a politikai okok mellett főleg gazdasági megfontolások álltak. Nevezetesen a három éves terv bevezetésének előkészületei. A gazdasági program célkitűzéseinek sikeres megvalósítása a belső pénzügyi erőforrások koncentrációját és az azt közvetlenül nem befolyásoló kiadások csökkentését követelte meg. Így a három éves terv megtervezésekor a fegyveres testületek nagyobb arányú fejlesztését és a hadiipari kapacitás kiépítését nem vették figyelembe, sőt, igyekeztek ezen tárcák pénzügyi igényeit a minimálisra korlátozni. Ennek eredményeképpen például a honvédség beruházási szükségleteit sem a terv 1947/48. évi költségvetési előirányzatában, sem a három éves terv beruházási kerettervében nem vették figyelembe.

A honvédség vezetői erre a tényre már 1947 júliusában felhívták a Gazdasági Főtanács és a Pénzügyminisztérium vezetőinek a figyelmét. A Pénzügyminisztériumban július 4-én megtartott értekezleten Lipták Béla ezredes, a HM Építési Osztályának vezetője a honvédségi igények figyelmen kívül hagyásának súlyos következményeiről beszélt és kijelentette: „... a honvédség elhelyezési szükségletei egyáltalán nem biztosíthatók. Ha a helyzeten nem változtatunk, a honvédség működése teljesen megbénul, a Minisztertanács által elhatározott 1947/48. évi fejlesztés pedig nem lenne keresztül vihető, mert még a legelemibb szociális felfogásnak megfelelő elhelyezésről sem gondoskodhatnánk."[7] Az ezredes a honvédség minimális beruházási szükségleteit 34 millió forintban határozta meg.

A honvédelmi miniszter a pénzügyminiszterekhez küldött – július 30-i – levelében olyan értekezlet összehívását sürgette, amelyen „intézkedés történne a honvédség igényeinek biztosítására úgy a három éves tervben, mint az építés- és közmunkaügyi minisztériumnál". Részletesen ismertette a HM beruházási szükségleteit, amelyet ő is 34 millió forintban állapított meg.[8] *(2. sz. táblázat, 59. o.)*

2 HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 1947. elnökség (eln.) 4878.

3 *Magyar Közlöny*, 1946. május 19., 1. o.

4 HL A Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyve, 1945–1947. (12/14)

5 HL Honv. fe. ir. 16. d. 136–137. o.

6 Uo. I. 124. o.

7 HL HM 1947. általános (ált.) 443.024

8 Magyar Országos Levéltár (OL) Országos Tervhivatal (OT) Általános iratok (ált. ir.) XIX-A-16a.

2. sz. táblázat

A HM beruházási hitelszükségletének megoszlása az 1947/48. költségvetési évre

Lakásfelújítások	4 850 000 Ft
Iskolák, kollégiumok építése, berendezése	5 000 000 Ft
Tudományos intézetek	650 000 Ft
Szociális rendeltetésű épületek	50 000 Ft
Üdülők, gyógyházak, szállodák	800 000 Ft
Egészségügyi intézmények, kórházak	2 570 000 Ft
Hivatali épületek	2 950 000 Ft
Laktanyák építése	7 810 000 Ft
Gépkocsiszínek, műhelyek	2 320 000 Ft
Repülőterek	5 000 000 Ft
Épületberendezési tárgyak	2 000 000 Ft
Összesen:	34 000 000 Ft

Az értekezlet összehívására és a kért hitelek folyósítására azonban augusztus végéig nem került sor, annak ellenére, hogy a pénzügyminiszter augusztus 11-i levelében arra utasította a Tervhivatal elnökét, hogy a „honvédelmi tárca 1947/48. évre vonatkozó beruházási hiteleinek a három éves terv keretében történő biztosításáról gondoskodni szíveskedjék."[9]

A hitel elmaradása azt eredményezte, hogy a honvédség a szükséges építkezéseit nem tudta elkezdeni. Ennek következtében a legénység és a bevonuló újoncok elhelyezése kérdésessé vált. A probléma megoldására – szeptember 6-án – a Gazdasági Főtanács és a Tervhivatal vezetői megbeszéléseket folytattak Beleznay István vezérőrnaggyal, a HM Anyagi Csoportfőnökével. A tárgyalások eredményeként a 34 millió forintos hiteligénylést 8 550 000 forintra csökkentették. Ez volt az az összeg, amelyre a HM-nek a legsürgősebben szüksége volt.[10] *(3. sz. táblázat.)*

3. sz. táblázat

A HM csökkentett beruházási hitelszükségletének megosztása az 1947–48. költségvetési évre

Hivatali épületek	2 350 000 Ft
Laktanyák	4 400 000 Ft
Raktárak, műhelyek, gazdaságok	1 700 000 Ft
Repülőtéri gondnokságok	100 000 Ft
Összesen:	8 550 000 Ft

9 Uo.
10 Uo.

Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter a – Minisztertanács által 1947. május 8-án jóváhagyott – 3000 fős katonai létszámemelésre vonatkozó költségvetési javaslatot szeptember 1-jén nyújtotta át a Gazdasági Főtanács főtitkárának. Az előterjesztés az 1947/48. költségvetési évre 14 477 fő katona és 2051 fő polgári személy figyelembe vételével 186 088 000 forint hitelt igényelt.[11] *(4. sz. táblázat.)*

4. sz. táblázat

A HM költségvetési tervezete 1947/48. évre

Személyi járandóságok*	66 405 000 Ft
Dologi kiadások**	57 944 000 Ft
Átmeneti kiadások:	
lőszertelenítés	11 069 000 Ft
ruházat, felszerelések	50 670 000 Ft
Összesen:	186 088 000 Ft

* Fizetések, családi pótlékok, tiszteletdíjak, élelmezési pénz, jutalmak, segélyek stb.

** Irodaszerek, házbérek, fűtés, világítás, vízdíj, épületkarbantartás, lapok előfizetése, kiképzési költségek stb.

A tervezet készítői az egy főre jutó évi összeget 7500 forintban állapították meg, amelyből dologi szükségletekre, ruházati felszerelésekre 3000, az első katonai felszerelés kiegészítésére pedig 500 forintot vettek alapul. A miniszter véleménye szerint a benyújtott hiteltervezet a „legminimálisabb szükséglet, amely mellett a 14 477 fős hadsereget fenntartani s első ruházatát biztosítani lehet. Ha alacsonyabb hitelt állapítanék meg, úgy a fenti egységtételek alkalmazásával a létszámot csökkenteni lennék kénytelen." A továbbiakban a hitel elutasításának következményére hívta fel Vas Zoltán figyelmét: „Amennyiben nem vétetne figyelembe a hitelszükségletem és arra elfogadható javadalmazást nem kapok, úgy a Kossuth Akadémiát és a Hadiakadémiát nem tudnám megnyitni, továbbá még a jelenlegi katonai létszámot sem tudnám fenntartani a megfelelő ruházat és elhelyezés hiányában. ... Oly hadsereg fenntartása, amelyet a legminimálisabb szükségletekkel ellátni nem lehet, nem volna erkölcsös. Ezért csak olyan létszámot tudok fenntartani, amely a hitelből telik."[12]

A Gazdasági Főtanács vezetői a tervezet tanulmányozása után – a Főtanács 7000/1947. sz. határozatára hivatkozva, miszerint az államháztartás előirányzott hiánya nem lehet több 150–200 millió forintnál – a Minisztertanács májusi döntésének hatályon kívül helyezését és a HM dologi és átmeneti kiadásainak 55–60 millió forintra való csökkentését javasolták.[13] A Gazdasági Főtanács elutasító magatartását a költségvetési deficittől való félelem motiválta, amely véleményük szerint a 3000 fős katonai létszámemeléssel szükségszerűen bekövetkezne. Az

11 OL Gazdasági Főtanács (GF) XIX-A-10

12 Uo.

13 Uo.

eltérő álláspontok, érdekek kompromisszumos megoldására és a HM költségvetésének végleges meghatározására a honvédelmi miniszter, a Gazdasági Főtanács főtitkára és a pénzügyminiszter – 1947. szeptember 22. és október 1. között – közvetlen tárgyalásokat folytatott A honvédelmi miniszter –fenntartva a 3000 fős katonai létszámemelésre tett korábbi javaslatát – a költségvetést 180 588 000 forintra volt hajlandó csökkenteni. Ennek megfelelően a honvédség dologi kiadásai 55 444 000 forintot, ruházati szükségletei pedig 47 670 000 forintot tettek ki. A személyi kiadásokra és a lőszertelenítésre szánt összegek változatlanok maradtak. A tárgyalások folyamán a miniszter a dologi és az átmeneti kiadások 114 183 000 forintos összegét 108 183 000 forintra mérsékelte. Ennek elfogadása azonban még mindig mintegy 60 millió forinttal növelte volna a tervezett költségvetési deficitet. Elkerülésére a tárgyaló partnerek a költségvetés legrövidebb időn belüli átgondolását, valamint a dologi és átmeneti kiadások 80 millió forint körüli meghatározását indítványozták. Döntés az 1947. október 1-i ülésen született, amelynek eredményeként kialakult a HM végleges költségvetése. E szerint a honvédség katonai létszámát – az 1946/47. évi költségvetésben megállapított (11 477 fős) létszámon felül – 1700 fővel (82 tiszt, 18 tiszthelyettes, 1600 honvéd) emelték, amely csupán a Kossuth Akadémia és a határőrség legszükségesebb megerősítéséhez járult hozzá. A dologi és átmeneti kiadások összege a HM által korábban igényelt 108 millió forintról 83 millió forintra csökkent. Ebből dologi kiadásokra 52 700 000 forint, lőszertelenítésre 7 millió forint, felszerelési, ruházati kiadásokra pedig 23 300 000 forint jutott. A HM költségvetése a személyi járandóságokkal együtt (67 535 000 forint) 150 535 000 forint volt, amely az egész állami költségvetés 3,3%-át jelentette.

2. A MKP 4 éves hadseregfejlesztési koncepciója

A hadseregfejlesztés kérdése Magyarországon 1947 szeptemberéig nem volt központi politikai kérdés. Ennek alapvető oka, hogy a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben egyik párt sem számolt az alacsony létszámú, gyengén felszerelt honvédség felhasználásával, ezért annak kiépítését, fejlesztését a hatalom kivívásáig nem tartotta fontosnak. A nagyhatalmak ellentétei – 1947 tavaszától – egyre nyíltabbá váltak, a nemzetközi kapcsolatok megromlása és feszültebbé válása azonban csak 1947 őszétől következett be. Így a hadseregfejlesztés előtérbe kerülését a nemzetközi helyzet nem indokolta a vizsgált időszakban. A honvédség fejlesztésének kérdése azonban 1947 szeptemberétől, a bel- és – főleg – a külpolitikai viszonyok átalakulása következtében gyökeresen megváltozott. A Kominform alakuló ülésén kialakított új politikai stratégia a kommunista pártok fontos feladataként jelölte meg az úgynevezett népi demokratikus államok hadseregeinek fejlesztését.

A MKP hadsereggel kapcsolatos álláspontjának megváltozására is azután került sor, hogy a Kominform üléséről visszaérkező Farkas Mihály és Révai József a Politikai Bizottsághoz benyújtott memorandumukban – többek között – a hadseregfejlesztéssel kapcsolatos addigi nézetek felülvizsgálatát javasolták.[14]

14 *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet, 1935–1949. Budapest, 1970. 220–221. o.

A MKP Politikai Bizottsága 1947. december 11-i ülésén a hadseregfejlesztés elveinek kidolgozására és irányítására bizottságot hozott létre, amelynek tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Pálffy György altábornagy (a Határőrség főparancsnoka és a Katonapolitikai Csoportfőnökség vezetője) voltak.[15] A Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv négy év alatt (1948. október 1 – 1952. szeptember 30.) vélte elérhetőnek a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős békelétszámot és egy jól kiképzett, modern fegyverzettel ellátott, ütőképes hadsereg megteremtésével számolt. A terv részletesen tárgyalta a fejlesztéshez szükséges feltételek megvalósításának útját: a hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kar megteremtését, a hadrendi és anyagi szükségletek biztosítását, a hadiipar megszervezését.

A békeszerződés által engedélyezett 70 000-es békelétszám túllépésének az igénye a fejlesztési koncepció kidolgozása során merült fel először, mivel ezt a létszámot – mozgósítási alapként – alacsonynak találták. Az ország népességi viszonyait figyelembe véve Magyarország kb. 1 millió főnyi mozgósított haderő felállítására lett volna képes. Mozgósításkor, az egyes alakulatok megháromszorozódását alapul véve, az 1 milliós haderőt 300 000 főnyi összlétszámú haderőből (a mozgósítás első lépcsője) lehetett elérni. Ennek létrehozásához viszont 100 000 fős békelétszámra lett volna szükség. Ezért – mint azt a terv 1. pontjában kifejtették – a „fejlesztés ... nem állhat meg a 70 000-nél, a békehaderőnket később 100 000 főre kell emelni."[16]

A fejlesztés ütemét döntő módon – az anyagi lehetőségeken túl – a hivatásos keret kialakítása határozta meg. Az engedélyezett haderőhöz minimálisan szükséges hivatásos tiszti- (7,7%=5400 fő) és tiszthelyettesi (10%=7000 fő) létszámot négy évnél rövidebb idő alatt kiépíteni nem lehetett. 1948 tavaszán 5000 fő önként jelentkező újonc bevonultatását tervezték, s ezek közül kívánták a legmegfelelőbbeket – októberben – tiszthelyettesi, illetve tiszti iskolára küldeni. A hadseregfejlesztési terv legközelebbi céljául (1948/49.) a 30 000 fős katonai létszám elérését, valamint a kiképző keretek felállítását tűzték ki. A fejlesztés második évében (1949/50.) került volna sor a 45 000 fős katonai létszám kialakítására és a 4 hadtest, 8 dandárparancsnokság megszervezésére. Ezek természetesen még keretalakulatok lettek volna, hiszen az 1. hadtest alá tartozó 1. dandár egy gépkocsizó lövész zászlóaljból és egy könnyű tarackos osztályból, a 2 dandár pedig egy lövész és egy könnyű tarackos osztályból állt volna. A 3–8. dandárokat a 2. dandár hadrendje szerint tervezték felállítani. A hadtest- és dandárkeretek mellett a kiképzés keretéül szolgáló kiképző táborok létrehozásával is számoltak (gyalogsági, tüzér, páncélos, műszaki, híradó, vonat). Az irányító szervek, csapatok, intézetek fokozatos bővítése, létszámuk emelése képezte a legutolsó két év feladatát. A fejlesztés befejezését követően a honvédségnek a következő (béke-) hadrendet kellett elérnie 1952. szeptember 30-ig:

a szárazföldi csapatok állománya (4 hadtest, 8 dandár – 41 840 fő)

– *egy hadtest állománya* (10 460 fő):

15 *Mucs Sándor*: Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1948. Budapest, 1985. 54. o.

16 HL Honv. fe. ir. 4. d. 83–110. o.

egy gépkocsizó zászlóalj
három lövész zászlóalj
két páncélos zászlóalj
két könnyű tarackos zászlóalj
két ágyús osztály
két rohamtüzér osztály
két légvédelmi gépágyús osztály
– *hadtest közvetlenek:*
egy felderítő zászlóalj
egy páncélos zászlóalj
egy huszár zászlóalj
két könnyű tarackos osztály
egy rohamtüzér osztály
egy ágyús osztály
egy légvédelmi gépágyús osztály
egy műszaki zászlóalj
egy híradó zászlóalj
egy szállító zászlóalj
egy tüzérségi mérő század

a légierő állománya (5000 fő):

– *egy kiképző repülő dandár*
egy repülő kiképző osztály
egy repülő szakkiképző osztály
egy repülő gyakorló osztály
egy ejtőernyős zászlóalj
egy repülő ellátó zászlóalj
két önálló repülő műszaki század
egy futár raj
intézetek, raktárak

a folyami erők (900 fő):

egy őrnaszád osztály
egy kiképző osztály.

A harcoló egységek támogatására a HM közvetlen alárendeltségében a következő alakulatok felállítását tervezték:

három nehéz ágyús osztály
három légvédelmi ágyús osztály
egy hídépítő zászlóalj
egy vasútépítő zászlóalj
egy rádiófelderítő zászlóalj
egy híradó ezred
egy hadtáp ezred.

A honvédség szervezetében ezen kívül 7 tanzászlóaljat, 8 kiképző tábort és iskolákat, tanfolyamokat, raktárakat, szertárakat, intézeteket kívántak hadrendbe állítani.[17]

A 4 éves hadseregfejlesztés költségigényeit a béke- és a mozgósított hadrend alapján 5 560, illetve 11 652 millió forintban állapították meg.[18] *(5. sz. táblázat.)*

A fejlesztés első évében a fő hangsúlyt a beruházásokra kívánták fordítani. A hadiipari kapacitás kiépítésére 205, az elhelyezéseket biztosító laktanyák építésére 85 millió forintot szántak. A második évtől kezdve koncentráltak a honvédség anyagi szükségleteinek kielégítésére (ruházat, fegyverzet, lőszer, gépkocsi, repülők, műszaki anyagok stb.) amelyre 469 millió forintot irányoztak elő. A beruházás volumene a személyi kiadás (255 millió forint) mögött a harmadik helyre szorult vissza (238 millió forint). Ez a tendencia érvényesült a harmadik és negyedik fejlesztési periódusban is.

A két hadrend költségvetése közötti különbség a mozgósításkor behívottak ruházati és fegyverzeti ellátásának biztosításából adódott. A személyi és dologi kiadásokra, valamint az elhelyezésre, a hadiipar kiépítésére fordítandó összegek mindkét hadrendben azonosak maradtak. A katonai költségek évi ütemezésénél – figyelembe véve az ország gazdasági helyzetét – az első két évben kisebb (2 930 002 forint), a harmadik és negyedik évben pedig nagyobb (8 742 658 forint) kiadásokkal számoltak, mivel a honvédség fejlesztését évről évre fokozatosan növekvő arányban kívánták megvalósítani. A fejlesztésre tervbe vett közel 12 milliárdos összeg a tervezett nemzeti jövedelem 8,7%-át tette ki.[19]

5. sz. táblázat

A honvédség fejlesztésének költségei (ezer Ft)
„Béke" hadrend

Évek	Személyi kiadások	Dologi kiadások	Újjáépítés	Beruházás		Összesen
				elhelyezés	hadiipar	
1948/49	183 040	120 000	187 905	85 000	205 600	788 545*
1949/50	255 587	180 000	469 169	50 700	187 400	1 059 635
1950/51	338 705	240 000	869 102	100 200	202 400	1 750 407
1951/52	396 268	280 000	1 122 885	79 700	–	1 878 853
Összesen:	1 173 600	820 000	2 649 061	315 600	595 400	5 560 661

17 Uo. 8. sz. melléklet, 100–101. o.

18 Uo. 5. sz. melléklet, 86. o.

19 *Bíró István*: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első 5 éves terv időszakában. *Párttörténeti Közlemények*. 1976. 3. sz., 123. o.

1948/49	183 040	120 000	458 995	85 000	205 600	1 059 635
1949/50	255 587	180 000	1 196 680	50 700	187 400	1 870 367
1950/51	338 705	240 000	2 453 327	100 200	202 400	3 334 632
1951/52	396 268	280 000	4 632 058	79 700	–	5 388 026
Összesen:	1 173 600	820 000	8 741 060	315 600	595 400	11 652 660

* Ebből póthitelként igényeltek 195 340 000 Ft-ot.

Pálffy altábornagy a hadrendi és a költségvetési elgondolások mellett első ízben fogalmazta meg a honvédség ellátását biztosító hadiipar kiépítésének alapelveit is. A magyar hadiipari termelésnek – az első fejlesztési év kivételével – 1949/50-től biztosítania kellett a magyar honvédség (lőpor- és robbanóanyag-, lőszer-, könnyű- és nehéz gyalogsági fegyver-, löveg-) szükségletét. Az első év teljes fegyver- és anyagszükségletét a Szovjetunióból kívánta beszerezni. A hadiipar által gyártandó termékek körét a gyártáshoz szükséges nyersanyagok, szabadalmak beszerzésétől tette függővé. Fontos szempontként határozta meg azt is, hogy a hadiipari termelés ne veszélyeztesse a népgazdasági célkitűzések megvalósíthatóságát. E szempontok figyelembe vétele után nem tartotta kívánatosnak, hogy Magyarország harci repülőgépek, páncélos járművek, nehéz tüzérségi eszközök valamint különleges gépjárművek gyártásába kezdjen.

A MKP Politikai Bizottsága a Pálffy altábornagy által kidolgozott 4 éves hadseregfejlesztési javaslatokat az 1948. január 29-i ülésén elfogadta.[20]

3. A hadsereg szervezeti és létszámkereteinek növelése

A hadseregfejlesztés kérdése – 1948 tavaszától – egyre nagyobb figyelmet kapott. A honvédség erősítését a szovjet–amerikai viszony megromlása és ebből adódóan a háborús veszély túlértékelése is motiválta.

A honvédség mennyiségi és minőségi fejlesztése az 1948. január 29-i Politikai Bizottsági ülés döntés alapján az 1948. április 15-én életbe lépő „Pilis"-hadrenddel

20 *Mucs:* i. m. 54. o.

kezdődött meg.[21] A fejlesztés elsősorban a 70 000 fős békehadrend hivatásos tiszti karának és tiszthelyettesi állományának megteremtését kívánta előmozdítani: a honvédelmi miniszter április 15-re 5000 fő önként jelentkező újoncot szándékozott behívni, hogy ezekből a megfelelőeket kiválogatva a honvédség tiszti-tiszthelyettesi karának utánpótlásához megfelelő létszám álljon rendelkezésre. A behívottak, mielőtt a Kossuth Akadémiára kerülnének, alap- és tiszteképzésben részesültek volna. Ahhoz azonban, hogy ilyen nagy létszámú újoncot a honvédség fogadni tudjon, szükségessé vált a kiképzést végző alakulatok átszervezése. Mindezeket figyelembe véve a honvédség három lövészzászlóalját az 1. hadosztály, a három tüzérüteget pedig a 6. hadosztály állományában egyesítették. A Műszaki Kiképző Tábor megszüntetésével, két utász- és egy aknakutató zászlóalj megszervezésével létrehozták a műszaki hadosztályt. A HM közvetlen alárendeltségébe tartozó légierőt két századból álló osztállyá szervezték. A hadihajós osztály állományában felállításra került egy páncélos motornaszád század és a folyami erők szertára. A határőrség (15 zászlóalj), a 4 kerületi parancsnokság, az iskolák és intézetek szervezete változatlan maradt. A honvédség katonai létszáma az 1947. október 1-i 13 177 főről 18 394 főre emelkedett. A „Pilis"-hadrend a Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv 1948 őszén történő megindításához 5000 újonc bevonultatásával, valamint a kiképző keretek felállításával járult hozzá.

A hadseregfejlesztés elindításának előfeltételeként a honvédelmi tárca póthiteligénylést nyújtott be a Gazdasági Főtanácshoz, 1948. február 5-én. Ebben – a honvédség 5000 fős létszámemelésére – 41 914 000 forint hitel folyósítását kérték.[22] *(6. sz. táblázat, 67. o.)* A kért póthitelt a Minisztertanács – a Gazdasági Főtanács támogatásával – rövidesen jóváhagyta, a következő ütemezéssel:

21 A honvédség „Pilis"-hadrendjének tagozódása: 1948. április 15–szeptember 30.
1. gyalogos hadosztály:
– két önálló lövész zászlóalj
– egy önálló gépesített lövész zászlóalj
6. tüzér hadosztály:
– egy fogatolt könnyű tarackos üteg
– egy gépvontatású könnyű tarackos üteg
– egy fogatolt ágyús üteg
– egy híradó zászlóalj
műszaki hadosztály:
– két utász zászlóalj
– egy aknakutató zászlóalj
HM-közvetlenek:
– 1 önálló repülőosztály
– hadihajós osztály
– 1 önálló rádiófelderítő század
– iskolák, intézetek, gazdaságok.
HL HM 1948. eln. 10.000
22 HL Honv. fe. ir. 11. d. 42. o.

6.sz. táblázat

A HM póthiteligénylése

Rendes kiadások	
személyi járandóságok	4 049 000 Ft
dologi kiadások	5 565 000 Ft
Rendkívüli kiadások	
ruházat, felszerelés, ágy-ágynemű	17 300 000 Ft
katonai felszerelés	4 300 000 Ft
Tervhitel	
magasépítkezési beruházások	10 500 000 Ft
Összesen:	41 914 000 Ft

február	6,5 millió forint
március	10,4 millió forint
április	12,1 millió forint
május	6 millió forint
június	4,4 millió forint
július	2,5 millió forint

A honvédség tervezett fejlesztése azonban további póthitelek folyósítását tette szükségessé, hiszen az 1948. október 1-vel tervezett nagyobb létszámemeléshez elengedhetetlenül fontos anyagi beruházásokat már most meg kellett kezdeni.

A HM erre hivatkozva kérte a Minisztertanács engedélyét további 110 millió forint rendkívüli póthitel kiutalására. A hadsereg a fenti összegből a laktanyák helyreállítási munkálataira és a kisebb méretű építkezések megkezdésére 41 millió forintot, a ruházati és ágyneműszükségletek kielégítésére pedig 68 485 565 forintot kívánt fordítani. Az összhitelből a tárca 70 millió forintot szándékozott felhasználni az 1947/48-as költségvetési évben,[23] míg a fennmaradó 40 millió forintot az 1948. augusztus 1-től kezdődő időszakra ütemezte.[24] Az eddigi kutatások alapján megállapítható, hogy a honvédelmi tárca az 1947/48-as költségvetési évben több, mint 144 millió forint póthitelt kapott,[25] és ezzel összesen 295 235 000 forintot költhetett a honvédség fejlesztésének megkezdésére. A póthitel összege messze meghaladta a költségvetésben előirányzott – 150 millió forint – értéket.

A hadsereg elhelyezési és felszerelési szükségleteit minimálisan biztosító hitelek folyósítása után a figyelem a honvédség fegyverzeti, felszerelési igényeinek

23 Az állami költségvetési év az 1947:XIV tc. 1. pontja alapján az 1946/47. évtől kezdve 1946. augusztus 1-től 1947. július 31-ig tartott. Az 1947/48. év két költségvetési időszakra tagolódott: egy 12 hónapos és egy 5 hónapos (1948. augusztus 1–december 31.) kiegészítő periódusra. HL 1950/T Anyagtervezési Csoportfőnökség (Agt. Csfség.) 41. d.

24 HL Honv. fe. ir. 4. db. 1–6. o.

25 HL 1950/T Agt. Csfség. 41. d.

kielégítése felé fordult. A Pálffy-terv elgondolásai szerint – mint azt már a korábbiakban ismertettük – az első fejlesztési év teljes fegyverzeti és anyagi szükségletét a Szovjetunióból kívánták beszerezni. Az igényelt anyagokról készült kimutatást – a hadseregfejlesztés 4 éves fejlesztési tervével együtt – 1948 február elején eljuttatták a budapesti szovjet katonai attasé törzsében szolgálatot teljesítő Szviridov és Kondratov tábornokoknak.[26]

A kormánydelegáció 1948 februári moszkvai útja során a honvédség fejlesztéséről és a Szovjetunió által nyújtandó segítségről a megbeszéléseket a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírása után Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, Veres Péter honvédelmi miniszter, Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője, valamint Vaszilevszkij marsall, szovjet vezérkari főnök folytatta. A marsall és a tanácskozáson jelenlevő munkatársai már korábban tájékoztatást kaptak a honvédség 4 éves fejlesztési tervéről, így maga a fejlesztési terv nem került megvitatásra. Megvitatták azonban az első fejlesztési év fegyverzeti és felszerelési szükségleteit, a honvédtisztek szovjet katonai akadémiákra való vezénylésének, a gyártási szabadalmak átengedésének, valamint a szovjet szaktanácsadók küldésének kérdéseit. Az értekezleten elvi megállapodás született több kérdésben, így például azzal kapcsolatban is, hogy a fegyverzet és felszerelés átadásának pénzügyi, szállítási módjairól egy újabb szakbizottsági értekezleten döntenek majd. Ennek helyét, idejét, valamint a bizottság összetételét Zujev vezérőrnagy, az új budapesti katonai attasé és az illetékes magyar katonai vezetők fogják pontosítani. A Szovjetunió katonai akadémiáira ezred- és zászlóaljparancsnoki kiképzésre 46 honvédtisztet irányítanak, 18 hallgatót pedig tisztiiskolára vezényelnek. A magyar fél a szovjet szabadalmak átengedése fejében kötelezettséget vállalt arra, hogy azokat tovább nem adja és a megengedett mennyiségen felül nem gyárt több hadianyagot. A hadseregfejlesztés segítésére, a fegyvernemek kiépítésére 8 katonai szaktanácsadó érkezik majd Magyarországra, akik a katonai attasé törzsébe fognak tartozni.[27]

1948. május 11-én Zujev vezérőrnagy felkereste Veres Péter honvédelmi minisztert és közölte vele a szovjet kormány döntését a februári megállapodásokat illetően. A Szovjetunió a magyar honvédsereg számára 9 500 000 dollár (110 039 060 forint) értékben volt hajlandó fegyverzetet és haditechnikai anyagot szállítani. A katonai attasé egyidejűleg átnyújtotta a magyar–szovjet hadianyagszállításokról szóló tervezetet is. A két kormány közötti hadianyagszállítási egyezmény megkötésére 1948. július 2-án került sor Moszkvában. A magyar kormány vállalta, hogy az 1948-ban kapott 9,5 millió dolláros hitelt tíz év alatt, 1949. január 1-i kezdettel, áruszállítás keretében visszatéríti. A Szovjetunió a következő fegyverzeti és haditechnikai anyagok szállítását vállalta:

26 Szrividov altábornagy a SZEB-elnökhelyetteseként, Kondratov vezérőrnagy pedig a Katonai Osztály vezetőjeként szolgált Magyarországon az 1945–1947 közötti időszakban.

27 A honvédség felügyelőjének feljegyzése a szovjet hadsereggel folytatott tárgyalásokról. 1948. február 26. HL Honv. fe. ir. 6. d. 2–5. o.

puska	17 000 db	22 mm tarack	36 db
pisztoly	10 000 db	7 mm gépágyú	24 db
géppisztoly	5 000 db	85 mm lgv. ágyú	24 db
golyószóró	750 db	T-34 harckocsi	31 db
géppuska	340 db	76 mm rohamlöveg	16 db
aknavető	160 db	iskola-repülőgép	18 db
76 mm löveg	72 db		

Ezen kívül 300 db ejtőernyőt, 6 db géptávírót és 3 teljes lőszerjavadalmazást biztosított (1 javadalmazás általában 9–10 napra elegendő lőszert jelentett) – a fentebb felsorolt – csövekhez.[28] A szerződésben felsorolt mennyiség a honvédség első évi szükségleteit csak golyószóróból, géppuskából valamint T-34 harckocsikból fedezte, minden egyéb másból hiány mutatkozott. Ennek megszüntetésére a honvédség vezetői további pótigénylés átnyújtását fontolgatták a szovjet kormány részére, mintegy 258 millió forint értékben.[29]

4. A hadiipar újjászervezése

A magyar honvédség anyagi és fegyverzeti ellátását biztosító hadiipar kiépítését az ország súlyos háborús veszteségei miatt – melyben a közvetlen hadianyaggyártó ipari berendezések 95–100%-os károsodást szenvedtek[30] – nagyon alacsony szinten kellett elkezdeni. Első lépésnek az Anyagi Csoportfőnök 1947. decemberi körlevelét tekinthetjük, melyet az ország 67 legnagyobb gyárához, üzeméhez küldött el, annak megállapítására, hogy a hazai ipart milyen mértékben lehet a hadseregfejlesztés folyamatába bevonni.[31] A munka elindítását nehezítette a gyárak, üzemek – sok helyen rendezetlen – tulajdonjogi helyzete. A volt, hadianyagokat gyártó ipari egységek ugyanis – amelyeknek részvényeit korábban a HM kezelte – fokozatosan az Iparügyi Minisztérium fennhatósága alá kerültek. Ennek következtében – mint azt egy korabeli jelentés megállapítja – a tulajdonjogi helyzet a következőképpen alakult: „... az előállítás tekintetében az iparügyi minisztert, a felhasználás, forgalom, nyilvántartás, közrendi és közbiztonsági szempontjai tekintetében a belügyminisztert illeti meg az intézkedés joga."[32] Ezen állapot megszüntetésére a HM tárgyalásokat kezdett az említett tárcák vezetőivel.

A szervezési munkák megindításával szükségessé vált egy hadiipari vezető szerv létrehozása, amely a hadigazdálkodással kapcsolatos munkálatokat irányította volna. Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök első alkalommal a MKP Katonai Bizottságnak 1948. április 5-i ülésén javasolta egy ilyen szerv létrehozását:

28 HL Honv. fe. ir. 3. d. 17–23 o.

29 HL 1952./T Agt. Csfség 53. d. 1 csomó(cs) 141. o.

30 *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezésének körülményei (1949). *Honvédelem,* 1971. 12. sz., 103. o.

31 HL HM 1947. eln. 29.288

32 HL Honv. fe. ir. 12. d. 12 o.

„... A hadiipar a gazdasági élet minden ágazatába benyúlik. Ezért kell egy vezetőszerv, mint iparfejlesztési osztály, amelynek a Tervhivatal mellett kell működnie kettős alárendeltségben. Ezen kívül kell egy végrehajtó szerv, amelynek az iparügyi minisztériumban kell működnie. ..."[33] A kérdés nagy horderejére való tekintettel a Katonai Bizottság a döntést a Politikai Bizottság alá utalta. Ezzel egyidejűleg a HM új szervezetében – amely április 1-jével lépett életbe – létrehozták a Katonai Főcsoportfőnök alárendeltségébe tartozó XII. Iparszervezési Osztályt, Varró László vezérkari alezredes vezetésével. Feladata a hadiipar megszervezése és egységes irányítása, a polgári szervekkel való szoros együttműködés kialakítása és az ipar mozgósítási tervének előkészítése volt.[34]

A hadiipar irányító szervének, az Iparfejlesztési Igazgatóságnak (IFIG) felállítására 1948. július 5-én került sor az Iparügyi és a Honvédelmi Minisztérium közös kormányhatósági felügyelete alatt. Fennhatósága alá az Igazgatóság (I.); az Igazgatási osztály (II.); az Üzemgazdasági és tervezési osztály (III.); a Kereskedelmi és pénzügyi osztály (IV.); valamint a Termelési és racionalizálási osztály (V.) tartozott, összesen 51 fővel. Az IFIG igazgatója Strém Ferenc, helyettese pedig Hidasy Ferenc és Lajkó László ezredes lett. Hidasy a II. és IV. osztály, Lajkó ezredes pedig a III. és V. osztály felett gyakorolt ellenőrzést.[35]

Az Iparfejlesztési Igazgatóság létrehozását követően mind a Tervhivatal, mind a Katonai Főcsoportfőnökség előterjesztette a hadiipar újjászervezésére vonatkozó elképzeléseit az 1948. augusztus 1-től 1949. december 31-ig tartó, 17 hónapos periódusra. Ezekből kiderült, hogy a Tervhivatal a volt hadiüzemek szerszámgépeit, magasan kvalifikált szakembereit – a fűzfői Nitrokémia kivételével – nem a hadianyagtermelés, hanem a polgári szükségletek kielégítésére állította be. A Tervhivatal vezetői a honvédség 1949. évi hadiipari szükségleteit csak 1950-től kezdve kívánták gyártani az 5 éves tervben kiépítendő új hadiüzemekkel. A katonai vezetés, tisztában lévén az ország gazdasági helyzetével, nem tartotta valószínűnek egy új hadiipar megszervezését. Ezért a meglevő hadiipari berendezésekre, az épületekre, a szerszámgépekre, a műszaki személyzetre tartott igényt. Megállapították:

„... A Tervhivatal vezetősége nem osztja maradéktalanul az államvezetésnek azt a szándékát, hogy a honvédséget minél gyorsabban, minél jobb felkészültségbe helyezze ... A javaslat általános nemzetgazdasági szempontból sem látszik megnyugtatónak, mert energiapazarlást jelentene a hadianyaggyártásra létesített és berendezett üzemekben és az arra kiképzett műszaki vezető és szakmunkásállománnyal polgári fogyasztási cikkeket gyártani és a hadiipar részére új üzemeket létesíteni."[36]

A hadiipar megszervezéséért felelős Sólyom altábornagy véleménye szerint a Tervhivatal javaslata „... nem mutat annyi tervszerűséget és átgondoltságot, hogy a honvédség felelős vezetőit a problémák helyes kézbevétele felől megnyugtassa."[37]

33 Uo. 1. db. 69. o.

34 HL HM 1948. eln. 14.455

35 HL HM 1948. eln. 17.853

36 Az Országos Tervhivatal és a HM képviselőinek értekezlete a hadiipar újjászervezéséről. 1948. június 22. HL Honv. fe. ir. 845. d. 12. cs. 90–94. o.

37 Uo.

A tábornok – felmérve az ország gazdasági lehetőségeit – úgy vélte, hogy a magyar gazdaság sem 1948-ban, sem 1949-ben nem lesz abban a helyzetben, hogy egy teljesen új hadiipar megalapozását megkezdhesse. Ezért a meglevő hadiipari berendezések, szerszámgépek, műszaki személyzet egy-egy üzembe való összevonásával látta elérhetőnek azt, hogy a hadiipar egyes ágai már 1949 folyamán termelőképesek legyenek. Elgondolása szerint csak így nyílik lehetőség arra, hogy „... a feltétlen honvédségi követelményeknek és a nemzetgazdaság egyéb ágai érdekeinek összhangbahozásával meghatározzuk azokat az időbeni és térbeli lépcsőzéseket, amelyekkel a magyar hadiipar egykori berendezéseit fokozatosan újra a hadianyaggyártás szolgálatába állítjuk és egyben megismerjük azokat a szektorokat, ahol új létesítmények, gépek beállítása válik szükségessé a fejlesztési program keretében."[38]

Sólyom az 1948/49. évi hadiipari beruházásokra tervbe vett összeg ismeretében – 240 millió forint[39] – az újjászervezendő hadiipar legfontosabb feladatát a következőkben határozta meg: 1949. szeptember 1-jéig el kell készíteni a honvédségnél rendszeresítendő gyalogsági és tüzérségi fegyverek, tüzérségi lövegek – szovjet szabványok szerinti – mintapéldányait, valamint az év végén meginduló sorozatgyártás feltételeit. Ennek érdekében ezen időszakra a lőszergyártásnak már teljes kapacitással kellett működnie, ami feltételezte az ehhez szükséges lőpor- és robbanóanyagszükségletek teljes biztosítását. Előkészületek történtek az önálló magyar repülőgép- és gépkocsigyártó ipar megteremtésére is. A repülőgépgyártás keretében iskola- és gyakorló gépeket kellett volna gyártani, míg a gépkocsiiparnak 1,5 és 3 tonnás terepjáró tehergépkocsik kikísérletezése és sorozatgyártása lett volna a feladata. A hadiipari termelésbe 15 üzem, gyár bevonásával számoltak.[40]

A hadiipari kapacitást szolgáló beruházások megkezdésére (az említett gyárak építkezéseire és import gépbeszerzéseire) közel 31 millió forint hitelt kapott a HM az 5 hónapos kiegészítő költségvetési időszakban.[41] A vállalatok az alábbi hitelösszegeket vehették fel az 1948 szeptember–december hónapokra:

Nitrokémia RT	11 102 700 forint
Magyar Lőszerművek	5 071 400 forint
Vadásztöltény-gyár	1 992 500 forint
W. M. Csepel	3 592 400 forint
Dunai Repülőgépgyár	2 953 900 forint
Gamma	747 600 forint
MÁVAG-Diósgyőr	3 500 000 forint
Lampart RT	2 037 000 forint

38 Uo. 98. o.

39 A OT által előirányzott összeg a hadiipar kiépítésére. Uo.

40 Uo. 95. o.

41 HL Honv. fe. ir. 845. d. 12. cs. 145. o.

1948 október végéig a folyósított hitelek összege elérte a 13 258 000 forintot, ekkor azonban a fennmaradó hitelösszeget – az Anyagi Csoportfőnök parancsa alapján – át kellett adni a Tervhivatalnak. Ezt követően a folyósítandó hitelrészek a Tervhivatal keretén belül kerülhettek kiutalásra, szigorítva ezzel az ellenőrzést.

A magyar honvédség az 5 hónapos kiegészítő költségvetési időszakban – a már említett 31 millió forintos hadiipari beruházási hitelen kívül – további 272,6 millió póthitelt kapott a hadsereg fejlesztésével és létszámemelésével kapcsolatban. Így a HM 1947. augusztus 1. és 1948. december 31. között összesen 598,8 millió forintot fordíthatott a hadseregfejlesztés és a hadiipar kiépítésére.[42] A HM hitelkeretét terhelte a Magyarországra érkező 8 szovjet katonai tanácsadó ellátására fordítandó összeg is, ami a tárca előirányzat nélküli rendkívüli kiadásaként jelent meg a költségvetésben. A katonai tanácsadók költségei 1948. október 1. és december 31. között 5 139 370 forintra rúgtak[43], ami a hadiipar kiépítésére szánt összeg 16%-át tette ki.

1948 őszétől a hadseregfejlesztési és hadiipari elképzelésekben gyökeres változás következett be. Ezek további ütemét és mértékét a „háborús feszültségű" nemzetközi helyzet és a szovjet–jugoszláv ellentétek határozták meg. Az ország és a honvédség háborúra való felkészítése, a hadsereg és a hadiipar gyorsított kiépítése Farkas Mihály irányításával kezdődött meg.

42 A HM 12 hónapos költségvetésének teljes összege – a póthitelekkel együtt – 195 000 000 forint, a kiegészítő 5 hónapos költségvetési periódus pedig 303 600 000 forint volt. HL 1950/T. Agt. Csfség. 41. d. 25. o.

43 HL HM 1948. eln. 43.282

Imre Okváth

IDEAS ON THE ESTABLISHMENT OF THE ARMED FORCES AND THE BEGINNINGS OF THE DEVELOPMENT OF WAR INDUSTRY 1947–1948

Summary

With the signing of the Hungarian peace-treaty (10 February 1947) the legal basis was set for the establishment of the armed forces and the development of war industry to supply and equip the army also became possible. Taking into consideration the difficult economic situation of the country the ideas on the establishment of the armed forces within the organizational and strength limits were intended to be achieved in a longer period and in several phases. These plans changed with the growing antagonism between the Great Powers, the coming of the Cold War and due to Soviet pressure. Hungary – along with all the Eastern and Central European countries – had to begin a faster establishment of the armed forces and war industry in order to equip the army started to be organized and Soviet equipment also started entering the country. The treatise looks at the genesis of the various concepts on the establishment of the armed forces and at the attempts to reorganize the war industry in the period between 1947 and 1948.

Imre Okváth

CONCEPTIONS SUR LE DÉVELOPPEMENT DE L`ARMÉE ET L`OUVERTURE DE L`EXTENSION DE L`INDUSTRIE MILITAIRE 1947 – 1948

Résumé

Avec la conclusion du traité de paix hongrois (le 10 février 1947) le fondement juridique du développement de l`armée a été donné, et l`extension de l`industrie militaire pouvait être commencée, pour assurer l`entretien et l`équipement de l`armée. Selon les conceptions sur le développement de l`armée les limites permises d`effectif et d`administration auraient été atteintes dans plusieurs étapes de développement, en considération de l`état économique grave du pays. Mais comme l`opposition des grandes puissances devenait de plus en plus forte et la guerre froide a commencé, ces projets étaient modifiés. A partir de l'automne de 1948 la Hongrie, pressée par l'Union Soviétique, pareillement aux autres pays de l'Europe Centrale de l'Est, devait déclencher un développement accéléré de l'industrie militaire et de l'armée. L'organisation de l'industrie militaire satisfaisant les exigences matérielles et d'armement de l'armée a commencé, les livraisons de matériel de guerre soviétiques ont également démarré. L'essai présente la genèse des différentes conceptions sur le développement de l'armée, ainsi que les efforts faits pour la réorganisation de l'industrie militaire, pendant la période de 1947–1948.

Imre Okváth

PLÄNE FÜR DIE ARMEERÜSTUNG UND DIE ANFÄNGE DER ENTSTEHUNG DER KRIEGSINDUSTRIE IN UNGARN 1947–48

Resümee

Mit der Unterzeichnung des ungarischen Friedensvertrages am 10. Februar 1947. wurden die Rechtsgrundlagen der Entwicklung der ungarischen Armee geschaffen und man konnte mit der Entwicklung der Kriegsindustrie beginnen, deren Aufgabe in der Versorgung und Aufrüstung der Armee bestand. Die festgelegten Richtlinien der Armeeentwiclkung sahen die Aufstellung der zugelassen organisatorischen Einheiten bzw. der Zahl der Soldaten innerhalb einer längeren Periode und in mehreren Entwicklungsetappen vor. Doch infolge der Vershärfung der Konflikte zwischen den Großmächten bzw. des ausgebrochenen kalten Krieges wurden diese Pläne modifiziert. Auf Wunsch der Sowjetunion wurde in Ungarn ab Herbst 1948 die Entwicklung der Armee bzw. der Kriegsindustrie beschlennigt. Es begann die Organisierung einer Kriegsindustrie, welche die Ansprüche der Honvédarmee an Waffen und anderer Ausrüstung befriedigte und parallel dazu setzen auch die Lieferungen von Kriegsmaterialien aus der Sowjetunion ein.

Имре Окват

КОНЦЕПЦИИ ПО РАЗВИТИЮ АРМИИ И НАЧАЛО СТРОИТЕЛЬСТВА ВОЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 1947-1948

Резюме

С заключением мирного договора Венгрии (10 февраля 1947 года) была создана юридическая основа развития армии и могло быть начато строительство военной промышленности, обеспечивающей снабжение и вооружение армии. Сформулированную концепцию по развитии армии, основанную на разрешенных штатных единицах и численном составе военнослужащих, - в виду тяжелого экономического положения страны - намеревались осуществить в более длительный период, охватывавший несколько этапов развития. Однако вследствие обострения противоречий между великими державами и начала холодной войны эти планы изменились, и по требованию Советского Союза Венгрия - аналогично остальным средне-европейским странам - была вынуждена приступить к ускоренному развитию армии и военной промышленности уже с осень 1948 года. Началась организация военной промышленности, удовлетворявшей потребности армии в вооружении и материальном снабжении. Кроме того начались также поставки военных материалов из СССР. В статье показаны развитие концепций (различных) о развитии армии, а также усилия, направленные реорганизацию военной промышленности, в период 1947-1948 годов.

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS

KATONAI KARHATALOM A REFORMKORI MEGYEGYŰLÉSEKEN

Horváth Mihály a reformkor politikatörténetét taglaló alapvető művében, az adminisztrátori rendszer bevezetéséről szólva éppen csak megemlítette: a „kormány egy rendeletében gondoskodott arról is, hogy a katonai karhatalom használatát, mit addig a törvényhatóság maga határozott csak el, ezentúl a főispán s adminisztrátor, sőt azon reményben, hogy ennek a tisztikart is a maga pártjából sikerülend megválasztania, az alispán is elrendelhesse anélkül, hogy erre nézve a megye irányában felelősséggel tartoznék".[1] Ez az ominózus intézkedés nem más volt, mint a helytartótanács 1845. június 10-én, 29 379. sz. alatt kiadott rendelete, amely egészen pontosan így hangzott:

„Naponta sűrűbbek lévén az esetek, mellyekben a törvényhatóságok által katonai hatalomkar szorgalmaztatik, ezek kiszolgáltatása iránt a katonai renddel fentartandó szükséges egyetértés tekintetéből azon szabály állapíttatott meg: hogy valamint a körülmények, mellyekben a közcsend és személyes bátorlét tekintete katonai beavatkozást igényel, két félék, u[gy] m[int]: előre láthatók vagy rendkívüliek lehetnek, úgy az elsőkre nézve ugyanakkor a hatalomkar a megyei főispán, vagy annak helyettese, nem különben az alispán hivatalos felszólítására, – a másod rendűekre, az az rendkívüliekre és így halasztást nem szenvedőkre nézve pedig a járásbeli szolgabírónak maga járását illetőleg szinte hivatalos megkeresése folytán is az illető katonai parancsnokságok által tüstént kirendeltessék; ez utóbbiak irányában mindazáltal olly világos kikötéssel, hogy ezek eljárásukért felelősök maradván, tetteikről a megye kormányát rögtön értesíteni tartozzanak."[2]

A helytartótanács rendeletére pártállásuknak megfelelően reagáltak a vármegyék közgyűlései. A konzervatív többségű, vagy ingadozó megyék egyszerűen tudomásul vették, míg az ellenzéki szellemű törvényhatóságok határozottan tiltakoztak ellene és megtagadták a végrehajtását. Felismerték ugyanis annak a veszélyét, hogy az elszámolás korábban viselt felelőssége alól ezúton felmentett megyei elöljárók adott esetben saját politikai meggyőződésük szerint élhetnek vissza a kezükre játszott korlátlan hatalommal. Valóban, a rendelet mindennemű felelősség terhe alól feloldozta volna a főispánokat, helyetteseiket és az alispánokat: nem csupán előzetesen, de még utólag sem kellett volna a törvényhatóságok hozzájárulását kérniük a katonai karhatalom bevetéséhez. A helytartótanács intézkedéséből azonban nemcsak közjogi problémák adódtak; az állandó katonaság felállítása (1723) óta tisztázatlan volt a katonai karhatalommal való rendelkezés törvényi háttere. Az ellenzék emlékezetében még élénken éltek azok az események, amikor a kormány politikai céljainak elérése érdekében az ország törvényeibe ütköző módon alkalmazta a katonai karhatalmat. Mielőtt tehát

1 *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 2. jav., bőv. kiad., Pest, 1868. 3 k., 62. o.

2 Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir) 1845:2812.

ismertetnénk azt, hogy miként fogadták a liberálisok, nevezetesen a Deák Ferenc nevével fémjelzett zalai ellenzék a helytartótanács rendeletét, röviden utalnunk kell arra, hogy milyen korábbi események következtében vert gyökeret az ellenzék soraiban a katonai karhatalom bevetésétől való idegenkedés, félelem.

A cs. kir. katonaság „alkotmányba ütköző" karhatalmi bevetésére a napóleoni háborúkat követően első ízben azután került sor, hogy 1822 őszén a magyar vármegyék sorra visszautasították és törvénytelennek minősítették I. Ferenc két (1821. április 4-én és 1822. augusztus 13-án kiadott) rendeletét. Előbbiben 28 ezer fős újonchátralék azonnali kiállítását, utóbbiban pedig a hadiadó ezüstben történő beszedését rendelte el az uralkodó. Miután számos megye következetesen ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy e két tárgyban csak az országgyűlésnek van joga dönteni, az önkényes rendeleteket nem hajtották végre és álláspontjukat a királyi biztosok „rábeszélésére", fenyegetőzésére sem változtatták meg, drasztikusabb eszközökhöz nyúlt a kormány. Felhatalmazta a királyi biztosokat, hogy mindenütt, ahol ellenállásra találtak, „minden tekintet nélkül katonai karhatalmat" használhatnak. A megyékbe cs. kir. katonasággal visszatérő biztosok erőszakkal feloszlatták a közgyűléseket, az ellenálló vezetőket elfogták és vasra verték, a katonákat a tisztviselők lakására szállásolták be, a tisztviselőket pedig „házi őrizetben" tartották. Így pl. Komárom megyében az alispánt saját házában tartották fogva, Nyitrában bilincsbe verve börtönözték be az alispánt és az egyik főszolgabírót. Nógrádban feloszlatták a megyegyűlést és katonákkal rakták meg a megyeházát, miközben a szolgabírákat egyenként „puhítgatták" a beszállásolt katonák. Zemplénben a tisztikar elfogatása után azonnal kezdetét vette az erőszakos újoncozás. Zala megyébe gróf Amade Antal királyi biztos segítségére báró Mengen Vilmos vezérlete alatt két osztály dragonyos érkezett. A biztos a közgyűlések tartását felfüggesztette, és a dragonyostiszteket a megyei tisztviselők lakására szállásoltatta be.

A katonai karhatalom fenyegető felvonultatása – csakúgy, mint másutt – Zalában is beváltotta (legalábbis beváltani látszott) a hozzá fűzött reményeket. A katonaság puszta jelenlétével elérte a kormány, hogy a megye beadta a derekát, és végrehajtották a királyi rendeleteket. A császári abszolutizmus győzelme azonban csak időlegesnek bizonyult; a politikai válság ilyetén való gyors és drasztikus megoldása végérvényesen megrendítette a magyar nemesség politizáló elitjének a birodalmi kormányzatba vetett hitét. Bizalmatlanná és gyanakvóvá váltak a szentszövetségi rendszer legfőbb támaszával, a cs. kir. hadsereggel szemben is – annak politikai célú karhatalmi bevetésére évtizedekkel később is félelemmel emlékeztek.[3]

Az 1831-es „koleralázadás" idején a rendi „sérelmi" ellenzék is természetesnek tartotta ugyan a katonaság karhatalmi bevetését, azt azonban felháborodottan vette tudomásul, hogy Pesten, 1831. július 17-én a kolerakordon ellen fellázadt munkásokkal szemben Wernhardt tábornok parancsnoksága alatt felvonuló öt gyalogszázad, egy lovasszakasz és két ágyú ártatlan nőket és gyermekeket gyilkolt le. Katonai vérengzés az ország szívében! – szörnyedt el a hírre az ellenzék, amely

3 *Horváth Mihály:* i. m. 1. k. 109–112. o.; *Praznovszky Mihály:* Az 1822–1823. évi nógrádi rendi ellenállás története. In: A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve, XIII. Salgótarján, 1987. 129–138. o.

annak tulajdonította az esetet, hogy a kivezényelt katonák nem magyarok, hanem idegenek voltak. Az 1832-re összehívott országgyűlés előtt Zemplén, Bihar és Pozsony megye fogalmazott meg olyan követeléseket, hogy a „belső bátorság fenntartására" a jövőben kizárólag a magyar katonaságot használják, „nehogy a fájlalt szomorú esetek ismét előljöhessenek".[4]

Az 1832/36-os országgyűlésen immár liberális reformkövetelésekkel is fellépő magyar ellenzéket ismét törvénytelen eszközökkel, koholt hűtlenségi és felségsértési perekkel készült elnémítani a kormány. Az ellenzék megfélemlítésének érdekében katonai karhatalommal fogatta el az országgyűlési ifjakat, majd Kossuth Lajossal együtt ráadásul katonai börtönben tartották fogva őket.

Az elfogatások hírére leghamarabb Pest megye reagált. 1836. június 13-i közgyűlésükről feliratot intéztek az uralkodóhoz, amelyben különösen sérelmezték a katonai karhatalom alkalmazását: „nincs törvény, mely megengedné, hogy az ország lakosai akármi némű vétek miatt is katonai hatalommal, mely különben is csak a polgári törvényhatóságok felszólítására használtatik segítségül, megfogattassanak, s ami szinte sérelmes, katonai őrizet alá tetessenek, sőt az 1687. törvénynek az 1723:5. által is megerősített 14. cikkelye egyenesen azt rendeli: hogy miután a vétek elegendőkép bebizonyosodik, a megyék tisztviselői által fogattassanak meg a vétkesek." A pesti közgyűlésen Benyovszky Péter, Wesselényi és az országgyűlési ifjak (később pedig Kossuth) védőügyvédje ennél is élesebben fogalmazott: „Ő Felsége a végrehajtó hatalmat csak a törvények értelmében, s törvényes Jurisdictiok által gyakorolhatja, a katonai erővel történt ezen elfogattatások által nemcsak személyeink biztosságát kétségesnek kitéve, de alkotmányunkat is sark oszlopaiban megingatva szemlélte." Hasonló élességgel fogalmazta meg a nemzetet ért sérelmet Nógrád megye 1836. június 20-i közgyűlésén az ellenzéki Prónay János, a megye volt országgyűlési követe: „a polgári törvényhatóságok elmellőzése, s a katonaerőnek ily célra lett használása alkotmányos rendszerünket gyökerében csonkító sérelem"! Arad vármegye 1836. július 4-én kelt tiltakozó felírása a nemzet alkotmányának „szelleméből merített elv"-re épült: „a katonaság nem a végrehajtó hatalomnak segédeszközül, hanem a közbátorságnak külső ellenségtőli fentartására van alkotva, s a belső bátorság ügyében, törvényes szokás szerint is, csak akkor használtathatik segédül, midőn a polgári hatóság ereje a viszály eltávoztatására elégtelen". De „hol van annak szüksége, hogy a legvégső katonai erő fordíttassék oly ifjúknak rabláncra fűzésére, kik atyai hatalom alatt vannak"?!

Az ellenzéki megyék Pest felírásának érvelését, annak logikáját követve, az 1687. évi 14. és az 1723. évi 5. törvénycikkekre hivatkozva ítélték el a kormány törvénytelen eljárását. Pozsony megye 1836. novemberi közgyűlésén a helyi ellenzék több vezetője is éles szavakkal bélyegezte meg a katonai karhatalom indokolatlan alkalmazását. Olgyay Gáspár táblabíró kijelentette: „Ahol katonai erőszak a polgári törvényhatóságba ennek tudta nélkül s akarata ellen avatkozhatik, ott szabad alkotmány nem létezhet, mert ezen avatkozás absolutizmusra vezet". Somogyi Antal aljegyző a következőképpen érvelt: „Gyakran használ a bíró katonaságot segítségül, hogy törvényes eljárásban testi erő

4 *Tilkovszky Lóránt:* Az 1831. évi parasztfelkelés. Bp., 1955. 47–48., 154–155. o.

ellenzése által ne gátoltassék; de azt csak bíró teheti, s nem peres fél, márpedig a királyi Fiscus is csak fél, ő is azon törvények alatt áll, mint más akárki, mégis ő dúlta fel önkényleg fegyveres erővel a polgárok nyugalmát." Pest megye 1836. novemberi közgyűlése ismét foglalkozott a kérdéssel. Benyovszky Péter ekkor így világított rá a probléma kulcsára: „1715. előtt katonai hatalomról a törvény végrehajtásánál szó sem lehetett, mert a magyarnak a polgári hatóságtól elválasztott ilynemű katonasága nem is volt, 1715. óta pedig hol van törvény, mely a katonaságnak ily célokra felhasználtatását megengedné? Ily törvény nincs, pedig alkotmányos országban törvény a fejedelmi jussok kútfeje." Kimondva vagy kimondatlanul, de mind a kormány, mind pedig az ellenzék párhuzamot vont az országgyűlési ifjak és Martinovicsék katonai segítséggel történt elfogatása között. Az ellenzék egyformán törvénytelennek, az alkotmány sárba tiprásának bélyegezte mindkét eljárást. A kormány részben a megfélemlítés miatt, részben pedig azért hivatkozott rá, hogy ezzel a Lovassyékkal szemben alkalmazott eljárást, mint „bevett szokás"-t igazolja. A kormány egyik alapvető indoka éppen ez volt az ellenzékkel folytatott vitában, amint azt Esztergom megye főispáni helyettese a megye 1836. októberi közgyűlésén nyilvánosan is kijelentette: „ily borzasztó vétek esetében másszor is katonai hatalom használtatott az elfogatásra". Ezekre a kormányhű tisztviselőkre kívánt támaszkodni az uralkodó, amikor 1836. szeptember 22-i rendeletében (alig néhány hónappal az első elfogatások után) szinte korlátlan hatalommal ruházta fel a tisztújításokon elnöklő főispánokat. Az ellenzék erélyes tiltakozását váltotta ki a rendelet azon része, amelynek értelmében a főispán a legkisebb rendbontás esetén is felfüggeszthette a tisztújítást, bevethette a karhatalmat és tetszése szerint nevezhetett ki új, vagy erősíthetett meg hivatalukban régi tisztviselőket.[5]

A zalai ellenzék a megye 1836. október 3-i közgyűlésén visszautasította a megyei önkormányzatba történő erőszakos beavatkozást, amely nyilvánvalóan összefüggött az elfogatásokkal, és a szabadelvű ellenzéki mozgalom elfojtását tűzte ki célul. Zala – többekkel karöltve – feliratban kérte az uralkodótól a rendelet visszavonását. A megye – Deák Ferenc indítványára – 1836. és 1837. folyamán több ízben is feliratban tiltakozott az uralkodónál Lovassyék, valamint Kossuth törvénytelen elfogatása és pere ellen, 1839-ben pedig a követutasításban is rögzítették, hogy a szólásszabadság ügyében történt egyik legsúlyosabb sérelem éppen az, miszerint „némely felségsértésről vádolt ifjak a polgári hatóságok mellőzésével katonai hatalomkar által fogattattak be".[6]

Miután az 1836-os rendelet végrehajtását a megyék megtagadták, majd az 1839/40-es országgyűlés kompromisszumának eredményeképpen kiszabadultak a politikai foglyok is, a katonai karhatalommal való rendelkezés kérdése – ha nem is rendeződött – de egy időre lekerült a napirendről.

Zala megye egyébként ezekben az években érezhette a cs. kir. katonaság jelenlétének jótékony hatását is. Sobri Jóska több megyét rettegésben tartó

5 Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. *(Kossuth Lajos* Összes Munkái VI.) (S. a. r.: *Barta István)* Bp., 1966. 567., 636., 637., 638., 639., 699., 701., 834., 873., 989., 1000., 1003. o.

6 ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) 1836:2167.; *Degré Alajos:* Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. (Zalai Gyűjtemény, 5.) Zalaegerszeg, 1976. 235. o.

betyárbandáját még a katonai karhatalom bevetésével is csak mintegy másfél esztendei hajtóvadászat után sikerült 1838 tavaszán kézrekeríteni.[7] Katonai karhatalom tartotta fenn a rendet az 1843-as, emlékezetes zalai követválasztás második, augusztus 31-i fordulójának idején is, amikor a helyi liberálisok visszavágtak a néhány hónappal korábban elszenvedett vereségért. Akkor a zalai liberálisoknak eszükbe sem jutott sérelmezni a dragonyosok jelenlétét, miután a karhatalmat felvonultató főispán, Batthyány Imre gróf az ellenzékkel szimpatizált, és éppen az ő érdekükben, a konzervatív kisnemesek felheccelt tömegének félreszorítására vetette be a katonaságot.[8]

Amíg a megye főispánja a liberálisokkal rokonszenvezett, nem volt mitől félni a helyi ellenzéknek. Merőben megváltozott azonban a helyzet, amikor 1845 tavaszán Zalában is adminisztrátort, főispáni helyettest ültetett a kormány az ellenzékkel szemben túlzottan is engedékeny Batthyány főispán helyére. Zala megye adminisztrátorává a Tolna megyei Festetics Leó grófot nevezte ki az uralkodó. Festetics személye ellen különösebb kifogása nem lehetett a zalai ellenzéknek, miután a gróf korábban nem viselt hivatalt, nem fejtett ki érdemi politikai tevékenységet, sőt, mint a „kisdedóvás" és a zenei élet mecénása, inkább támogatta a haladó törekvéseket. A zalai liberálisok a „szeretett" főispán félreállítása és az adminisztrátori rendszer általánossá tétele ellen tiltakoztak, amikor Festeticset hűvös – némelyek pedig goromba – fogadtatásban részesítették.[9]

Az adminisztrátor ünnepélyes beiktatására a megye 1845. július 14-i közgyűlésén került sor. Elmaradtak ugyan a korábban szokásos fényes külsőségek, de – Deák Ferenc tanácsára – elmaradt a Festetics ellen tervezett tüntetés is, mindössze Csány László, a helyi liberálisok pártvezére engedett meg magának néhány ünneprontó mondatot.[10] A zalai ellenzék hangadói rendszerint csak a közgyűlések első napjain voltak jelen, amikor az elvi jelentőségű politikai kérdéseket tárgyalták, míg a teljesen hétköznapi, tucatszámra felmerülő ügyek elintézésében már nem vettek részt. Így történt, hogy távollétükben került terítékre a helytartótanácsnak a katonai karhatalom bevetéséről szóló (a bevezetésben már idézett) rendelete is. Ezt a rendeletet akkor – az ellenzék távollétében, hasonlóan a kormányszékektől érkezett más leiratokhoz – egyszerűen tudomásul vette a megye közgyűlése.[11]

A zalai ellenzéknek azonban az volt a szokása, hogy elkérte a főjegyzőtől a megyéhez érkezett rendeleteket, és maguk között is megvitatták azokat. Így járhattak el ebben az esetben is, mert Zala megye 1845. augusztus 18-i közgyűlésén, miután már amúgy is szópárbajra került sor az adminisztrátor és a liberális vezetők között, ismét terítékre került a katonai karhatalom alkalmazásáról hozott helytartótanácsi rendelet is. Először ifj. Csúzy Pál (későbbi országgyűlési követ) kért szót. Nem helyeselte sem azt, hogy ilyen fontosságú rendeletet a közgyűlés végén vegyenek napirendre, sem annak egyszerű tudomásul vételét. Azt

7 ZML kgy. jkv. és ir. 1836:2464–2465., 1836:2556., 1837:2., 1838:1277.; Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 1419. *Galsai Kovách Ernő* emlékiratai. I. k., 29–39. o.; *Vidos Géza:* Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig. In: *Dunántúli Szemle,* 1992. 7–8. sz., 251–268. o.

8 *Pesti Hírlap,* 1843. szept. 10. (281. sz.), 613–615. o.; *Világ,* 1843. szept. 9. (72. sz.), 593–594. o.

9 *Molnár András:* Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata. In: Zalai történeti tanulmányok, 1994 (Zalai Gyűjtemény, 35. sz.) Zalaegerszeg, 1994. 93–182. o.

10 *Pesti Hírlap,* 1845. július 22. (507. sz.), 50. o.; *Nemzeti Újság,* 1845. július 24. (115. sz.), 464. o., július 29. (118. sz.), 473. o.

11 ZML kgy. jkv. 1845:2812.

javasolta tehát, hogy a rendeletet, „mint törvényeinkkel meg nem egyeztethetőt" tegyék egyszerűen félre. Hasonló szellemben nyilatkozott, de mást indítványozott a zalai liberálisok pártvezére, Csány László: „Én ezen k[egyes] intéző levélnek foglalatját a megyék autonómiájával, s ezeknek a törvényekben gyökerezett kormányzási rendszerével semmiképpen össze nem egyeztethetem, s azt sem, hogy akármely hivatalnok is felelősség nélkül a megyében hatalomkart használhasson; szükségesnek látom tehát végzés által kijelenteni, hogy az egyes polgárok életét és értékét veszélyeztető bűn eseteit, s egyéb a törvényben kitett eseteket kivéve, egy megyei hivatalnok is katonai hatalomkart a megye rendeinek közgyűlésben kimondott végzése s határozata nélkül ne használhasson, s ha a bűn eseteinek elnyomására minden megelőző végzés nélkül azt bármely megyei tisztviselők alkalmazni szükségesnek látnák, arról, bármilyen állásban lévő tisztviselő legyen az, a megye kormányának , melly alatt a r[ende]k egyenesen a megyék közgyülekezetét értik, minden esetre felelősséggel tartozzanak, s ezek szerint a kir[ályi] helyt[artó] tanácsnak érintett intéző levelét – olly értelemben, hogy a katonai hatalomkar bárki által is a megyékben felelőssége terhe nélkül használtathassák – el nem fogadhatják, mit is a hely[tartó] tanácsnak bejelentvén, megkéretni óhajtaná szónok, hogy jövendőre illy, a törvényekkel össze nem egyeztethető rendelményeknek kiadás[á]t az 1791:14. értelmében az általa teendő hathatós s erőteljes felterjesztés útján is gátolni méltóztassék."

Zala megye közgyűlése minden további vita nélkül elfogadta Csány László indítványát, azt jegyzőkönyvben rögzítette, és egy, azzal szó szerint megegyező, a helytartótanácshoz címzett feliratban utasította vissza a rendelet végrehajtását.[12]

Zala tiltakozó feliratára 1845. október 7-én válaszolt a helytartótanács. Válaszlevelében azzal érvelt, hogy a törvényes rend védelme megkívánja a katonai karhatalom bevetésének egységes jogi szabályozását. Ezt indokolják a mind gyakoribb „kihágások", és egyedül ezzel lehet elejét venni a karhatalom bevetése körüli esetleges vitáknak is. A helytartótanács a kérdés politikai élét azzal igyekezett elfedni, hogy a „halaszthatatlan" esetek példájaként csak a „köztörvényes" bűnözők elleni bevetést említette, mintha kizárólag ezek hathatósabb ártalmatlanná tételét célozná a rendelet. Végezetül azzal kívánták „megnyugtatni" a megyét, hogy a rendelet „szellemével nem ellenkezik, hogy a megye választott tisztviselői, valamint különben, úgy a katonai hatalomkar felkérése esetében is, a megye közönségének kimerítő tudósítással s legszigorúbb felelősséggel tartozzanak."[13]

Zala megye 1845. november 10-i közgyűlésén az ellenzék hangadói ugyan tudomásul vették a helytartótanács válaszát, de utalva előző végzésükre, ismét jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a „megye kebelében a hatalomkar[nak] használatáról bár mely állásban lévő tisztviselő is a megyei közgyűlésileg öszve sereglett karok[na]k és rendek[nek] minden esetre s mindenkor felelősséggel tartozzék".[14] Amíg tehát a helytartótanács csupán a „választott" tisztviselők felelősségéről szólt, Zala megye a „bármely állásban lévő tisztviselő" kifejezés alatt

12 *Pesti Hírlap*, 1845. szept. 2. (531. sz.), 150. o.

13 ZML kgy. ir. 1845:4322.

14 Uo.

kifejezetten a főispáni helyettes felelősségét értette. Ebből a közgyűlésen jókora vita kerekedett a megye liberális vezetői és az adminisztrátor között. Az esetről Festetics azt jelentette a kancellárnak: „a rendek egyenesen kimondották, hogy a főispáni hivatal is nékiök tartozzék felelet terhével. Részemről azonban oda nyilatkoztam – így az adminisztrátor –, hogy felelet terhével nékiek nem tartoznék, hanem annak, ki éngem választott, s hogy azon esetben, ha visszaélnék hatalmammal vagy állásommal, akkor a tekintetes karoknak és rendeknek nyitva állana a törvényes út, melyen ellenem ahhoz járulhatnák, ki éngem választott". A Festetics szavait követő zúgást Deák Ferenc csillapította le, mondván: a főispáni helyettes nem ura a megyének, hozzá tartozik ahhoz, nem külön állású. Megyei tisztviselő, aki ugyanúgy felelősséggel tartozik a megye egyetemének, mint más kinevezett tisztviselő, pl. a főjegyző vagy főszámvevő. A helytartótanács leirata ilyen módon újabb alkalmat adott az ellenzék számára arra, hogy napirendre vétesse az adminisztrátori rendszer kiépítésével kapcsolatos – politikai indítékú – közjogi problémákat.[15]

A zalai liberálisok aggodalma, hogy a helytartótanács karhatalomról szóló rendelete korlátlan hatalmi visszaélésekre jogosítja fel az adminisztrátorokat, nem volt alaptalan. A durva visszaélés veszélye Zalában ugyan nem fenyegetett, de erre csupán Festetics személye és nem egy általános érvényű jogi szabályozás volt egyelőre a garancia. Más szóval, csupán az adminisztrátorok vérmérsékletétől és szubjektív döntésétől függött, hogy milyen helyzetekben vetik be a katonai karhatalmat – eljárásuknak nem volt semmilyen törvényes akadálya. Így történhetett meg, hogy 1845 augusztusában Luka Sándor honti, majd ugyanezen év decemberében Tisza Lajos bihari adminisztrátor – Horváth Mihály szavaival élve – „fegyverhatalommal csináltak többséget pártjok kisebbségéből" a helyi tisztújításokon; mind Hont, mind pedig Bihar megyében katonai karhatalommal szorította félre és verette szét az ellenzéket az adminisztrátor.[16]

E két véresen botrányos tisztújítás fényes bizonyítéka volt az Apponyi-féle kormányzat törekvéseinek. Minden józanul gondolkodó, liberális elkötelezettségű politikus előtt visszavonhatatlanul leleplezte a kormánynak az adminisztrátori rendszer általánossá tételével kapcsolatos szándékait. Luka Sándor és Tisza Lajos eljárásai országos tiltakozási hullámot váltottak ki. Ennek a tiltakozásnak volt az egyik legalapvetőbb megnyilatkozása az a zalai körlevél, amelyet Deák Ferenc felszólalása nyomán 1846. március 3-án fogadott el a megye közgyűlése.[17]

A honti és bihari visszaélések ismeretében természetesnek tekinthető, hogy 1847 áprilisában, a közelgő tisztújításra készülve, a zalai liberálisok is azt kérték az adminisztrátortól, hogy a restaurációt „a katonaság mellőzésével tartsa meg". A főispáni helyettes kitérő választ adott: ő is azt szeretné, ha a rendek fellépése nem adna okot a katonaság bevetésére, ezért a megye közbiztonságának megőrzéséért a pártvezéreket teszi felelőssé.[18] 1847 júniusában azonban, alig néhány nappal a

15 Magyar Országos Levéltár (OL) Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária. A 45 Acta Praesidialia. 1845:870., *Kónyi Manó:* Deák Ferenc beszédei. 1829–1847. Bp., 1882. 1 k., 560–562. o.

16 *Horváth Mihály:* i. m. 1. k., 63–64., 73–78. o.; *Szárazberky Nagy József* emlékjegyzetei. Bp., é. n. 125. o.; *Varga János:* „A kőszívű ember fiai"-nak történeti mintái és forrásai. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1964. 5–6. sz., 615–617. o.

17 *Kónyi:* i. m. 1. k., 562–587. o.

18 *Budapesti Híradó,* 1847. máj. 2. (585. sz.), 294. o.

tisztújítás előtt, Rumy Károly, a zalai konzervatívok leghírhedtebb kortesvezére, felfegyverzett kisnemeseivel több alkalommal is a liberális kortesvezérek kúriáira támadt és az ott szervezkedő ellenféllel véres verekedést provokált.[19] Rumy ugyan nem „felső utasításra" zavarta meg a rendet, de tény, hogy fellépése kiváltotta a katonaság bevetését.

„Aggodalommal néztünk a jövőnek elébe, mellynek hátterében főispáni helyettes ur által ide rendelt katonasággal megbarátkozni épen nem tudánk" – idézte fel a liberális ellenzék félelmét a Pesti Hírlap tudósítója. „Azonban fájdalommal s alkotmányos jogaink iránti féltékenységgel láttuk bár a katonaság városunkba lett bejövetelét", tekintettel az előző napok véres összetűzéseire, mégis kénytelenek voltak a rendek „a katonaságnak m[éltóságos] f[őispáni] h[elyettes] ur általi megrendelését jelen esetben a szükség tekintetéből helyeselni, s annak a tisztválasztásnál leendő használatát megrendelni [...]. Egyébiránt valamint egy korábbi végzésökben, úgy jelenleg is kimondták, hogy karhatalmat rendelni, s annak használatával megbízott tisztviselőiket eljárásuk iránt számadásra vonni, a r[ende]k jogai közé tartozik".[20]

Az 1847. június 14-i tisztújításra végül valóban nagy választói tömegeket vonultatott fel mindkét párt. „Midőn elfoglalták a kijelölt helyet" – írta visszaemlékezésében az egyik szemtanú – „az adminisztrátor követelésére ulánus lovas csapat állott fel csatarendben a tér egyik szélétől fogva a másikig, oly móddal, hogy a hely, melyet a két párt betöltött, két részre volt osztva és az ellenfelek nem láthatták egymást. Az egymásnak mondott fenyegető szavak elhaltak a lovasok rendíthetetlen sorai előtt." Amikor többórás huzavona után visszalépett a konzervatívok alispánjelöltje, s a liberálisok által támogatott Csillagh Lajost választották meg másodalispánná, „egy szempillanatig a nemes földnép és a katonák közti összeütközéstől lehetett tartani. A felülmultak, meggyőzetési boszújokban nem hajtván az őket elválasztó lovasokra, a szabadelvűekre akartak rohanni. Az ulánusok hátráltatták a megtámadókat, és ezek ellentállván, előre szegezett láncsával [sic!] reájuk akartak csapni [...]. De a vezérek oda sietének, visszahúzták embereiket, és a lovasok felemelék láncsáikat."[21] Az „alkotmányos szabad választást vésszel fenyegető boru" így ez alkalommal szertefoszlott, sőt, az adminisztrátor által kivezényelt katonaság éppen a Festetics által pártfogolt konzervatívokkal szemben, a liberális párt védelmében lépett fel.

1847. október 4-én reggel követválasztásra gyűlt össze a megye nemessége a zalaegerszegi megyeházán. Mielőtt azonban a megye főispáni helyettese hozzáfoghatott volna az országgyűlés összehívását bejelentő királyi meghívólevél ünnepélyes kihirdetéséhez, a helyi liberális ellenzék több képviselője szóvátette, „hogy mai napon, itten Zalaegerszegen, mint a közdolgok folytatása helyén, hol egyébaránt a hadfogadói kormányt kivéve rendes katonaság nem tanyáz, nemcsak bent a városban több helyeken dzsidás katonaságot, s ennek tisztjeit szemlélék,

19 ZML Tisztviselők után maradt hivatali iratok. Kerkápoly István első alispán hivatalos iratai. 1847. jún. 10–13.

20 *Pesti Hírlap*, 1847. június 27. (904. sz), 418. o.

21 *Gerandó Ágost:* Politikai közszellem Magyarhonban. 1. rész. Pest, 1848. 104–105. o.; *Török Pál:* Gróf Festetics Leó (1800–1884) emlékiratai. In: *Napkelet*, 1928. 21. sz., 649. o.

hanem hogy éppen a választásra kitűzött napon a városon kívül a mezőn egy század dzsidás katonaságot hadi rendbe ki-, s felállítottnak tapasztaltak".[22]

Az ellenzék tiltakozását követően ismét heves vita bontakozott ki arról, hogy ki és milyen körülmények között rendelheti el a katonai karhatalom bevetését. A konzervatív Budapesti Híradó tudósítója szerint a liberális ellenzék már előző nap elhatározta, hogy a legcsekélyebb gyanús jelre napirendre tűzi a katonai karhatalom bevetésének kérdését. Ilyen módon a követválasztást megelőző vita előre megbeszélt „forgatókönyv" szerint zajlott le, anélkül, hogy arra a főispán eljárása tényleges alapot szolgáltatott volna. A konzervatívok véleménye szerint nem állt fenn a visszaélés veszélye, a kérdést csupán a liberálisok élezték ki (és nagyították fel mesterségesen), hogy ezzel is lejárassák a főispáni helyettes tekintélyét.[23] A konzervatív vádakban persze volt némi igazság. A zalai liberálisok (különösen a mozgalom radikális vezetői) valóban minden lehetőséget megragadtak, hogy „beleköthessenek" az adminisztrátorba. Figyelték minden mozdulatát, várták, hol hibázik és a legapróbb „botlásokat" is a közgyűlés elé vitték. Mindez azonban nem a főispáni helyettes személye, hanem az adminisztrátori rendszer egésze ellen irányult: a liberális ellenzék elvi jelentőséget tulajdonított minden megnyilatkozásnak. Ahogy a főispáni helyettesek egyéb „bűneit", a katonai karhatalom bevetésének kérdését sem csupán egyedi esetek és sérelmek alapján, hanem közjogi alapon, az egész nemzet „alkotmányának" védelmében vetette fel a zalai ellenzék.[24]

A liberális taktika szerves része a „sérelmek" felnagyítása, ennek egyik eszköze pedig a nyilvánosság kiterjesztése volt. Az október 4-i vita „tanulságait" és az ellenzék véleményét ugyan a megye közgyűlési jegyzőkönyvében is rögzítették, de ez a feljegyzés nem magát a vitát, csupán annak végeredményét tartalmazza.[25] A vita teljes szövege abban a „Gyorsírói jegyzék"-ben található meg, amelyet a megye által kitaníttatott és fizetett helyi gyorsírók készítették. Zala megye ugyanis azért, hogy a közgyűléseken elhangzó vitákat, főként pedig Deák Ferenc mértékadó beszédeit híven megörökítse, még 1845 augusztusában felfogadott egy országgyűlési gyorsírót, Lukács Jánost, hogy zalai ifjakat is tanítson meg a gyorsírásra. Tanítványai, Árvay István ügyész és Babos Kálmán jegyző már 1846 júliusában sikeres gyorsírói vizsgát tettek, és kinevezték őket Zala megye hivatalos gyorsíróivá, azzal a feladattal, hogy a közgyűléseken „a nevezetes tárgyokat, és jeles szónoklatokat rendesen feljegyezvén s letisztázván, a megye levéltárában eltétel végett azokat a nemes vármegyének bemutassák". Árvay István és Babos Kálmán ezután minden közgyűlés fontosabb szónoklatait lejegyezte, és ennek alapján részletes tudósításokat írt a Pesti Hírlap számára. Az október 4-i, követválasztást megelőző vita letisztázott „gyors-írói jegyzék"-e Árvay kezeírása, és az ő szignója (-y) található a Pesti Hírlapban megjelent, némileg lerövidített változat alatt is. A vita lényegét az alábbiakban az eredeti, a vármegye levéltárában letétbe helyezett „gyorsírói jegyzék" alapján foglaljuk össze.[26]

22 ZML kgy. jkv. 1847:3614.

23 *Budapesti Híradó,* 1847. okt. 15. (679. sz.), 261. o.

24 *Ferenczi Zoltán:* Deák élete. Bp., 1904. 2. k., 2–39. o.

25 ZML kgy. jkv. 1847:3614.

26 ZML kgy. ir. 1847:3889. V. ö.: *Molnár András:* Gyorsírók a reformkori megyegyűléseken. Lukács János vasi és zalai tevékenysége (1845–1846.) In: *Vasi Szemle,* 1990. 2. sz., 247–255. o.

A főispáni helyettes bevezető szavai után a betegsége miatt távol levő Deák Ferenc és Csány László kivételével a zalai liberális ellenzék csaknem valamennyi jelentős hangadója felszólalt, hogy sérelmezze az adminisztrátor eljárását. A helyi konzervatívok mindvégig hallgattak, senki sem kelt Festetics védelmére!

Az ellenzéki felszólalások sorát a közismerten radikális és robbanékony (1848-as alispán és kormánybiztos) Horváth Vilmos kezdte. Bejelentette, hogy a főispáni helyettes a rendek megkerülésével, azok sérelmére katonaságot állíttatott fel a követválasztás előtt a város határában. Hivatkozva arra, hogy a rendek többször kimondták: erre a főispánnak nincs joga, indítványozta, hogy a katonaság elküldése előtt ne kezdjék meg a követválasztást. Csatlakozott hozzá Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás (volt alispán és országgyűlési követ), aki előbb felolvastatta a megyének ez ügyre vonatkozó 1845-ös határozatait, majd emlékeztetett arra, hogy a tisztújítás idején sem szívesen látta az ellenzék a felvonuló katonaságot, de akkor mégis kénytelenek voltak jóváhagyni a bevetésüket, mert tartani lehetett a rendbontástól. Most viszont, mivel senki sem veszélyezteti a közbiztonságot, semmi nem indokolja a katonaság jelenlétét. Kérdőre vonta a főispáni helyettest, hogy miért nem értesítette szándékáról már előzőleg a rendeket. Zalabéri Horváth János jegyzőkönyvbe kívánta foglaltatni, hogy az adminisztrátor önkényesen rendelkezett a katonasággal, holott erre csak a rendek egyetértésével lenne joga.

Válaszul az ellene felhozott vádakra Festetics Leó azt próbálta bizonygatni, hogy a katonaság szinte csak véletlenül került ide, mert amúgy is erre kellett volna átvonulniuk, csupán egy nappal korábban. Ő ugyan megpróbálta értesíteni a rendeket, de mindenkit István főherceg zalai látogatása foglalt el. Ő csupán puszta elővigyázatosságból cselekedett, hogy ha mégis baj történne, kéznél legyen a katonaság. Javasolta, hogy a vitát a követválasztás utánra halasszák. A jelenlevők véleménye azonban az volt, hogy most kell tisztázni az ügyet, ezért folytatták a főispáni helyettes felelősségre vonását. Zalabéri Horváth János kijelentette, hogy „a rend fenntartása nem ád jogot más jogaink sértésére". Festetics már egy héttel korábban írt egy levelet a katonák parancsnokának, bőven lett volna ideje erről tájékoztatni a rendeket. A katonák eredetileg nem erre vonultak volna, a megyeszékhelyet csak kitérővel, az adminisztrátor kifejezett kérésére ejtették útba! A főispáni helyettes erre azt válaszolta, hogy ő csupán egy összekötő tisztet kért a parancsnoknak írott levelében.

A zalai liberálisok mérsékeltebb szárnyához tartozó Csertán Sándor (1848-as képviselő és kormánybiztos) szerint nem véletlenül rendelte ide a katonaságot az adminisztrátor. Csertán jegyzőkönyvbe kívánta vétetni, hogy a rendek elítélik a törvénytelen cselekedetet. Követelte továbbá a katonaság azonnali elvezénylését, mert azt (más ellenfél nem lévén) csakis az ellenzék megfélemlítésére állíthatta fel az adminisztrátor. Ezután Deák Ferenc sógora, a máskor oly higgadt Oszterhueber József szólalt fel. Emlékeztette a rendeket arra, hogy „számos esetek mutatkoztak e Hazában, hogy a behozott új rendszerrel felállított f[őispáni] helyettesek nem csak katonaságot, hanem a megyei szolgákat is mint ellenséget állíták fel a megyei r[ende]k ellenében. Sőt történt még az is, hogy a főispán a rendes katonaságot a megye teremében állítá fel, és egyenesen szuronyok közt kellett a r[ende]knek ügyeiket végezni". Az országgyűlés elé kell tehát terjeszteni a sérelmeket és utasításul kell adni a követeknek, hogy „sem a főispánnak, sem a helyettesnek a

megye határozata nélkül soha, semmi esetben a status ellen karhatalmat alkalmazni szabad ne legyen". Minden kétséget kizáróan a főispán rendelte ide a katonaságot, és addig ne folytassa a közgyűlés a tanácskozást, amíg el nem takarodnak!

Véleményéhez csatlakozott Hertelendy György (Deák távoli rokona), a veszprémi püspök sümegi uradalmának liberálisokkal rokonszervező ügyvédje. Szerinte a katonaságot előre megfontolt szándékkal rendelte ide az adminisztrátor, már csak az van hátra, hogy az „felszólítassék physicai erő gyakorlatára"! Lehetetlennek tartotta, hogy a főispáni helyettesnek ne lett volna ideje értesíteni a rendeket. Indítványozta: ne csupán Zala megye, hanem az egész „nemzet legyen biztosítva, hogy békés nép ellen physicai erő nem fog alkalmaztatni". Szerezzen a megye érvényt korábbi határozatainak és tiltsa el a főispáni helyettest az efféle intézkedésektől, az ügyet pedig vigyék a követutasítást kidolgozó megyei választmány elé.

Glavina Lajos ügyvéd (1848-as képviselő) véleménye szerint „annak, hogy a katonaságot csak a r[ende]k rendelhetik meg, a törvényekben is világos nyoma van, mert ez nem más, mint karhatalom, azt pedig nyilván mondja a törvény, hogy karhatalmat csak a megye közönsége rendelhet". Ebből kiindulva tehát akár véletlen a katonaság iderendelése, akár nem, mindenképpen törvénytelen, mert ahhoz a megye nem járult hozzá, ezért csatlakozik Hertelendy György indítványához. Kerkápoly István első alispán (volt országgyűlési követ) előadta, hogy a főispáni helyettes már szeptember 26-án említette neki a katonaság bevetésének gondolatát, de csak négyszemközt. Sérelmezte azonban az alispán, hogy szándékát hivatalosan sem vele, sem a megye más, illetékes tisztviselőjével nem közölte.

Az adminisztrátor ekkor bejelentette, hogy már intézkedett a katonaság visszavonásáról. Mentegetődzött, hogy ő nem akart senkit sem megfélemlíteni, csupán királya parancsát teljesítette, és ezután is ezt fogja tenni. Hertelendy György nem értett egyet az utóbbi megjegyzéssel, és kijelentette, hogy a rendek nem kérik, de követelik a katonaság eltávolítását és a sérelem jogorvoslását. Megjegyezte, hogy az adminisztrátornak a katonaság elküldésére ugyanúgy nincs joga, mint annak kirendelésére. Indítványozta, hogy jelöljön ki a közgyűlés egy küldöttséget a katonaság elvonulásának igazolására. A vita azonban itt félbeszakadt, mert a gyűlésteremben megjelent a katonák kapitánya, és bejelentette, hogy a felállított katonaság feloszlott és beszállásolták őket a szomszéd faluba. Miután mind Zalabéri Horváth János, mind Hertelendy György hitelt érdemlőnek ismerték el a kapitány jelentését, megszűnt az ellenzék aggodalma, és a vita véget ért.

A követek megválasztása ezután rövid idő alatt, minden zavar nélkül megtörtént. A megye követutasítását három nap múlva, október 7-én fogadta el a közgyűlés. Ennek 7. pontja kimondta: „Sérelem, hogy némely megyék főispánjai, de leginkább azoknak helyettesei a köztanácskozások alkalmával a jó rend fentartásának ürügye alatt a megye r[endei]nek tudta, híre és befolyása nélkül katonai hatalomkart alkalmaznak. A nemzet függetlenségét, s köztanácskozási szabadságot sértő ezen eseményeknek megszüntetését, s a törvénysértőknek megbüntetését szinte szorgalmazni fogják."[27]

27 ZML Országgyűlési iratok. Zala megye 1847. évi országgyűlési követutasítása. V. ö. *Pesti Hírlap*, 1847. okt. 17. (968. sz.), 253. o.

Hiába igyekezett a Budapesti Híradó konzervatív tudósítója a zalai ellenzék fellépését elbagatelizálni, a liberálisokat szőrszálhasogatónak és a katonai beavatkozás veszélyét képtelenségnek feltüntetni, az elkövetkező hetek eseményei az ellenzék aggodalmait igazolták. Nógrád megye október 17-i követválasztására a törvényhatóság előzetes hozzájárulása nélkül vezényelt katonaságot gróf de La Motte Antal adminisztrátor. Jóllehet két, egymás ellen felbőszített tábor állt szemben, ez csak részben indokolhatta a katonaság felvonultatását. A nógrádi ellenzék különösen sérelmesnek találta, hogy a katonaság – mindeddig példa nélkül álló módon – már a korteskedésbe is beavatkozott![28]

1847. október 18-án Szombathelyen történt az adminisztrátori rendszer egyik legsúlyosabb visszaélése. Ezen a napon került sor Vas megye követválasztására. A megyeház előtti téren már 8 óra tájban gyülekezni kezdtek a szavazásra jogosult nemesek, köztük különösen nagy számban a liberális követjelölt, Bertha Antal táblabíró hívei. Az adminisztrátor, gróf Zichy-Ferraris Bódog azonban ahelyett, hogy a már többször is sürgetett szavazást elrendelte volna, úgy fél tíz körül egyszerre csak – mindenféle szavazás nélkül – kijelentette, hogy a többség akaratából Vidos József és Szabó Miklós lesznek a megye követei. Az országgyűlési meghívólevél felolvasására csak ezután, mégpedig egyre növekvő ingerültség és bekiabálások közepette került sor. Amikor pedig a megyeháza ablakába kifüggesztették a „megválasztott" követek nevét tartalmazó táblát, elszabadultak az indulatok. A szavazás lehetőségétől jogtalanul megfosztott nemesek kövekkel és botokkal kezdték el hajigálni a megyeháza ablakait. Ekkor a rendfenntartásra az adminisztrátor által már előzőleg a helyszínre rendelt dzsidás lovas katonaság kivont karddal és leeresztett lándzsákkal a szavazást követelő tömegre rontott. A brutális támadás következében – amint a Pesti Hírlap írta – „sokan legázoltattak, többen megsebesíttettek a megfutamlók, sőt a magánházakba menekültek is üldöztettek". A konzervatív Nemzeti Ujság is kénytelen volt elismerni, hogy „emberhalál nem történt ugyan, de több ártatlan néző átlyukgatott ruhával, mások pedig vérben úszó fővel, és megsebesített tagokkal futamodtak meg, vagy hurcoltattak el a színhelyről". A katonaság „utálatot gerjesztő hóhérkodás"-át még az adminisztrátor hívei is nehezményezték. „Láttam saját szemeimmel, mint vagdaltak a széjjel futó, de nem elég gyorsan futni tudó nép közé, nem kíméltek ők semmit és senkit" – vetette szemére a történteket Zichy Bódognak Kőszeghy Antal táblabíró.

Vas megye 1847. november 8-i közgyűlésén – immár a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó adminisztrátor és a botrányos körülmények között „megválasztott" követek távollétében – az ellenzék követelte „a katonaság által elkövetett vérengzés" kivizsgálását. Vas megye közgyűlése az ellenzék indítványa nyomán jegyzőkönyvében ítélte el „a katona karhatalomnak rosszul történt alkalmazását, mely a választásra öszvegyült nemességnek a katonaság által elkövetett megtámadására és üldözésére fajult". Azért pedig, hogy a „gyászos eredményre fajulható katonai hatalomkar alkalmazása már előzőleg mellőztessék", utasította a

28 *Pesti Hírlap*, 1847. okt. 28. (974. sz.), 276. o.; *Praznovszky Mihály*: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846–1848. In: A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve, IX. Salgótarján, 1983. 60–61. o.

közgyűlés a megye követeit, hogy a főispánok és adminisztrátorok „jogának szigorú törvények által leendő korlátozását, s felelősségének életbe léptetését szorgalmazzák". Elrendelték egyúttal azt is, hogy „jövőre a katonai hatalomkarnak akár közgyűlések, akár választások alatt leendő alkalmazása egyedül közgyűlési végzés által eszközöltessék".[29]

Az 1847 novemberében kezdődött pozsonyi diéta alsó táblájának kerületi ülése egy választmányt bízott meg az adminisztrátori rendszer bevezetése nyomán keletkezett sérelmek összegyűjtésével. Az adminisztrátorok visszaéléseit összegző bizottság vezetője Kossuth volt, aki maga is a helytartótanács 1845. június 10-i rendeletét tartotta az egyik legsúlyosabb törvénytelenségnek. „Innen van aztán – így Kossuth – az idegen fegyveres erőnek nem csak tiszt- és követválasztásoknál, gyakran szükség nélkül, gyakran megyei határozat ellenére, de még tanácskozási közgyűléseken is, vérengzéssel összekötött gyakori botrányos használata." A választmány 1848. március 1-én kelt hivatalos jelentése Kossuth véleményét az alábbiakkal toldotta meg:

„Több megyék ez [mármint a helytartótanács rendelete – M. A.] ellen tiltakoztak, s határozatokat hoztak, hogy katonai karhatalom a megyében csak megyei határozat következtében alkalmaztassék; és ámbár a megyei határozatokat a főispányok törvény szerint meg nem változtathatják, még is az utóbbi három évben a katonaság nem csak tiszt és követválasztásoknál megyei határozat ellenére igen sürüen, s több helyütt a nélkül, hogy ok volt volna reá, fegyverek s letipratás használatával is alkalmaztatott, – de még közgyűlési tanácskozások is részint fegyveres erő által vérengzés közt szét üzettek, részint idegen katonaság felállításával szabad álladalmukban megsértettek. Ismeretes a Bihari véres esemény 1845 Decemberről, hol már előbb is ugyan azon évben a tisztválasztási gyűlés alkalmával a megye rendei a tanácskozási teremből szuronyokkal üzettek ki. Ismeretes az, hogy Hontban a főispáni helyettes 1845 augusztusban, három napon át tartott egy nyílt fészer alatt akkint közgyűlést, hogy a tanácskozó R[ende]ket német lovas katonaság fogta körül, – ismeretesek azon számtalan esetek, mellyekben a katonaság nem a megye kívánságára, hanem határozata s tiltakozása ellenére tiszt és követválasztásoknál alkalmaztatott. A mi maga eléggé bizonyítja, hogy ez több helyen nem a pártok összeütközésének eltávoztatására, hanem a főispán, vagy administrator pártjának gyámolítása végett történt."[30]

A helytartótanács önmagában véve jelentéktelennek tűnő, de az adott belpolitikai helyzetben mégis – mint láttuk – bonyodalmak és visszaélések egész sorozatát elindító (a megyei önkormányzatok alkotmányos függetlenségét súlyosan sértő) intézkedése végül a Batthyány-kormány belügyminiszterének 1848. április 16-án, az adminisztrátori rendszer felszámolásáról kiadott rendeletével vesztette el hatályát.[31]

29 *Molnár András:* Metternich sógora Vas megyében. Zichy-Ferraris Bódog adminisztrátorsága 1845–1847. In: *Vasi Szemle,* 1992. 3. sz., 362–364. o.

30 Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. *(Kossuth Lajos* Összes Munkái XI.) (S. a. r.: *Barta István)* Bp., 1951. 578., 603. o.

31 ZML Zala vármegye állandó bizottmányának iratai. 1848:10:

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A TIZENHATODIK ARADI VÉRTANÚ

Lenkey János tábornok emlékezete

Írásom címe meglepő lehet az olvasó számára, mivel a köztudatban tizenhárom aradi vértanú neve él. A cím mégis helytálló, hiszen 1849 és 1850 között a szabadságharc tizenhét katonai vezetője lelte halálát az aradi várban. A Haynau bírósága által halálraítéltek között – Aradon – elsőként Ormai (Auffenberg) Norbert ezredest, a honvéd vadászezredek főfelügyelőjét végezték ki, 1849. augusztus 22-én. Őt nevezik a tizennegyedik aradi vértanúnak, bár sorrendben ő volt az első.

Ormai ezredest követték az „aradi tizenhármak" október 6-án, akiknek személye közismert.

A tizenhárom vértanú kivégzése után közel három héttel, október 25-én állították kivégzőosztag elé Kazinczy Lajos honvéd ezredest. Nagy nyelvújítónk, Kazinczy Ferenc legkisebb fia, mint egy önálló hadosztály parancsnoka tette le a fegyvert Zsibón, 1849. augusztus 25-én – 12 nappal Világos után – az oroszok előtt. Ez lehetett az oka, hogy ügyét később tárgyalta az aradi haditörvényszék. Kazinczy volt tehát a tizenötödik vértanú.

A vértanúk sorát az a Lenkey János tábornok követi, akinek életútját és a szabadságharcban betöltött szerepét szándékozom e dolgozatban bemutatni.

Nem nevezhetjük őt a szó szoros értelmében vértanúnak, mivel a vizsgálati fogságban megőrült, majd „természetes" halállal hunyt el 1850. február 9-én. Véleményem szerint ennek ellenére őt tekinthetjük a tizenhatodik vértanúnak, hiszen csak elborult elmeállapota és halálának tragikus körülményei miatt kerülte el Aradon kivégzett bajtársai sorsát.

Végül meg kell még említenünk Ludwig Hauk honvéd alezredes nevét, akit Lenkey tábornok halála után, 1850. február 19-én, kötél által végeztek ki Aradon. Ő zárja tehát tizenhetedikként az Aradon mártírhalált halt szabadságharcos hősök sorát.

Lenkey János életének két szakaszát ismeri a történettudomány.

Az első szakasz, amikor 1848 májusában, mint a Württemberg huszárezred kapitánya, engedély nélkül hazavezette századát Galíciából. A kalandos szökés történetét több szépirodalmi alkotás is megörökítette az utókor számára. Többek között ilyen mű Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai* című regénye. Ebben a könyvében az író Baradlay Richárd alakjának megformálásánál használta fel Lenkey személyét és huszárszázadának regényes hazatérését. Megemlíthetjük Petőfi Sándor, *Lenkei százada* című versét is.

Lenkey Jánosnak a szabadságharcban betöltött szerepe kevéssé ismert, nem így a világosi fegyverletétel után bekövetkezett megőrülése és tragikus halála. Életének erről az utolsó szakaszáról is készült szépirodalmi feldolgozás, Fekete Sándor *Lenkey tábornok* című drámája.

Lenkey János Egerben, 1807. szeptember 7-én látta meg a napvilágot, lenkei és zádorfalvi Lenkey Károly volt nemesi testőr, bécsi borkereskedő és nemes Keszlerffy Terézia másodszülött gyermekeként.[1] (Az elsőszülött ifj. Lenkey Károly honvédezredes, 1803–1874.)

Lenkey János szülőháza Egerben, a Széchenyi utca 31. szám alatt található. (Az utcát korábban Szent Miklós, majd Rácz utcának nevezték.)[2] Az eredeti formájában fennmaradt egyszerű földszintes ház a Széchenyi és Kovács János utca sarkán áll. A Széchenyi utcai oldalon emléktábla található, melynek szövege szerint:

„Ebben a házban született
1807. szeptember 7-én
LENKEY JÁNOS.
Az 1848–49 évi szabadságharc
legendáshírű tábornoka.
Meghalt Aradon 1850. február 8-án."

A kis János születése után a család Bécsbe költözött, ahol egészen 1809-ig maradtak, amikor menekülni voltak kénytelenek a franciák elől.[3]

Útjuk megint Egerbe vezetett.

Lenkeynének azonban nem tetszett az örökös vándorlás és 1810-ben rábírta férjét, hogy adja át Ákos öccsének a bécsi borkereskedést és ők maradjanak Egerben. Ezt követően még két évig foglalkozott Lenkey Károly a borok magyarországi begyűjtésével és szállításával.[4]

1812-ben azonban fordulat állt be a család életében. Erről az eseményről legjobban ifj. Lenkey Károlynak Egervári Ödön, volt honvéd főhadnagyhoz, a pesti egyetem könyvtárosához 1868. december 19-én írt levélbeli visszaemlékezéséből szerzünk tudomást: „...1812-ben, míg apám borokat vásárolni volt az országba – meghasonlás jött létre anyám és apám között –, mire apánk hazajött, csak kettőnket talált honn cselédekkel, mert anyánk elhagyott – és szülőihez költözött. Apám elkeseredésébe rögtön mindent dobra veretett, és bennünket felpakolt, és elmentünk Aradra lakni, és így jutottunk 1812-ben Aradra..."[5]

Lenkey János életére erősen hatott az a tény, hogy édesanyja öt éves korában elhagyta a családot. Mély nyomott hagyott a gyermek lelkivilágában, befolyásolta személyiségének alakulását, sőt egyik magyarázata lehet későbbi elmezavarának is. A hivatalos válásra öt évvel később, 1817-ben került sor, amikor báró Fischer István egri érsek a házasságot felbontotta.[6]

Lenkey Károly és két fia tehát 1812-től Aradon élt. A magáramaradt férj a vármegyei közigazgatásban vállalt állást. Kezdetben Arad vármegye esküdtje, majd szolgabírája, végül főszolgabírája lett. Időközben a táblabíró rangot is elnyerte. Idősebb Lenkey Károly 1836. június 19-én hunyt el Budán.[7]

1 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) X-2694. Egri r. k. egyházi anyakönyvek, 7. k., 178. o.

2 *Wellner István:* Eger. Bp., 1981. 106. o.

3 Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK): Quart. Hung. 2523. Potemkin Ödön levelezése, 2. o.

4 *T. Ágoston László:* Lenkey tábornok. In: *Hevesi Szemle,* 1982. 3. sz., 40. o.

5 OSZK Quart. Hung. 2523. 3. o.

6 *T. Ágoston:* i. m. (1982) 40. o.

7 *Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Bp., 1939. 236–237. o.

János édesanyjának a válás utáni sorsáról szinte semmit nem tudunk. Annyi bizonyos, hogy visszaköltözött szüleihez, és hogy Egerben halt meg 1845-ben. Erről abból a meghatalmazásból értesültünk, amit Lenkey János adott bátyjának édesanyjuk halálát követően: „Meghatalmazás: Mellynek erejénél fogva én alól írt tellyes hatalommal felruházom tulajdon édes Testvéremet, Lenkei és Zádorfalvi Lenkey Károly nyugalmazott kapitány Urat azon ügyben, hogy szeretett Testvérem, néhai boldogult Édes Anyám Lenkey, született Keszlerffy Theresia asszonyság halála után maradott, és tulajdon képpen engemet Testvéremmel illető ingó és ingatlan javakat, hátrahagyott készpénzt, drágaságokat, vagy kötelezvényeket, addig is, míg és Személyesen véle végezendek ilyen esetekben a Magyarhonban létező meg erősített Törvény Czikkelyek értelmében, kezéhez vehesse, azokról rendelkezzen...

Költ Brezanyban nyár utó 22ikén 1845.

ts:k: Vilmos Würtembergi Király nevét viselő
6-ik magyar Huszár ezredbely
százados Kapitány
Lenkei és Zádorfalvi Lenkey János."[8]

1814-ben, két éves aradi tartózkodása után az apja Bécsbe küldte ifjabb gyermekét Ákos öccséhez, ahol „a Löwenburg intézetbe nyerte ifjúkori nevelését, úgyannyira, hogy az apa megütközésére a magyar nyelvet végképp elfelejtette...[9] – írta Károly bátyja Egervári Ödönnek.

A Friedrich von Löwenburg gróf által – még a XVIII. század közepén alapított iskola, az osztrák és magyar nemesi ifjúság nevelésére volt hivatva. A nemesi konviktusban a tanítás németül folyt, így nem csoda, ha az ifjú Lenkey elfelejtette anyanyelvét. Ebben az iskolában 1822-ig „...kébzödött míg a 15-ik évet el nem érte..."[10] – írta Lenkey Károly Egervárinak. Ekkor egy elszegényedett nemesi családból származó fiatalember számára kínálkozó három pálya, a papi, a jogi, vagy a katonai közül – nyilván családja akaratára hallgatva – a legutóbbit volt kénytelen választani.[11]

Ezzel megpecsételődött Lenkey János további sorsa. Elindult azon az úton, amely a dicsőség felé vezetett, de melynek vége tragikussá vált számára.

A császári – királyi hadseregben

A tizenötéves Lenkey Jánost édesapja akaratából 1822. július 22-én a 33. számú gyalogezredbe sorozták be, mint hadapródot.[12] Az ezred tulajdonosa nevét viselte. Az ezredtulajdonosság rendkívüli megtiszteltetésnek számított, bár ez idő tájt már szinte csak tiszteletbeli funkciót jelentett. Habsburg főhercegnek, szövetséges uralkodóházak tagjai és magasrangú tábornokok kaphattak ezredtulajdonosi

8 *T. Ágoston László:* Három ismeretlen Lenkey-levél. In: *Honismeret,* 1983. 5. sz., 33–34. o.

9 OL R-153. Potemkin Ödön levelezése, 1. cs. 12. fol.

10 OSZK Quart. Hung. 2523. 3–4. o.

11 *Csorba László:* A tizenötödik vértanú. In: *Interpress Magazin,* 1984. 3. sz., 4. o.

12 Kriegsarchiv, Grundbuchsblätter (a továbbiakban: KAG) Hus. Regt. No. 6. 2. Heft, 189. o.

címet.[13] Az utóbbiak közé tartozott a 33. gyalogezred tulajdonosa, báró Bakonyi Imre is (1845-ig volt ezredtulajdonos). Lenkey Károlynak azért esett a választása a Bakonyi gyalogezredre, hogy itt fia „...ezen tiszta magyar ezredbe visszaszerezhesse annya nyelve tudását..."[14] – tudhatjuk meg az Egervári féle levélből.

Minden gyalogezrednek volt egy saját fiúnevelő intézete, ahonnan az ifjak tizedesi ranggal, tisztjelöltként kerülnek ki. Az ifjú Lenkey azonban a tiszttéválásnak nem ezt az útját választotta, hanem egy központi katonai tanintézetbe, a korneuburgi utásziskolába nyert felvételt.[15]

Az alsó-ausztriai Korneuburg Bécstől északra található, a Duna bal partján.

Az utásziskolát 1818-ban telepítették át kicsinek bizonyult korábbi helyéről, Bécsújhelyről. Ezt az iskolát a császári hadvezetés 1810-ben alapította azzal a céllal, hogy a hadseregnek magasabb képzettségű utászokat bocsásson rendelkezésére.[16] Az utásziskolában azonban nemcsak az utász hadtest tagjait képezték, hanem más fegyvernemhez tartozó – gyalogság, lovasság, vadász – ezredek kadétjait is.

1821-ben az iskola egyik tanára, báró Salis alhadnagy „Javaslat az utásziskola új szervezetére" címet viselő előterjesztésében azt indítványozta, hogy a képzési időt az eddigi háromról öt évre kellene felemelni. A felsőbb vezetés a javaslatot 1823-ban fogadta el.[17]

Mivel Lenkey János 1822-től volt az intézmény tanulója, ő még a régi, három éves tanterv szerint kezdte meg tanulmányait. Az 1823-as változások azonban rá is érvényesek lettek. A meghosszabbított tanulmányi idő lehetővé tette a tananyag részletesebb és magasabb szintű elsajátítását.

Az intézet kemény szigora minden bizonnyal nem volt jó hatással az ifjú Lenkey lelkivilágának alakulására. Az otthonról hozott lelki egyensúlyzavarok nem hogy csökkentek volna, hanem tovább erősödhettek ezen évek alatt. Vélhetőleg megpróbálta ezeket palástolni, de sorsa alakulásának ismeretében feltételezhető, hogy már ekkor súlyos neurológiai és pszichiátriai elváltozások lehetőségét hordozta magában.[18]

A családi feljegyzések szerint Lenkey János „. . . . kitűnően végezvén a tanulmányokat . . ." 1827-ben elhagyta a korneuburgi utásziskolát.[19]

Itt kell megemlítenünk, hogy az 1848/49-es szabadságharc több főtisztje is ebben az iskolában szerezte katonai képzettségét. Többek között Kiss Sándor honvéd ezredes, aki miután 1849. június 20-án a Tömösi szoros védelmében megsebesült és fogságba esett, öngyilkos lett, illetve Kosztolányi Móric honvéd ezredes, aki Komárom várőrségnek volt a csapatparancsnoka, és aki 2. osztályú katonai érdemjelet is kiérdemelte.[20]

1828-ban az utásziskolát a Bécstől alig 30 kilométerre lévő Tullnba helyezték át. Itt is sok neves szabadságharcos hősünk részesült katonai kiképzésben. Közülük is

13 *Kedves Gyula:* A lovasság. A szabadságharc hadserege. I. k. Bp., 1992. 17. o.
14 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
15 Uo.
16 *Kemenovic, Felix von:* Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Wien, 1911. 13. o.
17 Uo. 39. o.
18 *Csorba:* i. m. 4. o.
19 OL R-153. 1. cs. 13. fol.
20 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1983. 200., 208. o.

a két legkiemelkedőbb, Görgey Artúr és Kazinczy Lajos, a későbbi tizenötödik aradi vértanú.[21]

Görgey Artúr 1840. május 12-én kelt levelében többek között ezt írja atyjának: „Huszár leszek, mert csak hazámfiai közt akarok szolgálni."[22] Hasonló meggondolások alapján, és abból a tényből kiindulva, hogy a huszárság a császári–királyi hadsereg legelitebb fegyverneme volt, az ifjú Lenkey János is egy huszárezredbe helyeztette át magát.

Így nevezték ki – rögtön az utásziskola elvégzése után – 1827. január 1-én az I. Vilmos württembergi király nevét viselő cs. kir. 6. huszárezred hadapródjának.[23]

A Württemberg huszárezred a birodalom egyik legelitebb és legjobban megszervezett ezrede volt. Hasonlóan a többi huszárezredhez ez is négy osztályból, az osztályok pedig 2-2 századból álltak. Az osztályokat parancsnokaik rendfokozatáról nevezték el, így ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztályok voltak. A századok csak az osztályon belül kaptak megkülönböztető sorszámot, így pl. ezredesi osztály 2. század. A század két szárnyra, a szárny pedig két szakaszra oszlott.

Egy huszárezred alapvető igazgatási egysége a század volt, parancsnoka az első kapitány. Az ő helyettese a másodkapitány, vagy másként alszázados. A század tisztikarához rajtuk kívül még két főhadnagy és két hadnagy (alhadnagy) tartozott.[24]

Az ezred belső felépítésével kapcsolatban még említést kell tennünk az ezredtörzsről. Ide az ezredesen és az osztályparancsnokokon kívül egy segédtiszt is tartozott, aki az ezredparancsnoknak hivatali munkájában segédkezett.[25]

A huszárezredeket egymástól ruházatunk más-más színösszeállítása különböztette meg. A Württemberg huszárok fekete csákót, búzavirágkék mentét és nadrágot viseltek, sárga gombokkal és paszománnyal.[26]

Az ezredhez való bevonulás után egy évvel, 1828. január 28-án az ifjú Lenkeyt alhadnaggyá léptették elő.[27] A Württemberg huszárok ezidőtájt a kelet-csehországi Pardubitzban (Pardubice) állomásoztak. Lenkey Jánost azonban, mint képzett fiatal tisztet Prágába vezényelték, ahol Hammerstein tábornok és dandárparancsnok segédtisztjévé nevezték ki.[28]

A 6. huszárezrednek 1830. február 3-án új parancsnoka lett, Franz von Schlik gróf – a később hírnevessé vált hadvezér – személyében. Még ugyanez év április 15-én az ezredet új állomáshelyre, a magyarországi Debrecenbe vezényelték át. Itt a hosszú menetelés és a forró nyár miatt tizenhét tisztet és kb. százhatvan huszárt kellett kórházi ápolásban részesíteni. A törzskar Debrecenben, a századok pedig a

21 *Bona:* i. m. 161., 190. o.

22 *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941. 20. o.

23 KAG 2. Heft, 189. o.

24 *Kedves:* i. m. 17–18. o.

25 Uo. 19. o.

26 *Barcy Zoltán–Somogyi Győző:* A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 29. o.

27 KAG 2. Heft, 189. o.

28 OL R-153. 1. cs. 12. fol.

szomszédos helységekben lettek elhelyezve (Diószeg, Nagyvárad, Belényes, Nagyszalonta, Böszörmény, Derecske, Szatmár, Nagymajtény).[29]

1831. április 21-én az ezred parancsot kapott, mely szerint új állomáshelyre, az alsó-ausztriai St. Pöltenbe vezényelték át őket. Pesten, Pozsonyon és Bécsen keresztül – ahol június 11-én megszemlélte őket Ferenc császár – június 13-án érkeztek meg St. Pöltenbe. A törzskar a városban, a századok pedig itt is a környező helységekben, Klein-Rustban, Fukingban, Traismauerben, Reichendorfban, Bischofstettenben, Kielben, Kammerhofban és Grafendorfban kaptak elszállásolást.[30]

Sajnos ezideig nem sikerült semmilyen bizonyítékot arról felkutatnom, hogy Lenkey akár Debrecenben, vagy akár St. Pöltenben járt volna. Lehetséges, hogy amíg ezrede ezeken az állomáshelyeken tartózkodott, ő Prágában maradt.

A Württemberg huszárezredet 1832. április 15-én ismét új garnizonba, Bécsbe rendelték, ott egy héttel később, április 22-én részt vettek Napóleon fiának, a reichstadti hercegnek a temetésén.[31] Arról már vannak adatok, hogy Lenkey Jánost is a császári fővárosba helyezték át. Itteni tartózkodása alatt léptették elő főhadnaggyá, 1832. november 1-én.[32]

A bécsi tartózkodás alatt készült az a két festmény, amelyet a neves prágai festő, Höhlich készített az ezred tisztikaráról. Ezen a képen látható ezidáig egyetlen ismert ábrázolása az ifjú Lenkeynek is.

Az ezred azonban ezen az állomáshelyén sem maradhatott sokáig, mivel 1833. május 9-én a dél-morvaországi Austerlitzbe (Slavkov) vezényelték.[33] Lenkey főhadnagyot azonban nem ide, hanem Morvaország fővárosába, Brünnbe (Brno) helyezték át. Itt a dandárparancsnok, gróf Esterházy Vince tábornok, mint segédtisztet vette maga mellé. Esterházy és Lenkey kapcsolatáról a legtöbbet Lenkey Károlynak Egervári Ödönhöz, 1873. június 14-én írt leveléből tudhatunk meg. „...Brünbe, ahol Gróf Vincze Eszterházi hírneves vitéz tábornok volt dandárparancsnok. Lenkey Jánost egy gyakorlati parádénál annyira meg szerette, hogy mint segédet magához rendelte. Itt segédkezett a tábornok haláláig – amely bekövetkezett s, minél végrendeletileg tábornok több értékes holmijain fölül legkedvesebb paripáját, és azon damaszk kardját, amellyel I. Napóleon elleni harcba a Mária Theresia Keresztet kiérdemelte, Jánosnak emlékül hagyományozta..."[34]

Az idézetben említett kardnak nem tudjuk mi lett a sorsa. Lenkey egy kardjáról – akár ez is lehet – azonban vannak információink. Ezek szerint azt máramarosszigeti szállásadójának, Chrenkó János kincstári ispánnak ajándékozta Lenkey kapitány, 1848. júniusában. A kard – amelyen „Fringia" és „Lenkey" véset volt olvasható –

29 *Pizzighelli, Cajetan:* Geschichte des K. u. K. Husarenregimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6. 1734–1896. Rzeszów, 1897. 653. o. és *Breda Lajos gróf:* Kivonatok a cs. kir. II. Vilmos württembergi király nevét viselő 6-ik számú huszárezred történetéből 1734–1901. Klagenfurt, 1901. 105. o.

30 *Pizzighelli:* i. m. 654. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

31 *Pizzighelli:* i. m. 655. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

32 KAG 2. Heft, 189. o.

33 *Pizzighelli:* i. m. 656. o. és *Breda:* i. m. 105. o.

34 OL R-153. 1. cs. 12. fol.

később Vízváry Gyulának, a Nemzeti Színház művészének került a birtokába. További sorsát homály fedi.[35]

A Württemberg huszárezredet – melynek 1835. augusztus 1-től új parancsnoka volt, gróf Haller Ferenc személyében – ismét új állomáshelyre, a galíciai Brzezanba vezényelték át. 1835. október 16-án indultak el a huszárok a Biala–Rzeszow–Lemberg útvonalon. November 30-án érkeztek meg Brzezanba, ahol csak az ezredtörzs és az 1. század nyert elhelyezést. A többi századot a szomszédos helyiségekbe (Rohatyn, Monasterzyska, Tysmenitz, Mariampol, Bursztyn, Sereth és Radautz) irányították.[36]

Hogy Lenkey mikor követte ezredét, nem tudjuk pontosan. Az azonban biztos, hogy 1839-ben már Galíciában állomásozott, mivel az év március 16-án léptették elő másodkapitánnyá.[37] Hogy meddig maradt a dandártörzsnél Brünnben, azt majd csak további kutatások után lehet egyértelműen tudni. Egyes források szerint gróf Esterházy tábornok halála után – 1835-ben – csatlakozott ezredéhez, más feljegyzések szerint viszont csak 1841-ben érkezett meg Galíciába.[38] Az utóbbi dátumnak mindenképpen ellentmond az az 1840. október 22-én kelt levél, amelyet Károly bátyjának a galíciai Radautzból írt.[39] Ebben beszámol a galíciai katonaéletről, de a sorokból azt is kiolvashatjuk, hogy Lenkey János igen magányos volt, családjával nemigen tartott kapcsolatot. Sorai szeretethiányról árulkodnak. E levél komoly adalék Lenkey pszichéjének megismeréséhez. Azóta, hogy megkezdte katonai pályafutását, nem tudjuk, hányszor járt otthon, Egerben. Annyi bizonyos, hogy 1845-ben, édesanyja halálakor otthon volt. Erről így ír a már említett 1873-as levelében Lenkey Károly: „...1845-be honn lévén Egerbe szabadságon sokat értekeztünk hazánk sorsa felett, és János egy kulcsot dolgozott ki, amelynél fogva csak mi érthettük az írottakat. Ezt ő előre látólag tette – mert bekövetkezvén az 1848-ik év azonnal felszólított magamat ezen ismeretemet alkalmaztatni és néki mindenrül mi az országba történik e modorba tudósítást adni, és a nevezetesebb hirlapokat neki megküldeni ne mulasszam..."[40]

A tisztikar tagjainak magánéletét és társas érintkezését szigorú előírások határozták meg. Ilyen volt például az a szabály is, mely előírta, hogy a tisztek szolgálaton kívül csak a nemességgel érintkezhettek. A családalapítási lehetőségek is szűkre voltak szabva. Például egy 1842-ben megjelent rendelet csupán a tisztikar egyhatod részének engedélyezte a nősülést.[41] Ezen tények ismeretében érthetővé válik, hogy a tisztek legtöbbjének számára miért az ezredkötelék jelentette a „családi otthont."

Lenkey Jánostól nem állt messze a házasság gondolata. Legalábbis erre engednek következtetni azok a források, melyek szerint galíciai tartózkodása alatt megismerkedett Serafina Potocka grófnővel. Az ismeretséget szerelem követte, melynek beteljesülését – azaz a házasságot – a történelem megakadályozta.

35 *Kovássy Zoltán:* Lenkey tábornok emléke. In: *Hevesi Szemle,* 1978. 1. sz., 42. o.
36 *Pizzighelli:* i. m. 662. o. és *Breda:* i. m. 105. o.
37 KAG 2. Heft, 189. o.
38 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
39 *T. Ágoston:* i. m. (1983) 32–33. o.
40 OL R-153. 1. cs. 12. fol.
41 *Rédvay:* i. m. 18. o.

Neves történészünk, Márki Sándor nagyapjánál, Zay István uradalmi intézőnél a szabadságharc folyamán három ízben is járt Lenkey a Bihar vármegyei Sarkodon. Először 1848 augusztusban, amikor is egy medaillont mutatott, amiben egy lengyel grófnő „aranyhaja" volt elrejtve. Másodszor 1849. augusztus 5-én járt Sarkadon. Akkor már fényes katonai múlt állt mögötte. Vidám volt – bár a szabadságharc ügye veszni látszott – mivel a grófnő akkor már jegyese volt és a jegyesek rózsaszínben látják a világot. Harmadszor – utoljára – kevéssel Világos után látogatott el Sarkadra. Szomorú látogatás volt ez, hiszen a szabadságharc elbukott és így semmi reménye nem maradt, hogy elnyerje Potocka grófnő kezét.[42] Itt kell megjegyeznem, hogy a különböző családtörténeti munkák áttekintése után kétség merül fel a grófnő személyével kapcsolatban. 1848 táján a gróf Potocki családnak ugyanis nem volt Serafina nevű tagja. Ezek szerint a hölgy vagy más keresztnévre hallgatott, vagy kitalált személy volt.

Most térjünk vissza Galíciába, a Württemberg huszárokhoz. Időközben a huszárezred élére új parancsnokok kerültek. 1837. áprilisától Johann von Breuner gróf, 1838. májusától Johann von Burits báró és végül 1846. április 2-től Alfred von Paar gróf vette át az ezred vezényletét.[43]

Lenkey János előléptetése sem váratott sokáig magára. 1843. január 16-án előléptették első kapitánnyá és kinevezték az ezredesi osztály 2. századának parancsnokává.[44]

E beosztásban érte őt az 1848. év, mely sorsának további alakulásában nagy szerepet játszott.

Mielőtt azonban rátérnék 1848 tavaszának eseményeire, említést kell tennem egy levélről, melyet Károly bátyjához írt 1848. március 12-én.[45] A forradalom előestéjén írt levél sok mindenről tanúskodik. Írója művelt – ekkorra már magyarul tökéletesen beszélő és író – érzékeny lelkialkatú férfi. Őszinte, vallomásszerű soraiból egy kétségbeesett ember segélykiáltását olvashatjuk ki. A levél második része már előrevetíti a jövőt: szinte látja saját tragikus halálát és életbölcsességről tanúskodó okfejtéssel ad tanácsot a jövendő ifjúság neveléséhez.

1848 tavaszának forradalmi eseményei nemcsak Magyarországra, hanem a galíciai lengyelekre is nagy hatással voltak. A forrongó hangulat továbbgyűrűzését a császári hadvezetés katonai csapatmozdulatokkal igyekezett megakadályozni: 1848. március 22-én a Württemberg huszárezred ezredesi osztályának 2. századát eredeti állomáshelyéről, Mariampolból a kerületi székhely katonaságának megerősítésére Stanislauba vezényelték át.[46] A század parancsnoka a negyvenegy éves Lenkey János kapitány volt.

A város polgárai természetesen mindent elkövettek, hogy a magyar katonákat maguk mellé állítsák. A huszárok viszonozták a lengyelek barátságát, hiszen a magyarság mindig lelki rokonának tartotta a lengyel népet.

42 Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) IV-417.2325.; *Kolacskovszky Lajos:* Lenkey János hazatér. H. n. 1948. 3–4. o. és dr. Márki-Zay Lajos szóbeli közlése alapján.

43 *Pizzighelli:* i. m. 663–665. o. és *Breda:* i. m. 106. o.

44 KAG 2. Heft, 189. o.

45 *T. Ágoston:* i. m. (1983) 34–35. o.

46 *Urbán Aladár:* „. . . értesítve valánk a hazától, hogy siessünk védelmére . . ." (Lenkey századának hazatérése 1848-ban). In: *Hadtörténelmi Közlemények, 1992. 3. sz., 4. o.*

Lenkey kapitány a visszaemlékezések szerint elnézte, hogy a huszárok barátkoznak a lakossággal. Így történhetett, hogy egy tüntetés során ő maga „szép szóval" oszlatta fel a Főtérre vonuló lengyeleket. Erről az eseményről így emlékezik meg Pjotr Alabin cári tiszt, Stanislau polgárainak elbeszélése alapján: „Lenkey, egy magyar huszárszázad kapitánya azt a parancsot kapta, hogy Stanislau városában akár erőszakkal is, de vegye el a lengyel nemzetőrség fegyvereit, melyeket önkéntesen beszolgáltatni nem voltak hajlandók. Lenkey kapitány végre akarván hajtani a parancsot, századával a Főtérre vonult, s fegyverletételre szólította fel az ugyanott felsorakozott nemzeti őrséget. A jelen levő diákok, akiket lengyel szokás szerint itt studentoknak hívtak, kiabálni kezdtek: „Vivát Lenkey!" A kapitány nem törődött volna a dolgokkal, de hamarosan a teret elárasztó tömeg is éljenezni kezdett, a férfiak kalapjukat lengették, s kendőikkel integettek az asszonyok. E lelkesedés olyannyira meghatotta Lenkeyt, hogy leszállt lováról és a századnak is ilyen értelmű parancsot adott. A diákok elvezették a huszárlovakat, a polgárok bort hoztak, kínálgatni kezdték a katonákat, akik testvériesen ölelték keblükre a város lakóit. A nemzetőrség fegyvereit Lenkey persze nem vette el."[47]

Egy másik alkalommal, április 27-én a lengyelek újabb megmozdulásra készültek. Erről az eseményről Lenkey János maga is beszámol az aradi haditörvényszéknek, 1849. augusztus 27-i vallomásában. „...Itt történt egy este, amikor színházban voltunk, hogy néhány fiatalember macskazenét akart adni a kincstári igazgatóság főnökének, valamint Kalliány tábornoknak, de a rejtve felállított katonaság szétkergette őket, puskatussal verte szét a rendzavarókat, akik közt sok kíváncsi, a rendbontásban részt nem vett személy volt, körülbelül harminçan megsebesültek, és egy nemes családból származó fiatalember meg is halt..."[48]

Az elhunyt nemes családja és a város lakossága nemzeti ügynek tekintette a tragikus eseményt. A kastélyban felállított díszes ravatalt közszemlére tették, ahová csak polgárokat és a magyar huszárokat engedték be. A lengyelek igen pompás temetést rendeztek, melyre a huszártiszteket is meghívták. Erről így emlékezik meg Lenkey a már említett vallomásában: „...A lengyelek, kivált az akkori körülmények közt, nagyon felfújták ezt az esetet, igen pompás temetést rendeztek, minket, tiszteket is meghívtak rá, és több más tiszttel együtt én is megjelentem, elsősorban azért, hogy a megbékélést előmozdítsam. Sajnos előzetes tudomásom nélkül néhány huszárom is megjelent, hogy gyertyával kísérje, sőt néhány lépésnyire vigye is a holttestet, de én ezt azonnal megtiltottam..."[49]

Az előző két esemény felkeltette Kalliány dandárparancsnok gyanúját a huszárszázad politikai megbízhatóságával kapcsolatban és ezért május 13-án a századot visszarendelte Mariampolba. Lenkeyt ezután, május 19-én Brzezanba, az ezredtörzshöz rendelték. Itt gróf Paar ezredparancsnok a lengyel lázadókkal való összejátszással gyanúsította és hatnapi fogsággal sújtotta.[50] A hat nap lejárta után a kapitány felkereste gróf Paar-t és benyújtotta lemondását: „...Nem a büntetés, hanem a miatt a fogadtatás miatt, amelyben gróf Paar ezredes úr részesített, aki

47 *Alabin, Pjotr Vlagyimirovics:* A magyar háború. In: A magyarországi hadjárat 1849. (Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról). Bp. 1988., 219. o.

48 *Katona Tamás (szerk.):* Az aradi vértanúk II. k. Bp., 1983. 182–183. o.

49 Uo.

50 *Urbán:* i. m. (1992) 4. o.

gyűlölte a magyarokat, és most is megszégyenítő kijelentésekkel halmozott el, benyújtottam lemondásomat, és szabadságot kértem..." vallotta aradi bíráinak Lenkey tábornok.[51]

Időközben a század elhatározta, hogy hazatér Magyarországra. Az egyik okuk, hogy a századparancsnoki teendőkkel gróf Festetich Sándort, a kegyetlenségéről híres tisztet bízták meg. A másik sokkal magasztosabb volt, hiszen az országnak szüksége volt rájuk és hazavárta őket.

A magyar kormány már áprilisban lépéseket tett a külföldön állomásozó magyar nemzetiségű ezredek hazahozatalára. Az osztrák hadvezetés azonban a zavaros galíciai közállapotokra hivatkozva nem járult hozzá azok hazatéréséhez.

1848. május 26-án a század egyik közvitéze, Hajdu Mihály levelet kapott otthonról. A levélhez mellékelve volt Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című verse és egy nyomtatvány. Ez utóbbi a „Felhívás az ország határain kívül állomásozó magyar katonákhoz" címet viselte és 1848. május 4-i keltezéssel, Pesten nyomtatták ki. A röpirat felszólította a katonákat, hogy haladéktalanul térjenek vissza hazájukba, mert annak igen nagy szüksége van rájuk. A nyomtatvány Rátonyi József tizedeshez került, majd az továbbadta Fiáth Pompejus főhadnagynak. A huszártiszt elolvasta, majd a legénység szemeláttára széttépte.[52]

Május 28-án, vasárnap délután fürdés ürügyén a század a Dnyeszter folyóhoz ment, ahol közös megegyezéssel az azonnali hazaindulás mellett döntöttek. Ezután visszatértek a laktanyába, ahol a legnagyobb titokban készülődni kezdtek az útra. Már útra készen álltak, amikor az esti órákban Fiáth főhadnagy – aki időközben tudomást szerzett a készülődésről – a laktanyába érkezett. Az indulást megakadályozni akaró tisztet azonnal lefogták és egy kocsira ültették. Este 9 órakor a század zárt sorokban, főhadnagyát magával vive, trombitaszó mellett elhagyta Mariampolt.[53]

Az ezredparancsnokság az akkor Stanislauban rendelkezési állományban lévő Lenkey János kapitánynak megbízást adott, hogy siessen a század után és próbálja visszatérésre bírni őket. Azért választották ezt a megoldást, mert a huszárok nagy előnyre tettek szert és üldözésükre nem sok esélyt láttak. E nap eseményéről így emlékszik meg Lenkey aradi vallomásában: „...Május 28-án már korán Stanislauba kocsiztam látogatóba, és senkit sem láttam, csak egy őrmestert, aki az illetményemet hozta el. Aznap este tizenegy órakor hozták hírét a fogadóba, ahol több tiszttel együtt vacsoráztam, hogy egy egész század elhagyta állomáshelyét, útnak indult Magyarország felé, és magával vitte Fiáth hadnagyot is. Oršic hadnaggyal Kalliány tábornok úrhoz mentünk, megfontoltuk, mit lehetne tenni, és mivel beláttuk, hogy az üldözés a század nagy előnye miatt eredménytelen lenne, a tábornok úr, főképp a legénységre való befolyásomat tekintetbe véve, nyílt paranccsal a század után küldött, hogy szép szóval fordítsam vissza őket..."[54]

A mai napig nyitva áll előttünk az a kérdés, hogy Lenkey milyen megfontolásból vállalta el ezt a megbízatást. Talán tekintélyében és századának ragaszkodásában

51 *Katona:* i. m. II. k. 183. o.

52 *Rédvay:* i. m. 53. o.

53 *Urbán Aladár:* Lenkey százada. In: *Élet és Tudomány,* 1962. 10. sz., 294. o.

54 *Katona:* i. m. II. k. 183–184. o.

bízott, hogy visszatérésre tudja őket bírni. Esetleg maga is ezt tartotta a hazatérés leggyorsabb és legegyszerűbb módjának.[55]

Feljegyzések tesznek említést arról, hogy Lenkey maga is készült haza. Maga gróf Paar ezredes is azt tartotta jónak, hogy amíg a kapitány kilépési kérelméről döntés születik, azonnal szabadságoltassa magát Magyarországra. Lenkey 28-án reggel még maga mondta egyik tizedesének, hogy most Stanislauba megy, majd rögtön hazájába távozik. Miért vállalkozott mégis arra, hogy megkísérli a század visszahívását? A válasz nem könnyű. Lenkey János számára a katonaság volt az egyetlen közeg, melyhez kötődött. Gróf Paar ezredes ambiciózus, de szangvinikus természetű embernek jellemzi, aki megnyilatkozásaiban egzaltált, s a kezdetektől fogva a szükségesnél nagyobb hazafiságot nyilvánított. Ebből a véleményből talán az ezredes magamentését is kiolvashatjuk, hiszen az ő ellenséges és durva magatartása miatt adta be a kapitány azonnali lemondását. A hat napig tartó fogság alatt azonban elgondolkodhatott lépése következményéről. Huszonhat évi szolgálat után elhagyja a hadsereget, és mi lesz azután? Mi várja otthon? Miként fizeti vissza jelentős adósságát? (Lenkey tartozása 1131. - Pft. volt, ami igen nagy összegnek számított akkoriban.) Az ezredparancsnokság megbizatása felvillantotta előtte a lehetőséget, ha visszahozza a szökevény huszárokat – akiknek büntetlenség volt ígérve –, igazolja magát és maradhat a hadseregben.[56] De azt a másik lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a hazaszeretettől vezérelve már a megbizatás elvállalásakor tudatában volt annak, hogy nem tér vissza Galíciába.

Lenkey János másnap, május 29-én hajnalban Nadworna mellett érte utol a századot. A huszárok éppen abrakoltak, amikor a kapitány odaért. Nyomban körülfogták és felszólították, hogy tartson velük. Lenkey szabadkozott és látszólag szép szóval igyekezett az emberek lelkére beszélni, hogy térjenek vissza. Azok nem voltak hajlandók, sőt – mint Lenkey aradi kihallgatása során erről beszámol – kényszerítették a kapitányt, hogy velük tartson. E kíméletes erőszaknak az ellentétes érzelmekkel küszködő és amúgy is haza készülő Lenkey nyilván könnyű szívvel engedett.[57] Vannak azonban olyan források is, melyek szerint Lenkey önként, saját akaratából csatlakozott a századhoz. Katonái vállukra emelték, majd örömrivalgások és éljenzések közepette kocsira ültették.[58]

A század – most már két tiszttel – tovább folytatta útját. Erőltetett menetben haladva május 29-én este 6 órakor a huszárok megérkeztek a magyarországi Kőrösmezőre. A 17 mérföldes utat alig 21 óra alatt tették meg.[59]

A század ideiglenes parancsnoka, Vincze Ferenc őrmester másnap, május 30-án reggel felkérte Lenkeyt, hogy álljon a csapat élére. Lenkey ezt – egy visszaemlékezés szerint – először visszautasította, „s az asztalra borulva zokogott". Később azonban kijelentette, hogy megbocsájtja, amiért fegyvert emeltek rá.

„Ha becsületem veszve van – mondotta volna – haljak meg veletek, ha a kegyelem úgy rendeli, hogy harcba mehetünk." Ezek után átvette a század parancsnokságát és feltétlen engedelmességet követelt a huszároktól.[60]

55 *Urbán:* i. m. (1992) 10. o.

56 *Urbán:* i. m. (1992) 11., 31. o.

57 *Urbán:* i. m. (1962) 294. o.

58 *Rédvay:* i. m. 56. o.

59 *Benkő Samu:* A história és a vers (Lenkey százada). In: 80 huszár. Bp., 1980. 248. o.

60 *Urbán:* i. m. (1992) 12. o.

Még itt Kőrösmezőn jelentést írt Máramaros vármegye törvényhatósági elnökéhez, melyben századának szökését és útját írta le Magyarországig.[61]

1848. május 31-én érkezett meg a század Máramarosszigetre. Fogadtatásuk emlékezetes ünnep volt. A város határában nemzetőrök fogadták őket, majd déli 1 órakor a megyeháza előtt Pogány Károly alispán köszöntötte őket. Lenkey röviden vázolta szökésük történetét. Közölte, hogy nem jelentkezik a városi helyőrség parancsnokánál, hanem a megye rendelkezésére áll. Az alispán válasza megelőlegezte az országos közvélemény állásfoglalását és kijelentette, hogy a huszárokat nem tekintik sem szökevényeknek, sem esküszegőknek.[62]

A máramarosszigeti bevonulásról így emlékezik meg egy szemtanú, Kovássy Albert, későbbi honvéd százados: „. . . Szigeten roppant örömmel fogadtattak. Az egész város eléjük ment. A nemzetőrség felállítatott. A tanulóság megjelent. Zászlókkal és örömrivalgásokkal fogadtattak. Elszállásolásuk végett veszekedtek a lakosok egymás közt. A megyeháza előtt sorba felállított az egész század. Lenkey lelkes beszédben felszólítá a hatóságot, rendelkezzék felölök mig a miniszterium sorsuk felett határozand. Kívánta, állítsák oda ahol veszély van . . ."[63]

A magyar hadügyminiszternek, a frissen kinevezett Mészáros Lázárnak azonban „hivatalból" el kellett ítélnie a század hazatérését. Diplomáciai bonyodalomhoz vezethetett volna, ha a magyar kormány szó nélkül tudomásul vesz egy „osztrák" ezredből való tömeges dezertálást. Ennek megfelelően Mészáros Lázár már június 6-án közzétette a hadügyminisztérium álláspontját a Pesti Hírlap hasábjain.

„Mély fájdalommal teszem közhírré azt: miszerint a Gallicziában tanyázó Würtenberg huszár-ezrednek egyik százada – talán túlbuzgó hazafiságból – összeesküvés által onnét eltávozott, és Magyarországba jött; a milly igen fájdalom ezen esetet, melly ámbár első illyetén példa a magyar hadseregben, de mégis ellenségeinknek újabb fegyvert ad kezeibe, ép olly arányban vagyok kénytelen állásomnál fogva e tény felett rosszallásomat kijelenteni. Hadi bizottmányt neveztem ki magyar főtisztekből, melly a tényre szolgáltató okokat a hadi törvények értelmében kinyomozza. A büntetésre nézve ő felsége királyunk határozata beváratik. Remélem, hogy át fogja mindenki látni: miszerint hazánkat csak a rend igazság és törvényesség szent ihlete teheti valódi boldoggá, csak az alapíthatja meg jövendő nagyságát és boldogságát.

Budapesten, június 6-án 1848.

Mészáros Lázár
hadügyminiszter"[64]

A közvélemény azonban nem fogadta el a felsőbb vezetés állásfoglalását. Máramaros vármegye már korábban, június 2-án támogató felirattal fordult István nádorhoz, mely kegyelmi folyamodványt a többi vármegyének és királyi városoknak is elküldte.[65]

61 *Benkő:* i. m. 238-240. o.

62 *Urbán:* i. m. (1992) 12. o.

63 *Kovássy:* i. m. 40. o.

64 *Rosonczy Ildikó:* A Lenkey kapitány százada megmutatta az utat . . . (A huszárok hazatérése 1848/49-ben visszaemlékezések, korabeli sajtótudósítások és levéltári források tükrében). In: 80 huszár, Bp., 1980. 55. o.

65 HML IV-417.2418. A Lenkey családra vonatkozó iratok gyűjteménye.

A kiáltványnak országszerte nagy visszhangja volt. A vármegyék és a szabad királyi városok szinte kivétel nélkül a század oltalmára keltek és a nádorhoz, illetve a kormányhoz fordultak a megkegyelmezés ügyében. A megyei feliratokban igen sok hasonlóság van, bár hangvételben kétségtelenül eltérnek egymástól azok, amelyeket a nádorhoz intéztek, s azok, amelyek a kormánynak szóltak. Szinte mindegyikben szerepel, hogy a huszárok tettét a hazaszeretet vezérelte.[66]

Mészáros Lázár mindezek ellenére ragaszkodott a század szökésének kivizsgáláshoz. A vizsgálatot az 1848. június 3-án este tartott minisztertanács rendelte el. Érdekesnek mondható az a tény, hogy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök is a megkegyelmezés mellett foglalt állást. Evvel kapcsolatban a következő levelet írta június 19-én Mészáros hadügyminiszterhez: „A würtembergi király nevét viselő huszár ezred egy századának magyarországra az illető felsőbbség engedelme nélkül történt bejövetele tárgyában a ministeri tanácsnak hozzám intézett felszólítását mellékleteivel együtt, mint kirekesztőleg hadügyi tárgyat, hadügyminiszter úrral azon vélemény mellett van szerencsém további tárgyalás végett iderekesztve közölni, hogy a hadi vizsgálat minden esetre teljesítendő s annak bevégzésével a vétkesek részére általános bocsánat lenne eszközlendő."[67]

Mészáros Lázár 1848. június 30-án zárta le a vizsgálatot. Meghajolt a nemzet akarata előtt és engedett a minden oldalról feléje irányuló kéréseknek. Maga is belátta, hogy a hazaszeretet sugallta cselekményre mégsem lehet a törvény rideg szigorával lesújtania.

A hadügyminiszter mindezek mérlegelése után úgy határozott, hogy a Württemberg huszárezred ezredesi osztályának 2. századát a Délvidékre irányítja, hogy az ottani harctéren bizonyítsák be hősiességüket: „...Sehol az erény a kitünő egyéni jellemnek biztosabb s hamarabbi jutalomra nem várhatnak, mint a hadi pályán, annyival is inkább tehát, hogy a feliratokban érintett Lenkey százados és Fiáth főhadnagy a hazaszeretet által tévútra vezetett századjokkal együtt az alvidéki lázadók ellen leküldve vannak, s így elég alkalmok leend érdemeiket nevelni s magokat jutalomra és előléptetésre érdemessé tenni..."[68] írta Mészáros Lázár 1848. július 31-én Máramaros vármegyének.

A század szökésének történetét több szemtanú is megörökítette. Ilyen volt az az „Egy Lenkey huszár" is, aki a Szilágy-Somlyó című lapban folytatásokban írta meg a huszárszázad szökésének történetét.[69]

Putnoki József *A szökött huszárok* című versében örökítette meg a kalandos hazatérést.[70] A legjelentősebb szépirodalmi alkotásnak azonban Petőfi Sándor, *Lenkei százada* című versét tekinthetjük, melyet 1848. augusztusában írt.[71]

66 *Urbán:* i. m. (1992) 21. o.

67 *Rosonczy:* i. m. 56. o.

68 *Kovássy Zoltán:* Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről. In: *Honismeret,* 1978. 2. sz. 41. o.

69 A Lenkey huszárok története. (Közli: Egy Lenkey huszár). In: *Szilágy-Somlyó,* 1888. 22–38. sz.

70 *Putnoki József:* A szökött huszárok. In: Riadj magyar! (1848–49. fametszetes ponyvái és csatakróniái). Bp., 1983. 56–68. o.

71 *Benkő:* i. m. 236. o.

A március 15-i forradalmat és annak vívmányait nemcsak a magyar anyanyelvű lakosság, hanem az ország határain belül élő nemzetiségek nagy része – így a szerb nemzeti mozgalom liberális vezetői – is lelkesen köszöntötték.

Ekkor, 1848 március–áprilisban még úgy látszott, hogy a magyarokat és a szerbeket összefűző szálak az erősebbek. Amikor azonban az újvidéki szerb küldöttség április 8-án Pozsonyban előterjesztette nemzeti és szociális kívánalmait, a magyar országgyűlés hajlandó volt ugyan kisebb engedményeket tenni, de a magyarországi szerbek politikai nemzetként való elismerésétől mereven elzárkózott. A Kossuth Lajos és Djordje Stratimirovic között lezajlott tárgyalások végül a kibékíthetetlen ellentétek jegyében zárultak.[72]

Május 15-én megnyílt az első karlócai szerb nemzetgyűlés, melyen több nagyfontosságú határozat született. Ennek részeként megindult a szerbek fegyveres szervezkedése is. A magyar kormány hol békés, hol fenyegető katonai eszközökkel próbált úrrá lenni az eseményeken. A magyarok próbálkozásai azonban sorban kudarcot vallottak és május 24-én Djordje Stratimirovics, a szerb felkelők főparancsnoka egész népét fegyverbe szólította.

A szerbek öt megerősített tábort hoztak létre: 1. Perlasznál (a Tisza bal partján), 2. Újvidék és Karlóca között (a szerb patriarcha székhelyének biztosítására), 3. Temerinnél (a nagy és kis római sáncok kereszteződésénél), 4. Szenttamásnál és 5. Alibunáron.[73]

A Batthyány-kormány is megtette az ellenlépéseket. Június–júliusban összpontosította katonai erőit, így az országban állomásozó császári és királyi csapatok jelentős részét, majd kilenc vármegye nemzetőrségét. Július–augusztusban ezekhez csatlakozott az elsőként felállított honvédzászlóaljak többsége is. A Délvidéken összevont magyar csapatok létszáma június végére 15 000 főre, augusztusra pedig 45 000 főre nőtt. 1848 június végén e csapatok főparancsnokának Philipp von Bechtold báró, cs. kir. altábornagyot nevezték ki. Az új főparancsnok azonban határozott fellépés helyett passzív védelemre szorítkozott. Csapatait a szerb felkelő táborokkal szemben – ellentáborokat és záróvonalakat létesítve – nagy területen forgácsolta szét.[74]

Ehhez a délvidéki hadsereghez osztotta be a hadügyminiszter Lenkeyt és századát. A század útrendjét 1848. július 16-án adta ki Mészáros Lázár.[75] A parancs azonban már nem Máramarosszigeten érte Lenkeyt, hanem egy megyebeli mezővárosban, Visken.

A Máramarosszigeten állomásozó Hartmann gyalogezred katonái ugyanis hitszegőnek, szökevényeknek nevezték a huszárokat. A huszárok nem hagyták magukat és július 2-án tettlegesen vettek elégtételt a sértőkön. A megyebizottság ezért arra kérte Lenkey kapitányt, hogy a nagyobb baj elkerülése érdekében

72 Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) I. k., Bp., 1985. 457–458. o.

73 *Szántó Imre:* Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Szeged, 1987. 49. o.

74 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 458. o.

75 *Urbán.* i. m. (1992) 28. o.

vonuljon századával máshová. Július 5-én ez meg is történt és így került a század Viskre.[76]

Lenkey és százada (132 fő és 137 ló) július 20-án indult el Viskről. A hadügyminiszteri parancs így rendelkezett az útvonalról: „...Utazzanak a kincstár költségén Viskről, Huszton, N. Szőllősön, Halmin, Szatmáron, Dobon, N. Károlyon, Mezőgyánon, Sarkadon, Gyulán, Csabán, Orosházán, Vásárhelyen át Szegedre..."[77]

A huszárok, betartva az előírt parancsot, július 20-án Husztra érkeztek. Másnap az Ugocsa vármegyei Nagyszöllősön pihentek, majd délnek fordulva és a Tiszán kompon átkelve július 22-én Halmiban éjszakáztak. Július 23-án érkeztek meg Szatmár vármegyébe, melynek székhelyén, Szatmárnémetiben szálltak meg. A következő napon – viszonylag rövid út megtétele után – Dobra érkeztek. Július 25-én Szabolcs vármegye székhelye, Nagykároly volt a század újabb állomáshelye. Másnap a Bihar vármegyei Szalacsra, 27-én pedig Székelyhídra érkeztek. Innen tovább csak két nap múlva, július 29-én indultak. Aznap Paptamásiban, másnap a megyeszékhelyen, Nagyváradon éjszakáztak. A huszárok július 31-én érkeztek Mezőgyánra, ahonnan másnap, augusztus 1-én az utolsó Bihar vármegyei községbe, Sarkadra érkeztek.[78]

A század sarkadi bevonulásáról a következőképpen emlékezik meg egy szemtanú, Ferenczy Illésné, született Zay Alojzia, unokaöccsének, Márki Sándornak írt egyik levelében: „...Lenkeyt illetőleg azt jegyzem még meg, hogy... érkezett századával a sarkadkereszturi országuton, a plébánia és a kistemplom előtti téren volt az elfogadás, hol a város előkelősége, az öreg Veres Ferenc református pap, Zay János katolikus plébános, az öreg Zay egész családjával, boldog, boldogtalan jelen volt. A fogadásnál az érkezők elé virágokat szórtunk. Az összes gyülekezet harsány éljenekkel fogadta. Lenkey maga az élet, középkoron valamivel tul. Magas, daliás termetü. Hosszu arccal, kissé kopasz, magas homlokkal, élénk kékes szemekkel, melyekben a diadal öröme sugárzott. Mellette a virágzó szép ifju Fiáth Pompejus halvány, kerekded arcáról, nagy sötét szemeiből komoly busongás jelei látszottak. A század legénysége – mindegyik egy-egy dalia... Lenkey az iratok tartalma szerint Fiáthal és a többi inteligens emberekkel, aznap édesapám vendégei voltak. Ebéd felett toaszt toasztot ért, még a nők részéről is. Kitünő-kép Zay János, köszöntőiben voltak lelkesen üdvözölve a haza védelmére, vészes Dnyeszteren átusztatott, ezer bajokkal küzdött hazájuk védelmére sietett huszárok hősi erenyei. Lenkey röviden, lelkesen köszönte az üdvözleteket, nyilvánitva, hogy utjuk Mármarostól egy diadalut volt, de ehhez hasonló őszinte testvéri fogadásban még nem részesült..."[79] (Az idézetben található személyleírás igen fontos, mivel Lenkey Jánosról ennél részletesebb leírás nincs.)

A század és parancsnoka 1848. augusztus 2-án érkezett meg Békés vármegye akkori székhelyére, Gyulára. Augusztus 3-án Békéscsaba, 4-én pedig Orosháza volt a huszárok állomáshelye. Az utóbbi helyen – pihenés céljából – a század két napot töltött.

76 *Korássy Zoltán:* Lenkey visszatér. In: *Interpress Magazin, 1984. 8. sz. 124. o.*

77 Uo..

78 *Urbán:* i. m. (1992) 28–29. o.

79 A levél Dr. Márki-Zay Lajos tulajdonában van (Gyula).

Augusztus 6-án – átlépve Csongrád vármegye határát – Hódmezővásárhelyen szálltak meg. A következő napon augusztus 7-én érkezett meg Lenkey és százada a kijelölt célállomásra, Szegedre.[80] A huszárokat Szeged város közönsége ének- és zeneszóval fogadta, a lakosság utcahosszat virágkoszorúkat hintett eléjük.

Ugyanezen a napon vonult át Szegeden a zömében gyöngyösiekből álló Heves megyei 2. nemzetőr zászlóalj. Az egység egyik tagja Spetykó Gábor ügyvéd így számol be megérkezésükről Gyöngyös bírájához írt egyik levelében: „...augusztus 7-én Szegedre értünk, hogy őszinte magyar lelkesedéssel fogadtatánk. Lenkey kapitány, ki századával aznap reggel érkezett Szegedre, elönkbe jött a város szélére, s ott sokunkkal kezetfogva üdvözölt s tettekre lelkesített..."[81]

1848. augusztus 9-én gőzhajón érkezett meg Szegedre Mészáros Lázár hadügyminiszter, hogy megszemlélje a délvidéki tábort. Két nappal később, augusztus 11-én a Lenkey-féle szökevény századot is megtekintette. „Tehát kendtek azon a híres huszárok..., kendtek akik megszöktek, mint gyáva nemzetőrök? Kendtek azt hangoztatják azért szöktek meg, mert a haza veszélyben van. Ez igaz is! De ebből a veszélyből nem kendtek fogják kiszabadítani..." megjegyzésekkel fedte meg őket.[82]

Lenkey János és százada 1848. augusztus 11. után Szegedről a Zenta-Óbecse útvonalon vonult a verbászi táborba. Itt a délvidéki hadsereg parancsnoka, a már említett báró Bechtold altábornagy igen hűvosen fogadta az útja során mindenütt lelkesedést tapasztalt századot.[83]

Lenkey százada 1848. augusztus 19-én esett át a tűzkeresztségen Szenttamás második ostromakor.[84] Szenttamás a Ferenc-csatorna bal partján fekszik, s azokban az időkben 1600 lakóházzal és 10–12 000 lakossal bírt. A szerb felkelők csapatai itt egy megerősített tábort hoztak létre. Báró Bechtold altábornagy – kinevezése után – egyik legfőbb feladatának tekintette, hogy Szenttamás a magyarok kezére kerüljön. Az első ostrom július 14-én zajlott le, ezt azonban a szerbek visszaverték.[85]

Szenttamás második ostromát az altábornagy augusztus 19-re tűzte ki. Akár az első ostrom alkalmával, ebből az időpontból sem csinált titkot és az a szerbek tudomására jutott.

A Lenkey-féle századot beosztották Wollnhofer vezérőrnagy dandárjába, melyet még augusztus 18-án Verbászról Kiskérre irányítottak.[86]

A másnapi támadást az említett Wollnhofer dandár kezdte meg. Feladatuk az volt, hogy elfoglalják a Ferenc-csatorna hídját a szerbektől. Wollnhofer mindenekelőtt a tüzérséget vonultatta fel a hídfő ellen. Lenkey századát ezen tüzérség ágyúfedezetének használta.

Szenttamást azonban nemcsak a híd felől, hanem másik két oldalról is megtámadták a magyarok. Az egyik hadoszlopot báró Bakonyi Sándor ezredes

80 *Urbán:* i. m. (1992) 29. o.
81 *Szántó.* i. m. 75. o.
82 A Lenkey huszárok . . ., i. m. 38. sz.
83 *Urbán.* i. m. (1992) 29. o.
84 *Rédvay:* i. m. 59. o.
85 *Olchváry Ödön:* A magyar függetlenségi harc 1848–49-ben a Délvidéken. Bp., 1901. 28. o.
86 Uo. 48. o.

vezette, mely Verbász felől támadt. A másik hadoszlopot gróf Kollowrat ezredes irányította, aki Óbecse felől rohamozta meg Szenttamás sáncait.[87] A gondosan előkészített – de titokban nem tartott – támadás kudarcba fulladt és báró Bechtold altábornagynak vissza kellett rendelni csapatait.

A hivatalos adatok szerint a csatának – magyar részről – mindössze száz sebesültje volt és negyven halottja. Egyes feltételezések szerint jóval nagyobb volt a veszteség, úgy kétszáz körül volt a hősi halottak száma. Az elhunytak között volt Fiáth Pompejus főhadnagy, a Lenkey-féle – szökevény – század második embere. Haláláról így emlékezett meg Degré Alajos visszaemlékezéseiben: „. . . Lenkey huszárjaival büntetésből, mert parancs nélkül jöttek haza, a legveszedelmesebb helyre, ágyúfedezéshez állíttatott. Az első ágyúgolyó, mely a sáncok mögül kirepült, Fiáthot találta, aki azonnal szörnyethalt. . .“[88]

1848. augusztus 22-én báró Bechtold altábornagy a részletek ismeretében dicsérően számolt be jelentésében Lenkey kapitányról és századáról. Szenttamás újabb sikertelen ostroma részleteinek bemutatása, valamint az altábornagy jelentésében található magyarázatok és hőstettek ismertetése céljából a hadügyminiszter úgy döntött, hogy azt megjelenteti a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben: „...A Württemberg huszárezred kapitány[a] Lenkey, derék századával a legveszélyesebb helyeken vitézsége kitűnő jeleit adá, valamint bebizonyítá azt, hogy a század a kegyes bocsánatra minden kivétel nélkül valódilag érdemes... A hadügyminiszter nevében: Melczer Andor ezredes és állományi titkár.“[89]

A következő hadművelet – amelyről biztosan tudjuk, hogy Lenkey is részt vett benne – Szenttamás harmadik ostroma volt. Az 1848. szeptember 21-én lezajlott csata idején már Mészáros Lázár hadügyminiszter volt a délvidéki csapatok főparancsnoka. Elődje, báró Bechtold altábornagy szeptember 8-án kénytelen volt lemondani tisztségéről, mivel a magyar országgyűlés árulással vádolta meg.[90] Az újabb ostrom tervét Mészáros vezérkari főnöke, Klauzál József honvéd őrnagy dolgozta ki. A terv szerint az elsáncolt tábort több irányból előnyomuló hadoszloppal – váratlan támadással – kellett bevenni. Problémát okozott, hogy az előző éjjel elindított egyes oszlopok közül több is eltévedt a sötétében. Így a 21-i támadás keresztülvitelére csak jóval napkelte után került sor. Ez volt a kudarc egyik oka. A másik pedig, hogy mintegy 3000 szerb gyalogosnak sikerült áttörnie a magyar lovasság vonalait és bejutni a táborba, ezzel megerősítve a szerb védelmet. Mészáros Lázár ezekről az eseményekről értesülve az egész magyar seregnek visszavonulást parancsolt. Az összecsapás vesztesége magyar oldalon 20–30 fő, a szerbeknél pedig ennél is kevesebb volt.[91]

1848. szeptember 30-án Lenkey János kérelemmel fordult a mozgó hadtest parancsnokságához, hogy őt és századát az újonnan szervezett Hunyadi lovassághoz helyezzék át. Indokként azt hozta fel, hogy a Württemberg huszárezred – bár nyíltan nem mondja ki – esküszegőknek és szökevényeknek tartja őket. A század legénysége színmagyar és harci szellemük is magas, így a Hunyadi lovasságnál jó szolgálatot tehetnének.

87 *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I. k. Budapest, 1929. 30. o.

88 *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim. Bp., 1983. 223. o.

89 *Közlöny* (A kormány és az OHB hivatalos lapja), 1848. aug. 30., 413. o.

90 *Olchváry:* i. m. 75. o.

91 *Breit:* i. m. I. k., 112–113. o.

A beadványra október 4-én válaszolt Mészáros hadügyminiszter, közölve, hogy az áthelyezéshez királyi jóváhagyás szükséges. Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) azonban felülbírálta a hadügyminiszter álláspontját, Lenkey Jánost október 9-én őrnaggyá léptette elő és áthelyezte az újonnan alakult Lehel lovasezredbe.[92] Itt elválik Lenkey és századának útja. A század a délvidéki táborban maradt, míg Lenkeyt máshová szólította a parancs. Később, mikor a Hunyadi huszárezrednek lett a parancsnoka, kérvényezte egykori huszárjainak ezredébe való áthelyezését. Hosszas huzavona után erre sor is került 1848 decemberében.[93]

Az 1848. október 3-i császári manifesztum után nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországnak nehéz küzdelemre kell felkészülnie, mivel az ellenfél Európa egyik legjobban képzett hatalmas serege, az osztrák császár hadserege lesz. Halaszthatatlan feladattá vált tehát – többek között – a reguláris lovasság szaporítása. Ennek megfelelően három új huszárezred felállításáról született rendelkezés. Ezek a régi, a „sorhadi" huszárezredektől eltérő számozást és megnevezést kaptak. Az 1. számút Hunyadi Jánosról, a 2. számút Lehel vezérről, a 3. számút Mátyás királyról nevezték el. (Későbbiekben még további három lovasezredet állíttatott fel a magyar kormány. Ezeket Károlyi-, Bocskai- és Attila lovasezredeknek nevezték.)[94]

Később ez a hat lovasezred újabb számozást kapott. A december 3-án kelt hadügyminisztériumi rendelet szerint – a korábbi császári és királyi huszárezredek hadrendi számait követve – az 1. (Hunyadi) lovasezredből 13. számú huszárezred, a 2. számú (Lehel) ezredből pedig 14. számú huszárezred lett. (A többi négy ezreddel is hasonlóképpen jártak el.[95]

Lenkey Jánost 1848. október 9-én – a Jászkun kerületekben szervezett – Lehel lovasezred őrnagyává nevezték ki.[96] Minden valószínűség szerint maga Kossuth Lajos volt az, aki szorgalmazta a huszárkapitány előléptetését.[97]

Tudomásunk szerint Lenkey azonban soha nem jelent meg a Lehel lovasságnál, mivel három nappal előléptetése után, október 12-én az 1. számú Hunyadi lovasezred alezredesévé és parancsnokává nevezték ki. Mi késztethette a felsőbb vezetést erre a lépésre? – nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy Lenkeynek sok támogatója volt, akik galíciai szökését nem dezertálásnak, hanem hősi cselekedetnek tekintették.

92 *Urbán:* i. m. (1992) 32–33. o.
93 Uo. 33–34. o.
94 *Kedves.* i. m. 36. o.
95 *Rédei István:* Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban. Jászberény, 1989. 40. o.
96 *Közlöny,* 1848. okt. 12., 621. o.
97 *Urbán:* i. m. (1992) 33. o.

Az újabb kinevezés a következőképpen szólt:

„Kinevezés

mellynél fogva Lenkey János Lehel lovas ezredi Őrnagy úr, folyó hó első napjától számítandó ranggal s illetménnyel, a Hunyadi Lovassághoz alezredessé kineveztetik.

Kelt Budapesten, Október 12, 1848.

Az országos honvédelmi bizottmány.
Kossuth Lajos elnök."[98]

Az 1. számú lovasezredet a Hunyadi-szabadcsapat lovasságából kezdték megszervezni. A szabadcsapatot Szalay László pénzügyminiszteri titkár állította fel 1848 augusztusában. Kezdetben Kossuth-vadászoknak, vagy Kossuth-szabadosainak is nevezték őket. Szeptemberben vették fel a Hunyadi nevet, október 28-án pedig 1. számú Hunyadi honvéd lovasezred nevet kapták.[99]

Az ezred szervezeti felépítése a „sorhadi" huszárokét követte, természetesen kisebb eltérésekkel. Kezdetben az ezred három osztályból állt, melyet a későbbiekben négyre duzzasztottak fel. A huszárezredet szétbontva alkalmazták, aminek oka az osztályonkénti, sőt századonkénti felállításban keresendő. Alig hogy 1–1 osztályt felszereltek, azonnal útnak is indították oda, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk. Az ezred történetében volt olyan időszak is, amikor négy hadtestbe voltak szétosztva.[100]

A legénység nagy része az Alföld magyar lakosságából került ki. A szervezési munkálatok Nagykőrösön folytak. A helyi lovassági laktanyában állították ki az ezredet és innen küldték szét a különböző csataterekre a már felszerelt századokat.[101]

1848 októbertől tehát Lenkey János alezredes vette át az ezred vezetését és a további szervezési teendőket, így ő is Nagykőrösön tartózkodott.

A Hadtörténelmi Levéltárban található az az újabb kinevezés, melynek szövege szerint: „Lenkey János honvéd alezredes úr, utólagos jóváhagyása reményében ő Felsége Magyarország Királyának, folyó évi octóber 16-tól számítandó ranggal és illetménnyel ezredessé kineveztetik.

Kelt Budapesten 1848 évi October 16-án.

Mészáros Lázár hadügyminiszter."[102]

E kinevezéssel kapcsolatban kérdések merülhetnek fel. Ugyanis maga Kossuth Lajos volt az, aki 1848. december 11-én megsürgette Lenkey ezredesi kinevezését. Mészáros Lázár hadügyminiszterhez írt levelében a következőket közli: „Lenkei János ezredessé már rég kineveztetve lévén a honvédelmi bizotmány által – kinevezési okirata máiglen sem adatott ki ...ezennel meghagyatik a hadügyminiszter urnak, hogy Lenkei János ezredesi diplomáját rögtön kiadatni és utánna Verbászra küldeni ne terheltessék..."[103]

98 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL): IV-3. Az aradi cs. kir. rendkívüli hadtörvényszék iratai, 113/24. cs. III/a.

99 *Barcy-Somogyi:* i. m. 122–124. o.

100 *Kedves:* i. m. 37. o.

101 *Galgóczy Károly:* Nagy-Kőrös város monographiája. Bp., 1896. 209. o.

102 HL IV-3.113/24. cs. III/b.

103 OL H-2. Miniszterelnökség, OHB iratai, 1848:5234.

Minden valószínűség szerint ennek a megsürgetésnek volt köszönhető, hogy decemberben – antedatálva október 16-ra – Lenkey megkapta ezredesi kinevezését.

A késedelem okát pontosan nem tudhatjuk. Többször előfordult, hogy a már meglévő kinevezéseket valamely okból visszatartották. (Ez lehetett pénzügyi, vagy személyes ok is.) A döntések magasabb törzstisztek esetében nem a Hadügyminisztériumban, hanem az OHB-ben történtek, az adminisztrációt viszont a HM végezte. Itt is volt aztán sok probléma, ellenvélemény, tudatos „keresztbetevés", vagy csak véletlen mulasztás. Mindenesetre tény, hogy Lenkey János decemberben kapta meg – 1848. október 16-ra keltezett – ezredesi kinevezését.

Lenkey nemcsak Nagykőrösön tevékenykedett ezredének ügyében. Több ízben járt a fővárosban, Pesten is. Egyik alkalommal – november 6-án – ünnepséget is rendezett a „Radikál kör" tagjainak. A jelenlévők egyhangúlag állították, hogy ilyen víg és hazafias estély még sohasem volt a körben. A komoly és tréfás köszöntők egymást követték. Lenkeyre, a jeles vendégre Gaál József mondott pohárköszöntőt. Ezután ő állt föl és ragyogó egyszerűséggel köszöntötte a társaságot. Az ünnepség végén Vörösmarty Mihály szavalta el legújabb harci dalát.[104]

1848. december 9-én a délvidéki hadseregből alakult bácskai hadtest parancsnoka, báró Bakonyi Sándor honvéd tábornok hat heti szabadságot kérve – mely letelte után sem tért vissza – elhagyta a sereget. Az ő helyét az OHB gróf Esterházy Sándor honvéd ezredes személyével töltette be. (December 13-án léptették elő tábornokká.) Gróf Esterházy eddig a bácskai hadtest egyik hadosztályparancsnoka volt. Az ő helyére nevezték ki – december 9-i dátummal – Lenkey Jánost, a 13. számú Hunyadi huszárezred parancsnokát.[105] Lenkey tehát decembertől ismét a Délvidéken tartózkodott, hadosztályának parancsnokságán, Óbecsén.

1848 december közepén az osztrák csapatok behatoltak az ország szívébe is, és a támadás szinte napok alatt jelentős császári sikereket eredményezett. Súlyos helyzet alakult ki Felső-Magyarországon is. Itt Franz von Schlik gróf tábornok – Lenkey korábbi ezredparancsnoka – támadott 8000 főnyi hadtestével. Ezzel egyidőben támadta és szállta meg a Dunántúl déli részét Laval von Nugent táborszernagy stajerországi hadteste. Mindezen eseményeket kiegészítette a délvidéki szerb–osztrák hadtest támadása Temesvár és Arad ellen.[106]

1848 végére az is nyilvánvalóvá vált, hogy a fővárost ki kell üríteni. Kossuth Lajos december 31-re összehívta az országgyűlést és azt indítványozta, hogy a további ellenállás szervezése céljából az országgyűlés és az OHB tegye át székhelyét Debrecenbe. 1849. január 1-én meg is kezdődött Pest-Buda kiürítése.

Másnap, január 2-án Pesten összehívott haditanács végre radikálisan szakított a magyar hadsereg erői szétforgácsoló korábbi taktikával és úgy döntött, hogy a Délvidéket feladva az összes haderőt a Tisza mentén, Tokaj és Szeged között egyesíti.[107]

104 *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharcz története napikrónikákban 1848. Bp., 1899. 611–612. o.
105 OL: H-75. Hadügyminisztérium, Általános iratok, 1848:11005.
106 *Bona:* i. m. 25. o.
107 *Szántó:* i. m. 106. o.

A pesti haditanács döntése alapján a magyar csapatok beszüntették a szerbek elleni támadó harcot. A Délvidéken tartózkodó két hadtest – a bácskai és a bánsági – január közepén kapta meg a parancsot, hogy hagyják el állomáshelyüket és csatlakozzanak a fősereghez. A bácskai hadtest parancsnoka, gróf Esterházy Sándor tábornok azonban megtagadta a parancsot. Kijelentette, hogy a szerbek ellen kész harcolni, de a császári hadseregre fegyvert fogni pártütés. Hasonlóan nyilatkozott hadtestének számos tisztje is. A magyar kormány a helyzet tisztázására Nádosy Sándor honvéd ezredest, a HM katonai osztályának főnökét küldte a Bácskába. Nádosy azonban társául szegődött gróf Esterházynak és a kormány ellen lázítva az elvonulást elrendelő parancsnak nyíltan ellenszegültek.

Gróf Esterházy tábornok és Nádosy ezredes január 16-án leköszöntek beosztásukról és átszöktek az ellenséghez, példájukat a hadtest tizenöt törzstisztje és több tucat tisztje is követte.[108] A sereget a teljes felbomlástól két hadosztályparancsnoka, gróf Vécsey Károly tábornok és Lenkey János ezredes mentette meg.

Az eseményről az OHB 1849. január 27-én egy közleményben számolt be: „Az ország kormánya botránkozással tapasztalta volt tábornok és seregvezér gróf Eszterházy Sándor részéről, miként a parancsnoksága alatt volt bácsi hadseregnél, midőn a hazánk szabadságának védelme végett, a hadügyminiszterium által eddigi működési helyéről máshová disponáltatnék, a derék, hű és vitéz hadsereg felbontására vezethető lépések jöttek közbe, s annak következtében, úgy a volt tábornok gróf Eszterházy Sándor mint több térben és ellenségben válogatni akaró törzs és főtisztek részéről lemondások jöttek közbe.

Azonban gróf Vécsey tábornok a bácsi hadsereg parancsnokságát általvevén, ezen veszélyes áskálódásoknak olly határozott hazafiui eréllyel vetett véget . . . Valamint elismerést és köszönetet nyilvánít a Vécsey tábornok úr parancsnoksága alatti sereg mindazon derék tisztjeinek, s közöttük különösen Lenkey ezredesnek, kik őt e fontos eljárásban szilárd hazafiúi jellemök kitüntetésével erélyesen gyámolították...”[109]

A bácskai hadtest új parancsnoka, gróf Vécsey tábornok – miután vasszigorral megfegyelmezte seregét – január 20-án elindult Verbászról és Óbecsén, Zentán, Magyarkanizsán át január 25-én Szegedre érkezett. Innen néhány nap múlva Szentesre indult tovább a hadtest, ahová február elején meg is érkezett.[110] Arról, hogy Lenkey János is Szentesen tartózkodott hadtestével, egy február 9-én – Répásy Mihály honvéd tábornok által – hozzá írt levél címzése a bizonyíték. „Lenkey zu Szentes”.[111]

Szentesről a sereg Törökszentmiklós felé vette útját, ahová február 12-én érkeztek meg. Itt több hétig tartózkodtak, és a 6418 emberből álló hadtest felszerelését egészítették ki. Törökszentmiklósról gróf Vécsey hadteste Szolnokra ment, ahol – III. hadtest néven – egyesült a Damjanich János honvéd tábornok parancsnoksága alatt lévő bánsági hadtesttel.[112]

108 *Bona*. i. m. 26. o.

109 *Kossuth Lajos* összes munkái (a továbbiakban: KLÖM). XIV. k., Bp., 1953. 247. o.

110 *Breit*: i. m. I. k., 130. o.

111 HL VII-203. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai, 13. cs. 57.

112 *Borus József*: Dembinski fővezérsége és a Kápolnai csata. Bp., 1975. 212–214. o.

Lenkey János február–márciusi tevékenységéről és tartózkodási helyeiről igen keveset tudunk. Február 9-én Szentesen volt, de hogy ezután hol tartózkodott és mennyi ideig, arról nem rendelkezünk adatokkal.

Az aradi haditörvényszék előtt tett vallomása szerint a szolnoki csata idején (1849. március 5.) Szegeden volt, hogy az ottani parancsnokságot gróf Hadiktól átvegye. (Gróf Hadik Ágoston honvéd ezredes a Szegeden visszamaradt bácskai csapatok, a ,,Szegedi hadosztály" parancsnoka volt.)[113]

Ezt a parancsot a hadügyminisztérium azonban március 3-án visszavonta és utasította Lenkey ezredest, hogy Szegedről térjen vissza Törökszentmiklósra. Lenkey, a parancsnak eleget téve, március 10-én meg is érkezett oda.[114]

Törökszentmiklósi tartózkodása sem tartott sokáig, mivel a HM négy nappal az előző parancs után, március 7-én egy másik állomáshelyre, Komárom várába irányította az ezredest. Ekkor vált el útja végérvényesen az általa szervezett és vezetett ezredtől, a 13. számú Hunyadi huszároktól.

Komárom, ebben az időben Közép-Európa egyik legkorszerűbbnek számító vára volt. Az osztrák hadsereg már 1848 december vége óta ostromgyűrűben tartotta az erődöt. A vár parancsnoka báró Majthényi István honvéd tábornok volt, aki 1849. január 5-én leköszönt beosztásáról. Az új parancsnok – az akkor még ezredesi rangban szolgáló – Török Ignác honvéd tábornok, későbbi aradi vértanú lett. Az 1849 március végi hadseregbeosztás szerint Komáromnak 10 000 főből álló helyőrsége volt. A várvédő sereg két hadosztályból, a 21. és a 22-ből állt. E két hadosztály március vége óta a VIII. hadtest elnevezést viselte.

A vár szemmel tartására a Duna jobb partján és a Csallóközben 1848 decemberében herceg Windisch-Grätz seregéből egy-egy dandár maradt vissza. Lipótvár kapitulációja (1849. február 4.) után Balthasar von Simunich altábornagy csapatai is a vár alá vonultak. Így a Komárom körüli osztrák erők létszáma 15 000 főre nőtt. A várőrség eddig több alkalommal hajtott végre sikeres rajtaütéseket a császáriakon, de mivel az osztrákoknak sikerült kiépíteniük az ostromzárat, vége szakadt az aktív védelem lehetőségének. Március folyamán a támadók a beérkezett ostromágyúkkal megkezdték a vár rendszeres lövését.[115]

A vár parancsnoka, Török Ignác csak kényszerből és átmeneti időre vállalta el ezt a tisztséget. Mérnökkari tiszt létére ugyanis nem sokat értett a harcászathoz. A magyar kormány ezt belátta és két tehetséges ezredest küldött Komárom új parancsnokául.[116] Kossuth Lajos 1849. március 10-én kiadott rendeletében a következőket közölte Török Ignác tábornokkal: ,,A körülmények itt akkint alakulván, miszerint a nemzet közös győzelmének kivívására a komáromi vári őrségnek is concentricus, activ közremunkálása valószínűleg mielébb igénybe fog vétetni. A nemzet kormánya indíttatva találta magát a komáromi vár s sereg parancsnoksága személyzetében harcztervei sikerének biztosítása szempontjából változást tenni ...Mindezeknek következtében, midőn ezennel hivatalosan Tábornok s várparancsnok urat arról értesítenők, hogy a várparancsnoksággal Gróf

113 *Katona:* i. m. II. k., 184. o.

114 OL: H-75. 1849:5983.

115 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 512–513. o.

116 *Kecskés László:* Komárom az erődök városa. Bp., 1984. 184. o.

Guyon Richard ezredes, seregparancsnoksággal Lenkey János ezredes, s a térparancsnoksággal pedig Szabó (Zsigmond) ezredes urakat bíztuk meg..."[117]

Mind Guyon Richárd, mind pedig Lenkey János 1849. március 7-i dátummal kapták kézhez kinevezési okiratukat. Lenkey a kinevezés szerint a 21. és 22. hadosztályoknak, azaz a VIII. hadtestnek lett a parancsnoka.[118]

Görgey Artúr így emlékezik vissza Komárom új parancsnokainak kinevezési körülményeire: „...Időközben Kossuth aggasztó hírket kapott Komáromból. Ezek szerint az erőd parancsnoka, Török tábornok, nem képes állásának megfelelni, hiányzik belőle minden szilárdság, helyét haladéktalanul egy erélyesebb embernek kell elfogadni, különben félő, hogy elvesztjük Komáromot.

Az elnök velem új várparancsnok személyének kiválasztásáról is tanácskozott volna. Én gróf Guyon ezredest javasoltam, tudniillik, ha csak erélyes emberre van szükség, és ha az erőd haditanácsa olyan férfiakból áll, akik mindazt pótolni tudják ami a várparancsnokban elengedhetetlenül kívánatos tudás dolgában gróf Guyon ezredesből hiányzik.

Kossuth javaslatomat figyelembe vette, de úgy vélekedett, hogy biztosabb ha Guyon grófon kívül egy másik várparancsnokot is kinevez. Választása Lenkey akkori ezredesre esett. Lássák ketten, hogy jutnak be a várba: akinek ez hamarabb sikerül, az váltsa fel Török tábornokot állásában, és vegye át a vár parancsnokságát..."[119] (Görgey tévesen írja le az eseményeket, hiszen Lenkeyt kimondottan a vár seregparancsnokává nevezték ki.)

Ahhoz azonban, hogy a két tiszt bejusson Komáromba, még egy hónapnak kellett eltelnie. Ezalatt az idő alatt történt meg Lenkey és Guyon tábornoki előléptetése. Kossuth Lajos, az OHB elnöke – a forradalom kitörésének egy éves évfordulóján, 1849. március 15-én Cibakházán kelt saját kezű kinevezési okiratában léptette elő Lenkey ezredest: „Lenkey János ezredes és komáromi seregparancsnok úr a nemzet nevében értesíttetik, hogy a magyar nemzet szabadságharcában kitüntetett bajnok érdemei tekintetéből a kormány által a mai naptól számított ranggal és illetménnyel a magyar hadseregben tábornokká kineveztetik. Rendes kinevezési oklevele a tér nyíltával fogván kezéhez szolgáltatni."[120]

(A kinevezés azonban nem március 15-én történt, hanem 18-án vagy 19-én, ugyanis Kossuth csak ekkor érkezett meg Cibakházára. A dátum tehát predatálva van.)

A Közlöny című hivatalos lap csak április 8-án hozta nyilvánosságra Lenkey János tábornoki kinevezését: „az országos honvédelmi bizottmány elnökének egyenes rendeltetése: Guyon Richárd ezredes, Lenkey János 13-dik huszár ezredbeli ezredes, Klapka György ezredes és Gáspár András 9-dik huszár ezredbeli ezredes, később meghatározandó ranggal és illetménnyel tábornokká kineveztettek. Mészáros Lázár hadügyminiszter."[121]

117 OL H-2. 1849:3160.

118 OL R-306. Katonai iratok, 1. tétel. és H-75. 1849:18021.

119 *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I. k. Bp., 1988. 426. o.

120 HL IV-3. 113/24. cs. III/c.

121 *Közlöny,* 1849. ápr. 8., 267. o.

1848. március 30-án Kossuth Lajos biztató hangú, reményekre jogosító levelet juttatott el Komárom védőihez, melyben közölte, hogy a felmentő sereg nemsokára odaérkezik.[122]

A sereg ugyan még nem, de Lenkey János tábornok 1849. április 10-én, a Duna bal partja felől, kijátszva az osztrákok éberségét, bejutott az ostromlott városba és azonnal átvette a várparancsnokságot Török Ignác tábornoktól. A Komáromi Értesítő című lap április 11-i számában így üdvözölte az új parancsnokot: „Komáromnak egy igen tisztelt a kedves vendéghez van szerencséje. A hőslelkű Lenkey, a valódi magyar tábornok körünkbe érkezett. Hisszük, hogy az egység lelkét hozta el magával, s a belső békének, s a külső harcnak leend angyala."[123]

Lenkey valóban megpróbálta a vár védelmét hatékonyabbá tenni, valamint a lakosság és katonaság hangulatát javítani, illetve csökkenteni a belső feszültségeket.

Szinnyei József akadémikus és irodalomtörténész a szabadságharc alatt a komáromi várőrségben szolgált. Az itt lezajlott eseményeket naplóban örökítette meg. Ő írja, hogy Lenkey, várparancsnoksága idején több jó intézkedést tett. Az ő naplójából tudhatjuk meg azt is, hogy a tábornok havi díja 525,– ft volt, továbbá március hónapra járt neki „lóadag-váltásért" 36,– Ft és útiköltségként 2000,– Ft.[124]

Az új városparancsnok azonban nem sokáig látta el tisztségét, mivel április 20-án – egy kisebb huszárcsapat élén – megérkezett a vár ténylegesen kinevezett parancsnoka, Guyon Richárd tábornok. Ő nyomban átvette a főparancsnoki tisztséget, így április 20-tól Lenkey „csupán" Komárom (a VIII. hadtest) seregparancsnoka lett.[125]

1849. április 22-én Görgey Artúr, Damjanich János és Klapka György tábornokok vezetésével megérkezett Komáronba a magyar fősereg. Elszállásolásuk után rögtön nekiláttak a legfontosabb cél megvalósításához, az ostromgyűrű szétzúzásához. A sereg főparancsnoka első céljául az ellenség Csallóközből történő kiűzését tűzte ki. Ennek megvalósítását Lenkey tábornokra bízták. Ő és csapata még április 22-én megtámadta a Csallóközben állomásozó Sossai-dandárt. A tábornok a váratlan rajtaütéssel szétverte az ellenség első vonalát, nagyobb részüket pedig visszavonulásra kényszerítette. Ezután Lenkey Lovad felé vette útját és ott az osztrákok által felállított hidat leromboltatta. Ezzel megszűnt az összeköttetés a Duna két partján elhelyezett császári csapatok között.[126]

Lenkey hőstettéről litográfia is készült, mely épp azt a pillanatot ábrázolja, amikor a tábornok vezetésével kitörő magyar csapat a csallóközi oldalról elkergeti az ellenséget. A kép Franz Werner kiadásában Bécsben jelent meg.[127]

Lenkey tábornok sikeres támadása után megkezdődhetett a Komárom körüli ostromgyűrű teljes szétzúzása is. A történelembe „komárom-szőnyi" ütközetként bevonult a csata 1849. április 26-án zajlott le. Az osztrákoknak 1200 katonája esett el vagy sebesült meg, 1000 pedig fogságba esett. A magyar oldalon 800 volt a hősi halottak száma. A hadműveleti cél azonban ezúttal is csak részben sikerült elérni.

122 *Kecskés:* i. m. 182. o.

123 *Szénássy Zoltán:* Komárom ostroma 1849-ben. Komárom. 1989. 111. o.

124 *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben (Napló-jegyzetek). Bp., 1887. 431. o.

125 *Kecskés:* i. m. 186. o.

126 Uo.

127 *Rózsa György–Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973. 370. o.

Komárom felszabadult, de a császári fősereg visszavonulásának útját a feldunai hadsereg nem tudta elvágni.[128]

Lenkey János azonban ebben a csatában nem vett részt. A komáromi ütközet alatt a város védelmére volt kirendelve. Vukovics Sebő, a Szemere kormány igazságügyminisztere írja visszaemlékezéseiben, hogy ő és Lenkey a vár egyik bástyájáról nézték végig a küzdelmet.[129]

Habár sok kiváló fegyvertény szólt Lenkey javára, a Klapka György-féle új haditerv mégis mellőzte őt. Katona Tamás szerint Lenkey kitűnő huszártiszt volt, magasabb parancsnokként azonban egyáltalán nem vált be. Hangoskodó természete és mindenhol árulást szimatoló magatartása bajtársai szemében sem tette népszerűvé.[130] Ennek ellenére Kossuth Lajos támogatta Lenkey katonai karrierjét, hisz szüksége volt a vele azonos nézeteket valló, megbízható tisztekre. Karrierjének alakulásában politikai megbízhatósága minden bizonnyal többet nyomott a latban, mint a katonai szakértelem. Evvel egyébként nem volt egyedül a szabadságharc vezetői között. Maga Görgey Artúr „jelentős becsvágyú és jelentéktelen képességűnek" tartotta.[131]

Vukovics Sebő pedig így nyilatkozott róla visszaemlékezéseiben: „Lenkeynek fő vonása láng hazaszeretet volt. Ha szinte annyi ügyességgel bírt volna, és ha azon hibának nem esett volna örvényébe, hogy naponta délután hosszasabb poharazásnak adta át magár, miáltal tekintélye csökkentetett, derék katonai egyénisége mellett a legkitűnőbb tábornokok egyike lett volna hadseregünkben..."[132]

Az 1849. május 20-án, Debrecenben tartott rendkívüli minisztertanácsi ülés elfogadta a Klapka György-féle új haditervet. A minisztertanácsi rendelet – többek között – a következőkről rendelkezett: „...Mely dunai hadsereg egyszersmind Komárom vára főparancsnokságával Klapka tábornok úr fog megbízatni, Guyon tábornok alatta a 8-ik hadosztály vezénylendvén. Lenkey tábornok pedig az alakításban levő tartalék hadsereg lovasságának parancsnokságával bízatván meg..."[133]

Az új hadrend szerint Lenkey tábornok a tartalék hadtest lovasságának lett a főparancsnoka, mely beosztás személyének háttérbe szorítását jelentette.

Minden valószínűség szerint 1849. május 21-i dátummal kapta kézhez új kinevezését. Ezt az időpontot azért tartom valószínűnek, mivel e napon nevezték ki Guyon Richárdot – Lenkey helyére – a VIII. hadtest parancsnokának.[134]

Lenkey János azonban nem sokáig töltötte be új beosztását, mivel 1849. júniusában szabadságoltatta magát. Kérelmének okaként megromlott egészségi állapotát tüntette fel. A hadügyminisztériumban vezetett „Tábornoki rangjegyzék" szerint Lenkey Jánost június elejétől szabadságolták.[135]

128 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k., 517. o.

129 *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. Bp., 1982. 80. o.

130 *Katona:* i. m. I., Bp., 1983. 49. o.

131 *Görgey:* i. m. I. k. 66. o.

132 *Vukovics:* i. m. 71. o.

133 KLÖM XV. k., 364. o.

134 OL H-75. 1849:18021.

135 OL H-79. Hadügyminisztérium, katonai osztály iratai, 4. k., 95. o.

A beteg tábornok kezdetben Pesten tartózkodott, ahol – reumás „huszárbetegségét" kezelendő – gőzfürdőbe járt. Lehet azonban, hogy betegségének nem ez volt az oka, hanem a neki való feladat hiánya.[136] Kossuth Lajos 1849. június 22-én, Görgey Artúrhoz írt levelében a következőket írja a tábornokról: „...Lenkeyt is sajnálom, hogy hever, mit csináljunk? A reservénél nincs csak annyi cavalleria is, mennyi egy ezred parancsnokságához kellene. Az ő lovassági divisionariussága tehát puszta szó. Én minden embert használni szeretnék a haza javára – úgyis kevesen vagyunk..."[137]

A fentiek szerint június 22-én Lenkey János, bár valószínűleg már csak névlegesen, még mindig a tartalék hadtest lovasságának volt a parancsnoka.

A már említett „Tábornoki rangjegyzék" júliusban is mint betegszabadságon lévőt tüntette fel. A magyar honvédség tábornoki és törzstisztikaráról 1849 július közepén összeállított nyilvántartás is ezt a tényt támasztja alá.[138]

Lenkey János – habár betegszabadságon volt – részt vett a július 7-i ceglédi haditanácson, ahol az orosz cári csapatok elleni védekezésről döntöttek.[139]

1849. július 9-én – a Pestet elhagyó kormányt követve – Lenkey tábornok is elhagyta a fővárost és Szegedre utazott. Dembinski altábornagy augusztus 1-én, azonban harc nélkül feladta a várost, így onnan is távoznia kellett. Aradi vallomásában ekképp említi meg e hetek történetét: „...Ezután az időpont után teljesen visszavonultan éltem, Pesten gőzfürdőbe jártam, ezt az osztrák hadsereg közeledte után Szegeden is folytattam, amikor aztán ezt a helyet is kiürítették, Nagyváradra mentem, majd amikor az oroszok errefelé nyomultak, Aradra..."[140]

Egyes források szerint Lenkey János 1849. nyarán is aktív résztvevője volt a szabadságharc küzdelmeinek. Ez azonban nem felel meg a valóságnak. Feltételezhető, hogy bátyjával, Lenkey Károly honvéd ezredessel tévesztették össze. A Lenkey Jánosról szóló irodalomban gyakran előfordul a két testvér összecserélése.

Kiss Ernő altábornagy, az országos főhadparancsnok augusztus 10-én a következő levelet intézte Lenkey tábornokhoz: „Tábornok Úrnak huzamos betegeskedési ürügye igen feltűnő lévén, melly által a jelen körülményekben annyira igénybevett hadiszolgálattól magát időről-időre felmentettnek véli, annál fogva hivatalossan felszólíttatik-figyelmeztetik Tábornok Úr, miszerint ha betegségbeli álapota csak ugyan a haza szolgálatára alkalmatlanná teszi magát ez eránt rögtön igazolja, melynek következete esetében az illető hadi fő parancsnokság a szükséges intézkedésekről gondoskodand."[141] Ez a levél is bizonyítja, hogy Lenkey a nyár folyamán betegszabadságon volt és nem vett részt a harcokban.

Az 1849. augusztus 11-i aradi haditanács – melynek Lenkey tábornok is résztvevője volt – úgy döntött, hogy a további harc kilátástalan és feltétel nélkül leteszik a fegyvert az oroszok előtt.

136 *Csorba:* i. m. 9. o.
137 KLÖM XV. k., 565. o.
138 *Bona:* i. m. 51. o.
139 *Hermann Róbert:* Mészáros Lázár altábornagy fővezérsége. In: Mészáros Lázár emlékezete. Baja. 1993. 62. o.
140 *Katona:* i. m. II. k., 185. o.
141 HL VII-203. 42. cs. 331.

Magyarország történetének egyik leggyászosabb napja volt 1849. augusztus 13-a. Ezen a hétfői napon fejeződött be a szabadságharc és szakadt vége egy nagy és dicső álomnak.

A Világos és Szőllős községek közötti mezőn sorakozottt fel az 1. magyar hadsereg három hadteste. (I., III., VII.) és a tartalék hadosztály.

A fegyverletételnél – Görgeyn kívül – tíz magyar tábornok vett részt. Ezek közül kilenc (Kiss, Aulich, Török, Láhner, Schweidel, Nagysándor, gróf Leiningen, lovag Poeltenberg és Knezic) a későbbi „aradi tizenhármak" közé tartozott. A tizedik tábornok pedig nem más volt, mint Lenkey János.[142]

Arra a kérdésre, hogy Lenkey miért csatlakozott a világosi fegyverletételhez, és miért nem távozott – sok tábornokhoz és magas beosztású tisztviselőhöz hasonlóan – az országból, nem egyértelmű a válasz. Minden valószínűség szerint ő is azok közé tartozott, akik bíztak az oroszokban, akik igéretükben szavatolták a magukat megadó tisztek életét.

Maga Görgey Artúr írta a következőket visszaemlékezéseiben: „...De a balgatag hírek jóvoltából Világosra csalogatott menekülők sorába nem szabad beleszámítani azokat a férfiakat, akik osztozni kívántak a hadsereg sorsában, és a tábort Arad óta nem hagyták el. Két miniszter volt köztük, Csány László és Aulich tábornok; valamint a hadsereg nem harcoló állományához tartozó Kiss, Láhner, Knézic, Schweidel, Gáspár, Török és Lenkey tábornokok..."[143]

Világostól Aradig

A világosi fegyverletételt követően a fogoly főtiszteket és tiszteket az oroszok augusztus 14-én Kisjenőre irányították. Itt a magyar tábornokok tiszteletére gróf Rüdiger orosz lovassági tábornok ebédet adott.[144] Kisjenőről augusztus 17-én a Bihar vármegyei Sarkadra szállították a foglyokat. Lenkey – mint már említettem – itt a Zay családnál vendégeskedett.[145] Augusztus 21-én a szomszédos városba, Gyulára vitték a fogoly tiszteket. Világos és Arad között ez a város volt a legfontosabb állomás. Itt foszlott szerte a tisztek utolsó reménysége is, mert itt kellett letenniük fegyvereiket, és itt adták át őket a bosszúra éhes osztrákoknak. Sok forrás tévesen augusztus 22-re teszi a honvédtiszti fegyverletételt. Az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy az oroszok augusztus 23-án vették el a tisztek fegyvereit és csak másnap, augusztus 24-én adták át őket az osztrákoknak.[146] Gyulán a fogoly tisztek egy része a gróf Wenckheim család kastélyában volt elszállásolva, egy másik része pedig a város polgárainál kapott szállást.[147] (Ezeken a házakon a mai napig is emléktábla hirdeti, hogy 1849. augusztusában mely aradi vértanúk laktak itt.)

1849. augusztus 22-én az osztrák csapatok Wilhelm von Montenouvo gróf vezérőrnagy vezetésével bevonultak Gyulára. Másnap, augusztus 23-án megtörtént

142 *Breit:* i. m. III. k., 298. o.

143 *Görgey:* i. m. II. k., 421. o.

144 *Katona:* i. m. I. k., 511. o.

145 Dr. Márki-Zay Lajos szóbeli közlése alapján.

146 *Dusnoki József:* A gyulai honvédtiszti fegyverletétel a források tükrében. *Gyulai Hírlap,* 1992. 32. sz.

147 *Katona:* i. m. I. k., 511. o.

a fegyverletétel, mely a korabeli leírások szerint nagy ünnepélyességgel zajlott le. A magyar tiszteket a gróf Wenckheim kastély előtt állították fel és ekkor adták ki a fegyverletételi rendelkezést.

„...A honvédtisztek valamennyien tábornokaik köré csoportosultak. Reggel hat óra körül megkezdődött a lefegyverzés szomorú aktusa. Ez pedig úgy történt, hogy orosz törzstisztek jelentek meg mindegyik honvédtiszti csapat előtt, s szalutáltak a csoport élén álló tábornokoknak, és kérték előbb az ő, majd tisztjei kardját és pisztolyait. Az így lecsatolt kardokat és fegyvereket azután a tér közepén halmozták fel."[148] jegyezte fel a korabeli visszaemlékezések alapján Kóhn Dávid. A halomba rakott fegyvereket a kastély egyik szobájába hordták be, s ott csaknem a mennyezetig értek. Sokan azonban nem voltak hajlandóak fegyvereiket átadni és inkább a Körösbe hajították őket. Akadtak olyanok is – pl. Knézic vagy Damjanich – akik gyulai házigazdáiknak, ismerőseiknek ajándékozták fegyvereiket.

Augusztus 24-én Rüdiger gróf átadta a magyar tiszteket az osztrákoknak, akik még ezen a napon Mácsára kísérték őket. Másnap, augusztus 25-én érkeztek meg a foglyok Arad várába.[149]

A hagyomány szerint az Aradon kivégzett tábornokok közül tízen voltak Gyulán. Rajtuk kívül minden bizonnyal még más tábornokoknak is ott kellett lenniük. A feljegyzések sem Schweidel Józsefet, sem Lenkey Jánost nem említik.[150] Ennek ellenére teljesen bizonyosnak tűnik, hogy Lenkey tábornok ezekben az augusztusi napokban Gyulán tartózkodott. Ott kellett lennie, hiszen Világosnál azokkal a tábornokokkal és tisztekkel volt együtt, akik Gyulán tették le a fegyvert. (Kivétel ez alól csak Görgey, aki ekkor Nagyváradon tartózkodott.)

Julius von Haynau báró, táborszernagy Magyarország és Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója – az aradi megérkezés napján – 1849. augusztus 25-én levelet intézett Joseph von Radetzky gróf, cs. kir. tábornagyhoz, melyben közölte, hogy „...A lázadó vezérek, akik ma érkeztek meg, a következők: Kiss, Poeltenberg, Leiningen, Dessewffy, Aulich, Láhner, Török, Gáspár, Nagysándor, Lenkey, Schweidel, Knezic, Damjanich, Lázár; a várban vannak fogságban, akárcsak mindazon tisztek akik azelőtt hasonló minőségben szolgáltak a hadseregben..."[151]

Az Aradra megérkezett tábornokokat Haynau rendkívüli haditörvényszék elé állíttatta. A bíróság elnöke legtöbbször egy tábornok vagy egy magasabb rangú törzstiszt volt. A legfontosabb szerepe a hadbírónak volt. Ő rendelkezett egyedül jogi végzettséggel, ő képviselte egy személyben a vádat és a védelmet, ő látta el a tárgyalásvezetői teendőket.[152] Aradon a hadbírói tisztséget Karl Ernst cs. kir. törzshadbíró látta el. A hadbíróság elnöke – Lenkey esetében – Johann Moser nyugállományú ezredes volt.[153]

Tudnunk kell, hogy Aradon – 1849. augusztus–szeptemberben – nem egy, hanem négy per zajlott le. Augusztus 25-én Kiss Ernő altábornagyé, augusztus 26-án Aulich, Damjanich, Dessewffy, Gáspár, Knezic, Láhner, Lázár, Leiningen,

148 *Dusnoki:* i. m. 1992. 35. sz.
149 Uo.
150 Uo.
151 *Katona:* i. m. II. k., 94. o.
152 *Katona:* i. m. I. k., 40. o.
153 *Katona:* i. m. II. k., 353. o.

Lenkey, Nagysándor, Poeltenberg, Schweidel és Török tábornokok perei. Szeptember 3-án gróf Vécsey Károly pere és végül október 1-én Kazinczy Lajosé.[154]

Lenkey János kapitány (nem tábornok, mivel a vádlottaknak csak a cs. kir. hadseregben viselt legmagasabb rendfokozatát ismerték el) első kihallgatására augusztus 27-én került sor. Ekkor jegyzőkönyvbe vették személyi adatait, majd elmondatták vele, hogy milyen tevékenységet fejtett ki a szabadságharc ideje alatt. A vallomás szövegéből már több ízben idéztem, csupán vallomása végét közlöm, ahol beismeri „bűnösségét": „...Belátom, hogy őfelségére tett esküm ellenére cselekedtem, amikor megmaradtam a magyar hadseregben, amikor a cs. kir. csapatoknak és őfelségének a császárnak nyíltan ellenszegülő magyar kormányt szolgáltam, kivált az uralkodóháztól való elszakadás kimondása után. Nincs rá mentségem, és csak annyit mondhatok, hogy Verbászra való küldetésemmel belekeveredtem a mozgalomba, szabadulni már nem tudtam, és később, ha szerettem volna is, már teljességgel lehetetlen volt, és huszárjaim szökése miatt is vizsgálat várt rám..."[155]

A magyar tábornokok egyébként egységesen azzal védekeztek, hogy a függetlenségi nyilatkozatot nem helyeselték, de a magyar alkotmányra tett esküjüket meg kellett tartaniuk. Ebben a védekezésben még Kisjenőn állapodtak meg, hogy így ne mondhassák ki rájuk a felségsértés bűnét.

Lenkey János második kihallgatása szeptember 14-e délután zajlott le.

Újabb vallomásában leginkább galíciai szökésének körülményeit tárta fel a bíróság előtt. Lenkeynél – de a többi tábornok második kihallgatásakor is – látni lehetett hogyan kívánja Ernst törzshadbíró lázadásban és felségsértésben elmarasztalni a vádlottat. (A császári hadbíróság Lenkey legnagyobb bűnének a legendás szökést tekintette.)

A vallomás végén lezárták a jegyzőkönyvet és a bíróság tagjai bizottságilag aláírták azt. Lenkey esetében a következő személyekből állt a bíróság: Martin Frantesl és Johann Kaspar közvitézek, Albert Waniek tizedes, Wenzl Schmidt őrmester, Karl Czeppa főhadnagy, Franz von Ottenfeld százados, valamint Moser ezredes, mint elnök és Ernst törzshadbíró.[156]

A második kihallgatás után a vádlottaknak lehetőségük volt utólagos beadványt terjeszteni a hadbíróság elé. Lenkey is élt ezzel a lehetőséggel és a következő szövegű írást juttatta el a bírósághoz: „Kérem kihallgatásomat a tiszt urak jelenlétében, elő fogom adni életem főbb vonásait, mert ilyen leírhatatlanul borzalmas sorsa senkinek sem volt még, mióta világ a világ, és senkinek sem lesz, míg csak világ a világ.

Kelt Arad várában, 1849. szeptember 15.

Lenkey János
kapitány."[157]

Lenkey két vallomása még – bár talán csak a jegyzőkönyvvezető, Ernst jóvoltából – összefüggő logikus szöveg, de ebből a szeptember 15-én kelt beadványból már

154 *Katona:* i. m. I. k., 56. o.
155 Uo. 185. o.
156 Uo. 227. o.
157 Uo. 241. o.

érzékelhetőek az elmezavarodás jelei. A levél szokatlan hangvétele, de különösen a kínosan kicirkalmazott betűk kétségessé tették a vádlott elmeállapotának épségét.

1849. szeptember 26-án elkészült a tárgyalásvezetői előterjesztés, mely a büntetési javaslatot és annak indoklását tartalmazta. Ebben a tizenhárom tábornok közül – Gáspár és Lenkey kivételével – tizenegyet halálbüntetésre javasolt. Gáspár András tábornokot tízévi várfogságra ítélték, mivel ő a trónfosztás után nem szolgált tovább.

Lenkey ügyében az alábbi állásfoglalás született: „Lenkey vádlott esetében kénytelen vagyok a büntetési javaslatot in suspensó (= függőben) hagyni, mert rajta az utóbbi napokban az elmezavar jelei mutatkoznak és jelenleg orvosi megfigyelés alatt áll."[158] Ugyanezen a napon a cs. kir. rendkívüli haditörvényszék meghozta az ítéletet.

A bíróság egyhangúlag elfogadta a tárgyalásvezetői előterjesztést és a tizenegy tábornokot halálra ítélték. Az ítéleteket azonban nem hirdették ki, hanem Haynauhoz küldték fel Pestre megerősítés végett. A táborszernagy azokat – Kiss Ernő és gróf Vécsey Károly szeptember 21-én hozott halálos ítéletével együtt – október 1-én jóváhagyta és visszaküldte Aradra. Az ítéleteket október 5-én hirdették ki és másnap végre is hajtották az „aradi tizenhárom vértanú"-n.[159]

Lenkey János nem követhette tábornoktársait a mártírhalálba. Neki tragikusabb és kegyetlenebb végzettel kellett szembenéznie.

Mi történhetett időközben Lenkeyvel? A világosi fegyverletétel és az azt követő aradi várfogság végképp aláásta a tábornok meggyengült egészségi állapotát, a kihallgatást vezető hadbíró magatartásából pedig megérthette, hogy nincs számára kegyelem. A szökevény császári huszártisztnek, a „lázadó sereg" tábornokának nem lehettek illúzió saját sorsával kapcsolatban.

Megértette, hogy most mindennek vége szakadt. Oda a magyar nemzet forradalmának ügye, oda a családi boldogságot hozó házasság és oda a katonai karrier.

Az amúgy is gyenge idegrendszerű Lenkeyt ez a tudat tönkretette. Fokozatosan kiölte belőle az értelem fényeit, tudatát az őrület sötét erői kezdték uralni.

Lenkey János orvosi vizsgálatának megkezdésére 1849. szeptember 23-án került sor. Ezen a napon látogatta meg először a foglyot dr. Jacob Böhm cs. kir. főorvos. A doktor ezután két hónapon keresztül naponta felkereste betegét. Nem is annyira azért, hogy gyógyítsa – hiszen az akkori orvostudomány nem tudott volna rajta segíteni – inkább, hogy megállapítsa, valódi betegségről van szó, avagy csak szimulálásról.

Lenkey tehát alapos megfigyelésben részesült, melyről dr. Böhm gondos feljegyzést vezetett vizsgálati naplójában. A Hadtörténelmi Levéltárban ma is megtalálható ez a 7 folió terjedelmű orvosi feljegyzés.[160] Ezen szomorú olvasmány alapján végigkísérhetjük Lenkey betegségének lefolyását. Szeptember 23-án még

158 *Katona:* i. m. II. k., 276. o.

159 Uo. 299–300. o.

160 HL IV-3. 113/4. cs. 2/247. 42–48. fol.

csak egy zavart emberrel találkozott az orvos, de állapota napról napra rosszabbodott és fokozatosan az őrültség számtalan jele mutatkozott rajta.

Dr. Jacob Böhm és Dr. Novák Imre aradi orvos 1849. november 25-én kiállított orvosi bizonyítványa szerint Lenkey János „valóban elmeháborodott" volt.

A betegség okát a „külső megnyilvánulásaiból világosan megállapítható: az elkövetett vétek és bűncselekmény tudata, a fokozódó lelkifurdalás, és a betegség kezdetén a bűncselekmény súlyának megfelelő büntetéstől való félelem"-ben látták az orvosok. A beteg beszámíthatóságával kapcsolatban pedig leszögezték, hogy „nem állítható a tisztelt cs. kir. törvényszék elé".[161]

Az orvosi vizsgálat lezárása után Lenkey állapota tovább romlott. A betegség viharos gyorsasággal szánalmas ronccsá tette ezt az alig 42 éves, jó fizikumú huszártisztet.

Az aradi várbörtönben raboskodott Károly bátyja is, akinek sikerült őt meglátogatnia. Erről – az Egervári Ödön közlésében megjelent – emlékirataiban így emlékezett meg: „...A bátyja szólt hozzá, nem felelt, s fel nem ismeré őt. Vadállati tekintettel, meztelen, egy rongyos, üres szalmazsákban a hidegtől összezsugorodva feküdt a vas lavaleton, fejét a vasra fektetve, úgyhogy egy vérző mély sebbe, a nyakcsigába volt a lavalet fejvasa illesztve. Fájdalom nyilvánulása nélkül nézett öccsére és Perczelre, de midőn a börtönőrt meglátta, azonnal dühbe jött, és minden összefüggés nélkül panaszkodott. Szobája bútorzata és ruházata, ami már fentebb érintve volt, ebből állott; kályha és az ablakok széttörve, a novemberi hidegnek szabad bemenetet engedtek az erős vasrostély között.

A szoba, vagyis a börtön rondaságát leírni lehetetlen s tán az illem ellen is volna. Lenkeyt és Perczelt (Antal nemzetőr őrnagy) az undor borzalommal párosulva fogta el; hisz egy kényúr kutyaólja palotának mondható e nemes keblű hazafi s nemrég egyik tábornokunk lakásához képest...

Tizenöt–húsz kisebb-nagyobb seb, melyek részint felfekvés, részint mikor dühöngött, a katona őrök puskatusái és szuronyai által okoztatván, gyógyítás nélkül vérzettek és genyhedtek a hideg, fűtetlen, ablak nélküli szobában.

Midőn a tél bekövetkezett, és szobájában a víz, valamint minden más folyékony anyag megfagyott, eléggé tanúsította, hogy ez ember itt kínos helyzetben eszénél nem lehet. Rövid idő múlva Lenkeynek tudtára adatott, hogy öccse Nagyszombatra fog vitetni. Téli ruházatot vett tehát neki, de biz az hiába volt, mert a várt nap sohasem jött meg, mindig a felsőbb rendeletre vártak, míg a jóltevő halál meg nem érkezett."[162]

Lenkey János tábornok halálának időpontja bizonytalan. Károly bátyja egy 1861. szeptember 6-án Várady Gábor országgyűlési képviselőhöz írt levelében azt állítja, hogy „...Kínos életétől az irgalmas Isten 8-ik febr. 1850.-ben virradóra megszabadította..."[163] A már említett Egervári-féle visszaemlékezésben 1850. február 7-ét jelöli meg az elhalálozás napjának.[164] (Egyébként Lenkey egri sírján február 7-e, szülőházának falán pedig február 8. van feltüntetve.) Mindezek ellenére én egy harmadik időpontot tartok valószínűnek, azt, amelyet Karl Ernst cs.

161 *Katona:* i. m. II. k., 346–347. o.

162 *Egervári Ödön:* Lenkey Károly honvéd ezredes emlékirataiból. *Honvéd,* 1869. 24. sz., 193–194. o.

163 *Kovássy:* i. m. (*Hevesi Szemle,* 1978.) 38. o.

164 *Egervári:* i. m. 194. o.

kir. törzshadbíró említ meg Haynauhoz küldött hivatalos jelentésében. Az 1850. február 14-én kelt levél így hangzik: „E hó 9-én az itteni várban őrzött, megtébolyodott, és az orvosok által már régen reménytelen esetnek ítélt Lenkey János lázadóvezér végre halál útján fogyatékba jutott. Ezt nagyméltóságodnak legalázatosabban bejelentem.

Ernst."[165]

Lenkey János temetésére elhalálozása másnapján, 1850. február 10-én került sor. Lenkey Károly engedélyt kért az aradi vár parancsnokától, hogy saját költségén temethesse el öccsét. A parancsnok megtagadta a kérést és csak azt engedélyezte, hogy kísérhesse testvére koporsóját.

A rendelkezés szerint a vár szemetes kocsiján kellett elszállítani a halottat és a vársáncban ásott gödörbe elhantolni. A további eseményekről a legtöbbet Lenkey Károly – a már említett – Várady Gáborhoz írt leveléből tudjuk meg: „...Engem 4 közember és egy káplár puskaközé véve a szekér után indulva kimentünk a vár kapuján. Az őrvezető nem tudván hova kelletik vezetni, a kocsisra hagyta aki egyenesen a városnak tartott. Odaérkezvén, feltűnt a sajátságos temetés a derék polgároknak s többen csak a távolból kísérték. Így a véletlen által kijutottunk a városból a temetőbe. Itten sír ásva nem lévén, a jó polgárok a sírásóval magok is kezdtek ásni munkaközben ígérték, hogy e helyre mindenkinek leszen gondja..."[166] Így kerültek tehát Lenkey János földi maradványai az aradi Ótemetőbe.

A sírhant beszentelésére azonban csak tizenegy évvel később, 1861. február 8-án került sor. Ezen Arad város lakossága nagy számban vett részt.[167]

1868. szeptember 7-én, Lenkey János születésnapján állítatott sírkövet az elhunyt hamvai fölé Károly bátyja.[168]

1906-ban az aradi Ótemető egy részét felparcellázták házhelyeknek. Ekkor került át a temető egy másik részébe Lenkey és a szintén vértanú Ormai Norbert honvéd ezredes földi maradványa. Az exhumálásnál jelen volt Kara Győző, az aradi gimnázium tanára, aki azután évek hosszú során át gondozta a sírokat.[169]

1934 nyarán egy Sin János nevű aradi vasmunkás jelentkezett az akkori egri újság szerkesztőségében azzal, hogy az aradi Ótemetőt tovább parcellázzák és indítson Eger mozgalmat a vértanú hamvainak hazaszállítására. Az újság megtette a kezdő lépéseket, majd az ügy hivatalos diplomáciai útra terelődött. Az eredmény két év múlva született meg.[170]

1936. május 30-án kelt az az egri képviselőtestületi határozat, amely következőképpen szól: „A képviselőtestület örömmel veszi tudomásul, hogy Lenkey János volt 48-as honvéd tábornoknak Eger város szülöttének hamvai Aradon exhumáltatnak és f. évi május hó 30-án d. e. 11 órakor a város

165 *Katona:* i. m. II. k., 348. o.

166 *Kovássy:* i. m. (*Hevesi Szemle,* 1978.) 39. o.

167 Uo.

168 *Egervári:* i. m. 194. o.

169 HML IV-417.2352. 6. o.

170 *Kapor Elemér:* ... a lázadóvezér fogyatékba jutott . . . *Heves Megyei Népújság,* 1975. febr. 7. sz., 4. o.

közönségének óriási részvétele mellett, ideiglenesen a kisasszony temetőben édesanyja és Lenkey Károly testvérbátyja hamvai mellé helyeztetnek el."[171]

Lenkey János földi maradványai 1936. május 29-én reggel 7 óra 38 perckor érkeztek meg az egri vasútállomásra. A vasúti kocsiban kis tölgyfakoporsóban a csontok, mellette a tábornok katonaládája és aradi sírköve volt.[172]

(A katonaládát simándi Kállay Dalma aradi lakos küldte el Eger városának. A ládát a városi múzeumban helyezték el, ahonnan 1944 végén eltűnt.)

Az újratemetésre másnap, május 30-án került sor. Tizenegy órakor az állomás előtt dísztéren felállt a 14. sz. Dobó István honvéd gyalogezred díszszázada és a hivatalok, hatóságok, testületek, társadalmi egyesületek népes küldöttségei.

Az emlékbeszédet Braun Károly polgármester tartotta, melyben röviden vázolta a tábornok életútját és méltatta hősi cselekedeteit. A polgármester beszéde után megindult a gyászmenet, elöl a díszszázad, utána a honvédzenekar, majd Novák Sándor apátplébános, nagy papi segédlettel. Ezután következett a gyászkocsi, amely után a város és a vármegye előkelőségei és a család képviseletében a tábornok unokaöccse, ifj. Lenkey Károly haladt. A menet a Deák Ferenc utcán és a Széchenyi utcán át a Kisasszony temetőbe tartott.[173]

Ebben a temetőben helyezték örök nyugalomra a sokat szenvedett hőst. Sírköve – amelyet még 1868-ban csináltattak – ma is áll az árnyas egri fák alatt. Felirata szerint itt nyugszik:

„LENKEY N. JÁNOS
HONVÉD-TÁBORNOK

Született 1807. Szeptember 7-én
EGERBEN
MEGHALT
AZ ARADI VÁR BÖRTÖNÉBEN
1850. Február 7-én

BÉKE HAMVAIRA."

171 HML IV-417.2352.
172 *Eger-Gyöngyösi Újság*, 1936. máj. 30. sz., 2. o.
173 Uo. 1936. máj. 31. sz., 3. o.

BALLÓ ISTVÁN

A KATONAPOLITIKAI ELKÉPZELÉSEK MEGVALÓSÍTÁSA A MAGYAR NÉPHADSEREG SZÁRAZFÖLDI CSAPATAINÁL 1951–1953

A hadsereg fejlesztését a nemzetközi katonapolitikai helyzetből levont következtetések, valamint a szovjet politikai és katonai vezetés igényei alapján alakította ki a Magyar Dolgozók Pártja. Magyarország katonapolitikai koncepciója alapján a hadsereg intenzív fejlesztése már 1949-ben megkezdődött, a megvalósítandó program 1951-ben pedig már kiemelt szempontok szerint folytatódott. A hadsereg szárazföldi csapatai 1950-ben már négy gyalogos és egy gépesített hadosztállyal rendelkeztek.[1] Az 1950-es év őszi hadrendje összesen 135 117 fővel számolt.[2]

Az országra és a hadseregre elképesztő mértékű terheket rótt a katonapolitikai célkitűzések megvalósítása. A szovjet elvárásokból bekövetkezően hazánknak 1951 végéig fel kell állítania egy vadászrepülő hadosztályt, meg kellett építeni 3 új repülőteret, további tíz korszerűsítése is tervezett feladat volt.[3] A tervek 40 új laktanya építését, valamint 63 meglevő felújítását irányozták elő.[4] A programhoz kapcsolódóan egy sor objektum és létesítmény (közutak, vasutak, híradóvonalak, hadiipari üzemek és egyéb bázisok) építése kezdődött meg. Magyarországnak „1952 végéig fegyverbe kellett állítania 264 000 főt, fel kellett készülnie három hadsereg (30 hadosztály), azaz 850 000, végső esetben pedig egymillió katona mozgósítására."[5]

Egy bekövetkezendő háborúban minden katonára szükség volt, így 1953 közepén az ország három kiegészítő parancsnoksága már több mint másfél millió hadkötelest írt össze. E kontingensről tanúskodnak a Honvéd Kerületi Parancsnokságok „Nyilvántartási helyzetjelentés"-ei, amelyekben a budapesti 606 562 főt (92 440 tiszthelyettest és 514 122 honvédet),[6] a székesfehérvári 440 340 főt (65 499 tiszthelyettest és 374 841 honvédet),[7] míg a debreceni 565 001 főt (79 868 tiszthelyettest és 485 133 honvédet)[8] mutatott ki.

A szárazföldi csapatoknál végrehajtandó feladatoknak egy sor összetevője volt: Létre kellett hozni a Magyar Néphadsereg vezető szerveinek és csapatainak új szervezeti kereteit, amelyek béke és hadi („M") állománytáblákra épültek. A szervezeti változások viszont megkövetelték a személyi állomány kellő létszámú

1 Berki Mihály: Hadsereg vezetés nélkül. Budapest, 1989. 13. o.

2 A létszám részletes megoszlása állománycsoportonként az alábbi volt: tiszt: 18 941, tiszthelyettes: 35 006, növendék és hallgató: 12 960, honvéd: 57 426, katona összesen: 124 333, polgári: 10 784, hadsereg mindösszesen: 135 117. Hadtörténelmi Levéltár (HL) MNVK Titkárság 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 98. o.

3 Az új repülőterek az alábbi városokban épültek: Kaposvár, Kiskunlacháza, Kunmadaras; míg Börgönd, Budaörs, Debrecen Kecskemét, Mátyásföld, Miskolc, Szentkirályszabadja, Székesfehérvár, Tapolca és Tököl repülőtereit korszerűsítették HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 339. o.

4 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 339. o.

5 *Bencze László:* Farkas Mihály hadserege. *Magyar Nemzet,* 1990. február 12., 8. o.

6 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 24/1-2., 552/4. ő. e., 67. o.

7 Uo. 182. o.

8 Uo. 306. o.

biztosítását, valamint a csapatok, intézetek és szervek haditechnikai eszközökkel és különböző anyagi készletekkel való ellátását. A létszámában megnövekedett katonaállomány, a gyarapodó technikai eszközök és az anyagok ugyanakkor laktanyákat, raktárakat, telephelyeket, javító bázisokat és más objektumokat követeltek meg. A tervek hatalmas honvédségi beruházásokat igényeltek 1951-re 199 honvédségi objektum megépítését tervezték, amely 47 892 fő számára biztosított helyet. A 199 objektumból 110 csapatok elhelyezésére szolgált, 89 pedig intézetek, raktárak, iskolák, lőterek stb. céljaira épült.[9]

Hazánk hadiipari kapacitása és technológiai felszereltsége a hadsereg növekvő igényeinek csak egy részét tudta biztosítani. Főleg a „nehéz hadieszközök" (repülőgépek, harckocsik, rohamlövegek, sorozatvetők... stb.) ezért jelentős mennyiségben érkeztek hazánkba a Szovjetunióból kormányközi megegyezések alapján (speciális import).

Fontos követelmény volt a katonák kiképzése és a várható feladatokra való felkészítésük. A tisztes iskolától a katonai akadémiáig terjedő elméleti képzésen megszerzett ismeretek a különböző szintű csapatgyakorlatokon (táborozások, törzsvezetési és harcászati gyakorlatok... stb.) mélyültek el. A gyakorlatok térbeli kiterjedéséről és a résztvevők számáról ad hiteles képet a Honvéd Vezérkar (HVK) Hadműveleti Csoportfőnökségének kimutatása, amely szerint 1951-ben az országban 35 nyári tábor működött;[10] ugyanabban az évben a hadosztálygyakorlatokon 39 691 fő vett részt.[11]

Az 1951-es év során végrehajtott átszervezések és a különböző intézkedések következtében a szárazföldi csapatoknál is jelentős módosulások következtek be. Több új szervezet jött létre, például a 9. lövészhadtest parancsnoksága Debrecenben, alárendeltségében a 4. és 8. lövészhadosztállyal és a közvetlenekkel (a teljes hadtest „B" típusú szervezettel);[12] a 6. hadtest alárendeltségében egy „B" típusú lövészhadosztály Tab körzetében; a 66. sorozatvető dandár Táborfalván és más közvetlenek. Feltöltésre és szervezeti korszerűsítésre került a 17. lövészhadosztály („A" típusúra); a 3. hadtest közvetlenjei: a 7. gépesített és 18. páncélos hadosztály egy-egy nehézharckocsi, rohamlöveg és egy-egy aknavető ezreddel egészült ki; a 28. aknavető dandár négy osztályát három ezreddé szervezték át; a 11. gépesített hadtest légvédelmi osztályai ezreddé szerveződtek.

A szervezeti változások és az új alakulatok felállítása több csapat átcsoportosítását követelte meg. Ebben a folyamatban az 5. lövészhadosztály a Dunántúlról a Duna–Tisza közére, a 12. lövészhadosztály vezető szervei Kiskunhalasról Kalocsára, a 9. lövészhadosztály Veszprém környékéről Zalaegerszeg térségébe, a 30. tüzérhadosztály a Duna–Tisza térségébe (Cegléd központtal), míg a 34. ágyús tüzérdandár pedig Miskolcról Veszprémbe települt át.

A hadrendben addig nem szereplő alakulatok felállítása, az átszervezések, valamint a csapatok hadműveleti. szétbontakoztatásában végrehajtott korrekciók erősítették a hadsereg ütőerejét és csapásmérő képességét. Ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül, hogy mindezek nehezítették a hivatásos állomány

9 HL MNVK Titkárság 1951. 6/2., 2180/1. ő. e., 512. o.

10 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 17/1., 2244/233/2. ő. e., 363–370. o.

11 Uo. 543–547. o.

12 A „B" típus a keret, az „A" típus pedig a feltöltött szervezetű csapatokat jelentette.

szolgálati-, élet- és munkakörülményeit, további terheket raktak a népgazdaságra, új feladatok elé állították a katonai vezetési és irányítási rendszert.

A Magyar Néphadsereg 1951 őszén jóváhagyott szervezetében a szárazföldi csapatok három lövészhadtesttel, egy gépesített hadtesttel, két önálló nehéz harckocsi, illetve rohamlöveg ezreddel, egy áttörő tüzérhadosztállyal, egy légvédelmi tüzérhadosztállyal, négy tüzérdandárral (1-1 ágyús, aknavető, páncéltörő, sorozatvető), valamint műszaki, vegyivédelmi, híradó stb. kötelékekkel rendelkeztek.

A szárazföldi csapatok alapvető tűzerejét a lövész, a harckocsizó és a tüzér kötelékek alkották.

A lövész alakulatok kilenc hadosztályból álltak, amelyek a 3. lövész hadtest (Kecskemét),[13] a 6. lövész hadtest (Székesfehérvár)[14] és a 9. lövész hadtest (Debrecen)[15] állományába tartoztak.

A páncélos csapatok fő erőit a 11. gépesített hadtest (Budapest) egyesítette, amely a 7. gépesített hadosztályból (Esztergom) és a 18. páncélos hadosztályból (Gyöngyös) állt. A páncélos erőkhöz tartozott még a Sárbogárdon, illetve Kalocsán székelő 17. valamint a 24. önálló nehézharckocsi-rohamlöveg ezred is.

A tüzér alakulatokhoz tartozott: a 30. áttörő tüzérhadosztály (Cegléd) a 38. légvédelmi tüzérhadosztály (Budapest), valamint a 34. ágyús dandár (Veszprém), a 28. aknavető dandár (Polgárdi), a 36. páncéltörő dandár (Kiskunhalas) és a 66 sorozatvető dandár (Örkény).[16]

A legalapvetőbb harci egységeket a lövész és a harckocsizó ezredek képezték. A lövész ezred három lövész zászlóaljból, aknavető ütegből, páncéltörő ágyús ütegből, rohamlöveg ütegből, ágyús ütegből és más alegységekből állt. A lövészek fő fegyvereit a 76 mm-es rohamlövegek, a 82 és 120 mm-es aknavetők, a 76 mm-es ágyúk, a 45 mm-es és 57 mm-es páncéltörő ágyúk, valamint a géppuskák, golyószórók, géppisztolyok... stb. jelentették.[17]

A harckocsizó ezredek három harckocsizó zászlóaljból, egy gépkocsizó lövész zászlóaljból és más alegységekből álltak. A harckocsizók legfontosabb fegyvereit a közepes harckocsik, a 82 mm-es aknavetők, a golyószórók, géppuskák és más fegyverek alkották.[18]

Az 1951. évi őszi átszervezés a hadsereg létszámának rohamos emelkedését hozta. Ugyanis 1950 őszén a Magyar Néphadsereg jóváhagyott békehadrendje 124 330, 1951 őszén pedig már 170 559[19] katonával számolt.

A tiszti állomány létszáma jelentős, míg a polgári dolgozók száma mérsékeltebb ütemű emelkedést mutatott. Addig amíg 1950. október 30-án a hadseregben 17 735

13 A 3. löv. hdt.-hez tartozott: a 12. löv. ho. Kalocsa, a 27. löv. ho. Kiskunfélegyháza és az 5. löv. ho. Kecskemét. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 832. o.

14 A 6. löv. hdt.-hez tartozott: a 9. löv. ho. Keszthely, a 17. löv. ho. Marcali és a 35. löv. ho. Tab. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 833. o.

15 A 9. löv. hdt.-hez tartozott: a 4. löv. ho. Nyíregyháza, a 8. löv. ho. Mezőtúr és a 32. löv. ho. Pápa. HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 834. o.

16 HL HM Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 118., 2228. ő. e., 836–837. o.

17 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 219. o.

18 Uo. 236. o.

19 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 321. o.

tiszt és 11 169 polgári dolgozó, addig 1951. november 15-én már 30 745 tiszt és 12 546 polgári állományú teljesített szolgálatot.[20]

A létszámviszonyok vizsgálata során nem hagyhatók figyelmen kívül a katonai építő alakulatok. „A politikai szempontból megbízhatatlan szülők gyermekei számára bevezették a fegyver nélküli, ún. C kategóriás megjelölést..."[21] és őket oda vonultatták be. Az építő csapatok állománya nem terhelte a néphadsereg létszámát, azon felül tartották nyilván. A munka jellege valójában katonai munkaszolgálat volt, amely a hadseregfejlesztés szégyenfoltját jelentette. „1951 nyarán 10 hadtáp-zászlóaljat és négy hadtáp-századot állítottak fel, ideiglenes jelleggel."[22] Ezek az alakulatok a déli határ mentén felépítendő erődrendszer, valamint más katonai építkezések munkálataiban vettek részt. Az alegységekben 1951 nyarán 7625 „C" kategóriájú katona teljesített szolgálatot. (2100 tartalékos, 5525 sorkatona). Az építő alakulatok létszámának 25%-os megemelésével az év végén egy építődandárt hoztak létre. „A dandárban 273 tiszt, 559 tiszthelyettes, 490 polgári... és 8517 »C« kategóriájú hadköteles, összesen 9819 személy teljesít egyidejűleg szolgálatot."[23]

A hadsereg átszervezéséből következett, hogy megnövekedett a bevonultatottak száma is. Ezt jól szemlélteti az 1951 november első három napján történt újoncbehívásról készült kimutatás, amely szerint a három kerületparancsnokság 78 058 főt[24] adott át a hadseregnek.

A katonapolitikai koncepció jól tükröződik a laktanyaépítési programból is. A hadseregfejlesztés és a honvédelmi beruházások súlypontja délre tevődött át. A csapatokat fokozatosan csoportosították át oda, illetőleg a prognosztizált hadműveleti térségbe, a Duna–Tisza közére. Az 1951-re jóváhagyott fejlesztés és a diszlokációs elképzelések így indították meg az elképesztő ütemű építkezéseket. Más beruházások mellett a déli irányban – Nagyatádon, Marcaliban, Kaposváron, Szekszárdon és a Duna–Tisza térségében – további 14 helyőrségben épültek laktanyák![25]

Az egyre nagyobbra duzzadt hadsereg mind több és több pénzbe került az országnak. „A fegyveres erők és testületek a nemzeti jövedelemből 1950-ben 13,9 százalékot, 1951-ben 15,2 százalékot, 1952-ben 25,5 százalékot, s 1953-ban is még 24,3 százalékot használtak fel."[26]

Az 1951 őszi átszervezés végrehajtására a honvédelmi miniszter több intézkedést adott ki. A csapatok részére az új állománytáblára való áttérés határidejét 1951. november 7-ben jelölte meg.

Az új szervezet megalakítása azonban nemcsak a személyi állomány biztosítását, hanem a hadfelszerelések (fegyverek, lőszerek és különböző anyagi készletek) beszerzését is jelentette. A nehéz haditechnika legfőképp a Szovjetunióból

20 *Patai Endre:* A Magyar Néphadsereg szervezeti fejlesztése 1951 őszén. *Honvédelem,* 1988/5. szám, 60. o.

21 *Csabai Károly–Móricz Lajos:* Tények és adatok az 1945 és 1955 közötti évek magyar hadtörténetéhez. I. rész. *Hadtudomány,* 1991/2. szám, 68. o.

22 *Markó György:* Munkaszolgálat, 1950–1956. *Magyar Honvéd,* II. évf./26. szám, 1992. június 26. 42. o.

23 *Patai Endre:* A Magyar Néphadsereg... i. m. 59. o.

24 HL MNVK Titkárság 1951. 8/1–2., 2182. ő. e., 1453. o.

25 A Duna–Tisza köze táján az alábbi helyőrségekben épültek új laktanyák: Csongrád, Dunaföldvár, Hódmezővásárhely, Jászberény, Kecskemét, Szeged, Szolnok, Baja, Cegléd, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunmajsa, Mezőtúr, Szabadszállás. HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 23/2., 2252. ő. e., 334–338. o.

26 *Bencze László:* Farkas Mihály... i. m. 8. o.

érkezett. Egy másik forrást jelentettek a „Magyarországon gyártott hadianyagok... ágyúk, gyalogsági fegyverek, robbanóanyagok, tüzérségi műszerek stb.",[27] amelyek szovjet licencek alapján készültek. Azonban az átszervezések következtében a megnövekedett haditechnikai eszközszükségletet a szovjet féllel közösen sem sikerült kielégíteni. Az 1951. december 31-i helyzet szerint a feltöltöttségi mutató értéke: gyalogsági kézifegyvereknél 40%-ot, aknavetőknél 50%-ot, légvédelmi lövegeknél 27%-ot, M-13-as sorozatvetőnél 25%-ot, T–34-es harckocsinál 29%-ot... stb.[28] ért el.

A statisztikai adatok és a meglevő lehetőségek azt sejtették, hogy a hiányzó fegyverek és a haditechnikai eszközök beszerzésére csak a következő évben (1952-ben) kerülhet sor.

A tiszti állomány kiképzése a hadsereg gyorsított ütemű fejlesztése következtében 1949 és 1951 között legfőképpen 5–6 vagy 9–12 hónapig tartó tanfolyamokon történt. Az oktatás eme formájáról és hatékonyságáról már az akkor készült értékelések is kritikusan állapították meg, hogy az nem felel meg a korszerű követelményeknek.

Az 1952. január 1-jei helyzet szerint a tábornokok és tisztek iskolai végzettségét rögzítő statisztika elszomorító képet mutat. A kimutatás alapján a hadtest-, hadosztály- és dandárparancsnokok 54,9%-a; az ezredparancsnokok 35,6%-a; az önálló zászlóaljparancsnokok 33,8%-a; a zászlóaljparancsnokok 28%-a; a század-, illetve alosztályparancsnokok 16%-a és a szakaszparancsnokok 75%-a rendelkezett csak az előírt végzettséggel.[29] A parancsnoki állomány hiányos felkészültsége nagyban megmutatkozott a későbbiekben az ellenőrzések, szemlék és gyakorlatok gyenge, vagy nem megfelelő értékeléseiben.

A hadsereg működését és a várható feladat megoldását biztosító fontos elem a harckészültségi rendszer, amelyet 1951 évben többször átdolgoztak. E rendszabályok összessége biztosítja az alakulatok, szervek és intézetek személyi állományának gyors riasztását, hadi „M" állományra való kiegészítését, a technikai eszközök állománytáblák szerinti feltöltését, az elrendelt anyagi készletek málházását, valamint az adott kötelék részére kijelölt körlet normaidőre történő elfoglalását. E téren fontos volt a már 1950. november 9-én kiadott – és még aznap életbe léptetett – „A" jelzésű harciriadó intézkedés.[30] Az intézkedés szabályozta a magasabb harckészültségi fokozatba helyezés rendszabályait. Több más kérdés mellett rögzítette a csapatok gyülekezési körletei kijelölésével kapcsolatos követelményeket, a mozgó anyagi készletek (lőszer, üzemanyag, élelmezési anyag stb...) szintjét, valamint a menetkészültség elérésének időnormáit.

A zászlóalj szintű alegységek részére a laktanyák, vagy a nyári táborok közelében gyülekezési helyeket, az ezredek és a hadosztályok részére pedig gyülekezési körleteket határoztak meg. Az ezred gyülekezési körletén belül a zászlóaljak gyülekezési helyei 2–5 kilométer távolságra helyezkedtek el egymástól. A gyülekezési körletekbe történő menetet a törzsek szervezték meg, a mozgó anyagi készleteket pedig az érvényben levő utasítások alapján állapították meg és

27 Magyar Országos Levéltár (OL) Rákosi Mátyás titkári iratai 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 163. o.

28 Uo. 169–173. o.

29 HL MNVK Titkárság 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 106. o.

30 HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 666. o.

tervezték elszállítani. A riadó elrendelése után az ezredeknek 3–4 óra, a hadosztálynak pedig 5–6 óra alatt kellett a kijelölt körletekben a menetkészséget elérniük.

A harciriadó-intézkedés tartalmazta a háborús alkalmazás feladatait is. A lövészhadtestek részére kijelölték a működési sávokat, a sávhatárokat, továbbá meghatározták számukra az országhatár védelmével kapcsolatos harcfeladatokat. Az okmány az anyagi jellegű kérdéseket is szabályozta: „...szárazföldi haderőnem hadosztályainál lőszerből: 1,5; élelemből: 5, üzemanyagból: 7 javadalmazás (1 javadalmazás – 100 km) biztosítását..."[31] rendelte el.

A csapatok a meghatározott harckészültségi feladataikat gyakorló riadók végrehajtása során sajátították el. Annak konkrét követelményeit először az 1950/1951-es kiképzési időszakra kiadott intézkedés tartalmazta. A zászlóaljak és az ezredek 45 percen belül, a századok pedig 15 percen belül érték el a teljes menetkészséget.

A harciriadó-intézkedés alapján a csapatok megismerték és begyakorolták teendőiket magasabb harckészültségbe helyezés esetén. Annak során napvilágra kerültek a rendszer elemeinek gyenge pontjai is. A végrehajtás során összegyűlt tapasztalatok, valamint a harckészültségi intézkedés beigazolódott hiányosságai alapján vált szükségessé az okmány módosítása. A hadműveleti csoportfőnökség kidolgozta az új riadóintézkedést, amelyet 1951. június 1-jével léptettek életbe.[32]

Az új okmány kidolgozása során nagy figyelmet fordítottak a titokvédelem követelményeinek betartására. Így például az ezred (önálló zászlóalj) harckészültségi gyülekezési körletét, a körletekhez vezető menetvonalakat csak a parancsnokok, a politikai tisztek és a törzsparancsnokok ismerhették. Az új harckészültségi intézkedéssel egyidőben vezették be a harckészültségi borítékrendszert is, amely négy féle zárt borítékból állt. Az 1. sz. boríték: az ezred, önálló zászlóalj (osztály); a 2. sz. boríték: hadosztály (dandár); a 3. sz. pedig a hadtest megfelelő körleteinek elfoglalására vonatkozó parancsra intézkedett. A 10. sz. boríték pedig az adott kötelék részére szóló részletes harcparancsot, valamint a térképeket tartalmazta.

A gyülekezési körleteket a helyőrségektől általában 25–30 km távolságra jelölték ki. Az alegységeknek (század, zászlóalj) a harci riadó elrendelése után 2 órán belül a teljes anyagi készletükkel együtt ki kellett vonulniuk meghatározott gyülekezési körleteikbe.

A harckészültségi gyakorlások és ellenőrzések ismételten több hiányosságot tártak fel. Az ügyeletes tisztek felkészültsége gyenge volt, a tervekben pontatlanságok fordultak elő, a kiértesítési rendszer nem működött gördülékenyen, a körleteket egyes alakulatok nem minden esetben tudták normaidőre elfoglalni, a laktanyáktól a körletekig megszervezett forgalomszabályozás alacsony színvonalú volt.

A harckészültségi rendszer negatívumainak kijavítására, a feladatok eredményesebb végrehajtására az év második felében több központi intézkedésre került sor. A honvédelmi miniszter 1951. július 1-jével a Magyar Néphadsereg

31 *Csabai György*: A Magyar Néphadsereg harckészültségi és mozgósítási rendszerének fejlődése. HL Tgy. II., 330/47/VII-1., 21. o.

32 Uo. 22. o.

szolgálatainak minisztériumi szintű vezetése és koordinálása céljából bevezette az ügyeletes tábornoki szolgálatot.[33] E legfelső szintű ügyeletet – a vezénylés szerint – a hadsereg 16 magas beosztású ezredese, illetőleg tábornoka[34] látta el.

A hadműveleti csoportfőnökség a hadműveleti ügyeletes szolgálatokat ismételten szabályozta. Az arra vonatkozó okmány kiterjedt a különféle harckészültségi fokozatok elrendelésére jogosult személyekre, a riadó elrendelésének módozataira, eszközeire, valamint a legfontosabb teendőkre, rendszabályokra. Az új okmányokból adódó feladatokat 1951. augusztus 31-én 16.00 órától alkalmazták.[35]

Az év közepén (1951. július 30.) kiadott módosítás már szabályozta a honvédség és a határőrség együttműködését is „A" jelű harci riadó esetére. A riadó jelére a határőrkerület-parancsnokoknak fokozniuk kellett a kijelölt sávban az ellenség felderítését, őrs erejű támpontokkal kellett lezárniuk a támadók várható előrenyomulási irányait. A határőr alegységek a határbiztosítási feladatokra kijelölt honvédcsapatok beérkezése után is a határőrparancsnokság kötelékében maradtak volna, csak ellenséges támadás esetén kerültek volna az adott hadosztály hadműveleti alárendeltségébe.

A harckészültségi gyakorlásokon, valamint az újabb ellenőrzéseken szerzett tapasztalatok alapján korrekciókat hajtottak végre a rendszerben. Az 1951. augusztus 1-jén bevezetett harckészültségi rendelkezést[36] 1951. december 4-én újabb szabályozás követte. Ez utóbbi 1952. január 1-jén 00.00 órakor lépett életbe.[37]

1952-ben lényeges szervezeti változtatásokra csak ősszel került sor, azonban nagyságrendje nem érte el az előző évit. A csapatok korábbi, nagymértékű átszervezése és létszámnövekedése ugyanakkor felvetette a Honvédelmi Minisztérium átalakításának szükségességét is. Az is indokolta a minisztérium bővítését, átszervezését, hogy a Magyar Néphadsereg békében nem rendelkezett hadseregparancsnoksággal, az csak háborúban, „M esetén" alakult volna meg. Mindezekből adódóan az állandó harckészültség (béke) idején a csapatok kiképzése, az ügyeleti, a harckészültségi és mozgósítási, valamint egyéb teendői jelentősen megnövelték a Honvédelmi Minisztérium amúgy is tetemes feladatait.

A minisztérium átszervezésére 1952 februárjában született döntés, az új struktúrára való áttérés határidejeként 1952. március elsejét határozták meg. A minisztérium létszáma 1952. február 21-én 3648 fő volt,[38] amely az őszi szervezeti változtatásokhoz a kiindulási alapot szolgáltatta. Az átalakítás során új csoportfőnökségek és osztályok jöttek létre a főhatóság különböző szerveinél. A

33 A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének 017. számú parancsa. HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 506. o.

34 Az 1951. június 25-én keltezett névjegyzék az alábbi személyeket sorolja fel az ügyeletes tábornoki szolgálatot adók közé: Bercelli Béla vőrgy., HVK. Hír. Csf.; Görgényi Dániel vőrgy., H. Mű. Pk.; Házi Sándor vőrgy., H. Le. Pk.; Ilku Pál vőrgy., Pol. Fcsf.; Mátékovics Endre vőrgy., HVK Hdm. Csf.; Székely Béla vőrgy., HVKF h.; Váradi Gyula vőrgy., H. Pc. Pk.; Hídvégi Ferenc ezds., Pol. Fcsf.-ség, Fehér Gyula ezds., IV. Fcsf. h.; Havas Imre ezds., Szü. Fcsf. h.; Hazai Jenő ezds., Pol. Fcsf. h.; Köteles Jenő ezds., Ált. Kik. Csf.; Padusitzky László ezds., Min. Ir.; Schnekta Péter ezds., HM Elnökség Csf.; Szeremlei Gyula ezds., Kat. Tanint. Csf.; Horváth Mihály vőrgy., HVK Anyag Terv. Csf. HL MN Harckik. és Csfség. 1951. 119., 2229. ő. e., 498. o.

35 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 18/1., 2245/233/3. ő. e., 405–408. o.

36 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 17/1., 2244/233/2. ő. e., 142. o.

37 HL MNVK Hdm. Csfség. 1951. 18/1., 2245/233/3. ő. e., 178. o.

38 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/2., 852/3. 19. o.

minisztérium javasolt új szervezete a miniszteri irodából és 15 főosztályból[39] (csoportfőnökségek, főnökségek, parancsnokságok stb.) állt. A fegyvernemi parancsnokságok egy részénél is növelték a létszámokat.

A Vezérkarnál a Hadműveleti Csoportfőnökségen megerősítették a hadműveleti- és a törzskiképzési osztályokat, „Védelmi építkezések osztálya" néven új osztály jött létre. A Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökségen „Nyilvántartó és statisztikai osztály" alakult meg, míg a tartalékosokat nyilvántartó osztályon „Tartalékos kiképzési alosztály" szerveződött, továbbá „Helyőrségi szolgálati osztály" néven új részleg jött létre. A futárszolgálatot ellátó osztály kikerült a vezérkar szervezetéből és önálló állománytáblás szervezetté alakult.

A Politikai Főcsoportfőnökségen a káderosztály létszámában jelentősen megnövekedett.

A Hadtápszolgálat Főnökségen a honvédségi építkezéseket végző Közületi Beruházási Vállalat beolvadt az Építési és Elhelyezési Csoportfőnökség szervezetébe.

Az Általános Kiképzési Csoportfőnökség Lövész Harckiképzési Csoportfőnökségre változott, osztályai létszámban gyarapodtak.

Az Igazságügyi Osztályból csoportfőnökség jött létre.

Az 1952 őszi átszervezések során törölték az állománytáblákból a tábori lelkészi helyeket is.

Mindezeken kívül még több más módosulás is bekövetkezett, amelynek következtében a minisztérium tervezett létszáma 1952 őszére 4489 főre[40] emelkedett.

Az 1952 őszén – a szárazföldi hadműveleti csapatoknál – végrehajtott átszervezések az alábbi fontosabb változásokat hozták:

A 9. lövészhadtest alárendeltségében felállították az 1. lovashadosztályt (három lovas ezreddel és közvetlenekkel) 3258 fővel.[41] E magasabbegység hadrendbe állítása elhibázott döntés következtében történt, amelyet a magyar „lovasnemzet" hagyományokkal igyekeztek megindokolni. Már a II. világháború is igazolta, hogy a háborúban a sikert csak a lendületes és egymásba kapcsolódó hadműveletek teremthetik meg, amelyekben a főszerepet a légierővel együttműködő páncélos és gépesített alakulatok játsszák. Az atomfegyverek árnyékában a lovasalakulatok szervezésének már semmi jelentősége nem volt.

A páncélos csapatok tűzereje viszont számottevően megnövekedett. A páncélos hadosztály egy közepes harckocsiezreddel gyarapodott, míg az „A" és „B" típusú lövészhadosztályok harckocsi/rohamlöveg zászlóaljai ezredekké alakultak át.

A gépesített hadosztály egy gépesített ezreddel, míg a tüzérség egy „A" típusú páncéltörő dandárral erősödött meg.

A Magyar Néphadsereg csapatainak lendületes növekedését jól érzékelhetik az 1949 és 1952 évek végén készült összesített adatok, amelyek az alábbi értékeket mutatják: a hadosztályok száma 3-ról 14-re, a lövészezredeké 7-ről 31-re

39 A főosztályok a következők voltak: Vezérkar, Politikai Főcsoportfőnökség, IV. Főcsoportfőnökség; Személyügyi Főcsoportfőnökség; Hadtápszolgálat Főnökség; Lövész Harckiképzési Csoportfőnökség; Tüzér Parancsnokság, Páncélos Parancsnokság; Légierő Parancsnokság; Országos Légvédelmi Parancsnokság; Műszaki Parancsnokság; Pénzügyi Csoportfőnökség; Igazságügyi Csoportfőnökség; Katonai Tanintézetek Csoportfőnöksége; Elnökség. HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/2., 852/3. ő. e., 28. o.

40 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/3., 852/4. ö. e., 86. o.

41 HL 1. lovas ho. pság. 1952. 650. ő. e., 330. o.

növekedett; a meglevő 1 harckocsiezred helyett 13-at létesítettek, míg a tüzérezredek száma 6-ról 32-re emelkedett.[42]

Az 1952 őszi átszervezések következtében a szárazföldi csapatok fő tűzerejét képező kötelékek létszámviszonyai az alábbi értékeket érték el: lövészalakulatok: 72 344 fő, páncélos alakulatok: 26 218 fő, tüzéralakulatok: 20 885 fő.[43]

A hadsereg részére a magyar hadiipar egyre növekvő számban gyártott haditechnikai eszközöket, ezen felül a Szovjetunióból is folyamatosan érkeztek a szállítmányok. A felgyorsult fejlesztés igényeit ennek ellenére 1952 végére sem sikerült teljes mértékben kielégíteni. A Magyar Néphadsereg „M" ellátottsága az év végén egyes fontosabb fegyverekből következő képet mutatta: puska, karabély, géppisztoly, golyószóró: 100%; géppuska: 35%; 120 mm-es aknavető: 103%; 82 mm-es aknavető: 88%; páncéltörő fegyverek: 59%; 122 mm-es tarack: 73%; 37 mm-es légvédelmi löveg: 85%; 85 mm-es légvédelmi löveg: 60%. A legrosszabb volt a helyzet az M–13-as sorozatvetőknél, ahol 23%, míg a harckocsik és a rohamlövegek esetében pedig 25% volt a feltöltöttség értéke.[44]

1952 őszére a hadsereg létszáma elérte a 200 554 főt.[45] (Ebből 9334 személy polgári alkalmazott volt.)

A Magyar Néphadsereg mozgósított hadrendjében szereplő tábori hadsereg három lövészhadtesttel (9 lövészhadosztállyal), egy légvédelmi tüzérhadosztállyal, egy ágyús tüzérdandárral, egy páncéltörő tüzérdandárral, egy műszaki dandárral, egy nehéz harckocsi/rohamlöveg ezreddel számolt fő csapásmérő erőként. A főparancsnoksághoz az alábbi főbb kötelékek tartoztak: két lövészhadtest, (hat lövészhadosztály) egy gépesített hadtest (egy gépesített és egy páncélos hadosztály), egy önálló gépesített hadosztály, egy ünálló nehéz harckocsi/rohamlöveg ezred, két áttörő tüzérhadosztály, egy páncéltörő tüzérdandár, egy sorozatvető tüzérdandár, egy légvédelmi tüzérhadosztály, egy ágyús tüzér- és egy aknavetős dandár. Az átszervezések következtében a Magyar Néphadsereg hadilétszáma 403 443 főre[46] emelkedett.

Egy bekövetkezendő háborúban a mozgósított hadsereg személyi állományának kiegészítése és a tartalékok képzése jelentős létszámot követelt meg. Az 1952 júniusában készült felmérésben már 1 617 256[47] ötven év alatti hadkötelessel számoltak. A kimutatásban szereplőket azonban csak átképzések után tervezték harci feladatokkal megbízni, ugyanis az akkori fegyvereket és a harceljárásokat nem ismerték, mivel még a Horthy-korszakban teljesítettek katonai szolgálatot. Éppen ezért a tartalékosok átképzésére nagy figyelmet fordítottak. Az 1951/1952-es kiképzési évben az „M" hadsereg személyi állománya biztosítására összesen 121 672 fő tartalékos[48] kiképzésével számoltak.

42 *Surányi Jenő–Cs. Nagy Imre:* A szárazföldi hadműveleti csapatok történetének áttekintése (1945–1980). Tanulmány. 1987 HL Tgy. II., 330/47/V-5., 19. o.

43 Uo. 4. sz. melléklet, 1–2. o.

44 HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 114–116. o.

45 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 39/3., 852/4. ő. e., 76. o.

46 HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 101. o.

47 Uo. 103. o.

48 A tartalékosok átképzésére az alábbi létszámot tervezték állománycsoportonként: tiszt: 15 771, tiszthelyettes: 38 705, legénység: 67 196, összesen: 121 672. HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1951. 68/1–2., 68/1. ő. e., 1. o.

A létszámban jelentősen felduzzasztott, haditechnikai eszközökkel számottevően megerősödött hadsereg részére létfontosságú volt a honvédelmi építési program ütemtervek szerinti teljesítése. A laktanyák, repülőterek, raktárak és más bázisok építését rendszeresen ellenőrizték, szorgalmazták a határidők betartását. Mindezek ellenére 1952 közepére a beruházási építkezéseknél a lemaradások miatt rendkívül súlyos helyzet alakult ki. 1952. június 1-ig az elvégzett munkák értéke elérte a 278 millió forintot, de ez az egész éves tervfeladat 23%-át jelentette csupán. Ugyanaddig az időig a tervezett 335 építkezési objektumból csak 97-nél (az összes munkák 29%-ánál) indultak be a munkák.[49] A tervek teljesítését nehezítette, hogy az előző évből (1951) 512 építkezés húzódott át 1952-re! E tetemes számú létesítményből azonban az Építési Minisztérium „csak" 476 helyen tudott munkát végezni. Június 1-ig 220 építkezés elkészült ugyan, 256 objektum munkálatai azonban nem fejeződtek be.[50]

Az építkezéseknél mutatkozó súlyos lemaradásoknak több oka is volt. Nehezítette az 1952-es célkitűzések megvalósítását az Építésügyi Minisztérium lassú, hiányos és hibás tervezése is. A kivitelező vállalatok sem tudták az egyes létesítményeknél a határidőket tartani, munkaerő, anyag-, gép- és szállítóeszközök hiánya miatt. Az is gyakran előfordult, hogy egyes vállalatok azért nem tudták kellő ütemben végezni a munkát, mert az építkezésekhez szükséges hiteleket a Beruházási Bank nem nyitotta meg időben. A tervező, a fővállalkozó és az alvállalkozók munkájának nem kellő koordinálása is hozzájárult a fogyatékosságokhoz.

A honvédségi objektumok építésénél jelentkező lemaradások negatívan hatottak a hadsereg átszervezésére. 1952 őszén ugyanis a hadsereg hadrendjében addig nem szereplő alakulatok felállítása után – mivel egyes beruházások időben nem készültek el – 12 alakulat részére nem tudtak laktanyát biztosítani. Az elhelyezési gondok megoldására ideiglenes jelleggel egy-egy alakulat részére Keszthelyen a karmelita rendházat, Hajdúhadházán a hadtest kiképző tábort jelölték ki, Mátraházán, Balatonfüreden és Siófokon pedig üdülőket foglaltak le. Mindezeken felül 5 katonai szervezetet vagy a korábbi laktanyákban, vagy más helyőrségekben helyezték el.[51]

Az átszervezések megkövetelték a hadműveleti ügyeletes szolgálatok feladatainak átdolgozását, az okmányok, továbbá a riasztási és kiértesítési rendszer elemeinek pontosítását is. Ennek folyamatában 1952. február 15-én „Ideiglenes légvédelmi riadóintézkedés"-t adtak ki. Az okmány rögzítette a riadó elrendelésére jogosult személyeket, a riadóval kapcsolatos legfontosabb ismereteket, valamint a személyi állomány feladatait légvédelmi riadó elrendelésekor.

A harci riadó végrehajtásával kapcsolatos teendők is folyamatosan módosultak. Az ezekkel összefüggő időnormákat 1952. május 8-tól a Vezérkar Hadműveleti Csoportfőnöksége megszigorította. A készenléti időket a gyülekezési helyeken az alegységek részére 2 óra helyett 1 órában, az ezred (önálló csapat, intézet, iskola)

49 OL Rákosi Mátyás titkári iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 221. o.

50 Uo.

51 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1952. 40/1–3., 852/2. ő. e., 13–19. o.

részére 3–4 óra helyett 1,5–2 órában, a hadosztály részére 5–6 óra helyett 4–5 órában határozták meg.[52]

A harckészültség és a mozgósítási készség helyzetét 1952. szeptember 21-én mérték fel. A honvédelmi miniszter parancsa a 4. lövészhadosztály mozgósítását rendelte el, amelynek során 7138 hadköteles vonult be,[53] továbbá kb. 300 technikai eszközt, 200 országos járművet és 500 lovat adtak át a magasabbegységnek.

A mozgósítást elrendelő parancs 3 óra alatt jutott le a csapatokhoz és közel 7 óra alatt a tanácsi szervekhez. A tartalékos állomány 2 napon belül bevonult a csapatokhoz.

A Magyar Néphadseregben első alkalommal végrehajtott „próbamozgósítás" rendkívül gazdag tapasztalatokat hozott. A „viszonylagos jó eredmények" azonban jelentős mértékben abból adódtak, hogy a hadosztály mozgósítási feladatainak végrehajtását a tanácsadók mellett a honvédelmi miniszter által „kirendelt bizottság"[54] is segítette. Egy adott esetben e tényezőkkel viszont nem lehetett számolni.

1952. december 1-jével az alkalmazási tervekre vonatkozó harcintézkedéseket kiegészítették, meghatározták a laktanyáktól a gyülekezési körletekbe vezető menetvonalakat is. A korábbiakban ugyanis a gyülekezési körletek elfoglalásához szükséges menetvonalakat csak a nyári táborhelyektől jelölték ki. 1953. január 1-től az alakulatok mindkét variáns esetében rendelkeztek előre meghatározott útiránnyal.

1953 elején a szárazföldi csapatok az alábbi fő kötelékekből álltak: három (3., 6., 9.) lövészhadtest, – amelyek állományát nyolc lövész- és egy lovashadosztály alkotta (a 13. lovashadosztály a 9. hadtesthez tartozott.); – egy HM közvetlen lövészhadosztály; egy páncélos hadtest (a 11. páncéloshadtest egy gépesített páncélos hadosztályból állt.); egy áttörő tüzérhadosztály (30. áttörő tüzérhadosztály) öt tüzérdandár, (1-1 ágyús, aknavető és sorozatvető, 2 páncéltörő dandár) egy légvédelmi tüzérhadosztály (38. légvédelmi tüzérhadosztály)... műszaki, híradó, vegyivédelmi... stb. kötelékek.

A csapatok vezetése a szerteágazó alá- és fölérendeltségi viszonyok miatt nehézkes volt. A három lövészhadtest közvetlenül a miniszternek, a fegyvernemi és szakcsapatok (tüzér, műszaki, híradó stb.) pedig a megfelelő HM-főnököknek voltak alárendelve.

A hadsereg hadiállománya jelentős számban követelt meg a feladatokra átképzett tiszteket és tiszthelyetteseket is. Kiképzésük általában 1–3 hónapot vett igénybe. A Vezérkar Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnöksége 1953-ban is még 50 000 tartalékos (tiszt és tiszthelyettes) kiképzésével számolt.[55]

52 *Csabai György:* A Magyar Néphadsereg... i. m. 26–27. o.

53 A bevonult tartalékosok megoszlása az alábbi volt: tiszt: 413, tiszthelyettes: 1581, legénység: 5144, összesen: 7138. HL MNVK Titkárság, 1952. 7/2., 654/40/8. ő. e., 251. o.

54 Uo. 246. o.

55 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 24/1–2., 551/3. ő. e., 77. o.

1953. január 1-jén a Magyar Néphadsereg rendszeresített állománya a hadrenden kívüli (hadtáp- és műszaki építő alakulatok) csapatokkal együtt 218 224 főt[56] tett ki. Ugyanabban az időben azonban a hadsereg ténylegesen meglevő létszáma 210 412 fő[57] volt. Ezek az adatok jelentették a kiinduló alapot a későbbiekben a hadsereg létszámcsökkentéséhez.

A harckészültségi és mozgósítási tervek, valamint okmányok mellett a légoltalom rendszabályait is lényegesnek ítélték. 1953 májusában adtak ki „Légoltalmi riadóintézkedés"-t a HM központi szervei és a fegyvernemi parancsnokságok részére. Az okmány részletesen taglalta a légoltalmi riadó célját, elrendelésének módjait, nemeit, a végrehajtandó tennivalókat, az óvóhelyek elosztását és más feladatokat. Az intézkedés alapján a légoltalmi riadóterveket 1953. május 25-ig kellett elkészíteni.[58]

Az 1953-as év jelentős mérföldkő volt a Magyar Néphadsereg történetében. A megváltozott világpolitikai helyzetben – a koreai háború befejeződése után – a nagyhatalmak már nem számoltak egy újabb világháború kirobbanásának közvetlen veszélyével. A Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolataiban meglevő feszültségek csökkentek, realitássá vált a két fél konstruktív együttműködésének lehetősége. Hazánknak sem volt már többé szüksége kétszázezer főt fegyverben tartó hadseregre.

A világpolitikában bekövetkezett kedvező változások és a moszkvai inspirációk az MDP vezetését arra késztették, hogy átértékelje, módosítsa addigi politikáját. Az elkövetett hibák és bűnök kijavításának lehetőségét az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-ai ülése és annak elfogadott határozata teremtette meg. Más területek mellett – nyilvánosan – csak akkor ismerték el, hogy a fegyveres erőknek „a szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése..."[59] hiba volt. E körülmények vetettek véget a magyar Néphadsereg további erőltetett fejlesztésének és teremtettek lehetőséget a fegyveres erők csökkentéséhez.

Az őszi átszervezéshez az előzetes tervek és a javaslatok már az év derekán elkészültek. Az 1953. július 7-én készült kimutatás a fő csapásmérő erőknél az alábbi csökkentéseket javasolta: lövész alakulatoknál: 14 329 főt (19,2%), páncélos csapatoknál 4397 főt (17,7%), a tüzérségnél pedig 4435 főt (23,8%)[60]

56 Az állománytáblákban meghatározott létszám megoszlása az alábbi volt: 1., tényleges állomány: ti.: 35 233, tiszthelyettes: 52 382, honvéd: 92 051, ti. hallgató: 2328, növendék: 11 072, katona összesen: 193 066, polgári: 9538, mindösszesen: 202 604 fő; 2., hadrenden kívüli alakulatok: tiszt: 734, tiszthelyettes: 1028, honvéd:13 077, katona összesen: 14 839, polgári: 781, mindösszesen: 15 620 fő. OL Rákosi Mátyás iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 395. o.

57 A békében meglevő állomány megoszlása az alábbi volt: 1., tényleges állomány: tiszt: 29 749, tiszthelyettes: 46 502, honvéd: 96 573, ti. hallgató: 2129, növendék: 11 905, katona összesen: 186 858, polgári: 8584, mindösszesen: 195 442; 2., hadrenden kívüli alakulatok: tiszt: 562, tiszthelyettes: 1222, honvéd: 12 977, katona összesen: 14 761, polgári: 209, mindösszesen: 14 970. OL Rákosi Mátyás titkári iratai, 276. fond, 65. csop., 195. ő. e., 395. o.

58 HL MN Harckik. és Testn. Csfség. 1953. 60/1., 547/3. ő. e., 306., 307. o.

59 *Szabó Bálint:* Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954. Budapest, 1984. 20. o.

60 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 161–162. o.

Az MDP Politikai Bizottsága számára készült javaslat a hadsereg 1953. évi őszi átszervezéséhez a Magyar Néphadsereg békelétszámát 165 992 főben[61] (a hadsereg létszáma: 160094, a hadtápalakulatok létszáma: 5898 fő) jelölte meg.

A hadsereg leépítésének folyamata azonban ellentmondásosan kezdődött meg. A haderő egészére kiterjedő és koncepcionálisan is kialakított intézkedés elmaradása miatt kellően nem megalapozott és „kapkodó" szervezeti változtatásokat, csökkentéseket vezettek be. Az át nem gondolt intézkedések is növelték a hadseregen belüli bizonytalanságokat és feszültségeket.

Az elhatározott létszámcsökkentéseket 1953 második felében kezdték meg, majd pedig a következő évben folytatták. A leépítés elsősorban lövész-, harckocsizó és tüzéralakulatokat érintett. Ez a folyamat elérte a Honvédelmi Minisztériumot is amelynek során annak létszáma 1800 fővel 2500 főre csökkent.[62]

A csapatok leépítésének első ütemét 1953. szeptember 1–december 1. között, a következőt pedig 1954 őszétől hajtották végre.

Az 1953-as őszi átszervezés során módosították a lövészalakulatok állományát, az alapvető szervezetek azonban megmaradtak. A 3. lövészhadtest összlétszáma a lövészhadosztályok szervezetében végrehajtott mintegy 1000-1000 fős csökkentés következtében 3000 fővel lett kevesebb, viszont a 6. lövészhadtest létszáma 6000 fővel növekedett. Ez utóbbi szervezet létszámának gyarapodását „B" típusú hadosztályainak jelentős (3000 fős) fejlesztése idézte elő. A 9. lövészhadtest létszámának minimális (kb. 600 fős) növekedése abból adódott, hogy a hadtest lövészhadosztályainak száma háromra emelkedett a 30. lövészhadosztály átvételével.

A 13. lovashadosztály megszüntetése 3258 fős létszám megtakarítását jelentette.

A páncélos csapatok átszervezése során az alábbi alakulatok szűntek meg: a 11. gépesített hadtest felderítő zászlóalja, a 7. gépesített hadosztály egy gépesített ezrede, a 18. páncélos hadosztály egy harckocsiezrede és a 17. önálló nehéz harckocsi/rohamlöveg ezred. A hadosztályok négy alakulatát más helyőrségekbe csoportosították át. Az összes csökkentés meghaladta a 6500 főt.

A lovas magasabbegység felszámolása helyes döntés volt, a páncélos alakulatoknál végrehajtott leépítés viszont hibás lépésnek minősíthető.

A páncélos csapatokhoz hasonlóan a tüzéralakulatok átszervezése sem tűnt megalapozottnak. Megszűnt a sorozatvető dandár, helyette egy sorozatvető ezred jött létre. Az aknavető dandár egy ezredét és a „Tüzér Fegyvermesteri Tanfolyam"-ot is törölték az állománytáblákból. A tüzérhadosztálynál is jelentős leépítést hajtottak végre. A tüzérség szervezeti átalakítása következtében a szakállomány létszáma 4000 fővel csökkent.

A műszaki csapatoknál az átszervezésekkel 1000 fővel fogyatkozott a létszám. Megszűnt a 42. műszaki dandár, a „Műszaki Kiképző Tábor", valamint négy – hadrenden felüli – műszaki építő zászlóalj is.

A híradó alakulatok hadrendjéből töröltek egy vonalépítő zászlóaljat, valamint egy rádiórelé-századot.

61 A létszám megoszlása állománykategóriák szerint: tiszt: 29 484, tiszthelyettes: 35 610, honvéd: 86 017, ti. hallgató: 819, ti. növendék: 5882, katona összesen: 157 812, polgári: 8180, mindösszesen: 165 992. OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 14. o.

62 *Zágoni Ernő:* A Magyar Néphadsereg történetének főbb jellemzői. Tanulmány. Budapest, 1989. (HL) 92. o.

A létszám- és szervezeti módosítások mellett az alakulatok különböző átalárendeléseire és helyőrségváltoztatásaira is sor került, amelyek leginkább a lövészhadtestek állományába tartozó kötelékek esetében következtek be.

A haderő leépítése jelentősen könnyítette hazánk pénzügyi helyzetét: a Nagy Imre-kormány már működésének első évében, több mint négy milliárd forinttal csökkentette az államháztartásra felesleges súlyként nehezedő hadikiadásokat.[63]

Az 1953 őszén a hadseregben megkezdődött átszervezéseknek, illetőleg az abból adódó leépítéseknek mindenképpen voltak eredményei. Kétségtelen, hogy a megváltozott helyzetben országunknak már nem volt többé szüksége olyan nagy hadseregre. A meginduló csökkentési folyamat, amelynek tetemes anyagi és pénzügyi vonzata is volt, jelentős mértékben tehermentesítette a gazdaságot. Az 1953-ban készült tervek már figyelembe vették a létszámcsökkentés költségvetési kihatásait, valamint az „M" anyagbeszerzés ütemtervét is. Az 1954-es év költségvetési keretét (az építkezési beruházásokon kívül) 7600 millió Ft-ra tervezték, amelyből fenntartásra 5840 millió Ft-ot (76,9%), „M" anyagbeszerzésre pedig 1760 millió Ft-ot (23,1%) szántak.[64] Az Országos Tervhivatal ugyanakkor a Honvédelmi Minisztérium 1954. évi építkezési keretét 758 millió forintban, a védelmi építkezések beruházási keretét pedig 182 millió forintban javasolta megállapítani.[65]

Nem hagyhatók figyelmen kívül ugyanakkor az 1953-as évi őszi átszervezések negatív hatásai sem. A nem kellően megalapozott intézkedések sorozata növelte a tisztek és tiszthelyettesek bizonytalanságát. A gyakori szervezeti változások következményei a tiszti állomány tűrőképességét a legvégsőkig próbára tették, a korábbi megterhelések tovább nőttek. Az egyes alakulatok átcsoportosításából következett az is, hogy 1953-ban pl. az állomány 34,7%-át helyezték át más helyőrségekbe.[66]

Az új hadrendek hatályba lépésének más következményei is voltak. Az őszi átszervezésre kidolgozott tervek ugyanis a hadsereg létszámának 54 466 fős csökkentését[67] irányozták elő. E nagymértékű leépítésből az következett, hogy 14 laktanya vált teljesen üressé (ezek közül több csak egy-két éve épült); 27 laktanyában pedig több épület megüresedett.[68] A helyzetet e téren az is bonyolította, hogy a már folyamatban levő építkezéseket le kellett állítani és ez csak növelte a befejezetlen épületállomány számát. Mindezek miatt az épületgazdálkodás a következő időszakban arra irányult, hogy a megkezdett építkezéseket befejezzék, illetőleg a megüresedett létesítményeket hasznosítsák.

A szárazföldi csapatoknál a leépítések legfőbb negatív hatása az volt, hogy nagyobb mértékben csökkent az alakulatok mozgékonysága és tűzereje, mint ahogyan az a létszámcsökkentésekből következett volna.

63 *Gosztonyi Péter:* A magyar fegyveres erők az októberi forradalomban. [In: 1956 – A befejezetlen forradalom. (Szerk.: *Saáry Éva*) Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör] Zürich, 1982. 35. o.

64 OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 15. o.

65 HL MNVK Szerv. és M. Csfség. 1953. 23/1., 551/2. ő. e., 189. o.

66 *Berki Mihály:* Hadsereg vezetés... i. m. 20. o.

67 Az őszi átszervezés tervei a hadsereg rendszeresített létszámát 42 792 fővel, míg a hadrenden kívüli htp. alakulatokét 11 674 fővel csökkentették. OL MDP Pol. Biz. iratai, 276. fond, 53. csop., 127. ő. e., 13. o.

68 *Dobák Dezső:* A Magyar Néphadsereg anyagi-pénzügyi gazdálkodásának története 1944 végétől 1980-ig. HL Tgy. II. 330/47/IX-1., 19. o.

Az 1953 őszén megkezdett hadsereg-átszervezés, amely ismét legfőképpen a szárazföldi csapatokat érintette, kedvező folyamatot indított el. Megkezdődött a több mint kétszázezer fős hadsereg leépítésének programja, amelynek során az első ütem az állománytáblákban rögzített létszám 54 ezer fős csökkentését irányozta elő.

A nemzetközi helyzet kedvező alakulása, az MDP Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozata, majd pedig a Nagy Imre miniszterelnök nevével fémjelzett „Új szakasz politikája" örvendetes irányú elmozdulás kezdetét jelentette az országban. A mindezekből következő hadseregcsökkentés folyamata lehetőségeket teremtett egy kisebb létszámú, de ütőképesebb haderő létrehozásához.

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

A MÉNFŐI CSATA

1038. augusztus 15-én meghalt I. István, Magyarország első királya. Megüresedett trónját végakaratának megfelelően húgának fia, Orseolo Péter foglalta el. Erőszakos belpolitikája, melyet a keresztény állam megszilárdítása érdekében folytatott, a magyarság nyílt ellenkezését váltotta ki. Három éves uralkodás után menekülni kényszerült a közfelháborodás elől, helyére István király másik unokaöccse, Aba Sámuel lépett.

Péter mindent megtett annak érdekében, hogy vesztett királyságát visszaszerezze. Ehhez III. Henrik császár személyében talált támogatót, aki 1042-től évente vezetett hadjáratot Magyarország ellen. Célját 1044-ben érte el, amikor Ménfőnél legyőzte Aba Sámuel seregét, Pétert pedig Székesfehérváron visszahelyezte trónjára.

Dolgozatomban elsősorban az 1044-es hadjárattal és a ménfői csatával foglalkozom. A korabeli források szűkszavú leírásai miatt nagy mértékben kell az objektív körülményekből adódó következtetésekre hagyatkoznom, ami lehetővé teheti a 950 évvel ezelőtt történt események elfogadható rekonstruálását.

Az előzmények

Nem sokkal Péter elűzése után Aba a német birodalom keleti határvidékeire tört seregével. A támadás közvetlen előzményét jelentette, hogy Aba 1041 karácsonyán a német udvarral való kapcsolatfelvétel céljából követeket küldött III. Henrikhez, akik a strassburgi birodalmi gyűlés előtt elmondták, hogy királyukat nyugtalanítja Péter befogadása, továbbá érdeklődtek a császár magyarországi szándékai felől. Henrik azt válaszolta, hogy neki nincs szándékában háborút kezdeni, de ha Aba őt megtámadná, azt nem fogja megtorlás nélkül hagyni. A kedvező válasz ellenére február 15-én hajnalban a magyar csapatok Tulln vidékének pusztításába kezdtek egészen a Traisen folyóig.[1]

Ezt III. Henrik nyílt kihívásként értékelte, s válaszul 1042 nyárutóján Magyarországra támadt.[2] Lerombolta Hainburgot és Pozsonyt, majd Bretiszlav cseh seregével egyesülve a Garamig hatolt, ahol kilenc várat foglalt el. A meghódított terület élére István király egy név szerint ismeretlen unokaöccsét helyezte,[3] akit Aba a német hadak kivonulása után elűzött. A hadjárat meggyőzte Abát arról, hogy az ország képességei nem teszik lehetővé a német birodalom elleni hadviselést. A békés viszony kialakítása érdekében előbb 1042 karácsonyán Goslarban, majd 1043 pünkösdjén Paderbornban, végül Regensburgban folytak sikertelen béketárgyalások.

1043 augusztus elején III. Henrik ismét Magyarország ellen vezette seregét. Annak ellenére, hogy Abának csak kis létszámú katonai erőt sikerült egybehívnia, a német támadás a sietve megerősített rábcai védműveknél elakadt, ami időt biztosított számára a tárgyalások folytatására. III. Henrik valószínűleg továbbra is korábbi követeléseinek teljesítéséhez ragaszkodott, ami az előző három tárgyalás eredménytelenségét okozta.

1 *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története. I. k., Budapest, 1899. 81. o.

2 Székely György cikkében megemlíti, hogy egyes források szerint Aba támadását megelőzően német csapatok pusztították Magyarország határvidékét. (*Székely György:* Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a XI–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1954. 1. szám, 144. o.)

3 Vitatott momentum, hogy ki volt ez az árpádházi herceg akit Bretiszlav hozott magával, de az Altaichi évkönyv nem nevez meg. (Annales Altahenses. 1042. *Gombos Albin:* Catalogus fontium historiae hungaricae. I. k., Budapest, 1937. 96. o.) Pauler Gyula (*Pauler:* i.m. 82. o.) szerint Szár László legidősebb fia, Endre herceg volt. Más vélemények szerint, melyekről Kiss Lajos ír (*Kiss Lajos:* Nemzeti függetlenségünk védelme III. Henrikkel szemben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 35. o.) lehetett akár Béla herceg, vagy Prokuni, Gyula erdélyi vezér fia.

A béke feltételeként szabta, hogy Aba visszahelyezi Gizella királynét birtokaiba, az 1042-ben elhurcolt németeket hazaengedi, a halottakért pedig kárpótlást fizet, az István által megszerzett Lajta és Fischa folyók közéről és a Morva menti területekről lemond, továbbá 400 aranyat és ugyanannyi prémes mentét fizet kárpótlásul. Aba elfogadta a feltételeket, melyek Szent András napjáig (november 30.) történő teljesítésére esküvel tett ígéretet.[4]

Henrik bizonyosan nem akart tartósan hadat viselni, mivel az egyezmény megkötése után Besançonba sietett, ahol házasságot kötött Poitou-i Ágnessel, V. Vilmos aquitániai herceg leányával.[5]

Aba számára ez a béke vereséggel ért fel. Az, hogy nem volt képes egybegyűjteni a sereget, mutatja, hogy az ország főurai egyre kevésbé támogatták. Számukra a Henrikkel kötött alku csak Aba erőtlenségét bizonyította. Intézkedései is inkább csak az alsóbb néprétegek körében tették népszerűvé. A főrangúak egyre inkább elfordultak Abától, aki immáron személyes érdekeiket veszélyeztette,

1044 tavaszán egy csoportjuk összeesküvést szőtt, hogy Abát a német császárnak kiszolgáltassák. Tervük árulás folytán kitudódott, mire Aba véres bosszút állt az összeesküvőkön. Ötven főurat nagybőjt idején Csanádra hívatott és ott fegyvereseivel agyonverette őket.[6] A barbár tett, ami súlyosan megsértette az egyházi ünnep szentségét, mélységesen felháborította és Aba ellen hangolta az egyházat és az ország előkelőit, akik nagy számban menekültek Németországba, hogy Henriket Péter visszahelyezésére ösztönözzék. Mivel Aba az előző évi béke feltételeit nem teljesítette, III. Henrik indokoltnak látta, hogy a nyár beköszöntével ismételten hadjáratot indítson Magyarország ellen.

III. Henrik 1044-es hadjárata

1043 nedves, szeles nyara után, igen szigorú, hóban gazdag tél következett. A kedvezőtlen időjárás súlyos éhínséget okozott Európában.[7] Az élelmiszerhiány nem tette lehetővé a birodalmi sereg egybehívását, ezért Henrik a bajorországi hadakon kívül csak a Magyarországgal határos Ostmark és Csehország csapatait gyűjtötte össze.

Az altaichi évkönyv ezt írja:

„Felkerekedett ugyanis a király (ti. Henrik), mintha csak az egyezséget szándékozna végrehajtani, és a bajor határtartományból vissza szándékozna térni, csupán két hadsereget, a noricumit és a csehet vezetve. Országának többi részéből csupán csak az udvari tisztjeit vitte magával, mivel (a többiektől) a termésben való nélkülözés miatt megtagadta a zsoldot. De ezt is majdnem minden alattvalójának tudta nélkül tette."[8]

Egy 1044. június 16-án Bondorfban íródott oklevélből arra következtethetünk, hogy III. Henrik kíséretével akkor még ott tartózkodott. A falu helyének behatárolásánál a jelenlegi térképek alapján két egymástól viszonylag nagy távolságra eső hely jöhet szóba. Bondorf nevével találkozunk a Bodeni-tó északi csúcsában és a fekete-erdei Wutachnál is. Ezek azonban többszáz kilométerre fekszenek Regensburgtól, ami feltehetően a császár kiinduló pontja volt. Ernst Steindorf könyvében elfogadható megoldást találunk a kérdésre.[9]

Véleménye szerint Bondorf egy Nürnbergtől keletre fekvő, elpusztult faluval azonos. Az oklevél Henrik pénzadományáról szól, amit a wormsi templomnak adott, valamint megnevezi Adalger wormsi püspököt is, aki Gebhard regensburgi és Brúnó würzburgi püspökökkel egyetemben, rendszeresen ott volt a császár kíséretében.

Ernst Müller[10] szintén foglalkozik a fenti kérdéssel. Megítélése szerint Bondorfnak a magyar határ közelében kellett feküdnie, különben a császár és kísérete nem lett volna képes július 5-ig Ménfőhöz

4 *Pauler:* i.m. 84. o.

5 *Sz. Jónás Ilona:* A középkor nagy császárai. Budapest, 1993. 37. o.

6 *Pauler:* i.m. 84. o.

7 1044-ben Magyarországon is óriási éhínség volt. *Réthly Antal:* Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, 1962. 31. o.

8 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

9 *Ernst Steindorff:* Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich III. Leipzig, 1874. 204–208. o.

10 *Ernst Müller:* Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. 1039 bis 1056. Historische Studien, Heft. XXVI. Berlin, 1901. 50. o. Megítélésem szerint a „Bondorf-kérdésben" figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Bajorország területén három Bondorfot is találunk. Egyet Regensburgtól 60 kilométerre nyugatra, egy másikat pedig Regensburg és Altaich között a Duna partján, Regensburgtól 36 kilométerre, Altaichtól 70 kilométerre, vízi úton. (Straßenkarte Bayern. 1:300000. Falk-Verlag, Hamburg.) Ez utóbbi elfogadhatóan illeszkedne a császár vonulásának időrendjébe.

eljutni. Ehhez ugyanis, Regensburgból indulva, 19 napon keresztül, napi 29 kilométer kellett volna megtenniük.

Martina Reinke tanulmányában a német császári udvar menetképességét elemzi.[11] 28 utazást vett figyelembe, amikor a császár a sereggel együtt haladt. A következő értékeket kapta: 75%-ban naponta 17 km, vagy több; átlagosan naponta 24–26 km; 25%-ban naponta 30 km; 5%-ban 40 km, vagy több.

A fenti csoportosításból az átlagos teljesítmény a gyalogság és a málha mozgási sebességét reprezentálja, amihez a lovasságnak is alkalmazkodnia kellett. Ha feltételezzük, hogy Henrik seregében gyalogosok is voltak, a napi menetteljesítményük a 25 kilométer nem haladhatta meg. A fentiek tehát Ernst Müller gondolatmenetét igazolják, azonban csak a menettávolság figyelembevételével nem zárható ki, hogy Ernst Steindorfnak van igaza.

Az egyesített sereg gyülekezési körlete valószínűleg Bécs környékén volt. Ide vonultak az osztrákok Adalbert őrgróf, a csehek Bretiszlav, a bajorok pedig Brúnó regensburgi püspök vezetésével.

A császár Regensburgból minden bizonnyal hajóval jutott oda. Martina Reinke több esetet is megemlít, amikor a német császár hajóval utazott. Közülük is kiemelkedik a következő: Barbarossa Frigyest 1152. március 4-én Frankfurtban császárrá választották, ahonnan március 6-án hajóval Sinnzigig, majd lóháton Aachenbe ment, ahol március 9-én megkoronázták. Ez 87 km/nap menetteljesítményt jelent.

A dunai hajózás sebességére, Ungnád Dávid 1573 márciusi utazásának leírásából következtethetünk.[12] A Regensburg–Bécs távolságot megközelítőleg négy nap alatt tette meg, úgy, hogy csak nappal hajóztak, az éjszakákat a parton töltötték. Naponta, átlagosan 100 kilométert tettek meg.

Henrik tehát akár Nürnberg mellől is képes volt eljutni június 22–23-ra Bécsbe. Legkésőbb június 25-én készen állt a sereg az előrevonásra. *(1. sz. vázlat.)*

1.SZ.VÁZLAT

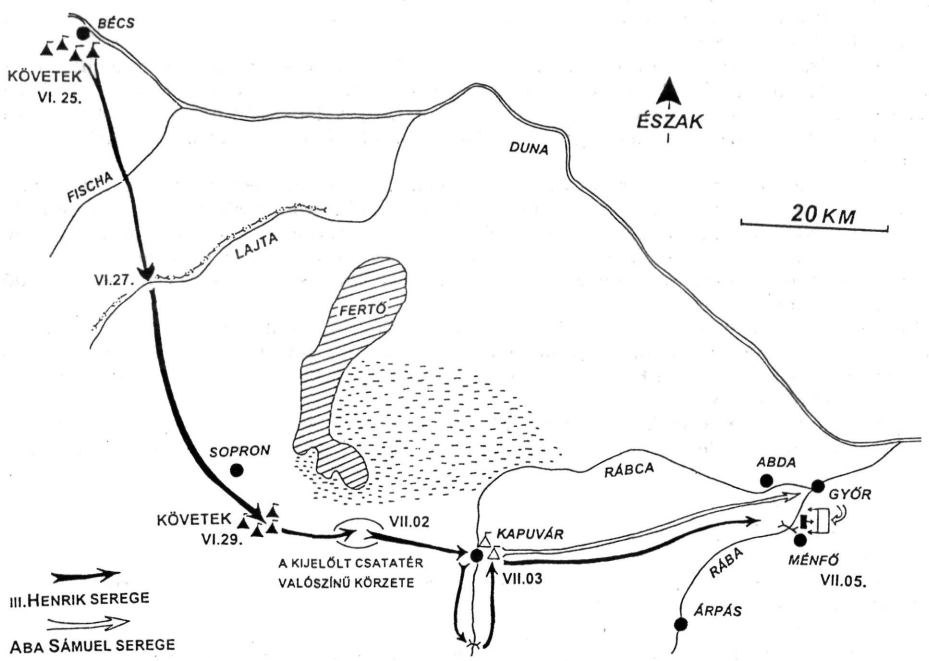

11 *Martina Reinke:* Die Reisegeschwindigkeit des deutschen Königshofes im 11. und 12. Jahrhundert.

12 Ungnád útjából az Abach–Stockerau szakaszt vettem figyelembe, mely megközelítőleg megegyezik a Regensburg–Bécs távolsággal. *Ungnád Dávid* konstantinápolyi utazásai. Budapest, 1986. 98. o.

Ekkor érkeztek ide Aba követei, akik királyuk nevében békét ajánlottak. Megígérték a múlt évi béke azonnali teljesítését, sőt még annál nagyobb engedményeket is, azzal a feltétellel, hogy Henrik a hozzá menekült magyarokat kiszolgáltatja. A császár azonban nem volt hajlandó tárgyalni. A követeket letartóztatta és seregével megindult Magyarország ellen. Mint a követjárás is mutatja, Abát nem érte teljesen váratlanul a német támadás, mivel már előre értesült Henrik szándékáról.[13]

Elég idő állt rendelkezésére fegyvereseit összegyűjteni és főleg a rábcai védővonalat megerősíteni. Ehhez állítólag még hadigépeket is alkalmazott, Erdélyi Gyula mindenesetre a következőket írja: „III. Henrik betörésekor Aba a Rába mögé vonult és a folyó védelmére hadigépeket (machina, tornamentum) állíttatott fel.[14]

Henrik seregével június 27. körül érte el a Lajtát, ahonnan tovább vonult Sopron irányába. A Fertőtől délre letáborozott. Ekkor ismét megjelentek a magyar követek. A békekötésre tett ajánlatot Henrik nem fogadta el, hanem a kor szokásainak megfelelően megjelölte a helyet ahol három nap múlva a két sereg megütközik. A követek beleegyezvén visszatértek Abához, aki seregével Kapuvárnál táborozott. Természetesen nem kívánt kimozdulni a védővonal mögül, mely 1043-ban is képes volt feltartóztatni a német hadakat. Három nap elteltével, július 2-án reggel,[15] Henrik seregével a megjelölt csatatérre vonult, ahol a magyarok nem jelentek meg. Ezért tovább ment Kapuvárig, ahol a rábcai védművek föltartóztatták.

A folyó mocsaras árterülete magában is jelentős mozgáskorlátozó tényezőt jelentett, azonban a védőképesség növelése érdekében mesterséges duzzasztásokkal, torlaszokkal és csapdákkal tették áthatolhatatlanná a gyepü őrei. A legfontosabb utat a babóti Fekete vár zárta el.[16]

A császár kíséretében lévő magyarok elvállalták, hogy a sereget átvezetik a folyón. Egész éjjel lovagoltak a Rábca bal partján déli irányba és hajnalban jól járható gázlón átkeltek mindkét folyón.[17]

Asztrometriai számításokkal rekonstruálható a hold 1044. július 2-iki állapota.[18]

Július 2-án még újhold volt, a hold felületének csak 20%-a volt megvilágított. A Nap 19.49-kor nyugodott, a szürkület 20.30-ig tartott. A Hold 09.46-kor kelt fel és 22.03-kor lenyugodott. Tehát július 2-án 22.03-tól másnap 03.12-ig, amikor a hajnali szürkület elkezdődött, a csillagok fényén kívül más természetes megvilágítás nem volt. Kétkedéssel kell tehát fogadnunk az altaichi évkönyv állítását, mivel idegen terepen a 6000 lovas tájékozódását és menetét a teljes sötétség jelentősen korlátozza, főleg a Rábca nehezen járható árterében.

A gyalogság[19] feltehetően letáborozott Kapuvárnál és felkészült az ostromra. A lovasság elindult és napnyugta után, már csaknem sötétben, a gázló közelében állt meg. Hajnalban aztán sikeresen átkeltek a folyón és – immár a jobb parton – visszatértek Babót hátába. A torlaszok és sáncok őrei, mikor a hátukban látták felbukkanni a németeket, sorra elmenekültek, nagy mennyiségű hadianyagot és élelmiszert hagyva hátra.

A déli órákra elérték a kapuvári átjárót, így a sereg többi része is átkelhetett. A gyalogság megszállta a védőműveket, ezzel biztosítva az utánpótlást és a visszavonulást. Henrik seregéből csak a lovasság folytatta a menetet Győr felé, ahol Aba serege táborozott.

13 Aventinus szerint Aba két regensburgi polgárral vette fel a kapcsolatot. Név szerint Bernulffal és Machtunnal, akik hatalmas kincseket gyűjtöttek és olyan állásokra törekedtek, amelyek elfoglalását a nemesek nem engedték nekik. Aba szolgálataikért magas udvari méltóságot ígért cserébe. Levelezésüket a császár felfedezte és a két polgárt kivégeztette. (Bővebben: *Székely György:* i.m. 144–145. o.)

14 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. Budapest, 1933. 79. o. Sajnos nem nevezi meg az eredeti forrást.

15 Herimannus Augiensis az 1044. július nonáját (júl. 7.) megelőző 3. napot jelöli meg a csata napjának. Ez július 5. Az altaichi évkönyv szerint Henrik serege csak az általa kitűzött csata napját követő harmadik napon, a rábai átkelés után pillantotta meg először a magyarokat. Kérdés, hogy a harmadik napba beleszámít-e a Henrik által kitűzött csata napja. Ha beleszámoljuk – mint azt Kiss Lajos teszi (*Kiss Lajos:* i.m. 44. o.) – akkor, a Kapuvártól Ménfőig fél nap alatt kellett volna eljutniuk úgy, hogy július 3. reggelétől kezdve szinte semmit sem pihentek. Ha nem számítjuk be, akkor az időrend reálisabb. A június 29-ét megelőző dátumokat a csapatok vonulási sebességének figyelembe vételével számítottam ki.

16 1989 áprilisában a babóti sánc átvágása bebizonyította, hogy az erődítés védőképességét a folyó duzzasztásával fokozták. Erre utal a sánc előtti árok hiánya és a sánc agyagmagja. A többszöri duzzasztásra utal a nyugati oldalon felhalmozódott fekete humuszréteg. (*Tóth Endre* és *Kiss Gábor* szóbeli közlése alapján.)

17 Képes Krónika. Budapest, 1978. 84. o.

18 A továbbiakban közölt adatokat a Nap és a Hold 1044-es állapotáról az Astronomy Lab 1.1 asztrometriai segédprogrammal számítottam ki.

19 A krónikák nem tesznek említést arról, hogy gyalogság is lett volna Henrik seregében, azonban az ostromtevékenység feltételezi annak létét. Az 1042-es hadjáratban több várat elfoglalt a Garam vidékén (*Pauler:* i.m. 82. o.), 1044-ben pedig elfoglalta Sopront. (*Belitzky János:* Sopron Vármegye története. I. k., Budapest, 1938. 264. o.)

Két dologból következtethetünk erre: egyrészt a rábcai átkelésnél Henriknek vállalnia kellett a kockázatot, hogy a folyó túlsó oldalán csatára kerül sor Aba seregével. Következtetésként, megítélése szerint a lovasság ehhez elegendő erőt jelentett. Másrészt Ménfőig még 35–40 kilométeres út volt hátra, aminek megtételéhez 1–1,5 nap állt rendelkezésükre. Ezt csak a lovasság képes úgy végrehajtani, hogy a harcképességét megőrizze.[20]

Henrik a sereget az előrevonás időszakára 17 részre osztotta.[21]

A sereg zöme a Kapuvár–Győri úton menetelt. Július 4-én feltehetően a Rábapatona térségében kialakított menettáborban éjszakázott a német had. Innen indultak tovább másnap hajnalban, immár az útról letérve, a Rába irányába.

A csata

A csata napjáról a következőket írja az altaichi évkönyv:

„Végülis az előre megbeszélt csata utáni harmadik napon, amikor az első embereink átkeltek a Rába folyón, íme a fegyveresek megszámlálhatatlan sora jelent meg távol, akik az igen széles mezőt úgy ellepték, mintha erdő nőtt volna ki. Az így készen lévők, tömegükkel minden oldalról körülveszik a mieink csekély számát, hogy közülük senki se tudjon kitérni a halál elől... És íme egy a mieink részéről támadt hatalmas szélvihar rengeteg port szórt az ellenfél szemébe. Miután ez lecsendesült, az iszonyú harc elkezdődött és mindkét részről a legnagyobb erővel küzdöttek."[22]

A csata első fontos kérdése: Vajon hol kelt át a Rábán a német sereg? Kiss Lajos nem tartja reálisnak a magyar krónikások azon állítását, hogy Henrik Sopronnál jött be az országba. Véleménye szerint a behatolás a mosoni kapun keresztül történt. A gondolatmenetet végigvezetve a rábcai átkelést Abdához, a rábait pedig Győrtől délre helyezi.[23]

Ernst Steindorf nem foglal állást a kérdésben, azonban jegyzeteiben közli a korabeli források véleményét.[24]

Kiss Lajos július 4-re teszi a rábcai átkelést, így az általa leírt útirány elfogadhatóbb, mivel Babóttól fél nap alatt nem jutottak volna el Ménfőig. Azonban nem látok elfogadható indokot, miért kellene kételkednünk a Képes Krónika állításában, hiszen Sopron mellett még Babótot is megnevezi. Másrészt ha Abdától lovagoltak a Rábca bal partján fölfelé, akkor egyre inkább a Hanság mocsarai közé jutottak. Nem valószínű, hogy ott könnyű gázlók lettek volna.

Pauler Gyula, Belitzky János, Kandra Kabos, Rónai Horváth Jenő és Doberdói Breit József műveikben amellett foglalnak állást, hogy Henrik serege a Rábán Árpásnál kelt át.[25] A magyar csatarendet egységesen Ménfőtől északkeletre helyezik.

A rábai átkelés helyének behatárolásához figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy közvetlenül az átkelés után megpillantották a síkságon szétbontakozott magyarokat, igaz, csak a távolban.[26]

Árpás légvonalban 25 kilométerre van Ménfőtől; ez jelentősen meghaladja az emberi látás korlátait, másrészt még több mint fél napi menetet tenne szükségessé Ménfőig, ráadásul még ekkor sem pillanthatnák meg a magyarokat, mivel északkelet felé a csanaki szőlőhegy zárja el a kilátást.

Véleményem szerint az átkelést Gyirmótnál hajthatták végre. Terepbejárásaim során azt tapasztaltam, hogy a falu keleti végében húzódó dombsor – mely a Rába árterét határolja –, kedvező kilátást biztosít a győri síkra. A település helyzetét figyelembe véve feltételezhető, hogy a terület kedvező feltételekkel rendelkezett az átkelésre. Délebbre széles mocsarak korlátozták a mozgást, amit a Marcal gyakori mederváltásai okoztak. Az itt található Rába-tó és Marcal-tó elnevezés jelzi a vízzel borított területek nagyságát. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy az Árpást Győrrel összekötő út először itt közelíti meg a Rábát, és Árpás és Győr között Gyirmót az első település közvetlenül a folyó

20 A harcképesség megőrzése mellett gyalogos hadosztály napi 25 kilométert, lovas hadosztály napi 40 kilométert képes megtenni. Brockhaus Enziklopädie. 12. k., Wiesbaden, 1971. „Tagemarsch"

21 *Steindorf:* i.m. 204. o.

22 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

23 *Kiss Lajos:* i.m. 45. o.

24 *Steindorf:* i.m. 206. o.

25 *Pauler:* i.m. 87. o. *Belitzky:* i.m. 264. o. *Kandra Kabos:* Aba Samu király. Budapest, 1891. 119. o. *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. Budapest, 1895. I. k., 37. o. *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1929. III. k., 52. o.

26 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

partján. A falu lakói számára létszükséglet volt az átkelés, mivel földjeik egy része a Rába túlsó felén feküdt.[27]

Figyelembe kell vennünk azt a tényt is – mely a fenti állítás mellett szól –, hogy Henrik már a rábcai átkelőhelyet sem tudta használni, mivel Aba eltorlaszolta és katonasággal megerősítette azt. Valószínűleg hasonlóan járt el a többi átkelőhelynél is, a Rábcán és a Rábán. Ezért a Rábán való átkelésre a császár feltehetően egy kevésbé ismert és használt gázlót kényszerült felhasználni.

A német sereg elővédjét, mely az említett dombokon szétbontakozott, a vitéz Deo gróf vezette.[28] Nem sokkal ezután Aba lovas íjászainak első csoportjai körülfogták a németeket és sűrű nyílzáporral próbálták őket a folyóba visszaszorítani. Fegyvereiket azonban csak rövid ideig használhatták, mivel erős szélvihar kerekedett.

A második lényeges kérdés: Mikor kezdődött a csata?

Nem adhatunk egyértelműen választ, azonban két körülmény figyelembe vételével megkísérelhetjük meghatározni, hogy mikor nem kezdődhetett. Alapfeltételezésként induljunk ki abból, hogy a rábai átkelés a reggeli órákban kezdődött. A csatával foglalkozó publikációk szinte egységesen ezt a véleményt tükrözik.

1044. július 5-én[29] a nap 04.00-kor kelt, az ezt megelőző hajnali szürkület 03.15-től biztosított némi látást. A Nap 50–55°-on kelt fel, ami megközelítőleg északkeleti iránynak felel meg. Napkelte után 20–30 perccel a nap már elvakítja az erre nézőt. Jelen esetben kb. 04.20-tól 07.00-ig a nap korlátozta a kilátást északkeleti irányba. A felhős ég mindezt módosítaná, azonban az altaichi évkönyv külön megjegyzi, hogy a támadás kezdetekor a magyarok fölött egy felhő jelent meg. Ez leginkább derült időben feltűnő. A felhő megjelenését követően szélvihar kerekedett, ami megakadályozta a magyar könnyűlovasságot az íjak használatában.

Ezzel elérkeztünk a második fontos kérdéshez, tudniillik a krónikás egy meteorológiai jelenséget ír le: először egy felhő jelent meg, mint valami isteni jel, majd heves szélvihar kerekedett.

A fenti jelenségek leginkább egy zivatar kísérőjelenségeiként értékelhetők. Zivatartevékenységnél gyakran előfordul, hogy eső helyett „csak" erős szélvihar keletkezik. A zivataros kifutószél akár 36 m/sec sebességet is elérhet. Ezt az értéket 1957-ben regisztrálták Békéscsabán, ahol szó szerint „lefújta" a szónoki emelvényről néhai Dobi Istvánt, az akkori Elnöki Tanács elnökét. Valószínűleg hasonló hatással lehetett a lovasokra is a vihar 1044-ben.

Szudár Bélának a zivatartevékenység statisztikai vizsgálatáról írt cikke táblázatot közöl a különböző napszakok zivatargyakoriságáról.[30] Eszerint júliusban 4 és 6 óra között – a vizsgált időszakban (1961–87-ig) – 10-nél kevesebb alkalommal tört ki zivatar. Ez a táblázat minimumértéke. A zivatarok idején az uralkodó szélirány az esetek többségében délnyugati volt.

A fentiek alapján feltételezhető, hogy az átkelést a német sereg 7 óránál előbb nem hajthatta végre. A magyar támadás tengelye délnyugati irányú volt, mivel a szél velük szembe fújt.

Harmadik kérdésként a szemben álló seregek létszámát és összetételét kell megvizsgálni.

995-ös augsburgi csatavesztés megmutatta, hogy az akkor már túlnyomórészt páncélos lovasokból álló nyugati seregekkel csak hasonló kvalitású haderő szállhat szembe eredményesen. A nehézfegyverzetű lovasság megszervezését Géza kezdte el, aki a Taksony-kori skandináv „kölpényeket" svábokkal egészítette ki. A későbbiekben István bajorokkal, Péter pedig nagyszámú némettel és olasszal erősítette a sereget. A nyugati típusú felszerelés tömeges elterjedését gátolta a magyarság körében annak magas ára. A nehézfegyverzetű lovasság nagyobbrészt a király testőrségébe tartozott, aki raktáraiból biztosított számukra fegyverzetet. A sereg többségét alkotó vármegyei katonaság azonban anyagi lehetőségeitől függően igyekezett megfelelni a kor követelményeinek. Így

27 Amikor a Rábáról beszélünk, akkor ez alatt mai Holt-Rábát kell értenünk. A 2. sz. vázlaton az átkelés feltételezett helyeként megjelölt partszakaszon a folyó medervváltozása inkább nyugati irányba érvényesült. Az ábrázolt dombok feltehetően 950 évvel ezelőtt is megközelítőleg a jelenlegi formában léteztek. Ezt valószínűsíti a Mike K. által a Rába medervváltozásairól közölt vázlat. (*Mike Károly:* Magyarország ősvízrajza és felszíni vízeinek története. Budapest, 1991. 191. o.) Győr vármegye Árpád-kori úthálózatáról és településszerkezetéről Győrffy Gy. közöl térképet. (*Győrffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1987. II. k., térképmelléklet.)

28 *Szabó Károly:* Péter és Aba. Pest, 1872. 31. o.

29 A csata dátumaként, július 5-ét fogadom el, Aventinus krónikája alapján. Publikációkban találkoztam ettől eltérő adatokkal is. Móricz Bálint Dezső július 6-ról ír (*Móricz Bálint Dezső:* Magyarország harcai Németország ellen. Budapest, 1909. 26. o.). Ernest Strehlke jegyzeteiben több forrás alapján július 4. mellett foglal állást. (*Ernest Strehlke:* Bellus Ungaricis. Berlin, 1856. 36. o. 148. jegyzet.)

30 *Szudár Béla:* A zivatartevékenység és néhány konvektív jelenség statisztikai-klimatológiai vizsgálata. 37. évf., 1992. 3. szám, 2–7. o.

az íj megtartása mellett elterjedt körükben a kétélű kard, a balta és a szárnyaslándzsa használata. Ez a félnehéz lovasság már hatékonyan volt képes a közelharcban részt venni. Természetesen megtaláljuk még a könnyűlovas íjászokat is, akik a közszabadok soraiból kerültek ki. Szerepük 1040–41-re főképp a felderítés, portyázás, biztosítás és határőrizet volt.[31]

Aba Sámuel uralkodása alatt a fenti arányok jelentősen megváltozhattak. A Péter által betelepített idegenek előzésével jelentősen megcsappant a képzett, nehézfegyverzetű lovasság száma. Az 1044 tavaszi mészárlás után a magyar főurak jelentős része is Henrikhez menekült, ami tovább csökkentette a hadsereg ütőerejét. Aba a könnyűlovas íjászok nagy tömegével kísérelte meg pótolni a nehézlovasság hiányát. Ez magyarázhatja a nyugati források 200 000 fős adatát, ami reálisan 18 000–20 000 fő között lehetett. III. Henrik seregére vonatkozó 6000 fős számadat reálisnak tekinthető.[32] Ezt megerősíti, hogy az 1044-es éhínség jelentősen korlátozta az összevonható fegyveresek számát mindkét oldalon.

A császári had zömét a bajorok és a csehek alkották, ezért a csatarendben valószínűleg a centrumban álltak. Kisebb létszámú erőt jelentettek az osztrák őrgróf fegyveresei és a Péter-párti magyarok, akik a szárnyakon helyezkedtek el. A sereg ütőerejét a nagyszámú nehézfegyverzetű lovas képezte, azonban hasonló arányban lehettek félnehéz lovasok is, akik íjat is használtak. Erre következtethetünk a Képes Krónika és az altaichi évkönyv leírásából. Aba megvert seregét a nehézlovasság nem lett volna képes hat mérföldön keresztül üldözni, másrészt a halottak nagy számáról olvashatunk, akiket íjászok öltek meg és hónapokig a csatatéren hevertek. Valószínűleg magyar áldozatokról van szó, mivel a győztes németek a sajátjaikat összegyűjtötték és eltemették.

A magyar csatarend a könnyűlovasság nagy létszáma miatt a Bölcs Leó által leírt formát mutathatta:

„A harcban nem három dandárban állnak fel, mint a bizánciak, hanem különféle nagyságú ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredeket, melyeket egymástól csak kis közök választanak el, azért, hogy egyetlen vonalban állóknak tűnjenek fel. ...A harcvonal sorainak mélysége, illetve a sorok száma náluk nincs meghatározva, mégis inkább a mélységre fordítanak gondot, hogy vastagabb legyen a harcvonal. Homlokvonaluk egyenes és tömör."[33]

Erre utal az altaichi évkönyv, amikor erdőhöz hasonlítja a magyar harcrendet.[34]

Aba serege Csanaktól északra 1–1,5 kilométer szélesen, a Rábától 2–2,5 kilométeres távolságra állt fel.[35] Elsősorban a német sereg átkelését akarták megakadályozni. Erre mutat a magyar támadás gyors megindulása az elővéd átkelését követően. A zivatar ideje alatt Henrik seregét teljesen bekerítették, majd kezdetét vette a küzdelem.

A Képes Krónika Aba vereségét a kíséretében lévő főurak árulásával[36] magyarázza:

„Mondják, Aba király győzelmet is nyert volna, de azok a magyarok, akik barátsággal maradtak Péter király iránt, földre dobták zászlaikat és megfutottak."

Azonban szinte valamennyi forrás hosszan tartó heves harcról ír. Akkor hogyan történhetett az árulás? Nehezen képzelhető el, hogy számosan előbb keményen és hosszan harcolnak, majd hirtelen az árulás mellett döntenek. Az alábbi változatot sokkal reálisabbnak tartom:[37]

Aba kíséretében sok főúr volt, aki Péterrel szimpatizált és titokban a király elárulására készült. Erre kedvező alkalmat kínált, amikor Péter és kísérete áttörte a magyar harcrendet és bekerítette Aba

31 *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. II. rész, 2. fejezet: A hadakozások résztvevői. Budapest, 1986.

32 A seregek létszámáról említést tesz *Aventinus* (Annales Boiorum. *Gombos:* i.m. 365. o.) A becslésnél alapul vettem Borosy A. tanulmányát. (*Borosy András:* Hadsereglétszámok a X–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1992. 4. szám, 3–33. o.)

33 *Darkó Jenő:* Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Budapest, 1915. 116. o.

34 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 97. o.

35 Az altaichi évkönyv szerint Henrik elővédje az átkelés után a „távolban" pillantotta meg a magyarokat. Ez kb. 2000–2500 méter lehet, figyelembe véve az emberi látás lehetőségeit.

36 Képes Krónika. 92. o.

37 Az itt leírt változat a Tarih-i üngürüsz leírásán alapul. Annak ellenére, hogy a legújabb kutatások alapján a mű nem tekinthető hiteles forrásnak, mégis megmagyarázni látszik az árulás kérdését. Így ír a csatáról: „A csatatéren egyenlő eséllyel küzdöttek, majd amikor heves és bőszült roham kezdődött, a csatasor felbomlott, az öldöklés folyamatosan hevesedett, a csata és a tusakodás mértéke azonban egyenlő volt. Egyszer csak az üngürüsz sereg áttörte a császár sorait, teljesen összebonyolódtak, számtalan nimcse sereget hánytak kardélre és szűkké tették fejöknek a világot. Nem sok hija volt, hogy a nimcse sereg legyőzetett és megalázva menekülni kényszerült. De amikor a nimcse sereg már majdnem megfutamodott, észrevették ezt Petrusz király és azok, akik a császárhoz menekültek... a császár seregének egyik szárnyán hirtelen támadásba lendültek és csodálatos hősiességgel harcoltak... A császár serege pedig ebben a gyilkos csatában ismét felülkerekedett... Bekerítették a királyi sereg szívét... a sereget teljesen szétverték, és többségüket kardélre hányták." (*Mahmud Terdzsümán:* Tarih-i üngürüsz. Budapest, 1982. 198–199. o.)

kíséretét. Ekkor történhetett az árulás, mivel a főurak letették a fegyvert Péter előtt. Aba feltehetően csak személyi testőrségének köszönhette az életét. A királyi hatalmat jelképező aranyos lándzsa azonban Péter zsákmánya lett. Látva a király menekülését, a sereg fokozatosan felhagyott a küzdelemmel és futásban keresett menedéket.

A krónikaírók állítását, mely szerint a német sereg 6 mérföldön keresztül[38] üldözte a magyarokat, kétkedéssel kell fogadnunk, mivel nem valószínű, hogy a csatában kimerült nehézlovasság képes lett volna utolérni a könnyű fegyverzetű lovasokat.

Külön kell még szólnom a felderítés kérdéséről, ami az események menetében fontos szerepet játszott.[39] Abból, hogy Abát bajorok, Henriket pedig magyarok tájékoztatták ellenségének várható szándékáról, jól érzékelhető, hogy hadászati szinten folyamatos volt a felderítés. Bizonyos jelekből azonban arra következtethetünk, hogy harcászati szinten is folyt információszerzés. Ez Henrik részéről a terep, de elsősorban a Rába gázlóinak felkutatásában nyilvánult meg, amit valószínűleg a seregében lévő magyarok hajtottak végre. Aba könnyűlovas felderítői valószínűleg Babóttól kísérték figyelemmel Henrik mozgását. Ez magyarázza azt, hogy az átkelést végrehajtó német sereget a magyarok csatarendbe állva várták.

Az előzőekben megfogalmazott gondolatok figyelembe vételével, nézzük miként is eshetett a ménfői csata 1044. július 5-én.

Henrik serege a hajnali órákban felkészült a további menetre. Az elővéd behatolt a folyó árterébe és több lovas osztag alkalmazásával megkezdte a rábai gázlók felderítését, majd a sereg zöme a gázló irányába megkezdte a menetet.

Aba könnyűlovas felderítői észlelték, hogy az ellenség megkezdte az átkelés előkészítését. A sereg csatarendbe állt. Ménfőtől északra, arccal a Rába felé. *(2. sz. vázlat.)*

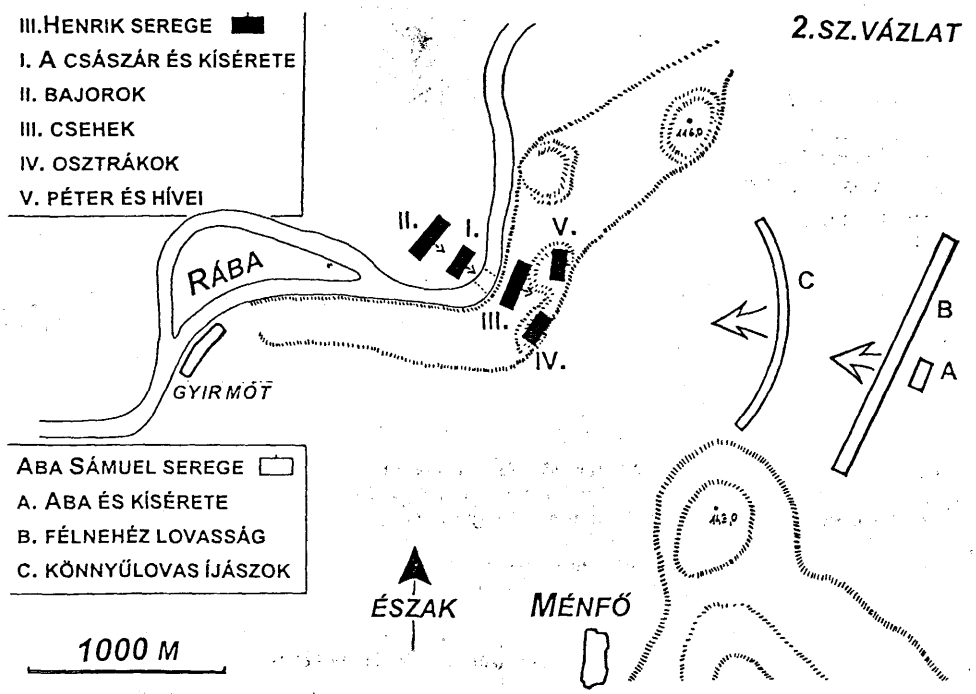

38 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 98. o.

39 B. Scherff könyvében külön kiemeli a felderítés szerepét a német császárok hadjárataiban. Megemlíti, hogy I. Henrik a felderítés mozgékonyságának növelése érdekében páncélzat nélkül alkalmazott lovasokat. Ez III. Henrik hadjárataiban is elképzelhető. (*Bruno Scherff:* Studien zum Heer der Ottonen und der ersten Salier 919–1056. Bonn, 1985. 122. o.)

7–8 óra körül a német elővéd befejezte az átkelést és megkezdte a szétbontakozást az árteret szegélyező dombokon. Mögöttük a főerők első csoportjai is kiérkeztek a partra. Az elővédek feltűnése után a magyar sereg megkezdte a támadást. Növekvő félhold alakban közelítettek a németek felé, azonban az egyre erősödő szélvihar megakadályozta a roham kifejlesztését. A zivatar ideje alatt Henrik serege nagyrészt befejezte az átkelést és csatarendbe állt.

A vihar csillapodásával kezdetét vette a küzdelem. A könnyűlovasság az első sorokból visszahúzódott a szárnyakra és átadta helyét a félnehéz lovasságnak.[40]

A németek több ponton is megpróbálták áttörni a magyarok gyűrűjét, de Aba lovasainak tömegében támadásaik rendre elakadtak. Időközben, a szél elültével, az íjászok is harcba léptek. Végül a magyarok számbeli fölénye győzött, sikerült áttörniük a németek csatasorát, azonban a folyó közelsége megakadályozta a siker kifejlesztését. Ugyanakkor a császári sereg szárnyán harcoló magyaroknak sikerült szétverniük a velük szemben állókat és határozott támadással törtek előre, Aba felé, kinek helyét az aranyozott lándzsa jelezte. *(3. sz. vázlat.)*

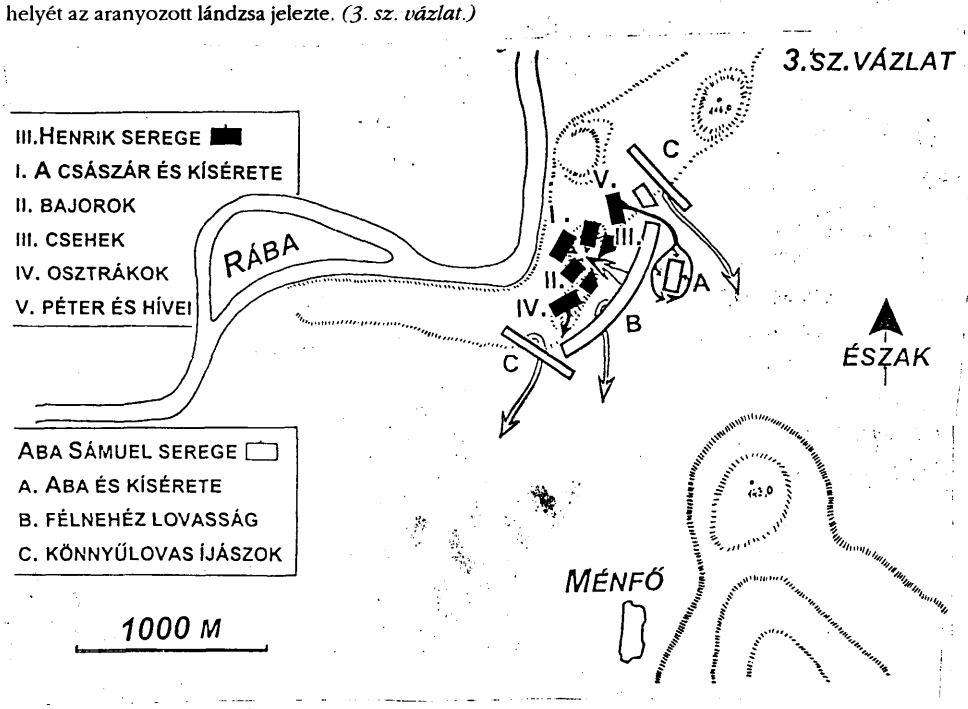

A király kísérete letette a fegyvert Péter előtt, Abát közvetlen kíséretének sikerült elmenekítenie. A magyar sereg zavarát kihasználva a németek több helyen áttörték a harcrendet, mire Aba serege menekülésbe kezdett. Az üldözésben a könnyebb fegyverzetűek vettek részt. A csatának valószínűleg jelentős számú áldozata volt mindkét oldalon. Erre utal a Képes Krónika:

„Ama napon véghetetlen sokaságú német veszett el azon a helyen. Ezért annak a helynek az ő nyelvükön a mai napiglan Verloren-Bayer a neve, a mi nyelvünkön pedig Vessz-német. A tetemek szaga miatt két hónapig azon a tájon jó móddal ember át nem haladhatott: az íjászok ölték meg őket."[41]

Az utolsó mondat valószínűleg arra is utal, hogy a menekülő könnyű lovasok hátrafelé nyilazva több üldözőjüket megsemmisítették. A német krónikák részükről csak kevés áldozatot ismernek el.

40 Ezt a taktikai mozzanatot figyelhetjük meg a Képes Krónika miniatúráján, ahol az eltérő öltözettel is kiemelt könnyűlovas íjászok a csatarend hátsó soraiban állnak. Az ábrázoláshoz valószínűleg a kunok alkalmazása szolgáltatott mintát. Másik érdekessége a képnek, hogy az ábrázolt domborzati formához hasonlót találhatunk, Ménfőtől délkeletre. (Képes Krónika. Hasonmás kiadás, Budapest, 1964. 50. o.)

41 Képes Krónika. 85. o.

Henrik a győzelem után elfoglalta Győrt, ahol Aba feleségét és gyermekeit foglyul ejtette. Ezt követően darócba öltözve, mezítláb járult a kereszt elé, hogy imát mondjon az elesettekért és hálát adjon a győzelemért.

Ezalatt a magyarok összegyülekeztek, könyörögve járultak a császárhoz, bocsánatot és irgalmat kértek tőle, amit a császár derűs arccal, kegyesen fogadott, majd kíséretével Fehérvárra vonult, ahol Pétert megbékítette alattvalóival és visszahelyezte királyságába.

Aba Sámuel a csatából a Tisza felé menekült, ahol ellenségei egy faluban meggyilkolták, testét pedig a falu templomában temették el. Néhány év elteltével testét kihantolták, szemfödelét és ruháit épségben találták, sebei pedig begyógyultak. Végső nyugalomra saját monostorában, Abasáron helyezték.

A csatatérkutatás lehetőségei

A történelemből lépjünk vissza a mába! A 950 évvel ezelőtti események nem csak a krónikák lapjain hagytak nyomot, hanem a terepen is. Az időnként előkerülő nyílhegyek, kardvasak, sarkantyúk a csata késői bizonyítékai lehetnek, de érdemes alaposan megvizsgálni, miként bizonyíthatják az írott történelmet.

A csatatér megközelítőleges behatárolására Szabady János helytörténész[42] tett kísérletet, aki a csata helyét a vasútállomás pár kilométeres körzetébe helyezte. Állítását az állomás körzetében előkerült leletekre alapozta, melyek talán az egykori küzdelemhez kapcsolhatók.

A szájhagyomány a – Ménfő északi szélén található – Királyszékről azt tartja, hogy Aba király innen nézte végig a csatát.

A csatatérkutatás szempontjából azonban nem általában a csatatér behatárolása a feladat, mivel ez a terület egyaránt magában foglalja a seregek csata előtti állásait, a küzdelem helyét és az üldözés közbeni kisebb összecsapások pontjait, hanem a csata „belső küzdőterének"[43] meghatározása.

Megítélésem szerint ez a hely Gyirmóttól keletre helyezkedik el, a holt Rába és a vasútvonal között. *(2. és 3. sz. ábra, 143. és 144. o.)* Feltételezésemet megerősíti Lovas Elemér régészei katasztere,[44] melyben megemlíti, hogy Gyirmót területén nagy számban kerülnek elő Árpád-kori vas nyílhegyek, Ménfőnél azonban csak három kengyelt és sarkantyúkat említ.

A „ménfői csata" elnevezés nem jelenti azt, hogy az esemény a jelenlegi településhez lenne köthető, mivel egyes feltételezések szerint az Árpád-kori Ménfő az említett területen – a gyirmóti, ménfői és csanaki határok találkozásánál – feküdt.[45]

A csata belső küzdőterének régészeti leletek alapján történő behatárolását megnehezíti, hogy a csata utáni üldözés során nagy mennyiségű hadianyag szóródhatott szét viszonylag nagy területen. Az üldözés során kialakuló kisebb összecsapások is a leletsűrűség helyenkénti növekedését eredményezhetik.

A nagyobb darabok, mint a kard vagy lándzsahegy, de a pontos kormeghatározást lehetővé tevő éremanyag is sokkal inkább a menekülés közben elesettektől származhat, mivel a fosztogatók a szétszóródott tárgyakat kevésbé találták meg.

A csata helyét leginkább a nagy mennyiségű nyílhegy jelezheti, azonban a nyílhegyek a honfoglalás korától szinte azonos formákat mutatnak.

A belső küzdőtér behatárolását csak viszonylag nagy terület átvizsgálása után kialakított leletstatisztika tenné lehetővé. Hagyományos régészeti módszerekkel csak a csata esetleges tömegsírjai vizsgálhatók. A szétszóródott tárgyakat fémdetektoros kutatással lehet összegyűjteni, azonban tapasztalatom szerint a munkát a terület nagymértékű II. világháborús fémszennyezettsége erősen megnehezíti.

42 Tanulmányok Ménfőcsanak történetéből – *Szabady János:* Győr-ménfőcsanaki emlékhelyek. Győr, 1990. 96. o.

43 A „belső küzdőtér", a csatatér azon területe, ahol a csata döntő összecsapása lezajlott. A kifejezés *Papp László* régésztől származik, aki a mohácsi csatatér első régészeti kutatását végezte.

44 *Lovas Elemér:* Lelőhely kataszter. (Kézirat) Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum Adattára, Ltsz. 2351. 49–50. o., 97–98. o.

45 *Lovas Elemér:* i.m. 97. o.

Összegzés

A csehek 1041-es behódolása után várható volt, hogy Henrik következő hadjárata Magyarország ellen irányul, függetlenül attól, hogy Péter, vagy Aba a király. Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Péter megbuktatásában a német császárságnak is része volt, azonban az ebből adódó lehetőséget nem tudták kihasználni.

Abának a törzsi viszonyok visszaállítását célzó törekvései eleve bukásra voltak ítélve. A keresztény államot elfogadó magyar főurak szinte állandó bázisául szolgáltak az ellene irányuló összeesküvéseknek. Ez a folyamat 1044 tavaszán nagymértékben felerősödött, ami Henriket azonnali támadásra ösztönözte, annak ellenére, hogy a súlyos éhínség korlátozta az összevonható fegyveres erő létszámát. Hasonlóan az 1041-es, Boleszláv elleni hadjáratához, ekkor is jelentős szerepet kapott a belső megosztottság kihasználása.

Az 1044-es hadjáratot az előzőeknél rosszabb körülmények között indította a császár. Talán ezzel is magyarázható az, hogy az országba az addigiaktól eltérő irányból tört be. Aba nem lehetett biztos abban, hogy míg seregével a kapuvári vonalat védi, nem támad-e egy erősebb német sereg Abda felől. Ezért, miután megerősítette a rábcai védővonalat, Győrig vonult vissza.

Aba jól felkészült a Rábca és a Rába védelmére. Henrik a rábcai védvonalat árulással le tudta küzdeni, azonban a Rábánál Aba képes lett volna visszaverni seregét, ha a zivatar nem ad lehetőséget a németeknek az átkelés befejezésére. Ez azonban még nem jelentett győzelmet, annak megszerzésében a császár seregében harcoló magyaroknak meghatározó szerepük volt.

Ennek ellenére mégis elhibázott lépésként kell értékelnünk, hogy Aba nyílt ütközetbe bocsátkozott. Már I. István 1030-as győzelme megmutatta, hogy a könnyűlovas – portyázó taktika sokkal célravezetőbb.

A csata megítélésénél figyelembe kell vennünk a korabeli véleményt, mely szerint Aba veresége Isten büntetése volt, melynek csak végrehajtója volt Henrik. A krónikások rendszeresen hangsúlyozzák az istenítélet szerepét a császár hadjárataiban.[46]

Henrik 1044-es hadjáratát az altaichi évkönyv így indokolja:

(A magyarokat) „a pápa, Szent Péter utóda, már megelőzően kiátkozta, mert királyukat, Péter meggyalázták."[47]

A császár ennek értelmében nem mint hódító, hanem mint igazságszolgáltató lép fel. Célja helyreállítani a törvényes rendet, visszahelyezni az ország trónjára a felszentelt királyt.[48] A csata körülményei hangsúlyozzák az istenítélet jelleget: a kicsiny német sereg győzelme a hatalmas magyar had felett, a szélvihar és a felhő megjelenése stb.

Henrik 1040-es évekbeli három hadjáratának megítélésénél a fenti, kegyes szempontokon túl figyelembe kell venni, hogy a császár 1043-ban nagyon is anyagi alapokon hajlandó volt békét kötni a pápa által kiközösített Abával. Az altaichi évkönyv[49] arról is ír, hogy Henrik 1044-ben látszólag azzal az indokkal indult Magyarország ellen, hogy az előző évi béke feltételeként megszabott javakat akarná behajtani.

Cikkemben igyekeztem az objektív körülmények figyelembe vételével rekonstruálni az 1044-es hadjárat eseményeit. Ehhez felhasználtam az asztrometria és a meteorológiai statisztika eredményeit, melyek lehetővé tették a körülmények teljesebb vizsgálatát.

46 *Kurt-Georg Cram:* Iudicum belli. Köln, 1955. 90–95. o.

47 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 98. o.

48 A kérdéssel részletesen foglalkozik tanulmányában Gerics József. (*Gerics József:* Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. *Magyar Könyvszemle,* 1982. év, 187–197. o. és 229–313. o.

49 Annales Altahenses. 1044. *Gombos:* i.m. 96. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

Horváth Gyula nyugdíjas pápai gépészkovács nyolc megviselt füzetet őrzött nagybátyjától, *Horváth Pál*tól. Az első világháború története található ezekben úgy, ahogyan azt egy pápai katona megélte és rögzítette.

Horváth Pál Somlóvásárhelyen született 1886-ban egy nyolcgyermekes család legidősebb fiaként. Iskolái elvégzése után kereskedőnek tanult Pápán, s ott dolgozott különféle vegyeskereskedésekben. Éppen önállósulni készült, üzletet akart nyitni, mikor kitört az első világháború.

A bevonulása előtti napokban naplót kezdett írni, s a háború négy esztendejében folyamatosan lejegyezte mindazt, ami vele és körülötte történt. Bár egy tarackütegnél ő csupán a lőszerutánpótlás szervezője volt, s így lovával állandóan a tüzelőállásban levő ágyúk és a lőszeres kocsik között járt, mégis mindent tudott, ami azon a frontszakaszon történt.

Előbb az orosz fronton szolgált, majd a román és szerb arcvonalon, végül az olaszok ellen harcolt. Nem tudjuk, milyen rendfokozattal vonult be tartalékosként a Kassán állomásozó 6. nehéztarackos osztályhoz, de a háborút, számos kitüntetéssel, főtűzmesterként fejezte be.

Az összeomlás után Pápára hazakerülve egyik testvérénél dolgozott, aki kőfaragó volt. A gazdasági válság a kisüzemet tönkretette, Horváth Pál Bakonygyepesre került a vendéglőbe, udvarosnak. Onnan Várpalotára költözött, ahol a Városgazdálkodási Vállalatnál kapott állást.

Nem nősült meg, magában élt, parányi szobájában idős korában is katonás rendet tartott. Életmódját puritánnak mondhatjuk. Gyorsan távozott az élők sorából. 1971-ben egy vasárnapi ebédről hazafelé tartva a várpalotai kórház kapujánál összeesett és meghalt.

Mielőtt Pápát elhagyta volna, felesleges holmiját egy ládába helyezte, s megőrzésre öccsére bízta. Mikor halála után a ládát felnyitották, kitüntetései, katonasapkája, háborút járt varrókészlete és egyéb holmija mellett megtalálták nyolc füzetben háborús naplóját. Ez öccse fiának, Horváth Gyulának, aki hűséggel őrizte, kedves olvasmánya lett. De bármennyire szerette is a naplót, 1993-ban mégis megvált tőle, átadta e sorok írójának megőrzésre és hasznosításra.

Mivel a napló meglehetősen egyéni írásmóddal készült, nehezen olvasható, féltem, hogy senki sem fogja vállalni a közzétételt és feldolgozást. Éppen ezért magam fogtam neki a munkának. Nem kis fáradtsággal sikerült az első füzet anyagát legépelni. Ekkor derült ki, milyen érdekes és értékes kordokumentum rejtőzik ezekben a füzetekben.

Ez az egyszerű ember kitűnő megfigyelő volt, így sok olyan dolgot is lejegyzett, mely nem szerepel már publikált első világháborús emlékiratokban. Stílusa erőteljes, nem bőbeszédű, a naplóban csak lényeges dolgokat találunk.

Feltehetően este, vagy a következő nap reggelén írta le pár mondatban az eseményeket, így azok rendkívül frissek. Ebből adódik az az érdekesség is, hogy a jelen és múlt idő gyakran változik a naplóban, néha logikátlanul is. Ez bizonyos drámaiságot biztosít írásának.

Erénye még az őszinte hang: nem kertel, leírja azt, amit érez.

Időnként összefoglalja az előző hetekben történteket. Ezek az összegzések rendkívül értékesek.

Az elmúlt évtizedekben az Osztrák–Magyar Monarchia haderejét a katonai szakírók közül többen rendszeresen becsmérelték. Ez a napló azt bizonyítja, hogy sem szervezettségben, sem fegyelem, vagy harci morál tekintetében nem volt szégyenkezni valója 1914-ben sem az akkori honvédségnek, sem a közös hadseregnek. Méltó ellenfélnek bizonyult a nagy létszámfölényben levő orosz hadsereggel szemben.

Döbbenetes a háborús pusztítások leírása. Az emlékiratból az is megállapítható, hogy a magyar csapatok jóval emberségesebben, kulturáltabban viselkedtek a hadműveleti területen, mint ellenfeleik.

Ezek után szeretném úgy közölni az 1914-es háborús esztendő eseményeit, ahogyan azt a naplóíró feljegyezte.

Néhány kifejezés azonban magyarázatra szorul.

A naplóíró Horváth Pál ütegét következetesen battériának nevezi, a vonulást, menetelést marsolásnak, az elvonulást abmarsnak. Gyakran emlegeti a staffelt, ami tulajdonképpen az üteghez tartozó lőszeres kocsioszlopot jelenti. Ez harc idején mindig jelentős távolságban állt az ütegtől, onnan szállították a szükségletnek megfelelően a lőszert, a muníciót az ágyúkhoz. Ennek a szervezése volt a naplóíró feladata.

A katonáknak járó élelmet gyakran menázsi, az élelmet szállító kocsisort trén néven említi. Az egészségügyi katonákat szanitéceknek, az árkászokat pionírroknak nevezi a napló írója. Érdekes módon az ideiglenes táborhelyet következetesen láger néven szerepelteti.

1914-BEN TÖRTÉNT

1914. július 29-én.

29-én. Még az izgatottság el sem múlhatott a részleges mozgósítás óta, újból egy világraszóló esemény érte a nemzetet. A mai napon az általános mozgósítás elrendeltetett, mi városunkban (Pápán) ... este 6 órakor nyilvánosságra került.

Így az évek óta folyton lappangó elkerülhetetlen párbajra a nemzetek kihívása megtörtént. A kilátás ezek után csak az lehet, hogy a világ eseményeiben még elő nem fordult mérkőzésre van kilátás. Itt az egyik félnek a porondon kell maradnia. De melyiknek? ... Kérdés. Lelkesedés, lehangoltság, sírás-öröm, vidám és bús arcok, ilyesmit lehet látni az embereken.

Ezek után nekem is el kellett készülnöm arra, mit a haza követel. Pedig reám nézve ez igen kellemetlen időben jött (üzletalapítás).

30-án. Még az üzlettel összefüggő dolgokat jártam. Ezen nap már a ... berukkolókkal a város igen élénk lett. Az állomáson a forgalom rendkívüli. Este fáklyásmenetet rendeznek és tüntetve örvendenek. Vajon minek?

EMLÉKLAP

AZ 1914 ÉVI HÁBORURA.

JÓSÁGOS KIRÁLYUNK ŐFELSÉGE

I. FERENCZ JÓZSEF

Szeretett hazánk védelmére a barbarismus és a gyilkosok ellen kénytelen volt hazánk fiait harcba szólitani. Fegyvereink az igazság, humanismus és az örök béke érdekében dördültek meg. Szent és igazságos ügyünk érdekében esdve kérünk:

MENNYEI ATYÁNK

Szerezz győzelmet számunkra, döntsd meg a kapzsi és a gonosz ellenség hatalmát örökre, üzd el őket előlünk.

Óvd meg a háboruban levő szeretett

Testvérünket Horváth Pált

hogy családjához mielőbb örömben és boldogan övéinek örömére visszatérhessen.

A háboruba indulás napja: 1914 *Augusztus* hó *1* nap

A visszaérkezés örömnapja 191 ..... hó ..... nap

Védve 31375. sz. a. Kiadó PÁLFI J. Bpest, VI., Eötvös-u. 35. Justitia Nyomda.

31-én. Ugyanaz a város képe. Senki nem dolgozik, mindenféle munka megszűnt, mert jobbára a bevonulás a munkáskezeket vette el a munkától, ki pedig nem rukkolt be, annak az események vették el a munkakedvét. Én ugyancsak elkészültem, hogy a hajnali vonattal indulhassak.

1914. augusztus hó.

1-én. Tehát én is elbúcsúztam hazulról. Vajon láthatom-e még viszont az otthonmaradottaimat? Erre nehéz választ adni. Ezután elindultam az állomásra, hova Miska Dénes és Laki Gyula kísért el. Végre késéssel beérkezett a zsúfolt vonat, melyen én is utaztam. Négy órakor a vonatban ültem, mely kirobogott az állomásról. Vonatunk, amerre ment, az állomásokon megható jelenetek játszódtak le, mivel a fiú a szülőtől, feleség a férjtől, testvér a testvértől búcsúzott. De emellett a lelkesedés is erősen nyilvánult meg.

Nagyobb állomásokon, mint Győr, Komárom stb. vonatok állnak felszerelt katonasággal, kiket már biztos cél felé visznek. Így érkeztem a délelőtt folyamán Budapestre. Itt a tolongás és forgalom leírhatatlan. Innét már csak katonavonatok közlekednek.

Végre délelőtt 11 órakor előáll a Kassa felé induló vonat... Az állomások képe erre is olyan, mint az előbb említettek, hol vonatunk megállt, a népek lelkesedésre buzdítottak, így ért vonatunk este tíz órakor Kassára.

Két ízben voltam Kassán, elég jól vagyok benne tájékozva, de most alighogy reá ismertem. Hogy itt mily kép tárul az ember elé, az hallatlan, a városban menni alig lehet. A járdák, kapualjak, középületek, vendéglők telve vannak berukkolt egyénekkel. Mikor leszálltam a vonatról, mindjárt találkoztam ismerősökkel, kikkel több vendéglőben jártunk, hogy valami vacsorát kaphassunk, de persze ez már nem sikerült, mindenütt kifogyott az élelmiszer. Így bementünk a kaszárnyába... itt már otthoniasan éreztük magunkat, miután volt elég ismerős. Az éjet jobbára ébren töltöttük.

2-án. Reggel jelentkeztem, be lettem osztva az első üteghez, hol a gyakorlataimat töltöttem. Délre már katonaruhában néztem a világot. Még napokig jöttek a berukkolók folyton, s ugyancsak szállították a lovakat is...naponként a felszerelések kiosztása, szóval az üteg teljes felkészítése körül fáradoztunk, mely úgy tizedike táján jobbára rendbe is jött nagy fáradsággal.

Ezek után naponként kivonulások voltak, hogy a sok új ló beletörődjék az új szerepbe, és a legénység is gyakorolja magát. Ezen idő igen hosszú volt nekünk, persze azt senki sem tudta, hogy mikor indulunk a harctérre, pedig már azt szerettük volna, hogy minél előbb ott lehessünk, szóval azért lelkesedtünk.

Ez alatt az idő alatta a város helyőrsége naponként indult a harctérre, a város közönsége lelkes tüntetéssel, mindennemű ajándékok s virágok kiosztása mellett engedte őket útjukra. Már elmentek a gyalogsági ezredek, a könnyebb tüzérség, lovasság, csak még mi voltunk. Ez alatt az idő alatt egy éjjel repülőgépek jelentek meg a környéken, melyek fényszóróval világították meg a várost. Lett persze erre nagy zűrzavar, a nép megrémült, hogy bombázni fognak, de ez nem következett be. Persze a kaszárnyákból alaposan lődöztek rájuk. De most már ütött a mi óránk is!

17-én. Reggel hat órakor ütegünk menetkészen állott. Divisiónk a nagy gyakorlótérre vonult, hol előbb tábori misét hallgattunk, utána pedig Rádl divisiókommandant előtt, ki az eskü szövegét olvasta, letettük az esküt. Ezután a tábori lelkész magas szárnyalatú és buzdító beszéde következett, mely soknak könnyet csalt a szeméből. Isten áldását kérve fegyvereinkre azzal fejezte be beszédét, hogy nem vitéz ellenséggel lesz dolgunk, hanem oly szánalmas csapattal, kit nem a hazájáért való lelkesedés, hanem a kancsuka és a mindenféle válogatott fenyítékek félelme visz a harcba...

18-án. Királyunk születésnapján reggel korán keltünk, igaz, nem is igen pihentünk az izgatottságtól. Szép idő van. Ütegünk az udvaron állt, kerekei virággal díszítve, csövei szinte befonva.

Nyolc órakor, az ima elfúvása után ilyen díszesen kiindult ütegünk a kaszárnyától a vasúti állomásra. Az első ágyún egy hatalmas nemzeti zászló lengett, a legénység, úgyszintén a lovak, mind kivirágozva voltak.

Így mentünk keresztül Kassa városán a nép tüntetése között. De sírás is volt elég a Julcsák és Marcsák részéről, kiket ily hirtelen itthagynak a katonafiúk. Megemlítésre méltó azon eset, mikor a kaszárnyából kiléptünk, és az utca sarkához értünk, egy öreg anyóka szentelt vízzel hintett bennünket, és azt jósolta, győzni fogunk, de sok vérbe fog kerülni. Megérkezve az állomásra azonnal hozzáfogtunk a bevagonírozáshoz, mely rövid idő alatt meg is történt. Délben 12 órakor pedig 60 vagonból álló vonatunk 2 hatalmas mozdonytól vontatva prüszkölve kiindult a kassai pályaudvarról Mezőlaborc felé.

Ezután míg vonatunk magyar földön ment, lelkes tüntetésben volt részünk a civil nép részéről. Az állomásokon, hol megálltunk, gyümölcsöt, süteményt, cigarettát, virágot osztogattak... vonatunk éjjel

érkezett Mezőlaborc határállomásra. Ezek után átléptük az osztrák (galicíai) határt... Mezőlaborcon kétfelé vették vonatunk, miután itt már igen hegyes vidék van, így folytattuk tovább utunk Przemysl felé, hova huszonnégy órai utazás után megérkeztünk. Idáig már újból egyesült vonatunk.

19-én. Délben egy órakor érkeztünk Przemyslbe. Ez igen nagy állomás... A kirakodással hamar végeztünk... Rögtön megkezdette battériánk a marsolást, és a 12 kilométerre felvő Medyka (mely a vár egyik erődje is) faluba értünk, hol be lettünk szállásolva éjjelre... Itt mindenütt katonai munkálatok folynak, vagyis a vár megerősítése, drótakadályok, földsáncok, az ütegek beépítése stb.: ezer és ezer ember dolgozik ezeken. Medyka falu már tele van más csapatokkal is ...Abban, hogy pár napot Medykán töltünk, alaposan csalódtunk. Már az éj folyamán parancsot kapott battériánk a további marsolásra.

20-án. István király napján battériánk már reggel öt órakor... elindult. Ezen a napon töltöttük be fegyvereinket. Így marsoltunk 20-ától egész 25-éig, mikor este megérkeztünk Belzec határvároskába, mely vasúti végállomás az orosz–lengyel határon. Jó meleg idők voltak, sok port is nyeltünk ezen úton, de megtanultuk a nélkülözést is, miután trénünk nem tudott ellátni bennünket a szükséges élelmiszerekkel... A vízivást is tiltották erősen. Az éjjelt itt Belzecen szabad táborban, sátorlapok alatt tölthettük...

26-án. Reggel öt órakor battériánk készen áll az indulásra, szép, tiszta nap mutatkozik. Már tudtuk, hogy az ellenséges határ nem messze lehet.

Belzecig az úton már látható volt a betörő ellenség pusztítása és rablása. A határhoz közelfekvő falvak ki voltak rabolva, több községet felperzseltek. Az országút telefonoszlopai mind ki voltak vágva, a drótok szétszaggatva. Belzec határában már voltak harcok, ezt bizonyítják a rögtönzött fedezékek, továbbá az elesettek sírjai.

Fél hatkor érkeztünk az ellenséges határra, melyet részünkről a fekete-sárga, orosz részről a piros-fehér oszlopok jeleznek. Most tehát ellenséges földön vagyunk! Mintha még ezen oszlopok is tudnák, hogy ellenségként állnak szemben, úgy meredeznek egymásra . . . Így vagy hat kilométert marsolva érünk egy fűrésztelepig, mely előtt dombláncolat húzódik . . . hirtelen a 3-as honvéd tüzérek parancsot kapnak a tűzvonalba felvonulni, mely a dombláncolat innenső felén van...

Divisiónk szinte odaért a fűrésztelephez, hol éppen Molnár vezérőrnagy, honvéd dandárparancsnok állt, és alezredesünk jelentése után, hogy a 6. nehéz tarackosztály megérkezett a harctérre, Molnár tábornok „Isten hozott!" szavakkal üdvözölt bennünket, és mindjárt parancsot adott az első üteg felvonultatására a tűzvonalba . . .

Ekkor volt délelőtt kilenc óra, de . . . részünkről a helyzet kritikussá vált. A fölöttünk túlsúlyban levő ellenséges tüzérség csak úgy öntötte a tüzet állásainkra... De azért dicsőségére legyen mondva, úgy a gyalogság, mint tüzérségünk megállta a helyét.

A harc mind jobban dühöng, erősen szállítják sebesültjeinket, a honvéd tüzérség már a legnagyobb veszélyben forog, . . . ezen ütközet részünkről elveszett a nagy túlerővel szemben.

Elrendelték a visszavonulást, de sürgősen! A tábornok hadsegédje nyargal hozzánk, hogy azonnal szüntessük be a tüzet, és vonuljunk vissza. De battériánk hathatósan lőtte az ellenséget és a visszavonulással késett. Erre már a tábornok maga jött, hogy azonnal vissza, mert késő lesz. Ez igaz is volt, mert már a muníciót, mely az ágyú mellett volt, nem tudtuk elhozni, ott kellett hagyni az ellenségnek.

Tehát délelőtt tíz órakor veszteségünkkel eldőlt a csata sorsa, csak egy szerencse volt még részünkről, hogy az ellenséges tüzérség az utat nem vette tűz alá, mert akkor [a] rengeteg csapat, mely ezidő alatt ott állt, a mindenféle sok fogat nem menekülhetett volna.

27-én. Csapataink újabb állásokba helyezkedtek el, battériánk, illetve divisiónk még tegnap este új állásba vonult, s beásta magát, melyen késő éjjelig dolgozott. Reggel öt órakor már megkezdődött a harc, mely igen erősen tartott késő délutánig . . . Az ellenség rohanva hagyta el állásait. Ma divisiónk, különösen battériánk szép teljesítményt csinált, egy orosz üteget teljesen széjjel lőtt . . . az ágyú mellett levő legénységnek a lafetta a bal lábait mind leszelte, amint lövedékünk eltalálta. Még ezen az estén csapataink és mi is előre nyomultunk pár kilométert, hol egy völgyben tábort ütöttünk . . .

28-án. Az ellenség újból felvette a harcot, mely borzasztó erővel indult meg és ma reánk nézve újból szerencsétlenül végződött. Ez az ütközet Kumarowó körül folyt, az ellenség itt igen nagy erőket vitt a harcba, és csapatainkat majd teljesen megsemmisítette. Már ezen az éjjel a miskolci 17. tüzérezredet, mely lágerben volt, teljesen megsemmisítette rajtaütésével.

Divisiónk szinte visszavonult Tomasow alá, hova a többi csapatok is gyülekeztek. A harcot már csak azon egységek folytatják, melyek a visszavonulást fedezik. Délután úgy öt óra tájban a város

környékén összegyűlt és a vereségtől megrendült csapataink között nagy riadalom támadt. A város környékén elterülő erdőből visszavonuló hátvédeinket ellenségnek nézték, és egy ostoba kiáltás: „Jön az ellenség!" – oly pánikot idézett elő, hogy a további rendet alig lehetett fenntartani. A trén – muníciós – szanitéckocsik rohanva egymást törték, zúzták és borogatták fel.

29-én. Reggel újból előrenyomultunk, csapataink megint megkezdték a támadást, miután még a harc eldöntetlen maradt. Divisiónkat sürgősen hívták segítségül a délelőtt folyamán. A nehéz ágyúkkal és muníciós kocsikkal ügetésben kellett előre vonulni a meleg napon. Egy erdőn keresztülmenve tengelyig süllyedtek ágyúink a homokba. Az erdő szélén ezen a napon battériánk szintén jó szolgálatot tett.

30-án. Erősen kiújul az ütközet, dél felé az ellenség kezdi visszanyomni csapatainkat, a 34. kassai ezred nagy veszteséget szenved, egy századából 30–40 ember kerül vissza, de újból a tűzbe zavarják őket. Mégis sikerül az ellenséget feltartóztatni az előrenyomulásban. Mint tapasztaljuk, az ellenségnek szokásává vált, hogy a falvakat, majorokat, szóval minden épületet, ahol keresztülvonult, felgyújtja. Este bármerre néz az ember, csak tüzet lát, egész falvak egymás után gyúlnak ki és nappali fényt árasztanak.

31-én. Battériánk más állást foglal el egy úton, hol a gyalogságnak is volt fedezéke. A harc ma is elkeseredetten folyt, az ellenséges tüzérség állásunkat belőtte olyannyira, hogy a helyzet kritikussá változott. Én épp két kocsi muníciót állítottam az ágyúkhoz, de kevés mentette, hogy az ellenséges gránátok el nem söpörtek bennünket kocsistól, lovastól. A battéria előtt álló major nagy pajtáiba csaptak most a lövedékek, melyek azokat felgyújtották . . . Battériánk ismét más állásba volt kénytelen menni. Még a nap folyamán az ellenség vissza lett szorítva és visszavonult.

1914. szeptember hó:

1-én. Divisiónk előre vonul, mert az ellenség ezen a részen teljesen visszavonta csapatait úgy, hogy ma nem is érintkeztünk vele.

2-án. Újból egész nap marsoltunk, de az ellenséget sehol nem leljük, mi nagyon gondolkodóba ejt bennünket. Vajon miért van ez?

3-án. Ismét mars. Persze kifelé Lengyelországból most már. De ezen napot, ki erre elhaladt, nem hiszem, hogy életében el fogja felejteni. Ugyanis végigvezettek bennünket a halál mezsgyéjén.

Elhaladtunk azon major mellett, melyben a 17. tüzérezred a 28-i végzetes éjszakán táborozott, mikor az ellenség váratlanul megrohanta. Ennek a majornak a környéke nagy terjedelemben mocsár, vagyis ki a szűk útról lelép, az a mocsárba vész. Ezen ezred minden ágyúja, lovai, a legénység kevés kivételével mind a mocsárba süllyedtek. A ló alatt a lovasa, együtt szenvedtek ki . . .

Ezt a szomorú helyet elhagyva beértünk egy erdők közti homokpusztaságba, itt még borzasztóbb látvány tárult elénk. Itt dúlt a harc a legkegyetlenebbül, itt kaszálták le közös ezredeinket . . . Le nem írható bűz fogadott bennünket . . . oly nagy melegségben, mint nappal itt van, öt–hat nap óta a halottak temetetlenül feküsznek, úgyszintén a lovak is feloszlásnak indulva. Már vagy három nap óta folyton temetik a halottakat, még párszáz most is temetetlenül hever a forró homokban . . . Ilyen képek közt megyünk tovább. Mindenütt a sírokat ássák, egy-egy sír 3-4 lakót fogad be, a tábori lelkész lassan megy egyiktől a másikhoz, csendben elbúcsúztatja őket, leföldelik. Ennyi a földi élet!

4-én. Ugyancsak menetelve átléptük Galicia határát. Ezen éjjel borzasztó volt ránk nézve, a nagy hideg esőtől teljesen bőrig áztunk.

5-én. Tovább marsolva hideg szélben és esőben visszaértünk egy kedves helyünkre, hol már táboroztunk, mielőtt az ellenséges földre értünk. Persze, most már nem meneteltünk olyan biztonságban, mint az előbbi táborozásnál.

6-án. Reggel öt órakor divisiónk menetkészen áll, mikor el is indul. Rawaruskától pár kilométerre tűzvonalba megy. Már kora reggel igen heves harc fejlődik ki, orosz részről nagy erő van felvonulva. . . A harc mind jobban erősödött a nap folyamán, csapataink fő célja az, hogy az ellenséget meggátolja a további előretörésben. Ezen napi harc csak az éj folyamán gyengült kissé.

Éjjel igen erős hideg van.

Ezen nap hiába vártuk délben a megváltó konyhát, nem jött. Kenyerünk ugyancsak nem volt, így éheztünk egész nap, mikor késő este kaptunk egy kevés teavizet egy darabka cvibakkal. A nap folyamán nagy melegségek vannak, az éjjel azonban nagyon hűvös.

7-én. Reggel négy órakor újból nagy erővel megkezdődött a gyalogsági harc, mit később a tüzérség vett át, és ez így tart késő estig eldöntetlenül. A mi ütegünk is bent volt alaposan az ellenséges tűzben, kivált a 2. battéria staffelje, mely az országútról jobbra-balra állt. Jobbról-balról csapkodtak hozzánk a gránátok, egyszer csak egyik a 2. battéria muníciós kocsijába csap és két lovat megöl. Emberéletben szerencsére kár nem esett. Egy szilánk az én lovamon felkötött csajkámat vágta be.

Az éj folyamán battériánk állást változtatott, beásta magát, de ezt a helyet ott kellett hagynunk, miután erre parancsot kaptunk. Ezen éjszakán történt velünk azon humoros eset, hogy egy ágyúfogat hat lóval elszökött, mi egyelőre meg sem lett. Így csak három ágyúnk maradt, miután ezen ágyút lovak nélkül nem tudtuk szállítani.

8-án. Reggel Rawaruskán át vagy 15 kilométert marsolva újabb tüzelőállásba mentünk, hol már szinte dühöngött a harc. Itt újból beástuk battériánkat, mi nagyon sok időt vett igénybe, és a legénységet is megerőltette. Ezen erős harcokban jobbára éjjelre kerülnek az ilyen munkák.

9-én. Reggel öt órakor hatalmas erővel megkezdődött a tüzérségi harc, mely mindjobban fokozódott, s tartott délután négy óráig. Ekkor battériánk kivonatott a tűzből.

Ekkor az ellenség kezdett erős tüzelést, mely ezideig hallgatott. A falvak, melyek a harc vonalába estek, a becsapodó lövedékektől kigyulladtak, a lakosság rémülve menekült, a sírás, jajgatás, mit véghez visznek, az emberben a vért megfagyasztja.

Ezen nap battériánk az ellenség megfigyelőjét, mely egy toronyban volt, lelőtte, s egy nagyobb lőszertartalékját is megsemmisítette. Az a hír kelt szárnyra, hogy csapataink az ellenséget már jobbára bekerítették.

Itt felemlítem, hogy ezen galíciai nép közt nagyon sokan vannak, kik az oroszokhoz húznak (árulók). Épp ma láttuk, amint egész családokat kísértek, férfit, asszonyt, gyermeket, kik szalmával kitömött maszkokat állítottak ki célnak, mivel gyalogságunkat megtévesztették. Persze ezek elvesztik méltó büntetésüket.

10-én. Kora reggel heves gyalogsági és tüzérségi harcra ébredünk. Battériánk állást változtatott, majd járhatatlan úton kellett menetelnünk és igen sokat vesződtünk a vontatással.

A harc most is rettenetes erővel folyik egész nap. Vitéz honvéd ezredeink egyik rohamot a másik után csinálják a túlnyomó ellenségre, kitől sok foglyot is ejtenek. Ez csak kitűnő és fölényben levő tüzérségének köszönheti, hogy állását tarthatja. Ezen harc kisebb mértékben éjjel is folyik.

11-én. . . . reggel fél öt órakor tüzérségünk megkezdette az ellenséges állások lövését. Az ellenség a tüzelést nem viszonozza. Állítólag a muníciója fogytán van és cselből szanitéc-kocsikon szállít muníciót. Ez elhihető, a mi részünkről belátják az állását.

Annál jobban támad a gyalogsága ma, úgy látszik, erősítést kapott. Tüzérségünk több falut tűz alatt tart és felgyújt, melyben az ellenség tanyázik.

Így megy ez egész nap.

Este nyolc órakor azonban harc kezdődött, mely felülmúl minden eddigit. Most az ellenség bebizonyította, hogy van lőszere. Oly tüzérharc keletkezett, hogy a föld rengett belé. Az ellenség át akarja törni vonalainkat, de visszaveretik. Ekkor megtörtént azon sajnálatos esemény, hogy tüzérségünk saját gyalogságunkat lőtte. A harc mindjobban erősödött, az ellenség mind több-több tartalékot hozott rohamra. A napokig tartó rettenetes harc eldőlt – az ellenség áttörte vonalainkat, részünkre nem maradt más hátra, mint a visszavonulás.

Divisiónk éjjel 11 órakor elhagyta állását, és Nyinerow felé vonult vissza. A reggel az országúton talált bennünket.

12-én. Kora reggel, miután a lovakat az országúton megetették, a mars megkezdődött újból és tartott késő éjig. Utunk sürgős volt, mert az ellenség erősen a sarkunkban volt. De már utóvédünket nem kerülte el a végzet, ezt az ellenség utolérte, és teljesen szétverte.

13-án. Kora reggeltől egész napon át és egész éjjel meneteltünk, egy óra vagy fél óra szünet volt, míg a lovak a zabot elfogyasztották és mi is valamit ettünk.

14-én. Tovább folyik a visszavonulás, az utak, melyek ki vannak jelölve számunkra a szökésre, azok borzasztók. Lovaink a kimerüléstől már kezdenek kidőlni, a legénység is rendkívüli mód szenved.

15-én. Tovább Przemysl felé marsolunk, és sötét este oly úton járunk, hogy az ember megborzad tőle. A sok fogat egymásra zsúfolva töri-zúzza egymást. A könnyű trénkocsik az árkokban hevernek, tartalmukat az éhes gyalogság hurcolja szét, lárma és káromkodás . . . Itt egy nehéz muníciós kocsink egy szegény gyalogoson keresztülgázolt, ki is szenvedett azonnal.

16-án. Miután az egész éjet úton töltöttük, a délelőtt folyamán Kosenicza majorhoz értünk. A kastély udvarára az ágyúink lettek beállítva és itt volt egy kis pihenőnk. A kastély hercegi, természetesen a gazdája nincs itt, de annál több gyümölcsöt hagyott vissza, melyhez mi olcsón hozzájuthattunk.

17-én. Letelt a pihenő, és újból megkezdettük a vándorlást, nehogy az ellenség vendégszeretetét kelljen élveznünk.

18-án. Folytatjuk a tegnapit Jawornik irányába, s tovább Wazsovón át.

19-én. Ismét a tegnapi program, úgy látszik, az egynapos pihenőt kipótoltatták velünk, pedig már újból fogy az erő.

20-án. Éjjel és nappal folyton marsolunk a hideg esőben, teljesen át vagyunk ázva s kimerülve, mit még jobban fokoz az éhség. A trénünk nehezen tud élelmet szerezni, miután minden csapat úton van, az élelmező oszlop is. A rossz utakon ágyúink, kocsijaink a sárban elülnek, a lovak kifáradva nehezen bírják a vontatást. Ilyenkor a legénységnek kell előbbre segíteni, kik szinte már nem látszanak a sártól. Ugyancsak így vannak más csapatok fogatai is. Az utakon 2-3 sorban menetelnek a kocsik, sőt az utak mellett a földeken is. A sok trén, tüzérség, muníciós oszlopok, szanitéc fogatok, pionírfogatok és még tudja az Isten, mi nem. A fogatsorok több kilométer hosszúságot tesznek ki, és ha egy elakad vagy eltörik, akkor az egész hosszú sor kénytelen addig állni, míg az utat szabaddá nem teszik.

21-én. Újból tovább menetelünk, semmi pihenés.

22-én. Megint csak a tegnapiban van részünk. Az eső folyton esik, az éj úgy mint a nappal az úton talál bennünket. Ma végre délután lágerbe mentünk.

23-án. Újból nincs pardon, csak előre. Az eső folyton esik éjjel-nappal. Az éjjelek nagyon hidegek, kiszárítani sem tudjuk a ruhánkat. Az is nagyon rossz, hogy nem tudjuk, hova megyünk. Ezen nap délutánján mégis megállapodtunk, lágerbe mentünk. Persze ilyenkor, ha faluban van is a láger, nehezen jut az ember fedél alá, mert mindenféle csapattal túl van zsúfolva.

24-én. Délben újból tovább meneteltünk, addig tartott a pihenő, de a menetelés késő estig.

25-én. Reggel hat órakor megint tovább mentünk. Utunk Jaroslau városon keresztül vezetett. Innét tovább Stepwenigbe értünk, hol aznap maradtunk is.

26-án. Reggel útrakelve a délután folyamán Olpinyba értünk, hol le is lágereztünk. Ez egy nagyobb község, hosszú, az út mellett húzódik kétfelől. Ezen vidékig terjed ki Przemýsl külső védelme, itt kisebb dombláncolatok húzódnak.

27-én. Itt battériánk a kijelölt tűzállásba beásta magát. Ennek már örültünk, hogy kissé megállapodtunk.

28-án. A fentebb említett állást otthagytuk, de ezen falunál másutt jelöltek ki másikat számunkra.

29-én. A másik állásban dolgoztunk. Közben folyton esik az eső. A civil nép jobbára elmenekült. Az ittmaradottak közül találtunk pár családot, kik magyarul beszéltek és ezek igen szívesek voltak hozzánk.

30-án. Itt vagyunk Olpinyban, lovainkat is fedél alá tettük. A sok fáradság után ők legalább jól élnek, miután a csűrök tele vannak takarmánnyal és gabonával. Mi is házakba vagyunk szállva, mi vagyunk az urak most. Megy a sütés-főzés, szorulnak a civilek által itthagyott sertések és szárnyasok.

1914. október hó.

1-én. Az eső esik, mintha többé el sem akarna állni. De az a fő, hogy szárazon vagyunk.

2-án. Az idő csak nem javul. Mindjobban beleéljük magunkat a semmittevésbe. Itt még lövésre sem került sor, nem bánnám, ha sokáig így lehetne.

3-án. Parancsot kaptunk tovább marsolásra. Igaz az a közmondás: Sok jónak rossz vége is lehet. Mi is így jártunk. Az eső persze esik, hideg van. Így értünk Tarnowba. Ez szép város, sok gyárral. Egyik külrészén lágerbe mentünk, hol lovaink és mi is be tudtunk szállásolni. Mi nagyon rosszul vagyunk informálva a helyzetről, tisztjeink azonban azt hangoztatják, hogy nem fog sokáig tartani ezen állapot.

4-én. Reggel hat órakor újból abmars volt. Zsülicza felé meneteltünk, itt vasútvonal is húzódik. Erre már az orosz csapatok bent voltak, de csapataink tömeges felvonulását észrevéve visszavonultak.

5-én. Ismét marsolva töltjük a napot, csak késő este fejezzük be.

6-án. Dembicza felé menetelünk nagy esőben Dilnó városán keresztül. Késő délután egy szeszgyárba lettünk beszállásolva, mit az ellenség teljesen kifosztott. A nagymennyiségű szesz egy részét kieresztették. A városban az üzleteket kifosztották, kocsit, lovat, gabonaneműt mind összeszedve vonultak el, jobban mondva meneteltek csapataink elől.

7-én. Reggel újból megkezdjük a menetelést. Egész nap menetelünk, végre este Dobrowa községbe értünk, hol beszállásoltuk magunkat. Ezen községben igen szíves nép van, kik jól megvendégeltek bennünket, mi viszont jólesett nekünk ezen nehéz időben. De nem úgy az ellenség egyik vad fegyvernemét (kozákok), kik már a napokban ugyancsak jártak itt. Egyik este egy erősebb kozák járőr bevonult a községbe garázdálkodni. Azonban már érezték a mi csapataink közeledtét és óvintézkedést tettek olyanformán, hogy egy 14 éves fiút küldtek ki a falun kívül, ha jönnek huszárok arrafelé, értesítse őket. Itt felemlítem, hogy a kozáknak a huszár az ördöge, ettől gyáván továbbáll, ha tud. Eközben a kozákok gyorsan pakoltak a faluban, kocsit, lovat összeszedve megpakolva minden értékes holmival. Az úton közeledett egy huszárpatrolunk szerencsére egy tiszt vezetésével. Ezen lengyel fiu felfogta a helyzetet, kiszaladt a huszárok elé, és ott elárulta a kozákokat. Huszárainknak persze több sem kell, villámgyorsan körülfogják a falut, honnét egy sem menekül. Egy fél óra múlva minden kozák vagy egy fán, vagy telefonoszlopon lógott. Huszáraink így fizetnek jobbára a kozáknak.

8-án. Reggelre a sok esőből és sárból fagy lett, minek már örültünk. . . 6 órakor tovább mentünk. Most a változatosság kedvéért havazni kezdett és hideg szél fújt. Egész nap az úton bukdácsoltunk, a menázsit is az úton fogyasztottuk el. Ezen a vidéken ma igen heves harcok vannak, mely[ek] egész nap tart[anak.] Este érkeztünk Pzsezsov városba, melynek utcái tömve vannak mindenféle csapatokkal, főleg tüzérséggel, hogy a híd, melyet az ellenség elpusztított, elkészüljön, és átkelhessenek a hídon. Tehát mi is ezen várásra voltunk kárhoztatva.

Most megint hideg eső kezdett esni, ez már borzasztó! Így álltunk éjjel 12 óráig, mikor tovább mehettünk.

Az üzletek itt is kifosztva, berendezésük összetörve, szétszórva. Az egyik orosz hadtestparancsnokság itt székelt. Ennek parancsnoka a városra 1 millió korona hadisarcot vetett ki . . . Azon délre, mikor a hadisarc kivetésének ideje lejárt, s azt az orosz vezérnek be kellett volna szolgáltatni, a mi csapataink erős és gyors támadásától az ellenségnek futva kellett menekülnie.

Tehát ezen éjjel tovább marsoltunk reggelig.

9-én. Reggel érkeztünk egy sörgyárhoz tartozó majorba, hol pihenőt tartottunk. A tegnapi nagy harcok elcsendesedtek, az ellenség gyorsan húzódik vissza. Sok foglyot szállítanak, kik csapataink kezén maradtak.

Délután két órakor ismét tovább kellett mennünk. Ma erősen hideg van . . . Egész éjjel meneteltünk.

10-én. Reggelre érkeztünk Lanczut városba, itt lovaink egy laktanyába kerültek, mi pedig házakba szállásoltuk el magunkat. Én egy városi hivatalnok vendége voltam. A nehéz, fáradalmas utak után ez megint jólesett. A lakosság szívesen fogad bennünket, és ennivalót is ád. Az ellenség is igénybe vette pár napig a vendégszeretetet, és hozzá még csúnyán is elbánt ezen városkával. Itt sem található oly üzlet, mely ki nem lett volna rabolva. Úgyszintén oly lakások, melyeknek tulajdonosai elmenekültek, ezek teljesen tönkre vannak téve. Az értékesebb tárgyakat elvitték, a bútorokat összezúzták. Szóval mindenütt a pusztulás és rombolás képe tárul az emberek elé. Azonkívül gazemberségük ezer és ezer példáját lehetne elmondani, mit a nőkkel mindenütt elkövettek . . .

Ma megint hallgató messzebbről erős ágyúzás.

11-én. Itt maradtunk Lanczuton, jól érezzük magunkat ezen kis pihenés alatt. Már szinte sok foglyot hoznak, egész zászlóaljakat kísérnek. Ezenkívül több ágyút is hoznak, melyeket az ellenségtől vettek el. A foglyokat, amint a városon átkísérik, a nép képes volna megrohanni, szidja, átkozza őket.

12-én. Reggel 6 órakor abmars. Két napig kissé kipihentük magunkat és most újult erővel megyünk tovább. Utunk Dolynik felé vezet. Az eső természetesen ma sem marad el.

13-án. Reggel újból indulunk Misut irányába. Ma megint heves harcok vannak. Utunk nagyon közel visz az ellenség vonalához. Divisiónk jelenleg nem avatkozik a harcba, miután tartalékban van. Ma Strazvina faluban vagyunk elszállásolva. Ez nagyon közel esik a tűzvonalhoz, az ellenség lövegei erősen veszélyeztetik.

14-én. Ma reggel battériánk a falutól 3 kilométerre tűzvonalba ment. Ezen állásunk nagyon közel esett az ellenséghez. Battériánk azonnal megkezdte a tüzelést, de alig adott le pár lövést, az ellenséges tüzérség, mely túlsúlyban volt, gránátok záporával felelt.

Ilyen helyzetben még nem volt ütegünk. A muníció tartalékunk is a battéria után jött, mely egy patak partjánál állt fel, tehát ez is tűzbe került.

Előttünk egy trén táborozott nyugodtan, de látva a veszélyes helyzetet, visszafelé kezdett vágtatni kocsijával. Ezek az ellenségnek kitűnő célul szolgáltak, tehát most ezután kezdette a lövések záporát. A mi staffelunknak is tarthatatlan lett a helyzete, ez is visszavonult a falu védelmébe . . . Ezen napon Isten kegyelmébe ajánlottuk lelkünket, mert nem hittük, hogy élve kerülünk innen ki. Miután én is a staffelnél vagyok beosztva, gyalog tettem meg az utat. Körülöttem csapkodtak a gránátok és a srapnellek. Majd két óra hosszat kellett az árokban feküdnöm, míg az ellenség a tüzelést félbehagyta. Az orosz tüzérség a muníciót nem kímélte. Ha tőlünk embert látott valahol, össztüzet bocsátott rá.

Érdekes volt az is, hogy a falu lakói, kik jobbára itthagyták házaikat, gazdasági gépeiket kirakták a földekre, nehogy tűz alkalmával elégjenek. Ilyen gépek voltak kirakva a falu szélén is, körülötte a faluban maradt pár gyermek játszadozott. Az ellenség ezt a mi tüzérségünknek nézte, és alaposan tűz alá fogta. Staffelünk a templom mellett állt fel, lovaink a faluba lettek beszállásolva. Pár cimborámmal én is egy lakatlan házba kerültem. Itt az olykor hazalátogató gazdaasszonnyal több nézeteltérésünk volt. Napközben a faluból kimenni nem lehetett, miután az ellenséges tüzérség rögtön figyelmeztette az embert.

15-én. Kora reggel teljes erővel kezdődik a harc az egész vonalon. Még az éjjel csapataink rögtönzött hídon megkezdték az átkelést, hol az ellenségnek erős állásai vannak. Eközben erős gyalogsági tűz támad. Délután két óra 30-kor heves támadás kezdődik részünkről. Az ágyúzástól reng a föld, a gyalogsági fegyverek zaja egybeolvad. Ez tart egész éjjel. Battériánk nagyon veszélyes helyzetben van az ellenséges tűz által.

16-án. Újból az egész vonalon folytatódik a tüzérségi harc, mely igen heves. A délutáni órákban kissé szünetel. Délután 3 órakor megkezdődött a gyalogsági harc, mely tart késő estig . . . Battériánk már hallgatásra van kárhoztatva, mert ha egy lövést leád, kaphat érte vagy harmincat a kedvező állásban levő ellenséges tüzérségtől. Ma egy kocsinkat, mely lövedéket szállított ágyúinkhoz, gránátlövés érte, a kocsit szétrombolta és felgyújtotta, de szerencsére sem a kocsin ülő embernek, sem a lovaknak baja nem történt.

17-én. Gyengébb harc van, ez is jobbára a jobb szárnyon, délutánig. Délután erősebb harc fejlődik ki és sikerül tüzérségünknek az oroszok fő fészkét, Rudnikot felgyújtani. Ugyancsak sikerült a jobb és balszárnyunknak előretörni. A harc egész éjjel tartott szünet nélkül.

Most szép napos idők járnak, de éjjel hideg van.

A faluban este nem szabad még lámpát sem gyújtani, a katonai parancsnokság betiltotta.

Itt is több eset előfordult, hogy egyesek az ellenség részére kémkedtek. Hosszabb idő óta sikerült itt egy kis sült libához jutnom, melyet hárman süttettünk meg egy el nem menekült asszonnyal. Ez a változatosság kedvéért igen jólesett.

18-án. Kora reggeltől tovább folyik a harc, egész napon át. Rudnikot hevesen lövi tüzérségünk, mely ma még jobban ég. Éjjel irtózatos tüzelés folyik, a mi gyalogságunk megkísérli az átkelést a folyón. Az ellenség is ebben sántikál. Szerencsére az átkelő oroszok egy részét a víz nyelte el, másik részét csapataink elfogták. Az ellenséges fényszórók éjjel folyton működésben vannak.

19-én. Délelőtt igen heves harc folyik. Az éj folyamán sok orosz a folyóba fúlt a megkísérelt átjövésnél.

20-án. Kora reggel tőlünk balra erős gyalogsági harc kezdődött, míg itt előttünk a délelőtt folyamán gépfegyvertűz van. Délután az egész vonalon heves tüzérségi harc kezdődik. A muníciót este vagy hajnalban sötétben tudjuk szállítani az ágyúhoz, úgyszintén a legénység élelmezése is ekkor kezdődik.

Az ellenség itt megint nagy erőket koncentrált, vitéz honvédeink hősiesen küzdenek, kivált a 10. ezred, mely ki is lett tüntetve. Éjjel a harc kisebb mértékben folyik.

21-én. Délelőtt az egész vonalon csend van, délután a tüzérségi harc erősödik fel. Ma hűvösebb, esős idő lett. Este battériánk új állásba ment a tarnagródi erdőben. Staffelünk is az erdőbe lett beállítva. Mi is ott ütöttünk tanyát, miután itt házak nincsenek.

22-én. Reggel tüzérségünk megkezdte a tüzelést, mely tartott délelőtt 10 óráig. Az ellenség ma gyengén válaszolt. Itt kilátásunk van maradásra, tehát mindjárt nekiállottam egy földbevájt lakást építeni, miután éjjel hidegek vannak, meg az ellenséges lövedékek ellen némi menedékül is szolgál.

23-án. Délelőtt heves ágyúzás keletkezik, az ellenség gyengébben lő. Délután újból hevesen kezdődik a tüzelés. Az erdő csak úgy csattog a lövésektől, mely a hangot még jobban visszadja. Az ellenséges lövedékektől törnek, zúzódnak a fák. Bár az erdő takarja állásainkat, az ellenséges lövedékek mégis közel járnak hozzánk. Este heves gyalogsági tüzelés kezdődik, mely tart késő éjig. Itt is igen próbára vannak téve csapataink, a harc már tíz napja tart szakadatlanul. Az ellenség nagy erővel van kitűnő állásban, mely előtt a legjobb erősség a San folyó.

24-én. Reggel ismét megkezdődik a harc, mely kevés megszakítással tart estig.

25-én. Battériánk parancsot kapott, hogy az ellenség hídját a San folyón semmisítse meg. A híd nagyon elrejtett helyen van, megfigyelni sem lehet. (Japán system, a víz színe alatt van.) Délután négy órakor hevesebb ágyúharc kezdődik, mely kevés ideig tart.

26-án. Reggel újból gyengébb ágyúzás kezdődik, mely napközben megszűnik. Ma két ágyúnk más állást foglalt el, hogy a célhoz jobban hozzáférhessen. Este az ellenséges nehéz tüzérség alapos tüzelés alá vette azon erdőséget, hol battériánk állott. A becsapódó gránátok és srapnellek csúnya munkát végeztek az erdő fái között. A harc egész éjjel tartott.

27-én. Gyengébb harc van, olykor hallatszik egy-egy ágyúlövés. Az éj csendes.

28-án. Reggel gyalogsági harc, 12 órakor mindkét részről a tüzérség szólal meg. Az orosz tüzérség ma is erősen lövi az erdőt állásaink körül. A délután folyamán ez is megszűnik. Este újból megkezdi a gyalogság és ez reggelig tart.

29-én. Csend állott be. Délután battériánk pár lövést adott le, ezután újból csend lett, az éj is így telt el.

30-án. Ugyancsak csendes a vonal, mit olykor egy-egy lövés zavar meg. Éjjel azonban ágyúzás volt.

31-én. Napok óta hideg, szeles idő van. Délután battériánk pár lövést tett, mikor parancsot kapott továbbmenésre. El is indult Simigi felé. Utunk egy vasúti töltésen vezetett keresztül, hol sokat vesződtünk, míg fogatainkat átsegítettük. Megjegyzem, itt igen kellett ügyelnünk, miután az ellenséges állások közel estek.

Tíz napig éltünk erdei remeteéletet, de ez alatt az idő alatt alaposan kivettük részünket a viszontagságokból, a nélkülözésekből. Élelmezésünk a legrosszabb volt. Reggel és este keserű feketét kaptunk. Az ebédünk vízben megfőzött hús, a levesben sem só, sem rizs, sem gersli nem volt, de annál több homok, mi a szakácsok jóvoltából került bele. Kenyeret minden második nap 4-5 ember kapott egyet. Dohányfélét ugyancsak keveset kaptunk. Ami a legrosszabb volt, nem is segíthettünk magunkon, mint másutt, burgonyával, mert tüzet rakni nem volt szabad.

Tehát ez alatt az idő alatt megelégedtünk a fenyveserdő jó illatával, s örültünk, hogy tovább állhattunk innét.

1914. november hó.

1-én. Reggel hat órakor tovább marsoltunk Rudnik felé, merre igen heves harcok folynak, pokoli ágyútűz van. Ma nem is mentünk ágyúinkkal állásba. Nappal hideg volt, a meleg napok megszűntek. Éjjel 11 órakor battériánk azon irányba, melyből oda mentünk, visszafelé marsol.

2-án. Reggel 23 kilométeres mars után érkeztünk Niskó faluhoz, hol battériánknak állásba kellett volna menni. Itt egész nap erős, elkeseredett harcok folynak. A két ellenséges fél állása itt a legközelebb áll egymáshoz. Az ellenség túlsúlyban lépett fel, és reánk nézve a helyzet mind veszélyesebbé kezdett válni. Battériánk nem is foglalt tüzelőállást, az egész napot egy fenyveserdőben töltötte, várva az alkonyatot, hogy elmehessen. Nappal már nem lehetett tovább menni, miután az ellenség az egész terepet belátta. Ezen nap pokoli volt ránk nézve. A gyalogsági fegyverek veszélyességét itt ismertük meg. A golyók özöne csapkodva körülöttünk a fákat és kocsijainkat. Nagyon örültünk este, hogy épen elvihettük az irhánkat.

Innét este visszameneteltünk Rudnik felé és egy községnél egy órai pihenőt tartottunk. Utána reggelig meneteltünk. Ezen éjjel is igen hideg volt, a meleg ruhát szívesen eltűrtem volna magamon.

3-án. Reggel kisebb pihenés után újból megkezdettük a marsolást. (Rückzug.) Ez tartott este hat óráig. Kegyetlen, rossz út volt számunkra kijelölve, melyen lovaink is teljesen kimerültek. Végre egy kastélynál lágerbe mentünk.

4-én. Itt maradtunk, kissé kipihentük az elmúlt napok fáradalmait.

5-én. Reggel újból elindultunk Werhoniáról Kolbuszova városon keresztül. Ezen nap szinte mindig úton voltunk. További utunk Siedlonka falun vezetett keresztül. Rossz utakon, melyen lovaink sokat szenvedtek, érkeztünk este Mielec városba, hol tábort ütöttünk. Az intelligencia jobbára távol van itt, így az éjjelre nekem is jutott egy háromszobás lakás, hol ágyban aludtunk.

6-án. Mielecben maradtunk, reggel lovainkat is beszállásoltuk. Az oroszok itt is csúnya munkát végeztek az úri lakásokat, hivatalokat, színházat, zsidó templomot átváltoztatták istállóvá. (Persze, így a mi lovaink is ide kerültek.) Az értékesebb holmikat itt is elvitték, a bútorokat tönkretették. A bombázástól is sokat szenvedett a város, több épülete és a katolikus templom is teljesen össze van lőve. Pénzünkért azonban itt kaphattunk élelmiszert, húst, kenyeret stb. Ezen nap én is egy társammal még kényelmesebb lakást szereztem, hol az éjet akartuk tölteni. Ez egy gyümölcskereskedő házában volt. A padláson találtunk pár kocsi gyümölcsöt, almát, körtét. Ebből egy rizskásás zsákot én is megpakoltam. De a sors az éjjeli pihenést megirigyelte. Este váratlanul parancsot kaptunk a továbbmarsolásra. A 8 kilométerre fekvő Nadowicére mentünk, hol megszálltunk. Ezen úton a hidak már mind fel vannak robbantva, vagy felégetve.

7-én. Délután újból tovább meneteltünk Radomyik városon keresztül. Utunk ismét rosszabb, a kocsinkból több ló kidőlt. Az ellenség nyomul utánunk, ezért oly sürgős az út. Késő este elértünk Radgoszenybe, hol maradtunk is. Erre már hallhatók ágyúlövések, melyek hátvédeinktől és az előre törő ellenségtől származnak.

8-án. A délelőtt folytán folytattunk utunk Dabrowa városon keresztül. Itt vasúti vonal is vezet . . . Késő éjjel érkeztünk Wes-Koszlowice faluba, hol megszálltunk. Ezen nap keresztül jöttünk a Dunajec folyó hatalmas hídján, mely hosszabb, mint a komáromi Duna-híd.

9-én. Pihenője van battériánknak, tehát itt maradtunk Koszlowicén.

10-én. Hajnalban négy órakor abmars volt battériánknak. Utunk vissza Raduch falu felé vezetett és tovább Bielcze és Wukowicze városokon át meneteltünk . . . Ez utóbbi városka után már mindenütt lövészárkok húzódnak, melyet drótakadályok erősítenek meg. A terep errefelé nagyon alkalmas harcászatra.

Keresztül marsoltunk Szczepanowán, hol ebédeltünk is. Innét kevés pihenő után Brezeskó és Igarhow városokon át marsoltunk . . . s folytatva utunk Bochnia városba értünk, de miután ezen város telve volt katonasággal, tehát innét a 4 kilométerre fekvő Ksanicza faluba marsoltunk, hol el lettünk szállásolva.

Ezen nap 60–65 kilométer utat tettünk meg. Fenti városokból a lakosság, különösen az izraeliták elmenekültek, a hatóság egész vonatokat bocsátott rendelkezésünkre. Ezen szánalomra méltó alakok meg vannak teljesen zavarodva és rémülve. Én pár társammal épp a bírónál kaptam szállást, hol elég szívesen fogadtak bennünket, megvendégeltek és jól pihentünk.

11-én. Itt maradtunk Ksaniczán, pihenőnapunk van, mi nagyon is szükséges.

12-én. Reggel hat órakor abmars, battériánk keresztül menetel Bochnia városon, s tovább az innét húsz kilométerre fekvő Duff kisvárosba értünk, hol étkezés volt. Innét is menekül a lakosság, mely jobbára zsidókból áll. Tovább menetelve egy kisebb városba, Wielicskába értünk, hol be lettünk szállásolva. Innét Krakkó 8 kilométerre van. A katonaság mindenünnen erősen nyomul Krakkó felé, hol nagy harcokra van kilátás.

13-án. Ugyancsak itt maradtunk Wielicskán a további parancsra várva.

14-én. Reggel hét órakor battériánk tovább marsolt . . . Krakkó felé. Mikor Wielicskából kiértünk, mindenütt csak erődítéseket láthattunk, kitűnően elkészített tüzérségi és gyalogsági földsáncokat, melyek a dombos-völgyes terepen csak egészen közelről vehetők észre. Ezek előtt erős drótsövények húzódnak. Krakkó 3 ilyen csoport drótsövénnyel van körülvéve, melybe villanyáram van vezetve. Erős betonból készült muníciós raktárak is láthatók földhányással védve.

Délelőtt 9 órakor érkeztünk a városba, mely zsúfolásig tömve van mindenféle katonasággal. Krakkó mély völgyben fekszik erős gránitfallal körülvéve, csak kapun lehet bejutni, melyet erős őrség tart megszállva. . . Magas hegyek veszik körül, melyeken szintén erődítmények láthatók. Dacára a közeli

veszélyeknek, igen forgalmas, a villanyos vasútja üzemben van, világítása pazar és sok fényes üzlettel rendelkezik . . .

Keresztülmarsolva a városon egy hozzá 5 kilométerre fekvő faluba mentünk, hol be lettünk szállásolva. Erre is mindenütt erődítések között haladtunk.

15-én. Pihenőnapunk volt, azonban a délután folyamán, miután a faluba más csapatok jöttek, parancsot kaptunk abmarsra. Bejöttünk a városba, hol a Rudolf lovassági laktanyába lettünk elhelyezve. Itt hónapok után a kantinban olcsó és jó sörhöz jutottunk, melyből én is alaposan beszedtem. A városban szabadon járhattunk.

16-án. Reggel öt órakor abmars, Batowicz falun keresztül (északnak) marsolva délután négy órakor érkeztünk az ellenséges határhoz. Már ezen a vidéken erős harcok folytak, (Krakkótól 20 kilométerre) csapataink megütköztek az ellenséggel, kinek szándéka volt a várost elfoglalni.

Átlépve a határt Luloricza faluba értünk, hol az éjjelre be lettünk szállásolva. Ezen ellenséges falu népe a pincékbe, istállókba, padlásokra bújt el csapataink elől. Én is egy ily házhoz pár kollégámmal bementem, hol egy éltesebb asszony rettenetes félelmek közt fogadott bennünket. Alig tudtuk megnyugtatni, hogy tőlünk nem kell félnie. A konyhában egy öreg, beteges ember kuporgott. Látva, hogy a háznak nemcsak ezek a lakói, kérdésünkre azt felelték, hogy a többiek elmenekültek. Körülnézve az istállóban találtunk egy idetartozó legényt elbújva. Alig lehetett életre kelteni a halálos félelemtől. No, így valahogy megbarátkozva a polyákokkal, kik jó fekhelyet készítettek, lefeküdtünk.

Hajnalban a konyhán nagy sürgés-forgás volt tapasztalható. Reggel felkelve bezzeg megszaporodott a ház népe az előbújt menyecskével, gyermekkel, leánnyal. Észrevették, hogy mégsem vagyunk emberevők. Rögtön asztalhoz kellett ülni, a reggeli fel volt tálalva, mely a következőkből állott: krumpli savanyú tejjel, krumpli édes tejjel, krumpli vajjal, krumpli szűzen. Ezekből hatalmasan bepakoltunk a gyomrunkba, melyért hálás köszönetet is mondottunk a már semmit sem félő népnek. Október 31-én kezdettük meg a második visszavonulást a San folyó partjától Krakkóig, mely két hétig tartott. Csakhogy a két általános visszavonulás kötött nagy különbség volt. Az elsőt az ellenség kényszerítette ránk, mely alatt tetemes veszteségeink voltak – míg ez hadvezetőségünk által ügyesen elkészített taktikai visszavonulás volt, hogy az ellenséget erős állásából kicsalva csapataink új, kedvezőbb állásban vehessék fel a harcot. Tehát ezen visszavonulás reánk nézve teljesen rendben folyt le. Igaz, csapatainknak az út fáradalmaival itt is erősen meg kellett küzdeniük. Az ellenségnek ezen visszavonulás egészen meglepően jött, például a tarnográdi állásból honvédeink visszavonulását csak másnap vette észre az orosz, és kezdett utánunk vonulni, azaz csak akart – mert honvédeink az erdő belsejében erősen beásták magukat és a bátran, nagy csoportokban előre vonuló ellenséget oly tűz alá vették, melytől felbomolva nagy veszteségek közt meg kellett hátrálnia.

17-én. Reggel még semmi parancsunk nincs abmarsra, tehát tovább barátkoztunk polyákjainkkal. Ezen nap erősebb harcok folytak itt, de már távolabb mint tegnap, az ellenséget is csapataink visszaszorították. A délelőtt folyamán battériánk parancsot kapott más irányba való vonulásra, így háznépünk vendégszeretét megköszönve elhagytuk a falut.

Krakkó felé marsolva egy újabb úton újból ellenséges területre vonultunk. Az itteni ellenséges határközség majdnem teljesen fel van perzselve és le van rombolva. Ugyancsak idáig a saját területünkön is a falvak, majorok és földdel vannak egyenlővé téve, melyek anyagából erődítések készültek. Ezek bevétele sok ember életébe kerülne.

A határtól vagy öt kilométert bemenve Mihalowicze faluba értünk, hol battériánk az éjjelre lágerbe ment. Itt a falu előtt, melyet közvetlen dombláncolat határol, már a harcok színhelye van. Itt harcol a VI. hadtest.

18-án. Reggel battériánk a falu szélén tűzvonalba megy, staffelünk itt marad bent a faluban. Csapataink mind jobban vonulnak fel, ma igen erős harc kezdődött mindkét részről, mely éjjelre sem szűnt meg. Hideg idő lett, hozzá elkezdett havazni, persze mi szabad lágerben vagyunk. Itt az ellenségnek nehéz ágyúja nemigen van.

19-én. Reggel újból heves harc kezdődik az egész vonalon, vártüzéreink nehéz ágyúkkal az erődítések körzetéből lövik az ellenséges állásokat. Délelőtt 9 órakor részünkről általános támadás kezdődik, a harc elérte tetőpontját. Az ellenséges lövedékek közel jönnek hozzánk, de az orosz tüzérség belőni nem tudja magát, hadállásunk itt jó, a magaslatokat gyalogságunk uralja. Ellenséges részről sok a veszteség, de csapatainknál is jelentékeny.

Ma erősen havazik és mi tábortüzek mellett töltjük a napot. A faluban maradt lakosság igen ellenségesen viselkedik velünk szemben. Képes katonáinkat is megtámadni. Így előfordult, hogy egy

huszárt, ki lovának takarmányt vitt, az asszonyok megtámadták és elkezdték ütlegelni. No, de a huszárt sem kellett félteni!

20-án. Reggel újból folytatódik a harc nagy erővel, csapatainknak egy részen sikerült előre nyomulni. Az ellenség igen erősen tartja állásait. Ezen harcok éjjel-nappal tartanak egyfolytában.

21-én. Ma az ellenség nehéz ágyúja veszélyes helyzetbe hozta staffelünket, egészen körülfogta lövésekkel.

Nagyon jó szolgálatot tesznek hátunk mögül vártüzéreink 12–24–30 1/2 centiméteres ágyúi, melyek a muszkának sok kellemetlenséget okoznak. Ma az ellenségnek erős veszteségei vannak.

Csapataink ma foglyul ejtettek egy generálist a törzzsel, sok gyalogost, trént, azonkívül több ágyút és gépfegyvert zsákmányoltak. A jobb szárnyon az ellenség erősen vissza lett nyomva.

Ezen a héten battériánkból is több sebesülés történt gyalogsági golyók által, mik igen röpködtek itt. Éjjel a harc szünetelt.

22-én. A harc ma is kezdetét veszi, mely hevesebb méreteket ölt. Délután 24-es ágyúink előre jöttek, épp előttünk, az út másik oldalán lettek beállítva és még ma pár lövést leadtak. A gyalogsági harc ma is igen heves.

23-án. Reggel hét órakor részünkről erős tüzérségi támadás kezdődött az egész vonalon, vártüzérségünk hathatósan támogatta csapatainkat, s az ellenségnek tetemes veszteséget okozott. A mi csapatainknak is sok a veszteségük, a sebesülteket folyton szállítják a kocsik és az autók.

A 39-ik honvéd hadosztály harcol itt, és a 10–11. honvéd ezredeink halálmegvetéssel küzdenek a túlerős ellenséggel szemben, kiket rohammal állásaik feladására kényszerítenek, több gépfegyvert zsákmányolnak, sok foglyot ejtenek.

Itt megemlítem, mi különbség van a magyar ezredek, illetve honvédségünk és egy osztrák ezred, különösen a „híres" cseh ezredek között. (Mondhatom, ezek hadseregünknek nem nagy dicsőségére válnak.)

24-én. Hajnalban már erős gyalogsági harc kezdődött, később tüzérségünk is nagy erővel avatkozott bele. Ágyúink az ellenséges tüzérséget állása elhagyására és hallgatásra kényszerítették. Lövegeink egy majort, mely az ellenséges részen volt, felgyújtottak. A harc egész nap szakadatlanul dühöng. Ma is sok a sebesültünk, de az ellenségnek még több lehet. Este a tüzérségi harc még erősebb. Csapataink ma is sok foglyot ejtenek, s kísérik őket Krakkó felé. Az út tele van teherautókkal, melyek sebesültszállításra vannak berendezve. Azonkívül a kocsik is folyton szállítják a nap áldozatait. Ma igen hideg idő van, melyet a szabadban töltünk, mint valami cigánykaraván.

25-én. Újból a szokásos harc kezdődik, azonban az ellenség kezd visszavonulni. Ezen napokban honvédeinknek nagy veszteségük van, de azért rendületlenül állják a helyüket. Az éj csendben telik el.

26-án. Itt előttünk csend van, messzebbről azonban hallható ágyúzás. Ma havazik, s hideg van. Este hevesebb harc fejlődik, mely késő éjig tart.

27-én. Battériánk otthagyta állását, kivonult – vissza – az ellenséges területről. E nap battériánk saját területünkön, Zgorka faluban lett elszállásolva.

28-án. Tovább saját területen menetelve (Krakkó felé) Bronowicza-Welkó faluba lettünk beszállásolva, s jutottunk fedél alá, mely már nagyon kívánatos volt.

Majd két hetet töltöttünk Michalowiczán, hol rendkívül erős harcokban volt részünk, azonkívül a téli időjárás is alaposan beállt, és ezt úgy nekünk, mint lovainknak szabadban kellett tölteni, mi bizony nagyon kellemetlen volt. Szerencsére a jó élelmezés kárpótolt bennünket.

29-én. Reggel battériánk menetkészen van s elindul. Még ezen este ismét ellenséges területre lépünk (más irányban), Csnowicza községbe, mely a határtól pár kilométerre fekszik. Beszállásoltuk magunkat, melyet már alig vártam. Ugyanis nekem a sok jó megártott, alaposan át voltam hűlve, még életemben ily rosszul nem éreztem magam. Így egy csűrben virradtam meg a szalma között.

30-án. Reggel battériánk ugyanezen falu szélén állásba ment, staffelünk a faluban maradt. Én egész napra még kegyetlenebb állapotba jutottam, már a lábamon sem igen tudtam állani, úgy elgyengültem és elfogytam egy nap és egy éj alatt, hogy bajtársaim alig ismertek reám. Nem volt más hátra, mint az orvoshoz mennem. Így a gyengélkedő szobába kerültem, mely a saját battériánk kebelében egy civilektől is lakott házban volt.

1914. december hó.

1-én. Nem hogy javulnék, hanem még gyengébb leszek, fekhelyemről már csak nehezen vagyok képes felkelni. Ez a nép nem nagy barátságot mutat velünk szemben, még vizet sem szívesen ad, igaz, a falu sem nagyon bővelkedik benne.

2-án. Állapotom nem javul, beszélni csak nehezen tudok, a fejem zúg, meg kell bolondulnom.

3-án. Nem javulok, enni már négy nap óta semmit sem ettem, ha valakit enni látok, meg tudnám gyilkolni.

4-én. Kissé jobban lettem, ma már egy kis levest tudtam enni.

5-én. Kezdek javulni, de nagyon gyenge vagyok. Ezen nap délután négy órakor battériánk elhagyta állását, s a falut, s visszamentünk saját területre. Szerencsém volt, hogy battériánk ennyi ideig volt egy helyben, s kissé magamhoz jöhettem, máskülönben nem tudom, mi lett volna velem. Ezen mai költözködés igen nehezemre esett és alig vártam, hogy valahol megállapodjunk. Battériánk az otthagyott községben nem lőtt, most csak tartalék készültségben van. A határon átérve battériánk a vámház környékén foglal állást, mi és lovaink pedig egy majorba vagyunk beszállásolva. Itt újból a rögtönzött gyengélkedőbe kerültem.

6-án. Fekszem, de már kezdek javulni, étvágyam is kezd megjönni.

7-én. Bent vagyok a gyengélkedőben mindig, ez is nagyon jól jött, hogy battériánk napokig itt van, helyrejövök legalább. Ezen éjjel kevesebb gyalogsági harc volt hallható.

8-án. Nem hallatszik harci zaj. Én most már egészségesnek érzem magam, csak nagyon megviselt ezen betegség. Battériánk parancsot kapott tovább marsolásra délben. Az úton meg is éjjeledtünk, így Krakkón is éjjel vonultunk keresztül.

Rövid idő leforgása alatt többször vonultunk keresztül Krakkó városán. Népe minden alkalommal szeretettel fogadott bennünket. A házak emeleteiről, az üzletek ajtaiból, az utcán járók soraiból szivarral és cigarettával árasztottak el bennünket. Azonkívül süteményekkel is kedveskedtek. Ezen éjjel is volt benne részünk. Egy nyugalmazott csendőrszázados leányával virginia szivarral kínált bennünket:

– Fiaim, védjék meg a szép várost az ellenségtől! Krakkó népe hálás lesz ezért...

9-én. Hajnalban, tehát az egész éjet úton töltve, fáradtan érkeztünk Wielicska városkába, melynek a szélén sötétben felállva a szabadban lefeküdtünk. Már a kora reggeli órákban igen heves ágyútüzelésre ébredtünk, melyet tüzérségünk rendezett az ellenségre. A délelőtt folyamán a harc egyre tart, a gyalogsági és gépfegyverek szinte erősen. működnek. Az ellenséges tüzérség, hogy mi okból, de nagyon lanyhán felel. A harc a délután folyamán sem enged hevességéből.

Ezen városban az ellenség már bent volt és a rablóhadjárat nyomait ugyancsak itt hagyta. Minden üzlet kirabolva és megsemmisítve van, s az egész város feldúlva. Innét is nagy erővel akart nyomulni Krakkó ellen, de a drótakadályok és nehéz mozsaraink csúfosan visszakergették őket. Igaz, nehéz lövegeink is sok kárt tettek a városban. Különösen a ferencrendiek kolostorát érte több lövés, hol az ellenség tanyázott.

Ma elég jó idő volt, battériánk a mai napot itt töltötte. Este beszállásoltuk magunkat házakhoz, én is egy jobbmódú bányásznál szálltam meg többedmagammal, hol elég szívesen fogadtak. A város nagyon gazdag, sóbányával rendelkezik, mely igen szép tükörsót szolgáltat.

10-én. Reggel nyolc órakor. Battériánk elmarsolt Wielicskából az ellenséget követve, mely az itteni vendégszeretetet megelégelve húzódik vissza. Ma igen meleg, tavaszias idő váltotta fel a zord napokat.

Az országúton haladva utunk gyönyörű, panorámás vidéken vezet keresztül, dombok, hegyek, gyönyörű zöld fenyveserdőkkel. A vetések úgy zöldellnek, akárcsak májusban. Mögötte még magasabb hegyek nyúlnak, ezeket hó borítja.

Ilyen tájakon megyünk tovább Racibozskó, Jankowla, Dzine, Rudnik, Winiary falvakon és Duff városkán át. Még vagy öt kilométert marsoltunk, s a szabadban egy lágerbe mentünk.

Ez nem tartott tovább 1/2 óránál, sürgős parancsot kaptunk a visszavonulásra. Ugyancsak az előttünk előre marsolt rengeteg fogat is jött vissza, mely a sötétben a sok mozgó lámpával nagyszerű képet nyújtott.

Duff várost a Raba folyó, mely nagyobb víz, majd körülfolyja. Az ellenség a rajta levő hídakat felrobbantotta, átkelésünk a rögtönzött hídon nagyon lassan megy. Így battériánknak is óraszám kell

várni, míg reá kerül a sor. Ez nyáron megjárja, de ily hideg, szeles éjszakán, mint ez is, az ördögnek való. Nagynehezen megtörtént, s battériánk a város szélén egy pocsolyában lelágerozott. Épp jól esett.

Azonban itt sem lehetett nyugodni! Az a hír terjedt el, hogy a vízen átszorított ellenség előre tör, csapatainkat veszélyezteti.

No, erre azután kiütött a pánik!

A városban felhalmozott katonai cikkek közprédává lettek. Ez mozifelvételnek is sok volna! Ezren és ezren rohanták katonáink meg ezen raktárakat egymáson keresztülgázolva. Ürült a raktár, a szalonna, a kenyér, a konserva, szalámi, kávé, cukor stb. -től, de a legtöbb része tönkre volt téve.

Később azután kisült, hogy a muszka mégsem jön, de már késő, a tízezreket érő élelmiszerek odavannak. Ilyen küzdelmek mellett majdnem megvirradtunk. A mai nappal ugyancsak nagyobb harcok zajlottak le, sok sebesültet szállítanak, úgyszintén oroszokat is.

11-én. Reggel battériánk ezen lágert itthagyta és a város közepe táján, az iskola mellett csináltunk lágert. Az iskolát most rendezik be sebesültek számára, mert az ellenség nagy rendetlenségben hagyta. A harc reggel megkezdődött, mely egész napon rettenetes erővel tartott. Az ellenség minden erőlködése, hogy előretörjön, csapataink szívós magatartásán megtört. A harc az éj folyamán sem szűnt meg, sőt 12 óra tájban oly erővel dühöngött, hogy battériánk további marsolásra kapott parancsot. Ez mégsem következett be, a harc engedett hevességéből. Már napok óta nem aludtunk, mert vagy úton, vagy készenlétben kellett lennünk.

12-én. Reggel öt órakor battériánk a városon kívül egy kilométerre tűzvonalba ment. Hidegebb, ködös idő van. A harc ma gyengébb mértékben folyt. Az est beálltával az összes tüzérségünk állásait elhagyva bevonult a városba. Az éj folyamán a harc szünetelt.

13-án. Reggel hat órakor tüzérségünk kivonult, elfoglalta tegnapi állásait. Az időjárás mára megváltozott, szép, tiszta, gyenge idő mutatkozik, mely a harcra kedvező.

Nagy erővel indult meg a tüzérségi harc, az ellenséges lövegek a harc közelébe eső falvakat felgyújtják. Az est beálltával a harc is elcsendesedett, mely éjjel sem újult ki. Tüzérségünk ma is bevonult állásaiból. Ez azért történt, mert cseh gyalogság van itt, ezekben pedig nem lehet megbízni.

14-én. Reggel újból elfoglaljuk állásunkat. A délelőtt folyamán kisebb tüzérségi harc van, délután azonban élénkebb tüzelés fejlődött ki. Az est folyamán battériánk bevonult.

15-én. Reggel a rendes állásunk elfoglalása után gyengébb harcok fejlődnek ki, az eső esik. Délután négy órakor battériánk parancsot kapott az előrenyomulásra Bochnia felé. Az ellenség látja, hogy állása tarthatatlan, miután nagyobb csapaterősítéseket kapunk.

Az ellenség a hidakat elpusztította, így a Rabán híd hiányában kellett átkelnünk. Éjjeli szállásra az árokpartot vettük igénybe. Szerencse, hogy enyhébb idő volt.

Egy duffi iparos, ki nagyon jól van informálva úgy csapataink, mint az ellenség helyzetéről, elmondotta, mily vakon bíztak az oroszok Krakkó bevételében. Nagyon erős csapattestek vonultak itt fel a vár ellen, köztük erős kozák csapatok is. Ezek egy reggelen elmarsolva mondották a civil népnek, hogy ők már mennek Krakkóba.

Tehát azt gondolták, hogy Krakkóba csak be fognak lovagolni. De pár nap múlva már más véleményen voltak, mikor gyorsan előretörő csapataink elől csúfosan kellett visszarohanniuk. Az úton 4-5 sorban rohantak fogatjaik egymást törve-zúzva és Krakkót meg sem közelíthették.

16-án. Reggel hét órakor, a szállást megköszönve az árokpartnak, tovább marsoltunk Bochnia város alá, hol sokat vesztegeltünk ismét. Csapataink nyomultak előre, az ellenség pedig erősen vonult vissza. Sok elfogott oroszt hoznak. Az ellenség ezen visszavonulásánál is, amit hamarjában el tud pakolni, viszi magával.

Este érkeztünk Brzaskó városba, hol lágerbe mentünk, lovainkat beszállásolva mi is lakásokba mentünk, bőven vannak üresen, miután az előkelőbb házak tulajdonosai mind elmenekültek és az oroszok az ily házakat itt is szomorú állapotba hozták.

Mióta a harctéren vagyok, ma volt először ily kényelmes, jó nyugovásom. Matracon háltam, . . . és tegnap árokparton, máskor sásban, vagy pocsolyában virradtam meg. Ilyen a változatosság!

17-én. Reggel battériánk tovább marsolt Stolwina városon keresztül, Szczepaniwa felé. A vasútállomáson az ellenség sok hadiszert hagyott vissza, mit már nem volt ideje elszállítani.

Az itteni vidéken nagyon heves harcok nyomai láthatók, különösen Sztyepaniwa felé. E helység szép temploma majd teljesen szét van lőve, a házak falai a fegyvergolyóktól rostává vannak lőve, az itt elhúzódó lövészárkok és drótakadályok nagy viaskodásról tanúskodnak.

Ma hideg, havas eső esik, egész nap úton vagyunk, s így este Tuchnow városkához érünk, melynek szélén letáborozunk. Itt egy emeletes házban tértem nyugovóra, melynek belsejét az ellenség teljesen tönkretette, egy zongorát azonban épen hagytak, minek hangjai mellett tértünk nyugovóra.

18-án. Hajnalban három órakor abmars, tehát az éjszakai nyugodalmunk nem tarthatott soká.

A éj sötét, havazni kezd, a városból kiérve egy keskeny gátra tértünk, miután a rendes úton levő hidakat az ellenség elpusztította. Természetes, itt a nagy sötétségben nem tudtunk előre haladni, mert félni kellett, hogy fogataink felborulnak.

Így a reggelt itt vártuk be.

Tovább marsolva rossz utakon a délután folyamán érkeztünk Radlow város alá, hol battériánk nyomban állást foglalt. Itt az ellenség megállt, felvette újból a harcot.

Már a mai nap folyamán igen heves küzdelem dúl, nagyobb számú tüzérségünk erősen lövi az ellenséget, a harc éjjel sem szünetel.

19-én. A harc kiújult, az ellenséges tüzérség erősen lövi azon részt, hol battériánk áll. Több ház kigyulladt. Az éj csendben telt el.

20-án. Hajnalban erősebb gyalogsági harc kezdődött, melybe később tüzérségünk is beleavatkozott, így tartott az egész napon át belemenve az éjszakába is.

21-én. Hajnalban és reggel a harc szakadatlanul tart, a délelőtt folyamán igen kevés tüzérségi tűz is vegyül hozzá, ez így tart délután is. Ma battériánk Wola-Radlowska község szélén levő majornál foglalt állást, staffelünk pedig az egypár házból álló tanyánál lett elhelyezve. A mai harc az éjjelre is kiterjed ismét. A tüzérségi lövegek nagy pusztítást visznek véghez a falvakban, melyek mindenfelé égnek.

22-én. Reggel az ellenséges tüzérség erősen lőtte a falu egyik részét, több házat felgyújtott. Mára gyenge, szép idő lett, mely a nagy erővel folyó harcnak kedvezett. Este battériánk, itt hagyva ezen állást, a faluba jött, hol a házak nyújtottak fedezéket, staffelünk pedig tőle egy kilométerre a szabadban ütött tanyát, melyhez az éjjeli hideg eső kedvezett.

23-án. A kora reggeli órákban újból megkezdődött a gyalogsági harc, mely 5-7 órakor rettenetes erővel folyt. Később a tüzérség is megkezdette, és ez tartott egész nap. Ma az ellenséges tüzérség nemigen lőtt, az éj csendben telt el.

24-én. Reggel csend van, később tüzérségi harc kezdődött, mely tartott egész nap, délután erősödött.

Így értük el az estét, karácsony szent estéjét, künn a szabadban tanyázva tábortüzek mellett. Szép, csendes este van, túl hideg nincs, így a tűz körül szalmán heverészve beszélgetünk, dalolgatunk.

Került egy kis itóka is, melytől a társaság kissé jobb kedélyt kapott. Ma osztották ki közöttünk a karácsonyi ajándékot, szeretetadományokat.

Ma este kaptam hazulról három lapot, mi jobban esett mint bármi, csak a jelzett két csomag nem érkezett meg.

Míg mi így ünnepelünk, a fegyverek kisebb mértékben ropognak, melybe egy-egy ágyúdörrenés vegyül.

Így töltöttük el a karácsony estét és éjjel két órakor nyugovóra tértünk.

25-én. Reggel csend van, délelőtt tíz órakor azonban tüzérségi harc keletkezett, mely tartott estig. Ez pótolta karácsony napján nekünk a harangzúgást. Az este kisebb gyalogsági harccal záródott le, ezután csend lett.

Számítva arra, hogy az ellenség felhasználja az alkalmat, vagyis ünneplésünket, és támadást kísérel meg, ezért csapatainknál még erősebb biztonsági intézkedéseket tettek, hogy meglepetés ne érhessen bennünket. A számításban nem is csalódtunk, de az orosz igen. Éjjel egy órakor a muszka medve kibújt odújából, támadást kezdett, de a vadászok töltött fegyverrel, készülten fogadták. Oly gyalogsági harc kezdődött, milyen még az elmúlt négy hónap alatt sem fordult elő, a fegyverek ropogása egybeolvadott. Ezen pokoli lármát még rettenetesebbé tette az ágyúk dörgése. Tartott ez vagy háromnegyed óráig. Az ellenség támadása véresen visszaveretett, alaposan reá fizetett ezen támadásra. Ezután a harc elcsendesedett. Azonban az eső kezdett esni.

26-án. Reggel 1/1 8 órakor élénkebb harc kezdődik, az eső utáni reggelre gyenge idő lett. Éjjelre a harc hevesebben tombolt és szerencsésen eltöltöttük a karácsonyi ünnepeket is. Az ellenség erősen megvetette a lábát itt, s tartja magát.

27-én. Reggelre hűvös, esős idő lett, a vonalon csend van egész nap. Éjjelre, az ellenség részéről erősebb támadást várva, a biztonság kedvéért staffelünknek hátra kellett vonulni és 14 kilométerre egy erdőszélen töltöttük az éjet. Az eső esett egész éjjel, így hatalmas tüzek mellett virradtunk meg.

28-án. Kora reggel vissza kellett vonulnunk a battériához. Az éjjeli esőt igen erős havazás váltotta fel, átázva érkeztünk vissza helyünkre és a tüzek mellett hozzáfogtunk átázott ruhánk szárításához. A havazással együtt hideg idő lett.

Ugyancsak a mai nap battériánk parancsot kapott Brzeskóba való marsolásra, hova a késő délutáni órákban el is indult. A fentebbi állomáson kellett volna vagoníroznunk, hogy Szerbiába menjünk. Ezen útnak épp felét tettük meg, mikor újabb paranccsal visszarendelték battériánkat elhagyott állásába. Így egész éjjel meneteltünk, 32 kilométer utat tettünk meg.

29-én. Reggel erősen átfázva érkeztünk vissza és az előbbi életmódot újból felvettük. Oly örömmel foglaltuk el táborunkat, mintha csak itt születtünk volna, ezen percben tán még a hazai békés otthonnal sem cseréltünk volna.

A mai nap kisebb harcok folynak. Ma megint eső és havaseső szeszélyeinek vagyunk kitéve. Sokszor elgondolkodom, hogy egy ember miként bírja ezt ki, és még miket kell átélnünk!

Az éj folyamán tőlünk balra volt hallható kisebb harc.

30-án. Reggel kisebb gyalogsági tűz kezdődik, melybe olykor egy-egy ágyúlövés vegyül. Itt az ellenség napok óta nem fejt ki nagyobb tevékenységet, ellenben a bal szárnyon nagyobb erőket koncentrál és szerencsét akar próbálni. A délután folyamán élénkebb tüzelés kezdődött, mely az est beálltával megszűnt és az éj is csendben múlott el.

31-én. Gyengébb ágyútűz, az ellenség is viszonozza.

Ma erősen havazik, erős téli nap van. Az év utolsó napját szintén a szabadban töltjük egyhangúságban.

Az éj folyamán gyengébb ágyútűz zavarta a csendet.

Így küzdöttük le az ó-évet.

Vajon mit hoz a jövő?

SZEMLE

FELICITAS SCHMIEDER

EUROPA UND DIE FREMDEN

Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert

Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd. 16

(Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1994. 416 o., 34 t.)

A Wahlstatt 1241 c. kötet ismertetése kapcsán (Hadtörténelmi Közlemények 105., 1992., 163–165. o.) már beszámoltunk a fiatal szerző e témában közreadott „Der Einfall der Mongolen nach Polen und Schlesien – Schreckensmeldungen, Hilferufe und Reaktionen des Westens" c. tanulmányáról. Ezúttal a szerzőnő hatalmas forrásanyag feldolgozásán alapuló, összefoglaló monográfiáját veheti kézbe a téma iránt érdeklődő olvasó. A feldolgozás igényességénél fogva persze nem egyszerűen egy doktori disszertációt, hanem a kérdéskör megkerülhetetlen kézikönyvét tartja kezében. A kötet méltó lezárása a tatárjárás 1991. évi évfordulójára megjelent kiadványok sorának, s csak megerősítette sejtésünket, hogy a magyarországi könyvkiadók nem kis lehetőséget szalasztottak el, amikor 1241-re emlékezve brossúrák megjelentetésével elégedtek meg.

A bevezető fejezetben a téma s a mongolok korabeli történetének a vázlatát olvashatjuk. Bevezetést nyerünk abba a páratlan szellemi kalandba, amelybe Európa a keresztes-háborúkat követő századtól bocsátkozott: beilleszteni egy távoli, addig ismeretlen pogány népet a keresztény emberiség világtörténeti tablójába és földrajzi képébe. A találkozás 1241–42-ben hirtelen történt és fájdalmas volt, de a tatárok visszavonulása után azonnal kezdetét vette az új népek és területek szisztematikus felderítése és feltérképezése, a kereskedelmi kapcsolatok szempontjából éppúgy, mint a térítés és missziós munka előkészítése céljából. Az európai hatalmi központok szinte mind politikai kapcsolatokat igyekeztek létesíteni az ismertté vált tatárokkal, s közös ellenség elleni összefogásra bírni, akár a szentföldi ellenfeleik, akár később az oszmán törökök ellen. Az európai államok – Hispániától eltekintve, ahol hagyománya volt az arabokkal való szövetségnek és rendezett együttélésnek – a tatárokkal járták ki azt az iskolát, amit azután már sokkal kiélezettebb viszonyok között a törökökkel fejleszthettek ki: a hatalmi szempontok érvényesítése közben másodlagos a szövetséges vallása, Rómához való viszonya.

A második fejezet a tatárokról szóló információk közvetítését, annak lehetséges útjait tárgyalja. Nem meglepő, hogy az útinaplók, útijelentések bizonyultak a legnépszerűbb műfajnak: Sir John Mandeville Utazásaiból 250 másolat, Marco Polo útleírásából 130, Odorich de Pordenone jelentéséből száz ismert. Nem kevésbé jelentős hatást fejtettek ki az enciklopédiák, mint pl. Vincentius Bellovacensis nyomtatásban is megjelent Speculum historiáléja (1248–1253), amelyet később franciára is lefordítottak. Ő a domonkos térítők leveleit népszerűsítette (Plano Carpini, Simon de St. Quentin). Az egyes leveleket is nagy becsben tartották, burgundi Jó Fülöp török háborúja előtt összegyűjtette őket, korábban IV. Ince Lyonba menekülése közben ügyelt, hogy a tatárokkal kapcsolatos levelek, köztük IV. Béláé, el ne kallódjanak. Persze, hogy mely információk származnak első kézből, azt már kevésbé tudták megállapítani. Így pl. Mandeville útleírására egészen a XIX. századig mint eredetire tekintettek. A véleményalkotás szempontjából sokat számított az utazók személye, hiszen a lengyelek, litvánok,

magyarok a tatárok megtapasztalt pusztításait sohasem felejtették, míg a térítés magasztos céljával keletre érkező szerzetesek, mint pl. a Petrus Lombardus Sententia-kommentárját magával cipelő ferences Rubruk, más nézőpontból közelítették meg a tatárokat.

A kötet legérdekesebb fejezete a tatárokhoz fűződő nyugat-európai politikát vizsgálja a XIII. és XV. század között. Részletesen bemutatja az egyes pápák felfogását és az általuk követett stratégiát a tatárokkal kapcsolatban. A nyugatiak vélekedése a tatárokról az idő múlásával egyre megértőbbé válik. 1263-ban Bohemundra részben tatár-kapcsolatai miatt is egyházi átkot mondanak ki, de 1291, a Szentföld de facto elveszítése után a tatárokkal kapcsolatos politikai számítgatások – részben megalapozottan, részben alaptalanul – egyre nagyobb teret nyernek. Elég, ha a francia pragmatikus tatár politikára utalunk, amelyet az 1300-as évektől lehet szépen dokumentálni.

Részletes és kiegyensúlyozott képet nyerünk a tatároknak a kor katonai, keresztes háborúkat előmozdítani szándékozó forrásaiban elfoglalt helyéről, a tatárok között a XIII. század végétől nem kevés sikert felmutató keresztény misszió eredményeiről, a tatárokkal folytatott kereskedelem alakulásáról, a különféle „manuali della mercatura" forrásértékéről. Az európai diplomácia XIV. és XV. századi történetében fontos szerep jut a tatároknak, mint keresztény segédcsapatoknak az 1410. évi grunwaldi (tannenbergi) csatában, vagy a XV. századi törökellenes egységfront kialakítására irányuló tervekben (Zsigmond király keleti követségei stb.).

A záró fejezet a tatároknak az európai tudományos és földrajzi világképbe való beilleszkedését követi nyomon. A fejezetnek – Kézai művének köszönhetően – közvetlen magyar historiográfiai vonatkozása is van: a XIII. században a szkíta és tatár földrajzi környezet fokozatosan egybemosódott, s Kézai terminusai is jórészt már a földrajzi felfedezések ismeretében értelmezhetőek. Bőven tárgyalja a világkrónikákban kibontakozó világtörténeti szerepükre vonatkozó fejtegetéseket, kitekintéssel a téma eszkatológikus vonatkozásaira, képzőművészeti ábrázolásaira, kartográfiai alkotásaira.

A kötetet a perzsai Ilkhánok és a nyugatiak kapcsolatait áttekintő függelék, illetve XXII. János pápának a genovai communához írott levele zárja. A gazdag irodalomjegyzéket olvasva szomorúan kell megállapítani, hogy egyetlen magyar történeti munkát sem használt (eltekintve *Szentpétery* Scriptoresétől, *Marczali* Enchiridionjától, *Bendefy* Julianus-kiadásától). Ennek köszönhető, hogy az 1278. évi második magyarországi tatárjárásnak csak az évszámát ismeri (erről részletesen *Székely György* tanulmánya; in: *Századok* 122., 1988. 52–88. o.), de *Tardy Lajosnak* a témához szorosan kapcsolódó munkáiról sem hallott, nem is szólva a Keletkutatás, az Acta Orientalia vonatkozó egyéb cikkeiről. Valószínűleg itt az ideje elgondolkozni azon, hogy meddig tartható a hazai tudományos folyóiratok elzárkózása általában a nemzetközi bibliográfiai regisztrálástól, s konkrétan az International Medieval Bibliography-tól. Bizony, egy közlemény a nemzetközi bibliográfiai nyilvántartásba vétellel válik teljes értékű publikációvá. Egy kiváló külföldi monográfiának sajnos ilyen keserű tanulságai is vannak.

Veszprémy László

MICHAEL HOCHEDLINGER

OBERÖSTERREICH IM SPANISCHEN ERBFOLGEKRIEG 1702–1706

Militärhistorische Schriftenreihe, 66. f.

(Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 1993. 111 o.)

Az Osztrák Hadseregtörténeti Múzeum keretében működő Hadtudományi Intézet jól ismert sorozatában, amelynek keretében alapkutatásokra épülő kismonográfiák jelennek meg, ezúttal Michael Hochedlinger, az Osztrák Történelemtudományi Intézet egyik legtehetségesebb ifjú munkatársa jelentkezett. Arra vállalkozott, hogy *Fritz Kirchmair* és *Peter Broucek* példájára, akik e sorozatban 1983-ban, illetve 1985-ben a spanyol „örökösödési" háború két fontos helytörténeti vonatkozását, a bajorok 1703-as tiroli benyomulását, illetve a

kuruc csapatok 1703–1709 közti stájerországi és alsó-ausztriai sorozatos betöréseit mutatták be, a felső-ausztriai határtérség hadszíntérré válását elemezze az 1702–1706 közt folyt hadműveletek tükrében.

A példamutatóan fegyelmezett fogalmazású mű a címében jelzettnél sokkal többet nyújt az olvasónak. Már a bevezető katonaföldrajzi leírás kitér a felső-ausztriai felségterület határváltozásaira, a tartományuralom bemutatása sem korlátozódik e néhány esztendőre, a tartományi rendek és hatóságok védelmi szempontból való ábrázolása is tágabb időkeretekben történik, ugyanígy a meghatározó adóügyé. Kitér a szerző a Bajor Választófejedelemség hasonló szempontok szerinti bemutatására is, bár ez esetben, érthetően, rövidebben. Még mindig a téma felvezetéseként szól az ún. „kabinetháborúk" kérdéséről is, felidézve a politikai-hatalmi szándék, a hadügy állapota, az utánpótlás és ellátás lehetősége közti összefüggéseket. Külön hangsúlyozza a hadvezér személyiségének és jellemvonásainak a figyelembevételét, ugyanis ez a szubjektív tényező is meghatározó lehetett, hogy „manőverezéssel", vagy tényleges hadműveletekkel kellett-e számolni.

A szemben álló osztrák és bajor katonai erő, valamint a háborút megelőző politikai helyzet bemutatását követően tér át Michael Hochedlinger a francia királlyal szövetséges bajor választófejedelem 1702-es hadielőkészületeire, egyes császárhű német-római birodalmi területek elleni első harccselekményeire. Ezt követően a felső-ausztriai császári védelmi intézkedéseket, erőátcsoportosításokat részletezi, amelyek mind csupán a hatásos határvédelmet célozhatták, tekintettel a Rajnamentén és Németalföldön, valamint Itáliában már jelentős erőkkel folytatott hadműveletekre. E határvédelem – hatásossága érdekében – egyes birodalmi területek megszállását is szükségessé tette, és hamarosan közvetlen bajor–osztrák összecsapásokra került sor, ezek bemutatásával folytatódik az események ábrázolására.

A továbbiakban a szerző részletezi a felső-ausztriai fegyveres küzdelmet a bajor benyomulást követő 1703. március 11-i Schardenberg és Eisenborn melletti ütközettől kezdve, a kezdeti fordulatos harccselekményeken át az 1704. augusztus 13-i höchstädti (blindheimi) csatáig, amely a döntő Habsburg- és szövetséges angol diadalt, egyúttal a francia–bajor vereség mellett a választófejedelem hadainak Felső-Ausztriából való kiszorulását eredményezte. Sőt a hamarosan bekövetkező különbéke egész Bajorországot kiszolgáltatta a császárnak, aki elrendelte a határvédő művek eltávolítását.

Kitekintésként a szerző bemutatja, miként építette ki a császár a megszállt Bajorországban az osztrák közigazgatást, ez miként eredményezte az 1705/6-os bajor népfelkelést, és ez milyen következményekkel járt a felső-ausztriai területeken egészen addig, míg az 1714-es békeszerződés értelmében a Habsburg-hadak ki nem ürítették Bajorországot.

A magyar szempontból is feltétlen figyelemre méltó kismonográfiához függelékként korabeli áttekintő térkép, az eseményekre vonatkozó emlékirat-irodalom értékelő összegzése, forrás- és irodalomjegyzék, valamint a főbb személyekre, fontosabb eseményekre vonatkozó képanyag csatlakozik. Különösen a felhasznált források és az elsődleges irodalom tanulmányozása tanulságos, hiszen a gazdag jegyzetapparátusban is főleg ez tükröződik. Michael Hochedlinger a forrásokhoz valóban a legszélesebb értelemben vett másodlagos irodalom ismeretében nyúlt. Így nem meglepő, hogy jó érzékkel bukkant rá a legfontosabb osztrák és bajor levéltári forrásokra a két ország központi hadi- és politikai iratait őrző állagokban, valamint a felső-ausztriai helyi elhelyezésű egységekben. Alapvető munkája e témában a jövendő feldolgozások esetében semmiképpen sem kerülhető már meg. Ajánljuk ezért a korszakkal foglalkozó minden magyar kutató és érdeklődő szíves figyelmébe.

Zachar József

CHARLES–ALPHONSE RAEUBER

LES RENSEIGNEMENTS, LA RECONNAISSANCE ET LES TRANSMISSIONS MILITAIRES DU TEMPS DE NAPOLEON, Á L'EXEMPLE DE LA TROISIÈME INVASION DU PORTUGAL, 1810

(Comissao Portuguesa de História Militar, Lisboa, 1993. 274 o.)

Rendkívül érdekes szaktudományos munkára hívja fel ezúttal a recenzens az érdeklődő magyar olvasók figyelmét. A jól ismert svájci hadtörténész, Charles-Alphonse Raeuber Portugáliában, francia nyelven megjelentetett tanulmányára, amelyben a Napóleon-kori hírszerzést, felderítést és katonai hírtovábbítást mutatja be az 1810-es harmadik portugáliai francia betörés példáján. A kötetet a Portugál Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága jelentette meg és a neves brit hadtörténész, *David G. Chandler* írt hozzá rövid, angol nyelvű bevezetőt. Ebben, a téma fontosságát általában és az Ibériai félszigeten 1807–1814 közt folyt háborút különösen kiemelve méltatja a konkrét témafeldolgozás jelentőségét, és követendő példának állítja a további kutatás számára.

Maga a szerző rövid előszavában azt hangsúlyozza, hogy nem általában az 1810-es hadműveletek ábrázolására, hanem azok keretei között egy konkrét kérdéskör elemzésére vállalkozott, mégpedig az eddig e tekintetben nem hasznosított bőséges levéltári anyagra építve. Ebben az értelemben rövid bevezető fejezetben idézi fel az Ibériai félsziget 1810-es általános hadihelyzetét az 1807/8-as és 1809-es francia betörést követő 1810/11-es újabb portugáliai hadjárat előestéjén. Bemutatja továbbá a Masséna marsall vezényelte portugáliai francia hadsereg összetételét, betörését, előrenyomulását, továbbá a Wellington tábornagy alárendeltségében állt brit–portugál csoportosítás erejét, diszlokációját és védelembe vonulását, valamint a szembekerült erők főbb hadműveleteit.

Az érdemi mondanivalóra áttérve, a hírszerzést tárgyaló második, már jelentősebb terjedelmű tematikai egység a katonai hírszerzés négy hagyományos területének megfelelően veszi sorra a rendelkezésre álló adatokat. Első csokorba a hivatalosan közzétett, vagy más módon publikált ismeretek hasznosítását fogja össze. Kiemeli e tekintetben főleg a térképek, útibeszámolók, újsághíradások értékelésének szerepét, valamint az ezek ellenőrzésére odautaztatott ügynökök pontosításainak szükségességét, különösen a Lisszabon védelmét szolgáló hármas erődítményvonallal kapcsolatosan. Ezt követően tér rá a nem publikusnak szánt dokumentumok elfogásának és hasznosításának a bemutatására. Ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza a szerző, hogy a hivatalos hadijelentések, utasítások mellett a tárgyalt időben még a hadvezérek magántermészetű levelezésének elfogása és értékelése is nagyon hasznosnak bizonyult. Még konkrétabb információkhoz juthatott a hadvezetés a hírszerzés harmadik formájaként bemutatott módszerrel, a hadifoglyok, dezertőrök és az előrenyomulás során felbukkant polgári lakosok kihallgatásával. Ez alapozta meg már akkor is a negyedik hírszerzési eljárást, a szemben álló erők kikémlelését.

Ez már átvezeti Charles-Alphonse Raeubert a következő tematikai egységhez, amelyben a közvetlen katonai felderítést mutatja be az 1810-es hadműveletek elemzésének módszerével. Elsőként a terepfelderítés fontosságát emeli ki, hangsúlyozva, mennyire előfeltétele a sikernek a jó hadműveleti térkép. Ezt követően sorra veszi a szemben álló hadvezérek rendelkezésére álltakat és azokat szembesíti a sikerrel. Megállapítja, különösen akkor bizonyultak jelentőseknek a térképek, ha a szemben álló haderő helyzetével kapcsolatosan sikeres volt a katonai felderítés, és megfelelő vázlatok készülhettek a menetvonalakról, táborhelyekről. Ez ugyanis lehetővé tette, és erre tér rá ezt követően a szerző, a lovas és gyalogjárőrök megfelelő módon való kiküldését a szemben álló erők létszámának, összetételének, felszereltségének, ellátottságának kifürkészésére. Az ellenséges létszámviszonyok megállapításának 1810-es módszereivel külön alfejezet foglalkozik.

A hírtovábbítás képezi a szerző mondanivalójának utolsó nagy tematikai egységét. Bemutatja, 1810-ben miként hasznosították a szemben álló hadviselő felek a polgári postajáratokat, miként indítottak postajáratnak álcázott katonai összekötőket. Egy újabb alfejezet szól a kalauzok hírtovábbításra való felhasználásáról, különfutárok kiküldéséről. Legjelentősebbnek azonban az az önálló alfejezet

tűnik, amely az optikai jelzőrendszerek hírtovábbításra való felhasználását mutatja be. E részt a titkosírással és számjelzéssel való érintkezés elemzése zárja le.

Az általánosságban jól ismert téma rendkívül konkrét feldolgozása megkövetelte, hogy a szerző mondanivalóját a szokásosnál is bővebben szemléltesse. Így függelékben tizenegy pár térképvázlat segítségével mutatja be a szemben álló haderők állásváltozásait az 1810. szeptember 16–26. közti időben. Ugyancsak függelékben adja közre az 1810. szeptember 26–29. közt megtévesztő módon végrehajtott francia lovas felderítőmenettel kapcsolatos forrásegyüttest. Maga a főszöveg azáltal válik világosabbá az olvasó számára, hogy a legfontosabb korabeli térképek, elfogott jelentések, menetvázlatok, helyzetábrázolások fényképmásolatait ugyanúgy közreadta, mint az akkori jelzőrendszerek telepítésének vázlatait, vagy az azok a működését világosabbá tevő korabeli ábrázolásokat. E huszonöt egész oldalas számozatlan tábla a kutatást ugyanúgy tovább segíti, mint a minden egyes fejezetet záró, rendkívüli gazdagságú jegyzetanyag. Ez ugyanis tartalmazza a legfontosabb franciaországi, portugáliai és angliai lelőhelyekre való utalást és a továbbvezető útmutatást is. A kötetet gazdag bibliográfia, pontos személy- és helységnévmutató zárja.

Zachar József

HERMANN RÓBERT

A RENDŐRMINISZTER ÉS A ZICHY-GYÉMÁNTOK

História Klub füzetek, 10.
A Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 17.

(Székesfehérvár, é.n. [1994] 99 o.)

A cím olvastán azt hihetnénk, hogy Hermann Róbert eme ujjgyakorlatával belevetette magát a politikai non-fiction krimit kedvelő közönség meghódításáért folyó nemes küzdelembe, csak álnevet nem talált még magának. Aztán, belelapozva az ízlésesen szerkesztett kiadványba, rájövünk, hogy – persze kellő kritikai- és stílusérzéket, fölényes ismereteket feltételezve –, 1848–49 belpolitikai iszapbirkózásának e tragikomikus menetét más formában nem is igen lehetett volna tárgyalni.

Hiszen ha az említett sémában játszunk gondolatainkkal, adott egy túlélése esetén még ártható bukott alvezér az ellenséges klánból, adott a keresztapa, nem hiányzik a neki hódoló megtévedt végrehajtó-apparátusbeli fejes, vannak egymással rivalizáló, ilyen-olyan befolyás alatt lévő törvényhozók, bértollnokok, s ami kell. Gr. Zichy Ödön, az események egyetlen biológiai halottja csupán tisztáldozat a játszmában, amelynek célja Madarász László politikai kivégzése volt.

Ami közös bennük, hogy saját vesztük okozói voltak: egyéb fogyatékosságaikon túl főként naivitásukkal, óvatlanságukat nem is említve. Csak Zichy gondolhatta, hogy vállalkozását bírái – élükön Görgeivel – afféle jószolgálati útnak fogják fel, s csupán Madarász hihette, hogy a káposzta őrzéséhez elegendő farkasbőrbe bújni.

A történet quasi justizmorddal indul – hiszen mely statáriális eljárás nem melegágya ennek –, s a rendőrminiszter élveboncolása során politikai botrányba torkollik. Az olvasó közben szomorú mosollyal tűnődik el: az akkori dágvány a maihoz képest gyógyító iszappakolás.

A szerző szoros kronológiában, imponáló elsődleges és másodlagos forrásbázisra támaszkodva követi a Zichy-hagyaték – köztük az ominózus gyémántok – sorsát. Eközben nem csak az 1848–49 fordulóján Windisch-Grätz előretörése folytán borotvaélen táncoló, majd 1849 tavaszára másodszor is konszolidálódó, végül letűnő vezető magyar politikai garnitúra kevéssé ismert működési-döntéshozó mechanizmusa válik érthetőbbé, hanem az azt képviselő személyek is emberközelbe kerülnek.

Külön erénye a tanulmánynak, hogy Hermann nem csupán elénk „teszi" az ügyet,

hanem összegzésében igyekszik megfejteni annak motivációit is. Szintézisében utal arra, hogy ezt korábban változó színvonalon többen megkísérelték, de a különféle politikai koncepcióknak megfelelő történetírói „szekértáborokban".

A recenzens véleménye szerint pedig a Hermann-féle – egyáltalán nem lekicsinylő értelemben vett – „szabadgyalogok" sokat tehetnek az efféle táborok megbontásáért.

Lenkefi Ferenc

KISS VENDEL (Szerk.)

KOMÁROM ÉS KLAPKA GYÖRGY 1848/49-BEN

Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai, 1992. április 26.

(Komárom, é.n. [1994] 132 o.)

Az immár több, mint két éve lezajlott konferencia jeles előadók jóvoltából Komárom és Klapka szerepét taglalta a szabadságharcban. Az előadássorozat, a kapcsolódó hadi- és politikai eseményekre is kitérve, fontos szerepet játszott abban, hogy a témakör a neki járó helyet kapja meg történeti tudatunkban. Megerősített abban a némileg „legendaszaggató" felismerésben, hogy Klapka Komárom nélkül könnyen csak a szabadságharc epizódszereplőjeként, horribile dictu: tucathőseként élne emlékezetünkben, s nem került volna még éltében az istenek lábainál ülő titánok közé.

Persze nem lett volna igazi konferencia az említett esemény – s ezzel egyáltalán nem akarom érdemeit a neki járónál jobban kisebbíteni –, ha nem akadt volna zászlóvivője Klapka naftalinszagú túlméltatásának. Hiszen az erőtől duzzadó, sasszárnyakat növesztett medve, vagy másként nézve, a medvetalpú „Doppeladler", miért dúlta volna szét – bár jónéhány szúrás árán – a méhkast, ha a benn lakozó rajt cukros vízzel (ld. oltalomlevél) is csendes zümmögésre bírhatta? Így a mindig kompromisszumkész, s alapjában konfliktuskerülő, inkább elméleti taktikus Klapka élete legnagyobb alkujával válthatott belépőt a hősi Pantheonba, s arról is gondoskodott, hogy ott, eseti-irányított amnéziát mutató emlékirataival, lecövekelje magát. Az olvasó azonban nem a recenzens eretnek gondolataira kíváncsi, hanem a konferencia előadás-füzéréről szeretne csipkedni.

Kecskés László Komárom erődrendszerének jelentősége a szabadságharcban c. előadásában szintézisszerűen tért ki a vár szerepére a hadieseményekben. A fontos történelmi csomópontokra utalva inkább méltatásra, mint a tények boncolására vállalkozott, de szándéka is az alaphangulat megadása lehetett.

Gráfel Lajos A komáromi erődrendszer a hadtörténeti várépítészet tükrében címmel, igen szak- és tényszerű fejtegetéseiben, Komárom szerves építészeti fejlődésével ismertette meg közönségét. Ezekből világossá vált, hogy az erődrendszernek a mindenkori hatalom által központilag támogatott kiépítése törvényszerűen osztott rá kulcsszerepet a török háborúktól egészen a XIX. század utolsó harmadáig. Gráfel mellékelt alaprajzai jól szemléltetik a vár fejlődéstörténetét, s hasznosan egészítik ki megállapításait.

Csikány Tamás Adalékok a vártüzérség történetéhez címmel a fegyvernem szervezetét, szerepét taglalva Komárom aktív védelmi rendszerét ismerteti. Nem mulasztja el a komáromi tüzérség személyi állományának, kiképzésének, működésének fontos ismérveit sem feltárni, s számszerű kimutatásokkal – amelyek a rendelkezésre állt lövegarzenál és kezelői meglehetős erejét tanúsítják – teljesebbé tenni kiváló ismertetőjét.

Hermann Róbert, jó szokása szerint a legtöbbet markolva, Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849 január elsejéig c. előadásával nyitja meg a sort, amelyben négy

kollégájával együtt kronológikus rendben tárgyalja a szabadságharc hadieseményeit, s bennük Komárom és Klapka szerepét. Hermann némi stilizálás árán saját, jól megérdemelt publicitását is kiterjeszthette, ugyanis jelen kiadvány bizonyosan avatottabb közönség kezébe került, mint a mai magyar bakák történeti ismereteit – a kiváló szerzőgárda ellenére tudomásom szerint mérsékelt sikerrel – tágító – életrajzi sorozat. A szerző igen tiszteletre méltó szándékkal nem elégszik meg Klapka nimbuszának öncélú nyesegetésével, hanem főleg hivatásbeli fogyatékosságait ízléssel adatolva – nem vitatva azonban mégis kiemelkedő szerepét a szabadságharcban és Komárom falain – bizonyítja a kritikátlan hozsannázás szükségtelenségét.

Az időszak bőséges eseményfolyamának és Klapka inkább sodortatásának, mint azt befolyásoló szerepének taglalása igen hasznosan egészíti ki ismereteinket a forradalom kezdetétől a januári krízisig.

Hajagos József, hasonlóképpen színvonalas tanulmányában, Tokajtól Tiszafüredig követi nyomon a politikai vezetés és a honvédsereg vergődését egészen a tavaszi kibontakozásig. Külön elismerésre méltó Görgei karrierje felívelésének és Dembinski katasztrofális szereplésének tényszerű tárgyalása, hiszen az ellenség mellett utóbbi okozta – ha jó szándékkal is – a legnagyobb kárt a szabadságharc ügyének. Magyarázatot kapunk arra, hogy Klapka nagyrészt Görgei barátságának és befolyásának köszönhette, hogy végig megmaradhatott a honvéd hadvezetés elitjében.

Pelyach István Az út Komáromba. Klapka György a tavaszi hadjáratban c. előadásában a diadalokról emlékezik meg, s egyúttal Klapka „mélyrepüléséről" – már ami ekkori, igencsak kiegyensúlyozatlan szereplését illeti. Egyenesen következett ebből felfelé buktatása a komáromi parancsnokságig, s az örökkévalóságig.

Katona Tamás Komárom, 1849. július 2–11. c., inkább hangulatfestő felszólalása némileg elüt az eddig megszokott stílustól. Kissé zavaró, minden bizonnyal a kötetlen előadás spontaneitásából fakadó, néha profán szóhasználatával emberközelbe hozza az eseményeket. A stratégiai helyzet, a Komárom alatti ütközetek és a délvidéki levonulás előkészületeinek tárgyalása során utal arra, hogy Klapka Komáromban került végre arra a helyre, ahol hasznosan kamatoztathatta posztjának megfelelő inkább defenzív – a megelőző csapás kellő időben történő alkalmazását sem kizáró – képességeit.

Kedves Gyula az 1849. augusztus 3-i kitörést, a szabadságharc utolsó győztes csatáját taglalva megerősíti, hogy Klapka és Komárom dicsősége itt teljesedett ki, hogy azután az erőfeszítések október 2-án legalább itt meghozzák gyümölcsüket. Az ostromgyűrű időleges megroppantása, ill. a cs. kir. haderő lekötése bizonyította, hogy a körülzárt erőd távlati, s feltehetően nagy véráldozatokkal járó hódoltatása helyett célravezetőbbek az ostromló presztizsét ugyan csökkentő, de az óhajtott eredményt biztosító tárgyalások.

A szerző Mellékletében, amelyben az augusztus 3-i kitörés hadrendjét közli, szintén alátámasztja a kis haderő figyelmen kívül hagyásának kockázatos voltát.

Szénássy Zoltán Klapka tábornok, Komárom hős védője c. emlékedett, de annál sematikusabb dicshimnusza némiképp a pár évvel ezelőtti ünnepélyek hangulatát festi – bár hasonlókra az igen közeli múltban is akadt példa. Álláspontja Klapka és Komárom szerepéről természetesen tiszteletben tartandó – s ezt másodlagos, értsd: könyvészeti forrásokkal is igyekszik alátámasztani –, de többek között abban a tekintetben sem meggyőző – amint azt Hermann is vitatja, s bizonyítja –, hogy a vár 1848 szeptemberi átvétele egyedül Klapka dicsősége volna. Tanulmányának színvonala a kapituláció előzményeinek, s tényének tárgyalása során emelkedik ugyan, ám mégis marad a sejtelem, hogy szereplése nagyrészt buzgó lokálpatriotizmusának, s jószándékú dilettantizmusának köszönhető.

A kiadvány vitathatatlan értékét emelik, s a szerkesztő és a kiadványtervező ízlését dícsérik a kötet végén reprodukált képmellékletek is.

Lenkefi Ferenc

ALAN SKED

DER FALL DES HAUSES HABSBURG

Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches

(Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH, Berlin, 1993. 345 o.)

A neves brit történész, Alan Sked, A. J. P. Taylor tanítványa, magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó könyvet írt, eredeti angol címe szerint „A Habsburg-birodalom hanyatlása és bukása, 1815–1918" címmel. A német változat a mondanivalót már a címmel is az uralkodó dinasztiához köti: „A Habsburg-ház bukása. Egy császárság korai halála."

A szerző nyolc világos tematikai egységben tárgyalja a rendkívül mozgalmas száz esztendő folyamatait. A nyitánynak nevezett első részben az első világháború előestéjén még mindig monarchista beállítottságú Európa egészét és ebbe tagolva a Habsburg-monarchia helyzetét mutatja be. Kiemeli, hogy a három császár meghatározó szerepe mögött nemcsak egy-egy uralom alá vetett európai birodalom húzódott meg, hanem az „Isten kegyelméből" való uralkodás is. Ebből fakadóan alkotmányosság és más XIX. századi tendenciák csakis az uralkodói akarat függvényében érvényesülhettek. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, sem az orosz II. Miklós, sem a német II. Vilmos, sem pedig az osztrák I. Ferenc József egyénisége nem volt alkalmas az örökölt monarchia továbbélésének a biztosítására.

A három európai birodalom belső helyzetének összehasonlító vizsgálatát követően tér rá a szerző a Habsburg-monarchia sajátos körülményeinek bemutatására, hogy választ kaphasson arra a kiinduló kérdésre: mikor vált elkerülhetetlenné a Habsburg-birodalom összeomlása, és ez az összeomlás nem lehetett-e volna valamilyen módon elkerülhető. Ebben az összefüggésben felidézi, hogy a legtöbb osztrák kutató az időpontot az 1789–1815 közti történelmi időszakban helyezi el, még ha eltérően, más-más meghatározónak tartott eseményhez kötve is. Alan Sked ezzel szemben úgy véli, hogy a Habsburg-monarchia a napóleoni háborúkból győztesként került ki és a Bécsi Kongresszuson európai vezető szerepét újólag biztosította.

Ennek megfelelően a szerző elemzését az 1815–1848 közti metternichi rendszerrel kezdi. Bemutatja e rendszer bírálóinak és védelmezőinek nézeteit, majd részletezi a belpolitikai eseményeket, hogy eljusson a következő konklúziókhoz: a tárgyalt időszakot nem annyira Metternich diplomáciai tényked ése, mint inkább kormányzati alapelvei határozták meg. Alapelvei mögött az államérdek húzódott meg, annak érvényesítésére akár nyers erővel is kész volt, a külső status quo biztosítására háborút, a belsőére karhatalom bevetését is fontolóra véve. Ez a rendszer addig állhatott fenn, ameddig a létét meghatározó alapelveket az európai hatalmak, illetve az alattvalók hajlandóak voltak elfogadni.

Áttérve az 1848-as forradalmi esztendőhöz vezető okok vizsgálatára, először azt a kérdést veti fel, szükségszerű volt-e a forradalom Habsburg-birodalombeli jelentkezése és ez okozta-e Metternich bukását, vagy éppen Metternich bukása vezetett-e a forradalom kirobbanásához? Nézete szerint a bécsi, szerény keretek között maradt megmozdulás hatására elhamarkodottan döntött az uralkodóház Metternich elbocsátása és az általa megtestesített rendszer feladása mellett, s az így keletkezett hatalmi vákuum kedvezett a forradalmak kirobbanásának. Ezt követően sorra veszi a forradalmat akarókat: a titkos társaságokat, a liberálisokat és demokratákat, az erősödő polgárságot és a szegényedő tömeget, valamint az ellenzéki nemzetieket és nacionalistákat, ezeket az egymást többszörösen átfedő csoportokat, rétegeket. Ezek működésével kapcsolatosan külön alfejezetben tárgyalja azt a jogosan felmerülő kérdést, mennyiben volt „rendőrállam" a metternichi rendszer. Megállapítja, hogy egyáltalán nem uralkodtak szörnyűséges állapotok, csak csekély számú politikai fogoly volt. Ebből pedig azt a következtetést is levonja, hogy 1848-at megelőzően komolyan sohasem fenyegetett forradalmi veszély, a fent említett csoportok, rétegek mozgolódása ellenére sem. Valamennyien távol voltak ugyanis attól, hogy alkotmányt, parlamentarizmust, a népfelség érvényesítését a későbbi felfogásnak megfelelően követelték volna. Követeléseik sokkal

mérsékeltebben a politikai rendőrség tevékenységének korlátozására, a cenzúra eltörlésére, a toleranciára, az adóreformra, a kormányzás decentralizására, kedvezőbb intézkedésekre és ezeknek az intézkedéseknek a befolyásolhatóságára irányultak.

Ebben az összefüggésben a szerző vitába száll azzal a – magyar történészek által általánosan elfogadott – nézettel, hogy a magyarországi forradalom a nemesség műve lett volna. Erősen hangsúlyozza azt is, hogy elfogadja *Deák István* tézisét, miszerint Magyarországon „törvényes forradalom" érvényesült, mégpedig „két tekintetben is törvényes, először, mert újra érvényesítette az alkotmányt, másodszor, mert a király ezzel egyetértett", és „a magyarok az Ausztria és Magyarország közti 1848/49-es forradalmi összeütközések egész idején követeléseiket következetesen az áprilisi törvényekre vezették vissza, amelyekhez az uralkodó is hozzájárult". A szabadságharcra úgy került sor, hogy „a dinasztia visszavonta az áprilisi törvényekhez való királyi hozzájárulást", „Magyarországot megtámadtatta Jellasiccsal", és „csak ekkor váltak a magyarok uralkodójuk ellenségévé, mégpedig anélkül, hogy akarták volna".

Az 1848-at megelőző gazdasági és társadalmi helyzet további részletezése és Metternich bukásának felidézése után önálló fejezetben elemzi Alan Sked „az 1848-as forradalmak csődjét". Kiemeli, hogy az itáliai tartományokban kirobbant valódi politikai forradalom fegyveres leverése volt a döntő a Habsburg-monarchia továbbélése szempontjából. Ugyanis a cseh korona tartományaiban csak szerény megmozdulások voltak, a német örökös tartományokban még azok sem, így teljes erővel a különállóság felé menetelő Magyarország ellen lehetett fordulni. Mindezzel együtt, ahogyan a szerző a továbbiakban kifejti, az addigi magyar ellenállást éltető remény, miszerint ha a Habsburgok Lombardiát és Velencét elveszítenék, és ezek Itáliával, míg az örökös tartományok Németországgal egyesülnének, „a császári fővárost Budára helyeznék, és a Monarchia magyar lenne", ugyancsak elszállt. Ez viszont az ellenállást erősítette, s végül csak orosz segítséggel sikerült „az ellenforradalom második fázisaként" Magyarországra vereséget mérni.

A magyarországi forradalommal foglalkozó önálló alfejezet külön figyelmet érdemel a magyar olvasó részéről, a bukás okaival foglalkozó elemzésre tekintettel. A szerző a nemzetiségi kérdés kezelésével kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy „a magyarok vereségét csak nagyon nehezen lehet a nemzetiségekkel való viszályaikra visszavezetni", továbbá hozzáteszi: „el kellene kerülni azt a hibát, hogy a magyar politikát irracionálisnak, vagy merevnek minősítsük", hiszen 1848-ban „Batthyány, amennyire tőle függött, mindenkor kész volt koncessziókra a béke érdekében, és Kossuth megfontolásaiban már júliusban felbukkant a konföderáció gondolata". Az egyes magyarországi nemzetiségek magatartásának vizsgálata után Alan Sked arra a következtetésre jut, hogy inkább az agrárkérdés megoldásának elhúzódása, a jobbágyfelszabadítás késedelmessége, a földhözjuttatás elmaradása, az adókérdés megoldatlansága fordította szembe a tömegeket a független magyar kormánnyal. Mindenesetre az a szerző nézete, hogy ha minden nemzetiség támogatta volna is a magyar szabadságharcot, egyrészt a fegyver- és lőszerhiány, másrészt az orosz intervenció eleve vereségre ítélte azt. Ezután elemzi azt a kérdést is, hogy a polgári és katonai vezetés, Kossuth és Görgei ellentétére leegyszerűsítve, felelőssé tehető-e a vereséggel kapcsolatosan. Ennek az ellentétnek a meglétét nem tagadva úgy véli, hogy „a magyar honvédelmet szolgáló ipar felépítésének nehézségei és a nemzetközi kapcsolatok sokkal többet nyomtak a latban, mint a Kossuth és Görgey közti ellentétek, vagy a nemzetiségi konfliktus és a parasztaok szerepe". Visszatérve az itáliai forradalmak eltiprásával adott lehetőségre még azt is vizsgálat tárgyává teszi a szerző, hogy a magyarokkal szembeni ellenforradalmi győzelem visszavezethető-e valamilyen egységes kamarillapolitikára. Arra az eredményre jut, hogy „a Monarchiát 1848-ban nem valamilyen reakciós összeesküvés mentette meg", hanem az a tény, hogy Radetzky, Windisch-Graetz, Jellasics, Schwarzenberg és a többi udvarhű felelős a maga helyén tette, amit tennie kellett, míg meg nem érkezett az orosz segítség.

A következő fejezet az ellenforradalomtól a kiegyezésig vezető időszakot öleli fel. Először a reakció erős embere, Schwarzenberg működését mutatja be a szerző, amely egyenesen vezetett az 1851-es szilveszteri pátenshez, a neoabszolutizmus formális bevezetéséhez. A továbbiakban a gazdasági változások, külpolitikai törekvések 1853–1859 közti tendenciáiról szól, majd felidézi a háborús vereségeket, amelyek a Habsburg-monarchia nélküli itáliai és németföldi egységállam megteremtését eredményezték és szükségszerűen elvezettek a kiegyezési tárgyalásokhoz.

Magát a kiegyezést „A kettős monarchia" című következő tematikai egység mutatja be. Már a kiegyezési tárgyalásokkal, még inkább pedig a dualista berendezkedéssel kapcsolato-

san a szerző elsődlegesen Andrássy Gyula gróf személyét emeli ki. A gazdasági felemelkedés bemutatása után azután a nemzetiségi kérdés alakulását elemzi. Bevezetőben idézi a horvát kiegyezést és az 1868-as nemzetiségi törvényt, majd kijelenti, hogy „a liberális nemzetiségi politika megbízható alapjává válás helyett az 1868-as törvény a magyarosítás eszközévé vált". További elemzéssel mégis arra a következtetésre jut: „nagyon valószínűtlennek tűnik, hogy az 1867 és 1914 közti magyar politika, kíméletlen magyarosítási programja ellenére, felelőssé tehető lenne azért, hogy a Monarchiát a pusztulás határára űzte volna".

Az utolsó fejezet „a katasztrófához vezető úttal" foglalkozik. Ebben külpolitikai elemzést végez a szerző, mivel az előző belpolitikai elemzések szerint belső folyamatok nem okozhatták a kettős monarchia bukását. A külpolitikával kapcsolatosan elsősorban *Diószegi István* munkásságának eredményeire épít, ezen túlmenően azonban ismét erőteljesen kiemeli Andrássy Gyula gróf befolyását és irányító tevékenységének érvényesülését a porosz–francia háború és a boszniai–hercegovinai okkupáció időszakában, sőt elfogadja *Décsy János* nézetét, miszerint Andrássy „kétségtelenül a XIX. század egyik legjelentősebb államférfija". A továbbiakban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia az európai háború, vagy béke egyik tényezője volt-e. A német szövetségesnek tett állandó engedmények bemutatása mellett arra fektet nagy súlyt a szerző, hogy ábrázolja, miként sikerült 1914-ig modus vivendit találni Oroszországgal is. Az ezirányú politikával való éles szakításként értékeli a Szerbiához intézett ultimátumot, amely egyenesen Oroszország támadását kívánta volna kiprovokálni. Ugyanilyen határozottan az a nézete, hogy „a háborúban szükséges rugalmasságot a legérzékenyebben az korlátozta", hogy „a magyarok, mindenekelőtt Tisza, kemények maradtak, nem akartak sem föderalizmust, sem magyarországi választójogi reformot". Ehhez hozzáteszi: „A magyar bürokrácia gondoskodott arról, hogy a magyar gabonatartalékokkal először a magyar igényeket elégítsék ki. Így az osztrák kormány még erősebben a német függőségébe került."

Az első világháborús vereség felidézését követően a szerző azzal zárja művét, hogy „a »hanyatlás« fogalma félrevezető", „a Habsburg-monarchia megszűnt, mert meghatározó háborút veszített el", és „egyáltalán nem bizonyított, hogy a Monarchia bukásáért a nemzetiségi kérdés a felelős", „a Monarchia valódi gyengesége katonai és pénzügyi természetű volt", vagyis „ha ezeket sikerült volna kiküszöbölni, a Habsburgok története egészen más lett volna". E végkövetkeztetés és az ehhez vezető, fentebb felidézett elemzések is igazolják a recenzens álláspontját: mihamarabb a legszélesebb magyar olvasóközönség kezébe kellene adni Alan Sked rendkívül figyelemreméltó, sajátos szemléletű könyvét.

Zachar József

NORMAN FRIEDMAN

DESERT VICTORY

The War for Kuwait

(Naval Institute Press, Annapolis [Maryland], 1991. 345 o.)

A második világháború óta eltelt korszak időrendben harmadik, az Egyesült Államok által vívott nagyobb háborújáról szóló művek közül minden bizonnyal ez a legalaposabb és adatokban leggazdagabb munka.

Mivel feltételezhető, hogy az olvasó ismeri az Irak ellen viselt háború főbb eseményeit, a kötet legérdekesebb adataira igyekszem szorítkozni.

A szerző a kötet bevezetésében előadja, hogy e háborúban nem volt fokozatos eszkaláció. Első éjjel szétzúzták a légvédelmi rendszert, ezután már nyugodtan bombázhattak több, mint 40 napig. A győzelem méreteire jellemző, hogy magában a háborúban

kevesebb amerikai katona vesztette életét, mint a szaúd-arábiai gyakorlatozás közben. Veszélytelenebb volt az amerikai katonák számára, mint az Egyesült Államok nagyvárosainak bizonyos részein sétálni.

Irak erejét túlbecsülték. Hittek Szaddam Husszein propagandájának. A Carter óta túlságosan az űrbeli eszközökre támaszkodó felderítés csak a járműveket tudta megszámlálni, az embereket nem, így több katonát feltételeztek, mint amennyi volt.

Szaddam jobban félt a belső ellenségtől, mint a külsőtől. A hadsereg az Irán elleni háború során meggyengült, s az esetleges katonai puccs veszélyét az iraki elnök a rivális nemzeti gárda erősítésével ellensúlyozta. Gyanakvása miatt a légierőt sem igyekezett nagyon erősíteni. Mély bunkerei saját légiereje ellen *is* készültek.

A Kuvait elleni inváziót 3 gárdahadosztály végezte 300(?) harckocsival; két páncélos- és egy lövészhadosztály.

Miért nem hatolt be rögtön Szaúd-Arábiába is? Támadó harckocsijai részben tönkrementek, logisztikája gyenge volt s úgy vélte, hogy Kuvait meghódítását a világ elfogadja, s nem kerül háborúba az Egyesült Államokkal. Szaúd-Arábia feltehetőleg a következő lépés lett volna, ha kuvaiti agresszióját annyiban hagyják. 12–18 hónapra lett volna szüksége, hogy atomfegyvert gyártson, s félő volt, hogy a világ olajának 50%-a a kezébe kerül.

A világ nagyhatalmai *nagyjából* egyetértettek Szaddam megfékezésével. A kis államok többsége azért tartotta tűrhetetlennek Kuvait lerohanását, mert ha azt eltűrik, a jövőben bármelyik nagyobb állam megsemmisíthette volna kisebb szomszédját. Így Irak mellett csak Kuba, Líbia, India(!), Jemen, Jordánia és a palesztínok foglaltak állást.

Fontos adat: Bush megígérte az Irakot bizonyos mértékig sajnáló (és Iránt ól félő) arab szövetségeseinek, hogy azonnal leállítja a szárazföldi támadást, mihelyt az utolsó iraki katona elhagyta Kuvaitot. Az – egyébként logikus – Bagdad elleni menetelésről ezért nem lehett szó.

Nagyobb szárazföldi hadsereget légi bombázással nem lehet megállítani. Ha Szaddam rögtön megtámadja a Szaúd-Arábiát, legfeljebb atomfegyverrel lehetett volna megtorpanásra kényszeríteni. A jelen lévő repülőgéphordozók folyamatosan csak gépek tucatjaival tudtak volna bombázni, míg az egy-egy hajón tárolt – 2000 tonnányi – bomba ki nem fogy. Aztán haza kellett volna menniük új bombákért, tehát csak 5–7 napig harcolhattak volna egyfolytában. (Addigra a repülőgépek hajtóanyaga is elfogott volna).

Augusztusban 3, szeptemberben 4 repülőgéphordozó-csoport volt jelen, s ősz végéig a légierő nagyobb részét ezek adták. Január 21-én már 6 csoport állt harcban.

Az Air Force átcsoportosítása elég gyorsan ment. Egy hónappal Kuvait lerohanása után ott volt már 400 harci és 200 támogató repülőgép, ez kb. 4–6 repülőgéphordozó kapacitásával egyenlő.

A szárazföldi erő felépítése lassabban ment. Az augusztus végén elhangzott harcias amerikai kijelentések Szaddam megtévesztését szolgálták, hogy erősebbnek vélje az amerikai hadsereget mint amilyen. Ebben a sajtó is segítette az amerikai vezetést.

Az 1990 őszén az öbölbe érkezett amerikai erők: két légiszállítású hadosztály; 2 tengerészgyalogos hadosztály, 1 gépesített lövészhadosztály, 2 páncélos hadosztály.

Ez elég volt már a hatékony védekezésre, de (az akkori felmérések szerint) a támadásra nem, s egy november 6-án hozott döntés értelmében az öbölbe rendelték a két Nyugat-Európában állomásozó hadtest egyikét, amit Gorbacsov békepolitikája tett lehetővé.

A hatalmas tűzerejű VII. hadtest volt a szövetséges haderő fő támadást végző szárnyának döntő ereje (6000 lánctalpas és 59 ezer kerekes járművel).

Szaddam az egész ősz folyamán abban bízott, hogy nem fogják megtámadni, ha ő nem támad, s belenyugszanak hódításába. Felvonult a kuvait–szaudi határon és a kuvaiti tengerparton; propagandája azt terjesztette, hogy egy ellene indított támadás rendkívül sok halottal járna. Bízott abban, hogy az USA ezt nem fogja vállalni. Bíztatta őt a Vietnamból történt kivonulás 50 000 halott után, a Beirutból történt kivonulás, a teheráni túszszabadítási kísérlet kudarca, és az, hogy az USA nem támadta meg Kubát. Sok ágyúja és rakétája volt, s azt állította, hogy Irak 2 millió halottat is el tud viselni. Kérkedett fegyvereinek nagy számával, nem vette észre, hogy ennek folytán arzenáljának elpusztítása is fontos katonai céllá változott.

Az iraki sereget sokan harcedzettnek tekintették, s nem gondoltak arra, hogy ez harci fáradtságot is jelentett.

Az USA sem gondolt nagyon kevés saját halottra. Erre vall, hogy 16 099 hullazsákot rendelt, bár Szaddam szerint az Egyesült Államok nem bír el 10 000 halottat.

Irak egyre fokozta Kuvaitban állomásozó csapatainak számát, s a szövetséges felderítés január közepén az iraki erőt 530 000 főre

becsülte, 4300 harckocsival, 2700 lövészpáncélossal és 3000 löveggel; mindezt a parancsnokságok azonosítása alapján. Később (1991 április!) úgy vélték, hogy nem voltak többen 300 000 főnél.

Szaddam úgy ítélte meg, hogy egy erős és mély frontvonal elég hosszú ideig megállíthatja a támadókat ahhoz, hogy tüzérsége megtörje a támadást. A példa az 1943-as kurszki csata volt.

Az amerikai légierő támadásai egymagukban nem érhették volna el, hogy Irak feladja Kuvaitot: Aspin (Clinton azóta bukott hadügyminisztere) így gondolta. A bombázás hatása nem elhanyagolható, de korlátozott, a bombázás egymagában nem tud területet hódítani.

A gyors kuvaiti győzelemhez a hatalmas légi előkészítésen kívül a szárazföldi erők (az Army és a Marine) kiválóságára is szükség volt.

A katonai döntések többségét a helyszínen hozták, így nem is volt hír-kiszivárogtatás, ami igen fontos volt, mert a szárazföldi támadás *Schwarzkopf* tábornok terve alapján nagy félrevezetéssel folyt. Úgy tettek, mintha dél felől támadnának, s a fő támadás nyugat felől történt.

Powell vezérkari főnök eldöntötte, hogy *Schwarzkopfnak* lehetőleg minden kérését teljesíti, de nem mondják meg neki, hogyan harcoljon. Ez volt a helyes! Korábban az amerikai elnökök igyekeztek minden részletet maguk megparancsolni, mert a helyi parancsnokok döntéseit egy szovjet nukleáris támadástól félve veszélyesnek tartották.

Szaddam nem hitte, hogy megverhetik, s olyan tanácsadója sem volt, aki ezt meg merte volna neki mondani.

Az ultimátum január 15-én 24 órakor járt le, s a következő éjjelen hajnali 2 órakor megindult a támadás. 2.30 órakor már Bagdadot bombázták. A szirénák nem szólaltak meg, bár a légvédelmi lövegek tüzeltek. A centralizált légvédelmi rendszer összeomlott Irakban.

Irak légvédelmi rendszerének központjai mélyen az ország területén voltak. Ezért nem volt elég a határon felállított légvédelmi láncot áttörni. Ez az áttörés csak folyosókat biztosított a támadó repülőgépeknek. Az irányítóközpontokat főként az F–117-es lopakodók pusztították el.

Az első éjszakai bombázások eredményeképpen a szövetséges bombázók közepes, vagy nagy magasságban majdnem mindenhová nyugodtan repülhettek.

Az iraki légvédelmi rakéták igen kevés szövetséges repülőgépet lőttek le. Igen kevés repülőgép veszett el. Vietnamban 2,6–3%-os volt a veszteség, itt 0,9%-os. A bombázást egy héttel meghosszabbította a rossz idő, s még egy héttel az Izraelt és Szaúd-Arábiát támadó Scudok elleni harc.

A kísérő gépeket végig használták, mert az iraki légierő néhány tucat gépének elvesztése után nem harcolt többé (egyetlen légi győzelmet sem aratott légi harcban), de nem is semmisült meg, bár kb. 150 gépe Iránba szökött.

A bombák egy része lézerirányítású precíziós fegyver volt, ilyeneket csak F–117/A, F–111 és F–15/E mintájú gépek hordozhattak, a többi nem. 284 Tomahawk robotrepülőt indítottak, ezek 80%-a ért el találatot.

A hidak rendszeres bombázása következtében (annak ellenére, hogy az irakiak a hidakat gyorsan helyreállították) a Kuvaitban lévő iraki haderő számára szállított utánpótlás a szükséges napi 20 000 tonnáról 2000 tonnára csökkent. Ennek következményeit nem kell magyarázni.

A Scud-ok vadászása a továbbiakban is lekötötte a bevetések 10%-át.

Senki sem tudhatta, mennyire törték meg a légitámadások az iraki hadsereget, de a szovjet vezetők sejtették, hogy a szárazföldi háborúban megalázó vereség várt volna rá.

Mivel az iraki légierő – ha nem is pusztult el – nem működött, iraki felderítés sem volt – így nem észlelték a nagy szövetséges átcsoportosítást, főként dél felől várták a támadást. Egy tengerészgyalogos hadosztály végig a szállítóhajókon maradva imitálta, hogy partra fog szállni, amit soha nem tett meg, és sok iraki erőt kötött le a déli tengerparton.

A XVIII. hadtest 500, a nagy VII. hadtest 300-nál több mérföldet mozdult nyugat felé.

A szárazföldi támadás kezdetekor a nyugati oldalon a balszárnyon a francia 6. könnyű hadosztály állt, jobbján az US XVIII. légiszállítású hadtest, tőle jobbra a fő ütőerőt képviselő VII. hadtest, ettől jobbra az US 1. páncélos „lovas" hadosztály, majd az 1. brit páncélos hadosztály.

A déli fronton a balszárnyon az egyiptomi–szíriai erők álltak, tőlük jobbra az US 1. tengerészgyalogos hadosztály, tőle jobbra 5 szaúdi, kuvaiti, ománi és öbölbeli gépesített lövészdandár.

Az US 2. tengerészgyalogos hadosztály az 1. hadosztály háta mögött kezdte a támadást és annak balszárnyára zárkózott fel.

A támadás február 24-én kezdődött és gyorsan haladt előre. Sok iraki egység gyorsan megadta magát. Voltak, melyek erősen ellenálltak, és vereséget szenvedtek. Egy iraki kommandóegység pl. 4 óra hosszat ellenállt.

Az első napi célokat 12 óra alatt elérték. A VII. hadtest 24 óra alatt 80 mérföld mélyen hatolt be Irak területére.

Nehezebb dolga volt a déli kiegészítő támadást végrehajtó alakulatokban a harc fő terhét viselő két tengerészgyalogos hadosztálynak, mert viszonylag nagyobb erőket kellett leküzdeniük, s az őket segítő arab hadosztályok minősége nem érte el az amerikai–angol–francia szintet.

Az iraki hadsereg *elméleti* létszámának és nehéz fegyvereinek 1/4-ét pusztította el, vagy fogta el a két tengerészgyalogos hadosztály; a valóságban, mivel az iraki hadsereg tényleges létszáma az elméletinél kisebb volt, ennél is többet.

Az iraki hadsereg katonáinak dezertálása – mint később kiderült – 30–60%-os volt. Oka a szünet nélküli bombázás, mellyel szemben semmilyen ellenszerük nem volt, az éhezés-szomjazás, a hiányos utánpótlás volt.

Kialakultak klasszikus páncélos csaták is. Az amerikai harckocsik már 3800 yardról észlelték az irakiakat, mielőtt még azok látták volna őket, s a komputerek jóvoltából már találatot tudtak elérni. Az iraki páncélosok (beleértve a T–72-eseket is), bár értek el néhány telitalálatot, nem tudták átlőni az M1A1-esek páncélját, emezek viszont 120-as lövegeikkel minden további nélkül kilőtték a T–72-eseket is.

Az iraki lövegek közül csak azok egy része maradt meg, melyek hallgattak. Ha lőttek, a szövetséges tüzérek bemérték az iraki lövegek helyét és egy-két válaszlövéssel elpusztították őket. Az irakiak többnyire csak akkor észlelték a támadást, ha harckocsijuk felrobbant.

A harcban elesett szövetséges katonák száma rendkívül csekély volt: 88 amerikai, 41 szövetséges arab, 16 brit, 2 francia. A 88 amerikaiból 28 egy Scud rakéta találata következtében halt meg.

Az irakiak nem használtak vegyi fegyvert. Lehet, hogy felső parancsra vártak, ami nem jött meg, esetleg a parancsnokok saját csapataikat féltették a bejelentett megtorlástól, vagy – viseltes gázmaszkjaik miatt – saját harcanyagaiktól.

A szerző számos tanulságot von le az Öbölháborúból.

Hangsúlyozza a tengerészet jelentőségét, melynek használatához nem kell a szövetségesek jóváhagyása. E nagy győzelmet kisebb, de látványos sikerek előzték meg: (Líbia: 1986; Perzsa-öböl: 1988; Panama: 1989).

Kiderült továbbá: jók a bonyolult fegyverrendszerek, s jó az emberanyag. A sivatagi terep ideális volt.

Több hónapig csak a repülőgéphordozók és a tengerészgyalogosok tartották vissza Szaddamot.

Hangsúlyozza a Tomahawk-ok fontosságát és egy új távolfelderítő repülőgép rendszerbe állításának szükségességét.

Nagyon fontos volt a komputerek sűrű és erős hírközlő láncolata s a sok képzett kezelő.

A kötet felsorolja a szövetségesek összes fontos fegyvereit. Ezek közül megemlíthetjük, hogy az amerikai haderőben 1900 M1A1-es harckocsi volt (120-as löveggel) de a Szerző nem biztos benne, hogy valamennyi 105-ös löveggel bíró M1-est átalakították-e M1A1-esre. Ezenkívül szerepelt néhány száz M–60-as is, 105-ös löveggel. A lövészpáncélosok kb. fele Bradley volt – 2000 db.

A szárazföldi haderő állományában 10 merevszárnyú repülőgép volt és 2378 helikopter, ebből 526 AH–64-es Apache.

Az összesen fegyverben álló 193 000 tengerészgyalogosból 99 500 volt ott az öbölben.

A brit Challenger nehéz harckocsi (170 volt belőle) annyiban különbözik az M1A1-estől, hogy lövege nem sima, hanem huzagolt csövű, de nincs egészen integrált tűzvezető rendszere. Mindenesetre egy Challenger 5100 méterről lőtt ki egy iraki karckocsit.

Az öbölben levő fegyveres erőkből az Air Force 931, a tengerészet 395, a tengerészgyalogság 191 harci repülőgépet vonultatott fel, azaz összesen 1517-et, a brit légierő 70-et, a francia 49-et, a kanadai 26-ot, az olasz 10-et, a szaudi 201-et, a bahreini 30-at. Az iraki légierő 591 repülőgépet számlált.

Az amerikai tüzérség 155 és 203 mm-es lövegekből és MLRS rakétákból állt. Ez utóbbi különösen hatékonynak bizonyult. Egy ilyen rakétavető 12 rakétát tud kilőni gyors egymásutánban, 30 km távolságra; egy-egy rakétában 660 páncéltörő kisbomba van. Az öbölháború során 10 000 „round"-ot adtak le az MLRS-sel.

Az iraki haderő halottjainak számát (a polgári lakosság veszteségét nem számítva) 100 000 főre teszik.

Az iraki csapatok megfélemlítése céljából 10 db 14 000 fontos területromboló bombát is bevetettek. Ez volt az egyik fenyegetés vegyi fegyver használatának esetére, a másik: a nukleáris ellencsapás. Ha máshol nem, a hajókon feltétlenül voltak nukleáris fegyverek.

A kiváló könyvet érdemes lenne magyar nyelvre fordítani.

Borosy András

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LENKEFI FERENC — A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 – – – – – – – – – – – – – 3

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazatelepítése az első világháború után. II. A magyarországi leszerelő táborok, 1919–1923 – – – – – 19

OKVÁTH IMRE — Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése, 1947–1948 – – – – – – – – – – – – – – – 57

KÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS — Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken – – – – 75

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete 88

BALLÓ ISTVÁN — A katonapolitikai elképzelések megvalósítása a Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainál, 1951–1953 – – – – – 121

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — A ménfői csata – – – – – – – – – – – – – – – – – 136

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából – – – – – – – – – – – – 147

SZEMLE

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremde. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(Veszprémy László)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONS RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(Zachar József)* – – – – – – – 168

HERMANN RÓBERT — A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok *(Lenkefi Ferenc)* – – 169

KISS VENDEL (Szerk.) — Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai *(Lenkefi Ferenc)* – – – – – – – – – – – – – – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(Zachar József)* – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(Borosy András)* – – – – 174

CONTENTS

STUDIES

FERENC LENKEFI — The Problems of Cure of Souls Among French Prisoners of War in Hungary, 1794–1795 – – – – – – – – – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Repatriation of Hungarian Prisoners of War After the Great War. II. The Demobilization Camps in Hungary, 1919–1923 – – – 19

IMRE OKVÁTH — Ideas on the Establishment of the Armed Forces and the Beginnings of the Development of War Industry, 1947–1948 – 57

PUBLICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — Military Force of Arms at the Meetings of the County Councils during the Reform Period – – – – – – – – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — The Sixteenth Arad Martyr. In Remembrance of General János Lenkey – 88

ISTVÁN BALLÓ — Realization of Military Political Ideas at the Land Forces of the Hungarian People's Army, 1951–1953 – – – – – – – – 121

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — The Battle at Ménfő – – – – – – – – – – – – – – – 136

HISTORICAL COURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunner from Pápa – – – – – – – – 147

REVIEW

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Freden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la triosième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — The Zichy-Jewels and the Police-Minister *(Ferenc Lenkefi)* – – 169

VENDEL KISS (Ed.) — Komárom and György Klapka in 1848–1849. A Collection of Papers Read on the Scientific Conference Organized on the Occasion of the 1st Komárom Days *(Ferenc Lenkefi)* – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaişerreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

FERENC LENKEFI — Les problèmes du soin spirituel chez les prisonniers de guerre français en Hongrie, 1794–1795 – – – – – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale.
II. Les camps de libération en Hongrie, 1919–1923 – – – – 19

IMRE OKVÁTH — Conceptions sur le développement de l'armée et l'ouverture de l'extension de l'industrie militaire, 1947–1948 – – – – – – 57

COMMUNICATIONS

ANDRÁS MOLNÁR — Le service d'ordre militaire aux assemblées provinciales à l'ère des réformes – – – – – – – – – – – – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Le seizième martyr d'Arad. Le souvenir du général János Lenkey 88

ISTVÁN BALLÓ — La réalisation des conceptions militaires-politiques chez les troupes au sol de l'Armée Populaire Hongroise, 1951–1953 – – 121

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — La bataille de Ménfő – – – – – – – – – – – – – – 136

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa – – – – – – – – 147

REVUE

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE REAUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoléon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — Le ministre de la police et les diamants de Zichy (Ferenc Lenkefi) 169

VENDEL KISS (Réd.) — Komárom et György Klapka en 1848–49. Les communications de la conférence scientifique organisée à l'occasion des 1ères journées de Komárom *(Ferenc Lenkefi)* – – – – – – – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

INHALT

STUDIEN

FERENC LENKEFI — Die Probleme der Seelsorge unter den französchisen Kriegsgefangenen in Ungarn, 1794–1795 – – – – – – – 3

ATTILA BONHARDT — Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. II. Die Abrüstungslager in Ungarn, 1919–1923 – – – – – – 19

IMRE OKVÁTH — Pläne für die Armeerüstung und die Anfänge der Entstehung der Kriegsindustrie in Ungarn, 1947–1948 – – – – – – – – – 57

MITTEILUNGEN

ANDRÁS MOLNÁR — Die militärische Brachialgewalt in den ungarischen Komitatsversammlungen des Reformzeitalters – – – – – – 75

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Der 16. Arader Märtyrer. Das Gedächtnis von János Lenkey – 88

ISTVÁN BALLÓ — Die Ausführung der militärpolitischen Pläne bei der Landstreitkräften der Ungarischen Volksarmee, 1951–1953 – – 121

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Schlacht von Ménfő – – – – – – – – – – – – – 136

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen – – – – – – 147

RUNDSCHAU

FELICITAS SCHMIEDER — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – 165

MICHAEL HOCHEDLINGER — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 166

CHARLES-ALPHONSE RAEUBER — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(József Zachar)* – – – – – – – 168

RÓBERT HERMANN — Der Polizeiminister und die Zichy-Diamanten *(Ferenc Lenkefi)* 169

VENDEL KISS (HG.) — Komárom (Komorn) und György Klapka in den Jahren 1848–1849. Vorträge der wissentschaftlichen Konferenz anläßlich der Veranstaltung „Erste Komorner Tage" *(Ferenc Lenkefi)* – – 170

ALAN SKED — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – 172

NORMAN FRIEDMAN — Desert Victory. The War for Kuwait *(András Borosy)* – – – – 174

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ — Проблеми духовной службы в кругу французских военнопленных в Венгрии в 1794-1795 гг. – – – – – – – 3

АТТИЛА БОНХАРДТ — Возвращение на родину венгерских военнопленных после первой мировой войны. II. Венгерские демобилизационные лагеря, 1919-1923 гг. – 19

ИМРЕ ОКВАТ — Концепции по развитию армии и начало строительства военной промышленности, 1947-1984 гг. – – – – – – 57

ПУБЛИКАЦИИ

АНДРАШ МОЛЬНАР — Военная служба наблюдения за порядком на комитатских собраниях период реформ – – – – – – – – – – – – 75

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕЦГЕР — Шестнадцатый арадский мученик. Памяти генерала Яноша Ленкеи – 88

ИШТВАН БАЛЛО — Осуществление военно-политических замыслов в сухопутных войсках Венгерской Народной Армии, 1951-1953 гг. 121

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Битва при Менфё – – – – – – – – – – – – – – – 136

ПУБЛИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ

ЯНОШ ХУСАР — Из дневника одного артиллериста из г. Папа – – – – – – 147

ОБЗОР

ФЕЛИЦИТАС ШМИЕДЕР — Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert *(Ласло Веспреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 165

МИХАЭЛ ОХЕДЛИНГЕР — Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg, 1702–1706. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – – – – – – – – 166

ШАРЛЬ АЛЬФОНС РОБЕР — Les renseignements, la reconnaissance et les transmissions militaires du temps de Napoleon à l'exemple de la troisième invasion du Portugal, 1810 *(Йожеф Захар)* – – – – – 168

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Полицейский министр и алмазы Зичи. *(Ференц Ленкефи)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 169

ВЕНДЕЛ КИШШ (редактор) — Г. Комаром и Дьёрдь Клапка в 1848-1849 году. Доклады I-й научной конференции, организованной по случаю Комаромских Дней. *(Ференц Ленкефи)* – – – – – – 170

АЛЭН СКЕД — Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – 172

НОРМАН ФРИДМАН — Desert Victory. The War for Kuwait. *(Андраш Бороши)* – 174

Helyreigazítás

Ez évi harmadik (szeptemberi) számunkban jelent meg *Lenkefi Ferenc* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 című tanulmánya, melynek 13. oldalán, az első bekezdésben – feltehetőleg a számítógépen történt javítás sajnálatos eredményeképpen – 17 soron keresztül értelmetlen szöveg került kinyomtatásra.

Tisztelt szerzőnktől és olvasóinktól ezúton kérünk elnézést és az alábbiakban közöljük a helyes, 14 sornyi szövegrészt:

úgy gondolta, hogy Vernier a Temesváron megüresedett helyre kerül, míg az elhunyt du Hamel helyét üresen hagyva Aradon elegendő a korábban Temesváron 2. papként ténykedett Pellisot. Ezért a Bajorországból jött, eredetileg Aradra szánt Jacques maradjon Pesten, hogy a tábori kórházban működött, de betegsége miatt legyengült, s emiatt kilépni szándékozó lelkész helyén szolgáljon. Jourdain mint segítő (als Cooperator) Nagyváradra megy, míg Maillot-t Temesvárra, vagy Eszékre küldik, Buda belátása szerint. Így összesen 12 pap szolgálta a magyarországi helyszíneken. Fizetésüket, mivel a kincstárat nem terhelhetik, vagy az eddig rendelkezésre állt keret újraosztásával, vagy további egyházi anyagi hozzájárulással lehetne előteremteni. Wallis hozzátette, hogy Vernier, Jourdain és Maillot 16-án indul a Bánságba letelepítésre menő (valószínűleg emigráns – L. F.) francia családokkal együtt: *„zur Ansiedlung in das Bannat abgehenden französischen Familien mitkommen werden."*[62] Kavanagh mellékelten kapta meg az új lelkészek igazoló okmányait.[63]

– A szerkesztőség –

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

107. ÉVFOLYAM 1994 DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazaszállítása
az első világháború után

A magyar hadifoglyok
szervezett hazatelepítése
Szovjet-Oroszországból,
1920–1922

Urbán Aladár
Az Országos Honvédelmi Bizottmány
kezdeti tevékenysége dokumentumok
tükrében,
1848. szeptember 30–október 7.

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest);
dr. Bonhardt Attila őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest);
Borosy András, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest);
Heckenast Gusztáv, a történelemtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa (Budapest); *Kovács Ágnes,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, (Debrecen); *Nagy Domokos Imre* tanár (Budapest); *Négyesi Lajos* főhadnagy, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest);
Urbán Aladár, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újkori Egyetemes Történeti Tanszék (Budapest);
dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest);
dr. Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371

HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból 1920–1922

Az első világháború idején mintegy 2 millió osztrák-magyar katona esett orosz fogságba. Annak ellenére, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében a háború alatt kb. 700 ezer ember tért haza Oroszországból, 1918 végén még mindig több mint 1 millió osztrák-magyar hadifogoly tartózkodott az egykori cári birodalom területén. Közülük sokan már sohasem térhettek vissza hazájukba.* A Monarchia összeomlásával és Keleti Hadseregének visszavonásával a szervezett hazatérés lehetősége lezárult egykori polgárai előtt.

A szocialista forradalom az általános szabadság nevében szabadnak nyilvánította ugyan az oroszországi hadifoglyokat és megszüntette őrizetüket, ezzel együtt azonban központi ellátásukat is. Ez az intézkedés súlyos helyzetbe hozta az érintetteket, hiszen egy polgárháború dúlta, gazdaságilag és közigazgatási szempontból összeomlott, hatalmas kiterjedésű országban maguknak kellett gondoskodni megélhetésükről és hazajutásukról. Sokan beálltak a Vörös Hadseregbe, ahol valamilyen ellátást, ruházatot kaptak, és fegyvert, amellyel megvédhették magukat. Titokban abban reménykedtek, hogy alakulatukat Oroszország európai területeire vezénylik, ahonnan szökve, vagy a hadsereg tagjaként, zárt rendben hazajuthatnak. Mások a maguk szakállára vágtak neki a mérhetetlen és veszélyes útnak, hogy elérjék a nyugati határokat. Helyzetüket nehezítette, hogy mivel sem az antant, sem a volt központi hatalmak nem ismerték el a szovjet kormányt, s a forradalom első éveiben az sem kívánt hivatalos kapcsolatot teremteni velük, a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területeken nem voltak olyan missziók, amelyek a hazavándorló hadifoglyokat összegyűjtötték, élelmezték és továbbirányították volna. A hazatérők szervezett hazaszállításáról csak 1920-ban indultak meg az érdemi tárgyalások a szovjet kormány és az érdekelt államok képviselői között.

* Józsa Antal több osztrák és szovjet kiadványt, illetve statisztikai forrást összevetve 2 100 000-ben jelöli meg csak az orosz fogságba esett monarchiabeli katonák számát. A hadifogságban kb 8000 osztrák-magyar tiszt és 470 000 katona halt meg. *Józsa Antal:* Háború, hadifogság, forradalom. Bp., 1970. 92-96. o.

A Szovjet-Oroszországgal kötött kölcsönös hadifogolycsere-egyezmény és a magyar hadifoglyok Oroszországból való szervezett hazaszállításának megkezdése, 1920 február–1920 május

1920 elejére, amikor az antant fogságában volt magyarok nagy részének hazatelepítése már befejeződött,[1] az Oroszországban lévő mintegy százezer magyar hazaszállításáról még csak meg sem kezdődtek a tárgyalások. Jungerth Mihály, a Külügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője – az 1920. január 28. és február 6. közt a hadifogoly-kérdésben folytatott bécsi tárgyalásokról szóló jelentésében – az oroszországi magyar hadifoglyok helyzetével kapcsolatban figyelmeztette a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolatok felvételétől húzódozó magyar kormányt: „A tényleges állapot az, hogy Szovjet-Oroszországban, Türkesztánban és Szibériában levő hadifoglyaink a vörösök kezében vannak, és ezek sorsára sem az entente, sem a neutrálisok befolyást nem vehetnek, segélyezésük vagy hazaszállításuk tehát teljesen ezek hatalmán kívül esik. Az egyetlen segítők jelenleg csak a vörösök lehetnek."

Jelentésében utalt arra, hogy a németek és az osztrákok már megpróbáltak a szovjet kormánnyal érintkezésbe lépni hadifoglyaik hazaszállítása érdekében. Jungerth Mihály véleménye szerint Magyarországnak is keresnie kell valamilyen módot, hogy e célból a szovjet hatóságokkal kapcsolatot teremtsen.[2]

A javaslat annál is inkább indokolt volt, mivel a moszkvai jelentések szerint igen sok hadifogoly érkezik Szibériából Oroszországba, ahol őket sem ruházni, sem élelmezni nem tudják. Ezért a szovjet hatóságok sürgős hazaszállításukról szeretnének gondoskodni, ami, tekintettel a folyó lengyel-szovjet háborúra, Németországon keresztül volna lehetséges. Egyrészt ezért, másrészt azért, mert a hadifogolycseréről folytatott tárgyalások kitűnő alkalmat jelentettek Szovjet-Oroszország számára a diplomáciai elszigeteltségből való kilépésre, a szovjet Külügyi Népbiztosság azzal az ajánlattal fordult többek közt a magyar kormányhoz, hogy hajlandó a hadifoglyok kölcsönös hazatelepítéséről tárgyalni, abban az esetben, ha a kormány garantálja a Magyarországon levő orosz hadifoglyok hazabocsátását és engedélyezi egy szovjet misszió Budapestre küldését.

A szovjet ajánlattal kapcsolatban a Minisztertanács 1920. március 14-i ülésén gróf Somssich József külügyminiszter kifejtette, hogy véleménye szerint nem szabad elzárkózni az oroszok által ajánlott tárgyalásoktól, amelyek lehetővé tehetik azt, hogy a magyar hadifoglyok Szibériából még 1920-ban orosz költségen legalább az ukrán, vagy a lengyel határig jöjjenek. „Ez – érvelt a külügyminiszter – eltekintve azon áldozatok megmentésétől, akik a további fogság alatt pusztulnának el, kb. 5 milliárd korona megtakarítást jelentene." A továbbiakban ismertette minisztertársaival, hogy a német-szovjet hadifogolycsere-egyezményt már megkötötték,[3] és a jelentések szerint Ausztria ez irányú tárgyalásai is hamarosan befejezést nyernek. „Magyarország ezek után aligha állhat arra az álláspontra, hogy

1 A magyar hadifogoly-hazaszállítás szervezetéről és az antant fogságában levő magyarok hazahozataláról l. bővebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1984., 3. sz., 475–494. o.

2 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Külügyminisztérium (a továbbiakban: Küm.) K. 73. 58. tétel 2311/1920. alapszám, 3166/1920. ikt. szám.

3 A Nemzetközi Vöröskereszt közvetítésével létrejött szovjet-német kölcsönös hadifogolycsere-egyezményt 1920. március 12-én írták alá. OL Küm. K.73. U. a.

az orosz kormány meghatalmazottjának ajánlatát visszautasítsa. Ha a kormány nem akarja magára vállalni azt a morális felelősséget, hogy ezren és ezren pusztuljanak el a további fogságban. Meg kell próbálni a Litvinov által feltárt kapun hazahozni őket." – foglalta össze a Külügyminisztérium álláspontját a kérdésről gróf Somssich.[4]

A Minisztertanács 1920. március 24-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a volt orosz birodalom területén levő magyar hadifoglyok hazaszállítása céljából a szovjet kormány képviselőivel tárgyalásokat kezdjenek.[5]

A Népbiztosok Tanácsának meghatalmazottja, Maxim Litvitov és a magyar kormány képviselője, Jungerth Mihály külügyminisztériumi osztálytanácsos által vezetett megbeszélések eredményeként 1920. május 29-én megállapodás született a két állam közötti kölcsönös hadifogolycseréről.

Az egyezmény, amelynek előfeltételeként Magyarországnak vállalnia kellett, hogy Oroszország ellen sem a polgárháborúban, sem más országokkal vívott háborújában – itt elsősorban a Lengyelországgal folyó háborúra gondoltak – sem direkt, sem indirekt módon nem vesz részt, így szólt:

„1. *Az orosz hadifoglyok és polgári személyek hazaszállítása Magyarországról*

A m. kir. Kormány kötelezi magát, hogy a még Magyarország területén levő összes, Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna területére való hadifoglyot és polgári személyt visszaengedi hazájukba és ezeket Magyarország határáig szállítja.

Az egykori cári birodalomnak azokat a polgárait, akik nem a mai Szovjet-Oroszország vagy Szovjet-Ukrajna területéről származnak, de oda akarnak menni, a m. kir. Kormány nem akadályozza ebben.

Az orosz hazatérők továbbszállítása érdekében Magyarország Németországgal és Ausztriával kapcsolatba lép.

Annak érdekében, hogy valamennyi hadifogoly és polgári személy a hazatérésről tudomást szerezzen, a m. kir. Kormány ezeket az egész országban közzéteszi.

2. Mindazok a személyek visszatarthatók, akiket súlyos bűntett miatt szabadságvesztésre ítéltek. Büntetésük letöltése után azonban ezeket is el kell engedni.

3. Az orosz hazatérőket a m. kir. Kormány költségén, magyar szállítóeszközökkel a szovjet kormány által kijelölt határátkelő helyre kell szállítani.

4. *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna európai és turkesztáni területeiről.*

A szovjet kormány kötelezi magát, hogy azokat a magyar hadifoglyokat, akik Magyarország meg nem szállt területén honosak, hazabocsátja és egy határállomásra, illetve egy kikötőbe szállítja. A szovjet kormány az országban kihirdeti, hogy a magyar hadifoglyokat elbocsátják és a határra szállítják.

5. A magyar hadifoglyok szállítása Oroszországban a szovjet kormány költségén történik, szovjet szállítóeszközökkel. Más szállítóvonalak megnyitásáig a magyar hazatérőket – a németekkel együtt – az észt és a finn határra szállítják.

6. A magyar hazatérők ellátása orosz területen a szovjet kormány költségén történik anélkül, hogy erről (a két ország közt – B. A.) elszámolás történne.

4 OL Küm. K.73. 42. tétel, 18.287/1920.

5 OL Küm. K.73. 13. tétel, 11.937/1920.

7. A magyar hadifoglyok és polgári internáltak evakuálása a magyar hadifoglyok szervezetének bevonásával az orosz központi szervek útján történik.

A szovjet kormány gondoskodik arról, hogy olyan fontosabb központokban mint Moszkva, Omszk, Tomszk, Orenburg, Taskent stb. jól működő evakuáló szervezetek állíttassanak fel."[6]

Ez a szerződés nagy jelentőségű volt a magyar hadifoglyok hazaszállításának szempontjából, mert Oroszországból, ahol a legnagyobb számban voltak magyar hadifoglyok, a hazatérés addig spontán, legjobb esetben a központi szervek jóváhagyásával, de nem azok szervezésében folyt. A különböző fogolytáborokból a „maguk szakállára" útnak indulók az élelem, a pénz, a szállítóeszközök hiánya miatt gyakran megállásra, vagy éppen visszafordulásra kényszerültek. Másoknak a polgárháborús viszonyok miatt kellett megszakítaniuk útjukat, nem egyszer kerülve életveszélybe a különböző politikai beállítottságú hadseregek, nacionalista bandák, vagy csak egyszerűen fegyverhez jutott rablócsapatok közt kóborolva. Akik pedig eljutottak a határig, hiába próbálták útjukat a románok által megszállt Bukovinán keresztül folytatni Magyarország felé – gépfegyvertűzzel kergették vissza őket. Mások, akik Lengyelországon keresztül utaztak volna haza, a határon folyó harcok miatt voltak kénytelenek várakozni, minden ellátás nélkül várva a kedvező alkalmat, hogy átcsúszhassanak a frontvonalon, kitéve annak a veszélynek, hogy bármikor visszaszállíthatják őket az ország belsejébe.[7] Éppen a folyó lengyel-szovjet háború miatt volt szükség arra, hogy a magyar hazatérőket ne a rövidebb szárazföldi úton, Lengyelországon át, hanem a balti kikötőkből tengeren, majd Németországon és Ausztrián keresztül, kerülő úton szállítsák haza. Bár az út így hosszabb volt, de mindenképpen kényelmesebb és biztonságosabb. Ezt bizonyítja az is, hogy a lengyel-szovjet háborút 1920 októberében lezáró rigai egyezmény megkötése után sem emelkedett a Lengyelországon át hazatérőknek a háború alatt erősen lecsökkent száma.

A Szovjet-Oroszországban levő hadifoglyok segélyezését és hazatelepítésének gyakorlati lebonyolítását a Nemzetközi Vöröskereszt és a Népszövetség vállalta magára.[8]

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Magyar hadifoglyok a két világháborúban c. gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf.gy.), a stettini fogadó bizottság iratai (a továbbiakban: Stettin) szn./1920.

Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tanulmányok, visszaemlékezések gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy./2081.)

7 A Szovjet-Oroszországból Galicián és Lengyelországon át történő hazatérésről, s az oda kiküldött magyar fogadó bizottságok munkájáról l. részletesebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában. HK 1994., 2. sz., 29–70. o.

8 A Népszövetség Tanácsa 1920. április 11-i ülésén az Oroszországban lévő különböző nemzetiségű hadifoglyok hazaszállításának megszervezésével és lebonyolításával *Fridtjof Nansent,* az ismert sarkkutatót bízta meg. A költségek fedezéséhez a semleges és az antant államok pénzbeli hozzájárulását kérték. 1920. augusztusában *Nansen* egy Londonba összehívott értekezleten tájékozódott arról, hogy az egyes államok milyen áldozatot hajlandók vállalni a hazaszállításhoz szükséges pénz előteremtése érdekében. Az értekezleten Svédország 35 ezer, Norvégia 35 ezer, Dánia 35 ezer, Hollandia 45 ezer, Svájc 48 ezer, Franciaország 115 ezer, Nagy-Britannia 227 ezer, Olaszország 85 ezer fontot, az Amerikai Vöröskereszt pedig 1 millió dollárt ajánlott fel a célra. Ily módon tekintélyes alap gyűlt össze, amelynek egy részét hitelként a hazaszállításban leginkább érintett államok rendelkezésére bocsátották. Így kapott Magyarország is 200 ezer angol fontot 6%-os, öt éven belül – azaz 1926. január 1-jéig – törlesztendő nemzetközi kölcsönként. A hitelezett összeg feletti rendelkezési jogot azonban nem kapták meg a különböző nemzeti kormányok, ezt *Nansen* tartotta fenn magának. Ezekből kívánta fedezni a hadifoglyok Oroszországból való hazaszállításának költségeit, elsősorban a tengeren át való szállításukhoz használt hajók bérét. 1922 júliusáig 280 hajónyi volt hadifogoly kelt át a Balti- és a Fekete-tengeren jó részt a *Nansen*-féle bizottság költségén.

OL Küm. K.73. 40. tétel, szn/1921.

A hadifoglyok átadása általában az észtországi Narvában és Baltischportban (ma: Paladiski), valamint a lettországi Rigában a Nemzetközi Vöröskereszt által fenntartott és vezetett átvevő táborokban történt. Minthogy ezek a táborok a Vöröskereszt irányítása alatt álltak, s magyar küldöttek ott nem tevékenykedtek – amit gyakran panaszoltak hazatérőink –, működésükről nincsenek pontos adataink. Csupán a németországi magyar fogadó állomások anyagában fennmaradt iratok – jobbára a hazatérő hadifoglyokkal felvett jegyzőkönyvek – alapján alkothatunk vázlatos képet e táborok működéséről.

Az átvevő táborok élelmezéséről a Nemzetközi Vöröskereszt berlini központja gondoskodott. A hadifoglyokat átvételük után azonnal megfürdették és fertőtlenítették. Narvában – amelyről általában hatalmas, jól berendezett táborként emlékeznek meg – modern fertőtlenítő központ állt rendelkezésre. Bár akadtak olyanok is, akik úgy nyilatkoztak róla: „A narvai tábor hiányos berendezésű. Az étkezés nincs ellenőrizve, s megtörtént, hogy egyesek többször ettek, míg másoknak nem jutott. A legénység nem helyezhető el teljes mértékben kőépületekben, hanem sátorban éjjeleznek, amely nagyon hűvös, sokan meghűlnek."[9] De az ilyen vélemények a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem voltak jellemzőek. A fogságban töltött évek nélkülözései után a fürdő, „a kitűnő étkezés" és a közeli hazatérés tudata inkább elégedettséggel töltötte el az embereket.

Ugyancsak elégedettek voltak a hazatérők a Nemzetközi Vöröskereszt által 1920 októberében berendezett rigai átvevő táborral, amely „mindenütt a legjobb benyomást" tette. A fogadás, a dezinficiálás és az élelmezés Rigában is a narvaihoz hasonlóan történt. Egy jelentés mindezeken kívül külön kiemelte, hogy „napozásra és játékra nagy, gyepes udvar áll rendelkezésre. Szórakozásra pedig az amerikai ifjak szórakozó termei, ahol zenélhetnek, sakkozhatnak, teázhatnak, táncestélyeket, koncerteket rendezhetnek."[10]

A behajózás előtt igyekeztek a hadifoglyokat Európa megváltozott politikai térképe szerint szétválogatni, ezért 1920 augusztusában egy, a trianoni békeszerződés után Magyarország határait pontosan megjelölő atlaszt küldött a Honvédelmi Minisztérium Narvába „a hazatérő hadifoglyok regisztrálásának lehetővé tétele végett".[11] Később a hazatérők javaslatára magyar újságokkal is ellátták az átvevő táborokat.

OL Küm. K.73. 42. tétel, 1012.a.sz.; 11.278/1920.ikt. sz.

OL Küm. K.73. 56. tétel, 23.120/1923.

OL Küm. 3. tárgyi dosszié, a Min. biz.- a hdf. ügyek intézésére, 1920. november 28. ülésének jegyzőkönyve.

Kirchner Sándor: i. m. 173–174., 194. o. A *Nansen*-féle bizottság a hadifoglyok hazaszállításának megszervezésén és lebonyolításán kívül a még Oroszországban levők segélyezésével is foglalkozott. E célból jött létre 1920 őszén Berlinben az un. Nansen-Hilfe, amelynek a célja az volt, hogy az oroszországi hadifoglyokat ruhaneműk, élelem, gyógyszerek és szeretetadományok küldésével támogassa. A Nansen-Hilfe elnöke maga *Nansen*, helyettese *Wattenwill*, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini titkára, tagjai az oroszországi hazaszállításban érdekelt államok: Szovjet-Oroszország, Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia stb. voltak. Az 1920. és 1922. közt a magyar kormány által a Nansen-Hilfe útján az oroszországi hadifoglyoknak nyújtott kb. 1 millió 800 ezer német márkáról (7,2 millió korona), valamint egyéb segélyekről részletes kimutatások találhatók: OL Küm. K.73. 42. tétel 35.097/1920.; OL Küm. K.73. 3 tárgyi dosszié, Min. biz. a hdf. ügyek intézésére 1922. február 8-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. A Jungerth-misszió iratai 755/1922., 996/1922.; OL Küm. K.73. 40. tételsz./1921.

9 HL Hdf.gy. Stettin 32/1920.

10 OL Küm. K.73. a Jungerth-misszió iratai 156/1921.

11 OL Küm. K.73. 13. tétel. Bécsi informálás és tárgyalás, 3., 35. és 39. jelentés.

A magyar hadifoglyokat német sorstársaikkal együtt a Vöröskereszt által bérelt hajókon szállították át a balti kikötőkből Stettinbe, ahonnan vasúton folytatták útjukat Németországon keresztül Ausztria felé.

A magyar hazatérők átszállítása Németországon, a németországi magyar hadifogoly-fogadó bizottságok felállítása, 1920 május–1920 december

Miközben folytak a magyar-szovjet hadifogolycserével kapcsolatos tárgyalások, Jungerth Mihály megbeszéléseket folytatott a német Birodalmi Hadifogolyügyi Hivatal képviselőivel a magyar hazatérőknek Németországon át való szállításáról. A tárgyalások során a német fél hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Németországon át utazó magyarok élelmezési és szállítási költségeit megelőlegezze abban az esetben, ha Magyarország 15 millió márkát deponál biztosítékként egy német banknál. E feltételt azért szabta a német kormány, mert nem bízott a volt Monarchia utódállamainak fizetőképességében, s ezért „az egyes nemzeti államokkal semmiféle elszámolásba nem akart belemenni". Ezzel szemben Jungerth Mihály azt javasolta, hogy az elszámolás a két ország közt ne közvetlen úton, hanem a Nemzetközi Vöröskereszt közbeiktatásával történjék. Az elgondolás szerint Németország a magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos követeléseit a Nemzetközi Vöröskereszttől kérné, amely nemzetközi tekintélyével és súlyával megfelelő biztosítékot nyújtana kiadásai megtérítésére. Magyarország pedig ez utóbbi számlájára helyezne el megfelelő, de a németek által kértnél kisebb összegű letétet.[12] Végül is a német megbízottak elfogadták a javaslatot, amelynek alapján 1920. május 8-án aláírták a magyar hadifoglyok Németországon át történő hazaszállításáról szóló egyezményt, amely így hangzott:

„1. A német kormány hajlandó, amennyiben a német hadifoglyok szállítását nem hátráltatja, a német hadifoglyok oroszországi átvételekor a magyar hadifoglyokat is átvenni, és ezeket a magyar kormány költségén Passauig vagy egy másik, később meghatározandó kilépő állomásig szállítani. Az egyénileg utazók a fenti alapelvek szerinti elbánásban részesülnek.

2. A magyar hazatérők ellátása Németországon való átszállításukkor a Nemzetközi Vöröskereszt útján történik.

3. A magyar kormány kötelezi magát arra, hogy a magyar hadifoglyok szállításával és ellátásával kapcsolatos költségeket megtéríti a Nemzetközi Vöröskeresztnek.

4. Biztosítékul a német kormány költségeinek fedezésére a m. kir. Kormány a Mendelsohn és társa bankház útján a genfi Pictet és társa banknál egy összeget helyez letétbe a Nemzetközi Vöröskereszt számára.[13]

5. A német kormány által átvett hazatérők ruházatáról a magyar kormány gondoskodik.

12 Uo.

13 A magyar kormány 5 millió márkát helyezett letétbe a magyar hazatérőknek németországi szállítása és élelmezése céljából a Nemzetközi Vöröskereszt javára. OL Küm. K.73. 13. tétel, 15/J., 26/j., 12.234.; 42. tétel, 41.801-sz.

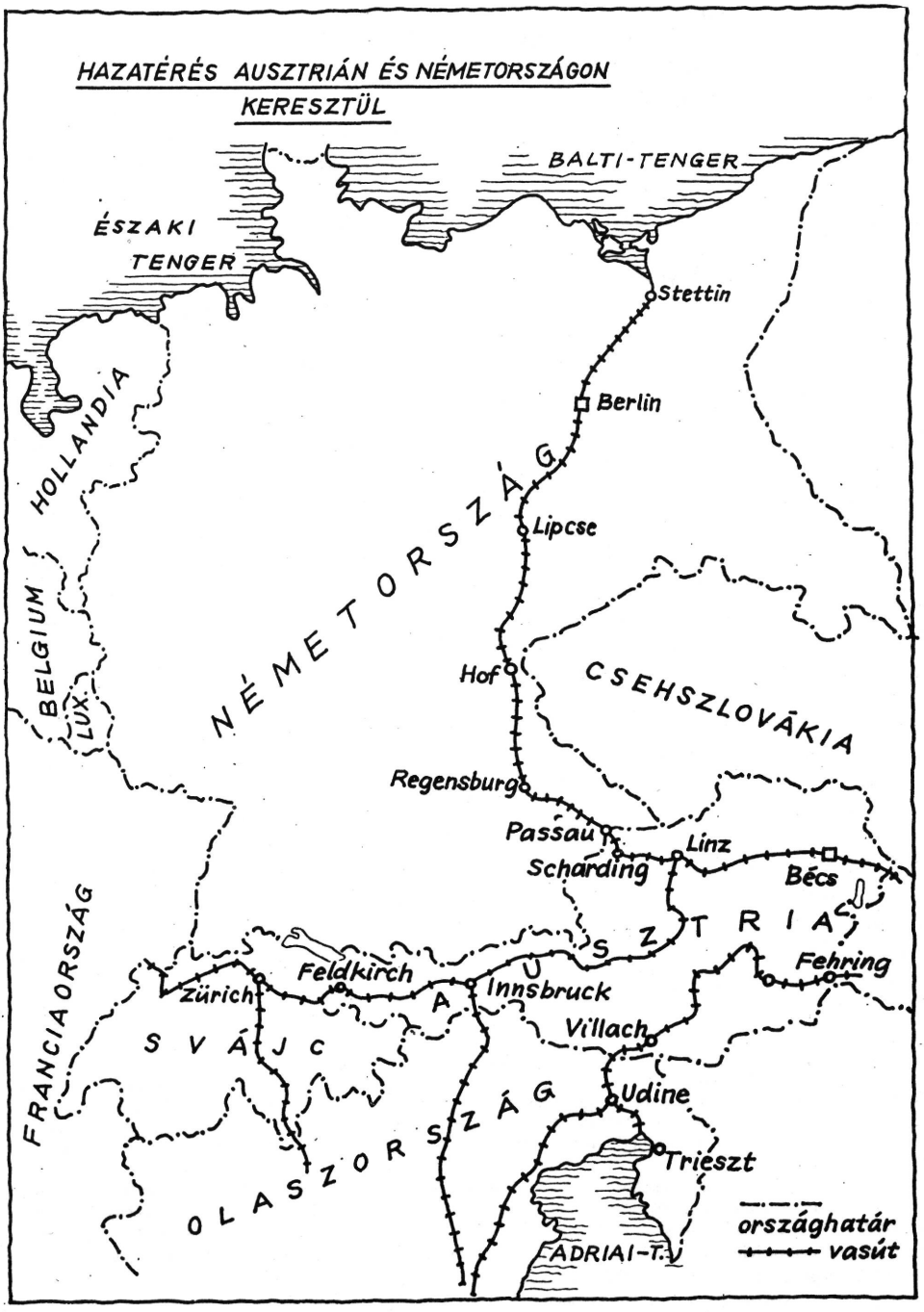
HAZATÉRÉS AUSZTRIÁN ÉS NÉMETORSZÁGON KERESZTÜL
BALTI-TENGER
ÉSZAKI TENGER
Stettin
Berlin
HOLLANDIA
NÉMETORSZÁG
Lipcse
BELGIUM
LUX.
Hof
CSEHSZLOVÁKIA
Regensburg
Passau
Linz
Scharding
Bécs
FRANCIAORSZÁG
AUSZTRIA
Feldkirch
Fehring
Zürich
Innsbruck
SVÁJC
Villach
Udine
OLASZORSZÁG
Trieszt
országhatár
vasút
ADRIAI-T.

6. A m. kir. Kormány kész arra, hogy valamennyi magyar területre lépő német hazatérőt egy, Németország területén kijelölt határátlépő állomásra szállítja, és Magyarországon ellátja térítés ellenében.

7. Ruházatukról a német kormány gondoskodik."[14]

A Honvédelmi Minisztérium 36/hdf.a. osztálya által a megállapodáshoz fűzött magyarázat szerint „a szerződés 2. pontja úgy értelmezendő, hogy a német hatóságok adják az élelmezést, de a Nemzetközi Vöröskereszt téríti meg annak költségeit a német kormánynak (a magyar kormány által – B. A.) a Vöröskeresztnek átutalt letétből".

A német-magyar egyezmény megkötése után, valamint a Szovjet-Oroszországgal folyó és a befejezésükhöz közeledő tárgyalások alapján Bászel Aurél alezredes[15] a Honvédelmi Minisztérium 1920. május 21-én kelt 229/hdf.a. számú parancsára utasította a fedkirchi fogadó állomáson Gunde Géza főhadnagyot,[16] hogy a francia hadifogoly-szállítások befejezése után fogadó állomását helyezze át az osztrák-német határ ausztriai oldalán fekvő Schärdingenbe. Az utasításból kiderül, hogy Schärdingenben június 1-jével egy új osztrák fogadó állomást is felállítanak, míg Passauban a határ német oldalán, ahová Gunde főhadnagynak a Honvédelmi Minisztérium május 16-i parancsa szerint települnie kellett volna, továbbra is működik egy korábban berendezett osztrák fogadóállomás.[17]

Gunde főhadnagy véleménye szerint a feldkirchi fogadó állomást Schärding helyett Passauba kellet volna áthelyezni, „mert a Németország felől jövő kisebb szállítmányok ott rakatnak át." Javaslatát többször is megismételte.[18] Mivel a hadifoglyok szállításáról szóló német-magyar egyezmény nem jelölte meg pontosan, hogy hol történjék az átadás, Gunde főhadnagy felterjesztéseit a minisztérium azzal utasította vissza, hogy „az állomás mindaddig Schärdingenben marad, amíg el nem dől, hogy a hadifoglyok végleges átadására Schärdingenben vagy Passauban kerül sor".[19]

Úgy látszik végül is megszületett a végleges megállapodás, mert 1920. július 6-án Gunde főhadnagy parancsot kapott, hogy a magyar fogadóállomást azonnal helyezze át Schärdingből Passauba.[20]

A magyar hazatérők útját Stettinből Passauig egy 1920. december 22-én Berlinben kiadott rendelkezésből ismerjük, amely a nem birodalmi német hazatérőknek Oroszországból a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt Németországon keresztül történő hazaszállítását szabályozza.

14 HL Hdf.gy. Schärdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schärding) 261/1920.

15 *Bászel Aurél* alezredes 1919 októbere óta hadifogolyügyi összekötő tisztként működött a Magyar Hadügyminisztérium Bécsi Meghatalmazottja mellett. Feladata a Hadügyminisztérium, valamint a hadifogolyügyekben illetékes osztrák hatóságok és az utódállamok bécsi hadifogolyügyi kirendeltségei közt az összeköttetés fenntartása, továbbá az Ausztria területén működő magyar hadifogolyfogadó bizottságok tevékenységének összehangolása, irányítása volt.

16 *Gunde Géza* főhadnagy, később százados, a Svájc felől – főleg francia fogságból - hazaérkezők fogadására a svájci-osztrák határra kirendelt feldkirchi fogadó bizottság vezetője. A feldkirchi fogadó bizottság tevékenységéről lásd bővebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifogjok hazaszállítása az első világháború után, HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

17 HL Hdf.gy. A feldkirchi fogadóbizottság iratai. (a továbbiakban: Feldkirch) 215., 223/1920., iktatókönyv.

18 HL Hdf.gy. Schärding 222., 233., 268/1920. iktatókönyv.

19 HL Hdf.gy. Schärding 268/1920. iktatókönyv.

20 HL Hdf.gy. Ua., Bécsi katonai misszió, 77/1920. sz. napiparancs.

A rendelet kimondta, hogy a Keleti-tengeren Oroszországból Stettinbe érkező nem birodalmi német hadifoglyok, polgári internáltak és a hozzájuk tartozó gyermekek és asszonyok a Vöröskereszt védnöksége alatt állnak. Továbbításuk az alábbiak szerint történt:

1. valamennyi lengyel hazatérő a Stettin-Krenz,
2. valamennyi csehszlovák és román hazatérő a Stettin-Bodenbach,
3. valamennyi egyéb (osztrák, magyar, jugoszláv stb.) hazatérő a Stettin-Berlin-Lipcse-Hof-Regensburg-Passau útvonalon.

A stettini hatóságok utasítást kaptak, hogy a Bodenbachba és Passauba menő hazatérők irányítása külön szerelvényeken, zárt szállítmányokban történjen. A stettini vasúti igazgatóság a fenti transzporok továbbítására egy külön menetrendet dolgozott ki.

A berlini rendelet kötelezte a határátkelő helyeken tevékenykedő idegen kirendeltségeket, hogy a Stettinben, az ottani vöröskeresztes szervek segítségével név szerint összeállított szállítmányokat átvegye, azaz megtiltotta, hogy a transzport-névsorba bejegyzettek közül bárkinek az átvételét is megtagadják.[21]

A hazatérőknek az úton való élelmezéséről az egyes nagyobb állomásokon felállított élelmezési pontok gondoskodtak. A nagyobb, zárt transzportokban szállításra kerülők az indulás előtt Stettinben, majd Lipcsében és Hofban kaptak enni. Regensburgban teát vagy kávét mértek ki közöttük. Passauban az osztrák irányító állomás gondoskodott saját költségén a hazatérők ellátásáról. Ugyan így jártak el a kisebb csoportokban utazókkal is, avval a különbséggel, hogy mivel ezek nem célforgalmú szerelvényekkel, hanem menetrendszerű vonatokkal indultak Stettinből, s így be kellett utazniuk Berlinbe és csak onnan folytathatták útjukat a határ felé; ezért ők a Berlin-Pankow pályaudvaron felállított élelmező állomáson is kaptak élelmet.[22]

A német hatóságok gondoskodtak a szállítmányok kíséréséről, egyben őrzéséről is. A szállítmánykísérők feladata volt annak megakadályozása, hogy olyan személyek utazzanak a szállítmánnyal, akik neve nem szerepel a transzportlistán, nehogy valaki illetéktelenül a hadifoglyok közé vegyülve ingyen utazhasson és fizetés nélkül jusson ellátáshoz. A kíséret természetesen azt a célt is szolgálta, hogy a baloldali agitátorok ne tudjanak a vonatról menet közben leszállva Németországba bejutni vagy pedig az úton a szállítmány közé keveredve más országba utazni.

Az utasítás felhívta az illetékes hatóságok figyelmét, hogy a folyamatos ellátás és a kísérők szabályszerű leváltása érdekében a szállítmányt a következő állomásnak

21 Erre a kikötésre azért volt szükség, mert gyakran előfordult, hogy olyan hadifoglyok, akik a fogságból orosz feleséggel és gyerekkel tértek haza, a határon kijelentették, hogy házasságuk tulajdonképpen érvénytelen, mert nekik már otthon van feleségük. Ennek következtében az átvevő kirendeltségek megtagadták az orosz asszonyok átvételét, akiknek hazajuttatása problémát okozott a német hatóságoknak.

22 A rendeletben foglaltakat erősítik meg a magyar hazatérők – köztük *Lator Kálmán* százados – feljegyzései, aki németországi útjukról ezt írta a magyar határon a királyhidai fogadó állomás eseménynaplójába: „ ... Négy napi tengeri út után, július 22-én du. 3-kor Stettinben partra szálltunk. A kikötőben katonazenével fogadtak, a német hölgyek virágokat dobáltak minden fogolyra, s még aznap kiváló konzervben, jó kenyérben és sok cigarettában volt részünk. Innen este 7-kor kocsiba téve Berlin-Leipzig-Hof-Regensburgon át Passauba érkeztünk 25-én du. 4-kor. A fenti városokban mindenütt zene fogadott minket és cigarettában részesültünk. Naponta kétszer kiadós leves (kása vagy rizskása) volt, mely mennyiségre bár elég volt, de minőségre a német konyha sajátosságainál fogva legénységünknek nem ízlett. Kenyér egész Németországon keresztül a legminimálisabb volt. A legénységben a németországi fogadtatás igen jó vért szült... " HL Hdf.gy. Királyhida, 1. sz. eseménynapló.

mindig, távirati úton, előre jelezzék. A táviratban a következő adatok szerepeltek: a szállítmány létszáma, indításának helye és ideje.[23]

A szállítás, az ellátás és a kíséret költségeinek elszámolása Németországgal a Stettinben, később Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján a Nemzetközi Vöröskereszt útján történt.[24]

Passauban Gunde főhadnagy fogadta a hazatérőket és tájékoztatta őket az otthoni viszonyokról. A megszállott területekre valóknak „úgy gazdasági, mint nemzeti szempontból" azt tanácsolta, hogy eredeti illetőségi helyükre térjenek vissza. Ez nézete szerint kétszeres haszonnal járt: „ ... egyrészt a megszállók fizetik a rettenetes szállítási költségeket, másrészt sokkal előnyösebb ránk (Magyarországra – B. A.) nézve, ha jó magyar gondolkodású irredentáknak vannak a megszállt vidéken, minthogy a megszállott területi magyar emberek munka nélkül bolyongjanak Budapesten".[25] A Honvédelmi Minisztérium 1920. július 20-án kelt 3045/36.a. számú leiratában a következő szöveggel hagyta jóvá Gunde főhadnagy javaslatait: „Teljesen méltányolom indoklását, hogy a demarkációs vonalon túl illetékes hazatérőket a megszálló államokba irányítja, mindazonáltal elrendelem, hogy amennyiben a kérdéses hazatérők Magyarországra akarnának jönni, úgy mint magyar hazatérők átveendők".[26]

A passaui osztrák élelmezési állomáson a szokásos nyugták és ellennyugták ellenében átvett ellátmány elfogyasztása, valamint az előírt jegyzékek és jegyzőkönyvek kitöltése után a hazatérők osztrák vagy magyar kórházvonatokon indultak Passauból Bécs felé.[27]

A Honvédelmi Minisztérium 1920. június 29-i, 2720/36.a. számú rendelete értelmében a fogadó állomások előírt kötelességei közé tartozott az úgynevezett eseménynapló vezetése is, „amelybe az érkező szállítmányok rangidősebbjei, illetve az egyes utasok a hazautazás és a fogadtatás alatt észlelt tapasztalataikat és a különleges eseményeket" jegyezték fel.

„Az esetleg előforduló panaszok is – írta elő a parancs – az eseménynaplóba vezetendők. A panasztevő parancsnokok által a szállítmányok ne csak a panaszaikat, hanem azt is jegyezzék be, ha a fogadtatás körül semmi észrevétel sem merült fel, ha a fogadtatással a szállítmány meg volt elégedve."

Az 1920 júliusában a passaui fogadó állomás eseménynaplójába tett bejegyzések szerint a hazatérők általában elégedettek voltak a németországi fogadtatással és ellátással, de nagyon hiányolják, hogy Stettinben nincs magyar kirendeltség, vagy

23 HL Hdf.gy. A passaui fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Passau) 2/1921.

24 1921 márciusában Gunde főhadnagy Passauból arra kérte a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályát, hogy közölje: az elszámolás a Vöröskereszttel a Stettinben, vagy a Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján történik-e? Egyben javasolta, hogy az elszámolásnál a passaui jegyzék legyen az irányadó, „mert – mint írta – sokan, akik még Stettinben magyarországi illetőségűnek mondták magukat, Passauig meggondolták magukat. így legalább havonta 100 emberrel több terhelné a kincstárat, ha a stettini jegyzék lenne a mérvadó". HL Hdf.gy. Passau 45/1921.

25 HL Hdf.gy. Passau 294/1920.

26 HL Hdf.gy. Passau 312/1920.

27 A hazatérőknek Passauból történő folyamatos hazaszállítása érdekében a Honvédelmi Minisztérium 1–2 kórházvonatot irányított az osztrák-német határra. A Passauban tarózkodó kórházvonatok az indulásig – azaz férőhelyeik betöltéséig – hadifoglolygyűjtő állomásként szerepeltek. A kórházvonatokon szállított hadifoglyokat a szerelvényeken élelmezték. Ezért a Passauba menő kórházvonatokat Budapesten dohányon, valamint ruha- és fehérneműféléken kívül megfelelő mennyiségű élelmiszerrel is ellátták. A kórházvonatok mellett kórházhajók rendszerbe állítását is tervezték, de a tetemes költségek miatt ennek kivitelezésétől elálltak. HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 103.254/Eln.C-1920.; Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

legalább olyan ember, aki magyarul üdvözölné, segítené őket, holott például Románia és Ausztria képviselteti magát a hadifoglyok fogadásánál. Jól összefoglalja a magyar hazatérők érzelmeit az alábbi bejegyzés: „A fogadtatás Stettinben és Passauban igen szép és lelkes volt; de rosszul esett a magyarságnak, hogy a többi nemzetiségek pénzbeli ellátásban és jobb élelmezésben, több kenyérben és cigarettában részesülnek."

Nemcsak a hazatérők sürgették egy stettini magyar kirendeltség felállítását, hanem Forster báró, berlini magyar követ is, aki a Nemzetközi Vöröskereszt megkeresése alapján egy magyar fogadó bizottság kiküldését kérte. Mindezeket figyelembe véve a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. július 3-i ülésén úgy döntöttek, hogy egy magyar fogadó tisztet vezényelnek Stettinben.[28] A választás Ruszkay Gyula alezredesre esett, mellé segítségül Duboka tiszthelyettest rendelték.

Mivel a német kormány nem járult ahhoz hozzá, hogy Stettinben idegen államok hivatalos tiszti fogadóbizottságokat tartsanak fenn, ezért a Honvédelmi Minisztérium szóbeli utasítására Ruszkay alezredes Stettinbe utazásának és ott tartózkodásának teljes inkognitóban kellett történnie. A két kirendelt katonát fiktív személyi adatokkal látták el. Ruszkay alezredes mint külügyi tisztviselő, Duboka tiszthelyettes pedig polgári tisztviselőként szerepelt az útlevélben. Ezen felül minden olyan írást, amelyből rendfokozatukra lehetett volna következtetni, még a határ átlépése előtt megsemmisítettek.[29]

A stettini kirendeltség 1920. augusztus 14-én kezdte meg működését Magyar Hadifogoly-fogadó Bizottság elnevezés alatt. 1920. szeptember 1-jén a magyar kormány berlini képviselője ismételten figyelmeztette Ruszkay alezredes, hogy a német kormány nem tűri idegen tiszti bizottságok működését Stettinben. A hadifoglyok fogadására – a német álláspont szerint – csupán a Nemzetközi Vöröskereszt irányítása alatt működő egyes nemzeti tagozatok képviselőinek van joga. A berlini magyar külképviselet azért nyomatékosan felkérte Ruszkay alezredest, hogy az addig Ungarische Kriegsgefangenen Mission cím helyett levelezésében a Nemzetközi Vöröskereszt titkára megnevezést használja.[30]

A Stettinbe induló fogadó személyzetet a külföldre delegált fogadó bizottságok számára már korábban kiadott és a stettini viszonyokra átdolgozott utasítással látták el,[31] amely szerint:

„A fogadó állomás feladata: a hadifogságból hazatérő magyar katonákat fogadni, hazafias nemzeti szellemben felvilágosítani és őket minden tekintetben segíteni. Elhelyezésük, élelmezésük és mielőbbi továbbszállításuk ügyét szorgalmazni.

Stettinben a német „hazatérés" által felállított átvonuló intézmények gondoskodnak hadifoglyainkról.

A bizottság feladata:

28 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, Min.biz. hdf. ügyek intézésére 1920. július 3-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. 42. tétel 18.084/1920., 21.991/1920.; HL Hdf.gy. Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: MHMM.) A-299/1920.

29 HL Hdf.gy. Stettin 13/1920., 53/1920.

30 Uo.

31 HL Hdf.gy. Stettin 2/1920.

a) A visszatérő magyar hadifoglyok fogadása, nyilvántartásba vétele, szükség szerinti segélyezése, esetleges panaszaik felvétele és talán hiányzó útiokmányaik kiállítása.

b) Közbenjárni, hogy a visszatérők a német állomás, illetve tábor részéről jó ellátásban és bánásmódban részesüljenek.

c) Gondoskodni arról, hogy a visszatérők az előírt egészségügyi rendszabályok (fürdő, fertőtlenítés, esetleg a szükséges vesztegzár) után lehetőleg gyorsan és kényelmesen továbbíttassanak.

d) A hazatérők érdekében az idegen hatóságokkal a legjobb egyetértést kell fenntartani.

e) Megakadályozni, hogy a nem kívánatos és idegen elemek (pl. idegen agitátorok) és illetéktelen egyének (pl. Magyarországon fogságban volt oroszok) utazzanak visszatérőként Magyarországra. Előfordult ugyanis, hogy tömegesen érkeztek ilyen elemek be az országba nagy pénzösszegekkel, mely esetek káros volta bővebb magyarázatot nem kíván.

A fogadó tiszt elsősorban saját honfitársairól gondoskodjon, de képviselet hiányában idegen hazatérőkről is.

A kiutalt pénzösszegekkel a legtakarékosabban kell bánni, e pénzekből segélyek kifizetése lehetőleg mellőzendő."

A visszatérők kioktatása a Magyarországon lezajlott eseményekről és az akkori helyzetről – az utasítás szerint – a Buchberger őrnagy által lefektetett alapelvek szerint történt.[32] A politikai bevezető után a kirendeltség kötelessége volt tájékoztatni a hadifoglyokat a leszerelés módjáról, a leszerelő táborban eltöltendő vesztegzár szükségességéről és a leszerelési illetményekről. Egyben figyelmeztették a hazatérőket, hogy a szállítmányokról a leszerelő táborig ne szakadjanak el, mert akkor nemcsak a leszerelési illetményektől esnek el, hanem ingyenes hazajuttatásukat és ellátásukat sem tudják garantálni.

Természetesen a többi fogadó állomáshoz hasonlóan a stettini kirendeltség feladatai közé is tartozott „megakadályozni, hogy felelőtlen elemek veszélyes (kommunista, szocialista) propagandát fejtsenek ki a hazatérők között. A hazatérők közt levő bolsevista eszmékkel fertőzött elemek kipuhatolandók és a szállítmány vezetőjének zárt borítékban átadott névjegyzékek útján közlendők a leszerelő tábor parancsnokával". – szólt a stettini kirendeltség működését szabályozó miniszteri rendelet. Az állomás eleget téve az utasításoknak – hadifoglyok kikérdezése,

32 *Buchberger György* százados később őrnagy a bécsi Ostbahnhofon működő magyar hadifogoly átvonuló osztag parancsnoka. A varsói magyar hazatérés vezetőjének irattárában maradt fenn az a beszéd, amelyet Buchberger György írt a Bécsen átvonuló hadifoglyok részére. A beszédet a Hadügyminisztérium 18.015/eln.55.a.-1919. számú rendelete értelmében az összes külföldön működő magyar fogadó bizottság részére megküldtek, hogy egységesen, ez alapján tájékoztathassák a visszatérőket a magyarországi viszonyokról.

A beszédben Buchberger Károlyit vádolja a Monarchia hadseregének „szétzüllesztésével", hogy „lehetetlen politikájával" lehetővé tette Magyarország nagy részének megszállását, s végül azzal, hogy „életét és vagyonát mentse", átadta hatalmát a kommunistáknak. Ezek szép szavakkal és ígéretekkel elbolondították a népet. Megszüntetvén a magántulajdont és a vallásoktatást áthágtak minden emberi és isteni kapcsolatot. Részletesen ecseteli a munkásság és a parasztság kommün alatti nyomorát, szembeállítva a kommunista vezetők dőzsölésével. Beszámol a proletárdiktatúra alatt a „hazafiak" ellen hozott „terrorintézkedésekről". Végül a kommunista kormányt teszi felelőssé azért, hogy román és cseh csapatok szállták meg az országot, s mindent elhurcoltak. Buchberger beszédében azt bizonygatja, hogy Magyarországon – a külföldi sajtó híresztelléseivel szemben – nincs zsidóüldözés, csupán a kommunistákat vonják felelősségre. Mivel azonban a kommunisták főleg zsidók, ezért tűnik ez zsidóüldözésnek. Végül a beszéd felszólítja a hazatérőket, hogy a kormány vezetése alatt küzdjenek a „rend" és az ezeréves Magyarország helyreállításáért. HL Hdf.gy. A varsói hazatérés vezetője iratai (a továbbiakban: VHV.) 504.

esetleg más államok megbízottaitól kapott jelzések alapján – rendszeresen informálta a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyekről a leszerelő táborokat, valamint tájékoztatás céljából a passaui, a bécsi és a királyhidai fogadó állomásokat.[33]

A miniszteri utasítás további pontjai meghatározták, hogy a stettini kirendeltség milyen igazolványokkal lássa el a megfelelő dokumentumokkal nem rendelkező hazatérőket, valamint azt, hogy két hetente és havonta milyen jelentések terjesztendők fel a minisztériumnak az állomás működésével kapcsolatban. Ezek lényegében megegyeztek a Magyarország határain kívül működő más hadifogoly-fogadó állomások részére készült működési utasításokban foglaltakkal.

A fenti rendelet szerint a folyó kiadások fedezésére a stettini fogadó bizottságnak 15 ezer márka előleget utaltak ki. Ebből az összegből fizették ki szükség esetén a segélyeket, valamint az irodai és egyéb szükségletek költségeit. Az előlegről havonta részletes elszámolás kellett a Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyi osztályához felterjeszteni. A fogadó bizottsághoz beosztottak illetményeinek folyósítása – a fennálló rendelet értelmében – a bécsi magyar katonai misszió gazdasági hivatalán keresztül történt.[34]

Az idegen valuták beváltására nézve a 422.439/55.a.-1919. és a 812/hdf.a.-1920. számú honvédelmi miniszteri rendeletek maradtak érvényben, amelyek szerint a hazatérőket figyelmeztetni kell, hogy külföldi pénzeiket lehetőleg vigyék haza, mert arra az országnak nagy szüksége van. Az utasítás e pontja mellé Ruszkay alezredes ceruzával odaírta: „lehetőleg márkát hozzanak". Ez azt jelentette, hogy fel kell hívni a hazatérőket, hogy a magukkal hozott cári, Kerenszkij-féle és szovjet rubelekből Stettinben lehetőleg minél többet váltsanak át a nemzetközi valutaforgalomban értékesebb márkára, amelyért aztán Bécsben az Ostbahnfon, Csóton vagy Budapesten az Országos Hitel Szövetkezetnél magyar koronát kaphatnak.

A hadifoglyok stettini fogadásáról egy 1920. október 18-án kelt jelentésében így számolt be Ruszkay alezredes: A magyar hadifoglyok fogadó bizottsága „esőben, szélben, hidegben sokszor órákig vár a szabadban a hajókra (semmiféle födél nincs). A kihajózás után a hajóorvos az invalidusokat átadja az itteni orvosnak, s akinek szüksége van gyógykezelésre azt lelkiismeretes gyógykezelésben részesítik. A többséget gyalog vezetem be (t. i. Ruszkay alezredes – B. A.) a pár kilométerre levő barakktáborba, pedig a többi nemzet képviselői mind autón mennek át. (Az osztrák hazatérők általában a tizedét képzik a magyaroknak, a teendők ellátására mégis 1 őrnagy, 2 százados, 1 officiális, 2 altiszt, 2 sofőr, 1 személyautó és 2 teherautó áll rendelkezésükre)" – jegyezte meg panaszosan Ruszkay alezredes, majd így folytatta jelentését: „A táborban a magyaroknak egy fél barakk van kiutalva. E fél barakkban történik aztán a hazatérők magyar nyelvű üdvözlése, felvilágosítása, lajstromozása és a szeretetadományok kiosztása."[35]

1920. augusztus 11-én a MOVE által a hadifoglyok megsegélyezésére gyűjtött összegből a Honvédelmi Minisztérium 100 000 koronát (18 195 márkát) utalt át a stettini fogadó bizottságnak szeretetadományok és frissítők beszerzésére. A

33 HL Hdg.gy Stettin 122., 136., 206., 213., 220., 227., 228., 245., 266., 295/1921; Vegyes jelentések: 3/26., 4/15., 32., 40., 5?4., 15., 6/48., 7/14.

34 HL Hdf.gy. Stettin 19/1920.

35 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/37. o.

kiutaláshoz mellékelt utasításban közölték a minisztérium illetékesei, hogy a fenti összegről teljesen különálló, okmányolt elszámolást kell vezetni, amelyet minden hónapban a berlini külképviselet útján fel kell terjeszteni. Tájékoztatásként közölték még, hogy a MOVE által átutalt pénzből „hadifoglyonként legfeljebb két márkát lehet kiadni." A Berlinbe kiküldött pénz az ottani magyar külképviselet egy bankban helyezte el, ahonnan a stetteni kirendeltség a szükségesnek megfelelő összeget igényelhetett. A miniszteri utasítást figyelembe véve Ruszkay alezredes úgy döntött, hogy a MOVE által küldött adományból egy-egy szappant ajándékoz a hazatérőknek.

A hadifoglyok közti kiosztás céljából a Magyar Vöröskereszt Egylet 80 000 db cigarettát és 5000 pakli dohányt küldött Stettinbe, figyelmeztetve a kirendeltség vezetőjét, hogy takarékossági szempontokból a hadifoglyoknak ott tartózkodásuk alatt legfeljebb 10 db cigaretta osztható ki, mivel az ország szűkös anyagi helyzetére való tekintettel nem lesz mód a dohánykészletet hamarosan kiegészíteni.[36]

Ruszkay alezredes a honvédelmi minisztérium takarékoskodásra intő intencióit messzemenően respektálhatta, mert egy 1921. november 17-én kelt jelentésében arról számolhatott be, hogy az 1920 augusztusában segélyezésre kiutalt 18 159 márkából még 6709 márka 65 pfennig maradvány áll rendelkezésre. „Mindennek dacára – írta büszkén – hazatérőink szeretetadományokban az amerikai Y.M.C.A., az itteni Frauen-Verein, továbbá Stettin városa részéről állandóan részesülnek. Azon intim viszonynál fogva, amely köztem és a város közt fennáll, sikerült a magyar hazatérők részére külön szeretetadományokat (szivart, gyümölcsöt) kieszközölni". Jelentésében megjegyezte, hogy sok ezer márkát tesz ki azoknak az adományoknak az értéke is, amelyekben Stettin városa – az osztrákokhoz hasonlóan – a hazatérő magyarokat részesítette.[37]

A Stettinbe érkező magyar hadifoglyok 1920. október 13-ig a kikötőbeli ünnepélyes fogadtatás – amelyben a Nemzetközi Vöröskereszt és a helybeli jótékonysági egyletek részesítették őket –, valamint Ruszkay alezredes üdvözlő szavai és a szeretetadományok kiosztása után megfelelő étkezésben részesültek. Majd néhány órán belül harmadosztályú személyvagonokban továbbították őket.[38]

Október 13-án azonban a német hatóságok közölték a Vöröskereszt stettini képviselőivel, hogy a szállítmányokat ezentúl csak akkor továbbítják, ha az egy irányba tartók száma eléri a 350 főt. E létszám eléréséig a hazatérőknek Stettinben kell várakozniuk. Az intézkedést azzal indokolták, hogy így egyszerűbb és gazdaságosabb a Németországon áthaladó hadifoglyok élelmezése.

Miután Stettinben megfelelő gyűjtőtábor nem volt, egy padló nélküli, fűtetlen barakkban kellett – esetleg napokig várakozni, amíg a Passau felé tartó 350 magyar, osztrák és jugoszláv hazatérő összegyűlt. Bár minden ember kapott pokrócot és szalmazsákot, azok cseréjére, tisztítására nem volt mód, így a később

36 HL Hdf.gy. MHMM. a_2 333/1920.; 24., 64., 120/1920–1921.

37 Az amerikai Keresztény Ifjak Egyesületétől (Young Men's Christians Assection) minden hazatérő egy szeretetcsomagot kapott, amelyben 10 db cigaretta, csokoládé és kétszersült volt. HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24., 8/37. oldal.

38 HL Hdf.gy. A csóti leszerelő tábor iratai (a továbbiakban: Csót), 2. sz. eseménynapló, 1920 szeptemberi bejegyzések.

érkezők az előttük járók használt, eltetvesedett takaróit voltak kénytelenek használni.

Az elhelyezéssel elégedetlenkedő hazatérők hangulatát tovább rontotta, hogy az október 20. körül érkező szállítmányok még a kihajózás alkalmával szokott ünnepélyes fogadtatástól is elestek, mert az előfordult flekktífusz-esetek miatt ideiglenesen beszüntették a hajóállomáson való ünnepségeket. Az óvintézkedések miatt sem a városi fogadóbizottság, sem a zenekar, sem pedig a jótékony nőegylet tagjai – akik csokoládét, kávét, kakaót, cigarettát és képeket szoktak kiosztani a hazatérők közt – nem jelenhettek meg a kikötőben.

A tiltakozások eredményeként a németek megígérték, hogy az éjjelezésre szánt barakkot padlóval és kályhával látják el, valamint, hogy iparkodnak a foglyokat mielőbb elszállítani. Ezenkívül ígéretet tettek arra is, hogy „valamennyi szállítmány és valamennyi ruhanemű dezinficiálva és tetűtlenítve lesz."[39]

Ennek megfelelően bővítették az Odera torkolatában levő szigeten fekvő Swinemündében elhelyezett fertőtlenítő állomás kapacitását. Itt kötöttek ki először az Oroszország felől Stettinbe tartó szállítóhajók, hogy a hazatérőket fertőtlenítsék, és itt helyezték 14 napos vesztegzár alá azoknak a hajóknak az utasait, amelyeken fertőzésgyanús esetek fordultak elő.[40]

1920. december 16-án a magyar-német szerződés értelmében – amely kimondta, hogy a Németországon átvonuló magyar hadifoglyok ellátása a szükséges ruházattal a magyar kormány kötelessége – a Honvédelmi Minisztérium 4183/36.a. számú rendeletével 1000 rend ruhát küldött Stettinbe. A mellékelt utasítás szerint a nagy anyaghiányra való tekintettel a ruhák „csak feltétlen szükség esetén adhatók ki". A kiadott ruhákról külön elszámolást kellett vezetni, amelyben feltüntették az ellátottak nevét, rendfokozatát, csapattestét és illetékességi helyét, illetve mellékelték az általuk adott átvételi elismervényeket. Ezt az elszámolást a többi elszámolástól elkülönítve havonta terjesztették fel a Minisztériumnak.[41] Azonban bármilyen takarékosan bántak is Stettinben a rendelkezésre álló öltönyökkel, 1921 szeptemberében Ruszkay alezredes kénytelen volt azt jelenteni, hogy „a ruhakészletek fogytán vannak. Bakancs, köpeny és fehérnemű, melyekre szükség lenne, sohasem volt." Majd nem tudni, hogy büszkeséggel vagy malíciával, de hozzáfűzte: „Újságokat mi osztunk ki a legnagyobb mennyiségben."[42]

A stettini fogadó állomáshoz, mint a Magyar Vöröskereszt előretolt képviseletéhez 1920 novemberétől gyakran érkeztek Magyarországról olyan levelek, amelyekben az otthon maradottak még fogságban lévő hozzátartozóik sorsa iránt érdeklődtek, vagy arra kérték a képviseletet, hogy juttasson el leveleket, csomagot, esetleg pénzküldeményt Oroszországban levő szeretteikhez.[43] Az állomáson az egyes hadifoglyok felől érdeklődő hirdetményeket a magyar barakkban felállított táblára függesztették ki, és ha valaki tudott a keresett személy hollétéről, és azt jelentette, a kirendeltség értesítette a családot. Azok számára, akiknek oroszországi tartózkodási helye ismert volt, a Vöröskereszt útján Stettinből

39 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések 1/40. old.

40 HL Hdf.gy. Stettin 244/1921.; HL Hdf.gy. Csót, 2. sz. eseménynapló: 1920. szeptember 10–17. közti bejegyzések; HL HM. 13. 037/Eln.C.-1923., Kövér Ibrahim főhadnagy jelentése.

41 HL Hdf.gy. Stettin 61., 69/1920.

42 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24. o., 267/1920. sz.

43 HL Hdf.gy. Stettin 74., 75., 81., 87., 126., 145., 225., 316., 323., 344.

továbbítottak megcímzett, de le nem zárt borítékban küldött leveleket. Csomagoknak és pénzküldeményeknek a kézbesítését azonban – tekintettel az oroszországi bizonytalan viszonyokra – nem vállalták.

Ugyancsak novemberben kapta Ruszkay alezredes azt a feladatot a Honvédelmi Minisztériumtól, hogy a német internáló táborokban kutassa fel azokat a magyar állampolgárokat, akik a szovjet Vörös Hadseregben szolgáltak, és a lengyel-szovjet háború idején a lengyelek elől visszavonulva német területre menekültek, ahol internálták őket. Az utasítás előírta, hogy „tudakozódjon, mi a német kormány álláspontja ezen magyarok ügyében, s hogy a magyar kormány közbelépése az ilyen emberek kiszabadítása iránt eredményre vezetne-e, vagy egyáltalán kívánatos lenne-e?"[44] A hazatéréstől tartó volt vöröskatonák megnyugtatására az Igazságügyminisztérium egy átirata leszögezte: „ ... Egymagában az, hogy magyar hadifogolyként belépett a Vörös Hadseregbe – a magyarországi Vörös Hadsereget illetőleg kifejlődött bírói gyakorlat elveinek hasonszerű alkalmazásával – nem állapítja meg felelősségre vonás tárgyát."[45] Mindenesetre a Honvédelmi Minisztérium szükségesnek tartotta, hogy az „ilyen egyénekből álló szállítmányokat" külön bejelentsék és fokozottan ellenőrizzék.[46] A berlini követség, Ruszkay alezredes, valamint Jungerth Mihály közbenjárásának eredményeként 1921 júliusában mintegy 70 volt magyar vöröskatona térhetett haza.[47]

Az 1920 augusztusában felállított stettini kirendeltség fő feladata azonban az Oroszországból jövő hajókon érkező magyar hadifoglyok továbbítása volt. Ezek létszáma havonta 3000–3500 fő körül mozgott, sőt novemberben a Stettinen átutazott tisztek, katonák, asszonyok és gyerekek száma megközelítette a 4500-at.[48]

44 HL Hdf.gy. Stettin 72., 73/1920.

45 Az Igazságügyminisztérium 65.196/1921. I.M.XII. számú átirata a Vörös Hadseregben szolgáltak felelősségre vonásáról. OL Küm. K.73. 42. tétel 88.640/1921., 41.801/1920.

46 HL Hdf.gy. Passau 411/1920.

47 HL Hdf.gy. Passau, iktatókönyv 142/1921.; HL Hdf.gy. Csót, „T" 364/1921. OL Küm. K.73. 42. tétel 53.549/1921.

48 *Kirchner Sándor:* i. m. 194. o.; OL Küm. K73. 3. tárgyi dosszié: A Passaun át hazatért hadifoglyok. 1920 augusztus – 1922 január.

A bécsi magyar hadifogoly-fogadó intézmények átszervezése, hatáskörük további csökkentése,[49]
1920 július–1920 december

Az 1920 júliusában bekövetkezett újabb létszámcsökkentés után Buchberger György őrnagyon kívül csak 3 tiszt és 12 altiszt maradt a bécsi továbbirányító osztag állományában.[50] Az osztag parancsnoka a kis létszámra való tekintettel újra szervezte a szolgálati beosztást.

Schotsch Henrik százados lett az irodavezető, akinek a kötelessége volt minden nap de. 9 és ½2 közt az ostbahnhofi irodában tartózkodni és a továbbirányító osztag írásbeli ügyeit intézni. Ő bonyolította a levelezést, vezette a számadásokat, ellenőrizte a szállítási naplót, a szállítási elismervényeket és az útlevelek kiadását. Minden hónap 5. napján kimutatást terjesztett Buchberger őrnagy elé arról, hogy az előző hónapban hány hazatérő érkezett az Ostbahnhofra kórház- és személyvonatokon Passauból, illetve leopoldau felől, valamint arról, hogy közülük hányan hagyták el a pályaudvart akár személy-, akár kórházvonaton. A kimutatáshoz mellékelnie kellett a menetleveleket, az „Erklärung" átiratait és az állomásfőnök szállítási igazolványait.

Schotsch százados ellenőrzése alatt működött az irodán egy altiszt, aki a nyilvántartásokat és az élelmezési naplót vezette, amelybe a kiadott élelmezési jegyek számát jegyezték be. Schotsch közvetlen alárendeltje volt a küldönc altiszt is, aki egyben a dohány- és ruharaktárt is kezelte.

A szállítmányok fogadására egy-egy tiszt irányításával két pályaudvari ügyeletes csoportot szerveztek, amelyek 24 óránként váltották egymást. Az ügyeletes tiszti szolgálatot Kraft Pál és Perger Jenő főhadnagyok látták el. Az ügyeletes tiszt de. 9 és ½2, valamint du. 4 és ½8 között köteles volt az állomáson tartózkodni. Ha szállítmány érkezett, akkor az ügyeletes tisztnek tekintet nélkül a szolgálati időbeosztásra a szállítmány érkezésénél és indulásánál is jelen kellett lennie. Ha a szállítmány a külállomások valamelyikére érkezett, az ügyeletes tiszt vagy altisztjei vették ott át és kísérték az Ostbahnhofra. Az ügyeletes tisztek állították ki az élelmezési jegyeket, amelyek ellenében – Buchberger őrnagy üdvözlő beszédének meghallgatása után – a hazatérők ellátmányt kaptak a pályaudvari osztrák élelmezési állomáson.[51] Az ügyeletes tiszt gondoskodott a hazatérők

49 A magyar hazatérés szempontjából Bécs fontos állomás volt. 1918 őszén itt haladtak át a nyugati és délnyugati frontról hazatérő csapatok. 1919 tavaszától, amikor Magyarország keleti és északi határait lezárták a román, illetve a csehszlovák csapatok, Bécsen keresztül utaztak mind a keleti, mind az egyéb irányból érkező hazatérők. Mivel 1919-ben és 1920 első felében a zárt szállítmányok mellett nagy számban érkeztek egyénileg utazó volt hadifoglyok, valamennyi bécsi pályaudvaron működtek magyar fogadó közegek. Ezenkívül a leopoldaui fertőtlenítő táborban és a kundratstrassei barakktáborban is volt magyar kirendeltség. Mindezek munkáját az Ostbahnhofon levő magyar átvonuló osztag parancsnoka, Buchberger György őrnagy irányította. Az Ostbahnhof azért játszott kiemelkedő szerepet, mert onnan indultak a vonatok Magyarország felé, így minden hazatérőt oda kellett csoportosítani, akár zárt szállítmánnyal érkezett, akár egyénileg utazott. A hazatérés szervezettebbé válásával az egyénileg érkezők száma jelentősen csökkent, azért nem volt szükség arra, hogy minden pályaudvaron legyen magyar irányító közeg. A bécsi magyar hadifogolyirányító intézmények tevékenységéről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila:*A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után (A Magyarország határain túlra kiküldött fogadó bizottságok tevékenysége), kézirat, HL Tgy. 2973.

50 HL Hdf.gy. a Bécsi továbbirányító osztag iratai (a továbbiakban: Bécs) 349/1920.

51 Az élelmezési jegyek kiállításáról így rendelkezett a továbbirányító osztag vezetőjének 1920. október 24-i napiparancsa: „ ... f. hó 25-től kezdve kenyér minden személy részére csakis 250 gr adható ki az eddigi 400 gr helyett. Ha azonban csak kávé adatik ki, úgy 400 gr kenyér vételeztessék.

továbbindulásához szükséges okmányok kiállításáról. Ő indította útnak őket. Az indulásról értesítette Királyhidát, a magyar-osztrák határon levő magyar fogadó állomást. Szükség esetén ő szállásolta el a hazatérőket éjszakára a pályaudvaron lévő barakkban, amelyet azért béreltek, hogy ha a Bécsen átuztazó magyarok kénytelenek az éjszakát az osztrák fővárosban tölteni, legyen hol pihenniük. A Honvédelmi Minisztérium 370/eln.36.b.-1920. számú parancsa szerint a szolgálatban lévő tiszt köteles volt minden szállítmányról egy jelentést kiállítani, amelyben a következő kérdésekre kellett választ adnia:

a) mi a véleménye a szállítmány tagjainak megbízhatóságáról?

b) társadalmi szempontból?

c) a zsidó vallású hadifoglyokról?

d) tud-e megnevezni gyanús személyeket?

A jelentést megbízható személy, lehetőleg tiszt által kellett továbbküldeni zárt borítékban a leszerelő tábor parancsnokának.

Ha 20 főnél nagyobb szállítmány várakozott a következő napi elszállításra, akkor a szolgálatot teljesítő tiszt este, mielőtt elhagyta volna a pályaudvart, köteles volt a szállítmányt szóbelileg (telefonon) a másnap szolgálatba lépő tisztnek átadni. Az ilyen esetekben reggel 7-kor kezdte a szolgálatot, hogy a hazatérőket a reggeli vonattal elindíthassa Királyhidára. Az ügyeletes tiszt esetenként, miután az Ostbahnhofot elhagyta, köteles volt telefonon többször is meggyőződni arról, hogy az ügyeletes ott van-e az irodában. Ha nem sikerült telefonösszeköttetést teremtenie a pályudvarral, személyesen kellett ellenőriznie a szolgálatot.

A két pályaudvari ügyeletes csoportba a tisztek parancsnoksága alatt 3–3 altiszt volt beosztva, aki közül egy a telefonnál ügyelt, egy a szállítmányok fogadásánál teljesített szolgálatot a peronon, a harmadik pedig a pályaudvari barakk rendjére és tisztaságára felügyelt.[52]

Két további altiszt állandó jellegű vonatkísérői szolgálatot látott el. Működésüket azonban állandóan fenyegették a takarékossági szempontokból elrendelt létszámcsökkentések, amelyek ellen Buchberger őrnagy egy 1920. november 23-án kelt jelentésében a következőképpen érvelt: „A létszám eme csökkentése a vonatkísérői szolgálat beszüntetését vonta maga után. A vonatkísérői szolgálatra pedig szükség van, mert a hazatérők nemcsak magyar kórházvonatokon érkeznek Bécsbe (Passauból – B. A.), hanem minden második szállítmány osztrák kórházvonatokon, akiket innen (az Ostbahnhofról, ahol átadták őket a magyar kirendeltségnek – B. A.), ha a létszám 150 fő alatt van, osztrák személyvonatokon küldünk tovább. Ezenkívül állandóan jönnek egyénileg, kisebb csoportokban érkezők (főleg Lengyelország felől – B. A.), akiket innen vonatkísérő nélkül, mivel határátlépésről van szó, nem lehet továbbítani.

Ezen kisebb szállítmányok esetleg várhatnának a legközelebbi Bécsen Magyarország felé áthaladó kórházvonatra, ez azonban 2–3 vagy még több napig is

---

Kávé, főzelék, leves, tekintettel azon körülményre, hogy hús soha fel nem vehető, minden 100 hadifogolynál + 35 adag hozzászámítandó. Pl. ha 250 hadifogoly van jelezve, úgy 337 portió rendelendő meg.

A kórházvonattal érkezők csakis a „Labestationnál" (üdítő állomás) kapnak élelmezést." HL Hdf.gy. Bécs, 17/1920. sz. napiparancs.

52 HL Hdf.gy. Bécs 349/1920.; 3., 4., 11., 13., 17. sz. parancs.

eltarthat. A várakozást Wienben nem tartjuk célszerűnek annál is inkább, mert a rendes étkezést biztosítani nem tudjuk."[53]

E kellemetlen helyzet elé az osztrák hadifogolyügyi hivatalnak az az 1920. októberi döntése állította az osztagparancsnokságok, amely szerint – a hazatérés arányának erős csökkenése miatt – 1921-től megszünteti az Ostbahnhofon működő élelmezési állomást.[54] Így felmerült a veszélye annak, hogy az egyre kisebb létszámú magyar különítménynek nemcsak a hazatérők továbbirányítását kell intéznie, hanem a Bécsben való ellátásukhoz szükséges élelmiszerek beszerzéséről és elkészítéséről is saját hatáskörében kell gondoskodnia.

A Honvédelmi Minisztérium 1920. október 30-án kelt 4302/36A. számú rendeletével Schotsch Henrik századost és Perger Jenő főhadnagyot elvezényelték az ostbahnhofi irányító osztag állományából.[55] S bár Schotsch százados Buchberger őrnagy kérésére 1921. január 31-ig ideiglenesen az osztagnál maradhatott, „az újabb korlátozások következtében" az osztagparancsnok 1920. november 19-én kénytelen volt megszüntetni a leopoldaui állandó kirendeltséget, és az ott szolgálatot teljesítő két altisztet az – elvezénylések következtében meggyengült – ostbahnhofi szolgálat megerősítésére beosztani. Egyben felkérte a leopoldaui osztrák fertőtlenítő tábor parancsnokát, hogy ha magyar nemzetiségű hadifoglyok érkeznek oda, arról telefonon értesítsék az ostbahnhofi továbbirányító osztagot, ahonnan egy altisztet küldenek ki a foglyok átvételére. A magyar hazatérők leopoldaui ellátásával kapcsolatos költségeket pedig ezentúl közvetlenül a bécsi

53 HL Hdf.gy. Bécs 555/1920.,

54 Az osztrák hadifogolyügyi hivatal döntése nyomán felmerült az elszámolás problémája. Ezért 1920. október 21-én az irányító osztag parancsnoka azzal a kéréssel fordult a már Magyarországra bevonult, de valamikor az osztagparancsnokságon szolgált tisztekhez, hogy az osztrák élelmezési állomással való végleges elszámoláshoz nyújtsanak tájékoztatást az alábbi kérdésekben:

„1/a Mi módon történt a hadifoglyok élelmezése 1919. augusztus 20-ig?

b) Milyen jegy alapján lett az élelmiszer a Verköstingungstationtól felvéve?

c) Lett-e erről a parancsnokságon valami kimutatás vezetve?

d) Történt-e 1919. augusztus 20-ig valamilyan elszámolás, vajon honnan ered az a hír, hogy a magyar kormány 60 vagon élelmiszere fejében élelmezte az osztrák Verköstigungstation a visszatérő hadifoglyokat?

e) Vajon az említett időben úgy az osztrák, mint a magyar kórházvonatokkal érkező hadifoglyok is lettek-e élelmezve a Verköstigunstationnál, vagy a Labestellén?

2. Mi módon történt az élelmiszerek átvétele 1919. augusztus 20. és december 1. között , minő jegy alapján, ki állította ki ezen jegyeket, van-e erről valamilyen nyilvántartás az osztagparancsnokságnál, és vajon a kórházvonatokkal érkezők lettek-e élelmezve a Verköstigungstationnál?

3. 1919. december 1-jétől az élelmezés felvétele általában már szabályozva lett, erről kimutatás készült."

HL Hdf.gy. Bécs 515/1920.

Sajnos a kérdésekre beérkezett válaszok – ha egyáltalán voltak ilyenek – nem maradtak fenn. Így csak a kérdések alapján lehet következtetni arra, amit már 1920-ban az Ostbahnhofon dolgozó tisztek sem tudtak pontosan: hogyan történt a hadifoglyok élelmezése Bécsben 1919-ben. A dokumentumok arra utalnak, hogy a magyar kormány bizonyos mennyiségű élelmiszert küldött ki, amelynek fejében az ostbahnhofi élelmezési állomáson a magyar hazatérők ellátást kaptak.

Az osztrák Staatamt für Heerwesen 1919. január 24-én kelt Abt.15. Zl.783. sz. utasítása megtalálható: HL Hdf. gy. Bécs szn.1919. Ez lehetett annak a hírnek az alapja, hogy 60 vagon élelmiszer fejében a magyarok ingyenes ellátást kaptak, de hogy meddig volt elegendő a kiküldött élelmiszer a hazatérők ily módon való élelmezéséhez, és küldtek-e ki Magyarországról újabb élelmiszerszállítmányokat, nem ismerjük. Mint ahogy Buchberger őrnagyhoz hasonlóan azt sem tudjuk, hogy egyáltalan vezettek-e abban az időben valamilyen kimutatást a felvett élelmiszerekről akár az osztagparancsnokságon, akár az élelmezési állomáson. Az osztagparancsnoksággal együtt ugyancsak bizonytalanságban maradunk abban a kérdésben, hogy 1919 decembere előtt a kórházvonatokkal – amelyek általában külön konyhával és élelmiszerkészlettel rendelkeztek – érkezők részesültek-e rendes főtt ételben az élelmezési állomáson, vagy ellátásuk a kórházvonat készletéből történt-e, s az Ostbahnhof csupán forró teát vagy kávét kaptak az ott működő Labestellénél.

55 HL Hdf.gy. Bécs 515/1920.

magyar katonai misszió gazdasági hivatala számolta el a tábor osztrák parancsnokával a megfelelő dokumentumok ellenében.[56]

Mivel a tiszti létszám a parancsnokon kívül két főre csökkent, akikre a hazatérők fogadásán és a szolgálattevő altisztek ellenőrzésén kívül az irodai munka elvégzése is hárult, december 15-vel az ügyeletes tiszti szolgálatot csak a délelőtti órákra korlátozták.[57]

1920 végére a bécsi továbbirányító osztag működési területe, amely egy évvel korábban még magában foglalta csaknem az összes bécsi pályaudvart, valamint a kundratstrassei és a leopoldaui barakktábort, végképp az Ostbahnhofra zsugorodott. Tevékenysége is leegyszerűsödött: 1919-ben és 1920 elején a még minden irányból Bécsbe özönlő és az osztrák fővároson átvonuló magyar hadifoglyok összegyűjtésének, Bécsben való ellátásának, összeírásának, illetőségi helyük szerinti különválasztásának, s végül hazaindításának bonyolult feladatát látta el. 1920 második felétől azonban – az olasz, francia és angol fogságból való hazaszállítások befejezése, valamint a Lengyelország felől történő hazatérésnek erős csökkenése után – jóformán csak a Németország felől érkező, Stettinben és Passauban már illetőségi helyük szerint szétválasztott, transzportokba tömörített, megszámlált, jegyzékbe foglalt és ellenőrzött hazatérők Bécsen keresztül való továbbirányítását intézte. A magyar hadifoglyok nagy része már Passauból az oda kirendelt magyar kórházvonatokon érkezett Bécsbe, ahol csak rövid időre álltak meg, hogy az ott működő osztrák állomáson kávét, teát vételezzenek, így velük nem sok dolga volt az osztagparancsnokságnak. Azokat pedig, akik osztrák kórházvonatokon érkeztek, átvéve a kórházvonat parancsnokától, étkezés után a lehető leggyorsabban továbbították Magyarország felé vagy a menetrendszerű személyvonatokon, vagy ha éppen Bécsben tartózkodott valamelyik magyar kórházvonat, akkor azon.

A magyar hadifoglyok fogadása Ausztria és Németország területén 1921-ben

Passau

1920. december 14-én a német és az osztrák vasúti hatóságok, a két állam hadifogolyügyi hivatalai, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője által folytatott passaui tanácskozáson megegyeztek abban, hogy 1921. január 1-jétől a hadifoglyokat szállító német vonatok nem Passauig, hanem Linzig szállítják a hazatérőket, és ott adják át őket az osztrák és magyar kórházvonatoknak.

A megállapodás részleteiről Gunde főhadnagy a következőket jelentette: „Az élelmezés mindennek dacára Passauban lesz. A magyar, illetve osztrák kórházvonatok konyha-, raktár-, személyzeti- és parancsnoki kocsija minden egyes szállítmánynál Linzben lekapcsoltatik, és valamilyen tehervonattal Passauba húzatik, ahol a szállítmányt ellátja élelemmel. Ennek megtörténte után a bajor szerelvényhez – amelyben a szállítmány van – csatoltatik, és ezzel megy vissza Linzbe, ahol saját vonatához csatlakozik.

56 HL Hdf.gy. Bécs 564/1920.

57 HL Hdf.gy. Bécs 24. sz. parancs.

Ezen komplikált eljárás a túlterhelt passaui pályaudvar tehermentesítése miatt lesz.

A bajor vonatok itt tartózkodása ideje 3 óra (addig átszállással együtt csak 2 óra volt). Ezen idő alatt az élelmezésnek, a nemzetiség szerinti különválasztásnak be kell fejeződni. A kisebb, 100 embernél nem nagyobb szállítmányok úgy mint eddig Passauban vétetnek át és személyvonaton továbbíttatnak."[58]

1921 februárjában az osztrák Állami Vasúti Hivatal linzi igazgatósága, valamint a schärdingi és wernsteini vasúti hivatalok képviselői a passaui osztrák és magyar hadifogoly-fogadó bizottságok bevonásával értekezletet tartottak. Ezen elhatározták: egy konyhával felszerelt segélyvonatot állítanak fel, hogy a hazatérők máshol való étkeztetésével a túlterhelt passaui állomást némiképpen tehermentesítsék. Mivel a schärdingi pályaudvar hasonlóképpen telített volt, úgy döntöttek, hogy az osztrák kocsikból összeállítandó segélyvonatot a Passau és Schärding között, osztrák területen fekvő wernsteini állomáson helyezik el.[59]

Bécs

Míg Wernsteinben új segélyvonatot helyeztek működésbe, addig az osztrák hadifogolyügyi hivatal 3595/1921. szám alatti átiratában közölte a bécsi magyar hadifogoly-fogadó szervekkel, hogy az ostbahnhofi élelmezési állomást megszünteti. Döntését avval indokolta, hogy az osztrák hazatérők száma, akiket Bécsben központilag kellett élelmezni, nagyon lecsökkent, ezért az élelmezési állomás esedékes felújításával járó költségek nem térülnének meg. Amennyiben azonban a magyar kincstár – Bécsen átutazó hazatérői érdekében – magára vállalná az átalakítással járó kiadások finanszírozását, akkor osztrák részről hajlandók az ostbahnhofi élelmezési állomást tovább működtetni.

Mint a közvetlenül érintett kirendeltség parancsnoka, Buchberger őrnagy az osztrák ajánlat elutasítását javasolta 1921. február 26-án kelt feljegyzésében. Indoklásként rámutatott arra, hogy az utóbbi két hónapban a hazatérők zöme az e célra már előre kirendelt kórházvonatokon – amelyeken élelmezésük biztosítva van – érkezett az Ostbahnhofra, ahol csak frissítő italokat és cigarettát vételeztek az ottani osztrák üdítő állomáson. A nem ezen az úton érkezők száma pedig oly csekély, hogy miattuk nem érdemes fenntartani egy olyan költséges szervezetet mint az osztrák élelmezési állomás.

Mindezek ellenére Buchberger őrnagy fontosnak tartotta, hogy valamilyen étkezési lehetőséget fenntartsanak az Ostbahnhofon azok számára, akik egyenként, kisebb csoportokban vagy osztrák kórházvonatokon érkeznek Bécsbe, s ott kénytelenek hoszabb-rövidebb időt eltölteni. Ezért azt ajánlotta, hogy ezek élelmezését az irányító osztag vegye saját kezelésbe. „Eddigi kimutatásaim szerint – írta jelentésében – havonta 2500–3000 hadifogoly érkezik. Ezekből átlag 800–1000 embernek adott az ostbahnhofi élelmezési állomás élelmet, és pedig circa 800–1000 embernek kenyeret és fekete kávét, 200–250 embernek főtt ételt – főzeléket."

A fenti adatokat alapul véve terjesztette be az irányító osztag parancsnoka a saját kezelésű élelmezési állomás felállításához szükséges anyagok listáját. Eszerint

58 HL Hdf.gy. Passau 466/1920.

59 HL Hdf.gy. Passau 20/1921.

szükséges havonta 1000 kávékonzerv, 200–250 húskonzerv, 250 db egész kenyér (amely 400 grammos darabokra porciózva 2000 adagot jelentett) és 150 kenyér a kórházvonatok számára, továbbá valamilyen főzőalkalmatosság. Tartalékként még 500 adag húskonzervre és 1000 adag kétszersültre tartott igényt.

A szükséges élelmiszerek és eszközök beszerzésére is tett javaslatot Buchberger őrnagy. Véleménye szerint a kávé- és húskonzerveket a bécsi magyar katonai meghatalmazott gazdasági hivatala szerezné be az osztrák fővárosban. A kenyérhez szükséges lisztet és a kétszersültet a Linzbe tartó magyar kórházvonatok hozhatnák magukkal Budapestről. A lisztből a bécsi osztrák katonai sütöde – díjazás ellenében – esetről esetre megfelelő mennyiségű kenyeret sütne az osztagparancsnokság rendelésére.

A konyhai felszereléseket akár Budapesten, akár Bécsben könnyen beszerezhetőnek vélte.

„Véleményem szerint az élelmezésnek saját üzemben való felvétele nagy megtakarítást jelentene a magyar kincstárnak annál is inkább, mert az élelmezést saját hatáskörünkben, létszám szaporítás nélkül végrehajthatnánk." – fejezte be az ostbahnhofi élelmező állomással kapcsolatos fejtegetését Buchberger őrnagy.[60]

Úgy látszik az őrnagy javaslatai feletteseinél helyeslésre találtak, mert egy nem sokkal később kelt jelentéséből már arról értesülhetünk, hogy folynak a tárgyalások az osztrák hadifogolyügyi hivatallal a Budapestről hozott liszt megsütésére vonatkozólag.[61]

1921. március 31-vel az osztrák élelmezési állomás megszüntette működését az Ostbahnhofon. Az ott átvonuló hazatérők élelmezését a bécsi továbbirányító osztag saját kezelésbe vette.[62]

1921. június 13-án Buchberger őrnagy összefoglaló jelentést küldött feletteseinek a hazatérők Bécsbe érkezéséről, ottani fogadtatásukról és továbbindításukról. A jelentés szerint:

„ad 1) A hazatérő hadifoglyok mint zárt szállítmányok magyar, vagy osztrák kórházvonatokkal érkeznek Wien-Hütteldorfra, itt a nem magyarok kiszállnak, a magyarokat mindkét esetben a kórházvonat áthozza az Ostbahnhofra, ahol, a hadifogoly továbbirányító osztag fogadja őket, és az osztrák Vöröskereszt üdítésében részesülnek. Ezután vagy ugyanazon a kórházvonaton, amelyen jöttek, vagy magyar kórházvonattal mennek tovább, (ha addig osztrák kórházvonaton jöttek volna).

ad 2) ezen kívül érkeznek még hadifoglyok a Nord- és Westbahnhofra, kisebb csoportokban, vagy egyenként.

ad 3) Május hónapban pl. 123 hadifogoly érkezett 20–50–13–39–1-es csoportokban. Átlag havonként 100–200 ilyen emberre lehet számítani.

ad 4) A 2. és a 3. pont alatt említettek – ha már nincsenek eleve az Ostbahnhofra irányítva – érdeklődnek a magyar irányító állomás után, és így kerülnek az osztaghoz.

Az 5–80 fős csoportokat az osztrákok jelzik és ezek a hietzingi fertőtlenítő állomásra lesznek irányítva, ahol a Wienben való kiszállástól másnap reggelig

60 HL Hdf.gy. Bécs 74/19201.
61 HL Hdf.gy. Bécs 81/1921.
62 HL Hdf.gy. Bécs 112/1921.

vannak. Fertőtlenítés után közegeink áthozzák őket az Ostbahnhofra, ahonnan személyvonatokkal mennek Magyarországra.

ad 5) Az Ostbahnhofon a (kórházvonatokkal érkezett – B. A.) szállítmányok legfeljebb pár órát maradnak, az egyes utasok pedig az e célra szolgáló barakkokban lesznek elhelyezve. 1–5 emberes csoportok legfeljebb 1 napot maradnak itt, a nagyobb csoportok a következő vonattal 2–3 órai tartózkodás után mennek tovább."[63]

Ez alatt az idő alatt a hazatérők állandó felügyelet alatt állottak. A számukra kijelölt tartózkodási helyet engedély nélkül nem hagyhatták el. „A hadifoglyokkal érintkezésre nem hivatott egyének" – Buchberger őrnagy véleménye szerint – csak Bécsbe érkezésük előtt, a West-, illetve a Nordbahnhofon, vagy pedig a fertőtlenítés alatt, Hietzingben férkőzhettek a hazatérőkhöz, mivel e helyeken magyar képviselő nem volt. Ennek ellenére a továbbirányító osztag parancsnoka nem javasolta, hogy a fent említett helyekre magyar közegeket rendeljenek ki állandó képviselőként. Az osztag létszáma ugyanis erre nem volt elegendő, létszámszaporítást pedig e célra nem tartott szükségesnek, minthogy májusban is csak 123-an érkeztek a zárt szállítmányokon kívül. A kórházvonatokon érkező nagyobb szállítmányoknak padig nem volt módjuk „nem kívánatos emberekkel" érintkezni.

1921. június 3-án Buchberger őrnagy jelentette, hogy az osztrák Vöröskereszt képviselője azzal a kéréssel kereste fel őt, hogy az 1919 ősze óta az Ostbahnhofon átvonult mintegy 50 000 magyarnak kiszolgáltatott frissítőkért – nevezetesen lekváros kenyérért, teáért és cigarettáért – az ott működő osztrák üdítő állomás számára eszközöljön ki 200 000 korona térítést, továbbá havi 20 000 korona támogatást. Az osztrák küldött egyszersmind kijelentette, hogy amennyiben kérésüket nem teljesítik, nem lesz módjukban az üdítő állomást fenntartani, és az június 15-vel beszünteti tevékenységét. A hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság 1921. július 7-i ülésén elismerte a 200 000 koronára vonatkozó osztrák követelés jogosságát, de az osztrák üdítő állomás folytatólagos javadalmazását elvetette és Buchberger őrnagy álláspontját tette magáévá, mely szerint „üdítő italt és kenyeret – mégpedig fejenként 2 dl kávét és 200 gr kenyeret – a továbbirányító osztag élelmezési állomása adjon a már kiutalt készletből a szállítmánynak". Az őrnagy mindenképpen szükségesnek tartotta, hogy a hazatérők Bécsben továbbra is valamilyen üdítésben részesüljenek, „mivel – mint írta – a hadifoglyok néha egy egész napig élelem nélkül maradnak. Ez természetesen azokra vonatkozik, akik osztrák kórházvonatokon érkeznek meg. Továbbá az üdítés fenntartása – vélte Buchberger őrnagy – szükséges nemzeti politikai szempontból is, mert általános a panasz a hazatérők részéről, hogy ők kapták mindenütt a legkevesebbet és a wieni üdítést úgy vették: Na végre, mi is kapunk valamit".[64]

63 HL Hdf.gy. Bécs 181/1921.

64 OL Küm. K73. 3. tárgyi dosszié, min. biz. a hdf-ügyek intézésére 1921. július 7-i ülésének jegyzőkönyve; HL Hdf.gy. Bécs 174/1921.

Nem csak *Buchberger* őrnagy, hanem a stettini kirendeltség vezetője, *Ruszkay Gyula* is szóvá tette, hogy a magyar megbízottak mennyivel kevesebbet tudnak nyújtani hazatérőiknek, mint más nemzetbeli kollégáik. Bizonyítékul felsorolja, hogy Stettinben az utódállamok képviselői mivel támogatják honfitársaikat, amikor ő újságokon és ruhaneműn kívül semmit sem tud adni: *„Ausztria:* Fejenként 20 márkát, 10 cigarettát, kisegítésképpen ruhaneműt. Ezenkívül minden itteni, vagy swinemündei nap után 2 márkát. *Csehszlovákia:* Fejenként 15 márkát és 5 márka értékű cigarettát. *Románia:* Fejenként 1 pakli dohányt, 4 embernek egy húskonzervet, és kisegítésképpen ruhát. *Lengyelország:* Fejenként 20 cigarettát. *Jugoszlávia:* Hosszú ideig nem adtak semmit. Újabban fejenként 10 cigarettát."

A bécsi továbbirányító osztag parancsnoka mindezek figyelembevételével sürgős intézkedéseket kért, mert anélkül a Bécsen átvonuló hadifoglyok üdítésben nem részesülhettek.

Ugyanakkor kérte az irányító osztag munkájának megosztását közte és az osztag állományában maradt egyetlen tiszt; Kraft Pál százados között. Mint indoklásként felhozta: „a vörösvédelmi szolgálat Wienben egyre nagyobb ügykörre terjed ki", aminek ellátása minden idejét lekötötte, s emiatt az újonnan felállított élelmezési állomással, és az üdítő állomás működésének küszöbön álló beindításával járó sok írásbeli munkát elvégezni nem tudja. Ezért javasolta, hogy „az élelmező állomás és az üdítő állomás körüli munkálatok és az elszámolás, továbbá az amerikai visszavándorlók fogadásával járó ügyek Kraft százados hatáskörébe kerüljenek, a felelősség teljes terhe mellett." Elgondolása értelmében a hadifoglyok fogadása, a propaganda és a személyi ügyek vezetése az ő irányítása alatt maradtak volna, és mint parancsnok természetesen Kraft százados munkájához is ő adta volna az irányelveket.[65]

Bár a magyar élelmezési és üdítő állomás működése megindult az Ostbahnhofon,[66] Buchberger őrnagy várakozásával ellentétben ez nem elégítette ki a hazatérőket. 1921. július 28-án kénytelen volt azt jelenteni elöljáróinak, hogy „az összes hadifogoly-szállítmányok arról panaszkodnak, hogy a különböző állomásokon az idegen nemzeti állambeli hazatérők pénzt, ruhát, fehérneműt,dohányt, teát stb. kapnak, és megjegyzik, hogy ők, magyarok nem kapnak semmit. Most pedig – fűzte hozzá Buchberger a visszatérők panaszaihoz – Wienben a Vöröskereszt üdítő állomása is megszűnt, és itt is csak 5–6 db cigarettát kapnak tőlünk. Szükségesnek tartom a figyelmet (ismételten) felhívni, hogy ezek a hazatérőkben azt a benyomást keltik, hogy ővelük bánnak a legmostohábban."[67]

Stettin

Miközben a koppenhágai magyar-szovjet egyezmény értelmében folyt a hadifogolycsere, a két fél között újabb megbeszélések indultak a Magyar Tanácsköztársaság 1920 augusztusában Budapesten perbefogott népbiztosai és az értük Oroszországban visszatartott magyar tisztek kicseréléséről. A tárgyalások eredményeként 1921. július 29-án Rigában egyezményt írtak alá. Ennek értelmében 1921 végéig valamennyi Oroszországban maradt magyar hadifoglyot, köztük az összes túszként visszatartott tisztet hazaszállítják, amennyiben a magyar kormány a szerződésben foglalt magyar kommunistákat szabadon bocsátja és lehetővé teszi számukra, hogy Szovjet-Oroszországba távozzanak.[68]

Ruszkay alezredes pénzt kért, hogy cigarettát vásárolhasson a hazatérőknek, továbbá ruhát – különösen köpenyt, és bakancsot –, amelyre igen nagy szükség lett volna az egyre hűvösebbé váló szeptemberi időjárás miatt. HL Hdf. gy. Stettin 290/1921.

65 HL Hdf.gy. Bécs 170/1921.

66 Ez egy 1921. október 28-án a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának címzett jelentéből derül ki, amely a továbbirányító osztagparancsnokságnak kiutalt élelmiszerekből megmaradt készletekről számol be, és utánpótlás küldését kérte. HL Hdf.gy. Bécs 305/1921.

67 HL Hdf.gy. 221/1921. A panaszokat v.ö. *Ruszkay* ezredes e tárgyban küldött jelentéseivel (64. sz. jegyzet).

68 A túszcserét megelőző, majd az azzal kapcsolatos hosszas és bonyolult tárgyalások, valamint a végrehajtás nehézségeinek bemutatása nem e dolgozat feladata. Ezt megtette *Hunyadi Károly* „A Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése 1919–1922." c. kandidátusi értekezésében (HL Tgy. 2835.) Az említett mű egyes fejezetei megjelentek: HK 1970. 2. sz., 167–191. o., 1972. 3. sz., 547–556. o., 1975. 4. sz., 721–758. o. és 1976. 2. sz.,

Hosszas tárgyalások után a túszcsere színhelyéül a lett fővárost választották. A megállapodás szerint a magyar kommunisták egyes csoportjait erős őrizet mellett vasúton Csehszlovákián át szállították. Onnan indultak tovább Rigába, ahol kicserélték őket a szintén odaérkezett túsz-tisztekkel, akiket előbb vasúton Stettinbe vittek, onnan pedig a hazatérés szokott vonalán folytatták útjukat Passau felé.

Az első tiszti túszszállítmány 1921. november 2-án du. 2 órakor érkezett meg Rigából Stettinbe. Ruszkay alezredes a szállítmány fogadásáról november 3-án írt jelentésében felvetette, hogy „jó volna, ha lehetne Rigából Stettinig való szállításra fűthető személyszállító vagonokat kieszközölni" a marhaszállító vagonok helyett, amelyeken az első túszszállítmány 360 tisztje tette meg az utat.

Mivel Berlinben november 2-án estére tervezték az első túszok ünnepélyes fogadását, ezért a követség felszólítására a szállítmány már du. 4-kor – most már fűthető személykocsikon – tovább utazott a német főváros felé. A túszok által a Stettinben eltöltött két óráról így emlékezett meg jelentésében Ruszkay: „ E rövid két óra alatt mindent megtettünk, hogy hazatérőink jól érezzék magukat. Szeretetadományokban, virágokban bőven volt részük. Különösen meghatóan gondoskodtak hazatérőinkről Stettin városa és az itteni nőegylet tagjai."[69]A következő túszszállítmány december 6-án érkezett az Odera parti városba, ahol mindössze 3 órát töltött. Mivel ez az idő a ki- és bevagonírozással, az étkezés, a szeretetadományok, a ruhafélék és az újságok kiosztásával telt el, nem maradt idő a beérkezett tisztek létszámának ellenőrzésére. Így nem volt lehetőség az elcsatolt területekre utazók számának megállapítására sem, mert az utódállamok képviselői nem tettek különbséget túsz és nem túsz közt, utólagosan sem sikerült a szállítmányról egy jegyzéket összeállítani.

Ezért Ruszkay alezredes azzal a kéréssel fordult Jungerth Mihályhoz, aki magyar részről a rigai túszcserét irányította, hogy „az ellenőrzés megkönnyítése végett... a jövőben ... a túszszállítmányoknál a szállítmányvezetőnek Karkiss[70] adjon át egy jegyzéket, amelyből az egyes államokba utazó tisztek száma – a rigai elosztás szerint – kivehető lenne. E jegyzék a szállítmány ideérkezésekor azonnal nekem (t.i. Ruszkay – B. A.) lenne átadandó. Az itteni elkallódásokat a jegyzék segítségével könnyen ellenőrizhetnénk. Nevek nem szükségesek, elegendő a létszám is pl. így: A szállítmányban van 124 magyarországi, 1 osztrák, 4 jugoszláv, 52 Csehszlovákiába és 2 Romániába utazott tiszt."[71]

A magyar hadifoglyok és túszok hazaszállítása a nagy távolságok, közlekedéstechnikai és egyéb problémák miatt nem fejeződhetett be a szerződésben megjelölt határidőre, azaz 1921 végére, hanem elhúzódott a következő év augusztusáig. Bár a következő túszszállítmányok[72] stettini

290–307. o. Jelen keretek közt a túszcserével csak mint a külföldre kirendelt hadifogolyátadó állomások ügykörét érintő kérdéssel foglalkozhatunk.

69 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések 8/23. o., 286/1921. szám.

70 *Karkis Kornél* alezredes a Honvédelmi Minisztériumot képviselte Rigában a túszcsere lebonyolításánál.

71 HL Hdf.gy. Stettin 328/1921.

72 A túszszállítmányok létszáma és Csótra érkezésének dátuma:

a száll. sorszáma	dátum	létsz.	elcsatolt területre valók

fogadásáról nem maradt ránk beszámoló valószínűnek látszik, hogy ottani üdvözlésük az első két szállítmányéhoz hasonlóan folyt le, mint ahogy a tengeren érkező „rendes" hazatérők fogadása is az 1920. óta kialakult szokások szerint zajlott.

Passau

Még javában folyt a magyar hadifoglyok Oroszországból való hazaszállítása, amikor 1921. november 22–23-án az osztrák és német vasúti hatóságok és hadifogolyügyi hivatalok, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselői értekezletet tartottak, amelyen részt vett Gunde Géza százados, a passaui magyar fogadó tiszt is. Az értekezleten Rouge ezredes az osztrák hadifogolyügyi hivatal vezetője bejelentette: Tekintettel arra, hogy az osztrák hadifoglyok már csak ritkán érkeznek, a passaui osztrák fogadóállomást feloszlatják.

Az osztrák fogadóállomás feloszlatása egyaránt kellemetlenül érintette a magyar kirendeltséget és a Nemzetközi Vöröskeresztet, mint a Passaun áthaladó nem osztrák és magyar nemzetiségű hazatérők istápolóját. A német kormánnyal kötött szerződés értelmében ugyanis a Németországon átutazó, nem birodalmi német hazatérők élelmezéséről Passauban már az osztrák átvevő állomás gondoskodott.

Az osztrák fogadóállomás megszüntetése esetén szükségessé vált a Passaun áthaladó hadifoglyok ellátásának újraszervezése. Felmerült, hogy Passau helyett Regensburgban – ahol addig csak teát vagy kávét kaptak – élelmezzék a hazatérőket. Ezt azonban a Vöröskereszt megbízottjának javaslatára elvetették, mert egyrészt a hadifoglyok ellátása Regensburgban – tekintettel az ottani nagy drágaságra – túl költséges lett volna, másrészt a szállítmányok Regensburg és Linz között, ahol a legközelebbi élelmezési állomás volt, esetleg 12 órát vagy még többet utaztak volna élelmezés nélkül.

Az osztrák hadifogolyügyi hivatal képviselője látva, hogy a passaui osztrák fogadó állomás megszüntetésével milyen probléma elé állította a Nemzetközi Vöröskeresztet és passaui magyar kollégáját, felajánlotta, hogy bár a passaui osztrák kirendeltséget feloszlatja, a segélyvonatot, amelyhez konyha is tartozott, 1922. február 1-jéig Wernstein állomáson hagyja. Egyben felkérte Gunde századost a passaui magyar fogadóállomás vezetőjét, vállalja, hogy a szállítmányok érkezésekor a segélyvonatot idejében értesíti és Passauba húzatja. Kérte továbbá, hogy díjmentes sürgönnyel értesítse a linzi hadifogoly elosztó és fogadó állomást a transzport odaérkezésének várható idejéről. Gunde százados vállalta a kérés

---

I.	1921. november 6.	360	109
II.	1921. december 12.	197	78
III.	1922. január 15.	136	40
IV.	1922. február 5.	38	12
V.	1922. március 4.	243	57
VI.	1922. március 29.	169	1
VII.	1922. április 15.	231	132
VIII.	1922. július 16.	61	6
IX.	1922. augusztus 10.	131	30
	összesen:	1566	465

Kirchner Sándor: i.m. 242.o.

teljesítését hangsúlyozva, hogy az osztrákok szintén támogatták a magyar hazatérőket, amikor még Passauban nem működött magyar fogadó állomás.

Stoll svájci ezredes a Nemzetközi Vöröskereszt németországi képviselője azzal a kéréssel fordult Gunde százados útján a Honvédelmi Minisztériumhoz, hogy abban az esetben, ha az osztrák segélyvonat szolgáltatásait is megszüntették, engedélyezze, hogy a passaui magyar fogadó állomás minden hazatérőnek – tekintet nélkül nemzetiségére – húskonzervet és kenyeret adhasson ki, miként saját honfitársaiknak. Az elszámolás módozatainak megállapítását a magyar félre bízta.

Gunde százados az értekezletről írott, december 2-án kelt jelentésében már javaslatot is tett a passaui magyar fogadó állomás élelmező állomássá való átalakításáról. Szerinte a „legcélszerűbb volna, ha Pestről felvételeznék (t.i. Gunde százados – B. A.) lisztet és húskonzervet, amellyel minden hónap elsején elszámolnék. Éspedig a saját foglyoknak kiosztott élelmiszerről nyugtával, az idegeneknek kiadott mennyiségről pedig a Nemzetközi Vöröskereszttel közvetlenül pénzzel a Honvédelmi Minisztérium által megállapított árak alapján."[73]

A Honvédelmi Minisztérium reagálása Gunde százados javaslatára – sok más, a hadifogoly-hazaszállítás kérdéseivel foglalkozó irathoz hasonlóan sem a minisztérium levéltárában, sem a passaui fogadó állomás iratai közt nem maradt ránk. Azonban Gunde századosnak a Honvédelmi Minisztérium 52.783/356.a és a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya[74] 12.816/hdf. számú rendeletére adott válaszából arra következtethetünk, hogy a minisztérium szerint – ellentétben a fogadó tiszt véleményével – a hadifoglyok ellátásához szükséges élelmiszereket az ausztriai Wernsteinben kell beszerezni, és azt Passauban frissen elkészítve a magyarországi illetékességű hazatérők közt kiosztani.

Az ausztriai, illetve németországi élelmiszer- és árviszonyokat jobban ismerő Gunde százados 1922. január 22-én kelt, s a Felszámoló Hivatal V. főosztályának címzett jelentésében élénken tiltakozott a minisztériumi elképzelések ellen. Rávilágított, hogy „Wernsteinből a hadifoglyok, különösen pedig csakis a csonka-magyarországi hadifoglyok élelmezése lehetetlen. Wersteinben a hús ára jelenleg 700–800 osztrák korona – ez aránylag az itteni (t. i. az ausztriai – B. A.) árakhoz képest olcsó lenne – de viszont az osztrák hatóságok semmi esetre sem engednék meg a kivitelt, de pláne akkor nem, ha csak a magyar hadifoglyokról van szó. A kenyér ára Ausztriában 316 osztrák korona, ez sokkal magasabb mint Passauban, ahol jegy nélkül – ha nem lesz drágább – ma 4 márka 50 pfennigért kapni fontját, tehát 9 márkáért kg-ját. Wernsteinben azonkívül lehetetlen a szükséges mennyiségű kenyeret kapni.

A főzelékeket és a főzéshez szükséges egyéb dolgokat az osztrák élelmező vonat a linzi »Wirtschaftsamt«-tól kapta, ahonnan mi magyarok különösebb engedély nélkül nem kaphatjuk meg.

Ha a húst elhozhatnánk Wernsteinből – esetleg olyan ürügy alatt, hogy a hús a hadifoglyoknak, de nem csak a magyar hadifoglyoknak lesz – akkor még mindig nem értünk el konkrét eredményt, mert itt Passauban nincs, aki elkészítse. Viszont

73 HL Hdf.gy. Passau 248/1921.

74 A volt bécsi magyar katonai meghatalmazott hivatalának elnevezése 1921 júniusától. Az osztály a közös osztrák-magyar katonai ügyek felszámolásával foglalkozott. Vezetője valamennyi Ausztriában tartózkodó magyar katonai személy elöljárója volt.

Wernsteinben elkészíttetni és onnan a kész élelmet idehozni szintén lehetetlen, annál is inkább mivel esetleg csak 5–6 óra múlva érkezik Passauba a szállítmány."

Ha a hazatérőknek szánt élelmiszereket nem hozhatják kizárólag Magyarországról, akkor – Gunde Géza véleménye szerint – a legegyszerűbb az lett volna, ha a kenyeret Passauban szerzik be, a húst pedig konzerv formájában Magyarországról szállítanák a passaui fogadó állomás részére. Itt a konzerveket minden nehézség nélkül fel lehetne melegíteni, és a szállítmány megérkezésekor a hadifoglyoknak kiadni. Jelentésében Gunde százados azonban továbbra is kitartott decemberi javaslata mellett, amely szerint: „a legolcsóbb eljárás mindenesetre az lenne, ha a mind a húskonzerveket, mind a kenyérsütésre alkalmas lisztet Magyarországról szállítanák ide (t.i. Passauba – B. A.)[75].

Gunde százados érvelése meghallgatásra és megértésre találhatott elöljáróinál, mert 1922. február 16-án a Honvédelmi Minisztérium 165/36.a-1922. számú rendeletére örömmel jelenthette, „hogy a magyar és osztrák hadifoglyok Passauban élelmeztetnek." E célból a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya 600, az osztrák hadifogolyügyi hivatal pedig 100 húskonzervet bocsátott a passaui magyar fogadó állomás rendelkezésére, amely mennyiség Gunde véleménye szerint „előreláthatólag két hónapig lesz elegendő a hazatérők élelmezésére."

A passaui élelmező állomás működését Gunde százados az alábbiak szerint írta le: „Minden egyes szállítmánynál felmelegíttetek Passauban (egyenlőre ingyen) annyi húskonzervet, ahány fő jegyezve van Stettinből. Minden egyes ember részére süttetek 420 gr kenyérjegy-mentes félfehér kenyeret (a fekete kenyér árusítása csak jegyre történik, egyenlőre darabonként 3,50 márkáért).[76]

A forró konzerveket – folytatta a jelentés – minden ember megkapja, amit a szállítmányparancsnok aláírásával igazol, ... az emberek nagyon meg vannak elégedve, Ilyen kiadós, tápláló étkezést Németország területén nem kaptak sehol.

Az osztrákok részére szintén ugyanezt cselekszem azon különbséggel, hogy minden egyes szállítmány érkezését megsürgönyzöm Linzbe, ahonnan minden egyes alkalommal ideutazik egy tiszt, aki az osztrák hadifoglyokkal elintézi a tennivalókat."[77]

A passaui osztrák fogadó állomás feloszlatása után a Nemzetközi Vöröskereszt átiratban – amely 1922. január 23-án érkezett meg – kérte a passaui magyar kirendeltséget, hogy közölje a Passaun átvonult hadifoglyok számát és nemzetiségi összetételét, hogy a Vöröskeresztnek, mint a hadifoglyok németországi szállításáért felelős szervnek, áttekintése legyen a passaui forgalomról. Egyben érdeklődött, hogy az idegen nemzetbeli átvonulók nem kaphatnának-e a magyarokkal együtt ellátást a kirendeltségen.

Gunde százados 1922. február 16-án kelt válaszában sajnálattal közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium parancsa értelmében nincs abban a helyzetben, hogy idegen nemzetbelieket a magyar készletekből – akár utólagos térítés ellenében is – ellásson. Így a főleg jugoszláviai illetőségű hazatérők semmilyen ellátásban nem részesülhetnek magyar részről, ameddig hazájuk vagy a Nemzetközi Vöröskereszt

75 HL Hdf.gy. Passau 13/1922.

76 Később a bécsi továbbirányító osztag lisztkészletét is átszállították Passauba, hogy abból helyben süssenek kenyeret a beérkező hadifoglyok részére. Mivel a Bécsen átutazó hazatérők élelmezése a hietzingi fertőtlenítő állomáson történt, az Ostbahnhofon nem volt már szükség lisztre. HL Hdf.gy. Bécs 47/1922.

77 HL Hdf.gy. Passau 36/1922.

nem bocsát az osztrák hadifogolyügyi hivatalhoz hasonlóan a magyar élelmező állomás rendelkezésére élelmiszert – főleg húskonzervet – utólagos elszámolás fejében. „Ebben az esetben – írta Gunde százados – a magyar fogadó állomás a más nemzetiségű hazatérőket is szívesen részesíti olyan ellátásban, mint a magyar és az osztrák katonákat."[78]

A Vöröskereszt elfogadta a magyar feltételeket, és 1922. február 20-án Gunde százados már azt jelenthette a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának, hogy „a jövőben nemcsak a magyarok és az osztrákok élelmeztetnek a fogadó állomás által, hanem külön direkt elszámolás ellenében az összes más nemzetiségű hadifoglyok is." A Vöröskereszt ugyanis 300 db húskonzervet és 100 kg lisztet küldött az idegen nemzetbeli hadifoglyok, valamint tejkonzervet és kétszersültet az asszonyok, a gyerekek és a betegek részére.[79]

A hivatalos hadifogoly-hazaszállítások befejezése, az ausztriai és németországi magyar hadifogoly-fogadó szervek feloszlatása, 1922

Passau

Gunde százados azonban nem sokáig istápolhatta a hazatérőket a Vöröskereszt küldeményeiből, mert a német hatóságok 1922. február 21-én letartóztatták. A passaui bíróság ügyészének vádirata szerint letartóztatására az adott okot, hogy Gunde százados, aki 1921 decemberében vagy 1922 januárjában a prágai Eric Szobotha útján megismerkedett Franz Abele volt főhadnaggyal, segítséget nyújtott a két embernek külföldi pénznemek, valuták és kiviteli tilalom alá eső áruk Ausztriából Németországba, illetve Németországból Ausztriába történő kivitelében azaz „síbolásban" , oly módon, hogy ő és tisztiszolgája szolgálatuk teljesítése közben minden vizsgálat nélkül közlekedhettek a két ország között.[80]

A letartóztatott Gunde százados helyére Csongrády-Scharf ezredest rendelték ki Bécsből, hogy ideiglenesen vegye át a passaui fogadóállomás vezetését. Az új parancsnok 1922. március 4-én foglalta el állomás helyét, és még aznap értesítette a Vöröskereszt németországi kirendeltségét, hogy az állomás továbbra is állítja a Gunde százados által elvállalt kötelezettségeket.[81]

Csongrády-Scharf ezredes – miután berendezkedett a passaui fogadó állomáson – 1922. március 7-én, majd március 10-én a következő jelentéssel fordult a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához, illetve a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztályához: „Az illető iratokat áttanulmányozva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a passaui fogadó állomást fel lehet oszlatni, mert ha a hadifoglyok nagyobb számban (400 ember felett) lesznek szállítva kórházvonatokon utaznak, ha pedig kisebb csoportban lesznek Passaun átirányítva arra az esetre, a Passauban 1921.

78 HL Hdf.gy. Passau 21., 32., 36/1922.
79 HL Hdf.gy. Passau 39/1922.
80 HL Hdf.gy. Passau 75/1922.
81 HL Hdf.gy. Passau 43/1922.

november 22-én megtartott megbeszélésen – a határozat 7. oldalán a »d« pont alatt – világosan meg lett határozva a hadifoglyok élelmezése.[82]

A passaui fogadóállomás konyha és konyhai felszerelések nélkül, és a személyzet teljes hiányában úgyis csak kenyeret és felmelegített konzervet tud a foglyoknak nyújtani, s emiatt a költséges fogadó állomást fenntartani nem érdemes.

Az osztrákok az Öst. Kriegsgefangenen Amt átirata folytán 1-jével a wernsteini fogadó állomást feloszlatták."

Ezekre a tényekre hivatkozva Csongrády-Scharf ezredes azzal a javaslattal fordult elöljáróihoz, hogy „mivel az összes hadifogoly-szállítmányok úgyis Hütteldorf-Hacking állomásra futnak be Bécsbe, ennélfogva ajánlatos volna a Landes Heimkehr-Stelle Hiezingben a (nemzetiség szerinti – B. A.) széjjelosztást és a fertőtlenítést, élelmezést elintézni. Annál is inkább, mert az osztrákoknak erre a célra ma is megvannak a berendezéseik, de hallomás szerint az összes ilyen intézményeket fel akarják oszlatni.

Amennyiben a Honvédelmi Minisztérium a fogadó állomás feloszlatásához hozzájárul – tette hozzá az ezredes – úgy az itt levő készleteket, iratokat stb. hajón küldeném le Bécsbe vagy Pestre." Ellenkező esetben pedig egy idősebb tiszt és egy németül tudó számvivő altiszt kiküldését kérte, hogy ő mielőbb bevonulhasson a bécsi helyőrségbe.[83]

A Honvédelmi Minisztériumban miután nyilván áttanulmányozták Csongrády-Scharf ezredes jelentését a passaui helyzetről, és összevetették az ottani magyar fogadó és élelmező állomás fenntartásával járó költségeket a hazatérők csökkenő számával, úgy döntöttek, hogy a passaui magyar fogadó állomást feloszlatják.

Maga az állomás feloszlatását elrendelő parancs nem maradt ránk, így az állomás megszüntetésének dátumát csak közvetett úton és nem egészen pontosan tudjuk megállapítani. A honvédelmi Minisztérium 36. osztályánál 1922. március 28-án kelt és a Külügyminisztériumhoz címzett átirata a passaui fogadó állomásról úgy beszél, mint amelynek „feloszlatása folyamatba tétetett, s működését rövid időn belül megszünteti."[84] 1922. április 10-én a Honvédelmi Minisztérium 13.205/36. számú rendeletére Csongrády-Scharf ezredes egyidejűleg jelentette a minisztérium 36. osztályának és a stettini fogadó bizottságnak, hogy a passaui fogadó állomás megmaradt élelmiszerkészletét: 487 kg lisztet, 2262 adag húskonzervet és 2000 adag kávé konzervet a 2. sz. német kórházvonattal Stettinbe küldte. Ugyancsak visszaküldte Berlinbe a Vöröskereszt ottani kirendeltsége tulajdonát képező 142 hús- és 186 tejkonzervet, valamint 97 kg kétszersültet, amelyek a Vöröskereszt februári küldeményéből a passaui magyar fogadó állomás raktáraiban még megmaradtak.[85] Tehát április 10-re a passaui állomás felszámolta raktári készleteit és indulásra készen állt. 1922. április 12-i keltezésű átiratban a bécsi irányító osztag avval a kéréssel fordult a stettini fogadó bizottsághoz, hogy „tekintettel a passaui

82 Az említett határozat szövege nem maradt ránk. *Gunde* századosnak az értekezletről 248/1921. sz. alatt küldött jelentéséből pedig úgy látszik, hogy nem sikerült véglegesen megállapodni a hadifoglyok passaui étkeztetéséről. Hiszen ennek következménye volt, hogy magyar élelmező állomást kellett Passauban felállítani. Lehet, hogy *Csongrády-Scharf* ezredes az osztrák megbízott azon kijelentésére gondolt, miszerint a wernsteini osztrák segélyvonat 1922. február 1-jéig állomáshelyén marad és a szállítmányok Passauba érkezésekor oda áthúzatva látja el a hazatérőket a szükséges élelemmel.

83 HL Hdf.gy. 54., 61/1922.

84 A Honvédelmi Minisztérium 4063/eln.36.-1922. sz. átirata (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 847/1922.)

85 HL Hdf.gy. Passau 83/1922.

állomás feloszlatására" a stettini szállítmányok indulásával addig Passauba küldött távirati jelentéseket közvetlenül Bécsbe küldje.[86] A passaui fogadó állomás utolsó meglevő irata 1922. április 14-i dátummal íródott.

Stettin

A passaui állomás feloszlatásával a stettini fogadó bizottság maradt az egyetlen magyar hadifogolyügyi kirendeltség Németország területén. „Ez végzi a szállítmányok regisztrálását és továbbirányítását, mivel ... a Nemzetközi Vöröskereszt a zárt szállítmányokat az orosz határtól a magyar határig szállítja, s így a passaui fogadó szerv feleslegessé vált." – írta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya a hazatérők németországi fogadásáról 1922. május 16-án egy, a Külügyminisztériumnak címzett átiratban.[87]

Az, hogy a Vöröskereszt még 1922 tavaszán is folytatta a hadifoglyok hazaszállítását Oroszországból, nem utolsó sorban a magyar kormányt a hadifogoly-ügyekben képviselő Jungerth Mihály erélyes fellépésének volt köszönhető. Ugyanis 1922. február 12-én, amikor még javában folyt a tűszként visszatartott tisztek és egyéb magyar hadifoglyok hazaszállítása Oroszországból, Jungerth Mihály azt az értesítést kapta, hogy tekintettel a hazaszállítás befejeztére, a Vöröskereszt rigai képviseletét 1922. március 31-vel megszüntetik. Jungerth Mihály azonnal offenzívát indított a Vöröskereszt határozatának megváltoztatásáért. Többszöri kérésre[88] végül Stoll alezredes a Vöröskereszt németországi képviselője április 23-án közölte, hogy a Vöröskereszt mint addig egyelőre folytatja a foglyok hazaszállítására vonatkozó tevékenységét. „Mindazonáltal – írta Jungerth Mihály egy április 27-én kelt jelentésében – a költségek redukálása céljából az egész apparátus minimumra lett egyszerűsítve. A rigai átvonuló tábor fel lett oszlatva, s a sok irodai- és segédszemélyzet elbocsátva. A foglyok a rigai tábor helyett az orosz határnál Rosittenben (Resnica) lesznek desinficiálva, s Rigába szállítva. Innen német kórházvonat fogja őket Passauba vagy Bécsig szállítani... Az elszámolást a lett, a litván és a német kormánnyal ezután is mint eddig a Nemzetközi Vöröskereszt végzi.[89]

Bécs

Arról a tényről, hogy a német kórházvonatok nemcsak Bécsig, hanem egészen a magyar határig közlekednek, Kraft századosnak, a bécsi irányító osztag beosztott tisztjének 1922. április 5-én a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához írt jelentéséből tudunk. Ebben arról értesítette az illetékeseket, hogy az osztrákok jelentősen megemelték a vasúti tarifákat. Jelentésében példaként hozta fel, hogy a legutóbbi német kórházvonat szállítási költségei Wien-Hütteldorf és Hegyeshalom között 324 468 osztrák koronára rúgtak, amit az osztrák hatóságok készpénzben követeltek. Ezért kérte, hogy a Honvédelmi Minisztérium legalább 5 millió osztrák koronát utaljon át sürgősen a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya gazdasági hivatalának, vagy – amennyiben az átutalás nehézségbe ütközne – a

86 HL Hdf.gy. Bécs 46/1922.

87 HM 4341/eln.-1922. (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 1066/1922.)

88 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 776/1922. III. 26., 780/1922. III. 18., 844/1922. IV. 18., 848/1922. IV. 21.

89 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 857/1922.

Külügyminisztérium utasítsa a bécsi magyar követséget, hogy ezen összeget a saját pénztárából fizesse ki az irányító osztagnak. Kérését a következőképpen indokolta: „Amennyiben pénzfedezet nem lesz a következő zárt szállítmány érkezéséig, annak továbbításáért felelősséget nem vállalok, mert az osztrákok csakis készpénz ellenében továbbítják a zárt szállítmányt. A zárt szállítmányok módja továbbra is csak a kórházvonat lehet, mivel ellenkező esetben a hazatérőket a hietzingi táborba kellene vinni dezinficiálásra és a tábor nincs olyan állapotban, hogy nagyobb számú szállítmányt felvegyen. Eltekintve attól, hogy ez megint pár napot venne igénybe, a dezinficiálás és az élelmezés megint pénzbe kerülne.

Remélem – folytatta a jelentést –, hogy a jövőben is sikerülni fog a német kórházvonatokat egészen Hegyeshalomig irányítani, de ehhez előfeltétel, hogy a fennkért pénzösszeg rendelkezésre álljon."[90]

1922. április 12-én a bécsi irányító osztag a stettini kirendeltséghez fordult azzal a kéréssel, hogy onnan elinduló transzportokról a feloszlatott passaui fogadó állomás helyett közvetlenül Bécsbe küldjön távirati jelentést, amely tartalmazza a hadifoglyok számát azon megjegyzéssel, hogy túszok-e vagy nem, hogy a vonaton élelmezik-e őket és hogy ragálygyanúsak-e.

Ezekre az adatokra azért volt szükség, mert „a fenti fogadóállomás (t. i. a bécsi irányító osztag – B. A.) teljesen a stettini állomásra van utalva a passaui állomás feloszlatása után, s mivel Bécsben az osztrák hadifogoly állomás is feloszlatás alatt van, feltétlenül szükséges, hogy már idejében tudjak gondoskodni (t. i. Kraft százados – B. A.) a szállítmány továbbításáról, illetve annak élelmezéséről, ehhez hozzájön még az a nehézség is, hogy magyar kórházvonat a nagy költség miatt előre láthatólag nem fog jönni."[91]

Ugyanazon a napon, tehát április 12-én Kraft százados annak engedélyezését kérte a Honvédelmi Miniszteriumtól, hogy kivételes esetben kézi bevásárlás útján szerezhessen be kenyeret az átvonuló magyarok számára. Ugyanis az osztag lisztkészletét annak idején Passauba utalták át, és újabb lisztmennyiség kiküldését már nem tartotta célszerűnek, mert a német kórházvonatokon utazó, 400 főnél nagyobb szállítmányokat a szerelvényeken élelmezik, amelyek Bécsig, illetve – ha sikerül elintézni – Hegyeshalomig szállítják a hadifoglyokat, így az Ostbahnhofon ezek élelmezéséről nem kell gondoskodni. Az ennél kisebb szállítmányok pedig, amelyek nem kórházvonatokon tették meg az utat Stettinből Passauig, vagy Linzig, osztrák vonatokra szállva utaztak Bécsig, a hietzingi fertőtlenítő állomásig. Ott az újabb rendelkezések szerint minden olyan hazatérőnek, aki nem kórházvonaton érkezett az osztrák fővárosba, fertőtlenítésen kellett átesnie, ugyanakkor ellátását a táborban – utólagos térítés ellenében – biztosították. Az irányító osztagnak ezek után a rendszertelenül érkező egyéni hazatérők élelmezésével kellett foglalkoznia. Így az Ostbahnhofon 1922 márciusától valóban csak kivételes esetekben került sor élelemosztásra.[92]

Április 29-én érkezett meg Stettinből Ruszkay ezredes válasza, amelyben ígéretet tett arra, hogy a szállítmányok indításáról tájékoztatja az irányító osztagot. Távirata végén közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium 5737/36.-1922. számú rendelete

90 HL Hdf.gy. Bécs 45/1922.
91 HL Hdf.gy. Bécs 46/1922.
92 HL Hdf.gy. Bécs 45–47/1922.

értelmében a továbbirányító osztag parancsnokságán kívül a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztályát – Museum Gasse 7. szám alatt – is értesítenie kell. Ruszkay ezredes felvetette, hogy költség-megtakarítás szempontjából nem lenne-e helyesebb, ha csupán az egyik helyre küldene értesítést. Kraft százados válaszában avval nyugtatta meg a többletkiadások miatt aggódó ezredest, hogy a felszámoló hivatalhoz címzett táviratokat is ő kapja kézhez, mivel a nevezett hivatal V. főosztályánál is ő intézi az összes hadifogoly-ügyeket.[93]

Ez az jelentette, hogy a bécsi magyar katonai meghatalmazott mellett 1919 óta működő hadifogolyügyi csoportot – amelyek feladata a magyar Honvédelmi Minisztérium hadifogoly-ügyekkel foglalkozó osztályai és az osztrák hadifogolyügyi hivatal közötti kapcsolat biztosítása, valamint az Ausztriában működő magyar hadifogoly-fogadó szervek irányítása volt – megszüntették. Sajnos a Básze Aurél alezredes vezette csoport visszavonásának pontos idejét és okait – a bécsi hadifogolyügyi összekötő tiszt és a katonai képviselet iratainak teljes hiánya miatt – nem ismerjük. Csupán következtethetünk arra, hogy egyrészt az 1922-re erősen megcsappant hazatérés – amelynek következménye a külföldön tevékenykedő magyar fogadó szervek feloszlatása, illetve létszámának erős csökkentése volt –, másrészt az osztrák hatóságokkal a magyar hazatérésre vonatkozólag kötött végleges megállapodások után, egy tulajdonképpen csak szervezéssel és irányítással foglalkozó csoport feleslegessé vált. A Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztálya amelynek feladata az Ausztriában történő minden magyar vonatkozású katonai esemény – így a hazatérés – irányítása és ellenőrzése volt, azonban nem maradhatott hadifogolyügyi referens nélkül. Ezért döntöttek úgy, hogy a bécsi továbbirányító osztag parancsnoka az Ostbahnhofon folytatott – és egyre csökkenő – gyakorlati tevékenysége mellett, a Felszámoló Hivatal hadifogolyügyi előadója legyen.

Hogy előadói tevékenységét könnyebben végezhesse, a továbbirányító osztag parancsnokságát a Felszámoló Hivatal 1922. évi 26. számú parancsa értelmében 1922. május 22-vel a bécsi magyar katonai képviselet (t. i. az V. főosztály – B. A.) a Museum Gasse 7. szám alatti Gárdapalotában levő épületébe helyezzék.[94]

A hadifogoly-ügyeknek ez a redukált képviselete sem maradt fenn sokáig. Az utolsó túszszállítmány 1922. augusztus 2-i rigai kicserélésével a szervezett hadifogoly-hazaszállítást befejezettnek nyilvánították. A Nemzetközi Vöröskereszt, amely a hazatérők élelmezését és külföldi utaztatását vállalta, július végével eme működését megszüntette, gyűjtőtáborait, kórházvonatait véglegesen feloszlatta.[95]

Mivel nagyobb csoportok további hazatérésére nem lehetett számítani, a külföldön még működő magyar fogadó bizottságokat – Stettinből és Bécsből – 1922. október 1-jével hazarendelték.[96]

93 HL Hdf.gy. Bécs 52/1922.

94 HL Hdf.gy. Bécs 64/1922.

95 OL Küm. K.73. Jungerth-misszó iratai 1214/1922., Küm. K.73. 452. tétel 69.146/1921.a. sz., 93.074/1922. ikt. sz.

96 A hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1922. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyve. (A volt Párttörténeti Archivum 651.f. 2/1922-8-3895./Belügyminisztérium Res.3895.)

A határozat értelmében a stettini fogadóbizottság 1922. október 1-jével valóban hazatért (OL Küm. K.73. 42. tétel 103.068/1922.). A bécsi irányító osztag pénztári naplóját – amelybe az V. főosztály gazdasági hivatalától a továbbirányító osztag részére felvett összegeket, illetve a kiadásokat vezették – csak 1923. február 9-én a januári kiadások elszámolásával zárták le. Hogy 1922 októbere és 1923 januárja közt az osztag tovább folytatta-e működését, vagy csak a felszámolással kapcsolatos ügyeket intézték, nem tudjuk. Bár a hegyeshalmi fogadó állomás iratai közt 1922. november

1922. október 1-jével tehát gyakorlatilag beszüntették tevékenységüket az Ausztriában és Németországban működő magyar hadifogoly-fogadó kirendeltségek utolsó képviselői, amelyek a magyar hazatérés fő irányában a 95 ezernyi olasz, a több, mint 10 ezer angol, francia, szerb hadifogságból, valamint az orosz fogságból Lengyelországon át hazatérő mintegy 12 ezer ember hazasegítése után, 1920 májusa és 1922 augusztusa között – a koppenhágai szerződés értelmében – további 40 ezer Oroszországból visszatérő magyar állampolgár útját biztosították a magyar határig.[97]

Az ausztriai és németországi magyar fogadó szervek nem hadifoglyok fogadásával kapcsolatos tevékenysége

Az Ausztriába és Németországba kirendelt magyar fogadó szervek a hazatérő hadifoglyok és polgári személyek fogadásán kívül más, a magyar kormány számára nagyon is fontos, bár kevésbé emberbaráti feladatokkal is foglalkoztak. Mivel az ezekre vonatkozó dokumentumokat bizalmasan kezelték, így csak elvétve maradt ránk egy-két utalás ezekről a titkos megbizatásokról. Így pl. a villachi fogadó állomás[98] – iktatókönyvének tanúsága szerint – a Hadügyminisztérium alapján fegyvervásárlásra kapott utasítást, ami természetesen tilos volt, és a szomszédos országok legmesszebbmenő tiltakozását váltotta volna ki, ha kiderül. A miniszteri paranccsal kapcsolatban 1919. december 21-én Szekulits Milán százados az alábbiakat jelentette: „Volt osztrák tisztek ajánlkoztak fegyvert szállítani. Módomban volna a fegyvereket vöröskeresztes vonatokon szállítani, amennyiben erre felhatalmazást kapnék. Kérem annak közlését, milyen maximális árat fizethetnék a nekem felajánlott fegyverekért: 95 M. puska, kurtály, szurony, géppuska, 15 M. hegyi ágyú és tarack, gyalogsági lőszer, 7, 8, és 10 cm-es lőszer, látcső, kézigránát, telefondrót és telefonkészülék.

Amennyiben meghatalmazást kapnék, kérem a 60. osztályhoz való áthelyezésemet elrendelni. A szükséges pénzt távirati kérésemre a bécsi meghatalmazott utalná át a villachi Kärtner Bank fiókjának a kontómra. Egyúttal meghatalmazást kérek, hogy az esetleg felmerülő szállítási, utazási és egyéb költségeket (vesztegetés) utólagos elszámolás fejében, külön elszámolás nélkül kifizethessem."[99] Hogy nyélbe ütötték-e a fegyverszállítást, azt nem tudjuk, az viszont tény, hogy 1920. január 6-án Szekulits századost saját kérésére a villachi fogadó állomáson viselt posztjáról leváltották.

Ugyancsak 1919 decemberében a bécsi átvonuló osztag parancsnokát is többször megkeresték a Nemzeti Hadsereg számára szükséges felszerelés, ruházati cikkek és egyéb hadianyagok beszerzése tárgyában. Evvel kapcsolatban Buchberger őrnagy

---

17-i és december 16-i dátummal (4685/1922., 4687/1922.) a bécsi továbbirányító osztag pecsétjével és Buchberger őrnagy aláírásával ellátott menetlevelek találhatók, a bécsi kirendeltség tevékenysége az említett hónapokban már csak minimális lehetett.

97 *Kirchner Sándor* adatai szerint 1920 májusa és 1921 decembere közt 37 646 magyar hadifogoly tért haza Németországon keresztül,

98 A villachi fogadó állomás 1919 augusztusa és decembere közt az Olaszországból érkező hadifogoly-szállítmányokat fogadta az olasz-osztrák határon. Tevékenységéről l. részletesebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

99 HL Hdf.gy. Villach, iktatókönyv 196/1919., ikt. irat 205/1919.

egy átiratában kérte, hogy a királyhidai fogadó állomás egyik tisztje az ügyben keresse fel megbeszélés végett. Az átirat végére ismételt figyelmeztetésként ezt írta: „Újból megjegyzem, hogy honvéd seregünk feloszlatásáról van szó, és olyan cikkek beszerzéséről, amit hivatalosan szállítani nem lehet."[100]

Ruszkay ezredes, a stettini megbízott sokkal óvatosabban járt el, amikor a bécsi katonai meghatalmazott gazdasági hivatalához fordult avval a kéréssel, hogy milyen vasúti pótdíjat számolhat fel. Ugyanis, mint írta, „a vezérkar főnöke által egyéb fontos missziókkal is meg vagyok bízva (t. i. Ruszkay – B. A.), többször utaznom kell." Levele végén megnyugtatta a gazdasági hivatal – a várható többletkiadások miatt – nyugtalankodó hivatalnokait: „az elszámolást nem Önöknek, hanem a vezérkar főnökének fogom elküldeni."[101]

Gunde százados, szerencsénkre, kevésbé ügyelt a titkos megbízatások bizalmas kezelésre, és a közönséges iratok közé sorolta azt a levelet, amely fényt derít arra a tevékenységre, amelyet a vezérkar megbízásából a hadifogoly-fogadó tisztek állomáshelyeiken folytattak. A passaui fogadó állomás irattárában 104/1921. szám alatt fekvő, 1921. május 20-án Bécsben kelt, minden hivatalos iktatószámozást nélkülöző levél „Kedves Barátom" megszólítással kezdődik. Tartalma azonban egyáltalán nem barátok közti bensőséges levélváltásra utal. A megszólítást követően ugyanis így folytatódik: „Tekintettel azon körülményre, hogy újabban a vörösök nagyon erősen mozgolódnak – úgy Magyarországon, mint a vörös emigránsok Ausztria területén – Magyarország ellen. Kérlek az alábbi pontok figyelembe vételével nekem a kórházvonatok útján havonta kétszer kimerítő tájékoztatást küldeni:

Felső-Ausztriában, főleg Linzben és annak környékén levő gyárakban – pl. a Steyer fegyvergyárban – a munkásság hangulatáról, annak magatartásáról a kommunizmussal szemben. Ezen információkat légy szíves az ottani tiszti szervezetek, megbízható emberek és újságok alapján beszerezni a legnagyobb óvatossági rendszabályok mellett. Ha módodban áll, terjeszd ki megfigyeléseidet Salzburgra, továbbá Tirolra is, és jelentéseidet foglald össze a következő pontokban:

1. a katonaság kommunista alakulatai, annak szervezése és vezetője,
2. a gyári munkásság állásfoglalása a kommunizmussal szemben, esetleges kommunista alakulatai, annak ereje és fegyverkezése,
3. a gyári munkásság kommunista szervezői, vezetői,
4. a vidéki lakosság (földműves munkásság) hangulata, esetleges szervezkedései a kommunizmus ellen,
5. osztrák ellenforradalmi alakulatok: Frontkämpfer, Orka szervezete, összeállítása, vezetői.

Ezen információk megszerzése, továbbá az esetleges bizalmiak részére szükséges kiadásokra havonta, elszámolás ellenében 500–600 osztrák koronát bocsáthatok rendelkezésedre. Ezen kiadások elszámolását akként gondolom, hogy egyfelől felszámítod mindazon költségeket, amelyeket, amelyek rád hárulnak az által, hogy kávéházakba, összejövetelekre kell járnod, másfelől egy-egy fontosabb hír hozójának néhány 100 korona jutalmat a hír fontossága alapján juttathatsz.

100 HL Hdf.gy. Bécs 232/1919.
101 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/19. o.

Ezen levelemre írásbeli válaszodat röviden; igen, megteszem, nagyon jó kilátások vannak stb. a levél vétele után azonnal küldd el. Jelentéseidet személyesen is elhozhatod, sőt ezt a módot tartanám a legalkalmasabbnak. Az útiköltséget természetesen felszámíthatod. E levél átvételét mindenesetre nyugtázd és postán küldd meg."[102]

Ez a levél, illetve a benne rejlő utasítás, amelyet küldője, a címzett „mindenkor igaz híve: Paul" írt alá, nem kevesebbre, mint más országok belügyeiről való illegális információszerzésre buzdította a címzettet, vagyis mint a dokumentum elhelyezésből következtetni lehet, Gunde századost. Egy Nyugat-Ausztriára és Bajorországra kiterjedő információs hálózat kiépítésére és finanszírozására tett javaslatot a titokzatos Paul, aki nem lehetetlen, hogy az 1920 márciusi átszervezésével a bécsi magyar követség állományába került sajtó és nyilvántartási (értsd: hírszerző) csoport tagja volt. Ugyanis a Honvédelmi Minisztérium 1921. február 17-én kelt 142/31n.36.a. számú – tehát hivatalos iktatószámmal ellátott – rendeletében már utasította a külföldön működő fogadó állomásokat, hogy minden olyan baloldali szervezkedésről, amelyben magyarok is részt vesznek, vagy valamiképpen Magyarország ellen irányul, küldjenek havonta írásban, rendes szolgálati úton jelentést a 36. osztálynak. A „Paul" által kért jelentések, mint ahogy az az „előzékenyen mellékelt" válaszból is kiderül, kizárólag az osztrák és a bajor forradalmi és ellenforradalmi mozgalmakkal, azok egymással szembeni erőviszonyaival, fegyveres erejével, a hadseregre és a lakosságra gyakorolt befolyásával foglalkoztak. Figyelemre méltó az is, hogy Paul szerint a legjobb az lett volna, ha a jelentéseket személyesen neki adták volna át Bécsben.

A választ, amely a barátok közti levelezésben meglehetősen szokatlan alábbi mondattal kezdődött: „Folyó évi május hó 20-i rendeletére jelentem", Paulnak címezték Bécsbe, és Gunde Géza kézírásával bizonyos „Ruprecht" írta alá. Ez a „Ruprecht" szövegkörnyezetében inkább fedőnévnek, mint régi barátok egymás közt használt becenévnek tűnik.

Valószínűnek látszik, hogy Ruszkay ezredes is hasonló feladatokat látott el a vezérkar megbízásából a hadifoglyok fogadása mellett Stettinben, mint ahogy az 1921 áprilisában a vezérkar nyilvántartó osztálya utasításai alapján Lengyelországba kiküldött öt új fogadó tiszt feladata sem csak a hazatérők istápolása volt.

A magyar hadifoglyok hazahozatala Dél-Oroszországból. Kísérletek a Dél-Oroszországban lévő magyar hadifoglyok hazaszállítására, 1919 szeptember–1920 március

1919 őszén a magyar kormány lépéseket tett, hogy az angolok támogatását élvező Gyenyikin tábornok uralma alatt lévő fekete-tengeri kikötőkben gyülekező mintegy 1200–1500 főre becsült magyar hadifoglyot hazaszállíttassa.[103]

E célból kapcsolatba léptek a Lloyd Triestino hajótársasággal, amely 1919. szeptember 30. óta hajójáratot tartott fenn Batumi és Trieszt közt. Hosszas tárgyalások után olyan megállapodás jött létre a felek közt, amely szerint a Magyar

102 HL Hdf.gy. Passau 104/1921.

103 OL Küm. K.73. 42. tétel, 51.076/1919. a. sz., 4069/1920.ikt. sz.

Hadügyminisztérium 48 000 lírát deponál a társaságnál, és ebből minden Batumiból szállított magyar hadifogolyért 208, minden Konstantinápolyból hozott emberért 160 aranyfrankot fizet, ezen kívül napi 4 aranyfrankot az élelmezésért. A tervek szerint az első hazatérőket az október 30-án induló hajó hozta volna.[104]

A Fekete-tenger kikötőiben levő magyar hadifoglyok felkutatására és hazaszállításának irányítására a Hadügyminisztérium Markovits századost rendelte ki Batuminba. Nevezett el is jutott Konstantinápolyba, ahol az angolok feltartóztatták, s mivel továbbutazását nem engedélyezték, 1920. január 9-én visszatért Bécsbe. A bécsi magyar hadifogolyügyi összekötő tiszt jelentése szerint vele együtt jött vissza Plachetka osztrák és Csertő százados magyar megbízott is, akiknek feladata a Kaukázusban, illetve Turkesztánban élő hadifoglyok regisztrálása, összegyűjtése és fekete-tengeri kikötőkbe való irányítása lett volna, s akiknek továbbutazásához szintén nem járult hozzá a konstantinápolyi angol-francia parancsnokság. Kirchner Sándor ezredes a Hadügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője az angol-francia hatóságok elzárkózásának okát abban látta, hogy „ez időben még minden magyar emberben bolseviket láttak."[105]

Konstantinápolyból történő elutazása előtt Markovits százados – állítólag francia kívánságra – az ott élő Spacholz Henrik személyében egy hadifogolyügyi meghatalmazottat nevezett ki, akinek a hadifoglyok érdekei védelmére és behajózására felhatalmazást adott. A Hadügyminisztérium azonban csak 1920 márciusában – amikor kiderült, hogy egyenlőre más lehetőség nincs a Fekete-tenger környékén lévő magyarok védelmére és hazairányítására – ismerte el ezt a megbízást. Ekkor 105 000 francia frankot utaltak át Spacholz részére, akinek feladatává tették, hogy ebből az összegből a Konstantinápolyba érkező magyar hadifoglyokat a „szükséghez mérten" segélyezze, s hazaszállításukat a trieszti Lloyddal kötött szerződés értelmében elősegítse. Ennek szellemében utasították, hogy „az akadálytalan hazaszállítás érdekében a hajótársaság konstantinápolyi vezérügynökségénél 50 000 francia frankot helyezzen letétbe."[106]

A trieszti magyar fogadó állomás felállítása és működése, 1920 június–1921 december

Amíg csak a Spacholz által egyenként vagy kisebb csoportokban küldött hazatérők érkeztek a Lloyd Triestino hajóival az Adria partjára, nem volt érdemes ott magyar fogadó állomást fenntartani.[107] A trieszti kikötőbe befutó magyarokat az ottani osztrák megbízott vette át, élelmezte és irányította tovább Ausztria felé.[108]

104 OL Küm. K.73. 1. tárgyi dosszié: Jungerth Mihály jelentése a magyar hadifoglyok Batumiból való hazaszállításáról a Lloyddal kötött megállapodásról.

105 OL Küm. 66. tétel, 1058/1920., 2135/1920.; *Kirchner Sándor*: i. m. 64. o.

106 OL Küm. K.73. 66. tétel, 2135/1920.a.sz., 11.560/1920. és 23.500/1920. ikt. szám.

107 1919 márciusa és júniusa közt *Milcenich Arrigó* őrnagy személyében működött ugyan egy magyar megbízott Fiumében, a Hadügyi Népbiztosságtól kapott feladata azonban még nem a tengeren érkező hadifoglyok fogadása, hanem az volt, hogy az olaszországi magyar hadifoglyok levelezése érdekében az olasz főparancsnokságnál interveniáljon „és készítse elő a hazatérő olasz hadifoglyok Fiumén át való szállításának ügyét.". Több, mint két hónapi kint tartózkodását a Hadügyi Népbiztosság 55. osztálya egy, a Külügyi Népbiztosságnak szóló átiratában így összegezte: „Az általa elért eredmény semmi, munkája meddő, csupán a kincstár megterhelést jelenti." Ezért 1919 júniusában a fiumei kirendeltséget a Hadügyi Népbiztosság megszüntette és *Milcenich Arrigót* hazarendelte. OL Küm. K.73. 59. tétel, 50.118/1920., 50.573/1920.

108 *Dr. Uray Vilmos* 1920. április 18-i bejegyzése a csóti leszerelő tábor 1. sz. eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Csót) OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920.

Az 1920 tavaszán a Szibériában lévő hadifoglyok hazahozatala céljából kirendelt bizottság Vlagyivosztokba érkezése után azonban várható volt, hogy hazatérők nagyobb számban is érkeznek Triesztbe.[109]

Az első nagyobb – 600 főnyi – szibériai hadifogolyszállítmány befutását 1920 június végére várták. A hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. június 14-i ülésén a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának képviselői bejelentették, hogy a honvédelmi miniszter 2587/hdf.a.-1920. számú rendelete értelmében fogadó bizottságot küldenek Triesztbe, amelynek tagjaiul Szelke Árpád sorhajóhadnagyot és Moran Rudolf századost jelölték ki. Ugyanakkor közölték, hogy a budapesti olasz misszió útján már felkérték az olasz kormányt a trieszti fogadó bizottság felállításához szükséges engedély megküldésére. Egyben kérték a Pénzügyminisztériumot, hogy a fogadó bizottság részére 5000 lírát deponáljon valamelyik trieszti bankban. Az értekezleten a Magyar Vöröskereszt Egylet és a hadifoglyok hozzátartozóinak képviselői szeretetadományokat (dohány, képes lapok), illetve élelmiszerek beszerzésére és az étkezés feljavításának céljaira 166 887 koronát ajánlottak fel a bizottságnak.[110]

A Triesztbe érkező hadifoglyok fogadására kirendelt bizottság 1920. június 21-én indult el a 31. számú kórházvonaton kijelölt helyére. A magyarországi ellenforradalmi rendszer ellen tiltakozó nemzetközi vasúti bojkott miatt azonban csak egy héttel később, június 30-án érkezett meg az adriai kikötővárosba.[111]

A bizottság 1920. július 1-jén kezdte meg munkáját érintkezésbe lépve az összes tekintetbe jövő olasz katonai és polgári hatósággal, valamint az osztrák és csehszlovák fogadó bizottságokkal. A kapcsolatfelvétel során sikerül elintézni, hogy a szállítmányok beérkezésekor szükséges kenyérmennyiséget esetenként a trieszti katonai sütödében süttethessék meg, valamint azt, hogy a helyi rendőrség megígérje; a hazatérők közé befurakodni akaró agitátorokat távol tartja. A magyar hadifoglyok Triesztből való elszállításával kapcsolatban az újonnan felállított fogadó bizottság a következőket jelentette: „A magyar hadifoglyok továbbítását, kik kisebb csoportokban Konstantinápolyból, avagy a csehszlovák szállítmányokkal Szibériából úgyszólván naponta érkeztek, ezideig az itteni osztrák kirendeltség végezte, és az összes felmerült költségeket azonnal készpénzben fedezte. Ezek a költségek a következők: Trieszt–Tarvisio III. oszt. vonaljegy kb. 22 líra, egyszeri élelmezési segély 6 líra, s ha a hadifogoly az elutazásig a hajón nem maradhatna, úgy a hajótársasággal kötött szerződés értelmében, elhelyezés és élelmezés napi 9 líra. Az osztrákoktól a magyar hadifoglyok ügyeit átvéve, az általuk követett eljárást – utólagos jóváhagyás reményében – teljesen magunkévá tesszük. Természetesen ezen intézkedések és illetmények csakis kisebb, nem kórházvonatokkal hazaszállított csoportokra érvényesek."[112]

109 A magyar hadifoglyok Szibériából való hazatelepítéséről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila:* Magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából, HK 1985. 3. sz., 578–614. o.

110 HL Hdf.gy. MHMM. A-218., A-299.; OL Küm. K.73. 42. tétel, 16.655/1920.

111 HL Hdf.gy. MHMM. A-299

112 OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920. Hogy a kisebb csoportok továbbításnál követett osztrák módszereket a magyar fogadó bizottság is átvette, bizonyítja Csősz Ferenc hazatérőnek a királyhidai fogadó állomás eseménynaplójába 1921 áprilisában tett bejegyzése: „Triesztben jelentkeztünk a magyar hadifoglyokat fogadó bizottságnál, ahol ebédet, vonatjegyet és két napra való élelmezési költség címén – a magyar kormány jóvoltából – 6 lírát kaptunk fejenként." HL Hdf.gy. Királyhida, 3. sz. eseménynapló.

Az olasz hatóságokkal kötött megállapodás kimondta, hogy a Triesztből való hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell fedezni.[113] Éppen ezért az Olasz Államvasutak megengedte, hogy nagyobb szállítmányok esetén a magyar kórházvonatok Triesztig jöjjenek, hogy a magyar visszatérők hazaszállítását a Trieszt–Tarvisio–Villach–Graz–Fehring–Szentgotthárd–Inota útvonalon ezekkel végezhessék.[114] A kórházvonatok rendszeres étkezésen kívül cigarettával is ellátták a hazatérőket, sőt a hiányzó ruhaneműek pótlására – 1920 decemberéig – 500 köpenyt, 300 rend polgári ruhát és 200 készlet fehérneműt szállítottak Triesztbe.[115]

A különböző fogadó állomások eseménynaplóinak bejegyzései szerint 1920 novembere és 1921 novembere közt a 7 hajóval érkező szibériai hadifoglyok továbbítása Triesztből – a már nem magyarországi illetékességűek kiválogatása után – így történt.[116]

A dél-oroszországi magyar hadifoglyok *a Dunán való hazaszállításának terve, 1920 április–1921 március*

1920 tavaszán, amikor az antant hatalmak már hozzájárultak, hogy magyar delegáció utazzék Szibériába az ottani magyar hadifoglyok hazahozatalának megszervezésére, a Fekete-tenger partján gyülekező sorstársaik szervezett tömeges hazaszállítására még nem történtek intézkedések.

1920 áprilisában Németország az osztrák hadifogolyügyi hivatalon keresztül javaslatot tett a volt Monarchia utódállamainak, hogy ottani hadifoglyaik hazaszállítása érdekében egy közös missziót küldjenek Dél-Oroszországba. A német elképzelés szerint a hazatérőket a Fekete-tengeren át a romániai Brailába vitték volna, ahonnan folyami hajókon a Dunán folytatták volna útjukat hazáig.[117]

Bár Gyenyikin Fekete-tenger melléki uralmának 1920 március–áprilisi megdöntése miatt a tervezett hadifogolymentő misszió dél-oroszországi kiküldésére nem kerülhetett sor – ugyanis a szovjet kormány nem járult hozzá, hogy területén idegen nemzetek ilyen jellegű bizottságai tevékenykedjenek – a Dunán folyó hazaszállítás gondolatát nem vették el.

Kirchner Sándor ezredes a Honvédelmi Misztérium hadifogoly osztályának vezetője a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületében 1920. október 6-án tartott beszédében arról tájékoztatta hallgatóit, hogy Nansen segítségével[118] sikerült elérni, hogy az addig lezárt orosz-román határt a hazatérés előtt megnyissák, és

113 OL Küm. K.73. 59. tétel, 29.271/1920.

114 OL Küm. K.73. 59. tétel, 30.782/1920., HL HM 130.254/Eln.C.-1920., HL Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

115 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult min. biz. 1921. augusztus 11-i ülésének jegyzőkönyve; HM 4759/36.a.-1920. dec. 9., HL Hdf.gy. Keleti pályudvari fogadó bizottság, szn.

116 *Uhlig Ottó* őrnagy 1920. november 20-i, *Bredl Béla* százados. 1920. december 20-i és *Micknay Béla* százados 1921. január 8-i bejegyzései a szentgotthárdi fogadó állomás eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Szentgotthárd), valamint a Hadifogoly-Újság tudósítása a „Pierre Benoit" nevű hajón érkezett hazatérők trieszti fogadásáról és utazásáról a magyar határig. A Pierre Benoit útijelentése, *Hadifogoly-Újság* 3. évf., 18. sz. 1921. szeptember 25.

117 OL Küm. K.73. 13. tétel, 31/J.

118 *Nansennek* az oroszországi hadifoglyok hazaszállításában játszott szerepéről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

hogy a tervezett dunai hazaszállítás előtt „a Duna vonalak megnyitása elvileg szintén megengedtetett."[119]

Pár nap múlva, október 16-án a Honvédelmi Minisztérium 36/a. osztálya átiratban fordult a Külügyminisztériumhoz, amelyben azt kérte, hogy „ ... a Dél-Oroszországból hazaszállítandó hadifoglyok számára a Duna-út megnyitása iránt a szükséges lépéseket megtenni szíveskedjék". Mivel a Dunán való hazaszállítás megindítására előreláthatólag várni kellett, egyidejűleg utasította konstantinápolyi megbízottját, Spacholz Henriket, hogy a már hónapok óta Odesszában várakozó magyar hadifoglyokat vitesse Konstantinápolyba, és onnan saját hatáskörén belül gondoskodjék Triesztbe juttatásukról.[120]

1920 decemberében Spacholz azzal a javaslattal fordult magyarországi megbízóihoz, hogy a hadifoglyok hazaszállítását Novorosszijszk, Odessza és Rosztov kikötőkből továbbra is Konstantinápolyon és Trieszten keresztül végezzék. Ebben az értelemben foglalt állást a kérdésben az osztrák hadifogolyügyi hivatal is. Magyar részről ezt az elgondolást „mint bizonytalan, sőt kétes, hosszadalmas és sokkal drágább" megoldást elvetették. „A Külügyminisztérium hadifogoly osztálya – mint írták 1920. december 31-én – csakis a Dunán való szállítást pártolja, mert rövidebb és biztonságosabb. A vörös veszedelem miatt onnan (t. i. Dél-Oroszországból) jövő foglyokat Anglia aligha fogja Konstantinápolyba beengedni. Az oroszok Brailáig hozzák őket, onnan meg mi hajón tovább. A zavartalan dunai forgalmat kijárná a Külügyminisztérium. Romániával már tárgyal. Minthogy a terv megvalósulása csak tavaszra várható, addigra a hajózási nehézségek is elmúlnak majd" – hangzott a magyar vélemény a dél-oroszországi hadifoglyok hazatelepítésével kapcsolatban. Ennek megfelelően a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. december 31-i ülésén a következő határozat született: „Nansen felkérendő, irányítsa (a szovjet kormánnyal folyó – B. A.) ez irányú tárgyalásokat úgy, hogy a Duna vétessék igénybe. Ha ez lehetetlen, úgy Spacholz javallatához hozzájárulunk, de a költségeket Nansen viselje."[121]

Míg Nansen megbízottai a szovjet kormánnyal tárgyaltak, Magyarországon tovább szövögették a dunai szállítással kapcsolatos elképzeléseket. A Dunán való hazatérés megindulása esetén Brailába – de ha az lehetséges – a behajózó orosz kikötőbe is szerettek volna magyar fogadó tiszteket küldeni. Mivel kórházhajók nem voltak és a betegszállító hajók felszerelését a nagy költségek miatt nem vállalták, magyar részről egy uszály erre a célra való átalakításával kívánták a szükséges szállítóeszközt megteremteni. A katonai hajózási szállításvezetőség szerint „ezen 250–300 fő, egy kisebb, vontatásra is alkalmas személyhajóval együtt, mindkettőn 350 ember volna elhozható a Braila–Paks útvonalon 6 nap alatt". Paksnál egy fertőtlenítő- és fürdőhajó várta volna a hazatérőket, akiket a fürdés után vonaton szállítottak volna a csóti leszerelő táborba.

1921 márciusára azonban a dunai szállításhoz fűzött reményeket a költségvetési számítások halomra döntötték. Mint kiderült, bérelt folyami hajókon az utazási költség elérné a fejenkénti 100–120 svájci frankot, azaz a 7–9 ezer koronát. Ráadásul az élelmezésről és a szénről a magyar államnak kellett volna

119 HL Hdf.gy. MHMM. A-756/1920.

120 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 33.971/1920. ikt. sz.

121 HL Hdf.gy. MHMM. A-32/1921., OL Küm. k.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.125/1920. ikt. sz.

gondoskodnia. Nem lett volna sokkal gazdaságosabb az átalakított uszály használata sem, mivel az átépítési költségek 1 millió korona körül mozogtak volna, és ehhez járultak volna az élelmezéssel és a vontatógőzös bérletével járó kiadások. Ezzel szemben a Konstantinápoly és Trieszt közötti út egy főre számítva, élelmezéssel együtt „csak" 172 francia frankba, azaz 5200 koronába került, amelyhez ha hozzáadták azt a 750 koronát, amit a Trieszt és Csót közti vasúti utazás emésztett fel személyenként, akkor is olcsóbb volt, mint a két előbbi lehetőség. A fentiek alapján az 1921. március 11-én tartott miniszteri értekezlet úgy döntött, hogy a „dunai úttól valószínűleg el kell tekinteni."[122]

Miután a miniszteri bizottság belátta, hogy a saját erejéből nem tudja a fekete-tengeri kikötőkben lévő magyarokat hazahozatni, – a stockholmi magyar követ útján – a szovjet hatóságokkal a dél-oroszországi hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaló Nansen segítségét kérte. Válaszában Nansen közölte, hogy a dunai úttól az élelmezési költségeket nagyon megnövelő hosszú szállítási idő miatt el kellett állni, s ezért a tárgyalásokon valamelyik fekete-tengeri kikötő – Konstantinápoly–Trieszt útvonalat fogja szorgalmazni. Egyben biztosította a követet, hogy a Dél-Oroszországban tartózkodó, mintegy 5000 magyar hazaszállítását a magyar kormány részére kiutalt 200 000 fontos népszövetségi kölcsönből[123] fogja fedezni.[124]

A magyar hadifoglyok hazaszállítása a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon

1921 tavaszán[125] Nansen megállapodást kötött a szovjet hatóságokkal, hogy a Fekete-tenger környékén tartózkodó különböző nemzetiségű hadifoglyokat Novorosszijszkba koncentrálják, ahonnan a Nemzetközi Vöröskereszt által bérelt hajókon szállítják őket tovább Triesztbe.

A várakozási idő alatt a hazatérők Novorosszijszkban orvosi vizsgálaton és fertőtlenítésen estek keresztül. Akinek pedig nem volt megfelelő ruházata, az a Nemzetközi Vöröskereszttől használt katonaruhát kapott ott.[126]

Szelke Árpád, a trieszti magyar fogadó bizottság vezetője egy 1921. április 22-i jelentésében tett először említést az új népszövetségi járatnak a közeljövőben történő megindításáról.[127] Május 7-én már azt közölte, hogy az első novorosszijszki szállítmány valószínűleg már a hónap végén befut. Ugyanakkor szemére vetette elöljáróinak, hogy az új járatra vonatkozólag Budapestről még semmilyen utasítást nem kapott, „holott az osztrák, cseh, német és szerb képviselőket kormányaik értesítették, hogy kb. 15 szállítmány fog Dél-Oroszországból Triesztbe érkezni őszig. „Annak ellenére, hogy a szállítmányok nemzetiségi összetételét egyelőre nem ismerte, Szelke sorhajóhadnagy kérte, hogy egy kórházvonat Triesztben, egy

122 Uo.

123 A Magyarországnak – hadifoglyai hazaszállítására – nyújtott népszövetségi kölcsönről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

124 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.0244/1920.a.sz. 35.125., 35.971/1920. és 65.176/1921. ikt. szám.

125 A megállapodás pontos dátuma és szövege nem volt fellelhető az általam kutatott dokumentumok között.

126 Illa Gábor visszaemlékezése (a volt Párttörténeti Archívum 867.f. 1/1-2.)

127 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 59.111/1921. ikt. szám.

pedig Villach állomásozzék, mert – véleménye szerint – a hajók gyors beérkezése folytán a kórházvonatok Budapestről való leküldése nagy időveszteséggel járna." Kérte továbbá a kórházvonatokat – friss hús kivételével – élelmiszerrel bőven ellátni, mivel ezek – elképzelése szerint – kisebb csoportok érkezése esetén élelmező állomásként szolgáltak volna.[128]

Miután május 7-i jelentésére nem kapott Budapestről érdemi választ, Szelke Árpád május 28-án ismételten sürgette a novorosszijszki szállítmányok fogadására vonatkozó pontos utasításokat, mert – mint írta – „az itteni képviseletekhez érkezett hírek szerint kb. 10–15 ezer hadifogoly fog érkezni, amivel a trieszti fogadó állomásra olyan fontos feladatok fognak hárulni mint:

1. a kommunista propaganda elhárítása,
2. a bolsevista agitátorok kiszűrése,
3. a hazatérőket meggyőzni a Magyarországról terjesztett „rémhírek" hamis voltáról,
4. a megszállott területekre valókat felvilágosítani és meggyőzni, hogy eddigi lakóhelyükre térjenek vissza és maradjanak jó magyar hazafiak."[129]

Mielőtt a kért utasítások és az ismételten sürgetett kórházvonatok megérkeztek volna, befutott a trieszti kikötőbe a hadifoglyok első novorosszijszki csoportját hozó hajó, amelyről Szelke Árpád így számolt be: „F. hó (június – B. A.) 13-án minden előzetes bejelentés nélkül a „Wiegbert" német gőzös 1460 hadifogollyal (köztük 328 magyarral) a fedélzetén megérkezett...

...A hajón levő foglyok közt teljes fejetlenség uralkodott. A Nemzetközi Vöröskereszt küldöttei a hadifoglyokat minden nemzetiségi különbség nélkül helyezték el Novorosszijszkban, és a 9 napi út alatt sem vettek időt maguknak, hogy némileg organizáljanak. Egy névjegyzék volt csak, amelyen mint magyar 447 (név) szerepelt, akiknek útiköltségét Magyarország számlájára akarták írni..., ha energikus közbelépésemmel – magyarázat, névjegyzék-javítások stb. után – be nem bizonyítom, hogy Csonka-Magyarország csakis az oda visszatérők útiköltségeinek egykori megtérítését vállalhatja magára. Ez alkalommal 309 személy átvételét igazoltam. Miután a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja számadásaiba betekintést nyertem, meggyőződtem arról, hogy a hazai valutákba átszámított igen magas szállítási költségeket, ha hosszabb időre is, de csak hitelezik, s végül – talán sok év elteltével – elő fogják terjeszteni.

Miután Novorosszijszkban a magyarok kellő felvilágosítás nékül mind magyaroknak (értsd: Magyarországra – B. A.) jelentkeztek, csak itt, Triesztben világosíthattam fel és osztályozhattam őket, s állíthattam fel a csonka-magyarországiak névjegyzékét, melyet fogadó naplómba bevezettek, és így ez képezi majd a számlák felülvizsgálásának alapját, ami által a trieszti bizottság működése pénzügyi szempontból fontossággal bír.

... a Wiegbert-szállítmány elintézése, az összes eddigi szállítmány nehézségeit felülmúlta. Tiszt nem volt köztük, s bár magyaroknak vallották magukat – általában

128 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.565/1921. ikt. szám.
129 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.235/1921. ikt. szám.

a kommunista eszmék behatása alatt állottak,[130] s csak látva érdekükben kifejtett munkámat, teljesítették ellenvetés nélkül a parancsaimat – a névjegyzéket alig lehetett összeállítani, s csak a már kocsiba beszállott embereket tudtam szakaszonként beosztani és szakaszparancsnokokat kinevezni.

A vonatrendelést, élelmezést (½ kenyér, ½ kétszersült, 2 húskonzerv), s a többi hivatalos tevékenységet a többi nemzetiség képviselőivel közösen végeztem. A közös különvonat 14-én indult Tarvisó felé. A továbbítás miatt a villachi vasúti igazgatóságnak és a villach–warmbadi osztrák hadifogoly elosztó tábornak is táviratoztam, utóbbit felkérve egyszersmind a további élelmezésre.[131]

Jelentésének végén a trieszti magyar fogadó állomás parancsnoka kérte a novorosszijszki szállítmányokra vonatkozó megállapodás szövegét, hogy a szállítási költségek megállapításánál ennek ismeretében képviselhesse a magyar érdekeket. Végül megint megismételte a kórházvonatok kérését hangsúlyozva, hogy a „Wiegbert" július 10. körül ismét Triesztben lesz, azonkívül Spacholz június 18-ra Batumiból is egy nagyobb szállítmány indulását jelezte.

A magyar kormány érdeklődésére 1921 júliusában megérkezett Nansen a dél-oroszországi hazaszállítás lebonyolításával kapcsolatos válasza, amely így hangzott: „A fekete-tengeri akció a Keleti-tengeren való hazaszállítás folytatásának lesz tekintve, s ezért az elszámolásra vonatkozó új megállapodások nem tartanak szükségesnek. A Fekete-tengeren tartózkodó hajó (t. i. a „Wiegbert") ezelőtt a Keleti-tengeren teljesített szolgálatot, és azon hajók közé tartozik, amelyek a Népszövetség közbenjárása folytán tétettek szabaddá. A fekete-tengeri szállítás költségei ugyanazon módon lesznek elszámolva mint eddig, a Nansen által Párizsban folyósított pénzösszegek felhasználásával. (A népszövetségi kölcsönről van szó – B. A.) Dél-Oroszországban még kb. 6–8000 hadifogoly tartózkodik, akik a nyár folyamán a Wiegbert nevű gőzössel Triesztbe fognak hozatni. Gondoskodva lesz arról, hogy a m. kir. Kormány a gőzösnek Triesztbe érkezéséről idejekorán értesíttessék a magyar állampolgárságú foglyok számának egyidejű közlése mellett.

A szükséges szállítási eszközöket a Nemzetközi Vöröskereszt ottani (t. i. trieszti) megbízottjának felügyelete alatt történt kihajózás után a (magyar) kormány bocsátja rendelkezésre."[132]

A Nansen által irányított dél-oroszországi hazatérés megindultával az e tárgyban magyar részről hozott korábbi intézkedések feleslegessé váltak. Ennek alapján a

130 *Szelke Árpádnak* ezt a megállapítását erősíti meg *Kirchner Sándor* ezredes 1921. október 17–19-i csóti szemleútjáról készült összefoglaló jelentése. Ebben felhívta az elhárító szervek figyelmét, hogy Szovjet-Oroszországból egyre nagyobb számban érkeznek haza kommunista agitátorok, akiknek célja a kommunista párt újraszervezése Magyarországon. „... Ezzel kapcsolatos – szól a jelentés –, hogy Szibéria belsejéből az ottani kommunista egyének ... nagy számban érkeznek haza. Feltűnő azonban, hogy nem a rendes úton Stettinen, hanem a Fekete-tengeren keresztül. ... Azokat az agitátorokat és volt tiszteket is Novorosszijszkon keresztül irányítják, akik exponáltabb állásokat töltöttek be, mert úgy vélik, hogy a tengeri szállítmányok a csóti táborban nem esnek olyan szigorú ellenőrzés alá mint a szárazföldiek. HL Vezérkar Főnöke 38.135/vkf.2.-1921.

Ezt támasztja alá Krizsák István volt internacionalista századparancsnok, a moszkvai magyar pártbizottság munkatársa, aki visszaemlékezésében arról számol be, hogy hazaküldésekor több társával Moszkvából Novorosszijszkba irányították, mert a rendes szállítmánnyal ismert voltuk miatt nem mehettek veszélytelenül. Novorosszijszkban elvettek tőlük minden igazolványt, és hat hétre bekerültek a hadifogolytáborba, hogy az ottani hadifoglyok megszokják őket, hogy ha otthon kikérdezik, azt mondják, hogy együtt voltak velük a lágerben. (Krizsák István visszaemlékezése, volt Párttörténeti Archívum 867.f. l/k-309.)

131 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 59.111/1921. ikt. szám.

132 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 64.709/1921. ikt. szám.

hadifoglyok ügyeivel foglalkozó miniszteri bizottság 1921. július 8-i ülésén döntést hozott, hogy:

a) Spacholz Henrik megbízatását visszavonja,
b) a Konstantinápolyban tartózkodó magyar hazatérők érdekeinek képviseletével az ott élő Lázár Alfréd irodatanácsost bízza meg,
c) a Külügyminisztérium útján felkéri Nansent, hogy a Konstantinápolyban megálló hajóira vegye fel az esetleg ott lévő magyar hazatérőket,
d) a Honvédelmi Minisztérium mondja fel a Lloyd Triestinóval fennálló szerződést.[133]

Ugyanakkor döntés született arról, hogy a hajók jelzett érkezésének idejére kórházvonatokat kell Triesztbe kirendelni. Ezzel kapcsolatban a miniszteri bizottság augusztus 11-i ülésén a következő beszámoló hangzott el: „A Triesztből jövő nagyobb szállítmányok kivétel nélkül saját kórházvonataink hozzák, melyek konyhája rendszeres étkezéssel, cigarettával stb. látja el a hazatérőket, tehát üdítésük Villachban felesleges. Azonban azon kisebb szállítmányok esetére, amelyek nem saját vonatainkon jönnek, s így a villachi üdítésre rászorulnak, kívánatos volna bizonyos összeget átutalni (t. i. a villachi osztrák hadifogoly elosztó tábornak – B. A.)."[134]

A dél-oroszországi hazatérés befejezése és a trieszti magyar hadifogoly-fogadó bizottság feloszlatása, 1922 január–1922 június

Az előzetes várakozásokkal ellentétben nem hogy 1921 nyarán, de még az év végére sem sikerült a Dél-Oroszországban tartózkodó hadifoglyokat maradéktalanul hazaszállítani. Sőt Szelke Árpád egy 1922 januári jelentése szerint több ezer újabb hadifogoly ogyesszai jelentkezése miatt a már felszámolás alatt lévő novorosszijszki tábort újra felállították.[135]

Ennek megfelelően a trieszti fogadó bizottság működését a Honvédelmi Minisztérium 1922. február 28-ig meghosszabbította. Majd március 1-jén beérkezett 110/36.-1922. számú parancsával utasítást adott a felszámolás megkezdésére.[136]

Szelke sorhajóhadnagy a bizottság felszámolási munkálatait 1922. május 31-re fejezte be, amikor is a hadifoglyokkal kapcsolatos további ügyek intézését átadta a trieszti konzulátus szolgálatába lépett helyettesének, Moran Rudolfnak. Ő maga pedig a fogadóbizottság 1920. július 1. és 1922. május 31. közötti működése alatt a Trieszten átvonuló hadifoglyokról felfektetett nyilvántartásokkal és a fogadó állomás irattárával együtt Budapestre utazott, ahol a fenti okmányokat átadta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának.[137]

133 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié a min. biz. a hdf. ügyeinek intézésére 1921. július 8-i ülésének jegyzőkönyve.

134 OL Küm. K.73. uio. 1921. augusztus 11-i ülés jegyzőkönyve.

135 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.778/1922. ikt. szám.

136 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 55.955/1922. ikt. szám.

137 OL Küm. K.73. 67. tétel, 73-751/1922. 1922. július 1-jétől a trieszt felől jövő hazatérők igazolványait már a trieszti magyar konzulátus állította ki. HL Hdf.gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4663/1922.

Mivel a dokumentumok a 36. osztály irattárával együtt elvesztek, nem állapítható meg pontosan, hogy a Szibériából érkezett 8315 magyar honos hazatérőn[138] kívül hány embert fogadott a trieszti bizottság. Kirchner Sándor adatai szerint a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon „összesen 6 hajójárattal 1475 csonka-magyarországi illetőségű hadifogoly tért haza.[139] Az egyenként és kisebb csoportokban érkezőkre nézve pedig csak olyan adatokra szorítkozunk, mint az ezeknek Triesztben kiadott, utazásra jogosító igazolványok sorszáma. Az egyik ilyen utolsó – a hegyeshalmi fogadó bizottság iratai közt fenn maradt – igazolvány, amelyet Szelke Árpád 1922. március 2-án állított ki, a 3135. sorszámot viseli.[140]

Az előbbieket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a trieszti fogadó állomás csaknem kétéves fennállása alatt hozzávetőlegesen 13 000 különböző irányból jövő hazatérőt fogadott és indított tovább Magyarország felé.

138 *Dell'Adami Géza–Saáry Jenő:* Megváltás Szibériából. Bp., 1925. 178. o.

139 *Kirchner Sándor:* i. m. 194. o.

140 HL Hdf gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4632/1922.

Attila Bonhard

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR
AFTER THE GREAT WAR

The Organized Return of Hungarian Prisoners of War from Soviet Russia, 1921–1922

Summary

According to the Soviet–Hungarian cartel of Copenhagen of May 1920 the Hungarian prisoners of war having been lived on the European territories of Russia were concentrated to the Baltic Sea from where on ships rented by the International Red Cross they were transported to the harbour of Stettin, Germany. The first part of the study deals with the activity of the P. O. W. Exchange Committees in Stettin, Passau and Vienna, treats their propaganda-work and their observation-activity concerning persons liable to suspicion of being communists.

The second part deals with the evacuation of Hungarian P. O. W.-s from the Russian harbours of the Black Sea. The ships of the International Red Cross transported them from Noworossiysk to Trieste where they were waited by a Hungarian committee which directed them to Hungary through Italy and Austria.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS
APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Le rapatriement organisé des prisonniers de guerre hongrois de Russie–Soviétique, 1920–1922

Résumé

Par suite de l'accord de Copenhague sur l'échange des prisonniers de guerre, conclu en mai de 1920 entre la Russie–Soviétique et la Hongrie, les prisonniers de guerre hongrois, vivant sur les territoires européens de la Russie, ont été concentrés au bord de la Mer Baltique, d'où, sur des bateaux, loués par la Croix Rouge Internationale, ils ont été transportés en Allemagne, au port de Stettin. La première partie de l'essai expose le travail des comités hongrois de réception des prisonniers de guerre à Stettin, à Passau et à Vienne. Il traite également l'activité de propagande des commités de réception et la surveillance des personnes rentrant de Russie–Soviétique soupçonnées d'être communistes.

La deuxième partie s'occupe de l'évacuation des prisonniers militaires hongrois se groupant aux ports russes de la Mer Noire: les anciens prisonniers militaires ont été transportés de Novorossisk à Trieste, sur les bateaux de la Croix Rouge Internationale. Ici, les Hongrois qui rentraient, ont été reçus par un comités de réception hongrois, pour les diriger vers la Hongrie, via l'Italie et l'Autriche.

ATTILA BONHARDT

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die organisierte Rückführung der ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Sowjetrußland, 1920–1922

Resümee

Im Sinne der Vereinbarung zwischen dem Sowjetrußland und Ungarn über den Austausch der Kriegsgefangenen, die im Mai 1920 in Koppenhagen getroffen worden war, wurden die ungarischen Kriegsgefangenen aus den europäischen Gebieten Rußlands an der Küste der Ostsee konzentriert und von dort mit Schiffen, die vom Internationalen Roten Kreuz gemietet wurden, in den deutschen Hafen Stettin überführt. Im ersten Teil des Aufsatzes wird die Tätigkeit der ungarischen Empfangskomitees in Stettin, Passau und Wien beschrieben, wobei auch auf die Propagandatätigkeit dieser Komitees sowie auf die Überwachung der aus dem Sowjetrußland heimkehrenden, der Verbreitung kommunistischer Ideen verdächtigten Personen eingegangen wird.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Evakuierung der in den russischen Häfen am Schwarzen Meer versammelten ungarischen Kriegsgefangenen behandelt. Die einstigen Kriegsgefangenen wurden mit den Schiffen der Internationalen Roten Kreuzes aus Novorossijsk nach Triest befördert. Dort wurden die Heimkehrenden ungarischer Staatsbürgerschaft von einem ungarischen Empfangskomitee über Italien und Österreich nach Ungarn zurückgeführt.

АТТИЛА БОНХАРДТ

ТРАНСПОРТИРОВКА ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА РОДИНУ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Организованное возвращение на родину венгерских военнопленных из Советской России 1920-1922 гг.

Резюме

В соответствии с советско-венгерским соглашением об обмене военнопленных, заключенным в мае 1920 года в г. Копенгагене, венгерских военнопленных, проживавших на европейской территории России, концентрировали на берегу Балтийского моря, откуда они на кораблях, зафрахтованных Международным Красным Крестом, были транспортированы в германский порт Штеттин. В первой части статьи рассматривается работа венгерских комитетов по делам военнопленных, командированных в Штеттин, Вену и Пассау. В статье рассказывается о пропагандистской деятельности, проводимой комитетами приемки военнопленных, и о наблюдении возвращавшихся из Советской России военнопленных, подозреваемых в принадлежности к коммунистическому движению.

Вторая часть статьи посвящена эвакуации венгерских военнопленных, которых собирали в черноморских портах России; на судах Международного Красного Креста бывших военнопленных перевозили из Новороссийска в Триест. Здесь Венгерская Приемная Комиссия по делам военнопленных принимала венгерских бывших военнопленных и через Италию и Астрию направляла их в Венгрию.

KÖZLEMÉNYEK

KÁROLYI SÁNDOR GRÓF ÉS KORA

„Minekutána sok változásokkal habzott Hetvennégy Esztendős zarándokságom után tetszett Isten ő sz. Felséghenek engemet oly súlyos betegséggel látogatni, Honnét életem végét közelíteni sok jelekből megismertem, Édes Hazámhoz s Nemzetemhez gyermekségemtől fogva vonzó különös szeretetem s vélem közlött sok jótéteményeiről való elmélkedésem végórámon sem engedi rola el feledkeznem..." Ezekkel a szavakkal kezdte a királyi tanácsnak írott végrendeletét 1743. szeptember havának 6. napján erdődi kastélyában Károlyi Sándor gróf.[1]

Alakja egyike legvitatottabb történelmi egyéniségeinknek. Életének hetvennégy esztendeje alatt országának három sorsfordulóját élte meg, melyek aktív részese is volt. Tevékenységével számos tanulmány foglalkozott, de – talán működésének eltérő megítélése miatt – csak az utóbbi évtized végén jelent meg az első monográfia Kovács Ágnes tollából.[2] Éppen ezért 1993. december 10-én a Hadtörténeti Intézet „Károlyi Sándor gróf és kora" címmel tudományos ülést rendezett halálának 250 éves évfordulója alkalmából. Arra törekedtünk, hogy a korszakkal foglalkozó, különböző irányzatokhoz tartozó kutatók minél átfogóbb képet nyújtsanak nemzeti történelmünk e látszólag ellentmondásos, de nagy formátumú politikusáról.

A tudományos ülés előadásai Károlyi Sándor életpályájának néhány fontos történését vették vizsgálat alá. *R. Várkonyi Ágnes* A nemzetközi garancia és a generális című előadásában a szatmári békekötés nemzetközi vonatkozásainak Károlyi politikájával való kapcsolódásait jellemezte. *Köpeczi Béla akadémikus* II. Rákóczi Ferenc Károlyi-portréjáról szólott, kiemelve annak szubjektív és objektív meglátásait. *Kovács Ágnes* Károlyi Sándor főispán tevékenysége a Szatmár megyei közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében című referátumában eddig ismeretlen források alapján mutatta be Károlyi Szatmár megyei politikai és gazdasági tevékenységét. *Czigány István* Károlyi Sándor a „kuruc" hadsereg élén címmel azt elemezte, hogy milyen realitásai voltak a kuruc hadsereg ellenállásának. *Heckenast Gusztáv* II. Rákóczi Ferenc tábornokairól szóló történetstatisztikai eszmefuttatásában a tábornoki kar életrajzi adataiból vont le figyelemre méltó következtetéseket. *Bánkúti Imre* Károlyi Sándor és a Duna-Tisza közi hadműveletek (1703–1710) című referátumában új levéltári forrásokra támaszkodva ismertette a Rákóczi-szabadságharc egyik katonai és gazdasági bázisának tekinthető terület gazdasági és társadalmi problémáit. *Hermann Róbert* referátuma – Nagymajtény és Világos: párhuzamok és különbözőségek – jórészt historiográfiai áttekintést adott a két hadvezér, Görgei Arthur és Károlyi Sándor, valamint az általuk szentesített szabadságküzdelem befejezésének eltérő, és egybehangzó meg- és elítéléseiről.

A Hadtörténelmi Közlemények jelen és következő számaiban megjelentetjük az előadások szövegét, bízva abban, hogy segítségükkel közelebb jutunk egy reálisabb Károlyi-portré kialakításához.

1 Magyar Országos Levéltár P. 1960, a Bethlen cs. lt. Rokon és idegen családok iratai 3. cs. 44. tétel 80 fol.
2 *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor, Budapest, 1988.

HECKENAST GUSZTÁV

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC TÁBORNOKAI

A Rákóczi-szabadságharc tábornokainak szinte hiánytalan jegyzékét – csak Buday Istvánt felejtette ki – Thaly Kálmán állította össze a *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve* c. forráskiadványának bevezető tanulmányában.[1] Ugyanott megállapította azt is, nem titkolva rosszallását, hogy Rákóczi egyetlen köznemest sem nevezett ki tábornaggyá, vagy altábornaggyá, s hogy a „polgári rendből" – ma azt mondandók: a nem nemesek közül – senki sem kerülhetett a tábornokok közé. A közelmúltban összeállítottam Rákóczi tábornokainak életrajzi adattárát,[2] ez lehetővé teszi számomra a kuruc tábornoki kar összetételének behatóbb vizsgálatát.

A kuruc tábornoki karban három rangfokozat volt: tábornagy (mezei marsall, campi marschallus, Feldmarschall), altábornagy (mezei marsall locumtenense, campi marschallus locumtenens, Feldmarschalleutnant) és vezérőrnagy (generális főstrázsamester, generalis vigiliarum praefectus, Generalwachtmeister).

Thaly összeállításából tudjuk, hogy az összesen 27 tábornok közül 8 volt gróf (Bercsényi Miklós főgenerális, Forgách Simon, Barkóczy Ferenc, Esterházy Antal, Pekry Lőrinc tábornagyok, Esterházy Dániel, Csáky Mihály és Mikes Mihály altábornagyok), 7 volt báró (Károlyi Sándor tábornagy, Sennyey István altábornagy, Petrőczy István, Andrássy István, Andrássy Pál; Andrássy György és Palocsay György vezérőrnagyok), 11 volt köznemes (Bottyán János, Buday István, Gyürky Pál, Orosz Pál, Thoroczkay István, Bagossy Pál, Nagyszegi Gábor, Ebeczky István vezérőrnagyok, valamint – külön tábornoki kinevezés nélkül – Berthóti Ferenc, Berthóti István és Galambos Ferenc vicegenerálisok), végül 1 volt külföldi (a lengyel Janusz Grudzinski 1710 elején).

A tábornokoknak ez a listája a végeredményt tekintve pontos, de hogy úgy mondjam statikus. Semmit nem árul el arról, milyen előzmények után, hogyan is épült ki ez a tábornoki kar.

Forma szerint a rendi Magyarországon a nemes vérével adózik, tehát elvben minden nemes katona. A valóság, tudjuk, más volt. Érdemes ezért megvizsgálnunk Rákóczi tábornokainak katonai múltját.

A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc közötti kontinuitást a tábornoki karban egyedül Petrőczy István személye képviselte. Ő unokatestvére és tábornoka volt Thökölynek, 1686-tól 1704-ig emigrációban élt Szerbiában, majd Havasalföldén; 1704 nyarán tért haza, Rákóczinak is tábornoka lett, tagja volt az Udvari Tanácsnak, majd a Szenátusnak is, de sem mint katona, sem mint politikus nem jutott jelentősebb szerephez. A szabadságharc végén Lengyelországba menekült, de még 1711-ben amnesztiával hazatért s a rákövetkező évben meghalt.

Számuk szerint is, katonai szakértelmüket tekintve is sokkal jelentősebb volt a Habsburg hadseregből átállt s a szabadságharcban tábornoki rangra emelkedett

1 Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706–1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. 1708. (Közli: *Thaly Kálmán*) Budapest, 1901. III–IV.

2 A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerkesztette: *Glatz Ferenc*) Budapest, 1993. 163–174. o. A felhasznált adatok innen valók.

hivatásos katonák csoportja. Pályafutásuk közös vonása, hogy átállásuk azonnali előléptetéssel járt s a szabadságharc hadseregében magasabbra jutottak, mint amire a császári seregben számíthattak.

Sorukat időrendben *Ebeczky István* (1670 k.–1719 k.) nyitja és zárja. Apja végvári tiszt volt Léván, valószínűleg ő is ott kezdte katonai pályáját. Bottyán huszárezredének alezredese volt, amikor 1703 őszén átállt Rákóczihoz. A kuruc seregben ezredesként kezdte, 1704-ben az új rangfokozat bevezetésekor brigadéros lett, de csak a szabadságharc legvégén, Ungvár parancsnokaként érte el a vezérőrnagyi rangot. Ő volt az utolsó kuruc törzstiszt, akiből tábornok lett.

Ebeczky után *Palocsay György* (1670 k.–1730) következett. Százados volt Gombos Imre huszárezredében, 1704 februárjában szökött át Rákóczihoz. Itt ezredes, majd brigadéros lett, a vezérőrnagyi rangot 1710 nyarán mint az utolsó dunántúli kuruc hadjárat főparancsnoka érte el.

Forgách Simon (1669–1730) vezérőrnagy 1704 március végén szökött ki Bécsből. Rákóczi azonnal tábornaggyá nevezte ki.

Esterházy Antal (1676–1722) ezredest Forgách beszélte rá 1704 május elején a Rákóczihoz való csatlakozásra. Ekkor tábornok, két évvel később tábornagy lett.

Bottyán János (1640 k.–1709) pályafutása közismert. Huszárezredes volt, amikor 1703 decemberében elkötelezte magát Rákóczinak, aki azonnal vezérőrnaggyá nevezte ki, de Bottyán csak tíz hónappal később tudott csatlakozni hozzá. Rákóczi legsikeresebb tábornoka lett, de minthogy köznemes volt, altábornagyi kinevezése szóba sem jött.

Nagyszegi Gábor (+1711) életéről nagyon keveset tudunk. 1678-ban hajdúböszörményi kapitány volt, 1704 október végén az erdélyi császári seregből állt át. Ott – alezredesi rangban – Gyalu kapitánya volt, a kurucoknál ezredes, majd brigadéros lett. Vezérőrnagyi kinevezését mint Érsekújvár utolsó kuruc parancsnoka kapta 1710 márciusában.

Andrássy Pál (+1713) annak idején harcolt Thököly, majd a török ellen, 1699-től ezredtulajdonos hajdúezredes, 1703-ban Észak-Itáliában harcolt, 1705 december végén állt át Rákóczihoz, aki vezérőrnaggyá nevezte ki.

Végül *Bagossy Pál* (+1709) gyalogos ezredes 1707 áprilisában esküdött fel a konföderációra. Rákóczi ekkor brigadérossá, 1708 őszén a trencséni vereség után vezérőrnaggyá nevezte ki.

Ez a nyolc kuruc tábornok volt aktív hivatásos katona.

A szabadságharc tábornoki karában a következő csoportot azok alkották, akiknek volt – nem egy esetben hosszú és tekintélyes – katonai múltjuk, de amikor Rákóczi mellé álltak, már nem voltak aktív katonák. Őket is csatlakozásuk időrendjében sorolom fel.

A sort *Bercsényi Miklós* (1665–1725) nyitja meg. Életútja közismert, ide ebből annyi tartozik, hogy az 1680-as években teljesített tényleges katonai szolgálatot, 1686-ban ezredessé nevezték ki, 1688–1693 bányavidéki helyettes főkapitány volt. A szabadságharcban kezdettől fogva, 1705 után címe szerint is főgenerális, tábornagy volt.

1703 július végén Debrecen mellett, a sámsoni táborban csatlakozott Rákóczihoz *Buday István* (1654 k.–1710) és *Orosz Pál* (+1710). Buday István 1688-ban cserélte fel a szentjóbi vicekapitányságot a Bihar vármegyei alispánsággal, tehát katonának

indult, de megyei hatalmasság lett. Rákóczi udvari kapitánnyá, néhány hónappal később ezredessé, 1704 februárjában generálissá, azaz vezérőrnaggyá nevezte ki. 1706-ban Duna-Tisza közi vicegenerális lett, de köznemes lévén altábornagyi kinevezést nem kapott. Orosz Pál annak idején Thököly híve, valószínűleg tokaji kapitánya volt, majd ezredesi rangban harcolt a török ellen, többek között a zentai csatában. 1703 őszén a Tiszán innét lévő lovas és gyalog hadak fő directora, majd az erdélyi hadműveletek irányítója lett, tábornoki kinevezését 1704 februárjában kapta meg. Altábornagy belőle sem lehetett, bár többször is vezénylő tábornok volt.

Sennyey István (+1724) a török háborúban ezredességig vitte, 1703 augusztusában csatlakozott Rákóczihoz, aki előbb ezredessé, majd néhány hét múlva generálissá és tiszántúli főparancsnokká nevezte ki. Ebben a tisztében szerencsétlen volt, köszvény is gyötörte, 1705-ben a szenátus és a konföderáció kancellárja lett, 1711-ben mint Munkács főparancsnoka vállalt ismét aktív szolgálatot.

1703 október 10-én egyszerre esküdött fel Rákóczira *Károlyi Sándor* (1669–1743) és *Andrássy György* (+1725). Károlyi nem volt katona, a katonai pályát Dolhánál mégis rögtön hadvezérként kezdte. De a legtekintélyesebb főnemes volt a Tiszántúlon, ezért Rákóczi azonnal generálissá nevezte ki, 1704 tavaszán lett altábornagy, 1705 elején tábornagy. Többször volt erdélyi főparancsnok, 1706–1711 tiszántúli főkapitány, a szabadságharc végén az egész kuruc sereg főparancsnoka. Ez tette lehetővé számára, hogy megkösse a szatmári békét. – Andrássy György 1688-ban századparancsnok volt Miksa Emánuel magyar huszárezredében. További katonáskodásáról nincsenek adataim, de ennél nagyobb katonai múltja lehetett, mert Rákóczi előbb ezredessé, 1705 elején pedig hajdúgenerálissá, azaz vezérőrnaggyá nevezte ki. 1710 novemberében pártolt el Rákóczitól.

1703 novemberében fogták el erdélyi házánál és vitték Rákóczihoz a portyázó kurucok *Andrássy István*t. Katonai múltjáról még annyit sem tudok , mint György öccsééről, de kellett lennie, mert Rákóczi 1704 elején ezredessé, 1706 tavaszán vezérőrnaggyá nevezte ki. 1710 februárjában Lőcsét feladva pártolt el Rákóczitól.

1703 késő őszén csatlakoztak Rákóczihoz a Berthóti testvérek, akik közül ketten is vicegenerálisok lettek. *Berthóti Ferenc* (+1710) szabadságharc előtti életéről semmit nem tudok, de kezdettől fogva bizalmi pozíciókat töltött be, a lengyel határszél főparancsnoka és lovas ezredes volt, 1706-tól haláláig kassai vicegenerális: Bátyja, *Berthóti István* (+1709) viszont régi katona, 1685-től szolnoki kapitány, majd főkapitány és ezredes. Rákóczi táborában előbb ezredes, majd az új rangfokozat bevezetésekor brigadéros, 1707-től érsekújvári commendáns és districtuális vicegenerális. Altábornagyi kinevezéséről azonban egyik Berthótinak sem tudok.

Az erdélyi *Thoroczkay István* (+1712) aranyosszéki főkapitány ezredesi rangban volt, amikor 1703 novemberében kuruc fogságba esett. Csatlakozott Rákóczihoz, aki vezérőrnaggyá nevezte ki. 1704-ben ő volt az erdélyi kuruc főparancsnok, később politikai funkciói voltak Erdélyben. Erdély elvesztése után Moldvába emigrált, a szatmári béke után tért haza.

Esterházy Dániel (1665 k.–1714) a török háborúban ezredes lett, meg is rokkant, de béna lába ellenére csatlakozott 1704 januárjában a Dunántúlt elözönlő

kurucokhoz s tábornoki rangban Károlyi helyettese lett. Rákóczi 1705 nyarán altábornaggyá nevezte ki, 1708-ban dunántúli vicegenerális, a szabadságharc végén kassai főkapitány volt, az ezzel járó tábornagyi kinevezése azonban elmaradt.

Pekry Lőrinc (+1709) 1689-ben Erdélyből kivándorolva császári szolgálatba állt, kapornaki főkapitány lett, bárói majd grófi címet kapott, azután visszatért Erdélybe. Mint udvarhelyszéki főkapitány esett 1703 végén kuruc fogságba. Rákóczihoz csatlakozva 1704 áprilisában vezérőrnagy, 1705 nyarán altábornagy, 1707-ben tábornagy lett. Ismételten volt erdélyi kuruc főparancsnok.

Hasonlóan alakult *Mikes Mihály* (1667–1721) pályája is. Mint háromszéki főkapitány esett kuruc fogságba 1704 tavaszán. Rákóczihoz csatlakozva ezredes, majd generális lett, 1707–1711 Moldvában volt emigrációban, a szatmári békével tért haza.

A tábornokoknak ezt a katonai múlttal rendelkező, de már a magánéletbe visszavonult s most újra aktivizálódó csoportját időrendben három különös pályafutású személyiség zárja le. *Gyürky Pál* (+1710) egy évtizedig volt Nógrád vármegye jegyzője, szolgálta Thökölyt is, a török háborúban ezredes lett, 1701-ben Rákóczi udvari kapitánya volt, de nem vett részt az összeesküvésben. 1703 nyarán a kurucok elől Szendrő várába huzódott s csak 1704 augusztus végén csatlakozott Rákóczihoz. Néhány hónap múlva Forgách Simon helyettese Erdélyben, 1705 tavaszán lett vezérőrnagy. *Galambos Ferenc* (1654 k.–1713 k.) Thököly ungvári kapitánya volt, az amnesztiát azzal érdemelte ki, hogy kiszabadította Koháry Istvánt a fogságból. 1703 nyarán a kurucok elől Eperjesre ment, s csak 1704 szeptember elején csatlakozott Rákóczihoz. Szatmári főkapitány, 1706-tól tiszántúli vicegenerális lett, vezérőrnagyi kinevezés nélkül. Harctéri szolgálatot nem teljesített. *Barkóczy Ferenc* (1640 k.–1709) 1660 óta katonáskodott, 1678 után császári ezredes, 1682–1697 kassai vicegenerális. 1703 nyarán a kurucok elől Kassára menekült, 1704 szeptember végén csatlakozott Rákóczihoz. Ekkor még csak ezredes, 1705-ben már lovassági tábornok, 1706-tól Duna-Tisza közi főkapitány, 1707-ben tábornagy. Egyikük sem volt „kuruc" személyiség, Rákóczi talán ezért tette mindhármukat szenátorrá.

Végül egy olyan tagja volt a tábornoki karnak, akinek úgy látszik nem volt semmi katonai múltja: *Csáky Mihály* (1676–1757). 1703 legvégén csatlakozott Rákóczihoz, 1704-ben brigadéros, a következő években már generális, 1709 elején altábornagy.

Ha most a tábornoki kinevezések logikáját keressük, bizonyos motívumok jól felismerhetők. A főnemességhez tartozás és a tábornoki rang affinitását már Thaly felismerte, de azért egy grófból vagy báróból nem lett automatikusan tábornok. És szembetűnő egy előléptetési hullám a szabadságharc végén. A trencséni vereséget követően lett altábornagy Csáky Mihály és vezérőrnagy Bagossy Pál; tervbe volt véve Bezerédy Imre tábornoki kinevezése is, de árulása miatt erre már nem került sor. 1710-ben a reménytelen feladatok hoztak tábornoki kinevezést Nagyszegi Gábornak és Palocsay Györgynek. Ebeczky István pedig nyilvánvalóan azért lett 1711 tavaszán vezérőrnagy, hogy ne adja fel Ungvárt; ennek ellenére feladta. Valami hasonló számítás volt a lengyel Grudzinski kinevezése mögött, de ez sem vált be: mégsem maradt Magyarországon.

A 27 tábornok közül 17-en élték meg a szabadságharc végét. Tízen a szabadságharc utolsó szakaszában haltak meg, valamennyi természetes halállal. Csatában egyetlen kuruc tábornok sem esett el. (A mintegy 40 brigadéros közül is csak egy, Babocsay Ferenc, Romhánynál.) A szatmári béke idején még életben levő tábornokok közül a három Andrássy már elpártolt, Grudzinski eltávozott, a fennmaradó 13-ból 9 (Ebeczky, Esterházy Dániel, Galambos, Károlyi, Mikes, Palocsay, Petrőczy, Sennyei és Thoroczkay) vagy azonnal, vagy néhány hét múlva elfogadta a békét. Végleg emigrációba ment Bercsényi, Csáky, Esterházy Antal és Forgách. Továbbra is aktív katona maradt – ha hihetünk Nagy Ivánnak –, most újra császári ezredesként Andrássy Pál, és katonai rangot is viselt Károlyi Sándor, 1712-től császári altábornagy, 1741-től tábornagy, 1724-től a magyarországi tartományi biztosság igazgatója.

Összefoglalóan talán ki lehet mondani, hogy a tábornoki kar egészének kialakításában érvényre jutottak a katonai szempontok. A 27 tábornok közül 26-nak volt katonai múltja, vagy legalább tapasztalata, s az egy nem katona Csáky Mihály sem volt rosszabb a többinél. És nem tudok hirtelenjében egy olyan brigadérost sem megnevezni, aki, ha tábornoki kinevezést kap, eredményesebb hadvezér lehetett volna. A származás szempontja elsősorban nem a tábornoki karba való bekerülésnél, hanem a tábornoki rangfokozatokon *belül* érvényesült, ott azonban nagyon erőteljesen. A történész feladata a ténymegállapítás, nem az ítélkezés. Bármilyen volt is a kuruc tábornoki kar katonai tehetsége és hatékonysága, az adott társadalmi viszonyok és katonai feltételek között ennél alkalmasabb tábornoki kart aligha lehetett kialakítani.

KOVÁCS ÁGNES

KÁROLYI SÁNDOR FŐISPÁNI TEVÉKENYSÉGE A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Mint tudjuk, a megyei prothocollumok nem tartoznak a részletező levéltári forrástípusok közé. Arról azonban feltétlenül tájékoztatnak, mi foglalkoztatta az egyes időszakokban a vármegyék nemesi közösségét, kik és milyen hatékonysággal vettek részt az irányításban. Az alábbiakban Károlyi Sándor főispáni tevékenységét olyan adatokkal és következtetésekkel szeretném kiegészíteni – saját korábbi megállapításaimhoz képest is –, amelyeket a XVII. század végi Szatmár megyei közgyűlési jegyzőkönyvek sugallnak.[1] S noha ezek a tanulságok csak adalékok mind a közigazgatás történetéhez, mind Károlyi közéleti szerepléséhez, mégsem lényegtelenek.

Amikor Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina temetése után visszatért Pozsonyba hivatali teendőihez, egy memorialéban egyebek között arra hívta fel fia figyelmét, hogy – bár még nem adta át neki maradéktalanul a főispánságot – rendszeresen tartson kapcsolatot az alispánnal és a jegyzővel, s hogy a „Nemes Vármegye Törvényszékire, gyülésére" menjen be.[2] Ha nem ismernénk Szatmár megye XVII. századi közgyűlési jegyzőkönyveit, azt hihetnénk, hogy ez az intelem, sőt utasítás a sokat megélt politikus-apa több évtizedes tapasztalataiból levont következtetése. A megyei prothocollumok azonban arról győznek meg, hogy a főispáni szerepről Károlyi már pályája kezdetén is így vélekedett. Mi több: ennek megfelelően cselekedett. Hacsak ideje engedte, jelen volt a köz- és törvényszéki gyűléseken, s távolléteinek zöménél kimutatható, hogy éppen a megye ügyeiben járt el.

Intézni való ügyek pedig szép számmal voltak. Szatmár megye lakossága még a XVII. század végén sem örülhetett felszabadultan a hódoltság felszámolásának, mert a Délvidéket és a Balkánt változatlanul birtokukban tartó törökök nem törődtek bele pozícióvesztésükbe. A kudarccal végződő Thököly-féle visszatérési kísérlet után is újabb török támadás híre riogatta a lakosságot, s néha rajtaütésekre is sor került. A keleti részek veszélyeztetettségére hivatkozva, de a rebellisnek tartott régió sakkbantartása miatt is, a Haditanács a legtöbb katonát az északkeleti vármegyékben szállásolta el. Ennek következtében az érintett főispánok súlyos dilemmával szembesültek. Egyrészt tisztüknél fogva kötelesek voltak a központi kormányszervek utasításának végrehajtásáról gondoskodni, s ahhoz a szükséges feltételeket megteremteni, másrészt a megye érdekeit képviselni, hiszen a beszállásolás, amely önmagában is nagy megpróbáltatást jelentett a lakosság számára, szinte mindig együtt járt a katonaság visszaéléseivel. S mivel ezek fölött a parancsnokok általában szemet hunytak, sőt sokszor maguk sem voltak vétlenek, nem volt mindegy, hogy egy főispán milyen eréllyel és hatékonysággal tudott fellépni velük szemben.

1 A jegyzőkönyvekre *Balogh István* hívta fel a figyelmemet és saját másolatában rendelkezésemre is bocsátotta azokat. Szívességét ezúton is köszönöm.

2 *Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora. Bp., 1893. 165. o.

Károlyi Sándorral szerencséje volt Szatmár megyének. Nem csak a repartitiót és a dislocatiót intézte, hanem a császári parancsnokokkal való elszámolást és a panaszok közvetítését is. Bizonyítandó, hogy a reklamáció nem megalapozatlan, a vármegye gyűlése általában biztosokat küldött ki a járásokba, hogy kiadott kérdőpontok szerint végezzék el a visszaélésekkel kapcsolatos vizsgálatot.[3] S hogy a kihágások „a jövőben megszűnjenek és eltávoztassanak", a biztosokat rendelet kötelezte arra, hogy a vizsgálat eredményéről írásban nyújtsanak be jelentést a főispánnak.[4] A kellően indokolt panaszokat a császári parancsnokok sem hagyhatták figyelmen kívül. 1692-ben pl. egy fent említett módon összeállított sérelemlista átvétele után Heissler tábornok is kénytelen volt megígérni, hogy a „Schlick ezred-féle kihágások ügyében" követeket küld majd a megyébe.[5]

Károlyi – fiatal kora ellenére – tisztában volt azzal, hogy célszerű a kéréseket ajándékokkal nyomatékosítani. Heissler generális is akkor vált igazán megértővé, amikor Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok megye 1000 tallért ígért neki. Az Önéletírásból is ismert történet a prothocollumokból még pontosabban rekonstruálható. Eszerint a congregáció 1692. június 19-én bízta meg főispánját, hogy vezessen delegációt Heisslerhez. Károlyi 1694. július 6-án, a megyei nemesség bagosi gyűlésén hirdette ki Heissler levelét, melynek értelmében 13 szatmári falu mentesült „mindenféle portiokivetés, szekérállítás alól 3 évi tartamra".[6] Arra vonatkozóan, hogy miért telt el két év az első megkeresés és a mentesség elnyerése között, nem adnak felvilágosítást a jegyzőkönyvek. Feltehető azonban, hogy a közbeeső időszakban Károlyi többször is tárgyalt a tábornokkal, s hosszas egyezkedés után alkudtak meg. Egy egy évvel későbbi jegyzőkönyvben arról olvashatunk, hogy Szatmár megye vezetése meghagyta Kraszna és Közép-Szolnok vármegyének, hogy Heissler tábornok „kegyességét megjutalmazandó", az ígért 1000 tallér felosztása végett küldjön követeket Nagykárolyba a főispánhoz.[7] Károlyi ezek után kereste fel Heisslert Erdélyben, nem csak az ígéret beváltása, hanem – „a vármegye végső pusztulásának bejelentésével" – újabb mentesítés elnyerése céljából. Az útjáról tett jelentésből kiderül, hogy az 1000 tallérból a Szatmárra eső 500-at Apor István kincstárnoktól szerezte meg saját kötelezvénye mellett, s ezzel három esztendőre megmentette a vármegyét a beszállásolástól.[8]

Természetesen nem Heissler volt az egyetlen császári parancsnok, akit a megye Károlyi tudtával vagy éppen biztatására „megajándékozott". Ez a gyakorlat olyan általános volt, hogy a megajándékozottak nem is csináltak belőle titkot, sőt levélben is követelték a nekik felajánlott ajándékot.[9] Ám a megye sem engedett könnyen a zsarolásnak. Ha nem volt rá anyagi lehetősége, nem sietett ígéretét teljesíteni. A konfliktus azonban mindig megoldódott valahogy. Nyilvánvalóan azért, mert mindkét fél tudta, hogy a köztük lévő ügylet voltaképpen

3 Nyíregyházi Állami Levéltár, IV. 4. 501/a. 9. k. Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. (A továbbiakban csak a dátumot és a helységet tüntetem fel.) 1692. április 29. Jánk.

4 1695. október 4. Gyarmat.

5 1692. május 19. Csenger

6 1692. június 19. Kiskeresztes; 1694. július 6.?

7 1695. július 26. Tótfalu

8 1695. október 31. Gyarmat

9 1692. május 19. Csenger

megvesztegetés, s hogy a konszenzus megteremtése közös érdekük. Amikor pl. Pálffy János reklamált, hogy a neki ígért 1000 aranyat nem kapta meg, a közgyűlés úgy válaszolt, hogy „méltóztassék türelemmel lenni", mivel egyrészt 400 forintot már átadtak neki, másrészt a fennmaradt összeg kifizetését jelenleg a vármegye „elégtelen állapota meg nem engedi".[10] Ami természetesen nem azt jelentette, hogy a megye végérvényesen elzárkózott volna Pálffy kérésének teljesítésétől.

A vármegye számára szükséges összeget nem egyszer Károlyi kölcsönözte. A törlesztés általában elhúzódott és különböző formában történt. Hol természetben rótta le tartozását a vármegye, hol felmentette a főispán egyes falvait a megyei adó fizetése alól,[11] de a legritkább esetben adta vissza a kölcsönt készpénzben.

Mivel a beszállásolásoknál (is) a portaszámot vették alapul, minden megye, megyén belül pedig minden település annak csökkentésére törekedett. Ebben a helyzetben egy főispán akkor látta el jól feladatát, ha egyrészt kiharcolta a portaszám, s ennek megfelelően az adóösszeg leszállítását, másrészt, ha a tényleges teherbíróképesség alapján rótta ki a terheket. Károlyi így járt el. Többször is ért el engedményeket, s ha alkalomadtán eredménytelenül tért vissza Bécsből, vagy Pozsonyból, a vármegye vezetői akkor sem hibáztatták. Tudták, hogy nem ügybuzgalmával volt probléma. A feltétlen bizalomról több jegyzőkönyv is tanúskodik, utaljunk most csak egyre! Amikor 1698-ban „az egész vármegye közönsége nevében" megkérték Károlyit, hogy vállalja el az újabb bécsi követséget egy, „a vármegye kebeléből tetszése szerint választott személlyel", felhatalmazták, „hogy a vármegyét az időszerinti beszámolástól mentesítse és amennyire lehet, jelentős könnyebbséget érjen el... 2000 tallérig a tartozó és érdemes helyeken ajándékokat adhat, ezt, a vármegye megígéri, hogy megfizeti."[12] Mivel az út sikeres volt, két héttel később a közgyűlés köszönetet mondott főispánjának „azért a gondoskodásért, amelyet a megye könnyítése körül az illetékes helyeken tett."[13] A hála természetesen más módon is megnyilvánult. 1698-ban pl. a vármegye 300 köböl búzát s ugyanannyi árpát ajánlott fel a főispán megajándékozására. Nem tekinthető ajándéknak az a honorárium, amelyet Károlyi pozsonyi és bécsi útjai alkalmával kapott költségei fedezésére.[14] Nem csak azért, mert ez bevett szokás volt,[15] hanem mert a tényleges kiadások mindig nagyobbak voltak a kalkuláltnál.

A megyére kirótt quantumot Károlyi maga osztotta szét.[16] Mivel jól ismerte az egyes települések helyzetét, indokolt esetben teljes, vagy részleges mentesítést adott,[17] ami persze azzal járt, hogy más helységeknek többet kellett vállalniuk. A lakosság azonban oly nagy szegénységben élt, hogy az átcsoportosítások ellenére is állandó volt a hátralék. Hogy ennek executióval történő behajtását elkerüljék,

10 1699. augusztus 29. Csenger

11 1693. augusztus 13. Szamosújlak; 1696. március 9. Gyarmat

12 1698. július 21. Szamosbecs; 1696. szeptember 27. Bagos; 1698. június 10. Csenger; 1700. június 12. Gyarmat

13 1698. augusztus 5. Csegöld

14 1698. február 26. Csenger

15 Amikor a 13 felvidéki vármegye Bercsényit választotta teljhatalmú követévé, költségei fedezésére 2000 tallért szavaztak meg számára. *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család. 2. k., 113 o.

16 1694. február 13. Gyarmat; 1695. január 29. Gyarmat. 1695. szeptember 5. Gyarmat, 1695. november 23. Károly; 1695. december 5. Csenger; 1698. december 18. Csenger

17 1695. november 5. Gyarmat; 1698. szeptember 3. Csenger

ami a nép további megnyomorításával járt, a főispán – saját példájára is hivatkozva – szorgalmazta, hogy a fizetésképtelen jobbágyok adósságának kiegyenlítésére „a földesuraik szorittassanak... katonai végrehajtás alatt."[18] Tárgyilagosan meg kell jegyeznünk, hogy amikor Károlyi megelőlegezte jobbágyai adóhátralékát, a szegénység iránti szánalom mellett, annál nyilván nagyobb nyomatékkal esett latba uradalmai autonómiájának és földesúri jogainak megvédése a vármegyével és kiváltképpen a beszállásolt katonasággal szemben.[19]

Az előbb említett határozat persze nem oldotta meg a hátralékkal kapcsolatos problémát. Még kevésbé mondható ez el arról a rendeletről, amelyben a közgyűlés, Károlyival az élen, megtiltotta a vármegyei tiszteknek a pénzbeli bírság kivetését, nehogy ezáltal a szegény népet még jobban megerőltessék. Ehelyett az engedetlen parasztok botozással és tömlöcözéssel való büntetését javasolták.[20] A nép kímélésének ez a sajátos, ráadásul nem is eredményes formája egyáltalán nem volt idegen a korszak mentalitásától. Felvilágosodás ide vagy oda, még az 1767-es Urbariumban is jelen van, mint a paraszti adózóképesség megőrzésének egyik eszköze.

Az állami terhek teljesítésének kényszere (is) azt kívánta, hogy a vármegye érvényt szerezzen a röghözkötésnek. Szigorú határozatokat hozott azok ellen a nemesek ellen, akikről kiderül, hogy megengedik jobbágyaik más falvakba költözését. Ezeket a földesurakat azzal fenyegették meg, hogy a jobbágyok távozása miatt keletkezett adóhátralékot az ő javaikból fogják behajtani.[21] Egy másik jegyzőkönyv viszont olyan határozatot örökített meg, mely szerint a szökött jobbágyokra és armalistákra háruló adót arra a helységre terhelik rá, amelyik befogadta őket.[22]

Mivel Károlyi aktívan kivette részét a közéletből, számára nem volt közömbös, kikkel kell együttműködnie. Hogy alkalmas személyek kerüljenek pozícióba, a főispán jelen volt a tisztújító közgyűléseken s érvényesítette befolyását a választásoknál. A tisztségviselőktől megkövetelte a lelkiismeretes munkát, mulasztás esetén következetesen szankcionálta őket. Határozat született például arról, hogy azok a szolgabírák, akik az engedetlen nemeseket nem büntették meg, maguk fizessenek büntetést.[23] Egy másik rendelet szerint, ha a szolgabírák nem szedik be időben a portiót, saját vagyonukkal fognak felelni érte, illetve ha hanyagságukkal kárt okoznak a megyének, 50 forint büntetéspénzzel sújtandók.[24]

Károlyi azonban nem csak számonkért, hanem meg is védelmezte a vármegyei tiszteket. Hivatalviselésének hatodik évében egy tisztújító közgyűlés megnyitásakor annak a véleményének adott hangot, hogy az alispánok és a szolgabírák azért nem tudják megfelelően ellátni munkájukat, mert a „vármegyében sokan vannak olyanok, akik őket nem ismerik el, sőt még ellenük szegülni sem félnek." Ezeknek azt javasolja, hogy lássák be és bánják meg engedetlenségüket, vagy ha erre nem

18 1697. április 30. Csenger
19 1697. március 13. Bagos
20 1694. július 6. Bagos
21 1693. szeptember 23. Gyarmat
22 1694. november 17. Jánk
23 1690. december 30. ?
24 1693. április 15. Jánk

képesek, távozzanak, „maradjanak a vármegyén kívül és kedvükre válasszanak maguknak tiszteket." Károlyi azt is felvetette, hogy mivel a szolgabírákat a kincstári jószágokban visszautasították, kénytelen lesz ezt a sérelmet orvosolni „teljes felhatalmazással, amelyet Őfelségétől kapott."[25]

Az adóbehajtással, a katonaság elszállásolásával és szállításával kapcsolatos teendők nem csak a legnagyobb gondot jelentették a vármegyei adminisztráció számára, hanem szinte teljes energiáját is lekötötték. Ennek ellenére Károlyi hatékonyan képviselte a megye nemességének és jobbágyságának érdekeit is. Amikor pl. Muraniczi Horváth János, Károlyban elszállásolt ezredes adóhátralék címén fő- és köznemesi jószágokat foglalt le, Károlyi mint törvénytelen eljárásnak ellene mondott és a vármegye vezetésével egyetértésben bizottságot küldött ki az elkobzott birtokok visszavételére.[26] De óvással élt akkor is, ha a parasztságot érte sérelem, sőt arra is volt példa, hogy pert indított a jobbágyokat .megkárosító nemesek ellen.[27]

Summa summarum: a vizsgált prothocollumok azokat a túlélési technikákat dokumentálják, amelyeket a vármegye, élén Károlyival a körülmények szorításában alakított ki. Ezek alapján megállapítható, hogy a szatmári nemesség nem volt mindenbe beletörődő, engedelmes eszköze Bécsnek, hanem minden lehetőséget megragadott az adóterhek csökkentésére. Természetesen a lojalitás határán belül és addig, amíg rendi privilégiumai, köztük a legfontosabb, az adómentesség nem kerültek veszélybe.

A jegyzőkönyvek azt is tanúsítják, hogy Szatmár vármegyében a XVII. század utolsó esztendeiben semmilyen fontos kérdésben nem született döntés Károlyi nélkül. Az ifjú főispán rövid idő alatt felnőtt feladataihoz, s megyéje érdekeit már hivatala első évtizedében is eredményesen képviselte. Érdemleges segítséget nyújtott a vármegye tisztségviselőinek, akik részben ezért, részben mert megkövetelte tőlük Károlyi, maximálisan együttműködtek vele. Kapcsolatuk lényegét mi sem tudnánk találóbban jellemezni annál a mondatnál, amelyik az egyik közgyűlési határozatban olvasható: „a méltóságos főispán úr távollétében a nemes vármegye semmit sem tud határozni..."[28] A kijelentés ezúttal szó szerint értendő. A vármegye tisztjei nem azért, vagy nem csak azért fogalmaztak a fenti módon, mert így illett, vagy mert taktikáztak, hanem azért, mert valóban ez volt a helyzet, főleg a 90-es évek végén. A közgyűlés olyan ügyekben is elhalasztotta a döntést, amelyekben önállóan is állást foglalhatott volna.[29] A jelenséget persze nem nehéz megfejteni. Ha Károlyi szigora időnként kellemetlen perceket okozott is a tisztségviselőknek, hamar felismerték, hogy a főispán jelentősen megkönnyíti a dolgukat, s leveszi vállukról a felelősség egy részét.

Hogy a XVII. század végén a Károlyiéhoz hasonló főispáni tevékenység tipikus volt-e, vagy egyedi, csak a kortárs főispánok működésének ismeretében dönthető el biztonsággal. Ha abból indulunk ki, hogy az abszentizmus ekkor még nem volt általános jelenség, különösen nem az ország keleti részében, azt feltételezhetnénk,

25 1695. augusztus 22. Csenger

26 1692. november 4. Bagos

27 1698. január 30. Jánk; 1699. április 8. Bagos

28 1695. szeptember 5. Gyarmat

29 1699. január 28. Csenger; 1699. február 6. Szatmár stb.

hogy a főispánok Károlyihoz hasonló aktivitással igazgatták megyéjüket. Ám néhány körülmény óvatosságra int bennünket! Éppen a Szatmárral szomszédos Szabolcs megyei főispánokról (Forgách Zsigmond, Bernhardonovics Márton, Zichy István) tudjuk, hogy már a XVII. században is megbízottaikkal képviseltették magukat a congregátiókon, s helyetteseik által gyakorolták jogaikat, függetlenül attól, hogy a megyében tartózkodtak-e vagy sem.

A hivatalból kétkedő történészben persze felvetődik a kérdés: nem azzal magyarázható-e Károlyi megyei ügyekben való aktivitása, hogy ambíciói kiélésének a Rákóczi-szabadságharc kibontakozásáig nem volt más tere? A gyanú azonban ez esetben megalapozatlan. Mert bármi volt is a motiváció: karriervágy, vagy hogy Szatmár megyében volt birtokos, tény, hogy Károlyi a főispáni tisztséget nem protokoll jellegű, hanem valóságos hatalommal és felelősséggel járó pozíciónak tekintette. A XVII. és a XVIII. században egyaránt. S ha a közgyűléseken, számos elfoglaltsága miatt, 1703 után ritkábban jelent meg, érdeklődése ekkor sem lanyhult a vármegye ügyei iránt. Nem csak a rendszeres tájékoztatásra tartott igényt, hanem – ahogy a megyei tisztviselőknek küldött instructiók sokasága tanusítja – a véleménynyilvánításra is. A XVIII. században sem csak jelképes, hanem tényleges vezetője volt Szatmár megyének. Mindezek alapján úgy vélem, hogy Károlyi Sándort főispáni tevékenysége miatt is megilleti a halála évfordulóján rá emlékezők elismerése.

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

A MOHÁCSI CSATA

A mohácsi csatát méltán nevezhetnénk a magyar hadtörténet legalaposabban kutatott eseményének. A korabeli források részletes elemzése mellett ugyanis itt történt az a magyar régészet történetében azóta is egyedülálló vállalkozás, melynek célja egy csatatér ásatással történő kutatása volt. Ennek ellenére ezidáig nem sikerült az események olyan rekonstrukciója, melyet mind a korabeli leírások, mind a régészeti kutatások egyértelműen alátámasztanának.

Az alábbi írásomban elsősorban katonaszemmel vizsgálom a korabeli forrásokat és megpróbálom értelmezni azok homályos foltjait, továbbá beszámolok a feltételezéseim bizonyítása érdekében a helyszínen végzett kutatásaimról.

Néhány gondolat a török forrásokról

A csata eseményeiről mind török, mind magyar oldalról egyaránt fennmaradtak szemtanúk visszaemlékezései. Sajnálatos módon az elbeszélők leírásait alapvetően meghatározza, hogy hol tartózkodtak a csata idején. Ez a körülmény több ellentmondást eredményez a források megállapításai között, ami erősen rányomta a bélyegét az elmúlt évek Mohács-kutatására.

Marosi Endre[1] tett először kísérletet arra, hogy behatárolja az egyes török szemtanúk tartózkodási helyét a csata idején. Megállapítása szerint Dzselálzáde Musztafa, Kemálpasazáde és a szultáni napló szerzője a török sereg bal szárnyáról, míg Lutfi és Ferdi a jobb szárnyról nézték végig az eseményeket.

A török szerzők leírását aszerint választja szét, hogy látták-e Báli és Ráskai összecsapását. Ezen az alapon nem csak a tartózkodási helyükre vonatkozó feltételezésre jut, hanem azt is megállapítja, hogy Dzselálzáde, Kemálpasazáde és Szulejmán naplóírója a csata kezdetétől jelen volt, míg Lutfi és Ferdi az anatóliaiakkal érkezett.

Valóban, a csatával foglalkozó irodalom egyik kulcskérdése, hogy az egymásnak helyenként ellentmondó török források közül melyiket fogadjuk el hitelesnek. Gyalókai Jenő[2] és Marosi Endre[3] elsősorban Dzselálzáde és a szultáni napló, míg Perjés Géza[4] Lutfi és Ferdi leírását veszi alapul.

A kérdés eldönthető, ha figyelembe vesszük, ki, milyen tisztséget töltött be a csata idején, mivel ez meghatározza azt, hogy a csata idején hol tartózkodhatott, és mit tudhatott katonai döntésekről.

Lutfi pasa bin Abdul-mún szultáni komornyikból lett müteferrika (különleges szolgálatokat ellátó személy). 1538-ig részt vett a szultán valamennyi hadjáratában. 1537-től vezír, 1539-től nagyvezír.[5]

Ferdi efendi Nagy Szulejmán idejében élt, verseket is írt, valószínűleg a díván hivatalnoka volt.[6]

Kemálpasazáde az 1526-os hadjáratban nem vett részt személyesen. Munkája a szultáni naplón és „hiteles szavú szemtanúk" elbeszélésein alapul.[7]

Dzselálzáde Musztafa 1526-ban reisz-efendi (kb. a kancellária vezetője). Hivatalánál fogva részt vett a hadjáratban, sőt az események mozgatórugóit is pontosan ismerhette.[8]

1 *Marosi Endre:* A mohácsi csatatér helymeghatározásához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1976. 4. szám, 632–634. o.

2 *Gyalókai Jenő:* A mohácsi csata. Mohácsi emlékkönyv 1526. Budapest, 1926. 227–238. o.

3 *Marosi Endre:* i. m.

4 *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979. 395–421. o.

5 Mohács emlékezete. Budapest. 1976. (a továbbiakban: M. E.) 203. o.

6 M. E. 211. o.

7 M. E. 191. o.

8 M. E. 223. o.

Szulejmán szultán naplója, mint egy hadműveleti napló, röviden rögzíti a hadjárat eseményeit. Valószínűleg a napló vezetése a kancellária feladata volt, mely a nagyvezír irányítása alatt tevékenykedett. A napló írója tehát nem tartozott a szultán környezetébe, hanem az 1526-os hadjárat idején a nagyvezírrel együtt a ruméliai hadtest kötelékeivel mozgott. Erre utal az alábbi idézet:

„Állomás Szegedinnél. Híre jött, hogy a padisah az útján Bács nevű helyhez érkezvén, feldúlta, kirabolta és elpusztította."[9]

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szemtanúk közül Dzselálzádénak volt lehetősége a legreálisabb leírást adni a csata eseményeiről, legalábbis a ruméliai hadtest tevékenységéről. Valószínűleg a szultáni napló leírása is tőle származik, mivel azt a vezetése alatt álló kancellárián készítették. Lutfi és Ferdi, mint „civil" hivatalnokok, nem valószínű, hogy a csata vezetése közben a szultán kíséretében tartózkodhattak – és hasonló okból a haditanácsokon sem voltak jelen.[10] Megítélésem szerint a málhával utazhattak, így a csatát csak biztonságos távolságról szemlélték. Dzselálzáde azonban, még ha nem is volt jelen a katonai döntéseknél, a katonai bürokrácia útján tudomást szerzett a fontos döntésekről.

Kemálpasázáde nem tartozik a szemtanúk közé, azonban ennek ellenére a csata résztvevőitől gyűjtött információi hitelesen egészítik ki a szultáni napló állításait. *Mindezek alapján dolgozatomban elsősorban a Dzselálzáde, a szultáni napló és a Kemálpasazáde által leírtakat veszem alapul.*

A magyar sereg helyzete a csata előtt

A csatával kapcsolatos problémák sora a magyar sereg harcrendjének kérdésével kezdődik.

Brodarics István kancellár leírásából[11] megtudjuk, hogy a sereg két lépcsőben állt fel. Az első lépcső jobb- és balszárnyból állt, a második lépcsőben a király és kísérete, valamint ezernél valamivel több vértes lovas, kétoldalt pedig kis létszámú gyalogság helyezkedett el. Az első lépcsőben a gyalogság, könnyűlovasság és nehézlovasság vegyes csoportjai álltak.

Az első lépcsőben mindkét szárnynak saját parancsnoka volt, annak ellenére, hogy a sereg vezetésére Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt választották. Így a jobbszárny parancsnoka Batthyány Ferenc horvát bán, a balszárnyé Perényi Péter temesi főispán volt. Pusztán abból, hogy a szárnyak élén parancsnok állt, még nem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, hiszen az egyes seregtestek fölött általában beosztott parancsnokok álltak a legtöbb seregben. Azonban a balszárny későbbi tevékenysége – tudniillik az, hogy míg a király és Tomori a rohamot vezette a ruméliaiak ellen, a balszárny a helyén maradt és a beérkező anatóliai hadtesttel önállóan vette fel a harcot – arra utal, hogy a szárnyak parancsnokai nagy önállósággal rendelkeztek.

A legtöbb kutatónak[12] feltűnt, hogy az első lépcső harcrendjében csak a szárnyakat említi Brodarics, centrumról nem ír. Ezt a feltételezett hiányt kiküszöbölendő a szárnyak közé egy főleg gyalogságból álló centrumot helyeznek. Azt, hogy Brodarics nem említi, a főpap-kancellár katonai műveltségének hiányával magyarázzák. *Csakhogy a török források sem írnak róla.*

A szultáni napló három támadó csoportot különböztet meg. Az egyik csapat a ruméliai hadtestre támadt, a másik Báli bég akindzsijaira, a harmadik pedig a szultán kíséretére és az anatóliai hadtestre.

Kemálpasazáde, szintén hasonlóképpen osztja fel a magyar sereget.

Dzselálzáde Musztafa leírásában a jobbszárnyról egy hadosztály Tomori vezetésével Báli béget támadta meg, a Duna partján álló balszárny a helyén maradt, a centrum, „kik a csatasorban úgy voltak elrendezve, hogy minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalogos állott – az iszlámnak győzelmes seregére rohant."[13]

9 M. E. 178. o.

10 A török vezetés nagy gondot fordított arra, hogy döntései titokban maradjanak. Így a haditanácsban csak katonai vezetők lehettek jelen. Erről Kis Péter is írt: „A nagyvezír, a pasák és kapitányok nagyon keveset és halk, titkot tartó hangon tanácskoznak egymással, és ha valamiről tanácskoznak, igen gyorsan döntenek, hadvezéreiknek nagyon szűkszavúan adnak parancsot, és a parancsnok tüstént engedelmeskednek." (*Kis Péter:* Magyarázat. Budapest, 1993. 78. o.)

11 *Brodarics István:* Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásáról. M. E. 25. o.

12 Marosi Endre, cikkében röviden összefoglalja a gyalogos centrummal kapcsolatos véleményeket. (*Marosi Endre:* i. m. 632–633. o.) Veress D. Csaba szintén erős gyalogos centrummal ábrázolja a magyar harcrendet. (*Veress D. Csaba:* Várak Baranyában. Budapest, 1992. 47–48. o.)

13 *Dzselálzáde Musztafa:* Az országok osztályai és az utak felsorolása. M. E. 231. o.

A magyar seregből először Báli bég lovasainak mozgását észlelték úgy, hogy a harcrendtől jobbra megpillantották a lándzsák hegyét. Tomori a király testőrségét alkotó lovascsapatot küldte ellenük Ráskai Gáspár vezetésével. Mivel ők értelemszerűen jobbról hagyták el a sereget, a törökök szemszögéből nézve Báli béget a magyar jobbszárny támadta meg, azonban ez csak Ráskai csapata volt. A valódi jobbszárny a ruméliai hadtestre támadt, őket nézte Dzselálzáde centrumnak. Alátámasztja ezt a feltevést amit a lovasok között álló gyalogosokról ír.

Ez a vegyes harcrend a szárnyakat jellemezte, mivel a második lépcsőben csak kevés gyalogos állt, azok is kétoldalt. Természetesen a gyalogosok csak a harcrendben álltak a lovasok között, támadásban külön mozogtak.

A török forrásokban említett magyar jobbszárny Ráskai lovasaival, a centrum pedig a magyar jobbszárnnyal azonos, mivel távoli szemlélő számára a szárny és a mögötte kőhajításnyira álló második lépcső egy egységnek tűnhetett.

A balszárnyról azt írja, hogy a Duna partján állt. Valószínűleg jól látta, azonban az általa Dunának vélt vízfelület inkább a „vizslaki rét esőzésektől felduzzadt mocsara lehetett. A környéket jól ismerő Brodarics szintén ide helyezi a balszárny szélét. Mint írja, balról a harcrend és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz".[14]

A jobbszárny a mohácsi síkot nyugatról lezáró teraszlépcsővel szemben állt fel, attól 800–1000 méternél nem távolabb, különben nem vették volna észre Báli lovasainak lándzsáit.

A fenti paraméterek alapján az első lépcsőnek csaknem 5 kilométeres arcvonalat kellett elfoglalnia. Brodarics a második lépcsőt „statáriának" nevezi, mely az állóharcban helytáll; mégis a balszárny az, amelyik nem vesz részt a támadásban, hanem csak a csata második fázisában kapcsolódik be a küzdelembe.

Vajon mi indokolta a sereg ily módon történő felállítását?

A magyar sereg a mohácsi síkon átvezető két, ágyúfogatok és szekerek számára járható utat zárta le. *Így a balszárny a Törökdombot érintő, Baranyavárról Mohácsra vezető utat, a jobbszárny a Baranyavár–Lippó–Majs–Mohács utat.* A csatával foglalkozó tanulmányok csak a Törökdombot érintő ún. római hadiúttal számolnak, azonban a terület domborzati viszonyai, a korabeli településszerkezet és a csata eseményei alapján következtetni lehet a Majson keresztül vezető útra is. A tüzérség nagy része is a szárnyakon volt elosztva, és sáncokban helyezték el. Valószínűleg a balszárny sáncainak helyét jelzik a Sátorhelynél előkerült tömegsírok.

A török sereg helyzete a csata előtt

A török sereg augusztus 28-ra nagyrészt befejezte az átkelést a Karasica mocsarain és a Baranyavár körzetében kialakított táborban gyülekezett. Ibrahim pasa, nagyvezír több ízben ment a szultánhoz míg végül döntés született. Dzselálzáde ezt írja: „az a legfelsőbb parancs adatott, hogy a hadvezető, gyaurzúzó jeles nagyvezír, az ellenségrabló vezír, Ibrahim pasa menjen előre a ruméliai vitézekkel és szálljon szembe az alávaló gyaurokkal"[15]

A szultán eredeti terve szerint a síkon álló magyar sereggel csak a nagyvezír által vezetett ruméliai hadtest ütközött volna meg. A feladat sikeres végrehajtása érdekében megerősítették a Báli és Hüszrev bégek által vezetett akindzsi hadtesttel, 4000 puskás janicsárral és 150 ágyúval.[16] Ez a kötelék egymaga nagyobb erőt képviselt mint a magyar sereg.[17]

14 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

15 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 229. o. Ismét utalnom kell arra, hogy Dzselálzáde, hivatalánál fogva, olyan katonai döntésekről is tudomást szerezhetett, melyek mások előtt ismeretlenek voltak. Ezt hangsúlyozza Thúry József is Dzselálzáde művéhez írt előszavában. (*Thúry József:* Török történetírók. 2. k., Budapest, 1893. 112. o.)

16 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 230. o.

17 Gyalókay Jenő számításokat közöl a török sereg létszámáról melyhez Kocsi bej adatait használja fel. Ebből kiderül, hogy a ruméliai hadtest állománya 40 000 fő, az akindzsik létszáma mintegy 50 000 fő lehetett. Ha az általa kalkulált 40%-os apadással számolunk a hosszú hadműveleti vonal miatt, 54 000 fős létszámot kapunk. Ez lényegesen meghaladja a magyar sereg kb. 30 000 fős létszámát. (*Gyalókay Jenő:* i. m. 196. o.)

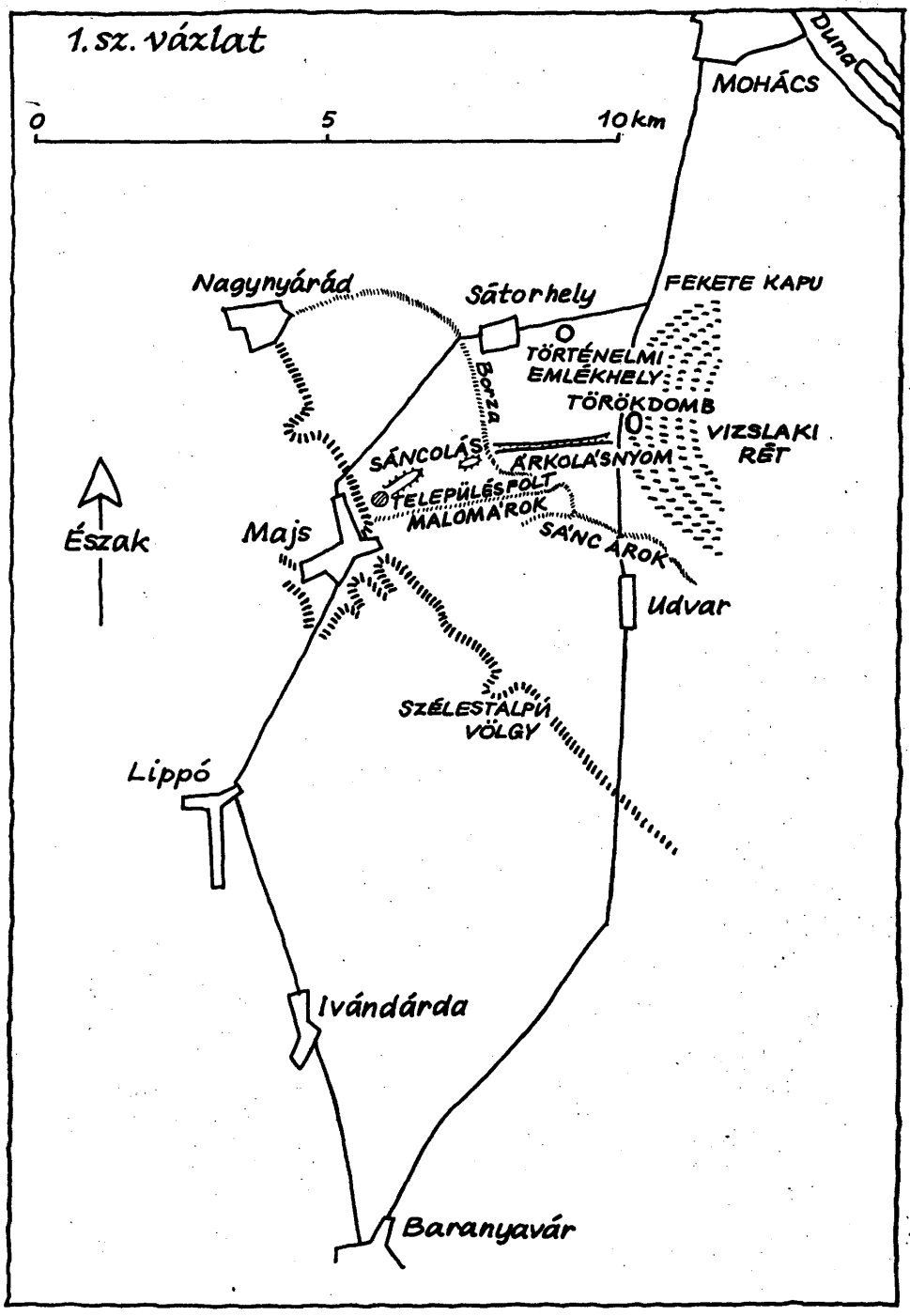

29-én reggel a pasa harcrendbe állította a rumélíai hadtestet és a szultáni áldást követően megindultak a mohácsi mező irányába a Baranyavár–Ivándárda–Lippó–Majs útvonalon. *(1. sz. vázlat, 65. o.)* Időközben Ibrahim haditanácsot tartott, ahol Báli bég tájékoztatta a magyar seregnek a páncélos

lovasok rohamára épülő taktikájáról és az ellene való védekezés lehetőségéről. „Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban? kérdé a pasa, aki egészen ámulatba esett." – írja Dzselálzáde.[18]

A fenti idézet okán érdemes megismernünk kicsit közelebbről Ibrahim pasát. Mégis csak furcsa, hogy egy hadvezér az ellenségről hallottakon ámuldozzon, azonban valószínűleg tényleg így történt.

Ibrahim mint görög rabszolgafiú került Szulejmán udvarába, ahol később írnokként dolgozott. Megnyerő modora, szellemes társalgása és az, hogy szépen játszott hegedűn, hamarosan a trónörökös személyes szolgálattevői közé emelte. További karrierjét az immár szultánná lett Szulejmán hiúsága segítette elő. Az ifjú uralkodó igényeinek nem felelt meg a kiválóan képzett Piri Mehmed pasa nagyvezír, aki látványosan ellent mert mondani és igazát Nándorfehérvár elfoglalásával be is bizonyította. Olyan nagyvezírre volt szüksége, aki fontolgatás nélkül teljesíti a parancsait. Erre a célra kiválóan megfelelt Ibrahim, aki így elsőként lett mindenfajta iskolázottság nélkül a birodalom második embere. Mivel nem értett az államügyek intézéséhez, segítségül maga mellé vette Dzselálzáde Musztafát, a tapasztalt hivatalnokot. Első katonai jellegű feladatát 1525-ben Egyiptomban hajtotta végre, ahol egyetlen kardcsapás nélkül sikerült rendet teremtenie. Így az első „komoly" hadjárata az 1526-os volt.[19] Valószínűleg a nagyvezír katonai ismereteinek hiányára célzott Dzselálzáde a fenti idézetben.

Térjünk vissza a haditanácsba! Az a tény, hogy a pasa tart haditanácsot, nem pedig a szultán, alátámasztja, hogy a ruméliai hadtestnek önállóan kellett volna megütköznie a magyar sereggel.

A szultán parancsában kijelölte a seregből az ütközetet megvívó állományt és a parancsnokot. Számukra azonban csak általános feladatot szabott. A feladat végrehajtásának megtervezését a kijelölt seregtest parancsnoka önállóan hajtotta végre. Bizonyítja ezt, hogy a csata másnapra halasztása Ibrahim pasa döntése volt.

Az előrevonást csak gyakori megállásokkal, igen-igen lassan volt képes végrehajtani a had. Magyar támadástól nem kellett tartaniuk, mivel az akindzsik szinte védőfalat vontak a magyar és török sereg közé. A Báli bég által vezetett könnyűlovasság a csatát megelőző három napon folyamatos harcot vívott a magyar lovassággal, mely ugyan a magyaroknak hozott kisebb győzelmeket de a csata napjára mégis a törökök uralták a területet. A reggeli óráktól kezdve folyamatosan zaklatták a csatarendben állókat, lehetetlenné téve minden felderítést és biztosítva a ruméliai hadtest felvonulását.

A török erők a déli órákban érték el a tereplépcső peremét Majsnál, majd leereszkedtek a síkra és harcrendbe álltak. Ekkor a pasa, látva a katonák fáradtságát, a csata másnapra való elhalasztása mellett döntött, *tehát a török sereg – azaz a ruméliai hadtest – augusztus 30-án kívánt megütközni a magyarokkal.* Ezt a fontos körülményt figyelembe kell vennünk a nagyvezír további döntéseinek megítélésénél. A következő parancsa a táborverést rendeli el.

Perjés Géza[20] tanulmányában leírja, hogy a török seregnek komoly problémát jelentett a mohácsi síkot nyugatról határoló tereplépcsőn való leereszkedés. Az átlagosan 30–40 méter magas, meredek domboldal löszös talaja, az augusztusi esőzésektől feláztatva, erősen megnehezítette a síkra való lejutást. A 150 ágyúnak és a málhát szállító szekereknek járható útra volt szükségük. Még az is nehezen elképzelhető, hogy a lovasság harcrendben képes lett volna a csúszós lejtőt leküzdeni, mivel a hátsó sorok óhatatlanul rácsúsztak volna az elsőkre. Véleménye szerint a Majstól délkeletre fekvő, ún. szélestalpú völgyet használták erre a célra. Valóban alkalmas ez a hely a leereszkedésre, ezt jómagam is tanúsíthatom, mivel több ízben jártam arra teherautóval. Azonban az áteresztőképessége nem mérhető össze a majsi völgyével, mivel ott legalább három hasonló nagyságú út biztosítja a lejutást.

A szélestalpú völgy előtt fekvő terület táborverésre sem igazán alkalmas, mivel egy kúton és néhány mocsaras folton kívül *nem akad vízlelőhely.*[21] Természetesen a sereg hordókban és bőrtömlőkben szállíthatott magával vizet, azonban fölöttébb ésszerűtlen dolog lett volna a majsi völgy közelében – ahol a bővizű malomárok folyik – a vizet messzebbről szállítani. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a majsi völgy jóval tágasabb, mint a szélestalpú völgy, így nagyobb erők részére biztosít akadálytalan mozgást és bizonyos védettséget is a málha számára. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a majsi völgy által kínált kedvező közlekedési és táborozási lehetőségeket a török hadvezetés nem hagyta figyelmen kívül és a ruméliai hadtest itt jutott le a mohácsi síkra.

18 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 230. o.

19 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1974. 58–63. o.

20 Perjés Géza véleménye szerint a török hadvezetésnek komoly problémát okozott annak felismerése, hogy a terasz csúszós lejtőjén nem indíthatja meg a rohamot. (*Perjés Géza:* i. m. 397. o.)

21 Szurmai Sándor ismerte fel, hogy a magyar tábor elhelyezésénél fontos szerepe volt annak, hogy elegendő víz álljon rendelkezésre a sereg ellátására. (*Szurmai Sándor:* A mohácsi hadjárat 1526-ban. *Ludovika Akadémia Értesítője.* 1901. évfolyam) Természetesen ez a követelmény fennáll a ruméliai hadtest táborverésénél is

A ruméliai hadtest tehát megkezdte a leereszkedést a síkra. Először a lovasság ért le és harcrendbe állt a völgy szájánál, így biztosítván a gyalogság, a tüzérség és a málha felzárkózását. Ezután, mivel látták, hogy nem várható a magyar sereg támadása, engedély adatott a tábori poggyász lerakására.

Ez a harcrend felbomlásával járt. A katonák elmentek a holmijaikért és táborveréshez kezdtek. Csak a biztosító erők maradtak a helyükön.

A készülő tábor védelmére szekértorlasz építésébe kezdtek. Ez hosszú időt vett igénybe és meglehetős zűrzavart eredményezett.

Miért? Először ki kellett jelölni a szekerek felállítási helyét, le kellett málházni a szekereket majd a kijelölt helyre kellett hajtani velük. Ezután kifogni az állatokat és a szekereket láncokkal egymáshoz kapcsolni, majd az ágyúkat elhelyezni a torlaszon. Ezt követte az ágyúk működtetéséhez szükséges anyagok odaszállítása és elhelyezése. Mindez azt feltételezi, hogy *a tüzérség több száz fogatból álló oszlopa órákkal a csata kezdete előtt leereszkedett a síkra úgy, hogy azt a magyar harcrendből nem észlelték.* Erre a tereplépcső Buziglica és Nyárád közti szakaszán a majsi völgy biztosítja a legkedvezőbb feltételeket.

Brodarics jó támpontot nyújt az ágyúsor és a tábor helyének behatárolásához. Ezt írja: „a domb legalján egy kis falu templommal, neve Földvár. Itt állította fel az ellenség az ágyúkat."[22]

Ezzel elérkeztünk a csatatérkutatás egyik kulcskérdéséhez: Hol volt Földvár?

Győrffy György[23], „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza" című művében feldolgozza a Földvárral kapcsolatos okleveles forrásokat. Azt, hogy Földvár Majs közelében feküdt, okleveles adat nem bizonyítja. A falu neve először egy birtokper kapcsán fordul elő, melyben a szekszárdi apátság azt állítja, hogy a Becsei család Földvár faluja eredetileg az Ipolthlaka nevet viselte, melyet András király adományozott nekik. A Földvár nevet a Becseiek adták a falunak, hogy így elbitorolják annak jövedelmeit. Csaknem 10 éves pereskedés után, 1338-ban megállapítást nyert, hogy Ipolthlaka, más néven Földvár, a szekszárdi apátságé és határjáráson állapították meg a pereskedők birtokhatárát. Az eseményt megörökítő oklevél külső oldalán a következő XV. sz.-i feljegyzés olvasható: „A Majs fölötti határjel valamint Ipolthlaka, más néven Földvár."[24] Ebből a rövid megjegyzésből arra következtethetünk, hogy a Becseiek eredeti birtoka Majshoz közel, afölött helyezkedett el.

Gyakran említik Földvárt, mint a Duna mellett fekvő falut. Tévedett volna Brodarics? Nem lehetett számára annyira ismeretlen a terület, hiszen a csatát megelőzően egy ideig pécsi kanonok is volt.

Az említett birtokper megerősíti a feltételezést, hogy a dombsor lábánál létezett egy *másik* Földvár is. A Becseiek valószínűleg nem kitalálták a Földvár nevet, hanem egy olyan falu nevét használták fel, melynek birtokjogát bizonyítani tudták és amely Ipolthlaka *közelében* feküdt. Ezt a kettősséget bizonyítja a gyakran előforduló „Duna mellett fekvő" megjelölés, ami Ipolthlaka-Földvárt a dombsor közelében fekvő Brodarics féle Földvártól megkülönböztethette.

1992 augusztusában Majstól északkeletre egy középkori településfoltot találtam, melyet Kiss Attila régész, Baranya megye X–XI. sz-i sírleletei c. könyvében a királyi szolgák falujaként említ.[25]

A település maradványai egy kelet–nyugati irányú kettős sáncolás területén fekszenek. A sáncolás nehezen különböztethető meg a környék terephullámaitól, azonban a területről készült légifényképen a talaj színének kontrasztja elhatárolja a talaj más, természetes egyenetlenségeitől. *(1. sz. fénykép, 68. o.)* A sánc a Borza árkáig húzódik, innentől sötét egyenes sávként, a Törökdombig húzódó árkolás nyoma látható a légifényképen. *(2. sz. fénykép, 69. o.)* Nem zárható ki az árok újkori eredete, azonban Lutfi pasa, a csata egyik szemtanúja a következőket írja „Az Oszmán ház története" című művében: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azon kívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik"[26]

Perjés Géza Mohács című művében megemlíti ezt a részletet, azonban besorolja a pasa leírásában található túlzások közé.[27]

22 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

23 *Győrffy György:* Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza. I. k., Budapest, 1987.

24 „Super Mayssa metalis et Ipolthlaka alio nomine Feldwar vocata." Zichy okmánytár. II. k., 530. o.

25 *Kiss Attila:* Baranya megye X–XI. sz-i sírleletei. Budapest, 1983. 194. o.

26 *Lutfi pasa:* Az Oszmán ház története. M. E. 202. o.

27 *Perjés:* i. m. 398–399. o.

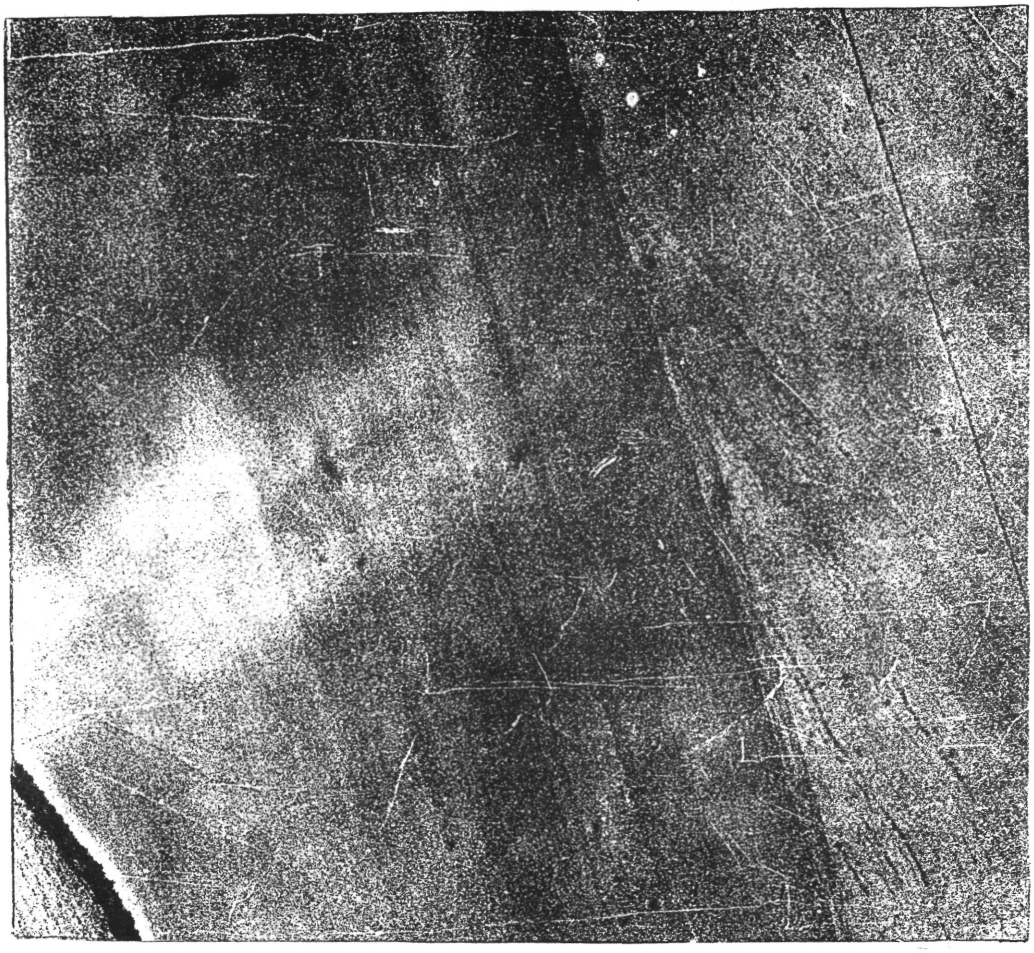

1. sz. fénykép. A Majstól északkeletre fekvő településnyom. (4. sz. vázlat, 1. sz. lelőhely, 4/a vázlat)
A légifelvételen világos tónusú a sáncolás kontúrja. (MH TÁTI. Légifényképtár, Nytsz.: 8-226/1987.)

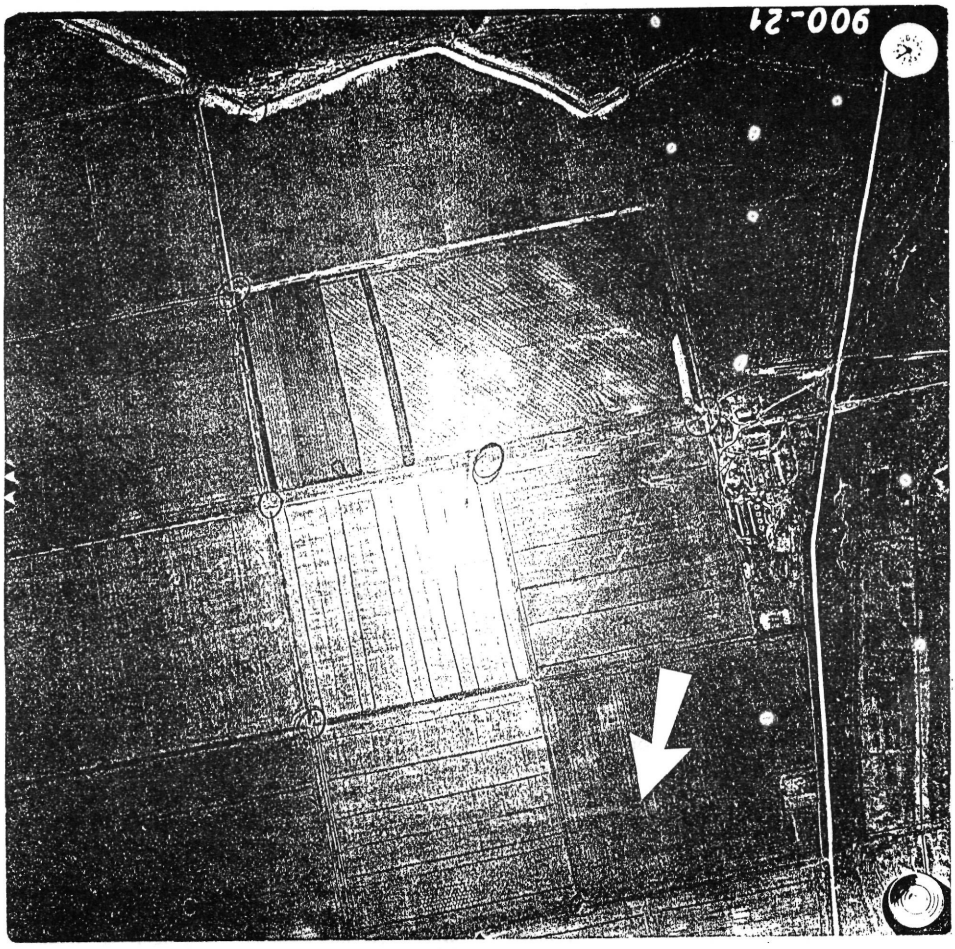

2. sz. fénykép. A Törökdombtól kiinduló árkolásnyom. (L. 1. sz. vázlat) Jelenleg sekély horpadás látszik csak a terepen. Megközelítőleg egyenesen halad a Borza árkáig. Jelenleg is látható vízfolyásokat is átvág, így annak lehetősége, hogy egykori vízfolyás lenne, kizárható. (Hadtörténelmi Térképtár, Nytsz.: 50643.)

Az valóban nehezen képzelhető el, hogy a csata előtt a magyar sereg árkot ásott volna, azonban egy korábbi erődítés nyomait láthatta a kém. Ezt a feltevést valószínűsíti a terület két topográfiai neve is. A Baranya Megye Földrajzi Nevei című kötet szerint[28] a Törökdombtól délre egy vízfolyásnak Sáncárok a neve, északra a sátorhelyi elágazó környékének pedig Feketekapu. A Sáncárok név magáért beszél. A Feketekapura magyarázatul szolgálhat, hogy a középkori határbiztosító erődítések átjáróit általában kapunak nevezték. Okleveles forrásokban azonban ez idáig nem találtam adatokat a fenti gondolatok bizonyítására.

A Brodarics által említett *Földvár falu valószínűleg Majstól északkeletre feküdt,* a Baranyavár–Lippó–Majs–Mohács út mellett, melyet a magyar jobbszárny zárt le. A pasa északi irányba, valószínűleg a pécsi út mellé, egy 5000 fős lovascsapatot küldött ki lest állítani, azonban a csata elhalasztása miatt módosítani kellett a feladatukat amit – furcsa módon – személyesen kívánt megtenni. „Báli bég pedig egy csapat oroszlánszívű katonasággal a bal szárnyon kivált a hadrendből és távolabb állapodott meg"[29]. Ekkor a pasa már nem tartózkodott a hadtestnél, feltehetően Báli bég egyéni akciójáról volt szó.

A csatával foglalkozó tanulmányok csak az északon felállított 5000 lovasról tudnak, véleményük szerint az ő mozgásukat észlelték a magyarok. Valójában két különböző lovascsapatról van szó.

Állításomat Kemálpasazádétól vett idézetekkel bizonyítom. Nézzük, mit ír a sík szélére kiküldött 5000 lovasról: „A végek bégjeit pedig utasította, hogy a vezetésük alatt levő 40–50 000 akindzsiból kiválasztván a legvitézebbeket, legerőteljesebbeket, s akiknek legjobb lovaik vannak, ezekkel foglaljanak állást a csatatérül kiszemelt síkság egyik szélén; onnan, csak távolról szemléljék az ütközetet, a harcba ne elegyedjenek bele, hanem várjanak mindaddig, amíg azt nem látják, hogy a rosszérzelműek hadosztályai állásaikból kivetve futni kezdenek: akkor törjenek elő leshelyükből."[30]

A számukra kijelölt helyet rendben elfoglalták, bizonyítja ezt, hogy Ibrahim pasa a magyar támadás megindulásakor itt tartózkodott:

„A rossz végű gyaurok éppen azon időpontban közeledtek a mieink felé, amikor a tábori szolgák és a többi hadinépség különböző csapatokban a tábor felütésével foglalatoskodtak; mikor az uralkodó őfelségének a csillagok számával vetekedő kísérete igen távol volt; a hadrendező és okos pasa pedig a leshelyen felállított lovasság megtekintésére indult."[31]

A parancsnak megfelelően a harcba nem kapcsolódtak be, csak a menekülők üldözésében vettek részt.

„Azoknak az útját pedig, akik a harc veszedelmes szorosából kiszabadultak, és a küzdelem tengeréből partra jutottak, az akindzsik állták el, akik most előtörtek leshelyükből."[32]

A fentiek figyelembevételével elég furcsa lenne azt feltételezni, hogy az említett lovascsapat az ellenség orra előtt vonult fel a számára kijelölt leshelyre és miután megütközött az ellene küldött lovascsapattal, rendben elfoglalta a lesállást, ahonnan a csata végén tört elő.

Ráskai lovasai *Báli bég akindzsijait* támadták meg. Ismét Kemálpasazádét idézem:

„Az akindzsik a rájuk rohant fekete tömeget a harc tengerébe fullasztották, s a lázadó csapatot visszaszorították fénylő lándzsáik villámaival. Miután a hit ellenségeiből több ezret elejtettek, az életben maradottakat megfutamították."[33]

„A gonosz érzelmű király seregét három hadtestre osztván fel, a jobb szárnyon álló csapatot az akindzsikra küldte."[34]

Dzselálzáde szintén ír erről: „Az alávaló hitetlenek jobb szárnyán a barata néven ismeretes és vitézségéről híres nyomorult pap, a beglerbég állott, s egy hadosztály ezzel Báli bég állomása felé tartott."[35]

Az 5000 fős lovascsapat felállítását a pasa az elkövetkezendő csata előkészítéseként rendelte el, hogy a menekülőknek lest állítsanak. Azonban, miután elindultak a számukra meghatározott helyre, megváltoztatta a döntését és a csatát másnapra kívánta halasztani. Valószínűleg azért tartózkodott Ibrahim pasa a csata kitörésekor a leshelyen felállított lovascsapatnál, hogy a feladatukat módosítsa.

28 Baranya Megye Földrajzi Nevei. II. k., Baranya Megyei Levéltár, 1982. Pécs. 583. o. 21. pont, 523. o. 57. pont

29 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 231. o.

30 *Kemálpasazáde:* Mohácsnáme. M. E. 185. o.

31 Uo. 186. o.

32 Uo. 193. o.

33 Uo. 189. o.

34 Uo. 188. o.

35 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 231. o.

Báli bég a pasa távozása után vált ki a síkon álló hadtestből és indult el északi irányba. A Ráskai által vezetett lovascsapat rohama – akiket a török források a korábban leírt okok miatt jobbszárnyként említenek – Báli csapatára zúdult.

Nem egyértelmű Báli hadrendből való kiválásának oka. Valószínűnek tűnik, hogy saját elhatározásából, a pasa parancsa nélkül cselekedte. Erre utalhat, hogy az esemény leírásánál Kemálpasazáde mellőz minden formulát, mely egy, a pasa által adott parancs végrehajtására utalna. A könnyűlovasság fegyelmezetlenségére nem ez lenne az egyetlen példa, mint arra még dolgozatom végén utalni fogok.

A csata

Az augusztusi hőségben harcrendben álló magyar sereg a délutáni órákra meglehetősen unta már a várakozást, többen a táborba való visszatérést javasolták a királynak. Erre azonban nem került sor mivel azt észlelték, hogy a törökök a harcrendtől jobbra a tereplépcső alján levő völgyben megindulnak, csak a lándzsáik hegyét látták. Ez volt a Báli által vezetett lovascsapat mely balról kivált a ruméliai hadtestből. Tomori rögtön a királyhoz sietett és a Ráskai Gáspár által vezetett lovascsapatot küldte kikémlelni a szándékukat.

A kutatók többsége nem tartja komoly erőnek ezt a csapatot. Véleményük szerint az akindzsik egyszerűen szétszórták őket. Véleményem szerint éppen ellenkezőleg történt. A Ráskai által vezetett lovascsapatnak magas harcértéke volt, ezért jelölték ki őket a király védelmére. Létszámuk is jelentős lehetett, nem véletlenül nézték őket a magyar jobbszárnynak. A támadásuk is sikeres volt, mivel kettészakították az akindzsik harcrendjét.

A király környezetében továbbra is aktuális maradt a táborba való visszatérés kérdése. Tomori ekkor már híreket kapott a kiküldött lovasoktól, mivel a királynak már így érvel a támadás megkezdése mellett: „figyelmeztette, hogy a csatát semmiképpen el ne halasszák, kisebb a veszély most, mint ha másnap az egész haddal kell szembeszállniuk"[36]

Ekkor már tudta hogy nem az egész török sereg áll velük szemben a síkon.

Érdekes kérdést vet fel a csata kezdetének egy momentuma: annak ellenére, hogy a ruméliai hadtestet táborverés közben, tehát készületlenül érte a magyar támadás, mégis azzal egyidőben egy borzalmas hangú kürtjel és csatakiáltás hangzott a törökök felől.[37] Vajon miért? Kiss Péter „Magyarázat" című munkájában megemlíti, hogy a törökök táborukban, tapasztalata szerint „Olyan nagy hallgatásban és hallatlan csendben vannak, hogy mormogni meg lármázni sem mernek, sőt maguk között csak halk suttogással és csendes baráti hangon beszélnek, úgyhogy az öszvérek, tevék és szamarak kis csengettyűin és a lovak nyerítésén kívül semmi sem hallatszik. Azonban alkonyatkor, az éj leszállta előtt és reggel, napfelkelte előtt, amikor szokásuk szerint a nagy istennek hálát adnak, hangosan, teli torokból Allah-ot kiáltanak. Ez az igen erős zaj és kiáltás annyira rút, és égig hallatszó, hogy vadsága miatt úgy tetszik, mintha az egész világ ott volna."[38]

A szultáni napló szerint a magyar támadás a délutáni ima idején érte a ruméliai hadtestet,[39] így az Istvánffy által említett csatakiáltás az imát befejező „Allah" lehetett.

A meginduló magyar támadás jelentős sikert ért el. Az akindzsik Ráskai csapata ellen harcoltak, a ruméliai hadtest erőinek nagyobb része még táborveréssel foglalkozott. A biztosító erők harcvonalba fejlődve megindultak a magyar sereg felé, hogy minél távolabb fogják fel az első csapást. A Majs körzetében elhelyezkedő erők a majsi völgy kijáratától északra fekvő dombháton keresztül jutottak ki a síkra. Brodarics így látta ezt a támadás megindulásakor: „Ugyanebben a pillanatban megpillantottuk az ellenség beláthatatlan tömegét, amint lefelé indult a velünk szemben levő dombról..."[40]

Időközben meggyorsították az ágyúk tűzkésszé tételét. A puskás janicsárok lezárták a szekérsor hézagait. Mivel a ruméliaiak laza harcvonala nem volt képes föltartóztatni a magyar jobbszárny támadását, a megerősített tábor irányába vonultak vissza, melynek következtében az őket üldöző lovasság eljutott a török ágyúk elé.

36 *Brodarics:* i. m. M. E. 27. o.

37 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. M. E. 68. o.

38 *Kis Péter:* i. m. 74. o.

39 Szulejmán szultán naplója. M. E. 175. o.

40 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

A tüzérség, miután leereszkedett a síkra, felhasználta az ágyúk elhelyezésére a Majstól északkeletre fekvő kettős sáncot, ahol feltételezésem szerint Földvár állt. A lövegek a sáncolás mögött álltak, míg a gyalogság megkezdte az ágyúk elhelyezésére szolgáló állások elkészítését. Valószínűleg eközben érte őket a magyar támadás, így a domb mögül kellett lőniük, emelt csővel. Ezért tűnt Brodaricsnak úgy, mintha a törökök valami völgyből lőttek volna: „Az ágyúkat úgy helyezték el, mintha valami völgyben lettek volna, és emiatt sokkal kevésbé tudtak ártani a mieinknek, mint a síkságon lehetett volna..."[41]

Az ágyúknak túlzott szerepet tulajdonítunk, azonban a csata idején nem tartották a mezei csatákban hatékony fegyvernek. Cristóbal De Villalón a következőket írja: „Ne hidd, hogy az ágyúk valamit is érnek, mert a csatamezőn vívott ütközetben a kardok meg a muskéták csapnak össze", az ágyúlövés „csak egy sort kaszál le a seregből, ami igen kis veszteség, és sok lövés célba se talál, mert az egyik rövid, a másik hosszú, a harmadik meg mellészáll. Ám a muskétások tömérdek apró golyóbisától az Isten mentsen, mert azok úgy zümmögnek a légben, akár a méhraj, és ha egy célt téveszt is, annyi sokból valamelyik biztosan beletalál."[42]

Az ágyúk többsége valószínűleg kis űrméretű falkonett lehetett, mivel a torlaszt védő janicsárságnál ez volt használatos,[43] másrészt erre utalnak az előkerült kis űrméretű lövedékek.

A magyar rohamot a torlasz és a muskétatűz állította meg. A jobbszárny és a vérteshad az ágyúk elől kitérve balra fordult és a ruméliai hadtestre támadt. A beérkező gyalogság tovább harcolt az ágyúsor előtt, immár részben a falu területén. A vértesek több helyen átszakították a ruméliai hadtest csatasorát és megkezdték annak bekerítését. (*2. sz. vázlat, 73. o.*)

Ekkor érkezett be a szultán a zsoldoshaddal és az anatóliai hadtest a Baranyavár–Udvar–Mohács úton. Ezen erők a ruméliai hadtest jobbszárnyán, a magyar balszárnnyal szemben bontakoztak szét, mely az anatóliai hadtestre támadt.

Ráskai csapata ekkorra vereséget szenvedett az akindzsiktól és északi irányba menekült. Üldözésükbe a leshelyen felállított 5000 lovas is bekapcsolódott, akik, egyesülve Báli bég csapatával, kirabolták a magyar tábort és Bácsfalut.

A jobbszárny és a vérteshad, felismerve, hogy bekerítés fenyegeti őket, visszavonult és egyesült a balszárnnyal. Itt sikeresen harcoltak tovább, három páncélos lovas egészen a szultán testőrségéig tört előre. A törökök azonban puskás janicsárokat csoportosítottak át, akik gyilkos tüzükkel megtörték a magyar balszárny ellenállását. Itt kevesebb esélyük volt a lovasoknak a menekülésre, mivel északon és délen egyaránt jelentős erők zárták el az utat. (*3. sz. vázlat, 74. o.*) Valószínűleg erről ír Burgio pápai követ: „A csatamező fekvése pedig olyan, hogy onnan nem lehetett menekülni, sem pedig menekülőt üldözni."[44]

Csak a Duna felé volt szabad az út. A török források két szerencsétlenül járt lovascsapatról emlékeznek meg:

„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében eltévesztette az utat, s a folyónak rohanva, lovastul együtt beleveszett az ingoványba. A másik csapata pedig, mely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartván a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát."[45]

A lovasság menekülése után a gyalogság – mivel menekülni nem tudott – tovább harcolt, míg egy hatalmas felhőszakadás véget nem vetett a csatának.

41 Uo. 25. o.

42 *Cristóbal De Villalón:* Törökországi utazás. Budapest, 1984., 456. o.

43 Kiss Péter szerint a janicsár hadtest állományában 200 darab falkon ágyú volt rendszeresítve. *(Kiss Péter:* i. m. 69. o.)

44 *Antonio Giovanni Da Burgio* levele, Bécs, 1526. szeptember 5. M. E. 147. o.

45 *Kemálpasazáde:* i. m. M. E. 194. o.

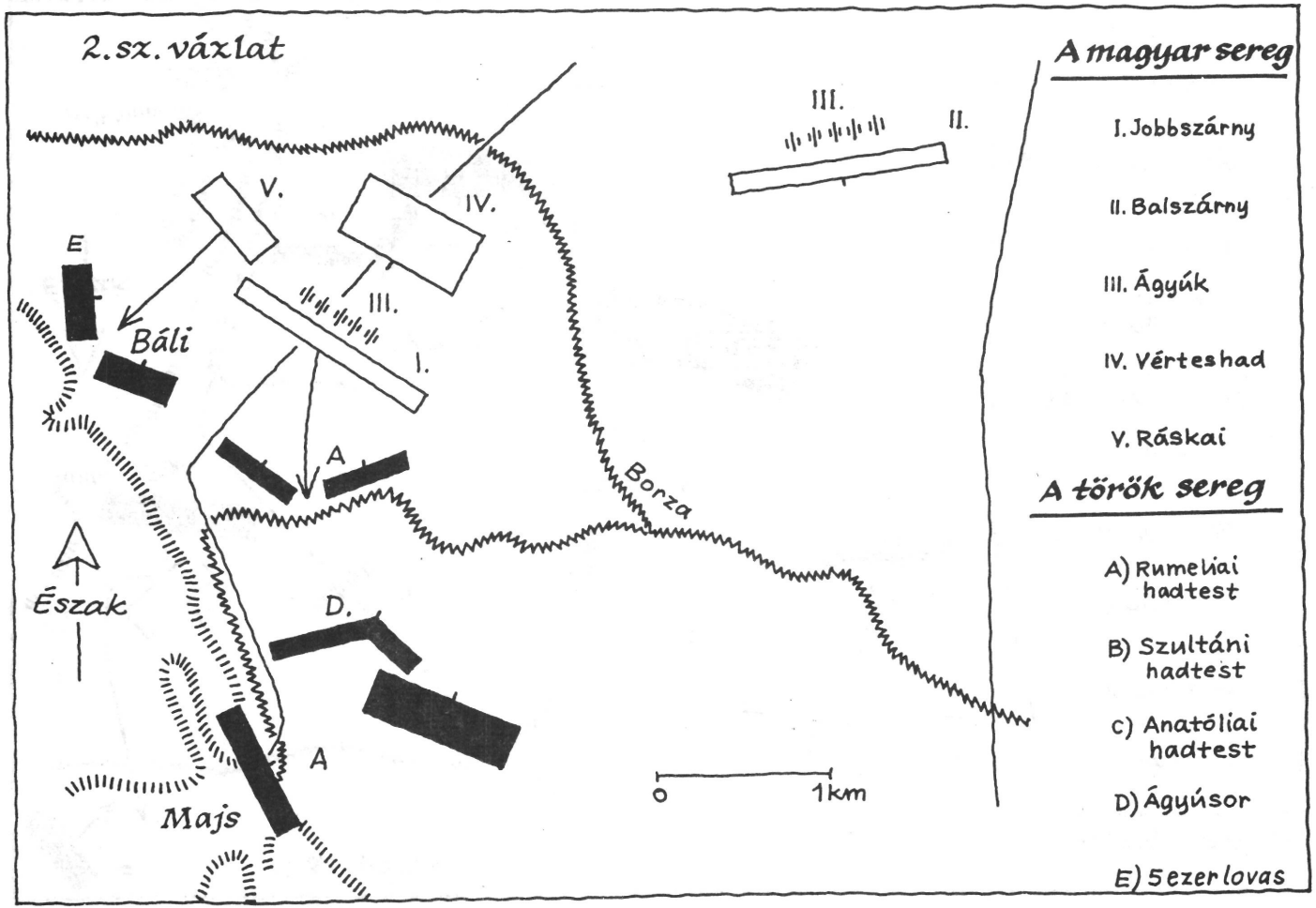
2. sz. vázlat
A magyar sereg
I. Jobbszárny
II. Balszárny
III. Ágyúk
IV. Vérteshad
V. Ráskai
A török sereg
A) Rumeliai hadtest
B) Szultáni hadtest
C) Anatóliai hadtest
D) Ágyúsor
E) 5 ezer lovas
III.
II.
V.
IV.
E
Báli
III.
I.
A
Borza
Észak
D.
A
Majs
0
1km

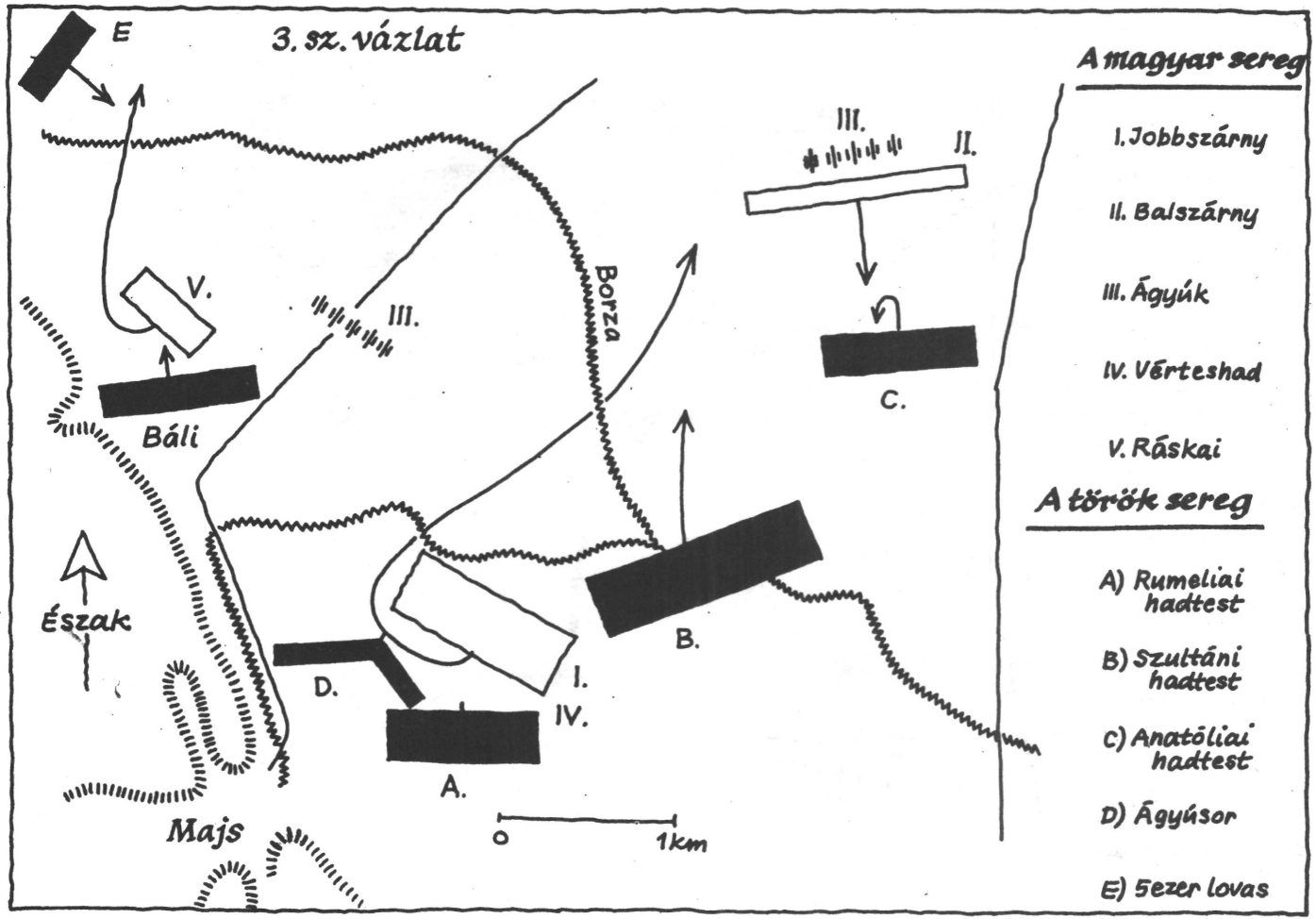
3. sz. vázlat
E
V.
III.
Borza
III.
II.
Báli
C.
Észak
B.
D.
I.
IV.
A.
Majs
0
1km
A magyar sereg
I. Jobbszárny
II. Balszárny
III. Ágyúk
IV. Vérteshad
V. Ráskai
A török sereg
A) Rumeliai hadtest
B) Szultáni hadtest
C) Anatóliai hadtest
D) Ágyúsor
E) 5ezer lovas

A csatatérkutatás különleges régészeti feladat. Nem hasonlítható össze egy település feltárásával, ahol a cserépanyag segíti a kor meghatározását és a lelőhely lokalizálását. A házak helye és a temető sírjai megáshatók és a leletanyagot többnyire az eredeti rétegben találjuk.

Ezzel szemben a csata viszonylag nagy területen de rövid idő alatt zajlik le. A katonák felszerelése könnyen mozgatható darabokból áll, melyek egyformán értéket jelentenek a zsákmányoló győzteseknek és a gyűjtögető polgári lakosságnak. A győztesek igen alaposak voltak a rablásban, mint azt az előkerült tömegsírok leletszegénysége mutatja.

A későbbiekben a mezőgazdasági művelés tovább csökkenti a terület leletanyagát. Főleg a nagyüzemi művelést megelőző időszak volt „hatékony" ebből a szempontból. A 30–40 centiméteres mélységig forgató lófogatú eke kihúzta a földből a nagyobb fegyverdarabokat, kardot, puskacsövet, vértdarabot. A megforgatott föld felszínén az eső letisztította az apróbb fémtárgyakat, csatokat, érmeket, nyílhegyeket, sarkantyúkat, melyeket kapálás közben aztán összegyűjthettek.

A csaták jellegéből adódóan már közvetlenül a csata után nagyon egyenetlen a leletanyag elosztása. Lovasharc következtében nagy területen szóródik szét viszonylag kis mennyiségű anyag. Így a terület átvizsgálásakor egymástól több tíz méteres távolságra kerülhet elő egy-egy sarkantyú, patkó, kopjahegy, csat, vagy nyílhegy.

A gyalogság harcának helyét kis területen sűrűbb leletanyag jellemzi. A mohácsi csatában a gyalogság nem volt képes lépést tartani a lovasság rohamával. Csak az ágyúsor előtt zárkózott fel, ahol a lovasroham elakadt. Itt harcoltak a janicsár gyalogság ellen, de visszavonulni később nem tudtak mivel a lovasság magukra hagyta őket. Gyalogosok harcoltak még a szárnyakon elhelyezett ágyúk mellett és a magyar tábornál is. Az íjat a lovasság és a gyalogság egyaránt használta. *A muskéta azonban csak a gyalogság fegyvere volt.* Tömegtüzet lőttek vele, így kis területre nagy mennyiségű lövedék szóródott ki. Mivel kezelése nehézkesebb volt az íjénál, mozgás közben ritkán lőttek vele, többnyire csak ott, ahol a gyalogság megállt harcolni.

A mohácsi csatában erre Földvár falunál a török ágyúsor előtt került sor. A muskéta 400–500 méterre volt képes kilőni az 1–1,5 centiméteres ólom lövedéket.

A gyalogság harcának helyét elsősorban a különböző típusú kilőtt muskétagolyók jelzik. Az egy helyen előkerült azonos típusú, nem kilőtt puskagolyók akár egy menekülés közben megölt gyalogostól is származhatnak. A muskétagolyó nagy erénye még, hogy a csata után senki sem gyűjtötte össze.

Sajnos, a nyílhegyekből kevesebb maradt a területen, mivel a használható nyílvesszőket feltehetően összegyűjtötték, de alakjánál fogva manapság is népszerű a gyűjtők körében.

A terepen folytatott kutatásaim elsődleges célja a török ágyúsor helyének behatárolása volt, melynek az alábbiak a jellemzői:

– a síkot nyugatról határoló tereplépcső lábánál fekvő terület;
– a majsi völgy kijáratának közelében található;
– középkori településfolt, melynek területén és környékén kilőtt muskétagolyók, nyílhegyek, fegyvertöredékek és más egyéb leletanyag együttese kerül elő, az ott lezajlott küzdelmet bizonyítandó.

Figyelembe véve Papp László kutatásainak eredményeit, megállapítható, hogy hagyományos régészeti módszerekkel a csata tömegsírjai, esetlegesen az ágyúsáncok és a Brodarics által említett Földvár falu kutatható.[46]

A csatából származó, elsősorban a kis méretű fémtárgyak megmaradtak az összecsapások helyén, azonban a mezőgazdasági művelés mértékétől és a talajviszonyoktól függően változó mélységben találhatók. Kutatásaimnál fémkereső műszert használtam, mely a talajban 10–15 centiméteres mélységig képes kimutatni fémtárgyak jelenlétét. A készülék csak azokat a fémtárgyakat jelzi, melyek a mozgatás során a 20 centiméter átmérőjű keresőfej alá kerülnek. A megfelelő keresőmélység beállítása azonban a mozgás és a talaj egyenetlenségei miatt szinte lehetetlen. A fentiek miatt a műszer mezőgazdasági művelés alatt álló területeken szántásnál, vagy 10 centiméternél magasabb növénykultúránál nem használható. Így a kutatási idő az őszi és kora tavaszi hónapokra szűkül.

1992 őszén és 1993 tavaszán összesen 5 napot kutattam, ezalatt mintegy 100 000 négyzetmétert vizsgáltam át, felületesen. Ez a terület megközelítőleg egy 330x300 méteres négyzetnek felel meg.

46 *Papp László:* A mohácsi csatahely kutatása. M. E. i. m.

Ennek eredményeként Majstól északkeletre egy településfoltot találtam, melyet a Földvár kérdésnél már említettem. (*1. sz. vázlat, 64. o.*) A lelőhely cserépanyagában egyaránt találhatunk az őskorból, a római korból, a népvándorlás korából és a középkorból származókat. A fémanyag legkorábbi darabjai a római korból származó fibulák és érmek. A középkorból vasszegek, vaskések, kulcsok, rézgyűrűk származnak. Az érmek közül a legkorábbi III. Béla arab mintára vert rézpénze, ezt követi egy szlavón dénár, majd I. Ferdinánd 6 darab dénára.

A fegyveres küzdelemhez kapcsolható anyag két részre osztható. Az első csoportba tartozó anyag a XVI. századnál korábbi időszakból származik. Így egy sarkantyú a szárak síkjában álló tüskével, egy másik pedig gömböcskével a X–XIII. századra keltezhető. A nyílhegyek szinte kortalannak tekinthetők, mivel az előkerült típusok egy része a honfoglalástól kezdve használatban volt. Nem zárható ki a lehetősége hogy a tatárjárás idején lezajlott összecsapásból származnak a fenti darabok.

A leletek másik csoportja a csata idejére keltezhető. (*5. sz. vázlat, 78. o.*) Ide sorolhatók a muskétagolyók, (14–20. sz.) a szakállaspuska-lövedék (13. sz.), kis űrméretű ágyúgolyók (10–12. sz.), lándzsahegy (9. sz.), pengetöredékek (21–23. sz.), a finomabb kikészítésű köpüs nyílhegyek (1–3. sz.), továbbá a sarkantyúk (24–26. sz.) és a patkók (27.; 28. sz.). Külön figyelmet érdemel I. Zsigmond lengyel király kron groschenje, mely korabeli hamisítvány és a településfoltból került elő. Előkerülése a magyar seregben harcolt mintegy 1500 lengyel gyalogoshoz kapcsolható, tehát a gyalogság küzdelmének helyét jelezheti.

Érdekes képet mutat a leletanyag eloszlása. (*4. sz. vázlat, 77. o.*) A településfolttól 900 méterre északra szakállaspuska-lövedék és egy patkó került elő. (10.; 27. sz.) Ez a távolság megfelel a szakállas lőtávolságának, így akár onnan is kilőhették. Egy majsi fiatalember közlése szerint ezen a helyen korábban egy sarkantyút találtak, csillag alakú forgóval. (*4. sz. vázlat, 2. sz. lelőhely*). Ez a patkóval együtt a jobbszárny és a vértesek rohamának helyét jelezheti.

Majs keleti szegélyén (*4. sz. vázlat, 4. sz. lelőhely*) két darab ólom lövedéket találtam, melyek közül a nagyobb űrméretű fegyverből származó a becsapódás következtében eldeformálódott (13.; 16. sz.)

A sáncolásnyom északkeleti végén (*4. sz. vázlat, 3. sz. lelőhely*) egy darab köpüs nyílhegyet gyűjtöttem (2. sz.).

A településfolt északi oldalán (1. sz. lelőhely, mely a 4/a sz. vázlaton, azonos tájolással került ábrázolásra; az ábrázolt sávok az 1. sz. légifénykép alapján kerültek berajzolásra; a számok az 5. sz. vázlaton ábrázolt leletek számozásával egyeznek), két muskétagolyó került elő melyeket nem lőttek ki, mivel még rajtuk van az öntési csúcs. Itt és a terület középső részén találtam a patkókat, sarkantyúkat és nyílhegyeket. A terület középső zónájában, két darab szakállas-lövedéket, lándzsahegyet. A déli oldalon két darab köpüs nyílhegyet, I. Zsigmond kron groschenjét. A kilőtt muskétagolyók és a pengetöredékek a középső és a déli zónából kerültek elő. A leletanyag igazolni látszik Brodarics állítását: „Később a küzdelem vége felé saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely tele volt ellenséges katonasággal, jobbára azokkal akiket janicsároknak neveznek. Ami hely csak volt a falu kunyhói mögött, mind hosszú sorokban tartották elfoglalva."[47]

Láthatjuk, hogy a janicsár gyalogság jelentős része a falu mögött állt. Valószínűleg a lovasságnak nem sikerült betörni a falu házai közé. Erre utal a lovasságra jellemző leleteknek a terület északi szélén való előfordulása. A felzárkózó gyalogságnak azonban sikerült kiszorítani a törököket a faluból, melynek déli szegélyén folytatódott a harc. Erre utalnak a kilőtt muskétagolyók és a pengetöredékek. Brodarics a későbbiek során valószínűleg bejutott a falu házai közé, különben nem láthatta volna a janicsárokat.

A Papp László által talált fegyverleletek jelentős része Majstól keletre került elő.[48] Nem véletlen, hogy a török ágyúsor helyét Majstól északkeletre feltételezi, annak ellenére, hogy a Brodarics által említett falut a szélestalpú völgy lábánál vélte megtalálni.[49]

A magyar balszárny és az anatóliai hadtest összecsapását jelzik a Feketekapunál előkerült ágyúgolyók, muskétagolyók és fegyvertöredékek.[50]

Megítélésem szerint a csatatérkutatás legfontosabb régészeti feladata a Majstól északkeletre fekvő településfolt feltárása lenne. Elsősorban a templom helyét kellene behatárolni, ami fontos szempont lenne annak megítélésénél, hogy Brodarics erről a faluról írt-e.

47 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

48 *Marosi Endre:* A mohácsi csatatér régészeti kutatásairól. Mohács, Budapest, 1986.

49 *Papp László:* i. m. M. E. 253. o.

50 A Feketekapunál előkerült leletekről Brand Ede tesz említést kéziratában melyet Papp László idéz a csatáról írott tanulmányában. (*Papp László:* A mohácsi csatahely kutatása. A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, Pécs, 1960. 218. o.)

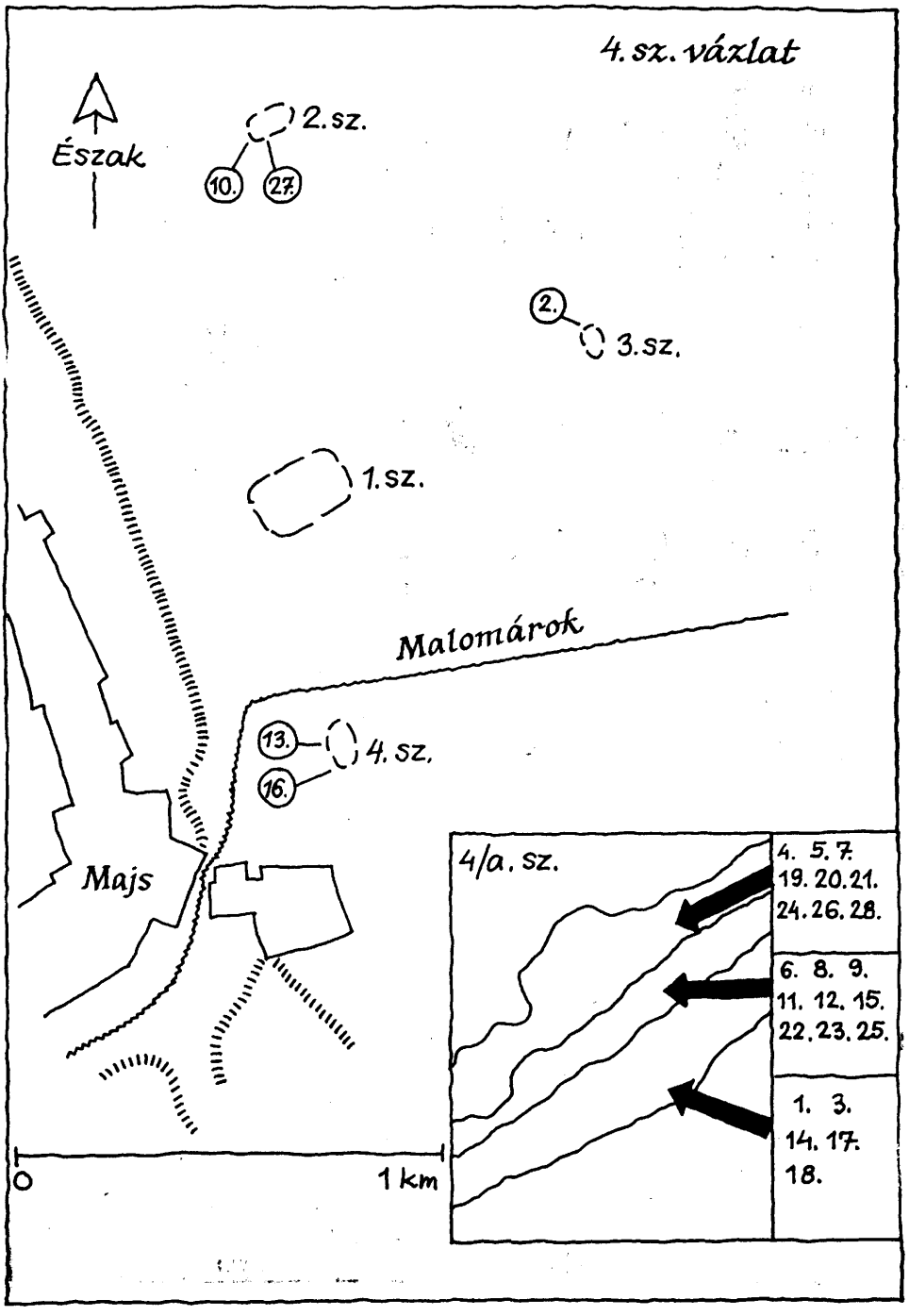
4. sz. vázlat
Észak
2. sz.
10.
27.
2.
3. sz.
1. sz.
Malomárok
13.
4. sz.
16.
Majs
4/a. sz.
4. 5. 7.
19. 20. 21.
24. 26. 28.
6. 8. 9.
11. 12. 15.
22. 23. 25.
1. 3.
14. 17.
18.
0
1 km

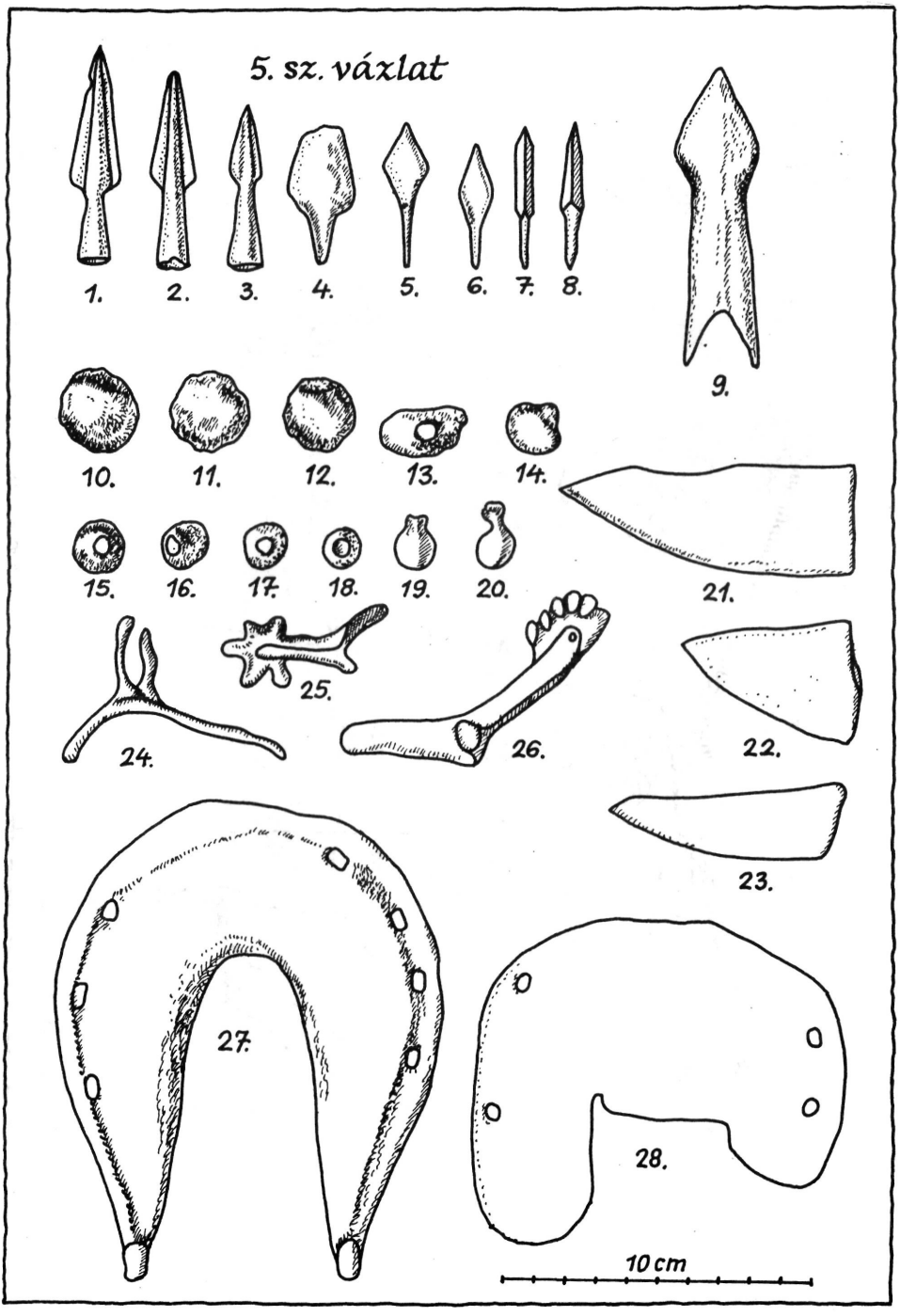
5. sz. váxlat
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
10 cm

Akár hadvezéri tudása, akár a hadiszerencse folytán Tomorinak komoly esélye volt a ruméliai hadtest legyőzésére. A szultán seregéről mondott értékelését, mely szerint a 300 000 fős seregből csak 70 000 fő a megfelelő harcértékű katona, a török források is alátámasztják.

A török sereg fegyelmét csak kemény kézzel lehetett fenntartani. Még a csata előtti napon is drasztikus intézkedésre kényszerült a szultán. Annak ellenére, hogy megtiltotta a tábor elhagyását, egy fiatalember mégis előremerült, ezért lefejeztette.

Ibrahim pasának kevésbé sikerült a rábízott hadtest irányítása. A táborverés megkezdésére hozott parancsa után a katonák többsége fegyelmezetlenül szélszéledt, így valószínűsíthető létszámbeli fölényük ellenére nem voltak képesek ellenállni a magyar jobbszárny rohamának. Hogy ez milyen komoly tanulság volt, bizonyítja, hogy a szultán a csata után senkit sem engedett a málhákhoz menni, hanem a csatamezőn várakoztak hajnalig. Ibrahim pasa súlyos hibát követett el azzal, hogy a hadtestét magára hagyta. Ez is közrejátszott a magyar támadás sikerében. Talán a szultánhoz fűződő barátságának és a győzelemnek köszönhette a jogosan kijáró büntetés elmaradását.

Báli bég jelesen képviseli az irreguláris csapatoknál uralkodó fegyelmezetlenséget. A síkon álló ruméliai hadtestből kivált és távolabb állapodott meg – írja Dzselálzáde. Ekkor már Ibrahim pasa nem volt a seregnél. Báli valószínűleg minden parancs nélkül vált ki és indult el északra. Az ő mozgásukat észlelték a magyar seregből, „megállapodásuk" leginkább Ráskai támadásának volt köszönhető. Valószínűleg rabolni indultak, amit a magyar lovascsapat szétszórása után meg is tettek. Nem törődtek a ruméliai hadtest szorult helyzetével, hanem egy ideig Ráskai lovasait üldözték, majd felprédálták Bácsfalut és kifosztották a magyar tábort. Ibrahim pasának a későbbiekben is meggyűlt a baja az akindzsikkal: „A pasa a nevezett Szegedint a vele levő s éjjel-nappal szolgálatban levő janicsároknak engedte át zsákmányul, s azok előrementek. De Jahjapasazáde (Báli bég) serege a janicsárok előtt odaérvén, kirabolta."[51]

A nagyvezír, érthetően, kedvezni akart a janicsároknak, hiszen nekik köszönhette, hogy nem sodorta el a magyarok első rohama a ruméliaiakat.

A magyar támadás sikerének legfőbb oka, hogy készületlenül érte a ruméliai hadtestet. A csatát a magyar sereg mégis elvesztette. A beérkező szultáni had és az anatóliai hadtest erőfölénye győzedelmeskedett.

A csata közelgő 470. évfordulója remélhetőleg ismét felélénkíti a kutatásokat. Írásomban igyekeztem összefoglalni csaknem két éves kutatásom eredményeit. Megállapításaimat természetesen nem tekintem végérvényűeknek; további kutatások fogják majd alátámasztani vagy megcáfolni azokat.

51 *Dzselálzáde*: i. m. 236. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

URBÁN ALADÁR

AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY KEZDETI TEVÉKENYSÉGE DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

1848. szeptember 30–október 7.

Az alábbi forrásközlés célja, hogy kiegészítse a Kossuth Lajos Összes Műveinek 1952-ben „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" címmel megjelent XIII. kötetét, amely az 1848 szeptember–december között keletkezett anyagokat öleli fel. Annak idején Barta Istvánt, a kötet szerkesztőjét mind terjedelmi korlátok, mind pedig szerkesztői megfontolások arra késztették, hogy szelektáljon az óriási anyagban. Így az OHB kezdeti tevékenységének dokumentumai közül elsőbbséget élveztek a Kossuth alföldi toborzóútjával kapcsolatos beszámolók, a Jellasiccsal megütköző fősereg kormánybiztosával, Csány Lászlóval és a táborba küldött országgyűlési biztosokkal folytatott levelezés, az adott helyzetből fakadó védelmi intézkedések. Az említett kötetbe így összesen 29 olyan dokumentumot vett a szerkesztő fel, amelyet az OHB, mint testület, Kossuth távollétében bocsátott ki.

A terjedelmi korlátok, valamint az 1848 szeptember végi, október eleji időszak eseményeinek fontosság szerinti mérlegelése játszott szerepet abban, hogy kevésbé fontos, vagy eredmény nélküli intézkedések, esetleg a négy évtizeddel ezelőtti ismeretek szintjén elhanyagolhatónak tűnő dokumentumok kimaradtak az említett kötetből. Ez azonban elsősorban azokra az iratokra vonatkozik, amelyeknek fogalmazványa az OHB iratsorozatában található. (Ez eredetileg Batthyány Lajos miniszterelnök ún. elnöki sorozata volt, amelyben a 790. számtól jelennek meg az OHB intézkedései.) A kutatás számára azonban új összefüggéseket ígért annak felismerése, hogy az OHB-sorozatában iktatott iratok mellett a Bizottmány számos iktatószám nélküli rendeletet bocsátott ki – amelyeknek tehát nem ismerjük a fogalmazványát –, s használta azt a hadügyminisztériumi, illetve nemzetőrségi iratsorozatot, amely az iktatószámot *k.mo.* vagy *nö.* betűjelzéssel törte, s amelyeket már az ügyvezető miniszterelnöki feladatát ellátó Batthyány Lajos is használt. Részben ismeretlen anyagokat szolgáltatott továbbá a Fővárosi Levéltár Pest városa közigazgatási iratainak, illetve a Buda városa tanácsi levelezéseinek sorozata, valamint az ún.Budai nemzetőrség Országos Levéltárban őrzött iratainak 2. kötete is.

Az anyag ilyetén bővülése kínálta azt a lehetőséget, hogy ne az intézkedések súlyát, az eseményekre gyakorolt hatását, hanem az OHB mint testület sokoldalú tevékenységét megvilágító, lehetőleg teljes okmánygyűjtemény összeállítását kíséreljük meg. Ez a szeptember 29-i feszült várakozás után másnap megkezdődött munka jelenlegi ismereteink szerint október 7-éig 84 olyan dokumentumot eredményezett, amelyeket a KLÖM XIII. említett kötete – és a XV. kötetben

megjelent pótlás – nem tartalmaz. Ezek közül igazán az elküldött tisztázatok az érdekesek, mivel az aláírásokból lehet következtetni az OHB egyes tagjainak aktivitására, amely esetenként odáig terjedt, hogy sajátkezűleg írták meg a levelet, vagy rendeletet. Ilyen iratok szép számmal kerültek elő a honvédelmi minisztérium, a nemzetőrségi tanács, a budai vagy pestvárosi levéltár anyagából, de található közöttük a budai főhadparancsnokság (General-Kommando) anyagából, a Görgey-család levéltárából, Vay Miklós iratainak gyűjteményéből, vagy a szegedi városi levéltárból kikerült iratok is. Közlünk továbbá négy nyomtatványt, valamint a Közlönyben megjelent három dokumentumot, amelyből kettőnek a kézirata is fellelhető. Az okmányok zöme azonban az OHB iratsorozatában fennmaradt fogalmazvány, néhány esetben a melléjük visszakerült eredeti.

Nem közöljük a KLÖM XIII. kötetében már megjelent iratok mellett azt a három okmányt sem (Lukács Sándor és Szabó Kálmán kormánybiztosi kinevezése, a zsákmányolt fegyverekért járó jutalomról szóló nyomtatvány és egy Vukovics Sebőhöz intézett utasítás), amelyeket ugyancsak hasonló kiegészítő szándékkal publikált az 1848 szeptember–december közötti OHB iratokból Hermann Róbert a Hadtörténelmi Közlemények 1989/2. számában. Közöljük viszont azt az öt dokumentumot (12., 21., 69., 80–81. sz.), amelyeket Görgey István munkájának kiegészítéseként Katona Tamás tett közzé, mintaszerű okmánytárában 1980-ban. Közlünk egy olyan OHB rendelkezést (47. sz.), amelyet Steier Lajos adott ki 1924-ben a „Beniczky Lajos ...visszaemlékezései és jelentései..." c. kötetben. Felvettünk a gyűjteménybe három olyan iratot is, amelyek belügyminisztériumi elnöki iktatószám alatt és Kemény Dénes államtitkár aláírásával jelent meg (35., 39., 73. sz.), amelyek azonban csak az OHB utasításával készülhettek, amelynek munkájában az államtitkárok sorában Kemény Dénes is részt vett. Közlünk egy olyan iratot is, amely a KLÖM XIII. kötetében a fogalmazvány alapján szerepel (16. sz.), amelynek azonban az igazságügyminisztérium államtitkári irataiban található eredetije – az OHB öt tagjának aláírásával – érzékelteti a rendelkezés súlyát. Végül meg kell említenünk, hogy az egyik közölt rendelet, amely a főváros mesterembereihez szól (71. sz.), Nádosy ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnökének és Pázmándy Dénes, a képviselőház elnökének aláírásával jelent meg anélkül, hogy az OHB-ra utalna, de jellegénél fogva – úgy véljük – indokoltan kapott helyet a jelen okmánygyűjteményben. Nem vettük fel viszont a Rendőri Hivatal hirdetményeit, illetve a sajtóban megjelent közleményeit, még akkor sem, ha azok – mint például a táborba szállítandó fővárosi ajándékok gyűjtéséről szóló értesítés – nyilvánvalóan az OHB utasítására születtek.

Az okmányok közlésénél megadjuk – ha van – az iktatószámot, mivel az a mondottak alapján érzékelteti a bemutatott időszak ügyintézésének sajátságait. Közöljük a címzést is, de helykímélés érdekében ahol egy sorban elfér, egy sorba írjuk a küldőt és a címzettet, ami a tisztázatokon rendszerint két sorban szerepel. Ugyanez érvényes a befejező sorokra, ha ott a szokott teljes szöveg („a miniszterelnök távollétében...") szerepel, amelyet változóan: hol egy sorban, hol az okmány jobb oldalán két sorban írtak. A névaláírásoknál megtartottuk az eredeti tagolást (kivéve a 16. dokumentumot, ahol az öt név egymás alatt van), de a változó gyakorlatot, hogy ti. a bizottmányt hol egy, hogy két t-vel írták, egységesítettük. A tisztázatok nagy részén, ahol a Bizottmányt mint a

miniszterelnök távollétében intézkedő testületet tüntetik fel, ezt a szöveget a dátum után valamelyik aláíró sk. írta oda, de ezt külön nem jelöljük. A dátumnak sem az elhelyezését, sem a formáját nem változtattuk meg. (Az okmány sorszáma után a közlő által megadott dátum mögött kérdőjel akkor szerepel, ha sem a fogalmazványról, sem az iktatókönyv alapján nem lehetett a keletkezés időpontját pontosan meghatározni.)

A helyesírást illetően Barta István gyakorlatát követtük, amennyiben a felesleges nagybetűket elhagytuk, egyazon kéziraton belül a következetlenségeket – pl. az Ön váltakozó kis- és nagybetűs írását – megszüntettük, ingadozó gyakorlat esetén az igekötőket az igével összevontuk, az interpunkciót a mai használathoz közelítettük. Megtartottuk a *miniszterelnök* szó – majdnem általános – egybeírását, míg az egyes szakminisztériumok nevének írásánál a változó gyakorlatot követtük. A ma már természetes szóösszetételeknél megtartottuk a különírást, de le kell szögeznünk azt, hogy ebben nem könnyű következetesnek lenni. A tisztázat helyesírása nem mindig követi a fogalmazványát és a tisztázatról készült másolatok is gyakran eltérnek az eredeti írásmódjától. Csak a nyomtatott szövegek mutatnak valamiféle egységességet és következetességet, de a hosszú ékezetek használata ezeken is gyakran eltér a ma szokásostól. Az iratok közreadásánál törekedtünk mind a hosszú ékezetek használatának, mind a tájnyelvi sajátosságoknak (ő-ző, í-ző formák) megőrzésére.

Az iratok végén megjegyzésben tájékoztatunk az okmány mellékleteiről, s a legszükségesebb tudnivalókról. Tekintettel az 1848/49-es események örvendetesen szaporodó irodalmára, nem tartottuk szükségesnek az egyes fejlemények magyarázatát. Nem adunk névmagyarázatokat sem, hiszen a tisztekre Bona Gábor két kötete, a képviselőkre Csizmadia Andornak az 1848/49-es választásokról szóló részletes tanulmánya, a minisztériumi tisztviselőkre Fábiánné Kiss Erzsébetnek az 1848/49-es minisztériumok munkáját ismertető monográfiája kellő felvilágosítást nyújt – ha azok hiányoznának Barta István köteteiből.

A közölt iratok lelőhelyei

BM eln.	OL H 9 Belügyminisztérium, elnöki iratok
Budai nőrség ir.	OL R 16 Budai nemzetőrség iratai
Corr.Mag.	Fővárosi Levéltár, Buda város levéltára. Correspondenciae Magistratuales
GK P-sec.	Hadtörténelmi Intézet Levéltára, General-Kommando iratai, P-szekció
Görgey cs.lt.	P 295 Görgey család levéltára, Görgey Artur iratai
HM	OL H 75 Honvédelmi minisztérium, általános iratok
HM bizt.	OL H 82 Honvédelmi minisztérium, biztossági osztály iratai
Ig.ügyi államt.	OL H 67 Igazságügyminisztérium, államtitkári iratai
KPA	OL H 2 Kossuth-Polizei-Akten
Nyomtatvány	OL R 32 1848/49-es nyomtatványok
OHB	OL H 2 Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
ONőHt	OL H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai

Pesti közig. Fővárosi Levéltár, Pest város levéltára, Közigazgatási iratok 1848/49.

Vay Miklós ir. OL H 113 Vay Miklós kormánybiztosi iratai

1.

Budapest, 1848. szeptember 30.

A táborból érkező katonaság elszállásolása Pesten

1. Az országos honvédelmi bizottmány hadügyministeri álladalmi titkár urnak

Budapest September 30. 1848.

A Martonvásárról megérkezett Würtemberg huszár ezred tartaléka itt Pesten a tüzőrségi (!) kaszárnyába, Wasa ezred tartaléka pedig az Üllői úton levő városi laktanyába szállítassanak be, élelmezésükről a hadügyminiszteriumi élelmezési osztály intézkedjék, még pedig az illető osztályfőnök legszorosabb személyes felelősége mellett.

K.m.f.

A ministerelnök távollétében a honvédi bizottmány
Madarász László
biz. tag

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7870

Megjegyzés: a levél az 1. iktatószámot kapta, de megállapíthatóan ezt a számozást nem folytatták.

2.

Pest, 1848. szeptember 30.

Görgey táborának maradékát Pestre rendelik

Timon [Zsigmond] százados urnak

Mind azon *fegyveres* csapatok, melyek Szolnokon összevonva találtatnak, vasuton még ma Pestre szállíttassanak, itt veendvén a további rendeletet. Tudósítás szerint a hevesiek és ungiak mintegy 1000 számmal volnának.

Pest, Sept. 30. 1848.

A ministerelnök ur távollétében
Sembery Imre honvédelmi
bizottmányi tag

A levél Szemere sk. írása
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/10. téka

Megjegyzés: a levelet Szemere nem írta alá.

3.

Pest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a szegedi olasz foglyok elszállításáról

Nyílt rendelet
Szeged, Félegyház és Kecskemét városok tanácsának

A szegedi várban lévő olasz foglyoknak Bécs felé leendő inditására nézve azon rendelet tétetett, hogy ezen foglyok tiz nap elforgása alatt három csapatban nemzetőrök által kísértessenek fel Pestig. A kisérés módja akkint lesz intézendő, hogy a szegedi nemzetőrök Félegyházáig, a félegyháziak

Kecskemétig, ezek pedig Pestig kisérjék. Jelen nyilt rendelet Félegyház és Kecskemét városokkal is közlendő lészen a szükséges intézkedés végett.

Pesten Septemb. 30. 848.

A ministerelnök távolában a honvédelmi bizottmány
Madarász László
bizottmányi tag
Nyáry Pál bizottmányi tag
Sembery Imre bizottmányi tag

(A rendeleten a miniszterelnöki hivatal kispecsétje.)

Eredeti tisztázat, Szeged v. lt. Tanácsi okiratok 1848:2380.

Megjegyzés: a szegedi olasz foglyokat végül Kossuth okt. 5-i, Szegeden kiadott rendeletére szállították Pestre.

4.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a mosoni hadfogadó parancsnokságról

Országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Meghagyatik ezennel a hadügy ministeriumnak, szoros felelőség mellett, a Mosony megyei hadfogadó tisztséget oda utasítani, hogy a megye által kiállitott ujonczokat, és pedig ha öt láb magasságuak nem volnának is, ha különben hadi szolgálatra alkalmatosak, azonnal a megyei tisztségektől átvenni és élelem és zsoldjukról kellő intézkedést megtenni, azonk[iv]ül pedig az ujonczok kiképzésére igényelt katonai egyéneknek a megyébe utasításáról rögtön gondoskodni első kötelességének ismerje.

Budapest September 30. 1848.

A minister elnök távollétében a honvédelmi bizottmány üléséből
Sembery Imre
bizottmányi tag
Kovács Lajos
bizottmányi tag

Eredet tisztázat, HM 1848: 7409

5.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a 48. gyalogezred hadfogadó kormányáról

1510/k.mo.

Országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Niczky Sándor kormánybiztos folyó hó 27-éről kelt tudósítása következtében értésére esvén a honvédelmi bizottmánynak, hogy a 48-ik számu gyalogezred hadfogadó kormánya az ezredében is fogad ujonczokat: ennek folytán meghagyatik a hadügyministeriumnak, hogy ezen toborzást, miután a kiállítandó ujonczokból honvéd zászlóaljak alakitandók, betiltsa. Minek rögtöni eszközlését elvárják

Budapest September 30. 1848.

a honvédelmi bizottmány tagjai
Pázmándy képviselőházi elnök
Nyári Pál
bizottmányi tag

Sembery Imre
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7465

Megjegyzés: a 48. gyalogezred főhadfogadó kormánya Sopronban volt, Niczky panasza értelemszerűen erre vonatkozott. Mellette a HM által okt. 1-én a budai főhadparancsnoksághoz intézett utasítás fogalmazványa.

6.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a Békés megyei újoncokról

1506/k.mo.

Országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Szoros felelőség mellett meghagyatik a hadügy ministeriumnak a Békés megyei ujonczok számára a megkivántató fegyverek[et] a legközelebbi fegyvertárból azonnal kiszolgáltatni, nem különben az ujonczok kiképzésökre megkivánt tisztek és képezők a rendes katonaságból kiálíttatni, tisztekké pedig alkalmas egyének a megkivánt számban a hadügy ministerium utján kineveztetés végett ide fel terjesztessenek.

Budapest September 30-án 1848.

Madarász László
bizottmányi tag
Nyáry Pál
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, HM 1848:7466

7.

Pest, 1848. október 1.(?)

Felhívás a martonvásári tábor erősítésére

809/e

Buda város közönségének

Az ellenség néhány órányira állván a két fővárostól, a haza és a város érdekében szóllítom fel Önöket, hogy Pest városa tanácsával és választó polgáraival magokat érintkezésbe tevén, a Martonvásáron álló hadseregnek gyámolítására annyi nemzetőrt küldjenek, amennyit csak a két városnak kiállítani tehetségében álland.

Pest *(dátum nincsen)*

Fogalmazvány, OHB 1848:809

Megjegyzés: egyidejűleg Pest városa is hasonló felszólítást kapott.

8.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés a fővárosi helyőrség növeléséről

807/e

Rendelet
Perczel Vincze képviselő úrhoz

Helyben

Budapest October 1sején 1848

Meghagyatik ezennel Önnek legszorosabb felelőség mellett e rendelet vétele után tüstént a gőzhajó igazgatóság által ön számára az idezárt nyilt rendelvény nyomán egy nagyobbféle gőzöst kirendeltetni, azon Komárom várába sietendő.

Ott megérkezvén Majthényi ezredes és várparancsnokkal az idezárt rendelet értelmében értesülvén, a várban levő Turszky ezred zászlóaljának felerészét és annyi önként vállalkozó felfegyverzett vitézeket, hogy számuk 800 főt ne haladjon, de ha lehet, annál alább se legyen, magával ide Pestre hozzon.

A gőzös Pesten felül kössön ki és Ön megérkeztéről azonnal ide jelentés tegyen, – mire azután további rendeltetésük helyét meghatározandják. Ezen rendelet titokban tartassék.

Fogalmazvány, OHB 1848:807

Megjegyzés: A Majthényinak szóló, egyidejűleg kelt rendeletet l. KLÖM XIII. 65. A katonaság leszállítására nem került sor, mert Majthényi nem volt hajlandó gyöngíteni a vár helyőrségét.

9.
Budapest, 1848. október 1.
A Vilmos-huszárokat Pestre rendelik

1534/k.mo.

A budai fő hadi parancsnokságnak

Ezennel tudatik a budai fő hadi parancsnoksággal, hogy a Vilmos huszár ezred utban lévő két osztályának általam mai nap magparancsoltatott, miképp az útját Szolnok helyett ide vegye.

Budapest, octob. 1. 1848.

a ministerelnök távollétében
Mészáros Lázár

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-26

10.
Pest, 1848. október 1.
Rendelkezés a budai vár biztosításáról

Kiss Miklós budai őrnagy úrnak

Buda várát védelmi erő nélkül hagyni nem lehetvén, ezennel meghagyatik őrnagy urnak, hogy a budai 2^{ik} századdal a Vár biztosításáról gondoskodjék, s azon századot onnan a vidékre ki nem indítsa.

Pest, 1 octob. 1848.

Zoltán János

A honvédelmi választmány
Madarász László
bt.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

Megjegyzés: a levél Zoltán János belügyminisztériumi államtitkár írása.

11.
Budapest, 1848. október 1.(?)
Rendelkezés a Lánchíd építkezésének védelméről

812/e

Rendelet
Clarke mérnök és lánchidépitő főfelügyelő úrnak

Meghagyatik ezennel Önnek, hogy a hidépítésnél alkalmazott dolgozó egyéneit a mennyire lehet legjobban felfegyverkeztesse és szükség esetén az épitő mühely védelmére használja, – minek folytán a hídépítésnél alkalmazott egyének a felkelő sereghezi beosztástól ezennel felmentetnek.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:812

12.
Budapest, 1848. október 1.
A kiskunsági népfelkelőket Ráckevére utasítják

805/e

Foster [Ernő] őrnagy urnak

A kiskunsági felkelt népsereg, és mind azok, kik Kun Szentmiklóson Pest megyéből ott összevonulva vannak, e rendelet vételével Ráczkevi felé tüstint induljanak el; futárt küldvén jó eleve Görgey Arthur csepeli főparancsnok urhoz, hogy a menetek és elhelyezés iránt a közelebbi parancsot tőle megkapják.

Ugyan annak bejelentendő, hogy elindulások után 3 nap mulva élelmeztetésökről gondoskodást jó eleve tétessék.

Budapest, Oct. 1. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848:805

13.

Budapest, 1848. október 1.(?)

Hirdetmény a tábort engedély nélkül elhagyók, vagy meglátogatók megbüntetéséről

Tapasztalván, hogy a táborból, habár rövid időre, számosan távoznak engedély és utlevél nélkül; más felöl: hogy sokan minden meghatalmazás vagy hivatalos megbizás nélkül a tábort meglátogatják és kikémlelik, a ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány által közhirré tétetik: hogy

1. Aki a táborból illető parancsnoki utlevél nélkül eltávozik, legyen az rendes katona, honvéd vagy nemzetőr, szökevénynek tekintvén, mindenki kötelességének esmérje megfogni, s a legközelebbi hatóságnak átadni, hogy a táborba, mint fogoly, visszakisértessen, érdemlett megbüntetése végett.

2. Aki hazai hivatalos megbizás vagy meghatalmazás nélkül, az őrsök kerülésével a táborba lép, azonnal kiutasitandó, sőt a körülményekhez képest szoros vizsgálat alá veendő, és ha magát igazolni nem képes, letartóztatandó és legközelebbi helyparancsnokhoz vezetendő.

3. Ezen határozat folytán minden polgári és katonai hatóság köteleztetik ezen rendeletnek közhirré tételére és pontos teljesitésére.

Ministerelnök távollétében a honvéd bizottmány.
Madarász László b.t.
Sembery Imre
bizottmányi tag

Nyomtatvány

14.

Pest, 1848. október 1.

A táborból útlevél nélkül érkező katonai személyek letartóztatásáról

1530/K.Mo.

Az országos honvédelmi bizottmány Buda város polgármesterének

Pest, october hó 1-én 1848

Meghagyatik ezennel polgármester urnak, hogy a táborból utlevél nélkül érkező mindennemű és rangu katonai egyéneket biztos helyen Budán letartóztasson, és egyszersmind Kovács [György] nemzetőrségi ezredes és térparancsnok urnak jelentést adjon, ki róluk azonnal intézkedend.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
bizottmányi tag
Madarász László
b.t.

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:981

15.

Budapest, 1848. október 1.

Fegyvermüvesek jelentkezésére felszólító hirdetmény

Felszólitás

A főváros népe fegyvert akar ragadni. Ezrenként jelentkeznek. De fegyver dolgában igen szüken vagyunk. Van azonban a budai fegyvertárban 20.000 kész cső és 4000 kész puskaágy. Ezeket össze kellene rakni. E czélra felszólítjuk a vasuti, lánczhidi kézműveseket, továbbá a puskamüveseket, lakatosokat s mindazokat, kik a tárgyhoz értenek, sziveskedjenek közremunkálásukkal a fegyverek összerakását eszközölni.

Az illetők jelentség magukat La[h]ner őrnagy és fegyvertárnok urnál Budán a fegyvertárban, vagy Pesten a Károly-kaszárnya II. udvarában II. emelet 38-dik ajtó.

Budapest, october 1-én 1848.

A honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László Szemere Bertalan

Közlöny 1848 okt. 3. (115)

16.

Budapest, 1848. október 1.

Az OHB felszólítja Ghyczy Kálmán igazságügyi államtitkárt, hogy vegyen részt a bizottmány munkájában

806/e

Az országos honvédelmi bizottmány Ghyczy Kálmán álladalmi titkár urnak

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány levén a képviselők háza által megbízva a kormányzással, ezennel rendeltetik:

1^{ör} Naponként két ízben, t.i. reggel 9^{kor} és délután 4^{kor} a bizottmányi ülésben jelenjen meg.

2^{or} Rendelkezzék, hogy egy tanácsnok, vagy egy titkár, egy fogalmazó és egy szolga egész napon át a bizottmány körül foglalkozzék.

3^{or} Minden ministerium[i] azon leveleket, mellyek a közrendre, csendre, s a haza jelen veszélyére vonatkoznak, egyenesen ide terjessze, vagy ha *már* rögtön elvégeztettek volna, arról tudósítás teendő.

Ha mindez pontosan meg nem tartatik, a képviselő házat kellő szigorú és gyors rendelkezésre fogjuk fölszólítani.

Budapest october hó 1^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai

Pálffy János
Madarász László bt.
Szemere Bertalan
Nyáry Pál
Sembery Imre

Eredeti tisztázat, Ig. ügyi államt. 1848-104-1
Szemere sk. fogalm., OHB 1848:806

Megjegyzés: Szemere a fogalmazvány utolsó mondatában a „szigoru és gyors" kitételt is aláhúzta. (L. KLÖM XIII. 64.)

17.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés a nemzetőri és tábori szolgálat alóli mentesítésről

1517/k.mo.

Az országos honvédelmi bizottmánytól Buda város közönségének

Meghagyatik minden illető polgári és katonai hatóságoknak, hogy a papirpénz készítésében s az országos fizető főhivatalban működő egyének, minden bármiféle más szolgálattételtől ezennel egyátaljén felszabaditottaknak ismertessenek és menten hagyassanak, s a táborba se mehessenek.

Budapest, october 1-én 1848.

A ministerelnök ur jelen nem létében
a honvédelmi választmány gyüléséből
Pálffy János mk.
vál. tag
Sembery Imre mk.
bizottmányi tag

Korabeli másolat, Budai nőrség ir.
Közlöny 1848 okt. 2. (114.)

Megjegyzés: a Közlöny okt. 4-i számában az OHB a mentesítést „az alapitványi pénztári főfizető hivatalhoz tartozó" egyénekre is kiterjesztette.

18.
Budapest, 1848. október 1.
Utasítás Pusztelnik Henrik kapitánynak

1531/k.mo.

Pusztelnik kapitány urnak

September hó 29^{én} kelt tudositása következtében az országos honvédelmi bizottmány ezennel tellyes megelégedését jelenti ki önnek azon intézkedések fölött, mellyeket ön Horvát Vilmos kormánybiztos megszabadítására nézve tett, – de nem különben azon rendeleteket is [így] , mellyek szerént ön Jellasich táborát hátulról megtámadni készül, a nemzetörök rendezésében tett fáradozásaival együtt tellyes elismeréssel helyesli, és megvárja önnek eddig tanusított erélyességétől, hogy ezentúl is minden hatalma alatt lévő erőt a hon megmentésére a legnagyobb sikerrel fog alkalmazni.

Budapest, october 1^{én} 1848

A ministerelnök távollétében az országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, Görgey cs. lt., 38. cs. b/17. téka

Megjegyzés: Pusztelniket Batthyány rendelte Horváth Vilmos kormánybiztos mellé szept. 26-án

19.
Budapest, 1848. október 1.(?)
Rendelkezés a Komáromba szánt lövegekről

826/E

A honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Felszólítatik ezennel a hadügy ministerium, hogy azon háromfontos ágyúkat, mellyek ministerelnöki rendelet folytán Komáromba valának küldendők és e czélból már gőzhajóra is rakvák, azonnal az Ujépületbe lerakassa és felszerelésüktől mielébb intézkedjék.

Ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:826

20.
Budapest, 1848. október 1.
Gondoskodás a Liptó megyei újoncokról

1526/k.mo.

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Lehoczky Károly Liptó megyei első alispány úr f. hó 26-dikáról kelt 112. számú tudósítása folytán a hadügy ministeriumnak ezennel meghagyatik, hogy az azon megyében toborzott ujonczokhoz, kiknek száma már 100-ra felmegy, az al és fő tiszteket minél előbb kinevezze, nem külömben a központot is, hová ezen ujonczok szállitandók, kijelelje, s tovább rendeltetésökről annak idejében kellőleg intézkedjék.

Budapest Oct. 1^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az országos honvédelmi választmány tagjai
Sembery Imre
bizot. tag
Szemere Bertalan
v.t.

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4600

Megjegyzés: mellette Gombos alezredes okt. 1-én kelt levele, amellyel a rendeletet továbbította a Nemzetőrségi Haditanácshoz, mint illetékeshez. A zavar oka az volt, hogy Batthyánynak az új honvédzászlóaljak szervezéséről szept. 26-án kibocsájtott rendelete csak okt. 2-án jelent meg a Közlönyben.

21.

Budapest, 1848. október 1.

Utasítás Görgey Artur honvéd őrnagynak

Az országos honvédelmi bizottmány Görgey Arthur honvéd őrnagynak

Trangusz százados ur Zichy Pál fogolyt át adta, a küldött irományokkal.

A tábori müködésre nézve adig is, míg a képviselő házzal közöljük Önnek nézeteit, hazafiui buzgalmára kérjük fel, hogy magát Moga fő vezérrel tegye érintkezésbe; különben a hadvezetés lehetetlenné s tán szerencsétlenné is válhat, még ma – bár mi későn is – várjuk a ház elnökét, s azonnal tudósitandjuk Önt a Ház határozatáról.

K. Budapesten, 1848. Oktober 1-őn

a honvédi bizottmány
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan b.t.
Pálffy János

Eredeti tisztázat, Görgey cs.lt. 37. csomó, b/11. téka

22.

Budapest, 1848. október 1.

Tudósítás a felsőmagyarországi helyzetről

Örvendetes

A felső magyarországi lázadásra nézve B. Jeszenák János királyi biztos ur f. hó 30-ról jelenti, hogy a pánsláv lázzadók és pártütők fő menedékei, t.i. Brezova és Miava kezünkben van, és vitéz nemzetőreink a pártütő seregre már ott nem akadtak, hanem azok vezetőikkel Javaina felé Morvaországba gyáván visszafutamodtak.

Részletes tudositás később következik.

Meg vannak téve a rendeletek, hogy a törvénytelen, ellenséges, veszélyes rablással összekötött pártütés végleg elnyomassék.

Budapest, October 1-jén 1848.

A honvédi bizottmány
Szemere Bertalan
Sembery Imre

Nyomtatvány

23.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés az elfogott Fligely őrnagy őrizetéről

1528/k.mo.

Kiss Miklós nemzetőrségi őrnagy úrnak

Legszorosabb felelőség mellett ezennel meghagyatik őrnagy úrnak, hogy *Fligelli fogoly* a legszorosabb őrizet alatt tartasson. Minek következtében a véle szólás végett senki – a honvédelmi bizottmány irásbeli engedélye nélkül – be ne bocsátassék, a vele való bánás pedig ezután is teljesen illedelmes legyen.

Budapest octob. 1. 1848.

A ministerelnök távollétében országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b.t.
Pálffy János b.t.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

24.
Budapest, 1848. október 1.
Rendelkezés Zichy Pál gróf őrizetéről

Rendelet Kiss Miklós őrnagyhoz

Gróf Zichy Pál fogolyt, még a rendes törvény itélend felette, mint hadi foglyot tisztességes, de szigorú őrizet alatt tarcsa. [így]

Költ Budapesten 1848ik Octóber 1én

a honvédi bizottmány
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan b.t.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

25.
Budapest, 1848. október 2.
Majthényi Istvánt ezredessnek és Komárom várparancsnokának nevezik ki

837/E.

A hadügyministeriumnak

Majthényi István october első napjától kezdve ezredessé és komáromi várparancsnokká kinevezvetvén, a hadügyministerium oda utasítatik, hogy említett ezredes ur illetményét és havidijját annak rendjén az emlitett naptól fogva kiszolgáltassa és a végett a pénzügy ministeriummal értekezzék.

Budapest octob. 2. 1848.

Ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, HM bizt. 1848-102-175
Fogalmazvány, OHB 1848:837

Megjegyzés: a tisztázat mellett a HM biztossági osztálya által okt. 6-án a pénzügyminisztériumhoz intézett levél fogalmazványa, s az OHB okt. 11-én kelt, 967/E. sz. sürgetése.

26.
Pest, 1848. október 2.
Gondoskodás Komárom pénzellátásáról

835/E

Sárközi József kormánybiztos úrnak

Önnek f.h. 1-sőjén 15. sz. a. kelt jelentése következtében a pénzügy ministeriumnál a szükséges rendelkezés a mai nap megtétetett: miszerint a komáromi várőrség részére s a vár felszerelésére megkivántató pénzöszveg fejében most egyszerre 10 ezer ezüst forint rögtön küldessék, a még hátra maradó öszvegek utalványozása pedig részletekben az szerint történjék, amint azt Ön a pénzügyministeriumnak időről időre feljelentendi.

Pest, Octob. 2n 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:835

Megjegyzés: mellette Sárközi említett jelentése, valamint a Duschek Ferenc államtitkárhoz a fenti értelemben aznap intézett levél fogalmazványa.

27.

Pest, 1848. október 2.

Felhatalmazás az Aradra küldött képviselők számára

817.

Nyilt rendelet

Kund Vincze és Záborszky Imre képviselő urak ezennel felhatalmaztatnak, illetőleg utasittatnak, miszerint

1ször: e felhatalmazás vételével tüstént Aradra induljanak, – küldetésük czélját s helyét titokban tartván.

2szor: Máriássy János őrnagy és tiszántuli mozgó nemzetőrsereg parancsnok urnak megkeresésére mindent megtegyenek, mert ez által a számára kiadott, másolatban idemellékelt rendelet következtében felszólitatni fognak; mi végett minden polgári és katonai hatóságoknak és egyéneknek ezennel szigoruan meghagyatik: miszerint a fenebb nevezett képviselő és őrnagy uraknak nemcsak minden kifogás és haladék nélkül engedelmeskedni, de segédkezet is nyujtani feleletteher alatti kötelességöknek ismerjék.

3szor: 500 darab puskát fenn emlitett Máriássy őrnagy urnak adjanak át.

4szer: Hazafiságoktól várván a haza a sükert, képviselő urak kiküldetésőket mielőbb végezzék, s kimeritő tudositást tenni ide visszasiessenek.

Pest, october 2. 1848.

A ministerelnök távolában az ország honvédelmi bizottmánya

Madarász László b.t.

Szemere Bertalan b.t.

Pecséttel ellátott eredeti, OHB 1848:817

Fogalmazványa: uo.

Megjegyzés: mellette a két képviselő okt. 10-i jelentése sikertelen küldetésükről, s ennek mellékleteként a Berger vezérőrnagy várparancsnokkal folytatott levelezésük.

28.

Budapest, 1848. október 2.

Az OHB tájékoztatást kér a sorezredek cseréjéről

819/E

Az országos honvédelmi bizottmány
a budai fő hadi parancsnokságnak

Budapest october hó 2án 1848.

Sziveskedjék a fő hadi parancsnokság azonnal arról tudósítani, Gallicziából Sept. 23án Komáromba megérkezett Leiningen zászlóalj *jelenleg* hol, és miképen van elhelyezve; 2or a 2ik zászlóalj megérkezett-e már, vagy mikor érkezend meg az országba, minthogy Wilhelm ezred már egészen kivonult az országból; 3or mit felelt a Galliczia [így] fő parancsnokság Mihály s Sivkovich ezredek kicserélése ügyében. Általájban értesitsen a fő parancsnokság arról, minő katonák beküldéséről vagyon már tudósítva, jelesen ha Coburg vagy Palatinalis huszárokról jött-e már valami rendelet.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai

Nyáry Pál

Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-5

Fogalmazvány, OHB 1848:819

29.
Pest, 1848. október 2.
A főfizető hivatal munkatársait felmentik a nemzetőri és a tábori szolgálattól

821/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Kovács György nemzetőri ezredes úrnak

Nehogy a pénztári ügyeknek kezelése az országos közügyeknek tetemes kárával bármi tekintetben hátramaradást szenvedjen, annálfogva meghagyatik ezredes úrnak, miként Budán a vezérlete alatt lévő nemzetőrseregnél olly intézkedéseket tegyen, hogy *Frenreisz, Kálosi* és *Hesz* titoknokok, *Schneidt* János biráló számtiszt, *Stolz* Vince segéd számtiszt, *Stauduer* fogalmazó, *Ziegler, Seefranz, Freiszeisen* és *Kosztka* segéd-fogalmazók, *Frölich* és *Novotni* irnokok, végre *Frölmert* és *Szolgai* hivatal szolgák jelen rendkívüli körülményekben mindennénű nemzetőri és tábori szolgálatok alól *ideiglenesen* felmentessenek.

Pest,. Octob. 2. 848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmányi tagjai
Sembery Imre
bizottmányi tag
Kovács Lajos

Pecséttel ellátott eredeti
Budai nőrség ir.

Megjegyzés: Duschek Ferenc okt. 3-i előterjesztésére a pénzügyminisztériumi pénztár és a főfizető hivatal minden tisztviselője megkapta a fenti felmentést. (Az előterjesztés az itteni iratok között.)

30.
Budapest, 1848. október 2.
Kiss Miklós őrnagy a táborba távozhat

Rendelet

Kiss Miklós úr, a Pest megyei nemzetőrség első zászlóaljának őrnagya, saját kivánatára a táborba bocsáttatván, visszaérkezteig az őrnagyi ideiglenes parancsnoksággal Albert Ferencz úr, az említett zászlóalj 6^{ik} századának kapitánya ruháztatik fel és bizatik meg; Budaváros közrendének, valamint jelesen a vár megőrzésének biztosítására nézve ezennel felelőssé tétetvén.

Igazolásul jelen oklevél adatik ki.

Budapest 1848 Oktober 2^{ik} napján.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Madarász László b.t.
Pálffy

Pecséttel ellátott eredeti
Budai nőrség ir.

31.

Budapest, 1848. október 2

Görgey mellé horvátul tudó nemzetőrtisztet küldenek

Görgey Arthur őrnagy urnak,

Poszlavszky János Pécs városi polgár, nemzetőrségi tiszt, kinek testvére a brodi határ ezredben kapitány, alkalmasint Rott seregében, hazafiui érzéssel ajánlkozik, hogy ez összeköttetésénél fogva is, bírván a horvát nyelvet, a hazának használand és az ellentáborban szakadást eszközlend.

Önhöz utaljuk.

Vegye hasznát, ismert határozottsága és erélye szerint.

Budapest Oct. 2. 1848.

a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Nyáry Pál

A levél Szemere sk. írása
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/11. téka

32.

Budapest 1848. október 3.

Tudósítás Jellasics meneküléséről

Legujabb

Legujabb tudósítások szerint Jellachich, a maga táborának nagyobbik részével, Mórról Győr városának tájékára vonult futó sietséggel, s hihetőleg azóta Győr városába is bement.

Táborunk követi nyomban. A népfelkelés Veszprém, Vas, Sopron, Győr, Komárom megyében örvendetes sikerrel foly. Vitéz hadseregünknek és a buzgó népfelkelésnek sükerülni fog Jellachichot, ki az *általa kért* három napi fegyvernyugvást *becstelenül* megszegte, táborával együtt megsemmisiteni.

Budapest, october 3. este 8 órakor 1848.

a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Sembery Imre

Nyomtatvány

33.

Budapest, 1848. október 3.

A Porosz herceg huszárezred két osztályát Pestre rendelik

839/E

A budai fő hadi parancsnokságnak

Sziveskedjék a fő hadi parancsnokság rögtön úgy intézkedni, hogy a Szolnokra utban levő Porosz huszár ezred 2 osztálya azonnal egyenesen s pedig kettős marschokban Pestre jöjjön. Ebbéli rendeletét tudassa a főparancsnokság a nevezett sereggel *futár által,* melly célra az ezredtől itt levő tiszt használható.

Budapest, octob. 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai
Szemere Bertalan
Madarász László

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-26
Fogalmazvány, OHB 1848:839

34.
Budapest, 1848. október 3.
Intézkedés a martonvásári tábor ellátásáról

816/E

Gróf Török [Bálint] osztályfőnök urnak

Ivánka őrnagy rendeletére utalványozzon ön rögtön négy zsák jó faszenet a tábori puskamüves használatára. Küldesse azt még ma kocsin a táborba.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:816

35.
Budapest, 1848. október 3.
A fegyvergyári munkások ne vegyenek részt a népfelkelésben

B951/Eln.

Pest város közönségének

A helybéli fegyvergyár igazgatósága eléterjesztvén: hogy munkásainak egyik része a nép felkeléshez csatlakozni szándékozik, miután jelen vészes körülmények közt a hazának oltalmára megkivántató fegyverek készitése a legsürgőbb [így] szüksége közé tartozik, e város közönségét oda kivánom utasítani: miszerint az említett fegyvergyár munkásait egyedül helybeni használatra fentartani rendelje.

Kelt Budapesten october 3án 1848.

Belügy álladalmi titkár
Kemény Dénes m.k.

Eredeti tisztázat, Pesti közig. 1848/49. 252.

36.
Pest, 1848. október 3.
Buda önkéntesei egyelőre ne induljanak a táborba

5003/nö.

Az országos honvédelmi bizottmány Buda város polgármesterének

Az ellenség ujabb mozdulatai, miről eléggé kimerítő tudósitás eddig nem érkezett, a tábori mozgalmak iránti rendelkezéseknek más irányt ad, mi miatt a tegnap adott rendelkezések változás alá jönnek. Ez okból a budai indulásra kész csapatot kimozditani nem lehet addig, míg biztos tudósítások nyomán mozdulatainak irányát meg nem határozhatni.

Adja ezt ön tudtára a csapatnak s vezéreinek, kik a haza iránti buzgóságukban bizonyosan minden perczben készen állanak arra, merre a haza védelme az ujabb körülmények kivánata szerint követelendi kiindulni.

Kelt Pesten october 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány
Madarász László Nyáry Pál
b. t.

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:982

37.
Budapest, 1848. október 3.
Beöthy Ödönt népfelkelés szervezésére utasítják

843/E

Beöthy Ödön teljes hatalmu kir. biztos urnak

Az alsó magyarországi lázadás még mind ezideig sincs elnyomva. A lázadók még mindig öldösik a föld ártatlan népét, pusztítják a vagyont a legembertelenebbül.

E lázadást el kell nyomni mielőtt a tél bekövetkezik. A rabló csoport folyvást üldözni és pusztítani fogja a békés polgárokat, ha meg nem zabolázták.

Hogy e czél hamarabb és biztosabban elérettessék, szükséges, hogy a lázadók ellen népfelkelést rendezzen, s a hadsereg munkálkodása ez által támogattassék.

Tehát Ön mindenütt fegyverre hivja fel a népet, hogy mentse meg magát. Minden községet külön fog Ön felhivni, hogy csak ott legyen fölkelés, ahol az kivánatos, czélszerü, szükséges Ön belátása szerint. Ön lássa el a népfelkelést vezérekkel és lássa el a szükséges parancsokkal és utasításokkal.

Igy reményljük, hogy a hadsereg és a nép szövetkezett ereje a lázadást bizonyosan és gyorsan el fogja nyomni.

Budapest, Oct. 3. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848: 843

38.
Pest, 1848. október 3.
Szatmár megye önerőből védekezzék

838/E

Az országos honvédelmi bizottmánytól Szatmár megye bizottmányának.

Midőn az ország fővárossai a horvát sereg betörése által fenyegetteték, az aldunai vidék teljes lázzadásban, a tót felvidék[en] egy hasonló lázzadási kitörés volt, lehetetlenné lőn az egyes megyékben felmerülő helybéli bajokra országos haderőt küldeni.

Fegyverek dolgában is olly állapotban vagyunk jelenleg, hogy a legjobb szándék mellett is – a benyomuló horvát seteg ellen néhány nap alatt kellettvén egész ser[e]get felfegyverezni – puskákat nem küldhetünk, az ide betoluló védelmi tömeget is csak kaszákkal láttatjuk el.

Tegyen meg azért a megyei bizottmány a kiküldött korm. biztos Mihályi Gáborral egyetértőleg mindent, mi a fenyegető vész elhárítására rendkívüli uton is szükséges, mert Szatmár megye népének ereje ugy is nagyobb, mintsem hogy az kellőleg rendezve s lehetőleg felfegyverezve ellent ne állhatna az oláh merényeknek addig is, mig sikerülend már rendezett haderő küldetésével ama vidéknek segitségére lenni.

A kivánt álgyuk már uton vannak.

Kelt Pesten Oct. 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Fogalmazvány, OHB 1848:838

39.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Vay Miklós királyi biztosnak

960eln./B.

Báró Vay Miklós királyi biztos úrnak

Berzenczey László toborozási biztosnak, valamint Torda vármegyének és Aranyosszéknek ide zárt jelentéseiket mellékleteikkel egyetemben eredetileg és a nevezett törvényhatóságokhoz és toborzási biztosokhoz adott választ másolatban avégett teszem át kir. biztos urnak, hogy a september 23-diki és 27-diki ministerelnöki rendeletek folytán az abban irtak felül kellő gyorsasággal intézkedni s eljárásárul jelentést tenni, illetően értesitést adni és jóváhagyás alá terjeszteni méltóztassék: megjegyezvén

szükséges tudásul azt, hogy itten katona szüke most kevésbé lévén mint Erdélyben, fegyvereket onnan további rendelésig kiinditani nem szükség. Fegyverek pedig, mennyiben a gyulafehérvári várbul és Naszódrul ki nem jutnak, a september 21-diki ministerelnöki rendelethez képest pótlandók és a fölkelés eszközlésére nézve ugyanezen rendeletben, valamint a sept. 23-dikiben is írt egyének megbizatása továbbra is azok szerint marad.

Végre nem mulaszthatom a kormány nevében s összes hazánk érdekében, ministerelnöki az iránti felszólitásnak ismétlését, hogy Nagyméltóságod Erdélyben sükerrel folytatott k. biztosi hivatalát e criticus változások közt el ne hagyja.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte üdvözletemet.

Kelt Budapest 1848-ban Október 3-án

Belügyminiszter helyett
[Kemény Dénes]

Eredeti tisztázat, Vay Miklós ir. 1848:1201
Kemény D. fogalm., BM eln 1848:960

Megjegyzés: az irat sérült, mert Kemény Dénes aláírását letépték róla. Batthyánynak a levélben emlegetett szept. 21-i rendelete a Kővár vidéki és naszódi fejleményekről értesülve általános utasításokat tartalmazott a védelem megszervezésére; a szept. 23-i rendelet a Berzenczey László által szervezett ún. Mátyás lovasok tisztjeinek kinevezését és az alakulat felfegyverzését Vay Miklósra bízta. A szept. 27-i rendeletet Batthyány megbízásából Kemény Dénes belügyminisztériumi államtitkár küldte és arra figyelmeztette Vayt, hogy hatáskörét ne engedje csorbítani, s egyben meghagyta, hogy jelentéseit egyenesen Kemény Déneshez intézze.

40.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Heinrich Hentzi pétervárади várparancsnoknak

841/E

Pétervárади vár parancsnok Hentzy urnak

Tartani lehetvén attól: hogy a csajkások kerületéből a csajkák a Drávára szállitani szándékoltatnak a végett, hogy Jellasics seregének a Dráván túli vidékről hadi szerekben segitséget szállitsanak át; önt ezennel felhivjuk: miszerént minden igyekezetét oda forditsa, hogy a csajkák a pétervárади hid alatt át ne szállitatthassanak.

Jellasics serege a mult hónap 29-én történt, s hadseregünkre dicsőséges ütközet által erejében vészessen megtörve Győr felé sietve vissza vonul; annyival inkább elvárjuk tehát önnek hazafias buzgóságától, hogy körében mindent elkövetend, nehogy a vissza vonuló ellenséges seregek bár melly oldalról segitséget nyerhessenek.

Fogalmazvány, OHB 1848:841

41.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Vukovics Sebő kormánybiztosnak Latour birtokainak zár alá vételéről

845/E

Vukovics Sebő k. biztos urnak

Azon levelekből, melyek a Közlöny 110^{ik} számának toldalékában közöltettek, különösen abbul, melly Jellachichtol gróf Latourhoz volt intézve, nyilván kisülvén, hogy ő, magyar indigena és birtokos létére az ország elleni háborút minden módon éleszti, segiti, vezérli, Önt ezennel figyelmeztetjük, hogy ha szükségesnek látja, birtokait mellyek Temes és Torontál megyékben mondatnak lenni, vegye birói zár alá akképen, hogy azok általa végképen és örökre el ne idegenithessenek.

Ha erre nézve Önnek észrevétele volna, foganatositás előtt észrevételeit elvárjuk.

Budapest, Octob. 3. 1848.

Szemere s. fogalm., OHB 1848:845

42.
Pest, 1848. október 3.
A táborból megszököttek élelmezése

825/E

Az élelmezési osztálynak

A táborból visszaszökött, s jelenleg a Károly laktanyában letartóztatott 17 hadi fogolynak élelmezéséről rendelés téve eddig nem lévén, a szükséges rendeletek megtételére az élelmezési osztály ezennel felszóllittatik.

3 octob. 848

Honvédelmi Bizottmány

Fogalmazvány, OHB 1848:825

Megjegyzés: a rendelkezés Kovách György ezredesnek, a pest-budai nemzetőrség főparancsnokának itt található, okt. 3-i jelentése alapján keletkezett. A címzett nyilván a HM biztossági (polgári-gazdászati) osztálya.

43.
Pest, 1848. október 4.
Hazarendelik a tiszaföldvári népfelkelést

846/E

Miután a tiszaföldvári hazafiak, kik veszélyben forogni tudván a hazát, nemes lelkesedéssel keltek fel s jelentek meg Pesten, jelenleg nem használhatók, Győr és Komárom megyék rendeltetvén a Győr felé vonuló nemzeti haderők támogatására. A midőn iránt ok a honvédelmi választmány megelégedését ezennel kijelenti, oda utasitja őket., hogy gőzkocsikon még ma induljanak haza felé.

Költ Pesten Oct. 4. 848.

Nyáry Pál
honvédelmi bizottmányi tag

Nyáry sk. fogalm., OHB 1848:846

Megjegyzés: a levélfogalmazványt Nyáry – a szokástól eltérően – úgy írta alá, miként a tisztázatokat szokás.

44.
Pest, 1848. október 4.
Intézkedés Komárom, illetve Ószőny biztosítására

850/E

Takács István kormány biztos urnak

Mai napon kelt jelentése folytán azon kérdésére, hogy a népfelkelés a megyében megszüntetvén, valyon a nemzeti őrsereg kiállitása szükséges-e? Miután Jellasics táborával Győr felé vonult és seregeink üldözőbe veszik, szükségesnek találtatott, hogy holnap és holnap után Komárommal átellenben Ószőny körül egy 3000 emberből álló sereg vonassék össze, mely czélból innen Pestről holnap a gőzhajón mintegy 1000 ember el fog indittatni. Mind szinte mára váratik ide Pestre a[z] 1000 kun lovasság, – ez is holnap a pesti – bécsi ország uton szinte Szőny alá fog küldetni. Valamint holnap után gőzhajón szinte 1000 ember fog át téttetni. Ezek azonban mind tökélletes fegyverzetü csapatok és igy oda utasíttatik ön, hogy az esztergomi nemzetőrség azon részét, mely tökélletes bajonettes fegyverekkel van ellátva, szinte Szőny alá rendelje, – ha azonban az esztergomi nemzetőrségnek egy része sem volna jó bajonettes puskákkal ellátva, úgy nem kel küldeni őket a szőnyi táborba, mert ezen sereg az összes seregnek jobb szárnyát fogván képezni, csatázásra van szánva, hová nem tökélletes fegyverzetü népet használni nem lehet. Ez esetben inkább otthon maradjanak, hanem mivel a Szőny alá küldendő csapatok elégséges tisztekkel nem birnak, oda munkáljon ön, hogy mentüll több tisztnek

való alkalmas egyének küldessenek Esztergomból a szőnyi táborba, mind szinte ha volnának stuczokkal ellátott uri nemzetőrök, kik a csapatok közé álván igen hasznos szolgálatot tehetnek.

Pest, Octob. 4. 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:850

Megjegyzés: mellette Takács István kormánybiztos említett jelentése. A neki szóló választ egyidejűleg Esztergom megyének is megküldték. A stucz: rövid csövű vadászfegyver.

45.
Pest, 1848. október 4. (?)
Biztosokat küldenek Lipótvárba

856/E

Nyilt rendelet

mellynél fogva Bohetzer Sándor és Szaplonczai Josef képviselő urak a bizottmány megbizásából a végett küldetnek Nyitra megyei Lipótvárosba [így], hol jelenleg a határőr vidéki oláh ezred egy zászlóalja tanyázik, hogy nékiek a fegyelem ellen elkövetett vétség, és a magyar alkotmány ellen tanusitott ellenszenv következtében megérdemlett büntetésnek a hadügy minister ur általi elendedését megmagyarázván, őket a magyar alkotmány és kormány iránt tartozó engedelmességről és a mostani körülményekről felvilágositsák.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:856

46.
Pest, 1848. október 4.
Kormánybiztosok Beöthy Ödön országos biztos mellé

847/E

Meghatalmazvány

A lázadó szerb-illyr elleni aldunai seregünkhöz kirendelt teljhatalmú országos biztos Beöthy Ödön kivánatára, s az ott szállongó különböző hírek személyes megczáfolására, az ottani táborunk lelkesítésére, buzdítására s mindannak, mi fegyvereinknek óhajtott sükert szerezhet, erélyes eszközlésére Bernáth József, Haczel Márton és Hadzics Lázár képviselők kormánybiztosokul ezennel kineveztetnek, – felhatalmaztatván, illetőleg oda utasíttatván: miszerint emlitett Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztosnak mindenben segedelmére legyenek, rendeleteinek sükert szerezzenek, és vele egyetértőleg mindent elkövessenek, hogy vitéz seregeink az ellenségen diadalt és győzedelmet nyerjenek; az előfordulandó körülményekről s napi eseményekről pedig időről-időre pontos, gyakori és kimeritő tudósítást tegyenek.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:847

47.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Beniczky Lajos kormánybiztosnak

866/E

Beniczky Lajos kormánybiztos urnak

Folyó hó 2-dikán 317. sz. a. kelt hivatalos tudósitására hivatkozólag Önnek a panszláv mozgalmak elfojtására intézett czélszerü rendelkezései helyeseltetvén, miszerint kiküldetését annál sükeresebben teljesithesse, s dicséretes buzgalmát annál inkább folytathassa, Ön ezennel tiszteleti őrnaggyá neveztetik ki, egyszersmind felhatalmaztatik: miszerint a csend, rend és belbéke biztosítása végett hadi törvényszéket állíthasson, oda utasittatván: hogy e részben a szokott formákat megtartsa, s a nép lecsendesítésére – hol jónak látja – a megtérőknek a vezéreket kivéve bün bocsánatot hirdessen.

A költségek fedezésére Önnek a pénzügy ministerium utján Selmeczre 5000 ezüst forint utalványoztatott s 300 darab fegyvernek kiszolgáltatása iránt a szükséges rendelkezés itt a fegyverfelügyelő hivatalnál megtétetett, ennek elszállításáról rendelkezzék.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:866

Megjegyzés: mellette Beniczky említett okt. 2-án kelt levele és mellékletei, valamint az okt. 4-én a pénzügyminisztériumhoz és a fegyverfőfelügyelő hivatalhoz intézett utalványozási rendelet.

48.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Jeszenák János kormánybiztosnak

865/E

Báró Jeszenák János nyitrai főispán és kormánybiztosnak

Folyó hó 1-jén kelt hivatalos jelentése örvendetes tudomásul szolgálván, Ön ezennel felhatalmaztatik, hogy a csend, rend és belbéke sükeresebb helyre állitása tekintetéből, a vezéreket kivéve, mindazoknak, kik az ottani veszélyes lázongásban részt vettek, de tetteiket megbánva megtérnek, bün bocsánatot adhasson s hirdethessen.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:865

Mellette: Jeszenák említett, okt. 1-jén kelt jelentése, amely a nyitrai lázadás lecsendesítéséről számol be.

49.
Pest, 1848. október 4.
Az eskütt nem tett román határőrzászlóaljat Nyitráról Pestre rendelik

843/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Miután a Leopoldváron volt, s jelenleg a Nyitra megyében mutatkozó, sőt kitört tót mozgalmak elnyomására használt oláhhatárvidéki ezred [!] a magyar alkotmányra mindeddig meg esküdni nem akart, – ez pedig legkivált az illtő tisztikar rossz szellemének tulajdonitható, annálfogva meghagyatik a hadügyministeriumnak, hogy a nevezett oláh határőrezrednek Pestre való lejövetelére tüstént tegye meg a szükséges intézkedéseket, s megérkezvén Pestre az ezred, azon tisztek kik az alkotmányra megesküdni nem akarnak, az ezredtől azonnal eltávolitandók, s helyük magyar érzelmű tisztekkel betöltendő.

Pest, Octob. 4^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Pálffy János
állad. titkár
Nyáry Pál honvédelmi
választmány tagjai

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7881
Fogalmazvány, OHB 1848:849

Megjegyzés: a tisztázat mellett a HM aznap kelt, a fentiek értelmében a budai főhadparancsnoksághoz intézett rendelete.

50.
Pest, 1848. október 4.
Rendelkezés a Schwarzenberg-dzsidásokról

858/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyminiszteriumhoz

H. M. Vásárhely mezővárosának ide zárt folyamodványát, melly szerint az ott beszállásolt nem a legjobb szellemű, sőt ellenséges irányú Schwarzenberg dzsidás ezredet más vidékre elrendeltetni kéri, az orsz. h. v. bizottmány azon határozatának tudtul adásával küldi a hadügyministeriumnak át: miszerint hathatósan intézkedjék, hogy ezen ezred az országból rögtön eltávolitassék, megjegyezvén azt, hogy Ő Felségének világos határozata értelmében, ennek helyébe egy más magyar ezrednek az országba való bejövetelét minden módon eszközleni igyekezzék.

Pest Octob. hó 4^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
Pálffy János
áll. titkár

Eredeti tisztázat, HM 1848:7911
Fogalmazvány, OHB 1848:858

Megjegyzés: a tisztázat mellett Kárász Benjamin csongrádi főispán okt. 3-án kelt jelentése, Vásárhely városának okt. 2-án hozzá intézett levele, továbbá a HM okt. 5-én a bécsi magyar külügyminisztériumhoz intézett levelének fogalmazványa, amely a Ferenc József-dragonyosok és a Schwarzenberg-dzsidások Galiciába küldéséért cserébe a Koburg- és a Nádor-huszárok hazarendelésének kieszközölését sürgeti.

51.
Pest, 1848. október 4.
Szentkirályi Móric megbizatása, hogy lovasezredet szervezzen

868/E

Szentkirályi Móric jász kun ker. főkapitánynak

Megbizatik Ön, hogy azon 500 lovashoz, mellyet a jász kun kerület lovakkal ellátni felajánlott, a jász kun kerületek által kiállitandó 2985 ujonczok közül még 500 négy évi szolgálatra kötelezett lovast állitson fel: melyek alá lovakat a köz kincstár költségén fog vásárolni, az 1000 lovas egyéb felszerelése a kincstár által eszközöltetik, s a felszerelésnek hova hamarábbi eszközlése Ön kötelességévé tétetik.

A vásárlási és felszerelési költségek kiszolgáltatására e végre a nemzetőrségi hadi tanács s pénzügyi ministerium utján a szükséges intézkedések olly módon tétetnek meg: hogy Önnek számadása alá 1000 lovas számára minden nemü a raktárakban található felszerelés, és hetenként négy hétig 25 000 pft szolgáltassék ki.

Végszámadása az utalványozott summákról és szerekről elváratik, s amennyiben az utalványozott százezer forintnál ne talán nagyobb összegre lenne szüksége, ez eránt pótlólag adandó jelentésére annak idejében további intézkedés fog tétetni.

Ami az ezred tisztjeit illeti, ezeknek felterjesztésében különös figyelemmel legyen Ön arra: hogy az illető tisztségekre kiszolgált katonai egyének, vagy különben a lovassági katonai szolgálatot tellyesen értők terjesztessenek fel.

(dátum nélkül)

Nehezen olvasható fogalmazvány, OHB 1848:868

Megjegyzés: mellette a fentiek kapcsán a pénzügyminisztériumhoz és a Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett rendelet fogalmazványa.

52.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Szentkirályi Mórichoz, hogy tartsa készen a kiskun népfelkelést

868/E

Szentkirályi Móricz jász kun kerületi fő kapitánynak

Jellachich a legközelebbi napokban seregének legnagyobb részével Székes Fejérvár alól Győr alá szállván. Miután a népfelkelések az ellátási nehézségek miatt csak azon környéken lehetnek üdvös hatással, hol az ellenség táboroz, a felkelő jász kun lovasságnak Laczházáról tovább szállitása a jelen körülmények között többé nem szükséges: ugy mindazon által, hogy a Dunához közel fekvő vidékeken időközben is mind a gyalog, mind a lovas felkelés készen tartassék.

Ezekhez képest Ön a jász és nagy kun lovasságot utasitsa vissza, a kis kun lovassággal pedig s általában a Duna vidéki felkeléssel a fennebbiek szerint intézkedik.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:868

53.
Pest, 1848. október 4.
Utalás Halassy Ede komáromi kormánybiztosnak

864/E

Utalvány

Halassy Ede Komárom vármegyei kormány biztos részére

A pénzügy ministerium Halassy Ede Komárom vármegyei kormány biztosnak Komáromban, jövendő számadás mellett 5000 azaz ötezer ezüst forintot fizessen ki.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:864

54.
Pest, 1848. október 4.
Stadniczki, Sándor-huszárezredbeli tizedes hadnagyi kinevezése

859/E

Az országos honvédelmi bizottmány

[Stadniczki] nevü Sándor czár huszár ezredebeli altisztet, ki hazaszeretettől ihletve 105 bajtársával a hon védelmére haza sietett akkor, midőn ezt a legnagyobb veszély fenyegette, ezennel hadnagyá az ugyanazon 105 lelkes hazafi vezérévé nevezi ki és pedig olly képen, hogy october 1^{sō} napjától e rangjához szabott járandóságát huzza addig is, ameddig ezen kinevezés a hadügyminiszterium által megerősíttetik.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:859

Megjegyzés: a kinevezendő neve sem a fogalmazványon, sem az iktatókönyvben nem szerepel. Azonosítása *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 551. o. alapján

55.

Budapest, 1848. október 4.

Tájékoztatás Zichy Ödön lefoglalt kincseiről

854/E

Több hirlapokban közölt azon tudósítás folytában, mintha Vásárhelyi százados által Kálozdról elhozott két vas ládák egyikében Jellasich számára Bécsből küldött nevezetes pénzösszeg foglalatatott volna, ezennel közhírré tétetik: hogy azon ládákban pénzben csak 36 darab tallér és 458 ezüst garas, – egyébaránt számos különféle nagyobb értékü ékszerek, ezüst s más drágaságok találtattak, mellyek 4 tagból álló hivatalos küldöttség által leltárba vétetvén, további rendelésig letéteményképen az országos kincstárba tétetnek le.

Budapest, october 4-én 1848.

Pálffy János
álladalmi titkár
az országos honvédelmi bizottmány tagja
Madarász László

Fogalmazvány, OHB 1848:854
Közlöny 1848. okt. 6. (118.)

Megjegyzés: a Közlöny szövegét közöljük, amelynek helyesírása korszerűbb. A 4 tagú küldöttséget a fogalmazvány még nem említi.

56.

Pest, 1848. október 4.

Rendelkezés a horvát foglyok Pestre szállításáról

Nyílt Rendelet

A Fehérvár felöl Pestre kisérendő hadi foglyok általvételére és Pestre leendő kiséretére a budai nemzetőrségből 3 század azonnal kirendeltetik oly utasítással, hogy a foglyoknak Fehérvár felé elibe menyenek, s ott hol azokat találandják a katonai őrizettől általvegyék s azokat Budára kisérjék, Budán a hídfőnél megállapodván, az elérkezésről jelentés tétessék a honvédelmi bizottmánynál, honnan az elzárások helyéről rendelkezés fog tétetni.

Pest 4 octob. 848

Zoltán János
választm. tag

Nyáry Pál
bizottm. tag

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

57.

Pest, 1848. október 4.

Az OHB bilincseket szerez be

883/E

A pénzügy ministerium statustitkár Duschek Ferenc úrnak

Az országos honvédelmi bizottmány meghagyásából Jurenák Pál pesti vaskereskedéséből 50 darab bilincs láncznak 2 lakattal az álladalom részére kiszolgáltatva lévén, s status titkár úr felszólítatik: miszerint azoknak árát *harminczhárom forint 20xral pengő pénzben* nevezett Jurenák Pál számára azonnal a kincstári fő fizető hivatalnál utalványoztassa, neki nyugtatványa mellett kifizetendőt.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:883

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett a következő eredeti rendelkezés: „Az országos honvédelmi bizottmány meghagyásából felhívok ezennel minden vasárus polgártársat, hogy ezen levél előmutatójának amennyi bilincse (Schliesseisen) van, azonnal kiszolgáltassa, lakattal együtt. Holnap reggel 11 órakor az ára általam fog kifizettetni.

Pest, October 2ikán 1848.

A honvédelmi bizottmány rendeletéből
Czetz főhadnagy
h. ü. m. segédtiszt"

„A fent emlitett bilincseket átvettem
October 3-án este 6 és 1/2 orakor.
Várszeghy"

58.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Beöthy Ödön országos biztosnak

853/E

Beöthy Ödön teljhatalmu országos biztos urhoz

Bezerédy Miklósnak, mint a Bács megye részéről őrvonalkép felállitott és folytonos tábori szolgálatban alkalmazott őrség ideiglenes parancsnokának kormánybiztos urhoz intézett s ide zárt folyamodványát, melly szerint az érintett bácsi őrség részére kiszolgált [így] fizetéseket és a többi járandóságokat jóváhagyni kéri, azon válasszal küldjük kormány biztos urhoz, hogy az illető járandóságok kifizetése a liquidaltatáshoz képest jóvá hagyatott.

Pest, octob. 4. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:853

Megjegyzés: mellette a Nemzetőrségi Haditanács szept. 20-án a HM-hez intézett, valamint a HM bizossági osztályától szept. 28-án Mészáros Lázárhoz intézett levele.

59.
Pest, 1848. október 4.
Értesítés Majthényi István komáromi várparancsnok számára

848/E

Majthényi István Komárom vára parancsnokának

Parancsnok úrnak a szükséges lovak küldése érdemében kelt felhívása folytán a bizottmány felhatalmazza parancsnok urat, hogy a kellő inspectióra szükséges 3 lovat egynek-egynek árát 200 pft[ban], az ágyuk felszerelésére pedig 10 lovat, egynek 100- vagy 120 pft[ban] megálapitva megvétesse.

Pest, octob. 4. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:848

60.
Pest, 1848. október 5.
Utasítás Pozsony városa polgármesterének

874/E

Posony városa polgármesterének

Polgármester ur folyó hó 2-káról kelt hivatalos levelének több pontjára válaszoltatik:

Posonynál csak olly katonaság vagy katonai egyének átbocsájtandók, kiknek úti levele a magyar külügyministerium pecsétjével vagy aláirásával van ellátva, úgy az itteni kormány által kiadott úti leveleket birnak, vagy kiviláglik, hogy a magyar kormány rendelete következtében utaznak, vagy szállittatnak.

Ujházy Lászlónak Posony megyébe kormánybiztosúl lett kinevezése eránt polgármester urat jónak látjuk megnyugtatni, ugyanis az a háznak határozata folytán történt, kiküldetésének a Közlönybe nem történt megjelenése elmulasztási vagy szerkesztői hibából történvén.

Huber fakereskedő által Bécsbe szállítandó puska ágyak kivitele megengedtetik, minthogy Bécsbe irányunkban a szállítandó puskákra nézve hasonló eltiltások történhetnének.

Végre: a gabonának Ausztriába való kivitelét illetőleg tett kérdésére válaszoljuk, hogy e tárgyra nézve polgármester úrnak a teendő intézkedéseket tudtul adni el nem mulasztjuk.

Pest Octob. 5. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:874

Megjegyzés: mellette Németh Károly pozsonyi polgármester említett, okt. 2-án kelt levele. Ujházy szept. 28-i kinevezésére l. KLÖM XIII. 44-45. A Közlönyben okt. 5-i dátummal, az okt. 7-i számban jelent meg tudósítás Ujházy Pozsony megyei „teljhatalmu kormánybiztosi" kinevezéséről.

61.

Pest, 1848. október 5.

Rendelkezés a budai vár őrizetéről

5011/nö.

A honvédelmi bizottmány Buda városa polgármesterének

A pesti nemzetőrség kivánatára, miután a fővárosokra nézve annyira fontos budai vár őrizete eddig egyedül a budai nemzetőrség terhére esett, czélszerünek tartanók, ha a pesti nemzetőrség is felváltva minden másod nap használtatnék a vár őrizetére.

Midőn ezért ezen kivánatát a pesti nemzetőrségnek teljesiteni ajánljuk, egyszersmind felszólítjuk önöket, ezt úgy rendezni, nehogy általa a két város polgársága s nemzetőrsége közt akár féltékenység, akár nyugtalanság támadjon.

Kelt Pesten october hó 5-én 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Nyáry Pál

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:916

62.

Pest, 1848. október 5.

Rendelkezés az óbudai ruházati bizottság parancsnokának leváltásáról

872/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Lahner őrnagy s fegyverkezelőnek ./. alatt ide csatolt jelentéséből a hadügyministerium át fogja látni: miszerént az óbudai ruha bizottmányi parancsnok Lahner őrnagy felhivására kiszolgáltatni kért kardokat nemcsak kiadni vonakodott, sőt midőn ezek fölfedeztettek, illyeseknek létét is álnokul eltagadván maga ellen méltó gyanut gerjesztett. Miután pedig ezen valóban bortányos eljárás és árulás méltó büntetés nélkül nem hagyathatik, annál fogva meghagyatik, hogy a kérdéses ruha bizottmányi parancsnokot eleve hivatalától felfüggesztvén, őt szoros őrizet alá tétesse, azután pedig a vizsgálatot ellene elrendelvén, a bünöst katonai törvényszék elé állitsa, s hütlenségi vétségéhez képest kellőleg büntesse meg. A megürült parancsnoki állásra pedig olly egyént alkalmazzon, ki a magyar alkotmányt tiszteli, annak hü polgára, s a kormány rendeleteinek magát alá veti.

A bizottmány hadügy minister urnak ez érdemben teendő és tett intézkedéseiről értesitését elvárván.

Pesten October 5-én 1848.

a ministerelnök távollétében
Madarász László
Id. Gr. Eszterházy Mihály
b. t.

Eredeti tisztázat, HM bizt. 1848-47-377
Fogalmazvány, OHB 1848:872

Megjegyzés: az eredeti mellett a HM okt. 8-án a fenti ügyben a budai főhadparancsnokságnak küldött utasítása.

63.
Pest, 1848. október 5.
Kállay Ödön és Ujfalusi Lajos kormánybiztosi kinevezése

869/E

Az országos honvédelmi bizottmány

A képviselő ház határozatilag meghagyta az országos honvédelmi bizottmánynak, miszerint Fehér [így] vármegyében és Székes-Fehérvár városban a végett, mivel ezen hatóságokban a mi hadseregünk elszállásolására nézve hátramaradást szenvedett, akkor midőn a pártütő Jellasichnak rabló csoportja kész ellátásra s segedelemre talált, országos bizottságot küldjön ki.

Mind ezen vétkes hanyagság, vagy roszaság adatainak megvizsgálására, úgy okainak és okozóinak, valamint a haza elleni egyéb merényeknek és vétkeknek az ellenséggeli czimboráskodásnak hiteles felderitésére, úgy kihágásoknak megvizsgálására is *Kállay Ödön* és *Ujfalusi Lajos* kormány biztosoknak kiküldetnek, és oda utasítatnak, hogy rögtön rendeltetésök helyére menvén, mindent megtegyenek úgy a megyében, mint a városban, hogy a hanyagság vagy vétek kiderüljön, és mind a bünösök, mind azoknak javai törvényes biztosság alá tétessenek, jelentések váratván. [így]

Fejér vármegye és Székes-Fehérvár hatóságainak és minden egyes tisztjeinek és nemzetőreinek szigoruan meghagyván, hogy a fent nevezett kormány biztosoknak segéd kezeket nyujtsanak és rendeleteiket pontosan teljesitsék.

Költ Pesten october 5^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Madarász sk. fogalm., OHB 1848:869

Megjegyzés: a rendeletnek nincs sem címe, sem címzettje.

64.
Pest, 1848. október 5.
Irányi Dániel és Kubinyi Flórián kormánybiztosi kinevezése

870/E

A honvédelmi bizottmány
Irányi Dániel és Kubinyi Flóri kormánybiztosokhoz

Az ide másolatban csatolt irományok tartalmából megértendik Ünök, hogy hazánkat fenyegető veszélyek gyors és szigorú eljárást követel[nek].

Midőn tehát Önök hazafiui buzgóságában, kellő ovatos eljárásában s erélyességében bizva Önöket ezennel kiküldjük, hogy a honvédelmi bizottmánytól vett szóbeli utasitás szerint egész szigorral és erélyességgel járjanak el. Hogy pedig eljárásuknak támogatására a kellő eszközök ne hiányozzanak,

ezennel Önök[nek] minden sorkatonai, nemzetőrségi és karhatalmi erő ollykép adatik rendelkezésük alá, hogy ezen rendelet előmutatása után az illető parancsnokok azonnal a kivánt erőt kirendeljék.

Pest, october 5^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
Madarász László
b. t.
Szász Károly
status titkár

Fogalmazvány és tisztázat, OHB 1848:870

Megjegyzés: mind a fogalmazványon, mind a tisztázaton eredetileg Szent Iványi Károly neve állott Irányi Dánielé helyett.

65.
Budapest, 1848. október 5.
Rendelkezés a hevesi népfelkelés leállításáról

861/E

Blaskovics Gyula alispán urnak

Amennyiben az ellenséges horvát tábor utját Győrnek vette, Önnek ezennel meghagyatik, hogy a Heves megyében rendezett népfelkelés ez uttal állittassék be [így], erről Ön tudósítván a megyebeli kormánybiztosokat is.

Magában értetik, hogy az ujonczok megrendelt kiállítása annál nagyobb szorgalommal eszközöltetvén.

Budapest, oct. 5. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848:861

66.
Pest 1848. október 5.
Ruttkay Istvánt kinevezik a Zólyom megyei honvédek polgári parancsnokának

863/E

Rutkai István Zólyom megyei első alispánhoz

A minden oldalról megtámadott honnak igaz hazafiúi érzéstől áthatott férfiak elszánt és erélyes segedelmére lévén szükség, az országos honvédelmi bizottmány Önt, bizva a közjó és a hon iránti tántorithatatlan s erélyes buzgalmában, a Zólyom megyei honvédek polgári főparancsnokának ezennel kinevezni, s egyúttal Önnek szoros kötelességévé teszi, hogy egyértetőleg az említett honvédek katonai parancsnokával, s személyes jelenlétével és tekintélyével a csapatokat buzditsa.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:863

67.
Pest, 1848. október 5.
Honvéd újoncokat kérnek a szekerészethez

862/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

A hadügy ministerium által közlött budai fő hadparancsnokság azon kérdésére, ha valjon a szek[e]rezési osztály számára bevásárlandó 800 ló mellé nem lehetne-e a jelenleg kiállitandó ujonczok közül a megkivántató egyéneket a szek[e]rezési osztályhoz beosztani, a honvédelmi bizottmány azon

véleménnyel van: hogy ugyan lehetne ezen beosztást eszközleni, és a hadügy ministerium e tárgyban belátása szerint intézkedjék.

Pest, October 5^{én} 1848.

a ministerelnök távollétében
Sembery Imre
bizotm. tag

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4785
Fogalmazvány, OHB 1848:862

Megjegyzés: a tisztázat mellett Hrabovszky főparancsnok említett, szept. 28-i jelentése, s a HM okt. 5-én a Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett utasítása, hogy a miniszterelnök szept. 14-i – a Közlöny 98. sz.-ban megjelent – rendelete értelmében járjon el.

68.
Pest, 1848. október 5.
Tájékoztatás Beöthy Ödön országos biztosnak

873/E

Beöthy Ödön kormányi biztos urnak

Mult hó 30^{károl} kelt levelének abbeli pontjára: miszerint a honvédek posztó ruhával láttassanak el, kormány biztos urnak a bizottmány válaszolja, miként a szükségelt ruha mennyiséghez megkivántató posztónak kiszolgáltatása és leendő leszállitására egy alkalmas és biztos tisztet felküldjön.

Mi pedig az Arad megyei oláh népfaj lázitója, állitólag a volt főispáni helyettes ellen intézendő vizsgálatot illet, arra nézve a mai napon Vukovics kormány biztos már megbizatott.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:873

Megjegyzés: mellette Beöthy említett levele, amelyben a honvédek téli (posztó) ruházatát sürgeti, valamint a Vukovicshoz a fentiekkel egyidejűleg intézett utasítás fogalmazványa. (l. *Hadtörténelmi Közlemények* 1989/2. sz.)

69.
Pest, 1848. október 5.
Utasítás Görgey Artúrnak

871/E

Honvédelmi bizottmány
Görgey Artur őrnagy és parancsnok urnak

Baranya megye első alispánjának e pillanatban vett tudósítása szerint a Dráván nagyobb számu szerb csapatok szándékoznak áttörni, miért is ezennel oda utasittatik ön: hogy Rot[h] tábornok vezérlete alatti csapatok megsemmisitése után figyelmét Baranya megyére irányozza, és a netalán berohanó ellenséget minden hatalmában álló eszközökkel vissza verni iparkodjék.

Pest Octóber 5-én 1848

A ministerelnök távollétében
Pázmándy Dénes
képviselő ház elnöke
Madarász László b. t.

Eredeti tisztázat, Görgey cs. lt. 37. csomó, b/11. téka
Fogalmazvány, OHB 1848:871

Megjegyzés: a tisztázaton Madarász sk. utóirata: „A bizottmány elvárja minél többszöri tudositásodat."

70.
Pest, 1848. október 5.
Rendelkezés a Pest városa által lefoglalt lisztről

876/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Pest városa polgármesterének

A városi tanácsnak folyó hó 4-ről 14.558^{ik} sz. alatt az álladalom részére lefoglalt liszt mennyiségeinek megtartása iránt tett jelentésére válaszul iratik: miként a közlött kimutatás szerinti liszt mennyiség, a két utolsó 11 és 13 forintosnak kivételével a kitett áron lefoglalandó, s az átvitelről készített leltár s árkimutatás utalványozás végett beadandó.

Pest, october 5^{n} 1848.

a ministerelnök távollétében
Nyáry Pál honvédelmi
bizottmányi tag
Id. Gr. Eszterházy Mihály
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, Pesti közig. 1848/49. 208.
Fogalmazvány, OHB 1848:876

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett a város okt. 4-i közgyűléséről kelt jelentés, mellette a készletek rovatos kimutatása.

71.
Budapest 1848. október 5.
A hadseregnek dolgozó iparosok felmentése a nemzetőri szolgálattól

Rendelet

Minden szabó-, csizmadia-, varga-, szijgyártó-, nyerges-, szücs-, gombkötő- és csákó, sipka-készitő mesteremberek további rendeletig, azaz addig, mig ők a hadsereg felruházása és felszerelése körül foglalkoznak, minden nemzetőrségi szolgálattul ezennel felmentetnek.

A czéhbeli előljárók és mesteremberek, kik szerződési kötelezettséget vagy szállitást átvettek, tartoznak a hanyag és kötelességüket nem teljesitő legényeket szigorúan tartani, és azokat, kik intéseik ellenére a reájuk bizott munkát elhanyagolják, a hatóságnak méltó büntetés végett, azonnal névszerint bejelenteni.

Végre minden vargák és csizmadiák ezennel felhivatnak, hogy közülök azok, kik a hadsereg részére bakkancsok szállitását szerződésileg magukra vállani kivánják, bepecsételt ajánlataikat 48 óra alatt a nemzetőrségi tanács gazdasági osztályánál (Szabadsajtó-utcza 585. számu Jankovics-féle ház 1-sö emeletében) benyujtsák, – azok pedig, kiknek illyes bakkancsaik már készen volnának, vagy illyeket önrovásukra rövid idő alatt készitetnének, kézi vétel végett magukat ugyanaz emlitett hivatalnál szóval jelentsék.

Budapest, october 5-kén 1848.

Nádosy, alezredes
Pázmándy Dénes
a képviselőház elnöke

Nyomtatvány

72
Budapest, 1848. október 6.
Utasítás Vay Miklósnak

B. Vay Miklós kir. biztosnak

Folyó év sept. 30-ikán 4. szám alatt kelt jelentése következtében kir. biztos urnak a következők adatnak válaszul:

Az ujonczoknak toborzás utján elhatározott besorozása innét is helyben hagyatik. Azonban kéntelenek vagyunk kir. biztos ur figyelmét azon különbségre figyelmeztetni, melly az önkéntesek és a honvédek között létezik; az elsők szabad tetszésüktől függő időig szegődnek védelmre, a honvédek azonban rendes katonaságnak tekintetvén, az ebeli törvényjavaslat értelmében négy évig tartoznak rendes szolgálattal, és valódi hasznot csak ezek biztosíthatván, a toborzás ez értelemben eszközlendő.

A honvédeknek rendszeresítése egyébiránt a honvédelmi haditanácsnak lévén feladása, a szükséges felvilágosításokat és útmutatásokat az fogja jövőre szolgáltatni, mely egyszersmind mai napról utasittatott, hogy a honvédujonczok számára kivántatott 50 000 pftnyi öszletet kir. biztos urhoz juttassa.

Az országnak az utolsó időben annyira veszélyeztetett állapota kéntelenitett bennünket a rendelékeny [így] fegyvereket azoknak kezébe adni, kik a nemzet és önállásának megmentésére oly magasztos lelkesedéssel tömegesen jelentek meg, ez oka annak, hogy e pillanatban a méltán igényelt lőfegyvereket el nem küldhetjük. Fő gondjaink közé számítjuk azonban e fogyatkozáson minél előbb segíteni, mert ezt a közérdek szükségeli. Addig tehát kir. biztos úr tanusitott bölcsesége felhasználand minden eszközt a hiány ideiglenes pótlására; mind a honvédek, mind az önkéntesek felszerelésére kellő költségek az emlitett öszletből levén fedezendő[k].

Többnyire az önkéntesek rendszeresítése is tiszteinek kinevezése továbbra is kir. biztos ur hatásköréhez tartozván; a honvédek tisztei a honvédi hadtanács utján lesznek kinevezendők.

Végre Berzenczey korm. biztos ur jelentését intézkedés végett ./. alatt elküldjük.

Budapest, 1848. oktober 6-ikán.

Fogalmazvány, KPA/133.

Megjegyzés: mellette Vay említett 4. sz. szept. 30-i jelentése, továbbá egy aznap kelt számnélküli másik jelentése az erdélyi általános helyzetről. Itt található a Nemzetőrségi Haditanácshoz okt. 6-án kelt átirat, hogy küldje meg Vaynak az 50 000 pftot, és „a netalán szükséges utasitásokat".

73.
Budapest, 1848. október 6.
Rendelet a sorkatonaság karhatalmi alkalmazásáról

965eln/B

Tapasztalván: miként a sorkatonaságnak segitségül felhivása nem mindenütt történik a polgári hatóság részéről azon modorban, mit a védni szándékolt közcsend érdeke kiván, a katonai fegyelem pedig mulhatatlanul szükségessé tesz; ezennel minden közhatósági elnökök figyelmeztetnek, hogy ha a polgári erő elégtelensége miatt sorkatonaság kiállitásának esete fordulna elő, gondosan mellőzzék mindazt, mi a nemzetőrség és a rendes katonaság közt ingerültséget szülhetne, s ez által magyar érzelmű katonaságnál is a szolgálati készséget s hazafias szellemet lehangolhatná.

Kelt Budapesten oktober 6-dikán 1848.

Belügyi álladalmi titkár

Fogalmazvány és aláíratlan nyomtatott körlevél
BM eln 1848:965

74.
Pest, 1848. október 6.
Pest városának pénzfelhasználásáról

878/E

Pest városa közönségének

Miután a kebelbeli katonai s polgári sütő mesterek által a tábor számára megkivántató kenyér olly mennyiségben állitatik elő, melly feleslegessé teszi azt, hogy azon egy ezer ezüst forint, mellyek önök pénztára számára f. évi september 27^kén^ a pénzügyi ministerium által Lángh Ignácz főkapitánynak nyugtatvány mellett kenyér vásárlásra adatott, ezen különösen kitűzött czélra fordítassék; ezentúl megengedtetik, hogy ezen öszvegből az álladalom részére immár kiszolgált, vagy ezután kiszolgáltatandó előfogatokra járó méltányos bért fedezhessék.

Pest, octob. 6^kán^ 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:878

75.
Pest, 1848. október 6.
Rendelkezés Beöthy Ödön pénzellátásáról

875/E

A pénzügy ministeriumnak

Beöthy Ödön kormánybiztosnak tegnapi napon a ministerelnökhöz intézett leveléből arról értesülvén a bizottmány, mintha az alsó tábor ellátására nézve pénzhiány mutatkoznék, forogna fel [így], annál fogva megkerestetik a pénzügy ministerium: miszerint haladék nélkül olly hathatós intézkedéseket tegyen, hogy az alsó tábor ellátására szükséges öszvegek üdőnként leszállitatván, a netalán támadható hátramaradások és fenakadások jóelőre kikerültessenek.

Pest, octob. 6. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:875

76.
Pest, 1848. október 6.
Horvát foglyok Egerbe kísérése

877/E

Nyilt rendelet

Melynél fogva az Eger várába kisérendő mintegy 1500 számra menő horvát hadi foglyok elszállítása körüli szükséges rendelkezések Csiky Sándor képviselő ur oly utasitással bizatik meg, hogy a megyei és városi hatoságokkal egyet értőleg biztos elszállitások és lezáratások iránt rendelkezzék.

Pest, 6 octob. 1848.

a honvédelmi választmánybul
Fogalmazvány, OHB 1848:877

77.
Budapest, 1848. október 7.
Utasítás Németh Károly pozsonyi kormánybiztosnak

884/E

Az orsz. honvédelmi bizottmány
Német Károly kormány biztosnak

Budapest, Octob. hó 7-én 1848.

Azon aggodalmas helyzetnek kellő figyelembe vétele, melly szerint alkotványos hatalom rendelkezése nélkül, sőt annak ellenére Posonyba idegen hadseregek szállitatnak, sikeres és rögtöni intézkedéseket tett szükségessé, – s különösen szigoru kötelességévé tette az országgyülés és haza

eránti szent kötelesség a honvédelmi bizottmánynak azt, hogy az ország minden pontjait a hon és alkotvány eránti hüségnek sikeresen biztositsa. Miért is a haza szent nevében, a haza eránti szent kötelességre hiván fel, ezennel teljes hatalmu kormány biztosnak küldi ki a honvédelmi bizottmány Német Károly polgármester urat Posony városába és váraljába avégett, hogy a helyzethez, körülményekhez képest mindent elkövessen és megtegyen a végett, hogy a Posonyban lévő idegen seregek minden módon lefegyvereztessenek, sőt ha kell és lehet, eltávolittassanak, sőt ha kell és lehet, foglyokká tétessenek, – sőt akármelly idegen seregek bármelly uton is, vasut felszedéssel, ellentállással sat. Posonyba mehetésben meggátoltassanak, sőt ha lehet, a határból kivetettessenek. Adván Önnek ezen eljárására teljes hatalmat, és szigoruan megparancsolván ezennel minden katonai, nemzetőri avagy polgári hatóságoknak, s bármelly egyeseknek, hogy Önnek parancsait szigoruan teljesiteni kötelességeknek esmerjék, s Önnek hazafiui lelkességére, kellő ovatosságára, s sikeresithetésére bizván ezen egész ügyet, jelentését időről időre váratik. [így]

Fogalmazvány és javított tisztázat, OHB 1848:884

Megjegyzés: a kinevezést eredetileg Olgyay Titusznak szánták, ő szerepel a Madarász által készített fogalmazványon, valamint a visszatartott, Nyáry és Madarász által aláírt, már postakészen lepecsételt tisztázaton. Ezt azonban nem küldték el, hanem Német nevére átjavították és nyilván erről készült az elküldött tisztázat.

A felbontott tisztázat végén Nyáry utasítása: „Ujházynak irandó: miután Önnek még rendeltetése van, posonyi kormány biztosi hivatalát ujonnan kinevezett Német Károly kormány biztosnak átadván jöjjön vissza."

78.

Budapest, 1848. október 7.

Görgey Artur ezredesi kinevezése

A.

Az OHB kinevezési okmánya

Kinevezés

mellynél fogva Görgey Arthur honvéd őrnagy úr honvédi ezredesnek kineveztetik azon hozzáadással, hogy rangjával járó illetményeket 1848. évi october elsőjétől [huzandja].

Budapest, October 7ik 1848.

Az országos honvédelmi bizottmány

Pázmándy Dénes képviselő ház elnöke	Madarász László
Pálffy János	b. t.
képviselő ház alelnöke	Sembery Imre
statustitkár	bizottmányi tag

Erősen rongált eredeti, az ország nagypecsétjével ellátva
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/14. téka

B.

Az OHB értesítése a Nemzetőrségi Haditanácsnak

888/E

Az országos honvédelmi bizottmány
az országos nemzetőrseregi tanácsnak

Az országos honvédelmi bizottmány Görgey Arthur honvéd őrnagyot mai napon honvédi ezredessé nevezte ki azon hozzáadással, hogy rangjával járó illetményeket folyó év october hónap első napjától számítva huzandja, s hogy tiszti oklevele már elküldetett.

Mit is elnök urral tudomás s a szükséges intézkedés végett tudatja. [így]

Pest, october 7n 1848.

Madarász László
bizottmányi tag
Id. Gr. Eszterházy Mihály
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4943
Fogalmazvány, OHB 1848:888

79.
Budapest, 1848. október 7.
Rendelkezés tüzérségi készletekről

890/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Budapest, october 7-én 1848.

Hadügyminister ur oda utasittatik, hogy vizsgáltasson meg minden tüzéri raktárakat, és bennök találtatott minden ágyú felszerelési készletek használtassanak fel a tüzérség által az ágyú csövek tüsténti felszerelésére, a még szükséges készleteknek készítésére polgári művesek és mesteremberekre is bízassék.

A ministerelnök távollétében az orsz. honvédi bizottm. tagjai
Madarász Miklós
Jósika Miklós

Eredeti tisztázat, HM1848:8012
Fogalmazvány, OHB 1848:890

80.
Budapest, 1848. október 7.
Rendelkezés Zichy Pál szabadon bocsájtásáról

886/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Kiss Miklós nemzetőri őrnagy úrnak

Budapest, 7ik Oktober 1848.

Gróf Zichy Pál mai napon irásban benyújtott hazafias nyilatkozatát méltányos tekintetben vévén, ezennel meghagyatik őrnagy úrnak, miszerint gróf Zichy Pált, Hardegg nehéz vasas ezredbeli századost, miután a tett vizsgálatok nyomán ártatlannak találtatott, – letartóztatását megszüntetni eszközölje, mindazonáltal azon meghagyással bizatván meg, hogy gróf Zichy Pál[l]al az alkotmányos esküt elbocsáttatása előtt létetesse.

Az országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b. t. Pálffy János álladalmi titkár

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.
Fogalmazvány, OHB 1848:886

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett Zichy Pál aznap kelt, szolgálatra jelentkező beadványa.

81.
Pest, 1848. október 7.
Utasítás Zichy Pál kinevezésére

885/E

A magyar hadügyi ministeriumnak

Gróf Zichy Pál nyúgalomba lépett százados mai napon beadott abbéli kérelme folytán, miszerint ő magát elhatározván a haza szent ügyének ennek utánna is szólgálni, tekintetben vévén 17 évi katonai szolgálatát – s egyéni képesitését – miután letartóztatása után ártatlannak találtatott, megkéretik hadügy minister úr, hogy a nevezett százados az itt lévő Würtemberg király nevét viselő huszár ezrednél századosi állomásra kinevezni s azonnal alkalmazni sziveskedjék.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:885

82.

Pest, 1848. október 7.

Utalás Irinyi József képviselő számára

891/E

A pénzügyi ministeriumnak

Megkerestetik a pénzügy ministerium, hogy Irinyi József képviselő ur részére 800 pft, azaz nyolcszáz pengő forintot adandó számadás mellett az országos pénztárból kifizettessen

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:891

83.

Budapest, 1848. október 7.

Utasítás a horvát foglyok összeírására

887/E

Az országos honvédelmi bizottmány

Kiss Miklós nemzetőrségi őrnagy urnak

Budapest October 7^{én} 1848.

Meghagyatik őrnagy urnak, hogy budai fogházban levő horvát tábori foglyokat rögtön irassa össze, és pedig az

1^{sŏ} rovatba esnek a családos aggastyánok, és a katonáskodásra alkalmatlanok, vagyis hitványok,

2^{ba} azok, kik már katonák voltak, vagy arra alkalmasok,

3^{ba} a műveltség, és mennyire lehet a szellemi érzelmiségűek [így] meghatározása.

A ministerelnök távollétében az orsz. honv. bizottmány tagjai

Madarász László b. t.

Nyáry Pál bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

Fogalmazvány, OHB 1848:887

84.

Pest, 1848. október 7.

Utalványozás Térey Ignác fogalmazónak

882/E

A pénzügy ministeriumnak

Meghagyatik a pénzügy ministeriumnak, hogy Térey Ignácz ministerelnöki fogalmazónak nyugtatványára adandó számadás mellett futárok uti költsége fedezésére 1000, azaz egy ezer pftot utalványozni, s az országos főfizető hivatal által kifizettetni rendeljen.

Pest, octob. 7. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:882

SZEMLE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.)

GERHARD VON AUGSBURG: VITA SANCTI UODALRICI

Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich

Editiones Heidelbergenses, 24.

(Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1993. 441 o.)

1993-ban nevezetes eseményt ünnepelt Augsburg városa és annak katolikus egyházi intézményei: a 973 július 4-én meghalt augsburgi püspököt, Ulrichot 993-ban szentté avatták. A millenniumi ünnepségekre méltóan készültek fel, a reprezentatív kiállítás és katalógus mellett az augsburgi püspökség anyagi támogatásával napvilágot látott jelen kötet is. Tartalmazza az Ulrich-legenda új kritikai szövegkiadását, német fordítását, a legenda későbbi kiegészítéseit, valamint XV. János pápa 993. február 3-án kelt kanonizációs oklevelét.

A magyar kutatók számára elsősorban nem az a tény érdekes, hogy a 993. évi szentté avatás az első a hivatalos római szenttéavatási eljárások sorában, hanem a püspök szerepe a városnak a 955. évi augsburgi csatához kapcsolódó magyar ostroma során. A szöveg Waitz kiadása, valamint Gombos szemelvényei jóvoltából ismert, s könnyen hozzáférhető, most mégis egy megbízhatóbb szövegkiadás birtokába jutottunk. A kiadás a legjobbnak vélt, „A3" siglával jelölt kéziratot követi – Augsburg, Universitätsbibliothek Cod. I. 2. 406., a XI. század első évtizedéből –, amelyet Watz nem is használt kiadása során. Az új kiadás egyúttal ismét felhívja a figyelmünket arra, hogy Gombos katalógusa elkényeztette a hazai kutatást, s lassan a feledés homályába merült, hogy ő csak a magyar vonatkozású részeket adta ki. Gombos még feltünteti kiadásában, amikor Waitznál oldalakat ugrik, de például a „Magyarok elődeiről és a honfoglalásról" c. kötetben olvasható fordítás már folyamatos szövegként hozza a sokszor oldalnyi távolságban elhelyezkedő részleteket, így a 3. és 13. fejezetekben. (Bár Gombos maga is jelzés nélkül emelt ki részleteket a 3. fejezet végéről.) A csata kimeneteléről kialakult képet természetesen nem változtatja meg a pontos szöveg, azonban nyomatékosan figyelmeztet egy új fordítás szükségességére. A „ Magyarok elődeiről és a honfoglalásról" c., több kiadásban megjelent Horváth János-féle fordítást több ponton tetten érhetjük, amikor az Gombos összevont kiadását követi, s annak megértését apróbb fordítói pontatlanságokkal nehezíti meg. Regisztrálhatunk a 12. fejezetben egy félrefordítást – a város épületei helyreállítása helyett erődített házak emeléséről esik szó –, és kisebb pontatlanságokat: Risenesburg helyett Reisensburg, Szt. Walburg helyett szerencsésebb Walburgát írni, a püspök öltözetének a leírásánál lényeges a Sulpicius Severus-féle Márton-életrajz 4. fejezetére való hivatkozás. Megtaláljuk a legenda XV. századi kiegészítései között azt az epizódot, amelyben a püspök Ebenfurtig üldözte a magyarokat, s győzelme helyén templomot alapítottak a tiszteletére.

Reméljük, hogy a szövegkiadás minél több hazai könyvtárban hozzáférhető lesz s modern kiadásban lesz olvasható immár a legenda egésze.

Veszprémy László

JOSEF MACEK, ERNŐ MAROSI, FERDINAND SEIBT (Hg.)

SIGISMUND VON LUXEMBURG

Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437

Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 5.

(Fahlbusch Verlag, Warendorf, 1994. 355 o.)

Az 1987. évi reprezentatív Zsigmond-kiállításhoz kapcsolódóan rendezték meg július 8–11. között azt a nemzetközi konferenciát, amelynek anyagát a jelen kötet adja közre. A konferencia anyagának közzététele annál is értékesebb, mivel a Zsigmond-évforduló kerek számai ellenére tudományos megemlékezésekre csak Magyarországon került sor. Az utóbbi évek néhány monográfiájától – S. Wefers, W. Baum, H. Thomas – eltekintve pedig a kiállítás katalóguskötete és a jelen konferenciakötet tekinthető a korszakra vonatkozó leghasználhatóbb kézikönyvnek. Ezt némiképpen magyarázza is Zsigmondnak már a címben jelzett jelzője, „közép-európai". Az első volt, aki valaha is egész Közép-Európát uralta. A ma is nemzeti szemléletű történetírások idegenkednek a sok nyelvet beszélő, nehezen meghatározható nemzetiségű királytól és császártól s leginkább azt érzik kiemelkedőnek, hogy egyes királyságaitól mennyi időt töltött távol.

Az első, általános történeti fejezetben *Ferdinand Seibt* az európai királyságok általános válságjelenségeit tekinti át. Ezen időszak talán éppen a csodált IV. Károly császár halálával kezdődik, s az egyházszakadás s a huszitizmus nyomja rá bélyegét. Nemkülönben jellemző, hogy trónutódlási válság tör ki Magyarországtól Franciaországon át a Birodalomig.

Heinrich Koller dolgozatában Zsigmond birodalmi reformpolitikáját elemzi. A „reform" a század válságjelenségeinek köszönhetően a politikai élet kulcskifejezésévé vált, s a császár nem is térhetett ki a birodalmi igazgatási, hadszervezeti stb. struktúra megújításának igénye elől. Ennek lényegi eleme volt a huszitáktól elszenvedett vereségek hatására elsőként bevezetett modern hadiadó (1427), valamint 1427. és 1431. évi haditervezetei. Ugyanakkor megjegyzi, hogy Zsigmond született diplomataként visszafogott volt a reformjavaslatokkal szemben, s azok következetesebb támogatására inkább csak a huszita sokk után bizonyult hajlandónak. Az igazi modernizáció reformfolyamata valójában majd csak Zsigmond korszaka urán kezdődött meg – mint *Peter Moraw* bizonyítja a következő referátumban –, de ebben az objektív tényezőknek jut döntő szerep (Zsigmond megfelelő birtokháttér nélküli a birodalomban, a magyar királyság nem nyújt neki elegendő támogatást stb.).

A fejezetben még tanulságos fejtegetéseket olvashatunk a IV. Vencel és Zsigmond közötti ellentétek gyökereiről *(Ivan Hlaváček)*, a Zsigmond által favorizált Luxemburgi–Habsburg házassági szerződésekről *(Heinz-Dieter Heimann)*, Észak-Európa és Zsigmond kapcsolatairól *(Friedrich Bernward Fahlbusch)*, valamint Zsigmond és a podóliai Korjatovic kapcsolatáról *(Paul R. Magocsi)*.

A második rész rendező elve a huszitizmus és a császár kapcsolata, tágabban Zsigmond egyházpolitikája volt *(Frantisek Kavka* a huszitizmus meghatározó szerepéről, *Sabine Wefers* a huszitizmusnak a német birodalmi politikára gyakorolt hatásáról, *Josef Macek* 1429. évi pozsonyi tárgyalásokról, *Josef Válka* Zsigmond morva politikájáról, *Frantisek Smahel* Tábor privilégiumáról). *Jaroslav Cechura* az egyházi birtokok világi kézbe vételéről – nemesek, polgárok, városok – értekezik, ami a huszita forradalom 1419. évi kitörésével vette kezdetét: *Székely György* pedig az óbudai egyetemalapítás körülményeit, céljait és eredményeit vázolja egy széles ívű tanulmányban.

A város- és gazdaságpolitikai fejezetben Zsigmond és a cseh katolikus városok viszonyáról *(Miloslav Polívka)*, Eger városállami jellegéről *(Frantisek Kubu)*, magyarországi várospolitikájáról *(Kubinyi András)*, Zsigmond magyarországi bevételeiről *(Engel Pál)*, magyarországi sópolitikájáról *(Draskóczy István)* és a levantei kereskedelmi utak szerepéről *(Pach Zsigmond Pál)* olvashatunk.

Az udvari kultúra témakörét Zsigmond és Oswald von Wolkenstein kapcsolatának bemutatása, Simon von Barrwys címereslevelének, a gyűrűt tartó holló motívum eredetének vizsgálata *(Bertényi Iván)*, az anyagi és technikai

kultúra kutatásának *(Nagy Emese)* és a magyarországi arisztokrácia rezidencia-kutatásának áttekintése mutatja be.

Az ikonográfiai és művészettörténeti fejezet magának Zsigmondnak néhány kevésbé ismert ábrázolását tárgyalja *(Marosi Ernő, Milada Studnickova-Cerna, Bert-Alan Kéry)*, illetve a híres budai szoborlelet datálási kérdéseivel foglalkozik *(Lothar Schultes, Michael Viktor Schwarz)*, míg *Wehli Tünde* a kor képtípusairól, *Katarína Bíathová* a Zólyom megyei Pónik falképeiről ad áttekintést.

Bak János frappáns zárszava méltán hangsúlyozza, hogy a császárt kedvezőtlen színben ábrázoló századok után megérett az idő a Zsigmond-kor differenciált és árnyalt bemutatására. Kétségkívül, Zsigmond terveiből a legtöbb csak szándék maradt, de tervei koncepciózus voltát, eredetiségét nem lehet kétségbe vonni (törökellenes összefogás, Velence elleni gazdasági háború, gazdasági és katonai reformok stb.). Valóban szerencse, hogy a kompromisszumkereső, diplomataerényekben bővelkedő uralkodóra állami ünnepségek helyett Közép-Európa kutatói emlékeztek – hasznos és sok esetben hézagpótló tanulmányokkal.

Szegzárdy-Csengery Klára

MARIA PFEFFER

FLUGSCHRIFTEN ZUM DREISSIGJÄHRIGEN KRIEG AUS DER HÄBERLIN – SAMMLUNG DER THURN – UND TAXISSCHEN HOFBIBLIOTHEK

Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft, Reihe B, Bd. 53.

(Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–New York–Paris–Wien, 1993. 185 o.)

A címben jelzett gyűjtemény névadója Franz Domenikus Häberlin (1726–1787), aki a harmincéves háború röplapjait nyilván egy készülő munkája kedvéért gyűjtötte egybe. Hogy pontosan mennyit, nem tudni. Mindenesetre ma a róla elnevezett, s a regensburgi Thurn- und Taxis Könyvtár részére 1788-ban megvásárolt kollekció 1900 tételt tartalmaz. Ezek között jórészt két- és több lapos nyomtatványokat, kisebb brossurákat, könyveket találunk. Egylapos nyomtatványokból pontosan 26-ot tartanak számon, s jelen könyvében a Szerző ezeket elemzi és teszi közzé a katalógusrészben. E röpiratok valóban megérdemlik a részletesebb elemzést, akkor is, ha egyébként a mára tekintélyes szakirodalomból, vagy éppen a Häberlin gyűjtemény röpiratanyaga legutóbbi feldolgozásából ismertek.

A kötet a Häberlin-anyag részletes bemutatásán túl a röpiratkutatást és azoknak a kor tömegkommunikációs gyakorlatában elfoglalt helyét tárgyaló fejezetek vezetik be. A XV. század végi Sebastian Brant óta az egy-két lapos illusztrált nyomtatványokban rejlő propagandahatás jól ismert volt. Ezek segítségével egy olyan réteg véleményét és felfogását kísérelhették meg befolyásolni, akik az írástudatlanok közé tartoztak, s tájékozódásuk szinte egyedül a nagy vásárokhoz kapcsolódóan kiadott nyomtatványokra, a „Meßrelation"-ra korlátozódott. Persze e röplapok igen differenciált módon készültek: külön a paraszti népességnek, a városiaknak, magas nyelvi színvonalon a tanultaknak, s a nyelvet – latin, német, cseh stb. – az igények szerint választották meg. E műfajjal a már megtörtént eseményeket adták hírül s értelmezték a kortársak számára, az események után leginkább 2–6 héttel.

Az itt bemutatott röplapok a cseh háború 1618–1621 közötti eseményeit, a jezsuiták elleni propagandát, Tilly hadvezéri működését (1631–32), Gustav Adolf halálát (1632) kommentálják. Eközben külön is tájékozódhatunk a röplapok latin nyelvi stílusáról, a hatásosság kedvéért alkalmazott emblémákról, szimbólumokról, allegóriákról. A katalógusba felvett tételek között közvetlen magyar vonatkozású a jezsuiták Magyarországról való kiűzését magya-

rázó (Nr. 3.). A röplap egyúttal Bethlen Gábor 1619. évi pozsonyi bevonulására is reagál, ehhez kapcsolva a szexuális kilengéseket maguknak megengedő jezsuiták ábrázolását, majd az ennek megbosszulásaként rajtuk végrehajtott kasztrációt. Ez utóbbi átvitt értelemben a jezsuiták hatalomvesztését is jól érzékeltette. Egy másik lapon (Nr. 10.) Bethlen Gábornak csak az allegóriája jelenik meg, egy véreb, a törökkel fenntartott kapcsolataira utalva török turbánnal, természetesen egy katolikus-párti röplapon. Végül egy másik lap (Nr. 6.) Pozsony Bucquoy általi 1621. május 7-i elfoglalásával foglalkozik.

A kötetben található részletes bibliográfia jó bevezetést kínál a korabeli röplapok iránt érdeklődők számára, míg a katalógusrészben a tárgyalt lapok fényképei találhatók meg.

Veszprémy László

MECHTHILD MÜLLER

„IN HOC VINCE"

Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert

Funktion und Geschichtsinterpretation

Europäische Hochschulschriften, Reihe XXVIII. Bd. 115.

(Peter Lang, Frankfurt/Main–Bern–New York–Paris, 1991. 218 o.)

A délnémet egyházi és világi képzőművészeti emlékek történeti ábrázolásainak magyar vonatkozásaira már korábban felhívták a figyelmet (*Tarsoly*, 1987–88., 3–4. o., *Hitszár*, 1994. márc. 15., 21. o.). Ezért is nagy örömmel üdvözölhetjük az e témával foglalkozó monográfia megszületését, amely egy adott időhatáron belül igyekszik a teljesség igényével a szent kereszt dicsőséges beavatkozásának („e jelben győzöl" – képtípust) tulajdonított csataképek feldolgozására és katalógusba vételére. A magyar hadtörténészek számára a kötet annál is érdekesebb, mivel a kötet legnagyobb részét a 955. évi augsburgi, vagy a német szakirodalomban szokásos elnevezéssel Lech-mezei ütközet ábrázolásai teszik ki.

Az augsburgi ütközet ábrázolásának kedveltségét jórészt a népszerű Szt. Ulrich püspök alakja magyarázza. Persze tudjuk egykorú életírásából, hogy 955-ben a magyar ostrom idején Augsburg városában irányította és szervezte a védelmet. Az ütközetben biztosan nem vett részt, mégis, a képeken mindig így találkozunk vele. Az angyalok által a püspöknek átadott győzelemre segítő kereszt, a csatában a császár mellett lovagoló püspök mítosza először a XV. században alakul ki. A csatában részt vevő püspök Ulrich Sigmund Meisterlin 1456. évi krónikájában bukkan fel először, amit azután a XVII–XVIII. századi prédikációs irodalom, kisnyomtatványok tovább népszerűsítenek.

A szerző kitér a képtípus népszerűségének az okaira is. Elfogadja a korábbi szakirodalom megállapítását, miszerint a török háborúk korában a pogány magyarok elleni győzelem felidézése, amely összekapcsolódott a Szentkereszt-, az Oltáriszentség-, a Mária- és a rózsafüzér-tiszteletével, jól érthető. E képeken sajátosan egyesültek a szentkultusz, az ellenreformáció új szellemű programjai a helyi patriotizmussal, történeti hagyományokkal. Az ábrázolások hátterében nem egyszer hispániai motívumok is felfedezhetők: Szt. Jakab aktív részvétele a clavigo-i ütközetben(844), amelyben a Matamoros szent segítségével győzték le az arabokat. E szemlélet magyarázza a magyarok ábrázolásának orientalizálódását, a török turbánok feltűnését. Az augsburgi csata képeinek értelmezésén túl betekintést nyerünk a másik két képtípus emlékeibe is: a Milvius-hídi Konstantin-csatának (312) és a lepantói tengeri győzelemnek (1571) emléket állító mennyezetfreskók programjába.

A kötetet záró katalógus az augsburgi csatának 20 XVIII. századi ábrázolását tartja számon, míg a fennmaradó 55 tételen 15 ütközet osztozik. Magyar szempontból ismét érdekes, hogy Szt. Rassónak köszönhetően egy 948. évi, ma-

gyarok feletti katonai győzelem emléke is megőrződött (Nr. 21–23.), akinek emlékét az Andechs-Dießen-i grófi család ápolta. a katalógusban találkozunk a győri csatával (Nr. 70.), a Belgrádnál táborozó Max Emanuellel (Nr. 71.), a pétervaradi ütközettel (Nr. 76.).

A kötetet a tárgyalt mennyezetképek válogatott fényképei, s a téma – az augsburgi ütközet ábrázolásának XVI–XVII. századi előzményeit is felölelő – bibliográfiája zárja.

Szegzárdy-Csengery Klára

HANS WERNER NEULEN

ADLER UND HALBMOND

Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918

(Ullstein Verlag, Frankfurt/Main–Berlin, 1994. 362 o.)

Hans Werner Neulen történész és újságíró, akinek eddig főként a második világháború és a fasizmus európai történetéről jelentek meg publikációi német és olasz nyelven. A szerző figyelemreméltó, az eddigiekben mások által s ilyen mélységben még fel nem dolgozott történéseket választott könyve témájául. Nevezetesen az első világháború sokak által kevésbé ismert török hadszínterén lejátszódott eseményeket állította vizsgálódásai középpontjába, objektív módon közelítve meg a császári Németország és Törökország szövetségesi viszonyát, katonai együttműködését az 1914–1918 közötti időszakban. Stílusa olvasmányos. A kötet adatokban gazdag, jól illusztrált, összefoglaló táblázatok, kevésbé ismert fényképek, mellékletek, térképek, a szereplő személyiségek életrajzai egészítik ki. Az eligazodást a mű végén található személynévmutató is segíti. Ugyanakkor Neulen a korszak történetét kutató szakember számára is lenyűgöző mennyiségű levéltári és könyvészeti forrásra támaszkodott könyve megírásakor.

A rövid bevezetés után a kötet a török hadszíntér egyes frontjain zajló eseményeket, harci cselekményeket kronológikus sorrendben, a német csapatok szereplését pedig mindenre kiterjedő részletességgel tárgyalja. A huszonkét fejezet felöleli többek között a német–török (politikai, katonai, gazdasági) kapcsolatok fejlődését az első világégés kirobbanásáig, valamint az azokban négy év alatt beállt változásokat. Ismerteti a *Goeben* és a *Breslau* német cirkálók (később *Midilli* és *Yavuz*) török felségvizekre történt menekülését, azt a szerepet, amelyet közvetve és közvetlenül az Oszmán Birodalom 1914. novemberében a Központi Hatalmak oldalán való hadbalépésével kapcsolatosan játszottak. Képet kapunk a két hadihajónak az orosz flotta ellenében, a Feketetengeren, török zászlók alatt végrehajtott támadásairól 1918-ig. A szerző kidomborítja Enver pasa (1881–1922) – török hadügyminiszter, valamint a haderő főparancsnoka – szerepét, aki lényegében előkészítette a hadba lépést Németország oldalán.

A mű betekintést enged a német–török szövetség kulisszatitkaiba, igyekszik megvilágítani az együttműködés nehézségeit, mozgatórugóit és az abból származó kölcsönös előnyöket. Kevesen tudják, hogy II. Vilmos császár tisztjei és katonái közül 25 000-en harcoltak az antant csapatok ellen az Oszmán birodalom területén, a Dardanelláknál, a Kaukázusban, Mezopotámiában, a Sínai-félszigeten és Palesztinában, s voltak tanúi katonai összeomlásának 1918 végén. Nem köztudott, hogy a kilenc török hadsereg közül négy élén állott német tábornok a világháborúban (Erich von Falkenhayn [1861–1922] az „F" török hadseregcsoport vezetője 1917-ben Palesztinában, Colmar von der Goltz [1843–1916] az 1. majd a 6. török sereg vezére Mezopotámiában, Friedrich Kress von Kressenstein [1870–1948] a 8. török hadsereg parancsnoka Palesztinában, Liman von Sanders [1855–1929] az 1. majd a 2. török sereg harcait irányította a Dardanelláknál), ezenkívül számos német tiszt volt a magasabb egységek törzseiben, illetve a haditengerészetnél.

Az olvasó részletes áttekintést kap a 250 000 orosz katonát lekötő kaukázusi front eseményeiről, ezzel összefüggésben a cári hatalom alóli felszabadulásáért küzdő ún. Grúz

Légió történetéről, az angolok által ellenőrzött Szuezi-csatorna elfoglalására indított és kudarcba fúlt török–német–osztrák–magyar támadásokról 1915–16-ban, a Dardanellák megszerzésére irányuló antant támadások visszaveréséről 1915-ben, a német tengeralattjárók Fekete- és Földközi-tengeri aktivitásáról (melyek többek között Líbiában az olasz fennhatóság ellen küzdő török–arab törzseket láttak el utánpótlással). Röviden összegzi a kötet azokat a német szövetségesi tapogatózásokat Perzsiában és Afganisztánban, amelyek célja – jelentős anyagi ráfordításokkal – helyi iszlám törzsek megnyerése volt az Antant elleni harcra, kitér a Thomas Lawrence (1888–1935) angol ezredes vezette arab felkelők török utánpótlási és közlekedési útvonalakat pusztító gerillaháborújára.

Bemutatja a Törökország területén élő örmény lakosság kálváriáját a világháború idején, a központi hatalom velük szemben alkalmazott embertelen módszereit (deportálások, népirtás). Németország felelősségét ezzel kapcsolatban a következőképpen láttatja: „A császári Németország valóban mindent megtett a szövetség felmondásának vállalása nélkül, hogy segítsen az örményeknek? Német részről biztosan aligha beszélhetünk büntetőjogi felelősségről. Ámde Németország erkölcsi felelőssége abban rejlik, hogy a török szövetségeseket nem elég erőteljesen tartották vissza. Passzivitása okán a közös felelősség egy részét a császári birodalom vállalta át."

Számunkra különösen érdekes, hogy a szerző külön fejezetet szentel a németekkel szövetséges osztrák–magyar tüzér- és kiképző alakulatok (közöttük jó néhány magyar származású katona) szereplésének a hadszíntéren. Némi iróniával hasonlítja össze a Közel-Keletre érkezett német, illetve császári és királyi katonák török fegyvertársaikhoz való viszonyulását: „A soknemzetiségű Monarchia katonáinak barátságos és kiegyensúlyozott alkata nagy hatással volt a törökökre. Az osztrákoknál és a magyaroknál semmi sem volt érezhető a német tudálékosságból és arroganciából. Ők egy nemzetek feletti birodalmi gondolat képviselőiként és egy olyan monarchia polgáraiként jöttek, melynek fedele alatt 12 nemzetiség élt, lényegesen jobban megtalálták a hangot az oszmán civil és katonai hatóságokkal, mint német szövetségeseik, akik gyakran oly kevéssé értették meg a törökök lelkivilágát."

Az alapműnek számító könyv utószavában a nyolc évtizeddel ezelőtt kötött német–török szövetség máig tartó kihatásai elevenednek meg.

A mű méltán tarthat számot érdeklődésre a szakemberek és a korszak iránt érdeklődő olvasóközönség köreiben egyaránt. A témakört felölelő magyar nyelvű összefoglaló kötet megjelenése azonban még várat magára.

Balla Tibor

LEHÁR ANTAL

EGY KATONATISZT NAPLÓJA, 1919–1921

Részlet a szerző „Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921" (Bécs, 1973) című könyvéből

(História Plusz, 1993/11. szám)

Az úgynevezett „Horthy-rendszer" ellenzékének egy határozott, bár létszámában valószínűleg nem jelentős csoportját alkották a legitimisták, IV. Károly király rendíthetetlen hívei. Szemben a szélsőballal és -jobbal, melyekkel kapcsolatban a „lövetéssel" való fenyegetés nem lépett túl a retorika szintjén, hiszen mindkét irányzat csak idegen megszálló hatalom segítségével tudott hatalomra kerülni, a legitimisták ellenében ez valóság volt 1921 október végén. Nem érthetetlen, hanem nagyon is érthető, hogy az elmúlt évtizedekben (éspedig nem csak 45 után!) erről lehetőleg hallgattak, vagy tényét legalábbis lekicsinyelték. Éppen ezért egyeseket meglepetésként érhetett, hogy az elmúlt hónapokban a legitimizmus két igen

jelentős személyiségének is megjelentek az emlékiratai. Nem tartom valószínűtlennek, hogy hirtelen azért kerültek szponzorok a kiadandó művek mögé, mert az (esetleg) kialakuló Horthy-kultuszt óhajtották ellensúlyozni. (Egyéni véleményem szerint egy Lehár Antal, Boroviczény Aladár vagy Almásy László Ede Horthy-ellenessége –vagy pontosabban kormányzó-ellenessége – meggyőzőbb egy Szálasi-írásnál vagy Gábor Andor pamfletjeinél.)

Mielőtt a Lehár-emlékiratokkal részletesebben foglalkoznék, megemlítem hogy Boroviczény Aladár könyvét – A Király és Kormányzója (Der König und sein Reichsverweser) – az Európa Kiadó adta ki igen lelkiismeretes szöveggondozással, kiegészítő dokumentumokkal és jegyzetekkel.

Visszatérve most már a Lehár-emlékiratokra (és *nem* naplóra, mint a magyar cím sugallja), sajnálattal kell megállapítani, hogy csupán mintegy 90 oldalnyi részletet közölnek a könyvből. Ezt becsülettel közlik is, és úgy tűnik, hogy a fordítás csonkítatlan. A közölt rész az 1919 novemberi budapesti bevonulással kezdődik és a budaörsi csatával ér véget.

Lehár Antal az egykori Monarchia legkiválóbb katonái közé számított, a szárazföldi haderő tisztjei közül egyedül ő kapta meg a Mária Terézia Rendet és a Tiszti Arany Vitézségi Érmet is. 1919. augusztus 5-én lépte át mintegy zászlóaljnyi erővel az osztrák–magyar határt, s hamarosan egy hadosztály felett rendelkezett. Ez volt a Nemzeti Hadsereg legütőképesebb és legfegyelmezettebb magasabbegysége.

Amíg erkölcsi érzéke engedte, politikai véleményét alárendelte a stabilizáció érdekeinek. azonban hamarosan észre kellett vennie, hogy őt és csapatait bábként szeretnék kezelni.

„A Prónay-századot »Szombathelyi Határvadász zászlóalj«-ként az én gyaloghadosztályomhoz kell beosztani. Prónay, Salm stb. századának az a híre, hogy nagyon sok gyilkosság terheli lelkiismeretüket. Most a századot szombathelyi egységgé akarják alakítani, azért hogy ha később egyszer a gyilkosságok felmerülnek, azt lehessen mondani: mi, szombathelyiek vettünk részt ezekben. Ez ellen igen határozottan fogok fellépni." – írta Emlékirataiba átemelt 1920. január 21-i naplójegyzetében. És másutt is visszatér arra, hogy a régi fegyelmet idéző, de legitimista szellemű magasabbegységét mindenáron hatástalanítani akarják Horthyék. Azonban egyelőre nélkülözhetetlen a román hadsereg által kiürített Tiszántúlra történő bevonulásnál. „Legyünk büszkék a balszerencsében, ám fogadtassuk magunkat felszabadítóként, akik sajnos nem vagyunk" – **fogalmazta** meg ezzel kapcsolatos álláspontját.

Az Emlékiratok következő része a IV. Károly-féle restaurációs kísérletekről szól. (Az eseményeket többféleképpen is nevezik, politikai indíttatástól függően. Én elfogadom Lehár meghatározását.)

Ezekben a részekben – főleg a második kísérletről írva – az élménybeszámoló hézagos. Maga Lehár hagyott homályban részleteket, s valószínűnek tartom, hogy elvbarátai biztonságát tartotta szem előtt. És ebben igaza lehetett. Gondoljunk a Boroviczény elleni ismételt hajszákra (utolsó: 1942!), vagy arra, hogy Almásy László Ede, aki a király gépkocsiját és repülőgépét vezette néha, jobbnak látta hosszabb időre világgá menni, és csak mint nemzetközileg elismert sivatagkutató jött végleg(?) haza.

Almásy elkötelezett legitimizmusa viszont valószínűsíti azokat a hiteles forrásból általam még sajnos nem hallott pletykákat, hogy valamilyen szerepe volt az antiináci mozgalmakban, mégpedig akkor, amikor az Afrika–Korpshoz volt vezényelve. Hiszen a legitimisták zöme – már csak Ottó példáját követve is – kemény antiináci volt.

Ami a restaurációs kísérleteket és bukásukat illeti, már Lehárt olvasva is az a vélemény kezdett bennem kialakulni, hogy IV. Károly előre megfontolt provokáció áldozata lett, hogy végleg „hatástalanítani" lehessen. Ugyanis Horthy (főleg 1919–21-ben) még nem volt igazi integráló erő, a Kárpát-medence magyarsága számára sem. Viszont IV. Károly mögé nem csak magyarok sorakoztak volna föl, így a Monarchia területéből részesült, vagy az akkori helyzet fenntartásában érintett valamennyi ország számára létkérdés volt IV. Károly végleges semlegesítése.

Sajnos, külön részt igényel a kísérő tanulmányban és a jegyzetekben található rengeteg adat- és ténybeli hiba. Ezeket megpróbálom tételesen kijavítani, azzal a megjegyzéssel: lehet, hogy volt ami elkerülte a figyelmemet.

Elvi megjegyzésem is volna mindezekhez: vagy meg kell adni valamennyi tiszt rendfokozatát, vagy egyikét sem,s feltétlenül jelölni kell, hogy hivatásos, vagy tartalékos volt-e az illető, mert politikai szereplését illetően – figyelembe véve az akkor érvényes szabályozást – az egyáltalán nem mindegy. A *pilótatiszt* fogalmat a magyar hadtörténelem nem ismeri. Helyette viszont ismeri a *repülőtiszt* fogalmát, aki a megfelelő feltételek esetén megkapta a *tábori pilóta* (Feldpilot) címet.

Ezek után tételesen megyek végig a talált hibákon: Ahol csak kiegészítést teszek, ott

kiemeléssel jelzem, egyébként átfogalmazom, vagy magyarázatot fűzök hozzá.

Bevezetés: Lehár Antal *1876-ban* született!

3. o. Magasházy László (1879–1959) *ht. tüzér százados, 1920. 03. 01-től* a kormányzó szárnysegédje.

15. o. Friedrich István *(1883–1958)* gépészmérnök, politikus, miniszterelnök: 1919. 08. 07–11. 24.; *Hadügyminiszter: 1919. 11. 25–1920. 03. 15.*

28. o. Lorx Viktor *(Győző)* (1873–*1922*) magyar *ht. ezredes; 1921. 05. 01-től vezérőrnagy.*

38. o. Soós Károly (1869–1953) magyar vezérőrnagy; *1920. 08. 01-től altábornagy.*

39. o. Báró Willerding Rudolf (1866–1928), magyar altábornagy; *1921. 02. 01-től gyalogsági tábornok.*

44. o. Prónay Pál ... *alezredes* volt ekkor.

47. o. Nagy Pál (1864–1927) magyar altábornagy, *1921. 05. 01-től gyalogsági tábornok.*

52. o. Hegedűs Pál (1861–*1944*) magyar vezérőrnagy, *1920. 08. 01-től altábornagy.*

54. o. Szívó *Sándor* (1868–*1945*) magyar altábornagy.

58. o. Horthy István (1858–1937) magyar vezérőrnagy, *1920. 08. 01-től altábornagy. A kormányzó testvére.*

65. o. Gróf Mikes János (1876–*1945*) ...

66. o. Sréter István (1867–1942) magyar vezérőrnagy, *rangjáról 1926-ban leköszönt.*

85. o. Almásy László *Ede* (1895–1951) magyar *tart. főhadnagy, tábori pilóta, a későbbi világhírű sivatagkutató.*

88. o. Várjon Zoltán (1886–?) magyar *vk. százados.*

89. o. Jármy Andor *(Endre)* (1875–*1944)* magyar *ht. alezredes, majd ezredes.*

91. o. Fekete–Farkas Oszkár nem létezett, viszont: Fekete *Örs* Oszkár (1889–?) magyar *ht. százados, tábori pilóta. A magyar ősrepülők egyike, a restaurációs kísérletek bukása után végleg emigrációba kényszerült.*

98. o. Görgey József (1886–*1947*) magyar *ht. százados, a Kormányzó szárnysegédje.*

108. o. Bauer Gusztáv (1887–?) *magyar vk. százados.*

112. o. Alexay Sándor sem létezett, viszont: Alexay *András* (1888–?) magyar *ht. százados, tábori pilóta. Az ősrepülők egyike.*

113. o. Shvoy Kálmán (1881–1971) magyar *ht. alezredes, majd ezredes.*

114. o. Rőder Vilmos (1881–1969) magyar *ht. alezredes majd ezredes.*

115. o. „Báró Boroviczény Aladár ..." teljesen átírásra szorul. *Boroviczény Aladár (1890–1963) magyar tart. főhadnagy, politikus, vadászati és ornitológiai szakíró. Soha nem kért, vagy kapott főnemesi címet, bár felesége Zita királyné (elég közeli) rokona volt. Tiszti rangjáról leköszönt, majd visszavonult a politikától. Ennek ellenére ismételten üldözték következetes legitimizmusa miatt, 1942-ben pl. közlegényként a 2. hadsereggel a frontra küldték.*

124. o. Gróf Prónay Gyula (1860–1933) magyar *ht. alezredes* ...

150. o. Báró *Than* Károly (1873–?) magyar *ht. ezredes, 1920. 08. 01-től vezérőrnagy.*

151. o. Sárkány Jenő (*1869–?*) magyar *vezérőrnagy, 1920. 03. 01-től altábornagy.*

152. o. Gróf *Esterházy* Ferenc (1896–1939) magyar nagybirtokos, *zeneszerző, legitimista politikus.*

153. o. Hornyák Jenő (1883–1942) osztrák–magyar *had*tengerész-tiszt *(sorhajóhadnagy).* [A tengerésztiszt = kereskedelmi tengerész.]

Sipos Péter a jegyzetek közel egyötödében hibás adatot vagy tényt közöl... Ennyi hiba viszont már nem csak a szerző felelőtlensége, hanem felveti a szerkesztő felelősségét is...

Nagy Domokos Imre

RENÉ CHARTRAND

LE PATRIMOINE MILITAIRE CANADIEN

D'hier á aujourd'hui, Tome 1: 1000–1750

(Art Global, Montréal, 1993. 239 o.)

A kanadai Nemzetvédelmi Minisztérium Stratégiai Kutatóközpontjának és Hadtörténeti Szolgálatának ösztönzésére jelentős vállalkozásként *Serge Bernier* irányításával hozzákezdtek a teljes honi hadtörténelem háromkötetes feldolgozásának elkészítéséhez. Az első kötet 1993 végén jelent meg „A kanadai hadiörökség. A tegnapból a mába" címmel, és ez az 1000-től

1750-ig terjedő időszakot fogja át. Gyakorlatilag a teljes kanadai történelem megelevenedik abból a mottóból kiindulva, amely Louis Philippe comte de Ségur (1753–1830) francia hadvezér, diplomata és akadémikus szavait ismétli: „A béke a bölcsek ábrándképe, a háború az emberiség története". A történelmi teljességre törekvést már a bevezető is hangsúlyozza, amikor kiemeli az európai bevándorlók hagyománya mellett a terület őslakosaiét.

Ennek jegyében a hatalmas kiterjedésű mai állam múltjának első fejezeteként a mintegy 3500 évvel ezelőtt élt helyi harcosok történetét eleveníti meg a szerző. A főleg a kezdeti időkre vonatkozólag igen hézagos forrásokra tekintettel természetszerűleg az európaiak megjelenéséig terjed ez a fejezet. Számos korábbi időponttal kapcsolatos állapotra ugyanis csak az ott találtakból tud visszakövetkeztetni a tudományos kutatás. Ebben az első fejezetben ismerteti a szerző a vikingek felbukkanását: az őslakossággal való első, bizonyított európai érintkezést. Miként a későbbi indián hagyományokból, e vonatkozásban a grönlandi sagákból és Vörös Erik sagájából is bőségesen merít a szerző.

A második fejezet foglalkozik a XVI. században érkezett európai harcosokkal. Bemutatja a katonává válás folyamatát, az áthajózást, az első vállalkozásokat, az őslakossággal való első ütközéseket, a megtelepedés kezdetét és az e területek vonatkozásában is jól felismerhető aranylázat. A továbbiakban önálló rész foglalkozik Új-Franciaország haderejének megteremtésével, a francia szakállas-puskások és muskétások áthajózásával, a kereskedelmi társaságok embereinek felfegyverzésével, az első állandó gyarmati települések őrzésének megszervezésével, az irokézekkel és huronokkal vívott első háborúkkal. A negyedik fejezet részletezi a francia királyi csapatok növekvő mértékű áthajózását, az első kanadai francia erőd felállítását, a sikeres francia katonai előrenyomulást, a királyi helyőrségbeliek mellett kanadai milíciakötelékek felállítását, szabadcsapatok szervezését és a kereskedők felfegyverzését, valamint a főkormányzói testőrség létrehozását a XVII. század folyamán.

Kitér a feldolgozás az angol és holland megjelenésre és a már jelen volt franciákkal való első fegyveres összeütközésekre is. Erre tekintettel az ötödik fejezet foglalkozik Kanada megvédésének francia stratégiájával, a haditengerészeti szabad századok szervezésével, a felszereléssel, felkészítéssel, harcbavetéssel. Részletezi a szerző, mennyire lehetetlen volt a korábbi európai harcászati elvek alkalmazása, miként vált szükségessé egy új kanadai (francia) harcászat megteremtése. Kitér a szövetségessé tett indián lakosság felszerelésére, felkészítésére, harcba küldésére is. Bemutatja továbbá a kor legnevesebb hadvezéreit, akik mesterien alkalmazták a nagy távolságból végrehajtott rajtaütést. Jelentős részt szentel a szerző a kanadai (francia) milícia fejlődéstörténetének, bemutatva az egyes milíciatípusokat és alkalmazási lehetőségeiket. Ezt követően részletezi az Új-Anglia felől 1690-ben újra bekövetkező támadás visszaverését, a francia–angol békekötést, majd a XVIII. század elején újra kirobbant gyarmati összecsapást és újabb francia sikert. Önálló alfejezet foglalkozik Új-Franciaország katonai megszervezésével és mindennapi életével. E kevéssé ismert katonai hatalom minden részletében megelevenedik a könyv lapjain. Az olvasó megismerheti a felső hadvezetés szervezését, a csapatok összetételét, létszámviszonyait, felszereltségét, kiképzését, a terepberendezést és az azt végző mérnökkar tagolását, működését, a haditengerészeti és partvédő erők együttműködésének lehetőségeit, az elhelyezést, az ellátást és még sok más részkérdést.

Az önálló hatodik fejezet bevezetőként az Atlanti-óceán melletti területek hadszervezésével foglalkozik, mivel Újföld és Acadia viszonyai jelentősen eltértek Új-Franciaországétól. Ezt követően a spanyol „örökösödési" háború újvilágbeli következményeire tér rá, amelyek közül leglényegesebb e területek angol fennhatóság alá kerülése volt, néhány kisebb sziget kivételével. A szerző itt tér rá a brit gyarmatok haderejének ismertetésére, majd a további angol–francia háborús összecsapásokkal folytatja a történelemidézést. A záró hetedik fejezet mutatja be a XVIII. század közepi kanadai hadberendezkedést. Ennek keretében kerülnek szóba az újabb indián háborúk, valamint az 1744-ben újrakezdődött angol–francia háború egyes fázisai. Ezek ábrázolásával zárul a kanadai hadtörténeti összefoglalás első kötete.

René Chartrand jelentős hadtörténész-kollektíva kutatási eredményeinek bevonásával készítette el rendkívüli fontosságú szintézisét. A sokoldalú támogatás az első kötet minden lapján megnyilvánul. Visszatükröződik a jegyzetapparátusban, a forrás- és irodalomjegyzékben és a gazdag illusztrációs anyagban ugyanúgy, mint a főbb kronológiai adatok összeállításában és a gondos névmutatóban. Mindez nemcsak a kötet könnyebb kezelését, hanem a további tájékozódást is erősen megkönnyíti minden érdeklődő számára, aki szeretne elmélyülni Kanada hadtörténetében.

Zachar József

BONDOR VILMOS

A VILÁGÉGÉS HADSZÍNTEREIN

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 221 o.)

A sikertelen címlap miatt, mely egy reklámplakát és egy karikatúra kereszteződésének tűnik, valószínűleg jóval kevesebben vették kézbe az 1994-es könyvhét egyik újdonságát, mint amennyit a kötet megérdemelt volna. Én is félig véletlenül lapoztam bele, hogy aztán a harmadik mondat után megállapítsam: meg kell venni.

Ugyanis az egyik legjobban megírt második világháborús visszaemlékezést vettem a kezembe.

A könyv igen jó magyarsággal, olvasmányosan van megírva. Stílusa Somogyváry Gyuláéra emlékeztet, azonban nem annyira lírai. De ugyanúgy megismerhetjük belőle a II. világháború magyar katonájának az érzéseit és gondolatait, mint Somogyváryéból az elsőjéét. Ugyanakkor Bondor megőrizte katonai szakszerűségét is, ezt az egykori Magyar Katonai Szemlében megjelent beszámolóival összehasonlítva bárki megállapíthatja.

A könyvben a nagyobbik részt a 2. hadseregbeli élményei töltik ki. Bár a nyíregyházi 12. gyalogezred tisztje volt, a nyugat-dunántúli 35.-hez került ki a frontra, pótlásként. A körülményekkel megismerkedve hamarosan rájött arra, hogy az állandó szovjet rajtaütések ellen egy ellenszer van: meg kell őket előzni. A végrehajtott vállalkozások leírásai egy akciófilm forgatókönyvét is jelenthetnék.

Azután elkövetkezett 1943. január 12., s vele a nagy szovjet támadás. Mint kevéssé ismert érdekességet jegyzem meg, hogy a 7. könnyű hadosztály a lehetőségekhez képest felkészülten várta, mert a III. hadtest hírszerző osztálya idejében jelezte a támadást. Ez azonban csak arra volt jó, hogy az „utolsó utáni" pillanatig tudják tartani állásaikat, majd utána – ha komoly veszteségek árán is – de sikerrel törjenek ki a bekerítésből. Ezután az „utóvéd utóvédjének" a szerepét töltik be. E közben január 14-én a szerző párbaj megvívására kényszerült egy szovjet harckocsival, melyből nagy szerencsével „csak" sebesülten került ki. Ennek élményszerű leírása valószínűleg megborzongatja a szelídebb olvasó idegeit. Közben újra elszakad alakulatától, s összegyűjtve néhány hasonló sorsra jutott katonát, többnapos kalandsorozat után visszaérnek a közben jócskán hátrábbszorult magyar alakulatokhoz. Menet közben (szinte véletlenül) egy német csoportot is kiszabadítottak szovjet fogságból. Ezt annyira lényegtelen epizódnak tartotta, hogy el is felejtette már, amikor váratlanul megkapta a Vaskeresztet. (A németek rangidős tisztjének viselkedése a többi visszaemlékezés fényében a „nem jellemző" kitételt is megkaphatja.)

Az anabázisz során sebesülése értelhetően nem javult, így a kitörés-visszavonulás további részét szállított sebesültként élte át. Hogy végül is meggyógyult, azt a szumi német tábori kórház, de elsősorban az egri kórház magyar orvosainak köszönheti. Valahol itt (és nem előbb, a visszavonulás kezdetével) lett volna célszerűbb zárni az első részt, az idézendő értékeléssel.

„Sajnos a magyar hadsereg már keveset számított, de megtette kötelességét. Tulajdonképpen mi fogtuk fel a létszámban többszörösen erősebb, fegyverzetben sokszorosan jobb és korszerűbb tömeg halálosra méretezett csapásait. A védőállásokban való kemény kitartás, a helységek kétségbeesett védelme és az időnkénti ellentámadások annyira kifárasztották az oroszt, hogy nemcsak a lendülete tört meg, de már nem volt ereje ennek a nagy offenzívának erőteljes folytatására sem."

Az itthoni helyőrségi szolgálat és a kiképzés közben kezdte el szakirodalmi tevékenységét is, és átgondolva élményeit „ebben a modern háborúban döbbentem rá arra, hogy a vitézség, az emberek bátorsága már csak mellékes szerepet játszik". S hogy az országot csak egy átállás menthetné meg a teljes pusztulástól. Dehát ennek megszervezése nem egy beosztott tiszt feladata.

Nemsokkal a román átállás előtt a 12. gyalogezred pótalakulatait elindították Sopronba, hogy a politikai helyzet változása után a 8. póthadosztályba beosztva azonnal visszaindítsák őket a Tiszántúlra. „Különös alakulat volt ez. Hadosztálynak volt ugyan keresztelve, de létszáma alig haladta meg egy ezred létszámát, mindez vonatkozott a fegyverzetére is."

Ennek ellenére a szeptember 12-én megindult támadás sikerrel járt. A románok „eredetileg úgy tervezték, hogy halogató harcokban igyekeznek csapatainkat feltartani. Ez azonban gyors előremozgásunk következté-

ben nem sikerült, sőt helyenként pánikszerű menekülés lett belőle." Azonban szeptember 18-án megindult a szovjet ellentámadás és nem maradt más lehetőség, mint visszavonulni, amíg viszonylag rendben és elfogadható veszteséggel lehet. Ekkor jött az újaradi helységharc, kölcsönösen nagy veszteségekkel, melyben bebizonyosodott, hogy páncélosokkal városokban nem igen lehet mit kezdeni...

Utána egyre csökkenő létszámmal, de néha mégis ellenlökésekkel kísérletezve: visszavonulás. Nem tudom mennyire ismert az a közlése, hogy Pitvaros és Csanádalberti (szlovák) lakossága, legalábbis részben, fegyverrel segítette a szovjet csapatokat. Érdekes az is, melyet fogolyvallomások és tapasztalatai alapján a szovjet–román „fegyverbarátságról" ír, mert viszonyuk a németekkel való viszonyt idézte: szovjet részről lenézés, román részről gyűlölet (Besszarábia elvétele – N. D. I.), s nemegyszer – nem is biztos, hogy mindig tévedésből – egymást is lőtték.

Kitörés még egy bekerítésből, átkelés a Tiszán, védelmi harcok a Kiskunságban, és jött október 15, meg egy újabb sebesülés... és egy jóindulatú parancsnok, aki kiállított számára egy szabadságos levelet, adott hozzá egy keltezetlen űrlapot is, és lelkére kötötte, hogy fegyvert vigyen magával.

„Ezzel lezárult életem egyik, nagyon nehéz korszaka. A frontszolgálatnak egyelőre vége volt. Ezután már nemcsak a szemben álló ellenséggel kellett küzdenem, hanem azzal a hatalmi önkénnyel is, mely saját érdekeit a nemzet érdekeinél előbbre helyezi.

De hát ez már egy másik könyv, másik fejezet. Hosszú lenne most elbeszélni."

A sors játékának is lehetne tekinteni, hogy a könyvet befejezve megismerhettem – ha csak vázlatosan is – a „második fejezetet". Ugyanis az Új Magyarország 1994. július 2-i számában megjelent Sári Katalin egész oldalas interjúja Bondor Vilmossal ellenállási tevékenységéről.

Ebből tudtam meg, hogy a Mikó Zoltán-féle ellenállási csoport tagja volt. Nem sokkal az ostrom vége előtt árulás folytán a nyilasok kezére került. Ezt túlélte, de alig hogy szabadult, máris az NKVD vette „gondozásba". Itt aztán halálra is ítélték, ám egy szovjet (feltehetően NKVD) főhadnagy tudtán kívül megírta és beadta (s feltehetően „elvtársi kapcsolataival" segítette is) a kegyelmi kérvényt. Végül is 1955-ben hazaengedték, de csak 1956-ban szabadult.

Visszatérve a könyvre: emberileg igen rokonszenvesnek találom (bár történészként kifogásolom), hogy inkább csak azokról a tisztekről ír, akiről jót tud mondani. Így a doni harcoknál elsősorban ezredparancsnoka, Vécsey Béla alezredes, és a hősi halált halt Lécz József vk. százados; a Tiszántúlon pedig zászlóaljparancsnoka, Fonyó Jenő őrnagy, és a 7/2 rohamtüzérüteg parancsnoka, a kitörés közben hősi halált halt Kőszeghy Barnabás főhadnagy.

Befejezve a könyvet jutott eszembe, hogy másoknál (Bártfai Szabó László, Nagy Kálmán) is olvastam: a látszólag „önkényesen" visszavonuló vagy kitörő alakulat parancsnokát ezzel fogadják: „Nem kaptátok meg a parancsot? Mi elküldtük!" Figyelemébe ajánlom a téma kutatóinak.

A kötetet néhány dokumentumértékű fénykép illusztrálja a doni harcok idejéből. Sajnos, az alföldi harcokról nincsenek képek.

És végül, de nem utolsó sorban: jó lenne kézbe venni azt a „második könyvet" is!

Nagy Domokos Imre

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.) – HEIGER OSTERTAG (Red.)

POTSDAM

Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte

(Propyläen Verlag, Frankfurt am Main–Berlin, 1993. 637 o.)

A német történelemből jól ismert Potsdam városa, Brandenburg tartomány székhelye 1993-ban ünnepli oklevélbeli említésének millenniumát. Ez alkalommal az állam és a hadsereg árnyékában fejlődött székváros hadtörténelmi szempontú értékelését tűzte ki célul a Német Hadtörténelmi Kutatóhivatal. Kül- és belföldi tudósokat hívott meg, hogy fejtsék ki ezirányú nézeteiket. Így a kötet két részből áll, az elsőben Potsdamot kívülről tekintve vizsgálja egy-egy brit, francia, spanyol, svájci, osztrák, magyar, cseh, lengyel, orosz,

finn, izraeli és Egyesült Államok-beli kutató. A második részben huszonkét tanulmányban német szerzők belülről mutatják be egy-egy vonatkozásban Potsdam múltját.

Beköszöntőjében *Dr. Günter Roth* dandártábornok, a Német Hadtörténelmi Kutatóhivatal vezetője hangsúlyozza, hogy Brandenburg, Poroszország és Németország története általában, Potsdamé pedig különösen szétválaszthatatlanul kötődik az erőszakhoz és háborúhoz, valamint ezek következményeihez. A sok irányból közelítő kutatás e kötetbeli eredményei feltárják az állam, a hadsereg és a társadalom viszonyrendszerét, és pusztán ezzel is a külső és belső béke megőrzésére intenek.

Bernhard R. Kroener, a kötet kiadója bevezetőjében utal Potsdam eddigi ezer évének ellentmondásosságára, felidézi a város nevéhez tapadt kliséket. Hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy az állam, hadsereg, székváros hármas kapcsolatát rendkívüli tematikai sokszínűséggel sikerült feldolgozniuk a felkért szerzőknek, ezzel a hadtörténelem általában is jelentősen gazdagszik, másrészt sok eddigi félreértést is tisztáznak a kötet tanulmányai.

Francis L. Carsten „Potsdam történelmi távlatból" címmel tette közzé tanulmányát, amelyben néhány momentumot emel ki. Így Frigyes Vilmos választófejedelem 1685-ös Potsdami Ediktumával kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a protestánsok befogadásával egyidőben tiltotta be a katolikus istentiszteleteket brandenburgban. Unokája, I. Frigyes Vilmos poroszországi királyként teremtette meg a militarizmus szimbólumává vált hadseregét. A hadikiadásokkal kapcsolatosan azt emeli ki, milyen óriási összegeket emésztett fel az Európa-szerte keresett és felfogadott óriásgárdisták iránti mánia. Ezt követően a kegyeskedő uralkodóval szembesíti a törvényes ítélet nélkül személyes utasítására végrehajtott kivégzéseket. II. Frigyessel, a katonakirállyal kapcsolatosan szembeállítja az elegáns és vonzó barokk székváros formálását. Befejezésül a gárdatisztek évszázados privilegizált helyzetével kapcsolatosan a monarchiát túlélő monarchikus szellemiséget mutatja be.

Louis Dupeux „A konzervatív forradalom Potsdama" című közleményében azt elemzi, miként manipuláltak a weimari köztársaság idején bizonyos úgynevezett „porosz erényekkel".

Miguel Alonso Baquer spanyol szemszögből vizsgálja a porosz katonajelenséget a reneszánsz, a felvilágosodás és a múlt század utolsó harmada, a spanyol újkor idején. Mindhárom időszakkal kapcsolatosan röviden ismerteti a korszak spanyol politikai viszonyait, majd „a német jellegű császárságtól" való félelem, a militarizált társadalommal azonosított „poroszságtól" való idegenkedés és „a modern porosz militarizmussal" való szembenállás mibenlétét mutatja be.

Alain François Berlincourt a svájci hadi vonatkozású publicisztikára a XIX. század elején gyakorolt porosz befolyást elemzi tanulmányában Viktor Emanuel Thellung von Courtelary (1760–1842) és az általa 1804–1807 között kiadott Neues Militär-Archiv példáján.

Johann Christoph Freiherr von Allmayer-Beck „Potsdam – a botrány" című tanulmányában azt emeli ki bevezetőként, hogy az átlag osztrák számára az eddigi ezer potsdami évből legfeljebb az utolsó kétszázötvenet illetően lehetnek ismeretek, amelyek leegyszerűsítve „poroszt", „militarizmust" jelentenek számára. Ezt követően az Anschluß idején katonai pályájukat kezdő osztrák tisztek vegyes érzelmeit részletezi rendkívül érzékletesen, ahogy poroszországi, brandenburgi vagy akár egyenesen potsdami szolgálati helyükre való vezénylésüket fogadták.

Zachar József tanulmányának címe tudatosan kettős értelmű: „Potsdam – Magyarországról nézve", illetve „Potsdam – ahogyan a magyarok látják". Ebben felidézi az utóbbi negyvenöt esztendő leegyszerűsítő, sematikus, torzító állításait, amellyel a második világháború után felnövő nemzedékek megismerkedhettek Potsdammal kapcsolatosan. Ezt követően az érdeklődő számára magyar nyelven hozzáférhető, eléggé szerény szaktörténészi ismeretanyagról ad számot. Dolgozata nagyobbik részében azután a brandenburgi–magyar kapcsolatokról ad áttekintést, hangsúlyozottan a XVII. század közepétől a XIX. század közepéig húzódó időszakra vonatkozóan, saját kutatásai alapján.

Miroslav Hroch közleményében azt a kérdést vizsgálja cseh szemszögből, hogy „van-e »potsdami szellem«", mégpedig saját személyes élményeit felvillantva. Ezt követően rátér a brandenburgi és cseh történelmi érintkezések felsorolására.

Andrzej Zahorski közleménye a X–XIX. századi lengyel–német kapcsolatok katonai vonatkozásairól szólva idézi fel a brandenburgiak és a poroszok szerepét, szinte csak leltárszerűen.

Jakow Drabkin személyes visszaemlékezéseit közli Potsdamról, azokat az élményeket, amelyeket végzett történészként a második világháború harccselekményei közepette a Vörös Hadsereg soraiban szerzett a helyszínen, szembesülve tanulmányaiból szerzett ismereteivel. Kitér további látogatásaira is, hangsúlyozva a bekövetkezett változásokat.

Hannes Saarinen Nagy Frigyes trónralépte és a potsdami konferencia közti időre vonatkoztatva finn szempontból szól Potsdamról és Poroszországról. Tanulmányában finn utazók feljegyzéseire, úti beszámolóira támaszkodik, és azt vizsgálja, ezek alapján milyen kép formálódott a finn közvéleményben. Külön foglalkozik a porosz hadseregnek Finnországra gyakorolt hatásával.

Jehuda L. Wallach közleményében 1933. március 21-ét idézi fel, amikor Hitler hatalomátvételét követően a potsdami helyőrségi templomban ünnepélyesen megnyitották az új birodalmi gyűlés ülésszakát. Az események személyes élményekkel gazdagított részletezése után levonja következtetéseit: ott nyerte el Hitler a német tábornoki és tengernagyi kar támogatását politikájához, amely végül egyenesen vezetett a holocausthoz. Ennek felidézésével zárja mondanivalóját a szerző.

Donald Abenheim amerikai szemszögből vizsgálja közleményében Potsdam és a német hagyományápolás kapcsolatrendszerét, felidézve, miként reagált az Egyesült Államok közvéleménye II. Frigyes hamvainak 1991-es újratemetésére. Számos példával tanúsítja, mennyire klisészerű ismeretekkel rendelkezik az átlag amerikai.

A német szerzők közül *Detlef Harms* tanulmányában a külföldieknek az 1685. október 29-i Potsdami Ediktum alapján lehetségessé vált beilleszkedését és társadalmi felemelkedését elemzi a porosz hadseregbeli példákon: miként váltak francia hugenották porosz generálisokká.

Peter Kiehm Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem uralkodásának idejét, mint az állandó hadsereg létrehozásának első szakaszát elemzi tanulmányában. Az 1640–1688 közötti időre vonatkozóan az érdeklődő számos új ismeretet szerezhet ebből.

Helmut Schnitter I. Frigyes Vilmos poroszországi király „óriásgárdistáinak" toborzásáról és táboroztatásáról ír tanulmányában. Ismerteti a király költségén 1713–1740 között tartott mintegy kétezer, rendkívül magas növésű katona felfogadását és sorsát. Sajnálatos módon a magyarországi toborzásokat nem is említi.

Hartmut Rudolph rendkívül gazdag tényanyagú tanulmányában a potsdami udvari és helyőrségi protestáns gyülekezet létesítését és történetét dolgozza fel. Kitér a helyőrségi templom építésére, a gyülekezet egyházi betagolódására, az udvari-helyőrségi gyülekezet politikai szerepére is.

Bernhard R. Kroener a Potsdami Királyi Nagy Katonai Árvaház alapítását és XVIII. századi történetét választotta tanulmánya témájául. Ennél azonban sokkal többet közöl, a potsdami lakosság létszámviszonyait, nemzeti, társadalmi, nemek szerinti összetételét ugyanúgy részletezi, mint a mortalitásra vonatkozó adatokat. Az Árvaház történetében megkülönbözteti a pusztán gondoskodást biztosító, a gazdasági kizsákmányolást jelentő és a nevelőintézetté szervezési szakaszt.

Arnold Wirtgen a Potsdami Fegyvergyár 1722 és 1852 közti történetét dolgozza fel tanulmányában. Rendkívül figyelemreméltóan végig kölcsönhatásban vizsgálja a porosz hadsereg létszámadatait és a gyár termelési adatait.

Wolfgang Neugebauer a porosz abszolutizmus hivatalrendszerének érdekes vonatkozására, a Potsdam és Berlin közti földrajzi megoszlásra hívja fel a figyelmet tanulmányában. Bemutatja, miként tűnt el a kezdeti különbség, miszerint Potsdam az udvari méltóságoknak, míg Berlin a kormányszékeknek adott helyet.

Wolfgang Petter az 1740–1745 között a Sanssouci kastély és a hadszíntér között idejét megosztó II. Frigyest mutatja be közleményében. Jelentős hangsúlyt helyez arra, milyen hadtudományi ismeretek birtokában volt az uralkodó; s azokat miként igyekezett hadvezérként is megvalósítani ezekben az esztendőkben, és miként érdemelte ki a „Nagy" jelzőt.

Detlef Kotsch tanulmánya a polgárnegyedek és a laktanyák társadalmi funkcióját elemzi Potsdam Holland negyedének és a Bornstedti mezőnek a példáján, de gyakorlatilag Potsdam egész helyőrség-építési történetébe ágyazva.

Karlheinz Deiseroth a potsdam-bornstedti temető létesítését és az elhunyt katona temetési szertartását mutatja be közleményében, azt hangsúlyozva, hogy a halottkultusz a társadalmi tekintély tényezője.

Harald Müller tanulmánya I. Napóleonnak a potsdami helyőrségi templom kriptájában II. Frigyes sírja előtti elmélkedését dolgozza fel. Az 1806. október 25-i eseményt a francia–porosz háborús összecsapások történetébe ágyazva, azok egyik epizódjaként mutatja ba. Eközben a potsdami helyőrség háborús részvételére vonatkozóan is sok új adatot tesz közzé.

Friedrich-Christian Stahl a porosz hadsereg altiszti utánpótlásának biztosítására 1819-ben létesített potsdami tanzászlóalj és az 1824-ben szervezett ugyancsak potsdami iskolaosztag történetét dolgozza fel tanulmányában. Bevezetőként a korábbi altiszti utánpótlás-biztosítást is, kitekintésként pedig ismerteti az 1860-ban felállított potsdami altiszti iskola első éveinek történetét is.

Jürgen Angelow az inkább az építőművészet, mint a politika iránt vonzódó IV. Frigyes Vilmos 1848-as magatartását elemzi tanulmányában.

Központba az egyáltalán nem hadseregcsodáló porosz királynak a hadseregre való ráutaltságát állítja a szerző.

Heinz Stübig közleménye a múlt század második felének katonai képzésében és nevelésében jelentős szerephez jutott, eredetileg 1744-ben alapított és 1818-ban újjászervezett kadétintézet szerepét és a hadiiskola 1854-es alapítását elemzi.

Wilhelm Diest a II. Vilmos császár 1888–1918 közti uralkodására vonatkozó újabb kutatási eredményeket összegzi közleményében. Felidézi a sokáig tartó kutatási érdektelenséget, és ezzel szembeállítja az utóbbi évek életrajzi feldolgozásait. Ez alapján rámutat, hogy mind személyiségét, mind uralkodási rendszerét lényegesen jobban értelmezheti ezt követően a történettudomány.

Helmut Otto közleménye az egykori Birodalmi Levéltár sorsát dolgozza fel az 1919-es alapítástól a két világháború közti fejlődésen és ténykedésen át az 1945. április 14-i bombatámadás következtében történt megsemmisülésig.

Klaus-Jürgen Müller a porosz–német katonai elitnek a nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyát elemzi közleményében. Bevezetőként, az 1933-ban választott birodalmi gyűlés potsdami megnyitó ülését felidézve, a kezdeti tisztelettől és elfogadástól a szakításig vezető utat mutatja be.

Kurt Finker a potsdami 9. gyalogezrednek az antifasiszta konzervatív katonai ellenálláshoz való viszonyát elemzi tanulmányában. Felidézi az egység első világháború utáni történetét, összetételét, kapcsolatrendszerét. Ezt követően részletezi azoknak az ellenállóknak a tetteit, akik ebben az ezredben szolgáltak.

Heinrich Walle az 1937-ben alapított lovasiskola és az 1943-ban mellette megszervezett páncélos csapatiskola Potsdam-Krampnitzbeli működését mutatja be rendkívül figyelemreméltó tanulmányában. Ebben részletes foglalkozik a Wehrmacht „gyors csapatok" szervezetében párhuzamosan működő lovas és páncélos erőkkel. Rámutat a szokatlan együttélés szükségszerűségére, alkalmazási lehetőségeire és hatékonyságára.

Heiger Ostertag a történelmi Potsdam pusztulásával foglalkozik közleményében. Felidézi a megsemmisítő 1945. április 14-i brit bombatámadást, amelynek következtében a város nagy része rommá vált. Ezt követően „a szocialista várossá építés" címszava alatt és ennek ürügyén bekövetkezett tudatos múlteltávolítást jelentő bontási munkálatokat részletezi, amelyeknek áldozatául esett a választófejedelemi kastély és a helyőrségi templom, sok más történelmi épülettel együtt.

Heiger Ostertag még egy tanulmányt is közöl ezt követően: az 1945-ös potsdami konferenciáról. Ismerteti a győztesek tárgyalásainak lefolyását, a hozott határozatokat és a konferencia politikai hatásait. Befejezésül kitekintést ad a potsdami rendezésű világrend bukására.

Wilfried Hanisch a Potsdamban 1961-ben alapított Hadseregmúzeummal foglalkozik zárótanulmányában. Bemutatja, hogy az NDK Nemzeti Néphadserege a múzeum kiállításainak tükrében milyen hagyományokat ápolt, és hogyan viszonyult a hadtörténelmi örökséghez.

A rendkívül tartalmas tanulmánykötethez függelék csatlakozik. *Karlheinz Deisenroth* összeállította a potsdami helyőrség történetének időrendi táblázatát, amely minden fontos katonai vonatkozású adatot tartalmaz 1653. július 17-től, a brandenburgi választófejedelemségi állandó hadsereg születésnapjától az 1993-as tényközlésig, amely megadja, milyen alakulatok, intézmények, szervezetek működnek jelenleg a városban.

Lüitger Dietze a potsdami helyőrségre vonatkozó bibliográfia összeállítására vállalkozott, megadja a bibliográfiákat, általános műveket, a hadtörténelmi feldolgozásokat, majd külön a hivatalokra, intézményekre, a katonai egyházügyre, a Birodalmi és Hadi Levéltárra, valamint az NDK Hadtörténelmi Levéltárára, Hadtörténelmi Intézetére és Hadseregmúzeumára, továbbá haderő- és fegyvernemenként valamennyi alakulatra vonatkozóan a publikációkat. A kötethez személynév-mutató és a szerzőket bemutató zárórész is tartozik.

A recenzens, úgy is, mint az egyik tanulmány szerzője, csak mielőbbi kézbevételére tudja ajánlani a hadtörténelem iránt érdeklődő magyar olvasóknak ezt az egyedülálló vállalkozásként létrejött, rendkívül informatív tanulmánykötetet.

Zachar József

JÖRG C. STEINER

DAS FELDPILOTENABZEICHEN

Militärhistorische Themenreihe, Band 4.

(Edition S&H, Wien, 1992. 130 o.)

Igazán nem vagyok ellensége az amatőr történészeknek. Mint ahogy pusztán a történészi diploma megszerzése sem tesz senkit azonnal „profi" kutatóvá, ugyanúgy kellő szorgalommal és az alapvető szakmai ismeretek megszerzézével bizonyos részletkérdésekben bárki létrehozhat időtálló munkát. Főleg a kisebb feldolgozások és adatközlések tekintetében igaz ez.

Jóval nehezebb feladat azonban a teljesség igényével történő forrás- és adatközlés, ez igényli a legalaposabban felkészültséget, és éppen ezért itt lehet a legfelelőtlenebb hibákat elkövetni, ha a közreadó mellőzi az adatok ellenőrzését és egyeztetését. Erre pedig egy történelmi módszertanban járatlan (vagy egyszerűen *nagyvonalú*) amatőrnek jóindulata mellett is sok esélye van.

A füzet szerzője lelkes, de láthatóan abszolút dilettáns műgyűjtő, aki füzetsorozatában gyűjteményének elértékesebbnek tartott részét teszi közzé. Ezt csak helyeselni lehet. Nekem nem is a Feldpilot (tábori pilóta) jelvények ismertetésével van problémám, mely rész a téma szakértői szerint is jól megoldott, hanem a füzetben közreadott névsorral és a névmutatóval. A közlés jellege a teljesség igényét sugallja, azonban ez a legóvatosabb fogalmazással is kétséges. Forrásait nem jelöli mindig meg, és a jelölt esetekben is nagyon nehéz rájönni, hogy a Verordungsblatt (a cs. és kir. Rendeleti Közlöny) személyügyi részére hivatkozik.

A névsorból pl. hiányzik Almásy László Ede vagy Hangay Sándor, nem beszélve a haditengerészeti repülők jelentős részéről. Ugyanis részükre 1915-től a vízirepülőgép-vezető (Seeflugzeugführer) jelvényt és elnevezést vezették be. Így maradt ki pl. Konyovits Demeter, Jakob Sturm, vagy Dragan Babic is. A nevek helyesírásában következetlen. A Verordungsblatt sajtóhibáit egyes esetekben kijavította (Juhacz–Juhasz), máskor nem (Sabeditsch-Sebeditsch, Kassa–Kasza). Az pedig egy német anyanyelvű szerzőtől elemi hiba, hogy a „langes s"-et nem ismeri fel és következetesen mindannyiszor „f"-nek írja! Így lesz pl. Heinrich Fontaine von Felsenbrunnból következetesen (ahányszor csak előfordul a neve!) *Felfenbrunn*. (Ráadásul nemegyszer közönséges s-sel írták a nevét, lévén magyarországi honos...) A névmutatóból nem derül ki, hogy két teljesen azonos nevű személyről van-e szó (mint pl. Papp János vagy Horváth István azaz Johannes Papp és Stefan Horváth esetében), vagy ugyanazt a személyt szerepelteti újra (pl. Raoul Stojsavljevic, Otto Fiala, Losonczy Béla). Néhány helyen pedig el sem lehet dönteni.

Mindezek alapján megállapítható: a füzet csak arra jó, hogy a későbbi kutató kezében legyen egy névsor, melynek szereplőiről tudja, hogy ide tartoznak; de ettől függetlenül ugyanúgy hasábról-hasábra át kell vizsgálnia a Verordungsblattot, mintha mi sem történt volna. Ilyenkor illene a mű lektorát is bírálni, csakhogy nincsen feltüntetve, feltehetően, mert nem is volt.

Így hát ez a kiadvány is azok közé tartozik, amelyeknek jobb lett volna meg sem jelenniük, mert egyrészt jó néhány naiv kutatót félrevezetnek, másrészt pedig rendkívül megnehezítik egy alaposabb, valóban teljességre törekvő mű megjelenését.

Nagy Domokos Imre

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF

THE AUTOBIOGRAPHY

It doesn't Take a Hero

Written with Peter Petre

(Bantam Press, London–New York–Toronto– Sidney–Auckland, 1992. 297 o.)

Nem vitás, hogy Schwarzkopf tábornok a második világháború utáni időszak egyik legkiemelkedőbb hadvezére, önéletrajza ezért nem kis érdeklődésre tarthat számot. Annál is inkább mert a *Peter Petre* író közreműködésével megírt önéletrajzból a szerző életén kívül katonai tevékenységének történetét is megismerhetjük, melynek csúcspontja természetesen az öbölháború.

A szerző különösebb vagyonnal nem bíró német bevándorlóktól származó középosztályi család fia volt, apja rendőrfőnökből lett a hadsereg tábornoka. 1942-ben az amerikai kormány Iránba küldte, s ott az iráni császári rendőrség tanácsadójaként működött. Három gyermeke született, két lány s egy ezeknél fiatalabb fiú: Norman.

A szerző igen erősen kötődött apjához, aki katonatisztnek szánta. Norman tehát katonai középiskolába ment, ahol nagyon jól érezte magát. Sokat futballozott (amerikai futball!) és atletizált, 11 éves korában már csaknem 6 láb magas volt. 12 éves korában apjához utazott Iránba, s itt a presbiteriánus missziós iskolában tanult. Ezután Genfben, Frankfurtban majd Heidelbergben járt iskolába; apja 1948-ban az NSZK-ban az amerikai katonai rendőrség helyettes parancsnoka volt. Iskolái nem okoztak számára problémát, bár a tanulás nem nagyon érdekelte. 15 éves korában tért vissza az Egyesült Államokba, ahol újra katonai középiskolába került. Tanulmányain kívül az amerikai futball, atlétika és birkózás terén tűnt ki. Szerette a fegyelmet, a nagy gyaloglásokat. 1951-ben szülei hazatértek, ő pedig a West-Point-i főiskolán folytatta tanulmányait. Hangsúlyozottan antikommunista meggyőződésű volt, de McCarthyt nem kedvelte, később is inkább Kennedyhez érezte magát közel, mint Goldwaterhoz. Eldöntötte, hogy a szárazföldi haderő gyalogostisztje lesz. 1956. január 5-én avatták tisztté.

Elöljárói nem nagyon imponáltak neki; szerinte a szárazföldi haderő már a koreai háború után erkölcsi válságban volt, ami a vietnami háború során még fokozódott. A vezetés helytelenül differenciált, a stratégiai légierőre ment a pénz zöme. (Ez így volt a második világháború során is, amikor a nagy mennyiségi és minőségi fölényben levő haditengerészet és a légierő mellett a szárazföldi hadsereg még fegyverzete, felszerelése terén sem volt minőségi fölényben, legalábbis a németekkel szemben (a japánokkal szemben igen). A szárazföldi haderő nem szerepelt fényesen a koreai és vietnami háborúban sem, jelentős minőségi fejlesztése csak a vietnami mélypont után kezdődött, melynek eredménye az öbölháború kiválóan felszerelt és vezetett hadserege lett. 1959-ben a szerző Nyugat-Berlinbe került, ahol joggal tűnt fel neki Nyugat-Berlin ragyogása mellett Kelet-Berlin nyomora. A fiatal hadnagynak itt alakult ki igazán az ellenségképe. 1961-ben már százados. A los-angelesi egyetemen rakétatechnikából megszerezte a Master fokozatot. 1964-ben önként ment Vietnamba és őrnagyi rendfokozatban a délvietnami ejtőernyősök, egy 5000 fős dandár tanácsadója lett. Két csatában vett részt. 1966-ban hazarendelték, 33 éves korában nősült.

Ezután újra Vietnamba került, ahol nagyrészt hivatali munka várt rá. A fiatal ezredes ennek ellenére megsebesült, hazatérése után súlyos műtéten esett át.

1973-ban kezdődött a hivatásos hadsereg felépítése. Átalakult, keményebbé vált a kiképzés. Ebben az időben vette kezdetét az M-1 harckocsi, a Bradley lövészpáncélos, az Apache és Black Hawk helikopterek, a Patriot és Pershing rakéták 10 évet igénybe vevő fejlesztése.

1974-ben Alaszkába vezénylik, és az ott állomásozó 4500 főnyi dandár parancsnokhelyettese lesz. Naponta sízik és sok ejtőernyős ugrást végez –20°-os hidegben is. (E dandárnál 5 mérföldet 50 perc alatt az idős ezredeseknek is le kellett futniok.) Alaszkát a szerző nagyon szerette. Szabad idejében evezett, horgászott, vadászott, sízett. Nagy gyalogtúrákat tett, naponta 3 mérföldet futott.

1976 őszén Fort Lewisben dandárparancsnok, majd 1977-ben egycsillagos tábornok. Honoluluba helyezik, ahol parancsnokával, *Shelton tengernaggyal* nem túl jó a viszonya: a tengernagy nem szerette a szárazföldi haderőt és a nála magasabb embereket. 165 cm magas volt...

1980-ban Németországba rendelik, ahol a 8. hadosztály parancsnokhelyettese; hadosztálya négy dandárból, 24 000 katonából áll. A kiképzés már nagyon jó és kemény. A hadosztálya helikoptereinek 75%-a minden nap a levegőben van. Hamarosan megkapja a második tábornoki csillagot. 1992-ben visszarendelik a Pentagonba, ahol személyzeti munkát végez, 1983-ban a 24. gépesített gyalogos hadosztály parancsnoka lesz. A hadosztály a XVIII. légiszállítású hadtest állományába kerül.

Schwarzkopf kemény kiképzést követelt, de mindig tekintettel volt a katonák családi viszonyaira. Mint a nagy termetű embereknél gyakran előfordul, meglehetősen lágyszívű volt, s mint később kiderült, nagyon féltette emberei életét. A hétvégeken nem gyakorlatoztak, annál inkább a hétköznapokon, gyakran a kaliforniai Mojawe sivatagban 1000 négyzetmérföldnyi területen kialakított National Training Centerben.

A szerző részt vett a grenadai akcióban, mint az akciót vezető haditengerészet mellé kirendelt szárazföldi tanácsadó. Az akció sikeres volt, de némileg lassúbbra sikerült a tervezettnél. A hadműveletek során Schwarzkopf a főparancsnok helyettese.

A 80-as évek első felében már erősen előrehaladt az 1973-ban elkezdett modernizáció. Az említett új fegyverekkel már minden Európában és sok otthon állomásozó alakulat fel volt szerelve. Az MLRS sorozatvető forradalmat jelentett a tüzérségben.

1986-ban Schwarzkopf, mint háromcsillagos tábornok, az I. hadtest parancsnoka lett. Hadteste 75 000 aktív és 80 000 tartalékos katonából állt. 1987-ben Koreában vett részt hadgyakorlaton. Ő a gyakorlat fő hadműveleti tisztje, és egyébként az Army vezérkari főnökének, *Vuono* tábornoknak hadműveleti helyettese.

1988-ban Koreába, vagy a közel-keleti hatáskörű Central Commandhoz mehetne. Ez utóbbit választja, mert „itt inkább lehet történelmet csinálni". 1988. november 18-ától négycsillagos tábornok. Úgy vélte – és igaza lett –, hogy Irak lesz az ellenfél. 1990. júliusban hadijátékot tartottak, melyben a képzelt támadó az iraki sereg, 300 000 fő volt, 3200 harckocsival és 640 repülőgéppel.

Schwarzkopfnak hamarosan alkalma nyílott a „történelemcsinálásra". Ennek leírása természetesen az önéletrajz legértékesebb része. Kuwait lerohanása után a szerző még nem hitt az Irak elleni háború szükségességében. Úgy vélte, miután kirabolta Kuwaitot, Irak vissza fog vonulni. Az amerikai csapatok Szaúd-Arábiába küldéséhez *Fahd király* beleegyezésére volt szükség. Az ezzel kapcsolatos tárgyalást *Cheney* hadügyminiszter és a szerző folytatták le. Az első héten 240 harci repülőgép érkezett Szaúd-Arábiába, kezdtek gyülekezni a tengerészgyalogság és később a szárazföldi hadsereg alakulatai is. *Abu Nidal* palesztin terrorista vezér arra biztatta *Szaddam Husszeint*, hogy mérjen légicsapásokat a felvonuló amerikai egységekre, de az nem fogadta el a tanácsot. Sőt, harckocsijait némileg hátrébb vonta a szaúdi határtól.

A főparancsnok számára szükséges kommunikációs hálózat csak augusztus 23-ára épült ki, Schwarzkopf augusztus 29-én tette át főhadiszállását a sivatagi királyságba.

A szaúdi haderő főparancsnoka, (elméletben) a szerző egyenrangú parancsnoktársa, *Bin Szultán Khaled al-Szaud* herceg, a szerzőhöz hasonlóan hatalmas termetű és étvágyú, s ami a legfontosabb, Sandhurstben végzett katonatiszt volt.

A szaúdiakat az iraki veszélynél is jobban izgatta az idegenekkel behatoló kulturális hatás, melytől az iszlám egyeduralmát félteték. Ezért a szerző megparancsolta, hogy keresztény és zsidó vallásos jelvényeket a városokban nem, kizárólag a hadszíntéren lehet viselni, s istentiszteleteket sem szabad a nagy nyilvánosság előtt tartani.

A szaúdi légierő jó volt, a 66 000 főnyi szárazföldi hadsereg azonban – jó fegyverei ellenére – kevésbé.

Szeptember közepén már több mint 300 000 iraki katona volt Kuwaitban 2750 harckocsival és 1500 löveggel. A szaúdi határtól hátrébb vonuló harckocsik helyébe több tízezer gyalogos érkezett, akik beásták magukat. Az amerikai légierő 21 repülőtérről, napi 700 gyakorló repülést végzett. A szövetséges légierő az irakinak háromszorosa volt. Ekkor már nem kellett félni az irakiak esetleges támadásától, mely az amerikai számítások szerint amúgy sem tudott volna az olajkutakig eljutni.

Már szeptember eleje óta készen voltak a légitámadások, az „Instant Thunder" tervei.

A felvonult amerikai erők elegendőek voltak Szaúd-Arábia megvédésére, de parancsnokaik szerint nem voltak elegen egy kevés veszteséggel járó támadó hadműveletre. A szövetségesek még csak gyülekeztek.

Schwarzkopf álláspontja szerint az iraki erőket nem dél felől kell megtámadni, ahonnét

várják, hanem bekerítő mozdulattal, nyugat felől. De ehhez még két páncélos hadosztályt tartott szükségesnek.

A támadáshoz Fahd király beleegyezése is kellett, aki azt meg is adta. Az ellen sem volt kifogása, hogy az amerikai erőket majdnem megduplázzák. Sőt még azt is kijelentette, hogy ha Irak megtámadná Izraelt, Szaúd-Arábia azért tovább harcolna az Egyesült Államok oldalán.

Bush elnök november 8-án adta ki a parancsot a további hadseregszállításra. Az öböl térségébe irányítottak még 3 páncélos hadosztályt és 1 dandárt, 1 tengerészgyalogos hadosztályt és 1 dandárt, 2 anyahajócsoportot, 1 csatahajót, a légierő még 300 repülőgépét. Ezzel a tengerészet és a szárazföldi erő kétszeresre, a harckocsik száma háromszorosra, a légierő repülőgépeinek száma 30%-kal nőtt. (Több repülőgép már nem is fért volna el a szaúdi repülőtereken.)

November 14-én a szerző hivatalos előadást tartott a haderő vezetői előtt haditervéről. A szárazföldi erők nyugatabbra helyezését a légiháború megkezdése utánra tervezte, amikor az iraki légierő megbénul, s felderítő repülései megszűnnek.

A felvonuló szövetségesek seregei különböző értékűek voltak. A szerző az angol páncélos hadosztályt és parancsnokát, *de la Billière* tábornokot egészen kiválónak tartotta, s ebben nem is csalódott. Sokat várt a két egyiptomi páncélos hadosztálytól, ezek teljesítménye azonban elmaradt a várttól. Hogy a szíriai hadosztály fog-e egyáltalán harcolni, az bizonytalan volt, csak arra lehetett őket rávenni, hogy az egyiptomiak mögött nyomuljanak előre, s megsegítsék őket, ha bajba kerülnének. A francia kontingens, igen kevés harckocsija miatt, nem volt erős.

A légi offenzíva kezdetét január 15-re tűzték ki. (A valóságban január 17-én hajnalban kezdődött.) Az iraki légierő szétverésére néhány napot adtak. A logisztika főnöke, *Pagonis* tábornok február 20-ra vállalta a felvonult szárazföldi erők nagy részének, illetve hadtápjuknak többszáz mérföldre nyugatra történő áthelyezését az iraki erők fedetlen szárnyának megtámadása céljából.

A szerző kellő részletességgel írja le a rendkívül sikeres és minimális veszteséggel járó légiháborút, de gondolatait a megvívandó szárazföldi háború foglalkoztatja.

Az Izraelt ért iraki rakétatámadások miatt Izrael előbb be akart avatkozni légierejével, de átrepülésüket szaúdi területen Fahd király nem engedélyezte.

Január 29-én egy iraki gépesített hadosztály több ponton betört szaúdi területre s elfoglalta a lakatlan Khafji városát. Az irakiakat két nap alatt kiverték, nehéz fegyverzetük 80%-a elpusztult. A vereséget a szaúdiak mérték rájuk, kiknek önbizalma ezzel nem kis mértékben emelkedett.

A bombázások zöme február eleje után az iraki hadsereg ellen irányult.

Bush elnök parancsa értelmében február 21-étől kezdve bármelyik napon lehetett támadni.

Schwarzkopf a legnagyobb mértékben meg volt elégedve főbb beosztottjaival, helyettesével, *Wallerrel,* vezérkari főnökével, *Johnstonnal,* a szárazföldi erők (azaz a 3. hadsereg) parancsnokával, *Boomerrel* és a Special Forces parancsnokával, *Johnsonnal.*

Gorbacsov ismert manipulációi miatt *Powell* tábornok, a vezérkari főnök tanácsának elnöke két nappal előrébb szerette volna hozni a támadást, de Schwarzkopf közölte, hogy az csak február 24-én lehetséges.

A támadásban amerikai részről a szárazföldi hadsereg (Army) 7 hadosztálya és 2 tengerészgyalogos hadosztály vett részt, összesen kb. 300 000 fő.

A hadműveleteket a tábornok igen alaposan leírja. Ezek részletezésére azonban, bár rendkívül érdekes lenne, itt nincs lehetőség.

A támadás elé három célt tűztek ki. Ezek:

1. Kuwait City felszabadítása; az az arab szövetségesek dolga.

2. Szaddam elitje, a köztársasági gárda átkarolása és elpusztítása; ez a VII. hadtest feladata.

3. Az iraki menekülő utak elzárása; ez a XVIII. hadtesten belül a 24. hadosztály feladata.

A Kuwait City felé irányuló támadásban a harc terhe főként a két tengerészgyalogos hadosztályra hárult, de politikai udvariasságból az arab szövetségeseket kellett előre engedni, hogy ők vonuljanak be elsőnek a felszabadított fővárosba.

A déli fronton volt némi ellenállás, a főfronton, a nyugatin, meglepően kevés. Ezért Schwarzkopf sürgette az előrenyomulást. A két amerikai hadtest közül a XVIII. megfelelő gyorsasággal nyomult előre a rossz időjárás ellenére, a fő erő, a VII. hadtest parancsnoka, *Franks* tábornok viszont meglehetősen óvatos és módszeres katona volt, ami önmagában nem feltétlenül hiba, de itt felesleges volt az eredeti előnyomulási tervhez ragaszkodni, hiszen a támadás első napja után az amerikai erőknek 8 halottjuk és 27 sebesültjük volt és 13 000 foglyot ejtettek. Schwarzkopf „hajtotta" Franks-et, akinek lassúsága miatt már Washingtonban is idegeskedtek. Franks végül teljesítette feladatát, szétverte a köztársasági gárda keményen, de reménytelenül ellenálló egységeit, melyeknek légierő és helikopterek híján semmi

esélyük sem volt a jobb harckocsik, a harckocsipusztító helikopterek és A–10-es repülőgépek, a sokkal pontosabban lövő tüzérség és az MLRS sorozatvetők acélzáporával szemben. A gárda egy része azonban el tudott menekülni, mert – részben Franks lassúsága miatt – a bekerítést nem tudták befejezni Bush elnök (némileg korai) tűzszüneti parancsáig. A gárda és a hadsereg nehézfegyvereinek nagy többsége azonban megsemmisült. Úgy tűnik, még 12 óra kellett volna, hogy senki se menekülhessen el az iraki hadseregből. Hogy Bush elnök a kelleténél kissé korábban jelentette be a tűzszünetet (Irak teljes szétveréséről egyáltalán nem volt szó), ahhoz hozzájárult a hazai „galambok" siránkozása Kuwaitból menekült iraki erők szétbombázásáról készült fényképek következtében. Egy rablott holmival megrakott több mint 1000 járműből álló oszlop forgalmi dugóba került és teljesen szétbombázták. A halottak száma ugyan csak 400 körül volt, hiszen a repülőgépek nyolcas csapatokban jöttek, s az első hullám után az iraki katonák otthagyták a járműveket, de a fényképek felborzolták a jámborabbak idegeit.

Érdekesen írja le a szerző az általa irányított tűzszüneti tárgyalásokat. Fontosnak tartotta, hogy az iraki tárgyaló partnerek lássák a nagy túlerőt, ezért sok nehéz fegyvert vont össze a tárgyalás színhelye körül. A tárgyalás egyébként udvarias körülmények között folyt le.

Schwarzkopf könyvében azt állítja, hogy az öbölháború után mindenképpen nyugdíjba akart vonulni. Nem volt kedve elvállalni a szárazföldi haderő vezérkari főnöki beosztását, mert tudta, hogy haderőcsökkentés következik, s ennek adminisztrálása nem volt neki való feladat.

Könyve befejező részében néhány kérdésre válaszol, például, hogy miért nem vonultak be Bagdadba? Ilyen célkitűzés a tábornok szerint nem volt, s az ENSZ részéről nem is volt rá felhatalmazás; arab részről nagy visszatetszést váltott volna ki. Az arab erők a háború során sem voltak hajlandók iraki területre lépni és Bagdad ellen a franciák sem vonultak volna. A főváros elfoglalása azt a látszatot kelthette volna, hogy az Egyesült Államok azért semmisíti meg Irakot, mert az meg akarja semmisíteni Izraelt. Nem említi viszont, hogy Irak „életben hagyására" azért volt szükség, hogy Irán pozíciója ne javuljon meg túlságosan.

Még egy dologról hallgat Schwarzkopf tábornok, noha többször kifejezte félelmét az esetleges iraki vegyi, vagy biológiai támadás miatt. Nem szól arról, hogy egy ilyen támadásra az Egyesült Államok hogyan reagált volna? Feltehetőleg azért, mert ez ma is hadititok.

Schwarzkopf tábornok önéletrajzát érdemes volna magyar nyelven is kiadni.

Borosy András

KRÓNIKA

HORVÁTH ANDRÁS

A HIDEGHÁBORÚ KATONAI DOKUMENTUMAI ÉS A TÖRTÉNELEM

Nemzetközi tudományos konferencia, Washington, 1994. március 19-27.

1994. március 19-én, szombaton indultunk a Ferihegy-1. repülőtérről a Delta Airlines 15-ös számú járatával és ragyogó tavaszi napsütésben érkeztünk a washingtoni Dulles nemzetközi repülőtérre. Vendéglátóink már vártak minket – köztük a konferencia fő szervezője, *John Greenwood* úr, aki – mivel tavaly szeptemberben Budapesten járt – személyes ismerősként üdvözölt minket. Miután az összes résztvevőt átsegítették az Egyesült Államokban máskor igen szigorú és aprólékos útlevél- és vámvizsgálaton, a hadsereg két minibuszával szálláshelyünkre, a Pentagon Cityben lévő Doubletree Hotelbe vittek minket, melynek egyik földszinti előadóterme egyben a konferencia helyszíne is volt. Többek között a minden igényt kielégítő szállás és ellátás, valamint a vendéglátók körültekintő figyelmessége tette lehetővé, hogy másnap – mely az egyetlen igazi pihenőnap volt – sikerült kihevernünk az utazás fáradalmait és a 6 órás időeltolódáshoz is alkalmazkodni tudtunk.

Március 21-én, hétfőn vette kezdetét a tényleges munka. A szervezők – igazi baráti gesztusként – a második sorban jelölték ki a magyarok helyét, ami – tekintetbe véve, hogy előttünk csak az amerikaiakat elsősorban érdeklő népes orosz delegáció foglalt helyet – valóban kitüntető figyelmesség volt. A munka elvileg 15 szekcióban folyt, gyakorlatilag azonban minden ülés plenáris volt, a szekciók szerinti bontás csupán tematikus csoportosítást jelentett. A konferencia hivatalos címe (*„Conference on Cold War Military Records and History"*) szerint igen komoly feladatot tűzött a résztvevők elé, hiszen globális megközelítésben tárgyalt egy jelentős és eseményekben gazdag korszakot. A legtöbb előadás az 1950–1970 közötti időszakra helyezte a hangsúlyt. Természetesen a házigazdákat azok a témák érdekelték elsősorban, melyek a szuperhatalmak közötti közvetlen konfrontáció veszélyét magukban rejtő történelmi eseményekkel foglalkoztak. Több szekcióban is központi szerepet kapott például a karib-tengeri válság, a berlini krízis, illetve a NATO ezekre való reagálása és biztonsági intézkedései. Megfigyelhető volt ugyanakkor az a tény, hogy a konferencia érdeklődésének homlokterében csupa európai, illetve észak-atlanti probléma szerepelt, olyan jelentős konfliktusok, mint a koreai, vagy vietnami háború, csak érintőlegesen kerültek szóba. Ami a bennünket közelebbről érintő 50-es évek eleji időszakot és különösen 1956-ot illeti, megállapíthatjuk, hogy megfelelő teret és figyelmet szenteltek ezeknek a kérdéseknek. Mind előadásaink (március 22-én kedden, illetve 24-én csütörtökön hangzottak el), mind hozzászólásaink komoly érdeklődést keltettek, az ülések végén és az azokat követő szünetekben pedig sok kérdést tettek fel és őszintén gratuláltak svédek és olaszok éppúgy, mint lengyelek és amerikaiak. A szimpátianyilvánítás egyértelmű volt akkor is, amikor az egyik szlovák előadó – Magyarország akkori szerepét némileg túldimenzionálva – szinte kizárólag a magyar csapatok 1968-as támadásáról beszélt. Amikor hozzászólásunkban szóvá tettük, hogy a magyar nép döntő többsége a „prágai tavasz" eszméinek győzelmét kívánta, a szekció-ülést követő szünetben a francia, a svéd és az olasz kolléga is felkeresett minket, hogy egyetértését kinyilvánítsa. Mondanivalójuk lényege ugyanaz az egy mondat volt: „You are right. It was a typical Russian agression..."

A konferencián jelentős szerepet kaptak a hidegháborús korszak levéltári vonatkozásai. Ez annál is inkább érthető, mivel az adott időszak kutatásához nélkülözhetetlen források tekintélyes része a NATO tagállamokban is zárt anyagnak minősül. Ez részben természetes, hiszen az iratanyag egy része 30 évnél frissebb

keltezésű, részben a katonai vonatkozású iratok hozzáférhetővé tételével kapcsolatos fokozott óvatossággal magyarázható. (Itt most nem kívánjuk külön említeni a személyiségi jogok védelmét, illetve az egyes iratadományozók hagyatékukkal kapcsolatos kikötéseit és megszorításait, hiszen ezek tiszteletben tartása minden jogállamban alapvető követelmény.)

Az iratanyag részleges zárolásának mértéke keleti irányban haladva egyre nő, és természetesen Oroszországban a legnagyobb. Noha az orosz előadók hangsúlyozták újkeletű „nyitottságukat", az előadásukat követő heves vita rávilágított arra, hogy mennyire relatív az orosz levéltárak „liberalizálódása". Jellemző, hogy noha a tulajdonképpeni téma a hidegháború lett volna, ennek ürügyén rengeteget beszéltek a „melegháború"-ban azaz a II. világháborúban aratott győzelmükről. A konferencia valódi tárgyát időben megelőző események szinte már rögeszmés emlegetése persze nemcsak a „régi dicsőség" nosztalgiázó felidézése volt, hanem annak leplezéséül is szolgált, hogy az ötvenes-hatvanas évek levéltári anyagait Oroszországban még mindig nem szívesen bocsátják a külföldi kutatók rendelkezésére. Hosszasan ecsetelték például, hogy az 1945-ös győzelem 50. évfordulójára több aktuális „csemegével" is előállnak és igyekeztek a házigazdák várható kritikus megjegyzéseit a „közös kiadványokat a közös sikerről" jelszóval megelőzni. Végezetül bejelentették, hogy a Wallenberggel, sőt az 1962-es karib-tengeri válsággal kapcsolatos anyagok nagy részét hozzáférhetővé tették a kutatók számára.

Az „orosz medve" szívreható dörmögése úgy látszik nem hatotta meg az „amerikai sast"... Bruce Menning, a kansasi katonai akadémia oktatója – noha mentes volt minden oroszellenes rosszindulattól – határozottan rámutatott arra, hogy az 1991–92-es enyhítések ellenére még mindig csak az 1941 előtti orosz levéltári anyag tekinthető valóban kutathatónak. Fanyar iróniával számolt be arról, hogy bár első – 1970-es – moszkvai útja óta sokat változott a helyzet, ma is számtalan nehézséggel kell szembenéznie annak, aki oroszországi kutatómunkára szánja el magát. Menning 1970-ben teljes elutasításban ütközött, pedig csak a kozákság XVIII-XIX. századi történetét akarta tanulmányozni. A rosztovi pályaudvaron egy helyi vezető – hogy esetleges illúzióit eloszlassa – a következő szavakkal fogadta az akkor ifjú amerikai egyetemistát: „Kedves barátom, higgye el, Rosztov nem Rio de Janeiro"... 1974-es útja alkalmával azt tapasztalta, hogy az iratokhoz gyakorlatilag nincs segédlet, vagy ami van, az bevallottan nem teljes, bizonyos anyagokat egyszerűen fel sem tüntet. Harmadik útja idején – 1990–91-ben – úgy tűnt, hogy minden rendben lesz, hiszen addigra a „glasznoszty" kellően hosszú ideig hathatott. Menning ekkor az 1921–1941 közötti időszakot akarta vizsgálni, de törekvése alig hozott sikert, mivel az oroszok is csak az első lépéseket tették az anyag feltárásában. Így kutatási engedélyt is csak azért kapott, mert a Kansasi Egyetem utána küldött egy külön hivatalos megbízólevelet, azonban ennek birtokában is csak a *nem minősített* dokumentumokat kaphatta meg, az anyag többsége akkor még (1991 !) 50-70 év után is zárolt volt... A következő évben valóban jelentős liberalizálódás történt, továbbra is gondot okoz azonban az, hogy a katasztrófális orosz gazdasági helyzet miatt a levéltárak kutatótermeit sokszor hónapokra bezárják (takarékossági okokból.) Ez általában a nyári hónapokra esik, pontosan arra az időszakra, amikor a legtöbb külföldi kutató „ostromolja" az orosz levéltárakat.

Menning azzal zárta nagyhatású előadását, hogy nemzetközi együttműködést sürgetett a hidegháborús dokumentumok – köztük a kulcsfontosságú oroszországiak – nyomtatásban való megjelentetése és így hozzáférhetővé tétele érdekében.

Noha a konferencia egészére jellemző volt, hogy az orosz-amerikai viszony állt az érdeklődés homlokterében, a kisebb országok küldötteinek előadását is megfelelő figyelem kísérte. Régiónk különösen kedvező helyzetben volt, hiszen a nyugatiak által lakonikus rövidséggel csak „egykori szovjet blokk"-nak titulált államok a hidegháborút a „vasfüggöny" másik oldalán élték át.

A térség levéltáros előadói közül – negatív értelemben – a cseh kolléga tűnt ki. Pilat doktor katasztrofálisan gyenge angolságával és semmitmondó előadásával nagy csalódást keltett.

A lengyelek elkerülték ezt a buktatót, de a konferencia célját sajátosan értelmezve egyfajta lengyel „hidegháborús fondjegyzéket" olvastak fel. Emiatt hiába említettek érdekes dokumentumokat (például az 1956-os lengyelországi eseményekkel kapcsolatban, vagy Gomulka 1968-as szerepvállalását illetően), szereplésük nem keltette igazán előadás benyomását.

A románok – jellemző módon – nem a hidegháborúval kezdték, hanem kiemelték 1919-es (!) hősi helytállásukat a „bolsevik Magyarország"-gal szemben... Rátérve az aktuális témára, sokat beszéltek a Securitate általi alkalmazott 1956-os retorziókról azok ellen, akik a magyar felkelőkkel szimpatizáltak. Még a hadsereg tisztikarában is jelentős „tiszto-

gatások" voltak. Természetesen kiemelték, hogy Románia nem vett részt az 1968-as – Csehszlovákia elleni – agresszióban.

Noha mindenkit szívélyesen invitáltak Bukarestbe, bevallották, hogy még mindig az 1971-es szigorú kutatási korlátozások vannak érvényben, ugyanakkor a román szenátus hamarosan szavaz a szinte nemzetközi standard-nek számító 30 éves időhatár bevezetéséről.

A magunk részéről igyekeztünk elkerülni azt a csapdát, hogy vonatkozó anyagainkról listaszerű felsorolást készítsünk. (Megfelelő igény esetén ilyen úgyis bármikor összeállítható és bárkinek megküldhető.) Abból a tényből kiindulva, hogy a konferencia hivatalos nyelve mégiscsak az angol, igyekeztünk megfelelni ezeknek a követelményeknek. A Farkas Mihály által bevezetett „szuper-titkosított" iratkezelési rendszert, annak áttekinthetetlenségét és a sztálinista retorika patetikus, olykor komikus szófordulatokat és túlzásokat produkáló kifejezésmódját kívántuk bemutatni – és úgy érezzük, az amerikaiak hálás közönségnek bizonyultak.

Ami Nyugat-Európa és az amerikai kontinens résztvevőinek szereplését illeti, összeségében elmondható, hogy magas színvonalú és kifejezetten érdekes előadásokat hallhattunk, bár néhány kollégát itt is elkapott az a „járvány", melyet magunk között csak „krónikus fondjegyzék-felolvasási láz"-nak minősítettünk. Szerencsére üdítő kivétel bőven akadt, a teljesség igénye nélkül most szeretnénk kiemelni néhány ilyen pozitív példát.

A kanadai Isabell Campbell szereplése azért volt figyelemre méltó, mert – a szó régi értelmében vett – történész-levéltárosi erényeket csillogtatva, lebilincselő előadást tudott produkálni, melyben egyaránt szerepelt hazája hidegháború alatti dilemmáinak összegzése és a vonatkozó kanadai források bemutatása. (Sajnos, ez a szakember-típus nálunk kiveszőben van, egyes kollégák ugyanis ezt a hivatást igyekeznek egyfajta szimpla raktárosi-segédletgyártói szintre degradálni.)

A brit kolléga előadásából különösen azt érdemes kiemelni, amit a katonai vonatkozású dokumentumok sorsáról mondott. Az iratokat maga a Védelmi Minisztérium őrzi, 5 év után selejteznek. A fontosabb iratok további 20 évig náluk maradnak, majd újra felülvizsgálják őket és csak az arra érdemeseket szállítják a Public Record Office-ba, ahol a 30. év eltelte után a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé válnak.

Sok kolléga foglalkozott a haditengerészeti levéltárak anyagával, csakúgy, mint a légierőkre vonatkozó dokumentumokkal. Ez utóbbiakra szinte minden országban az átlagosnál szigorúbb kutatási normák vannak érvényben.

Az amerikai kollégák részletesen beszéltek a Nemzeti Levéltárról, annak újabb – a Maryland-i Suitland-ben található – épületéről, a Hadtörténeti Intézet levéltáráról és külön-külön az egyes fegyvernemek archívumairól.

A levéltárakkal foglalkozó szekció-ülések utolsó előadása a NATO Központi Levéltárával kapcsolatos kérdésekről számolt be. Az anyagra vonatkozóan szigorú kutatási tilalom volt érvényben egészen 1989-ig. A kutathatóvá tétellel csak lassan haladnak, az iratok – ellentétben az általában megszokott 30 éves időhatárral – még csak 1958-ig bezárólag hozzáférhetőek.

Általánosságban szinte minden nyugati archívumra jellemző, hogy a számítógépes keresés általánossá és természetessé válása mellett többféle index, sokszempontú fellelhetőséget lehetővé tevő mutatókönyvek és kártyák segítik a történész munkáját.

A kifejezetten történeti témákkal foglalkozó előadásokat a konferencia elejére és legvégére időzítették. Mint már említettük, egyes témákkal kiemelt helyen foglalkoztak, másokat viszont – olykor indokolatlanul – elhanyagoltak. Ez – bármennyire fájlaltuk is, hogy a korszak egyes jelentős eseményei nem kaptak megfelelő hangsúlyt – tulajdonképpen természetes, hiszen egy hét alatt nem lehetett a több évtized hosszúságú időintervallumban lejátszódó hidegháború minden fontos mozzanatát kellő részleteséggel tárgyalni. Annak mindenképpen örülhetünk, hogy a konferenciát az egyértelmű Európa-centrikusság jellemezte. Ez a tény még akkor is örvendetes, ha nyilvánvalóan bizonyos egyoldalúságot eredményezett.

A résztvevők szereplése – csakúgy, mint a levéltári témák esetében – rendkívül eltérő színvonalú volt. Brilliáns előadásokat botrányosan gyenge felolvasások, a legmagasabb történészi nívón kifejtett, imponáló következetességű és precízitású produkciókat, a történettudományt megcsúfoló, harmatgyenge, aktuálpolitikai „vitairatok" követték. Ennek ellenére mégis megállapítható, hogy a résztvevők többsége méltó volt arra, hogy egy ilyen rangos eseményen képviselje hazája hadtörténészeit.

A nyitó előadásban egy amerikai kolléga foglalta össze dióhéjban a hidegháború eseményeit, majd az egykori nagy ellenfél delegációvezetője következett. Amit orosz nyelvű felolvasásában produkált, azt sok mindennek lehet nevezni, csak történészi előadásnak nem. Aki hallotta, sokáig nem felejti el, amit az egyébként igen kedves, megnyerő modorú

ember mondott. Miután megköszönte a házigazdáknak a szíves meghívást, rögtön támadásba ment át: a hidegháborút a sztálinista brossúrák már-már „klasszikus veretű" stílusában, a valóságot némileg leegyszerűsítve a Szovjetunió elleni permanens imperialista agressziónak minősítette. Felfogása szerint például 1953-ban, az elégedetlenkedő keletnémet munkások nem voltak mások, mint „az imperialista reakció megvetése méltó eszközei", akiket ráadásul „szociáldemokrata ügynökök" uszítottak a Szovjetunió és a keletnémet pártvezetés ellen. Az 1953-as események említése az előadás egyetlen valóban a konferencia tárgyához tartozó momentuma volt. Utána, – ahogy azt már szinte várni lehetett – a Szovjetunió II. világháborús dicső szereplésének részletes elemzése következett... Ilyen előzmények után mi sem természetesebb, mint, hogy az előadó végezetül mindannyiunkat felszólított: ne felejtsük el, milyen nagy hálával tartozunk hazájának, épp ezért ne nagyon bíráljuk hidegháborús szerepét: olyan érdemek birtokosa az egykori Szovjetunió, hogy igazán megérdemli az örökös babérkoszorút...

Ennyi volt. Thuküdidész foroghat a sírjában, oknyomozó történelem, tárgyilagosság sehol... Dermedt csend, majd néhány kötelező udvariasságból összeverődő tenyér. A konferencia közönsége ahelyett, hogy kollektívan hamut szórt volna saját fejére, csendben napirendre tért a historia ellen intézett merénylet felett és folytatta a munkát. Senki nem méltatta az elhangzott brossúrát arra, hogy vitatkozzon felolvasójával.

A konferencia egyik fő témája az 1961–62-es berlini válság volt. A német előadó kevesebbet foglalkozott a szovjet-amerikai konfrontáció akkori potenciális veszélyével, sokkal inkább a berlini fal felépítésének okát próbálta megtalálni. Végül azt állapította meg, hogy Walter Ulbrichték a disszidensek áradatát igyekeztek megállítani, 1949–1961 között ugyanis több, mint 2,5 millió (!) keletnémet állampolgár hagyta el az NDK területét. A fal építésének megkezdését későbbi „ismerőseink" közül Erich Honecker és Willy Stoph különösen erélyesen támogatta.

Az amerikaiak természetesen nyomon követték előadásukban a berlini válság kiéleződésének és elcsitulásának egész folyamatát. Bruce Menning, – aki levéltárosi előadást is tartott – arra a következtetésre jutott, hogy a NATO erők határozott fellépése és fokozott aktivitása, – melyhez fenyegető flottamozdulatok éppúgy hozzájárultak, mint a sok szárazföldi hadgyakorlat, melyet az NSZK területén hajtottak végre – akadályozta meg Hruscsov zseniális blöffjét, aki szokása szerint „dupla, vagy semmit" játszott. A katonai erődemonstrációkból ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a Nyugat elszánta magát Berlin megvédésére, ha kell, háború árán is, – ezt pedig maga a szovjet pártfőtitkár sem akarta.

Az ifjú és igen tehetséges Gregory Pedlow, – akit előadása témája miatt magunk között tréfásan csak Mr. Live Oak-nak neveztünk – arról beszélt, hogy a berlini válság idején a NATO vezető hatalmai egy olyan testületet hoztak létre, mely különböző terveket dolgozott ki a szovjet erők elleni katonai ellencsapásra vonatkozóan. Ez a testület kapta a LIVE OAK fedőnevet. A LIVE OAK jelentőségét az adta, hogy később – a válság elmélyülésének idején – közvetlen operatív-irányítói feladatokat is kapott a haditerv-variánsok készítése mellett. Pedlow szerint a testület érdeme az, hogy a NATO a későbbiekben potenciálisan képessé vált a szovjet fenyegetés hagyományos fegyverekkel való elhárítására, addig ugyanis a szovjet erők szárazföldi fölényét csak atomcsapásokkal tudták volna ellensúlyozni. (Véleményünk szerint Pedlow tartalmas és kitűnő szónoki képességekkel prezentált előadása a konferencia egyik legjobb produkciója volt.)

A briteket képviselő – japán származású! – történészhölgy Hruscsov agresszivitásának motivációiról szólt. Véleménye szerint ezek a következők voltak:

1. Stabilizálni az NDK-t és megfélemlíteni a vazallus államokat, hogy „ne legyen több Magyarország." (1956!)

2. Megfékezni a keletnémet disszidens-hullámot.

3. Megakadályozni az USA nukleáris fegyvereinek az NSZK-ba telepítését.

4. Megerősíteni saját otthoni tekintélyét, amely Kína és Albánia egyre határozottabb „szakadár" magatartása miatt komoly csorbát szenvedett a szovjet vezérkar „kemény vonalasainak" szemében.

A francia előadó hazájának a berlini krízis idején tanúsított viszonylagos passzivitását magyarázta: a gyarmatokról visszavonuló, az algériai válságba teljesen belebonyolódó Franciaországnak nem volt igazán ereje ahhoz, hogy Európa közepén aktívan, nagyhatalmi státusának megfelelő módon lépjen fel.

Igen sok történészi előadásra jellemző volt egyébként, hogy egy-egy adott tárgykör részletes exponálása mellett, a vonatkozó levéltári forrásokat is igyekezett bemutatni. Ez a komplexitásra való törekvés mindenképpen pozitív fejlemény, emellett ellentmondani

látszik annak az újkeletű hazai közhiedelemnek, hogy a történészi és levéltárosi hivatás véglegesen és visszavonhatatlanul elszakadt egymástól. Ezt a problémát a legfejlettebb országokból érkezett kollégák nem is értik: számukra az a természetes – mint egykor nálunk is –, hogy a levéltáros egyben kutató történész is. Ezt bizonyítja egyébként, hogy a konferencia több nyugati résztvevője is „duplázott", azaz a történészi és levéltárosi szekciókban egyaránt tartott előadást.

Sajnos egy ilyen beszámoló keretei között nincs mód arra, hogy a rangos összejövetel minden érdekes történészi fejtegetését nyomon kövessük. Két előadást mégis meg kell említenünk, az egyik a negatív, a másik a pozitív példák közül való.

A szlovák kolléga – a már említett magyarellenes kirohanások mellett – kínos helyzetbe került, mert a mellé beosztott szlovák-amerikai tolmácslány nem csak a katonai nyelvezettel, de alapvető történeti-politikai fogalmakkal sem volt tisztában. Szerencséjére segített a helyzeten az előadás kellős közepén befutó washingtoni szlovák katonai attasé, aki próbálta megmenteni a mundér becsületét.

A pozitív példa – és erről örömmel számolhatunk be – a magyar történész előadó, dr. Okváth Imre volt. Magabiztos angolsággal és higgadt hangon megtartott előadása általános tetszést aratott, amit egyébként a nagyszámú kérdés is jelzett. Kollégánk a magyar védelmi koncepció 1945–1956 közötti változásait mutatta be, ügyesen érzékeltetve a hadsereg és a tisztikar jelentős arányú felduzzasztásából adódó problémákat. Az elmondottakból a hallgatóság számára az is egyértelművé vált, hogy milyen nagy ellentmondás volt a hadsereg látszólag hatalmas ereje és tényleges ütőképessége között.

A konferencia utolsó előadásai március 25-én, pénteken hangzottak el. A másnapi kirándulás a Pennsylvania-i Carlisle Barracks-ba már csak egyfajta „utórezgés" volt. Az amerikaiak hatalmas energiával dolgozva és óriási pénzt befektetve végülis eredményes tudományos tanácskozást szerveztek és finanszíroztak. Noha egy kicsit saját hidegháborús győzelmüket is ünnepelték, kedvességük és vendégszeretetük az eseményt minden külföldi meghívott számára feledhetetlenné tette.

Helyreigazítás

Ez évi harmadik (szeptemberi) számunkban jelent meg *Lenkefi Ferenc* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 című tanulmánya, melynek 13. oldalán, az első bekezdésben – feltehetőleg a számítógépen történt javítás sajnálatos eredményeképpen – 17 soron keresztül értelmetlen szöveg került kinyomtatásra.

Tisztelt szerzőnktől és olvasóinktól ezúton kérünk elnézést és az alábbiakban közöljük a helyes, 14 sornyi szövegrészt:

úgy gondolta, hogy Vernier a Temesváron megüresedett helyre kerül, míg az elhunyt du Hamel helyét üresen hagyva Aradon elegendő a korábban Temesváron 2. papként tényked Pellisot. Ezért a Bajorországból jött, eredetileg Aradra szánt Jacques maradjon Pesten, hogy a tábori kórházban működött, de betegsége miatt legyengült, s emiatt kilépni szándékozó lelkész helyén szolgáljon. Jourdain mint segítő (als Cooperator) Nagyváradra megy, míg Maillot-t Temesvárra, vagy Eszékre küldik, Buda belátása szerint. Így összesen 12 pap szolgálta a magyarországi helyszíneken. Fizetésüket, mivel a kincstárat nem terhelhetik, vagy az eddig rendelkezésre állt keret újraosztásával, vagy további egyházi anyagi hozzájárulással lehetne előteremteni. Wallis hozzátette, hogy Vernier, Jourdain és Maillot 16-án indul a Bánságba letelepítésre menő (valószínűleg emigráns – L. F.) francia családokkal együtt: *„zur Ansiedlung in das Banat abgehenden französischen Familien mitkommen werden."*[62] Kavanagh mellékelten kapta meg az új lelkészek igazoló okmányait.[63]

– A szerkesztőség –

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – – 3

KÖZLEMÉNYEK

Károlyi Sándor gróf és kora – – – – – – – – – – – – 50

HECKENAST GUSZTÁV — A Rákóczi szabadságharc tábornokai – – – – – – – – 51

KOVÁCS ÁGNES — Károlyi Sándor főispáni tevékenysége a XVII. század végén – 56

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — A mohácsi csata – – – – – – – – – – – – – – – – 62

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

URBÁN ALADÁR — Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében, 1848. szeptember 30–október 7. – – 80

SZEMLE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(Veszprémy László)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(Veszprémy László)* – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Szegzárdy-Csengery Klára)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Balla Tibor)* – – – – – – – – – – – – – – – 119

LEHÁR ANTAL — Egy katonatiszt naplója, 1919–1921 *(Nagy Domokos Imre)* – – 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

BONDOR VILMOS — A világégés hadszínterein *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(Zachar József)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Nagy Domokos Imre)* – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(Borosy András)* – – – – – – – – – 130

KRÓNIKA

HORVÁTH ANDRÁS — A hidegháború katonai dokumentumai és a történelem. Nemzetközi tudományos konferencia, Washington, 1994. március 19–27. – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

CONTENTS

STUDIES

BONHARDT ATTILA — Repatriation of Hungarian Prisoners of War after the Great War. The Organized Return of Hungarian Prisoners of War from Soviet-Russia, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – – 3

PUBLICATIONS

Sándor Count Károlyi and His Age – – – – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — The Generals of the Rákóczi War of Liberation – – – – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — The Activity of Sándor Károlyi as Lord-Lieutenant (főispán) at the End 17th Centrury – – – – – – – – – – – – – – 56

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — The Battle at Mohács – – – – – – – – – – – – – 62

HISTORICAL COURCES

ALADÁR URBÁN — The Beginnings of the Activity of the National Committee of Home Defence (OHB) as Reflected in Documents, 30 September–7 October 1848 – – – – – – – – – – – 80

REVIEW

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(László Veszprémy)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Szegzárdy-Csengeri Klára)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — The Diary of an Officer of the Army, 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — On the Battlefields of the Universal Conflagration *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – 130

KRÓNIKA

ANDRÁS HORVÁTH — The Cold War as Reflected in Military Documents. International Session, Washington, 19–27 March 1994 – – – – – – – – 134

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale. Le rapatriement organisé des prisonniers de guerre hongrois de Russie-Soviétique, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – 3

COMMUNICATIONS

Le comte Sándor Károlyi et son époque – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — Les généraux de la guerre d'indépendance de Rákóczi – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — Sándor Károlyi, comme préfet de comitat à la fin du XVIIe siècle 56

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — La bataille de Mohács – – – – – – – – – – – – – – 62

PUBLICATIONS DE SOURCES

ALADÁR URBÁN — L'activité de début du Comité de la Défense Nationale d'après des documents, du 30 septembre au 7 octobre 1848 – – – – 80

REVUE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(László Veszprémy)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Klára Szegzárdy-Csengery)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — Le journal intime d'un officier, 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — Aux champs d'opérations militaires de l'explosion universelle *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – – 130

CHRONIQUE

ANDRÁS HORVÁTH — Les documents militaires de la guerre froide et l'histoire. Conférence internationale scientifique, Washington, du 19 au 27 mars 1994 – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

INHALT

STUDIEN

ATTILA BONHARDT — Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. Die organisierte Rückführung der ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Sowjetrußland, 1920–1922 – – – – – – 3

MITTEILUNGEN

Graf Sándor von Károlyi und seine Zeit – – – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — Die Generale des Rákóczi-Freiheitskampfes – – – – – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — Die Tätigkeit von Sándor Károlyi als Obergespan am Ende des 17. Jahrhunderts – – – – – – – – – – – – – – – – 56

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Schlacht von Mohács – – – – – – – – – – – – – 62

QUELLENPUBLIKATIONEN

ALADÁR URBÁN — Die Anfangstätigkeit des Ausschusses für Landesverteidigung im Spiegel der Quellen. 30. September–7. Oktober 1848 – – – – 80

RUNDSCHAU

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heilingen Ulrich *(László Veszprémy)* 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thum- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Klára Szegzárdy-Csengery)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — Das Tagebuch eines Offiziers 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — Die Kriegsschauplätze des Weltbrandes *(Imre Nagy Domokos)* – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – – 130

CHRONIK

ANDRÁS HORVÁTH — Die militärischen Quellen des kalten Krieges und die Geschichte. Internationale wissenschaftliche Konferenz, Washington, 19–27. März 1994 – – – – – – – – – – 134

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АТТИЛА БОНХАРДТ — Транспортировка венгерских военнопленных на родину после первой мировой войны. Организованное возвращение на родину венгерских военнопленных из Советской России, 1920-1922 – – – – 3

ПУБЛИКАЦИИ

Граф Шандор Каройи и его эпоха – – – – – – – – – – 50

ГУСТАВ ХЕККЕНАСТ — Генералы из стана освободительной борьбы под руководством Ракоци – – – – – – – – – – – – – – 51

АГНЕШ КОВАЧ — Шандор Каройи и его губернаторская деятельность в конце XVII. века – – – – – – – – – – – – – – – – – – 56

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Битва при Мохаче – – – – – – – – – – – – – – 62

ИСТОЧНИКИ

АЛАДАР УРБАН — Первоначальная деятельность Государственного Комитета Обороны в зеркале документов, 30 сентября - 7 октября 1848 года – – – – – – – – – – – – – – – – – – 80

ОБЗОР

ВАЛЬТЕР БЕРШИН-АНГЕЛИКА ХЭЗЕ — Герхард фон Аугсбург: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich. *(Ласло Вешпреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – 115

ЙОЗЕФ МАЦЕК-ЭРНЁ МАРОШИ-ФЕРДИНАНД ЗЕЙБТ — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. *(Клара Сегзарди - Ченгери)* – – – – 116

МАРИЯ ПФЕФФЕР — Flugschriften zum dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek. *(Ласло Вешпреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – 117

МЕХТХИЛЬД МЮЛЛЕР — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert. *(Клара Сегзарди Ченгери)*– – – – – – – – – – – – – – – – 118

ГАНС ВЕРНЕР НОЙЛЕН — Adler und Halbmond. Das deutsch-türkische Bündnis 1914–1918 *(Тибор Балла)* – – – – – – – – – – 119

АНТАЛ ЛЕХАР — Дневник офицера, 1919-1921 *(Имре Надь Домокош)* 120

РЕНЕ ШАРТРАН — Le patrimoine militaire Canadien d'hier a aujourd'hui. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – – – – – – 122

ВИЛЬМОШ БОНДОР — На театрах военных действий мирового пожара *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – 124

БЕРНХАРД Р. КРОЕНЕР-ХЕЙГЕР ОСТЕРТАГ (ред.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – 125

ЙОРГ Ц. ШТЕЙНЕР — Das Feldpilotenabzeichen. *(Имре Надь Домокош)* – – 129

ГЕНЕРАЛ Х. НОРМАН ШВАРЦКОПФ — The Autobiography. *(Андраш Бороши)* – – – – – 130

ХРОНИКА

АНДРАШ ХОРВАТ — Военные документы холодной войны и история. Международная научная конференция. Вашингтон, 19-27 марта 1944 г. – – – – – – – – – – – – – – – – 134

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.